

A MÓRA FERENC MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

A NÉPVÁNDORLÁSKOR FIATAL KUTATÓINAK
SZENTESI TALÁLKOZÓJÁN ELHANGZOTT
ELŐADÁSOK

1984/85-2

A MÓRA FERENC MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

1984/85

2

A NÉPVÁNDORLÁSKOR FIATAL KUTATÓINAK
SZENTESI TALÁLKOZÓJÁN ELHANGZOTT
ELŐADÁSOK

SZEGED
1991

1999

HU ISSN 0563-0525

**Kiadja a Móra Ferenc Múzeum
Felelős kiadó: Dr. Trogmayer Ottó
Példányszám: 500 - Terjedelem: 44,25 ív
Szedés: PRINTKER KFT, Szeged
Nyomta: ALFADAT-PRESS, Tatabánya**

JAHRBUCH DES MÓRA FERENC MUSEUMS. SZEGED (UNGARN)
ANNALES DU MUSÉE MÓRA FERENC. SZEGED (HONGRIE)
ALMANAC OF MÓRA FERENC MUSEUM. SZEGED (HUNGARY)
ЕЖЕГОДНИК МУЗЕЯ ИМ. ФЕРЕНЦ МОРА, СЕГЕД (ВЕНГРИЯ)

Szerkesztő bizottság

**Dömötör János, Juhász Antal,
T. Knotik Márta, Zombori István**

A szerkesztő bizottság elnöke

TROGMAYER OTTÓ

A kötetet szerkesztette

LŐRINCZY GÁBOR

A borítólap Mayer Gyula terve alapján készült

A kötet kiadásához hozzájárult:

**Borsod-Abaúj Zemplén megyei Múzeumok Igazgatósága, Hajdú-Bihar megyei Múzeumok
Igazgatósága, József Attila Tudományegyetem Régészeti Tanszék, Mezőgazdasági Múzeum,
Művelődési és Közoktatási Minisztérium Közgyűjteményi Főosztály, Pest megyei Múzeumok
Igazgatósága, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Múzeumok Igazgatósága, Természettudományi
Múzeum**

TARTALOM

<i>Tomka Péter</i> : Előszó.....	13
<i>Kulcsár Valéria</i> : A szarmata temetkezési rítus néhány jellemzője. A halmos temetők.....	17
<i>Istvánovits Eszter</i> : Adatok a Felső-Tisza-vidék 4-5. századi történetéhez a tiszadobi temető alapján.....	29
<i>Lovász Emese</i> : Újabb adatok Borsod-Abaúj-Zemplén megye 5-6. századi történetéhez (Az egerlövői temető).....	55
<i>Berecz Katalin</i> : Római áru a szarmata Barbaricumban.....	73
<i>Vörös Gabriella</i> : Települések Csongrád megyében az 1-5. században (Lelőhelykataszter).....	83
<i>B. Tóth Ágnes</i> : Gepida településnyomok a Körös-Tisza-Maros közén	97
<i>Somogyi Péter</i> : Lábbeli veretek a Délorosz sztyepről.....	105
<i>Lőrinczy Gábor</i> : A Szegvár-oromdűlői kora-avarkori temető 1. sírja.....	127
<i>S. Perémi Ágota</i> : A Lesencetomaj-piroskeresztű Keszthely-kulturás temető (Előzetes jelentés).....	155
<i>Költő László</i> : A Kéthely-melegoldali Keszthely-kulturás temető (Előzetes jelentés).....	171
<i>Simon László – Székely Levente</i> : Korai avar leletek Dabas (Gyón)-Paphegyről.....	187
<i>Horváth M. Attila</i> : Adalékok az avar tegezöv viseletéhez.....	205
<i>Gere László</i> : Előzetes jelentés a Gerjen-váradpusztai avar temető feltárásáról.....	221
<i>Medgyesi Pál</i> : Késő avar temető Bélmegyer-Csömöki-dombon (Előzetes jelentés)	241
<i>Trugly Sándor</i> : A Komárom-hajógyári avar temető feltárása (1979-1989)	257
<i>Szentpéteri József</i> : Késő avarkori lovas temetkezések Vörsön (Somogy megye).....	265
<i>Pásztor Adrien</i> : Néhány késő avarkori lovassír Budakalászárról.....	277
<i>Bartosiewicz László</i> : Avarkori lovak végtagarányai	301
<i>Takács István</i> : Lószerszám okozta elváltozások népvándorláskori és honfoglalás-kori lócsontvázakon	311
<i>Gróf Péter</i> : Egy avarkori sárkányábrázolásról.....	321
<i>Fancsalszky Gábor</i> : Egyedi darabok a késő avar nagyszívűgek állatküzdelmi jelenetet ábrázoló anyagában	337
<i>Pávai Éva</i> : Az avar művészet indamotívumai	363

<i>Vida Tivadar</i> : Újabb adatok az avarkori „fekete kerámia” és a korongolatlan cserépbográcsok kérdéséhez.....	385
<i>Fejér Gábor</i> : Népvándorláskori fakoporsók Euráziában	401
<i>Kiss Gábor</i> : A Szombathely-Kőszegi úti avar lovassír (A késő avarkori négy-, és ötkaréjos lószerszámveretek)	431
<i>Szalontai Csaba</i> : Megjegyzések az Alföld 9. századi történetéhez (A késő avar karéjos övveretek).....	463
<i>Fóthi Erzsébet</i> : A Kárpát-medence avar korának összehasonlító embertani vizsgálata	483
<i>Takács Miklós</i> : A Kárpát-medence, az Alpok délkeleti része és a Balkán félsziget kapcsolatai a 7-9. században. A jugoszláviai kutatások újabb eredményei.....	503
<i>Klima László</i> : A finnugor rokonság megítélése az őstörténeti tudományokban.....	531
<i>Nagy Imre</i> : Őstörténetünk néhány kérdése; szokatlan analógiák.....	537
<i>Veszprémy László</i> : A magyar honfoglalás útiránya és középkori elbeszélő forrásaink (Történeti kutatás, filológiai kontroll).....	553
<i>Szovák Kornél</i> : A fehérló-monda kérdéséhez	563
<i>Dénes József</i> : A magyarok hét neme és hét országa (A magyar „törzsek” elhelyezkedése a Kárpát-medencében).....	571
<i>Wolf Mária</i> : Előzetes jelentés a Karos határában feltárt 10. századi telepekről	581
<i>Révész László</i> : Voltak-e nagycsaládi temetői a honfoglaló magyaroknak?.....	615
<i>Oláh Sándor</i> : Egy 10. századi minta paleodemográfiai vizsgálata.....	641
<i>Hatházi Gábor</i> : A perkáti kun szállástemető (Előzetes beszámoló az 1986-88. évi feltárásokról)	651
<i>Ferencz Márta</i> : Ízületi betegségek és gerincoszlopi anomáliák a szentkirályi középkori temetőben.....	675
<i>Szőllősy Gábor</i> : Dr. Fábíán Gyula munkássága – működőképes másolatok népvándorláskori íjakról.....	691
<i>Hajdú Zsigmond</i> : Megjegyzések régészetünk mai állapotáról.....	697

CONTENTS

<i>Tomka Péter</i> : Foreword	13
<i>Kulcsár Valéria</i> : Characteristics of the Sarmathian burial rite. The mound cemeteries.	17
<i>Istvánovits Eszter</i> : Data for the 4th-5th century history of the Upper-Tisza region	29
<i>Lovász Emese</i> : Fresh data for the 5th-6th century history of Borsod-Abaúj-Zemplén county.....	55
<i>Berecz Katalin</i> : Roman artifacts in the Sarmathian Barbaricum.....	73
<i>Vörös Gabriella</i> : Settlements in Csongrád county during the 1st-5th century. (Caddaster of finds).....	83
<i>B. Tóth Ágnes</i> : Tracings of Gepidan settlements between the Körös, Tisza and Maros rivers.....	97
<i>Somogyi Péter</i> : Mountings for footwear from the South-Russian steppe-zone	105
<i>Lőrinczy Gábor</i> : Grave No. 1. in the early-Avar period cemetery of Szegvár-Oromdűlő.....	127
<i>S. Perémi Ágota</i> : A Keszthely-culture cemetery in Lesencetomaj-Piroskereszt (Preliminary report)	155
<i>Költő László</i> : A Keszthely-culture cemetery in Kéthely-Melegoldal (Preliminary report).....	171
<i>Simon László - Székely Levente</i> : Early-Avar finds from Dabas (Gyón)-Paphegy	187
<i>Horváth M. Attila</i> : Contributions on the wearing of Avar belt-quivers	205
<i>Gere László</i> : A preliminary report on the excavation of the Avar cemetery in Gerjen-Váradpuszta	221
<i>Medgyesi Pál</i> : A late Avar cemetery on the hill of Bélmegyer-Csömök (Preliminary report).....	241
<i>Trugly Sándor</i> : The excavation of the Avar cemetery in Komárom-Hajógyár during 1979-1989.....	257
<i>Szentpétery József</i> : Late Avar period horsemen burials in Vörs	265
<i>Pásztor Adrián</i> : Late Avar period graves of horsemen from Budakalász.....	277
<i>Bartosiewicz László</i> : Extremity proportions in Avar period horses	301
<i>Takács István</i> : Deformations on the skeletons from the Migration period and the period of Hungarian Conquest, caused by horse-furniture	311
<i>Gróf Péter</i> : A depiction of dragon from the Avar period	321

<i>Fancsalszky Gábor</i> : Individual pieces among late Avar period great belt-ends, depicting fighting animals.....	337
<i>Pávai Éva</i> : Trailer-motifs of the Avar art	363
<i>Vida Tivadar</i> : New data for the „black pottery” of the Avar period, and for the problem of earthen vessels.....	385
<i>Fejér Gábor</i> : Eurasian wooden coffins from the Great Migration period	401
<i>Kiss Gábor</i> : Grave of an Avar horseman in Szombathely-Kőszegi street (Four-, and five-petaled horsegear mountings from the late Avar period)	431
<i>Szalontai Csaba</i> : Remarks for the 9th century history of the Great Hungarian Plain (Petaled belt-mountings from the late Avar period).....	463
<i>Fóthi Erzsébet</i> : Avar period comparative anthropological analysis in the Carpathian-Basin.....	483
<i>Takács Miklós</i> : Connections between the Carpathian-Basin, the southeastern-Alps and the Balkan Peninsula during the 7th-9th centuries. New results of the Yugoslavian researches	503
<i>Klima László</i> : The Finno-Ugrian relationship in the sciences of prehistory	531
<i>Nagy Imre</i> : Some questions of Ancient Hungarian history; Unconventional Analogies	537
<i>Veszprémy László</i> : The way of the Hungarian Conquest and the narrative sources from the Middle Ages (Historica investigation, Philological control)	553
<i>Szovák Kornél</i> : Remarks on the White Horse-legend	563
<i>Dénes József</i> : The seven genera and the seven lands of the Magyars (The location of the Hungarian „tribes” in the Carpatian-Basin)	571
<i>Wolf Mária</i> : Preliminary report from the 10th century settlements excavated near Karos.....	581
<i>Révész László</i> : Did the Conquering Hungarians have cemeteries for extended families?.....	615
<i>Oláh Sándor</i> : Paleodemographic investigation of a 10th century sample	641
<i>Hatházi Gábor</i> : Cuman cemetery in Perkáta (A preliminary report on the excavations made in 1986-88.)	651
<i>Ferencz Márta</i> : Articular illnesses and anomalies of the vertebral column in the Middle Age cemetery of Szentkirály	675
<i>Szőllősy Gábor</i> : The life-work of Dr. Gyula Fábrián – Useable copies of bows the Great Migration period.....	691
<i>Hajdú Zsigmond</i> : Remarks on the present state of Hungarian archeology.....	697

INHALT

<i>Tomka Péter</i> : Vorwort.....	13
<i>Kulcsár Valéria</i> : Einige Merkmale der sarmatischen Bestattungssitte. Die Hügelgräberfelder	17
<i>Istvánovits Eszter</i> : Beiträge zur Geschichte des Oberen Theißgebiets in dem 4-5. Jahrhundert.....	29
<i>Lovász Emese</i> : Beiträge zur Geschichte des Komitates Borsod-Abauj-Zemplén im 5-6. Jahrhundert.....	55
<i>Berecz Katalin</i> : Römische Ware im Barbaricum östlichen von Pannonien.....	73
<i>Vörös Gabriella</i> : Siedlungen aus dem 1-5. Jahrhundert im Komitat Csongrád.....	83
<i>B. Tóth Ágnes</i> : Gepidische Siedlungsspuren aus dem Körös-Theiß-Maros Gebiet	97
<i>Somogyi Péter</i> : Beschläge der Fußbekleidung aus der südrussischen Steppe.....	105
<i>Lőrinczy Gábor</i> : Das Grab 1 des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdűlő.....	127
<i>S. Perémi Ágota</i> : Ein Gräberfeld der Keszthely-Kultur von Lesencetomaj-Piroskereszt (Vorbericht).....	155
<i>Költő László</i> : Ein Gräberfeld der Keszthely-Kultur von Kéthely-Melegoldal (Vorbericht).....	171
<i>Simon László - Székely Levente</i> : Frühawarenzeitliche Funde von Dabas (Gyón)-Paphegy.....	187
<i>Horváth M. Attila</i> : Beiträge zur Tragweise des awarischen Köchergürtels.....	205
<i>Gere László</i> : Vorbericht über die Freilegung des awarischen Gräberfeldes von Gerjen-Váradpuszta	221
<i>Medgyesi Pál</i> : Spätawarenzeitliches Gräberfeld auf dem Hügel Bélmegyér-Csömök (Vorbericht).....	241
<i>Trugly Sándor</i> : Die Freilegung des awarischen Gräberfeldes von Komárom-Werft 1979-1989.....	257
<i>Szentpétery József</i> : Die spätawarenzeitlichen Reitergräber von Vörs	265
<i>Pásztor Adrien</i> : Einige spätawarenzeitliche Reitergräber aus Budakalász	277
<i>Bartosiewicz László</i> : Gliedverhältnisse der Pferde in der Awarenzeit.....	301
<i>Takács István</i> : Durch Zaumzeug verursachte Deformationen an Pferdeknochen aus der Völkerwanderungszeit und aus der Zeit der Ungarischen Landnahme	311

<i>Gróf Péter</i> : Über eine awarenzeitliche Drachendarstellung.....	321
<i>Fancsalszky Gábor</i> : Individuelle Stücke unter den spätarawischen Riemenzungen mit Tierkampfszenen.....	337
<i>Pávai Éva</i> : Die Rankenmotive der awarischen Kunst	363
<i>Vida Tivadar</i> : „Weitere Angaben zur Frage der awarenzeitlichen“ schwarzen Keramik und der handgeformten Tonkessel.....	385
<i>Fejér Gábor</i> : Völkerwanderungszeitliche Holzsäрге aus Eurasien	401
<i>Kiss Gábor</i> : Das awarische Reitergrab von Szombathely-Kőszegi-út.....	431
<i>Szalontai Csaba</i> : Bemerkungen zur Geschichte des Alföld im 9. Jahrhundert	463
<i>Fóthi Erzsébet</i> : Eine komparative Untersuchung an awarenzeitlichem antropologischem Material aus dem Karpatenbecken.....	483
<i>Takács Miklós</i> : Die Beziehungen zwischen dem Karpatenbecken, dem südöstlichen Alpengebiet und dem Balkan im 7-9. Jahrhundert. Die jüngsten Ergebnisse der jugoslawischen Forschung.....	503
<i>Klima László</i> : Die interpretation der finnougriſchen Verwandtschaft bei der Forschung der ungarischen Ethnogenese	531
<i>Nagy Imre</i> : Einige Fragen der Ungarischen Urgeschichte; ungewöhnliche Analogien.....	537
<i>Veszprémy László</i> : Die Richtung der ungarischen Landnahme und die mittelalterlichen schriftlichen Quellen	553
<i>Szovák Kornél</i> : Bemerkungen zur Sage vom weißen Roß.....	563
<i>Dénes József</i> : Die 7 Geschlechter und 7 länder der Ungarn.....	571
<i>Wolf Mária</i> : Vorbericht über die in der Gemarkung von Karos freigelegten Siedlungen aus dem 10. Jahrhundert	581
<i>Révész László</i> : Über die Existenz der großfamiliären Gräberfelder bei den landnehmenden Ungarn.....	615
<i>Oláh Sándor</i> : Die demographische Untersuchung einer Serie aus dem 10. Jahrhundert	641
<i>Hatházi Gábor</i> : Das Gräberfeld eines kumanischen Weilers von Perkáta (Vorbericht über die Grabungen 1986-88).....	651
<i>Ferencz Márta</i> : Gelenkserkrankungen und Anomalien der Wirbelsäule aus dem mittelalterlichen Gräberfeld von Szentkirály	675
<i>Szóllósy Gábor</i> : Über Fábíán Gyula's Tätigkeit – funktionsfähige Nachahmungen völkerwanderungszeitlicher Bogen.....	691
<i>Hajdú Zsigmond</i> : Einige Bemerkungen über den heutigen Stand der Archäologie	697

SOMMAIRE

<i>Tomka Péter</i> : Préface	13
<i>Kulcsár Valéria</i> : Caractéristiques du rite funéraire chez les Sarmates	17
<i>Istvánovits Eszter</i> : Contributions à l'histoire de la région de la Haute-Tisza au cours du 4 ^e et du 5 ^e siècle	29
<i>Lovász Emese</i> : Contributions récentes à l'histoire du 5 ^e et du 6 ^e siècle dans le comitat Borsod-Abaúj-Zemplén	55
<i>Berecz Katalin</i> : Marchandise romaine dans le Barbaricum sarmate	73
<i>Vörös Gabriella</i> : Peuplements dans le comitat Csongrád: 1 ^{er} -5 ^e siècles (Cadastre des lieux de trouvaille).....	83
<i>B. Tóth Ágnes</i> : Vestiges de peuplements gépides dans la région des rivières Körös, Tisza et Maros.....	97
<i>Somogyi Péter</i> : Ferrures de chaussure provenant de la steppe (Russie du Sud).....	105
<i>Lőrinczy Gábor</i> : La tombe No 1 de Szegvár-Oromdűlő, haute époque avar.....	127
<i>S. Perémi Ágota</i> : Le cimetière de Lesencetomaj-Piroskereszt, montrant les traits caractéristiques de la culture de Keszthely (Rapport préalable).....	155
<i>Költő László</i> : Le cimetière de Kéthely-Melegoldal, montrant les traits caractéristiques de la culture de Keszthely (Rapport préalable).....	171
<i>Simon László - Székely Levente</i> : Trouvailles provenant de la haute époque avar à Dabas (Gyón-) Paphegy.....	187
<i>Horváth M. Attila</i> : Le port de la ceinture de carquois chez les Avars	205
<i>Gere László</i> : Rapport préalable sur l'ouverture des fouilles au cimetière avar de Gerjen-Váradpuszta	221
<i>Medgyesi Pál</i> : Cimetière avar tardif sur la colline de Bélmegyer-Csömök (Rapport préalable)	241
<i>Trugly Sándor</i> : La découverte du cimetière avar de Komárom-Hajógyár, 1979-1989	257
<i>Szentpétery József</i> : Inhumations à chevaux à Vörs à l'époque avar tardive	265
<i>Pásztor Adrién</i> : Quelques tombes à chevaux: Budakalász, époque avar tardive	277
<i>Bartosiewicz László</i> : Chevaux à l'époque avar: proportions d'extrémités	301
<i>Takács István</i> : Altérations dues au harnachement sur les squelettes provenant de l'époque des grandes invasions.....	311
<i>Gróf Péter</i> : Représentation avar d'un dragon	321

<i>Fancsalszky Gábor</i> : Grandes plaques de courroie: pièces uniques dans le matériel représentant des luttes d'animaux.....	337
<i>Pávai Éva</i> : Les motifs aux rinceaux dans l'art avar	363
<i>Vida Tivadar</i> : Contributions à la question de la „céramique avare noire” et des chaudrons en céramique non tournés	385
<i>Fejér Gábor</i> : Cercueils en bois en Eurasie à l'époque des grandes invasions.....	401
<i>Kiss Gábor</i> : La tombe à chevaux avare de Szombathely-Kőszegi út (Le harnachement et ses ferrures à quatre et à cinq lobes)	431
<i>Szalontai Csaba</i> : Remarques sur l'histoire de la Grande Plaine au 9e siècle (Les plaques de ceinture lobées dans la période avare tardive)	463
<i>Fóthi Erzsébet</i> : Examen anthropologique comparé de l'époque avare dans le Bassin des Carpates.....	483
<i>Takács Miklós</i> : Les rapports du Bassin des Carpates, de la région du Sud-Est des Alpes et de la péninsule Balkanique au cours des 7e-9e siècles. Résultats récents des recherches yougoslaves.....	503
<i>Klima László</i> : Appréciations de la parenté finno-ougrienne dans les disciplines de la préhistoire.....	531
<i>Nagy Imre</i> : Quelques problèmes de notre préhistoire; analogies peu habituelles... ..	537
<i>Veszprémy László</i> : La conquête du pays: tracé de route et sources épiques médiévales (Recherche historique et contrôle philologique)	553
<i>Szovák Kornél</i> : Le problème du mythe du Cheval Blanc.....	563
<i>Dénes József</i> : Les sept „genres” et les sept pays des Hongrois (Installation des „tribus” hongroises dans le Bassin des Carpates)	571
<i>Wolf Mária</i> : Rapport préalable sur les peuplements découverts à Karos (10e siècle).....	581
<i>Révész László</i> : Est-ce que les Hongrois conquérants ont eu des cimetières dits „de grandes familles”?	615
<i>Oláh Sándor</i> : Examen paléodémographique d'un échantillon du 10e siècle.....	641
<i>Hatházi Gábor</i> : Le cimetière du hameau cuman à Perkáta (Rapport préalable sur les fouilles en 1986-88)	651
<i>Ferencz Márta</i> : Maladies des articulations et anomalies vertébrales dans le cimetière médiéval de Szentkirály.....	675
<i>Szőllősy Gábor</i> : L'activité scientifique de Gyula Fábrián – Arbalètes de l'époque des grandes invasions et copies prêtes à fonctionner	691
<i>Hajdú Zsigmond</i> : Remarques sur l'état actuel de l'archéologie en Hongrie.....	697

Содержание

Томка Петер : Предисловие.....	13
Кульчар Валерия : Некоторые характерные черты сарматского погребального обряда. Курганные могильники.....	17
Иштванович Эстер : Данные по истории 4-5 веков Верхнего Потисья по материалам могильника из Тисадоба.....	29
Ловас Эмеше : Данные по населению области Боршод-Абауй-Землен в 5-6 вв. (Могильник Эгерлёвё).....	55
Берец Каталин : Римский импорт на территории варваров.....	73
Вёрёш Габриелла : Поселения 1-5 вв. области Чонград.....	83
Б. Тот Агнеш : Следы гелидских поселений в междуречье рек Кёрёш-Тиса-Марош.....	97
Шомоди Петер : Обувные бляшки южнорусских степей.....	105
Лёринци Габор : Погребение 1 раннеаварского могильника Сегвар-Брёмдюлё	127
Переми Агота : Могильник культуры Кестхей в Лешенцетомай-Пирошжерест.	155
Кёлтё Ласло : Могильник культуры Кестхей в Кестхей-Мелеголда.	171
Шимон Ласло-Секей Левенте : Раннеаварские находки из Дабаш (Дён)-Палхедь.....	187
М. Хорват Аттила : К вопросу о ношении аварского колчанного пояса....	205
Гере Ласло : Предварительное сообщение о раскопках аварского могильника в Гериен-Варадпушта.....	221
Меддеши Пал : Позднеаварский могильник на холме Белмедер-Чёмёк.....	241
Тругли Шандор : Исследование аварского могильника в Комароме, на су-доверфи в 1979-1989 годах.....	257
Сентлетери Йозеф : Позднеаварские конные захоронения в Вёрше.....	265
Пастор Адриен : Несколько позднеаварских погребений из Будакаласа....	277
Бартошевиц Ласло : Пропорции конечностей лошадей аварской эпохи.....	301
Такач Иштван : Причинённые сбруей изменения на костях лошадей эпохи переселения народов и бретения родины.....	311
Гроф Петер : Об одном изображении дракона аварской эпохи.....	321
Фанчалски Габор : Индивидуальные орнаменты на позднеаварских наконецниках ремней с изображением сцены борьбы зверей.....	337
Паваи Ева : Несколько вариантов изображения животных в позднеаварском искусстве.....	363
Вида Тивадар : Новые данные к вопросу о черной керамике и лепных глиняных котлах аварской эпохи.....	385
Фейер Габор : Деревянные гробы эпохи переселения народов в Евразии....	401
Кишш Габор : Конское захоронение, найденное в Сомбатхейе, ул. Кёсеги (Накладки конской сбруи с четырёх- и пятилопастным орнаментом в позднеаварскую эпоху).....	431
Салонтай Чаба : Заметки по истории Венгерской низменности в 9 веке....	463
Фоти Эржебет : Сравнительный антропологический анализ аварской эпохи в Карпатском бассейне.....	483
Такач Миклош : Связи Карпатского Бассейна, юго-восточной части Альп и Балканского полуострова в 7-9 веках. Новые результаты югославских исследований.....	503
Клима Ласло : Значение финно-угорского родства с точки зрения изучения праистории венгров.....	531

Надь Имре : Несколько вопросов венгерской праистории - непривычные аналогии.....	537
Веспреми Ласло : Направление обретения родины венграми и средневековые письменные источники (историческое исследование, филологический контроль).....	553
Совак Корнел : К вопросу о сказании о Белом коне.....	563
Денеш Йожеф : О времени обретения родины - расположение венгерских "племён" в Карпатском бассейне.....	571
Вольф Мария : Предварительное сообщение о поселениях 10 века открытых в окрестностях села Карош.....	581
Ревес Ласло : Были ли большесемейные могильники у венгров-обретателей родины?.....	615
Олах Шандор : Палеодемографический Анализ антропологической серии 10 века.....	641
Хатхази Габор : Могильник половецкого поселения в Перкате (Предварительный отчет о раскопках 1986-88 гг.).....	655
Ференц Марта : Болезни суставов и аномалии позвоночника в средневековом могильнике Сенткирая.....	675
Сёллэши Габор : Творчество профессора Джюлы Фабяна - функционирующие копии луков эпохи переселения народов.....	691
Хайду Жигмонд : Несколько заметок в связи с нынешним положением нашей археологии.....	697

ELŐSZÓ

A népvándorlaskor fiatal kutatóinak szentesi találkozóján (1990. 09. 24-26.) elhangzott előadások együtt, egy kötetben jelennek meg. Ezt nem csak fontosnak, hanem elengedhetetlennek tartottam már akkor is: ritka alkalom kínálkozik így felmérni tudományunk egy szelvényének helyzetét, problémáit, törekvéseit, egyben igazolni a némi gyanakvással fogadott szentesi találkozó munkájának komolyságát és meggyőzni a „befutott” kollégákat arról, hogy a szervezkedés-csoportosulás nem ellenük irányul: hiszen a tanulmánykötet mintegy mindenkit részesévé tesz – ha nem is a szentesi hangulatnak, de mindenképpen az ott elhangzottaknak.

A szentesi találkozó olyan generációs szerveződés ritka nyilvánvalósággal manifesztálódó eredménye, amelynek gyökere kettős: az utóbbi 10-15 évben végzett népvándorlaskoros régészek mögött a 80-as évek diákkori konferenciáinak gyakorlata, illetve a minden korosztályra jellemző természetes rokonság összefűző ereje, konkrétan a hetvenes évek lassan legendává váló asztaltársasága, a Fiala Archaeologusok Szövetsége közvetlen példája bújik meg. Az idősebbeknek nincs mit féltékenykedniük: a dolog egészen természetes, mi sem voltunk jobbak... Hacsak nem irigyeljük az Ifjak Csapatától a kezükben lévő fontos és gyönyörű anyagokat (amihez kemény munka árán jutottak) és szemtelen fiatalságukat, amelynek birtokában friss buzgalommal ingatnak meg nem egy axiómává merevedett tételt, bátran vállalva a nehezen megközelíthető kérdések feszegetésével járó veszélyeket. Budapest és Szeged iskoláiból az utóbbi években feltűnően sok népvándorlaskoros (vagy azzal is foglalkozó) szakember került ki: bár a szentesi csapatnak maradt némi önkorlátozó baráti kör-szerű jellege, mégis 41 előadás hangzott el (és 40 tanulmány jelenik meg rekordidő alatt). Összegyűlt, megért bennük egy sereg kutatási eredmény, új, jelentős leletanyag szellemi birtokába jutottak, sokatígérő felismerések, módszerek, ötletek várnak publicitásra. De munkál még egyikükben-másikukban pici bizonytalanság, megbeszélésre-megnyugtatóra-egyetértésre vágyik egy-egy meglepő hipotézis, egy-egy, a megszokottól eltérő megközelítés. Ez pedig egymás között könnyebben megy: nem kell (annyira) félni a vitától, nem nyomaszt a szakmai tekintély – és ez akkor is így van, ha nincs is okuk félni, hiszen kevés kivétellel (tisztelt és becsült nekik, a legbátrabbaknak) nem kezdőkről van szó.

A szentesi találkozó rendező elve a generációs szempont (életkor, végzés éve) mellett a célbavett korszak: a népvándorlás- és honfoglalaskor, lényegében az első évezred második fele volt. A több mint negyven résztvevő zöme régész és a téma specialistája (a Csapat ebben is különbözik a 70-es évek Szövetségétől, amely annak idején tudatosan törekedett korban és tudományágban távol állók összehozására). Örömmel tapasztalhatjuk azonban, hogy a legközvetlenebbül kapcsolódó rokon diszciplínák

képviselői (történészek, ethnológusok, archaeozoológusok, anthropológusok) milyen magától értetődően integrálódnak a választott korszak kutatásába – és a Csapatba. Csak beérik lassan az a vetés, amelynek magvai mindig is megvoltak kutatásunk olykor sziklás talajában! Nem kevésbé örvendetes a tudatos igyekezet a kutatások térben és időben való kiterjesztésére: helyet kaptak a népvándorláskorosok között a szarmaták és a késői nomádok kutatói, a mai Magyarország határain kívüli kutatások és problémák is.

40 tanulmány (amelyek ráadásul nem csak egyetlen kérdésre keresnek választ, önmagukban is sokrétűek) végletekig zanzásított mondandója sem fér bele az előszó kereteibe. Ezért itt csak figyelemfelkeltésre, az étlap ínycseknek való ajánlására vállalkozhatom (semmiképpen sem értékítéletre, különösen nem vitára).

Hat tanulmány foglalkozik a korai népvándorláskorral, hús az avar korral, 8 a magyar honfoglalás korával és előzményeivel, körülményeivel, kettő a késői, immár letelepült nomádokkal (kunokkal). Ellenáll ennek az osztályozásnak *Takács Miklós*, a jugoszláviai koraközépkor-kutatásban eligazodni kívánóknak iránytűt ajánló munkája és az a portré, amit *Szóllósy Gábor* rajzolt dr. Fábrián Gyuláról, bemutatva működőképessé íjrekonstrukcióit is.

A szarmaták, gepidák (és mások?) alföldi történetének számos kronológiai, kultúrtörténeti, szociológiai, szokásbeli, településtörténeti tanulságokkal járó kérdése fogalmazódik meg. Időrendi, földrajzi, etnikai különbség helyett nem inkább társadalmi és tradicionális eltérésekre utalnak-e a szarmata halmos temetők? (*Kulcsár Valéria*). Milyen mélységig hatolt be a római import a barbaricum telepek mindennapi életébe? (*Berecz Katalin*). Kik lehetnek a tiszadob-szigeti IV-V. sz.-i temető iráni és keleti germán kapcsolatokkal rendelkező használói? (*Istvánovits Eszter*). Elkülöníthető-e a Délalföld legkésőbbi szarmata leletanyaga? (*Vörös Gabriella*, a Nagymágocs-paptanyai, sándorfalva-eperjesi telepfeltárások tanúságaira alapozva). Hogy néznek ki ugyanekkor a Körös-Tisza-Maros közének gepida falvai? (*B. Tóth Ágnes*). Hogy éli meg az eseménytörténet sodrását egy, Gepidia ÉK-i csücskében megbúvó népcsoport? (*Lovász Emese*, temető és telepmaradvány Egerlövőről, II. Justinos érmével datált sírral). A válaszok kimunkálása általános érdeklődésre tarthat számot.

Az avar kori kutatásnak szinte minden ága-boga megjelenik a korai avaroktól (sőt praearar jelenségektől) az avar kori nem-avarokon át a griffes-indás díszítőművészetig, sőt a IX. század problémáig, nagyobb területi összefüggésektől temetőn, egyes síron, lelettípuson át a finom részletekig. A clusteranalízissel kirajzolódó populációgenetikai csoportokat (*Fóthi Erzsébet*) össze kell majd vetnünk a kulturális jelenségekkel. A Keszthely-kultúra belső időrendje, elterjedése és kapcsolatai immár nagyobb temetőrészletek alapján közelíthetők meg (*Perémi Ágota*: Lesencetomaj-Piroskereszt; *Költő László*: Kéthely-Melegoldal) és bebizonyosodik, hogy a komáromi „híd-fő” előkelő lovasainak története átível az egész későavar koron (*Trugly Sándor*). Még régi temetőásatások rekonstruálása sem reménytelen feladat: az akkor elhanyagolt szempontok ma érvényesíthetők (*Gere László*, Gerjen). Messzire vezethet egy nagy temető egyetlen szenzációs sírjának elemzése (*Lőrinczy Gábor*, Szegvár-Oromdülő 1. sír, részleges állattemetésekkel, bizáncias ékszerkészlettel, archaikus jellegű lószerszámmal, lábbeligarnitúrával). A csatos-veretes-szíjszorító csizmaviselet és pontuszi

párhuzamai (Sivasovka-kultúra) a koraavar ethnogenezis egyik neuralgikus pontjára irányítja a figyelmet (*Somogyi Péter*). Viselettörténeti összefüggései vannak a dabasgyón-paphegyi leletnek (*Simon László*, koraavar varkocsszorító?) vagy az ún. akasztóhorgoknak is (*M. Horváth Attila*). Miközben bővül a temetkezési szokások rejtélyeinek sora (*Medgyesi Pál*, Békéscsaba), egyre világosabb kép rajzolódik ki a sírkamrás lovas-temetkezésekről (*Pásztor Adrián*, Budakalász későavar lovasai, a leletek között griffen lovagló koronás nőalak képével). A szokások mezsgyéjét átlépve ma már rekonstruálható tárgyként kezelhetjük a fakoporsót (*Fejér Gábor* az ethnográfus és faipari szakember térlátásával hozta helyre korábbi kísérleteink ügyetlenségeit).

Áttérve ezzel egyes tárgycsoportok kismonográfiáira, az avar kor egyik különösen fontos „tárgyának”: a lovagnak a vizsgálatát kell kiemelni (*Bartosiewicz László* a jellegzetes különbségek okainak nyomozásával kultúrtörténeti kérdéseket vet fel). Nem kis meglepetést okozott az avarok harci kürtjének megfújása (*Szentpéteri József*). A kerámiakutatás a K-dunántúli fekete kerámia szolid összefoglalásával gyarapodott (*Vida Tivadar* emellett a cserépbográcsok kérdéséhez is hozzászólt). Lassan benépesül Vas megye eddig szinte avarmentes földje, alkalmat adva *Kiss Gábornak* a karéjos lószerszámveretek összegyűjtéséhez és értékeléséhez. Ez lett a sorsa a karéjos övvereteknek is: *Szalontai Csaba* (még egyetemi hallgatóként!) lelkesen igyekszik ezt a típust a bőszi körhöz kapcsolva, illetve azzal szembeállítva a IX. századra keltezni.

A motívumkutatás három teljesen eltérő, mégis rímelő, szellemes, szép és távlatokat nyitó elemzéssel gyarapodott. Az abonyi 292. sír sírjvégének sárkánya ethnológiai összefüggéseket felvillantó eurázsiai nyomozásra vitte *Gróf Pétert*; a későavar alajos ábrázolások kompozícióinak alakulása a művészettörténet módszereinek alkalmazására adott lehetőséget (*Fancsalszky Gábor*) és kiderült: a kivételes rendszerező készség az egész későavar indás övdíszítő gyakorlatot vissza tudja vezetni egyetlen S alakú állatmotívumra (*Pávai Éva*).

A magyar honfoglaláskor témakörét érintő tanulmányok jellemzője a rendkívül kiszélesedett látószög. A nem akármilyen régészeti leletek mellett szót kapott a nyelvészet, ethnológia, mondakutatás, írott forrásokkal dolgozó történettudomány, demográfia is. Egyikünknek sem árt a figyelmeztetés: a nyelvi, kulturális és biológiai kapcsolatrendszerek eltérhetnek egymástól (*Klima László*); általános ethnológiai törvényszerűségek (pl. a szociológiai kategóriák átmenetei, az életformaváltás gyorsasága) a honfoglalóknál is figyelembe veendőek (*Nagy Imre*); a Fehérló-monda elemei mögött rejtőző diplomáciai szerződés még Szvatopluk életében létrejöhetett (*Szovák Kornél*); a déli („erdélyi”) bevándorlási irány historiográfiai prioritása a szokásosnál délebbre helyezheti a magyar-morva harcok színterét (*Veszprémi László*); a magyar törzsek elhelyezkedésének vizsgálatába egyszerre vonhatók be a türk-oguz, székely nemzeti szerveződések és a korai magyar megyerendszer adatai (*Dénes József*). Revízió alá vonható az ún. nagycsaládi temetők formációja (*Révész László*) és jó esélyünk van arra, hogy a karosi honfoglalók telepeit is megismerjük (*Wolf Mária*, kronológiai vitára csábítva). Továbbgondolásra készíttet a sárrétudvari X. sz.-i temető gondos paleodemográfiai vizsgálata is (*Oláh Sándor*).

Igen nagy nyeresége volt a szentesi előadásorozatnak és maradt a tanulmánykötetnek az ún. kései nomádok (illetve utódaik) kutatásának a népvándorláskorhoz kap-

csolása. Ethnogenetikai folyamat: a kun beolvadás legérdekesebb korszakába kalauzol a perkáti szállástemető (*Hatházi Gábor*), jellemző – és megmagyarázható – patológiai azonosságokat és eltéréseket mutat a szentkirályi Árpád-kori és későközépkori temető embertani anyaga (*Ferencz Márta*).

A csapat tehát a szakma kardinális kérdéseivel konfrontálódott. Teljesítményük nyilván egyenetlen, néha talán érdes, de semmiképp sem érdektelen. Ajánlom hát a kollégáknak: fogadják megértéssel. A tévedésekkel tessék vitatkozni, a túlzásokat tessék nyesegetni, az eredményeket tessék felhasználni. Mert csak úgy jutunk előbbre, ha meghallgatjuk és megértjük egymást.

Tomka Péter

A SZARMATA TEMETKEZÉSI RÍTUS NÉHÁNY JELLEGZETESSÉGE. A HALMOS TEMETŐK

KULCSÁR VALÉRIA

(Kecskemét, Katona József Múzeum)

A halmos – kurgános – temetkezések a szarmata világ jellegzetes sírépítményei, amelyek a legkorábbi időktől fogva, tehát a szauromata periódustól kezdve uralták ennek az etnikumnak a temetőképét. Az Alföldre betelepülő szarmaták temetkezési rítusa – mint ezt a későbbiekben is fogjuk látni – meglepően elszegényedik, elsűrűkül az őshazában megszokotthoz képest. Míg a Dnyesztertől keletre eső szállásterületen a legáltalánosabb sírépítmény-típusok egyike a kurgán, addig a Kárpát-medencében ez a látványos földszerkezet már ritkaságszámba megy. (Az igazsághoz természetesen az is hozzátartozik, hogy erről nemcsak a rítus itteni „kikopása” tehet, hanem az intenzív talajművelésnek kitett Alföld természeti adottságai is.)

Látványosságuk már a magyar régészettudomány úttörőinek fantáziáját is megindította: a szarmata (vagy szarmata kori) halmok kutatása igen korán, a múlt század 60-as éveiben megindult (Rómer, Vécsey, Jósa, Czirfusz, Roediger, Dudás). Csaknem azonos időben történtek meg az első feltárások az ország északi részében (Geszteréd) és a bácskai halmos temetőkben (Vaskút, Vajszka, Bácsmadaras). Összességében elmondható, hogy a lelőhelyek túlnyomó többségével – mintegy (90 %-ával) – legalább 60 vagy több évvel ezelőtt kezdtek foglalkozni. Ez egyben azt is jelenti, hogy a minket érdeklő alföldi kurgánfeltárások többségét hiányosan vagy egyáltalán nem dokumentálták. Ehhez járul még az a tény, hogy a halom alá temetett – sejtetően rangos – halottakat még az átlagos szarmata temetőknél szokásos mértéknél is alaposabban kutatták át a sírablók. E két körülmény – a hiányos dokumentáció és a magas rablottsági fok – hihetetlenül megnehezíti ennek a rítusfajtának a vizsgálatát. Sok esetben még a kurgán korhoz, illetve etnikumhoz tartozása is kétséges. Összefoglaló munkájában Párducz M. 47 halmos temetőt ismertet¹, Vaday A. ezt a számot hárommal egészíti ki lelőhelytérképén.² E halmok jelentős részének azonban bizonytalan a kora: részben a fent említett okok miatt, részben pedig azért, mert olyanok is szerepelnek köztük, amelyeket egyáltalán nem kutattak. A magam részéről indokoltabbnak tartok egy szigorúbb és óvatosabb kiválasztási rendet. Csak azokat a halmos temetkezéseket elemzem, amelyek melléklete vagy rítusa (optimális esetben mindkettő) nagy valószínűséggel indokolja a szarmata korba sorolást. Értékelhető halmok a következő

¹ Párducz Mihály 1950. 61-79.

² H. Vaday Andrea 1987. 55. kép

lelőhelyekről ismertek: *Galgahévíz*,³ *Geszteréd*,⁴ *Hortobágy-Poroshát*,⁵ *Hortobágy-Szásztelek*,⁶ *Herpály*,⁷ *Isaszeg*,⁸ *Jászsószenygyörgy*,⁹ *Kiszács (Kisač)*,¹⁰ *Madaras (Bács-madaras)*,¹¹ *Óbesenyő (Dudești Veche)*,¹² *Tápiószele*,¹³ *Újfehértó-Micskepuszta*,¹⁴ *Vajszka (Vajska)*,¹⁵ *Valkó*,¹⁶ *Vaskút*,¹⁷ *Vizesd-puszta (Vizejdia)*¹⁸.

Néhány további lelőhely idesorolása kérdéses. A szóban forgó temetkezések – *Hortobágy-Bivalyhalom*,¹⁹ *Debrecen-Máta határ*,²⁰ *Tiszalök-Vásárhalom*,²¹ *Gáva-Katóhalom*²² – a leírások alapján valószínűleg csak utólagos beletemetkezések korábbi időszakok kurgánjaiba. A *Nagyrév-Zsidóhalom*²³ lelőhellyel jelölt sír leírása alapján szintén nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy önálló halmos temetkezés-e vagy utólagos beleásással van-e dolgunk, esetleg természetes kiemelkedésen történt a temetés. Csak annyit tudunk, hogy a „Zsidóhalom és az út közötti sekélyes halomból került elő egy m mélyen”²⁴. A felsorolt esetek többségében erősen gyanítható, hogy közönséges aknasírokról van szó, amelyeket természetes kiemelkedésbe ástak (ami általában jellemző a temetőkre, s nemcsak ebben a korban).

Vitatható, hogy az önálló földhanttal rendelkező, altalajba mélyített sír és a korábbi kurgánba beleásott temetkezés azonos rítuskategóriába sorolható-e. A keleti sztyeppeövezetben mindkét formával gyakran találkozunk. Az alföldi halomsírok esetében azonban olyan elenyésző számú a hitelesen dokumentált utólagos beletemetkezés, hogy ez nem ad alkalmat külön kiemelésre.

Csak feltételesen sorolom a többihez a *pusztaistvánházi Lajos-halmot*²⁵, amelyből egyáltalán nem került elő lelet. Szarmata jellegére 3 tényező mutat: 1. a sírkamra jellegzetes szerkezete (gallyakból készített fal és leveles gallyakkal vastagított tető); 2. D-É tájolás; 3. a sír aljának meszes kiképzése. Mindhárom vonásnak számos keleti ana-

³ Párducz Mihály 1950. 72.

⁴ Párducz Mihály 1950. 61-63.

⁵ Zoltai Lajos 1941.

⁶ Párducz Mihály 1950. 67.

⁷ Párducz Mihály 1950. 68., M. Nepper Ibolya - Sőregi János - Zoltai Lajos 1978. 9-10.

⁸ Garam Éva 1964. 49-64.

⁹ H. Vaday Andrea 1987. Kat. 21.

¹⁰ Párducz Mihály 1950. 74.

¹¹ Párducz Mihály 1950. 75., Kőhegyi Mihály 1971. 210-215.

¹² Párducz Mihály 1950. 76.

¹³ Párducz Mihály 1950. 72.

¹⁴ Párducz Mihály 1950. 63.

¹⁵ Párducz Mihály 1950. 75.

¹⁶ Garam Éva 1964. 57.

¹⁷ Párducz Mihály 1959. 95-103., Kulcsár Valéria 1989. 149-151.

¹⁸ H. Vaday Andrea 1986. 197-223.

¹⁹ Párducz Mihály 1950. 66.

²⁰ Párducz Mihály 1950. 67.

²¹ Párducz Mihály 1950. 65., Istvánovits Eszter 1986. 144-145.

²² Párducz Mihály 1950. 64., Bóna István 1986. 58.

²³ Párducz Mihály 1950. 73.

²⁴ Párducz Mihály 1950. 73.

²⁵ H. Vaday Andrea 1987. 371-372.

lógiaját ismerjük – erre a későbbiekben térek ki részletesen –, a D-É tájolás az alföldi szarmatáknál általános.

Az itt felsorolt lelőhelyek térképre vetítése (1. kép) gyakorlatilag ugyanazt az általános képet tárja elénk, mint amely Párducznál²⁶ kirajzolódott. Ami azonban az általa kimutatott déli és északi csoport szétválasztását illeti²⁷, közelebb jár az igazsághoz Vaday A. álláspontja²⁸, mely szerint a halomcsoportok területileg összefüggtek. Valóban arról lehet szó, hogy bizonyos – a kurgánok szempontjából ma üres – területek fokozottabb igénybevételnek (mezőgazdaság, természetes erózió) voltak kitéve, mint például az emberemlékezet óta legelőnek használt Hortobágy. Nyilván elsősorban ez az objektív körülmény indokolja a különböző régiókban található kurgános temetők koncentrációját.

(Ugyanakkor nem értek egyet Vaday A. érvelésének második részével. Elképzelése szerint az árokkeretes sírok eredetileg minden esetben halmosak voltak. Ha ez bizonyított lenne, akkor a halmos és árokkeretes temetkezéseket együtt ábrázoló térképe²⁹ végképp nem hagyna kétséget afelől, hogy a halmos temetkezési mód egyenletesen terjedt el az egész Alföldön. Érvként Zalotai Hortobágy-Porosháton tett megfigyelését idézi: itt több halmot árok kerített³⁰. Ugyanez mondható el a madarasi temető számos halmáról is. Itt azonban azt is megfigyelte az ásató Kőhegyi M., hogy a jelöletlen (a halmok közé ásott) aknasírokat is több esetben kerítette árok, amely – szemben a halmokat kerítő összefüggő árokgyűrűkkel – bejárattal is rendelkezett, mint általában a klasszikus árokkeretek³¹. Nem szól tehát logikai érv mellett, hogy a halmos és árokkeretes rítust automatikusan egynek kezeljük.)

Északi halomcsoportját Párducz M. a roxolánok 270-280-as, Dacia provincia feladása utáni hullámával köti össze.³² Történeti meggondolását semmiféle régészeti érveléssel nem támasztja alá. A „déli csoportot” hunkorinak tartja. Elképzelése szerint „... a halmos temetők népe két hullámban jut el a Duna-Tisza közére és a Tiszántúlra”³³.

A halmos temetők „népének” roxolánokkal való azonosítását ma már semmi sem indokolja. A szarmata kutatás jelenlegi eredményei természetesen jelentősen módosították a majdnem 40 évvel ezelőtti képet. A roxolánoknak tulajdonított jellemző vonások többségét általában több, különböző szarmata népcsoport különböző korszakokban mondhatta a magáénak. A roxolánok fő etnikai jellemzőjeként szokás emlegetni a diagonális temetkezést K. F. Szmirnov egy korai cikke nyomán.³⁴ Későbbi munkáiban ugyanez a kutató már nem próbálja ilyen kategórikusan etnikumhoz kötni e rítust. Utolsó összefoglaló művében pedig a diagonális temetkezés szokását, mint „vallási-társadalmi” jelleget értelmezi, s rámutat, hogy mind idő-, mind térbeli határai igen kiterjedtek. Így például az Ural-vidék keleti részében már az i.e. 5. századból ismert

²⁶ Párducz Mihály 1950. 6. ábra

²⁷ Párducz Mihály 1950. 116.

²⁸ H. Vaday Andrea 1987. 364-365.

²⁹ H. Vaday Andrea 1987. 55. kép

³⁰ H. Vaday Andrea 1987. 365.

³¹ Kőhegyi Mihály 1971. 211-213.

³² Párducz Mihály 1950. 116-117.

³³ Párducz Mihály 1950. 117-120.

³⁴ Szmirnov, K. F. 1948. 213-219.

ilyen temetkezés. Később a prohorovkai kultúra (i. e. 4-2. sz.) hordozóinál is elterjedt, de igazán széles körben a szuszlovói vagy középszarmata (i. e. 2. - i. sz. 2. sz.) periódusban vált ismertté, amikor „a szokás a kelet-európai sztyeppék szarmata kultúrájának egyik legjellegzetesebb vonásává válik”³⁵. Az Alsó-Don vidéken az i. e. 4. századból származó sírokból figyelték meg a diagonális fektetést, de előfordul az i. sz. 2-3. századi temetkezésekben is ugyanezen a területen³⁶. Nincs etnikumjelző szerepe azoknak a „roxolán” vonásoknak sem, mint például az, hogy a „halmok csoportokat képeznek, s több helyen elnyúlt sorozatokban húzódnak”³⁷ stb. Még egyszer hangsúlyoznom kell, hogy ez és számos egyéb „roxolán” sajátosság általában jellemző minden keleti nomád, sztyepei nép kurgános temetkezésére.

A vaskúti halmok kapcsán Párducz M. visszatért a déli csoport kronológiai és etnikai problémáira³⁸. Megállapította, hogy a déli halmos temetők a 4. század végi új néphullámok egyik rétegének temetkezési helyei. Az etnikumot vegyesnek ítélte, mégpedig kaukázusi (ülő csontvázak), alán és germán népelemek képviselőit látta a vaskúti halmok halottaiban. Rómer leírásában szerepel az „emelvény teli hamuval és földdel”³⁹. Párducz ezt a kenkeli hun(?) 1. századi temetőben talált fekvőhelyekkel hozta összefüggésbe, s a vaskúti halmok hunkori voltának újabb bizonyítékeként kezelte. A feltárás helyenként zavaros leírása és az előkerült leletek legjobb esetben is csak arra a következtetésre jogosítanak fel, hogy a szarmata korba utaljuk őket. Erre mutatnak a jellegzetes, S-alakú koporsókapcsok és néhány vastárgy, köztük egy kétélű kard töredéke. A vaskapcsok és szögek sokasága valóban mutathat esetleg sírkamrára, ez azonban önmagában sem kor-, sem etnikumjelző szerepet nem játszik.

Ami az „ülve” eltemetés rítusát illeti, e kritérium valószerűtlenségét az alföldi szarmatáknál és felhasználásának tarthatatlanságát már több kutató meggyőzően bizonyította. Az ülő rítus ténye elleni érvek lényege a következőkben foglalható össze: 1. Egyetlen esetben sincs korszerűen dokumentálva. Csak leírásokból értesülünk arról, hogy a csontváz „ült”, sőt „állt” stb. (Valószínűleg az esetek egy részében zsugorított pozícióban eltemetett halottakról van szó – főleg a laikus beszámolókból –, másik részükben pedig kirabolt tetemekről, amelyeket a rablás során esetleg valóban „felültettek”⁴⁰.) 2. Sok alkalommal olyan sírokról közlik az ülve eltemetés megfigyelését, amelyekből ugyanakkor koporsókapcsok is előkerültek. Márpedig a koporsós és ülve temetés fizikailag kizárják egymást⁴¹.

Mindez hasonló mértékben, sőt fokozottan vonatkozik a Párducz-féle „guggoló”, valamint „álló” halottakra.

Komoly nehézségekbe ütközik a halmos temetkezések kronológiai helyzetének elemzése. Az esetek többségében ugyanis az adataink – a feljebb már részletezett okok miatt – kétségbeesítően szegényesek. Így semmi sem mondható el felelősséggel a

³⁵ Szmirnov, K. F. 1989. 172.

³⁶ Bezuglov, Sz. - Zaharov, A. 1988. 6.

³⁷ Párducz Mihály 1950. 118.

³⁸ Párducz Mihály 1959. 95-103.

³⁹ Rómer Flóris 1878. 132-135.

⁴⁰ Bóna István 1971. 271., H. Vaday Andrea 1987. 362-364.

⁴¹ Kulcsár Valéria 1982. 127.

Kiszács, Vaskút, Pusztaistvánháza, Újfehértó-Micskepuszta, Tápíószele lelőhelyekről ismert temetkezések keltezéséről. Vajszkán az egyik halomból fibulatöredék került elő, ez alapján a temető (de legalábbis az adott halom) nagy valószínűséggel az 1. század utáni időkre tehető. Ugyanez mondható el a szászteleki kurgánról is, amelyből „II-III. századi ún. pannoniai fibula” került elő 1910-ben⁴². A korabeli szóhasználatban a térdfibulát jelölték így, s ha ezt tekintjük alapnak a korhatározáshoz, bele kell törődnünk, hogy a temetkezés a 2. századtól a 4. századig húzódnó igen tág időszakra keltezhető.

A galgahévízi halmok az 1. halomban előfordult félköralakú csat alapján a 3-4. századra datálhatók.⁴³ A geszterédi lelettel többen is foglalkoztak a közelmúltban. Istvánovits E. a 3. századra teszi a római kard és a terra sigillata alapján.⁴⁴ Bóna I. Hampel 2-3. századi datálását tartja helytállónak.⁴⁵ Az isaszegi halmokat ásatójuk, Garam É. a római importtárgyakból kiindulva a 3. század közepére helyezi.⁴⁶ A jászalsószentgyörgyi sírok datálását a 4-5. századi üvegtöredék és a csatformák határozzák meg.⁴⁷ Rendkívül tág időhatárokat engedélyeznek az óbesenyői sír mellékletei, amelyek pontos leírását nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy szürke, korongolt edény, pajzsdudor volt a halott mellett.⁴⁸ A közeli vizesd-pusztai leletegyütteseket megnyugtatóan datálják a 2. század végére – 3. század elejére jellegzetes szarmata csatjai.⁴⁹ Ugyanerre a korszakra keltezte legutóbb Bóna I. a herpályi és porosháti halmokat.⁵⁰ Végül az egyetlen teljesen feltárt temető – Madaras – tárgyai későszarmata-hunkori (4-5. század) összképet nyújtanak.⁵¹

A kronológiaiag értékelhető kurgántemetők tehát arra utalnak, hogy a halome-melés szokása legkorábban a 2. század végén jelenik meg a kárpát-medencei szarmata barbaricumban. Ez a tény két logikai következtetést enged meg: 1. Az Alföldre elsőként beköltöző csoport(ok) (jazigok) halotti rítusából nagy valószínűséggel ez a szokás még hiányzott. A teljes igazság kedvéért hozzá kell fűznöm, hogy ebből a korszakból csak elenyésző számú temetkezést, leletanyagot ismerünk, ezért mindenfajta rítusra vonatkozó megállapítást óvatosan kell kezelnünk. 2. Ha elfogadjuk az előzőekben többször is felhozott munkahipotézist, amely összefüggést tételez fel a halmok hiánya és a talaj (mezőgazdasági) adottságok között, akkor nem alaptalan annak megengedése, hogy a Duna-Tisza közén is lehettek halmok. A későbbi időkben a halome-melés szokása ha nem is általános, de mindenesetre viszonylag elterjedt jelenség az egész Tiszántúlon és a Duna-Tisza közének északi peremén és déli felén. Középső részéről

⁴² Debreceni Jelentések V. 1910. 25. 43.

⁴³ H. Vaday Andrea 1987. 79-80.

⁴⁴ Istvánovits Eszter 1986. 38.

⁴⁵ Bóna István 1986. 65.

⁴⁶ Garam Éva 1964. 59-60.

⁴⁷ H. Vaday Andrea 1987. 378.

⁴⁸ Párducz Mihály 1950. 76.

⁴⁹ H. Vaday Andrea 1986. 219.

⁵⁰ Bóna István 1986. 65.

⁵¹ Kőhegyi Mihály 1971. 211-213. Köszönöm Kőhegyi Mihálynak, hogy az ásatás leletanyagába és dokumentációjába betekintést nyerhettem.

(durván a mai Kiskunság régiója) azonban ezekből a korszakokból sem ismerünk kurgánokat, ami negatív módon hozzájárul a második következtetés bizonyításához.

Annyit mindenesetre leszögezhetünk, hogy a sír fölé halom emelés szokása nem egy bizonyos, szűk periódusra jellemző. Kronológiai szempontból csaknem általánosnak nevezhető a szarmata korban. A rítus elterjedése viszont korántsem mondható általánosnak, főképp, ha összehasonlítjuk a kurgánok és a közönséges aknasírok számát, és nyilvánvalóan azt találjuk, hogy a jelöletlen temetkezésekhez viszonyítva a halmosak száma elenyésző.

Első látásra ez annál meglepőbb, mivel – mint erre már utaltam – a szarmata szállásterületen, Kazahsztántól a Dnyeperig talán a kurgános temetkezések a legjellemzőbbek erre a népcsoportra a legkorábbi (szauomata, i. e. 6-4. sz.) időktől kezdve. Természetesen nem lehet egységes szarmata rítusról beszélni. Az egyes törzsek vagy törzsnévvél nem azonosítható, de elkülönülő, lokális csoportok jellegzetes szokásai színezték a törzsszövetség hatalmas kiterjedésű területének temetkezési hagyományait. Gondolok itt a katakombás, padmalyos, kőlapos, sírkamrás stb. építményekre, amelyek a mi területünkön egyáltalán nem, vagy csak elvétve fordulnak elő. Azonban a keleti sírok közös tartozéka – viszonylag ritka kivételektől eltekintve – a halom. Nem szabad elfelejtenünk arról sem, hogy nemcsak egyedül a szarmatákra jellemző rítusról van szó. Hasonlóképpen megvolt az ugyancsak iráni szkítáknál, de a későbbi türk nomádoknál is, akik egészen a 13-14. századig ilyen módon jelölték halottaik nyugvóhelyeit. Általános, az eurázsiai sztyeppén elterjedt nomád temetkezési szokást láthatunk tehát a kurgánemelés rítusában.

A kurgánok nomád jellegét támasztja alá a 2-4. századi Dnyeszter-Duna közti szarmatáknál kimutatott jelenség is. Az alföldi néprokonaiktól a Kárpátok által elválasztott törzsek ezen a területen nem egységes etnikai tömbben éltek (mint például a Don vagy a Volga vidékén), hanem beépültek a dák-kelta-germán, illetve csernyahovi, kulturálisan igen vegyes régióba. Letelepült (vagy letelepülő) életmódjukra utal nagyszámú feltárt telepük (amelyek a klasszikus szállásterületen gyakorlatilag hiányoznak). Az életmód változása és a szomszédos népcsoportok hatására módosult a halotti rítusuk is. Ennek legfontosabb jele, hogy eltűntek a sír fölé emelt halmok, és kizárólag „jelöletlen”⁵² sírokba temetkeztek.⁵³ A mellékletek összetétele és jellege (korongolt edények típusai, gyöngykészlet stb.) sokban rokon a korabeli kárpát-medencei szarmatákéval. A két etnikum teljes azonosságáról mégsem beszélhetünk a mind a rítusban, mind a leletanyagban meglévő különbségek miatt. A moldvai szarmaták uralkodó tájolási iránya például É-D, ami nálunk elsősorban mint „rendellenesség” jelenik meg. Az al-dunai rokon törzseknél (és általában az egész szarmata világban) oly jellemző tamgás tükrözéssel hiányzik a Kárpát-medencében. Ez már csak azért is feltűnő, mivel a tükrözéssel a sírba temetkezési szokása nálunk is általánosan jelen van, csak nem a jellegzetesen szarmata tükrök kerülnek többé sírba területünkön.

A mai Románia és szovjet Moldova területén élt szarmaták temetkezési rítusának módosulása (leegyszerűsödése) tehát – véleményem szerint – párhuzamba állít-

⁵² Itt ki kell kötnöm, hogy jelöletlennek csak mai szempontból tekinthetjük e sírokat. Természetesen nem tudhatjuk, voltak-e fejfák stb. Csak a „kurgán nélküliséget” észleljük.

⁵³ Rikman, E. A. 1966. 68-88.

ható az Alföld korabeli lakosságának életmód és szokásváltozásaiával. Ha elfogadjuk, hogy a „jelöletlen” sírokba a már letelepedett, nomád hagyományait elvesztő törzsek temették halottaikat, akkor ebből az következik, hogy a kurgánok a mindenkori friss jövevények, új néphullámok emlékei közé tartoznak. Ezen belül is valószínűleg az arisztokrácia engedhette meg magának, hogy a megváltozott körülmények között (új földrajzi környezet, közvetlen szomszédság a Római Birodalommal és más barbár törzsekkel, viszonylagos elszakadás – elszigetelődés – a törzsi rokonoktól) is megtartsa a munkaigényes és drága hagyománytiszteletet, a konzervativizmust a rítusban.

A fenti logikai gondolatsor konkrét régészeti anyagra és jelenségekre való kivetítése differenciálásra int. Természetesen nem utalható a friss jövevények körébe a porosháti vagy a madarasi temető népe. Mindkét lelőhelyen nagy létszámú és hosszú ideig használt sírmezőkkel van dolgunk, ami önmagában erősen megkérdőjelezi az „új néphullámhoz” tartozást. A pannoniai provinciális formák általános jelenléte a mellékletek között (fibulák, edények, érmek stb.) vitathatatlan. A madarasi temető leletanyaga – több-kevesebb sajátosságától eltekintve – szokványos későszarmata összképet nyújt. Amellett Madarason – az egyetlen teljességgel feltárt halmos temetőben – szokatlan módon nemcsak kurgánok voltak, de „jelöletlen” sírok is a „jelöltek” között. Az Alföldön ez egyedülálló jelenség (vagy legalábbis egyelőre csak itt figyelték meg), s a Szovjetunióban feltárt kurgántemetők esetében is rendkívül ritkán fordul elő. (Ilyen például a Don-vidéki Csertovickoje, ahol az aknasírok általában néhány méterre találhatók északra a legközelebbi halomtól.⁵⁴) Feltehetőleg a madarasi temető nem lehet egyedülálló ilyen szempontból, de ez további kutatás hiányában egyelőre nem eldönthető.

A porosháti és a madarasi halmok nagy számát (230 – ha egy temetőnek tekintjük a 11 halomcsoportot –, illetve 72 + jelöletlen sírok) tekintve per analogiam velük együtt kezelhetjük a vajszkai (100 halom) temetőt. Ez utóbbiról igen kevés információval rendelkezünk, de valószínűleg hasonló a madarasihoz. Természetesen a földépítmények számbeli összehasonlítása meglehetősen ingatag alapra épül, hiszen a kisebb halmok gyorsabb eltűnése vagy az egyes kurgánok fokozottabb szántása, elhordása jelentős mértékben megváltoztatja egy-egy temető képét. A nagy számok törvénye azonban nyilván ebben az esetben is érvényesül, s ha nem is állapíthatjuk meg egy halomcsoport eredeti létszámát, legtöbbször legalább annyit el lehet mondani: sok vagy kevés temetkezésből állt-e a temető. Természetesen csak viszonylagos megítélésről lehet szó. Így a relatíve kisszámú halommal rendelkező temetőkhez sorolhatók a következők: Galgahévíz (2?), Geszteréd (9), Jászalsószentgyörgy (4), Újfehértó-Micskepuszta (1), Óbesenyő (1), Herpály(9?), Vaskút (12), Vizesd-puszta (4), Tápiószele (14), Pusztaitvánháza (1), Hortobágy-Szásztelek (1).

Ha áttekintjük a „kevés halmos” értékelhető (vagyis leletanyaggal rendelkező) temetők leletanyagát, akkor azt találjuk, hogy két lelettípus megléte rokonítja a halmos sírokat, s ugyanakkor megkülönbözteti őket a közönséges „jelöletlen” sírok túlnyomó többségétől:

1. Pajzsos temetkezések: Galgahévíz, Geszteréd, Herpály, Jászalsószentgyörgy, Óbesenyő, Vizesd-puszta. A szakirodalomban közhelyszámba megy az a megállapítás,

⁵⁴ Medvegyev, A. P. 1981. 253.

hogy a szarmaták leletanyagában idegen a pajzsdudor. Az itt felsorolt leletegyüttesekben germán vagy római típusú pajzsdudorokkal találkozunk. Így fel kell tételeznünk, hogy vagy ajándékként kerültek a pajzsok gazdához, vagy a temetkezések germánok voltak.

Olyan fegyvertípusról van tehát szó, amelyet csak megkülönböztetett társadalmi helyzetű személyek használtak (?), vagy inkább viselték rangjelzőként. Feltűnő, hogy a szóbanforgó lelőhelyek a szarmata szállásterület peremén fekszenek, mintegy körülölelve annak északi és keleti határát.

2. Lószerszámos temetkezések: Galgahévíz (?), Geszteréd, Vizesd-pusztá. A lelőhelyek kis számából látható, hogy még ritkább tárgytypusról van szó, mint a pajzsok esetében. S míg az előbbieknél idegen hatásra vagy ajándéokra kell gondolnunk, a lószerszámost a gazdag szarmata sírok tipikus kellékeként tartják számon az eredeti (keleti) szállásterület temetkezéseiben.

Az alföldi lószerszámos halmos sírokkal korban megegyező – 2-3. századi – dél-oroszosországi temetkezésekből ismert a szokás analógiája. Ebből a periódusból 6 olyan sírt tártak föl, amelyben lószerszámost találtak a halott mellett (vagy kenotáfiumban). A 6 egymással sokban rokon temetkezés területi szóródása rendkívül nagy: 2 sír a Dél-Uralban került elő, 2 a Volga vidéken, 2 az Alsó-Donnál.⁵⁵ Mindegyik halottnak torzítva volt a koponyája, a mellékletek között minden esetben szerepelt a kard (általában féldrágakőből készült markolatgombbal, mint Vizesd-pusztán), több hosszú kés, tőr, ostor. A lószerszám tartozékai ezüstből készültek és az eseteknek egy jelentős részében egyedi darabokat tartalmaztak.⁵⁶ A lószerszám egyedisége, ami egyébként a vizesd-pusztai leletről is elmondható, különösen figyelemre méltó abban a nomád világban, ahol egy-egy műhely árasztott el termékeivel meglehetősen kiterjedt régiókat és népcsoportokat, és a forma és mintakincs igen szabott volt. A mindenkori sztyeppei divat és díszítés-kánon viszonylag szűk formavariációs kereteket biztosított. Gondoljunk akár az uniformizált szarmata ékszerkészletre, akár például a későavar végtelelenül ismétlődő griffes jelenetekre, vagy a honfoglaló magyarok növénydiszes ötvöstárgyaira. Egyedi darabok készíttetését csak a társadalmi hierarchia legfelső szintjein álló emberek engedhették meg maguknak.

A. Sz. Szkripkin, az említett lószerszámos sírok egyikének publikálója úgy véli, hogy a szóban forgó temetkezések halottai egy új szarmata törzsi képződmény katonai arisztokráciájának tagjai közé tartoztak. Történetileg az alán előkelő réteggel köthető össze, amely a 2-3. században az Azovi-tengertől és a Dontól keletre hódított.⁵⁷

Összefoglalva az eddigieket a következő mondható el. A kevés halomból álló kurgános temetők nagy része a 3. századra tehető. Az itt eltemetettek a társadalmi ranglétra felső fokait birtokolták, erre mutat a rítus és a mellékletek különlegessége. Tekintetbe véve földrajzi elhelyezkedésüket, amely a korabeli szarmata szállásterület kontúrjait követi, feltételezhető, hogy valamilyen összefüggésben voltak a határvédelemmel.

⁵⁵ Szkripkin, A. Sz. 1989. 177.

⁵⁶ Szkripkin, A. Sz. 1989. 176-177.

⁵⁷ Szkripkin, A. Sz. 1989. 181.

A csoportból „kilóg” a jászalsószentgyörgyi kurgánegyüttes. 4. század végi keltezésével és földrajzi fekvésével csak úgy illeszthető bele a fenti logikai körbe, ha figyelembe vesszük, hogy ebben a korban a szarmata szállásterület jelentősen összeszűkült a hun-germán-alán expanzió hatására.

Nem hagyhatok említés nélkül még egy temetkezést, amely ugyan nem halmos (legalábbis mai ismereteink szerint), de mellékleteinek jellege és földrajzi elhelyezkedése miatt a fent leírt csoporthoz hűz. Mind a jászalsószentgyörgyi halomcsoport, mind a hévízgyörki sírok a szarmata-kvád határvidék kurgánjainak láncolatába illeszthetők be. A hévízgyörki 28. sírt zablája a geszterédi kurgán halottjával, kalcedon markolatgombos kardja, szarmata csatjai, lószerszámhoz tartozó szíjverete a vizesd-pusztáival rokonítja.⁵⁸

Megfelel a „pajzs” és „lószerszám” kritériumoknak a porosháti temető(k) leletanyaga. Nagy sírszáma és köznépi jellege miatt azonban nem tartozhat a fent leírt körhöz. Ugyancsak „köznépi” jellegű a madarasi és a valószínűleg vele rokon és egyidejű vajszkai temető is. A vajszkairól nincs olyan adat, amely lehetővé tenné megbízható datálását. A madarasi 4-5. századi keltezésével csak a jászalsószentgyörgyi kurgánokkal hozható többé-kevésbé egy kronológiai horizontba.

IRODALOM

Bezuglov, Sz. - Zaharov, A.

1988 Mogilnik Zsuravka i final pozdnyeszarmatszkoy epolni v pravoberezsno Podonje. In: Izvesztija Rosztovszkogo oblasztogo muzeja krajevegyenija. Rosztov-na Donu. 5-28.

Bóna István

1971 Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn (1945-1969). AAH XXIII. 265-336.

1986 Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei. Budapest, 15-91.

Dinnyés István

1989 Szarmata sírok a templom alatt. In: A hévízgyörki középkori templom. Múzeumi Füzetek 39. 67-76. Aszód.

Garam Éva

1964 Szarmata kori kurgánok Isaszegen. FA XVI. 49-60.

Istvánovits Eszter

1986 Északkelet-Magyarország területének római kori története. Kandidátusi értekezés. Kézirat.

Kőhegyi Mihály

1971 Előzetes jelentés a Madaras-Halmok későszarmata-hunkori temetőjének ásátásáról. AÉ 98. 210-215.

Kulcsár Valéria

1982 A szarmata barbaricum leletanyaga a hun hódítást megelőző évtizedekben. Szakdolgozat. Budapest

1989 Rómer Flóris és a vaskúti földépitmények. Cumania 11. 1989. 149-152.

⁵⁸ Dinnyés István 1989. 3. kép 9-10., 4. kép 17-18.

Medvegyev, A. P.

1981 Szarmatszkoje pogrebenyije bliz Voronyezsa. SzA 1981/4. 253-260.

M. Nepper Ibolya - Sőregi János - Zoltai Lajos

1978 Hajdú-Bihar megye halomkatasztere. I. Bihar. A Bihari Múzeum Évkönyve. 5-26.

Párducz Mihály

1950 A szarmatakor emlékei Magyarországon III. Budapest, AH XXX.

1959 Hunkori halmok Vaskút határában. FA IX. 95-103.

Rikman, E. A.

1966 Pozdnyije szarmati Dnyesztrovszko-Dunajszkogo mezsdurecsja. SzE 1966/1. 68-88.

Rómer Flóris

1978 Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie. Budapest.

Szkripkin, A. Sz.

1989 Pograbalnij kompleksz sz uzgyecsnim naborom iz Kotlubanyi i nyekoborije voproszi etnyicseszkoj isztorii szarmatov. SzA 1989/4. 172-181.

Szmirnov, K. F.

1948 O pogrebenyijah rokszolan. VDI 1948.I. 213-219.

1989 Szavromatszskaja i zannyeszarmatszskaja kulturi. In: Sztyepi jevropijszkoj csasztyi SzSzSzR v szkifo-szarmatszskoje vremja. Arheologija SzSzSzR. Moszkva. 165-177.

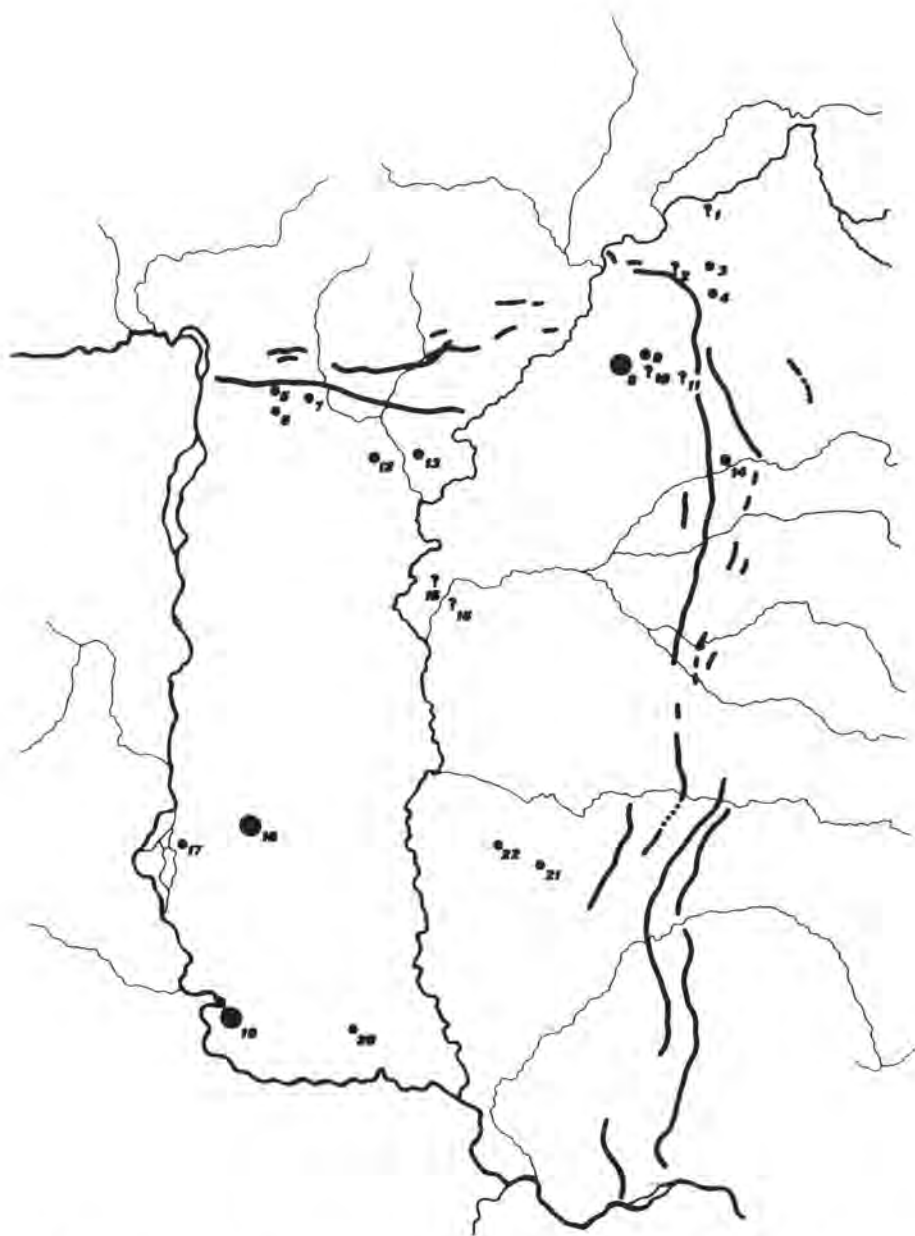
H. Vaday Andrea

1986 Beitrag zum Fund von Vizesd-pusztá. FA XXXVII. 197-223.

1987 A Közép-Tiszavidék a római korban. Kandidátusi értekezés. Kézirat.

Zoltai Lajos

1941 Die Hügelgräber der römischen Kaiserzeit in Hortobágy. DissPann II. 11. 269-308.

1. kép: Szarmata kori halmos temetkezések; 1. Gáva - Katóhalom 2. Tiszalök - Vásárhalom 3. Geszteréd 4. Újfehértó - Micskepuszta 5. Gödöllő 6. Isaszeg 7. Galgahévíz 8. Hortobágy - Poroshát 9. Hortobágy - Szásztelek 10. Hortobágy - Bivalyhalom 11. Debrecen - Máta határ 12. Tápiószéle 13. Jászalsószentgyörgy 14. Berettyóújfalú - Herpály 15. Nagyrév - Zsidóhalom 16. Pusztaitvánháza 17. Vaskút 18. Madaras 19. Vajszka (Vajska) 20. Kiszács (Kisač) 21. Vizesdpuszta (Vizejdia) 22. Óbesenyő (Dudeštii Vechi)

EINIGE MERKMALE DER SARMATISCHEN BESTATTUNGSSITTE. DIE HÜGELGRÄBERFELDER

Kulcsár Valéria

Das Errichten eines Hügelgrabes (Kurgan) war im ostsarmatischen Siedlungsgebiet die sich am meisten verbreitete und charakteristische Bestattungssitte. Bei den Sarmaten auf dem Alföld verschwindet dieser Brauch bzw. kommt nur sehr selten vor. Die niedrige Zahl der Kurgane läßt sich nur teilweise dadurch erklären, daß diese Gebiete landwirtschaftlich intensiv genutzt werden.

Hügelgräber, die sicher für sarmatenzeitlich gehalten werden können, sind von 16 Fundstellen bekannt. Das Gros wurde mit außerordentlicher Sorgfalt geplündert, welcher Umstand ihre ethnische und chronologische Bestimmung sehr erschwert. Die wenigen Angaben weisen darauf hin, daß die besprochene Sitte nicht nur einem engen chronologischen Horizont angehört, wie es früher angenommen wurde, weil das Errichten der Hügel aus dem 2-5. Jahrhundert nachzuweisen ist. Die Hügelgräberfelder bilden keine geographischen Gruppen, die Existenz einer nördlichen und einer südlichen Gruppe läßt sich nicht bestätigen.

Grundlage zu einer Differenzierung könnte die Größe der Gräberfelder sein. Die aus wenigen (6-12) Hügeln bestehenden Gruppen sind wahrscheinlich die Ruhestätte von führenden Mitgliedern der Gemeinde. Ihre privilegierte Lage wird auch von, bei den Sarmaten seltenen Gegenstandstypen wie Schild oder Pferdegeschirr bezeichnet. Die Verbreitung dieser Gräberfelder auf den Randgebieten des sarmatischen Siedlungsgebietes kann auf ihre Aufgabe als Grenzschutzkräfte hinweisen.

Auf Grund ihrer Beigaben sind die Bestatteten aus den Gräberfeldern mit vielen Hügeln (70-100-200), wie in Hortobágy-Poroshát und Madaras-Halmok, den Bestatteten aus den „unmarkierten“ Schachtgräbern näher einzuordnen.

Некоторые характерные черты сарматского погребального обряда.
Курганные могильники
Кульчар Валерия

Обычай возведения кургана является наиболее распространенным и характерным погребальным обрядом восточного ареала расселения сарматов. У сарматов Венгерской низменности этот обычай почти исчезает и встречается крайне редко. Небольшое количество курганов только отчасти объясняется фактом интенсивной сельскохозяйственной деятельности на этой территории.

Нам известно 16 памятников, где курганные погребения можно определенно причислить к сарматской эпохе. Их подавляющее большинство было разграблено весьма тщательно, поэтому при их этническом и хронологическом определении мы сталкиваемся с серьезными трудностями. Немногочисленные данные, которыми мы располагаем, указывают на то, что этот погребальный обряд нельзя связывать с узким хронологическим горизонтом, как это считалось раньше, поскольку хронологические границы возведения курганов распространяются со 2 по 5 век. Нет признаков для разделения географических групп: недоказуемо наличие северной и южной групп, предполагавшихся ранее.

Критерием для разделения может служить величина могильников. Курганные группы, состоящие из небольшого числа насыпей (6-12), вероятно, служили для захоронения знатных покойников. Их привилегированное положение отражают также редкие в сарматской среде типы инвентаря (умбон, сбруя). В могильниках с большим числом курганов (например, Хортобадь-Порошхат, Мадараш-Халмок) на основании инвентаря социальный статус погребенных был ближе к покойникам грунтовых могил.

ADATOK A FELSŐ-TISZA-VIDÉK 4-5. SZÁZADI TÖRTÉNETÉHEZ A TISZADOBÍ TEMETŐ ALAPJÁN

ISTVÁNOVITS ESZTER
(Nyíregyháza, Jóna András Múzeum)

Tiszadob (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) északkeleti határában, a Tisza egykori jobb partján, a környék legkiemelkedőbb pontján (1. kép) 1964-ben, illetve 1983 és 1990 között későcsászárkori temető sírjai kerültek elő¹. Az alábbiakban ezek rítusát mutatom be, valamint a megfigyelt temetkezési szokások kapcsolatait anélkül, hogy a leletanyagot részletesen ismertetném, mivel az már szétfeszítené e dolgozat kereteit.² Végül kitérek a korszak történetének néhány kérdésére a tárgyalt anyaggal kapcsolatban.

Tiszadob-Szigetről 34 csontvázat³ és 3 urnásír maradványait ismerjük (1-2. kép⁴). A kétféle rítus összetartozása a hamvasztásos temetkezések melléklet nélküli volta miatt egyértelműen nem bizonyítható, azonban az urnák formája és elsősorban technikai kivitelük alapján nagyon valószínűnek tűnik.

A sírokban talált tárgyak – elsősorban a fibulák (köztük is főként a lemezes példányok (3. kép 1-2.)⁵), a megvastagodó karikára ráhajló peckű csatok, a 34. sír pajzsa,⁶ a poliéderes gombú fülbevalók stb. –, valamint a temetkezési szokások alapján a feltárt temetőrészletet a 4. század második felére, az 5. század legelejére keltezhetjük. Mind a rítus, mind a leletek szoros rokonságot mutatnak a Marosszentanna-Csernyahov kultúra együttesével. Az alábbiakban hangsúlyozom az eltéréseket és a hasonló-

¹ Rég.Füz. 1965. 41. AÉ 92. (1965.) 238. Rég. Füz. 1984. 77. Rég.Füz. 1985. 59. Rég. Füz. 1986. 29.

² A teljes anyagközlést az AAH-ben kívánom közreadni.

³ A feltárt területen nagyobb mennyiségben került elő szórvány emberi csont, ami részben a terület erős bolygatottságával (a neolitikumtól a századfordulóig laktak itt) magyarázható, részben pedig azzal, hogy az 1964-es ásások során Gombás András nem minden csontot vitt be a múzeumba. Több esetben felmerült a gyanú, hogy általa már feltárt sírra akadtunk. A Gombás-féle összesítő rajz (1. kép 2.) pontatlansága az azonosítást nem tette lehetővé. Így a sírok száma is bizonytalan.

⁴ A Gombás András által feltárt 12 sír közül csak a 10. sír helyét tudtam egyértelműen meghatározni ásásaim során.

⁵ A kisméretű ezüst és bronz lemezes fibulák (Tiszadob 11. sír - 3. kép 1. és Tiszadob 18. sír) a Marosszentanna-Csernyahov kultúra jellegzetes leletei közé tartoznak. Kronológiájukról még folyik a vita, azonban a területileg közel fekvő erdélyi marosszentannai típusú temetők felső kronológiai határát az írott források és a régészeti anyag alapján egyaránt 376-381 táján húzhatjuk meg (Bóna István 1986. 130.). Ez alapján a D-É-i csoportot (1. csoport) Tiszadobon ugyancsak erre az időszakra keltezhetjük, a Ny-K-es sírok ennél valamivel későbbiek: 4. század végiek - 5. század elejiek.

⁶ E lelethorizont legújabb összefoglalása: Jaroslav Tejral 1988/a. és Jaroslav Tejral 1988/b. a további irodalommal.

ságokat, mivel úgy vélem, hogy egy ilyen jellegű értékelés közelebb vezethet a kronológiai és etnikai meghatározáshoz, s ezen keresztül bepillantást nyerhetünk a Felső-Tisza-vidék későcsászárkori – kora népvándorláskori időszakának történetébe.

Tájolás

A feltárt 34 sír közül 29-nek a tájolásáról rendelkezünk többé-kevésbé pontos információval (1. táblázat és 2. kép).⁷

1. táblázat
A tiszadobi sírok tájolása és mérete

Sírszám	Tájolás				Sírméret		Nem			Egyéb
	D	DNy	Ny	Más	Sz	H	f	n	gy	
1.		+			70	-	+			
2.		+			80	200	+			Karok vállnál
3.		+			-	-				
4.					-	-				
5.		+			80	230	+			
6.		+			100	200		+		
7.		+			-	-				
8.	+				90	180				
9.					-	-				
10.	+				60	148				Láb jobbra
11.	+				80	190		+		
12.				DK	70	160				Karok vállnál
13.					-	-	+			Összedobált
14.	190°				120	260	+			Koporsó 60x200
15.	188°				80	215+x	+			Rabolt
16.	204°				100	150			+	Rabolt
17.			268°		70	230	+			Rabolt, U metszetf gödör
18.		215°			110	190+x		+		Rabolt, koporsó
19.		218°			150	300		+		Koporsó 60x175
20.		210°			120	220+x		+		Rabolt
21.	208°				120	310				Bolygatott
22.			270°		80	245	+			Rabolt, sír alja teknős
23.		218°			-	-		+		Koporsó
24.			268°		80	220	+		+	Rabolt
25.		210°			100	180			+	Rabolt
26.					-	-			+	Összedobált
27.					-	-		+		Összedobált
28.	164°				80	225		+		
30.		213°			90	110+x			+	Összedobált
31.	206°				130	285	+			Rabolt
33.				308°	55	115			+	
34.	202°				110	250	+			Koporsó és bőr
35.			268°		65	150+x		+		Teknős gödör, agyagmáz
36.			274°		80	195		+		Agyagmáz
34 sír	10	12	5	2						

⁷ Az első 12 sír esetében csak a Gombás-féle sírlapokra feljegyzett égtájakat ismerjük, amelyek nem teljesen azonosak az összesítő rajz sirtájolásaival.

2. táblázat

Sír	Nem	Melléklet				Ékszer							Egyéb
		Edény	Kés	Érem	Fegyver	Csat	Fibula	Gyöngy	Gyűrű	Csüngő	Kpercc	Fbevaló	
1.	f.	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
2.	f.	-	j	-	-	+	-	-	-	1	-	-	vastárgyak
3.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	bronzhuzal
4.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5.	f.	+	j	+	-	+	1	-	-	-	-	-	vas és kő
6.	n.	-	+	+	-	+	1	-	-	-	-	-	vas és állatcsont
7.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8.		+	b	-	-	+	-	-	-	-	-	-	vas és bronzhuzal
9.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10.		+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11.	n.	+	b	-	-	-	1	+	2	1	-	-	karika, tűtartó
12.		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	vas
13.	f.	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	vas
14.	f.	-	j	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15.	f.	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	kő és vas
16.	gy.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
18.	n.	-	+	-	-	-	3	+	-	2	-	2	kő, bronztű
19.	n.	+	b	+	-	+	3	+	1	-	-	-	-
20.	n.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
21.		-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	vasszeg
23.	n.	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	rugósgyűrű
25.	gy.	ü	b	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-
26.	gy.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
27.	n.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
28.	n.	+	-	-	-	+	-	+	1	3	-	-	tűtartó, rugósgyűrű
30.	gy.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	kova
31.	f.	+	b	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-
34.	f.	ü	j	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-
17.	f.	-	-	-	-	+	1	+	2	-	-	-	vas
22.	f.	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	karikák
24.	gy/f	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
33.	gy.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
35.	n.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
36.	n.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	vastű, karika
34.		11	11	6	2	12	6	8	4	4	1	3	
		32,4 %	32,4 %	17,6 %	5,9 %	35,3 %	17,6 %	23,5 %	11,8 %	11,8 %	2,9 %	8,8 %	

Két nagy csoportot különíthetünk el:

1. *D-É-i tájolású* – kisebb-nagyobb eltéréssel – 23 sír. Közülük 12 D-Ny-ÉK-i, 10 D-É-i és 1 DK-ÉNy-i.

2. *Ny-K-i tájolású* 5 sír, illetve a csoporthoz soroltam az ÉNy-DK 308-128° tájolású 33. sírt.

A két csoport nemcsak a tájolás (2. kép 2.) alapján különül el, számos más eltérés is kimutatható: a sírgödörök mérete, formája, a koporsók, a leletek típusa, a mellékletadás szokása (2. táblázat) stb. A Ny-K-i tájolású sírokból hiányoznak a mellékletek (kerámia, üveg, fegyver, kés, érem), kizárólag a viselethez tartozó tárgyak kerültek elő, azok sem túl nagy számban. Ki kell emelnem a 17. sír ezüst fibulagombját (3. kép 2.), mely arra utal, hogy a *Ny-K-i tájolású csoport temetkezéseit a D-É-i, illetve a D-Ny-ÉK-i orientációjúak korban megelőzik*.⁸ A tipológiai alapon álló hipotézist alátámasztja, hogy a 33. sírt (2. csoport) a 34. sírra (1. csoport) ásták rá. Valószínűleg szuperpozíciós volt a 24. sír is, amely a 23. felett került elő.⁹ A sírok egymás fölé ásása a kárpát-medencei szarmata barbaricumban ismeretlen jelenség. A Marosszentanna-Csernyahov kultúra területén – ha nem is nagy számban – megfigyeltek egymásra temetést, s ezekben az esetekben – akárcsak Tiszadobon – a Ny-K-i tájolásúak voltak felül.¹⁰

1. csoport. A tiszadobi temető sírjainak többsége D-Ny-ÉK, illetve D-É-i tájolású (67,6 %). A rokon leletanyagú tiszakarád-inasai temető valamennyi halottját így helyezték el egy fordított tájolású kivételével.¹¹ A 4. századtól folyamatosan használt Biharkeresztes-Ártánd-Nagy- és Kisfarkasdomb germán – feltételezések szerint gepida – temetőiben (melyeknek anyaga sok rokon vonást mutat a Marosszentanna-Csernyahov kultúrával, azonban a Tiszadob-Tiszakarád típusú együttesektől több vonással eltér) előfordulnak D-É-i tájolású sírok, de gyakori a Ny-K-i és az É-D-i fektetés is¹².

Az alföldi szarmatáknál legkorábbi feltűnésüktől kezdve a D-É-i tájolás az uralkodó, s ez marad egészen a 4. század végi – 5. század elejei temetkezési szokásaikban is domináns.¹³ A Dél-Uralban, a Volga-Don vidéken és a Fekete-tenger északi partvidékén a középszarmata korban általános ez az orientáció, amely a későszarmata korra (i. sz. 2-4. sz.) éppen fordítottá válik. A kései periódusban csak a sírok 20 %-ánál figyelték meg a fejfelé délre fektetés szokását, s talán nem véletlen, hogy e „konzervatív-

⁸ Anélkül, hogy itt a kérdés részletes taglalásába bocsátkoznék megjegyzem, hogy a tiszadobi 17. sír fibulagombja (3. kép 2.) a tiszadobi 11. sír fibulája (3. kép 1.) és a székelyi (Jósa A. Múzeum 64.1137. 1. számon) példány (3. kép 3.) gombja közti átmeneti méret. Ez meghatározza magának a fibulának a méretét is, s ezáltal valószínűsíti az 5. század elejei keltezt.

⁹ Egy további rátemetkezésre hivatkozik Gombás András a 11. és 12. sírral kapcsolatban. A sírlap adatai szerint az előbbi D-É-i, a rátemetett utóbbi DK-ÉNy-i tájolású. A fentiekben leírtak alapján azonban adatai lehetnek pontatlanok.

¹⁰ Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N.M. 1983. 19. risz. 2, 4

¹¹ Lovász Emese 1987. 10.

¹² Mesterházy Károly 1965. 61-63. Nepper Ibolya - Máthé Márta 1971. 36. Nepper Ibolya - Máthé Márta 1977. 179. Bóna István 1981. 366-367.

¹³ Párducz Mihály 1931., 1950., 1959. Vaday Andrea 1987. 354-358. - további irodalommal. A kérdésközi kapcsolataival Kulcsár Valéria foglalkozik a közeljövőben belföldi ösztöndíjasként frandó dolgozatában.

vabb” rítussal kapcsolható össze a széles sírgödrök ásása, ellentétben az egyre inkább terjedő keskeny sírgödrökkel és padmalys sírokkal.¹⁴

A Marosszentanna-Csernyahov kultúrára, akárcsak a sztyepei késői szarmatákra ugyancsak az É-D-i orientáció jellemző, bár előfordulnak ellentétesen tájolt temetkezések is (pl. Spantov 2. és 11. sír, Tírğsor 98. és 177. sír, Budești, Perejaszlav-Hmelnyickij stb.).¹⁵ Feltűnésüket kronológiai, illetve etnikai különállással igyekeztek magyarázni,¹⁶ azonban a kérdés, hogy miért temették e halottakat társaikkal ellentétesen, jelenlegi ismereteink alapján még nem megválaszolható. A Marosszentanna-Csernyahov kultúrán belül vannak olyan temetők is, ahol az uralkodó tájolás a D-É, például Csernyahov¹⁷ vagy a Dnyeszter melletti kiscsoportos vagy magányos temetkezések közül Pszari és Gorodnyica.¹⁸ A tiszadobi temető tárgyalásánál – topográfiai helyzetük miatt – számunkra sokkal lényegesebb két mezőségi lelőhely: Fintínele „Rít” és tőle 30 kilométernyire Ocnița,¹⁹ két – a 4. század második felére keltezhető, marosszentannai típusú – temető, ahol a D-É-i tájolás dominál.

A fentiek fényében nehéz lenne egyértelműen állást foglalnunk abban a kérdésben, hogy a tiszadobi népesség temetkezésében uralkodó D-É-i, illetve ahhoz közel álló tájolás szokása honnan eredeztethető. Mivel azonban el kell fogadnunk azt a nézetet, amely szerint „egy-egy etnikum vizsgálatánál elsődrendű tényező a halotti kultusz konzervatívizmusa. A sírok tájolása is szívósan megmaradó, sokszor századokon át követhető jelenség”²⁰, ezért a tájolást az etnikai vizsgálatok során semmiképp sem hagyhatjuk figyelmen kívül. A D-É-i orientáció esetünkben az iráni világ felé mutat, s aligha tévedünk, ha a tiszadobi temető használói között feltételezzük valamelyik szarmata népcsoport képviselőinek jelenlétét.²¹

A D-É-i, illetve attól valamelyest eltérő tájolás az 5. század folyamán fel-feltűnik a Kárpát-medencében, noha jóval kisebb számban, mint korábban. Mind gyakoribbá válik a Ny-K-i orientáció, s immár több ízben kimutatható az É-D-i is.²²

2. csoport. A meridionális tájolású síroktól elkülönülő csoportra a Ny-K-i tájolás jellemző. A kárpát-medencei szarmata barbaricumban ugyancsak megfigyelhető e szokás, azonban nem ez a jellemző.²³

¹⁴ Moskova, M. G. 1989. 192.

¹⁵ Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 16. tabl. III. Ion Ioniță 1966. 233. Bóna István 1961. 195-196.

¹⁶ Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 16.

¹⁷ Petrov, V. P. 1964. 73.

¹⁸ Tyihanova, M. A. 1957. 185.

¹⁹ George Marinescu - Corneliu Gaiu 1989. 135.

²⁰ Bóna István 1961. 196.

²¹ A szarmatákra, mint az egyik etnikai komponensre utal Tiszadob esetében a D-É-i, illetve ahhoz közelálló tájolás mellett a lábi gyöngyök előfordulása (Tiszakarádon is megfigyelte az ásató, sőt ott gyöngyös öv is került elő – Lovász Emese 1987.), a Marosszentanna-Csernyahov kultúrára olyannyira jellemző sok edény helyett egy-egynek a sírba helyezése, a fésűk és állatcsontok hiánya, a koporsók, illetve koporsókapcsok feltűnése stb.

²² Ilona Kovrig 1959. 209., 212. Bóna István 1961. 196. Anton Točík 1962. Jaroslav Tejral 1974. 5-6.

²³ Lásd 13. jegyzet!

A Marosszentanna-Csernyahov kultúra temetőiben előfordul a Ny-K-i orientáció, bár arányuk az É-D-iekhez képest temetőnként változó:²⁴

Lelőhely	Vázak száma	Ny-K-i	%
Tiszadob	29	6	20,7 %
Holmszkoje	51	37	72,5 %
Marosszentanna	56	38	67,9 %
Independența	73	12	16,4 %
Spanțov	52	2	3,8 %

Össességében a vázak mintegy harmad része feküdt fejjel Ny-ra.²⁵ (Több, mint 800 É-D-i tájolású sír mellett V. V. Szedov közel 300 Ny-K-it gyűjtött össze²⁶.)

A tiszadobi hat sír közül öt erősen rabolt (4. kép és 2. táblázat), ami részben magyarázza ezek „szegényes” leletanyagát. Feltűnő azonban, hogy a csoport sírjai soha nem tartalmaztak mellékletet (edényt, fegyvert, kést, érmet stb.), a tárgyak kizárólag a viselet részei, ékszerek (2. táblázat). A Marosszentanna-Csernyahov kultúra sírjainál a helyzet ugyanez: minden harmadikat kirabolták,²⁷ s ugyancsak hiányoznak a mellékletek.²⁸ A sírablások számának megszaporodása sejtetni engedi a társadalomban lezajló differenciálódást, egy előkelő, tehetősebb réteg kialakulását (ennek csírája már a korábbi fázisban is kimutatható), mintegy jelezve az átmenetet az 5. század magányos, illetve kiscsaládi temetkezései felé.

A Ny-K-i sírok fokozatosan szorítják ki az É-D-i tájolásúakat, olykor vágják is azokat.²⁹ A változás hátterében a gazdag viselet ellenére többen a kereszténység terjedését sejtik³⁰, bár a kérdés még korántsem lezárt.³¹

A Ny-K-i tájolás Pannonia provincia területén a 4. század közepén jelenik meg, s válik mindinkább uralkodóvá.³² Az 5. századra az egész Kárpát-medence területén jellemzővé lesz ez az orientáció.³³ Az 5-6. századi gepida temetőikben az ÉNy-i tájolás mellett a Ny-K-i dominál.³⁴

²⁴ Kovács István 1912. *Ion Ioniță* 1971. 26. Abb. 5. Bucur Mitrea - Constantin Preda 1966. Gudkova, A. V. - Fokejev, M. M. 1984.

²⁵ Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. tabl. III.

²⁶ Szedov, V. V. 1979. 83.

²⁷ Nyikityina, G. F. 1985. 40.

²⁸ *Ion Ioniță* 1971. 33. Abb. 11. Gudkova, A. V. - Fokejev, M. M. 1984. 77. Gej, O. A. 1986. 78. Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 16-17. Nyikityina, G. F. 1985. 40.

²⁹ Volker Bierbauer 1980. 132. Gudkova, A. V. - Fokejev, M. M. 1984. 84. Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 10., 12., 15-16.

³⁰ Ioana Hica-Cimpeanu 1979. 164. *Ion Ioniță* 1971. 59. Bóna István 1986. 114. Baran, V. D. - Mago-medov, B. V. 1986. 79. Szimonovics, E. A. 1978. 106.

³¹ A kérdéssel részletesen foglalkozik Szimonovics, E. A. 1978.

³² Salamon Ágnes 1986. Ágnes Salamon - László Barkóczy 1970. 56. Eszter B. Vágó - István Bóna 1976. 145. László Papp - Ágnes Salamon 1978/79. 86-87. Visy Zsolt 1981. 211.

³³ Lásd 22. jegyzet! Valamint Mihály Párducz 1963. 39-41.

³⁴ Dezső Csallány 1961. Bóna István 1961. 196.

A tiszadobi Ny-K-i tájolású sírok megjelenésének hátterében tehát új ideológiai elképzeléseket sejthetünk, s kevésbé tarthatjuk valószínűnek az etnikumváltást. Biztosan azonban csak annyit állíthatunk, hogy a tájolás változásával mind a tárgyi anyag, mind a temetkezési szokáshoz tartozó további vonások megváltoztak, s a két csoport közül ez a későbbi, a D-É-i temetkezések pedig valamivel korábbiak.

A sírgödrök formája

Mivel a sírok – kevés kivételtől eltekintve – raboltak, sok esetben a gödrök formája pontosan nem határozható meg. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a tájolás alapján szétválasztott két csoport sírgödre *méretük alapján is jól elkülönülnek* (4-5. kép). A Ny-K-i tájolású temetkezésekre a hosszú, keskeny sírgödrök jellemzőek, olykor a sír aljának teknőszerű kivájásával (17. és 22. sír – 4. kép). A DNY-ÉK-i és D-É-i orientációjú sírok esetében a gödör nagyobb, szélesebb (5. kép). Ennek illusztrálására tekintsük át a hosszúság/szélesség indexeket:

Ny-K-i sírok:	17. sír 230/70 cm = 3,2	D-É-i sírok:	8. sír 180/90 cm = 2
	22. sír 245/80 cm = 3,06		10. sír 148/60 cm = 2,46
	24. sír 220/80 cm = 2,75		11. sír 190/80 cm = 2,37
	36. sír 195/55 cm = 2,43		14. sír 260/120 cm = 2,16
ÉNy-DK-i sír:	33. sír 115/55 cm = 2,09 (gy.!)		16. sír 150/100 cm = 1,5
DNY-ÉK-i sírok:	2. sír 200/80 cm = 2,5		21. sír 310/120 cm = 2,58
	5. sír 230/80 cm = 2,87		28. sír 225/80 cm = 2,8
	6. sír 200/100 cm = 2		31. sír 285/130 cm = 2,19
	19. sír 300/150 cm = 2		34. sír 250/110 cm = 2,27
	25. sír 180/100 cm = 1,8		

A Ny-K-i síroknál a hányados jóval magasabb: $2,43 < 3,2$. A D-É-i csoportnál az átlag 2,26, a DNY-ÉK-iekénél 2,25.

A Marosszentanna-Csernyahov kultúra sírjainak elemzése során a kutatók hasonló jelenségre figyeltek fel: az ún. „vezér” síroktól eltekintve a Ny-K-i orientációjú temetkezések gödre kisebb, mint a gazdag mellékletekkel ellátott É-D-ieké.³⁵

A 22. – Ny-K-i tájolású – sír közepén a halott számára egy 50x200 cm nagyságú *ovális gödröt* vájtak a sír aljába (4. kép). A Marosszentanna-Csernyahov területen – ugyanilyen tájolású – megfigyelt hasonló jelenséget mutató sírokat a szarmata etnikum jelenlétével hozzák kapcsolatba, feltűnésük a Fekete-tenger környékén sűrűsödik.³⁶

A 35. és 36. sírnál (mindkettő Ny-K-i – 6. kép) a váz alatt – főként a felsőtest és a koponya táján – jól kivehető zöld elszíneződés mutatkozott. „Az egyszerű aknasírok alján egyes esetekben megőrződött a zöldes agyagmáz. Az agyagréteg igen vékony és

³⁵ Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 20.

³⁶ Nyikityina, G. F. 1985. 48-49. – az általa vizsgált sírok 14,4 %-a ilyen. 134 esetet ismertet: Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 22.

gyakran csak a halott felsőteste alatt követhető, míg a láb alatt nem.”³⁷ A leírás kísértetiesen emlékeztet a Tiszadobon regisztráltakra. A jelenség alapvetően a Csernyahov kultúra déli területén gyakori, s elsősorban a Ny-K-i tájolású sírokban fordul elő. Eredetét a szkíta-szarmata rítussal hozzák kapcsolatba a szovjet kutatók.³⁸

Lelőhely	Feltárt sír	Agyagmázás	%	Ny-K-i
Tiszadob	34	2	6	2
Viktorovka	12	4	33	4
Zsuravka	124	10	8	8
Koblevo	50	9	18	3
Ranzsevoje	20	9	45	7

Rablás, bolygatás

A tiszadobi sírok többsége rabolt, illetve későbbi beásásokkal bolygatott. A biztosan ki nem rabolt sírok közé tartozik az általam feltártak közül a 34. sír és a 35. sír. Valószínűleg csak a rágcslók járatai bolygatták meg a 19. és a 28. sírt (4-5. kép). A temető sírjainak mintegy 80-85 %-a esett áldozatul a sírrablóknak. A fosztogatás különböző mértékű, olykor egy-egy testrésze ástak rá (pl. 14. és 36. sír), máskor a csontokat teljesen összedobálták (pl. 15. és 18. sír).

A tiszadobihoz hasonlóan alapos rablásnak estek áldozatul az alföldi szarmata sírok,³⁹ de ugyanez megfigyelhető a Marosszentanna-Csernyahov kultúra temetkezéseinél is.⁴⁰

Koporsó

A tiszadobi temető két sírjában (14. és 23. sír) találtunk két végén behajlított, kisebb méretű vas koporsókapcsokat. Gombás András ásatásából hasonló darabok szórványként kerültek elő, amelyek szétdőlt sírból származhatnak. Valamennyi másodlagos helyzetben feküdt, így alkalmazásuk mikéntjéről nem sokat mondhatunk. Hasonló koporsókapcsok gyakoriak az alföldi későszarmata anyagban.⁴¹ Ezt azért lényeges kiemelni, mert a Marosszentanna-Csernyahov kultúrára a koporsó nem jellemző, csak ritkán sikerült megfigyelni nyomait, a tiszadobiakhoz hasonló vaskapcsot pedig egyetlen lelőhelyről sem ismerék.⁴²

³⁷ Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 20.

³⁸ Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 20.

³⁹ Mihály Kőhegyi 1980.

⁴⁰ Kovács István 1912. 327.

⁴¹ Legutóbb Vörös Gabriella 1988. 116-119. foglalkozott a kérdéssel.

⁴² A kultúra sírjainál a koporsók használatára lásd: Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 12. Petrov, V. P. 1964/b. 157. Brajcseszkij, M. Ju. 1960. 110.

kéz fekszik a medencén.⁴⁷ Nem precedens nélküli a vállhoz helyezett kéz sem, bár az előbbinél jóval ritkább jelenség.⁴⁸ Nem túl gyakori, azonban előforduló szokás, hogy a lábat behajlítják vagy egymáson keresztbe fektetik.⁴⁹ Ez utóbbi inkább jellemző a kultúra déli és keleti temetőire, s elsősorban É-D-i tájolású síroknál figyelték meg. A tiszadobihoz hasonlóan Ny-K-i tájolású volt pl. Independența 27. sírjának váza, ahol a lábak egymáson keresztben feküdtek.⁵⁰

Sírban talált tárgyak

A sírokból talált tárgyakat két csoportba soroltam. Az egyikbe a viseleti tárgyak, ékszerek tartoznak, a másikba a mellékletek. A két csoportot természetesen nem lehet élesen szétválasztani, hiszen például a kések az övre függesztve kerültek sírba – részben mint viseleti tárgyak. Itt azonban viseleti tárgyként elsősorban az ékszereket tárgyalom.

Mellékletek: A Ny-K-i tájolású sírokból hiányoznak. A D-É-i tájolású sírok leggyakoribb melléklete az edény és a kés (11-11 db, az összes sír 32,4 %-a, a D-É-i temetkezések 37,9 %-a tartalmazott edényt vagy kést.). Az edényeket a koporsós síroknál a koporsóban helyezték el (19. és 34. sír).⁵¹ Összesen 9 kerámia – 6 korongolt és 3 kézzel formált – és 2 római üvegpohár fordult elő. Általában a láb mellett találjuk, azonban a 10. sír kézzel formált edénye a koponyatető felett volt. Kést mind férfiak, mind nők viseltek övükre erősítve bőr, illetve fatokban. Mindkét nemnél előfordult jobb és bal oldalon is.

6 db 2. századi római ezüst *denar* jelenti a mellékletek következő csoportját. Csak olyan sírban fordult elő, ahol kés is volt, gyakran össze is tapadtak. Ennek oka az lehet, hogy a tarsolyt közvetlenül a kés mellett erősítették az övre, s a pénzt ebbe tették. Jellemzőnek kell tartanunk, hogy e tarsolyok egyetlen esetben sem tartalmaztak pász-torkézséget.

A tiszadobi temetőben két férfi mellé helyezték el *fegyvereit*. Az 1. sírről bolygatótsága miatt közelebbi információval nem rendelkezünk. A 34. sírban a fegyvereket rongálva találtuk meg (a kardot kettétörve, a pajzsot deformálva). A kardot és a lándzsát a halott mellé a koporsóba tették, a pajzsot a koporsó tetejére állították.

Végül a mellékletek között meg kell említenem a 11. és 28. sír csont *tűtartóját*, melyeknek pontos helyét azonban nem ismerem.

A mellékletek jellege és a sírban elfoglalt helye az etnikai meghatározás szempontjából a leglényegesebb jellemzők egyike. A felsoroltak közül fontosnak tartom a fegyverek sírba helyezésének rítusát, s különösen azt a tényt, hogy ezeket a temetés

⁴⁷ Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 29. tabl. XII., 10/9. 13/19., 26. Kovács István 1912.

⁴⁸ Szimonovics E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 29. tabl. II/8., 13/16. Kovács István 1912. 286., 298.

⁴⁹ Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 28-29. tabl. 13/1-4., 6-9., 26-29. risz. 3/2., 6/2.

⁵⁰ Bucur Mirela - Constantin Preda 1966. 54. fig. 142/2.

⁵¹ Erre a mozzanatra érdemes figyelniünk, hiszen általában nem jellemző, s például a Tiszadobbal azonos kultúrkörhöz tartozónak vélt kisvárda-daruszigeti sír esetében (Bóna István 1986/b. 66.) egyértelműen a koporsóra helyezték az edényt.

A 14. sír esetében nemcsak a kapcsok utalnak koporsó használatára, hanem a sírfolton belül jól kivehető elszíneződés is. Ehhez hasonlólt regisztráltunk a 18., 19. és 34. sírnál (5. kép). A Tiszadobon megfigyelt öt koporsós temetkezés mindegyike a D-É-i, illetve DNy-ÉK-i tájolású csoporthoz tartozott,⁴³ mind nők (18., 19. és 23. sír), mind férfiak (14. és 34. sír) esetében előfordult. A koporsók eléggé nagy méretűek:

14. sír: 60 cm x 200 cm

18. sír: 80 cm x 150+x cm (a végét bolygatták)

19. sír: 60 cm x 175 cm

34. sír: 60 cm x 220 cm

A koporsók lefelé szűkültek, felső szélességük 80 cm körüli lehetett, alul 60 cm-re szűkültek. Az edénymellékletet a koporsóban helyezték el (18. és 34. sír).

A 34. sír esetében a koporsón belül fehér porlékony maradványokat is megfigyeltünk, ami talán arra utal, hogy bőrrel vagy textillel beburkolva helyezték bele a halottat.

A vázak helyzete

A nagyfokú bolygatottság a testhelyzetek értékelését nem teszi lehetővé. Megállapítható azonban, hogy egy sírba minden esetben csak egyetlen halottat temettek el. Általában jellemző a hanyatt fekvő, nyújtott testhelyzet, kinyújtott végtagokkal. (5., 6., 8., 11., 14., 19., 33., 34. és 35. sír)

Az előbbieket mellett a következő változatok fordultak elő: 1. A bal kéz a medencén (25., 28. és 31. sír – 5. kép). 2. Gombás András feljegyzése szerint a 2. és 12. sírban a halott kezét a vállhoz hajlították. 3. Egy esetben (10. sír) ugyancsak ő említi, hogy „a lábak jobbra elhajoltak”. Talán enyhén zsugorított testhelyzetről lehet szó. 4. Míg az eddigiek D-É-i tájolásúak, egy Ny-K-i orientációjú temetkezésnél (36. sír) a lábak keresztelték egymást (4. kép).

A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásairól e vonatkozásban szinte egyáltalán nincsenek információink. Steppei rokonaiknál a középső- és későszarmata időszakban (i.e. 2. - i.sz. 4. sz.) egyaránt előfordul, hogy a kezét a medencén találják meg.⁴⁴ A későszarmata periódusban a keresztbetett lábra is vannak adataink.⁴⁵ Nem tudunk azonban olyan esetről, amikor a kezét a vállhoz hajlították.

A Maroszentanna-Csernyahov kultúra temetkezéseire a hanyatt fekvő, nyújtott testhelyzet a jellemző, bár gyakran regisztráltak ettől eltérőeket is, olykor hason fekvő, vagy oldalán eltemetett halottakat.⁴⁶ A kéz, illetve kezek kisebb-nagyobb mérvű behajlítása nem ritka eset, de gyakoribb, hogy – akárcsak esetünkben – csak az egyik

⁴³ A bolygatottság és rablottság a sírok többségénél a jó megfigyelést nem tette lehetővé. Aligha tévedek azonban, ha úgy gondolom, hogy a D-É-i csoport sírjainak többségében koporsóban temették el a halottat.

⁴⁴ A későszarmata periódusban (i. sz. 2-4. sz.) a sírok 1/5-énél figyelték meg a jelenséget a Volga és Don közötti területen. *Moskova, M. G.* 1989. 192. *Moskova, M. G.* 1989/a. 179.

⁴⁵ A sírok több mint 3%-a a Don és a Volga közt. *Moskova, M.G.* 1989. 192.

⁴⁶ *Kovács István* 1912.

során megrongálták. Az edények elhelyezésének módja és száma, a tarsolyba tett érmek jelenléte – kiegészítve e jelenségeket a fésűk és állatcsontok⁵² hiányával, valamint a fegyverekről elmondottakkal – arra utal, hogy a tiszadobi népesség (legalábbis egyik etnikai komponense) a tárgyak nagyfokú tipológiai rokonsága ellenére távol állt a marosszentannai, illetve vele közeli rokon népességtől, mint arra már a tájolással kapcsolatban is felhívtam a figyelmet. Hogy a marosszentannaiakkal rokon etnikumnak is szerepe lehetett a tiszadobi népesség kialakításában, arra a mellékletek közül a csont tűtartók utalnak, melyek a Marosszentanna-Csernyahov kultúra legjellegzetesebb tárgyai közé tartoznak, s előzmény nélkül jelennek meg a Felső-Tisza-vidéken.

Ékszerek: A temető rablottsága megnehezíti a viseleti tárgyak értékelését, mivel éppen ezek miatt fosztogatták a sírokat. A viselet rekonstrukcióját, a tárgyak párhuzamait, tipológiáját másutt kívánom tárgyalni.⁵³

Hamvasztásos temetkezések

A tiszadobi ásatás során 3 esetben találtunk kalcinált emberi csontokat tartalmazó urnát (16/a., 32. és 37. sír) (2. kép 1.). Két ízben egy-egy edényben, a 32. sír esetében két egymás melletti edényben helyezték el a maradványokat. Valamennyi kerámia közös jellemzője, hogy kézzel formáltak, töredékesek (peremük hiányzik), sekély mélységben, a humuszban kerültek elő, a hamvakon kívül egyebet nem tartalmaztak, s mindegyiken másodlagos égés nyomai fedezhetők fel. Kronológiai helyzetük kérdéses, mivel azonban csak a bemutatott temető területén fordultak elő, fel kell tételeznünk, hogy összetartoznak a többi sírral. Erre utal technikai megoldásuk és formájuk is.

A Marosszentanna-Csernyahov kultúra temetőinek túlnyomó többsége birituális. Előfordul olykor, hogy egy-egy temetőben hiányoznak a hamvasztásos sírok,⁵⁴ vagy csak kis számban találják ezeket (a sírok kevesebb, mint 1/3-ánál)⁵⁵. Megállapítható, hogy a kultúra DNy-i és ÉNy-i területén ritkábban megfigyelhető a hamvasztásos rítus. Ennek alapján felmerült annak lehetősége, hogy a különbséget lokális színezetként értékeljük. A megoldás kulcsát a kutatás a kultúra kialakulásának kérdésével kapcsolta össze. A kétféle rítus okát a több gyökerű kultúrán belül a különféle etnikumok hatására vezette vissza. A hamvasztás hiányát az erőteljesebb szarmata hatással

⁵² Gombás András a 6. sír leírásánál említ ugyan állatcsontokat, azonban ezek másodlagos helyzetben kerültek elő, valószínűleg valamelyik közeli telepobjektumból származnak.

⁵³ Lásd 2. jegyzetet!

⁵⁴ Holmszkoje, Ranzsevoje, Kamenka-Ancsokrak, Gyedovcsina, Krinyicski, Zajacsevska, Csisztyilov, Vinogradovka, Gyerevjannoje, Zsovnyin, Marosszentanna, Marosvásárhely, Palatka, Izvoare stb. *Gudkova, A. V. - Fokejev, M. M.* 1984. 73. *Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M.* 1983. 13. *Kovács István* 1912. *Kovács István* 1915. *Ion Ionuță* 1966. 220. Hogy ezek némelyikében is lehetett hamvasztásos sír, amely azonban sekélyebb mélysége miatt elpusztult, arra példaként *Bóna István* 1986. 115. éppen a marosszentannai temetőt idézi.

⁵⁵ *Viktorovka II., Furmanovka, Danyilovka Balka, Csernyilov Russzkij stb. - Gudkova, A. V. - Fokejev, M. M.* 1984. 73. A két rítus arányára lásd *Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M.* 1983. 12-14. *Baran, V. D.* 1981. 66-70.

magyarázták.⁵⁶ Mások inkább kronológiai differenciát sejtettek a birituális temetők kétféle rítusa mögött.⁵⁷

A tiszadobi sírok a mellékletek hiánya miatt a kérdésre nem adhatnak választ; akár etnikai, akár kronológiai, akár mindkét tényező magyarázhatja feltűnésüket.

A Marosszentanna-Csernyahov kultúra urnás sírjai több vonásukban hasonlítanak a Tiszadobon megfigyeltékhez. A temetkezések általában jóval sekélyebbek a csontvázak előkerülési mélységéhez képest.⁵⁸ A hamvakat tartalmazó edény rendszerint nem ép: pereme, alja vagy oldala hiányzik. Többségük – 61,1 % - melléklet nélküli.⁵⁹ Az urnákat két nagy csoportba lehet sorolni: egyik részüknél megfigyelték az edények másodlagos égését, a másik hányaduknál égésnyom nincsen. Ezt a lényeges rítusbeli eltérést kétféle kulturális eredetre vezetik vissza: míg az előbbi a Przeworsk kultúrára jellemző, addig az utóbbit a Lipica kultúra sírjainál figyelték meg.⁶⁰ A Przeworsk hatást esetünkben sem zárhatjuk ki.⁶¹

A sírok elhelyezkedése, a temető szerkezete

Mivel a tiszadobi temető sírjainak valószínűleg eléggé nagy hányada a földmunkák során elpusztult, s az 1964-es ásás alkalmával feltárt temetkezések helyzetét sem ismerjük a többihez képest, ezért a temető szerkezetéről csak nagyon keveset mondhatunk. A kis esetszám ellenére úgy tűnik, hogy mind a D-É-i, mind a Ny-K-i tájolású sírok nemek szerint elkülönülnek. Az előbbieket közül csoportot alkot a 18. és 19. (a két legelőkelőbb), valamint a 20., 23., 27. és 28. női sír, s mintegy körülöttük helyezkednek el a férfiak temetkezései (13., 14., 15., 31. és 34. sír)⁶². Utóbbiak közül a 34. fegyveres férfi a D-i szélén feküdt. A közeli rokon tiszakarád-inasai temetőben az ásató ugyan csak azt figyelte meg, hogy a pajzsos férfi sírok a temető D-i szélén kerültek elő.⁶³ A Ny-K-i orientációjú 17., 22. és 24. férfi sír sort alkot, s ugyancsak egymás mellett találtak meg a 35. és 36. női sírt.

A sírok nemenkénti elkülönülését figyelte meg I. Ioniță az independentai temetőnél.⁶⁴

⁵⁶ Gudkova, A. V. - Fokejev, M. M. 1984. 73., 84-85.

⁵⁷ Gh. Diaconu 1960. Gej, O. A. 1986. 78.

⁵⁸ Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 12-14., 41.

⁵⁹ Nyikityina, F. F. 1985. 67., 71.

⁶⁰ Szedov, V. V. 1979. 89. Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M. 1983. 45. Diaconu G. 1961. 422-423., 428.

⁶¹ A Marosszentanna - Csernyahov kultúra sírjaiban a fegyverek csak kivételesen fordulnak elő. Ezek feltűnését a kutatók többsége a Przeworsk kultúra hatásával kapcsolta össze – Gh. Diaconu 1964. 473. Fjodorov, G. B. 1960. 285. Más elképzelések szerint – Bóna István 1986. 131-132. – e fegyverek ugyancsak a gót etnikumtól való eltérést jelzik, azonban a Felső-Tisza-vidéken a gepidákhoz köthetők. A tiszadobi temető leletei közt más olyan tárgyak is előkerültek, amelyek a Przeworsk kultúrával mutatnak kapcsolatot. Így pl. a 22. sír egymásba fűzött vaskarikái, a 21. sír ún. gomba alakú borostyán csüngője stb.

⁶² Az antropológiai anyag meghatározását Pap Ildikónak (Természettudományi Múzeum) köszönöm.

⁶³ Lovász Emese szíves szóbeli közlése.

⁶⁴ Ion Ioniță 1971. 42.

A Marosszentanna-Csernyahov kultúra

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a tiszadobi temetőt a temetkezési szokások és a leletanyag egy része a Marosszentanna-Csernyahov kultúrával kapcsolja össze. A hatalmas területen elterjedt kultúra (6. kép) lelőhelyeinek száma ma már jelentős – mintegy 3000 telep és több mint 300 temető áll a kutatás rendelkezésére.⁶⁵ Kialakulása a 2. század végén – 3. század elején az Alsó- és Középső-Dnyeszter vidékén kezdődött el, azonban a legkorábbi már valóban „csernyahovinak” nevezhető leletegyütteseket a 3. század derekától kezdve ismerjük.⁶⁶ Felső kronológiai határa a vitatott kérdések körét szaporítja.⁶⁷ Míg az erdélyi marosszentannai csoport a régészeti és történeti adatok alapján 376 és 380 között megszűnik, a keletebbre fekvő területeken – noha fokozatosan egyre kisebb számban – kimutatható a kultúra hordozóinak jelenléte egészen az 5. század elejéig.⁶⁸ Ez utóbbi lelőhelyek többsége a Dnyeszter középső és felső folyása mentén, Moldáviában, a Dnyeper vidékén és az Al-Duna mentén lokalizálható.⁶⁹

A fentiekből következik, hogy a leletek etnikai interpretálása nem jelent/ett egyszerű feladatot. A szláv (ant) és dák-geta elemek szerepe vitatott, jelenlétüket mindinkább cáfolja a kutatás. Tagadhatatlan ezzel szemben a szarmaták hatása a kultúra kialakításában, ami nem meglepő, hisz az új kultúra területének nagyobb részén ők alkották az autochton lakosságot.⁷⁰ A keleti germánok vezető szerepe a kultúrán belül ma már egyre kevésbé vitatott tény. Közülük is elsősorban a gótokat kell kiemelnünk.⁷¹

A Marosszentanna-Csernyahov kultúra tág kronológiai és földrajzi kerete nem véletlen. A lelőhelyek vizsgálatánál ugyanis alapvetően a hasonlóságokat emelte ki a kutatók többsége, s így az eltérő vonások egész sorozata háttérbe szorult. Így van ez annak ellenére, hogy az etnikai – s ezen keresztül a történeti – interpretációt csak

⁶⁵ Kropotkin, V. V. 1988. 3.

⁶⁶ Baran, V. D. - Magomedov, B. V. 1986. 88. Scsukin, M. B. 1980. Székely Zoltán 1969. 90.

⁶⁷ Az időrend megállapításához elsősorban az érmeket vették alapul. A tírgsori 96. sír Honorius érme (395-423) a legkésőbbi közülük, amely azonban nem keltező értékű, mivel betöltésben került elő – Scsukin, M. B. 1979. 18. E kivételtől eltekintve a 4. századi érmek a legkésőbbiek – ezek jelentik a datálható anyagot: pl. Bîrlad-Valea Seacă füffel ellátott két arany veret (Constans és Constantius) – Vasile Palade 1981. 214. 5. század elejére keltezi a temetőt részben az érmek, részben egy csat alapján –, Danyilova Balca 3. sírban csüngőként II. Constantius érem (Scsukin, M. B. 1979. 18.), Mogoşani 59. és 6. sírban, Leţcaniban és Izvoare-Neamţban ugyancsak 4. századi érmeket találtak (Gh. Diaconu 1983. 236., Gh. Diaconu 1969. 397.). A kincsleletek közül elsősorban a tekerőpataki (Valea Strimbă) együttest kell kiemelnem, amely 3 verdefényes Gratianus verettel záródik (Székely Zoltán 1945. 95.). A Marosszentanna kultúra területéről ismert – pénzzel keltezett – kincsleleteket legutóbb Bóna István 1986. 129-130. gyűjtötte össze.

⁶⁸ Scsukin, M. B. 1979. Scsukin, M. B. 1980., Baran, V. D. - Magomedov, B. V. 1986. 89., Jaroslav Tejral 1988/b. 11.

⁶⁹ Baran, V. D. - Magomedov, B. V. 1986. 89.

⁷⁰ Az etnikum kérdésére a kultúrával foglalkozó csaknem minden tanulmányban kitértek a szerzők. Kisebb kutatástörténeti összefoglalót adott Bóna István 1961. 195. A szarmaták szerepére például Baran, V. D. - Magomedov, B. V. 1986. 97. Szedov, V. V. 1979. 78.

⁷¹ Bóna István 1961. 195. további irodalommal. Bóna István 1986. 113-120.

mindkét szempontot figyelembe vevő áttekintő elemzés tűzheti ki célul maga elé.⁷² A tiszadobi temető értékelése során ezt mindenképpen figyelembe kell vennünk.

A Tiszadob-Szigeten feltárt temetkezések rítusát áttekintve egy több komponensű etnikum képe tárul elénk, amely a 4. század közepe táján jelenik meg a Felső-Tisza-vidéken, s az 5. század elején szűnik meg az általam vizsgált temetője. A leletek egy része és a temetkezési szokások közül jónéhány nagyfokú hasonlóságot mutat a Marosszentanna-Csernyahov kultúra területén megfigyelttel. Ez arra utal, hogy a tiszadobi népesség egyik etnikai összetevőjét a keleti germánság körében kell keresnünk. A számos – a fentiekben már említett – eltérés a Marosszentanna-Csernyahov kultúrától erőteljes iráni (szarmata) hatást jelez. Kiegészíthetjük e megállapításokat azzal, hogy a tiszadobi népesség viszonylag szoros kapcsolatot épített ki Pannonia provinciával. Erre nem elsősorban az érmek utalnak, hanem inkább a római üvegporhárak előfordulása, valamint a – nagy valószínűséggel Pannonia területén készített – poliéderes végű fülbevalók⁷³ korai feltűnése.

Dacia provincia kiürítése után a dunai limes mentén a barbárok okozta feszültségek átmenetileg enyhültek. Az alföldi szarmaták helyzete azonban súlyosabbá vált, hiszen eddig a két provincia között meghúzódva a vandálokkal, illetve viktóvalokkal, valamint a kvádokkal volt csak közös határuk a germán törzsek közül,⁷⁴ velük pedig mind a régészeti leletek,⁷⁵ mind az auctorok adatai⁷⁶ alapján jó kapcsolatokat építettek ki. A Fastida vezette gepidák és vandál szövetségeik háborújával az Ostrogota vezetete gót-taifal koalíció ellen új korszak kezdődött Dacia és környéke történetében.⁷⁷ 271 után a gótok megszállták a kiürített provinciát, megtelepedtek Erdélyben és a Román alföldön, míg a taifalok az Olt és Duna közti Havasalföldön.⁷⁸ A változások aligha hagyták érintetlenül a szomszédos vidékeket (6. kép). Mivel azonban a Felső-Tisza-vidék a Római Birodalomtól távol eső területté vált, a történeti adatokat csak közvetett módon értékelhetjük vidékünkkel kapcsolatban.

A 3. század végén vagy a 4. század elején kiépült a szarmata szállásterület határát jelző Csörsz-árok vagy Ördög-árok.⁷⁹ Kiépítésével kapcsolatban két verziót ismerünk, azonban akár az egyik, akár a másik kelteződést fogadjuk el, keletkezésének ideje min-

⁷² Egyet kell tehát értenünk ezzel a megfogalmazással „a kultúra elsősorban régészeti s nem etnikai jelenség... nem köthető egyetlen néphez” – *Bóna István* 1961. 195.

⁷³ *Ágnes Salamon - László Barkóczy* 1970. 62.

⁷⁴ *Mócsy András* 1972. 94.

⁷⁵ Például a kígyófejes karperecek: *Andrea Hadházy-Vaday* 1980. *Károly Mesterházy* 1986., néhány fi-bulatípus: *Istvánovits Eszter* 1990. stb. Összeolvasásukra *Bóna István* 1986/b. 63.

⁷⁶ Gondolok itt részben a közös betörések sorozataira a Római Birodalomba, részben olyan forrás-helyekre, mint pl. *Amm. Marc.* XVII. 12. stb.

⁷⁷ *Lakatos Pál* 1973. 48-49. a 248-290 közötti események közt tárgyalja a „valószínűleg az Aluta men-tén” Galtis város mellett lezajlott eseményeket idézve a rá vonatkozó forrásokat. *Kurt Horedt* 1971. 705. Galtis-t Ungra faluval azonosította, s az eseményeket 249-re keltezte. *Bóna István* 1986. 66. szerint Dacia megszállását közvetlenül megelőző eseményt írt le Iordanes, s ezzel az eseménnyel kapcsolja össze a gepi-dák felső-tisza-vidéki megjelenését (lásd még *Bóna István* 1986/b. 66.). Ez utóbbi elmélet alátámasztása-ként vehető számításba a római terület elleni szarmata – vandál betörés 278-ban – *Mócsy András* 1972. 94. a forrással. Egyelőre azonban vidékünkön hiányoznak a 4. század első felében új nép beáramlására utaló leletek – lásd *Istvánovits Eszter* 1986.

⁷⁸ *Bóna István* 1986. 109.

⁷⁹ *Mócsy András* 1972. 95-96. *Éva Garam-Sándor Soproni-Pál Patay* 1983.

denképpen Dacia gót előzönlése utánra tehető. Lényeges tudnunk, hogy Tiszadob közvetlenül a Csörsz közelében fekszik.⁸⁰ A védmű már állt, amikor az általam vizsgált népesség ideérkezett. Közvetlen megjelenésük előtt érte el forrpontját az a szarmata beháború, amelyet a gót támadás váltott ki, s amely erőteljes népmozgást idézett elő az Alföldön. Az események láncolatát a 350-es években a Zizais-féle háború zárta le.⁸¹ Nem tarthatjuk kizártnak, hogy ezekkel az eseményekkel állt összefüggésben az új népesség megjelenése a Felső-Tisza-vidéken.

A felmerülő számos lehetőség közül (gepidák, vandálok, viktóvások, a Limigantes stb.) ma még korai lenne bármelyik etnikai azonosítás mellett állást foglalnom. A biharkeresztes-ártándi temetők (melyeknek rítusa és leletei a mienktől eltérő népcsoportra utalnak), a tiszakarádi, a tiszavalki együttesek közzététele és elemzése, valamint a Csongrád környéki – számtalan rokon vonást mutató – temetőkkal történő összevetésük közelebb vezethet majd a probléma megoldásához.

IRODALOM

Alföldi András

1942 Aquincum a késő római világban. Budapest az ókorban 2. Budapest, 1942. 670-746.

Baran, V. D.

1981 Csenyahivszka kultura (za matyerialami verhivja Dnyisztra i Zahidnovo Bogu). Kijev

Baran, V.D. - Magomedov, B.V.

1986 Csernyahovszkaja kultura. In; Arheologia Ukrainszkaj SzSzR III. Kijev 70-100.

Bierbauer, Volker

1980 Zur chronologischen, soziologischen und regionalen Gliederung des Ostgermanischen Fundstoffs des 5. Jahrhunderts in Südosteuropa. In: Herwig Wolfram-Falko Daim: Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert. Wien, 1980. 131-142.

Bóna István

1961 Az újhartyáni germán lovassír. AÉ 88.1961.192-209.

1981 Bemerkungen zu einer neuen historisch-archäologischen Bearbeitung der Visigotenzeit in Dazien. ActaArch 33.1981.363-371.

1986 Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271-896). In: Erdély története I. kötet. A kezdetektől 1606-ig. Budapest, 1986. 107-234.

1986/b Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Magyarország műemléki topográfiája X. Budapest, 1986. 15-91.

Brajcsevszkij, M.Ju.

1960 Romanski. In; Csernyahovszkaja kultura. MIA 82. 100-147.

Csallány Dezső

1961 Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454-568 u.Z.). Arch. Hung. XXXVIII. Budapest, 1961.

Diaconu, Gh.

1960 Consideratii preliminare asupra necropolei de la Tirgșor din secolele III-IV e.n. SCIV XI. 1960. 1.

⁸⁰ Hasonló a topográfiai helyzete a tiszavalki rokon jellegű temetőnek, melyet Vaday Andrea jóvoltából ismerek.

⁸¹ *Amm. Marc.* XVII. *Alföldi András* 1942. 680-682. *Mócsy András* 1972. 99-100.

- 1964 Despre taifali în lumina cercetărilor arheologice (aspectul Tirgșor-Olteni). SCIV 15.4.1964. 467-483.
- 1969 Das Gräberfeld von Mogoșani (Kreis Dîmbovița). Dacia XIII. 1969. 367-402.
- 1983 Despre datarea culturii Sîntana-Cerneahov. SCIV 34.3.1983.135-242.
- Diaconu, G.*
1961 O kulture Szintana-Csernyahov na tyerritorii RNR v szvetye isszledovanyija mogilnyika v Tirgșore. Dacia V. 415-428.
- Fjodorov, G. B.*
1960. Malaestszkij mogilnyik. MIA 82. 253-302
- Garam Éva-Soproni Sándor-Patay Pál*
1983 Sarmatisches Wallsystem im Karpatenbecken. RFüz. II. 23. 1983.
- Gej. O. A.*
1986 O vremenyi voznyiknovenyija csernyahovszkoj kulturi v Szeverom Pricsernomorje. SzA I. 77-86.
- Gudkova, A. V. - Fokejev, M. M.*
1984 Zemlegyelci i kocsevnyiki v nyizovjah Dunaja I-IV vv. n.e. Kijev.
- Hica-Cîmpeanu, Ioana*
1979 Riturile funerare în Transilvania de la sfîrstul secolului al III-lea e.n. pînă în secolul al V-lea e.n. Acta Mus. Nap. XVI. 1979. 157-170.
- Horedt, Kurt*
1971 Zur Geschichte der fzühen Gepiden im Karpatenbecken. Apulum IX. 1971. 705-712.
- Ioniță, Ion*
1966 Contribuții cu privire la cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialista Romănia. ArchMold. IV. 1966. 189-259.
1971 Das Gräberfeld von Independenta. Saarbrücker Beiträge 10. 1971.
- Istvánovits Eszter*
1986 Északkelet-Magyarország területének római kori története. Kandidátusi értekezés. Budapest. 1986.
1990 A Felső-Tisza-vidék legkorábbi szarmata leletei. 2-3. századi sírok Tiszavasváriból. JAMÉ XXVII-XXIX. 1984/86. 83-133.
- Kovács István*
1912 A marosszentannai népvándorlaskori temető. Dolg. E.N.M. 3.1912.250-367.
1915 A marosvásárhelyi őskori telep, skytha- és népvándorlaskori temető. Dolg. E.N.M. 6.1915.226-325.
- Kovrig Ilona*
1959 Nouvailles trouvailles du ve siècle découvert en Hongrie (Szob, Pilismarót, Csövár, Németskér) ActaArch. X. 1959. 209-225.
- Kőhegyi Mihály*
1980 Sarmatenzeitliche Grabberaubung in Ungarn. In: Herwig Wolfram-Falko Daim: Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert. Wien, 1980. 19-22.
- Kropotkin, V. V.*
1988 Mogilnyiki csernyahovszkoj kulturi. Vvegyenyije. Moszkva.
- Lakatos Pál*
1973 Quellenbuch zur Geschichte der Gepiden. Acta Antiqua et arch. XVII. 1973. Szeged.
- Lovász Emese*
1987 Germán jellegű leletek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. HOMKözl. 24. 1986. (1987.) 10-14.
- Marinescu, George-Gaiu, Comeliu*
1989 Die Nekropole bei Fintînele „Rît”, Gem. Matei, Jud. Bistrița-Năsăud aus dem 4. Jahrhundert u.Z. Dacia XXXIII. 1-2. 1989. 125-143.

Mesterházy Károly

1965 Beszámoló az 1965. évi Biharkeresztes-ártándi ásatásról. DDMÉ XLVIII. 1965. (1966.) 61-67.

1986 Frühsarmatenzeitlicher Grabfund aus Veresegeház. FA XXXVII. 1986. 137-161.

Mitrea, Bucur-Preda, Constantin

1966 Necropole din secolul al IV^{lea} e.n. în Muntenia. Biblioteca de arh. X. 1966. București.

Mócsy András

1972 A római-barbár szomszédság utolsó évszázada hazánk területén. Cumania I. 1972. 83-102.

Moskova, M. G.

1989 Pozdnyeszarmatszkaja kultura. In: Sztyepi jevropejszkaj csasztyi SzSzSzR v szkifoszarmatszkoje vremja. Arheologija SzSzSzR. Moszkva 191-202.

1989/a Szrednyeszarmatszkaja kultura. In: Sztyepi jevropejszkaj csasztyi SzSzSzR v szkifoszarmatszkoje vremja. Arheologija SzSzSzR. Moszkva 177-191.

Nepper Ibolya-Máthé Márta

1971 A Hajdú-Bihar megyei múzeumok régészeti tevékenysége 1969-1971. (leletkataszter) DDMÉ LII. 1971. (1972.) 35-54.

1977 A Hajdú-Bihar megyei múzeumok régészeti tevékenysége 1972-1976. (Leletkataszter) DDMÉ LVIII. 1977. (1978.) 175-194.

Nyikityina, G. F.

1985 Szisztyemetyika pogrebalnovo obrjada plemen csernyahovszkoj kulturi. Moszkva.

Palade, Vasile

1981 Importuri Romane rare în Două morminte din necropole de la Bîrlad-Valea Seacă. SCIV 32.2.1981. 205-216.

Papp László-Salamon Ágnes

1978/79 Gräber aus dem 5. Jh. in Letkés. MAIU 8/9. 1978/79. 85-92.

Párducz Mihály

1931 A nagy magyar Alföld római kori leletei. Dolg. VII. Szeged, 1931. 74-186.

1950 A szarmatakor emlékei Magyarországon III. Arch. Hung. XXX. Budapest. 1950.

1959 Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. ActaArch. 11. 1959. 309-398.

1963 Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn. Studia Arch. I. 1963. Budapest.

Petrov, V. P.

1964 Csernyahovszkij mogilnyik (po matyerijalam raszkopok V. V. Hvojki v 1900-1901 gg.). MIA 116. 53-117.

1964/b Maszlovskij mogilnyik na r. Tovmacs. MIA 116. 118-167.

Salamon Ágnes

1968 Népvándorlaskori temetők Szekszárd-Palánkon. A Szekszárdi BÂM Füzetei 9. 1968. Szekszárd.

Salamon Ágnes - Barkóczy László

1970 Bestattungen von Csákvár aus dem Ende des 4. und dem Anfang des 5. Jahrhunderts. Alba Regia XI. 1970. 35-80.

Scsukin, M. B.

1979 K voproszu o verhnjej hronologicseszkaj granyice csernyahovszkoj kulturi. KSzIA 158. 17-21.

1980 Nyekotorije problemi hronologii csernyahovszkoj kulturi i isztorii rannjih szlavjan. Rapports du IIIe Congrèss International d'Archéologie Slave. Bratislava 399-411.

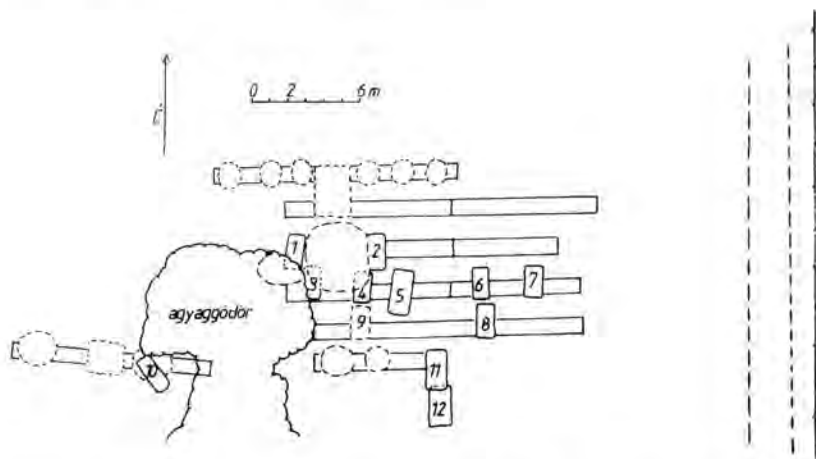
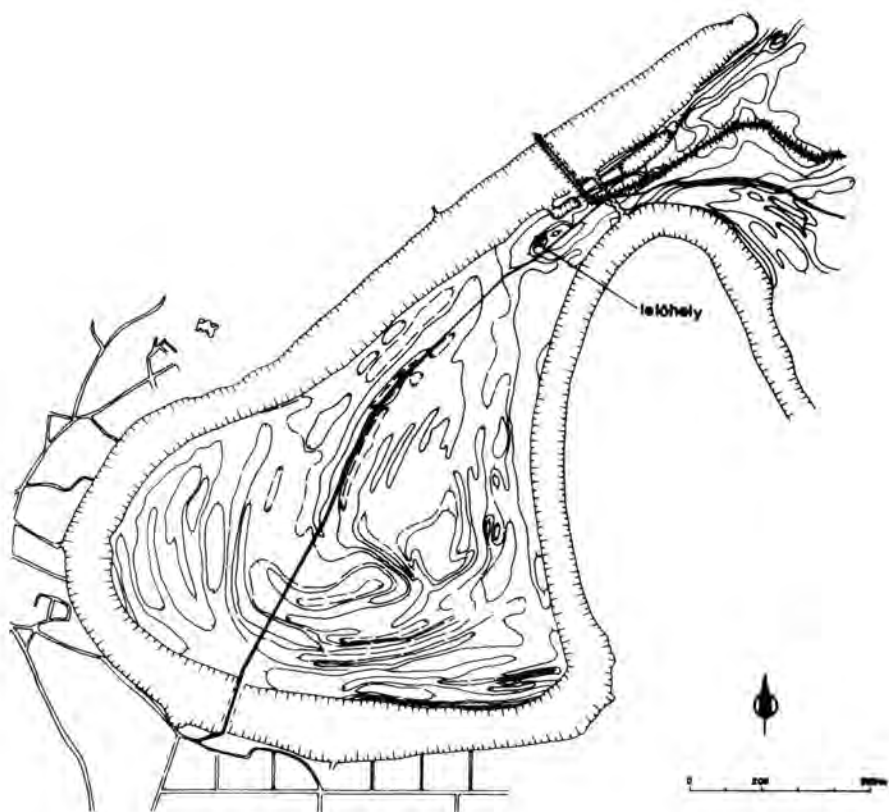
Sedov, V. V.

1979 Proiszhozsgyenyije i rannija isztorija szlavjan. Moszkva.

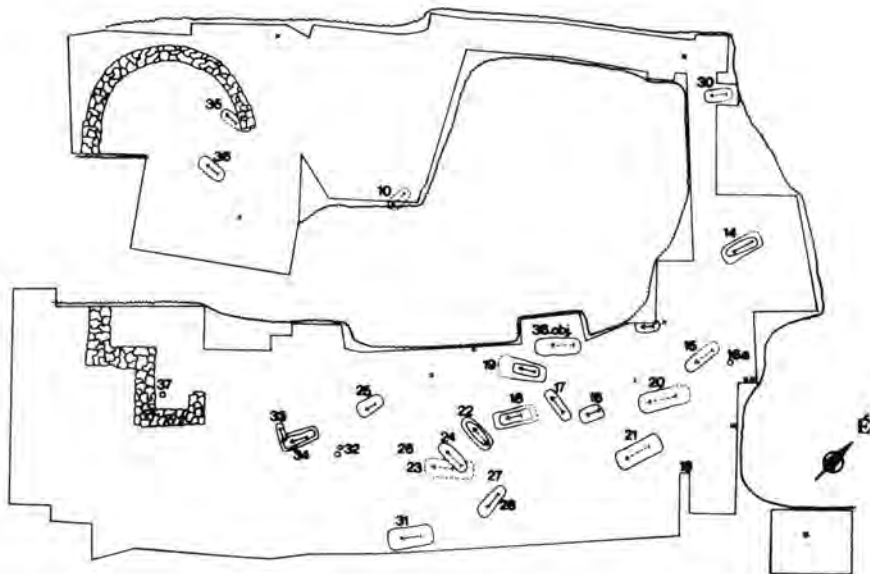
Székely Zoltán

1945 A tekerőpataki népvándorlaskori lelet. FA V. 1945. 95-99.

- 1969 Materiale ale culturii Sîntana de Mureş din sud-estul Transilvaniei. Aluta I. 1969. 7-114.
- Szimonovics E. A.*
1978 O kultovih predstavljenijah naszelenijja jugo-zapadnih oblasztyej SzSzSzR v pozdnyeantycsnij period. SzA 1978. 2. 105-116.
- Szimonovics, E. A. - Kravcsenko, N. M.*
1983 Pogrebalnije obrjadi plemen csernyahovszkoj kulturi. SzAI D-1-22. Moskva.
- Tejral, Jaroslav*
1974 Völkerwanderungszeitliches Gräberfeld bei Vyškov. Studie AU ČSAV v Brně II.2. 1974. Praha.
1988/a Zur Chronologie der frühen Völkerwanderungszeit im mittleren Donauraum. ArchAustr. 72. 1988. 223-304.
1988/b Zur Chronologie und Deutung der südöstlichen Kulturelemente in der frühen Völkerwanderungszeit Mitteleuropas. In: Völkerwanderungszeit im Karpatenbecken. Nürnberg. 1988. 11-46.
- Točák Anton*
1962 Nové nálezy z doby stahovania národov na Juhozápadnom Slovensku. Št. Zv. AÚ SAV 9. 1962. 187-218.
- Tyihanova, M. A.*
1957 O lokalnih variantah csernyahovszkoj kulturi. SzA. 1957. 4. 168-194.
- Vaday Andrea*
1980 Neuere Angaben zur Frage der Verbreitung des sog. Schildkopfarmringes. S1A XXVIII-1. 1980. 91-100.
1987 A Közép-Tiszavidék a római korban. Kandidátusi disszertáció. 1987. Budapest.
- Vágó Eszter-Bóna István*
1976 Die Gräberfelder von Intercisa der spätrömische Südstfriedhof. Die Gräberfelder von Intercisa I. Budapest, 1976.
- Visy Zsolt*
1981 5. századi sír Intercisában. AÉ 108.1981. 211-217.
- Vörös Gabriella*
1988 Késősarmata temetőrészlet Szeged Tarján városrészből. ComArchHung 1988. 113-124.

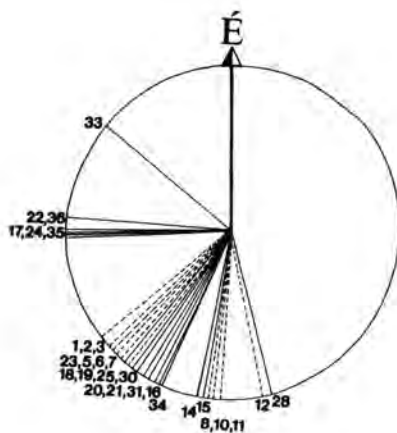

1. kép: 1. A lelőhely környékének szintvonalas térképe 2. Az 1964-es ásatás felmérése Gombás András nyomán

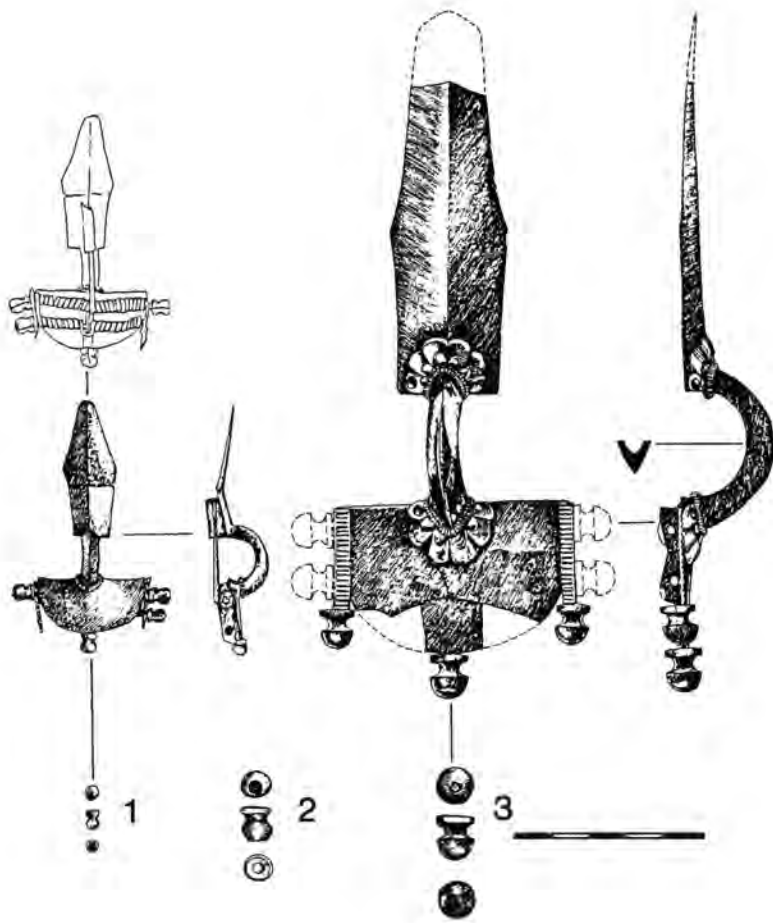

0 2 4 6 8 10m

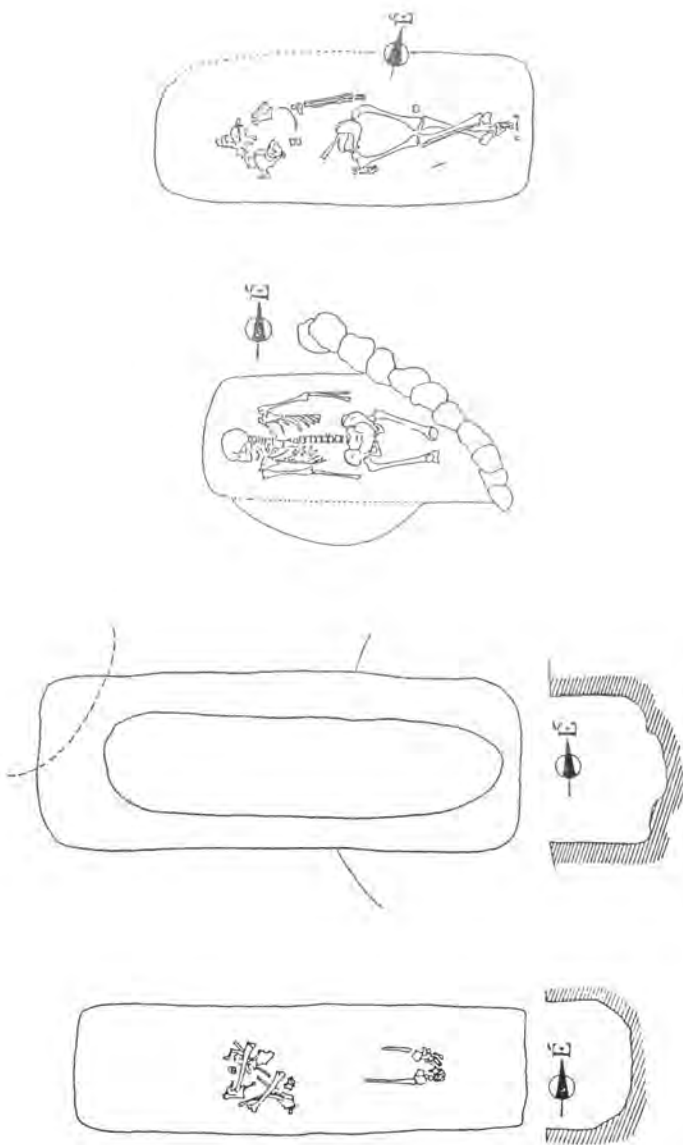
x. századi emberi csontok

2. kép: 1. Az 1983 és 1990 között feltárt terület 2. A sírok tájolása

3. kép: 1. Tiszadob-Sziget 11. sír ezüst fibulája 2. Tiszadob-Sziget 17. sír fibulagombja 3. Székely

36.sír

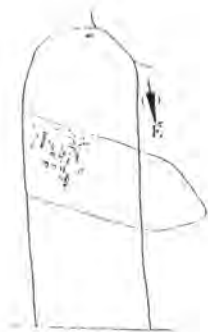
35.sír

22.sír

17.sír

4. kép: Ny-K-i tájolású sírok

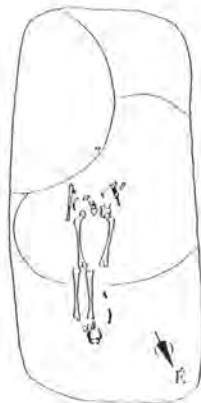
5. kép: D-É-1 és DNY-ÉK-1 tájékoztató sírok

15. sír

25. sír

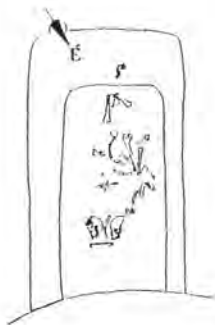
31. sír

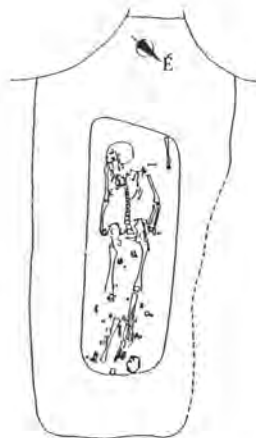
28. sír

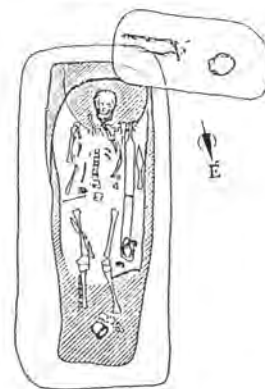
14. sír

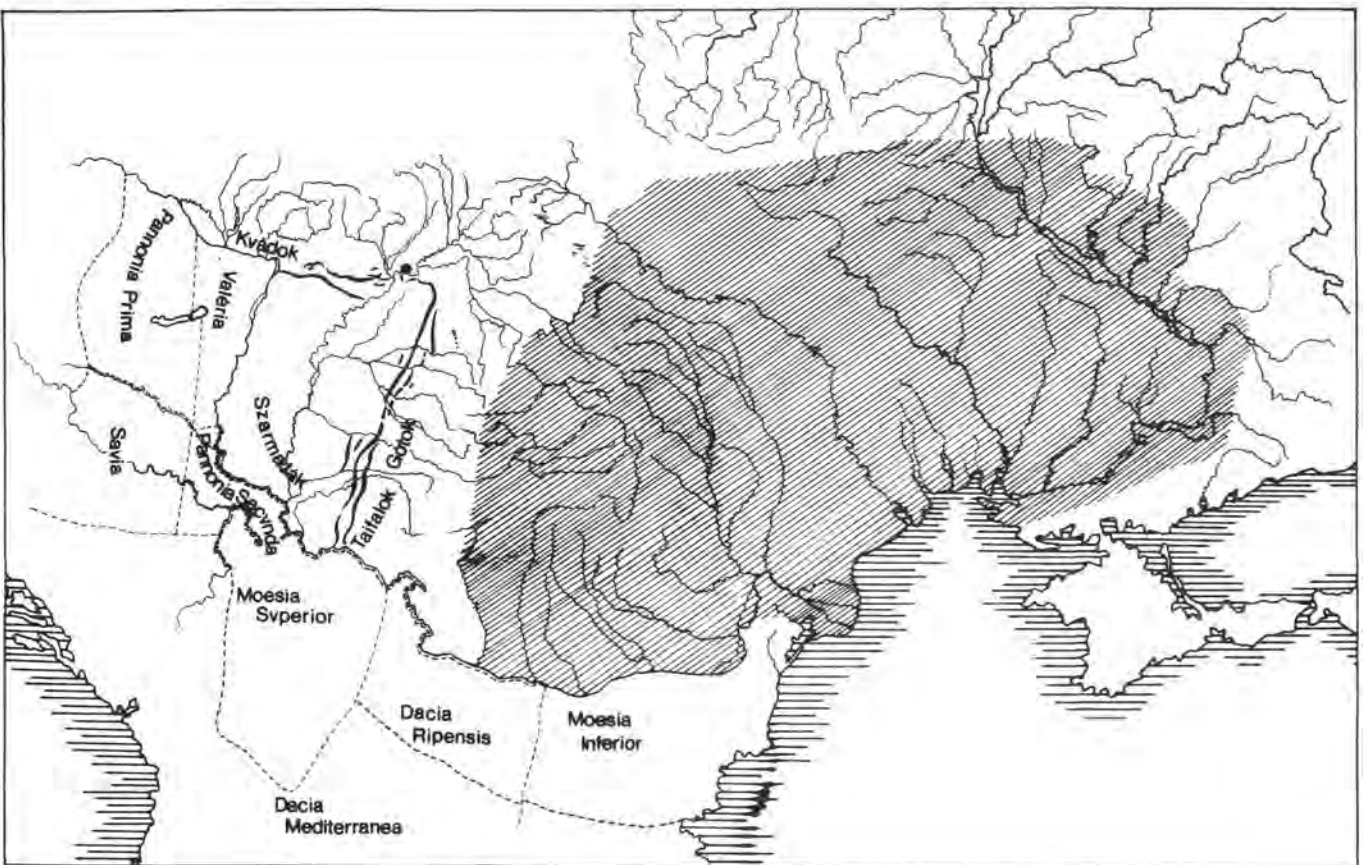
18. sír

19. sír

33.-34. sírok

6. kép: A Maroszentanna–Cserrnyahov kultúra elterjedése

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DES OBEREN THEIßGEBIETS IN DEM 4-5. JAHRHUNDERT

Istvánovits Eszter

In der Gemarkung von Tiszadob (Komitat Szabolcs-Szatmár-Bereg), auf der sog. Insel, auf einer sich am ehemaligen rechten Ufer der Theiß erstreckenden Anhöhe, wurden 34 Körpergräber und 3 Urnengräber aus der Mitte des 4. und vom Anfang des 5. Jahrhunderts freigelegt. Meine Arbeit bespricht die dort beobachteten Bestattungssitten.

Da die chronologische Bestimmung der Brandbestattungen nicht eindeutig ist, wird ihnen weniger Aufmerksamkeit gewidmet. Die Urnen sind handgeformt, mit sekundären Brandspuren. Es fehlt ihnen der Rand. Beigaben wurden in ihnen nicht gefunden. Diese Merkmale sind auch für einen Teil der Urnen aus dem Gebiet der Kultur Marosszentanna-Tschernachow charakteristisch und können wahrscheinlich auf Wirkungen der Przeworks-Kultur zurückgeführt werden.

Die Mehrzahl der Skelette (23) war SW-NO bzw. S-N orientiert. Sie wurden in großen, breiten Grabgruben beigesetzt. Oft finden sich Särge, manchmal mit Eisenklammern befestigt. Die Verstorbenen wurden verhältnismäßig reichlich mit Beigaben ausgestattet: aus zwei Bestattungen gibt es Waffen und ebenso in zwei Gräbern findet man den für die Kultur Marosszentanna-Tschernachow charakteristischen Gegenstand, den beinernen Nadelbehälter. Die häufigste Beigabe ist das Gefäß, welches einmal neben dem Kopf, sonst immer beim Fuß und einzeln ins Grab gestellt wurde. In zwei Fällen, statt der Keramik, wurden römische Glasgefäße gefunden. Die Analogien zu dem Trachtzubehör (Fibeln, Schnallen, Beuteln, Messer, Anhänger, Perlen) sind aus dem Kreis der Kultur Marosszentanna-Tschernachow gut bekannt. Die für diese Gruppe typische Orientierung weist eine iranische, sarmatische Komponente innerhalb der das Gräberfeld anlegenden Gemeinschaft.

Wenige Gräber (6) weisen die Orientierung W-O auf. Ihre jüngere Datierung wird sowohl durch die Funde als auch durch die Gräberfeldstratigraphie (Superposition), bestätigt. Die Funde aus diesen Gräbern gehören ausnahmslos der Tracht an. Auch diese Gräber waren geplündert. Viele der bei dieser Gruppe beobachteten Bestattungssitten (grüner Lehmüberzug, muldenförmiger Einschnitt an der Grabsohle) stehen zweifellos mit der Kultur Marosszentanna-Tschernachow in Verbindung. Dasselbe gilt auch für die Funde.

Über die Struktur des Gräberfeldes etwas näheres zu sagen, dazu gibt es zu wenig Angaben. Es konnte trotzdem festgestellt werden, daß die Frauen und Männer getrennt bestattet wurden.

Die Auswertung der Beziehungen zu der Kultur Marosszentanna-Tschernachow und die der Unterschiede zeugt davon, daß das ostgermanische und sarmatische Ethnikum unter der Bevölkerung von Tiszadob eine bedeutende Rolle spielte. Die Funde weisen auch darauf hin, daß sie mit der Provinz Pannonien gute Beziehungen hatten.

Nach dem skizzenhaften Überblick der historischen Ereignisse kann man die Frage der genaueren ethnischen Bestimmung noch nicht entscheidend beantworten. Trotzdem bin ich der Meinung, daß das Erscheinen einer neuen Bevölkerung am oberen Theißgebiet mit Ereignissen des in der ersten Hälfte des 4. Jahrhunderts stattgefundenen sarmatischen Bürgerkriegs in Zusammenhang gebracht werden kann.

Данные по истории 4-5 веков Верхнего Потисья по материалам
могильника из Тисадоба
Иштванович Эстер

В окрестностях села Тисадоб (обл. Саболч-Сатмар-Берег), на так называемом Острове, на возвышенности, находящейся на бывшем правом берегу Тисы, было найдено 34 скелета и 3 урновых захоронения, которые на основании археологического материала могут быть датированы серединой 4 века - началом 5 века. В данной статье я анализирую погребальные обычаи могильника.

Хронологическое определение урновых захоронений не вполне ясно, поэтому им я отвожу относительно мало места. Урны - лепные, венчики отбиты, инвентаря с ними не было, на поверхности сосудов наблюдались следы вторичного обжига. Все эти черты характерны также для части урн, найденных на территории культуры Черняхов-Синтана ди Муреш, и, вероятно, связаны с пшеворским влиянием.

Большинство скелетов (23 погребения) ориентированы головой на юго-восток, юг. Могильные ямы здесь были большие, широкие. Часто встречается гроб, иногда скрепленный скобой. Погребенные располагали относительно богатым инвентарём: в двух случаях встречалось оружие, и также в двух случаях - костяная игольница, характерный тип культуры Черняхов-Синтана ди Муреш. Наиболее часто встречающийся тип инвентаря: керамика. Сосуды клали в могилу всегда по одному. В одном случае сосуд был найден у изголовья, в остальных погребениях он стоял у ног. Аналогии составных частей костюма (фибулы, пряжки, кисеты, ножи, подвески, бусы) нам известны из круга культуры Черняхов-Синтана ди Муреш. Характерная ориентация этой группы указывает на иранский, сарматский компонент в этническом составе могильника.

Меньшая часть погребений (6 могил) ориентирована головой на запад. Материалы этих могил, а также суперпозиция одной из них указывают на более позднюю датировку. Здесь в погребениях не было сопровождающего материала, все предметы без исключения являются атрибутами одежды. Как и захоронения с южной ориентировкой, и эти могилы были тщательно разграблены. Многие черты погребального обряда могил с западной ориентировкой, как например зелёная обмазка или овальное в сечении углубление в дне могильной ямы и пр. несомненно связаны с культурой Черняхов-Синтана ди Муреш, как это было замечено и у типов инвентаря.

У нас слишком мало данных для изучения структуры могильника, но можно определить, что захоронения совершали отдельно соответственно полу покойника.

Анализ связей и различий с культурой Черняхов-Синтана ди Муреш указывает на то, что в этническом составе тисадобского могильника значительную роль играли восточно-германские и сарматские элементы. На основании археологического материала можно сказать, что у них были налажены связи с провинцией Паннония.

На основе обзора исторических событий вопрос точного этнического определения нельзя считать решенным. Но несмотря на это обстоятельство, появление нового этнического элемента в Верхнем Потисье можно связать с событиями сарматской междоусобной войны первой половины 4 века.

ÚJABB ADATOK BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE 5-6. SZÁZADI TÖRTÉNETÉHEZ (AZ EGERLÖVŐI TEMETŐ)

LOVÁSZ EMESE
(*Sátoraljaújhely, Kazinczy Múzeum*)

Észak-Magyarország (szűkebben területünk, Borsod-Abaúj-Zemplén megye) időszámításunk utáni történetéről kevés adat áll rendelkezésünkre. Abban egyetért a kutatás, hogy továbbélő kelta lakossággal számolnunk kell. A kelta leletek a Bükk hegység, és a Sajó völgye mentén sűrűsödnek. Erős quád hatást mutató telepanyag került elő pl. Miskolc belvárosában több lelőhelyen: Miskolc-Sötétkapu, illetve Széchenyi téren. Jellegzetes vandál anyagot tartalmazó néhány temetkezés ismert Muhi, és Gibárt lelőhelyekről.¹

A markomann háborúk utáni vandál letelepítéssel hozható kapcsolatba az utóbbi években, *Tiszaladány* határában feltárt településrészlet.² Jelentős teleprészt sikerült itt feltárni: négy félig földbemélyített házat, több felszíni építmény maradványát, és összesen 214 gödröt. További négy háznak a helyét rajzolták ki az őket körülvevő gödrök. Magukat a földbemélyített házakat a homokbányászt előkészítő talajmunka sajnos „elvitte”. Bár hatalmas mennyiségű kerámiaanyagot tártunk fel nagy területen, a régészeti anyag etnikumhoz kötéséhez nem elegendőt.

A szarmata leletek összegyűjtése megtörtént.³ Ezek elterjedése csak nagyjából felel az egykori római-szarmata sánc határát; ez a határ csak a szarmata kor korábbi periódusában húzódott a Csörsz vonalánál. Késői szarmata temető előkerült jóval a sáncon kívül is, pl. Szirma-Fáskert lelőhelyen.⁴

Nem tartozott területünk a hun birodalomhoz, de a néhány hun jellegű lelet arra utal, hogy ellenőrzés alatt tartották. „Magányos” temetkezésként ismert a *szirmabesenyői*, torzított koponyás, fegyveres férfisír.⁵ Az adattári jelentések azonban mást mondanak: Megay Géza több ízben járt a helyszínen, a lelőhelyet többször átvizsgálta. Időközben 30-50 métert haladtak előre a homokbányászással, újabb lelet azonban nem került elő. Majd fél évvel az első találás után egy újabb sírt bolygattak meg. A

¹ K. Végh Katalin 1975. 65-129.

² A szerző ásatása. Rövid előzetes közlés megjelenés alatt, a „Tokaj és Hegyalja” II. kötetben, „A tiszaladányi telep” címmel.

³ K. Végh Katalin 1971.

⁴ K. Végh Katalin 1975. 74-75. XIII-XVI. t.

⁵ Megay Géza 1952. 132-134.

szintén torzított koponyától 65 cm-re került elő a két combcsont, a felkarcsontok, bordák, az állkapocs. Melléklet sem a csontok között, sem a közelben nem volt. A munkálatok gyors üteme miatt pontos mérésre nem volt lehetőség. Megay Géza becslése szerint a két sír egymástól mintegy 30 méterre volt.⁶

Lehetséges, hogy a lelőhellyel azonos az a „*Hátsófüldi homokbánya*”, ahonnan az 1930-as években ajándékoztak a múzeumnak egy „germán ízlésű” ezüstcsatot.⁷

Hasonló a története a *kistokaji* együttesnek. Ezt is homokbányászás közben találták, külön-külön hozták be a leleteket a múzeumba: elsőnek az ékkőberakásos, aranylemezzel borított ezüstcsatot, később a két aranyozott, ezüst cikádafibulát, majd a besímített díszű korsót. A többszöri helyszínelés nem járt eredménnyel, és a hónapokkal később végzett leletmentés során is csak kelta és császárkori gödröket sikerült feltárni.⁸

Szólnunk kell végül azokról a Borsod megyében előkerült aranyfülbevalókról, melyeknek etnikai hovatartozását a kutatás fenntartással fogadja. Ezeket az *Edelény-Lánczi völgyben, Miskolc-Sajóparton, és a „Miskolc és Zsolca közötti helyen* találták, e csoportba tartozik még a *Mezőkövesd, Nyárfa utcai* lelet.⁹

Az edelényi fülbevalók kapcsán említjük, hogy a lelőhelyként megjelölt Lánczi-völgytől nem nagy távolságban, *Edelény-Cseb dűlőben*, Árpád kori temető leletmentése közben „germán jellegű” anyag is előkerült. A kényszerű rohammunkában csak megfigyelték, és az ásatási naplóban írásban tudták rögzíteni a jelenségeket: néhány gödör és egy kemence betöltéséből többek között egy világosszürke, éles hasvonalú, besímített díszű edényke, és duplasoros, díszített csontfésű került elő. Az anyag legalábbis „gepida színezetű”.¹⁰

A *mezőkövesdi* lelet 1932-ben került elő, a *Nyárfa utca* 8. számú telken, gödörásás közben, 2-2,5 m mélyen. A helyet dombos magaslatként írta le Leszih Andor. Értesülése szerint már a szomszédos telken is találtak „csontokat és agyagedényt”, sőt, ezen a telken is előbukkant kerítésoszlop leásásakor egy emberi lábszár. A csontváz keletelve feküdt. Kísérlet történt az antropológiai vizsgálatra is: „orvosok” megvizsgálták a vázat, és megállapították, hogy nő volt, 165-170 cm magas, inkább kerekded, mint hosszú, magas koponyájú.

Szemben a fentebb említett fülbevalókkal, itt hiteles feltárásból egyéb leletek is származtak: egy 40 mm hosszú aranytű, melynek egyik vége hegyes, a másik kétfelé hajló spirális, valamint egy lapos, korong alakú borostyángyöngy volt még a koponya mellett, az aranyfülbevalók társaságában.

Mezőkövesd környéke rendkívül gazdag lelőhelyekben, sok, de jobbára szórvány későszarmata lelet származik innen. Az *Egerlövő* község határában lévő *Homokpart*ról az 1930-as években került a múzeum gyűjteményébe egy kis, sötétszürke, fényezett felületű, gömbtestű edényke. Az 1970-es évek elején egy kézzel formált, bevagdalt pere-mű fazekat, és néhány pasztagyöngyöt hoztak be. „Egerlövő, Rima part” volt az

⁶ Herman Ottó Múzeum Adattára 229-1950. 398-68.

⁷ A leletanyag a Herman Ottó Múzeumban található, Ltsz. 73.24.65-66, 68. Publikálatlan.

⁸ Csallány Dezső 1943. 28-29. Bóna István 1978. 132.

⁹ Leszih Andor 1932.

¹⁰ Gádor Judit ásatása, a leletanyag a Herman Ottó Múzeumban található, leltározatlan.

edényben lévő cédulán. A Homokpartot három, ma már szabályozott medrű patak veszi körül: az Eger, a Kánya és a Rima. A közelben egyetlen hasonló kiemelkedés van, a Törökdomb, a Kánya patak partján.¹¹ Véleményünk szerint utóbbi leletek is a Homokparton kerültek elő, máshol nem is folyt homokkitermelés.¹²

1983-ban került sor a leletmentő ásásra, amikor újra művelés alá vették a bányát, és három sírt bolygattak meg. A helyszínen átadott csontvázak közül az általunk 1. számú sírnek meghatározott váz koponyája erősen torzított. A találók elmondása szerint melléklete nem volt (vagy nem vették észre, hiszen a markoló emelte ki). Átadtak egy második, szintén melléklet nélküli vázat, és megmutatták a részben megbolygatott, harmadik csontváz helyét a partfalban.

A leletmentő ásás során 52 sírt tártunk fel. A leleteket a Herman Ottó Múzeum őrzi.¹³

A feltárt sírok a bányagödör DNy-i peremén helyezkedtek el. A túlsó, É-i partfalban nem láttunk sírfoltokat. A közepén meghagyott, közel 8 m magas „homokszigetben” láttunk foltokat, de ezek megközelítése életveszélyes lett volna.

A temető 60-70 %-a pusztulhatott el. A megmaradt sírok a domb legmagasabb részén helyezkedtek el.

Az enyhén lejtő, DK-i és ÉNy-i részeken nem találtunk temetkezést, és egyéb régészeti jelenséget sem tapasztaltunk. Elképzelhető, hogy ez a rész időszakosan víz alatt volt.

A temetkezési szokásokról

A sírok, három kivétellel, NY-K irányításúak voltak. A temetőterképet vizsgálva úgy látjuk, mintha a sírok inkább csoportokat alkotnának, mintsem sorokba rendeződnek. A legkorábbinak vélhető csoport sírjai arra a területre esnek, ahol a markoló a torzított koponyás sírt kiemelte. Mindegyik csoportban találtunk pontosan Ny-K irányítású sírokat. Az őket körülvevők azonban kisebb-nagyobb eltéréseket mutatnak. Ennek oka lehet a különböző évszakokban történt temetés, de a már meglévő sírokhoz való igazodás is. (1. ábra)

Sírmélységek

A terület egészén földgép távolította el a felső, szürkésbarna rétegeket, melyben régészeti jelenséget nem tudtunk megfigyelni. 40-50 cm letolása után, a sárga homokban rajzolódott ki a sírfoltok, többnyire azonos mélységben, 140-160 cm-en. Koporsó

¹¹ A patak szabályozásakor itt is csontvázak kerültek elő. L. Wolf Mária járt a helyszínen, a leleteket középkorinak határozta meg.

¹² Az 1970-es években behozott leletek találóját, Kriston József gépkezelőt nem tudtuk megkérdezni. 1983-ban a Homokparton munkahelyi baleset áldozata lett.

¹³ Ltsz: 84. 132. 1 - 84. 164. 1.

maradványait egy esetben sem tudtuk megfigyelni, meglétére még elszíneződés se utalt. Koporsókapcsok sem voltak a leletek között.

Néhány sír olyan szűk volt, hogy a halottat szorosan textilbe vagy gyékénybe csavarva helyezhették el bennük, erre utalnak az erősen felhúzott vállak is. A halottak minden esetben a hátukon, nyújtott helyzetben feküdtek.

Különleges jelenségre figyeltünk fel a 25. számú sírnál. A nagyon szűk sírgödörbe eltemetett, idős nő bal kézfeje hiányzott. A behajlított alkarra egy követ is helyeztek. A sír egyébként bolygatatlan volt, poliéder gombos ezüst fülbevalót is érintetlenül megtaláltuk. (I. tábla 2.) A rítust rontáselhárító varázslatnak tartjuk, analógiáját más korszakban fedeztük fel: Pusztaszentlászló Árpád-kori temetőjében a 37. sírban egy tégladarabot találtak a halott bal kézfejen.¹⁴

A sírrablásokról

A temető nagy részét kirabolták, összesen 18 rabolatlan sírt tártunk fel. Volt köztük melléklet nélküli gyermeksír, ugyancsak melléklet nélküli felnőtt, és néhány mellékletes sír is. (Ezek közül kettő biztosan szarmata. A temetőben tapasztalt szarmata jelenségekről most nem kívánunk beszélni.)

Csípőtől, illetve térdtől lefelé mindig bolygatatlanok voltak a sírok: háromnál a rablógödört is meg tudtuk figyelni. Kissé ferden, fejtől ástak rá a tetemre. A rablógödör a derék vonaláig hatolt. (I. tábla 1.)

A rablás néhány esetben nem sokkal a temetés után történhetett, még egybefüggő vázrészeket „helyeztek odébb”. (Pl. 8. sír, a két csípő és a keresztcsont egyben.) (I. tábla 4.)

Két esetben tapasztaltuk, hogy az alul lévő sír fel volt dűlve, a fölé temetett gyermeksír bolygatatlan volt. (9. és 10. számú gyermeksírok, illetve az 50. és 51. sírok. Utóbbi esetben a bolygatatlan gyermekváz alatt, egy teljesen összedobált férfivázat találtunk.)

A leletanyagról

A teljes szegénység képe tárul elénk, bár természetesen nem tudhatjuk, mi volt a kirabolt sírokban. Többnyire helyükön maradtak a halottak mellé helyezett agyagedények. Zömmel a lábfejek előtt, de találtunk a fej mögé helyezett edényt is. A kézzel formált, durva kidolgozású edények mellett előfordultak finomabb készítmények is. Így az 5. sír szürkésvörös, finoman iszapolt anyagú, vékonyfalú, besímított rácsmintával díszített kis pohara. (II. tábla 1.) Párhuzamát Gyula, Kálvária-dűlő lelőhelyről ismerjük.¹⁵

¹⁴ Szőke Béla Miklós - Vándor László 1987. 231.

¹⁵ Csallány Dezső 1961. CXCII. 3.

A 12. sír szürke, finoman kidolgozott anyagú, kézikorongon készült, fényezett felületű, talpas poharának (II. tábla 2.) későszarmata környezetben fordult elő párhuzama. Domaháza és Guth(?) lelőhelyeken.¹⁶

A 23. sír lapított gömb alakú, sötétszürkére fényezett felületű, kézikorongon készült edényének díszítése, a matt sávban besímített zeg-zug vonal széles körben elterjedt. (II. tábla 3.)

Gyorsfordulatú korongon készült a 29. sír edénye. Sötétszürke, szemcsés homokkal soványított anyagú, gömbtestű edényke, korongolás során keletkezett sűrű hornyolatokkal. Nyakrésze sima, kis, enyhén profilált pereme kihajló. (II. tábla 4.)

A kézzel formáltak közül a 7. számú sírban találtakat említjük. Ebben a sírban volt egyedül két edény. Egy szürke, szemcsés anyagú, enyhén behúzott peremű tál, kívül függőleges ujjbehúzásokkal díszítették. Ugyancsak szürke színű, durva kidolgozású, enyhén kihajló peremű fazék volt mellette. (III. tábla 1, 2.)

Leggyakoribb mellékletnek számít a duplasoros *csontfésű*, síma vagy díszített változata egyaránt előfordult. (2. ábra) Férfiak mellékleteként találtuk, megvolt kisgyermek sírjában is, ahogy szokás, a koponyától jobbra, mint Móra Ferenc megállapította a klárafalvai temető 8., 9., 11. számú sírjait említve.¹⁷

A temető egészéből alig pár szem *gyöngy* származik, ezek kék és zöld üvegyöngyök. Egy esetben találtunk deréktájon, a 28. számú sírban egyetlen, lapított gömb alakú, kék szemet. Öv, esetleg tarsoly díszje lehetett.

A női sírok gyakori melléklete volt az agyag *orsógomb*. Általában kézzelformált darabok, a jobb váll mellett kerültek elő. (IV. tábla 8, 9.)

A néhány *aláhajtottlábú vasfibula* nem a viselési helyén került elő. (IV. tábla 2.)

A mellékletek elhelyezéséről

Két, kirabolatlan sírban tapasztaltuk a következő jelenséget: a mellékletek egy csomóban, a halott jobb válla fölött voltak. Az 5. számú sírban duplasoros csontfésű, kerek bronzcsat, a csattestire ráhajló pecekkel (IV. tábla 1.) aláhajtott lábú, széles tűtartójú vasfibula, egyenes vaskés volt a „batyuban”. A fentebb már említett, besímített rácsmintás pohár is a halott feje mögött volt. A 40. számú sírban a mellékleteket a koponya mögött, szinte rajta találtuk. Egyenes vaskés töredékét, ovális vascsatot, a csattestire ráhajló pecekkel, erősen korrodált, téglalap alakú szíjbefogóval, csiholóvasat és kovakövet. A mellékletek itt is valamilyen batyuban, tarsolyban lehettek, esetleg az övvel összefogva.

Tarsoly meglétére utal a mellékletek elhelyezkedése a 13. számú sírban. Az ellentétesen tájolt sírt (K-Ny irányításban) bolygatatlanul találtuk, igen sekély sírgödörben. A leletek egy csomóban, deréktájon, a bal alkaron belül helyezkedtek el. Egyenes vaskés, csiholóvas és kovakő, egy igen rossz megtartású, nagyméretű, aláhajtottlábú vasfibula, egy bronz csipesz, egy barackmag alakú és nagyságú szerves anyag (talán szurok-

¹⁶ Párducz Mihály 1950. 476. 478, ill. CXL. 22, és CXL. 4.

¹⁷ Móra Ferenc 1932.

darab? Hasonlót említ Kovács István Marosszentannáról¹⁸) és egy kékesen irizáló, szív alakú gyöngy volt valószínűleg tarsolyban. Az összes tárgyon szövetlenyomat látszik. A gyöngy a tarsoly zárásával vagy díszítésével lehetett kapcsolatban. A néhány, felismerhetetlen rendeltetésű vasdarab, ami még a leletek mellett volt, talán valamilyen szerzőkészlet lehetett.

Ékszerek

A már említett, néhány szem gyöngyön kívül az egyetlen ékszer a temetőben egy ezüst, poliéder gombos *fülbevalópár*. A temetkezési szokásoknál leírt, 25. számú sír egyetlen melléklete volt, azon sírok egyikéé, ahol mutatkozott a sírfolt. Az igen szűk sírgödörben fekvő váz bal vállát különösen felhúzott állapotban találtuk. Karjai könyökben behajlítva, jobb kézfeje a combcsonton pihent. Bal csuklója a medencén belül volt, kézfejét viszont a bal combcsonton találtuk, a medencelapáton kívül. Az alkarjára helyezett kövön égés nyomai láthatók.

A poliéder gombos két fülbevaló azonos típus, de nem egy pár. Kerek átmetszetű, elvékonyodó végű karikán 12 szögű, tömör gomb. A kisebbik példányé már szinte kerekre kopott. Karika átm.: 3,3 cm, 2,5 cm. Gomb átm.: 0,8 x 1 cm, 0,5 x 0,5 cm. (IV. tábla 5, 6.) A fülbevalótípussal legutóbb, a Kiskundorozsma-Kenyérvágó dombon talált hasonló példány kapcsán Vörös Gabriella foglalkozott részletesen, a párhuzamok széles skáláját említve.¹⁹

Fegyverek

Nem volt a temetőben fegyver a 31. számú sír 30 cm hosszú, egyélű késén kívül. Ugyancsak Vörös G. megfigyelése, hogy a mindennapi késeknél hosszabb és szélesebb, egyélű késeknek a közelharcban is szerepe lehetett, emellett szól az is, hogy többnyire fegyveres sírokból kerültek elő. A 31. sírban deréktájon találtuk, hegyével a sír széle felé. Alsó harmadában szegecsek, és vasborítású tok maradványait fedeztük fel. (IV. tábla 7.) A bolygatatlan sírban egyéb fegyver nem volt, hiányzott a tőr mellett megszokott, kétélű kard.

Pénzérmék

A fent említett 31. számú sírban, az egyélű kés fölött feküdt egy bizánci érem, mely a temető keltezésének szempontjából páratlan értékű. II. Justinus és Sophia császárné Nikodémiában vert, 40 nummia értékű érme. Mellette egy pénz nagyságú, de teljesen síma bronz lapocskára hevert. (IV. tábla 2, 3.) (1. foto) A gepida továbbélés

¹⁸ Kovács István 1913.

¹⁹ Vörös Gabriella 1986.

szempontjából rendkívül értékes bizánci érem temetőnk használatának végét határozza meg. A temető népességét az előkerült szegényes leletanyag alapján is gepidának határozzuk meg. Véleményünk szerint, a Tisza jobb partján, a hajdani római-szarmata sánc kanyarulatában meghúzódó gepida település hídfőállás lehetett. A sánc vonalában továbbhaladva, *Szentistván* határában tártunk fel legújabban egy temetőrészt, valamint a Homokparttól kb. 2 km-re került elő egy 5. századi gyermeksír.)²⁰

A kutatás már egyetért abban, hogy a gepida foglalás után a szarmata telepek nem szűntek meg. Vörös G. keskeny sávban, a Tisza jobb partján is talált Csongrád megyében olyan lelőhelyeket, ahol keverten fordultak elő szarmata és gepida leletek.²¹ Ezeken a telepeken szarmaták éltek, gepida fennhatóság alatt. Az írásunk első részében említett „gepida színezetű” leletek is arra utalnak, hogy a Gepidiát É-ről körülvevő lakatlan sáv talán mégsem volt olyan lakatlan, legalábbis a sáncon kívül 30-40 km-es sávban.

Az egerlövői temető használatának idejét, a megmaradt sírok, és azok leletei alapján a következőképpen határozzuk meg: a néhány szarmata sírt most nem említve, legkorábbiak a torzított koponyás sír, és környezete, lévén az 5. században még dívó koponyatorzítás a 6. századra már divatját múlta. A poliéder gombos ezüst fülbevaló is 5. századi ékszer, az erősen használt darab megviselt példánya a típusnak.

Szót kell ejtenünk a temető Ny-i peremén talált házról is.²² A négycolöpös szerkezet meglehetősen ritka gepida környezetben, de nem példa nélküli. Ilyen volt a malomfalvi 21. számú ház²³, előfordult ilyen Maroscsapón is²⁴, valamint Battonya-Szion-dai gyeplelőhelyen, az egerlövőihez igen hasonló kerámiaanyaggal²⁵.

Az egerlövői települést körben a mocsaras, lápos vidék, keletről a Tisza (mai medre a Kiskörrei víztározóval kb. 15 km-re van), északról a római-szarmata sánc külső szakasza (Mezőkövesd és Szentistván között), délről a sánc egy belső szakasza (Egerfarmos vonalában) védte. (3. ábra)

A legkésőbbi a 31. számú, bizánci éremmel datált sír, és környezete. Tőle K-re egy bolygatatlan, melléklet nélküli női sír, mellettük D-felé két, ugyancsak bolygatatlan gyermeksír.

A 31. számú sírban eltemetett férfi az utolsó gepidákkal vehetett részt szövetségként, a bizánciak oldalán harcban. Mint tudjuk, II. Justinus, a „Nagy” Justinianust követendő, de elhibázott politikai döntéseinek sorában újra kapcsolatba lépett a gepidákkal, segítséget nyújtott számukra a sirmiumi földért folyó harcban, a longobardok ellen. II. Justinus érmet eddig nagygömbös arany fülbevalóval keltezett avar sírból ismerünk.²⁶

Miután a gepidák a megállapodással ellentétben Sirmiumot nem adták át a bizánciaknak, Gepidia pusztulása elkerülhetetlenné vált. A longobard haderő valahol a

²⁰ A szerző leletmentései, közöletlenek.

²¹ Vörös Gabriella 1989.

²² Lovász Emese 1988.

²³ K. Horedt 1953. 281. 287. 3. 1974.

²⁴ K. Horedt 1955.

²⁵ Szabó J. József - Vörös István 1979.

²⁶ Bóna István 1978, 160.

Tisza mentén lezajló csatában megsemmisítő csapást mért a gépidákra. Az eldugott helyen lévő, hídfőállás-jellegű egerlővi település ezt a megsemmisítő csapást még valahogy átvészelhette. Miután a longobardok 568-ban elvonultak a Kárpát-medencéből, a kora avar megszállók pedig nem foglalták el az északi területeket (az ún. késő avar korban is csak a folyó völgyek mentén fölfelé telepedtek meg) a gepida falu még tovább élte életét, az anyaország pusztulása után.

A számtalan, nyitott kérdésre a település teljes feltárása után adhatnánk talán választ.

IRODALOM

Bóna István

1978 Erdélyi gépidák-Tisza menti gépidák. MTA II. Oszt. Közl. 123-170.

Csallány Dezső

1943 Jegyzetek Gepidia régészeti lelőhelyeihez. A szegedi Városi Múzeum Kiadványai. II. 4. 27-37.

1961 Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken. (454-568. u. z.) Arch.Hung. XXXVIII.

Kurt, Horedt

1974 Die Siedlungsbauten des 6. Jhs. u. Z. aus Moresti (Kreis Mureş) Dacia 18.

Kovács István

1913 A maroszentannai népvándorlaskori temető. Dolg. 3. Kolozsvár.

Leszih Andor

1932 Magyar Jövő 1932. április 3. Vasárnapi szám.

Lovász Emese

1988 Gepida ház Egerlövön. HOMÉ XXV-XXVI. 124-140.

Megay Géza

1952 A szirmabesenyői hun sír. AÉ. 132-134.

Móra Ferenc

1932 Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorlaskori és korai magyar leletekben. Ethnographia-Népélet XLIII.

Párducz Mihály

1950 A szarmatakor emlékei Magyarországon. Arch.Hung. XXX.

Szabó J. József - Vörös István

1979 Gepida lelőhelyek Battonya határában. AÉ 106. 217-230.

Szőke Béla Miklós - Vándor László

1987 Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője, Fontes Arch.Hung. Bp.

Vörös Gabriella

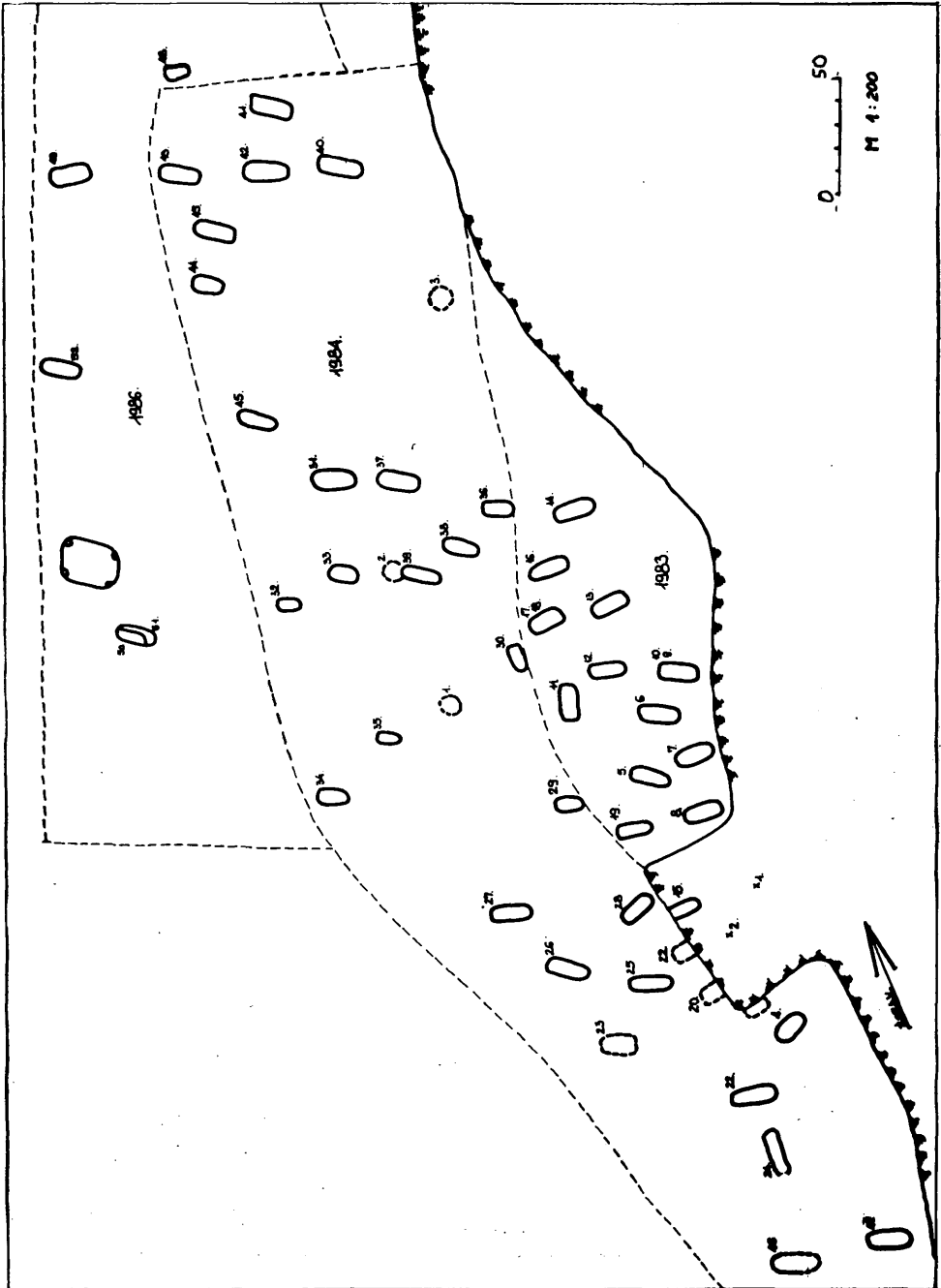
1986 V. századi leletek a kiskundorozsmai Kenyérvágó-dombról. MFMÉ. 1982/83-1. 11-28.

1989 Fegyveres sírok az Alföldön a IV. század második fele és az V. század közepe között. MFMÉ. 1989-1. 41-58.

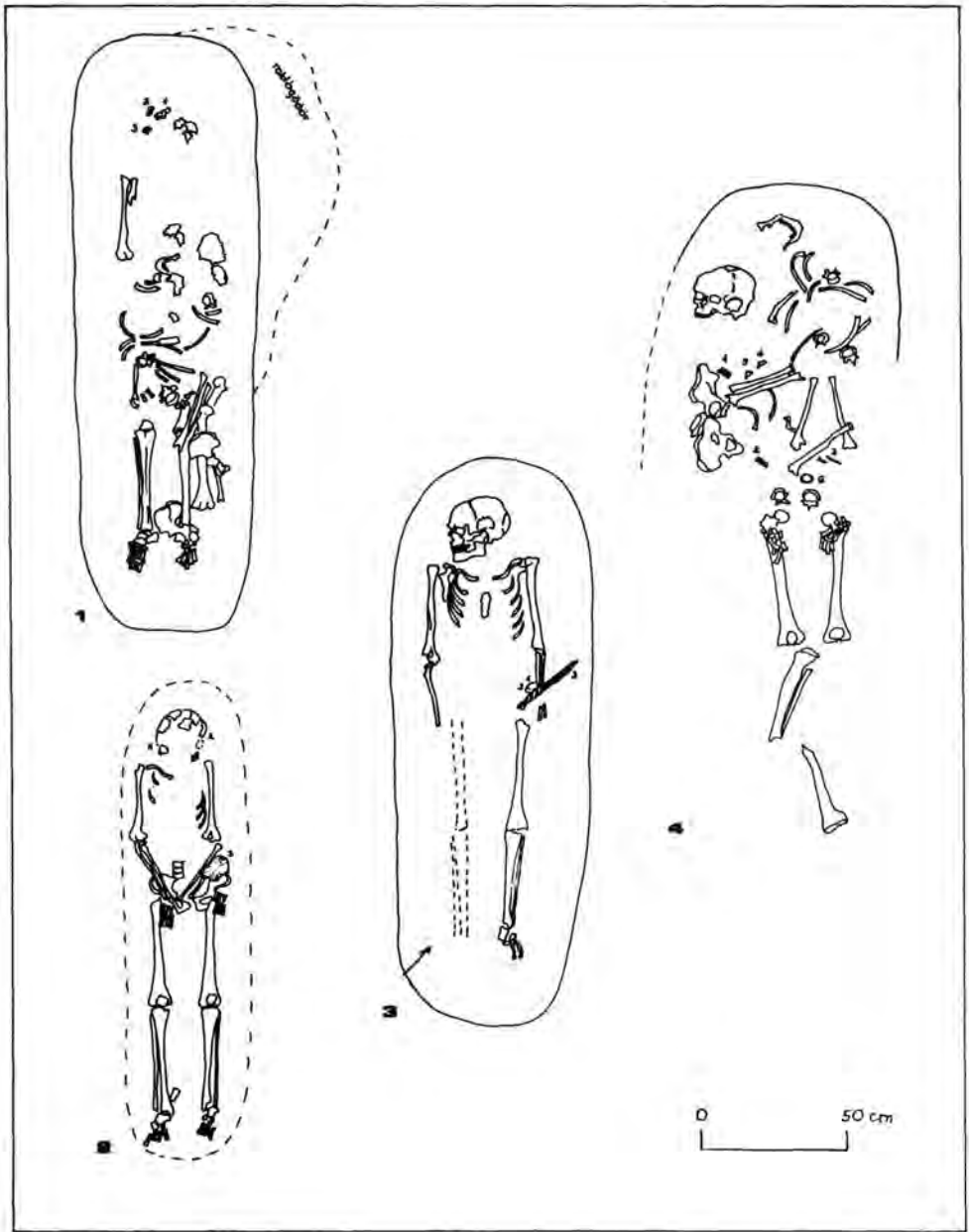
K. Végh Katalin

1971 Szarmatakori leletek a miskolci Herman Ottó Múzeumban. HOMÉ. X. 87-114.

1975 Régészeti adatok Észak-Magyarország i. sz. I-IV. századi történetéhez. HOMÉ XIII-XIV. 65-129.

1. ábra: Az egerlővői temető térképe

I. tábla: 1.: 6. sír; 2.: 25. sír; 3.: 31. sír; 4.: 8. sír

1

2

3

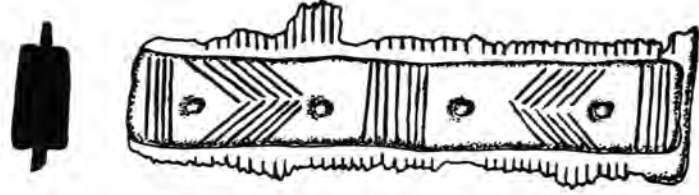
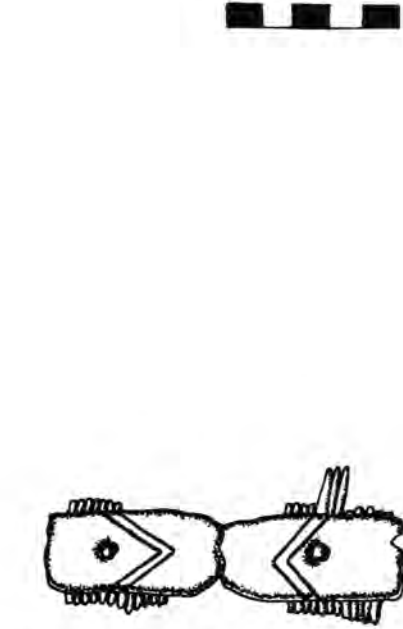
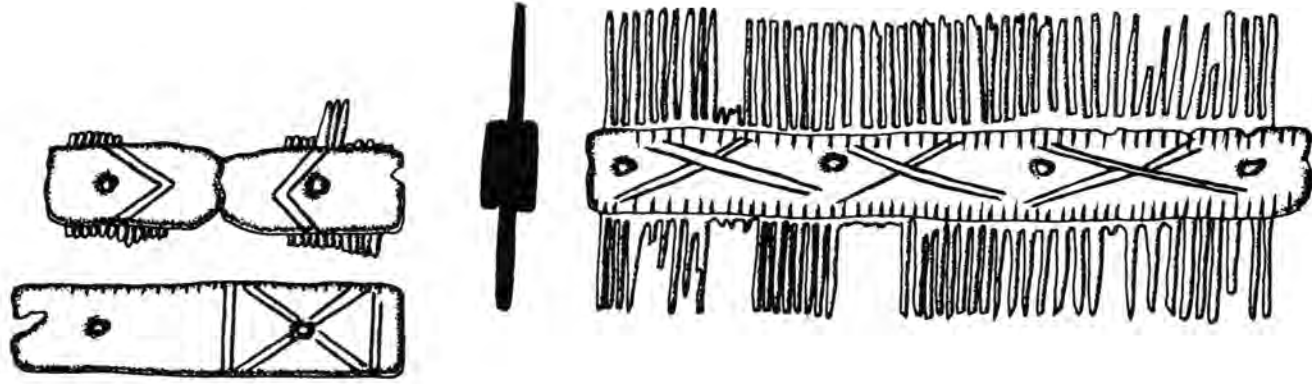
4

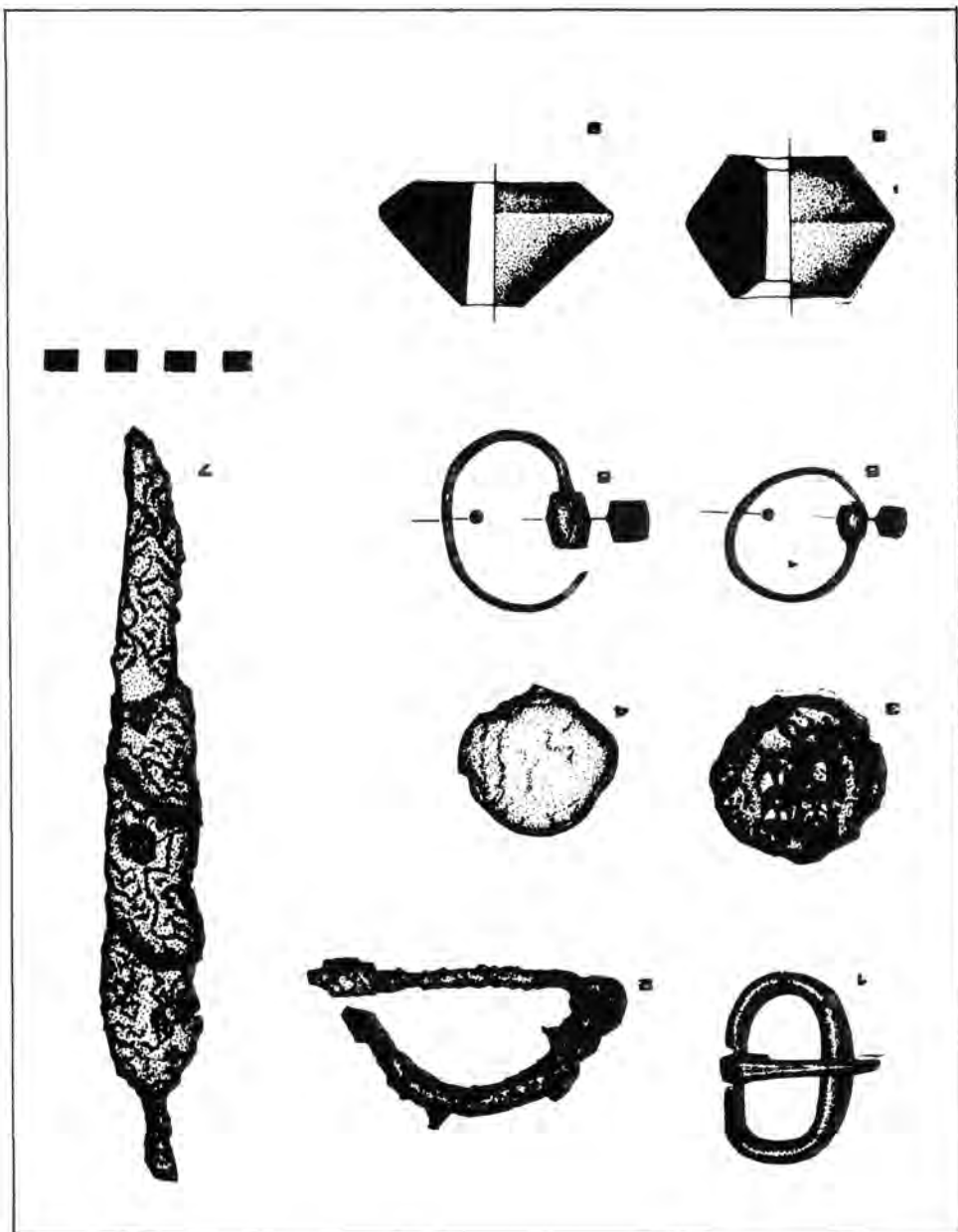
II. tábla: 1.: 5. sír; 2.: 12. sír; 3.: 23. sír; 4.: 29. sír

III. tábla: 1-2.: 7. sír edényei

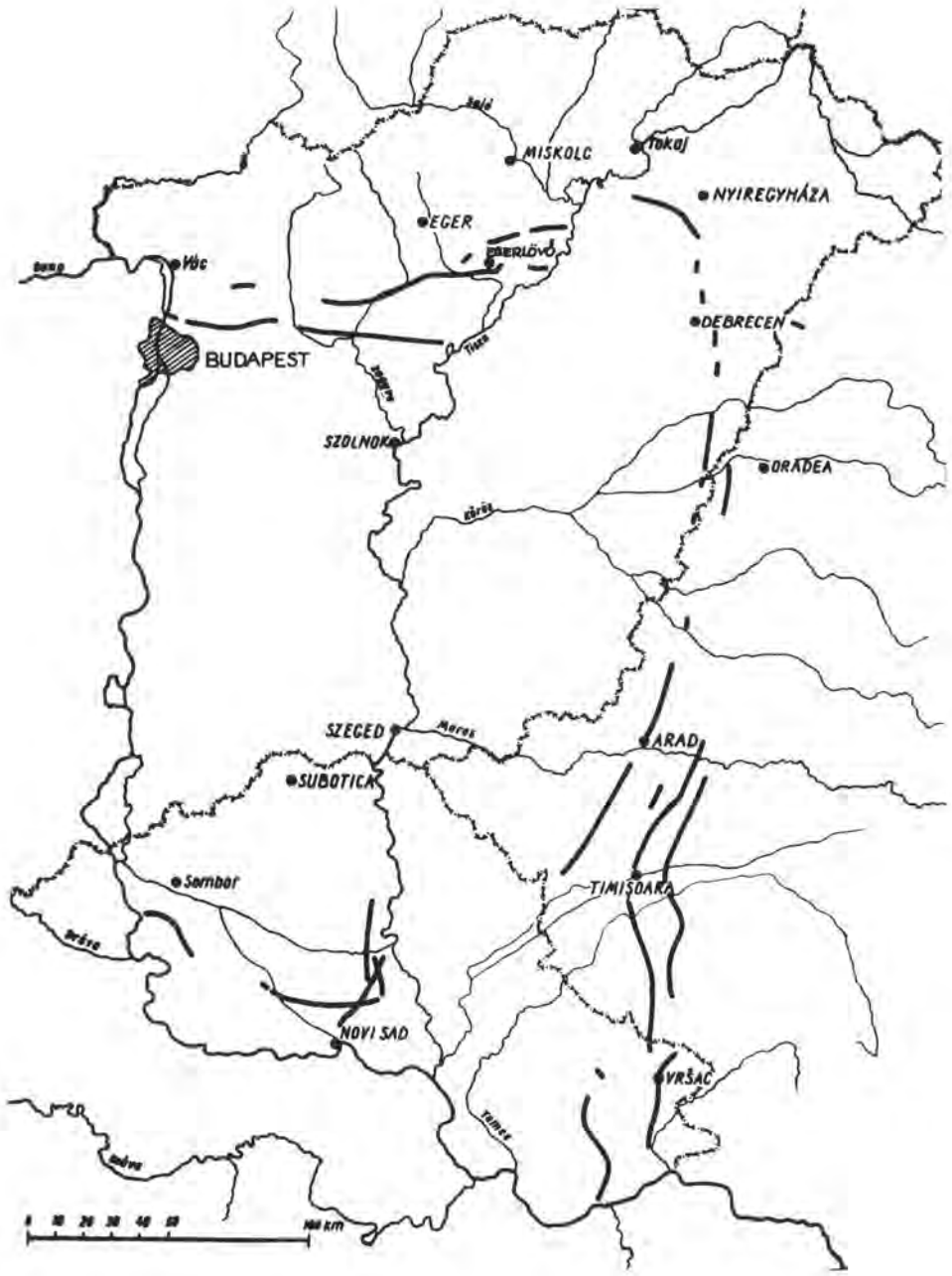
2. ábra

IV. tábla: 1-2.: 5. sír; 3-4. 7.:31. sír; 5-6.: 25 sír

1. kép: A 31. sír bizánci érme

3. ábra: A római-szarmata sánc

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DES KOMITATES BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN IM 5-6. JAHRHUNDERT

Lovász Emese

8 km südwestlich der Gemeinde Egerlövö erstreckt sich ein kleiner Hügel, Homokpart genannt. Der Hügel wird von drei, heute schon regulierten Bächern, Eger, Kánya und Rima umgeben.

Im Sommer 1983 wurde hier mit der Rettungsgrabung eines Gräberfeldes begonnen, deren Ergebnis, wegen der starken Zerstörung der Gelände, 52 freigelegte Gräber ist. Die Gräber waren meistens W-O orientiert. In dem freigelegten Gräberfeldteil konnten Gräbergruppen beobachtet werden.

Das Gros der Gräber wurde ausgeplündert. Das erhalten gebliebene Fundmaterial zeigt ein Bild der vollkommenen Armut. Die in der Nähe des Fußes hingestellten Gefäße sind überwiegend handgeformt. Zwei kleine Gefäße mit eingeglätteter Verzierung und ein Becher mit polierter Oberfläche sind eher Ausnahmen. Doppelkämme, die einfachen Fibeln der gepidischen armen Frauen, große Eisenfibeln und einige Spinnwirtel, das ist alles, was sich in den Gräbern fand.

Die Belegungszeit des Gräberfeldes läßt sich durch eine byzantinische Münze aus dem Grab 31 bestimmen. Diese ist eine Münze von Kaiser Justin II und Kaiserin Sophie (565-578), geprägt in Nikomedien, im Wert von 40 Nummien. Auch der einzige als Waffe geltende Gegenstand kam aus diesem Grab zum Vorschein: ein sog. „Langmesser“.

Eines der Häuser der Siedlung nahe des Gräberfeldes wurde auch freigelegt. Ich bin der Meinung, daß diese Siedlung am rechten Theißufer, in der nordöstlichen Ecke Gepidiens den gepidisch-langobardischen Krieg noch überlebte, da sie vom Norden und Süden her von der äußeren bzw. inneren Wallanlage der ehemaligen römisch-sarmatischen Schanze vom Osten her von der Theiß und rundum von einem Sumpfsgebiet geschützt wurde.

Die Freilegung des Gräberfeldes wurde abgeschlossen. Die Annahme, daß die jüngsten Gräber auch ältere, mittlerweile aufgelassene Bereiche aus den früheren Phasen der Siedlung erreichten, kann nur durch die vollständige Freilegung der Siedlung bestätigt werden.

Данные по населению области Боршод-Абауй-Земплен в 5-6 вв.
(Могильник Эгерлёвё)
Ловас Эмеше

К юго-западу от посёлка Эгерлёвё, в 8 километрах располагается холм Хомокпарт незначительной высоты. Сегодня он окружен тремя ручьями с регулируемыми руслами: Эгер, Каня и Рима.

Летом 1983 года в этом месте мы начали аварийные раскопки могильника и открыли 52 погребения. Большинство погребений было разрушено. Ориентировка погребений в большинстве своем была западной. В сохранившейся части могильника мы определили группы погребений.

Большая часть могил была разграблена. Сохранившийся материал указывает на полное обеднение. В захоронениях мы находили только главным образом лепные сосуды у ног (исключение составили два сосуда с лошеным орнаментом и глиняный стакан с полированной поверхностью), двойные костяные гребни, простые железные фибулы, скреплявшие одежду бедных гепидских женщин 6 века, а также несколько пряслиц.

Основой датировки могильника послужила византийская монета из погребения 31: это монета в 40 нумний, чеканенная в Никомедии Юстином II и императрицей Софией (565-578). В этой же могиле мы нашли единственный предмет, причисляемый к оружию - так называемый длинный нож.

Мы открыли также остатки одного из жилищ поселения, находившегося неподалёку. По нашему предположению это поселение, находившееся в северо-западном конце Гепидии, на правом берегу Тисы, пережило роковой удар гепидско-лонгобардской войны: с севера и юга оно было защищено внешним и внутренним отрезком римско-сарматского земляного вала (между Мезёкёвешдем и Сентиштваном внешним, а на широте Эгерфармоша внутренним отрезком вала), с востока Тисой, а вокруг - болотистой местностью.

Раскопки могильника закончены. Мы предполагаем, что наиболее поздние захоронения могильника достигли брошенный дом из раннего периода поселения, переместившегося на верхушку холма. Это предположение может быть обосновано только в результате систематических раскопок поселения.

RÓMAI ÁRU A SZARMATA BARBARICUMBAN

BERECZ KATALIN

(Budapest, MTA Régészeti Intézet)

Régóta foglalkoztatja a kutatást a Római Birodalommal határos területek barbár népeinek hagyatékában ránk maradt római áru. Ezt a leletsoportot korábban elsősorban a bennszülött anyag keltezésére¹, az utóbbi időben inkább a gazdasági-politikai összefüggések, kapcsolatok rekonstruálásánál használták fel.²

E kapcsolatok összefüggések vizsgálatához járulnak hozzá azok az utóbbi időben gyarapodó számban megjelenő munkák, melyek adatbázisát a teljesen feltárt leletmennyiség alkotja. E tanulmányok közül használtam fel néhányat a jelen vázlat megírásánál. Adatbázisom létrehozásakor el kellett tekintenem a korábbi leletközlések, elemzések felhasználásától, mivel azokba nem a teljes leletanyag, hanem csak a jellegzetes példányok és tárgycsoportok kerültek be. Ugyancsak nem használtam fel azon leletközléseket, melyek anyaga nem hiteles ásatás folytán, hanem vétel, ajándékozás révén, esetleg szórványként jutott valamely múzeum gyűjteményébe. A hiteles ásatások nyomán ismertté vált teljes leletanyag nyújtotta információ sem tekinthető azonban teljes értékűnek. Ugyanis sajnos, ezek az ásatások sem ölelik fel egy hajdani telep, vagy temető területének egészét, így az ott feltárt leletanyag alapján levont következtetések is csak részinformációk lehetnek. Éppen ezért fontos a több szempontú és részletes anyagfeldolgozás, mert ennek révén jön létre olyan információ, mely objektív, és így részeredményként is alkalmas az egészre vonatkoztatott következtetés levonására. A teljes leletanyag elemzésénél elengedhetetlen a statisztikai eszközök, módszerek alkalmazása. Ezek használata nyomán keletkeznek olyan objektív adatok, melyek részint tükrözik az egyes lelőhelyek anyagában kimutatható mennyiségi arányokat, részint alkalmasak több lelőhely anyagában megfigyelhető tendenciák összevetésére. A továbbiakban a fentiek szemléltetésére teszek kísérletet. Három-három római kori barbár, szarmata telep- és temetőrészlet anyagát elemzem. A mai Gyoma-133. lelőhely³, Kunszentmárton-Téglagyár⁴, Lajosmizse⁵ telepészleteket⁶, illetve Szolnok-

¹ Párducz Mihály, 1931 74-186. vö. Párducz Mihály 1941 vö Párducz Mihály, 1944 vö Párducz Mihály 1950

² Gabler Dénes, 1968 211-242. vö Gabler Dénes-Vaday Andrea 1986

³ Gyoma-133, sajtó alatt

⁴ Vaday Andrea-Vörös István 1980 177-139.

⁵ Kulcsár Valéria-Vörös István 1989 67-93.

⁶ Biharkeresztes-Ártánd Kisfarkasdomb (vö. M.Nepper Ibolya, 1984, 67-118), valamint Biharkeresztes-Ártánd Nagyfarkasdomb (vö. M.Nepper Ibolya 1985 101-249.) szarmatakorai telepek feldolgozási mód-

Szandaszőlős Netovább Csárda⁷, Törökszentmiklós Surján, Újtelep, Ady-TSZ homokgödre⁸, Törökszentmiklós Surján, Új telep, Homokgödörök, Kis-Büdös-Érpart⁹ lelőhelyekről ismert szarmata sírok anyagát vetem össze¹⁰. Vázlatomban teljességre nem, csupán újabb szempontok felvillantására vállalkozom¹¹.

Az egyes lelőhelyeken előkerült leletanyag, az objektumok abszolút értékei között jelentős eltérés van (1. táblázat). A legnagyobb anyag Gyomáról származik, 10.000-es nagyságrendjével egyedülálló. Ezzel szemben a két másik telep anyaga a kisebbek közé tartozik, 100-as nagyságrendű. Kiegyenlítettebb képet mutatnak a temetők abszolút értékei. Érdekes, hogy a jóval szerényebb sírszámú Törökszentmiklós Surján, Újtelep, Kis-Büdös-Érpart temetőrészletéből is ugyanannyi lelet vált ismertté, mint a két másik, 2-2,5-szer nagyobb objektum-számú temetőből.

A leleteket elsőként anyaguk szerint csoportosítottam¹². Kerámia, csonteszközök, fém- és agyagtárgyak, kőeszközök valamint üveg(gyöngy)különíthetők el. A lelőhelyek adatait abszolút értékük feltüntetése mellett az egész leletanyaghoz viszonyított arányukban is megadtam. A telepek leletanyagát 98-100 %-ban kerámia alkotja. Ezzel szemben a temetők kerámia-anyaga szerényebb mértékben mutatható ki: egyharmad között mozgó arányban részesedik az egész anyagból – ez az érték jellemző az üvegáru részesedésére is. Viszont a telepek anyagából az üveg/gyöngy Gyoma-133 kivételével szinte teljesen hiányzik. Ismét Gyoma-133. sz. lelőhely a kivétel a kő- és csonteszközök számbavételénél: az összes többi telep és temető anyagából hiányoznak ezek a tárgytipusok. A telepek közt ugyancsak Gyoma-133 az egyedüli részesedő a fémtárgyak kategóriájában. A temetők esetében viszont a fémtárgyak dominanciájáról beszélhetünk: az összes leletanyag közel fele e tárgykörből kerül ki, ez alól Szolnok-Szandaszőlős a kivétel, ahol ez a részarány csak 22%-nyi. Egy telep: Lajosmizse anyagából nem mutatható ki agyagtárgy, a másik két telep leleteinek is csak mindössze 0,3-0,4%-a tartozik az agyagtárgyak közé. Ennél nagyobb a temetők esetében az agyagtárgyak viszonyított jelenléte: 4-8% között mozog – ez azonban abszolút értelemben szerény értéknek tekinthető. A telepek közül ismét csak Gyoma-133-ról ismerek ide sorolható emlékcsoportot. (2. táblázat)

A kerámia-anyagot vizsgáljuk meg részletesebben¹³! Elsőként készítésük körülményei, módja szerint csoportosítottam az edényeket: így lábitós, vagy gyorskorongon,

szere és szempontjai főbb vonalakban megegyeznek az itt bemutatott lelőhelyeknél követett módszerekkel. Területileg azonban jelentős távolságra találhatóak, s a cikk kereteit meghaladó problémát vetne fel adataik bevonása.

⁷ Vaday Andrea 1989 267-270., további irodalommal.

⁸ Vaday Andrea 1985 345-390. o. vö Vaday 1989 285-288.

⁹ Vaday Andrea 1978-1979 57-69. vö Vaday Andrea 1989 288-289.

¹⁰ Köszönettel tartozom Vaday Andreának jelen vázlatom készítése során nyújtott segítségéért.

¹¹ Táblázatoknál használt rövidítésem: Gyoma 133 lelőhely: Gy-133 Kunszentmárton-Téglagyár: Km Lajosmizse: Lm Szolnok Szandaszőlős Netovább Csárda: SzSz Törökszentmiklós Surján Újtelep Ady TSZ homokgödre: Tm-A Törökszentmiklós Surján, Újtelep Homokgödörök Kis-Büdös-Érpart: TmK

¹² Az itt használt szempontok többségükben megegyeznek a Gyoma-133 lelőhely anyagán használt szempontokkal.

¹³ A kerámia-anyag számbavételénél a fizikai sajátosságai alapján összetartozó, törésfelületükkel nem illeszkedő darabokat is 1-1 edényhez számítjuk a törésfelületükkel illeszkedő darabok mellett. Ennek alapján a hajdan használt egész edények számát tudjuk meghatározni. Ugyanígy egynek vettem a viseleti szempontból összetartozó üveg/gyöngyöket, s az így kialakított együttesekkel számoltam, mint egységekkel.

kézi, vagy lassú korongon készült és kézzel formált edényeket különíthetünk el. A telepek anyagában Kunszentmárton és Gyoma arányai igen közel állnak egymáshoz (gyorskorongolt: 72 %, 75 %, kézzel formált 26,7 %, 24 %, lassú korongon készült 1,3%, illetve 1 %. A temetők közül Törökszentmiklós-Surján, Újtelep, Homokgödrök Kis-Büdös-Érpart adatai állnak a legközelebb a két telep értékeihez. (kézzel formált 25 %, gyorskorongolt 75 %) ¹⁴. Lajosmizse telepéről származó arányokkal Törökszentmiklós Surján, Újtelep, Ady-TSZ homokgödre adatai rokoníthatók. (Az előbbi 44,68 %-a, az utóbbi 40 %-a kézzel formált, 46,8 %, és 60 % a gyorskorongolt edények aránya.) A temetők anyagából nem ismerünk lassú korongon előállított edényeket. Lajosmizse esetében a telepek közt a legnagyobb: 8,52 %-os a lassú korongolt anyag részese-sedése. A másik két esetben 1, illetve 1,3 % (3. táblázat).

A kerámia funkció szerinti megoszlását a következő szempontok szerint vizsgáltam. Három csoportot különítettem el, az asztali-főző (tányérok, tálak, dörzstálak, miniatúr edények, csészék, bögrék, fazekak fedőstől, gömbtestű edények), tároló (amphora, palack, korsó, hombár, hordóedény) és a közelebről meg nem határozható, jellegtelen edényeket ¹⁵ A két általam értékelt telep adatai egymástól eltérő arányokat mutatnak: Gyoma esetében fele-fele nagyjából az asztali-főző, és a tárolóedények aránya, míg Kunszentmárton anyagában 1/4 – 3/4 az arány. Mégis, inkább rokonítható az előbb említett két adat, amint a temetők adatai is inkább egymás értékeinek közelében vannak. Szolnok-Szanda 92 %-a, Törökszentmiklós-Surján Újtelep Ady TSZ homokgödre 100 %-a, Törökszentmiklós-Surján, Újtelep Kis-Büdös-Érpart 92 %-a tartozik a kerámián belül az asztali-főzőedények kategóriájába. A két utóbbi temetőben tárolóedény egyáltalán nem került elő, míg Szolnok-Szanda temetőjéből mind-össze 3,6 % a részese-sedése ennek az edényegyüttesnek. (4. táblázat).

A teljes leletanyag csoportosításakor felmerült a készítés helye szerint való osztályozás lehetősége (5. táblázat). Ennek vizsgálatakor két kategóriát: a helyi eredetet és a provinciális, és így import jelleget vettem alapul. Ebből a szempontból összehasonlítva a következőket tapasztaltam. Két-két település és temető értékei egymáshoz közelítenek. A települések esetében 1-3%-nyi, a temetőknél 15-25%-os az import részese-sedése. A kivételt képező telep: Lajosmizse, és temető: Törökszentmiklós-Kis Büdös Érpart értékei viszont egymáshoz közel esnek: 7-9% az import jelenléte.

Tovább-vizsgálva az importot, az így származtatható anyag értékeit az importon belül vizsgálom, és nem a teljes leletanyaghoz viszonyítva, így valamivel jellemzőbb képet alkothatunk (6. táblázat). A telepek és temetők összevetésekor azt figyelhetjük meg, hogy a telepek esetében ismét a kerámia, azon belül a terra sigillata túlsúlya alakult ki (Gyoma: 98 db, 83,2 %, Kunszentmárton 3 db, 60 %, Lajosmizse 6 db, 67 %). A temetők esetében nem a kerámia, hanem a fémtárgyak, azon belül a fibulák aránya magas szembe-tűnően (Szolnok-Szanda: 41,9 %, Törökszentmiklós Surján-Újtelep, Homokgödrök-Kis-Büdös-Érpart 50 %, Törökszentmiklós Surján-Újtelep, Ady TSZ Homokgödre 60 %). Érdekes, hogy Kunszentmárton, illetve Lajosmizse telep-anyagából egyetlen fémtárgy sem került elő, mely import lenne. Gyoma anyagában két érem képviseli a provinciális eredetű fémtárgyak csoportját. A temetők között Törökszent-

¹⁴ A kerámia-anyag száma a 100 % a 3., 4. táblázat esetében.

¹⁵ Lajosmizse esetében a rész-számítások nem álltak rendelkezésemre.

miklós-Surján, Újtelep, Homokgödörök, Kis-Büdös-Érpart területéről egyetlen import jellegű edény sem került elő. A másik két temető anyagából sem mutatható ki nagy mennyiségű import edény: értéke 10 % alatt marad.

E részletes elemzés után néhány tágabb összefüggésre kívánom a figyelmet felhívni. Amint azt megfigyelhettük, egymástól nagyságrendben eltérő abszolút értékű, de a teljes feltárt anyaggal számoló publikációk adatai egymás mellé állíthatók, arányaik mérhetővé, egymáshoz viszonyíthatóvá válnak. Számokkal, objektív adatokkal is alátámaszthatók olyan állítások, mint pl. a kerámia telepeken belüli dominanciája: 99,45 % átlagos értékkel számolhatunk, ugyanígy a fémáru temetőkön belül jelentős részesedése: 45% az átlag. Ugyanígy, a telep-anyagok edényei készítésének módjával kapcsolatosan a következők jegyezhetők meg: átlag 34 % kézzel formált (a temetőknél 32 %) gyorskorongolt az edények 60 %-a (temetőknél 67,5 %), ebben a vonatkozásban nincs jelentős eltérés a telepek és temetők anyaga közt. Mindössze a telepeken előkerült asztali-főző edények 58,1 %-ot tesznek ki, míg a temetőknél ez átlag 95 %, a tárolóedények a telepeknél, 33,75 % átlagos részesedésűek, míg a temetők anyagában csak 6,4 %. Tehát mintegy másfélszerese a temetőbe került asztali edények mennyisége a telepeken feltárt edények, míg ötször annyi tárolóedényt ismerünk telepanyagból, mint temetőből. Az igen alacsony részesedésű import-áru elsősorban az olcsó tömegesen előállítható provinciális dísz tárgyak köréből került ki (átlagosan 75 %), s igen kis mennyiségű a benne szállított olajjal, borral idekerült tárolóedény, mint göngyöleg részesedése (2 % átlagosan). Aligha tölthették be eredeti funkciójukat az itt előkerült római érmék (átlagos részesedésük: 4,43 %)¹⁶.

Mindezek az adatok alátámasztják azt a tényt, hogy a szarmaták a II. sz. második felében már letelepedett életmódot folytattak. Az állattenyésztés és földművelés mellett kialakult nálunk a helyi kézműipar és a római tartományokkal való kereskedelem.

IRODALOM

Gabler Dénes

1968 Terra sigilláták a Kelet-Pannóniával szomszédos barbaricumban. ArchÉrt 96, 1968.

Gabler Dénes

1975 Zu Fragen der Handelsbeziehungen zwischen der Römern und den „Barbaren“ im Gebiet östlich von Pannonien. in: Römer und Germanen im Mitteleuropa. Berlin

Gabler Dénes-Vaday Andrea

1986 Terra Sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien. Fontes ArchHung Gyoma-133

Bartosiewicz László-Berecz Katalin-Choyke Alice-Medzichradsky Zsófia-Székely Balázs-H. Vaday Andrea-Vincze Magdolna-Vida Tivadar: A Békés megyei mikroregió Gyoma-133-as lelőhelye. (Őskori telep, római kori barbár és késő avar telep és sírok.) Sajtó alatt.

Kulcsár Valéria-Vörös István

1989 Szarmata telep Lajosmizse határában. Cumania, 11, 1989, 67-93.

M. Nepper Ibolya

1984 Császárkori telep Biharkeresztes-Ártánd Kisfarkasdombon. DDMÉ 1981, 67-118.

¹⁶ Vaday Andrea, 1989 186-187. o.

M. Nepper Ibolya

1985 Császárkori szarmata telep Biharkeresztes-Ártánd Nagyfarkasdombon. DDMÉ 1985, 101-249.

Párducz Mihály

1931 A nagy magyar Alföld római kori leletei. DolgSzeg 7, 1931.

Párducz Mihály

1941 A szarmatakor emlékei Magyarországon. I. ArchHung 25, 1941.

Párducz Mihály

1944 A szarmatakor emlékei Magyarországon. II. ArchHung 28, 1944.

Párducz Mihály

1950 A szarmatakor emlékei Magyarországon. III. ArchHung 30, 1950.

Vaday Andrea

1978-79 Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós-Surján. MittArchInst 8-9, 1978-79.

Vaday Andrea-Vörös István

1980 Szarmata település Kunszentmártonban. SzMMK 1978-80.

Vaday Andrea

1985 Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós, Surján-Újtelep, Acta Arch Hung 37, 1985.

Vaday Andrea

1989 Die Sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Anteus 17-18, 1988-89.

1. táblázat

Lh	Gy-133	Km	Lm	SzSz	Tm-A	Tm-K
összes anyag	14835	217	100	82	78	56
összes objektum	334	19	24	21	24	9

2. táblázat

Lh	Gy-133		Km		Lm		SzSz		Tm-A		Tm-K	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
kerámia	14679	98.75	216	99.6	98	100	31	38	10	13	13	23
csonteszék.	52	32.35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
fém tárgy	27	0.18	—	—	—	—	18	22	42	54	33	59
agyagtárgy	45	0.3	1	0.4	—	—	7	8	6	7	2	4
kőeszköz	59	0.39	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
üveg	5	0.03	—	—	—	—	26	32	20	26	8	14

3. táblázat

Lh	Gy-133		Km		Lm		SzSz		Tm-A		Tm-K	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
gyors kor.	11098	75	156	72	45	46.8	21	68	6	60	9	75
lassú kor.	54	1	3	1.3	10	8.52	—	—	—	—	—	—
kézi	3527	24	57	26.7	43	44.68	10	32	4	40	3	25

4. táblázat

Lh	Gy-133		Km		Lm		SzSz		Tm-A		Tm-K	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
asztali főző ed.	6126	41.7	161	74.5	—	—	28	90	10	100	12	92
tároló edény	6787	46.2	46	21.3	—	—	2	6.4	—	—	—	—
jellegtelen ed.	1766	12.1	9	4.3	—	—	1	3.6	—	—	1	8

5. táblázat

Lh	Gy-133		Km		Lm		SzSz		Tm-A		Tm-K	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
import	124	1	5	3	9	9	12	15	20	25	4	7
helyi	14771	99	212	97	89	91	70	85	58	75	52	93

6. táblázat

Lh	Gy-133		Km		Lm		SzSz		Tm-A		Tm-K	
	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%	db	%
fém/érem	2	1.6	—	—	—	—	—	—	5	25	1	25
kapszula	—	—	—	—	—	—	—	—	1	5	—	—
fibula	—	—	—	—	—	—	4	41.9	12	60	2	50
tükör	—	—	—	—	—	—	1	8.3	—	—	—	—
egyéb ék.	—	—	—	—	—	—	1	8.3	—	—	1	25
kerámia terras.	98	83.2	3	60	6	67	2	16.6	1	5	—	—
amphora, homb	4	3.2	—	—	—	—	1	8.3	—	—	—	—
dörzstál	2	1.6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
fazék	1	0.8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
tál	16	12.8	2	40	3	33	1	8.3	1	5	—	—
gömbt.	—	—	—	—	—	—	1	8.3	—	—	—	—

ABSTRACT

Berecz Katalin

Archaeological research has long been concerned with Roman artifacts found in the assemblages left behind by inhabitants of the Barbaricum bordering the Roman Empire. Previously, this group of finds was mostly used in the relative dating of indigenous materials. Lately, however, they have played an increasing role in the reconstruction of economic and political conditions.

Studies published recently in ever increasing numbers contribute to the understanding of such relationships. Completely recovered assemblages often provide the data base for such publications. The paper presented here makes use of some of these studies. Materials from three Roman Period Sarmatian settlements and parts of cemeteries were analyzed respectively. These included settlement materials from the sites of Gyoma 133, Kunszentmárton - Téglagyár (Brick Factory), and Lajosmizse, as well as grave assemblages from the sites of Szolnok - Szandaszőlös, Tsz homokgödör (Co-operative sand pit), Törökszentmiklós - Surján, Újtelep, Homokgödörök (Sand pits), Kis - Büdös - Érpárt were compared. The statistical analysis was not exclusively based on the evaluation of imported materials but rather, the whole of the assemblage was taken into consideration. Using this method, proportions of data representing absolute values differing by orders of magnitude may be compared (Table 1). When finds are grouped by raw material (Table 2), an overwhelming dominance of ceramics (average: 99,45%) may be observed. Metal objects made a greater contribution to burial assemblages (45%). Based on manufacturing techniques, the vessels found at settlements were artifacts were hand-thrown (2 % less were found in cemeteries). Sixty percent of the vessels from cemeteries were made on a fast wheel (67,5%). These figures, however, show no significant differences between materials from settlements and cemeteries respectively. When the ceramic material is grouped on a functional basis, 58,1% of all vessels fall in the category of cooking pots and table ware. The contribution of such vessels to the total is much higher in the case of grave assemblages (95%). One third of all ceramics derives from storage vessels in settlement materials, while they make up only 6,4% of grave offerings. In summary, one and a half as many cooking vessels and table ware were found in graves as at settlements, while this latter type of site yielded five times as many storage vessels as did the cemeteries. The remarkably small contribution of imported ware (Table 5) is chiefly consists of cheap, mass-produced provincial decorative items (average: 75%). A very small proportion is represented by storage vessels imported as containers together with oil and wine (2%). Roman coins (4,43%) found within these materials are very unlikely to have served their original function (Table 6).

These observations support the assumption that Sarmatians inhabiting the Carpathian Basin during the 2nd century AD led a sedentary way of life. In addition to animal keeping and land cultivation they developed local craft industries and maintained trade links with the Roman Provinces.

Римский импорт на территории варваров
Берец Каталин

Внимание исследователей издавна занимают римские товары, найденные в памятниках варварских племён, живших на территории, прилегающей к Римской империи. Данные этой группы археологических находок были использованы сначала при датировке материала местных племён, а позже при реконструкции политическо-экономических связей этих племён.

Эти связи играют большую роль во многих, написанных за последние годы работах в которых публикуется полный материал той или иной территории. Я выбрала несколько таких работ для проведения параллелей между материалами трёх сарматских поселений: Дёма-133, Кунсентмартон-Тегладяр, Лайошмиже, и трёх сарматских погребений с памятников Солнок-Сандасёлэш, Тёрёксентмиклош-Шурьян-Кооператив им. Ади, Тёрёксентмиклош-Шурьян-Кишбюдэш-Эрпарт. При составлении статистического анализа я рассматривала не только римские товары, а весь материал. При помощи этого метода я смогла сопоставить различия размеров /табл. 1/. При группировке находок на основании материала /табл. 2./ заметно преобладание керамики в материале поселений /99,45 % / и значительное количество металлических изделий в материале погребений /45 % /. Рассматривая керамику с точки зрения техники изготовления /табл. 3./ интересно, что в материале поселений около 34 % сосудов - лепные, у погребений лепные сосуды составляют около 32 %, из материала поселений 60 % сосудов изготовлено на гончарном круге, из погребений - 67,5 %. Таким образом с этой точки зрения я не нашла различия между материалами поселений и погребений. При функциональной группировке керамического материала /табл. 4/ оказалось, что число кухонных сосудов в материале поселений было 58,1 %, а в погребениях 95 %. Таким образом количество кухонных сосудов в погребениях примерно в полтора раза больше, чем количество керамической группы в поселениях.

Пропорциональное число римских товаров очень невелико /табл. 5/. В первую очередь это товары из группы дешёвых продуктов массового империяльного производства /75 %/, и только ок. 2 % материала попали туда как "упаковка" вина или масла. Возможно и римские монеты, найденные здесь /4,43 % /табл. 6/ уже не обладали своей первоначальной функцией.

Все эти данные документируют тот факт, что кроме земледелия и скотоводства сарматское население занималось ремеслом и торговлей с римскими провинциями.

TELEPÜLÉSEK CSONGRÁD MEGYÉBEN AZ 1-5. SZÁZADBAN (LELŐHELYKATASZTER)

VÖRÖS GABRIELLA
(Szentese, Koszta József Múzeum)

„... csaknem valamennyi korábbi szarmatakori telepásatásnak az a hibája, hogy a munkákat elkezdtek, de nem fejeztük be. Mégis minden hiteles adat bemutatását így is fontosnak tartjuk. Valószínű, hogy a népvándorláskor későbbi szakaszai még feltárható településeinek értékeléséhez a már meglévő adatok felhasználhatók lesznek.” – 1952-ben megjelent munkájában máig érvényesen fogalmazta meg véleményét Párducz Mihály.¹ Az azóta eltelt majd negyven év során természetesen sok új település vált ismertté, de a lényeg nem változott: nincs egyetlen feltárt, vagy nagyobb területen megkutatott és közölt településünk sem. Jellemző, hogy az 1972-ben Szentesen megrendezett nagy állandó régészeti kiállításon a szarmatakori településeket néhány imponáló tárolóedény és a Hódmezővásárhely-Solt palái 1938-ban feltárt építmények rekonstrukciói reprezentálták.

Az utóbbi évtizedben különösen sok új településrészlet került napvilágra megyénkben. Az érdemi feldolgozó munkához elengedhetetlen, hogy felmérjük az eddigi eredményeket, mert tudnunk kell, mi az, amit fel lehet használni, hogy mi is az valójában, amire építhetünk. A tökéletes megoldás természetesen az anyag korpuszszerű feldolgozása lenne, mint ahogyan más korszak esetében is megtörtént vagy legalábbis elkezdődött. Erre azonban mostani körülményeink között belátható időn belül nem kerülhet sor. Részleteiben viszont rövidebb terjedelmű munkákban néhány alapvető adatsor elemzését el lehet végezni. Itt most az 1930 és 1990 között előkerült településeket vesszük számba. Egy kataszter keretében különböző szempontok szerint 47 adatsor – tehát 47 lelőhely anyagát – dolgoztuk fel. A lelőhelyek kiválasztásánál alapkritériumunk volt, hogy csak azokkal foglalkoztunk, ahol legalább egy zárt objektumot meg lehetett figyelni, dokumentálni, belőle anyagot gyűjteni. Ezek szerint nem foglalkoztunk a szórványos leletekkel – ezekről különben sem lehet mindig határozottan eldönteni, hogy településről származnak-e vagy sírok mellékletei voltak – és a terepbejárási anyagokkal.

A kataszterben a lelőhelyek abc-rendben szerepelnek. Megnevezésüknél a jelenlegi közigazgatási határoknak megfelelő elnevezést² használtuk, de minden esetben

¹ Párducz Mihály 1952. 39.

² Az adatokat a Magyar Népköztársaság Helységnévtára, 1973. Bp. alapján adtuk meg.

megadtuk – zárójelbe téve – a korábban használt lelőhely nevét is. Abban az esetben, ha a lelőhely több elnevezéssel is rendelkezik, a zárójelen belül ezt is jelöltük.

Lelőhelykataszter

1. *Bokros – Bokrospusztá*

A Tisza III. vízlépcső építését megelőző leletmentés során 1979-ben Hegedűs Katalin egy 3. századi szarmata település néhány nagy gödrét is feltárta. Az anyag a csongrádi múzeumba került, leltározatlan.³

2. *Bokros – Buzáspart*

Kalicz Nándor 1959-ben több korszak leletei mellett szarmata kori hulladékgyödröket is megkutatót. A kerámiaanyag alapján a telep 2-3. századi.⁴

3. *Bordány-Kossuth utca (Kiskundorozsma-Kistemplomtanya)*⁵

1930-ban Hock Lajos tanító ajándékként hat összetartozó edény került a szegedi múzeumba. Valószínűleg zárt objektumban (gödörban vagy házban) találták. A leletek a 4. század vége és az 5. század közepe közé keltezhetők.⁶

4. *Bordány-Meződűlő*

1972-ben Kürti Béla végzett ásatást a lelőhelyen.⁷ A kb. 25 x 40 m-es területen házrészlet, szabadtéri kemence és cölöpszerkezetes nagy épület nyomai kerültek elő. A teleprészlet objektumaiban kevés, de markáns, a 4. század vége és az 5. század közepe közé keltezhető leletanyag látott napvilágot.⁸

5. *Csengele-Bogárhát*

1975-ben Horváth Ferenc szarmata telep két gödrét tárta fel. A leletanyag az MFM-ben található, leltározatlan. A publikációban az ásató szabályos, kör alakú, vízszintes aljú gödröket említ. Közéleti kormeghatározás nem szerepel.⁹

6. *Csongrád-Berzsenyi utca (Dohánybeváltó).*

A hunkori temető területén 1959-ben Párducz Mihály két, kérdőjelesen hunkorinak meghatározott gödröt tárt fel (1-2. számú). Az egyik 95 x 155 cm átmérőjű ovális volt, a másik 180 cm-es és 140 cm mély szabálytalan kerek, a keleti oldalon egy meredek (?) lejárattal.¹⁰

7. *Csongrád-Kettős halom*

Nagy Katalin 1963-ben végzett ásatást a területen, ekkor szórványos későszarmata kori leleteket talált. 1987-ben végeztünk újabb feltárást, hat későszarmata gödröt

³ KJM Rég. Ad.: 293-294/84. Rég.Füz. 1980. 11.

⁴ TJM 63.3.95-139., 141-144. Rég.Füz. 1960. 59.

⁵ Kistemplomtanya 1950-ben vált Bordány néven önálló községgé.

⁶ Vörös Gabriella 1987. 11-23. A korábbi részközleményeket lásd az idézett munka jegyzeteiben.

⁷ MFM Rég. Ad.: 293-76. Rég.Füz. 1973. 26. 54.

⁸ MFM 75.2.1-139. Vörös Gabriella 1986. 17-23.

⁹ MFM Rég. Ad.: 448-78. Horváth Ferenc 1976-77. 99.

¹⁰ Párducz Mihály 1963. 21. 2. kép

találtunk, kettő közülük tárológödör volt. Ezeken kívül két nagyméretű, szabálytalan formájú, lejárt felületű objektum is előkerült rengeteg paticcsal.¹¹

8. *Csongrád-Saroktanya*

G. Szénászky Júlia 1971-ben a lelőhelyen két szarmata kori lakóházra bukkant.¹²

9. *Csongrád-Vidre sziget*

G. Szénászky Júlia 1972-ben többek között egy szarmata kori házat is feltárt.¹³

10. *Felgyő - Újközség (Csongrád - Felgyő)*

László Gyula 1965-66-ban leletmentés keretében korai szarmata település részletét is feltárta. A gödrökben kerámialeleteket, az egyikben pedig három teljes kutya-csontvázat bontottak ki. A leletek őrzési helye a KJM.¹⁴

11. *Felgyő*

1970-ben László Gyula a lelőhelyről egy szarmata ház háromnegyed részét, valamint több gödröt említ.¹⁵

12. *Földeák*

Párducz Mihály 1940-ben a város határában 11 lelőhelyet vett számba. Összesen 26 szarmata korba tartozó méhkas és szabálytalan formájú gödröt ír le, továbbá kemence, ill. tűzhely feltárásáról tudósít. A leleteket a MFM őrzi.¹⁶

13. *Hódmezővásárhely-Fehértó*

Banner János 1943-ben végzett kutatásokat a Fehértó partján, különböző helyszíneken. Ezek közül 1., 5., 7., 11., 13. és a 15. lelőhelyen kerültek elő korszakunkba tartozó leletek. Az 1. lelőhelyen szórványos anyag, a 11.-en lakóház és tűzhely került napvilágra, a többin összesen 12 gödör.¹⁷

14. *Hódmezővásárhely-Fehértó, Kokovay föld*

Zalotay Elemér 1951-ben egy szarmata ház részletét tárta fel. Leírása szerint egy méterre mélyedt a talajba, padlója erősen lesározott volt. Szélein egymástól 25-30 cm-re karólyukakat figyelt meg, melyeknek átmérője 3,5-4 cm volt. A felszínen talált paticsok alapján feltételezi, hogy a háznak tapasztott fala lehetett.¹⁸

15. *Hódmezővásárhely-Gorzsa, Czukor major*

Gazdapusztai Gyula már az ötvenes évek végén említi, hogy a lelőhelyen szarmata kori jelenségek figyelhetők meg. Horváth Ferenc 1979-től folyó feltárásai a legfelső szintben két szarmata korszak házait különítette el. A szegletes, félig földbemélyített,

¹¹ TLM 69.1.1- 88., 85. 1- Vörös Gabriella 1988. 23-32.

¹² Rég.Füz. 1972. 6.

¹³ MFM Rég.Ad.: 111-76, 128-76 128. TLM 76.1.1-608. Rég.Füz. 1973. 7-8.

¹⁴ Rég.Füz. 1966. 31. Rég.Füz. 1967.62.

¹⁵ Rég.Füz. 1971. 57.

¹⁶ Párducz Mihály 1940. 187-188., Párducz Mihály 1941. 90-107. A leletek a makói múzeumból – miután ott megszűnt a régészeti gyűjtemény – a szegedi múzeumba kerültek.

¹⁷ Banner János 1943. 195-201. Párducz Mihály 1952. 39-42. A szerző az 1. és a 9. lelőhelyeken előkerült leleteket és objektumokat írja le részletesen. A lelőhely jelenleg Békés megye területére esik.

¹⁸ TJM III. leltárkönyv 1342-1343. Nagy Margit 1984. 201. 37. jegyzet. A lelőhely jelenleg Békés megyéhez tartozik!

felmenő falú házak mellett egyéb objektumok is előkerültek, a gödrökön kívül pl. egy füstölőműhely maradványai.¹⁹

16. *Hódmezővásárhely-Hatrongyos tanya, 2250. sz.*

1981-ben csatorna ásása közben szarmata telepet harántoltak. Nagy Katalin két gödör anyagát mentette meg.²⁰

17. *Hódmezővásárhely-Hunyadi halom*

Banner János 1935-ben hat gödröt tárt föl, melyek közül a 2-4. számúak vegyesen tartalmaztak bronzkori, szarmata és középkori leletanyagot.²¹

18. *Hódmezővásárhely-Kopáncs, 10. dűlő, Szenti tanya*

A lelőhelyen 1931-ben volt először ásatás, de ezek a leletek elkallódtak. Második alkalommal 1942-ben Párducz Mihály tíz gödröt tárt fel gazdag 4-5. századi anyaggal.²²

19. *Hódmezővásárhely-Kopáncs, 11. dűlő, Lelik tanya*

1941-ben Párducz Mihály összefüggő területen őskori és középkori településrészlet mellett szarmatakori objektumokat is talált. A 16 objektum többsége szabályos méhkas vagy hengeres formájú gödör volt. Különlegesnek számít a 22. számú gödör, melynek oldalából egy átégett járat indul. 1981-ben a lelőhelyen Nagy Katalin újabb gödröket tárt fel.²³

20. *Hódmezővásárhely-Kopáncs, 15. dűlő, Zsoldos tanya*

Banner János 1931-ben a neolitikus telepbe mélyülő kerek szarmata kori gödröket is feltárt.²⁴

21. *Hódmezővásárhely-Solt Palé, K. Szabó Imre tanyája*

1938-ban Párducz Mihály gazdag leletanyagú teleprészletre bukkant, az objektumok zöme méhkas alakú (22 db), ill. szabálytalan formájú (10 db) gödör volt. Ezekon kívül egy csonkakúp és egy szabályos téglalap formájút is megfigyelt. Két cölöpszerkezetes földbemélyített házat is feltárt. A telep a 4. század végén kezdődő és nagyjából az 5. század közepéig tartozó időszakhoz köthető.²⁵

22. *Hódmezővásárhely-Solt Palé, T. Kiss Bálint és özv. Banga Péterné földje*

1934-ben Párducz Mihály 8 méhkas, ill. hengeres, 3 lefelé szűkülő csonkakúp és 2 szabálytalan formájú gödröt, valamint két kunyhó maradványait tárta fel. A gazdag leletanyagú telep a 4. század vége és az 5. század közepe közé datálható.²⁶

23. *Hódmezővásárhely-Szakálhát, Diószegi tanya*

Banner János 1937-ben három helyszínen mintegy 1200 m²-en 11 gödröt tárt fel. A 4. gödör egy 210 cm mély és 110 cm átmérőjű kút volt, korongos római fibula került

¹⁹ Rég.Füz. 1959. 11-12. Rég.Füz. 1980. 12. Rég.Füz. 1981. 9., Rég.Füz. 1982. 13. Rég.Füz. 1983. 17. A szarmata kori leleteket H. Vaday Andrea dolgozza fel. A füstölő léteiről az ásatásvezető Horváth Ferenc szíves közléséből van tudomásom.

²⁰ Rég.Füz. 1982. 60.

²¹ TJM 1084-1243/35. Banner János 1937. 69.

²² Párducz Mihály 1931. 93. Párducz Mihály 1942. 154-155., Párducz Mihály 1943. 164-171.

²³ Párducz Mihály 1941a. 176-177. Párducz Mihály 1942a 113-127.

²⁴ TJM 1925-2267/31. A leltári számok közül a legtöbb a neolitikus kor emlékeire vonatkozik. Párducz Mihály 1931. 92-93.

²⁵ Párducz Mihály 1938. 90-123.

²⁶ TJM 1-701/34. Párducz Mihály 1935. 175-203.

elő belőle. Az 5. és a 9. gödörben mutatkoztak szarmata leletek, a többiben bronzkori edénytöredékek is voltak.²⁷

24. *Hódmezővásárhely-Újváros, Franciszti téglagyár*

Párducz Mihály 1936-ben egy csaknem tökéletesen épen maradt földbe vájt szabadtéri kemencét dokumentált a lelőhelyen. Az előterében talált kerámiaanyag alapján 3-4. századnak határozta meg.²⁸

25. *Klárafalva-Vasút utca*

Nagy Katalin 1974-ben három gödröt figyelt meg, melyeknek átmérője 150-200 cm között volt. Betöltésük réteges, néhol erősen hamus, átégett, kevés kerámiát és állatcsontot tartalmaztak.²⁹

26. *Kövegy*

Trogmayer Ottó 1957-ben a község szélén található agyagbányában egy meredek falú, kikapasztott aljú gödör részletét tárta fel. Alján szabálytalan elhelyezkedésű karólyukak nyomait figyelte meg. Az átégett paticsnyomok és a nagyszámú kerámiaanyag a szarmata korból származik.³⁰

27. *Makó-Vöröskereszt*

1937-38-ban útépités alkalmával gazdag 4-5. századi szórványos kerámiaanyag került elő. Párducz Mihály ezt követően a veszélyeztetett területen 34 gödröt tárt fel, melyek közül csupán négy volt szabályos méhkas alakú, huszonkettő szabálytalan, négy csonkakúpos, egy négyzetes. A megfigyelések szerint négyzetformájú paticsal fedett házalakok is napvilágra kerültek, de ezeket nem figyelték meg hitelesen. Kiegészített gödröket az ásató és az útépitést vezető leletbejelentő is említi.³¹

28. *Maroslele-Téglaház*

Nagy Katalin 1965-ben korai szarmata település lakóházait, szemétgödreit és gabonás vermét tárta fel.³²

29. *Mártély-Druzsba telep*

Nagy Katalin 1971-ben négy szarmata kori gödör formáját rögzítette, melyek közül három kisebb, egy pedig igen nagy méretű volt.³³

30. *Mártély-Nagy Imre háza*

Gazdapusztai Gyula 1958-ban a tanya udvarán egy tapasztott falú, méhkas formájú verem részletét bontotta ki, jellegzetes szarmata kori kerámiával és állatcsontleletekkel.³⁴

31. *Nagymágocs-Paptanya*

1983 és 1986 között 7000 m²-es felületen a 4. század vége és az 5. század közepe közé keltezhető későszarmata település részletét tártuk fel. Az árkokkal és kerítések-

²⁷ TJM 720-724/935. Banner János 1937. 61-62.

²⁸ Párducz Mihály a kemencét edényégetőnek határozta meg: 1937. 78-81. 1-2. kép Meghatározását Nagy Margit is átvette: 1984. 199-200.

²⁹ Rég.Füz. 1975. 79.

³⁰ MFM Rég. Ad.: 234-76. MFM 57.1.1-14. Rég.Füz. 1958. 31.

³¹ Párducz Mihály 1939. 133-146. A leleteket az MFM Őrzi, nyilvántartásba vételük mindezidáig nem történt meg.

³² Rég.Füz. 1966. 33.

³³ Rég.Füz. 1972. 52.

³⁴ Rég.Füz. 1959. 31.

kel elhatárolt nagycsaládi udvarokhoz házak, ólak, tárológödrök tartoztak. A közösségi rendeltetésű objektumok közül a kemencék, a füstölők és a gabonaórlóhely érdemel említést. A faluban kovácsmester és gölöncsér is dolgozott.³⁵

32. *Pusztaszer (Ópusztaszer)*

Vályi Katalin Szer középkori emlékeinek kutatása közben egy 23 méter átmérőjű szarmata kori körárkot talált, melyet három egymás mellett haladó árokból alakítottak ki. A körív déli oldalán bejáratot hagytak. Az árokból az állatcsontokon kívül kevés szarmata kori kerámiaanyag került elő.³⁶

33. *Sándorfalva-Eperjes*

Galántha Márta és Fodor István 1979-80-ban több korszak leletei mellett egy nagy kiterjedésű későszarmata telepet is feltárt. A sátor tetős, félig földbemélyített építményeken kívül szabályos, valószínűleg gazdasági rendeltetésű, gabonátárolásra használt gödröket, gölöncsérműhelyt és kutakat is feltártak. A telep élete a 4. század vége és az 5. század közepe közé tehető.³⁷

34. *Sándorfalva-Fertőszék*

1982-ben Simon Katalin és Horváth László egy 17 gödörből és szabadtéri kemencéből álló településrészletet kutatott meg.³⁸

35. *Sándorfalva-Sövényházi út*

Földkitermelés során elhordott halom helyén Kürti Béla 1979-ben öt objektumból álló együttesre bukkant: félig földbemélyített házat, gazdasági épületeket, kemencét tárt fel. A gazdag kerámiaanyagon kívül a település korára, áttételesen terra sigillata töredék, valamint Faustina Augusta pénze utal.³⁹

36. *Szatymaz (Jánosszállás)*

1965-ben Trogmayer Ottó helyszínelte a lelőhelyen, mert verem ásása közben hunkori gödröt leltek. Egyetlen zárt gödör anyaga, öt darab ép edény került be a szegedi múzeumba. Kőhegyi Mihály a leletegyüttest a 4. század utolsó évtizedeire, de még inkább az 5. század első felére teszi.⁴⁰

37. *Szatymaz (Jánosszállás, Katona part)*

Bálint Csanád 1969-ben szarmata telep három házát és néhány gödrét tárta fel a lelőhelyen.⁴¹

38. *Szeged-Algyő, 258. számú kútkörzet*

Kürti Béla 1973 és 1976 között több korszakból származó emlékek mellett a 4. század vége és az 5. század közepe közé keltezhető településrészletet is megkutatót.

³⁵ Vörös Gabriella 1984. 18-21., Vörös Gabriella 1985. 11-16., Vörös Gabriella 1989. 5-24.

³⁶ Rég.Füz. 1982. 94.

³⁷ MFM Rég.Ad.: 673-81., Rég.Füz. 1981. 64-65., Rég.Füz. 1982. 62., Vörös Gabriella 1981. 25-31., Vörös Gabriella 1982. 27-37., Vörös Gabriella 1984a. 147-153., Vörös Gabriella 1987a. 133-149.

³⁸ Az ásatók az anyagot feldolgozásra átadták nekem, amit ezúton is köszönök. A leletek a MFM-ban vannak, restaurálatlanul, leltározatlanul.

³⁹ Rég.Füz. 1980. 65.

⁴⁰ MFM 71.1.1-4. Kőhegyi Mihály 1971. 275-280.

⁴¹ MFM Rég.Ad.: 101-76. Bálint Csanád 1971. 295., Rég.Füz. 1971a. 61.

A máshol is szokásos gödörtípusok mellett szabadtéri kemencét, félig földbemélyített házat és egy füstölőműhelyt is feltárt.⁴²

39. *Szeged-Kiskundorozsma, Vöröshomok dűlő*

1960-ban Bálint Alajos kutatómunkája során többek között egy későszarmata településrészlet is napvilágra került. A telephez tárológödörök és egy döngölt padlójú házrészlet tartozott két cölöplyukkal, valamint egy 90 cm-es átmérőjű tűzhely. A lelőhelyen 1978-ban Kürti Béla végzett helyszíni szemlét.⁴³

40. *Szeged-Szillé*

1932-ben Móra Ferenc végzett helyszíni szemlét a lelőhelyen, amely a körtöltésen kívül, a Jezsuiták kertjéhez közeli halomnál volt. A kubikgödörök oldalában sírok és szarmatakori gödörök rajzolódtak elő.⁴⁴

41. *Szeged-Szőreg, Iván téglagyár*

Évtizedeken keresztül kapott innen leleteket a szegedi múzeum. A leletanyag leg-szebb darabjai sokszor és sok helyen szerepeltek, de a teljes későszarmata telep anyaga máig sincs feldolgozva és közölve. A leletanyag a 4. század vége és az 5. század közepe közé keltezhető.⁴⁵

42. *Szeged-Tápé, Széntégláégető*

1960. és 1965. között Trogmayer Ottó végzett ásátást, ahol a későbronzkori temető területén mintegy 6500 m²-es felületen a 4. század vége és az 5. század közepe közé keltezhető szarmata falu részletét is dokumentálta. Az objektumok többsége gödör volt, de szerepelt ezeken kívül árok, tűzhely és három ház is.⁴⁶

43. *Szeged-Tápé, Szőlőföldek és Kemeshát*

1983-ban egy gázvezetékhez kiásott árok metszetében és alján 3. századi telep több mint száz gödrét, ill. gödörészletét tártuk fel.⁴⁷

44. *Szegvár-Oromdűlő*

Lőrinczy Gábor 1980 óta folytat leletmentő ásátást, melynek során korai szarmata településrészlet is napvilágra került. Itt is elsősorban gödröket bontottak ki, de találtak hosszúkás gazdasági épületet, továbbá egy kemencés házat is.⁴⁸

45. *Szegvár-Puskin Tsz., Gorkij tehenészet*

Egy nagy kiterjedésű 2-3. századi szarmata telep részletét mentették meg 1986-ban. 20 gödörön kívül két nagyméretű kút, valamint egy cserepekkel kirakott aljú, boltozatos kemence került elő.⁴⁹

⁴² Rég.Füz. 1974. 67., Rég.Füz. 1975. 86., Rég.Füz. 1976.59., Rég.Füz. 1977. 38., Kőhegyi Mihály-Vörös Gabriella 1989.

⁴³ MFM Rég.Ad.: 160-76., 454-78., Gy.N.: 46., Rég.Füz. 1960.58., Bálint Alajos 1963. 91-93.

⁴⁴ Párducz Mihály 1950.44. (196. lh.).

⁴⁵ Reizner János 1903. 45., Alföldi András 1932. XXVII. t. 4. Párducz Mihály 1950.35., Az utóbbi munkából nyilvánvaló, hogy lelőhelyünk azonos az Újszentiván-Iván téglagyár nevű lelőhellyel. A teljes anyagot Ács Csilla dolgozza fel.

⁴⁶ MFM 89. 1. 1-115., Trogmayer Ottó 1975., Vörös Gabriella 1990.

⁴⁷ Rég.Füz. 1984b. 28.

⁴⁸ Az ásató a település anyagát feldolgozásra átadta nekem, amit ezúton is köszönök. Rég.Füz. 1984. 76., Rég.Füz. 1987. 60.

⁴⁹ Rég.Füz. 1987b. 61.

46. Szegvár-Puskin Tsz., Hűtőtó

Simon Katalin és Horváth László 1980-ban gödröket és tűzhelyeket tárt fel a lelőhelyen.⁵⁰

47. Szentes-Berekhát

1940-ben Csallány Dezső végzett hitelesítő ásatást a gepida temető területén, ekkor bukkant rá a későszarmata telep három gödrére. A leletek közül mára sajnos csak az 1. gödör néhány lelete maradt meg. A legteljesebb közlés az ásató tollából jelent meg. A leletek Kőhegyi Mihály elemzése alapján a 4. század utolsó harmada és az 5. század első harmada közé tehetőek.⁵¹

A megye területéről 1930 és 1990 között 47 települést ismerünk a megadott időintervallumból. Közülük csupán 25-ről jelent meg publikáció. E publikációk többsége azonban zömében csupán rövid ismertetés vagy összefoglalás, esetleg egy-egy szempont szerinti kiemelést jelent. A lelőhelyek leírása három esetben párosult a leletanyag teljes bemutatásával (36., 38., 47. lh.). A hat évtizedet külön-külön is megvizsgálva szembetűnő, hogy 1930 és 1940 között volt legaktívabb a kutatás (10 lh.), de ennek többsége kizárólag Hódmezővásárhely környékére lokalizálható. Hozzá kell tennünk, hogy a város körüli következetes, és természetesen más korszakok kutatásával párosuló ásatások intenzív publikációs tevékenységgel jártak együtt. Párducz Mihály majdnem valamennyi telepásatásáról még ugyanabban vagy a következő évben beszámolt valamilyen formában. 1940 és 1970 között a lelőhelyek száma erősen visszaesett (1, 2, 6. lh.), ami a publikációs szint még erőteljesebb csökkenését hozta magával. Míg 1950-ig majd 100 %-os, 1950 és 1960 között már csak 50 %-os, az 1960-as évektől pedig teljesen visszaesik a telepkutatás és ebből következően a publikálása is. 1970 és 1990 között a kutatásokban újabb nagy fellendülés figyelhető meg. 21 új lelőhely került napvilágra, közöttük több 5000 m²-en felüli területű. Harmadikkal kapcsolatban jelent meg vagy van megjelenés alatt teljes vagy részfeldolgozás.

A települések zöménél szükséztű, csupán a Régészeti Füzetekben megjelent közleményekre voltunk utalva. Néhány szerencsés esetben azonban az adatokat ki tudtuk egészíteni az ásatók szívességéből.⁵² A közleményeket tanulmányozva kiderült, hogy mennyire változatos az 1-5. századi településeken feltárt objektumok sokasága. Csaknem a lelőhelyek felénél (20 lh.) találtunk építményre valló nyomot, melyeknél az az egyedüli közös vonás, hogy kivétel nélkül a talajba voltak mélyítve valamilyen mértékig. Méretük, szerkezetük egészen különböző, ebből adódik, hogy valószínűleg eredeti funkciójuk is igen változatos lehetett.⁵³ Biztosan *lakóházként* funkcionált a Szegvár-Oromdűlőben feltárt építmény, mivel kemencéje is volt (44. lh.). A viszonylag kis méretű, többnyire négyzet formájú, földbemélyített építmények mellett biztosan voltak olyanok is, amelyeket egészen sekélyen alapoztak meg. Felmenő, vesszőfonatos-ta-

⁵⁰ Rég.Füz. 1981. 50.

⁵¹ MFM 53.219.1-3. Csallány Dezső 1941. 120-121., Kőhegyi Mihály 1969. 106.

⁵² Itt is megköszönöm Horváth Ferencnek, Kürti Bélának, Lőrinczy Gábornak, B. Nagy Katalinnak, Trogmayer Ottónak és Vályi Katalinnak, hogy az ásatásaik során előkerült 1-5. századi anyaggal kapcsolatosan mindig szívesen adtak felvilágosítást, adataikat munkáimban felhasználhatom.

⁵³ A félig földbemélyített kisméretű építmények néhány típusát a Sándorfalva-Eperjes telepről mutattuk be: Vörös Gabriella 1983. 143. 24. grafikai melléklet.

leges meglétére már korábban is felhívtuk a figyelmet, a több telepen is előfordul nagy kör alakú árkok kapcsán (33., 35. lh.).⁵⁸

A szarmata telepek leginkább ismert földbemélyített objektumtípusa – amely szinte minden lelőhelyen előfordul – a különböző alakú, méretű, rendeltetésű *gödör*. Kataszterünk adatai 41 lelőhelyen rögzítették előkerülésüket. A gödröket két nagy csoportba szoktuk osztani: szabályos, tehát gondosan kialakítottakra és szabálytalan, alig meghatározható formájúakra. A szabályosak többsége az ún. méhkasalakú, de előfordulnak hengeresek is. Mivel ezeket a gondosan kialakított gödröket bizonyosan tárolásra használták és természetesen föld feletti részük is volt – kúposan kialakított tető – helyesebb, ha a néprajzból kölcsönvett terminológiával *veremnek* nevezzük.⁵⁹ A verem mérete is meghatározott volt, de ezeket a felszín kopása miatt ásásainkon soha nem tudjuk rögzíteni. Annyit tudunk, hogy a szájuk szabályos kerek volt, a felszín alatt kiöblösödtek, aljukat vízszintesre alakították ki. A korábbi szakirodalomban csonkakúp formájú gödrökkel is találkozunk (21., 22., 27. lh.), azonban nagy valószínűséggel eredetileg ezek is méhkasalakúak lehettek. Szinte bizonyos, hogy a felszín erős kopása miatt figyelheték meg az ásatók már csak a kiöblösödés alatti szűkülő, valóban csonkakúp formájú részt. A veremetek attól függően, hogy milyen talajba mélyítették, és hogy minek a tárolására használták, esetenként kikapasztották (26., 31. lh.), akár ki is égethették (27. lh.). A lefedés nyomát gyűjtőterületünkön csak egyetlen helyen találtuk meg: a meredek falú, kikapasztott verem aljának közepén kibontott karólyuk szerint egy középen levő karóhoz rögzített könnyű kúpos teteje lehetett (26. lh.). A tárolásra szánt termény elhelyezését ebben az esetben nem zavarta a középen álló cölöp. Az esetek többségében azonban a tárolást öblös, 30-40 literes edényekben oldották meg.⁶⁰ Két lelőhelyen figyelték meg, hogy a verem száját az egyik oldalon kicsit kiszélesítették, valószínűleg azért, hogy a lejárást megkönnyíthessék (31. és esetleg a 6. lh.). A verem kúpos elzárására utaló, ferdén szabályos rendben levert karók lyukait H. Vaday Andrea Szolnok megyei településrészlet két veremének nyílása körül figyelte meg.⁶¹

A *szabálytalan formájú gödrök* mérete nagyon eltérő: előfordulnak apró, alig a feltárási szint alá mélyülő és hatalmas, mély gödörrendszerek is. Rendeltetésükkel kapcsolatban sokszor csak sejtéseink vannak, valószínű, hogy többségük agyag és homokkitermelésre szolgált. Megfigyelhető volt, (31. lh.) hogy a bányákat a falu már elhagyott részén alakították ki. A lakóhelyek elmozdulását, lassú vándorlását éppen ezek a megfigyelések bizonyítják. Ezért alakulhattak ki a hosszan elnyúló nagy települések, elsősorban a folyók, vízjárta helyek magaspartjain.

Aligha vitatható, hogy a szarmata kor kutatása máig elhanyagolt területe hazai régészetünknek. Ráadásul a telepkutatásra és feldolgozásra a szarmata koron belül is az átlagosnál kevesebb törődés és figyelem jutott. További probléma, hogy a kutatás

⁵⁸ Vörös Gabriella 1983. 144., Vörös Gabriella 1989. 21-22.

⁵⁹ A Kárpát-medencében a méhkasformájú verem a 19. század végéig megtalálható. A néprajz pontosan ugyanezt a típust körteformájúnak nevezi. Füzes Endre 1984. 93-130.

⁶⁰ A dél-alföldi tárolóedények kimerítő elemzésével legutóbb Kőhegyi Mihály foglalkozott. 1971. 279-280.

⁶¹ H. Vaday Andrea – Vörös István 1980. 117. XIII. t. 2.

pasztott falú épületekre a lelőhelyeken talált nagy mennyiségű és méretű paticsmaradványok utalnak (7., 27., 31. lh.). Párducz Mihály Hódmezővásárhelyről kunyhószerű építmény nyomát említi (22. lh.). Mindezidáig közöletlen Zalotay Elemér 1951-es megfigyelése, aki a Vásárhely melletti Fehértónál paticsos maradványokat és karólyukakat sorát figyelte meg a földbe mélyített ház oldalai mentén.⁵⁴ Ilyen típusú építmény korszakunkból a szakirodalom mindezidáig nem ismert. Sajnos a leletanyag ma már nincs meg, így a pontosabb korhatározást sem tudjuk megadni.

Az általános gyakorlat szerint a félig vagy teljesen a föld felszíne alatt kialakított kemencéket a házakon kívül, többször a telepeken belül is egészen elkülönítve alakították ki.⁵⁵ A szakirodalom szabadtéri kemencéket (4., 11., 24., 31., 34., 45. lh.), ill. tűzhelyeket (11., 13., 39., 42., 45. lh.) említi. A legszebb és a legtokéletesebben megfigyelhető kemencéket a hódmezővásárhelyi Franciszi téglagyárban (24. lh.) és a szegvári telepen (45. lh.) tárták fel. Előfordul az is, hogy a szabadtéri kemencét a település elhagyott részén, esetleg használaton kívüli építmények oldalában alakították ki.⁵⁶ Valószínűleg ide tartozik a Tápé-Széntégláégetőben feltárt szabadtéri kemence is, amit egy ház oldalába mélyítve építettek meg (42. lh.).

A gazdasági jellegű építmények közé tartoznak a lejáratos kerek ólak (6., 31. lh.), melyeknek eredetileg kúpos tetejük lehetett. A szabályos alaprajzú, de tetőszerkezetre utaló nyom nélküli objektumok vagy ugyancsak ólak, vagy tárolóhelyek, esetleg műhelyek lehettek (31., 33., 44. lh.). Különleges szerkezetű füstölőműhely nyomára három lelőhelyen bukkantak (15., 31., 38. lh.). Ásott kút került elő két falu területén (33., 45. lh.); Sándorfalván jól lehetett kapcsolni a közvetlen közelében kialakított gölöncsér-műhelyhez (33. lh.). Nagymágocson egy kovácműhely részletét is sikerült megtalálnunk, ugyanitt egy eredeti helyén feltárt ép kézimalom környékén egy közösségi gabonaörlő helyet is lokalizáltunk (31. lh.). Az árokrendszerek, ugyanúgy mint a többi korszak esetében, itt is közösségek, feltehetően nagycsaládok lakóterének elkerítésére szolgáltak. Különös, hogy tudomásunk szerint megyénkben csupán két helyszínen (31. és 42. lh.) sikerült árok, ill. árokrendszer részletét megtalálni és feltárni. Az árkok aljában kibontott karólyukak bizonyítják, hogy ezek eredetileg kerítésalapok voltak. Valószínű, hogy a többi település esetében az erőteljes felszíni kopás tüntette el a sekélyen alapozott kerítések nyomait.⁵⁷

Fontos néhány olyan jelenségről is szólnunk, melyek szórványosan és halványan ugyan, de arra utalnak, hogy a szarmata kor idején az eddig ismertetteken kívül voltak egészen eltérő szerkezetű és méretű építmények is a településeken. Közös jellemzőjük, hogy jóval nagyobbak voltak, mint a talajba mélyítettek. Tartószerkezetüknek csak ritkán akadunk nyomára, ugyanis a föld felszínére építették őket. E könnyű szerkezetű, föld feletti építmények legfontosabb tartóelemei a cölöpök voltak (4. és 35. lh.), oldalfalaikat pedig tapasztották (7. lh.). A könnyű szerkezetű, felszíni házak eset-

⁵⁴ A fontos lelőhelyre először Nagy Margit hívta fel a figyelmet: 1984. 201. 37. jegyzet.

⁵⁵ A tervszerű elrendezést a nagymágocsi településen lehetett jól megfigyelni. Vörös Gabriella 1989. 11-13.

⁵⁶ Kovalovszki Júlia 1980. 26.

⁵⁷ Kovalovszki Júlia 1980. 25. Tiszsaeszláron az ásató szarmata kori telephez tartozó árkokat is megfigyelt, de ezek aljában nem voltak cölöplyukak. A vastag agyagréteg alapján talán vízlevezető árkok lehetnek. Ugyanakkor persze az elkerítést is vizsgálhatták, hiszen kibontható szélességük 80-100 cm volt!

megelégedett a telepek sokszor nagyon is vitatható belső időrendjének, kerámiatipológiájának, valamint az ehhez kapcsolódó történeti, ezen belül is a provinciával összefüggésben levő események kutatásával. Holott legalább ennyire fontos lenne az életmód, a gazdaság kutatása, az egyes telepek komplex vizsgálata alapján.

IRODALOM

Alföldi András

1932. Leletek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk. AH IX.

Bálint Alajos

1963. Kiskundorozsma-Vöröshomok dülői leletek. MFMÉ 91-100.

Bálint Csanád

1971. A kútya a X-XII. századi magyar hitvilágban. MFMÉ 295-315.

Banner János

1937. A hódmezővásárhelyi múzeum ásatásai 1935-ben. Dolg. XIII. 50-77.

1943. Településtörténeti kutatások a hódmezővásárhelyi Fehértó parton. Dolg. XIX. 195-201.

Csallány Dezső

1941. Népvándorláskori leletek Szentes-Berekhátról. AÉ. 119-124.

Füzes Endre

1984. A gabona tárolása a magyar parasztgazdaságokban. Budapest

Horváth Ferenc

1976-77. Csengele középkori temploma. MFMÉ 91-125.

Kovalovszki Júlia

1980. Településásatások Tiszaeszlár-Bashalmon. Font. Arch. Hung.

Kőhegyi Mihály

1969. A Szentes-berekháti későszarmata telep két vasmécsese. MFMÉ. 97-106.

1971. Hunkori edények Jánosszállásról. MFMÉ. 275-280.

Kőhegyi Mihály - Vörös Gabriella

1989. 3. századi temető és 5. századi település Szeged-Algyőn. MFMÉ. megjelenés alatt.

Nagy Margit

1984. Az i.e. I – i.sz. VI. század. In: Hódmezővásárhely története. I. Hódmezővásárhely 189-229.

Párducz Mihály

1931. A nagy magyar Alföld római kori leletei. Dolg. VII. 74-162.

1935. Adatok az Alföld római kori kerámiájához. Dolg. XI. 175-203.

1937. Újabb jazig leletek Hódmezővásárhely határában. Dolg. XIII. 78-88.

1938. Római kori lelőhely Hódmezővásárhelyen a Solt Paléban. Dolg. XIV. 90-138.

1939. Római kori telep Makó mellett. Dolg. XV. 133-145.

1940. Koravaskori és szarmata kori telep és temető Földeákon. Dolg. XVI. 187-188.

1941. Szarmata kori telep és temető Földeákon. Dolg. XVII. 90-107.

1941a. Őskori és szarmata kori telep Hódmezővásárhely-Kopáncson. Dolg. XVII. 176-177.

1942. Szarmata kori telep és Árpád-kori temető Hódmezővásárhely-Kopáncson. Dolg. XVIII. 154-155.

1942a. Őskori és szarmata kori telep Hódmezővásárhely határában. Dolg. XVIII. 113-127.

1943. Szarmata kori telep Hódmezővásárhely-Kopáncson. Dolg. XIX. 164-171.

1950. A szarmata kor emlékei Magyarországon, III. Arch. Hung. XXX.

1952. Adatok a magyarországi szarmaták társadalomtörténetéhez. AÉ. 79. 39-47.

1963. Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn. Stud. Arch. I. Bp.

Reizner János

1903. Sasüllési és Szőregyi leletekről. *AÉ.* XXIII. 43-50.

Trogmayer Ottó

1975. Das bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápé. *Font. Arch. Hung.*

H. Vaday Andrea - Vörös István

1979-80. Szarmata település Kunszentmártonban. Szolnok megyei Múzeumok Évkönyve 117-139.

Vörös Gabriella

1981. Későszarmata hunkori telep és temető Sándorfalva-Eperjesen. *MKCsM.* 25-31.

1982. Későszarmata fazekasműhely Sándorfalva-Eperjesen. *MKCsM.* 27-37.

1983. A kései szarmaták, korai germánok tárgyi hagyatéka. Szeged története I. 134-145.

1984. Későszarmata-hunkori telep feltárása Nagymágocs-Paptanyán. *MKCsM.* 18-22.

1984a. Késő szarmata edényégető kemence Sándorfalva-Eperjesen. *Iparrégészet II. Veszprém* 147-153.

1985. Hunkori Őrlőkő Nagymágocsról. *MKCsM.* 11-16.

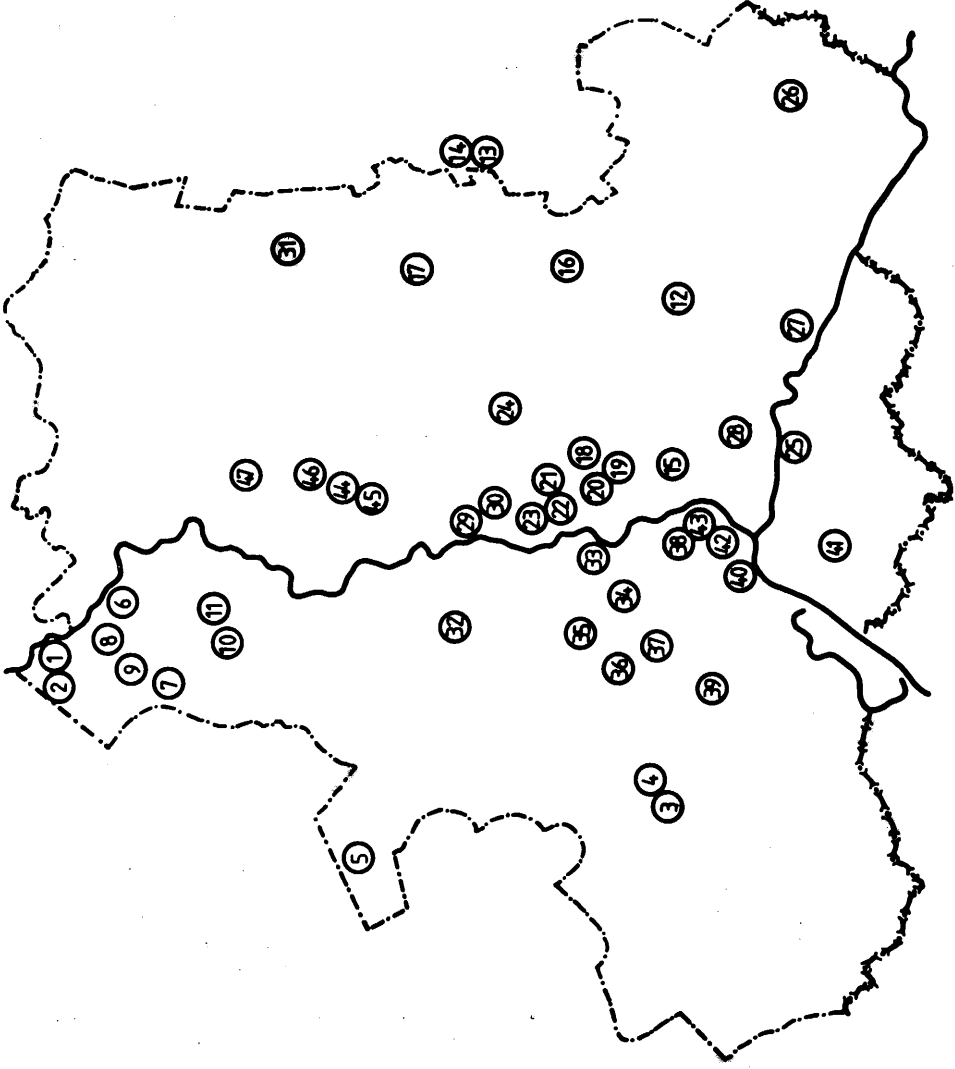
1987. Későszarmata edénylelet Kiskundorozsma-Kistemplomtanya lelőhelyről. *MFME* 11-23.

1987a. Spätsarmatische Siedlungen und Gräberfeldern in der Tiefebene Südostungarns. Germanen, Hunnen, Awaren. Ausstellungskataloge des Germanischen Nationalmuseums. Nürnberg. 133-149.

1988. Egy V. századi szarmata település nyomai Csongrád-Kettőshalom, Bárdos tanya lelőhelyről. *Mozaikok Csongrád város történetéből.* 23-32.

1989. Másfélezer éves falu a Mágocsér partján. *Nagymágocs,* 5-24.

1990. Későszarmata falu emlékei Tápé-Széntégláégető lelőhelyről. *MFME* megjelenés alatt.

1. ábra

SIEDLUNGEN AUS DEM 1-5. JAHRHUNDERT IM KOMITAT CSONGRÁD (Fundortkataster)

Vörös Gabriella

In dieser Arbeit werden die Angaben von Siedlungen behandelt, die von 1930 bis 1990 freigelegt wurden. Nur die Fundstellen wurden aufgenommen, die mindestens ein geschlossenes Objekt aufweisen. Die 47 Fundstellen werden in alphabetischer Reihenfolge besprochen, wobei ihre ehemalige Benennung in Klammern aufgeführt wird.

Dann wird das Niveau der Veröffentlichungen bewertet. Die Ergebnisse der in den 30er und 40er Jahren durchgeführten intensiven Siedlungsgrabungen wurden in kürzester Zeit veröffentlicht. Ein Aufschwung in diesem Bereich kann erst ab 1970 wieder beobachtet werden.

Trotz dem niedrigen Niveau der Veröffentlichungen werden die bis jetzt über die Siedlungsstruktur und über die verschiedenen Objekte vorliegenden Kenntnisse zusammengefasst. Es ist noch immer eine ungelöste Frage, in welchen Häusern die Bevölkerung des Alföld in der besprochenen Epoche wohnte. Die schriftlichen Quellen und einige archäologische Angaben lassen erahnen, daß sie auch auf der Erdoberfläche beuten und so im Vergleich zu den in die Erde eingetieften Objekten auch wesentlich größere Wohnhäuser hatten. Bis jetzt sind nur die im Freien stehenden, unter der Erdoberfläche eingerichteten Öfen archäologisch gut belegt. Erst in den letzten Jahren wurden einige interessant Bauten, bis jetzt unbekannt Form und Funktion freigelegt. Dies sind die runden Stallgruben mit Abstiegrampe und die Rauchkammer. Auf jeder Fundstelle gibt es zahlreiche Gruben unterschiedlicher Größe. Die Gruben regelmäßiger Form wurden eindeutig als Speicher verwendet. Ihre Struktur wurde von den Bodenverhältnissen und vom Verwendungszweck bestimmt.

Bis jetzt konzentrierte sich die sarmatische Siedlungsforschung auf die Aufstellung der inneren Siedlungschronologie und auf die Untersuchung des häufigsten Fundes, auf die der Keramik. Aber das gegenwärtige Forschungsniveau ermöglicht anhand komplexer Freilegungen von Siedlungen auch auf die Lebensweise und auf die Wirtschaft Schlüsse zu ziehen.

Поселения 1-5 вв. области Чонград
Вёрёш Габриелла

Статья обрабатывает данные поселений, обнаруженных между 1930 и 1990 годами. Основным аспектом выбора было наличие хотя бы одного закрытого объекта поселения. Перечисление 47 памятников было сделано в алфавитном порядке, вместе с названием указывалось и старое название памятника.

После описания памятников следует часть, в которой автор занимается уровнем опубликованности материала. Проступает тенденция 30-40-ых годов, когда интенсивное исследование поселений сопровождалось немедленной публикацией. Следующий период расцвета публикаций на эту тему - 70-90-ые годы.

Несмотря на низкий уровень опубликованности мы кратко обрисовали наши сведения о структуре поселений и различных объектов. До сих пор проблемным является вопрос о жилище народов Венгерской низменности в указанную эпоху. Судя по письменным источникам и нескольким археологическим данным у них были и наземные сооружения. Нам известны главным образом очаги, построенные под открытым небом, углубленные в землю. Исследования последних лет открыли несколько необычных, неизвестных ранее типов сооружений: круглые хлева со спуском и коптильни. Почти на всех памятниках можно найти ямы различной величины. Ямы правильной формы были несомненно использованы для хранения и их форма и конструкция менялась в зависимости от того, какая в этом месте была почва и для какой цели их рыли.

Исследования сарматских поселений обычно концентрировались на анализе внутренней хронологии поселений и наиболее часто встречаемого типа находок керамики. Но уровень изученности на сегодняшний день уже предлагает возможности для исследования образа жизни, ведения хозяйства на основании комплексного анализа некоторых памятников.

GEPIDA TELEPÜLÉSNYOMOK A KÖRÖS-TISZA-MAROS KÖZÉN

B. TÓTH ÁGNES

(Szeged, József Attila Tudományegyetem)

A címben jelzett földrajzi egység – mint az köztudott – a Kr. u. 5. sz. 2. felében és a 6. sz. 1. felében fennállott gepida királyság központi területe volt. Az itt eddig feltárt számos temető leletanyaga a korszak törzsananyagává vált; elég itt csak a Szentés, Szeged, Hódmezővásárhely környékiekre utalnom. Az utóbbi évtizedekben Magyarországon a népvándorláskori telepátások megsokasodtak; s fokozottabban jelentkezett a gepida települések megismerésének igénye is. Emellett a szervezeten meginduló terepbejárások is elősegítették az egy-egy zárt területi egységen belüli gepida telepek elhelyezkedésének, sűrűségének stb. felderítését; s e terepbejárások eredményei több ízben ásátások biztos kiindulópontjaiként szolgáltak (Battonya-Sziondai gyp, Szarvas). Másutt egy másik korszakot „megcélzó” ásátás „melléktermékeként” kerültek elő gepida objektumok (Eperjes), ill. leletmentés során bukkantak rájuk (Battonya-VOTSZ). Ezek mindegyike azonban, sajnálatos módon, viszonylag kis felületet feltáró ásátás volt.

Az egyes lelőhelyeken az alábbi objektumok kerültek elő:

1. Battonya-Sziondai gyp¹

Terepbejáráson felfedezett lelőhelyen tárta fel Szabó J. J. Az objektum enyhén trapéz alakú, 3,9x2,95-3,12 m-es oldalakkal. Tengelye Ny-K-i, cölöplyukak a négy sarokban. A gödör alján vékony behordott földréteg. A bejárat helyének, tűzhelynek nem volt nyoma. A háztól DNY-ra kerek gödröt találtak.

2. Battonya-VOTSZ homokbányája²

Szintén Szabó J.J. tárta fel leletmentés során; korszakunkba összesen 2 veremház és néhány gödör sorolható. Az 1. ház alig lekerekített téglalap formájú, 2,26x2,72 m-es oldalakkal. Hat cölöpös szerkezetű volt. Padlóját keményre döngölték vagy járták; tűzhelyet nem találtak benne. A 2. ház nagyobb alapterületű volt (3,1x2,96 m), alakja – szabálytalanabb formában – az 1. házéra emlékeztet. Két cölöpös típus, ez is tűzhely nélküli. Mindkét objektum DNY-i sarkától nem messze egy-egy nagy, szabálytalan körvonalú gödör helyezkedett el, s a 2. házhoz tartozhatott a 3. gödör is.

3. Eperjes-Csikós tábla³ (1, 2. kép)

Bálint Cs. ásátásán, egy zömmel későavar telepen kerültek elő az alábbi gepida objektumok. Az 1. ház 3,2-3,4 m-es oldalai erősen lekerekített sarkú, szabálytalan négyszög formát határolnak. A gödör mintegy 1,5 m mély volt. A három cölöplyuk az ÉK-i, DNY-i és az ÉNY-i fal közepén volt. A padló többszörösen tapasztott, a földfalakat karólyuksorok kísérték. Tűzelőberendezésnek nem volt nyoma. A 2. ház erősen

¹ Szabó J. József 1979. 218-230.

² Szabó J. József 1978. 61-84.

³ Bálint Csanád 1978. 41-47., ArchÉrt. 1978. 282., Bálint Csanád 1978-79. 24-25, 233-34., B. Tóth Ágnes 1983.

lekerekített hatszög, 2-2,4 m hosszú, szabálytalan oldalakkal. Mélysége szintén 1,5 m körüli volt, a fenéken lesározódás nyomait tapasztaltuk. Az öt cölöplyuk közül az I. ill. a II. és az V. állhatott a tengely végein (megújítás nyomai?), esetleg elképzelhető, hogy a cölöpök a falak mentén körben tarthatták az építmény tetejét (talán a DK-i oldal „teknőjébe” is állíthattak egyet). A karólyukak ez esetben nem a falak vonalát követték, belső válaszfalra vagy valamely berendezés nyomaira következthetünk belőlük. Tűzhely itt sem volt.

4. Szarvas-Bezina⁴ (3. kép)

Szőke B. M. ásta ki a Békés megyei topográfia Szarvas 123. nevű lelőhelyén. A legszabályosabb alaprajzú objektum, csaknem teljesen négyzet alakú, oldalai 3,3-3,5 m hosszúak. Mélysége 1,5 m. A padlón többszörös lesározás, ill. behordott föld nyomai. A NY-K-i tengely végeiben két cölöp állhatott. A K-i oldalon lépcsős bejáratot sikerült kibontani. Ennek közelében ideiglenes tüzelés nyomaira bukkantak: a vékony, hamus folt alatt enyhén átégett a padló, s a huzatot a bejárat felől egy odatámasztott kő fogta el.

A fent leírt építmények jellemzőit összefoglalva megállapíthatjuk, hogy oldalhosszuk 3 m körüli, alapterületük 6 és 12 m² között váltakozott. A mérhető gödörmélységek 1,5 m körüliek voltak. A tengely rendszerint NY-K-i, ill. ÉK-DNY-i. E gepida telepeken előkerült kunyhókra jellemző, hogy nincsenek olyan tipikus, közös vonásaik, amelyek alapján minden kétséget kizáró módon elválaszthatók volnának más területek és korszakok hasonló jellegű építményeitől. Volt, ahol a két cölöplyuk ágas-fás-szelemenés tetőszerkezetre enged következtetni (Battonya-VOTSZ, Szarvas), másutt a hat cölöp közül négy a tető széleit támaszhatta magasabbra (Battonya-VOTSZ). Nehezen értelmezhető az eperjesi kunyhók szerkezete (három, ill. öt, az oldalfalakat „felező” cölöpök), ha ágasosak voltak, akkor feltehetőleg többszörösen megújíthatták őket. Ismét másféle szerkezetre, az ún. egyszerű vagy szarufás tetőre utal másutt a négy sarokba állított cölöp (Battonya-Sziondai gyep), s ez alkalommal talán felmenő falakkal is számolhatunk. Eme eltéréseken túl azonban egy-egy lelőhelyen (ill. ott is főleg egy-egy gazdasági egységen) belül természetszerűleg objektumok azonoságaira is bukkanhatunk. Ilyen volt pl. az eperjesi kunyhók tengelyének azonos iránya, a négyszögtől eltérő, szabálytalan formája; a Battonya-VOTSZ esetében pedig a gödröknek a házakéhoz viszonyított hasonló helyzete. A szarvasi ház lépcsős bejáratával válik ki a többi közül; ezt a bejáratot természetesen külön, kiugró tetőrésznek kellett védenie a csapadék ellen. Közös jellemzője a leírt házaknak az is, hogy nem volt bennük jól megépített, huzamosabb ideig használt tüzelőhely; s ideiglenes is csak egy esetben került elő. Néhány házban ülő- vagy tárolóhelyül szolgáló padkát is kibontottak. A padlószint fölötti paticosos, hamufoltos, néha agyagos, kevés leletanyagot szolgáltató puszta réteg alapján valószínű, hogy ezek az építmények zömmel tűz áldozatául estek. Egy részüket később, de még a gepida telep életében szemétdörmént használták, ezt csontos-cseresep feltöltődésként észlelték az ásatók. A leírt telepeken a kunyhókhoz több ízben gödrök csatlakoztak, ezek száma, mérete, formája különböző, de a házakhoz tartozásuk bizonyított.

A kutatást hosszabb ideje foglalkoztatja a kérdés, hogy mire is szolgálhattak ezek a putriszerű építmények. Mint az köztudott, két auctor is beszámolt feltehetőleg hasonló építményekről, a germán szokásokat leírva. Plinius szerint Germániában a textiliát földbe ástott építményekben készítik.⁵ Tacitus szerint pedig a germánok „földalatti vermeket” ásnak „téli menedékül” és „tárolóhelyül a termésnek”; tehát az aucto-
rok

⁴ Szőke B. Miklós 1980. 249.

⁵ Plinius Nat. Hist. XIX. 9. ed. C. Mayhoff, Lipsiae 1982. 248.

egyike sem lakóépületekként írt a földkunyhókról.⁶ Ha számba vesszük az ezen építmények közös jellemzőit: a tüzelőberendezés hiányát, a kis alapterületet, a jól lesárolt padló ritkaságát, a sokszor hevenyészett építésmódot, mi sem tarthatjuk valószínűnek, hogy lakóépületekről lehetne itt szó. Gazdasági melléképületek lehettek ezek inkább; az említett terménytárolás mellett szerszámoskamrák, jobb időben különböző háziipari tevékenységek teréül szolgáló műhelyek (talán bőr-, szaru-, csontfeldolgozás, esetleg fémművesség) lehettek, de szolgálhattak egyéb háztartási tevékenységek számára (őrlés, szárítás), de tarthattak bennük féltettebb állatokat is. Mindebből következik az, hogy ha ezek valóban gazdasági melléképületek voltak, akkor hol találhatóak a valódi lakóépületek? Ez az a kérdés, amelyre esetünkben alig lehet pozitív választ adni, s csak etnikai, időbeli párhuzamokra utalhatunk.

Mindeddig a malomfalvi (Morești) volt az egyetlen olyan gepida település, amellyel kapcsolatban a siker reményében próbáltak választ adni a fenti kérdésre.⁷ Azon a telepen a mieinkhez hasonló 37 veremházat ásott ki és tett közzé K. Horedt és szintén melléképületeknek tartotta azokat. Ő, a felszíni lakóépületeket keresve, 0,2-0,4 m mélységben 11 db szétszántott szélű, különböző méretű köves-kavicsos felületet bontott ki. Ezeket – vele ellentétben – az alábbiak miatt nem tarthatjuk lakóépületek maradványainak:

- a K. Horedt által hivatkozott NY-i germán lakóépületek egyikének sem volt ilyen köves-kavicsos padlózata;

- a Malomfalván feltételezett felszíni építmények szerkezetére a legcsekélyebb nyom sem utal, a köves-kavicsos felületekhez csatlakozva sem cölöplyukakról, sem gerendanyomokról, sem paticsdarabokról nem számoltak be;

- valamint itt sem találni nyomát a padlószintbe épült, tapasztott, átégett tűzhelynek amely másutt a germán felszíni lakóépületeknek mindig szerves tartozéka. Hasonló köves-kavicsos pakolást néhány helyütt ott csak a házak közötti kisebb térségek burkolására használták. Így tehát le kell mondanunk arról, hogy Erdélyben már megtalálták volna a gepidák felszínre épült nagyházait.

Mit tudunk a gepidák településeiről a korábbi szállásterületeiken? A Kr. u. 4. sz. végén – 5. sz. 1. felében a Felső-Tisza-vidéken feltételezett szállásterületükről – tudomásom szerint – eddig nem tettek közzé feltárt települést. A római korban, a Kr. u. 2. sz. 2. felében és a 3. sz. 1. felében a gót-gepida szállásterületet a Nyugati-Bug és a Pripjaty mellékfolyói vidékén, az ún. Wiełbark-kultúrában keresik. Erről a területről több feltárt telepet ismerünk; háromból felszíni lakóépületet, egy továbbiából pedig hasonló szerkezetű, enyhén földbe mélyített tettek közzé.⁸ Természetes tehát, hogy a Wiełbark-kultúra folytatásaként is kialakuló Csernyahovi-kultúrában is megtalálhatók mind a felszínre épült, mind a földbe mélyített építmények, a legtöbbször egymás mellett, azonos településeken. E felszíni, cölöpös szerkezetű nagy házak ugyanakkor igen sok hasonlóságot mutatnak a NY- és É-Európa széles térségeit benépesítő más germán törzsek lakóépületeivel; nem véletlen tehát, hogy még a Csernyahovi-kultúra sok-

⁶ Tacitus Germ. 16.

⁷ Horedt, Kurt 1979.

⁸ A települések: Lepesovka, Viknyny Velikie, Grudek Nadbužnyj, Romoš; Lásd: Kuharenko, Ju. V. 1980.

etnikumú voltát hangsúlyozó szovjet régészek közül is többen elismerik e háztípus germán eredetét.⁹ Ezekre a házakra a Csernyahovi-kultúrában és más germán törzsek telepein egyaránt jellemző a nagy alapterület, a cölöpös szerkezet, s lakosaik igen gyakran lakó- és istálló részre osztották őket. A települések belső szerkezete is hasonló volt: a nagy lakóépületeket kicsi, felszínre épített, vagy sokszor földbe mélyített, gazdasági melléképületek övezték. Mindezt összegezve, feltehetjük a kérdést, hogyha Európa-szerte a germán törzsek esetében hasonló szerkezetű telepekkel, építményekkel számolhatunk, akkor mivel magyarázható az, hogy az általunk ismert gepida telepeken mindeddig nem sikerült hasonlókra bukkanni. Elsősorban itt ismét fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az ismertetett alföldi gepida objektumok főleg apró ásatásokból származnak, teljesebb képet tehát általuk aligha nyerhetünk. Nem tudjuk ma még pontosan felmérni azt a hatást sem, amit a Kárpát-medencébe beköltöző gepidákra a már évszázadok óta itt megtelepült különböző népek építési szokásai gyakorolhattak. Ma már örvendetesen megszorodtak ismereteink az alföldi szarmata településekről. Innen a gepidákéhoz sokszor hasonló szerkezetű, zömmel a földbe mélyedő padlójú építményeket ismerhetünk meg; fontos különbségnek tűnik azonban, hogy eme telepek egy részének kunyhóiban kemencéket vagy tűzhelyeket is feltártak.¹⁰ A Felvidék K-i részének császárkori telepein néhány esetben cölöpös, felszíni építményeket is kibontottak, ezek azonban kis alapterületük és a tüzelőberendezés hiánya miatt nem tarthatók lakóépületeknek.¹¹ A fentieket összegezve megállapítható, hogy nemcsak a gepidák, hanem más császárkori és kora népvándorláskori népek telepein is ritkaságszámba mennek a feltárt felszíni lakóépületek a Kárpát-medence K-i felében. Erre a jelenségre a gepidák esetében aligha találhatunk kielégítő magyarázatot. Nehezen képzelhető el, hogy a korábbi lakhelyüktől nem túl nagy mértékben eltérő éghajlati, növényföldrajzi stb. adottságokkal rendelkező Kárpát-medencében miért kellett volna elhagyniuk saját korábbi házépítési szokásaikat, s nagy, jól megépített, tűzhelyes házaikat fűtetlen, apró putrikra cserélniük. Feltehető ugyanakkor, hogy ásatástechnikai korlátaink is nehezíthetik e házak főleg cölöpmaradványainak felismerését, ill. a jelenségek nagy részét szétrombolhatta az utóbbi évek mezőgazdasági technikája, a talajt sokszor 80 cm mélységben teljesen átforgató mélyszántás. E kérdésben tisztábban láthatnánk, ha valahol egy évszázadok óta nem szántott, ősgyepes területen sikerülne gepida telepre bukkanni, s azt feltárni.

Ha kevés is a biztos ismeretünk a gepidák Körös-Tisza-Maros-vidéki településeiről, a kutatás számára fontos nyereségként könyvelhető el az a bőséges kerámia-leletanyag, amely ezekről a lelőhelyekről előkerült.¹² A korszakkal foglalkozók számára köztudott, hogy a több mint száz évre visszamenő gepida temető-ásatásokkal jelentős mennyiségű edénymelléklet került napvilágra. Ezek nagyobb része apróbb bögre, díszes csésze, ritkábban korsó és tál. A megismert telep-kerámia – már jellegénél fogva is – ennél sokkal gazdagabb edénytípusokban és -formákban. A leggyakoribbak közü-

⁹ Häusler, Arnold 1979. 23-65; Rikman, E. A. 1962. 121-138.; uő. 1975. 50-87.; Tihanova, M. A. 1971. 194.

¹⁰ Kovalovszki Júlia 1980., Vörös Gabriella 1988. 133.

¹¹ Lamiová-Schmiedlová, Mária 1969. 403-501.

¹² B. Tóth Ágnes 1983.

lük a temetőekben alig előforduló nagyobb méretű fazekak; jellegzetes, főleg a szürke különböző árnyalataira égetettek, apróbb-nagyobb kavicsokkal soványítottak, korongon formáltak. Nagyobb részük gömbölyű hasú, karcolt-bordázott díszítésű. Minden gepida településen előkerültek a temetőkből természetesen nem ismert hombáredények. Ezek a fazekakéhoz hasonló kavicsos anyagból készültek, de jóval nagyobb méretben; jellegzetes a falvastagságuk, a peremkiképzésük, hullámköteges-sávós, bekarcolt díszítésük. A temetők leletanyagából korábban szintén nem ismertük a telepeken fellelt kavicsos anyagú tálakat és fedőket sem. Ritka díszítésű darabok is előfordultak: néhány töredéken „Keilstichverzierung” látható; valamint teljesen párhuzam nélkül áll egy-egy szarvasi és eperjesi fazék, mindkettőjükön függőleges csíkos, festett díszítéssel. (Itt jegyzem meg, hogy ez a két telep 15 km távolságra volt egymástól.) Fontos tanulságul szolgált az is, hogy a gepida temetőkből elvétele, de napvilágra került kézzel formált, durva bögrétípus elenyésző mennyiségben fordult csak elő a telepkerámiában. A gepida telepeken azonban egyáltalán nem került már elő az a kerámia-típus, amelyet „csillámos-szemcsés”-nek nevezünk; ennek használata tehát már a gepida telepek létrejötte előtt megszűnhetett. A fentebb hivatkozott szürke, szemcsés házikerámia – ami végső soron a római házikerámiából származtatható – a későszarmata telepátások tanúsága szerint már a Kr. u. 4. sz.-tól megtalálható az Alföldön, s a gepida korszak végéig folyamatosan fellelhető. Fontos tanulságunk az is, hogy a gepida kerámia-művesség a Kr. u. 5. sz. végétől a legalább a 6. sz. közepéig terjedő időszakban meglehetősen egységes: így a Körös-Tisza-Maros közti gepidák és erdélyi rokonaik által használt fazekastermékek között – házikerámiájuk alapján is – jóval több a megegyező mint az eltérő vonás.

IRODALOM

Bálint Csanád

1978 Kora középkori falnyomok a Csongrád megyei Eperjesen. Tiszatáj 1978/2. 41-47.

B. Tóth Ágnes

1983 Gepida telepek az Alföldön, doktori értekezés kézirat.

Häusler, Arnold

1979 Zu den sozialökonomischen Verhältnissen in der Černjahov-Kultur. ZfA 13. 23-65.

Horedt, Kurt

1979 Morești, Bukarest.

Kovalovszki Júlia

1980 Településátások Tiszaeszlár-Bashalmon. Fontes Arch.Hung.

Kuharenko, Ju.V.

1980 Mogil'nik Brest-Trišin

Lamiová-Schmiedlová, Mária

1969 Römerzeitliche Siedlungskeramik der Südost-Slowakei. Slov. Arch. XVII-2. 403-501.

Rikman, E.A.

1962 K voprosu o „bolših domah” na selisčah černjahovskogo tipa, Szov. Etn. 1962/3. 121-138.

1975 Žilišče plemen černjahovskoj kultury Dnestrovsko-prutskogo meždurečja. Moszkva.

Szabó J. József

1979 Gepida lelőhelyek Battonya határában. Arch.Ért. 106.

Szabó J. József

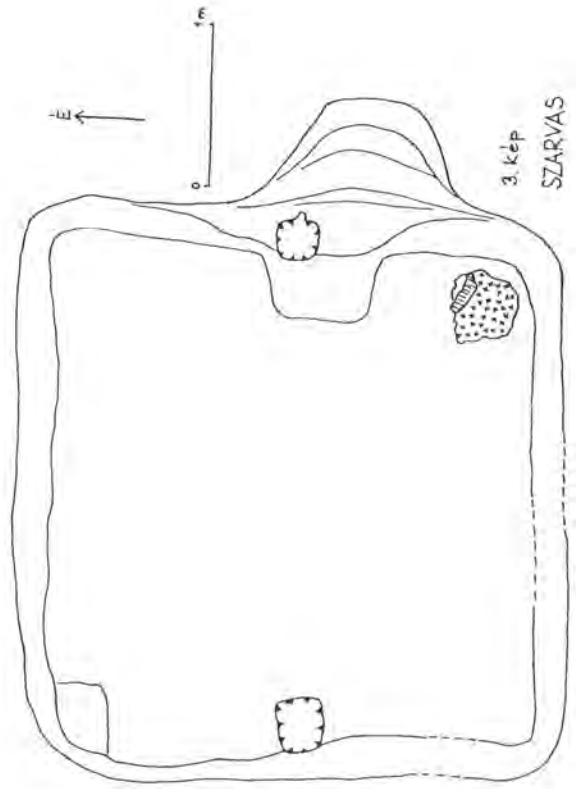
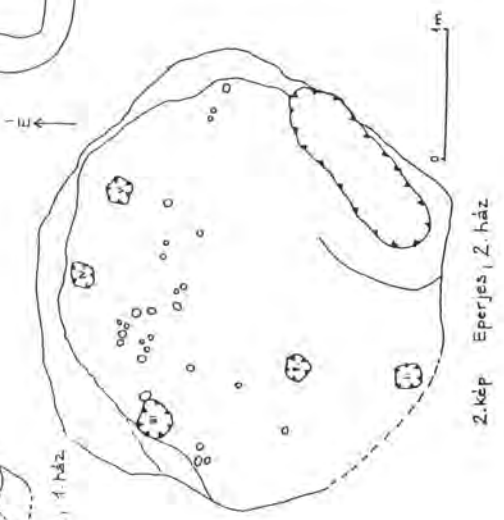
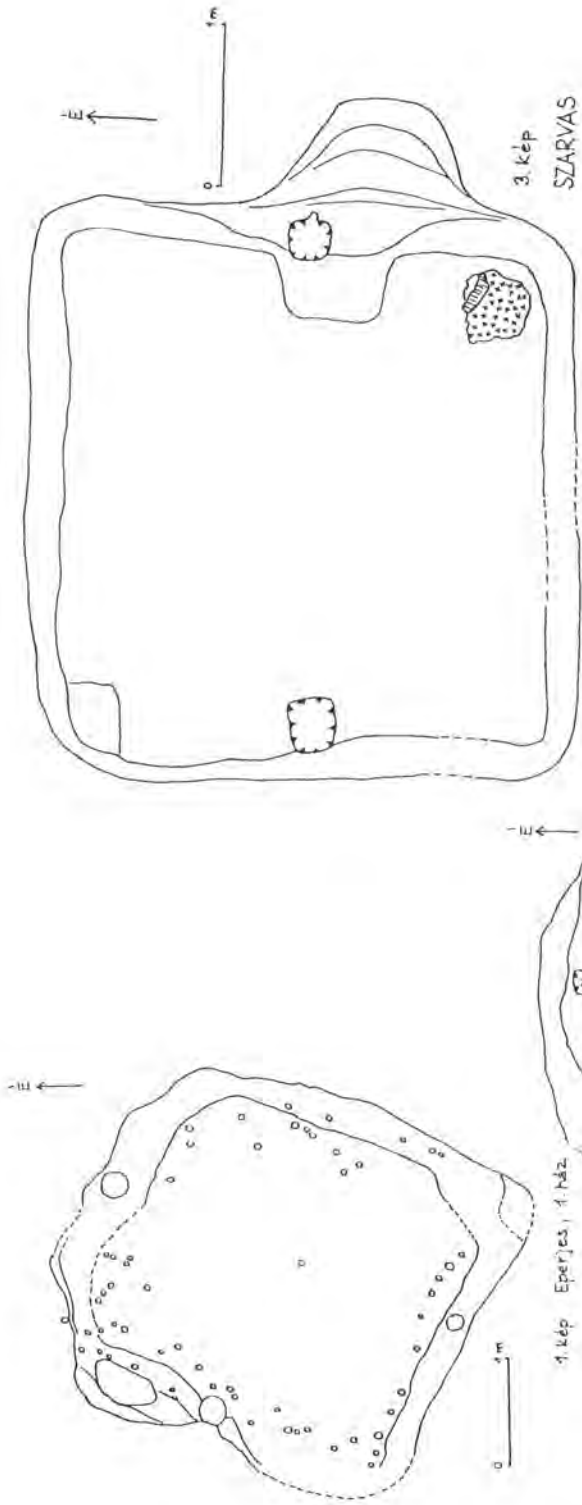
1978 Népvándorláskori teleprészlet és Árpád-kori településnyomok Battonya határában.
BMMK 5.

Tihanova, M.A.

1971 Raskopki u s. Lepesovka. Actes du VIIe Congres Int. des Sciences Préhist. et. Proto-
hist. Praga.

Vörös Gabriella

1988 Spätsarmatische Siedlungen und Gräberfelder in der Tiefebene Südostungarns. in.:
Germanen, Hunnen und Awaren. Nürnberg

ГЕПИДИСЧЕ СIEDLUNGSSPUREN AUS DEM KÖRÖS-THEIB-MAROS GEBIET

B. Tóth Agnes

Die wenigen, aus dem Zentrum des Gepidischen Königreiches bekannten Siedlungsobjekte kamen fast alle als „Nebenprodukt“ im Laufe von, für die Erforschung anderer Epochen durchgeführten Ausgrabungen oder während Orientierungsgrabungen zum Vorschein. Die, auf den Fundstellen von Eperjes, Szarvas und Battonya freigelegten, in die Erde eingetieften Objekte haben eine Flächengröße von 6 bis 12 m und weisen eine Pfostenkonstruktion auf, wobei sowohl das sich auf zwei gegabelten Pfosten stützende Querholz als auch der Sparren nachgewiesen werden konnten. Bei manchen Objekten weisen die Reihen von kleinen Pfostenlöchern und die im Inneren der Objekte freigelegten Hüttenlehmstücke auf senkrecht stehende Wände hin. Nur in einem einzigen Objekt wurde eine provisorische Feuerstelle entdeckt. Da auf diesen Fundstellen Objekte anderer Bauart und Konstruktion nicht freigelegt wurden, hält man diese Gruben gewöhnlich für Wohnhäuser (vgl. Tacit's Mitteilungen über die Häuser der Germanen).

Aber die Umstände, daß es in diesen Baukonstruktionen keine feste Feuerstelle gibt, ihre Grundfläche zu klein ist und ihre Dach- und Wandkonstruktionen zu oft unvollständig sind, sprechen eher gegen diese Annahme. Aus anderen Siedlungsgebieten der nördlichen und östlichen Germanen sind die gut erkennbaren Spuren von auf der Erdoberfläche gebauten Häusern keine Seltenheit, ebenso, wie in manchen Siedlungen der den Vorfahren der Goten und Gepiden zugesprochenen Wielbark-Kultur und auf Siedlungen der teils auch von Goten besiedelten Gebieten der Tschernjachow-Kultur. Warum auf den erwähnten Fundstellen diese Wohnhäuser fehlen, dafür gibt es bisher keine Erklärung. Man muß sich mit Vermutungen, wie Tiefpflug oder Erosion, begnügen. Die Kenntnisse über die gepidenzeitlichen Bauobjekte aus Südostungarn sind also sehr dürftig. Ein unbestrittener Gewinn für die Forschung steht aber fest: die Vielfalt des freigelegten Keramikmaterials, welches viel mehr Gefäßtypen, Form- und Verzierungsvarianten aufweist, als die bisherigen Keramikfunde aus gleichzeitigen Gräberfeldern.

Следы гепидских поселений в междуречье
рек Кёрёш-Тиса-Марош
Б. Тот Агнеш

Nесколько гепидских памятников, открытых в центральной части гепидского царства, вошли в научный оборот, как "побочный результат" раскопок, целью которых было исследование других эпох. Все постройки, найденные в Эперьеше, Сарваше и Баттоне, представляют собой землянки (глубина: 0,8-1,5 м) с небольшой площадью (6-12 м²) и столбовой конструкцией. Крыша опиралась на столбы с перекладиной, либо представляла собой столбово-каркасную конструкцию; судя по ряду кольевых ямок и кускам обожженной глины - обмазки стен можно предположить наличие восходящих стен. Только в одном из жилищ были найдены следы временного очага. Наземные сооружения не встречались ни в одном из упомянутых памятников, и за неимением таковых жилых построек принято считать землянки или полуземлянки (ср. с сообщением Тацита о домах германцев).

Но этому предположению противоречит полное отсутствие выложенных очагов, небольшая площадь и часто безупречная конструкция крыши и стен. На других поселениях северных и восточных германских племен наземные жилищные постройки хорошо узнаются; они имеются также на более ранней готско-гепидской территории (вельбаркская культура) и в ареале Черняховской культуры, образованной, в частности, готами. Отсутствие этих жилых построек пока не получило достоверного объяснения, и существуют лишь предположения (глубокая вспашка, эрозия). Итак, мы располагаем весьма ограниченными сведениями о гепидских поселениях южной части Венгерской низменности; но бесспорно серьезным результатом являются находки разнообразной керамики поселений. Таким образом мы получили возможность познакомиться с гораздо большим числом типов и вариантов формы и ornamentации сосудов, чем нам было известно раньше по материалам могильников.

LÁBBELI VERETEK A DÉLOROSZ-SZTYEPPRŐL

SOMOGYI PÉTER

(Dombin, Ausztria)

A népvándorláskori nomád sírok némelyikében, a lábfej és a boka környékén megfigyelt fémcsatok és fémveretek feldolgozásának ötlete 1984 táján merült fel bennem, amikor Szentpéteri József szívességéből hozzájutottam egy, a Délorosz-sztyeppén feltárt lovastemetkezés dokumentációjához. Ekkor még nem gondoltam többre, mint a csatos-veretes lábbeli rekonstrukciója. Erre szinte csábított a lábfejek környékén feltárt veretekről és csatokról készített részletes rajz és ásatási fotó.

Később, a maszkos veretekkel és az ilyen vereteket tartalmazó temetkezésekkel foglalkozva kiderült, hogy a szivasovkai lovas lábbelije nem egyedülálló a Délorosz-sztyeppén. Erre, az 1987-ben megjelent tanulmányomban¹, mint a 6. századi nomád emlékeket összekapcsoló közös jegyek egyikére, csak röviden utaltam, mert a viselet részletes elemzése, régészeti-történeti kereteinek meghatározása, jóval túlvezetett volna az eredetileg kitűzött témámon. Az így keletkezett adósságot szeretném most törleszteni, élve a szentesi találkozó nyújtotta lehetőséggel.

Az utóbbi években a Szovjetunióban a korábbinál nagyobb teret nyert a nomád jellegű emlékek kutatása.² Ezek a munkák és a téma magyar részről való összefoglalásai³ lényegesen javítottak a korszak kutathatóságán.

Ebbe a folyamatba illeszkedik annak a leletcsoportnak a meghatározása a pontuzsi sztyeppén, amelyet a szovjet kutatás szivasovkai kultúrának⁴, jómagam, mivel ez a közlemény csak kéziratomban lezárása után jelent meg, bug-dnyeper-szivasi csoportnak neveztem el (1. térkép 1-18). Hasonló jellegű temetkezéseket ismertettem a Volga alsó szakaszáról is. Ezek alkotják a volgai csoportot (1. térkép 19-23).⁵

A hasonló leletanyag és a megegyező temetkezési szokások a két leletcsoport egyidejűségére és azonos kulturális körhöz való tartozásukra utalnak.

A szivasovkai kultúra elnevezés módszertanilag félrevezető, mivel a térség leleteinek a volgai csoporttól való különállását, másságát sugallja. Ezért helyesebbnek tartanám a kultúra helyett a csoport kategóriát. A nem igazán szerencsés bug-dnyeper-szivasi földrajzi meghatározás, valamint a térképen csak üggyel-bajjal fellelhető Sziva-

¹ Somogyi Péter 1987, 145.

² Ambroz A. K. 1971; Pletneva S. A. 1981; Ajbabin A. I. 1985; Orlov R. S. 1985; Semevor. A. I. 1987.

³ Erdélyi István 1982; Bálint Csanád 1989.

⁴ Orlov R. S. 1985, 103-105 – a leletcsoport ismertetése, a zömmel közöletlen leletanyag alapján.

⁵ Somogyi Péter 1987, 140-145.

sovka helyett javasolnám a rövidebb, de a lelőhelyek elterjedését nem kevésbé pontosan jelző és közismert pontuszi megjelölést.

Újabb leletek alapján a lelethorizont egy harmadik földrajzi csoporttal is kiegészíthető. Ezek a Kubány alsó folyásánál, a jobb parti sztyeppén feltárt temetkezések még közöletlenek, de a róluk nemrég megjelent rövid összefoglalás alapján egyértelműen eldönthető, hogy ezek a sírleletek a pontuszi és a volgai csoportok körébe tartoznak és a lelethorizont kubányi csoportjának első képviselői.⁶ Ez az immár három földrajzi csoportból álló lelethorizont a kelet-európai nomádok sokáig hiányzó és hiányolt 6. századi régészeti hagyatéka.⁷

A korábbi korok kurgánjaiba utólag beleásott, magányos sírok tájolása ÉK-DNY, ritkábban É-D. A halottat a hátán, kinyújtott helyzetben, fejfelé északkeleti illetve északi irányba helyezték a sírba. Egyes esetekben a koponya mesterségesen torzított. Az egyszerű aknasírokon túl, a volgai csoportra az oldalfülkés, a pontuszira az oldallépcsős szerkezetű sírgödör jellemző.

Gyakori a lovastemetkezés. Teljes ló eltemetésére eddig csak a pontuszi csoport területéről vannak adatok. Általános a részleges lótemetkezés. A lovat, illetve az azt helyettesítő bőrt a koponyával és a négy alsó lábbal, általában felszerszámozva, az oldalfülkés sírokban a sírakna aljára, az oldallépcsős sírokban a lovas fölé, a két oldallépcsős magasságában, a lépcsőkre vagy az azokra támaszkodó faszerkezetre temették el.

A sírokban gyakoriak az ételmellékletre utaló birkacsontok. Agyagedényt ritkán helyeztek a sírba, de akkor mindig a fej mellé állították.

A rangosabb halottakat a kor lovasnomádjának tipikus fegyvereivel temették el: a hosszú, egyenes karddal, a keskeny csontlemezekkel megerősített reflexíjjal, a fakéregből készített tegezettel, benne a két- vagy háromélű nyilakkal. A viseletet és a lószerszámot leginkább maszkos veretekkel és szíjvégekkel díszítették. Ezek, valamint a csatok száma, az elhunyt társadalmi, vagyoni helyzetétől függően változik.

A csatos-veretes lábbeli használatára utaló leleteket és leletösszefüggéseket temetkezésként ismertetem, mivel a viseletre vonatkozó adatok aprólékos, elemző ismertetése nélkül a rekonstrukció nem lehet meggyőző és hiteles.

*Avilovka, 1. kurgán*⁸

A váz bokái táján 1-1 négyzetes fejű, háromszögletes testű bronz csatot, 1-1 háromszögben végződő maszkos szíjvéget, valamint 2-2 hurkos veretet találtak. A kisléptékű és a leleteket számmal és magyarul szöveggel nem jelölő sírrajzon csak annyi látszik, hogy a lábbeli veretei a két boka fölött, egy vonalban, hármásával helyezkedtek el (2. tábla 2). Az egyes típusoknak a hármasságban elfoglalt helyét nem lehet megállapítani a sírrajzból.

⁶ Semenov A. I. 1987, 62 valamint a 26. jegyzet és a 63. oldal összehasonlító táblázata, mely a sírleletek főbb jellemzőit tartalmazza. Eszerint a kubányi csoport eddigi lelőhelyei: Krupszkoj hutor a 4. kurgán 5. sírja; Lenin hutor a 10. kurgán 4. sírja és a 30. kurgán 3. sírja; Pavlovgrad a 29. kurgán 2. sírja; Sztaroniznesteblievskaja a 3. kurgán 6. sírja, a 4. kurgán 2. és 3. sírja. Bálint Csanád 1989, 40, 77. jegyzete alapján, amely Semenov A. I. szövegei közlésén alapszik, úgy tűnik, hogy a lelethorizont emlékei a Don vidékén is megtalálhatók.

⁷ Somogyi Péter 1987.

⁸ A lábbeli veretes temetkezések egészére vonatkozó adatok összefoglalását, a vonatkozó irodalommal I. Somogyi Péter 1987, 140-145. Ezért az alábbiakban csak az alapközleményekre utalok. Sinicyn I. V. 1954, 226-234.

Belozerka, kurgán⁹

A temetkezés eredeti publikációja hiányában egy ezt a közleményt kivonatoló munkát használtam, amiből hiányzik a lelőköri leírás. Így nem dönthettem el, hogy a kivonatos ismertetés azon mondata, miszerint a „leletek között lábbeli szíjóról való arany veretek” is vannak, eredeti megfigyelésen vagy a leletek, egy szíjvég és egy szimmetrikus veret, funkcionális értelmezésén alapszik (1. tábla 6,10).

Berezsnovka, délnyugati csoport, 1. kurgán 7. sír¹⁰

A két lábszártól balra, a bokáktól kissé följebb feküdt a lábbeli 1-1 szíjvége (2. tábla 1). Elnagyolt és ábrára való utalást sem tartalmazó leírásuk ellenére úgy vélem, hogy ezek a középbordás maszkos szíjvégek csoportjába tartoznak. Ugyanis a lábszáraknál talált két leletet ugyanúgy egyik végén lekerekített, a másikon egyenes szíjvégnek határozták meg, mint az öv szíjvégei közül azt a hármát, melyek az ábra alapján jól eldönthetően középbordás maszkos szíjvégek.

Ilovatka, 3. kurgán 2. sír¹¹

Az oldalfülke nyugati sarkát egy későbbi gödörrel teljesen elpusztították, ezért a váz lábszára, lábfeje teljesen hiányzott a sírból. A lábfejsontok egy része a rablógödörből került elő. Egy hurkos veret az oldalfülke feltöltésében, egy másikat a kurgán délkeleti részén levő sötétzsinű foltban találtak (1. tábla 22-23). Ide akkor kerülhetett, amikor a sírt megbolygatták.

Kovalevka a II. csoport, 1. kurgán 11. sír¹²

Ezt a temetkezést is csak másodkézből ismerem. Az elsődleges közlemény bizonyára részletesebben beszámol a lábfejek felett talált négy bronz hurkos veret és a négy bronz szíjbújtató sírbeli fekvéséről (1. tábla 18-21, 27-29). A veretek rajzát viszont a kivonatos ismertetés is közli. Némelyik hurkos vereten jól látható a szíjak maradványa. Emiatt ez a temetkezés, az általam ismert vázlatos ismertetése ellenére is, kulcsszerepet játszik a viselet rekonstrukciójában.

Riszovoe, 2. kurgán 10. sír¹³

A sírleírásban csak az áll, hogy a váz lábfejénél bronz veretek feküdtek, melyek az ábra alapján szíjvégként és szimmetrikus veretként azonosíthatók.

Szivasovka, 3. kurgán 2. sír¹⁴

A temetkezésről eddig csak egy kisléptékű sírrajzot és néhány kiválasztott lelet rajzát közölték. Ezen kívül rendelkezésemre áll néhány ásatási fotó, a publikáltaknál részletesebb sírrajz, valamint egy a csatokat és a vereteket bemutató fotótábla. A lábfej környékéről készült részletrajz és részletfotók alapján (2. tábla 4-5) a leletekről és azok fekvéséről az alábbiak állapíthatók meg:

A lábszárak alsó részén, azok belső oldalán, közvetlenül a csontokon 1-1 vas csat fekszik, kerek bronz szegeccsel. A jobboldali csat négyzetes a baloldali ovális alakú. Szíjhoz erősíthető felük egységesen jobbra néz.

A sarokcsontok belső oldalán 1-1 ezüst hurkos veret látható (1. tábla 16-17), hurkos részével fölfelé. A jobb lábszár alsó vége mellett, a lábön kívül, egy páros korong alakú bronz szegecs vagy veretalátét vehető ki. Lejjebb, a lábfejsontoknál, egy töredékes szíjvég található. Típusa sem a sírrajz, sem a fénykép alapján nem állapítható meg.

A bal lábfejsontok alatt két szíjvég is kivehető. Az egyik lekerekített végével nyúlik ki a sarokcsont alól, lefelé fordult előlappal, a lábtól befelé. A másiktól is csak a lekerekített vége látszik, a lábszár és a lábfejsontok találkozásánál, a láb külső oldalán.

A fotótáblán szereplő szíjvégek közül csak egy olyan van, melynek a vége nem csúcsosan lekerekített (1. tábla 9). Ez a maszkos szíjvégek lemezéből kivágott típusát képviseli és ellentétben a hasonló formájú öntött szíjvégekkel, melyeket az övön és a lószerszám szíjazatán alkalmaztak, máshol, mint a lábfejek környéke, nem fordul elő. Gyanítom, hogy a bal lábfej két szíjvége csak látszatra kettő. Valójában ugyanannak a lemez maszkos szíjvégnak az elő- illetve hátlapja keresendő bennük, melyek a sírban szétcsúsztak és el-

⁹ Ajbabin A. I. 1985, 197, 8. ábra 1-7.

¹⁰ Sinicyn I. V. 1959, 110, 33. ábra 1, 34. ábra 1-2.

¹¹ Smirnov K. F. 1959, 219, 7. ábra 1-12.

¹² Ajbabin A. I. 1985, 198-199, 8. ábra 16-21, 24, 25.

¹³ Ščepinskij A. A., Čerepanova E. N. 1969, 137, 52. ábra 8-10.

¹⁴ Előzetes jelentését l. Kubyssev A. I. 1981, 270. Bővebben Orlov R. S. 1985, 103-104 említi a lovas-sír néhány jellemző adatát és közli a sír, valamint néhány lelet rajzát. 18. ábra 1, 4-13, 15-19, 23. Az összefoglaló jellegű munkát kiegészíti egy táblázat is, mely a leletegyüttesek főbb adatait tartalmazza. 2. táblázat 100-101, a Szivasovka bejegyzés. A sírrajzot Bálint Csanád 1989, 101, 45. ábra is közli, Orlov után.

távolodtak egymástól. Igen valószínű, hogy a jobb lábfej töredékes szíjvége is lemezes típusú volt, de rossz megtartása miatt nem kerülhetett a fotótáblára.

A bal lábfejen egy ezüst, öntött, szimmetrikus veret fekszik. Mivel a fotótáblán ez a verettípus párban szerepel, nem kétséges, hogy a másik eredetileg a bal lábfejen volt (1. tábla 12-13).

A táblán van egy olyan csatpár is, amely egyik sírfotón sem szerepel (1. tábla 4-5). Ebből arra következtetek, hogy a két csat a váz alól, mégpedig a lábfejsontok alól kerülhetett elő. E feltételezés mellett szól több körülmény is: a vascsatok mérete és stílusa nem illik össze a lábbeli kisméretű ezüstvereteivel; a lábbeli csatja, amennyiben létezett, inkább a szíjvég közelében, vagyis a lábfej alatt, mint a lábszáron keresendő; a lábbeli szíjvégeként meghatározott lemezes szíjvég, a fotótáblán szereplő csatok közül csak ennek a négyzetes fejű és pajzsalakú testű csatpárnak a fején férne keresztül. Ráadásul valamennyi egyéb csat, a sírfotókon jól láthatóan, nem a lábfejek környékén fekszik.

*Szivasszkoe, 2. kurgán 2. sír*¹⁵

Az elnagyoltan közölt temetkezés sírrajzához szintén Szentpéteri József szívességéből jutottam (3. tábla). Ezen a lábfejek környékéről a következő leletek vehetők ki:

1-1 ezüst veret a lábszárak alsó része mellett, a váz külső oldalán. A sarokcsontok belső oldalán 1-1 hurkos veret. A jobb belső bokánál egy ezüst csat. A két ezüst veret és a csat közelebbi típusát a sírrajzból nem lehet meghatározni.

*Zinovjevka*¹⁶

A váz „sarokcsontjai közt egy bronz csat, 4 bekerekített végű lemezalakú bronz veret és lapos drót került elő” (2. tábla 6). A leírást a leletek ábráival összevetve kiderül, hogy a csat egydarabban öntött, négyzetes fejű és testű példány, a négy bronz veret nem más, mint négy hurkos veret, a lapos drót pedig egy szíjbújtató (1. tábla 1, 24-26).

A kilenc temetkezésben a lábbelihez tartozó csatok, veretek típusai és az egyes típusok száma meglepően egységes képet nyújt. Amint ezt a mellékelt táblázat mutatja (1. táblázat), négy típus: a csat, a szíjvég, a szimmetrikus veret és a hurkos veret fordul elő, ismétlődik valamennyi temetkezésben (1. tábla 1-25).

1. táblázat
A verettípusok garnitúrákon belüli előfordulásai

	1	2	3	4	5	6	7
Bereznovka					X		
Riszovoe				X	X		
Belozerka				X	X		
Szivasovka		X	X	X	X	X	X
Avilovka		X	X		X		
Szivasszkoe		X	X	X			
Zinovjevka	X	X	X				
Kovalevka	X	X					
Ilovatka		X					

1 = szíjbújtató; 2 = hurkos veret; 3 = ezüst vagy bronz csat; 4 = szimmetrikus veret; 5 = szíjvég; 6 = kettős szegecs; 7 = vascsat

A táblázatból az is látható, hogy van három olyan típus is, melyek csak egy illetve két garnitúrában fordulnak elő. Ez az eltérés annyira feltűnő, hogy az alaptípusok tár-

¹⁵ A sírlelet előzetes jelentését I. Kubysev I. A. 1980, 292. Ezt egészíti ki Orlov R. S. 1985, 2. táblázatának Szivasszkoe bejegyzése valamint a 18. ábra 20-22 két nyílhegye és zablája.

¹⁶ Rykov P. S. 1928; Rykov P. S. 1929.

gyalása előtt okvetlenül tisztázandó e három lelettípus funkciója, valamint a garnitúrákhoz való viszonyuk.

A három ritka típus közül az egyik a Zinovjevkról és Kovalevkról ismert, keskeny bronz lemezből négyzetesre hajlított övbújtató (1. tábla 26-30), melyet jellegzetes módon nem szegeccsel, hanem a bújtató lemezéből képzett, a bőr túloldalán kétirányba széthajtott végű nyúlvánnyal erősítettek fel. Funkciója alapján jól kiegészíti illetve pótolja a négy alaptípust, de a lábbeli szerkezetéhez való közelebbi viszonyáról, azon túl, hogy az egyik temetkezésben egy, a másokban négy volt belőlük, hallgatnak a közlemények.

A szivasovkai sírban, a váz jobb lábfejenél, ott ahol a bal lábfej alapján a szimmetrikus veretet várnánk, egy kettős korong alakú, bronz tárgy látszik. Helyzete, mérete és alakja alapján nem lehet más, mint a szimmetrikus veret felerősítésére szolgáló alátét a bőr túlsó oldalán, vagyis a garnitúrában önálló szerepe nincs.

A harmadik típus a szivasovkai lovas lábszárain azonosan fekvő 1-1 vascsat. Ezek a csatok kissé magasabban fekszenek, mint a lábfejeknél talált többi veret. Ráadásul a láb belső oldalán, a szíjvégekkel pont ellentétes oldalon. A méretük is jóval nagyobb, mint ezt a lábbeli szíjvégei alapján elvárnánk, durva kivitelükről nem is beszélve. Ezek a körülmények, a fotótáblán szereplő, a lábbeli szíjvégehez méretben és stílusban illő csatpár, valamint az, hogy a vascsatok szorosan a lábszáron fekszenek, mind amellet szólnak, hogy a vascsatok nem a lábbelihez, hanem a nadrághoz tartoztak és a nadrágszárat szorították össze.

A garnitúrák összetételét tovább elemezve az is megállapítható, hogy az alaptípusokat, amennyiben felhasználták őket, mindig azonos számban alkalmazták: lábbelinként egy csatot, egy szíjvéget, egy szimmetrikus veretet, egy vagy két hurkos veretet, illetve szíjbújtatót. Ez arra utal, hogy a veretek kiválasztásánál olyan tényezők hatottak, pl. a lábbeli azonos szerkezete, melyek a veretkombinációkat egy globális keretbe foglalták.

Véleményem szerint ennek a garnitúrák összetételében jelentkező különbségek sem mondanak ellent. Mivel ezek az eltérések egyrészt arra vezethetők vissza, hogy az azonos felépítésű, szerkezetű lábbeliket több változatban, egyszerűbb vagy díszesebb kivitelben készítették. Arra gondolok, hogy a hurkos veretet és a szíjbújtatót olcsóbban és egyszerűbben bőrből is készíthették, csat helyett pedig megtette egy egyszerű csomó is. A szíjvég és a szimmetrikus veret eleve csak díszítette a lábbelit, így olcsóbb változat esetén, minden további nélkül elhagyhatták őket. Másrészt a kedvezőtlen lelkörülményekből, a feltárás-leletközlés pontatlanságaiból eredően, még az eredetileg egyforma garnitúrák is eltérhetnek egymástól. Ez egy garnitúrán belül is lehetséges, amint ezt a páratlan veretekről, csatokról beszámoló sírleírások sejtetik.

Ezért a különbségek, az azonos, ismétlődő jegyekhez képest, másodlagos jellegűek, vagyis nem mondhatnak ellent annak a feltevésnek, hogy valamennyi ismertett garnitúra azonos szerkezetre vezethető vissza. Az azonos szerkezet lehetővé teszi a vi-seletnek a kilenc garnitúra összevont adataival történő rekonstruálását.

A lábbeli veretek kombinációi, az „in situ” megfigyelt és jól dokumentált garnitúrák összehasonlító elemzése, a jellegzetes hurkos veretekben lévő szíjmaradványok, bizonyítják, hogy ezek a veretek és csatok nem közvetlenül a lábbelin, hanem egy azt a

boka fölött összeszorító szíjon helyezkedtek el. A csatok és szíjvégek helyzete alapján a szíjat a láb külső oldalán csatolták be. A szíjat a lábfej tetején egy szimmetrikus veret is díszíthette. Esetenként a szíjat a láb belső oldalán átvezették egy hurkos vereten is, amit egy a szorítószíjra merőleges, a talp felé futó szíjhoz erősítettek. Ezt, és ezáltal a bokaszíjat, a lábbeli belső oldalához is rögzíthették, de valószínűbb, hogy a talp alatt átvezetve a láb külső oldalán ismét a bokaszíjhoz csatlakoztatták. Ilyen talpszíj alkalmazása a páros hurkos vereteket tartalmazó garnitúráknál igen valószínű, noha jól dokumentált leletegyüttesek hiányában csak feltételezhetem, hogy a második veret az elsőhöz hasonlóan helyezkedett el a lábbeli külső oldalán, ott rögzítve a talpszíjat a bokaszíjhoz.¹⁷ A páratlan hurkos veret, illetve annak hiánya, ugyan nem zárja ki a talpszíj, illetve a szíj talpszíjként is való alkalmazását, de ezeknél a garnitúráknál közvetlenül csak a bokaszíj illetve annak a hurkos vereten való átvezetése igazolható.

A szíjbújtatók egységes formája, egységes felerősítési módja is az egységes viselet mellett szól. A szíjbújtatók garnitúrák összetétele nem zárja ki, hogy a szíjbújtatók, elsődleges funkciójukon túl, az itt hiányzó csatokat is pótolták. Mivel mindig hurkos veretekkel együtt fordulnak elő, ezek feladatát biztosan nem vették át.

A lábbelit bokában összeszorító szíj használatáról, talpszíjjal vagy anélkül, a szíjazathoz tartozó fémcatok és fémveretek tanúskodnak. Magáról a lábbeliről hallgatnak a leletek. Ezért a lábbeli típusának meghatározásához egy másik forráscsoportot, a lovasnomádokról fennmaradt ábrázolásokat tekintetem át.

A sztyeppei lovasnomádok viselete, fő vonásaiban, szinte napjainkig alig változott.¹⁸ A meleg sapka, a combközépig, térdig érő kabát, a legtöbbször a csizmaszárba tűrt nadrág és maga a csizma, a sztyeppei éghajlatnak, a lovas életmódnak leginkább megfelelő és ezért korszaktól, származástól független viselet, mely legkorábban a szkítáknál adatolható.

A sztyeppei viselet ilyen értelemben vett konzervatizmusa megengedi, hogy az e térségben élt lovasnomádokról fennmaradt ábrázolásokat, az ábrázolások korától és az ábrázoltak etnikumától függetlenül, összevegyem és párhuzamként felhasználjam.

Olyan ábrázolásokat kerestem, melyeken szíjjal felerősített lábbelik láthatók és a felerősítés módja hasonlít a veretekből rekonstruált szerkezethez. Ha elfogadható az a gondolat, hogy azonos vagy hasonló szerkezetű szorítószíjat, egyáltalán szorítószíjat, egy bizonyos típusú lábbelihez használtak, akkor ezek ábrázolásai meghatározzák azt a lábbelitípust is melynek szorítószíjáról a leletek vallanak.

A híres szkíta kurgántemetkezésekből származó arany és ezüst edényeken, különböző ötvösremekeken ábrázolt szkíták lábán szíjjal felerősített lábbelik egész sor-

¹⁷ Csak egy sírleletet ismerek Abháziából, ahol a sírrajzon jól látszanak a párosan alkalmazott szíjelosztók, a lábfej két-két oldalán. Voronov Ju. N., Senkao N. K. 1982, 22. ábra 4, 21-32 – Cibilium 1a 3. sírja.

¹⁸ U. Kőhalmi Katalin 1972, vö. a különböző időszakok nomád viseletét tárgyaló részeket. A századfordulón élt kazahokról Samuel Dudin ukrán vándorfényképész jóvoltából kb. 600 üvegnegatívot őriznek a Hamburgi Néprajzi Múzeumban. Az egyik felvételen kazah lovasok csoportját látni. Ruházatuk ugyanolyan elemekből áll, mint az ókori vagy a középkori nomádok viselete. Csak a csizma típusa más, amennyiben a kazahok a kornak megfelelő sarokkal, kemény talppal és kéreggel ellátott csizmát használták. Trippett Frank 1980, 143.

zata látható.¹⁹ Maga a lábbeli rövid, bőszárú, sarok nélküli, puhára cserzett bőrből vagy nemezből készült csizma, melyet, mivel a csizmaszárnak nincs tartása, szorítószíj nélkül nem lehetne hordani. A szorítószíj használatának két módja volt: van rá példa, amikor csak a csizmaszárat szorították össze egy a boka fölött vezetett, elől a lábfejnél megkötött szíjjal.²⁰ Más ábrázolásokon a szíj a csizma fejét és a szárát is rögzítette. A talp alatt átvetett szíjat a láb belső oldalán, a bokánál keresztelték úgy, hogy a szíj a láb belső oldalára eső része derékszögben megtörve hátrafelé, a külső, vagyis a lábfejen egyszer már átvezetett vége, egy hurok leírása után ismét a lábfej irányába haladt. Miután a belső szíjat a bokán körbevezették, a szíj végeit a lábfejen kötötték össze.²¹

A 7. századból származó, jólismert, kínai kőrelief nomád lovasa is, Taj-cung császár síremlékén²², ilyesfajta puha, sarok nélküli csizmát visel. A mindkét csizmán, a bokák magasságában futó, a csizma felületétől egyértelműen elhatárolt vékony szalagban nem nehéz felismerni a szorítószíjat.

A rekonstruált szorítószíjazat legközelebbi, nem csak funkcionális hanem szerkezeti párhuzamát (különálló bokaszíj és talpszíj, melyek szíjelosztóval kapcsolódnak egymáshoz) egy iráni lelőhelyű, posztzsasszanida, a 7. század második felére keltezett ezüstsálon találni.²³ Ez, ismervén az iráni és a sztyeppei világ közötti szoros kapcsolatot, aligha meglepő.

A csak a tárgyukban közös ábrázolásokon megörökített azonos módon viselt, azonos típusú csizma a viselet konzervatív használatát tanúsítja a sztyeppei nomádoknál. Mivel ennek az eurázsiai sztyeppén sokáig és széles körben viselt, a puhatalpú, sarok nélküli csizmák csoportjába tartozó lábbelinek a szára bő és tartás nélküli volt, viselni, ellentétben a szűkszáru típusokkal, csak szorítószíjjal lehetett. A 6. századi sztyeppei nomádoknál megfordítható ez az összefüggés: a leletekből rekonstruált szorítószíjazat puhatalpú, sarok nélküli, lazaszárú bőr vagy nemezcizmához tartozott.

A régészeti leletek természetéből következik, hogy a szíjjal felerősített csizma használata csak akkor bizonyított, ha azt veretekkel és csattal is ellátták, ami nem volt szükségszerű, amint ezt a szkíták sima, veret nélküli szíjai és a szkítakori lábbeli veretek ebből következő hiánya mutatják. Ennek ellenére érdemesnek tartottam utána járni, vajon a sztyeppei nomádok 6. századi hagyatékán kívül van-e olyan korszak, le-

¹⁹ A görög ötvösöknek tulajdonított, zömmel az i. e. 4. században készült és használt remekművek irodalma igen csak terjedelmes. Ezért csak azt a két munkát említeném, melyekben a fényképek minősége megengedte az olyan kis részletek, mint a lábbeli szerkezete megfigyelését. Trippett 1980; Brasinskij I. B. 1985.

²⁰ Pl. a kul-obai váza vagy a „Csasztyije kurgani” határrezs egyik kurgánjában talált ezüstedény alakjain. Brasinskij I. B. 1985, 48-52. kép.

²¹ A szerkezet legjobban a csertomliki váza lődöntés jelenetében látszik, annak az alaknak a lábán, aki a nadrágját a csizmaszárbá túrva viseli. Brasinskij I. B. 1985, 63-65. kép; Trippett 1980, 30-31. Ugyanezt a szíjhasználatot látni a Tolsztaja mogulai nyakéken, az ingvarró szkíták lábán is. Brasinskij I. B. 1985, 91. kép; Trippett 1980, 32-33.

²² A relief különösen jó minőségű fényképét I. Menghin Wilfried 1987, 128, 2. kép.

²³ A tál fotóját I. Brentjis Burchard 1978, 136 kép. A szerző szerint a tál későzsasszanida vagy koraiszlám termék. B. I. Marsak is Irán arab korszaka kezdetére helyezi a szasszanida stílusban készült, királyi vadászatot ábrázoló ötvösmunka készítését. Marsak B. I. 1986, 292.

letcsoport a sztyepei kultúrkörben, ahol a leletösszefüggések és a leletek alapján ki-mutatható a szorítószíjas csizma.

A népvándorláskori régészet régóta ismeri és nyilvántartja azokat a kisméretű csatokat, melyek hunkori leletekből származnak és többnyire párosával fordulnak elő. A hunkori emlékeket tárgyaló munkákban ezek a gyakran kőberakással díszített arany csatok egyöntetűen, mint a lábbeli tartozékai szerepelnek. A funkciónak ez a meghatározása a csatok kis méretén, párban való előfordulásukon túl, döntően olyan sírleleteken alapszik, melyekben ezeket a csatokat valóban a lábfej vagy a boka környékén figyelték meg.²⁴ Ezek a leletek hitelesítik Priszkosz feljegyzését, aki többek között a hunok arannyal és drágakövekkel díszített lábbelikötőiről tudósít.²⁵

Bizonytalanság csak a lábbeli típusa és a csatok alkalmazási módja meghatározásában tapasztalható. A lábbelit felváltva csizmának vagy cipőnek, ritkábban sarunak tartják.²⁶ Ami a csatok alkalmazását illeti, praktikus használatukon túl, van olyan vélemény is, hogy ezek a csatok csak díszítették a lábbeli szíjait és viselőjük rangját hirdették.²⁷ A véleményeknek ez a sokfélesége is arra készítetett, hogy áttekintsem a lábbelicsatokat tartalmazó, jól dokumentált hunkori temetkezéseket.

A leletgyűjtést a Volgától a Kárpát-medencéig húzódó sztyepeöv közölt síregyüttesekre támaszkodva végeztem.²⁸ E temetkezések korát a bennük talált jellegzetes hunkori tárgytipusok kétségtelenül az 5. századra teszik.

Ha magukat a lábbelihez használt csatokat tekintjük, akkor már a csattest felépítése is elárul valamit felhasználásuk módjáról. Ugyanis a csattest, mind az egyszerű lemezes példányoknál, mind a nehéz, kőberakásos arany csatoknál, egy vagy három sze-

²⁴ Fettich Nándor 1953, 32, 9., 10. jegyzet. A téma összefoglalását, a hiteles és nem hiteles lelőhelyek irodalmával I. Bóna István 1979, 308-309; Bóna István 1982, 187, 191.

²⁵ Alföldi András 1932, 13, 5. jegyzet.

²⁶ Cipő: Werner Joachim 1956, 84; Bóna István 1979, 309. Csizma: Bóna István 1979, 309; Bóna István 1982, 187, 191. Saru: Váczy Péter 1940, 96.

²⁷ Bakay Kornél 1978, 155-156; Bóna István 1979, 308.

²⁸ Lábbelicsatok a Délorosz-sztyepről: Beljaus - Dasevskaja O. D. 1969, 55, 2. ábra - sírrajz, 4. ábra - leletek. Mivel a zablát a jobb lábfejhez helyezték, a zablához és esetleg a lábbelihez tartozó csatokat nem lehet teljes biztonsággal meghatározni. Az a legvalószínűbb, hogy a 4. ábra 3-4. alatti csatpár szolgált a lábbelihez, annak ellenére, hogy közülük csak az egyiket találták a bal boka helyén (2. ábra 7.) a másik a jobb lábszár felső harmadánál feküdt (2. ábra 8.); Djurszo, 300. sír - Dmitriev A. V. 1979, 222-223, 6. ábra - sírrajz, 7. ábra 14. - az egyik csat. A lábfejeknél 1-1 ezüst csat, ötszögű, kettőslemezcsattesttel; Pokrovsz 36. kurgán 2. sír - Sinicyn I. V. 1936, 81-82, 9-10. ábra valamint Werner Joachim 1956, 103, 46. tábla 1-4. A lábaknál a boka fölött 1-1 bronz csat és 1-1 aranylemezzel borított bronz szíjvég; Pokrovszk-Voszhoz - Sinicyn I. V. 1936, 73-80, 2-8. ábra valamint Werner Joachim 1956, 103, 40. tábla 8-9. A temetkezést sajnos feldúlták, így a mellékletek sírbeli helyzetét nem ismerjük. A leletek közt található két egyforma ezüst csat, az analógiák alapján, a lábbelihez tartozhatott; Sipovó 2. kurgán - Minajeva T. M. 1929, 195, 1. kép - sírrajz, 8. kép - csat. A váz bal lábfeje fölött, a lábszár külső, alsó részén, egy álcgat, szíj és bőrmaradványokkal. Lábbelicsatok a Kárpát-medencéből és környékéről: Blucina - Tihelka Karel 1963 481-482, 3. ábra - sematikus sírrajz, 6. ábra 1-3. - a lábbeli veretek, 15. ábra - a verethasználat rekonstrukciója. Menghin-Wilfried 1987, 374-375, VIII, 13. kép - sírfotó, 57. tábla, VIII, 13. h - a lábbeli veretek. Mindkét lábfejnél 1-1 csat, 1-1 szíjvég és 2-2 háromszög alakú veret feküdt; Keszthely-Téglagyár - Sági Károly 1955, 185, 3. kép - sírrajz, XXIII tábla 2a-b és 4a-b - csatok. A lábfejeknél 1-1 arany csat; Laa an der Thaya, 2. sír - Beninger Eduard 1928, 145, XIX. tábla 29. Mindkét lábánál, mégpedig a lábfejen 1-1 arany csat feküdt; Lengyelőti - Bakay Kornél 1978, 150, 3/3-4. és 4/3-4. ábra - csatok. A temetkezést feldúlták, csak a váz bal lábszára és lábfeje maradt érintetlen. Itt találták a két arany csat egyikét; Lébény - Pusztai Rezső 1966, 105, 2. ábra - sírrajz, 3/2a-b ábra - csat. A váz jobb sarka alatt egy arany csat.

geccsel összefogott elő- illetve hátlapból áll. Ezért valószínű, hogy a csatok nem közvetlenül a lábbelin, hanem egy 1-1,5 cm széles 1,5-2 mm vastag szíj végén voltak.

A lábbelit bokában összeszorító szíjról van egy közvetlen adat is. A sipovói 2. kurgánban feltárt sírban talált bőrmaradványok, a lábbeli szorítószíjának csatkörnyéki részével azonosíthatók. A lelet érdekessége, hogy itt nem a csattal rögzítették a szíjat, hanem úgy, hogy a szíj egyik végét a másik végén található hasítékba dugták. A vékony lemezből kivágott, csatként használhatatlan és nem is használt díszcsat és a szíj bizonytalan rögzítése miatt valószínű, hogy ezt a lábbelit csupán a temetésre és nem mindennapi használatra szánták.²⁹ Az általam ismert leletegyüttesekben a csatokon kívül alig van más, a szorítószíjhoz tartozó fémveret. Kivételt képez a pokrovszki 36. kurgán 2. sírja (2. tábla 3), ahol az 1-1 szíjcsathoz 1-1 szíjvég is tartozik és a blucinai lelet, melyből az 1-1 csaton és szíjvégén túl 2-2 háromszög alakú díszveret is előkerült a lábfejejről. Ezek a szimmetrikus veretekhez hasonlóan a szorítószíjat díszítették.³⁰

A garnitúrákból teljesen hiányoznak a hurkos illetve azok feladatát ellátó egyéb veretek, melyek a 6. századi garnitúráknál különálló boka- és talpszíjra utalnak. Ebből az következik, hogy a hunkori lábbeli felerősítése egy csattal, ritkábban szíjvéggel ellátott, igen előkelő kivitel esetén veretekkel is díszített szíjjal történt. Alkalmazása, mint a hurkos veretet nem tartalmazó 6. századi garnitúráknál is, vagy csak a boka körül, vagy a talp alatt is átvezetve, a szíjat a bokánál keresztezve, képzelhető el.

A szorítószíj alkalmazásából, az analógiák alapján következik, hogy az 5. századi sztyeppei lovasnomádok is használhattak puhatalpú, sarok nélküli, bőszárú csizmát. A Kárpát-medencéből ismert hunkori, de nem nomád jellegű temetkezések garnitúrái vagy a sztyeppei viselet átvételéről tanúskodnak, ami a viseletet a hun mozgalommal az európai népek között elterjedt tárgyak és szokások körébe utalja³¹, vagy a letelepült életmódnak megfelelően, a csatos cipőt adatolják.

Noha az 5. századi temetkezések egy része a Délorosz-sztyepről, a 6. századi pontuszi és volgai csoport területéről származik, az azonos jellegű lábbeli, nem feledve a sztyeppei viselet állandóságát, önmagában kevés ahhoz, hogy a két leletcsoport etnikai viszonyát tisztázhassuk. Ebben a kérdésben csak a két földrajzilag és kronológiailag kétségtelen összefüggő leletcsoport jellemzőinek komplex összehasonlítása után lehetne állást foglalni. Meggyőződésem, hogy az összehasonlító elemzés eredményeként árnyaltabbá válik a szarmata-alán-hun csoportok képviselte iráni világ eltörökösödési folyamata, mely a hunok, majd az onogur törzsek 463 utáni megjelenésével vette kezdetét a térségben.

²⁹ Minajeva T. M. 1929, 197, 8. kép; Ugyanerről I. Bakay Kornél 1978, 155-156.

³⁰ Sinicyn I. V. 1936, 81-82, 9-10. ábra; Menghin Wilfried 1987, 374-375, 57. tábla, VIII, 13.h kép, Tihelka Karel 1963, 15. ábra.

³¹ A hun mozgalommal Európában elterjedt szokásokat és tárgytipusokat Joachim Werner foglalta össze. Werner Joachim 1956, 83-85, 90-95. Bóna Istvánnak más a véleménye. Szerinte a 4. század kezdetétől a barbárok vezetői a római és a perzsa uralkodók, előkelők, katonai vezetők arannyal és szíjakkal díszített csizmáit, cipőit utánozták. Ez a viselet az 5. század első felében általánosan elterjedt Közép-Ázsiától az Atlanti-óceánig. Ezért bajosan köthető a hun mozgalomhoz. Bóna István 1979, 308. A két megoldás nem zárja ki egymást, hiszen csak a lábbeli csatok, különösen a nem nomád jellegű temetkezésekben, a lábbeli fajtájáról és szerkezetéről nem adhatnak felvilágosítást. Vö. Werner Joachim 1956, 84.

A másik sztyeppe-i eredetű, nomád jellegű leletcsoport, ahol csatos-veretes lábbelire utaló leletekre akadtam, a Kárpát-medencei avarság hagyatéka, megjegyezve, hogy a néhány ide sorolható leletegyüttes, az azonos korú avar temetkezések számához képest elenyésző. Ez a viselet avar jellegét eleve megkérdőjelezi.

A budakalászi avar temető, melynek jelenleg is folyó feltárását Pásztor Adrien és Vida Tivadar vezetik³², néhány sírjában kisméretű csatokat és szíjvégeket találtak a boka, illetve a lábfej környékén. Vida Tivadar szívességéből azt is megtudhattam, hogy a temető 7. századi sírjai feltűnően sok nyugati eredetű, a korabeli alamann és bajor temetőkből jól ismert tárgytypust tartalmaznak. A lábbeli csatjai és szíjvégei is ilyen nyugati típust képviselnek. Ha ezt összevetjük azokkal a térd környékén talált szalagfonatos öntött szíjvégekkel, melyekhez egy hasonló technikájú és díszítésű négyzetes veret is járul és tudjuk, hogy ezek nem mások mint a germán lábszárkötő veretek³³, akkor a veretes lábbelikben is egyfajta nyugatról származó viseletet láthatunk, melynek a sztyeppe-i eredetű szorítószíjas csizmához nem sok köze lehetett.

A szegvár-oromdűlői kora avarkori temető 1980-ban feltárt 1. sírjában megfigyelt lábbeli veretek annál érdekesebbnek bizonyultak. A női temetkezés lábbeli veretekre vonatkozó dokumentációját az ásató, Lőrinczy Gábor baráti szívességéből ismerem és ismertethetem.³⁴

Mindkét lábon, a lábszárcsont és a lábfejsontok találkozásánál 1-1 csat fekszik (4. tábla 1-4). A csatok pajzsalakú teste vékony bronz lemezből préselt, jellegzetes kora avarkori forma. Ami más az a csatkarika, mely a várt kora avarkori ovális helyett négyzet alakúra hajlított huzalból készült, melyet mozgatható módon rögzítettek a csattesthez. A négyzetes fejű és négyzetes, ritkábban pajzsalakú testű egydarabban öntött csatok nem az avar, hanem a 6. századi délorosz nomád emlékek jellegzetes leletei.³⁵ A szegvári lábbelicsatok préselt teste és huzalból hajlított feje, ismereteim szerint, egyedülálló a korszakot uráló öntött csatok világában.

A csatoktól kissé lentebb, már a lábfejsontok között, 1-1 ezüstlemezből préselt veretet találtak, melyek a maszkos veretek halfarkas típusát képviselik (4. tábla 5-6). A vereteket a kora avarkorban általánosan elterjedt módon, a belsejüket kitöltő anyagba ágyazott lapos u-alakú bronz kapoccsal erősítették fel. Annak ellenére, hogy a veretek legnagyobb szélessége meghaladja a csatkarikáét, a csatok és a halfarkas veretek egymáshoz közeli helyzete és a klasszikus formájú szíjvégek hiánya miatt úgy gondolom, hogy a két veretet szíjvégeként alkalmazták.

A továbbiakban csak a jobb láb vereteivel foglalkozom, mert az egyébként igen gyenge megtartású, töredékes veretek ott inkább felismerhetőbb állapotban maradtak meg. Itt találták azt az ugyancsak ezüstlemezből préselt, szimmetrikus veretet, melyen, a délorosz szimmetrikus öntött veretek némelyikéhez hasonlóan, még a lábfejhez igazodó nyelhe ív is jól látszik. Felerősítése a szíjra, egy bronz lemezzel és két bronz szegeccsel történt (4. tábla 7). A 4. tábla 8 alatti bronz kapocs, a bal alsó lábszárcsont alól, mérete alapján, a másik szimmetrikus verethez tartozhatott.

A jobb boka külső oldalán fekszik az a háromágú bronz lemez, száraiban 1-1 szegeccsel, amely egy ugyancsak háromágú, ezüstlemezből préselt szíjelosztóhoz tartozik (4. tábla 9-10.). A szíjelosztó, a maszkos veretek egyik alaptípusa, de eddig csak öntött példányai voltak ismertek.³⁶ A jobb boka belső oldalán két V alakban összeszegeccsel bronz lemezt találtak. A lemezek túlsó, szabad végein is van 1-1 bronz szegecs. Nem kétséges, hogy ez a háromágú bronz lemezzel azonos méretű, a képzeletbeli háromszög csúcsai-

³² Pásztor Adrien, Vida Tivadar 1990, valamint Vida Tivadar szóbeli közlése. Szívességét, hogy a közöletlen anyag egy részét megtekinthettem, ezúton is köszönöm.

³³ Werner Joachim 1955, 16 és a 38. jegyzet további lelőhelyekkel.

³⁴ Lőrinczy Gábor 1980. A lábbeli veretekre vonatkozó dokumentációért valamint a Szegvár-Oromdűlőn feltárt izgalmas temetkezésekről való immár évtizedes, folyamatos tájékoztatásért Lőrinczy Gábort illeti köszönet.

³⁵ Somogyi Péter 1987, 145.

³⁶ Somogyi Péter 1987, 128.

ban szintén 1-1 szegecset tartalmazó konstrukció ugyancsak egy a felismerhetetlenségig töredékes hármasszjelosztóhoz tartozott (4. tábla 11-12).

Noha a dokumentáció a két szjelosztót egyértelműen a jobb láb két oldalán jelöli, azt, hogy a bal lábánál még a viszonylag masszív bronz alátétnek sem maradt nyoma, nehéz elképzelni. Hacsak a bal lábfej belső oldalán talált, 2 ívalakú, szegeccsel is ellátott bronz lemezt nem tekintjük a szjelosztó veretek töredékes alátéteinek. Amennyiben nem, feltehető, hogy a jobb láb külső, a sírban felfelé néző felén talált veret, eredetileg a bal láb belső, de a sírban ugyancsak felfelé néző felén volt. A veretek utólagos elmozdulásával már csak azért is számolhatunk, mert a lábfejsontok egy részét jól láthatóan megbolygatta valamilyen rácsáló.

A lábcsontok környékén még megfigyelt és feltárt meghatározhatatlan lemeztöredékek, némelyikén a még kivethető maszkábrázolással, és a felerősítésükre szolgáló bronz kapcsok feltehetően a bal láb hiányzó veretei voltak (4. tábla 13-15.).

A szegvári lábbelgarnitúra és a Délorosz-sztyeppéről ismertetett garnitúrák azonosága, az analóg szerkezeti elemek, a négyzetes fejű csatok, a maszkos veretek alapján vitathatatlan. A lábbelinként 1-1 csatot, 1-1 szíjvéget, 1-1 vagy 2-2 szjelosztót és eredetileg nyilván 1-1 szimmetrikus veretet magában foglaló garnitúra teljesen meg egyezik egy a pontuszi csoportból ismert garnitúrával (1. tábla 2-3, 7-8, 11, 14-15) és akár a Délorosz-sztyeppén is megállná a helyét.

Ami Szegváron más, az a préselt veretek alkalmazása a Délorosz-sztyeppéről megszokott öntöttök helyett és az onnan ismert hurkos veret háromágú szjelosztóval való helyettesítése.

Ami a préselt maszkos vereteket illeti, ezek előfordulása a korai avar leletanyagban, a 7. század elejéig, a maszkos veretek tipológiáját és időrendjét figyelembevéve egyáltalán nem meglepő, sőt törvényszerű. A Kárpát-medencében letelepedett avarok bizonyos ideig préseléssel utánozták a pontuszi nomádok által is használt öntött maszkos vereteket.³⁷

A háromágú szjelosztó használatából következik, hogy a bokaszíj nem egy darabból, hanem a ténylegesen alkalmazott elosztóveretek száma szerint, három vagy kettő rövidebb szíjból állt, amit a szjelosztók rögzítettek egymáshoz. Így ezek a veretek nem csak a talpszíjat, hanem a bokaszíjat is szilárdan fogták, nem úgy mint a hurkos veretek, melyekben a bokaszíj szabadon mozoghatott.³⁸

De ezek az eltérések nem befolyásolják a szerkezet lényegét. A szegvári halottal bokaszíjjal és talpszíjjal felerősített bő, lazaszárú csizmában temették el. A sírban talált, unikumnak számító csont kengyel is, mely a hosszúfűlű, kerek talpalójú kora avarkori vaskengyeleket formázza, puhatalpú, sarok nélküli csizma használatát jelzi, melyet ugyanolyan veretekkel ellátott, ugyanolyan szerkezetű szorítószíjjal erősítettek fel, mint a 6. századi kelet-európai nomádok.

Ez a viselet, a maszkos veretek, az ÉK-DNY-i tájolású, oldalfülkés vagy oldallépcsős szerkezetű sírok és a részleges lovastemetkezések mellett,³⁹ az avarság kelet-eu-

³⁷ Somogyi Péter 1987, 130-131.

³⁸ Ugyanilyen szerkezetű szíjzajlatot rekonstruált H. Vaday Andrea, Kulcsár Valéria 1984, 258, 260, 8. ábra az Alföld 2. századi szarmatáinál (1-1 csat, 1-1 szíjvég, 2-2 szjelosztó, náluk Y-alakú veret), mely a lábbeli rögzítésén túl a sarkantyú felerősítéséhez is szolgálhatott.

³⁹ Somogyi Péter 1987, 147. A Barabai-sztyeppén feltárt és a 6-8. századra keltezett részleges lovastemetkezések – Derevjanko E. I. 1988 – a rítus avarkori ázsiai meglétét dokumentálják és amint erre Bóna István rámutatott, a temetkezési szokás ázsiai eredete mellett bizonyítanak. Bóna szerint, az avarok és a Délorosz-sztyeppére szintén Ázsiából érkezett nomádok egymástól függetlenül is átülthették a rítust Európába. Ezért a rítust, mint etnikumjelzőt kategórikusan elveti – Bóna István 1990, 115-116. A barabai temetkezések ismeretében, úgy tűnik, jogosan. Ennek ellenére úgy gondolom, hogy a rítus gyakorlati

rópai nomád komponensét alkotja. A szentes-lapistói temetkezésen túl, a szegvár-
oromdűlői temető sírjai is arról tanúskodnak, hogy a Délorosz-sztyepről az avar-
sággal betelepült néptörzsek egyik csoportja Szentes környékén telepedett meg.

IRODALOM

Ajbabin A. I.

1985 Pogrebenie chazarskogo vojna SovArch 1985/2 191-205.

Alföldi András

1932 Leleték a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk ArchHung IX Budapest

Ambroz A. K.

1971 Problemy rannesrednevekovoj chronologii Vostočnoj Evropy I-II SovArch 1971/2 96-123, 1971/3 106-132

Bakay Kornél

1978 Bestattung eines vornehmen Kriegers vom 5. Jahrhundert in Lengyeltóti (Komitat Somogy, Kreis Marcali) ActaArch 30 149-172

Bálint Csanád

1989 Die Archäologie der Steppe Wien-Köln 304

Beninger Eduard

1928 Germanengräber von Laa a. d. Thaya in: Eiszeit und Urgeschichte 6 143-155

Bóna István

1979 Die archäologischen Denkmäler der Hunnen und der Hunnenzeit in Ungarn im Spiegel der internationalen Hunnenforschung in: Ausstellungskatalog Nibelungenlied Bregenz 297-342 Sonderdruck

Bóna István

1982 Die Hunnen in Noricum und Pannonien in: Ausstellungskatalog Severin, Zwischen Römerzeit und Völkerwanderung Linz 179-200

Bóna István

1990 Beiträge zum asiatischen Ursprung der awarenzeitlichen partiellen Pferdebestattungen A Wosinszky Mór Múzeum Évekönyve XV. 113-123.

Brasinskij I. B.

1985 Szkíta kincsek nyomában Budapest

Brentjis Burchard

1978 Die iranische Welt vor Mohammed Leipzig

Dasevskaja O. D.

1969 Pogrebenie gunnskogo vremeni v Černomorskom rajone Kryma MIA 169. 52-61.

Derevjanko E. I.

1988 Baraba v tjurskoe vremja Novosibirsk

Dmitriev A. V.

1979 Pogrebenija vsadnikov i boevych konej v mogil'nike epochi pereselenija narodov na r. Djurso bliz Novorossijska SovArch 1979/4 212-229.

Erdélyi István

1982 Az avarság és Kelet a régészeti források tükrében Budapest

Fettich Nándor

1953 A szeged-nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet ArchHung XXXII Budapest

módja, hangsúlyozom, a módja és nem maga a részleges lovastemetkezés, különösen ha további párhuzamos régészeti jelenségekkel is kiegészíthető és rendszerbe foglalható, jelezheti az avarsághoz csatlakozott egyéb, hasonló eredetű és életformájú népcsoportok jelenlétét.

- Kubysev A. I.*
1980 Raboty Chersonskoj Ekspedicii AO 292
- Kubysev A. I.*
1981 Raskopki kurganov v Prisivas'e AO 270
- U. Kőhalmi Katalin*
1972 A steppék nomádja lóháton, fegyverben Budapest
- Lőrinczy Gábor*
1980 Ein Frauengrab aus der frühen Awarenzeit. Előadás a 2. Nemzetközi Régészeti Diák-konferencián, Szegeden.
- Marsak B. I.*
1986 Silberschätze des Orients Leipzig 438
- Menghin Wilfried*
1987 Germanen Hunnen und Awaren, Schätze der Völkerwanderungszeit, Ausstellungskataloge des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg 632
- Minajeva T. M.*
1929 Zwei Kurgane bei der Station Sipovo ESA 4. 194-210
- Orlov R. S.*
1985 Kul'tura kočevnikov IV-VIII vv. in: Baran V. D.: Etnokul'turnaja karta territorii Ukrainskoj SSR v I. tys. n. e. Kiev
- Pásztor Adrien, Vida Tivadar*
1990 Leletmentés Budakalászon Élet és Tudomány 5. szám 144-146.
- Pletneva S. A.*
1981 Stepi Evrasii v epochu srednevekov'ja Moszkva
- Pusztai Rezső*
1966 Das germanische Fürstengrab von Lébény Arrabona 8. 99-118.
- Rykov P. S.*
1928 Aknasír a Sinowjewka (Petrowi terület, Saratow-i kormányzóság) falu melletti domban ArchÉrt 42 225-228.
- Rykov P. S.*
1929 Pozdnesarmatskoe pogrebenie v kurgane bliz s. Zinov'evki, Saratovskoj gubernii Nižne-Volžskoe Oblastnoe Naučnoe Obsčestvo Kraevegennija 1-5.
- Sági Károly*
1955 Hunkori sír Keszthelyen ArchÉrt 82. 185-189.
- Sčepinskij A. A., Čerepanova E. N.*
1969 Drevnosti stepnogo Kryma. Severnoe Prisivas'e v V-I tys. do n. e. Simferopol'
- Semenov A. I.*
1987 K kul'turnoj atribucii rannesrednevekovogo pogrebenija iz Uctepe KSIA 192. 59-66.
- Sinicyn I. V.*
1936 Postne-sarmatskie pogrebenia Nižnego Povolž'ja Izvestija Saratovskogo Nižnevolskogo Instituta Kraevedenia im. M. Gor'kogo 7 71-85
- Sinicyn I. V.*
1954 Archeologičeskie pamjatniki v nizov'jach reki Ilovli Učonye Zapiski Saratovskogo Gosudarstvennogo Universiteta 39. 218-253.
- Sinicyn I. V.*
1959 Archeologičeskie issledovanija Zavolžskogo otrjada 1951-53 gg. MIA 60
- Smirnov K. F.*
1959 Kurgany u sel. Ilovatka i Politotgel'skoe Stalingradskoj oblasti MIA 60
- Somogyi Péter*
1987 Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge. Zu den archäologischen Hinterlassenschaften osteuropäischer Reiterhirten aus der pontischen Steppe im 6. Jahrhundert ArchAust 71. 121-154.

Tihelka Karel

1963 Knížeci hrob z období stehování národu u Bluciny, okr. Brno-Venkov PamArch 54. 467-494.

Trippett Frank

1980 Die ersten Reitervölker Time-Life International

H. Vaday Andrea, Kulcsár Valéria

1984 K voprosu o tak nazyvaemych sarmatskich prjažkach ActaArch 36 239-261

Váczy Péter

1940 A hunok Európában in: Németh Gyula: Attila és hunjai Budapest

Voronov Ju. N., Senkao N. K.

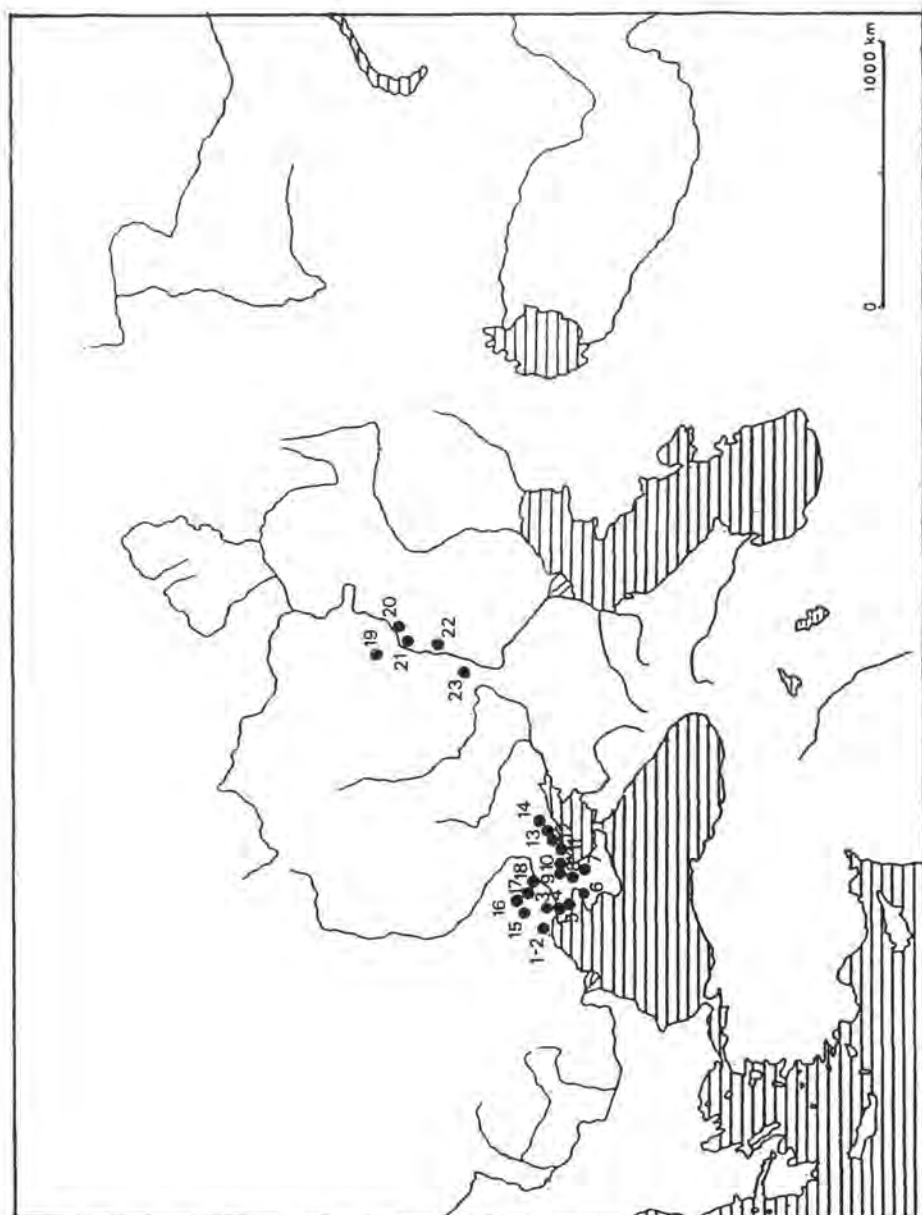
1982 Vooruzenie voinov Abhazii IV-VII vv. in: Ambroz A. K., Erdélyi István: Drevnosti epohi pereselenija narodov V-VIII vekov Moskva 121-165

Werner Joachim

1955 Das alamannische Gräberfeld von Mindelheim Studien zur Geschichte des bayrischen Schwabens, 3/1 Augsburg 40

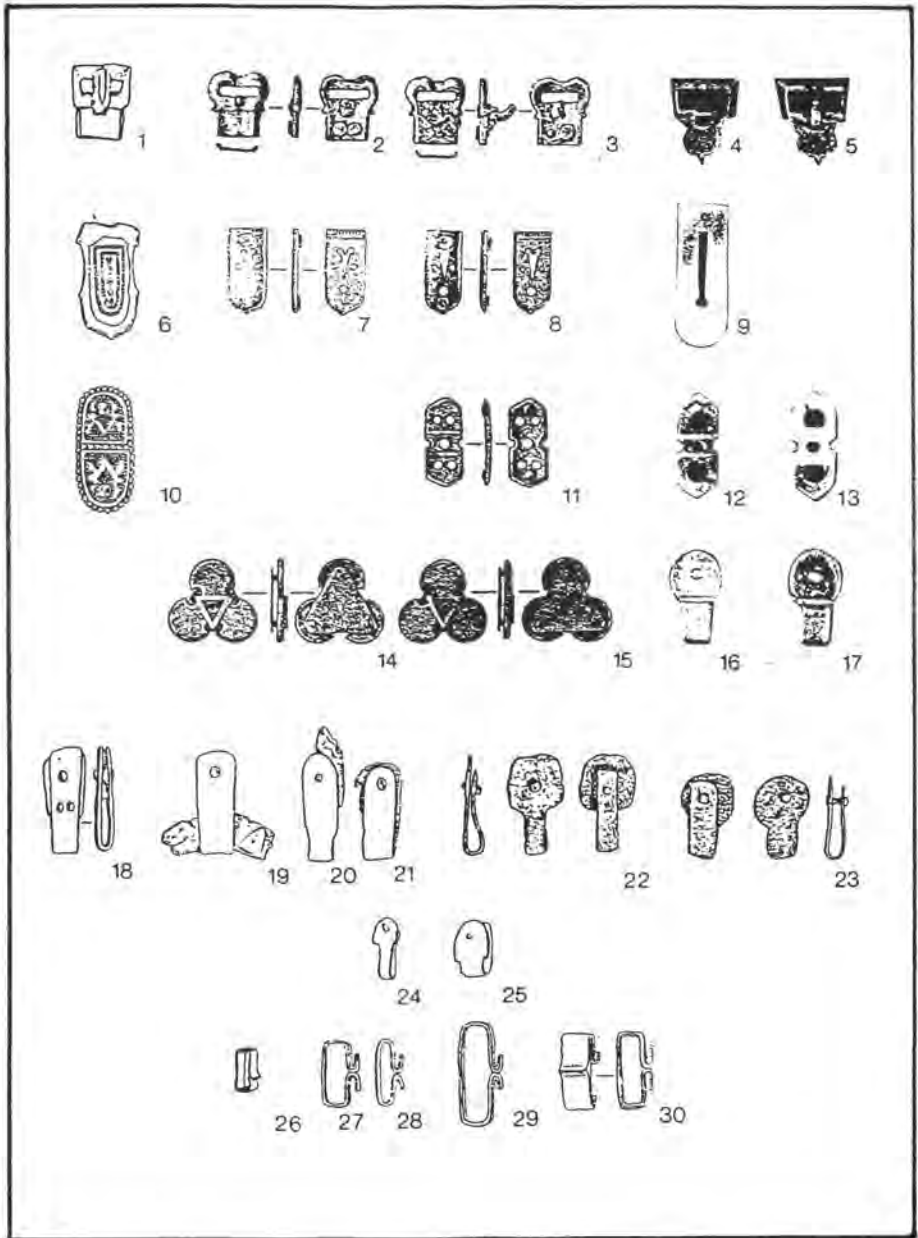
Werner Joachim

1956 Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches Abhandlungen der Bayrischen Akademie der Wissenschaften Phil-hist. Klasse NF 38A-B München

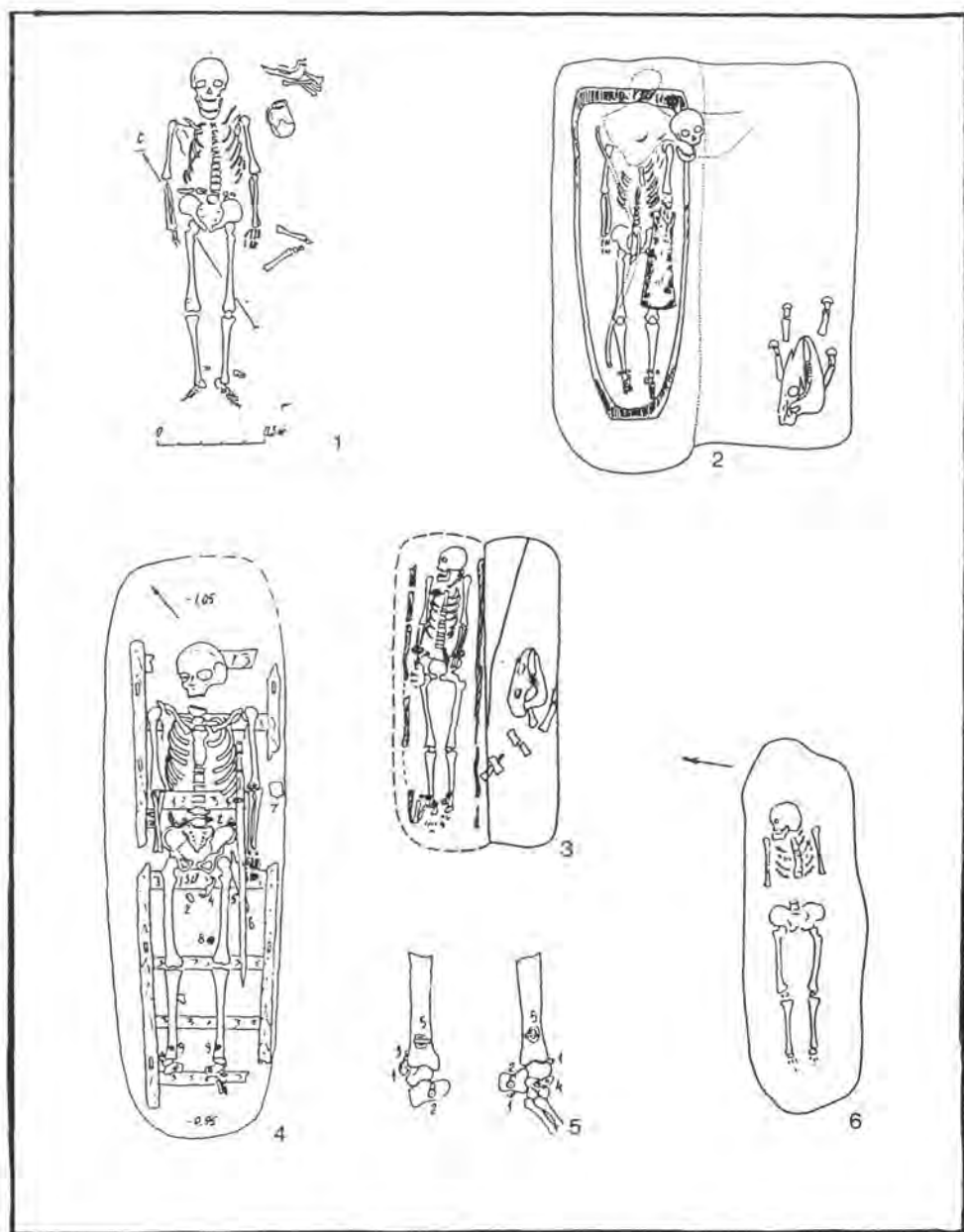
1. térkép - 6. századi nomád temetkezések a Délorosz-sztyeppén

A pontuszi csoport lelőhelyei: 1. Adzsigal, 2. Jablonja, 3. Belozerka, 4. Csernomorszkoe, 5. Behtery, 6. Portovoe 7. Sírlelet a dzsankoji vagy a krasznoperekopszki területről, 8. Riszovoe, 9. Szivasovka, 10. Szivasszkoe, 11. Rodionovka, 12. Malaja Ternovka, 13. Akkermen, 14. Bol'soj Tokmak, 15. Kovalevka, 16. Novaja Odessza, 17. Hrisztoforovka, 18. Kosztogryzovo
A volgai csoport lelőhelyei: 19. Zinovjevka, 20. Borodaevka, 21. Berezsnovka, 22. Ilovatka, 23. Avilovka

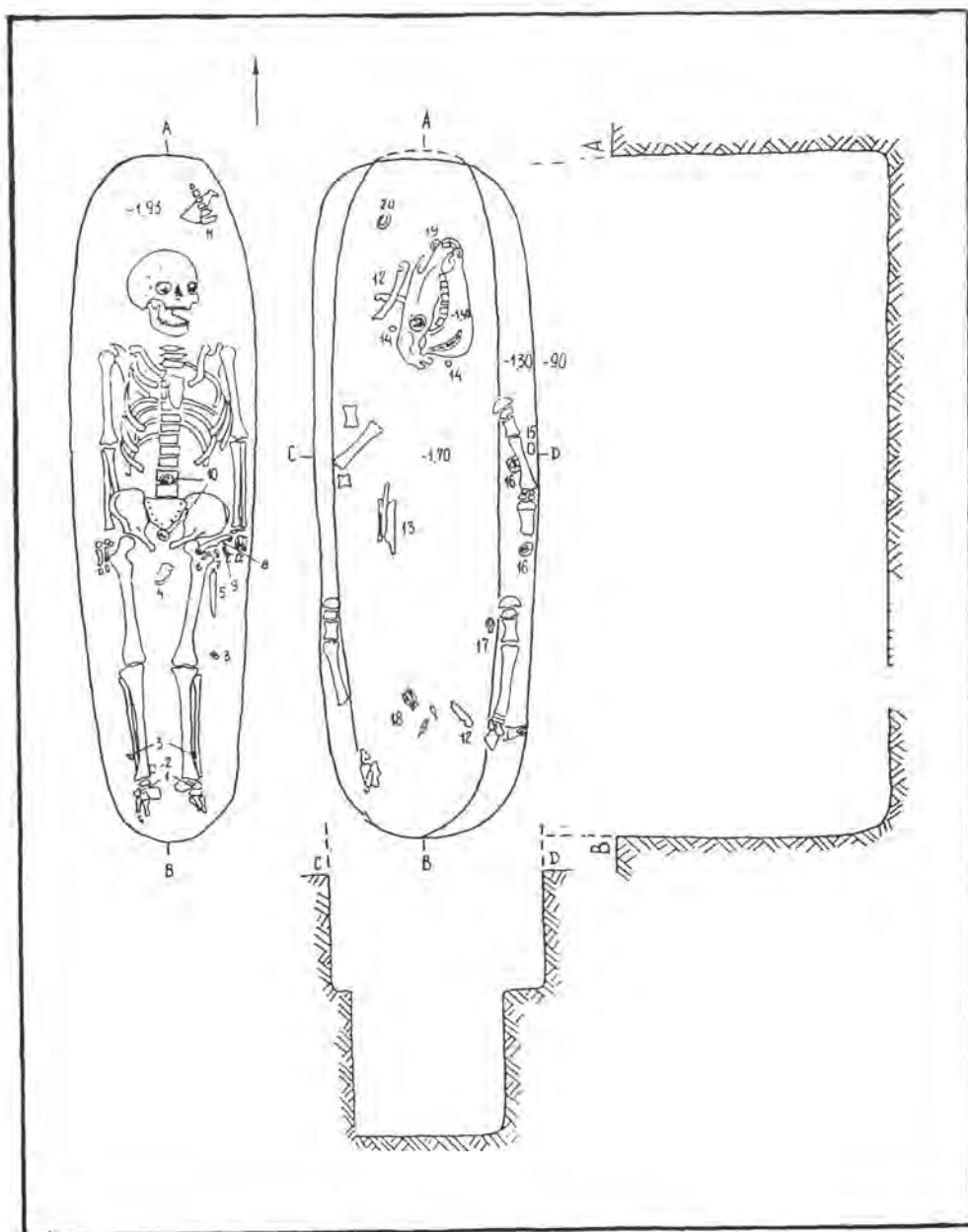
1. tábla – A lábbeli veretek típusai

1, 24, 25-26: Zinovjevka; 2-3, 7-8, 11, 14-15: a pontuszi csoport egyik lelőhelyéről; 6, 10: Kovaljevka 1. kurgán, 11. sír 4-5, 9, 12-13, 16-17: Szivasovka 3. kurgán, 2. sír; 18-21, 27-29: Belozerka; 22-23: Ilovatka 3. kurgán, 2. sír; 30: Dymovka 14. kurgán (M = különböző)

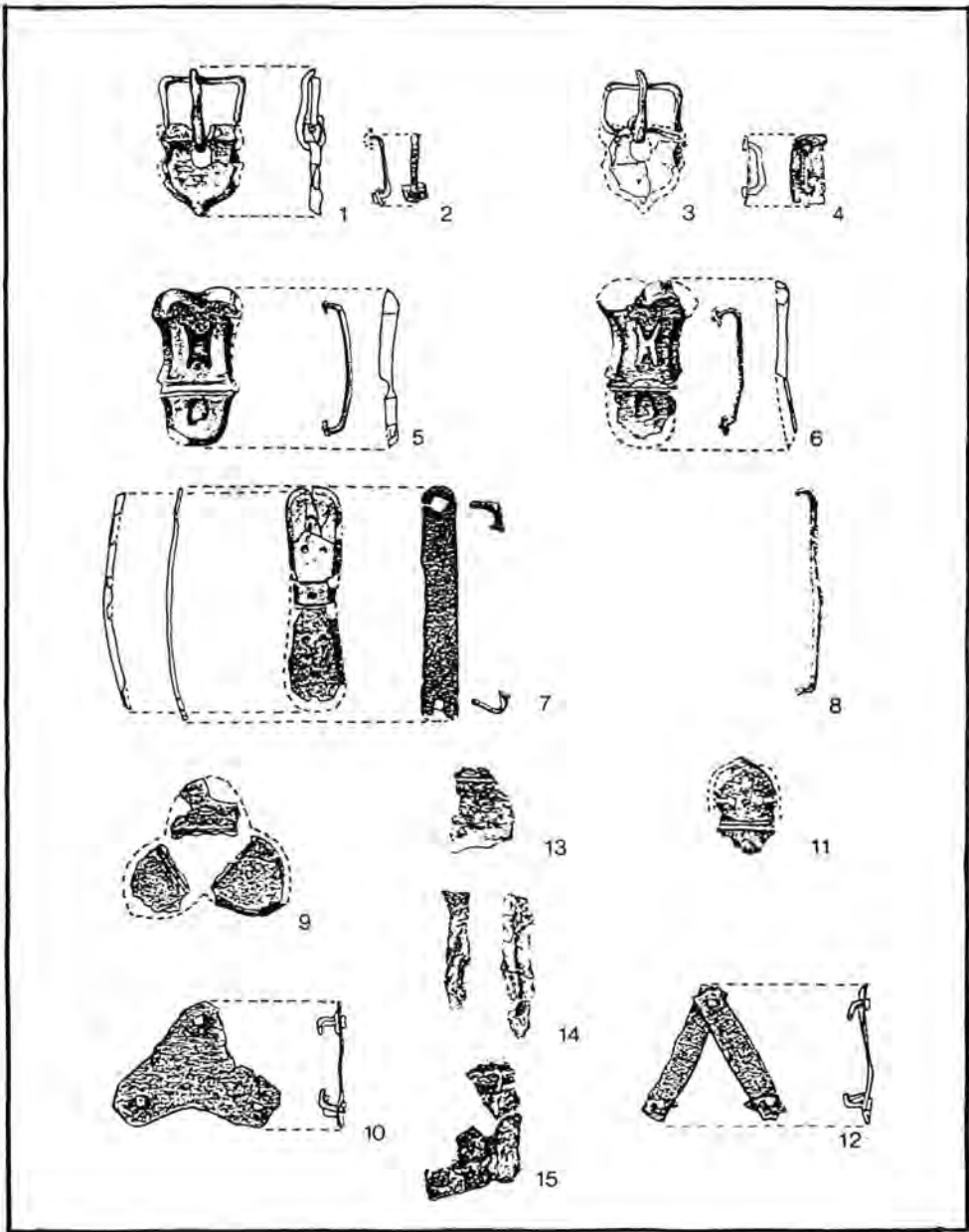
2. tábla - Lábbeli veretes temetkezések

1: Bereznovka 1. kurgán 7. sír; 2: Avilovka 1. kurgán; 3: Pokrovszk 36. kurgán, 2. sír; 4: Szivasovka 3. kurgán, 2. sír; 5: Szivasovka 3. kurgán, 2. sír, részletrajz a lábbeli veretekről: 1: szíjvégek, 2: hurkos veret, 3: kettős szegecs, 4: szimmetrikus veret, 5: a nadrágszár vas csatjai; 6: Zinovjevka (M = különböző)

3. tábla – Szivasszkoé 2. kurgán, 2. sír

1. ezüst hurkos veretek, 2. ezüst csat, 3. ezüst veretek, 4. ezüst szíjvég, 5. vaskés, 6. bronz szorítógyűrű, 7. tűzkövek, 8. csiholóvas, 9. vas súlyok, bronz horgok, 10. övcsatok, 11. állatcsontok, 12-13. reflexíj csontlemezei, 14. ezüst kantárveretek, 15. töredékes csontlemez, 18. vas hevedercsatok, 17. bronz tárgy, 18. vas nyílhegyek, 19. vaszabla, 20. vaskarika (M = 1:20)

4. tábla – Lábbeli veretek a szegvár-oromdűlői 1. sírból

1-4. csatok, 5-6. halfarkas veretek, 7. szimmetrikus veret, 8. a szimmetrikus veret felerősítő kapocs, 9-12. háromágú szíjlesztők, 13-15. azonosíthatatlan töredékek (M = 1:1)

BESCHLÄGE DER FUBBEKLEIDUNG AUS DER SÜDRUSSISCHEN STEPPE

Somogyi Péter

Unter der völkerwanderungszeitlichen Denkmälern aus der südrussischen Steppe läßt sich die Hinterlassenschaft der Reiterhirten aus dem 6. Jahrhundert schon relativ sicher bestimmen. Wegen der identischen Bestattungssitten gehören diese Gräberfunde demselben Kulturkreis an, dessen Blütezeit die Grabbeigaben, vor allem die gegossenen Maskenbeschläge in das 6. Jahrhundert datieren. Die bisher bekannten Fundstellen bilden drei geographische Gruppen: die pontische, die wolgaische und die kubanische.

Eines der gemeinsamen Merkmale sind die an Fuß- und Knöchelgegend freigelegten Maskenbeschläge und Schnallen, die auf eine ähnliche Fußbekleidung hinweisen. Aus den von mir bekannten und aufgenommenen neun Bestattungen mit solchen Beschlägen geht hervor, daß diese die Teile einer Garnitur einheitlicher Struktur sind. Die Befunde, die Beschlagtypen und nicht zuletzt die aus einer der Bestattungen glücklicherweise erhalten gebliebenen Riemenreste zeugen eindeutig davon, daß diese Schnallen und Beschläge nicht unmittelbar an der Fußbekleidung, sondern an deren Riemen befestigt waren. Mit diesen Riemen wurde das Schuhwerk, entweder nur beim Knöchel oder sowohl am Knöchel als auch beim Rist, am Fuß fixiert.

Sowohl aus der Skythenzeit als auch aus der Völkerwanderungszeit gibt es Darstellungen über die Steppenvölker, die gut zeigen, daß dieses auf Grund der Funde und Befunde rekonstruierbare Riemenwerk zum Fixieren eines aus weichem Material gefertigten Stiefels diente.

Auch die aus der Hunnenzeit gut bekannten Schnallen der Fußbekleidung können wohl auf den Gebrauch von Stiefeln mit ähnlichem Riemenwerk hinweisen, obwohl hier die Schnallen nur selten mit Riemenzungen und mit anderen Beschlägen vorkommen. Das läßt sich durch eine andere Art von Riemenwerk oder durch einen ganz anderen Typ des Schuhwerkes am besten erklären.

Auch unter den frühawarenzeitlichen Denkmälern des Karpatenbeckens gibt es Hinweise auf die Existenz dieser Tracht. Solche Befunde und Funde sind mir aus zwei frühawarenzeitlichen Gräberfeldern bekannt. Die Schnallen und die Riemenzungen von Budakalász zeugen, in Einklang mit anderen freigelegten Gegenständen westlicher Provenienz, eher von der Übernahme des gut bekannten merowingisch-alemannisch-bayrischen Schnallenschuhs.

Aber im Grab i von Szegvár-Oromdűlő findet sich die genaue Analogie zu den aus der südrussischen Steppe nachgewiesenen Garnituren. Sogar die Beschlagtypen stimmen überein, da der Riemen auch hier mit Maskenbeschlägen verziert wurde. Aber dem Zeitalter und der historischen Umgebung entsprechend wurden diese Beschläge schon in Preßtechnik hergestellt.

Die Übereinstimmung der Garnituren ist kein Zufall. Das Vorhandensein dieser Stiefeltracht unter dem frühawarenzeitlichen Material ist ein weiterer Beitrag, über die Maskenbeschläge und die partiellen Pferdebestattungen hinaus, zur Bestimmung der archäologischen Hinterlassenschaft solcher Volksgruppen, die gemeinsam mit den Awaren aus der südrussischen Steppe ins Karpatenbecken gelangten.

Обувные бляшки южнорусских степей
Шомоди Петер

Сегодня уже с уверенностью можно выделить из среды южнорусских памятников эпохи переселения народов погребения всадников-кочевников 6 века. Одинаковый погребальный обряд объединяет их в один круг. Датировка этого круга определяется находками, главным образом различными типами литых фигурных бляшек. Памятники, открытые до сих пор, разделяются на три группы: понтийскую, волжскую и кубанскую.

Одной из характерных черт, связывающих эти погребения, являются фигурные бляшки и пряжки, находимые у ступни и шиколотки и указывающие на наличие обуви с бляшками и пряжками. Короткий обзор находок у ног в девяти погребениях, известных мне, показал, что они являются частями единых по конструкции наборов. Связи между предметами, типы бляшек, и - не в последнюю очередь - остатки ремня, сохранившегося в одном из погребений, решительно доказывают, что пряжки и бляшки находились не непосредственно на обуви, а на ремне или системе ремней, располагавшихся у шиколотки.

На изображениях степных кочевников - современных им и скифских - видно, что затягивающий ремень, реконструируемый на основании бляшек, использовали для скрепления сапога, располагавшего мягкой подошвой, безкаблучного, со свободным, просторным голенищем.

На сапоги со схожим ремнем указывают хорошо известные обувные пряжки гуннского времени, с которыми вместе - в отличие от наборов 6 века - редко находят наконечники ремней и другие накладки. Это указывает на то, что конструкция затягивающего ремня 5 века или обувь были другого типа.

Схожий костюм групп памятников, хронологически следующих друг за другом, а географически частично совпадающих, сам по себе не представляет достаточного аргумента для определения этнических, исторических условий. Для этого требуется комплексное сравнение двух групп находок.

В раннеаварском материале Карпатского бассейна можно найти следы обуви с бляшками, хотя и в незначительном количестве. Мне известны такие находки из двух раннеаварских могильников. В одном из них, в Будакаласе пряжки и наконечники ремней в унисон с находками западного происхождения, найденных также в этом могильнике, указывают на заимствование меровинго-аламанно-баварского костюма.

В то же время в погребении 1. могильника Сегвар-Оромдклё найден набор, почти точно копирующий находки с южнорусских степей. Даже типы бляшек одинаковы, ведь ремень здесь был также украшен фигурными накладками, но соответственно времени погребения и историческим обстоятельствам это уже не литые, а штампованные предметы.

Схожесть наборов не случайна. Присутствие этого типа костюма в раннеаварском материале является новым фактом - наряду с фигурными бляшками и захоронениями частей коня в погребениях эпохи - , используемым для определения материальной культуры племенных групп, достигших Карпаты с южнорусских степей вместе с аварами.

A SZEGVÁR-OROMDŰLŐI KORA AVARKORI TEMETŐ 1. SÍRJA

LŐRINCZY GÁBOR
(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

A Csongrád megyei Szegvár község belterületétől keletre, a környezetéből 3-4 méterre kiemelkedő, eredetileg mintegy 2 km hosszú és kb. 100 méter széles homokvonulat húzódik. Az idők során ennek már több szakaszát homokbányászással megsemmisítették. A helyi Puskin Tsz 1980 márciusában egy újabb felületen kezdett homokkitermelést előkészítő humusztalanításba. E munkák során sírok kerültek elő, melyek közül itt az 1. sírt ismertetem és a terjedelmi megkötések miatt csupán néhány, e temetkezéshez kapcsolódó, témakört tárgyalok.¹

Az első leletmentést követően az évek során a folyamatos homokbányászást megelőzően folytattunk a területen leletmentést. Az elmúlt 10 év alatt közel 300 kora avar temetkezést tártunk fel. Bár az 1. sír leletegyüttesével megegyező leletanyag az újonnan feltárt sírokból nem került elő, az ott megfigyelt temetkezési szokás – *a részleges állattemetkezés* – jellemző az egész eddig feltárt temetőrészletre.

1. sír: A téglalap alakú, lekerekített sarkú sírgödör *háromrétegű temetkezést* tartalmazott. A jelentkezési szinten a sírfolt hossza 243 cm, szélessége pedig 60 cm volt. Az ÉK-DNy-i sírfolt közepe táján egy – a szkréperláda által – kettényesett *marhakoponya* alsó fele és a mellső két lábsont volt kibontható (I.t.1.). A földgyalu nyomsvádjában, a sírtól mintegy 30 m-re megtaláltuk a minden valószínűség szerint ehhez a temetkezéshez tartozó másik két láb csonttöredékeit. A nyesett felszíntől mintegy 20 cm mélyen a sír két hosszoldala 8-10 cm-re bemélyedt. A marhabőrös temetkezés fektetési szintje alatt kb. 40 cm-re egy *ló* koponyája és lábsontjai kerültek elő. A ló fektetési szintjén a sírgödör kiszélesedett 75-80 cm-re. Tájolása megegyezett a felette előkerült marhatemetkezéssel; a ló koponyája a sír keleti végében északkelet felé fektült. A mellső két láb csontjai az anatómiai rendnek megfelelően patával északkeleti, a hátsó láb csontjai a sír déli végében egymással párhuzamosan, a jobb patával délnyugati, míg a bal északkeleti irányba fektült. Ezen a szinten kerültek elő egy részleges *juhtemetkezés*re utaló lábsontok is. (I.t. 2.)

A sírgödör alján, az eredeti felszíntől kb. 130 cm mélyen és a részleges lótemetkezés alatt kb. 30 cm-re egy azzal megegyező tájolású, háton fekvő, nyújtott helyzetű 16-18 év körüli, a morfológiai jegyek alapján mongoloidnak meghatározható nő váza fektült.² A sír szélessége az emberi váz szintjén 55-60 cm-re szűkült össze. A jó megtartású, *enyhén torzított koponya* észak-déli irányba kissé elfordult. A homlokcsont bal oldalán 3 cm hosszú, háromszög alakú törés volt. A felkar a lapockacsonton, az alkarcsont szorosan a medencecsont mellett fektült. Jobb alkarja el volt törve. A két lábfej egyenesen nyújtva helyezkedett el. A lába előtt, a sír DNy-i végében a sírfenéken egy *juh* koponyája és lábsontjai kerültek elő. Az emberi váz hosszúcsontjain barna elszíneződést figyeltünk meg. Az állkapocs ívét követve a mellkason 4 cm-es sávban

¹ A sírt és az előkerült leletanyagot közvetlenül a feltárást követően 1980. szeptemberében a kecskeméti konferencián mutattam be. Azóta az alábbi publikációk foglalkoztak a sír egyes tárgyival. Rég. Füzet. 1982.72., Bóna István 1982-83.97. Bálint Csanád 1983.121. Kürti Béla 1983. 178., 187., Awarén 1985. 27-28. Somogyi Péter 1987.131.

² Az embertani meghatározásért Marcsik Antóniának mondok köszönetet.

szerves anyagra utaló elszíneződést észleltünk. Hasonló elszíneződést dokumentáltunk a bokák környékén is. Az emberi váz szintjét, különösen a mellkast és a bokák környékét állatjártatok erősen bolygatták. (I. t. 4.)

A lótemetkezés mellékletei:

1. Vas csikószabla a ló szájából. A két szélső karika bronzból készült, rajtuk egy-egy bronz szíjszorító. A két rövidebb oldalán félkörívesen záródó téglalap metszetű zabla ép felének külső hossza 7,4 cm. Két végének visszahajlításával kialakított karikaközpontjainak távolsága 4,9 cm. A bal bronzkarika vastagsága 0,6 cm, külső átmérője 4,2 cm. Két diagonális pontján lényegesen eltérő mértékben kopott meg. A jobb zabla-karika vastagsága 0,7 cm, külső átmérője 4 cm. Robusztusabb mint a párja, de ezen kopásnyom nincs. A stilizált lófej alakú szíjszorító felerősítését három szegecs teszi lehetővé. Hossza 4,1 cm, legnagyobb szélessége 1,4 cm. Szárainak egymástól mért távolsága 0,4 cm. (II. t. 1.) 2. Ovális vaskarika a bal zablakarika mellől. Belső átmérője 1,2 cm. (II. t. 4.) 3. Tíz darab félgömb fejű öntött bronzpityke a ló orrán és koponyájának két oldalán szimmetrikusan elhelyezve. Átmérőjük 1,1 cm, magasságuk a szegecsekkel együtt 1,0 cm. (II. t. 2.) 4. Két darab bronzból öntött és aranyozott, kereszt alakú szíjelosztó a lókoponya két oldalán a homlokai részen. Geometrikus mintájukat öntés után véséssel tették hangsúlyossá. A felszerelésükhöz szükséges szegecs számára a szárok végeibe 3-3 lyukat fúrtak. A szárok középső furatát nem használták, az itt lévő szegecsket hátulról elverték. H: 5,6 cm, Sz: 1,4-1,5 cm, V: 0,3 cm. (II. t. 5.) 5. Bronzból öntött un. pajzsvíves csat a lókoponya mögött. A szíjra a felerősítést a két helyen átlukasztott bronzlemez tette lehetővé. A csatkegylet belső szélessége 1,4 cm. (II. t. 3.) 6. Kacsacsőr alakú öntött bronz szíjvég a csat mögül a ló két mellső lábcsontja között. H: 4,2 cm, Sz: 1,2 cm, V: 0,3 cm. (II. t. 6.) 7. Faragott csontcsat a bal hátsó patától északra. Síkja a sír aljával kb. 45 fokos szöget zárt be. H: 6,1 cm, a csatfej Sz: 3,6 cm, belső nyílása: 2,1 cm, szárának nyílásszélessége: 1,7 cm. (II. t. 8.) 8. Csontkegyletnek meghatározható faragott csonttárgy a bal lábszárcsonttól nyugatra a csontcsat mellől, homorú oldalával felfele. Belső Sz: 1,2 cm, V: 1,0-1,2 cm. (II. t. 7.) A mellső lábcsontok környékén sírbontás közben ezüstlemez töredékek kerültek elő, melyek a halott mellékleteinek bizonyultak.

A női váz mellékletei:

1. A sír északi sarkából egy kézzel formált, barnás-fekete foltos, elnagyoltan simított felületű, kavicssal soványított és gyengén kiégett, enyhén kihajló peremű edény. M: 16 cm, pá: 8 cm, fá: 7,9 cm. (V. t. 6.) 2. Az állkapocs jobb sarka alól egy ferdén lefele álló vascsipesz került elő. H: 4,8 cm, Sz: 1,2 cm. (IV. t. 1.) 3. A jobb csecsnülvány alatt egy kisméretű, apró granulákkal díszített gúlcsongós aranyfülbevaló került elő, csonka gömbcsüngővel. M: 3,2 cm. Rosszezüstből készült, ovális karikájának belső átmérője: 1,7 cm. (III. t. 4.) 4. Ezüstfülbevaló négy apró granulációból álló csüngővel a koponya alól. M: 1,5 cm. (III. t. 3.) 5. Ovális alakú, lila üvegbetétes, granulációval és kalászmintával díszített medaillon a jobb kulcsont alól. Függesz-tőfülei töredékesek. M: 2,7 cm, Sz: 2,6 cm. (III. t. 6.) Hátsó lemezéhez tapadva világosbarna színű bőrmad-radvány(?) került elő. (IV. t. 2.) 6. Ovális, sérült felületű üvegbetétes medaillon a jobb kulcsont és a gerinc találkozásánál. Az üvegbetétet apró granulátumokból kialakított, lecsüngő háromszögek veszik körbe. Függesz-tő fülei töredékesek. M: 3,2 cm, Sz: 2,4 cm. (III. t. 8.) 7. Ovális, zöld üvegbetétes, granulációval és tekercselt dróttal díszített medaillon az előbbi mellől, a felszereléséhez szükséges fülek nélkül. M: 2,6 cm, Sz: 2,1 cm. (III. t. 7.) 8. Az 5. számúval megegyező medaillon az állcsüctől számított negyedik csigolya bal oldala melletti borda alól. Függesz-tő füle töredékes, az alsó ép. Kőbetete tönkrement. M: 2,7 cm, Sz: 2,1 cm. (III. t. 9.) 9. Három borostyángöngy a bal kulcsont mögül, egy pedig a jobb combcsont felső vége fölül. (III. t. 1.) 10. Három kisméretű pasztyagöngy a koponya bal oldala mellől, négy hasonló az állcsücs környékéről, egy pedig bontás közben került elő. (III. t. 2.) 11. Négy darab hurkos végű, hullámosra hajlít-tott bronzhuzal. Egy darab az áll alól, kettő a 6. és a 7. számú medaillonok előtt került elő. (III. t. 5.) 12. Préselt kerek peremes ezüstlemez a gerincoszlop mellől. Átmérője 0,9 cm. Az előzőhöz hasonló, közepén lyukas ezüstlemez a jobb kulcsont alól. Átmérője: 0,8 cm. A bontás közben előkerült töredékekből még két hasonló lemezre lehet következtetni, amiből az egyik valószínűleg peremes volt. (IV. t. 3.) 13. Granu-lációt és irdalt drótot utánzó, közepén üvegbetéttel díszített, préselt aranyozott elektronkorong a jobb mellkas közepéről. Átmérője: 5,8 cm. (III. t. 10.) Alóla került elő az ezüstlemezéből kialakított hátlapja. Át-mérője: 5,8 cm. A hátlapot két helyen átlukasztották. (III. t. 12.) A hátlap töredékeivel együtt került elő egy ezüstlemezéből hajlítot, túszerkezetre utaló lemezke. (III. t. 13.) 14. Az előbbivel megegyező korong tö-redékes állapotban az ép mellől. E korong töredékei kerültek elő egy hurkos végű bronzhuzallal együtt egy állatjártatból. Átmérője: 5,8 cm. (III. t. 11.) Az előkerült töredékekből összeállíthatók e korong hátsó

ezüstlapjának részletei. (III. t. 14.) 15. *Vascsat* a medencéből a jobb szeméremcsont alól, peckével lefele. H: 4 cm, Sz: 3 cm. (IV. t. 4.) 16. Öntött *bronzcsat* vaspecsekkel a bal kézcsontok alól, külső oldalával lefele. A bordázott csatfej a lábak irányában feküdt. H: 2,9 cm. (IV. t. 5.) 17. Bronzhuzalból hajlított téglalap alakú *csatfej* és a hozzá tartozó lemezes csattest töredékei a bal lábszárcsont alsó vége felett. (IV. t. 12.) 18. Töredékes préselt, ún. *halfarkas ezüstlemez* a bal bokacsont külső oldala mellől. H: 3,3 cm. (IV. t. 9.) 19. *Ezüstlemez* töredékek a bal bokacsontok alól. 20. Bronz *felszerelőpánt* töredékei a bal lábközépcsontok belső oldala mellől. (IV. t. 7.) 21. Észak-déli irányban fekvő bronz *felszerelő huzal* a bal bokacsont alól, szegecsel felével lefelé. H: 3,8 cm. (IV. t. 11.) 22. Bronzhuzalból hajlított téglalap alakú *csatfej* és lemezes csatteste *felszerelőpánt*jával együtt a jobb lábszárcsont alsó vége felett. H: 2,7 cm, Sz: 1,7 cm. (V. t. 7.) 23. Préselt *halfarkas ezüstveret* a jobb bokacsont alól. H: 3,0 cm, Sz: 1,7 cm. (V. t. 2.) 24. Pont-vonással díszített, szimmetrikus préselt *ezüstveret* a jobb bokacsont külső oldala mellől, *felszerelő bronzlemezzel* együtt. H: 4,0 cm, Sz: 1,2 cm. (v. t. 1.) 25. Préselt *ezüstveret* töredékei a jobb bokacsont mellől. (V. t. 3.) 26. Háromágú, szegecsekkel ellátott *bronzlemez* a jobb bokacsont külső oldala alól. (V.t.4.) 27. Két bronzpántból V alakban összeszegecselt *felszerelőpánt* a jobb bokacsont belső oldala mellől. (V. t.5.) 28. Préselt *ezüstlemezek* töredékei a sír betöltéséből. 29. Vörös színű *orsókarika* a juhkoponya és az emberi lábcsonatok között. Átmérője: 3,4 cm, V: 0,9 cm. (IV.t.6.) 30. Kisméretű, töredékes kétoldalas *csontfésű* a juhkoponya alól. H: 5 cm, Sz: 3,2 cm. (IV. t. 8.)³

Az előbbieken ismertetett sír háromrétegű temetkezést tartalmazott. Mai ismereteink szerint ez a rítus – amennyiben önálló rítusként kell értelmeznünk – a kárpát-medencei kora avar korból egyetlen analógiával rendelkezik. A nemrég közzétett *Ártánd F 142/1* lelőhelyű kora avar sírban az emberi váz felett felszerszámozott lovat temettek el részlegesen, e felett pedig két melléklet nélküli részlegesen eltemetett ló maradványai kerültek elő.⁴ Nem kizárt, hogy a régi feltárásokon akadtak már ilyen temetkezésre, de részletes dokumentáció és megfigyelés hiányában, a szűkszavú jelentésekre, illetve publikációkra támaszkodva ma már ezeket nem lehet pontosan rekonstruálni. Említhető például a *Tiszavasvári-Koldusdombon* feltárt kora avar temetőrészlet néhány sírja, ahol – ha nem is háromrétegű temetkezések – részleges ló-, marha és juhtemetkezések kerültek elő. Az ásató és publikáló Csallány Dezső csupán azt regisztrálta, hogy a sírok földjében állatkoponyák, lábcsonatok és hasogatott állatcsontok kerültek elő.⁵ A szegvári sír esetében a lótemetkezés fölött 40 cm-rel a – feltehetően összegöngyölt – marhabőr eltemetésének, a koponya és lábcsonatokkal együtt, nem tulajdoníthatunk nagyobb jelentőséget az eddig ismert kis esetszám miatt. Feltételezhetjük, hogy a részleges állattemetkezésnek ez egy egyedi megnyilvánulása. Nem zárható ki, hogy a felső szinten előkerült állatbőr maradványait utólag, bizonyos idő elteltével ásták a sírba. Ennek ellentmondani látszik, hogy a viszonylag szűknek mondható sírgödör (60 cm) közepén kerültek elő a marhatemetkezés maradványai és a későbbi beásásnak semmi nyomát nem találtuk, nem sértették meg a szabályos sírgödör oldalait.

A szegvári sírt nem aknasírnak tartom, hanem ún. „fülesírnek”. Erre utal, hogy a marhatemetkezés szintjén és a legalján a sír szélessége 55-60 cm volt, míg a lótemetkezésnél kiszélesedett és elérte a 75-80 cm szélességet. Az 1. sír feltárását követően az évek során több sírnál sikerült ezt a sírformát megfigyelnünk és dokumentálnunk. Ezek alapján valószínűsíthető, hogy az 1. sírban a koporsóban eltemetett fiatal nő fölé a

³ A sír leletanyaga a szentesi Koszta József Múzeumban található 81.1.1-42. ltsz. alatt. Az anyag restaurálását és a táblarajzokat Szőke Ágnes restaurátornak a tpusztáblákat Vidovics Teréznek köszönöm.

⁴ Mesterházy Károly 1987.

⁵ Csallány Dezső 1958. 51-59.

sír két hosszoldalába vájt mélyedésbe keresztben deszkákat fektettek. Erre helyezték a nyüzött ló és juhbőrt, majd ezek behantolása után az összegöngyölt marhabőrt.

A részleges állattemetkezésekről

Az elmúlt évtizedben több, nagyobb lélegzetű publikáció foglalkozott az avar részleges ló-, illetve állattemetkezésekkel. Bóna István áttekintve az addigi szakirodalmat és kiegészítve Kiss Attila gyűjtését az alábbi megállapításra jutott. A részleges lótemetkezés szokása aligha származhat Közép- vagy Belső-Ázsiából. Vagy gazdasági kényszer hatására a Kárpát-medencében alakul ki ez a rítus, vagy valamelyik csatlakozott néptől, pl. a kutriguroktól, az utiguroktól vagy a szaraguroktól veszi át az avarság, mivel e temetkezési szokás nem állt távol az avarság hitvilágától. Véleménye szerint e részleges lótemetkezés nem volt számottevő, s idővel el is halt.⁶ Tomka Péter egy 10. századi nyüzött marhabőrös temetkezés kapcsán áttekintette és összegezte az avar kori részleges marha- ill. juhtemetkezések tanulságait. Véleménye szerint e temetkezési szokás az egész avar területet tekintve szórványos és az egyes temetőben is ritka. Kiegészítette és módosította Szőke Béla Miklós anyaggyűjtését. Elfogadta az általa felállított fejlődési sort (egész állat – részleges állattemetkezés – koponya temetés – csonkolt koponyarészes temetés) de következtetéseivel nem mindenben értett egyet. Tomka P. az ellenőrizhető adatokra támaszkodva megállapította, hogy az állatkoponyás temetkezések csak közép- és késő avar környezetben kerülnek elő. Szerinte a rituálisan eltemetett szarvasmarha és juh többet jelentett egyszerű húsételnél, nem halotti útravaló volt, hanem halotti áldozat. Így értelmezi a sopronkőhidai típusú temetkezéseket is, mivel a pitteni XXIII. sírban a szarvasmarha farokcsigolyái is előkerültek. A részleges marha- és juhtemetkezések az előkelőbb lóáldozatot helyettesíthették. Kivételt képeznek a férfiak lovas temetkezései, ahol járulékos szerepük van. Nem foglalt állást e szokás lehetséges származási helyéről, hanem gondolati háttérét, hitvilági értelmezését fogalmazta meg.⁷

A témakörhöz, a részleges lovastemetkezés eredetéhez ezt követően Somogyi Péter szolt hozzá a maszkos vereteket tárgyaló tanulmányában. Az általa összegyűjtött lelőhelyek tanúsága alapján megállapította, hogy ez a temetkezési rítus, amely idegen a belső-ázsiai avarságtól, a 6. században a délorosz sztyeppén alakult ki. A bizánci források e területen, a Fekete-tengertől északra a kutrigurokat említik, ezért Somogyi P. e temetkezési formát hozzájuk köti.⁸

Két részleges lovastemetkezés ismertetése és értékelése során Mesterházy Károly állította össze a kárpát-medencei részleges lovassírok jegyzékét. Ez alapján megállapítja, hogy azok zöme a Tiszántúlon került elő. Az újonnan előkerült temetkezések megerősítik Kiss Attila és Bóna István megfigyelését, döntő többségük a kora avar korból származik. Mesterházy Károly szerint a kárpát-medencei kora avarok Kazahsz-

⁶ Bóna István 1979.18-22.

⁷ T.Szőnyi Eszter – Tomka Péter 1985. 111-115.

⁸ Somogyi Péter 1987.

tán iráni népességétől – akár csatlakozott, akár meghódított elemektől – vehették át e temetkezési szokást.⁹

Legutóbb Bóna István foglalkozott a részleges lovastemetkezések eredetével. Az 1970-es évek második felében ÉK-Kazahsztán területén, a barabai sztyeppén több helyszínen előkerült részleges lovastemetkezések alapján bizonyítottak látja e rítus ázsiai eredetét.¹⁰

Áttekintve az elmúlt 10 évben közzétett publikációkat szükséges és hasznos lenne azokat tételesen megtárgyalni.¹¹ Jelen esetben egy olyan megfigyelést ismertetek, amely – véleményem szerint – jobban elősegíti e temetkezési forma értékelését.

A kárpát-medencei kora avar részleges lovastemetkezések legutóbbi összeállításakor, Mesterházy Károly 30 lelőhelyet tudott felsorolni. Ma már mintegy 35 különböző lelőhelyről ismerünk ilyen típusú temetkezéseket. Ez a szám minden bizonnyal az idők során bővülni fog. Lényegesnek tűnik, hogy az eddig ismertté vált lelőhelyek közül hat esetben az egész temetőre, temetőrészletre jellemző a részleges állattemetkezés, s nem csupán 1-1 sírban fordult elő. Jó példa erre a már említett tiszavasvári-koldusdombi temetőrészlet. Az itt feltárt 23 sír közül a kutatók – Kiss A., Bóna I., Mesterházy K. – a 21. sírt tárgyalták a benne előkerült két részleges lótemetkezés kapcsán. A temetőrészletre valójában Csallány Dezső összegzése a jellemző. „A temetőben ló- és birkamaradványok szép számmal fordulnak elő: az 1., 2., 3., 4., 8., 12., 17., 18., 19., 21. és 23. sírban. De nem teljes csontvázakat találunk, hanem a halotti tor maradványait, lófejet, lábszárakat a patával együtt, még abban az esetben is, ha ezzel zabla, lószerszám, kengyelvasak is vannak. A 8. és a 21. sírban két lókoponya is volt, ezek nomadizáló népre jellemző csontmellékletek.”¹² Ásatási dokumentáció hiányában ma már nem dönthető el, hogy a sírokban a temetéskor hogyan helyezték el az állatbőröket. Csupán feltételezhető, hogy valójában itt is mindegyik sírból részleges állattemetkezések kerültek elő. A sírleírások, megfigyelések hiányosságai miatt nem tudta sem Szőke B.M. sem pedig Tomka P. értékelni az itt előkerült állattemetkezési sírokat. A koldusdombi nyúzott állattemetkezések létét valószínűsíti az 1981-ben feltárt 24. sír.¹³ A kirabolt gyermekváz felett egy részleges lótemetkezés, a gyermek lábai előtt pedig egy összegöngyölt juhbőrre utaló koponya és a négy lábcsontról maradványai kerültek elő.

Hogy a különböző állatok – ló-, marha-, juh- és kecske – részleges temetésének értelmességét és történeti értékelésüket nem lehet egymástól elválasztani, azt ma már számtalan eset igazolja. Az itt bemutatott szegvári síron kívül, ahol a láb előtt összegöngyölt juhbőrre utaló koponya és lábcsontról, az elhúnyt fölött kiterített lóbőr, felette pedig valószínűleg összehajtogatott marhabőrre utaló koponya és lábcsontról együtt kerültek elő, említhető a koldusdombi 24. sír, de feltételezhetően ide sorolható a töb-

⁹ Mesterházy Károly 1987.

¹⁰ Bóna István 1990.

¹¹ A részleges állattemetkezésekről egy, a Com.Arch.Hung. legközelebbi kötetében leadandó, a szegvári temetőről készülő előzetes közleménybe szeretnék részletesen írni.

¹² Csallány Dezső 1958.69.

¹³ Rég.Füz. 1983.68.

bi temetkezés is, a szentes-derekegyházi¹⁴ sír, a mór-akasztódombi 21. és 22. sír¹⁵, a Szekszárd-Bogyiszlói úti részleges ló-, marha- és juhtemetkezéseket tartalmazó sírok¹⁶, a szegvár-sápoldali sír¹⁷, hogy csak a viszonylag jól dokumentált kora avar temetők néhány sírját említsem.

A Kárpát-medence kora avar temetőiben előkerült különféle részleges állattemetkezések együttes értékelését nemcsak az azonos temetőben, ill. sírban való közös előfordulás teszi szükségessé, hanem az is, hogy azokat *azonos gyakorlattal nyúzták meg*. És ez egyben megkülönbözteti ezeket pl. a 10. századi magyarság gyakorlatától éppúgy, mint a 9-10. századi kelet-európai részleges lovastemetkezéseket gyakorló más népcsoportoktól. A korai avaroknál a részleges állattemetkezések *csonkolt változata* figyelhető meg, ami azt jelenti, hogy a nyúzás során a bőrt a lábszárakról nem fejtik le az izületnél, hanem a *négy lábszárát ferdén elvágják*. *Ezt a csonkolt változatot figyelhetjük meg minden kora avar jól dokumentált részleges állattemetkezés esetében*. E megfigyelés helyességét a további kutatások igazolhatják csak, mivel az ismert 35 korai avar részleges állattemetkezést tartalmazó lelőhelyről alig néhány sírről rendelkezünk ilyen szempontból értékelhető képi dokumentációval, többségükről csupán pontatlan leírásokkal.

Áttekintve a korabeli kelet-európai és ázsiai lehetséges előzményeket a rítus eredetének felderítése érdekében, hasonló nehézségekkel találkozunk. A számításba vehető temetkezések döntő többségéről¹⁸ a publikációk nem közölnek értékelhető illusztrációt, így ma még az összehasonlítás bizonytalan. A részleges állattemetkezés csonkolt változatának meglétét jól illusztrálja a 6. századra keltezhető, a berezsnovkai¹⁹ és a sivasskojei²⁰ sír.

Amennyire a rablás ellenére megállapítható, a barabai sztyeppéről nemrég közölt temetkezések alapján ÉK-Kazahsztán területén mindkét nyúzási módot a csonkolást és az izületnél lefejtett megoldást is ismerték.²¹ E temetkezéseket nem vehetjük figyelembe a kárpát-medencei kora avar részleges állattemetkezések eredetét keresve, mivel az itt előkerült jól keltezhető leletanyag a 6. századnál későbbinek tűnik.

A korábbi szórványos előfordulása²² után a 6. századi délorosz sztyeppén válik régészetileg megfoghatóvá és „láthatóvá”. Ezt kell figyelembe vennünk a kárpát-medencei 6-7. századi temetkezések eredetének keresésénél. Erre a területre utalnak a szegvári 1. sír halottjának mellékletei is.

¹⁴ Csallány Gábor 1939.

¹⁵ Török Gyula 1954.

¹⁶ Rosner Gyula 1975-76.

¹⁷ Bóna István 1979. Az itt közölt sírrajz rekonstrukció, ezért ilyen szempontból nem mérvadó.

¹⁸ Legutóbbi összeállítását lásd Somogyi Péter 1987.139-145.

¹⁹ Sinicyan I.V. 1959.

²⁰ Kubysev I.A. 1980. A sírrajzot Szentpétery József szívességéből ismerem.

²¹ Derevjanko E.I. 1988.

²² Tomka Péter 1986.41.

A részleges lótemetkezés mellékletei:

Amíg az előbbieken ismertetett részleges ló-, ill. állattemetkezés a kárpát-medencei kora avarkori temetkezési rítus részét képezi, addig a lóbőrös temetkezés *fej-kantárjának veretei és szerkezete, külön-külön és együttesen is teljesen idegen a kora avarkori tárgyi hagyatékban.*

A kereszt alakú szíjelosztó pontos párhuzama nem ismert. A rojtosvégű, általánosnak tekinthető préselt veretek mellett ismerünk kereszt alakú szíjelosztó díszeket, ill. azok préselőmintáit a 6-7. századból, de ezek – Gyulafehérvár²³, Kunszentmárton²⁴, Fónlak²⁵ – közelebb állnak és szervesen illeszkednek a közismert avar leletanyaghoz. A szegvári szíjdíszek közvetlen analógiái a 6. század első felére keltezhető veszkényi langobárd lószerszám szíjelosztói.²⁶ A technikailag magasabb szintű, művészi kivitelű darabok ornamentikája teljesen elűt a jóval egyszerűbb szegvári példányoktól. A veszkényi szíjdíszek párhuzama a Sziszek térségében, a Száva medréből előkerült²⁷, valamint Ljubljana külterületén feltárt 5-6. századi gót temető 40. sírjából közzétett²⁸, feltehetően hasonló funkciójú kereszt alakú veret. Ezek a töredékes példányok arányukban és díszítésükben valamelyest különböznek a szegvári daraboktól. Előkerülésük valószínűsíti, hogy a lószerszám fémveretekkel történő díszítése és használata általános lehetett a Kárpát-medence 6. századi germán népeinél.

Korábbi, hasonló formájú és funkciójú szíjelosztók lemezes, kőberakásos kivitelben ismeretesek az 5. századi kelet-európai és kárpát-medencei leletanyagból.²⁹ A két eltérő korú leletcsoportot a kereszt alakú szíjdíszeken kívül összekapcsolja még a bronz zablakarika és a szíjszorítók használata is. A szegvári szíjelosztó felületét díszítő rácsmintának szinte tökéletes analógiáját találjuk a British Múzeumban őrzött, magyarországi eredetű maszkos fibula töredékén.³⁰ Díszítésbeli hasonlóságon túl megegyeznek abban is, hogy mindkettőt bronzból öntötték és felületüket aranyozták. A felület ékvéséses „rácsmintás” díszítését fedezhetjük fel a Szuuk-Szu-i temetőből közzétett két sasos csat nyakán.³¹ Ha a rajzon alapuló megfigyelésünk helyes, az 56. sírban az egyik csattal előkerült I. Justin és I. Justinian érmei e mintának a megjelenését a 6. század közepére keltezi.

A szíjelosztók felületét díszítő rácsminta első látásra idegennek tűnik a korai avar emlékanyagtól. Mégis, e motívum felfedezhető több-kevesebb megfeleléssel a Győr-Téglavető dűlő 43. sírjának nagyszíjvégén³², Környe 99. sír kisszíjvégein³³, a kunszent-

²³ Bóna István 1986.168.

²⁴ Csallány Dezső 1933. II.t.3.

²⁵ Fettich Nándor 1926. IV.t.17., V.45.

²⁶ Bóna István 1974.76.kép

²⁷ Werner, J. 1962.101.

²⁸ Slabe, M. 1973. 330. II.t.4.

²⁹ Legutóbbi összeállításukat lásd Tomka Péter 1986.

³⁰ Csallány Dezső 1961.245.,CCLXXII.t.

³¹ Rusu, M. 1959.

³² Fettich Nándor 1943. XVII.t.

³³ Salamon Ágnes-Erdélyi István 1971. 94.

mártoni egyik préselemre³⁴, és a gerlai sírok szíjvégein³⁵, hogy csak a viszonylag pontosabb, szűkebb értelemben vett párhuzamokat említssem. A minta előképeit nehéz meghatározni. Bizonyára számításba kell vennünk az ékvésésen kívül a fa- és csontfaragást és nem utolsósorban az ékkőberakásos technika e mintával megegyező példányaikat.³⁶

A már említett bronz zablakarika és szíjszorító használata idegen az avar régészeti hagyatékban. Hasonló zablát találunk a veszkényi leletben és hasonló szíjszorítót az apahidai II. sírban.³⁷ A fejkantárt záró ún. pajzstövises csat és a kacsacsőr alakú szíjvég általános a 6-7. századi germán leletanyagban. A szegvári példányok készítése a 6. század első felére valószínűsíthető. E tárgytipusok legkeletibb előfordulása a Tisza-vidék és Erdély, a gepidák szállásterülete.³⁸ A csat és a szíjvég helyzete azt jelzi, hogy a fejkantár szíjzatát hátul, a ló nyakán kapcsolták össze. Ez a felszerszámozási mód idegen az avarság lovaskultúrájától, mivel a fejkantár mindennapi használatát nehezíti teszi.

Az itt bemutatott lószerszámvereteket minden valószínűség szerint a 6. század közepes harmadában gepida ötvös készítette, feltehetően a Kárpát-medence keleti felében vagy Erdélyben. A szegvári avarokhoz zsákmányként kerülhetett.

A fejkantár egyetlen keleti eredetű tárgya a zabla bal szára mellett előkerült vas-karika. Ez a – gyakran figyelemre se méltatott jelentéktelen – vastárgy a vezetőszerű és a zabla kapcsolatát biztosította.

A sírból előkerült csontkengyel eddigi ismereteink szerint párhuzam nélküli. A fülkiképzésnek fém analógiái – az ún. hosszúfülű kengyelek – éppúgy, mint a mellette talált, magas mesterségbeli tudásra valló faragott csontcsat a kora avarok keletről hozott hagyatékának részét képezi. Feltételezhető mindkét darabról, hogy a temetés előtt készülhetett, ha nem is közvetlenül a temetési szertartásra, mivel a használatra utaló kopásnyom egyik darabnál sem fedezhető fel.

Az ovális kőbetétes medaillonok

A négy darabból álló csüngőkészlet értelmezése a sír állatjáratokkal történt bolygatása miatt több problémát vet fel. Minden bizonnyal igaza van Garam Évának, aki egy nyakláncot feltételez.³⁹ A medaillonok eredeti funkciója – ismerve a michaelsfeldi nyakláncot⁴⁰ – ez lehetett. Elgondolkodtató az a tény, hogy a szegvári csüngők füle tö-

³⁴ Csallány Dezső 1933. I.t.20.

³⁵ Kürti Béla 1984-88.83.

³⁶ A figyelembe vehető párhuzamok közül említhető a nemrég közzétett pannonthalmi kard ellenzőjének a díszítése. Tomka Péter 1986.442.

³⁷ Bóna István 1974.77.; Horedt, K-Protase, D 1972.185.

³⁸ A pajzstövises csat felszerelő lemeze idegen, párhuzam nélküli. A kacsacsőr alakú szíjvég jó analógiái: Mezőbánd XXIX.sír: Kovács István 1913., Szentcsanakhegy 84. sír: Csallány Dezső 1961., Marosveresmart; Csallány 1961. CCXXXV.25. A falgömbfejű díszszögek analógiája Mezőbánd X.sír: Kovács István 1913, 17.kép.14.

³⁹ Bóna István 1982-83. 97.

⁴⁰ Kropotkin V.V. 1962. 14.

redékes, sérült, amit magyarázhat a rágsálók bolygatása, másrészt az alsó csüngők hiánya, melyek egykori létére az alsó, töredékes fülek utalnak. Ez igen megkérdőjelezi annak a valószínűségét, hogy a sírba eredeti állapotában – nyakláncként – kerültek a medaillonok.

Magyarázatként felmerülhet annak a lehetősége is, hogy a négy bronzhuzal a csüngők felerősítésére szolgált, bár erre utaló egyértelmű forrasztás nyomokat a hátlapokon nem találtunk. A legvalószínűbbnek azt tartom, hogy 1-1 bronzhuzal a két-két kisméretű, kerek ezüstlemezekkel (IV. t. 3.) összedolgozva egy bőrpánt összekapcsolására szolgált, amelyre a medaillonokat felvarrták. Talán ennek a bizonyítéka az 5. számú csüngő hátlapjára tapadt, szerencsésen megmaradt bőrmaradvány (?). A másik két bronzdrótot valószínűleg a két mellkorong összekapcsolására használhatták.

A szegvári négy csüngő három különböző típust képvisel. Kettő megegyezik egymással (II. t. 6., 9.), ahol a két granulációsor közé az ötös egy kalászmintás préselt lemezsvot helyezett. Az eddig ismert granulációval díszített medaillonok között ez a típus a legáltalánosabb, a leggyakoribb. Kisebb-nagyobb eltérésekkel ilyen a hajdúszoboszlói⁴¹, a madarai⁴², a michaesfeldi⁴³, a Csmi-i⁴⁴, a kercsi⁴⁵, agafanovi⁴⁶ és egy ismeretlen lelőhelyű példány⁴⁷. Az utóbbi két lelőhelyről származó darabok csak annyiban térnek el a többiektől, hogy egy granulációsorral több veszi körbe a kalászmintás svot. A madarai medaillonok kőbetétjét valójában nem granuláció, hanem azok préselt utánzatai veszik körbe.

A legszebb, apró granulációkból felépített, kifele álló háromszögekkel díszített medaillonhoz (II. t. 8.) hasonló példányok Ufából ismertek.⁴⁸ Az ott előkerült két darab kisméretű csüngő kőbetétjét befelé forduló háromszögek veszik körbe. Ugyanakkor az egyik, nagyméretű medaillonon a szegvárihoz hasonló elrendezésű háromszögek figyelhetők meg.⁴⁹

A negyedik szegvári darabnak (II. t. 7.), melyet két granulációsor közé helyezett tekercselt dróttal díszítettek egyetlen párhuzama Ufából ismert⁵⁰, amennyire a gyenge minőségű fotó alapján megállapítható.

Eddig négy lelőhelyről került elő több darabból álló medaillon készlet. Míg a michaesfeldi és a madarai együttes azonos típusú csüngőkből áll, addig az ufai és a szegvári készletek különbözőekből. Az ufai és az ismeretlen lelőhelyű példányok függesztő füleit is granulációval díszítették. A teljes épségben ránk maradt michaesfeldi medaillonok függesztőfüle bordázott, akárcsak a távoli Talas völgyében előkerült példányé.⁵¹ Kérdés, mi a magyarázata annak, hogy az agafanovi, madarai, kercsi és a hajdúszo-

⁴¹ Fettich Nándor 1937. XXVI.t.1-3.

⁴² Marosi Arnold – Fettich Nándor 1936.57-58.

⁴³ Lásd a 40. j.

⁴⁴ Uvarova P.Sz. 1900. CXXXIV. 1.

⁴⁵ Fettich Nándor 1953. XX.t.9.

⁴⁶ Golgyina, R.D.-Koroleva, O.P.-Makarov, L.D. 1980. 156.

⁴⁷ Otcset 1895.66.

⁴⁸ Ahmerov R.B. 1970. 181.

⁴⁹ ú.o.

⁵⁰ Ahmerov R.B. 1951. 129.

⁵¹ Heikel, J.H. 1918. I.t.19.

boszói példányoknak a függesztőfülei hiányoznak. A két utóbb említett csüngővel kapcsolatban felmerül az a lehetőség, hogy az előkerüléskor sérültek meg. Az előző kettő esetében ez szinte kizárt, mivel régészeti feltárás során kerültek napfényre. A madarai medaillonok deréktáji előfordulása kizárja a nyaklánc lehetőségét.⁵² Ha övverteként értelmezzük a többi kerek verettel együtt, kérdés, hogyan erősítették fel őket.

Az ovális, kőbetétes medaillonok három, egymástól jól elkülöníthető csoportban kerültek elő. A nyugati csoportot Hajdúszoboszló, Szegvár, Madara, az északit Ufa és Agafanov, a délit a Fekete-tenger északi és keleti partvidékén Kerics, Michaesfeld, Csmi képviseli. Feltehetően ez utóbbi körzetben kell keresnünk készítési helyüket. Minden valószínűség szerint az itteni bizánci műhely/ek/ termékei voltak. Ezt valószínűsítik a michaesfeldi medaillonok hátlapjait díszítő keresztek, valamint a nyaklánc összekapcsolására szolgáló, gyöngykeretbe foglalt I. Justinianus érem is.⁵³ A solidus e tárgyítípust jól keltezi a 6. század harmadik negyedére, második felére. E datálást alátámasztja az agafanovi 81. sír, ahol a medaillonnal együtt igen nagy számú szasszanida ezüstérem került elő. A legutolsó, 570 körüli veret alapján a földbe kerülése 600 körülre valószínűsíthető. Összhangban van ezzel a szegvári síregyüttes kronológiája is, mivel az itt előkerült medaillonok az avarság első, honfoglaló generációjával került a Kárpát-medencébe.

A lemezes melldíszek

Az igen finom kivitelű, granulációt és csavart drótot utánzó, préselt elektronkorongok funkciójának meghatározása – a medaillonokhoz hasonlóan – bizonyos mértékig a mellkast ért állatbolygatás miatt bizonytalan. A sírban megfigyelt helyzetük szerint legvalószínűbb, hogy a közepén záródó felsőruha két szegélyét díszítették és fogták össze.

Az ezüst hátlaplemezek alapján joggal feltételezhetjük, hogy e korongdíszek fibulák lehettek. A II/13. ábrán látható tárgy a fibula tőtartójának töredékeként határozható meg. Feltehetően hosszú használat során a túszerkezet tönkrement, s nem volt, aki megjavítsa. Ezért a hátsó lemezeket két helyen átütötték (II.t.12.), és ezek segítségével felvarrták a ruhára. Valószínű, hogy két, az előzőekben már említett bronzhurokkal kapcsolták össze őket. Ez magyarázza, hogy a négy bronzhuzal körül az egyik kampóját miért csavarták el 90 fokkal. Egy másik kampóval párban lehetővé tette a két – ruhára felvarrt és ezáltal mereven rögzített – korongfibula összekapcsolását. A másik két bronzhurok használatához a nyaklánc összekapcsolásánál erre nem volt szükség.

A korongdíszek használatának változására jó példa Deszk H. temető 16. sírjának korongja⁵⁴, melyet eredetileg – az ásató Móra Ferenc feljegyzése szerint – vékony, meg nem menthető aranyfüst borított. Ez a darab is korongfibulának készülhetett, de az idők során tönkrement és ekkor a hátsó bronzlemezét (amely feltehetően másodla-

⁵² Sztancev, Sz.P. 1957.127-129.

⁵³ Kropotkin, V.V. 1962.

⁵⁴ Kürti Béla 1983.181.

gos) hat helyen átlukasztották, hogy felvarrhassák a ruhára. Későbbi viseleti formát jelez a hátlapra forrasztott bronzfül, amelynek segítségével már nyakba függesztve viselték. A Deszk G. 31. sírból ismert lemezdíszek⁵⁵ egy harmadik használati módot engednek feltételezni a függesztőfülükbe illesztett bronzcsövecskékkel. Részletesebb információ híján csupán említésből tudunk a Deszk L. 5. sír és a mokriini korongdíszekről.⁵⁶

A szegvári-deszki-mokriini korongos díszek (eredetileg korongfibulák) a Tiszántúl egy viszonylag kisebb területén, a Tisza bal partját kísérő sávban kerültek elő a Körös-től az Arankáig. Kapcsolataik több szálon és több irányban találhatók.

Földrajzilag a legközelebbi a Szentés-Nagyhegy 20. szarmata női sírból előkerült korongdísz töredéke,⁵⁷ amely díszítésében a deszkiekre emlékeztet (kalászminta), de kiviteli minőségében a szegvári darabokhoz hasonló. Egyes keszthelyi korongfibulák előlapját díszítő kalászminta⁵⁸ erősen emlékeztet a Deszk H. 16. sír korongjára, ill. a nagyhegyi töredékre, bár ez utóbbi jóval igényesebb, finomabb kidolgozású darab. Hasonló kalászminta látható a Kamuntáról származó és az Ermitázsban őrzött korongdísz felületén.⁵⁹ A publikáció alapján biztosan nem dönthető el, de feltételezhető, hogy ez a darab szintén korongfibula. Földrajzilag és a díszítését illetően egyaránt a legtávolabbi párhuzamok az ufai 3. sír korongdíszei.⁶⁰ Az üvegbetéttel és granulációval díszített korongfibulák az általunk ismertek közül a legigényesebb darabok. E távolinak tűnő analógia jogosságát a mindkét helyen előkerült medaillonok erősítik meg.

E korongos díszek származását kétségtelen bizánci területen kell keresnünk, előzménynek pedig a bizánci korongfibulákat tarthatjuk. Készítési helyük minden bizonnyal a Fekete-tenger parti bizánci városok műhelyei. Mivel a préselési technika a bizánci birodalom keleti felében a 6. század második felében vált általánossá *korongjaink készítésének az ideje valószínűleg a 6. század harmadik negyede*. Ez alól kivételt képeznek a szentes-nagyhegyi és az ufai korongfibulák, mivel az előbbi trébeléssel készült a 3. században⁶¹, az utóbbi korábbi a szegvári daraboknál, a század első felére, annak közepére keltezhető. Északra kerülésük egyidős a sír többi mellékletével, a 6. század harmadik negyede.

Közel egyidőben és hasonló okok miatt kerültek északra az ufai ékszerek és nyugatra a szegvári díszek. A közös ok az avar vándorlás által kiváltott népmozgás.

⁵⁵ Awarén 1985.31.

⁵⁶ Kürti Béla 1983.183.

⁵⁷ Párducz Mihály 1956.XVIII.t.3. Köszönettel tartozom Bóna Istvánnak hogy felhívta a figyelmemet a ma már meg nem lévő tárgyra.

⁵⁸ Lipp Vilmos 1884.

⁵⁹ Uvarova P.Sz. 1900.

⁶⁰ Ahmerov R.B. 1951.127.

⁶¹ Párducz Mihály 1956.

A lábbeli veretek

A bokák környékén előkerült ezüstveretek és csatok hasonló sorsra jutottak, mint a mellkas díszei, állatjázat bolygatta meg őket. Ez nemcsak a rekonstrukciót nehezíti meg, hanem a veretek egy részét tönkre is tette. Az ezüstlemezből préselt ónbetétes veretek egyébként is igen rossz megtartásúak. Ritka előfordulásukat ez is magyarázza. A szegvári lábbeliveretek a kárpát-medencei avar leletanyagban nem párhuzam nélküliek, a hajdúszoboszlói⁶², mandjelosi/nagyolaszi⁶³ ezüstöntvények mellett jelzi ezt a Szentes-Sárgaparttól előkerült bronzlemezke⁶⁴, amely formára teljesen megegyezik a szegvári (V.t.4.) és a hajdúszoboszlói veret hátlemezeivel. A lábbeli szíjzatatának veretekkel történő díszítése nem túl gyakori. Egy változatát Előszállás-Bajcsihegyről ismerjük, ahol „A lábfejen két sírban bronz, illetve ezüst gombokat, az egyikben ezüst csatot is találtunk, ezek kétségtelenül a lábbelihez tartoztak.”⁶⁵ Egy másik típus lehet a Szegváron előkerült, ahol préselt ezüst lemezekkel díszítették a lábbeli szíjzatatát.⁶⁶

Nem teljesen ismeretlen a megelőző időszak leletanyagából a fémmel díszített lábbeli. Nemrég sikerült meggyőző módon azonosítani a szarmata lábbeli szíjzatatának fémvereteit és rekonstruálni annak szerkezetét.⁶⁷

Itt csupán két verettípus bemutatására vállalkozom a szegvári 1. sír leletei közül.

1. *Háromágú szíjelosztó.* A bolygatás miatt csupán az egyik ilyen veret rekonstruálható, míg a másik hasonló funkciójú darab a meglévő felszerelőpánt alapján feltételezhető. Díszített előlapjának töredékeit a szórvány ezüstlemezek között kell keresnünk. (IV.t. 10.)

E háromágú szíjdísz legközelebbi analógiáit már említettük. Amíg a Szentes-Sárgaparton a felszerelőlap alapján csupán feltételezhetjük meglétét, addig a hajdúszoboszlói darabokról – a szegváriak ismeretében – biztosan állíthatjuk, hogy lábbeliveretek voltak.

E verettípus párhuzamai keleten igen nagy területen terjedtek el, amelyen belül kisebb-nagyobb elkülöníthető csoportok figyelhetők meg. A (tág értelemben vett) ukrainai csoportot Hrisztoforovka⁶⁸, Belozerka⁶⁹ és egy ismeretlen lelőhely⁷⁰ képviseli. Belozerka földrajzi értelemben már kapcsolódik a déli csoporthoz, amely a Fekete-tenger partvidékét és a Kaukázust jelenti. Ide tartozik Szkalisztoje⁷¹, Kerics⁷², Cibili-

⁶² Fettich Nándor 1937.

⁶³ Ercegovic – Pavlovic S. 1973-74.

⁶⁴ Közöletlen, Szentes, Koszta J. Múzeum Itsz.: 55. 66. 1.

⁶⁵ Fitz Jenő 1958.18.

⁶⁶ Lásd Somogyi Péter e kötetben publikált dolgozatát.

⁶⁷ H.Vaday Andrea – Kulcsár Valéria 1984.

⁶⁸ Rutkovszkaja L.M. 1979. 342.

⁶⁹ Skadovskij, G.L. 1897. 106.

⁷⁰ Somogyi Péter 1987.129.

⁷¹ Ajbabin, A.I. 1982. 167., 181.

⁷² Fettich Nándor 1951 XLVI.t.6.

um⁷³, Mokraja Balka⁷⁴, Kamunta⁷⁵, Pjatyigorsz⁷⁶, ahonnan az ismertté vált veretek a legszélesebb skálát mutatják.

Az északi csoportot nagyjából Baskiria területének lelőhelyei alkotják: Ufa⁷⁷, Novo Turbaszli⁷⁸, Kusnarenkovo⁷⁹, s talán ide kapcsolható Zarajszk⁸⁰ is.

A szegvári sírhoz több szempontból is kitűnő párhuzamot találunk Dél-Ukrajnában. Az Ingul folyó mentén, Hrisztoforovkán, a 7. kurgán 7. sírjából került elő két darab háromágú öntött ezüst szíjelosztó.⁸¹ A publikáció az általa övveretnek meghatározott darabokon kívül bemutat egy olyan háromszög alakú lemezt, amely ismert a szegvári sírből, Szentes-Sárgaparttól és a hajdúszoboszlói veretek hátoldaláról. Ezen kívül a később tárgyalandó halfarkas veret és a szegvári sír edényének kitűnő párhuzama került elő ebből a temetkezésből. Az Ingul folyó dnyeperi torkolata közelében, Belozzerka 14. kurgánjából hasonló öntött ezüst szíjelosztó került elő a sípcsont környékéről.⁸² Pontosabb lelőhely megjelölés nélkül előkerült szíjelosztókat ismerünk Ukrajna területéről.⁸³ A déli csoporthoz tartozó Szkalisztoje temető három sírjából, a 321., 381., és a 422. sírből kerültek elő szíjelosztók.⁸⁴ E típus legdíszesebb, kőbetétes, granulációval díszített példánya Kercsről ismert. A legteljesebb hitelesen feltárt és kiválóan dokumentált ezüst lábbelivereteket egy cibiliumi kettős sírből ismerjük.⁸⁵ A Kaukázus északi előteréből Mokraja Balkáról és Kamuntáról tettek közzé e verettípushoz köthető példányokat.⁸⁶ Ez utóbbi helyről ismert darabok az eddigiektől és egymástól is részben eltérő kivitelűek és díszítésűek, amennyire az illusztrációk alapján megítélhető. A többi csoporttól eltérően az innen származó példányok lemezesek, esetleg préseltek. E verettípust lábbeli szíjelosztójának határozhatjuk meg. Erre utal viszonylag kis méretük, hogy többnyire párosan kerülnek elő, valamint alátámasztják ezt az elképzelést a cibiliumi szerencsés, ill. a szegvári kevésbé szerencsés megfigyelések. E mellett használhatták öv- vagy lószerszámveretként is, bár erre biztos, hiteles megfigyelés még nincs. Anyaguk bronz vagy ezüst a kercsi arany példány kivételével. A legtöbbje kéregöntéssel készült, de feltehető, hogy a kamuntai és a Novo Turbaszli-i veretek lemezes példányok. Ilyen szempontból egyedülálló a szegvári darab a maga préselt kivitelezésével.

⁷³ Voronov Ju.N.-Senkao N.K. 1982.159.

⁷⁴ Afanaszjev G.E. 1979.44.

⁷⁵ Uvarova P.Sz. 1900.

⁷⁶ Runic A.P. 1979.241.

⁷⁷ Ahmerov R.B. 1951.132.

⁷⁸ Mazsitov H.A. 1964.107.

⁷⁹ Gening V.F. 1972.255.

⁸⁰ Posta Béla 1905. 541 Bóna István 1982-83.126.

⁸¹ Lásd 68.j.

⁸² Lásd 69.j.

⁸³ Somogyi Péter 1987.129.

⁸⁴ Lásd 71.j.

⁸⁵ Lásd 73.j.

⁸⁶ Lásd 75.j.

A szakirodalomban e verettípust a Kaukázus északi előterében a 6. század második felére és a 7. század első negyedére, Baskiriában a 6. század második felére, 7. század első felére, Kelet-Grúzia területén a 7. század első felére kelteznek.⁸⁷

2. *Ún. halfarkas veretek.* Az itt tárgyalt leletek közül a leggyakoribb – közel 30 különböző lelőhelyről ismert – az ún. halfarok alakú veret. Legközelebbi analógiája földrajzi értelemben a mandjelosi lovassírból előkerült öntött példány, melynek funkcióját nem ismerjük, mivel szórványként került a múzeumi gyűjteménybe.⁸⁸ E típus eddigi ritka előfordulását részben az magyarázza, hogy az ezüstlemezből préselt veretet „megeszti” az ónbetét, ezért megfigyelése és dokumentálása igen nehéz.

Formáját és díszítését tekintve kiváló párhuzama ismert Szultanovszkoje⁸⁹, Mzkhet⁹⁰ és Csufut-Kale⁹¹ egy-egy sírjából, ill. a Vlagyimirov gyűjteményből.⁹² Az itt említett veretet az alsó és felső részen csupán bemélyített vagy áttört téglalaphoz közeli formával díszítették. A már említett mandjelosi példány egy másik változatot képvisel, ahol a veret felső – nagyobbik – részét díszítő áttörést 2-2 ponttal vagy lyukkal bővítették. Ez a változat ismert Kercsről⁹³, Pantikapeion 31. sírből⁹⁴ (övertéként), Mokraja Balka egyik temetkezéséből⁹⁵ és Baskiria területéről a Lagerevszki kurgánból.⁹⁶

A felszerelő fülek alapján bizánci készítményként értékelhetőek a szuuk-szui⁹⁷ és a verhnye-ecserai⁹⁸ darabok, ahol a két kerek áttörés az alsó, pajzs alakú tagon is megjelenik. Szinte átmeneti változatnak tűnik az a díszítési megoldás, ahol a két középső áttörés eltűnik és a veret felületét arányosan elosztva 2-2-2 lyuk díszíti. Ilyet ismerünk Kercs⁹⁹, Gyurszó¹⁰⁰, Manyak¹⁰¹, Pjatyigorsz¹⁰², Zarajszk¹⁰³, Kusnarenkovó¹⁰⁴, Hrisztovorovka¹⁰⁵, Kruca¹⁰⁶ lelőhelyekről.

E veret sajátos változata, ahol a felsőrészt csupán 2-2 lyuk vagy pont díszíti. Ilyen ismert a Turfáni-medencéből Kucsárol¹⁰⁷, Kazahsztán területéről¹⁰⁸ és Baskiriából.¹⁰⁹

⁸⁷ Kovalevszkaja 1972.

⁸⁸ Ercegovic-Pavlovic, S. 1973.4.

⁸⁹ Otcset 1900.49-53.

⁹⁰ Otcset 1902. 91-97.

⁹¹ Kropotkin 1958. 215.

⁹² Posta Béla 1905. 565.

⁹³ Zaceszkaja 1990.

⁹⁴ Blavatskij V.D. 1955.86.

⁹⁵ Afanaszjev G.E. 1979.46.

⁹⁶ Mazsitov H.A. 1981.22.

⁹⁷ Rusu, M. 1959.

⁹⁸ Voronov Ju.N. – Bgazsba O.H. 1979.69.

⁹⁹ Artamonov 1962.

¹⁰⁰ Dimitriev A.V. 1982.100.

¹⁰¹ Mazsitov H.A. 1981.15.

¹⁰² Runic A.P. 1979.241.

¹⁰³ Posta Béla 1905. 543.

¹⁰⁴ Gening W.F. 1972. 255.

¹⁰⁵ Rutkovszkaja L.M 1979.342.

¹⁰⁶ ú. o.

¹⁰⁷ Stein Auréli 1928.CXI.t.

Legkésőbbi és helyi készítésének tarthatók azok a veretek, melyek a nevolinói temető több sírjából is előkerültek.¹¹⁰

Ezek a veretek díszítés nélküliek és formájuk, arányuk is más az eddig tárgyaltakhoz képest.

A halfarkas veret a Kaukázus területén és a Pontus vidékén került elő eddig legnagyobb számban. E verettípus megjelenését, s talán egyik legkorábbi előfordulását a Csufut-Kale-i 34. sír I. Justinianus pénze a 6. század közepére, harmadik negyedére keltezi.¹¹¹ Az eddigi adatok alapján az látszik legvalószínűbbnek, hogy a Pontustól terjed el. Míg a közép-ázsiai megjelenését a távolsági kereskedelemmel, addig az északi: baskiriai és a nyugati: kárpát-medencei előfordulásukat inkább népmozgással magyarázhatjuk.

E veretek egy olyan anyagi kultúra részét képezik, amelyet összetettsége miatt több elnevezéssel is illettek. Használták rá a martinovkai kultúra, a maszkos veretek köre, tamgás, ill. heraldikus veretek és a pont-vonással díszített veretek elnevezést is. Részletes tipológiai és kronológiai feldolgozása még várat magára.

Fettich Nándor már a 30-as években helyesen ismerte fel, hogy a hajdúszoboszlói lelet a martinovkai kultúra köréhez tartozik.¹¹² Következtetése, hogy a martinovkai kultúra kisugárzása kelet fele óriási volt, nem állta ki az idők próbáját. Egyetérthetünk Kovrig Ilona megállapításával, miszerint e kultúra veretei a préselt díszítményekkel együtt inkább a Pontus északi területein és a Kaukázus előterében kerülnek elő.¹¹³ Hasonló megállapításra jutott Kovalevszkaja V.B. is, aki a maszkos veretek eredetét keresve a Kaukázus területét jelölte meg.¹¹⁴

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a szegvár-oromdűlői 1. sírban megfigyelt temetkezési rítus, a részleges állattemetés a Kárpát-medencén belül a tiszántúli területeken gyakoribb. E rítus keleti párhuzamait és egyben előzményeit a délorosz sztyeppén előkerült 6. századi temetkezésekben fedezhetjük fel. Az időrendi megfelelésen túl az azonos nyúzási gyakorlat is emellett szól. A szegvári női temetkezés mellékletei – pl. korongfibulák, medaillonok, lábbeliveretek stb. – egy részének is itt, a Kaukázus északi előterében, ill. a Pontus vidékén találjuk meg a legjobb analógiáit.

A temetési rítus és a régészeti leletanyag jellegzetes, keletről a Kárpát-medencébe bekerült része arra utal, hogy a szegvári 1. sírba eltemetett fiatal nő közösségét az avar vándorlás erről a területről sodorta magával.

E közösség, ill. néptörődék kárpát-medencei temetkezéseiben megfigyelhető közös jellemzőket – elfogadva és kiegészítve Csallány Dezső¹¹⁵ és Somogyi Péter¹¹⁶ összeállítását – az alábbiakban határozhatjuk meg.

¹⁰⁸ Említve Kürti Béla 1983. 174. A vereteket ábrázoló képekért Kürti Bélának tartozom köszönettel.

¹⁰⁹ Kovalevszkaja 1972.100.

¹¹⁰ Erdélyi István – Ojtozi Eszter-Gening W.F. 1969 XXX.t.14.

¹¹¹ Kropotkin V.V. 1958. 214.

¹¹² Fettich Nándor 1937.132.

¹¹³ Kovrig Ilona 1957.125.

¹¹⁴ Kovalevszkaja V.B. 1972.106.

¹¹⁵ Csallány Dezső 1934.

¹¹⁶ Somogyi Péter 1987.

Temetőink viszonylag kis sírszámúak, ill. kiscsoportos, magányos temetkezések. Sírjaik döntő többségének a tájolása É-, ÉK-, K-i. Az általános aknasír mellett gyakori a padkás (fülessír) és a padmalyos temetkezés. Az edénymelléklet – ha van – mindig a koponya mellől kerül elő. Az ételmellékletből a juh keresztcsontját találjuk meg szintén a koponya mellett. Ezen kívül, (sosem ételmellékletként!) általános az állatbőrös (részleges) temetkezés (ló-, marha-, juh).

A viszonylag jól elkülöníthető, jellegzetes ezüst és bronzvereteket préseléssel készítették és öv-, lószerszám-, és lábbeliveretként egyaránt használták.

Ezek kitűnő analógiáit döntő többségében a délorosz szyteppén és a Kaukázus, ill. a Pontus vidékén találjuk meg.

Kárpát-medencei korai, első generációs sírjaikban számos keletről származó és itt már nem készített ékszer kerül elő. A fenti ismervek további bővítéséhez és finomításához, teljességre törekvő eredmények megfogalmazásához többek között a szegvári temető feldolgozása is hozzá fog járulni.

A rendelkezésünkre álló leletanyag számbevétele és azok keleti párhuzamainak összegyűjtése után remény van arra, hogy az írott forrásokban említett, a délorosz szyteppén élő népek egyikével azonosítani tudjuk a Kárpát-medenébe betelepült egyik etnikumot.

IRODALOM

Ahmerov R.B.

1951 Ufimszkije pogrebenija VI-VIII. n.e. *Kratk. Szooobs.* 40. 125-137.

Ahmerov, R.B.

1970 Ufimiszkije pogrebenija IV-VII. vv. n.e. i.ih meszto v drevnej istorii Baskirii in.: *Drevnoszti Baskirii.* Moszkva

Afanaszjev, G.E.

1979 Hronologija mogilnyika Mokraja Balka. *Kratk Szooobs* 158. 43-51.

Ajabin A.I.

1982 Pogrebenia konca VII-pervoj polovini VIII v. v Krimu. in: *Drevnoszti epohi velikogo pereszelenija narodov V-VIII vekov.* Moszkva 165-192.

Artamonov M. I.

1962 *Istoria Kazar Leningrad.*

Awaren

1985 *Awaren in Europa. Schartze eines asiatischen Reitervolkes 6-8. Jh. Nürnberg*

Bálint Csanád

1978 *Vestiges archeologiques de l'époque tardive des Sassanides et leurs relations avec les peuples des steppes.* *Acta ArchHung* 30. 174-212.

Bálint Csanád

1983 *Az avarok és honfoglaláskor bizánci vonatkozásainak régészeti kutatása Magyarországon 1970-1980 között AntTan.* XXX. 116-125.

Blavatszkij, V.D.

1955 *Raszkopi Pantikapeja v 1952 godu.* *KratkSzooobs.* 58,73-87.

Bóna István

1974 *A középkor hajnala.* Budapest

- Bóna István*
1979 A Szegvár-sárpoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz. ArchÉrt 106. 3-32.
- Bóna István*
1982-83 A XIX.század nagy avar leletei. SZMMÉ, 81-160.
- Bóna István*
1986 Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271-896) in.: Erdély története I. szerk. Makkai László-Mócsy András
- Bóna István*
1990 Beitrage zum asiatischen Ursprung der awarenzeitlichen partiellen Pferdebestattungen. WMMÉ XV. 113-123.
- Chantre, E*
1887 Recherches anthropologiques dans le Chaucase III. Paris-Lyon
- Csallány Dezső*
1933 A kunszentmártoni avarkori ötvössír Szentés
- Csallány Dezső*
1934 A Szentés-lapistói népvándorláskori sírlelet Dolg. IX-X.206-214.
- Csallány Dezső*
1958 Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. JAMÉ I. 31-87.
- Csallány Dezső*
1961 Archäologische Denkmäler der Gepiden in Mitteldonaubecken. Arch.Hung38.
- Csallány Gábor*
1939 A Szentés-derekegyházi népvándorláskori sírlelet. FA 1-2. 116-119.
- Derevjanko E.I.*
1988 Baraba v tjurszkoje vremja, Novoszibirszk
- Dimitriev A.V.*
1982 Rannyeszrednyevekovie fibuli in mogilnyika na r. Gyurszo. in. Drevnoszti epohi velikovo pereszelenija narodov V-VIII.vekov. Moszkva 69-107
- Ercegovic-Pavlovic, S.*
1973-74 Avarszki konjanyicski grob iz Mandjelossza. Starinar 107-113.
- Erdélyi István-Ojtozi Eszter-Gening W.F.*
1969 Das Graberfeld von Newolino. ArchHung XLVI.
- Fettich Nándor*
1926 Az avarkori műipar Magyarországon. ArchHung.I.
- Fettich Nándor*
1937 A honfoglaló magyarság fémművessége. ArchHung 21.
- Fettich Nándor*
1943 Győr története a népvándorlás korában. Győr
- Fettich Nándor*
1951 Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez. ArchHung XXXI.
- Fettich Nándor*
1953 A Szeged-nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet. ArchHung 32.
- Fitz Jenő*
1958 Régészeti kutatások Fejér megyében. István Király Múzeum Közleményei B. sor.15.sz.
- Garam Éva*
1978 Angaben zu den archeologischen und historischen Fragen der Mittelawarenzeit. in: Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini
- Garam Éva*
1988 A Mautner gyűjtemény granulációdíszes koraavar kisszűvége. FolArch. XXXIX. 159.-172.

- Gening, V.F.*
1972 Juzsnoje Priuralje v III-VII. vv. n.e. (problema etnosza i jevo proiszhozhgyenyija) in: Problemi arheologii i drevneye isztorii Ugrov. Moszkva 221-295.
- Golgyina R.D.*
1979 Hronologija pogrebalnih kompleksov rannyevo srednyevkovja v Verhnyem Pri-kamje. *KratkSzoobs* 158. 79-90.
- Heikel, J.H.*
1918 Alterümer aus dem Tale des Talas in Turkestan. Helsinki
- Horedt, K-Protase, D.*
1972 Das zweite Fürstengrab von Apahida. *Germania* 50. 174-220.
- Kovács István*
1913 A mezőbánci ásátások. *Dolg.* 4. 265-429.
- Kovalevszkaja V.B.*
1972 Baskirija i Jevrazijszkije sztyepi IV-IX.vv. (po matyerialam pojasznih naborov) in: Problemi arheologii i drevneye isztorii Ugrov. Moszka, 95-117.
- Kovrig Ilona*
1957 Kora-avarkori sírok Törökbálinton. *FA IX.* 119-133.
- Kropotkin, V.V.*
1958 Iz Isztorii srednyevkovovo Kríma (Csufut-Kale i voprosz o lokalizacii goroda Fulli) *SA XXVIII.* 198-218.
- Kropotkin, V.V.*
1962 Kladi vizantyjszkih monet na tyerritorii SSSR, *SA.* 1.
- Kubyshev A.I.*
1980 Raboty Chersonskoj Ekspedicii. *AO* 292
- Kürti Béla*
1983 Az avarok kora. in. *Szeged története I.* 162-207.
- Lipp Vilmos*
1884 A keszthelyi sírmezők
- Marosi Arnold-Fettich Nándor*
1936 Dunapentelei avar sírleletek. *ArchHung* 18.
- Mazsitov H.A.*
1964 K izucsenija arheologii Baskirii i tisjacsetitja nasej eri *ArhEthBask.* II.
1981 Kurgani juzsnovo Urala VIII-XII. vv. Moszkva
- Mesterházy Károly*
1987 Korai avar részleges lovastemetkezések Ártándról és Biharkeresztesről. *FA XXXVIII.* 219-245.
- Nagy Margit*
1983 A gepidák kora. *Tárgyi hagyatékek.* in: *Szeged története I.* 160-164.
- Párducz Mihály*
1956 Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn im II. und III. Jahrhundert. *Acta ArchHung VII.* 139-182.
- Posta Béla*
1905 Régészeti tanulmányok az Oroszföldön II. Budapest
- Rosner Gyula*
1975-76 A Szekszárd-Bogyiszlói úti avar temető ló- és lovastemetkezései. *SzBBÁMÉ VI-VII.* 79-110.
- Runic A.P.*
1979 Rannyeszrednyevkovie szklemi pjatyigora. *SA* 4. 232-247.
- Rusu M.*
1959 Pontische gürtelschallen mit adlerkopf (VI-VII. Jh.u.z.) *Dacia* III.

Rutkovszkaja L.M.

1979 Arheologicseszkije pamjatnyiki IV-VI vv. v rajonye Kremencsugszkovo morja (Ukraina) SlovArch XXVII-2 317-361.

Salamon Ágnes – Erdélyi István

1971 Das völkerwanderungszeitliche Graberfeld von Környe. Stud.Arch. V.

Sinicyn,

1959 Arheologicseszkije issledovanyija Zavolzsszkovo otrjada 1951-55 gg. MIA 60

Slabe, M.

1973 Dravljje – A cemetery from the time of the great migrations. in.: Actes du VIII congress international des sciences prehistoriques et protohistoriques.

Somogyi Péter

1987 Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge zu den archaologischen Hinterlassenschaften osteuropäischer Reiterhirten aus der pontischen Steppe im 6. Jahrhundert. ArchAust. 71.121-154.

Stein Aurél

1928 Innermost Asia III. Oxford

T Szőnyi Eszter – Tomka Péter

1985 Győrszentiván-Söprőshegy: későrómai és kora Árpád-kori temető. ComArchHung 97-123.

Sztancsev, Sz.R.

1957. Novij pamjatnyik rannyej bolgarszkoj kulturi. SA XXVII. 107-132.

Tomka Péter

1986/a A Szttyepei temetkezési szokások sajátos változata. A hun halotti áldozat. Arrabona 22-23. 35-36.

Tomka Péter

1986 Der hunnische Fürstengrab von Pannonhalma. Acta ArchHung 38. 423-488.

Török Gyula

1954 Kora avar sírok Mórán. ArchÉrt 81. 54-60.

Uvarova, P.Sz.

1900 Mogilnyiki szevernovo Kavkaza. Materiali po Arheologii Kavkaza VIII. Moskva

H Vaday Andrea – Kulcsár Valéria

1984 K voproszi o tak nazivajemih szarmatszkih prjazskah. ActaArchHung XXXVI. 239-261.

Voronov, Ju.N. – Bgazsba, O.H.

1979 Novije matyeriali VII.v. iz mogilnyikov Abhazii. KratkSoobs 158. 67-71.

Voronov Ju.N. – Senkao N.K.

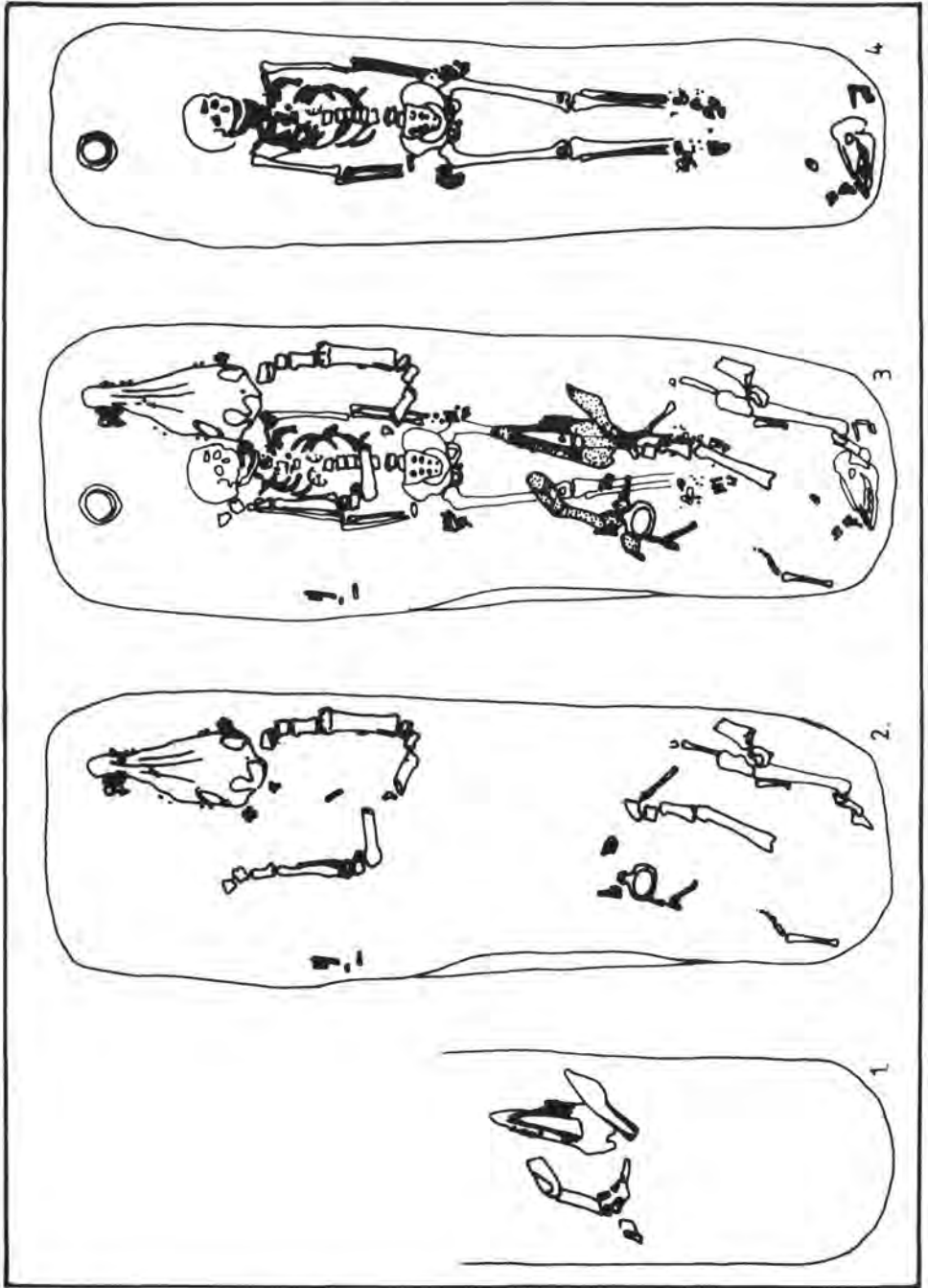
1982 Vooruzsenyie voinov Abhazii IV-VII vv. in: Ambroz A.K. – Erdélyi István: Drevnosztyi ephi pereszelenyija narodov. V-VIII vekov Moskva 121-165

Werner, J

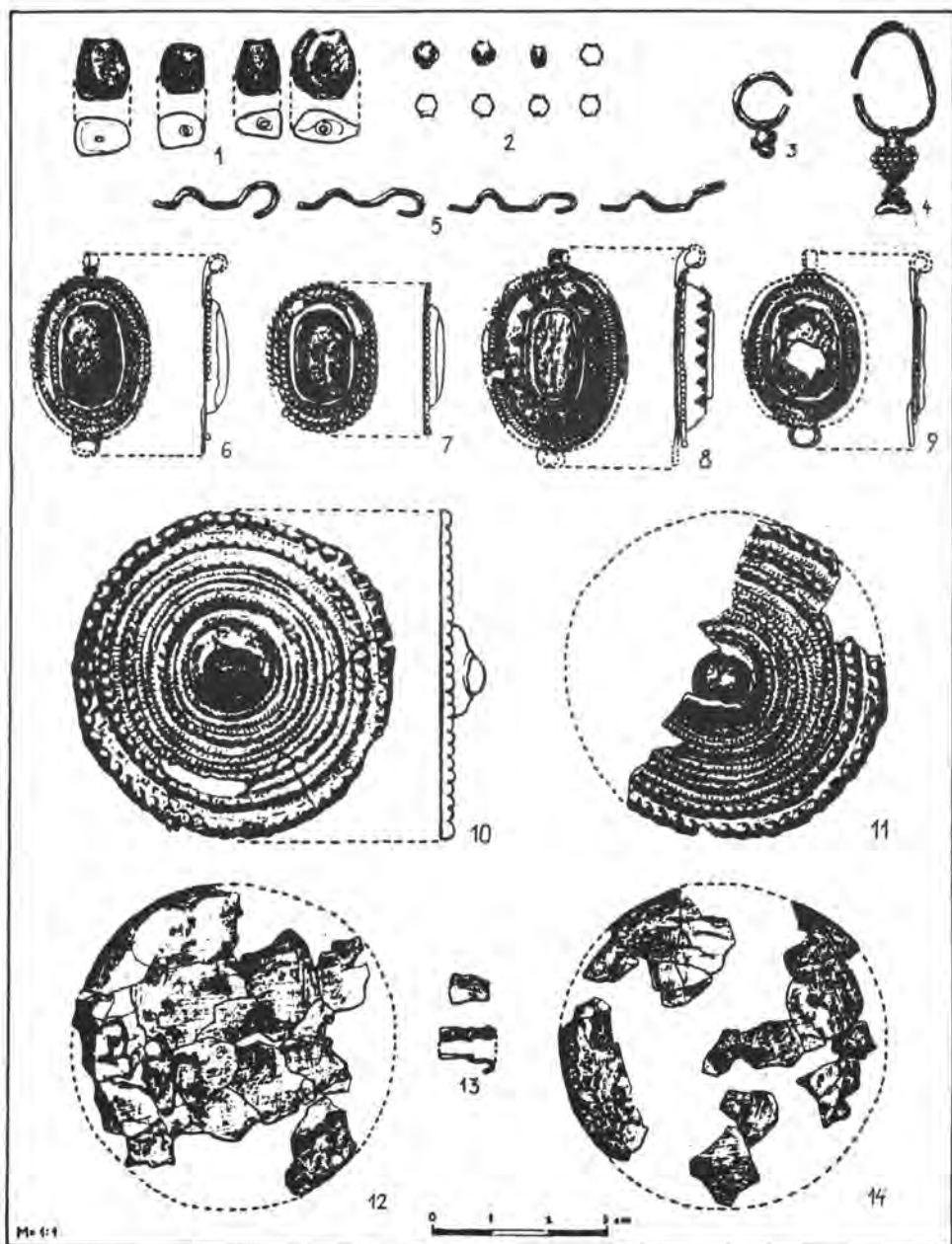
1962 Die Langobarden in Pannonien. München.

Zaseckaja I.P.

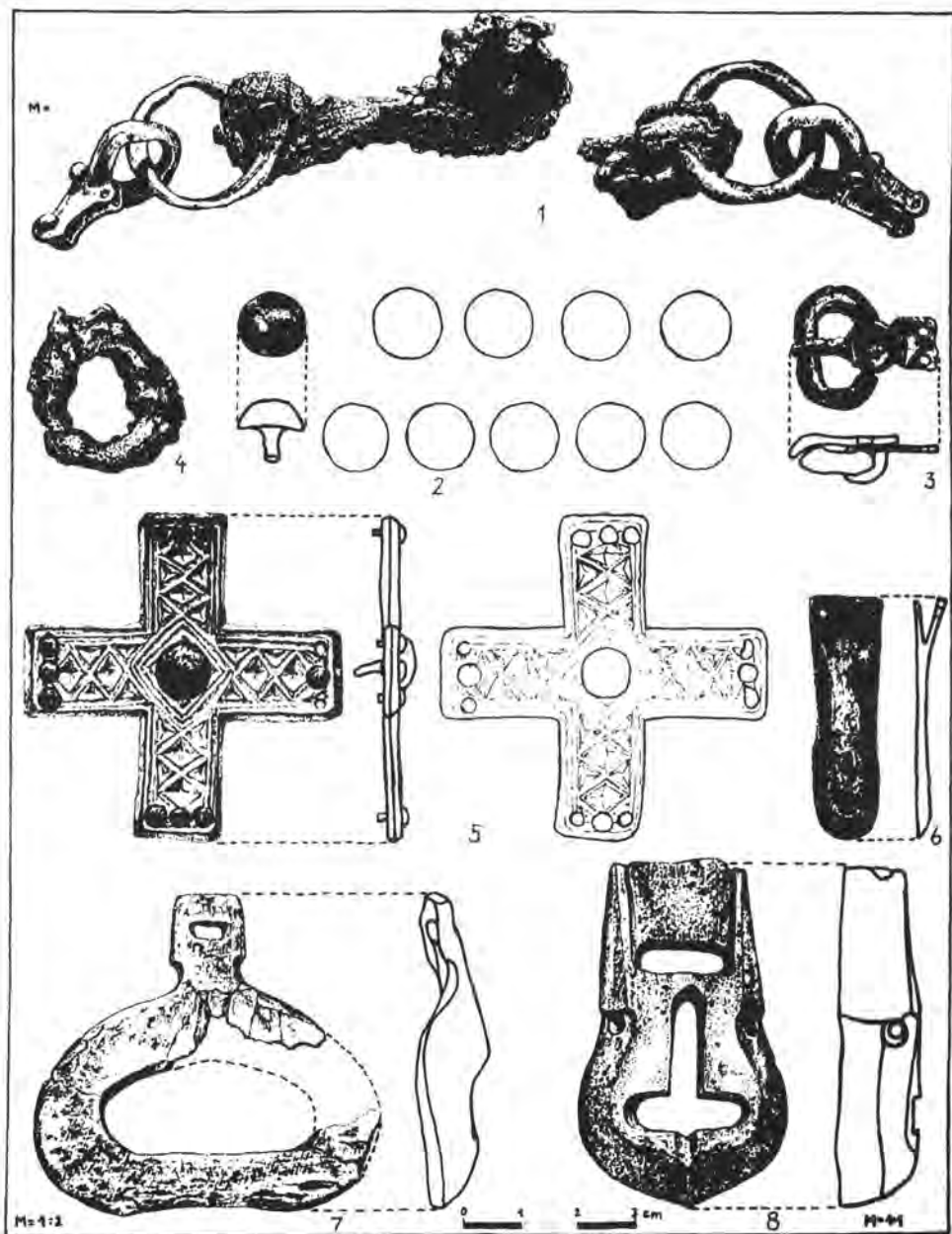
1990 Otnositelnaja hronologija sklepov pozdneanticsnogo i rannesrednevekovogo Bosporskogo nekropolja (konec IV-nacsalno VII.v) Arheologija. Kiev.

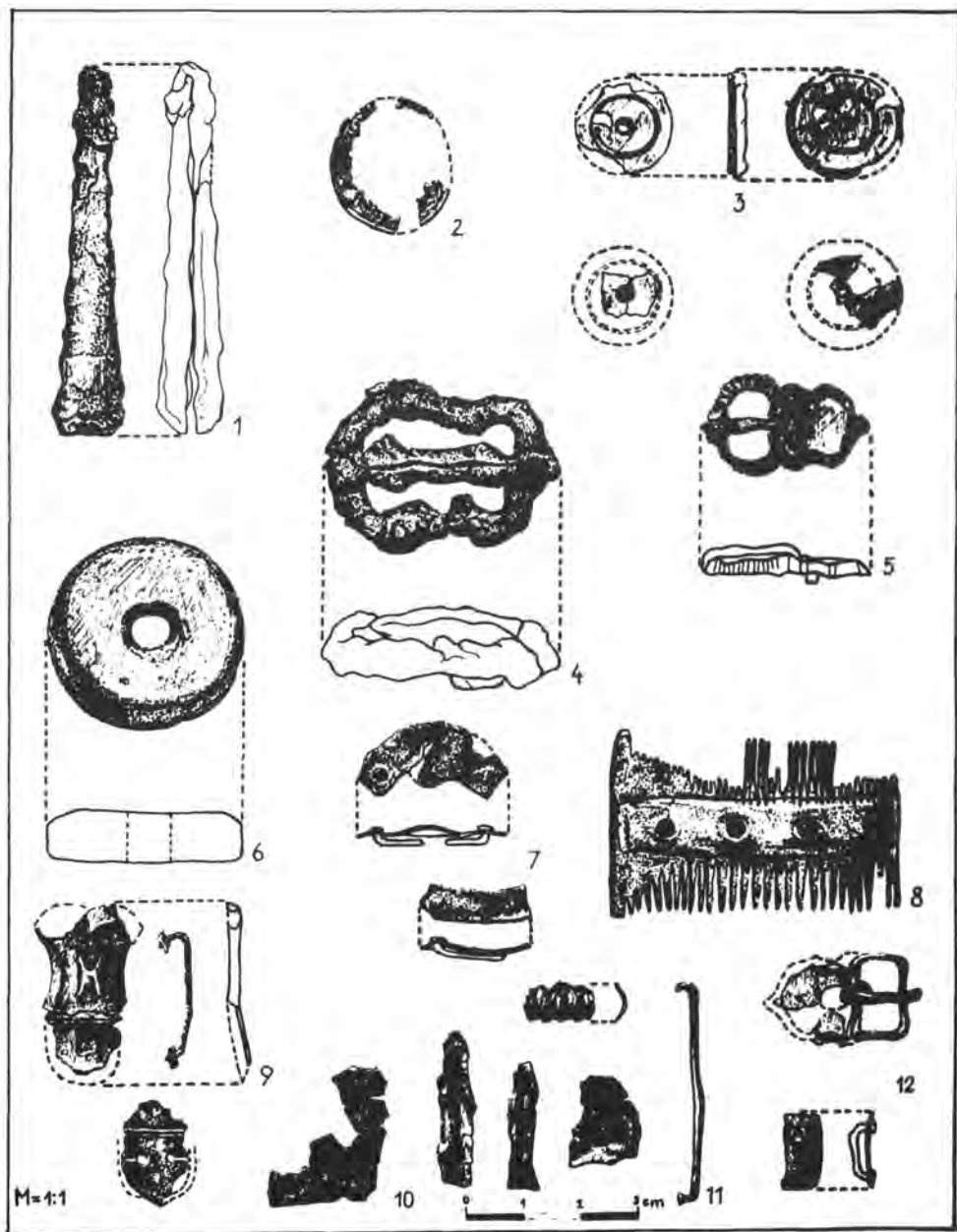
I. tábla

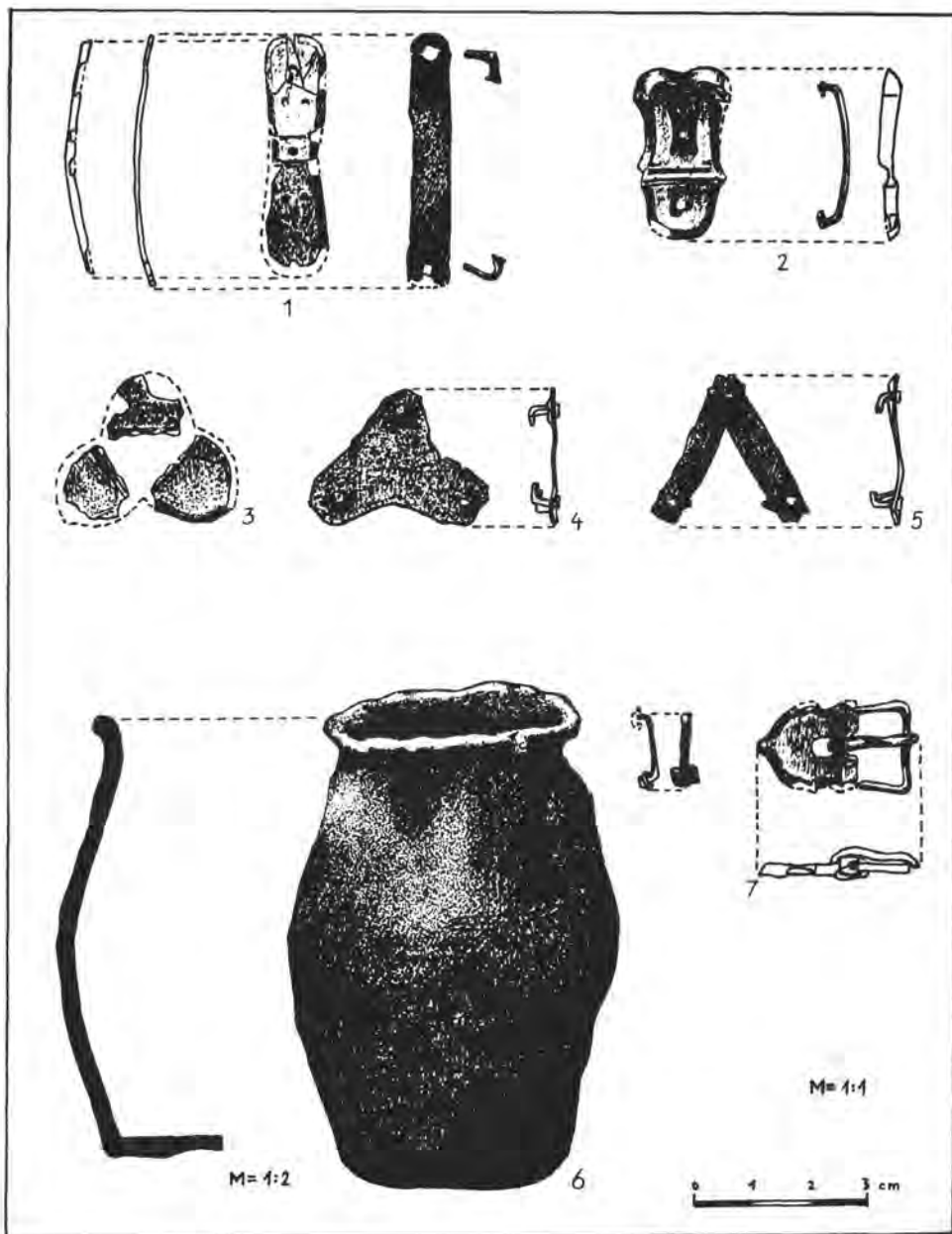
III. tábla

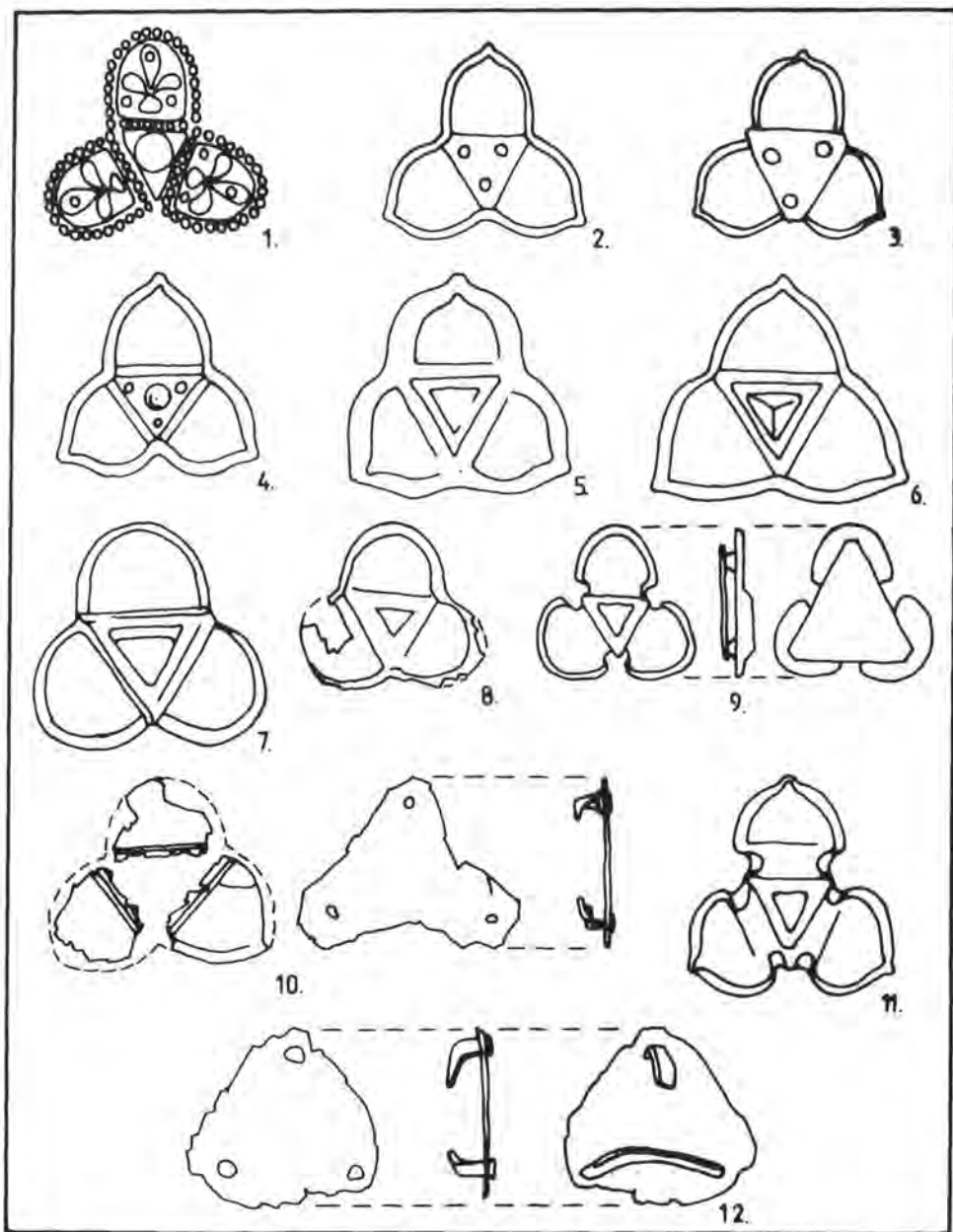
II. tábla

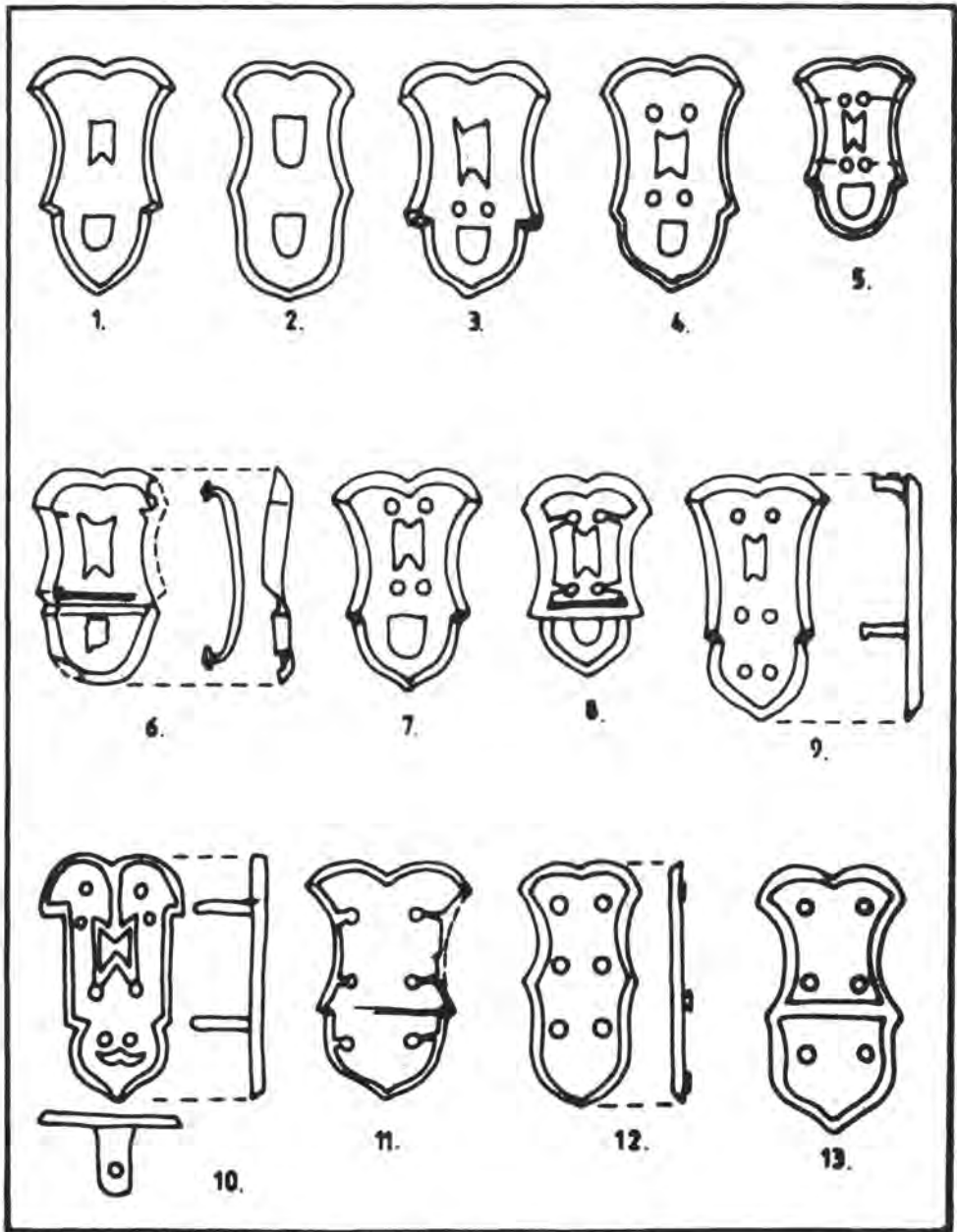
IV. tábla

V. tábla

VI. tábla: 1. Kercs, 2. Belozerka, 3. Ufa, 4. Cibilium, 5. Kamunta, 6. Krim, 7. Zarajszk, 8. Novo Turbaszli, 9. Ukrajna, 10. Szegvár-Oromdűlő, 11. Hajdúszoboszló, 12. Szentés-Sárgapart

VII. tábla: 1. Szultanovszkoje, 2. Csufut-Kale, 3. Vlagyimirov gyűjt., 4. Kercs, 5. Pantikapeion, 6. Szegvár-Oromdűlő, 7. Ukrajna (MNM ideiglenes kiállításán 1990-ben), 8. Mandjelos, 9. Szuuk-Szu, 10. Vernye-Ecsere, 11. Gyurszó, 12. Ukrajna, 13. Zarajszk

DAS GRAB 1 DES FRÜHAWARENZEITLICHEN GRÄBERFELDES VON SZEGVÁR-OROMDÚLÓ

Lőrinczy Gábor

In dieser Arbeit werden das Grab 1 des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes, dessen Freilegung seit 1980 kontinuierlich ist, und einige, sich an diese Bestattungen anschließende Themenkreise behandelt.

Das NO-SW-orientierte Grab enthielt eine Bestattung in drei Schichten. Ganz oben kamen ein Rindschädel und die Fußknochen vor. Darunter wurde eine partikulare Pferdebestattung und weiter darunter das Skelett einer ca. 16-18 Jahre alten, als mongoloid bestimmbaren Frau von leicht deformiertem Schädel freigelegt. (T.I)

Aufgrund der Analyse der Zaumriemenbeschläge der partikularen Pferdebestattung konnte die Folgerung gezogen werden, daß sie im zweiten Drittel des 6. Jahrhunderts in dem Karpatenbecken, aller Wahrscheinlichkeit nach von einem gepidischen Goldschmied hergestellt wurden und als Kriegsbeute in den Besitz dieser awarischen Gemeinschaft gelangten.

Die auf entwickelte Handwerkskenntnisse hinweisende geschnitzte Knochenschnalle und der Knochenbügel, zu dem bis jetzt keine einzige Analogie bekannt ist, sind Bestandteile der vom Osten mitgebrachten materiellen Kultur der Awaren.

Die partikularen Tierbestattungen (Pferde-, Rind- und Schafbestattungen) kommen in der Frühawarenzeit innerhalb des Karpatenbeckens überwiegend jenseits der Theiß vor.

Die östlichen Parallelen und Vorbilder dieses Ritus sind bei den, auf der südrussischen Steppe freigelegten Bestattungen aus dem 6. Jahrhundert zu finden. Außer der chronologischen Entsprechung spricht auch die gleicherweise ausgeführte Schinderei (die abgeschnittene Variante) für diese Verbindung.

Die enge Beziehung zwischen den erwähnten Gebieten kann außer den ähnlichen Bestattungssitten auch durch die Frauenschmuckgarnitur bewiesen werden. Die Parallelen der einzelnen Stücke sind einzeln und in Gesamtheit im nördlichen Vorland des Kaukasus und in der Pontusgegend bekannt.

Aufgrund der behandelten mehrmaligen Übereinstimmungen ist es anzunehmen, daß die Szegvárer Gemeinschaft zu einer Volksgruppe gehört haben dürfte, die durch die awarische Wanderung von der südrussischen Steppe in das Karpatenbecken gestürzt ist.

Погребение I раннеаварского могильника Сегвар-Брёмдюля
Лёринци Габор

В статье публикуется погребение I раннеаварского могильника, исследуемого с 1980 года.

Погребение было ориентировано по направлению СВ-ЮЗ, и было трёхслойным. Сверху находился коровий череп, потревоженный бульдозером, и кости ног, под ними частичное конское погребение, под которым были найдены кости девушки 16-18 лет, со слегка деформированным монголоидным черепом. (рис. I.).

На основании анализа накладок конской узды мы определили, что они были изготовлены в средней трети 6 века в Карпатском бассейне. Накладки явились вероятно работой гелидского ювелира, и, видимо, попали во владение аваров, как трофей. Костяная пряжка, изготовленная с большим мастерством, и костяное стремя, не располагающее аналогами, являются частью материальной культуры, принесенной аварами с востока.

Раннеаварские частичные погребения животных (лошадь, крупный рогатый скот, баран) концентрируются на территориях Карпатского бассейна к востоку от Тисы. Восточные параллели и предпосылки этого обряда можно найти в погребениях 6 века в южнорусских степях. Это доказывается не только хронологически, но и на основе схожести техники обдирания шкуры (усечение конечностей).

Тесные связи этих двух территорий показывает не только погребальный обряд, но и набор женских украшений. Аналогии предметов, отдельно и вместе взятых, можно найти в северных предгорьях Кавказа и в Северном Причерноморье.

На основании перечисленных черт сходства можно предположить, что сегварские авары являлись частью народности, переместившейся в Карпатский бассейн с южнорусских степей в результате аварского переселения.

A LESENCETOMAJ-PIROSKERESZTI KESZTHELY-KULTURÁS TEMETŐ (Előzetes jelentés)

S. PERÉMI ÁGOTA
(Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum)

A lesencetomaj-piroskereszti Keszthely-kulturás temető első leletei 1937-ben, útépités során kerültek elő. A híradások szerint sok csontvázat találtak.¹

1961-ben szintén útépités alkalmával újabb sírokat bolygattak meg. Az épülő műúttól északkeletre agyagbányát nyitottak. A kitermelés során egy körülbelül 15-20 méter átmérőjű gödröt ástak ki és így legalább 60 sír pusztulhatott el. A helyszínen Sági Károly végzett leletmentést.² Ő a gödör körüli sávot kutatta át 7-10 méteres szélességben. 53 sírt tárt fel, amelyek között volt jellegzetes Keszthely-kulturás mellékletű, 4. századi római és több 9. századra keltezhető sír is. A leletek a keszthelyi Balaton Múzeumba kerültek.³

A temető újabb része 1985-ben került elő gázvezeték fektetés közben. A jó 2 méter széles árok kelet-nyugati irányban keresztülvágta a temetőt és legalább 30 sírt tett tönkre részben vagy egészben. Ugyanitt a gázvezetékétől északra telefonkábel is fektettek, de földmunkák nem voltak. Az itt folyó munkálatokra Sági K. figyelt fel és ő jelentette a veszprémi Bakonyi Múzeumnak.

A helyszínre 1985 januárjában mentünk ki. Ekkor három jellegzetes Keszthely-kulturás mellékletű sírt tártunk fel az árok még nyitva levő falában, a domb tetején. A temető rendszeres feltárását 1985 nyarán kezdtük el. A négy évig tartó munka során 205 sírt tártunk fel.⁴ A temető kutatása még korántsem tekinthető befejezettnek. A minden bizonnyal több száz síros temető további feltárását szeretnénk folytatni. Előzetes közleményünkben az eddig nyert ásatási tapasztalatokat próbáljuk összegezni, bemutatjuk a leletek egy részét.

A temető a Lesence pataktól délre, a 84. számú közlekedési úttól keletre helyezkedik el egy kisebb észak-déli vonulatú dombon és annak lejtősebb részén. Északról a 84.sz. úthoz csatlakozó tapolcai mellékút határolja. A névadó Piroskereszt a temetőtől északnyugatra, a Lesencetomajra vezető mellékút elágazásánál van. Régebben a dom-

¹ MRT.I. Keszthelyi és tapolcai járás. Budapest, 1966. 28/3. lelőhely. 113.

² Arch.Ért. 1962. 264. és RégFüz 1962 48.

³ Az 1961-es anyag feldolgozását Müller Róbert végezte el. A kézirat nyomdában van. Mindezek ellenére, mivel a Sági-féle és az általunk feltárt sírok egy temető részei, ezért több esetben fogunk hivatkozni a korábbi feltárás eredményeire, megfigyeléseire.

⁴ RégFüz. 1986. 58. RégFüz 1987. 66. RégFüz 1988. 54.

bon keresztül egy közút haladt át, amelynek nyomait, kilométerkövét megtaláltuk. Délről a balatonedericsi TSZ termőföldjei határolják, keleten pedig legelők és a Szentgyörgy-hegy zárja le a területet.

A terület, amelyen dolgoztunk, a háború óta nem művelték, így a felső 40-50 centiméteres humuszos réteg igen kötött volt. Ez alatt, a dombtetőn és keleti lejtőjén, nagyon köves a talaj. A sírok ebbe a rétegbe voltak belevágva. A domb keletebbi és különösen északi részén a temetkezések a köves réteg alatt húzódó agyagos talajban voltak.

A temető kiterjedésére vonatkozóan még kevés adat áll rendelkezésünkre. A kelet-nyugat irányú árok falában csak a dombtetőig figyeltünk meg sírokat. Valószínűleg itt lehet a temető nyugati határa. A keleti szélét már nem tudtuk megfigyelni, mivel az árkot a helyszínre érkezésünkig betemették. A felszínen gyűjtött ékszertöredékek pedig kevés támpontot nyújtottak. A terület északi részén voltak a Sági-féle sírok. Az akkor kibányászott gödör helyén azóta szeméttelép létesült, így ezen a környéken a feltárás már lehetetlen. Valószínűleg az ettől északabbra eső részen számíthatunk még sírokra. Sági K. adatai szerint éppen ebben, az általa feltárt északi sávban kerültek elő az igen gazdag temetkezések és a sírok is sűrűbben helyezkedtek el. Az 1985-ös ásatások elkezdésekor célunk az volt, hogy lehetőleg minél közelebb kerüljünk a Sági-féle részhez, hogy a két temetőrészt „összekapcsoljuk”. Ezért az ároktól északra eső sávot kezdtük kutatni, amelynek feltárása felerészben már megtörtént.

Az eddig feltárt 205, valamint a Sági K. által feltárt 53 sírral számuk 258. Feltehetőleg 80-90 sír pusztulhatott el az idők folyamán. A korábban feltárt hasonló korú temetők tapasztalatai alapján ez a temetőnek kb. 1/4-e lehet.⁵ Meg kell jegyezni azt is, hogy Lesencetomaj falun belül két helyen is kerültek és *kerülnek* elő Keszthely-kulturális sírok.⁶ Minden bizonnyal egy igen nagyszámú népességgel kell számolnunk, akik viszonylag elég közel telepedtek le egymáshoz. Sajnos telepeiknek eddig még nincs nyoma.

A temetőn belül a sírok többé-kevésbé szabályos észak-déli irányú sorokat alkotnak és viszonylag közel helyezkednek el egymáshoz.⁷ A sírgödörök általában lekerekített sarkúak. A mélység 90-től 200 cm-ig terjed, de ez úgy tűnik nincs összefüggésben az eltemetett vagyoni helyzetével vagy korával.

A halottakat Ny-K-i tájolásban helyezték a sírba, minden esetben hanyatt fektetve és nyújtott helyzetben kerültek elő. A koponyát általában a jobb vagy bal oldalára dőlve találtuk; az alkarcsontok szinte minden esetben a váz mellett voltak, ritkán kissé behajlítva a medencecsontokon. A tájolásban lényegesebb eltérést eddig még nem tapasztaltunk, amelyet esetleg a temető szerkezetével lehetne kapcsolatba hozni. Jelentősebb eltérések csak a Sági K. által feltárt részen vannak. Itt a temetőtérkép jelölése alapján öt olyan sír van, amely ÉNy-DK-i tájolású, illetve északhoz áll közelebb, de egyébként Keszthely-kulturális mellékletűek. Akad néhány sír, amely inkább DNy-ÉK-i tájolású.⁸ Szintén ezen a részen került elő két D-É-i tájolású, feltehetőleg 4. századi

⁵ Lipp Vilmos 1884/a. 7-9. Több száz síros temetőkről ír.

⁶ MRT 28/1 és 28/2 lelőhelyek. Ugyanitt lásd az irodalmat. 113. Kiss Gábor 1984. 168.

⁷ Hasonló megfigyeléseket tett Lipp is. Lipp Vilmos 1884/a. 10-11.

⁸ A fokokat pontosan nem tudom megadni, mivel a feltáró ezeket nem jelölte.

római sír. Talán ennek a temetőrésznek a részletesebb elemzése nyújt majd némi támpontot a temetés sorrendjére vonatkozóan.

A csontvázak általában igen rossz megtartásúak voltak. Sok esetben még a felnőttek vázából is csak kevés csont maradt meg: általában a koponya és a hosszúcsontok.⁹ A gyereksírok többségében pedig egyáltalán nem maradt meg a váz, csupán a mellékletek utaltak arra, hogy a sírban eredetileg gyerek nyugodott. Ezen kívül 12 esetben olyan sírokat is találtunk, amelyek teljesen üresek voltak, de bolygatásnak nem volt nyoma. 11 esetben kerültek elő temetőnkben olyan melléklet nélküli csontvázak, amelyek igen jó állapotban maradtak meg. Sajnos esetünkben a különböző időszakokra keltezett sírok nem különülnek el egymástól, mint például Lipp Vilmos keszthelyi temetőjében, ahol a más-más korú Keszthely-kulturás vagy melléklet nélküli stb. sírok un. „régioik”-ba különváltak.¹⁰ Temetőnkben ilyen rendszer nem tapasztalható. Úgy tűnik, hogy szinte véletlenszerű a más-más korú temetkezések egymás mellé vagy fölé kerülése, kivételt csak a kettős Keszthely-kulturás sírok jelentenek. Így csak feltételezni lehet, hogy melléklet nélküli sírokban feküdtek a legutolsóként eltemetett halottak.

Nehezíti az értékelést, hogy a temetőben igen sok a *rabolt sír*.¹¹ Az eddig feltárt síroknak majdnem a fele. A rablások elsősorban a koponyát és a váz törzscsontjait érintették. A megbolygatott csontokat egy csomóba dobálva, a combcsontok felett találtuk meg a leggyakrabban a sír aljától számított 10-45 cm-el magasabban, vagyis a rablások idején a felszínen még 20-30 centiméter magas hantok látszóttak. Bontáskor, a megbolygatott sír feletti rétegekben gyakran nagyobb köveket is találtunk.¹² Lehetséges, hogy a sírokat a felszínen kövekkel is jelölték. Erre utal, hogy a sírrablók igen pontosan tudták, hol kell az értékeket keresni. Sok esetben a rablóaknak nyomait is megfigyelhettük. Eddig azt tapasztaltuk, hogy a rablások az északi részt érintették elsősorban, de rendszert ebben az esetben sem találtunk.

A feltárt sírok 1/4-ében *koporsóra* utaló nyomokat figyeltünk meg. Ezek kisebb része láda formájú volt, tető nélkül. Egy-két esetben valószínűleg fatörzsből vájták ki a koporsót. Az esetek nagy részében a halott mellé oldalt egy vagy két deszkalapot helyeztek csupán.¹³ Mérhető magasságuk 10-15 cm, szélességük átlagban 5 cm volt. A 47 koporsós temetkezés közül 38 felnőtt, 9 pedig gyerek sírja volt. Közülük nyolcban korai Keszthely-kulturás mellékletű nő nyugodott. A késői Keszthely-kulturás időszakban a koporsós temetkezés nem volt szokásban. Egy kivétel akad, a 81. sír, de ez egy kétrétegű temetkezés része. A mellékletek alapján úgy tűnik, a koporsós temetkezés nem jelentett valamilyen rangot, hacsak az nem, hogy ezekben a sírokban minden

⁹ Ugyanilyen csontvázakat említ Lipp is. Lipp Vilmos 1884/a. 9.

¹⁰ Lipp Vilmos 1884/a. 42-43. Korvig Ilona 1958. 70. Korvig Ilona 1960 164-165.

¹¹ Hasonló megfigyeléseket tett Lipp is. Lipp Vilmos 1884/a.10. Lipp Vilmos 1884/b. 5-6. Korvig Ilona 1960 146.,158.

¹² Feltételezésünket, hogy a kultúra népe a temetkezéseknél köveket is felhasznált, részben támogatják a kutatások során feltárt kőpakolásos sírok is. Kőpakolásos sírokat említ Lipp Vilmos 1884/a. 9 és 11. Lipp Vilmos 1886. 143. Barkóczy László 1968. például 278-279. (4.,5., és 8. sírok) stb.

¹³ Lipp Vilmosnál hasonló. Lipp 1884/a 12. ; Lipp Vilmos 1880.119. Lipp Vilmos 1884/b 8. Korvig Ilona 1960. 158.

esetben bronz karperecek kerültek elő, míg a többi, nem koporsós korai Keszthely-kulturás sírban zömében vas karperecek.

A többi koporsós temetkezés esetében elég nehéz eldönteni, hogy melyik időszakra tehető, mivel a többség rabolt volt és igen kevés keltező értékű mellékletet tartalmaztak.

A teljesség kedvéért szeretném megjegyezni, hogy Sági hat esetben szintén megfigyelt koporsónyomokat, amelyek szerkezete a már említett ládaformára hasonlít.

Néhány esetben valószínűleg *takaróba* csavarva temették el a halottakat, legalábbis erre következtettünk a váz csontjainak helyzetéből. Más nyomát eddig még nem találtuk.¹⁴

A sok rabolt sír ellenére megállapítható, hogy az eddig feltárt sírok zömében nők vagy gyerekek nyugodtak.¹⁵ A biztosan férfi sírok ritkaságszámba mennek.

Az eddigi tapasztalatok, elsősorban a jellemző női viselet alapján két nagyobb kronológiai csoportot különíthetünk el: a korábbi a kiskosaras fülbevalók, a későbbi a nagykosaras fülbevalók viselete jellemzi. Ez megfelel a korábbi kutatások eredményeinek.¹⁶ Külön kell említeni a gyereksírok csoportját, amelyekben a szokásostól eltérő mellékletek is előfordulnak, valamint, a feltehetőleg önálló kronológiai csoportot alkotó, már korábban említett melléklet nélküli sírokat is.

A *legkorábbi csoportot* azok a női sírok alkotják, amelyekből általában nemesfém-ből készült, kisméretű kosaras fülbevalók kerülnek elő. A rovátkolt drótból hajlított és forrasztott, áttört kosárkát egy feltekereselt drótszállal díszített kis lap vagy kúp zárja le. Ennek közepén foglatban kis kőberakás található. A csüngőt a karikához az áttört résznél többszörösen feltekereselt drótszállal rögzítették. (1. ábra) Egy esetben figyeltük meg, hogy a viselet során valószínűleg elkopott drótszálat lencérna pótolta.¹⁷ A fülbevalókarikákat is többféleképpen díszítették; általában kis kőberakásokkal vagy filigrán foglatban kis gömböcskékkel. E sírok jellemzője a többsoros szemesgyöngyökből álló nyaklánc. Az igen változatos kivitelű, formájú, díszítésű üvegyöngyök között nem ritkák a borostyángyöngyök és az átfúrt, valószínűleg római eredetű üvedarabkák. Egy-egy esetben találtunk a nyakláncba fűzve ketté hajtott római bronz fibulát és egy bronz gyűrűt/?, valamint egy kisebb bronz bullát.¹⁸ A Keszthely-kulturára annyira jellemző, a ruha összefogására szolgáló tű ebben az időben nem szokásos. Mindössze két tömör, díszített, bronz tű került elő.¹⁹ Az egyik sírban bronz S-fibulát és egy bronz korongot találtunk. Temetőnkben még két korong ismert: az egyik egy feltehetőleg korai, rabolt sírból, a másik egy késői gyereksírból. Az első példány szinte tökéletes mása a Lipp Vilmos által közölt darabnak.²⁰ A felső, díszített lemez széléit

¹⁴ Korvig Ilona 1960.158.

¹⁵ Ugyanerre a következtetésre jutott Lipp Vilmos 1884/a.18. és Korvig Ilona 1960.160.

¹⁶ Korvig Ilona 1960. 164-165. u.ő. 1958. 70-71.

¹⁷ Hasonló fülbevaló került elő: Lipp Vilmos 1884/a.43.

¹⁸ A bullákról részletesebben Pásztor Adrienn 1986.129-133.

¹⁹ Meg kell jegyezni, hogy a tűket minden esetben a mellkason találtuk, a gyöngyök között. Tehát mindenféleképpen a ruha összetűzésére használták ezeket. Ezzel szemben Lipp több helyen is említi, hogy a koponya alatt (vagyis a haj összetűzésére szolgált) találta a tűk egy részét. Lipp Vilmos 1884/a. 38. u.ő. 1884/b. 17. Kiss Attila 1968.

²⁰ Lipp Vilmos 1884/a 40-41. XIV.t. 335.

ráhajtották az alsó lapra és a két lemez közti részt valamilyen fehér anyaggal töltötték ki. A hátlapon semmi nyoma nem volt zárószervezetnek. A második korong felső lemezének közepén egy kör alakú, kiemelkedő dísz látható, amelyet sugárszerű vonalak vesznek körbe. Hátdoldalán vastú szolgált a felerősítésre. (6. ábra) Lipp ezekhez hasonló, általa közönségesnek nevezett korongokat, több sírban is talált.²¹ A korai viselet tartozéka a vasból és bronzból készült kígyófejes karperec, amely igen változatos díszítéssel és kivitelben került elő, akárcsak más hasonló temetőkből.²² E korai időszak egyik legszebb és egyben a temető eddig leggazdagabb sírja a 39. számú. (Arany kiskosaras fülbevalópár, többsoros szemesgyöngyök, a gyöngyök között kis kereszt és csüngő, bronztű, kígyófejes karperec, orsógomb, ismeretlen rendeltetésű bronz hengeres töredék a jobb felkarcsont alatt).

A későbbi *Keszthely-kulturás* viseletet a nagyméretű, kosaras bronz fülbevalók jellemzik. Ezeket szintén többféle módon díszítették: a bronz drótszálakból hajlított díszítésekén kívül ugyancsak alkalmazták a kőberakást. Gyakori, hogy a fülbevalók mellett még egy egyszerű bronz- vagy ezüstkarika is előkerül, ami utalhat a kosaras függők viseleti módjára. Három esetben figyeltük meg, hogy a fülbevalókarikát – elsősorban a kiszélesedő résznél – javították, megerősítették. A gyöngyök nagy része az avar nők viseletéből is ismert dinnyemag alakú. Az itteniek valamivel nagyobb méretben készültek. Hármas, Z-sodratú lenszála fűzték fel ezeket, több sorban. (A gyöngyök száma a *Keszthely-kulturás* sírok esetében eléri síronként a 250-300-at is.) A bőrből vagy textiltől készült ruhát összefogó tű mérete is megnőtt; szárát hasították, díszítették. Gyakoribb a bronzhuzalból, beütögetett mintával díszített karperec, amelyből két-három darabot is viseltek. (2. ábra)

Temetőnkben előkerült néhány közepes méretű *fülbevalót* tartalmazó sír is. Ezek a fülbevalók nagyrészt bronzból készültek, kivitelben sokban hasonlítanak a fentiekhez. A többi lelet is egy „átmeneti” szakasz bizonyítékaként „értékkelhető”. A tűk egy része tömör, beütögetett mintával díszített vagy kisebb méretű, de már hasított szárú. A nyaklánc nagy része még szemesgyöngyökből áll, bár kisebb számban már megtalálhatók a dinnyemag alakúak is. A bronzkarperecek között megtalálhatók mind a kígyófejes, mind a huzalból hajlított típusok. A későbbi kutatások remélhetőleg újabb támpontokat nyújtanak majd e csoportra vonatkozólag.

A fent leírt kronológiai megállapítást igazolják azok a kétrétegű temetkezések, ahol a két különböző korú *Keszthely-kulturás* sír fedi egymást, de a későbbi temetkezés sohasem bolygatja meg a korábbi. (3. ábra)

Nem mondhatjuk ezt el azokról a még későbbi, már említett, melléklet nélküli temetkezésekről, ahol a jó megtartású csontvázak, viszonylag mélyebb sírokban kerülnek elő. Ezek több esetben is vágják a késő *Keszthely-kulturás* temetkezéseket. A sírokat kirabolták, a csontokat egy csomóba, a sír közepére dobálták. Lehetséges, hogy ez a feltehetőleg legkésőbb ide temetkező nép volt a többi sír kirablója is.

A többi női sír leletei kissé szegényesebbek, de kronológiai szempontból – véleményem szerint – a legjelentősebbek lehetnek. (E sírok leletanyagának nagy része

²¹ Lipp Vilmos 1884/a 40-41. XIV.t. 343.

²² Az egyes tárgytipusok részletes leírására, elemzésére itt nincs módunk. Ezt egy későbbi feldolgozásban szeretnénk megtenni.

még restaurálatlan, így csak utalni tudok egy-egy típusra.) A *fülbevalók* egyszerű bronz vagy ezüst karikafülbevalók, hengerpalástos lengőcsüngőjűek,²³ ezüst vagy bronz két préselt félgömbből összeállított típusok, valamint gyöngycsüngősek stb.²⁴ A sírok nagyrésztében szemesgyöngyöket találtunk. A dinnyemagalakú gyöngyökből fűzött nyaklánc, akárcsak a vas stílusú elég ritka lelet. (4. ábra)

Külön kell megemlíteni a *gyerekstrokot*. Ezek a temetőn belül általában egy-egy csoportban helyezkednek el, viszonylag közel egymáshoz. A gyereksírok esetében szinte teljességgel lehetetlen külön választani a fiú és lány temetkezéseket. Minden bizonnyal Lipp Vilmosnak van igaza, mikor arra gondol, hogy a gyerekek 7-8 éves korig azonosan öltözködtek.²⁵ (Példaként a 95-96. övveretes sírokat említeném. A két sír közvetlen egymás mellett volt. A 95. sírban valószínűleg kisfiú nyugodott. De a 96-os esetében már igen nehéz eldönteni az eltemetett nemét, mivel övvereteken kívül bronz fülbevalókarika, szemesgyöngyök, bronzkarperec, kés és karika került elő.)

Keszthely-kulturás gyereksír ritkaság számba megy. Korábban mindössze két késői és egy korai Keszthely-kulturás temetkezés került elő. A többi sírban a már említett fülbevalótípusokkal találkozunk. Ezek csak méretben térnek el a felnőttektől. Minden esetben túlnyomórészt tarka szemes gyöngyöket hordtak. Néhány esetben olyan fűzereket is találtunk, amelyekre bronz karikát, esetleg bronz övveretkéket, néhány esetben pedig igen rossz állapotban előkerült, feltehetőleg római érmét is felfűztek.²⁶ A felnőttekhez hasonlóan szintén viseltek bronz vagy vas karpereceket, vas csatokat, késeket, karikákat. (5. ábra) A gyerek sírok közül külön szeretném megemlíteni a 78. sír madár alakos bronztűjét vagy a 80. sír már korábban tárgyalt korongfűlőjét. (6. ábra) Egy esetben került elő vascsőrgő.²⁷

A Keszthely-kulturás temetőekben igen ritka az *edénymelléklet*. Temetőnkben eddig öt agyagedény került elő, mindegyik gyereksírból, általában a koponya környékéről. Négynek a párhuzamai megtalálhatók az avar emlékanyagban. A szürkésbarna, csillámos anyagú, rosszul kiégetett edények pereme kihajoló, legömbölyített, testük a fenék felé szűkül. Felületüket egyenes- és hullámvonalkötegek díszítik.²⁸ Más típus képvisel a 90. sír tálformájú edénye (restaurálás alatt), amely inkább a langobárd keramikához áll közel.

Itt kell megemlíteni a Sági Károly által feltárt rész másik két sírját is. A 13. számú D-É-i tájolású, bolygatott sírban egyfűlű korsó került elő. A feltáró a sírt római korinak tartja. A másik, 52. számú sírből szintén egy római bögre került elő.²⁹ Egy-egy sír-

²³ A hengerpalástos lengőcsüngőjű fülbevalók részletes elemzése Pásztor Adrienn 1986. 124. A példányaink az I. típusba tartoznak.

²⁴ A többi Keszthely-kulturás temetőben is igen gyakoriak a nem kosaras fülbevalókat tartalmazó sírok. A Lipp által bemutatott fülbevalók közül néhány a mi temetőnkben is előfordult. Lipp Vilmos 1884/a. 32-34. X.t. 258.,259.,261.,264.,267. stb. Korvig Ilona 1960. 160-161.

²⁵ Lipp Vilmos 1884/a. 29. Korvig Ilona 1960.160.

²⁶ Lipp is említi ezt a szokást, bemutat néhány csüngőt. Lipp Vilmos 1884/a. 31., IX.t. 249-256.

²⁷ Érdekesképpén szeretném megemlíteni, hogy Lipp szerint elképzelhető, hogy a vascsőrgőket a „ruha lecsüngő csücskébe” varrták, mivel elsősorban ezeken a tárgyakon talált textilnyomokat. A mi csőrőnkön is volt textilnyom, de ez több mint valószínű, hogy a szemfedő maradéka lehet. Lipp Vilmos 1884/a. 19.

²⁸ Hasonlókat említ Lipp Vilmos 1884/a. 16.

²⁹ Korvig Ilona 1960. 164., szintén gyerek sírből.

ban előfordulnak kisebb-nagyobb edénytöredékek is, de ezek általában nem jellegzetes darabok.

Szintén a ritka leletek közé tartoznak a vasabroncos *favödrök*. Temetőnkben három sírból került elő. Ezek közül kettő gyereksírból, a koponya környékén.³⁰ A harmadik példány a 129. sírból ismert. Ez utóbbi két, elég vastag pántból állt, fogantyúja nem volt. Az abroncsok végeit egymásra hajlították és kis szegekkel erősítették a dongákhoz. A farészekből sajnos nem maradt meg semmi. Temetőnkéből még egy darab ismert, a Sági-féle részen feltárt igen gazdag mellékletű 6. számú gyerek sírből. Itt a lábfejsontok mellett került elő. A 7,7 cm átmérőjű edénynek a füle is megmaradt.³¹

Ugyancsak ritka lelet az agyag *orsógomb*. Ezidáig négy sírből ismert. Ezek közül három korai Keszthely-kulturás temetkezés volt a jellegzetes kísérő leletek alapján. A negyedik egy – valószínűleg későbbi – bolygatott temetkezésből származik. A Sági-féle temetőrészben szintén két helyről, a 6. és a 7. számú sírokból ismert orsógomb, szintén a mi negyedik példányunkhoz hasonlóan, zömében dinnyemag alakú gyöngyök társaságában.

A Keszthely-kulturás temetőkben egyébként elég ritkák a háztartási *munkaeszközök*.³² Valószínűleg ezek sírbatétele nem volt szokásban. Ugyancsak ez a helyzet a *vaskések* esetében is. A kisméretű, egyenes, egyélű kés hat sírből ismert. Ezek közül háromban késő Keszthely-kulturás mellékletek voltak, a másik három rabolt sír volt, de az itt talált gyöngyök alapján ezek szintén a későbbi temetkezések közé tartoztak.

Mint erről már szó volt, a temető sírjainak zömében nőket és gyerekeket találunk. A férfi sírok mennyiségének megállapítását nehezíti, hogy igen sok a rabolt sír és a megmaradt leletek alapján (ha egyáltalán maradt) nem minden esetben lehet következtetni az eltemetett nemére.

Eddig négy sírből kerültek elő igen rossz állapotban levő *överetek*. Ezek közül kettő gyereksír volt. A veretek egy részét bronzlemezből vágta ki (67. és 95. sír). A felületet mindkét esetben ónozták. A 67. sír veretei téglalap alakú díszítetlen bronzlemezek. A négy sarokban és középen egy-egy gömbölyű fejű szeg szolgált a felerősítésre.³³ A másik kerek bronzlemez, beütögetett pontsorról és koncentrikus vonallal díszített. Középen nittszeg található. Ide tartozik egy préselt, bronz, négyszögletes, díszített, valamint három bronz, téglalap alakú, két-két nittszeggel ellátott veretke is. A préselt veretek (96. gyerek és 122. rabolt sír) igen rossz állapotban maradtak meg. Amennyire az apró töredékekből következtetni lehet az első négyszögletes, a másik téglalap alakú, feltehetőleg szintén díszítettek voltak. A 122. sírből valószínűleg szíjvégek kerültek elő. A két bronzlap közé falemezkét helyeztek megerősítés céljából. A veretek száma 6-7 darab volt. Mindegyik övhöz tartozott csat (a 67. sír esetében bronzcsat vaspecekkkel), karika és kés. A gyereksírokban ezeken kívül gyöngyök, illetve a már korábban említett 96. sírban bronz fülbevaló és karperec is volt.

³⁰ Hasonló darabok Lipp Vilmos 1884/a 16-17. Lipp Vilmos 1884/b. 9.

³¹ Hasonlók voltak: Korvig Ilona 1960. 163.

³² Hasonló megfigyelést tett Korvig Ilona is. 1960. 163.

³³ Ez a típusú överet igen gyakori az avar temetőkben. Lipp is bemutat egy hasonló darabot. Lipp Vilmos 1884/a 25. VI.t. 132.

A férfi sírok egyéb leletei közé tartozik a nagyobb méretű *vaskés* (20 esetben), gyakran fa nyomokkal a markolaton, vas függesztőkarika és egy-két darab *vascsat*. (7. ábra) Ritkábbak az egyszerű szögletes bronz csatok vaspeckekkel és egy esetben került elő bizánci bronzcsat. Itt szeretném megemlíteni a 118-as rabolt sírt. A váz baloldali combcsontjánál kisebb bőrtarsolyra utaló nyomokat találtunk, benne kovákat, vaskést fanyommal bronzlapocskákat, egy gyöngyszemet és vastöredékeket. A sírban egyébként két *vascsat* és még egy nagyobb *vaskés* is volt.

Fegyvereket ezidáig nem találtunk, bár Sági Károly említ egy harci bárdot az 1. bolygatott sírból.

A férfi divathoz hozzátartozott a *fülbevaló* is. A bronzból készült egyszerű fülbevalókarikából egy darabot viseltek. Az általam feltárt temetőrészben eddig három S-végű karika került elő. A többi melléklet alapján ezeket férfi temetkezéseknek tarthatjuk. (Kések, karikák, csatok.) Sági K. szintén talált kettős S-végű karikákat, de ezek mellett mindig volt egy másik fülbevaló is, ellentétben a mi egy-egy darabunkkal. Minden bizonnyal ezek a sírok a temető utolsó fázisába tartoznak.

Korábban már szó volt arról, hogy temetőnkben igen kis számban fordulnak elő edények, favödörök, amelyek általában a túlvilági útravalót tartalmazzák. Mindössze két esetben került elő *tojásmelléklet* gyerek sírból. *Állatcsontot* csak egy esetben találtunk. Hasonló a helyzet más Keszthely-kulturás temetőkben is.³⁴ Mindez arra utalhat, hogy az idetemetkezők keresztények voltak. A pogány szokások továbbélését csak gyereksíroknál figyeltük meg eddig. Kivételt csak a favödörmellékletes 129. sír képez. Az ide temetkezők keresztény voltára utal a 39. sír kis keresztje, amely tudomásom szerint az egyedüli Keszthely-kulturás temetőből.

Végezetül még megemlítem a 155. sírt, amelyben csontvázat nem találtunk, de a sír végébe egy gödör volt beásva. Ebben állatszaru/?/ volt, amelyet feltehetően pogány szertartás emlékeként értékelhetünk.

Az eddigi feltárások során több esetben sikerült igazolni a korábbi ásatások tapasztalatait, ezeket alátámasztani. A részletesebb anyagelemzés, de elsősorban a további feltárások remélhetőleg újabb következtetések levonására adnak lehetőséget.

IRODALOM

Barkóczy László

1968 A 6th Century Cemetery from Keszthely-Fenekpuszta. Acta Arch Hung. 20. 275-311.

Kiss Attila

1968 A Keszthely-kultúra helye a pannóniai római kontinuitás kérdésében. Arch.Ért.95. 93-101.

Kiss Gábor

1984 Funde der Awarenzeit aus Ungarn in Wiener Museen I.Funde aus der Umgebung von Keszthely. Arch Austriaca 68. 161-201.

Kovrig Ilona

1958 Megjegyzések a Keszthely-kultúra kérdéséhez. Arch.Ért. 85. 66-72.

³⁴ Lipp hasonló megállapítása. Lipp Vilmos 1884/a 32.

Kovrig Ilona

1960 Újabb kutatások a keszthelyi avarkori temetőben. Arch.Ért. 87. 136-166.

Lipp Vilmos

1880 Keszthelyi leletek. Arch. Ért. 14., 1880.

Lipp Vilmos

1884/a A keszthelyi sírmezők. MTA. Archeológiai Bizottságának Kiadványai. Budapest

Lipp Vilmos

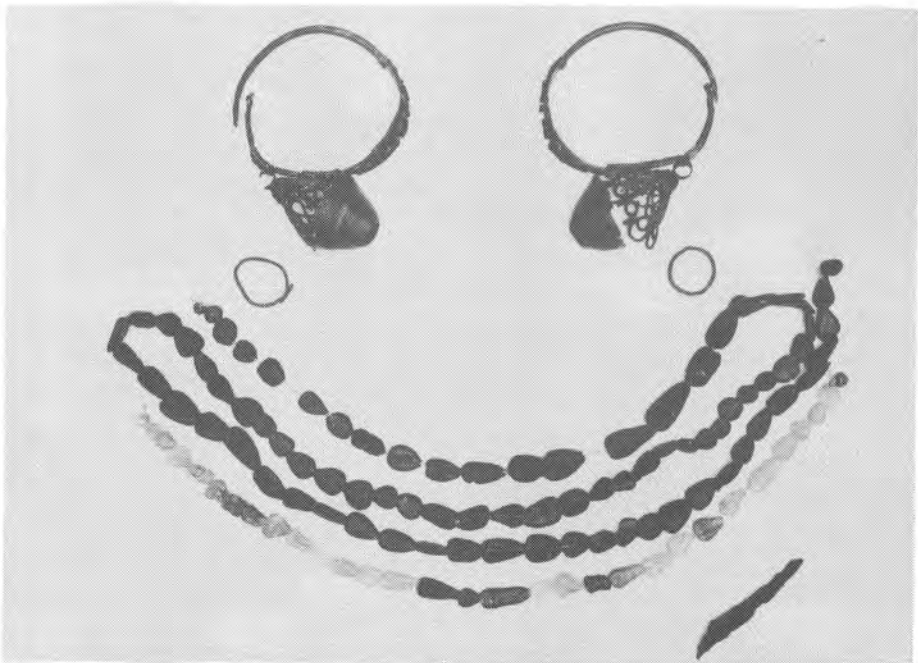
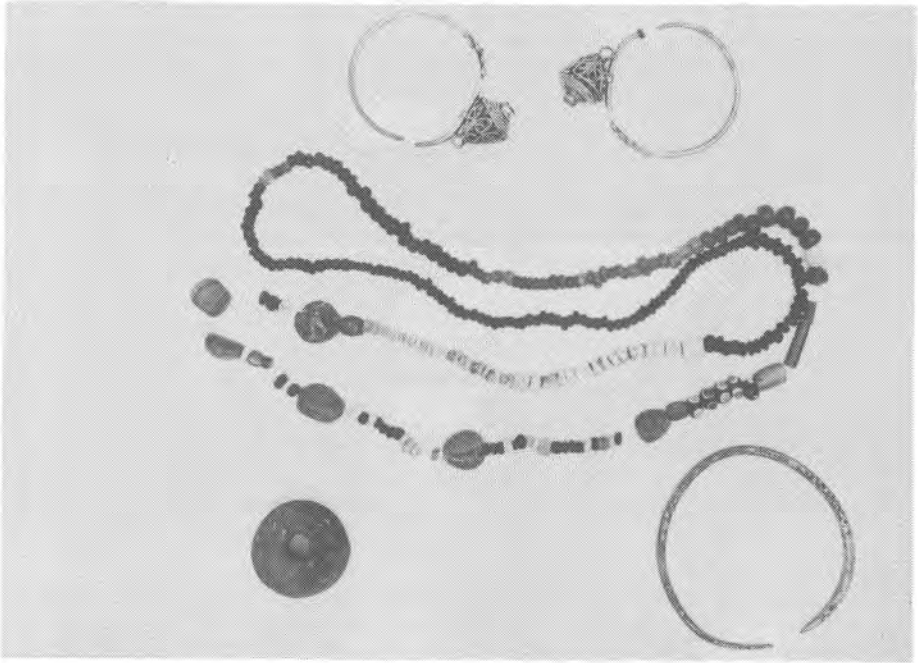
1884/b A Keszthely-dobogói sírmező. ÉTK. 1. Budapest.

Lipp Vilmos

1886 A fenéki sírmező. AK 14. 1. 137-159.

Pásztor Adrienn

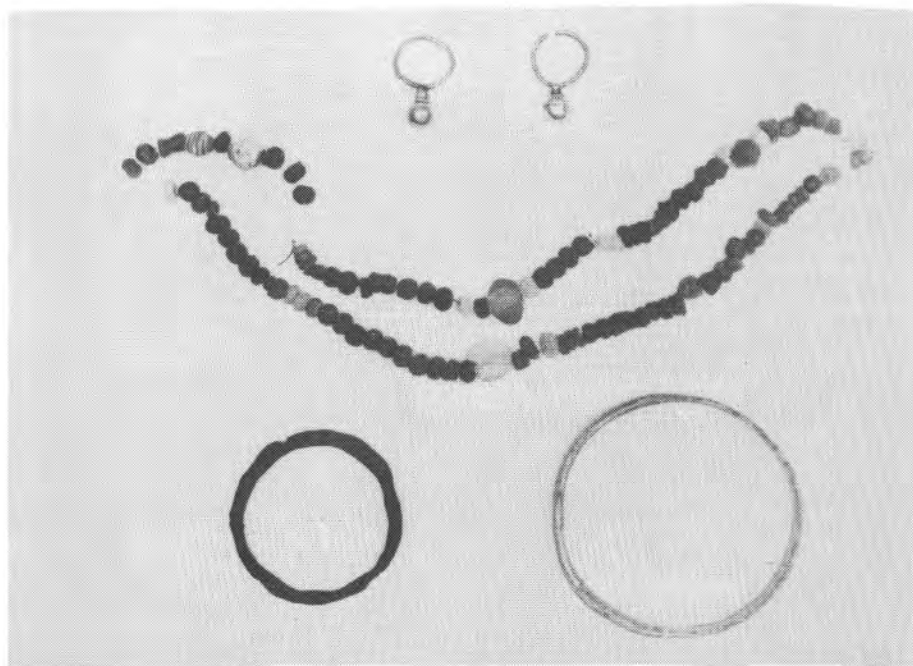
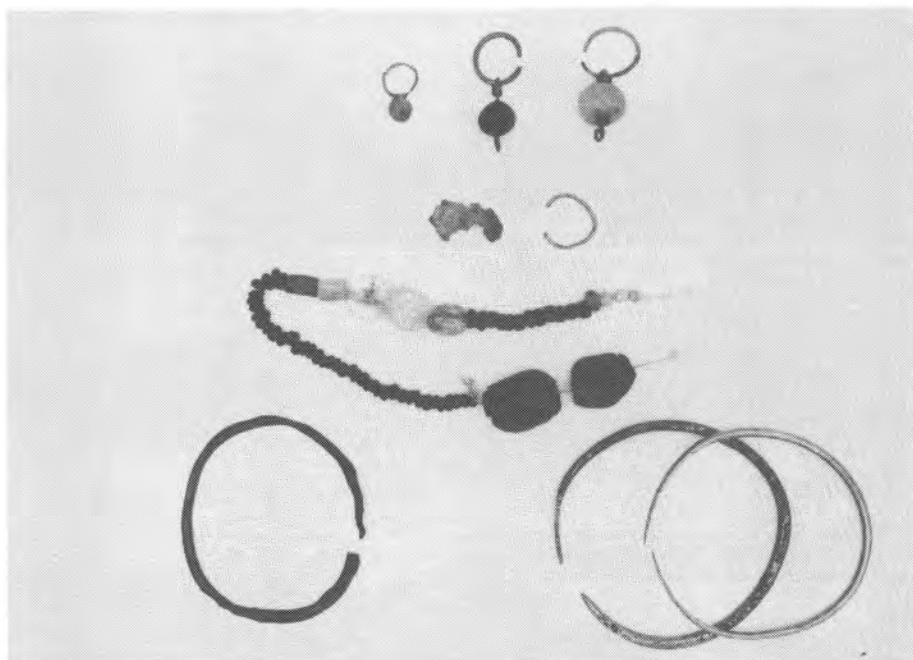
1986 Adatok a közép-avarkori ékszerek kérdéséhez. Arch.Ért.113. 1. 113-129.

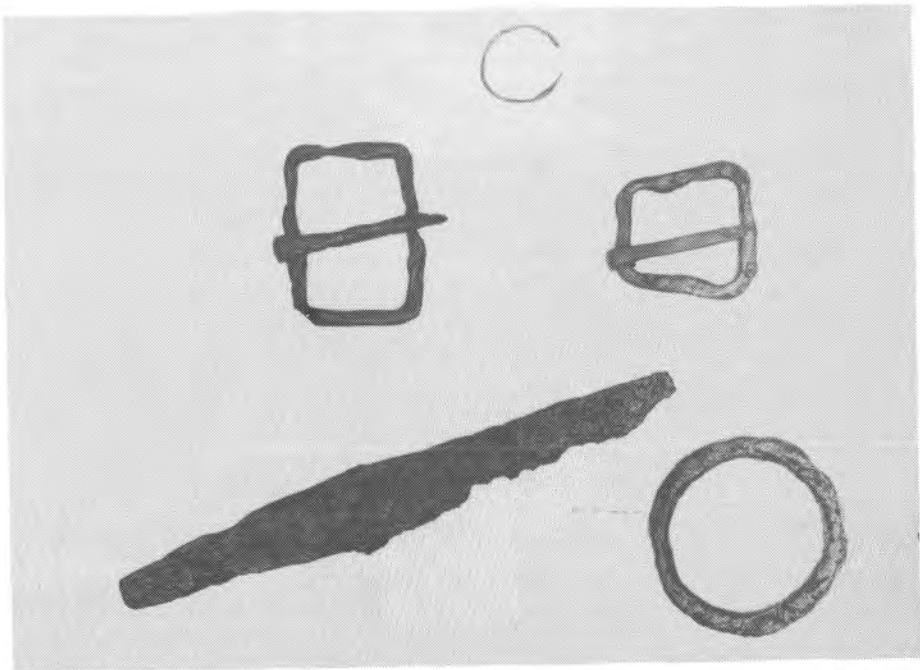
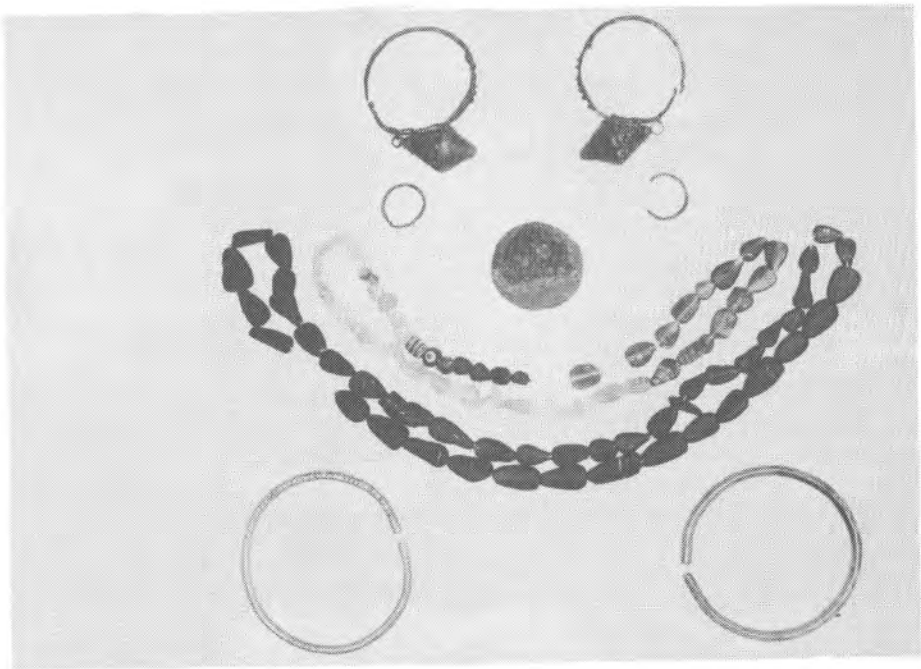
1. kép

2. kép

3. kép

4. kép

EIN GRÄBERFELD DER KESZTHELY-KULTUR VON LESENCETOMAJ-PIROSKERESZT (Vorbericht)

S. Perémi Ágota

Seit 1985, im Laufe der regelmäßigen Freilegung des in der Fachliteratur seit langem bekannten (1937, 1961) Gräberfeldes kamen 205 Gräber zum Vorschein.

Über die Ausdehnung und Belegungschronologie des Gräberfeldes stehen uns nur wenige Angaben zur Verfügung. Zusammen mit den früher freigelegten oder geborgenen Gräbern (ungefähr 280 Gräber insgesamt) ist annähernd ein Viertel des Gräberfeldes erschlossen. Die Gräber befinden sich beinahe regelmäßig in N-S gerichteten Reihen. Die Bestatteten wurden W-O orientiert ins Grab gelegt.

Das Gros der Skelette blieb in sehr schlechtem Zustand erhalten. In mehreren Fällen konnten nur die Beigaben freigelegt werden. Es wurden 12 leere Grabgruben und einige Gräber mit Skeletten sehr guten Zustandes, aber immer ohne Beigaben freigelegt. Es scheint so, daß die letzteren die jüngsten Gräber des Gräberfeldes darstellen.

Es gibt Bestattungen, wobei das jüngere Grab ein älteres teilweise überlappte, aber nie zerstörte. Sie sind von chronologischem Gesichtspunkt aus sehr bedeutend. Die Auswertung des Gräberfeldes wird dadurch erschwert, daß beinahe die Hälfte der freigelegten Gräber geplündert war. Spuren von Särgen wurden öfters beobachtet, vor allem in den frühen Frauengräbern der Keszthely-Kultur.

Anhand der Beigaben scheint es so, daß in den bis jetzt freigelegten Gräbern hauptsächlich Frauen und Kinder bestattet wurden. Für die Tracht der älteren Phase sind die kleinen Körbchenohrringe aus Edelmetall, Augenperlen, eiserne oder bronzene Armreifen mit Schlangenkopf charakteristisch. In dieser Zeit war die Verwendung von Stylusnadeln noch nicht allgemein verbreitet. Später nahm die Größe der bronzenen Körbchenohrringe zu und auch ihre Struktur veränderte sich. Häufige Funde sind die bronzenen Nadeln mit solidem oder gespaltelem Stiel, die melonenkernförmigen Perlen und die Armreifen aus verziertem Bronzedraht.

Die Tongefäße sind verhältnismäßig selten. Bis jetzt sind 5 Gefäße, alle aus Kinderbestattungen, bekannt. Die beiden Eierbeigaben fanden sich ebenfalls in Kinderbestattungen. In drei Gräbern, darunter ebenfalls zwei Kinderbestattungen, wurden Holzeimer mit Eisenbeschlägen gefunden.

Inwieweit es anhand der ärmlichen Beigaben beurteilt werden kann, ist die Anzahl der Männerbestattungen nicht groß. Bis jetzt wurden aus vier Gräbern Gürtelbeschläge sehr schlechten Zustandes freigelegt. Zwei davon stammen aus Kinderbestattungen. Das Gros der Funde besteht aus Eisenmessern, Schnallen, Ringen und Feuerschlägern.

Der größere Teil der Bestatteten sollte schon christlich sein. Diese Annahme wird durch ein kleines Kreuz aus der reichsten Bestattung des Gräberfeldes unterstützt. Das Weiterleben der heidnischen Bräuche wurde nur in den Kinderbestattungen beobachtet.

Могильник культуры Кестхей в Лешенцетомай-Пирошкерест
Переми Агота

В ходе систематического исследования давно известного могильника (раскопки в 1937, 1961 годах) было найдено 205 погребений с 1985 года.

О размерах, хронологии могильника в нашем распоряжении пока мало данных. Вместе с захоронениями, найденными ранее (всего около 280 захоронений) известна примерно четверть всего кладбища. Погребения совершались рядами, направленными с севера на юг, покойники были ориентированы головой на запад.

Большая часть скелетов находится в весьма плохом состоянии. Во многих случаях сохранился только инвентарь. Кроме этого были найдены совершенно пустые могилы (12 погребений), а также безинвентарные, но хорошо сохранившиеся скелеты. Видимо, здесь похоронены наиболее поздние покойники. Значительны с хронологической точки зрения двойные захоронения кестхейской культуры, где более позднее захоронение отчасти совпадает с ранним, но никогда не тревожит его. Анализ погребений затруднен, так как половина погребений была разграблена. Во многих случаях фиксировались остатки гроба, в первую очередь в ранних женских могилах кестхейской культуры.

Судя по инвентарю в большинстве могил, открытых до сих пор, были похоронены женщины или дети. Ранняя мода характеризовалась небольшими серьгами с корзинками из благородного металла, глазчатыми бусами, железными или бронзовыми браслетами со змеевидными концами. В более поздний период размеры бронзовых серег с корзинками выросли, изменилась также их конструкция. Часто встречаются бронзовые булавки - сплошные и с отверстием, бусы в виде арбузной косточки и орнаментированные браслеты из бронзовой проволоки. Инвентарь остальных женских могил более простой.

Относительно редко мы находили керамику. Пока известно пять штук, все они происходят из детских погребений, так же как и яйца, найденные в двух случаях. Деревянные ведерки с железными обручами были обнаружены в трёх погребениях, два из них - детские.

На основании бедного инвентаря можно считать, что мужских захоронений мало. До сих пор было найдено четыре поясных набора (два набора из детских могил) плохой сохранности. К большей части находок относятся железные ножи, пряжки, кольца, огниво.

Большинство людей, похороненных в этом могильнике, вероятно уже принадлежало к христианской вере. Это подкрепляется небольшим крестиком, найденным в самом богатом захоронении могильника. Продолжение языческих обычаев наблюдается только в детских могилах.

A KÉTHELY – MELEGOLDALI KESZTHELY-KULTÚRÁS TEMETŐ (Előzetes jelentés)

KÖLTŐ LÁSZLÓ
(Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum)

1988. júl. 4-én a SMMI bejelentést kapott, hogy Kéthelyen a helyi termelőszövetkezet gépei földkitermelés közben régészeti lelőhelyet bolygattak meg. A túlnyomórészt őskori telepjelenségekre utaló töredékek miatt dr. Honti Szilvia szállt ki a helyszínre, aki ekkor két Keszthely-kultúrás temetkezést tárt fel. A leletmentést folytatva, 1988. júliusban és novemberben, valamint 1989. júniusban, a falutól Ny-ra lévő melegoldali dűlőben (1. ábra) eddig összesen 48 sírt tártunk fel. A bányászat terepviszonyai miatt nem összefüggő területen, hanem két csoportban, melyek egymástól kb. 30 méterre helyezkednek el (2. ábra). A közbeeső terület feltárását 1990-ben terveztük, azonban a Tsz előzetes egyeztetés nélkül tereprendezést végeztetett, melynek során ezt a részt elpusztították. Így sajnos, miután a két feltárt temetőrészlet összefüggéseit nem sikerült eddig tisztáznunk, azok önmagukban jelentősebb történeti következtetések levonását nem teszik lehetővé. A feltárt leletanyag minősége és összetétele miatt azonban érdemes legalább az eddig hitelesen feltárt sírok anyagából az első 28 sír restaurált leleteinek bemutatását, valamint bizonyos általánosítható jelenségek megállapítását megkísérelni.

A temetkezés valószínűleg az eredeti terepviszonyokat követve, nagyjából ÉNy-DK-i, illetve ÉÉNy-DDK-i irányú sorokban történt. Több helyen figyelhettünk meg a sírok között üres (kihagyott?) helyeket. Sajnos ezek az esetek többségükben csak valószínűleg a bánya előkészítése során történt dózerolás közbeni pusztításnak „köszönhetőek”. Néhány esetben azonban nyilvánvalóan eredetileg is kihagyott helyekről lehet szó. A sírok tájolása általában NyDNy-KÉK. Koporsóra utaló nyomokat nem sikerült rögzítenünk. A csontváz helyzete alapján egy esetben (21. sír) arra következtethetünk, hogy a halottat biztosan valamibe becsavarva helyezhették a sírba. Bolygatást több esetben észleltünk.

A kerámialelet kevés. Mindössze egyetlen sírban (6. sz. gyermeksír) találtunk egy kézzel formált fekete edényt (2. t. 16.). A feltárt sírokban a klasszikus Keszthely-kultúra¹ leletanyag került elő. 10 sírban találtunk kosaras fülbevalókat, melyeknek viseleti

¹ Bóna István a XIX. század nagy avar leleteiről írott munkájában (Szolnok megyei Múzeumi Évkönyv 1982-83., 81-160. o.), a keszthely-fenekpusztai álcsatos-tamgás „Martinovka” sírok c. fejezetben (117. o.) keményen bírálja ezt az elnevezést. E rövid tanulmányban nem lehet célunk, hogy az elnevezésről

módját is sikerült rögzítenünk. E szerint ezeket a súlyos, nagy ékszereket valószínűleg fülben viselhették, és hátul a tarkónál, vagy elől a nyakon finom bronz, illetve ezüst láncocskával, vagy zsinórral össze is kötötték (ld. 7. tábla 2, 3.) A „stílus-tűk” egyértelműen a ruha összefogására szolgáltak, a jobb kulcscsonton jobbról balfelé tűzve találtuk őket (3. ábra). A stílustűk és a fülbevalók túlnyomórészt együtt fordultak elő egy-egy síregyüttesben (7 esetből 6 alkalommal), azonban ennek alapján nem lehet arra következtetni, hogy a szórványként átadott tű (1. tábla 1.) mellett is lett volna fülbevaló.

Fegyvermellékletet három esetben találtunk (a 29. és a 30. sírban ún. nyéllyukvé-dős fokost, a 15. sírban pedig egy köpűs nyílhegyet). Igen érdekes, hogy mindkét bal-tás sírban volt bronz karperec (a 30.-ban töredék). A karperecek helyzetének megítélését azonban nehezíti, hogy mindkét sír bolygatott volt.

A karperecek a szokásos sokszög-, ovális-, rombusz keresztmetszetű, poncolt díszítésű darabok. A poncdíszítés legáltalánosabban háromszög, de pontkörös és félkörös poncolású darabok is vannak. A szórványként átadott leletek között található egy kígyófejes karperec két töredéke (2. tábla 3.).

Az egyetlen – négyszög keresztmetszetű – tűtartó a 14. sírből származik. Díszítetlen, síma felületű darab².

Főként a temető elpusztított ÉNy-i részéről származnak a Magyar Tibor gépkezelő által átadott griffes-indás veretek, valamint az áttört ornamentikájú tokos nagyszíjvég (1. tábla 2, 3, 5), melyek összetartozása, vagy több sírből származása sajnos már nem volt rekonstruálható.

A fémleletek anyaga túlnyomórészt bronz. Ezüsből készült a 3. sír préselt álcsatos övgarnitúrája, a 7. és a 24. sír tűje, valamint a 13. és a 24. sírből származó fülbevalók.

A leleteken több esetben sikerült megfigyelnünk szövetlenyomatot. Így például több karperec belső oldalán is, ami arra mutat, hogy a karpereceket a ruha ujjára húzva, kívül is viselhették.

A nyakláncok általában vegyes összetételű gyöngyökből állnak, előfordul a kásaszemes- folytatott-, dudoros-, a többtagú rúdgyöngy, valamint a dinnyemag alakú gyöngy is egy-egy gyöngysoron belül. Jó példa erre a 24. sír gyöngysora, ahol ugyan az állatjárás által történt bolygatás következtében a gyöngyszemek pontos egymásutáni-ságát nem sikerült hitelesen rekonstruálnunk (7. tábla 4.), de pl. a 35. sírban olyan dinnyemag-, egyszerű szemes- és folytatott gyöngyökből álló nyaklánc volt, amelyen a felfűzés úgy történt, hogy az egyéb gyöngyök közé „osztónak” mindig dinnyemag alakú került. Ebben a gyöngysorba volt még fűzve egy ovális keresztmetszetű, rúd alakú, piros, csiszolt féldrágakő gyöngyszem is. A 36. sírban pedig a nagyméretű dinnyemag

pro vagy kontra vitázzunk, jobb híján, miután mégis csak egy bizonyos jellegzetes leletegyüttesről van szó, jelen tanulmányban megmaradok a szakirodalomban mindmáig használt terminológia mellett.

² Megtalálását szerencsés véletlennek köszönhetjük. A 14. sírt ugyanis, melyben a tűtartó feküdt, az első leletmentés után is folytatott dózerolást követően ismeretlen tettesek „feltárták”. A váz eredetileg bolygatatlan lehetett, mivel az amatőr feltárók is eredeti helyükön hagyták a csontok legnagyobb részét, illetve a leletek eltávolítása után oda tették vissza. Így biztosan megállapíthattuk, hogy volt a bal kézen karperec, melynek nyomát az eltört bal alkarcsonton megtaláltuk, körülásták a koponyát is, de mivel azon sem láttunk patina nyomokat, nem volt megállapítható, hogy onnan vittek-e el valamit. A jobb alkar mellett viszont (biztosan a vázhoz tartozó csontnak véve) helyén hagyták a tűtartót.

gyöngyök kásagyöngyökkel váltakoztak. A 45. sírban megfigyelhettük a felfűzés technikáját is. Ez esetben a dinnyemag és a nagyméretű kettős szemes gyöngyöket dupla szálú fonálra fűzték fel.

A temető belső kronológiai rendjének megállapítása a már említett pusztítások következtében igen nehéz. A szórványként átadott leletek tanúsága alapján (1. tábla 1-9, 2. tábla 1-3.) – főként az övveretekre alapozva – azonban úgy tűnik, hogy a temető fiatalabbik részét érthette a pusztítás. Erre utalhat még a feltárt terület DNy-i csücskében elhelyezkedő 15. sír közelében talált szíjvég is (8. tábla 2.), melynek a 15. sírhoz való tartozása nem bizonyítható, de nem elképzelhetetlen.

A temető abszolút kronológiai helyzetének meghatározását illetően kulcsszerepet foglal el a 3. sír, melybe ón-ólom ötvözzel bélelt ezüst lemezekből préselt álcsatokkal díszített, kicsatolt övvel temették el az elhunytat. A valószínűleg kétlapú lemezes szíjvég előlapja a földmunkák során sajnos elpusztult, és nem találtuk meg a csatot sem (3. tábla 1-55.). A sír közelében csaknem a felszínen találtunk egy bronz karperecet (3. tábla 56.), ez azonban egészen biztosan a munkagép által összetolt földdel kerülhetett erre a helyre. A garnitúrához tartozó Martinovka-típusú szíjvégtöredékek alapján a sírt, és így a temető legkorábbi periódusát, nem keltezhetjük a 7. század első évtizedeinél későbbre³. A temető használatának idejét pedig a fülbevalók és övveretek, egyéb leletek alapján a teljes 7. századon át egyelőre a 8. század közepéig valószínűsíthetjük.⁴

Függelék

A leletek feldolgozása még tart, ezért jelen dolgozatomban egyelőre nem adhatok szabályszerű sírleírásokat, helyette csupán tájékoztatásul a rajzos táblákon közölt sírgyűttesek leltárszerű felsorolását adom:

1. sír: nagy méretű kosaras fülbevaló bronzból, két db. Az egyikben üveg betét (2. t. 4, 5).
2. sír: dinnyemag alakú gyöngyök, négy db (2. t. 6-9.).
3. sír: 1. nagyszíjvég bronz hátlap-lemeze (3. t. 1.), 2. ezüst lemezből préselt álcsatok töredékei (3. t. 3-10., 21-25.) 3. ezüst lemezből préselt szíjvégek töredékei (3. t. 11-16.), 4. ezüst lemez töredékek (3. t. 2, 26, 27), 5. veretek felerősítő szögecsei (3. t. 28-54.), 6. vascsat (3. t. 55.)
6. sír: 1. gyöngyök (2. t. 10-14.), 2. bronz gömböcske a nyakból (2. t. 15.), 3. kézzel formált edény (2. t. 16.).
7. sír: 1 ezüst stílustű (4. t. 1.), 2. gyöngyök (4. t. 2-3.)
9. sír: vascsat töredéke (4. t. 4.)

³ Bóna István: im. 119. o., valamint Somogyi Péter: Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge = Arch. Austr. 71. (1987) 128. skk.; Kiss Gábor a Keszthely környéki leletekről írott dolgozatában a kéthelyi 3-as sír leleteivel közelebbi párhuzamokkal rendelkező fenékpusztai temetőt szintén 568-630 közé keltezi (Funde der Awarenzeit aus Ungarn in Wiener Museen. I. Funde aus der Umgebung von Keszthely = Arch. Austr. 68., 1984. 170. o.).

⁴ Čiliňská Zlata a kosaras fülbevalók feltűnését 650 körülre keltezi, s használatukat a 750-es évekig feltételezi (Frauensmuck aus dem 7.-8. Jahrhundert im Karpatenbecken = Slov. Arch., XXIII-1, 1975., 74-75. o. 6. ábra).

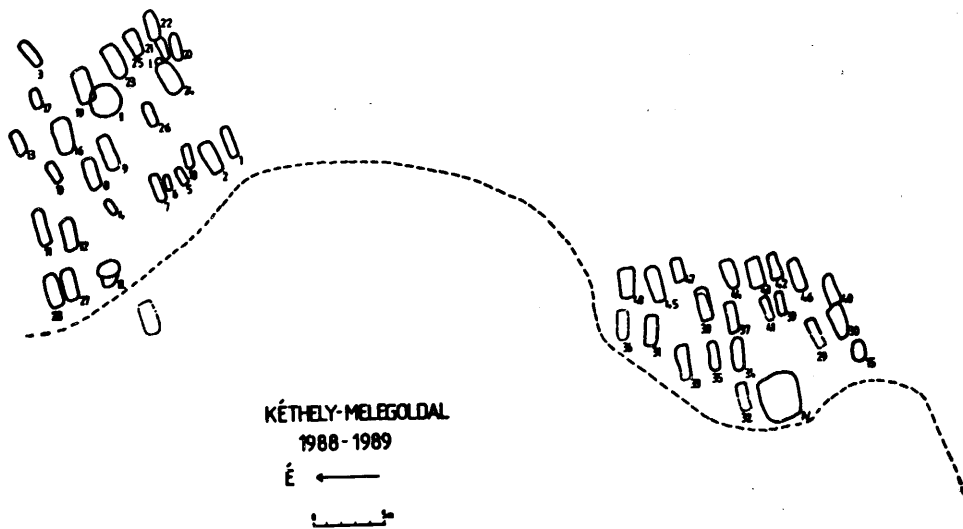
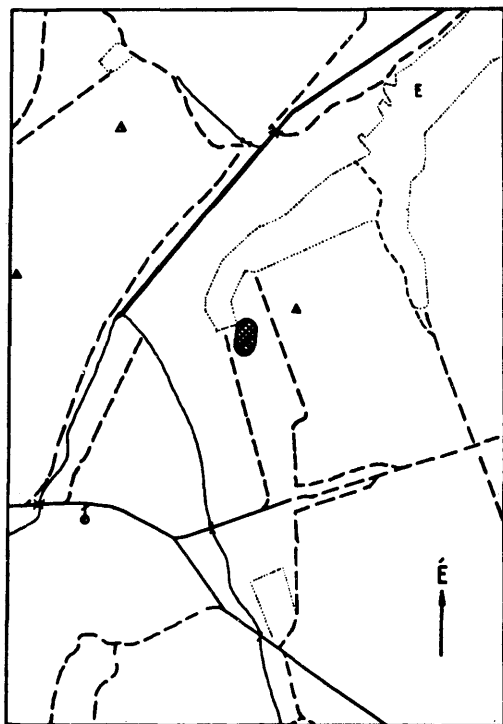
10. *sír*: vaskés (4. t. 7.)
12. *sír*: két db vascsat töredékei (4. t. 5-6.)
13. *sír*: 1. fülbevalók ezüst félgömbjei, egyikben gyöngy betét (4. t. 15, 16.), 2. gyöngyök (4. t. 17-28.)
14. *sír*: 1. csonttűtartó, benne vastű (4. t. 8, 9.), 2. vaslánc töredéke (4. t. 10.)
15. *sír*: 1. vaskés, két db (5. t. 1-2.), 2. kanál(?) nyele (5. t. 5.), 3. köpűs nyílhegy (5. t. 3.), 4. fenőkövek (5. t. 4, 7, 8.). 5. vastöredékek (5. t. 6, 9, 10-15.), 6. bronz betétes vastárgy (szíjvég?) (6. t. 1.), 7. lyukvédő lemezkék (6. t. 2-3.)
16. *sír*: vaskés (4. t. 14.)
17. *sír*: gyöngyök (6. t. 12-17.)
19. *sír*: bronz szögecses vas csat töredékei (4. t. 11, 12.)
20. *sír*: 1. bronz tű (6. t. 5.), 2. bronz karperec (6. t. 4.), 3. gyöngyök (6. t. 6-9.)
21. *sír*: nagy méretű kosaras fülbevaló bronzból (6. t. 10, 11.)
23. *sír*: gyöngyök (6. t. 18-20.)
24. *sír*: 1. kosaras fülbevalók ezüstdől, bronzláncocskával, 2 db (7. t. 2-3.), 2. ezüst stílustű (7. t. 1.), 3. nyaklánc gyöngyei az összekötő bronzkarikával (7. t. 4.), 4. bronz karperecek, két db (7. t. 5, 6.), 5. vaskarperec (7. t. 7.)
26. *sír*: gyöngyök (6. t. 22-45.)
27. *sír*: vascsat (6. t. 21.)

Szórványok

A temető elpusztított Ny-i részéből: bronz stílustű (1. t. 1.), öntött bronz nagyszíjvég (1. t. 5.), öntött bronz övveretek (1. t. 2, 3.), övbújtató (1. t. 4.), öntött bronz karperecek (1. t. 7-9, 2. t. 1, 3), bronz lemezkarperec (2. t. 2.), dinnyemag gyöngyök töredékei (1. t. 6.)

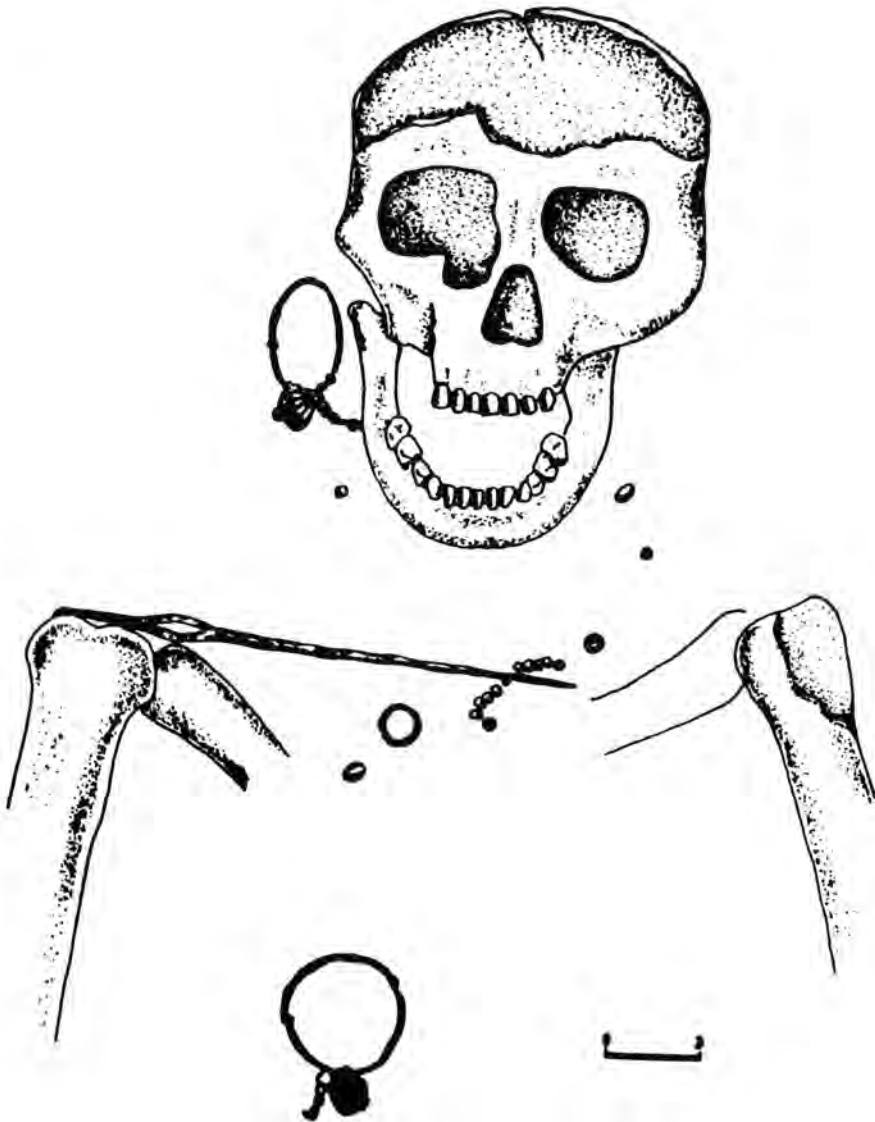
A temető feltárt területéről: orsógomb (8. t. 3.), ezüst karperec (8. t. 6.), vaskés (8. t. 8.), ism. vas tárgy (8. t. 7.)

A 15. sír környékéről: szögecs-fejelő bronz félgömböcske (8. t. 1.), áttört, öntött bronz kisszíjvég (8. t. 2), orsógomb (8. t. 5.), vastöredék (8. t. 4.)

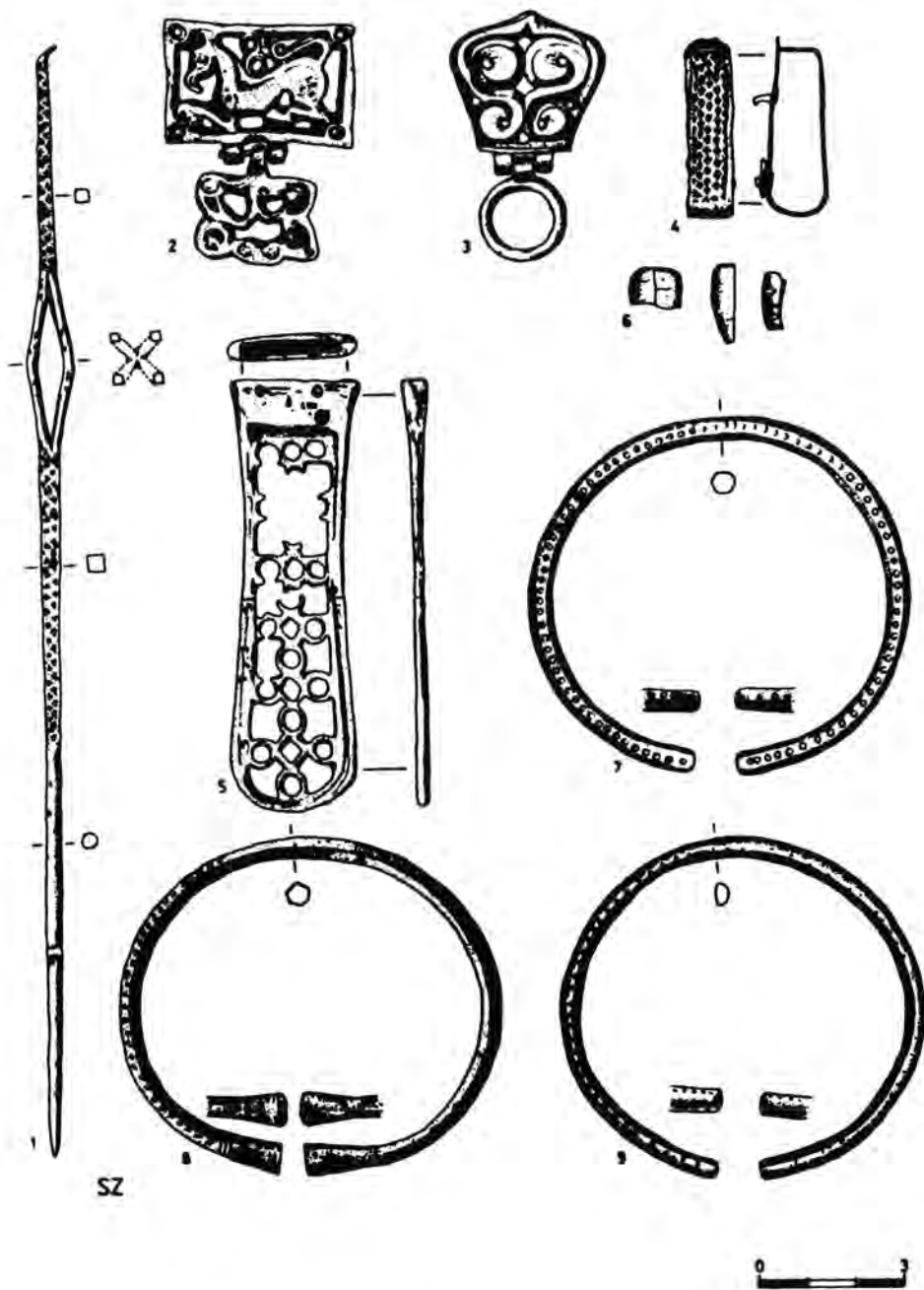

1. ábra

1. Kéthely-Melegoldal. A lelőhely kataszteri helyszínrajza
2. Az 1988-89-ben feltárt temetőrészlet

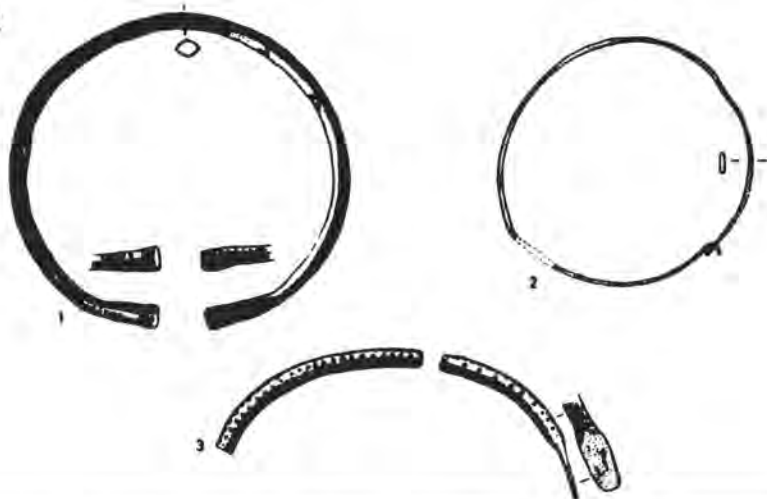

2. ábra
A stílustű és a fülbevalók elhelyezkedése a 24. sírban

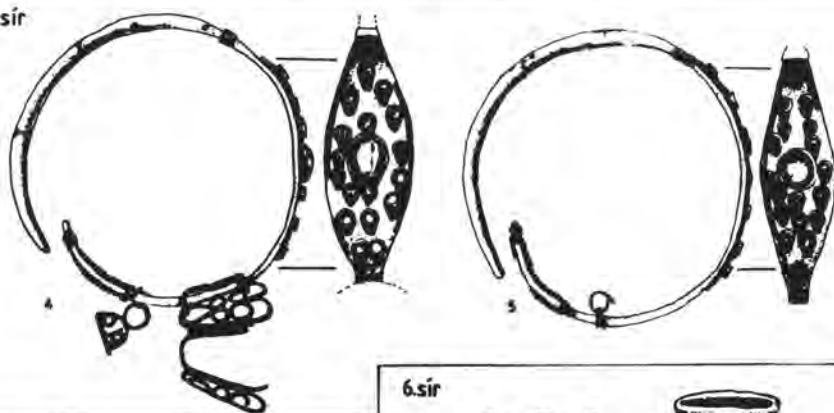

1. tábla
 A Magyar Tibor gépkészelő által átadott szórvány leletek a temető Ny-i részéről

SZ

1.sír

2.sír

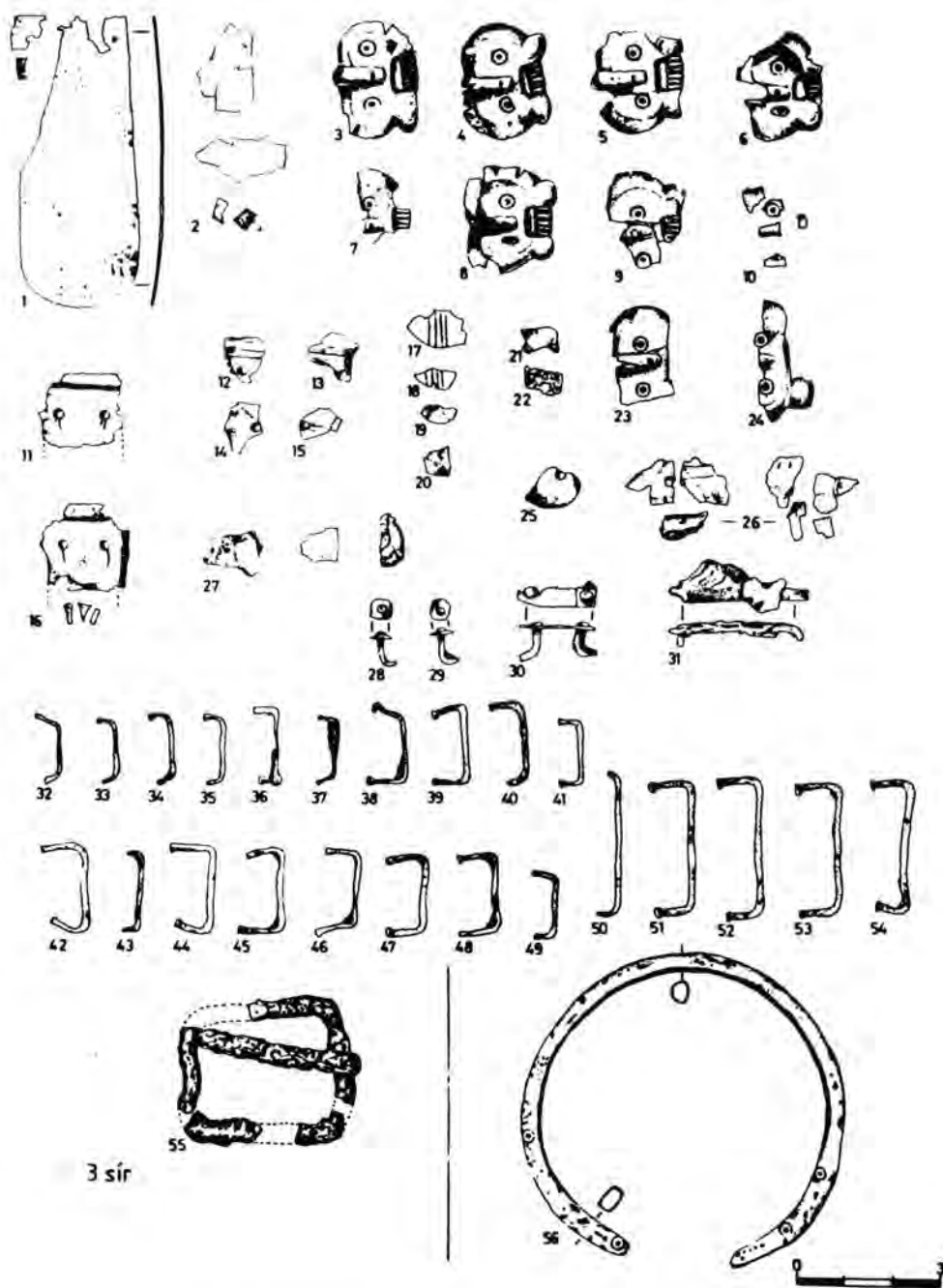

6.sír

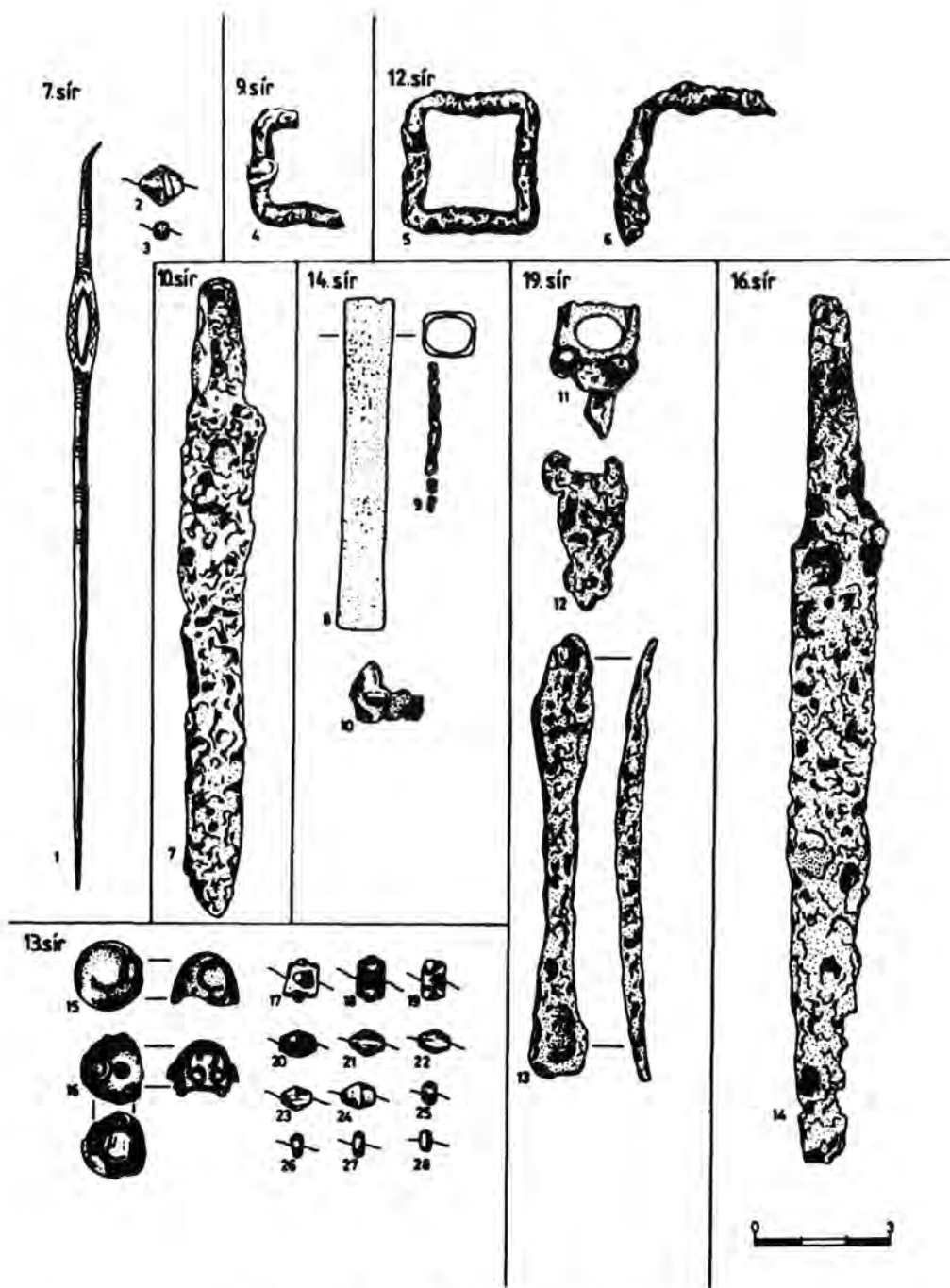

2. tábla

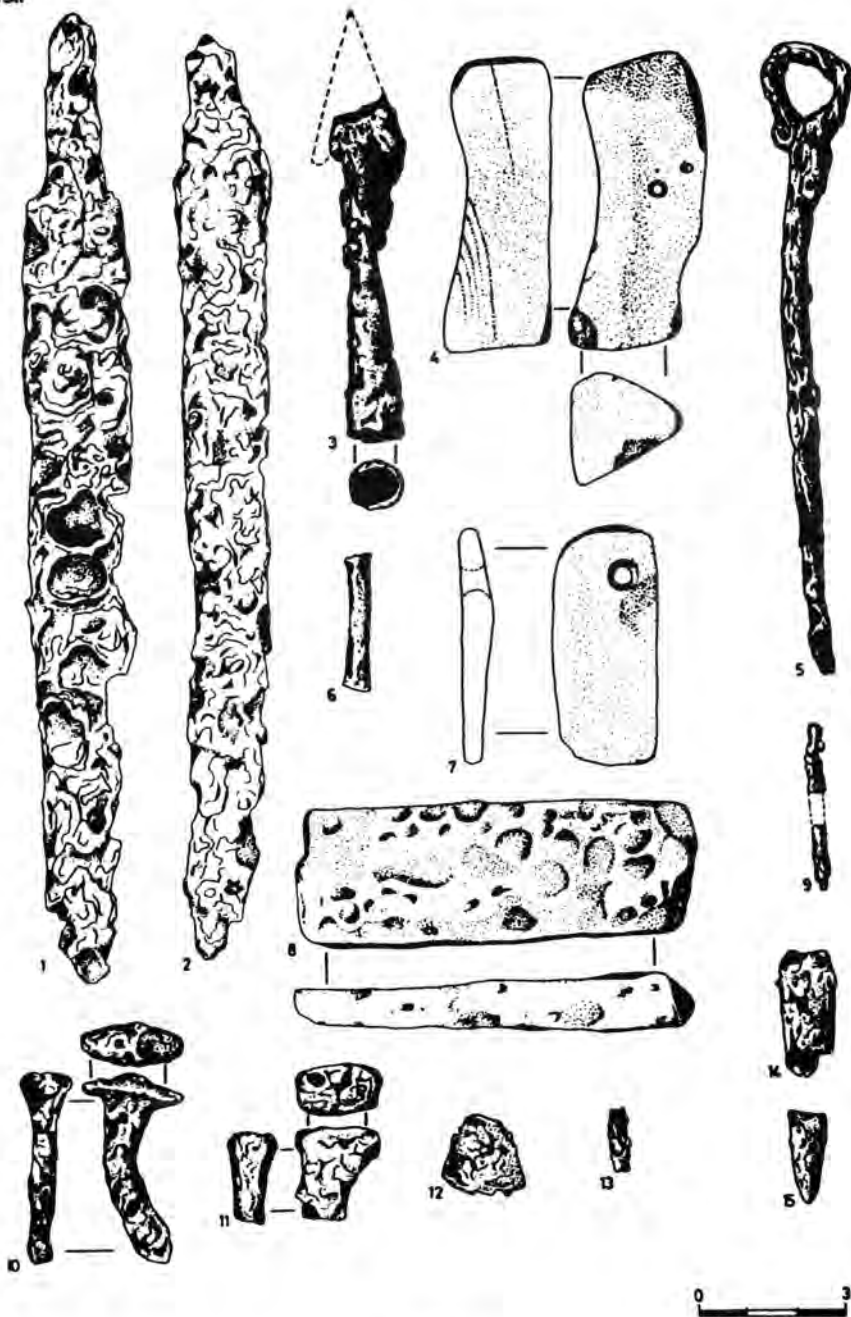
1-3.: Szórvány leletek a temető elpusztított Ny-i részéről
4-5.: 1. sír, 6-9.: 2. sír, 10-16.: 6. sír

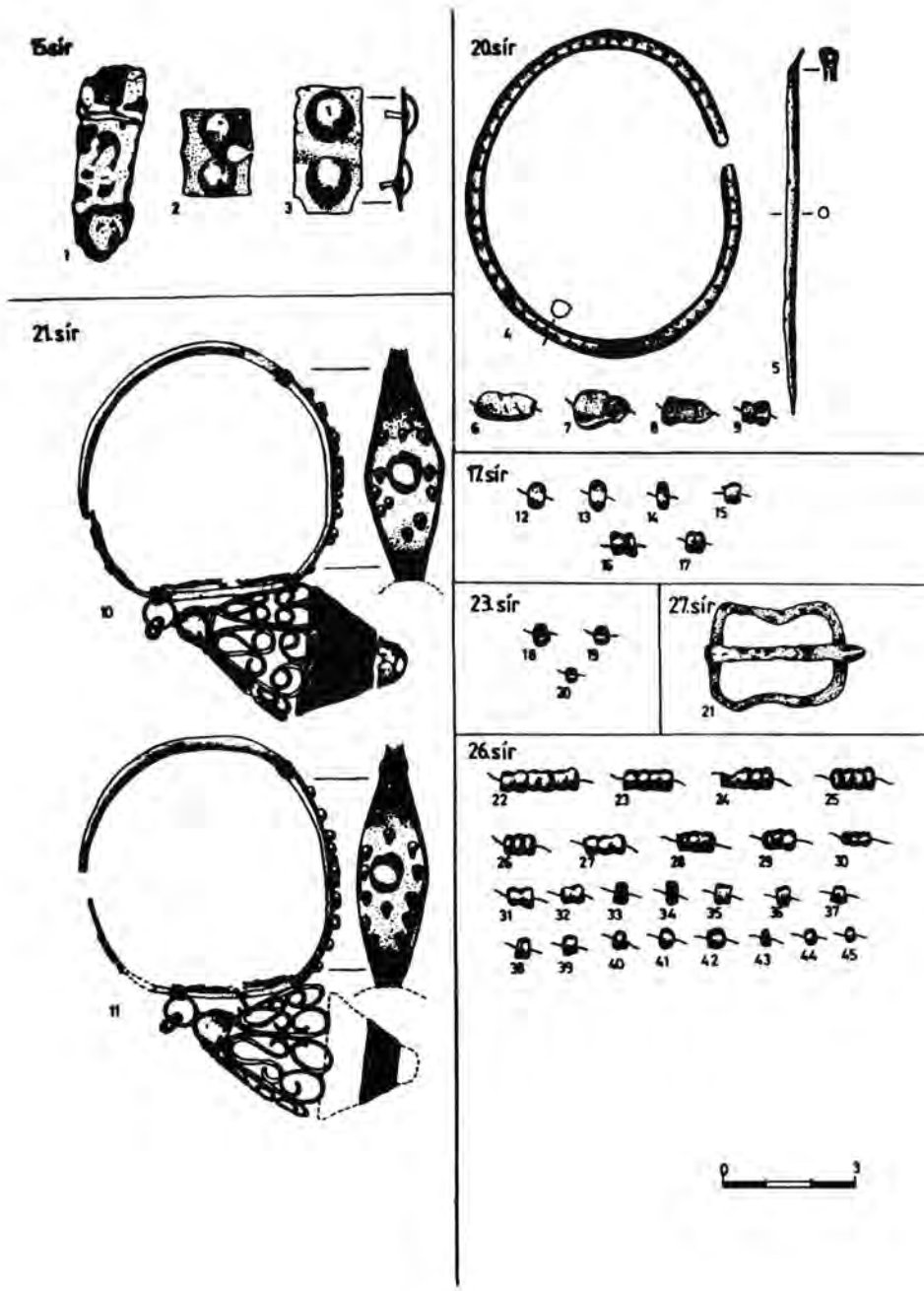
3. tábla
A 3. sír leletei és a 3. sírtól DNy-ra előkerült bronzkarperec

4. tábla
A 7., 9., 10., 12., 13., 14., 16. és 19. sír leletei

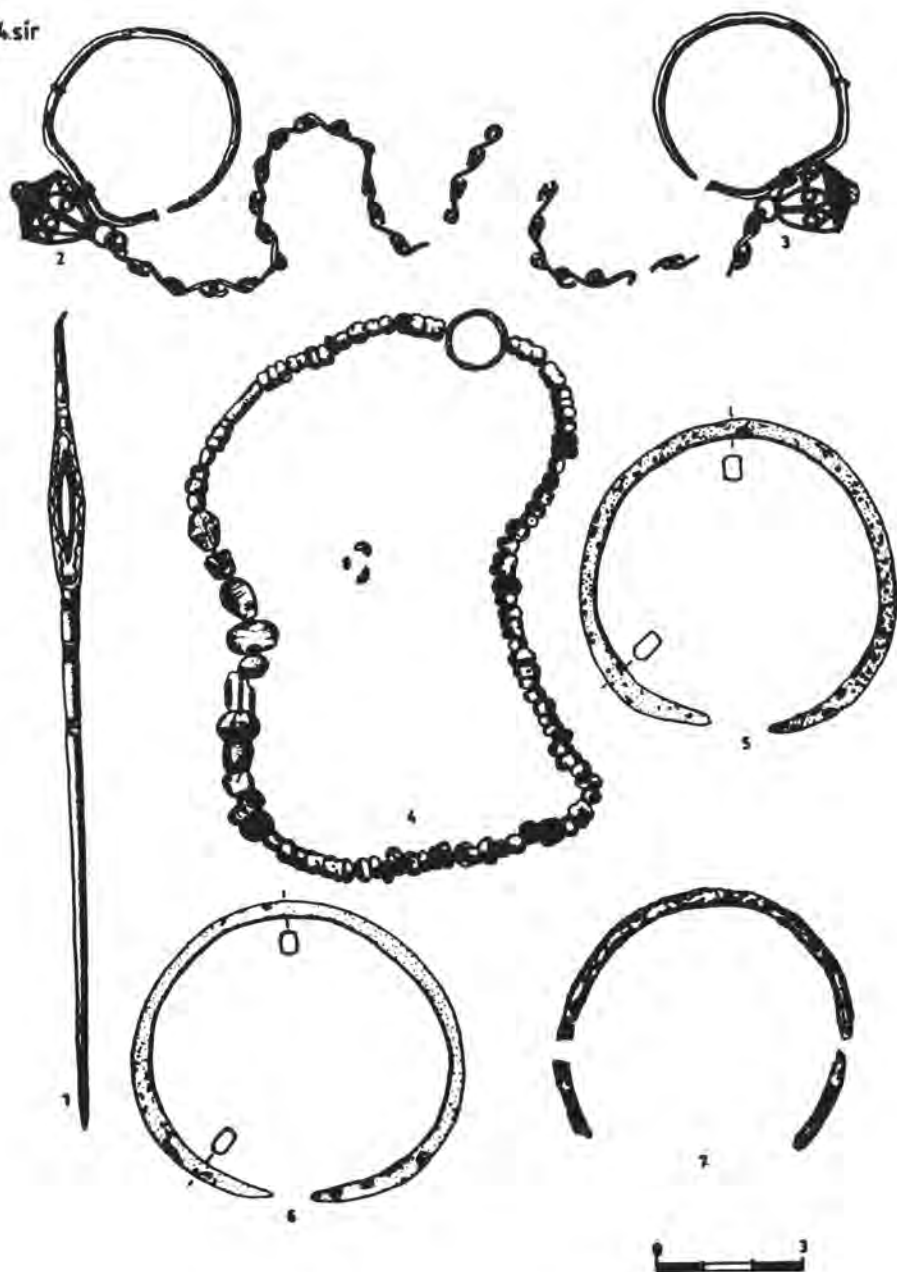

5. tábla
A 15. sír leletei

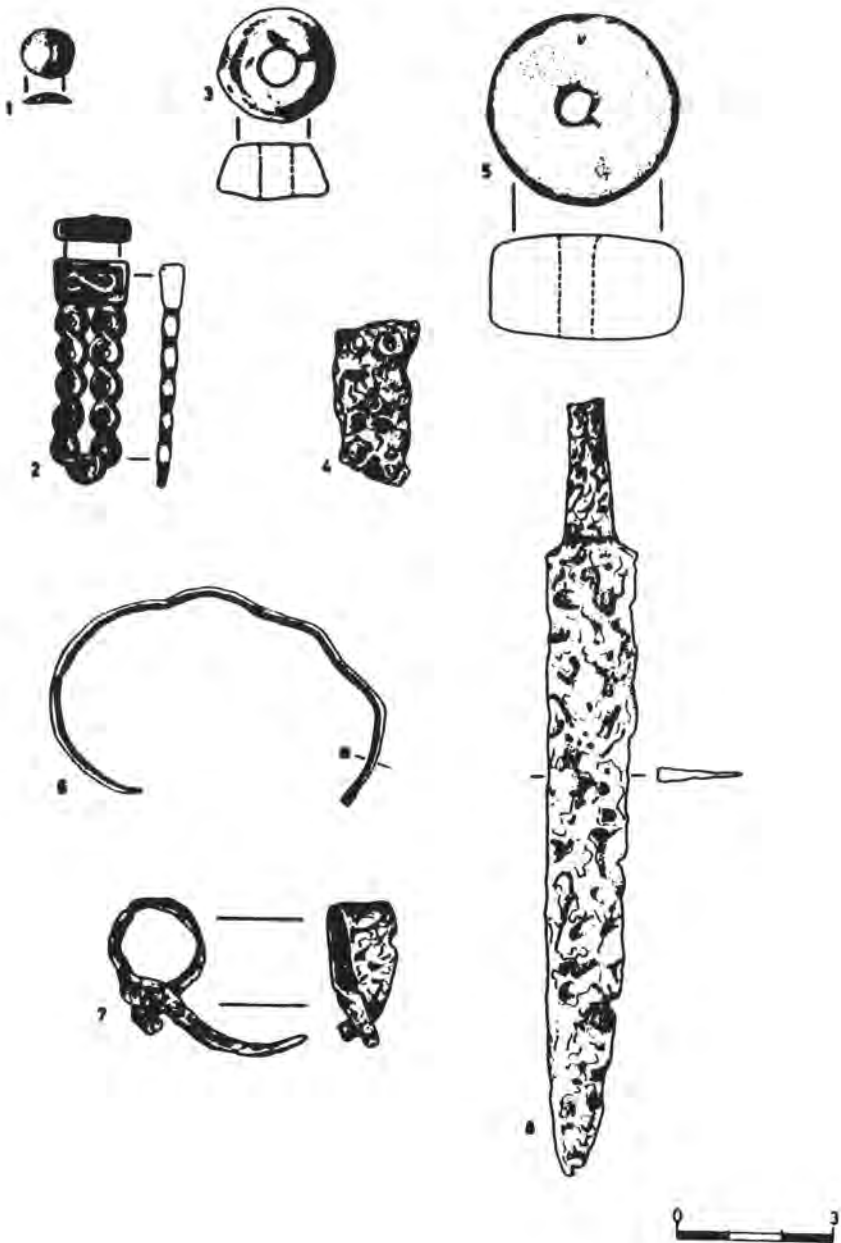

6. tábla
A 15., 17., 20., 21., 23. és 26. sír leletei

24. sír

7. tábla
A 24. sír leletei

8. tábla
Szórvány leletek a temető területéről

EIN GRÄBERFELD DER KESZTHELY-KULTUR VON KÉTHELY-MELEGOLDAL (Vorbericht)

Költő László

1988-89 führte das Museum des Komitates Somogy eine Rettungsgrabung in der Flur Melegoldal, in der westlichen Gemarkung der Gemeinde Kéthely durch. Es wurden 48 Gräber eines Gräberfeldes der Keszthely-Kultur gerettet.

Infolge der auf dem Gelände durchgeführten Erdarbeiten wurde der westliche Teil des Gräberfeldes vollkommen zerstört. Auf Grund der von hier aufgelesenen Gürtelbeschläge mit Greifen- und Rankenverzierung, erstreckte sich hier der jüngere Teil des Gräberfeldes.

Wegen der Grubenarbeiten gelang es uns bis jetzt nur zwei 30 Meter voneinander entfernt liegende Gräberfeldteile freizulegen, die auf Grund ihres Fundmaterials demselben Horizont angehören, aber ihr genaues Verhältnis zueinander noch nicht festgestellt werden konnte.

Die Gräber befinden sich in NW-SO bzw. NNW-SSO gerichteten Reihen, ihre Orientierung: WSW-ONO. Ihr Gros wurde geplündert und beraubt.

Die Grabbeigaben vertreten das Fundgut der klassischen Keszthely-Kultur. In 10 Gräbern fanden sich Körbchenohrringe, wobei auch die Art ihrer Tracht beobachtet werden konnte: das Ohrgehängepaar wurde mit einer dünnen Kette, oder mit einem Faden, entweder hinten beim Nacken oder vorne am Hals, verbunden. In 7 Gräbern fanden sich Stylusnadel, die zum Zusammenhalten des Kleides an der rechten Schulter von rechts nach links gesteckt, verwendet wurden. Unter den weiteren Beigaben sind die Waffen (2 Streithacken und eine Tüllenpfeilspitze) erwähnungswert.

Die ältesten Gräber des Gräberfeldes lassen sich auf Grund eines mit aus Silberblech gepreßten Pseudoschnallen, und mit silbernen, an den Stil des Horizontes Martinovka erinnernden, Blechriemenzungen verzierten Gürtels aus dem Grab 3 in die ersten Jahrzehnte des 7. Jahrhunderts datieren. Die anderen Funde zeugen von der Belegung des Gräberfeldes bis zur Mitte des 8. Jahrhunderts.

Могильник культуры Кестхей в Кетхей-Мелеголда
Кёлтё Ласло

В 1988-89 годах Музей области Шомодь проводил аварийные раскопки в западных окрестностях с. Кетхей, в Мелеголда. В ходе раскопок было открыто 48 погребений культуры Кестхей.

В результате землеройных работ западная часть могильника была разрушена. На основании нескольких блях с грифонами и лозами, найденными здесь, это, видимо, была младшая часть могильника.

Из-за топографических условий мы смогли раскопать две части могильника, удаленных друг от друга на 30 метров. По своему материалу они относятся к единому хронологическому слою, но точные отношения нам пока не удалось определить, поэтому сейчас нам придется ограничиться несколькими общими выводами.

Направление рядов могил обычно СЗ-ЮВ и ССЗ-ЮЮВ. Погребения ориентированы ЭЮЗ-ВСВ, их большая часть разграблена.

В открытых погребениях мы обнаружили материал классической культуры Кестхей. В 10 могилах найдены серьги с корзиночным орнаментом, удалось пронаблюдать способ их ношения: украшения ушей были связаны сзади на затылке или спереди на шее тонкой цепочкой или нитью. В семи погребениях были найдены большие булавки-стили, которыми скрепляли одежду на правом плече, скрепляя текстиль справа налево. Из оружия было найдено три штуки (два топора и втульчатый наконечник стрелы).

Хронологическое определение могильника опирается на находки погребения 3.: псевдо-пряжки, штампованные из серебряной пластины, и пояс, украшенный серебряными наконечниками мартьяновского круга. Судя по этим предметам начало погребений можно датировать первыми десятилетиями 7 века, а прочие находки указывают на использование могильника до середины 8 века.

KORAI AVAR LELETEK DABAS(GYÓN) – PAPHEGYRŐL

SIMON LÁSZLÓ – SZÉKELY LEVENTE

(Nagykőrös, Arany János Múzeum – Budapest, Vasipari Kutatóintézet)

1987 augusztusában arról értesítették az Arany János Múzeumot, hogy a homokbányának használt dabasi/gyóni Paphegyen emberi csontok közelében nyílcsúcsokat, különféle ezüst-, csont- és vastárgyakat találtak. A bejelentő által átadott tárgyak egy feldúlt avarkori sír megmaradt mellékletei és egy csontváz maradványai voltak.

A területen évek óta tartó homokkitermelés a Paphegynek kb. a felére terjedt ki. Mint utóbb kiderült, ez a munka teljesen megsemmisítette a 7. századi sírt és annak környékét, továbbá nagy mértékben elpusztította az ugyanitt található bronzkori települést és temetőt. Az avar sír helyétől kissé távolabb dél felé hasonló sorsra jutott a Kovács László által részben feltárt kora Árpád-kori köznépi temető is.¹ Kérésünkre a helyi tanács intézkedett a bányászás megszüntetéséről s anyagilag is támogatta leletmentésünket.² Az 1987 szeptemberében és 1988 nyarán végzett ásatáson biztosan avar kori sírt már nem találtunk. A feltárt DNY-ÉK tájolású sírgödörben (2. sír) csak néhány bronzkori cserépre és állatcsontra bukkantunk, s az egyetlen – humuszba ásott – gyermekváz (3. sír) mellett sem volt semmiféle melléklet. Mivel régebben ugyanitt vaskori csontvázak sírok is napfényre kerültek³, ezek nem köthetők egyértelműen az avarokhoz, jóllehet 1955-ben e lelőhelytől nem messze ugyanilyen tájolású korai avar sírt mentett meg Szentlélek Tihámér. Hasonló eredményre jutott az embertani leletek vizsgálatakor Ferencz Márta is^{3/a}. A 30-35 éves férfi töredékes, hiányos és közepes megtartású vázcsontjain kizárólag csak az avar kori népeiségre jellemző sajátosságok nem mutathatók ki.

A lelőhely az egykori Gyón község református templomától kb. 1100 m-re délkeletre, az egykori Duna-meder ártéri rétjeiből kiemelkedő kettős domb, a Paphegy északi felén, a helybeliek által Nagypaphegynek is nevezett kiemelkedés gerincén fekszik. (1. t. 2.) Ettől kb. 20 km-re délnyugatra található az Avar Birodalom központja, a kunszentmiklós-bábonyi kagáni székhely. (1. t. 1.).

¹ Kovács László 1985. 369-386.

² Ez úton is köszönet illeti Schönweitz Tamást, aki – 1987-ben mint VB. titkár, később tanácselnök – hatékonyan támogatta munkámat. Köszönet jár Kecskés Annamária igazgatónak és munkatársainak, akik nemcsak otthont adtak a kultúrházban, de szervezési ügyekben is segítségemre voltak. Nem mulasztatom el megköszönni Sztavinovszky Győző támogatását sem, akinek közbenjárására az Országos Béketa-nács is hozzájárult a leletmentés költségeihez.

³ Patay Pál 1965. 9-10; Patay Pál 1975. 18.

^{3/a} Meghatározását ezúton is köszönöm.

A bejelentő elmondása szerint az alábbi tárgyak – köztük a helyszíni szemlén általam talált varkocsszorító is – mintegy 2 m mélységben, egymás közelében voltak. Összetartozásuk vitathatatlan, ezért a dabas-paphegyi 1.sírból származó leleteknek tartom őket.

Leletleírás

1. Ezüstlemezből hajlított hengeres testű *varkocsszorító*. Gömbszerűen megvastagodó végein 2-2, egymással szemben elhelyezkedő, kő vagy üvegbetét számára kialakított kerek lyuk. Ettől befelé 4-4 bordából álló sáv fut körbe a hengeres testen. Az egyik lyukban és a lemez hátoldalán szürke, kemény kitöltő anyag (tenax?) maradványai vannak. A varkocsszorító sérült és hiányos, a kiterített hengerpalást $H = 4.3$, $Sz = 1.5-1.9$ cm. Az L alakú hiányos túszerkezet rézből készült. (2. t. 1.)

2. Préselt, kettős lemezű, lehajló szélű, párhuzamos oldalú sima ezüst *nagyszíjvég*. Torkolatát 3 mm széles bordázott pánt fogja át, ez alatt középen félgömbös fejű réz szögecs. Sérült, hiányos. $M = 3.9$ cm, $Sz = 1.5$ cm. (2. t. 2.)

3a. Az előbbivel azonos kivitelű *kisszíjvég*. Sérült, hiányos, a hátlap különválva. $M = 2.4$ cm, $Sz = 1.5$ cm. (2. t. 3.) Ugyanilyen méretű *kisszíjvég* hátlapjának töredéke. (2. t. 4.)

b. Kettő, az előbbivel azonos kivitelű, de annál zömökebb *kisszíjvég*. Egyiknek a hátlapja hiányzik. $M = 1.4$ cm, $Sz = 1.6$ cm. (2. t. 5-6.)

4. Feltehetően egyenes, és kétélű ezüstveretes *kard* töredékei.

a. Kettő egymáshoz rögzített lemezről álló 4.2 cm hosszú, 1.3-1.7 cm széles, 0.9 cm vastag markolatvas töredék (3. t. 1.);

b. 8.8 cm hosszú töredék a feltehetően kétélű pengéből és a hüvelyből, ez utóbbit egy 2.7 cm széles, bordázott szalagokkal szegélyezett ($Sz = 0.4$ cm) síma ezüstlemez borította. (3. t. 3.)

c. Ezüstlemezről kivágott síma P alakú függesztőfül, $M = 5.3$ cm. Bronz lemezről készült hátlapjához a kb. 0.4 cm vastag bélésfán keresztül 3 ezüstszeg rögzítette. A kardtartó szíjat a valószínűleg kengyelszerűen ívelt 0.8 cm széles pántba fűzték. (3. t. 4.)

d. 0.4 cm széles ívelt profilú bordázott *ezüst pánt*. Mérete alapján a koptató alsó szélét szegélyezhette. (3. t. 2.; 4. t. 4.)

e. 0.6 cm széles síma *ezüst pánt*, hátlapjának szélén forrasztásra utaló fekete elszíneződéssel, ketté törve. A bélésfát takarva minden bizonnyal a függesztőfül elülső és alsó lapját fogta össze (3. t. 5.)

5. Keskenykarú *íj merevítő csontjai*. Az íjkar max. $Sz = 2.1$ cm. 5db. Mindegyik sérült és hiányos. (4. t. 1-5.)

6. Legalább 6 db háromszárnyú vas *nyílcsúcshoz* tartozó töredékek. $M =$ kb. 12-13 cm, max.szárny $Sz =$ kb. 3 cm. (4. t. 6.)

Állítólag ugyancsak a paphegyi homokkitermeléskor került elő – közelebről meg nem határozható helyről – egy hiányos markolatvasú, rossz megtartású, egyenes, egyélű *kard*, amely egy műgyűjtőtől került a múzeumba. Mérhető $H = 76.4$ cm, ebből 71 cm a penge, amelynek legnagyobb $Sz = 3.3$ cm.

Valamennyi dabasi tárgy analógiája megtalálható az avarok régészeti hagyatékában.

A lelet egyik érdekessége a *varkocsszorító*. Amint azt Bóna István 1970-ben megállapította: a rangosabb avar fegyveresek hajfonatainak fémszorítókkal való díszítésének szokása a Tótipusztza-Igar csoport fellépésével a 7. század utolsó harmadában terjedt el az Avar Birodalomban.⁴ Ebből az időszakból származik a dabasi példány rokonainak zöme is. A csőszerű, hengeres hajfonatdísz pontos párhuzamára – az általam ismert irodalomban – nem akadtam. A dabasi varkocsszorító anyagához, kivitelezéséhez és formájához legközelebbi leletek a csúnyi 62. sírban⁵ és a zselői (zelovce-i) te-

⁴ Bóna István 1970. 250.

⁵ Sőtér Ágost 1985. 97-101.

mető 98. és 312. sírjában⁶ voltak. E két utóbbi, zsélyi példány jól keltezhető, 7. század utolsó évtizedeiből való lemezes szíjvégekkel ill. ívelt oldalú, négyszög alakú övveretekkel együtt került elő. Kissé távolabbi párhuzam a hernádi 1. sírban talált, két végén és közepén bepréslent vonalakkal és gyöngysorral díszített félhengeres varkocsdísz⁷, valamint a végein dupla gyöngysorral ellátott, Zsély 73. sírjában talált példány⁸. További analógiák: Zsély, 167. sír: dróttal körbetekert bronzból készült, csőszerű varkocsszorító karikacsüngős veretekkel díszített öví kardos-szablyás harcos sírjából;⁹ Zsély 170. sír: rovátkolt dróttal díszített varkocsszorító¹⁰. Zsély: 564., 682. sír: középen és a végei felé megvastagodó varkocsdíszek – ez utóbbi aranyozott bronz lemezből hajlítva, kíséreléletei között áttört, téglalap alakú övdíszek és laposindás öntött bronz szíjvégek;¹¹ Sommerein 253. sír: bronz lemezből hajlított, körbetekert ezüstlemezzel díszített hengeres varkocsszorító.¹² Kecel-Határ dűlő 33. sír: ezüstözött bronz hengeres varkocsszorító szalagfonatos mintázatú veretekkel díszített öví férfi sírjából.¹³

Nem hagyható ki a távolabbi analógiák sorából a 7. század utolsó harmadának vezérletei közül való igari III.lelet varkocsszorítója sem. Ez az aranyozott bronz lemezből készült tárgy hatszögletű, két végét és közepét 2-2 gyöngysor granuláció díszíti.¹⁴ A későbbi, 8. századi hajfonatszoritók már tömör, öntött példányok voltak, pl. Üllő 168. sír¹⁵, Győr 652, 778, 860. sír¹⁶.

Bizonyos adatok szerint nem csak a 7. század utolsó harmadában és az azt követő időszakban, hanem a korai avar korban is számolni lehet e jellegzetes férfiékszerrel. E tekintetben nem kizárólag Theophanes tudósítására gondolok, aki szerint az 558-ban Bizáncban megfordult avar követeknek „hátnál nagyon hosszú volt a hajjuk, szalagokkal megkötve és befonva.”¹⁷ Ez ugyan nem említi a varkocs fémszorítóját, de ez a hallgatás nem is zárja ki annak meglétét. De konkrét régészeti leleteket is említhetünk. Az egyik egy avar csonttárgyra (egy bogozóra) bekarcolt ábra a Szabadka környéki Nosáról¹⁸, ezen hosszú varkocsot viselő férfiakat láthatunk. Még fontosabb a másik lelet, a burgenlandi Zillingtal (Völgyfalu) D 3.sírjában talált lemezes varkocsszorító. Kíséreléletei – többek között P tartófüles kard is – alapján ugyanis ezt a temetkezést a 7. század első negyedére keltezte Falko Daim.¹⁹ Nemcsak formai és kronológiai, de földrajzilag is közel álló analógiát ismerünk a kunpeszéri temető 7.század második harma-

⁶ Čilinská, Zlata 1973. 53., 91., Taf.XVIII: 20-21., LIII: 8-9.

⁷ Éber László 1901. 301-302.

⁸ Čilinská, Zlata 1973. 48., Taf.XIII: 14-15.

⁹ Čilinská, Zlata 1973. 64-65., Taf.XXIX:3.

¹⁰ Čilinská, Zlata 1973. 65-66., Taf.XXX:3-4.

¹¹ Čilinská, Zlata 1973. 135., 155-156., Taf.XCI:5., CVI:13-14.

¹² Daim, Falko-Lippert, Andreas 1984. 73., 254-255., Taf.125:253/3.

¹³ Cs.Sós Ágnes 1958. 8., IX.t.la-b.

¹⁴ Fülöp Gyula é.n. 21., 7. ábra 17-18.; uő. 1988. 166., Abb.10:17-18., Abb.13:4.

¹⁵ Horváth Tibor 1935. 22., VIII.t.20-21.

¹⁶ Fettich Nándor-Nemeskéri János 1943. 35., 40., 43., XXVI.t.16-17., XXX.t.3-3a; XVIII.t.7.

¹⁷ Theophanes a.m.6050 (p.232-13.) Szádeczky-Kardoss Samu fordítása. Szádeczky-Kardoss Samu 1978. 85.

¹⁸ Az ábrázolással részletesen foglalkozott Kollautz, Arnulf 1978. 135-155.

¹⁹ Daim, Falko 1990. 156.

dából származó sírjaiból. A részletesen még nem közölt, de a Katona József Múzeum kiállításán látható hengeres ezüst varkocsszorító a dabasihoz hasonlóan P füles, ezüstveretes kardot forgató harcos hajfonatát díszítette.²⁰ Ismeretes ilyen tárgy a malaja perescepinai sírból is. A 7. század közepéről származó emlékek között van egy cső alakúra hajlított, felületén rombusz alakban elhelyezett granulákkal díszített ezüstit tárgy, amit Sós Ágnes már 1958-ban is varkocsszorítónak feltételezett; ugyanezt a nézetet képviseli Erdélyi István is.²¹

A fentiek alapján az itt közölt dabasi hajfonatszorító is származhat a korai avar korból, annál is inkább, mert a lelet többi tárgya is ebből az időszakból való. E keletzéssel szemben esetleg felmerülő kétségekkel kapcsolatban Bóna Istvánt idézem, aki szerint „az avar korszaknak gyakorlatilag nincs olyan tárgyi produktuma, amely a korai és a késői településterület bármely pontján elő ne kerülne, vagy kerülhetne. Eltérések inkább a lelettípusok elterjedésében, sűrűsödésében vagy ritkulásában mutatkoznak.”²²

A megmaradt ezüst övdíszek minden bizonnyal egy garnitúrához tartoztak. A kettős lemezű, lehajló szélű, síma ezüst szíjvégeket mind a korai avar korban, mind a 7. század utolsó harmadában használták. Különbség az övek szerkezetében (a mellékszíjak számában) mutatkozik ill. abban, hogy a fiatalabb szíjvégek oldala enyhén szélesedhet, végződésük egyenes is lehet, a szíjvéget lezáró bordás pántot pedig gyakran egyszerű huzal helyettesíti.²³

Az egyébként azonos kivitelű dabasi szíjvégek háromféle nagyságban készültek; a nagyszíjvég mellett kétféle méretű kisszíjvég, egy nyúlánkab és egy zömökebb típus is megtalálható itt. Ugyanilyen anyagú, kivitelű és összetételű garnitúrát ismerünk a cikói 555. és závodi 32. korai avar sírból²⁴, továbbá a gátéri 116. temetkezésből.²⁵ Hasonlóképpen kétféle méretű, igaz rovátkolt szegélyű arany kisszíjvégek voltak a szegvár-sárpoldali előkelő férfiú övének mellékszíjain,²⁶ de a bócsai fejedelem korongveretes övé is. Ez utóbbi a többinél kisebb ezüstsíjvég nyilvánvalóan egy elveszett darabot pótol, mivel a többi aranyból készült.²⁷

Hasonló technikával előállított kétféle méretű díszítetlen kisszíjvégeket találhatunk az utóbbi 20 évben középavarnak, újabban megint késő avarnak mondott 7. század utolsó harmadából származó emlékanyagban is. Pl. Cikó 247., 351. sír,²⁸ Regöly 176. és 96.(?) sír²⁹. Sima, de oldalléces változatok: Cikó 51. sír³⁰, Gátér 38. sír³¹, Abony

²⁰ H. Tóth Elvira 1988. 46.

²¹ Cs. Sós Ágnes 1958. 17.; Erdélyi István 1982. 35.

²² Bóna István 1984. 13.

²³ Kiss Gábor-Somogyi Péter 1984. 85. a további irodalommal.

²⁴ Kiss Gábor-Somogyi Péter 1984. 65-66., 165., 41.t.3-6.; 88.t.

²⁵ Kada Elek 1906. 136-137.

²⁶ Bóna István 1979. 5., 8., 2. kép 4-5.

²⁷ László, Gyula 1955. 228., XLVIII.t.1-2., 5-6., ill. XLVIII.t.4.

²⁸ Kiss Gábor-Somogyi Péter 1984. 51., 55., 18.t.7-13., 23.t.2-5.

²⁹ Kiss Gábor-Somogyi Péter 1984. 134., 138., 72.t.2., 84.t.1-2.

³⁰ Kiss Gábor-Somogyi Péter 1984. 43., 5.t.2-3.

³¹ Kada Elek 1905. 373., 1-3.rajz.

16. sír³², Alattyán 219., 617. sír³³, Homokmégy-Halom 86. sír³⁴, és Kiskőrös-Pohibuj-Mackó dűlő 60. sír³⁵. Kétféle nagyságú – igaz szalagmotívummal díszített – kisszjvég megtalálható a varkocsszorító kapcsán már idézett igari III. sír arany övdíszjei között is.³⁶

Az övről lecsüngő mellékszjvak végződéseit díszítő szjvégek méretbeli különbsége kimutatható a 8. századi öntött bronz övgarnitúrákon is. Pl. Zsély 27. sír³⁷, Sommerein 132-133. (kettős) sír³⁸, Szeged-Fehértó A.292., 311. sír³⁹, Szentes-Kaján 143. sír⁴⁰.

A dabasi ezüst szjvégekről összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy összetételükben is egészen pontos párhuzamaik időben felölelik a teljes korai avar korszakot ill. a 7. század utolsó harmadát.

A dabasi lelet másik izgalmas darabja az *ezüstveretes kard*, ill. annak maradványai.

Sajnos a fegyver töredékes állapotban került múzeumba, ezért csak valószínűsíteni lehet típusát. Feltehetően a korai avar kardok III. típusába tartozhat, azaz a kétélű, egyenes, keresztvas nélküli kardok közé sorolható.⁴¹ A tipológizálható 120 korai avar kadból 39 db, tehát a vizsgálható fegyverek 32.5 %-a tartozik ide. A keresztvasas (IV. típusú) példányokkal együtt a korai avar kor első feléből (568-7.sz.d. 1. harmada) származik a jól keltezhető 37 db kétélű kadból 32, a 7. század 2. harmadából 2, a 7. század 1-2. harmadából pedig 3.

Az összesen felgyűjthető 193 korai avar kadból 60-at díszítettek valamilyen nemesfém-, vagy bronz verettel. Közülük 41, tehát a díszített kardok 68.3 %-a volt ezüstszerezékes. A kétélű nemesfémdíszes kardok száma 12: valamennyi ezüsttel díszített; aranyveretes kétélű kardot nem ismerünk.

A kardok díszítésének kivitelezése általában egységes: gyöngysordíszes vagy bordázott szalaggyűrűkkel szegélyezett síma lemez borította a markolat végét és tövét, a hüvelytorkolatot a felső függesztőfül mellett, az alsó függesztő melletti tokrészt és a hüvely végét. A dabasi kardot is teljes felületén bordázott (F.típusú) szalagokkal szegélyezett síma lemezekből álló veretegyüttesek díszítették, ám a szokásostól eltérő elrendezésben.

A fegyver helyreállításakor (4. t. 7.) ugyanis kiderült, hogy a meglévő ezüst borítású penge-, ill. hüvelytöredék nem illeszthető a P alakú tartófül mellé, mégpedig azért nem, mert a hüvelyborításon nincs semmi nyoma a tartófül rögzítésének, s az méretben is nagyobb. Az ismert nemesfémdíszes kardokon, a tokon, a függesztő mel-

³² Éber László 1901. 299-300.

³³ Kovrig, Ilona 1963. 26., 54., T.VIII:11-13., T.XXXIX:38-40.

³⁴ Garam, Éva 1975. 30., Fig.8.3-5.

³⁵ Török, Gyula 1975. 295-196., Fig.5.8-10.

³⁶ Fülöp, Gyula é.n. 17-19., 7.ábra 11-15.; uő. 1988. 165., Abb.10.11-15.

³⁷ Čiliinská, Zlata 1973. 38., Taf.IV:17-19.

³⁸ Daim, Falko-Lippert, Andreas 1983. 242-243., T.84:2/1-4.

³⁹ Madaras László 1981. 7., 9.t.

⁴⁰ Korek József 1943. 20-21., XVI.t.8-11.

⁴¹ A korai avar kardokat részletesen elemeztem megjelenés alatt álló dolgozatomban: Simon László s.a.

lett található borítás szélessége kivétel nélkül megegyezett a függesztőfél magasságával. Ugyancsak a méretek és a törésfelületek miatt nem lehetett ez a töredék a penge-tőnél és a hüvely végénél sem. Következésképpen ez a darab a kardhüvely egy másik részének maradványa. A kunágotai kard általam módosított rekonstrukciója szerint ez a töredék a két függesztőfél közé vagy az alsó kardfüggesztő és a koptató közé illeszthető. Elképzelésem helyességét igazolja a szegvár-orumdülői temető egyik, a fentebb leírt módon díszített kardhüvelye is.^{41/a}

A dabasihoz hasonló, F. típusú bordázott pántokat találhatunk még a mandjelo-si/nagyolaszi egyéltő kard hüvelyén, a törökbálinti 1. sír fegyverén és részben ilyen pántgyűrűk díszítették a Kiszombor 0.2. sír kardját is.⁴² E két utóbbi kardot – miként Dabason is – P alakú függesztőfélhöz rögzített szíjak tartották.

A nemfémveretes kardok jellegzetes díszítő eleme a kardfelfüggesztő szerkezetet rögzítő P, D vagy hármassívelődésű tartófél. Ennek formája nem befolyásolta a kard-felfüggesztés módját, a kard típusához úgyszintén semmi köze. A dabasihoz legjobban hasonló P, vagyha úgy teteszik D alakú függesztőfeleket Gátér 212. sírjában,⁴³ Kishegyes (Mali Idos) 72. sírban,⁴⁴ és a törökbálinti 2. sírban⁴⁵ feltárt kardokon találhatjuk. Ez utóbbin – akárcsak Dabason – a függesztőfél hátlapja bronzból készült, igaz, kissé nagyobb részét fedte a két lemez közötti bélésfának, mint az itt közölt példányon. A dabasi függesztőfél földrajzilag legközelebbi analógiája a Paphegytől kb. 12 km-re található kunpeszéri temetőben került elő, mégpedig egyéltű, s kissé már ívelődő pengéjű kardon.⁴⁶

A párhuzamként említett kardok zöme a korai avar kor első feléből, kisebb részben a 7. század 2. harmadából származik. Ez utóbbi periódus felé mutat a dabasi kard kikövetkeztethető legnagyobb pengeszélessége is. A 3.5 cm-es méret erre az időszakra datálható kétélű kardok legnagyobb pengeszélességének súlyozott számtani középértékéhez (3.7 cm) áll közel, a korai avar kor első feléből származóknál ez az érték lényegesen nagyobb (4.5 cm). Bár ez utóbbi középérték több esetszámból adódott (27, ill. 2), mégsem mellőzhető ez a szempont a datálásnál, ti. a kardok számának 7. század 2. harmadára való csökkenése általános jelenség. Ennek oka minden bizonnyal az avarság 626/630 körül véglegessé váló életmódváltozásában rejlik. Nézetem szerint a dabasi kétélű kard 7. század 1-2. harmadára való keltezése biztos, ezen belül valószínűbbnek tűnik számomra a 7. század 2. harmadára történő datálás.

A dabasi *íjmerevítő csontok* maximális szélességük (2.1 cm) alapján az un. keskeny karú íj erősítésére szolgáltak. Ez a típus a korai avar korban általános, de megtalálható a 7. század utolsó harmadára datálható leletek között is.⁴⁷

^{41/a} A leletről az ásató Lőrinczy Gábor baráti szívessége folytán tudok.

⁴² Ercegovič-Pavlovič, Slavenka 1982. 50., Pl.II, 5, III,3.; Kovrig Ilona 1957. 119-120., XVII.t.1-2.; Csallány Dezső 1939. 125-126., 2.kép 1.

⁴³ Kada Elek 1906. 215. és c.rajj 3., 5.

⁴⁴ Gubitzka Kálmán 1907. 358-359.

⁴⁵ Kovrig Ilona 1957. 120., XIX.t. 27-28.

⁴⁶ H.Tóth Elvira 1984. 12.

⁴⁷ Csallány Dezső 1939. 148-150.; Szabó János Győző 1968. 51-51.; Madaras László 1981. 39.

A háromtollú vas *nyílcsúcsokat* kb. 3 cm körüli szárnyszélességük alapján a korai típusúak közé sorolhatjuk.⁴⁸

Összefoglalva az elmondottakat megállapítható, hogy a dabas-paphegyi leletek egy, a 7. század derekán élt avar előkelő sírjából származnak. Az ugyancsak a Paphegyen talált, egyélű kard arra figyelmeztet, hogy itt további avar sírok pusztultak el ill. várhatóak még akkor is, ha leletmentésünkön újabb hasonló korú temetkezések nem láttak napvilágot. Feltehető tehát, hogy nem magányos temetkezéssel állunk szemben, hanem egy viszonylag kis létszámú közösség egymástól nagyobb távolságra kiásott sírjaiból álló temetővel. Ennek nem mond ellent az a szintén korai avar sír sem, amit lelőhelyünkötől messze a gyón-dabasi határút mentén találtak 1955-ben. Szentlélek Tyhamér jelentése szerint itt több csontvázas sír semmisült meg fakitermelés közben.⁴⁹ Az 1955. évi helyszíni szemlén feltárt sír tájolása megegyezik a paphegyi 2. és 3. sír tájolásával, ez halvány támpontot ad azok keletkezéséhez.

A dabas-paphegyi leletek topográfiai szempontból sem mellékesek; elsősorban a kagáni székhely közelsége miatt. Hogy az ezüstöves-ezüstkardos előkelőknek milyen viszonya lehetett a nagyfejedelemhez, azt csak találgatni lehet. Legkézenfekvőbb magyarázat szerint egyike volt a kagán székhelyének védelmére rendelt harcosoknak.

FÜGGELÉK

A dabas-paphegyi kardlelet metallográfiai vizsgálata

A kard letört darabjai közül a 3. tábla 1. alatt látható nagyobb darabot ágyasztuk be és a szokásos módon, mechanikusan készítettük elő vizsgálatra. Azonos módon jártunk el a markolatvasból levágott mintával is. A vizsgálatot maratlan és maratott állapotokban, különféle nagyításokban végeztük. A maratást a kard pengéjéből származott próbán 1 %-os NITAL-ban, a markolatvasból kivett próbán pedig 20 %-os citromsavban hajtottuk végre. A vizsgálat során mikroszkópi felvételeket készítettünk.

Mikrokeménység vizsgálat

E.Leitz, Wetzlar, DURIMET-típusú berendezésen, 200 g terhelés mellett meghatároztuk a mikrokeménységet a pengéből származott csiszolat közepén (feltételezhetően az eredeti penge középvonala) és ma még a fémes anyag szélén (ez feltehetően nem volt már a penge eredeti széle a bekövetkezett korrózió következtében.) A vizsgálati terhelés nagysága folytán tulajdonképpen félmakro-vizsgálatot végeztünk, így az értékek a szokásos makro-keménység értékekkel összehasonlíthatóak.

A mérési eredmények a következők voltak:

HV 0,2/10 középvonalban: 120, 132

HV 0,2/10 szélén: 196, 194

⁴⁸ Kovrig, Ilona 1963. 141.

⁴⁹ ArchÉrt. 1957. 88.; Patay Pál 1975.

Értékelés

A zárványok tipikusan mutatják a bucatűzből kilépett buca kovácsolásakor a nem kielégítő salakkifröccsentés után visszamaradt zárványsorokat.

A pengerész kikovácsolása után egy viszonylag lágyacél összetételnek megfelelő (C-tartalom kicsi, 0,1 % körüli értékkel) nyers pengét kaphattak. Az avarkori kovácsok helyről-helyre változó technológiai felszereltsége folytán változott a kikovácsolt termék minősége. A mi esetünkben többszöri kovácsolási műveletek történhettek a mai értelemben véve nem megfelelő kovácsolási hőmérsékleten. Ennek következtében a szemcse eldurvult, a kis C-tartalom pedig elfajult perlit alakban jelent meg a krisztallit határokon.

Az avarkori kovácsok így tulajdonképpen csak kardminőséghez jutottak. Az ilyen minőségű kard nem éltartó, kicsorbulásra hajlamos és viszonylag könnyen hajlítható. Ezek ellensúlyozására már ismerték a kész kardok keményítését. Ezt a műveletet felszenítéssel végezték, amely műveletet ma cementálásnak hívunk. Ezt a műveletet feltehetően faszén-tűzben végezték.

A metallográfiai vizsgálatunk szerint

– ezzel a technológiával a kb 0,1 % C-tartalmú nyerskard külső anyagzónáit mintegy 0,4 % C-tartalomra tudták felszeníteni.

– a felszenítési műveletet vagy egy lépésben, vagy több lépésben hajtották végre. A tapasztalt szemcsedurvulás mindenesetre többszörös kovácsolásra és hőhatásra utal;

– a felszenítés után nem alkalmaztak még nagyobb keménységet lehetővé tevő gyorshűtést, mai értelemben edzést esetleg nemesítést. Erre jól lehet következtetni a 15., 16. képen láthatóakból. Vizsgálatunk során ugyanis találtunk tipikusan lemezes perlitet is. A perlit-fázis különben finom szerkezetű, ami arra utal, hogy a felszenítési művelet után viszonylag gyorsabban hűlt le a darab.

– Korábbi dokumentációk szerint az avarkori kardkovácsok a bucatüzekből kikerülő anyagból először „kifröccsentették” a salakot és ezekből a részekből kovácsolták össze a kész kardot. A most vizsgált kardtöredéken ilyen összekovácsolásra utaló nyomokat nem találtunk (legalábbis a vizsgálathoz felhasznált kicsi anyagrészen). Természetesen nagysága is műhelyről-műhelyre változhatott, így lehetséges, hogy ezért, vagy az előkerült lelettöredék kicsi volta miatt nem látjuk az összekovácsolási nyomokat.

A keménységvizsgálat fenti következtetéseinket alátámasztotta. A ténylegesen mért 194-196 HV 0,2/10 keménységérték mellett a penge már kevésbé volt meghajlítható és éltartóssága is lényegesen kedvezőbb lehetett a nyers kardhoz képest.

Szólnunk kell arról, hogy fenti következtetéseink a fémesen épen maradt anyag-rész vizsgálatán alapul. Azt nem tudjuk, hogy a lelet milyen mértékben korrodált, így felületéből milyen réteg hiányzik és abban a felszenítés milyen lehetett. A C-diffúzió jellegéből egyébként arra lehet következtetni, hogy közvetlenül a felület közelében a C-tartalom 0,4 %-nál nagyobb is lehetett, így a karddal szemben támasztott követelmények – mint pl. az él tartóssága, keménysége stb. – még kedvezőbbek lehettek, mint ahogy arra a vizsgálati értékekből következtetni lehet.

A markolatvas teljesen elkorrodált. Az oxidréteg erősen áttört, felhólyagosodott, különböző nagyságú repedéseket tartalmaz. Az oxidrétegből a készítés technológiájára nem lehet következtetni.

Összefoglalás

Az avarkori kardkészítés buca-tüzi eljárásán alapult. A nyers kardot faszénágyazásban felszenítették (cementálták), hogy a kész karddal szemben való elvárásokat javítsák.

IRODALOM

Bóna István

1970 Avar lovassír Iváncsáról. ArchÉrt 97. 243-263.

1979 A Szegvár-sárpoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz. ArchÉrt 106. 3-32.

1984 Wosinsky Mór és temetői. in: Kiss Gábor-Somogyi Péter 1984. 9-15.

Čilinská, Zlata

1973 Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. Bratislava.

Csallány Dezső

1939 Kora avarkori sírleletek. FolArch 1-2. 121-155.

Daim, Falko-Lippert, Andreas

1984 Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebrige, NÖ. Wien.

Daim, Falko

1990 Das Gräberfeld von Zillingtal. Die Grabungen 1985-89. WMMÉ XV. 155-161.

Ercegovič-Pavlovič, Slavenka

1973-1974 Avarski konjanicki grob iz Mandjelosa. Starinar 24-25. (Beograd) 107-113.

Erdélyi István

1982 Az avarság és Kelet a régészeti források tükrében. Budapest.

Éber László

1901 Sírleletek a régibb középkorból. I. Abony. II. Hernádpusztá. ArchÉrt 21. 289-314.

Fettich Nándor-Nemeskéri János

1943 Győr története a népvándorlaskorban. Győr.

Fülöp, Gyula

1988 Awarenzeitliche Fürstengräber von Igar. ActaArchHung 40. 151-190.

Fülöp Gyula

é.n. Az igari avar kori vezérleletek. Székesfehérvár.

Garam, Éva - Kovrig, Ilona - Szabó, János, Győző - Török, Gyula

1975 Avar finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar Period (567-829) in Hungary. Vol.1. ed.: Kovrig, Ilona, Budapest.

Gubitza Kálmán

1907 A kishegyési régibb középkori temető. ArchÉrt 27. 346-363.

Horváth Tibor

1935 Az üllői és kiskőrösi avar temető. ArchHung 9. Budapest.

Kada Elek

1905 Gátéri (kun-szállási) temető a régibb középkorból I. ArchÉrt 25. 360-384.

1906 Gátéri (kun-szállási) temető a régibb középkorból. ArchÉrt 26. 207-221.

Kiss Gábor - Somogyi Péter

1984 Tolna megyei avar temetők. Dissertationes Pannonicae III/2.

Kollautz, Arnulf

1978 Die Ritzzeichnung von Nosa, erläutert an weiteren archäologischen und historiographischen Denkmälern und Quellen zu Kleidung und Haartracht von Nomadenvölkern. in: D.Dimitrievic – J. Kovacevic – Z.Vinski (red.): Problemi seoba naroda u Karpatskoj kotlini. Novi Sad. 135-155.

Korek József

1943 A szentes-kajáni avar temető. Dolg. 19. 1-129.

Kovács László

1985 Kora Árpád-kori temetőrészlet Dabas(Gyón) – Paphegyen. StComit 17. 369-386.

Kovrig Ilona

1957 Kora avar kori sírok Törökbálinton. FolArch 9. 119-133.

Kovrig, Ilona

1963 Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. ArchHung 40. Budapest.

László, Gyula

1955 Etudes archeologiques sur l'histoire de la société des Avars. ArchHung 34. Budapest.

Madaras László

1981 A Szeged-Fehértó A. és B. temetők anyagának összehasonlító vizsgálata. SzMMÉ 1981. 35-64.

Patay Pál

1965 Gyón. RégFüz Ser.I.18. 9-10.

1975 Dabas és környéke régészeti emlékei. in: Petri Edit (szerk.): Tanulmányok a 700 éves Dabas történetéből. Dabas. 9-29.

Simon László

s.a. Korai avar kardok. StComit 21., megjelenés előtt.

Cs.Sós Ágnes

1958 A keceli avarkori temetők. RégFüz II/3.

Sőtér Ágost

1895 Ásatások a csúnyi sírmezőn (Mosony m.). ArchKözl 19. 87-115.

Szabó János Győző

1968 Az egri múzeum avar kori emlékanyaga III. Sírleletek Nagyréde-Ragyogóparton. EME 6. 29-67.

Szádeczky-Kardoss Samu

1978 Az avar történelem forrásai I. Közép-Ázsiától az Al-Dunáig. ArchÉrt 105. 78-90.

H.Tóth Elvira

1984 Korai avar vezetőréteg családi temetője a kunbábonyi kagán szállásterületén. in: Sztrinkó István (szerk.): Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1984. Kecskemét. 10-20.

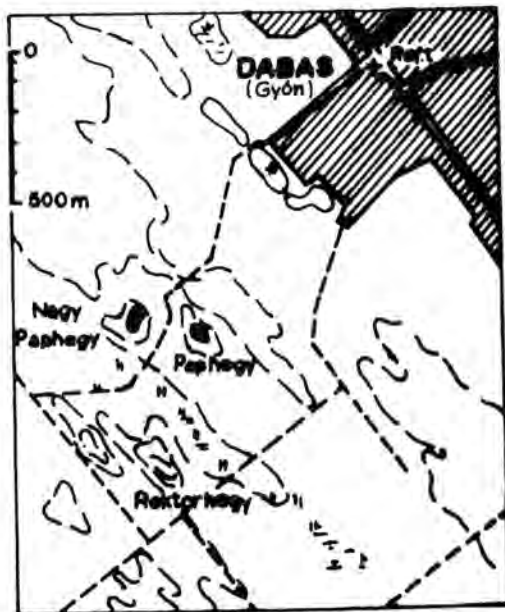
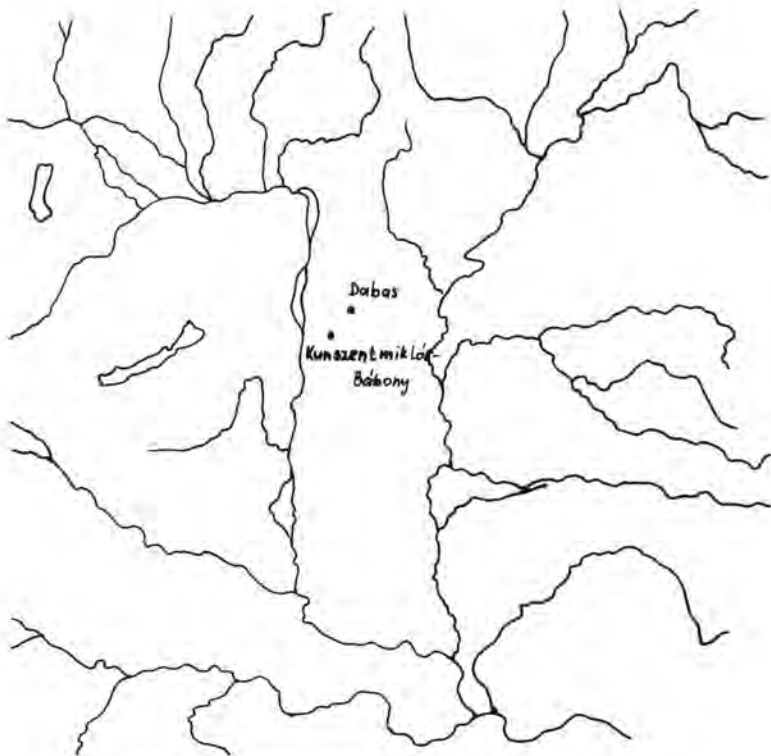
1988 Népvándorlás kor. in: Horváth Attila-H.Tóth Elvira-V.Székely György: Elődeink a Duna-Tisza közén. A Kiskunság és környéke a régészeti leletek tükrében. A Katona József Múzeum kiállításának vezetője. Kecskemét. 30-56.

Török Gyula

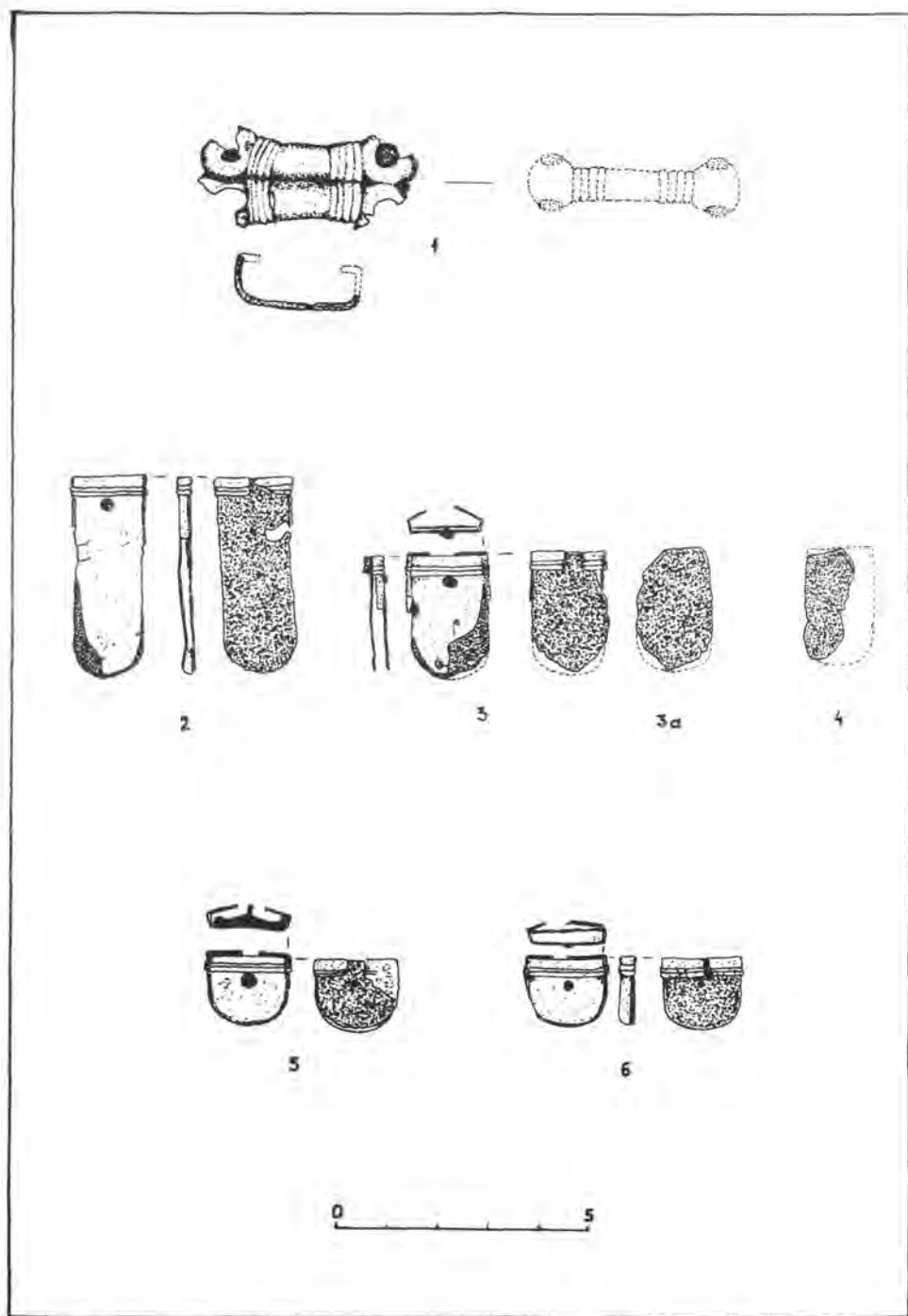
1954 Kora avar sírok Móron. ArchÉrt 81. 54-60.

Török, Gyula

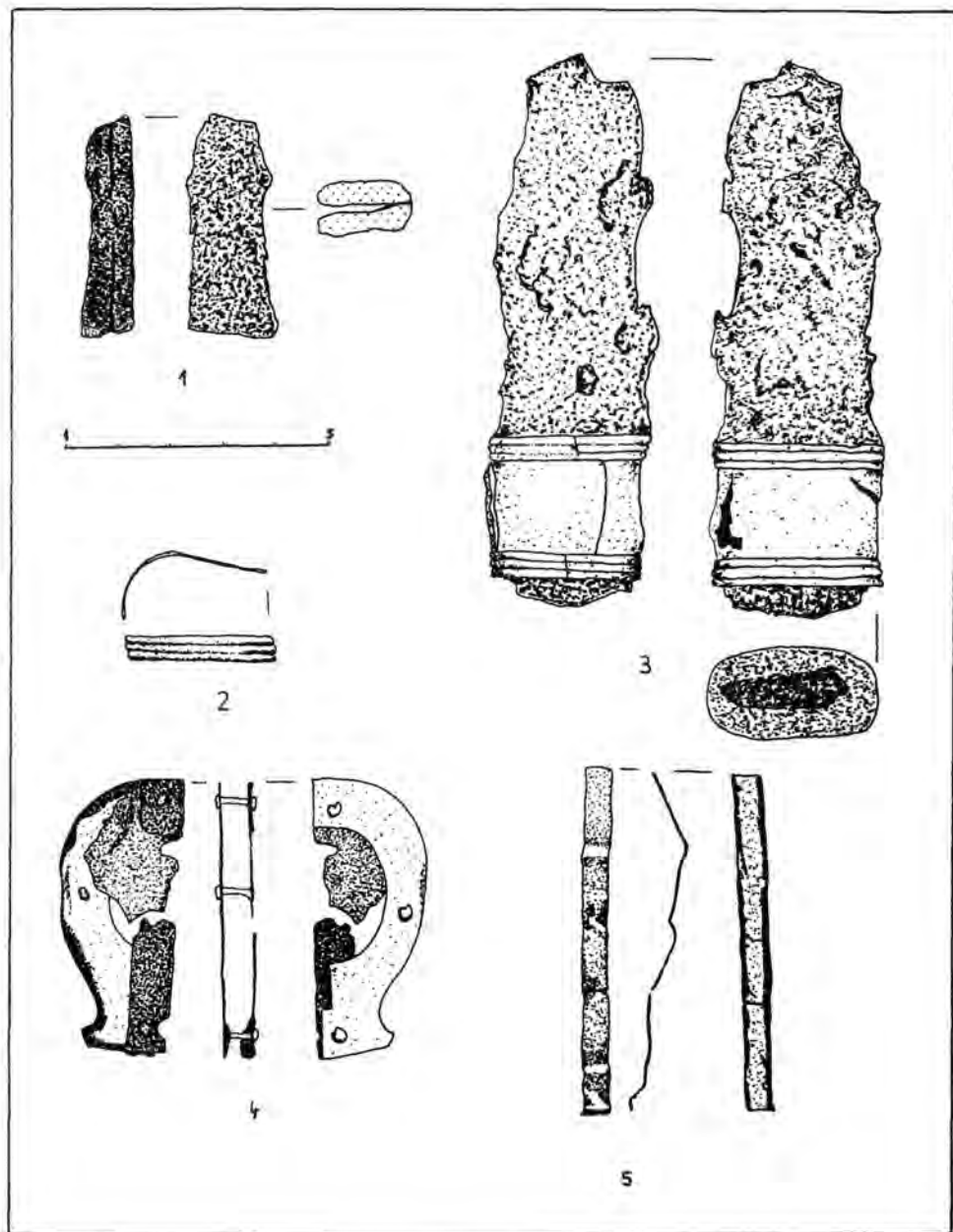
1975 The Kiskőrös Pohibuj-Mackó-dűlő Cemetery. in: Garam, Éva – Kovrig, Ilona – Szabó, János, Győző – Török, Gyula 1975. 283-304.

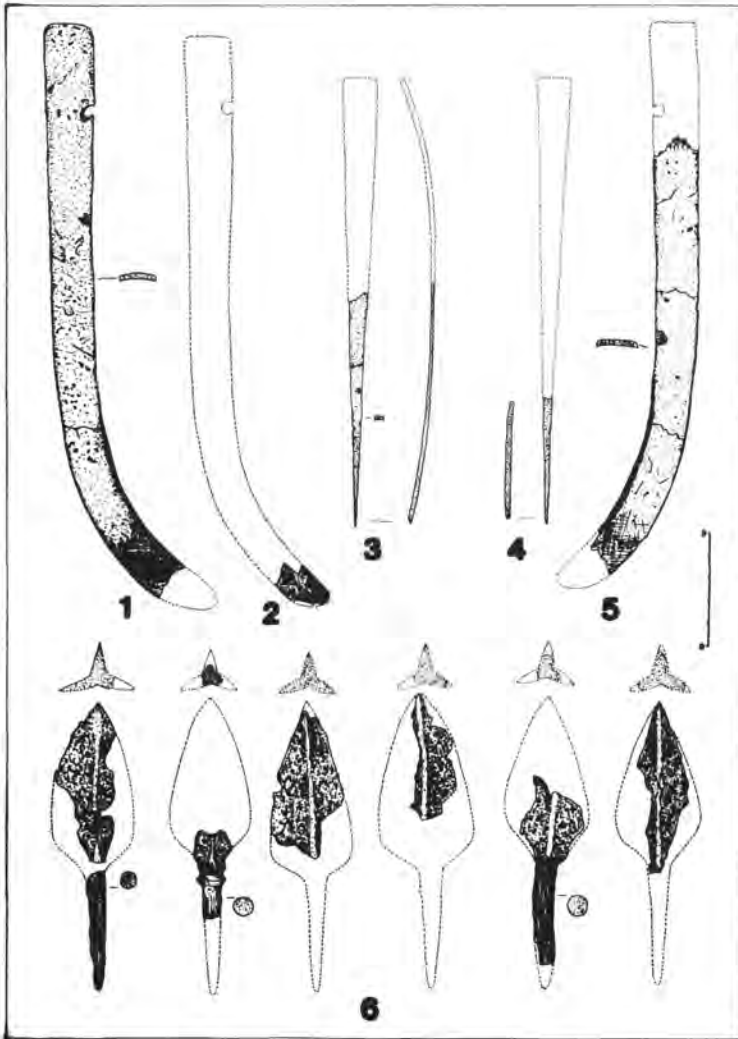
1.tábla. 1. Dabas és Kunszentmiklós-Bábonya. 2. A lelőhely és környéke.

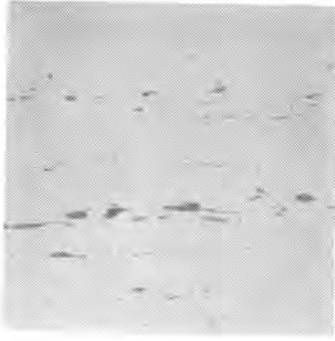
2. tábla. Dabas-Paphegy 1. sír leletei: 1 - varkocsszorító; 2 - nagyszíjvég; 3-5 - kisszíjvégek.

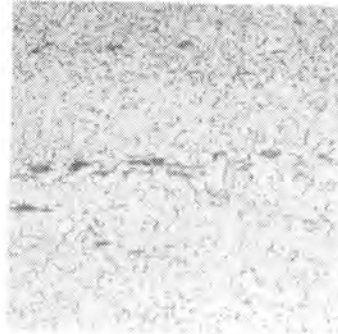
3. tábla. Kardtöredékek.

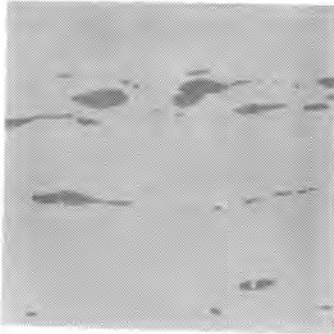
4. tábla. Íjlemezek, nyílcsúcsok és a kard

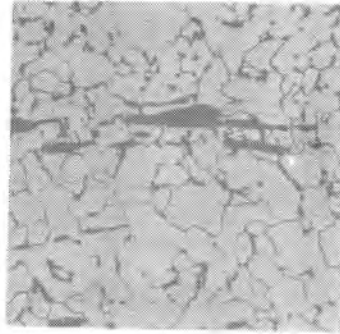
1. kép

4. kép

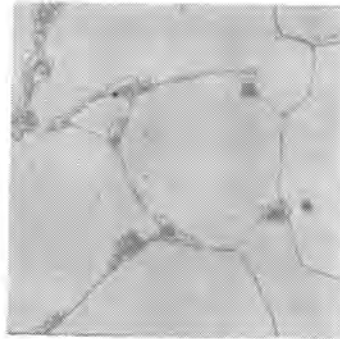
2. kép

5. kép

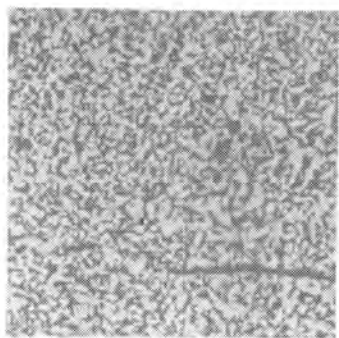

3. kép

6. kép

1. kép 1. Maratlan. N: 100 x, 2. Maratlan. N: 250 x. FeO-MnO zárványok nagyobb nagyításban., 3. Maratlan. N: 100 x. Kardpenge elkorrodált felületközeli helye. A felületen bemaródásos korróziós folyamat látható., 4. Maratott. N: 100 x. A kardpenge feltételezhető középvonala. Durva szemcserszerkezetű ferrit-perlites szövet zárványsorral. A penge szélé felé haladva növekvő C-tartalom figyelhető meg., 5. Maratott. N: 250 x. A kardpenge feltételezhető középvonala zárványsorral. Durva ferrit-perlites szövetszerkezet, a perlitfázis szemcsehatárra rendeződött., 6. Maratott. N: 1000x. A kardpenge feltételezhető középvonalában lévő anyagréteg szövetszerkezete. Ferrit és elfajult szemcsehatárú perlit.

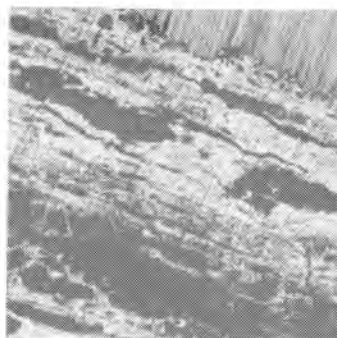
7. kép

10. kép

8. kép

11. kép

9. kép

2. kép. 1. Maratott. N: 250 x. A kardpenge széle. Nagy C-tartalmú ferrit-perlites szövetszerkezet zárványsorral., 2. Maratott. N: 100 x. A kardpenge feltételezhető középvonalától távol, az elkorrodált rész alatti ferrit-perlites szövetszerkezet. A perlit-fázis kristallit határa zömében szemcsés jellegű, rendezett., 3. Maratott. N: 400 x A kardpenge korrodált szélén, egy bemaródás alatti szövetszerkezet. Ferrit-perlit, a perlit zömében szemcsés és kristallit határra rendezett., 4. Maratott. N: 10 x. A korrodált markolavas erősen áttört, repedezett, felhólyagosodott oxidrétege., 5. Maratott. N: 10 x. Felület közeli oxidréteg a korrodált markolatvason.

FRÜHWARENZEITLICHE FUNDE VON DABAS (GYÓN)-PAPHEGY

Simon László – Székely Levente

Im August 1987 wurden die folgenden frühwarenzeitlichen Fundobjekte ins Arany-János-Museum eingeliefert: 1. eine zylinderförmige Zopfspange aus Silberblech, an ihren beiden kugelartigen Enden mit je 2 runden Durchbrüchen für Stein- oder Glaseinlage; 2. eine unverzierte große Riemenzunge aus zwei Silberblechen. Der Rand des oberen Bleches ist umgebogen. Das untere Ende der Riemenzunge ist abgerundet, ihre Seiten laufen parallel, am oberen Ende findet sich ein geripptes Band, darunter eine Niete zur Befestigung am Riemen. 3a. Zwei ähnliche kleine Riemenzungen. 3b. Zwei ähnliche aber stämmigere kleine Riemenzungen. 4. Die Bruchstücke eines vermutlich zweischneidigen Schwertes mit P-förmigen Attachen. 5. Schmale Beinplatten vom Bogen. 6. Die Bruchstücke von mindestens 6 Eisenpfeilspitzen.

Der Fund ist wegen seiner topographischen Lage und Zusammensetzung interessant. 20 km südwestlich des Fundortes entfernt, auf dem Gebiet der heutigen Gemeinde Kunszentmiklós-Bábonny, befand sich im 7. Jahrhundert das kaganische Zentrum. Die Fundobjekte von Dabas sind aller Wahrscheinlichkeit nach die Reste der Tracht und Rüstung eines Kriegers, der das Zentrum des Awarischen Kaganates verteidigte.

Wegen der starken Zerstörung des Fundortes kann nicht mehr entschieden werden, ob es sich um ein Einzelgrab oder um ein Grab aus einem kleineren Familiengräberfeld handelt. Während der Rettungsgrabung wurden zwar zwei Gräber in der Orientierung WSW-ONO freigelegt. Aber weil das eine eine leere Grube war und das andere nur ein Kinderskelett ohne Beigaben enthielt, ist über ihre Datierung nichts zu sagen.

Auf Grund der Analogien läßt sich das Gros der Funde in die Frühwarenzeit datieren. Die zweischneidigen Schwerter sind hauptsächlich für die erste Hälfte der Frühwarenzeit (568-626/630) charakteristisch, sie kommen aber ab und zu auch in der Mitte des 7. Jahrhunderts noch vor. Die zylinderförmige Zopfspange läßt sich in jüngere Zeit bestimmen: laut allgemeiner Meinung waren sie im letzten Drittel des 7. Jahrhunderts in Mode. Dementsprechend sollte der Besitzer des Exemplares von Dabas(Gyón)-Paphegy im zweiten Drittel des 7. Jahrhunderts leben und es ist nicht auszuschließen, daß er auch die große Umgestaltung des Awarischen Reiches um 670-680 miterlebte.

Раннеаварские находки из Дабаш (Дён)-Папхедь
Шимон Ласло-Секей Левенте

В августе 1987 года в музей им. Яноша Араня были переданы следующие находки: 1. Цилиндрический наконик из серебряной пластины с двумя отверстиями на обоих сферических концах для вставки из камней или стекла; 2. Серебряный большой наконечник ремня без изображения, из двойной пластины. Края подогнуты, стороны параллельны, конец круглый, у устья ребристая накладка, под ней заклепка для прикрепления к ремню. За. Два малых наконечника ремня, изготовленные также. 3б. Два похожих малых наконечника ремня, но меньше размером. 4. Обломки предположительно двулезвийного меча с серебряными накладками и Р-образными скобами для подвешивания. 5. Костяные накладки на узкий лук. 6. Обломки по крайней мере 6 трёхлопастных железных наконечников стрел.

Комплекс интересен своей топографической ситуацией и составом. В 20 километрах от места находки находится каганский центр 7 века на территории Кунсентмиклош-Бабонь. Находки из Дабаша вероятно являются остатками костюма оружия воина, защищавшего центр Аварской империи.

Из-за разрушенности Папхедь сегодня уже трудно судить о том, было ли здесь одиночное захоронение или же небольшой семейный могильник. В ходе аварийных раскопок было найдено два погребения, ориентированных ЭЮЗ-ВСВ, но одно из них представляло собой совершенно пустую яму, а другое - захоронение ребёнка без инвентаря в яме, выкопанной в гумусе. Точно датировать эти погребения не представляется возможным.

На основе аналогий большинство находок датируется раннеаварской эпохой. Двулезвийные мечи раннеаварской эпохи обычно относятся к первой половине эпохи 568-626/630, но спорадически встречаются и во второй трети 7 века. Более поздним временем принято датировать цилиндрический наконик: согласно общему мнению ими пользовались в последней трети 7 века. Экземпляр, публикуемый здесь, видимо принадлежал воину, жившему во второй трети 7 века и не исключено, что его владелец дожил до крупного преобразования Аварской империи в 670/680-ых годах.

ADALÉKOK AZ AVAR TEGEZŐV VISELETÉHEZ

HORVÁTH M. ATTILA

(Budapesti Történeti Múzeum)

A magyarországi népvándorláskori régészeti köztudatban akasztóhorog elnevezéssel élő, ránézésre jelentéktelennek tűnő tárgyak gyakorlati felhasználásának kérdéseivel ezidáig igen kevesen foglalkoztak részletesebben. Az avarkori leletek sokrétűsége és gazdagsága rendszerint háttérbe szorította azokat a kiegészítő jellegű tárgyakat, amelyek nem rendelkeztek jelentős kor- és etnikummeghatározó vagy rangjelző szereppel.

Európa éghajlati viszonyai nem kedveznek túlságosan a szerves anyagok földben való megmaradásának, így azok elkorhadása után a kiegészítő jellegű viseleti- és használati tárgyak funkcionális rekonstrukcióját csak a sírban való elhelyezkedésük, illetve a meghatározó jellegű tárgyakhoz való viszonyuk alapján lehet megkísérelni.

Kalmár János 1943-as cikkében összegyűjtötte a Magyarországon addig előkerült akasztóhorgok és veretek jó részét, közéjük sorolva a jelen dolgozat témájául szolgáló, kampós kialakítású, horogszerű tárgyakat is.¹ A leleteket tárgytípusonként osztályozta és hét fő-, valamint több alcsoportba osztotta. A szóbanforgó kampókat a 7/A és 7/B csoportokba sorolta. A 7/A csoportba az *övre szegecselhető*, a 7/B-be pedig az *övre felerősíthető* horgok kerültek.²

Kalmár véleménye szerint a 7/A csoport horgait átmeneti jelleggel, úgymond a kéz szabaddá tételének pillanatában használták, a 7/B csoportéit pedig a tegezzel hozza összefüggésbe. Megállapításait a magyarországi régészeti kutatás kritika nélkül elfogadta és mind a mai napig alkalmazza is, annak ellenére, hogy Kalmár maga is figyelmeztet arra, hogy az ismert bizonytalansági tényezők miatt csak feltételezhető, hogy ezek a tárgyak a fegyverzet és a készségek övre való felakasztására, illetve átmeneti jellegű függesztésére szolgálhattak.³

Bóna István a Szegvár-sápadali lovassír feldolgozása során végzett kutatásaival bebizonyította a horgok és a tegez kapcsolatát, valamint fényt derített azok eredetére is.⁴ Ekkor úgy tűnt, hogy a tárgytípus rendeltetésének kérdése tisztázódott, azonban alkalmazásuknak ez az elméleti formája számos gyakorlati problémát vetett fel. A

¹ Kalmár János 1943. 149-159.

² Kalmár János 1943. 156. XXVI. t. 14-18. kép. A 19. számon szereplő és a 7/A típusba sorolt szegecs-átokházi vékony bronzhuzalból készült tárgy tévesen került a táblára, mivel az kialakításánál fogva sem függesztésre sem kapcsolásra nem alkalmas.

³ Kalmár János 1943. 149-159.

⁴ Bóna István 1979. 7. 2/9., 8. 11. jegyz.

rendeltetés megállapításakor ugyanis minden esetben figyelembe kell venni a feltételezett felfüggesztés célját, mikéntjét, valamint eredményességét is. Ezek vizsgálatához azonban tüzetesebben meg kell vizsgálni magát az övet és annak viseleti formáit is.

A nomád öviselet az évszázadok folyamán teljes egészében a pusztai lovas életmódhoz finomodott. Viselőjének ethnikai, társadalmi, földrajzi illetve korszakbeli különbözőségéből adódóan, díszítésében, gazdagságában és formájában igen változatos volt. Alapvető funkciója a fegyvereknek és a mindennapos készségeknak a felsőtest szabadonhagyásával történő hordozása, mindvégig azonos maradt. Az említett tárgyak felerősítésére különböző függesztésre alkalmas vereteket és karikákat alkalmaztak. Ma az újabb kutatások tükrében már túlhaladottnak mondható az az álláspont, mely szerint a nomád népek – kétségtelenül nagy értéket képviselő – fegyvereiket apáról fiúra örökölték volna.⁵ Ez a nomád népek túlvilági életbe vetett hitéből, valamint az egyes emberek méretkülönbségeiből is adódóan, elképzelhetetlennek tűnik. A lovasnomád harcmodor és a pásztorélet alapfeltételei közé tartozott ugyanis a gyors reagáló- és cselekvőkészség, amely igen nagyfokú felkészültséget és begyakorlottságot igényelt. Ennek következtében feltétlenül számolnunk kell egyfajta rutinszerű állandósággal a viseletben és a felszerelésben is. A lovasnomád népek többsége, köztük az avarok is, tegezüket egy külön erre a célra szolgáló tegezövrre függesztve hordták, az övről lelógó két szíjra erősítve.⁶ E két szíj a tegez függesztésén kívül annak állandó dőlésszögét is meghatározta, aminek a fent említett diszciplinák ismeretében igen nagy jelentősége lehetett.⁷ A „horgok” jelenléte a felszerelési tárgyak körében minden esetben egyfajta mobilitás igényére utal, amely az elhangzottak tükrében azt hiszem nyugodtan elhanyagolható. A kampókról ugyanis – a variációs lehetőségek figyelembevételével – megállapítható, hogy a tegezek felfüggesztésénél való alkalmazásuk az esetek többségében bizonytalan, illetve unpraktikus rögzítést eredményez. Mindezen fejtegetések azonban rögvést érdektelenné válnak, ha nem lehetséges bárki számára azonnal elfogadható példákat találni a korábbtól eltérő alkalmazási módzatokra.

Az emberiség egyik legrégebbi civilizációját, amely szinte a csodával határos módon volt képes évezredek során lényegét érintő változás nélkül napjainkig fennmaradni, a kínaiak alkották meg. A kínai régiség egy olyan szinte felbecsülhetetlen értékű tárháza minden hozzá forduló kutatónak, amelyet érdeme szerint értékelni gyakorlatilag lehetetlen feladat. Miért ne fordulna tehát a pusztai népek kutatójának figyelme elsőként ehhez a kincsesbányához, különösen akkor, ha figyelembe veszi, hogy az általa kutató népek évszázadokon át jelentették e csodálatos kultúra közvetlen szomszédságát.

Ma már azt is tudjuk – ha nem is igaz az a régi kínai legenda, mi szerint a nomádok és a kínaiak egy tő két távolba hajló ágát jelentenék –, kétségtelen, hogy az évszázados szomszédság nem csak harcok végeláthatatlan sorozatát jelentette a két kultúra között, hanem a kölcsönös egymásra hatást is. L. H. Mouille szerint például az ie.

⁵ Cs. Sebestyén Károly 1932. 171.

⁶ Kovrig Ilona 1955. 180. 131. jegyz. VI. t. (Chavannes nyomán)

⁷ Erre a tényre Dr. Kiss Attila hívta fel a figyelmemet, amiért ezúton szeretnék köszönetet mondani neki.

4. század utolsó harmadában a Csou kor „harcoló fejedelemségeinek” egyikét jelentős Csao ura, Wu-ling (ie. 325-299) hadseregét barbár ruhába öltöztette, hogy így könnyebben vehesse át a nomádok taktikáját, melynek ismerete és sikeres alkalmazása volt az egyetlen lehetőség a kellemetlen szomszédok, a Toung Hou-k (a hegyek barbárjainak) visszaszorítására. Itt említik először, a nadrág, a kaftán és a csizma viseletét, amelyek később népviseleti darabokká váltak Kínában.⁸ Ekkor vezetik be a régi megkötött textil öv helyett az összekapcsolható nomád bőrvet, amelyre különböző tárgyak felakasztására szolgáló fémkarikákat erősítettek. Ligeti Lajos véleménye szerint ez a folyamat már régebben megindult és messze túlhaladta Csao határait.⁹ Az azonban bizonyos, hogy erre az időre tehető a nomád típusú harcmódor és viselet szélesebb körű elterjedése a korabeli Kínában. Mint ahogy az is biztosra vehető, hogy az itt tárgyalt tárgytípus is ekkor kerülhetett be Kínába – minden bizonnyal hiung-nu közvetítéssel – és válhatott a kialakuló császárság hadseregének és udvari tisztségviselőinek igen fontos, rangbéli állást is kifejező felszerelési tárgyává. Az egyesítést végrehajtó C'in Si-Huang-Ti (ie. 259-210) – aki elsőként viselte a császári címet – volt az aki maga alá gyűrte az ellene szövethető és hiung-nu segédcsapatokat is felvonultató kisebb fejedelemségeket. Az ő, valamint a dinasztiaját felváltó Han korszak (ie. 202-isz. 220.) császárainak katonai sikereit, amelyek a hiung-nuk végleges legyőzését eredményezték, a barbároktól átvett taktika és harci eszközök mesterfokú alkalmazásának köszönhetőek.

Ékes bizonyítéka ennek, a nagy uralkodó C'in Si-Huang-Ti közelmúltban megtalált temetkezési területében előkerült agyaghadsereg, amelynek katonáin nomád stílusú, illetve egy ahhoz igen sok elemében hasonló öltözet figyelhető meg.¹⁰ Ezek a szobrok igen nagy jelentőséggel bírnak, hiszen élethűen ábrázolják az eddig csak leírásokból és viszonylag nehezen rekonstruálható sírleletekből ismert korabeli kínai udvari- és katonai ruházatokat és felszerelési tárgyakat. Számunkra legfontosabbnak a legismertebb páncélos harcosok mellett felbukkanó, kaftánt, nadrágot és csizmát viselő csoport tűnik, amely visszavezet bennünket eredeti témánkhoz. E csoport katonái ugyanis kaftánjukat széles bőrvetel fogják össze, méghozzá olyannal, amelyen a csatortű, a vizsgált tárgytípushoz igen közel álló horog helyettesíti.¹¹ (1. T. 2.) Ez a horogtípus díszítetlen, ovális testű, nyújtott, elkeskenyedő szára enyhén ívelődő. Horga, amely néhány esetben kis gombban végződik, befelé is görbülhet. Összehasonlítva a magyarországi példányokkal észrevehető, hogy a Kada Elek által közölt gátéri avar temető egyik leletével mutatnak rokonságot.¹² (1. T. 1.) Különbség csak a felerősítés módjában mutatkozik. Amíg a gátéri horgot három darab, elkalapált fejű nittszeggel, az öv hátoldalán alátétlemezzel alkalmazásával erősítették fel, addig Kínában általában a szíjra vágott résen átbújtatott, és az övzáró horoggal egybeöntött, lapos fejű nittszeggel

⁸ Mouille, L. H., 1969. 4. 241-250. Erre a műre kedves barátom Dobrovits Mihály hívta fel a figyelmet, amiért ezúton szeretnék köszönetet mondani neki.

⁹ Ligeti Lajos 1940. 42.

¹⁰ Cotterell, Arthur 1981. 241. Brinkler, Helmut – Goepler, Roger 1980. Warthol, Walter - Wirgin Jan 1985. 54., 57., 74-75.

¹¹ Warthol, Walter - Wirgin Jan 1985. 54., 57., 74-75.

¹² Kada Elek: 1906. 214. 217. 212. sír, b. raz, 10. ábra.

alkalmazták. Megfigyelhető ez a módszer azon a Han-kori sírból származó teljesen épen maradt bőrvőn is, melyet Orvar Karlbeck közölt 1939-ben.¹³ (1. T. 3/a-b.)

A szobrokon az egyszerűbb példányok mellett azok díszesebb formáit is felfedezhetjük. (2. T. 1-4.) Külön figyelmet érdemel az az emberalakos horgó, amely az egyik harcos övén díszel, és amelynek eredeti, bronzból készült változatát is ismerjük a Han-korszakból.¹⁴ (2. T. 4.) A Han kor idejére a nomád jellegű viselet széles körben elterjedt, férfiak és nők egyaránt viselték, különbség csak abban mutatkozott, hogy amíg a nők különböző selyemövekkel kötötték össze kaftánjukat, addig a férfiak bőrvet használtak erre a célra. Ezt derekukon egy horoggal kötötték össze.¹⁵ A kínai etiket közismerten szigorú szabályai pontosan rögzítették a különböző rangban és tisztességben levő emberek viseletét is. Nem volt mindegy az sem, hogy ki milyen típusú vagy milyen színű ruhát viselt. Ezekben a protokolláris szabályokban meghatározták azt is, hogy ki milyen nagyságú, anyagú és alakú, valamint milyen díszítésű övzáró horgot viselhetett. Az eredetileg egyszerű, praktikus használati tárgy teljesen elveszítette puritán formáját és különböző ember, állat valamint növényi ornamentikákkal díszített, esetenként ezüst, jade, illetve türkizberakásos, jócskán megnyúlt, 25-30 cm hosszú hatalom és rangjelző viseleti darabbá változott.¹⁶ (3. T. 1-5.)

A Kínában tai-kounak nevezett tárgy történetének ez a fejezete azonban már nem tartozik szorosan a vizsgált témakörhöz.

A népvándorláskori Európába az avarok hozzák be az ilyen övzáró horgokkal ellátott öveket, amelyek elsősorban 7. sz.-i emlékeik között fordulnak elő. Ezt megelőzően a bronzkor és a vaskor embere már használt azonos funkcióval, sok esetben igen hasonló alakú, csontból, illetve bronzból készült, gyakran szintén alakos kialakítású övzáró horgokat.¹⁷ Solange Lemaître ezekből vezeti le a későbronzkori-koravaskori fibulatípusok kialakulását is.¹⁸ Nagyszámú hasonló lelettel találkozhatunk továbbá a kelet-európai és a belső-ázsiai sztyeppvidék és a hozzá kapcsolódó földrajzi tájegységek számtalan bronz és vaskori lelőhelyén is.¹⁹ Ettől a zónától délre eső területen csak Kínában találkozhatunk vele.²⁰ Népszerűsége a sztyeppvidéken az európai népvándorláskor lezárulása után sem csökkent. Folyamatos használatára jó példa az a budapesti

¹³ Karlbeck Orvar 1939. 4. 112-113. Itt szeretnék köszönetet mondani Ferenczy Lászlónak, aki felhívta a figyelmemet néhány távol-keleti párhuzamra, és a megfelelő irodalomhoz is hozzájuttatott.

¹⁴ Warthol, Walter - Wirgin Jan 1985. 53. Lemaître, Solange 1938. 12/1. 82., XXXIV/26.

¹⁵ Chinese Clothing. Shanghai 1984. oldalszám nélkül. (A könyv a Kínai Népköztársaság Nagykövetségének tulajdonában van, kínai nyelven íródott. A vonatkozó szövegrészt Liu Wenqing, a Kínai NK Nagykövetségének harmadik titkára fordította magyarra, amiért ezúton szeretnék köszönetet mondani neki.)

¹⁶ Lemaître Solange 1937. 11/3. XLI/c; e., 1938. 12/1. XXXIII/117., XXXIV/18-29., XXXV/30-40. Alföldi András 1932. Taf. 7. Abb. 1., 137. Abb. 2.

¹⁷ Lemaître Solange 1937. 11/4. LV/2-3., 9., fig. 1/a-d., fig. 4/a-b., fig. 5/a-b., fig. 6/a-b; d. Bóna István 1959. 49-59.

¹⁸ Lemaître, Solange 1937. 11/4. fig. 2/a-d.

¹⁹ Lemaître, Solange 1937. 11/4. fig. 3/a-d. LVI/18. Csernecov, V. N. MIA 35. Moszkva 1953. 127. 128/III. Halikov, Alfred Haszanovics 1977. 198. 75. t. 3-6; 8-9.

²⁰ Lemaître, Solange 1937. 12/4. 221. (térkép)

Néprajzi Múzeumban őrzött 17. sz-i, kelet-turkesztáni pászoröv is, amelyet László Gyula publikált.²¹

Ugyanez az övzáródási rendszer figyelhető meg a H. Tóth Elvira által feltárt kunpeszéri 7. sz-i avar temető 3., 6. és 8. számú sírjaiból előkerült leletek esetében is, amelyek a sírok bolygatatlanságának és a pontos megfigyelések alaján készült, minden részletre kiterjedő sírrajzoknak köszönhetően kiválóan alkalmasak arra, hogy segítségével rekonstruálni lehessen az avarkori tegezövek egyik változatát²² (4. T. 1-3., 5. T. 1-3.) Mindhárom esetben megfigyelhető, hogy a tegezt és a tegezövet leoldva helyezték a sírba. Erre utalnak az eltérő helyzetű tegeztek és az egy kupacban, illetve elszórtan elhelyezkedő övveretek. A 3. és a 8. számú sírokból előkerült övveretek elhelyezkedése a látszólagos összevisszaság és a fennálló variációs lehetőségek ellenére is jól észrevehetően kiadja a tegezöv vonalvezetését. Jól kimutatható az is, hogy az övzáró horgok fekvése pontosan ezt a vonalat folytatja, még akkor is, ha a 8. számú sír horga elmozdult eredeti helyéről, beékelődve a kard és a tegez közé.²³ (4. T. 1-2.) A 6. sír esetében sajnos nem élhetünk ezzel a rekonstrukciós lehetőséggel, mivel a halottat sírba tétele előtt rendellenesen szorosan összekötözve bőrbe csavarták, és utána szintén rendellenesen keskeny koporsóba helyezték.²⁴ (4. T. 3.) Valószínűleg ennek köszönhető, hogy egyes mellékletek, mint például az igen vékony ezüstlemezből préselt rozettás övveretek teljesen tönkrementek, és egy kivételével azokat megmenteni vagy számukat pontosan meghatározni már nem lehetett. A sírból egyébként sem kard, sem a hozzá tartozó fegyveröv nem került elő, leszámítva a kardhüvely függesztőveret nélküli, mintegy 80 cm hosszúságú famaradványait.²⁵ A sírből az övzáró horgon kívül semmiféle záró, csatoló vagy függesztőeszköz sem került elő.

A horgok népszerűségével magyarázható az is, hogy túllépve az avar birodalom egykori határait, fellelhetők például az itáliai germán népek sírjaiban is. A Castel-trosinoi²⁶ és a Nocera umbrai²⁷ 7. sz-i longobard temetők leleteinek számos eleme ugyanis szoros kapcsolatot mutat a nomád népek, elsősorban az avarok viseletével. Éppen ezzel magyarázható az, hogy a kunbányai fejedelmi sírből előkerült ezüst övzáró horog²⁸ (5. T. 4.) legközelebbi, bronzból készült párhuzama éppen a Castel-trosinoi 119. számú sírből került elő, egy ovális vaskarikával együtt.²⁹ (6. T. 4.) Valamennyi lelet olyan sírből származik, melyben tegez is volt. A Nocera umbrai 48. számú sír rajzán igen jól megfigyelhető, hogy a kard és a tör, melyekhez a felfüggesztéshez szükséges csatok is rendelkezésre álltak, különállóan a bal váll, illetve a kar mellett feküdtek.

²¹ László Gyula 1940. 94., 7. jegyz., XXIV/1.

²² Ugyanez a jelenség figyelhető meg a környei temető 78-as sírjában is. A kunpeszériekhez hasonló tegezöv rozettás veretei jól elkülöníthetőek a fegyveröv eltérő típusú vereteitől, elhelyezkedésükben is. Salamon Ágnes - Erdélyi István 1971. 21., 35. Tábla. (78. sír).

²³ H. Tóth Elvira 1984. 12. (A kunpeszéri avar temető 3., 6. és 8. sírjaiból és a kunbányai fejedelmi sírből származó közöletlen horgok, valamint a sírrajzok és a leletekkel kapcsolatos észrevételek, az ásató régész engedélyével kerülhettek a dolgozatba, amiért ezúton szeretnék köszönetet mondani neki.

²⁴ H. Tóth Elvira 1984. 12.

²⁵ H. Tóth Elvira 1984. 12.

²⁶ Megarelli, R. 1902. 145-380.

²⁷ Paribeni, Angiolo - Pasqui, Roberto 1918. 137-362.

²⁸ Közöletlen. A publikációba az ásató régész, H. Tóth Elvira engedélyével került.

²⁹ Mengarelli, R. 1902. 292., fig. 198.

A tegez pedig, melynek övéhez az övzáró horgon kívül egyetlen csat sem tartozott, a jobb oldalon a derék magasságában, valószínűleg felcsatolt állapotban helyezkedett el.³⁰ (6. T. 1/a-b.)

Természetesen a tegezövek rögzítésének nem ez volt az egyetlen módja. Ezt a tárgytypus előfordulási gyakoriságának ismeretében nem lehet állítani. Ezenfelül az is bizonyos, hogy alkalmazhatósága nem korlátozódott kizárólag a tegezövekre. Felhasználásának számos más lehetősége is volt. Ilyenek például a ruhakapcsolás³¹ vagy a lószerszám szíjainak rögzítése.³² Az azonban biztosra vehető, hogy a horgok felhasználása kizárólag abban az esetben lehetett eredményes, ha a horogra nehezedő ellentétes irányú húzóerő nem hagyott lehetőséget a könnyű kioldódásra.

Remélem, hogy az itt felsorakoztatott érvek kellőképpen alátámasztják azt, hogy a szóbanforgó horgok egyáltalában nem szolgálhattak tegez vagy bármely más övkésztség felfüggesztésére. Funkciójuk csakis az lehetett, hogy az öveken, a ruhákon vagy a lószerszámok szíjain a csat vagy az esetenként kiiktatott csat helyett³³ kapocsként szolgáljanak. Erre a tárgytypusra éppen ezért szerencsésebb lenne az akasztóhorog helyett a szíj- vagy övhorog vagy a szíj-, ruha-, illetve övzáró horog (kapocs) elnevezést alkalmazni. Funkciójának pontos megítélésekor és megnevezésekor pedig elsődleges szempontnak kell lennie a tárgy sírban való elhelyezkedésének, illetve az egyéb tárgyakhoz való viszonyának pontos ismerete. Ehhez azonban minden esetben figyelembe kellene venni a feltáráskor készült fotókat és sírrajzokat, illetve a helyszínen végzett megfigyeléseket is.

IRODALOM

Alföldi András

1932 *Archaeologische Spuren der Hunnen*. Germania 16. Heft 2 135-138.

Bóna István

1959 *Bronzkori övkapcsok és diadémák*. Adatok a közép-dunamedencei bronzkori viselethez. *ArchÉrt* 86. 49-59.

Bóna István

1979 *A Szegvár-sápoldali lovassír*. *ArchÉrt* 106. 3-32.

Brinkler, Helmut - Geopfer, Roger

1980 *Kunstschatze aus China*. 5000 v. Chr. bis Volksrepublik China. 237. (Ausstellungskatalog) Zürich.

Chavannes, Eduard

1909 *Mission archeologique dans la Chine Septentrionale*. Paris

Cotterell, Arthur

1981 *The first emperor of China*. New York. 234.

Csemecov, V. N.

1953 *Drevnjaja Isztorija Nizsnego Priobja*. Moszkva. MIA 35. 357.

³⁰ Paribeni, Angiolo - Pasqui, Roberto 1918. 246-248., fig. 94., 97.

³¹ Lemaitre, Solange 1937. 11/3. XLI/a-b., d. tábla.

³² Kyzlaszov, I. L. 1978. 1/A. 36., 1/b. 32., 35., 60., 64., 8/1-3., 9/3., 6.

³³ Kyzlaszov, I. L. 1978. 9/3.

- Fettich Nándor*
1926 Az avar kori műipari Magyarországon ArchHung 1.65.
- Garam Éva*
1972 Avar temetők Andocson. FolArch 23. 129-183.
- Halikov, Alfred Haszanovics*
1977 Volga-Kame v nacsale epohi rannego zseleze VIII-VI. vv. do né. 261. Moszkva
- Hampel József*
1905 Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I-III. Braunschweig.
- Horváth Tibor*
1935 Az üllői és a kiskőrösi avar temető. ArchHung 19. 128.
- Kada Elek*
1906 Gátéri (kunkisszállási) temető a legrégebb középkorból. ArchÉrt 26. 207-221.
- Kalmár János*
1943 Népvándorlás korabeli akasztóhorgok és veretek. ArchÉrt 149-159.
- Karlbeck, Orvar*
1939 An early chinese leather belt. Stockholm. Ethnos 4. 112-113.
- Kovrig Ilona*
1955 Contribution au Problème de l'occupatipon de la Hongrie par les Avars. ActaArch-Hung 6. 163-231.
- Kovrig Ilona*
1975 Cemeteries of the avar period in Hungary. 1. Avar finds in the Hungarian National Museum. Budapest. 368.
- Kyzlaszov, I. L.*
1978 Kurganü szrednyebekövüh hakaszov XIII-XIV. vv. Aszkizkaja kultura v mongolszkaja vremja. SzovArh. 1/1978. 122-141.
- László Gyula*
1940 Adatok az avarság néprajzához. Avarkori pásztorkészéseink. ArchÉrt. 91-98.
- Lemaitre, Solange*
1937-1938 Les Agrafes Chinoises I-III. Paris-Bruuxelles. Revue des Arts Asiatique 11/3. 138-149., 11/4. 219-234., 12/1. 69-85.
- Ligeti Lajos*
1940 Az ázsiai hunok. Németh Gyula (szerk.) Attila és hunjai. Budapest. 31-60.
- Mengarelli, R.*
1902 Necropoli barbarica di Castel-Trosino. Milano Nomumenti Antichi della Reale Accademia dei Lincei 12. 145-380.
- Menghin, Wilfried*
1985 Die Longobarden. Archaologie und Geschichte. Stuttgart. 236.
- Mitscha-Marheim, Herbert*
1957 Awaren Friedhof von Leithaprodersdorf. WAB 17. 48.
- Mouille, L. M.*
1969 Les Toung-Hou. CentrAsJourn 12/4. 241-250.
- Nagy Sándor*
La Necropole de Mečka. InvArchYug 17. 2.
- Pasqui, Angiolo - Paribeni, Roberto*
1918 Necropoli barbarica di Nocera Umbra. Monumenti Antichi della Reale Accademia dei Lincei 25. 137-362.
- Pletnyeva, Szvetlana Alexandrovna*
1981 (szerk.) Sztjepi evrazii v apohu szrednyevékova. Moszkva ArhSzSszR 20.
- Rhé Gyula - Fettich Nándor*
1931 Jutas und Öskü. Prága. 92.

Rosner Gyula

1975-1976 A Szekszárd-bogyiszlói úti avar temető ló és lovastemetkezései. SzBBÁMÉK 6-7. 79-109.

Salamon Ágnes - Erdélyi István

1971 Das wölkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Könrye. Budapest. StudArch 5. 184.

Cs. Sebestyén Károly

1932 A magyarok fija és nyila. Dolg. 8. 167-226.

H. Tóth Elvira

1972 Előzetes beszámoló a kunbábonyi avar fejedelmi leletről. CUMANIA 1. 143-168.

H. Tóth Elvira

1984 Korai avar vezető réteg családi temetője a kunbábonyi kagán szállásterületén. Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1984. (Kézirat gyanánt) 10-20.

Warthol, Walter - Wirgin, Jan

1985 Chines sensationeller Fund. Quin Shi Huang Di der erste Kaiser von China und sein Heer aus Ton. (Ausstellungskatalog) Wien 108.

Zhon Xun - Chao Chunming

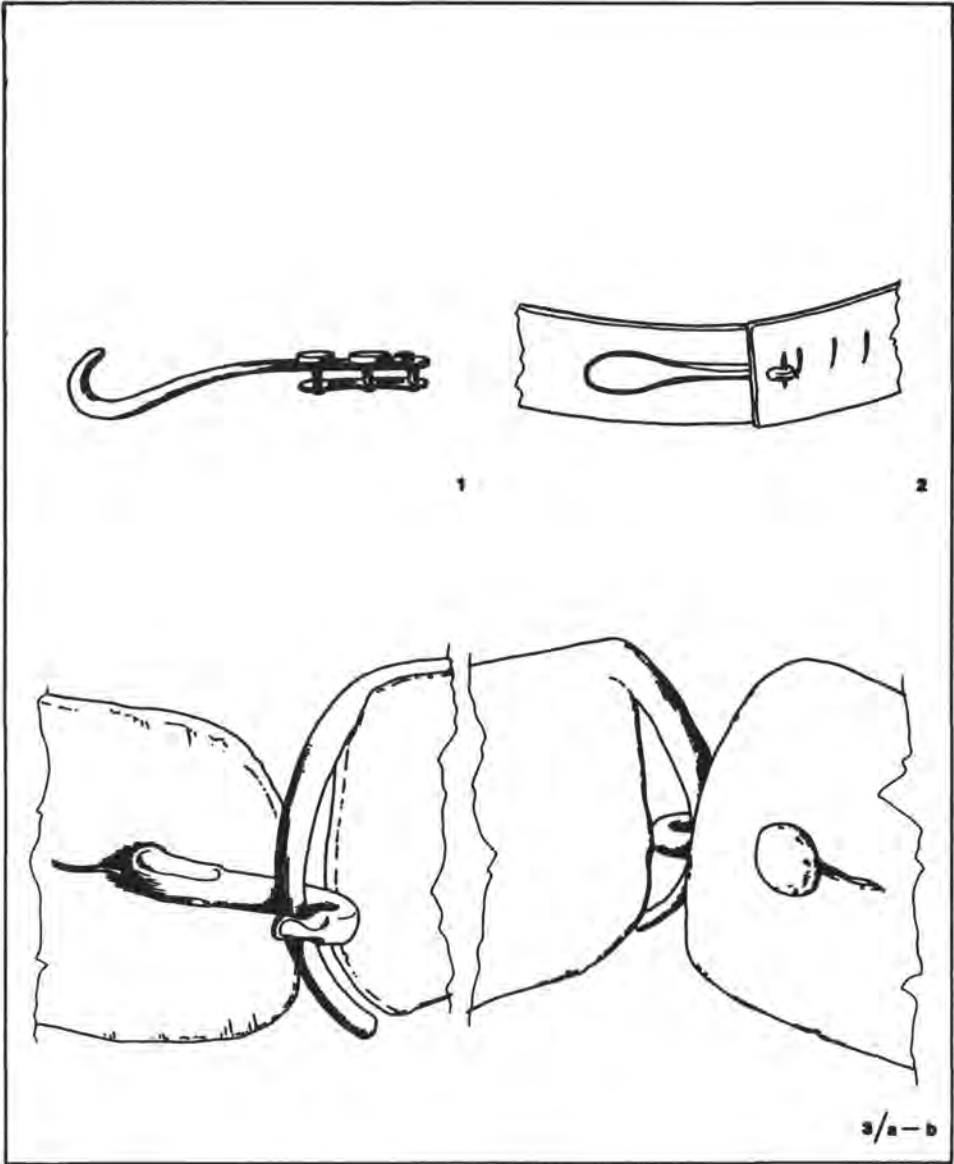
1984 5000 Years of Chinese Costumes. Hong-Kong.

Szerző és megjelenési év nélkül

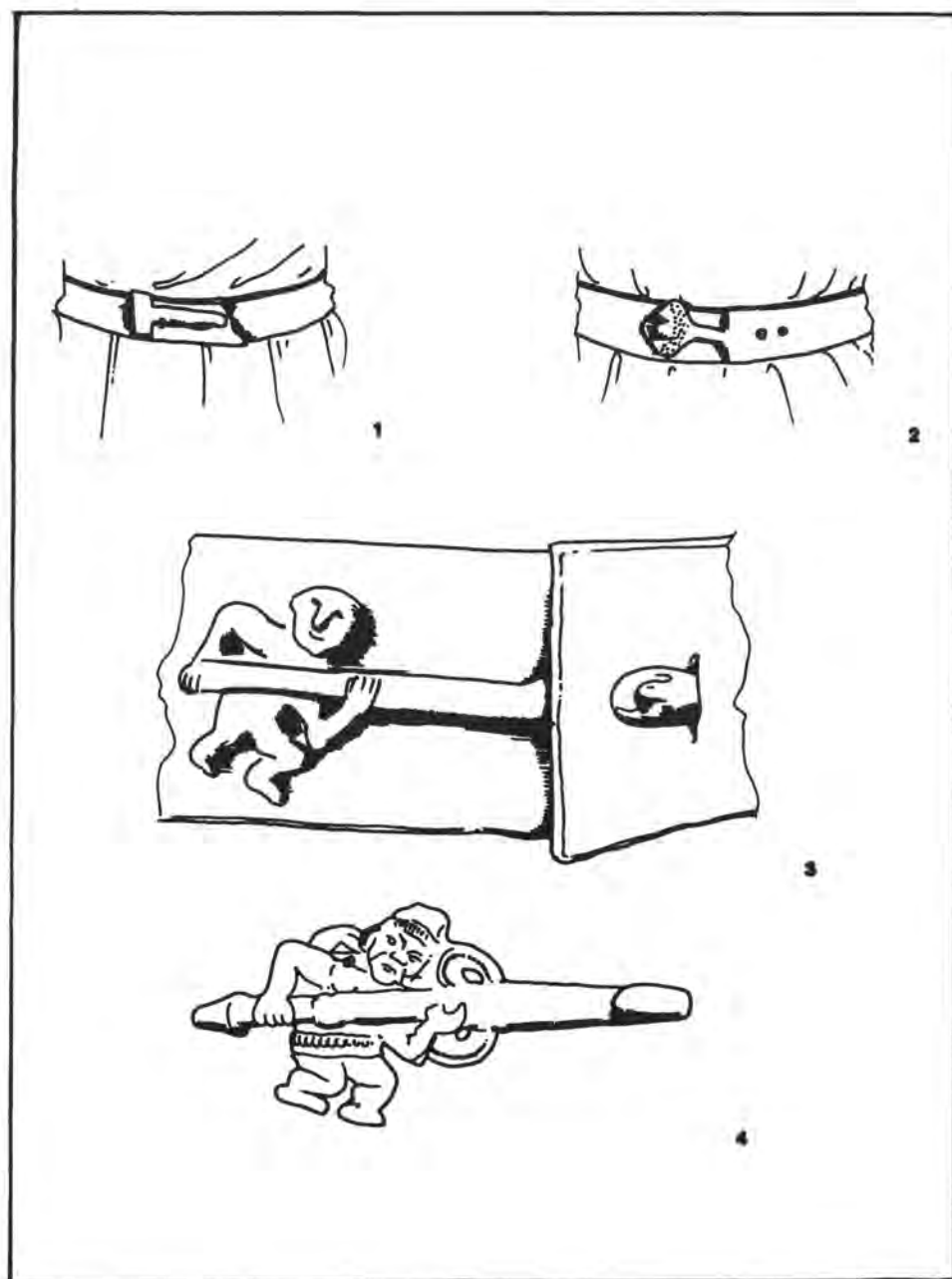
Ch'in and Han Dynasties to the period of three Kngdoms. Chinese Art Treasures. Ser A. vol 2. Institute of Chinese Culture.

Szerző nélkül

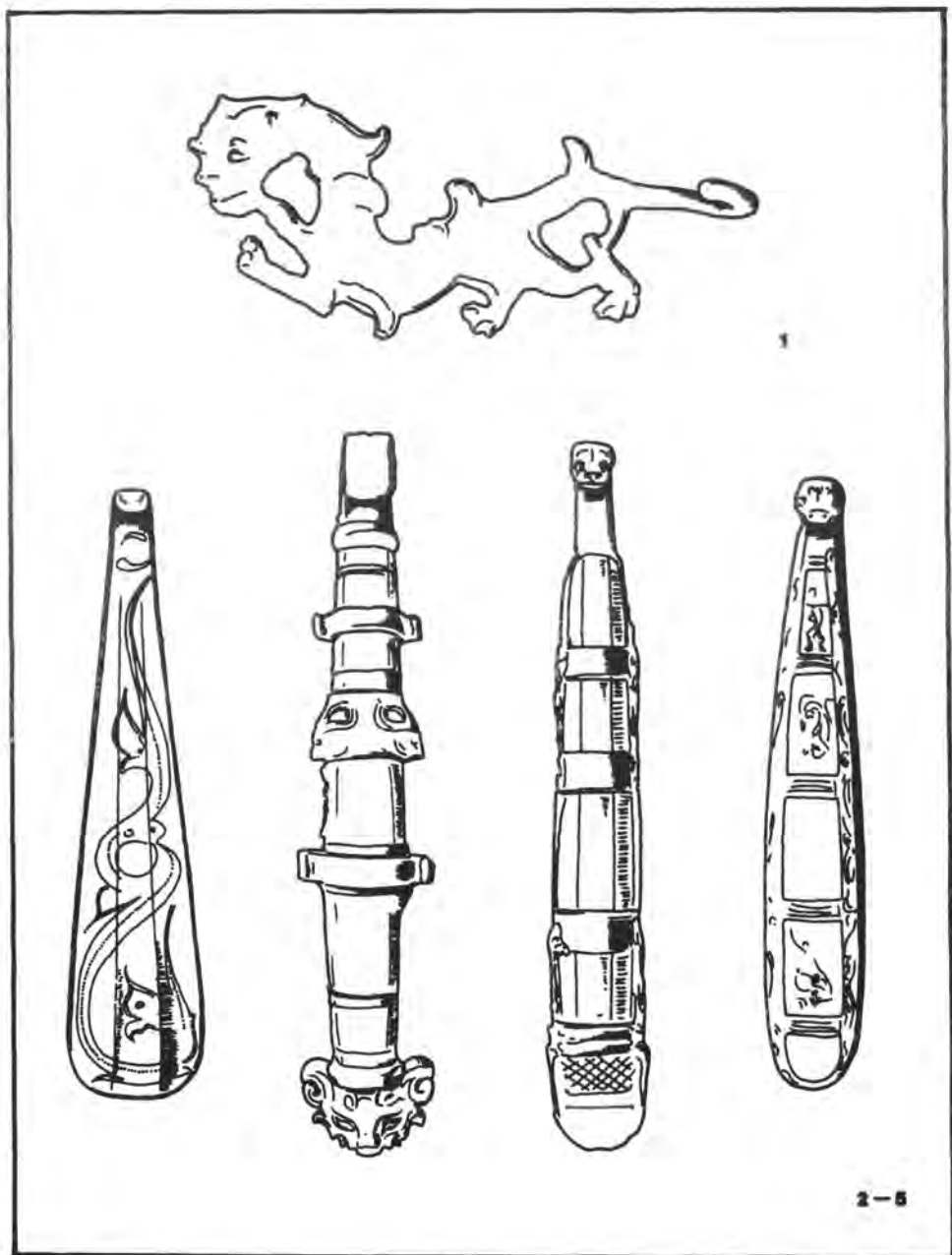
1984 Chinese clothing and Adornment in various Dynasties. Compiled by the History of Chinese Clothing Research Group of Shanghai Traditional Opera School. Shanghai.

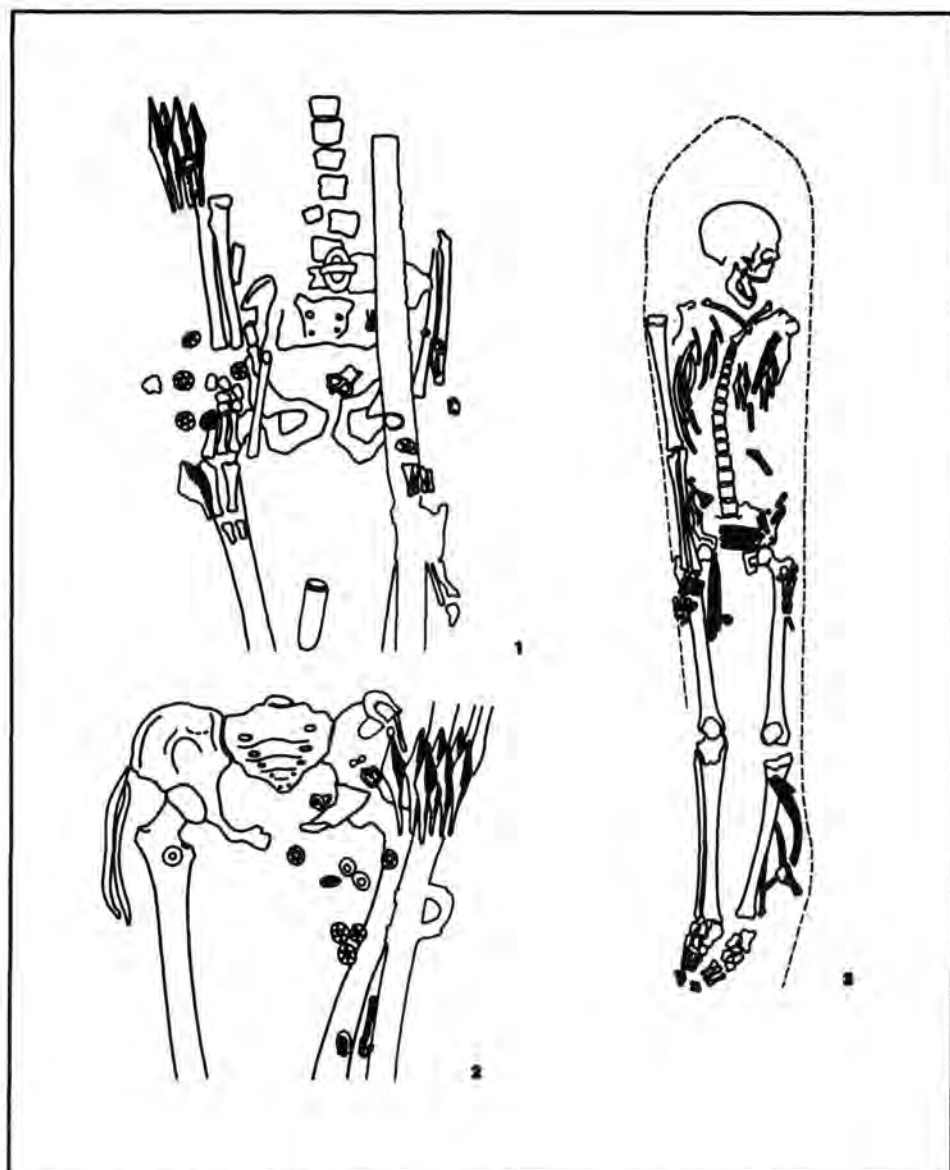
I. tábla

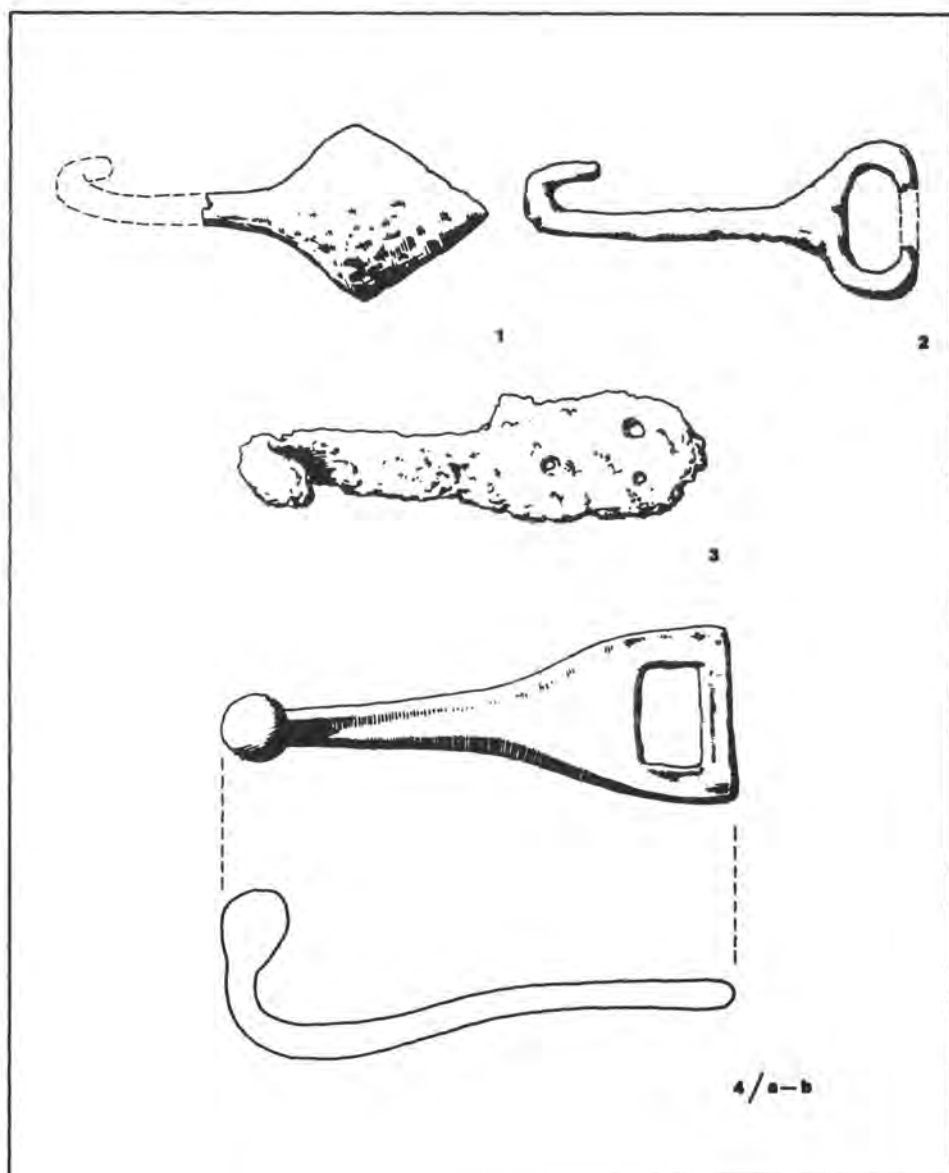
II. tábla

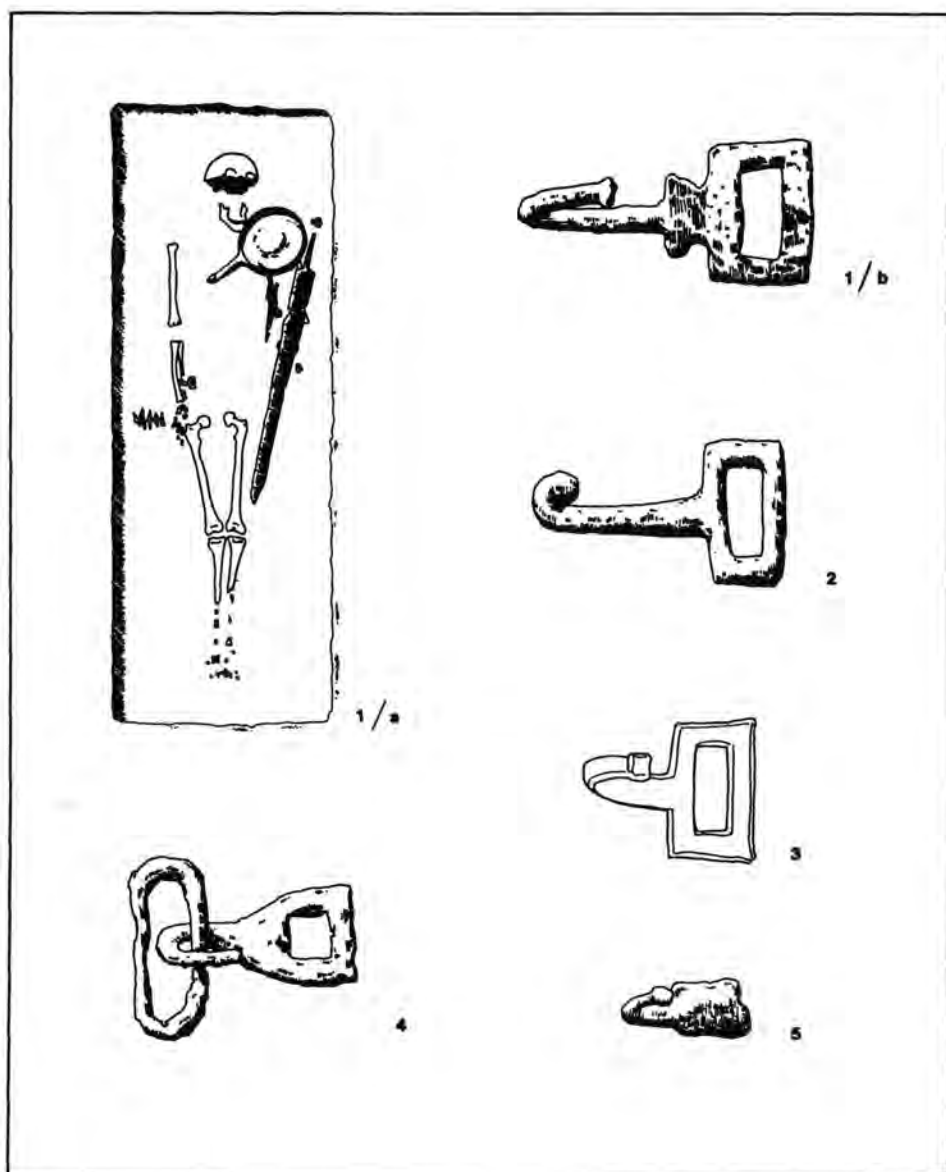
III. tábla

IV. tábla

V. tábla

VI. tábla

BEITRÄGE ZUR TRAGWEISE DES AWARISCHEN KÖCHERGÜRTELS

Horváth M. Attila

In der Geschichte der Archäologie kam es öfters vor, daß je ein Gegenstandstyp die Aufmerksamkeit der Forscher nicht besonders auf sich zog. Die erste unsichere Bestimmung annehmend wurde die falsche Terminologie jahrzehntelang verwendet. Dieses Schicksal erlebte auch ein aus awarischen Gäbern gut bekannter unauffälliger Gegenstand, der sog. Gürtelhaken.

1943 erschien in der *Archaeologiai Értesítő* eine Arbeit von Kalmár János, die sich erstmal mit diesem Gegenstandstyp befasste. Es wurde versucht, die Gürtelhaken, dem Stand der damaligen Forschung entsprechend aufzunehmen und zu bestimmen. Seine Terminologie über die Gürtelhaken wurde von der ungarischen Forschung angenommen und wird von ihr bis zu unseren Tagen ohne Kritik verwendet, obwohl der Bestimmung des Gegenstandes als Köcheranhänger viele praktische Argumente widersprechen.

Zur Herkunft und zu der richtigen Verwendung des Gegenstandes gibt es neben den archäologischen Funden auch zahlreiche schriftliche Beweise aus dem Fernen Osten. Im 4. Jahrhundert v.u.Z. lernte Herzog Wu-ling Tchao nicht nur die nomadische Tracht, sondern auch die nomadische Kampfweise von seinen nördlichen Nachbarn kennen.

Zur Tragweise der Haken aus awarischen Gräberfeldern sind die Soldatenfiguren des Tonheeres des ersten chinesischen Kaisers der beste Beweis. An ihrer Tracht ist nämlich zu beobachten, daß ihr Gürtel nicht mit der gewöhnlichen Schnalle, sondern mit einem, dem Haken aus den awarischen Gräbern ähnlichen Gegenstand zugeschnallt wurde.

Im Licht der jüngsten Ausgrabungen erscheint es, alsob dieser Haken bei den Awaren zum Anschnallen des Köchergürtels verwendet wurde. Davon zeugen unter anderem die Funde und Befunde aus dem Gräberfeld von Kunpeszér.

Diese Verwendung des Gegenstandes war seit der Bronzezeit weit und breit in ganz Eurasien bekannt. Er ist in unseren Tagen noch immer sehr beliebt.

К вопросу о ношении аварского колчанного пояса
М. Хорват Аттила

В истории археологии было много случаев, когда тот или иной предмет не привлёк к себе особого внимания исследователей. Приняв первое же ошибочное определение на протяжении десятилетий использовали неправильную терминологию. Эта судьба постигла и так называемый крючок для подвешивания, железный предмет, который часто находят в аварских погребениях и считают незначительным артефактом.

В 1943 году вышла статья Яноша Калмара в журнале *Archaeologiai Értesítő*, где автор писал об этом типе предметов, попробовал собрать, систематизировать и определить их. Венгерские исследователи приняли его условную терминологию и пользуются ею по сей день без критики, а ведь против факта использования крючков для подвешивания колчана можно привести множество практических аргументов.

Для определения происхождения и настоящего способа использования этих предметов много археологических и письменных доказательств можно найти на Дальнем Востоке. Например, принц Ву-лин Чао перенял у своих северных соседей не только костюм, но и военную тактику кочевников в четвёртом веке до нашей эры.

Прекрасным доказательством способа нашения крючков, найденных в аварских могильниках Венгрии, являются глиняные солдаты первого китайского императора. Здесь видно, что пояс у них скреплен не обычной пряжкой, а вместо пряжек использовали крючки, очень похожие по типу на те, которые находят в аварских могильниках.

На основании новых раскопок мы считаем, что авары использовали эти крючки для скрепления колчанного пояса. Это доказывается, в частности, и материалом из могильника Кунпесер, а также расположением предметов в захоронениях.

Такое использование этого предмета было широко распространено начиная с эпохи бронзы как в Европе, так и в Азии. Популярность этого предмета не пропала и по сей день.

ELŐZETES JELENTÉS A GERJEN-VÁRADPUSZTAI AVAR TEMETŐ FELTÁRÁSÁRÓL

GERE LÁSZLÓ
(*Ozora, Vármúzeum*)

I. Egy múlt századi ásatás tanulságai

1987-ben kezdtük el Gerjen község határában a Váradmajor nevezetű dombon az ásatásokat. Célkitűzésünk Wosinsky Mór 1890-92 között folytatott ásatásainak pontos helymeghatározása, valamint annak eldöntése, hogy a régi ásatási eredményeket mennyiben igazolják a maiak.

A ma már teljesen művelés alá vont dombon semmilyen támpont nem lévén, abból indultunk ki, hogy Wosinsky Mór első öt illetve hat árkát a domb legmagasabb pontján, a sertésólak K-i oldalán húzta. Elgondolásunk helyességét már az első évben három árok előkerülése igazolta, azóta további hat árokról valószínűsíthető, hogy a régi ásatás kutatóárcái közé tartoznak. A régi ásatás árkainak tekintünk minden olyan árkot, amelynek irányítása Ny-K-i vagy É-D-i, oldala nem függőlegesen levágott, és nem tartalmaz újkori téglá vagy mészhabarcsvakolás darabkákat, valamint nem fordul meg derékszögben. A bronz-, avar- és legújabbkoron kívül más korszakba tartozó jelenségeket ezidáig nem találtunk.

A továbbiakban két általunk újra feltárt Wosinsky árkot mutatunk be, ezeken jól tanulmányozhatjuk Wosinsky Mór ásatási módszerét. Az árok (I. tábla) ÉNy-DK-i irányításúak, kb. 10-11 m hosszúak, s átlag 0,8 m szélesek. A köztük lévő távolság 3,5 m. Az árok irányából kiindulva ezek az ásatás első felére tehetőek, ugyanis a IX. árok leírásánál Wosinsky ezt írja: „Hogy a csontvázak közül egyet se hagyjunk ki, megváltoztattuk az árok irányát és pedig észak déli irányban vontuk ezentúl azokat, hogy keresztezzük a kivétel nélkül nyugat-keleti irányban fekvő csontvázakat.”¹ Ez akkor válik igazán érthetővé, ha tudjuk azt, hogy a temetőben a sírsorok 1-3 m-re vannak egymástól, tehát a találmásra húzott ÉNy-DK-i árkokkal (Ez Wosinskynál Ny-K-i iránynak felel meg, tehát valószínűleg a Duna folyásához viszonyítva határozta meg a világtájakat) nagy esélye volt arra, hogy azt két sírsor között jelölje ki, vagy amint azt a „B” ároknál látjuk, az árok csak érintette a sírok végét, abból 5-20 cm-t le is vágott. A sírokra Wosinsky mégsem bontott rá. Nem valószínű azonban, hogy az árok oldalában nem észlelte volna a sírgödör feltját. Annak magyarázatát, hogy nem bontotta ki a

¹ Wosinsky Mór 1892. 214.

sírt, sokkal inkább abban kell keresni, hogy Wosinsky került a nagy földmunkával járó rábontásokat, vagyis minél kisebb munkával a lehető legnagyobb eredményt akarta elérni. A fenti megállapítást bizonyítja maga Wosinsky is, amikor arról ír, hogy: „Miótán ily mélyen feküdtek a leletek, *munkaktámélés végett* áttértem a pusztának északnyugati végére s ott a már készen talált határárkot vétettem mélyebbre...” Mindez akkor válik igazán érthetővé, ha tudjuk azt, hogy Bernrider József nagybirtokos rendezte az ásatást.² Nyilván a földbirtokos a nagy tavaszi és őszi mezőgazdasági munkák közötti rövid szünetben engedte át munkáit Wosinsky Mórnak, így érthető sietsége. Az É-D-i irányban húzott árkokba azonban egyszerre több sírsorhoz tartozó sír is beleesik, s ezeknek fele legalább úgy, hogy a sírnak középső vagy felső részén halad át. Az ilyen síroknál alig van szükség rábontásra. Ezt a típusú sírfeltárást a „C” árokba eső 9.,38.,39. sírok jól szemléltetik. Az 1.,9.,38. sírok esetében jól megfigyelhető volt, hogyan történhetett egy-egy sír feltárása és a mellékletek felszedése. Az 1. sírnál a bordacsontok végénél (a Wosinsky árok vonalában, annak szélénél) egy fülbevalót, a lábfejnél pedig egy edényt találtunk. A 9. sírban egy bikónikus orsógombot, a 38. sírban pedig egy edényt tártunk fel. A sírok feltárását és a leletek felszedését minden bizonnyal Wosinsky munkásai végezték, ő csak felülről, az árok széléről irányította őket. Nem kell tehát azon csodálkoznunk, ha időnként egy-egy lelet elkallódott az ilyen jellegű munkákhoz nem szokott emberek keze között.

Az embercsontokat, melyek az árok vonalába estek, nyilván azért nem hagyta eredeti helyükön, mivel azok zavarták az őskori telepjelenségek megfigyelésében. Az árkok betöltésében azonban megtalálhatók ezek a csontok, főként az árok alján, vagy annak közelében.

Wosinsky Mór azonban aligha ásott rosszabbul kortársainál, s így minden bizonnyal hasonló jelenségeket figyelhetünk meg más régi ásatások esetében is.

Az 1990. ásatási évben már a majorsági épületek alapozásának néhány szakaszát is megfigyeltük, lassan lehetőség lesz a régi ásatási árkok illetve sírok helyének beazonosítására. Ez azonban csak a sírok egy részénél lesz lehetséges, – I-XVII. árkok, 1-45-ös sírok – ott, ahol Wosinsky valamihez viszonyítva megadja árkaiknak helyzetét.

II. A „B” és „C” árkok vonalába eső sírok ismertetése

6.sír. Szélessége 80 cm, megmaradt hossza 210 cm, mélysége 150 cm, irányítása ÉNy-DK, neve férfi. A felszíntől 105 cm-re a sír ÉNy-i sarkában juhkoponyát találtunk. Ezen a szinten további állatcsontok voltak a sír középső részén (juh lábszárcsontok). A váz jobb válla fölött két, préselt, lemezes, félhengeres, bronz varkocsszorító. A bal kar és a bal medencecsontokon, és a lábszárcsontok között ívelt pengéjű szablya. A jobb karcson és a bordák között négyzetes lemezes veret, e felett egy kisszíjvég. A gerincoszlop alsó részének jobb és bal oldalán egy-egy négyzetes veret. A csigolyák és a jobb oldali medencelapát között két kisszíjvég, felettük vascsat töredéke. Keresztirányban a medencén összetört ívjégsontok. A jobb combcsont felső végénél íjközépcsontok. Jobb combcsont és a medencelapát külső oldalánál vaskés. A bal combcsont külső oldalán – attól kb. 10 cm-re – két háromtollú nyílhegy. A bal lábszár külső oldalán ívjégsontok. A jobb combcsont és a szablya között állatcsigolyák. A bal lábszárcsontok és az ívjég-

² Wosinsky Mór 1891. 301.,303.

csontok között bőr tarsoly/?/ vagy tömlő/?/ lenyomatát figyeltük meg. A sírgödör mindkét végén téglalap alakú mélyedés volt. A sír ÉNy-i végének mindkét sarkában egy-egy karólyukat tártunk fel, ezek minden bizonnyal valamilyen sírjellel hozhatók összefüggésbe. A szablya felvétele után a bal oldali bordák mellett négyzetes veret, a bal alkarcsont belső oldalán préselt ezüstlemezes nagyszíjvég, a két veret között vascsat és szíjbújtató került elő.

40.sír: Szélessége 80 cm, megmaradt hossza 177 cm, mélysége 100 cm, irányítása ÉNy-DK, neme nő. A sírt ÉNy-ról egy 100x130 cm-es rablógödörrel feldúlták, itt került elő a koponya töredéke valamint egy juh/?/ szarvtöredéke. DK-i végét állatjárat bolygatta. A medence a borda és a karcsontok anatómiai helyzetüknek megfelelően feküdtek. A jobb felkarcsont és a bordák között piperekanál/?/ nyéltöredéke a bal oldali bordákon egy ezüst félgömb és egy üvegyöngy került elő. A bal alkarcsonton kerek huzalkarperec volt, párját a jobboldali állatjáratban találtuk meg. A keresztcsont mellett bal oldalon vascsat. A jobb oldalon a medence felső részénél vaskés. A csontok alatt 3 mm vastag szerves korhadékot – koporsót – figyeltünk meg.

47.sír: Szélessége 60 cm, megmaradt hossza 160 cm, mélysége 155 cm, irányítása ÉNy-DK, neme nő/?/ A sírt erősen feldúlták, a koponya, végtag és medencecsont töredékeket a sír végébe dobálták. Az ÉNy-i sarokban itt is találtunk egy sírjelre utaló karólyukat. Melléklete nem volt.

9.sír: Mérete 180x80 cm, irányítása ÉNy-DK, mélysége 146 cm, neme nő. A koponya, a törzs és a karcsontok anatómiai rendben kerültek elő. A lábszárcsontokat az árok ásásakor kimozdították. A lábszárcsont mellett bikónikus orsógomb volt.

38.sír: A sírnak csak ÉNy-i vége maradt meg, itt egy lábszárcsont töredéke és egy kézzel formált edény került elő. Mélysége 99 cm.

39.sír: A „C” árok a sírnak a közepén haladt át. A sír visszatöltött földjéből különböző mélységből kerültek elő embercsontok. A sírgödör sarkaiban sekély mélyedéseket figyeltünk meg. A sír nagysága 180x60 cm, mélysége 102 cm.

III. A leletanyag értékelése

6. sír

Varkocsszorítók: Hosszuk 4,6 cm, szélességük 0,6 cm. Bronzlemezből préselt, félhengeres típusúak. Végeit és gerincét préselt félgömbös díszíti. A varkocsszorítóknak jó párhuzamait ismerjük a dunapentelei 7. sírből.³ Azoktól azonban különböznek a gerjeniek préselt félgömbös díszítésükkel. Tökéletes analógiájukat találjuk azonban a zselői (Zelovce) 312. sírban, ahol ívelt szablyával és homorú oldalú, préselt négyzetes veretekkel együtt került elő. A keceli temető 33. sírjából ugyanilyen varkocsszorító, germán jellegű szalagfonatdíszítéses szíjvégtöredékkel együtt került elő.⁴ (II.tábla 1-2)

Övcsat: Hossza 4,5 cm, szélessége 2,4 cm. A csattestet és a csatkarikát egy darabban öntötték. Anyaga réz. Az ovális csatkarikához csúcsban végződő csattest csatlakozik. A csatkarikán egy hornyolt nyúlványt alakítottak ki a túske számára. Ennek a típusnak számos analógiáját ismerjük, azonban zömüknél a csattest hegyes végénél nincs olyan téglalap alakú bevágás, mint amilyen a gerjeni csatnál megtalálható. Hasonló csatot ismerünk Homokmégy-Halom 124. sírjából⁵. Az alattányi temető 617. sír-

³ Marosi Arnold – Fettich Nándor 1936. 11. II.tábla 12.

⁴ Cs.Sós Ágnes 1958. 15. IX.t. Ia-b

⁵ Garam Éva 1975. 10-48. 11.tábla

jából préselt, síma, négyzetes, homorú oldalú veretekkel, és hegyes végű lemezes szíjvégekkel együtt került elő ilyen típusú csat.⁶ (II. tábla 3.)

Préselt, homorú oldalú négyzetes veretek: A 6. sírból négy darab ilyen veret került elő. Anyaguk ezüst. Eredeti méretük 2,6x2,6 cm volt. Széleivel párhuzamos, kidomborodó szalagkeret díszíti, melyek a sarkokban kis négyzeteket alkotnak, ezekben lapított kis félgömbök ülnek. Ezt a típust síma, díszítetlen formában nagyon sok helyről ismerjük, mint például a fent említett alattányi 617. sírból is. Szalagfonatdíszes, négyzethálós díszítéssel még szintén a gyakori leletek közé tartoznak. A gerjени vereteken látható díszítésmód a zsélyi aranyozott, ékkőberakásos veretekre vezethető vissza.⁷ A gerjени veretek belső síma tükre a zsélyi veretek ékköveinek, az egymásba kapcsolódó pálcátágok pedig az ékkő körüli hornyolatnak felelnek meg. A nagyszíjvég szalagfonatos díszítését behajlító végű párhuzamos egyenesekkel oldotta meg az ötvös, úgy mint a gerjени vereteken. A legjobb – ékkő nélküli – analógiájuk az üllői 131. sírból került elő, amely viszont közvetlen párhuzamba állítható az igari III. lelet övvereteivel.⁸ (II. tábla 7-10.)

Nagyszíjvég: Vékony ezüstlemezből préselték. Hátlapja rézlemezből készült. Az előlap széle rézsűs kialakítású, oldala enyhén homorú, vége csúcsban végződik. Hossza 6,4 cm, szélessége 2-2,5 cm. Díszítése: két egymás alatt lévő téglalap alakú keretben, préselt gyöngysor dísz fut körbe. A téglalapok közepe lapos, enyhén kiemelkedik. Akárcsak a négyzetes vereteknek, ezeknek is a legjobb párhuzamai az üllői II. temető 131. sírja, a zsélyi és az igari lelet nagyszíjvége, de itt a szalagfonatokat párhuzamos egyenesek helyettesítik. Az igari és a zsélyi nagyszíjvégen a szalagfonatok között bemélyedő pontsoros illetve négyzetes, a gerjениn viszont félgömbös díszítés látható. Ez vagy két különböző préselőmintát – ha egy fázisban történt az övveret kialakítása – vagy egy egyszerűbb „síma” préselőmintát, amiről a lekerülő félkész veretet tovább díszítették az elő vagy a hátoldal felől. (II. tábla 11.)

Síma, lemezes kisszíjvégek: Síma ezüstlemezből készültek. Az egyik (II. tábla 6.) rézsűs szélű, felső részét bordázott lemez zárja le. Hossza 3,2 cm, szélessége 1,5 cm. A másik kettő azonos típusú, hátlapja azonban csak az egyiknek maradt meg (II. tábla 4.). A két lemez közé vékony falapocskát illesztettek. Az előlap kicsivel nagyobb a hátlapnál. Hossza 3,3 cm szélessége 1,5 cm. A harmadik szíjvég (II. tábla 5.) hátlapjából csak kicsiny töredék maradt meg, előlapja is sérült. Hossza 2,8 cm, szélessége 1,4 cm. Az ilyen típusú szíjvégek igen gyakoriak az avar leletek között. Itt most csak a már korábban is említett alattányi 617. sírt említjük meg, mivel annak egész övveret készlete – szerényebb kivitelben ugyan – igen közel áll a gerjениhez.

Vascsatok: Négyzet alakú vascsatok, az egyik erősen töredékes. Az ép példány hossza 3,4 cm, szélessége 3,2-3,4 cm. A két csat alapján feltételezhetjük, hogy létezhetett egy veretek nélküli öv is. (II. tábla 14-15.)

Szíjbújtató: 1 cm széles, 2,5 cm hosszú, 2 mm vastag lemezből készült. (II. tábla 16.)

⁶ Kovrig Ilona 1963. XXIX.tábla

⁷ Čilinska Z. 1981. 39. 24.kép

⁸ Cs.Sós Ágnes 1955. 193-228. LXX. tábla 1-14.

Kés: 23 cm hosszú, 1,5-2,1 cm széles, egyenes pengéjű. Méretei alapján inkább a fegyverek közé kell sorolni. (II. tábla 17.)

Nyílhegyek: háromtollúak, súlyuk 20 gramm, az egyik (II. tábla 12.) 9,2 cm hosszú, a másik valamivel rövidebb 8,9 cm (II. tábla 13.).

Szablya: Ívelt pengéjű, egyenes markolatú, keresztvasa széles, kereszt alakú. Pengéjének hossza 78 cm, szélessége 2,4 cm. Markolatának hossza 21,5 cm, szélessége 2,8 cm. Keresztvasa 9,7 cm hosszú, 1,5 cm vastag.

Az igari III. leletben nem csak az övvereteknek, de a szablyának is jó analógiáját találjuk meg. Az igari és a gerjeni szablyák ívelése szinte azonosnak mondható, azonban a markolat és a keresztvas kialakításában lényeges eltérések vannak. A gerjeni szablyának erőteljes, széles keresztvasa van, szemben az igari ezüsttel díszített, csillag alakú keresztvassal. A Szeged-Átokházán előkerült szablya azonban már a keresztvas tekintetében is jó párhuzama a gerjeninek. Az átokházi leletegyüttes viszont talpas poharán keresztül kapcsolódik az Ozora-típusztai lelethez.⁹ Megállapíthatjuk tehát, hogy az eltérő keresztvasak nem jelentenek egyben kronológiai különbséget is.

A gerjeni szablya markolata szokatlanul hosszú, a markolata és a penge aránya 1:3,71. Ez az arányszám a többi szablyánál átlagosan 1:5-5,5. Azonban találunk példákat hosszú markolatvasú szablyára, illetve egyélű kardra is, így például a zsélyi 442. sír szablyájánál ez az arány 1:4,6, míg a Szeged-Fehértó B 29. sír egyélű kardjánál 1:3,7. (IV. tábla)

Íjcsontok: Az íj felső végéhez tartozó csontok; szélességük 2,2 cm, vastagságuk 3 mm. Szélességük egyenletes, csak a belső – irdalt – végük keskenyedik el. A húr beakasztására szolgáló félkörös bevágás erősen megkopott. Az ép példány 27 cm hosszú, a töredékes 15 cm. Az íj alsó végén lévő csontok hossza 26 cm. Külső végük erőteljesen szélesedik 1,5 cm-ről 2,8 cm-re. Íjközépcsontok; két darab 23 cm hosszú, 3 cm széles trapéz alakú lemez. Keskeny, 15,8 cm hosszú, 1,4 cm széles, téglalap alakú lemez. Az íjközépcsontokkal együtt került elő egy állati bordából készült eszköz töredéke, mely – a kopásnyomok alapján – talán az íj felajzására szolgált. Hosszúsága 13 cm, szélessége 2 cm. (III tábla)

Az íjcsontok párhuzamait az előzőekben említett lelőhelyeken szintén megtaláljuk. Ugyanilyen íj volt például a dunapentelei 7. és az átokházi sírban is.

A 6. sír leleteiről megállapíthatjuk, figyelembe véve a párhuzamként felsorolt leletegyütteseket, s azoknak pénzzel, illetve pénzútánzzal keltezhető körét, hogy azok semmiképpen nem kerülhettek a 7. század utolsó évtizedénél korábban a sírba.

40.sír

Karperecek: Kerek átmetszetű bronzhuzalból készültek, végeik egyenesre levá-gott. Átmérőjük 7-7,5 cm. Gyakori típus, megtaláljuk a győri temető 293. sírjában egy préselt lemezes mellboglárral együtt. Hasonló mellboglárral együtt találjuk meg az alattányi temető 233. sírjában, melyet Kovring Ilona az igari II. lelet mellboglárja alapján keltez.¹⁰

⁹ Csallány Dezső 1946-48. 358. LXXVI.t.

¹⁰ Kovrig Ilona 1963. 144-145. LXVI.t. 10-15.

Karperecünket tehát, s vele együtt a 40. sír többi leletét is a 7. század utolsó évtizedeire datálhatjuk. (V. tábla 1-7.)

9.sír

Orsógomb: sűrke anyagú, bikónikus, sima díszítetlen. Magassága 2 cm, átmérője 2,9 cm. (VII. tábla)

38.sír

Bögre: Magassága 13,4 cm, fenéktátmérője 7,5 cm, szájátmérője 9,9 cm, legnagyobb kihasadása az edény középvonalára esik (11,3 cm). Maximális térfogata 700 ml. Durva, kézzelformált, hordó alakú, barnásszürke színű edény. Kerek talpgyűrűre valószínűleg két-három anyagszalagból építették fel, ezek illesztése azonban nem látszik, mivel kívül-belül gondosan elsimították felületét. Pereme egyenes, felfelé szélesedik, felül egyenesen levágott. Az edény belülről erősen kormos.

IV. Temetkezési szokások

Mint azt a sírleírásoknál már említettük, a 6. sírban nyúzott juhbőrös temetkezést figyeltünk meg. Hasonló rítus nyomai voltak fellelhetők a 40. sírnál is. Csak a 31. sír feltárásakor értettük meg igazán, hogy a 6. sírban valójában mit is találtunk. (Ez volt a második ilyen rítusú sír, amit feltártunk a temetőben.) A 31. sírban 8-12 éves leánygyermekre oly módon terítették a juhbőrt, hogy a juh koponyája a gyermek koponyája fölé került, lábközépcsontok pedig a sírgödör két oldala mellett voltak elhelyezve. A gerjéni temetőben hasonló temetkezési szokást figyeltünk meg még a 28.,48.,49. sírokban. Ezek a sírok erősen feldúltak, így részletesebb megfigyelésre nem volt mód.

Az eddig feltárt juhbőrös temetkezésekre az alábbiak a jellemzők:

1. A juhcsontokat – a jól megfigyelhető esetekben – mindig a koponya fölött, a sír földjében találjuk.

2. Ezek a temető leggazdagabb sírjai. (A 28. sírban szablyát és aranyozott bronz fülbevalót, a 31. sírban nagy üvegyöngycsüngős fülbevalót és vaskést találtunk.)

3. A juhcsontokon kívül megtaláljuk a hagyományos halotti útravalót is. (A 28. és a 31. sírban például szarvasmarha combcsontját és tyűksontokat.)

4. Ezeknek a síroknak temetőn belüli helyzetéről viszonylag keveset tudunk, azonban az látszik valószínűnek, hogy egy-egy családra jellemző ez a temetési rítus. A 6.,47.,48. sírok alkotta sor legalábbis ezt látszik valószínűsíteni. A 28.,31.,49. síroknál még nincs összefüggően feltárt temetőrész, így ezek ilyen szempontból nem értékelhetőek.

Az un. sopronkőhidai temetkezési rítussal összefoglalóan legutóbb Szőke Béla Miklós foglalkozott.¹¹ Munkája első részében a korábbi irodalom kritikai elemzését

¹¹ Szőke B. Miklós 1979. 51.103.

adja, majd összegyűjti az ilyen rítusú temetkezéseket a 6-9. századig. Elemzi a marha vagy juhkoponya síron belüli helyzetét, viszonyát a többi lelethez, s értékeli ezeknek a síroknak temetőn belüli elhelyezkedését. Figyelemre méltó, hogy fontosnak tartja különválasztani a marha illetve juhkoponyás sírokat. Ezzel nyilván arra akar utalni, hogy a két rítus nem teljesen azonos, bár eszmei hátterük igen szoros. Szinte biztos, hogy nem a véletlenül múlt az, mikor került juh és mikor került szarvasmarha a sírba. Nyilvánvaló, hogy ezt a felosztást még tovább kell finomítani, külön kell választani a teljes, a részleges és a nyúzott juhbőrös temetkezéseket is. E munka elvégzésének csak akkor lesz értelme ha publikálva lesznek az újonnan feltárt avar temetők, ahol ilyen rítusú sírokat tártak fel (Szegevár-Oromdűlő, Kunszentmárton-Ady Endre u. 2/A, Öcsöd, Nagyréde-Ragyogópart).¹² A jelenlegi adatok birtokában is azonban megállapíthatjuk azt, hogy ezt a temetkezési rítust a betelepülő avarság K-ről hozta magával.

A csonkolt marhakoponyás temetkezési rítust Szőke Béla Miklós külön egységként kezeli, mivel az avar birodalom területén nem találja nyomát a korábbi időben. A jelenség magyarázatát pedig a gazdasági elszegényedésben, illetve a kereszténység hatására rejtőzködésre kényszerülő, tovább élő pogány szokásokkal magyarázza. A jelenségnek ez a magyarázata azonban nem állta ki az idő próbáját, ugyanis a Szekszárd-bogyiszlói úti temető 314.,742. sírjában nyúzott-szarvasmarha szarvcsapos, a 269. sírban nyúzott kecske szarvcsapos temetkezés került elő. A temetkezés korát a 314. sír maszkos kisszűvége alapján 600 utánra határozza meg Rosner Gyula.¹³

Szőke Béla Miklós újra elemzi a sopronkőhidai sőtartó ábrázolását s a következő végkövetkeztetésre jut: „Úgy tűnik, a termékenységekultuszhoz fűződő játékok ábrázolásait követhetjük nyomon az északi brachteátákon, Bildsten-ábrázolásokon, Childerik bikamaszkos lován át a sopronkőhidai és tatabányai agancsfaragványokig.”¹⁴ Kétségtelen tény, hogy a sopron – kőhidai sőtartó életfája mellől hiányzik a nap és a hold, míg az uráli szibériai népek életfája mellett mindig megtaláljuk azt, s ott van a mokriini tégely ábrázolásán is.¹⁵ Lehetséges, hogy az ábrázolás értelmezése helyes. Azonban teljességgel elképzelhetetlen, hogy egy termékenységi kultusz ábrázolással (amely germán eredetű) az egész avar kor marha illetve juhkoponyás temetkezési rítusa magyarázható lenne, hiszen ez azt is jelentené, hogy az egész temetkezési szokást az avarok a germánoktól veszik át. Igaz, ezt Szőke Béla Miklós nem állítja, de az ellenkezőjét sem jelenti ki. Egy ilyen feltételezést teljességgel kizárják az alábbi tények.

1. A sopronkőhidai sőtartó egy kései – IX. századi – avar sírból került elő, tehát ha az avarokat érte is germán hatás, az csak egy hosszabb folyamat eredményeként képzelhető el.

2. A juh illetve marhakoponyás temetési rítus (a csonkolt marhakoponyás is) az avar kor elejétől a végéig nyomon követhető, mint azt a fentiekben bizonyítottuk.

¹² Szegevár-Oromdűlő - Rég.Füz. 1982. Kunszentmárton-Ady Endre 2/A - Rég.Füz. 1984. 73. Öcsöd - Rég.Füz. 1987. 67. Nagyréde-Ragyogópart - Rég.Füz. 1981. 55-56.

¹³ Rosner Gyula 1975-76. 98.,105.

¹⁴ Szőke Béla Miklós 1979. 101.

¹⁵ Diószegi Vilmos 1976. 12-13.

3. Valószínűtlen az, hogy az avarok a Kárpát-medencébe való megtelepedésükkor szinte azonnal átvegyenek egy germán temetési rítust, amely nincs is meg a germánoknál, mint ahogy azt Szőke Béla is megállapítja.

Azt, hogy a szarvasmarhának és a juhnak a keleti népek túlvilággal kapcsolatos hiedelmeiben milyen fontos szerep jut, azt már a korábbi kutatás is megállapította. László Gyula felhívta a figyelmet a pazyriki bikaálarcos lótemetkezésére. Bálint Csanád a szaltovó-majaki kultúra avar kapcsolatait elemezve fontosnak tartja megjegyezni, hogy az Eurázsia szerte elterjedt bikakultusz számos török népnél is megtalálható, sőt a törkök az Égnek lovat, bikát és kisebb állatokat, sírjaiknál szintén lovat és marhát áldoztak.¹⁶

Ezt a főként frásos forrásokon alapuló megállapítást a régészeti megfigyelések is igazolják. Juhcsontokat találunk egyrészt a sír földjében (vaskéssel), s teljes juhcsontvázat a halott mellett az Alamisik 69. és 102. kurgánban.¹⁷

A törököknél szintén megtaláljuk a juhval való temetkezés szokását, Tuvában (MT-57-XXVI., MT-57-XXXVII. kurgánok) a minuszinszki medencében) Kapcsali II. kurgán 10.,17.,22., Perevozsinszkij csaatasz 94., 122. kurgán, Tepszej II 4. kurgán, Tepszej III 4.,15.,19.,32.,36.,50. kurgán) és az Altájban (Katanda II. kiskurgán). Az Altájban és a minuszinszki medencében általában 1-9 éves gyermekeket temettek el birkával, ezekben az esetekben a temetési szertartás közel állt a lovas temetkezések szokásához.¹⁸

A szaltovo-majaki kultúra leggazdagabb sírjaiban lovat, ritkábban kutyát, kecskét, juhot tettek a halott mellé. Figyelemre méltó, hogy a sírok melletti kis gödrökben – melyekbe a halotti torok maradványait temették – edényeket, orsógombokat, az állatok koponyáját mindig megőrizték, s a csontok mindig egészek, ellentétben a településeken talált csontokkal amelyeket majdnem mindig feltörték. Ez a szertartás kapcsolatban állott az eltemetett állat feltámadásának hitével.¹⁹

A fenti adatgyűjtés a teljesség igénye nélkül készült, csupán azt szerettük volna vele bizonyítani, hogy a K-i népeknél a juhnak és a szarvasmarhának fontos szerep jut a temetési rítusban. Igaz nem pontosan olyan, mint az avaroknál, ennek ellenére azt azonban bizonyítja, hogy az avarok hozhattak magukkal olyan temetési szokásokat, melyeknek gyökerei keleti eredetűek. Továbbra is nyitott viszont a kérdés, milyen hiedelmek kapcsolódtak a juh eltemetésének szokásához. Ezzel kapcsolatban igen érdekes kérdést tesz fel Tomka Péter a halotti áldozatokról írt cikkében: „Újra felvethetjük ezek után a kérdést, hogy vajon a sopronkőhidai típusú IX. századi temetőekben megfigyelt halotti áldozatot nem bizonyos idővel a temetés után ásták-e be a sírgödörbe (legalább is az esetek egy részénél)?²⁰ A nyúzottbőrös juh illetve szarvasmarha koponyás temetkezések egy részénél nagy a valószínűsége annak, hogy azok halotti áldozat maradványai. Így érthetővé válik, miért a halott fölött a sír földjében találjuk azokat. Az is lehetséges, hogy ezzel az áldozattal a halott lelkének túlvilági életét

¹⁶ Bálint Csanád 1975. 58-59.

¹⁷ Bernstam A. N. 1952. 82-85.

¹⁸ Nyesztyerov Sz. P. 1990. 81-83.

¹⁹ Pletnyeva Sz. A. 1981. 69.

²⁰ Tomka Péter 1986. 48.

akarták befolyásolni. Azonban felvetődik a kérdés, hogy a feláldozott állatnak milyen szerepe volt mindebben, vagyis van-e alapja Török Gyula azon feltevésének, hogy az állat-ös segítők erejét ily módon akarták biztosítani a túlvilági életre?²¹

A gerjени avar temetőről fent elmondottak egyértelműen bizonyítják, hogy van értelme egy múlt századi ásatás hitelesítésének, illetve folytatásának. A most publikált leletanyag más képet mutat, mint amilyent a Wosinsky Mór által feltárt sírok leletanyaga alapján várhatnánk.²² A régi leletanyagból például teljességgel hiányoznak a fegyverek, még a vaskés is ritka leletnek számít. Ezzel szemben vannak fegyverek, fűcsontokat, nyílhegyeket különösen nagy számban találunk. Továbbá, mint azt a 6. sír is bizonyítja, a gerjени avar temetőnek van egy jobbmódú gazdagabb csoportja is.

IRODALOM

Bálint Csanád

1975 A szaltovo-majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól Arch. Ért. (102)/1975./1.szám

Bernstam A.N.

1952 Isztoriko-arheologicseskije ocserki Centralnogo-Tjan-sana i Pamir-Altaja MIA No. 26. 1952. 81-84.

Čilinska Zlata

1981 Kov v ranoslovanskem umeni Tatran 1981

Csallány Dezső

1946-48 A szegedi avarkori sírleletek és hun-bolgár ivókürtök régészeti kapcsolatai Arch.Ért. VII-IX (1946-48)

Diószegi Vilmos

1967 A pogány magyarok hitvilága Budapest 1967

Garam, Éva – Kovrig, Ilona – Szabó J Győző – Török Gyula

1975 Avar Finds in the Hungarian National Museum Budapest 1975

Kiss Gábor – Somogyi Péter

1984 Tona megyei avar temetők: Bonyhádvarasd, Cikó, Gerjen, Regöly, Závod, Tolna megyei szörványok Diss Pann Seres III. volumen 2.

Kovrig, Ilona

1963 Das awarenzeithliche Gräberfeld von Alattyán Budapest 1963

Marosi Arnold – Fettich Nándor

1936 Dunapentelei avar sírleletek Arch Hung XVIII 1936

Nyesztyerov C.P.

1990 Kony v kultah tyurkojajicsnih plemjon Centralnoj Azii v epohu srednyevkovja. Novoszibirszk 1990.

Pletnyeva Sz. A. (szerk)

1981 Sztjepi Jevrazii v epohu srednyevkovja. Moszkva 1981.

Rosner Gyula

1975-76 A Szekszárd-Bogyiszlói úti avar temető ló- és lovastemetkezései BBAÉ 1975-76

Cs. Sós Ágnes

1955 Le deuxieme cimetiére avare d'Üllő Acta Arch Hung 1955

²¹ Török Gyula 1973. 33.

²² Kiss Gábor 1984. 105-122. 45-50.tábla

Cs. Sós Ágnes

1958 A keceli avarkori temetők Rég. Füz. Ser: II-3 szám 1958

Szöke B. Miklós

1979 Zur Problematik des Bestattungsritus mit verstümmelten Rinderschädel des Typs von Sopronkőhida Acta Arch Hung 31/1-2/ 1979

Tomka Péter

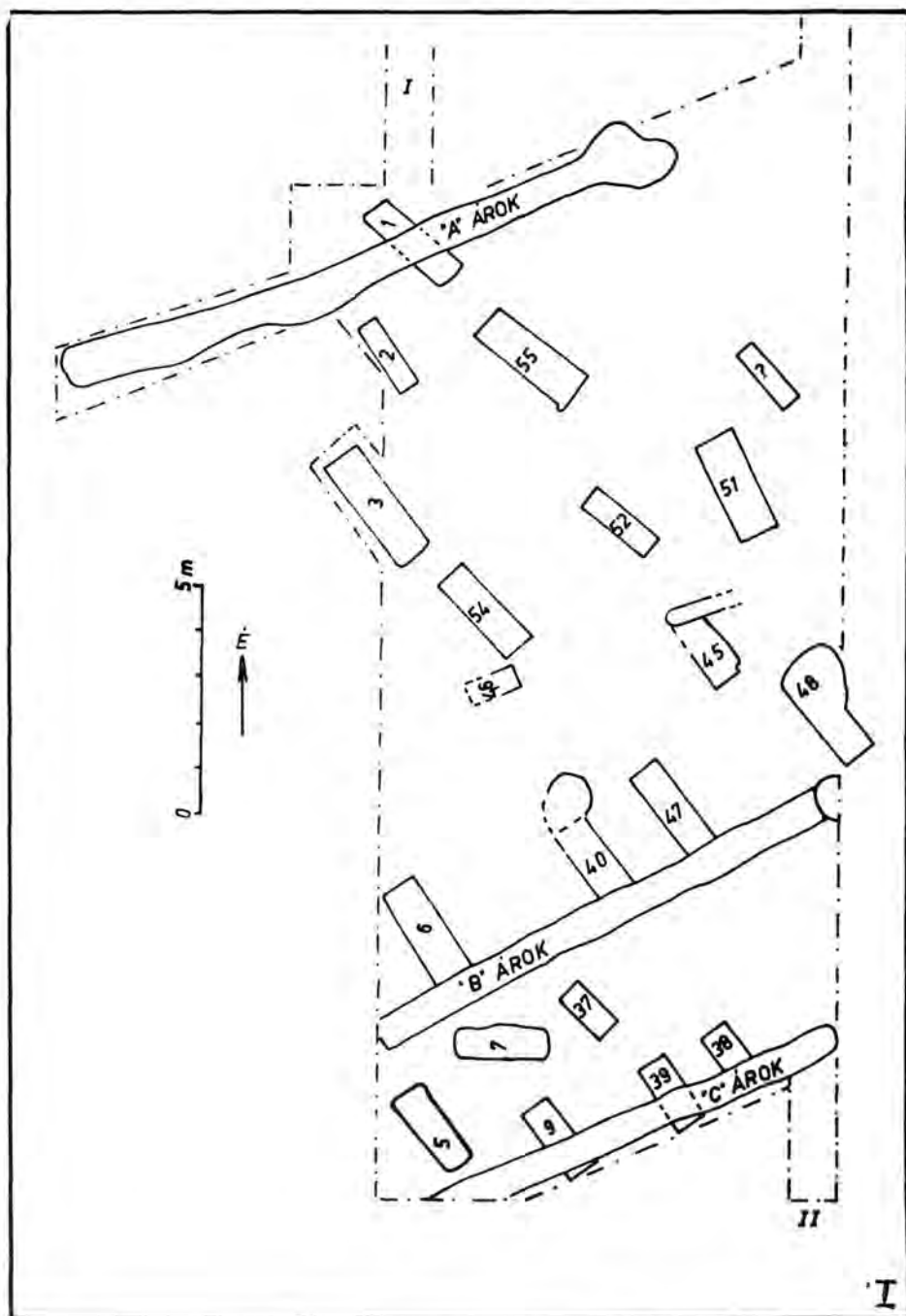
1986 A steppei temetkezési szokások sajátos változata a hun halotti áldozat ARRABONA 22-23

Török Gyula

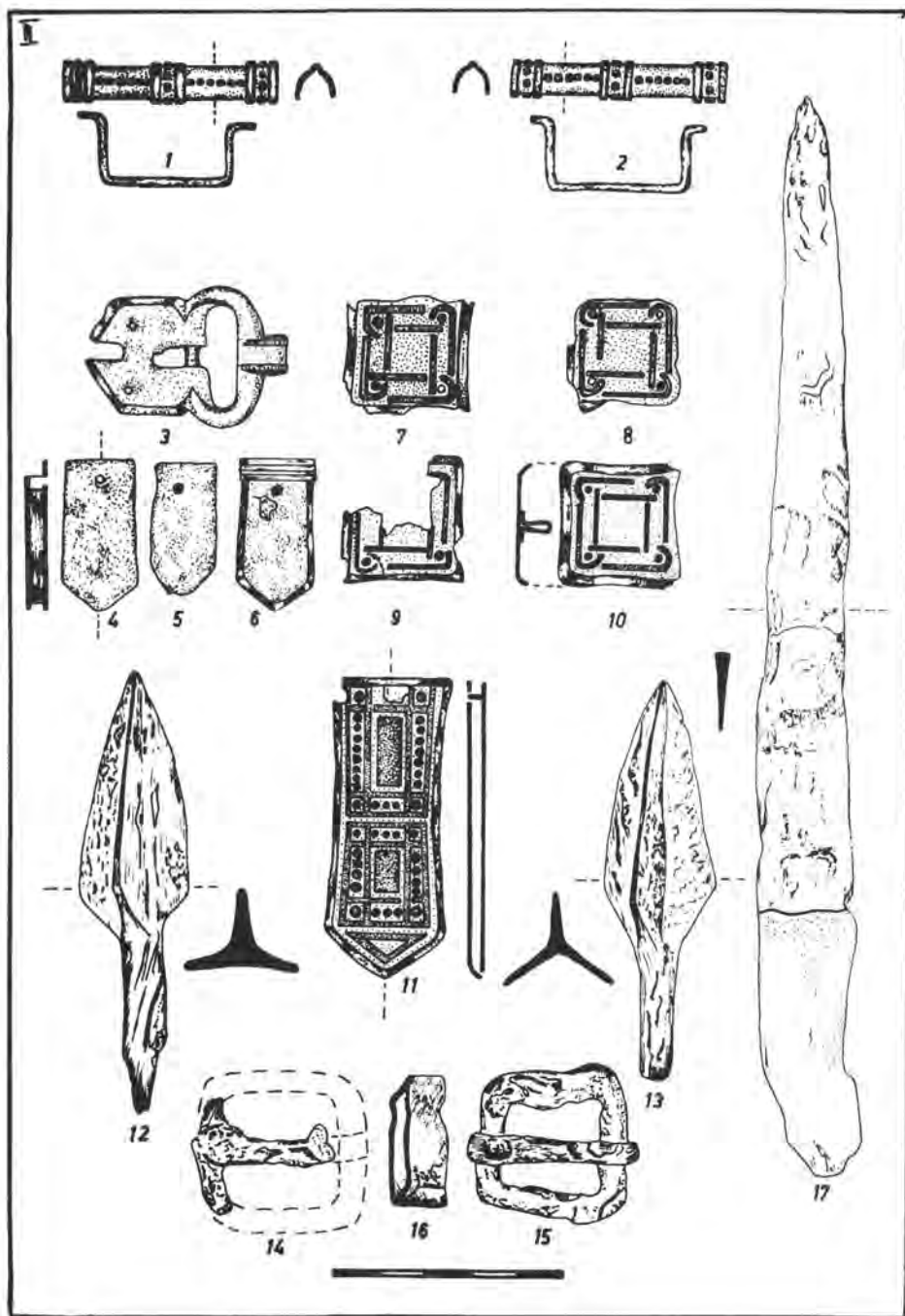
1973 Sopronkőhida IX. századi temetője Budapest 1973

Wosinsky Mór

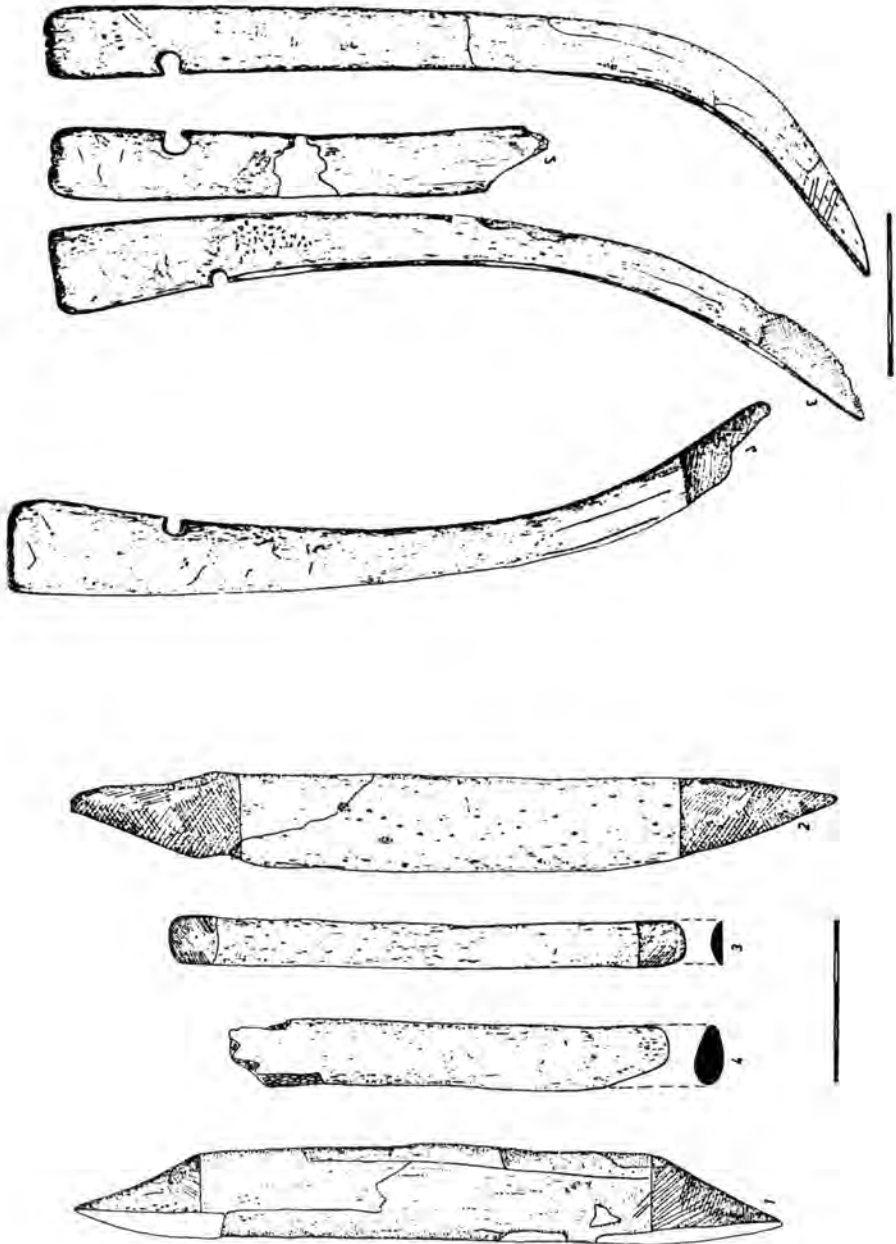
1891 Ásatások Gerjenben (Tolna m) Arch Ért 1891 4.füzet

I. tábla: A feltárt temető részlete

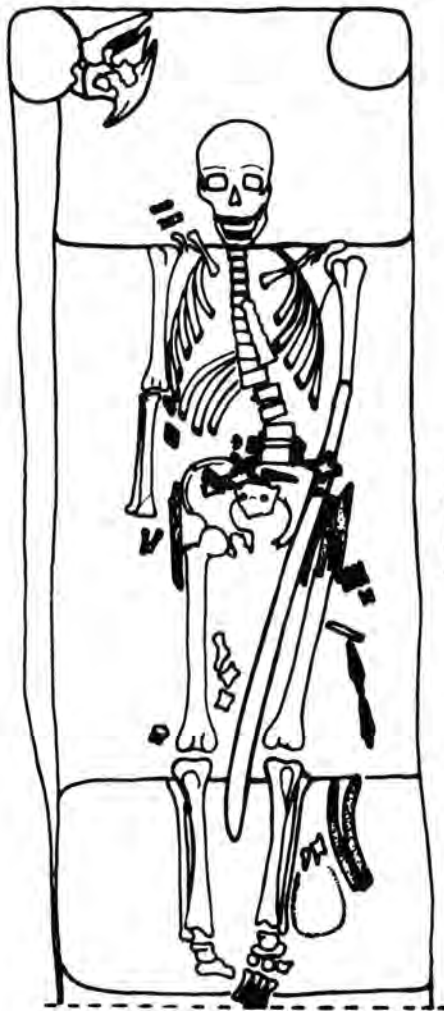

II. tábla: 6. sír leletei

III. tábla: 6. sír ficsontjai

VII

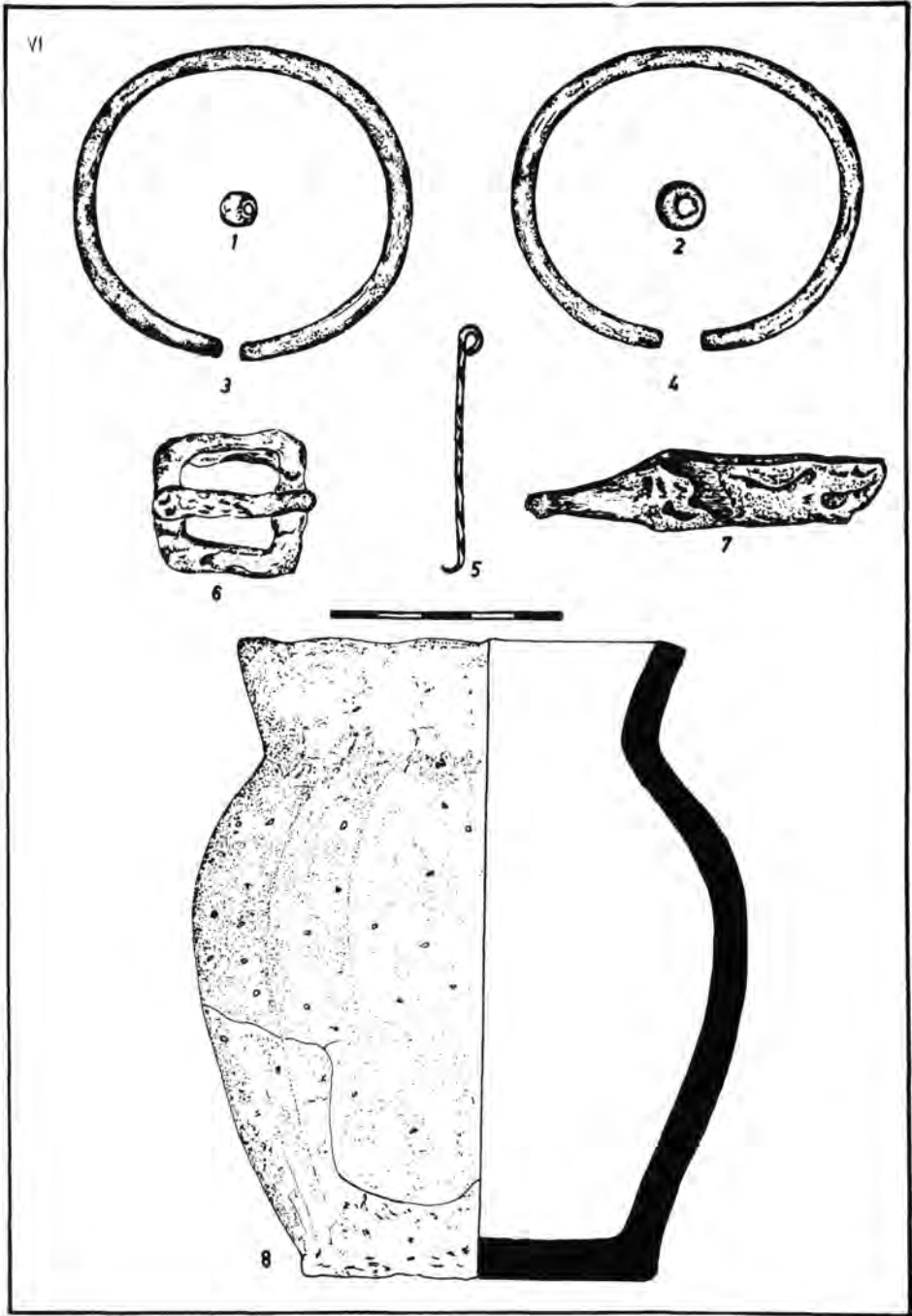

6. sír

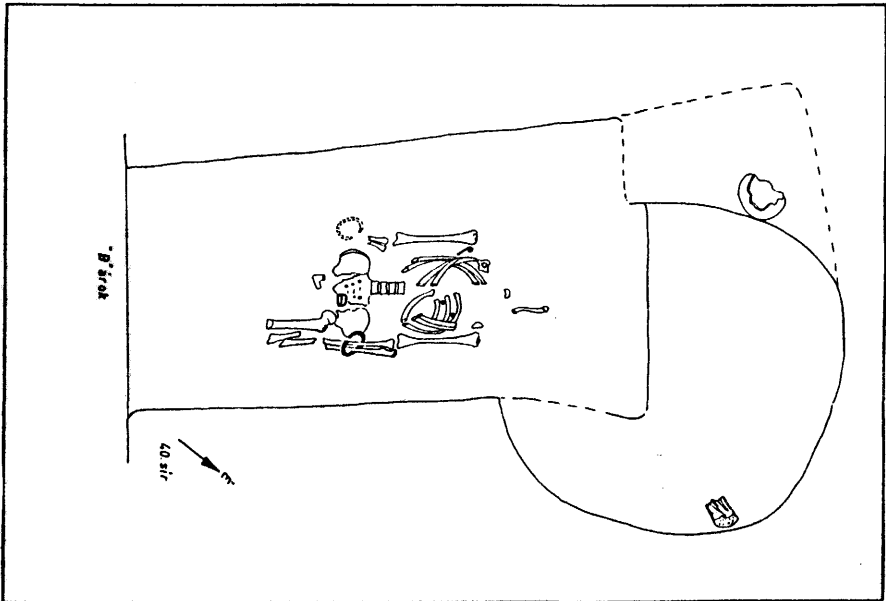
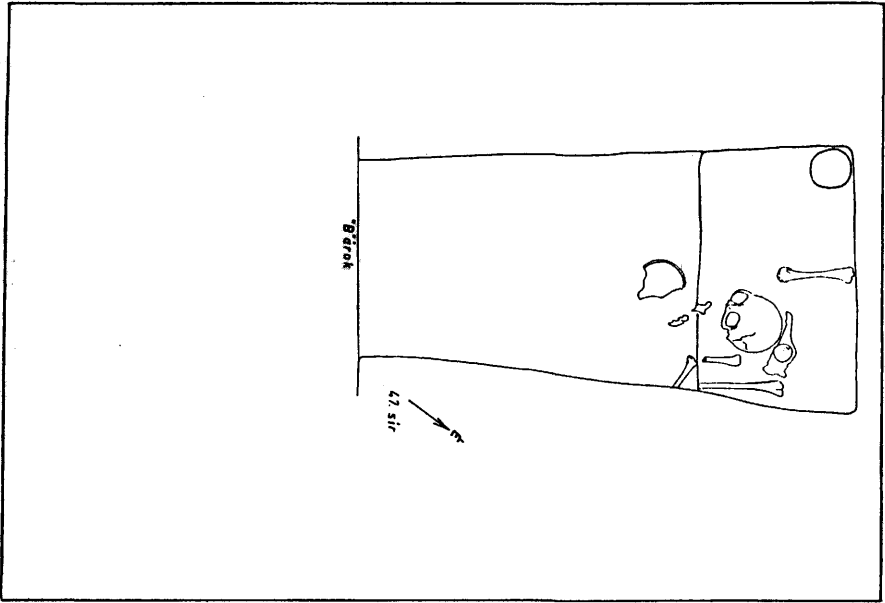

0 10cm

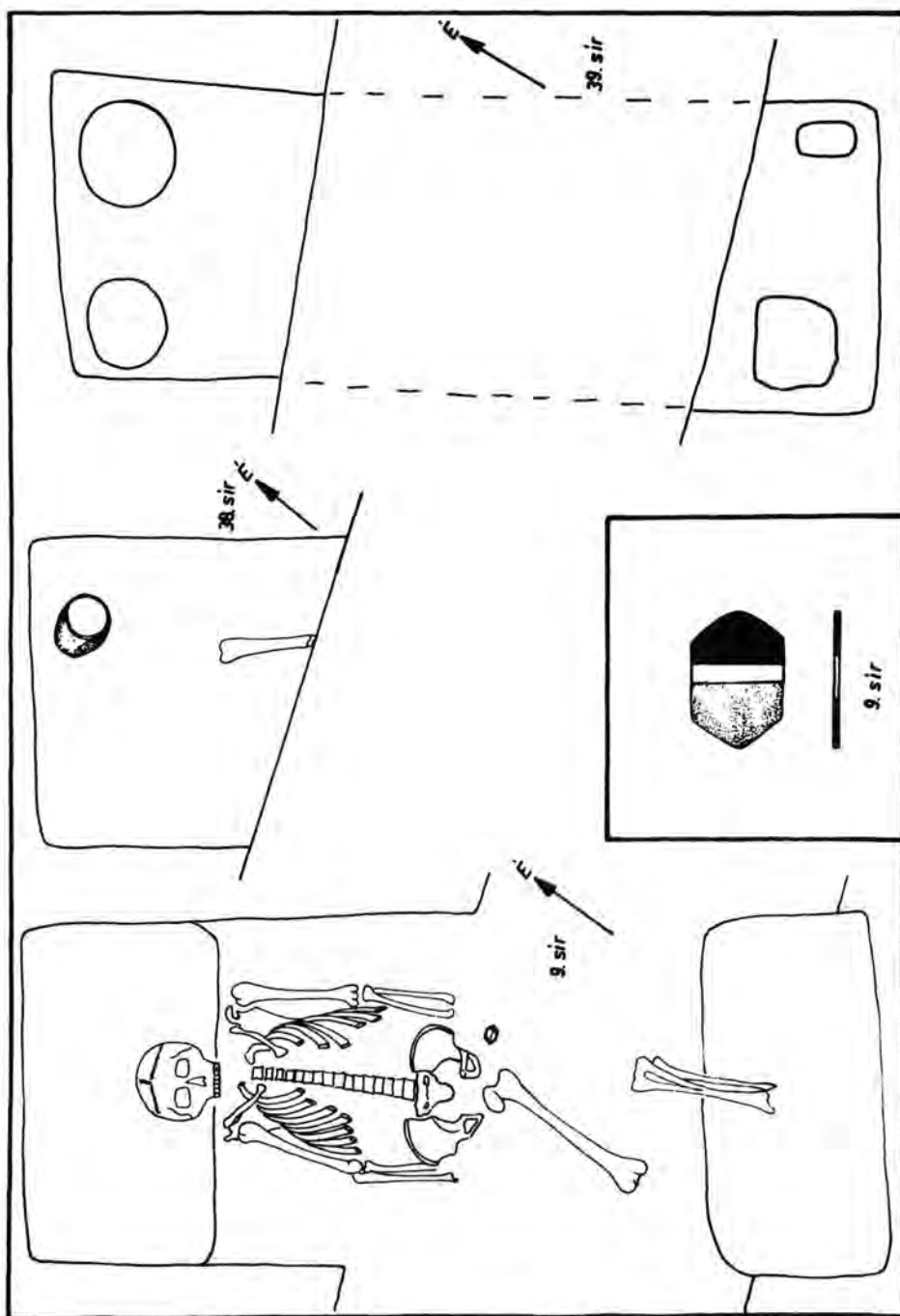
IV. tábla: 6. sír és szabtyája

V. tábla: 1-7.: 40. sír; 8.: 38. sír

VI. tábla

VII. tábla

VORBERICHT ÜBER DIE FREILEGUNG DES AWARISCHEN GRÄBERFELDES VON GERJEN-VÁRADPUSZTA

Gere László

Auf Grund der neuesten Grabungen in Gerjen und Wosinsky's Publikationen über seine in den Jahren 1890-92 durchgeführten Grabungen konnte nachgewiesen werden, daß Wosinsky nur diejenigen, in seinen Suchgraben gefallenen Gräber freilegte, die ihm keinen zu großen Mehraufwand verursachten. Aber auch bei den von ihm freigelegten Gräbern muß damit gerechnet werden, daß er nicht alles barg, wie es das Gefäß aus dem Grab 38 und der Spinnwirtel aus dem Grab 9 beweisen.

Die Gräber in der Linie der Graben B und C lassen sich in die letzten Jahrzehnte des 7. Jahrhunderts datieren. Die Grütelbeschläge und der Säbel aus dem Grab 6 stehen dem Horizont Ozora-Dunapentele-Igar sehr nahe.

Von der im Gräberfeld beobachteten Bestattungssitte, von dem mit ins Grab bestatteten Schafschädel mit abgezogener Haut, kann festgestellt werden, daß dieser in den reichsten Gräbern vorkommt. Anhand der in einer Reihe liegenden Gräber 6, 40, 47, 48 kann angenommen werden, daß dieser Brauch durch je eine Familie ausgeübt wurde.

Ich bin der Meinung, daß dieses Brauchtum sowohl mit Schaf als auch in mit Rind ausgeübter Form, östlichen Ursprungs ist. Der Schaf, das Rind und die Ziege spielten auch unter den Bestattungsriten sowohl der Türken als auch der Saltovo-Majacki-Kultur eine bedeutende Rolle.

Über die Bestattungen mit verstümmeltem Rindschädel konnte nachgewiesen werden, daß sie nicht nur im 9. Jahrhundert vorkommen, und es keiner sich vor dem Christentum versteckender heidnischer Brauch ist, da solche Bestattungen auch aus den Gräbern 314, 742 des Gräberfeldes von Szekszárd-Bogyiszlói út, aus den ersten Jahrzehnten des 7. Jahrhunderts bekannt sind.

Was die Auslegung der Bestattungen mit Schaf- oder Rindschädel betrifft, vorausgesetzt, daß sie in der Grabfüllung, oberhalb des Bestatteten lagen, bin ich mit Tomka Péter einverstanden, nach dessen Meinung sie die Reste des Totenopfers seien.

Предварительное сообщение о раскопках аварского могильника
в Гериеи-Варадпуста
Гере Ласло

На основании исследования и публикаций Мора Вошински было доказано, что во время раскопок 1890-92 годов Вошински открыл только те погребения, которые были обнаружены в траншеях и не требовали добавочных земляных работ. Но даже в отношении открытых погребений нужно иметь в виду, что находки, сопровождавшие погребенного могли остаться в могилах, как, например, сосуд погребения 38 и пряслице погребения 9.

Материал захоронений, найденных в направлении траншей "Б" и "Ц", может быть датирован 7 веком. А что касается поясного набора и сабли погребения 6, мы указали на его родство с кругом Озора, Дунапентеле, Игар.

В гериеином аварском могильнике наиболее богатыми являются захоронения с бараньими черепами со шкурой. На основании ряда, образованного погребениями 6, 40, 47, 48, можно предположить, что этот погребальный обряд характерен для отдельных семей.

Обычай захоронения бараньего или коровьего черепа со шкурой по нашему мнению является восточной традицией. Значительную роль играли бараны, коровы, козы в погребальных обрядах тюрков, а также салтово-маяцкой культуры.

В связи с коровьими черепами мы указали на то, что этот обычай характерен не только для 9 века, и не может быть объяснен языческим обрядом, скрывающимся от христианства, так как был встречен и в погребениях 314, 742 могильника Сексард-ул. Бодислои, где датирован первым десятилетием 7 века.

В отношении погребального обряда с бараньей или коровьей головой со шкурой - если они найдены в земле погребения над умершим - мы согласны с мнением Петера Томки, который считает, что этот обычай нужно рассматривать, как жертвоприношение, и этим хотели оказать влияние на потустороннюю жизнь умершего.

KÉSŐ AVAR TEMETŐ BÉLMEGYER-CSÖMÖKI-DOMBON (Előzetes jelentés)

MEDGYESI PÁL
(*Békéscsaba, Munkácsy Mihály Múzeum*)

1985 októberében a bélmegyeri Új Barázda Tsz. talajjavítás céljából a bélmegyeri határban levő Csömöki-domb szétterítéséhez fogott. A felső termőrétteg eltávolítása során néhány sír került felszínre, illetve számos sír feltárását lehetett megfigyelni. Az 1985 és 1989 között végzett ásások során összesen 243 késő avar kori sírt, egy valószínűleg avar kori (I. gödör) és egy őskori gödröt (II. gödör) tártunk fel.¹ A domb a bélmegyeri határ DK-i részén fekszik (I. t. 1.). Eredetileg egykori vízmedrektől körülvett szabálytalan háromszög alakú kiemelkedés volt (I. t. 2.), az 1985-ös meliorációs munkák során azonban jelentősen megváltozott a környék. A domb jelentős részét szétterítették, így az ma jóval kisebb, mint volt.

Mivel a gépek a dombnak a temető körüli részét jelenlétemben hordták el, s ott sírok nem voltak, a temető egyértelműen teljesen feltártnak tekinthető. A felfedezésekor elpusztított 1-2 síron kívül tehát az összes sírt megmentettük, ami lehetővé teszi majd mind a régészeti, mind az embertani anyag átfogó vizsgálatát. A 243 sírből 193 felnőtté volt, 48-ban gyerek nyugodott.

A temető központjában került elő a 63. sír, mely számos problémát vet fel, s tulajdonképpen még sír voltát sem lehet egyértelműen bizonyítani. A feltárás során először egy 360 cm hosszú, 153 cm legnagyobb szélességű, 230 cm legnagyobb mélységű, lefelé enyhén szűkülő, ÉK-DNy irányú gödröt találtunk, mely ÉK-felől lépcsőzetesen lejtett. DNy-i végében, ahol a mélysége 230 cm volt, sötét beásás feltárását lehetett megfigyelni a gödör alsó szintjén. A munkát folytatva kiderült, hogy itt egy, az előbbi gödörre D-i irányban majdnem merőlegesen ásott É-D irányítású „fülke” van. (Mivel nem egyértelmű, hogy valóban sírről van-e szó, a továbbiakban „fülkének” nevezem.) Hossza 201 cm, legnagyobb szélessége 115 cm, magassága 39 cm volt. (III. t. 1-2.) Alja 260 cm mélyen volt a legyalult felszíntől és vízszintesen helyezkedett el. Sötétszürke betöltése egyértelműen eltért a dombot alkotó sárga folyami homoktól. A „fülke” betöltésében mindössze egyetlen apró állatcsontot találtunk.

¹ MMM. Adattár. 1877/1986; 2002/1987; 2003/1987; 2010/1988; 2030/1989; a leltározás alatt álló leletanyag a Munkácsy Mihály Múzeumban van. Az 1985-ös leletmentésen Szatmári Imre régész és Gábor Gabriella restaurátor volt segítségemre.

Az ÉK-DNy irányú gödör ÉNy-i sarkában, a „fülkétől” ÉK-i irányban, azzal kb. egy mélységben, egy másik fülkeszerű beásást találtunk. Ez csak 30 cm-re húzódott a fal alá, szélessége 72 cm volt. (III. t. „A” jelzésű beásás.)

Az ÉK-DNy-i gödör ÉK-i részéhez egy 394 cm x 414 cm átmérőjű, 300 cm mély szabálytalan kör alakú gödör csatlakozott. Falai függőlegesek voltak, egyedül ÉK felől lehetett megfigyelni némi lépcsőzetességet. Itt egy kb. 100 cm mély, szögletes alaprajzú rész csatlakozott a gödörhöz. Ezenkívül ÉNy felől egy 130x110 cm-es, 80 cm mély, DK felől egy 98x85 cm-es, 60 cm mély beásás tartozott a gödörrendszerhez. A nagyméretű gödör alján szabálytalan négyszög alakú beásásokat találtunk, melyek közül a legmélyebb a felszíntől mérve 350 cm volt. A nagyméretű gödör DNy-i oldalában az ÉK-DNy-i gödör lépcsőzetes része alá nyúlva szintén fülkeszerű beásást találtunk (III. t. 1. „B” jelű beásás), mely 172 cm hosszú volt, legnagyobb szélesség 36 cm, magassága 44 cm. Alja a gödör fenekétől 4-5 cm-rel magasabban, vízszintesen húzódott, alaprajza körszeletre emlékeztetett. Hasonló, 155 cm hosszú, 30 cm széles, 54 cm magas fülkeszerű beásás volt a nagy gödör ÉNy-i falában is (III. t. 1. „C” jelű beásás). Ennek alja 10-14 cm-rel volt a gödör feneké felett. A két fülkeszerű beásás és a nagy gödör betöltésében sem kerámiát, sem csontot nem találtunk, egyedül kevés elszenesedett famaradványt figyeltünk meg minden összefüggés nélkül.

Hasonló gödörrendszert az avarkori temetkezések között nem ismerek, így az értékelés nehéz. Felvetődhet az is, hogy a „fülkesír” és a nagy gödör nem egykorú. A dombon valamikor tanya állt, így esetleg arra is gondolhatnánk, hogy ehhez tartozott a gödör. Néprajzosokkal beszélve azonban nem sikerült elfogadható magyarázatot találni a rendeltetésére. Szabályos meredek falai miatt nem tartom valószínűnek, hogy homoknyerés céljából ásták volna, hisz a három-három és fél méteres mélységből a feltárás során is csak „karolva”, vagyis többszöri megmozgatással tudtuk a földet kitermelni, s létrát kellett készítenünk a lejutáshoz. Betöltésében semmilyen újkori töredéket nem találtunk, pedig egy ilyen tanya melletti gödör ideális szemétgödör lenne, s véletlenül is belekerülhetett volna újkori anyag.

Először azt kell megvizsgálnunk, vajon összetartozik-e az egész gödörrendszer vagy sem. A „fülkesír” és a nagy gödör összetartozása mellett szóló érveket következő pontokban lehet összefoglalni:

1. A nagy gödör szervesen, elég szabályosan csatlakozik a fülke előtti gödörhöz.
2. A feltárás során a nagy gödör és a „fülke” előtti gödör betöltése között semmilyen eltérést nem lehetett megfigyelni.
3. A nagy gödör falában levő fülkeszerű beásások, valamint a „fülke” előtti gödör ÉNy-i sarkában levő fülkeszerű kiképzés szintén az objektumok összefüggésére utal.

Ezeket figyelembe véve véleményem szerint a gödörrendszer egykorú, egyszerre keletkezett.

Más kérdés viszont, hogy valóban temetkezésről van-e szó, vagy sem. Sajnos ezt jelenleg nem lehet egyértelműen eldönteni, ezért külön veszem azokat az érveket, melyek a temetkezés mellett szólnak, és azokat, amelyek ellene.

A gödörrendszer temetkezés volta ellen szóló érvek:

1. A nagy gödör ásásakor metszették és részben tönkretették a 98. és a 124. sírt. Ez azonban csak azt bizonyítja, hogy a gödör az említett síroknál későbbi. A 147. sír is metszi a 146. sírt, mégsem kell más korszakbeli temetkezésre gondolnunk.

2. Ilyen gödörrendszert, illetve fülkesírt nem ismerünk az avar kor régészeti anyagában.

3. A „fülke” előtti gödör falai nem szabályosan, függőlegesen lettek kiásva, hanem lefelé kissé összeszűkülnek.

4. Az egész gödörrendszerben csak egy apró állatcsontot találtunk, mely a „fülkében” került elő. Feltűnő, hogy egy ekkora sír ilyen üres.

5. A nagyméretű sír előkelő emberre utalna, maga a temető azonban egyáltalán nem mondható gazdagnak. A 243 sírből csak 11-ben volt övgarnitúra.

A gödörrendszer sír volta mellett szóló érvek:

1. A gödörrendszer a temető központi részén helyezkedik el.

2. Körülötte található a legrangosabb sírok jelentős része (50., 27., 136., 58., 102., 95. sír, sőt ide vehető még a 36. sír is).

3. A „fülke” méretei megegyeznek egy átlagos sír méreteivel. Készítésére nem tudok semmilyen más logikus magyarázatot adni. A laza, homokos talajban egyébként nem lehetett teljesen veszélytelen a „fülke” kiásása. A feltárás során mi is csak felülről rábontva tudtuk kibontani.

4. A nagy gödör falai merőlegesek voltak. Ez arra utal, hogy nem természetes úton temetődött be, mert akkor oldalai beomlottak volna, hanem nem sokkal a kiásás után betemették.² Ez egyben azt is mutatja, hogy nem lehetett homokgödör, hisz az elvitt homokot nem lett volna mivel pótolnia a temetéskor. A gödör helyén semmilyen mélyedés, lyuk nem volt a felszínen megfigyelhető. A nagy gödörben levő föld mennyiségére jellemző, hogy négy munkás körülbelül másfél hét alatt ásta ki a feltárás során.

5. A nagy gödör alján talált beásás esetleg temetkezés nyoma is lehet, melyet kiraboltak, s a rablók gödrei alakították olyanná, amilyenek mi találtuk. Amennyiben a gödörrendszer sír volt, s valóban kirabolták, akkor a rablás nem sokkal a temetés után történhetett. Erre utal, hogy a „fülkére” nem felülről ástak rá, hanem nyilván az ÉK-DNy irányú gödör felől közelítették meg. Ebben az esetben a rablók tudhatták, merőről kell megközelíteni a sírt, s talán a frissen ásott földet könnyebb is volt kiásni, mint az amúgy rendkívül kemény talajt megbontani. A még egyben levő holttestet egészben húzták ki a sírből. Ez magyarázná azt, miért nem találtunk embercsontot a „fülkében”.

6. A „fülkében” talált állatcsont esetleg a halott mellé tett ételmelléklet maradványa lehet.

Mindezek alapján véleményem szerint nem lehet egyértelműen eldönteni a kérdést, vajon valóban temetkezés volt-e a gödörrendszer, vagy sem. Közlését azonban mindenképpen fontosnak tartom, mert esetleg egy új avar kori temetkezési formával van dolgunk.

² A gödör a feltárás után egy télen át nyitva volt, s a következő évben egyes részeken már nem lehetett a szélre állni az omlásveszély miatt.

A középső nagyméretű sír mellett feküdtek a közösség legrangosabb tagjai. Ide kell sorolnunk mindenekelőtt az 50. sír halottját, akit felszerszámozott lovával és díszes övével temettek el. (V. t. 1.) A sír hossza 282 cm, szélessége 181 cm volt, tájolása megegyezett a temetőben általános ÉNy-DK tájolással. Ilyen irányban feküdt a férfi a sírban, míg a ló ellentétesen, olyan helyzetben, hogy háta a lovas felé nézett. A ló szájában zabla volt, s a kengyelek alapján a nyeret is a hátán hagyták. A férfi váz meg volt bolygatva, s csontjainak egy része is hiányzott, ennek ellenére az övvereteket megtaláltuk.

A sír mellékletei: 1. Zablatöredék a ló feje mellett. 2. A zabla többi része a ló szájában. 3. Vaskengyel a ló bordái mellett. 4. Vaskengyel a ló hátgerincénél, a csontok felett. 5. Vaskés hegyvel a fej felé, a férfi hiányzó kézcsonthai mellett. 6. Bronz övveretek egymás mellett, a derék táján. 7. Bronz övveretek a férfi és a ló között. 8. Bronz övveret a sírnak a férfi lába felőli végénél.

A 27. sírban szintén voltak lócsontok is, ezt azonban kirabolták (V. t. 2.). A sír tájolása eltérő (DNy 55°) a temetőben általánostól. Az egymás mellett levő összedobált ló- és embercsontok alapján mindenképpen lovassírról van szó, a sír méretei azonban csak részleges lovastemetkezést tesznek elképzelhetővé. A rablógödör alján jelentkező 160-100 cm-es, téglalap alakú rész talán az eredeti sír, bár a kis méretek ezt kérdésessé teszik. A csontokon levő patinanyomok alapján a sírrablók számos leletet találtak a sírban, a feltárás során azonban egyetlen tárgy sem került elő. A sírban talált férfikoponyán gyógyulásnak indult trepanáció nyomát találtuk. Ez, bár nem nagy számban, előfordul az avar kori leletanyagban.³

A 36. sírban is rangosabb férfi feküdt. Derekán díszes fegyveröv volt, széthúzott térdei között állatcsontokat találtunk. Ez a valószínűleg fatálon a sírba tett ételmelléklet maradványa. A két boka között kis téglaszínű, korongolt, enyhén kihajló peremű, hasasodó, egyfűlű szarmata kori bögrét helyeztek el a temetéskor. A sírban talált vas- és bronzkapcsok alapján koporsóra, vagy valamilyen, a temetésen használt faépitményre kell gondolnunk. A sír hossza 230 cm, szélessége 102 cm, mélysége 70 cm volt. Tájolása ÉNy 37°. Az öv nagyszíjvégét szőlőinda motívum díszítette, áttört, csüngős övveretein indadíszítés van. Az övbújtató lemeze indadíszes. Az öv négy mellékszíját kisszíjvégek és kisszíjveretek díszítették, a lyukakat patkó alakú lyukvédő veretek védték. Az öv bal oldalán vasár csüngött, a jobb oldalon kis vaskés, melyet propeller verettel csatoltak az övhöz. Szintén jobb oldalt zöld színű, üvegedényből származó töredéket találtunk, mely valószínűleg a tarsolyban volt.

Szintén gazdagabb férfi nyugodott a 102. sírban. A sír hossza 205 cm, szélessége 80 cm, mélysége 41 cm. Tájolása: ÉNy 48,5°. A sírban talált vas- és bronzkapcsok, melyek a váz fölött 5-26 cm-rel kerültek elő, itt is koporsóra, vagy valamilyen faszervezetre utalnak. A férfi derekát bronzveretes öv díszítette. Néhány darabon egészen jól megmaradt az ónozás. A nagyszíjvég egyik oldalát két egyirányba néző griff, egy nyúl és egy felismerhetetlen állat alakja díszíti. A másik oldalon leveles, indás motívum található. Az övvereteken, melyek némelyike csüngős, griffek vannak. A csat, a propellerveret és a négy kisszíjvég indadíszes, a lyukvédő veretek patkó alakúak. A váz bal oldalán, a

³ Az avarkori trepanált koponyák összefoglalását adja: dr. Bartucz Lajos: A praehistorikus trepanáció és orvostörténeti vonatkozású sírleletek. Paleopathológia III. Budapest, 1966. 322-365.

comb mellett vastórt találtunk. A derék táján közepesen egy másik, griffel díszített bronzcsat volt. Ez nem a fegyverövhöz, hanem a nadrágszíjhoz tartozhatott. A váz alatt a derék magasságában egy teljes állati csontvázat találtunk, melyet kissé összegömbölyítve raktak a sírba.

Említést érdemel még a 136. számú férfi sír is. A sír hossza 220 cm, szélessége 88 cm, mélysége 56 cm volt. Tájolás: ÉNy 38'. A váz hossza 165 cm. A férfi derekán itt is díszes fegyverövet találtunk, melynek nagyszíjvége indás díszítésű. Hasonló díszítés van az övvereteken, a csaton és a kisszíjvégeken, sőt ez ismerhető fel a lyukvédő vereteken és a mellékszíjak veretein is (VI. t. 1-18.). Jobb oldalon a csípőnél kis vasár volt, a comb mellett pedig hármastörkészet feküdt. Elhelyezkedésük és a rajtuk talált fennmaradványok alapján közös fatokban viselte őket gazdájuk. A halott tenyerében és a lábknál állatcsontokat találtunk, melyek ételmelléklet maradványai. A sír négy sarkában és közepesen a sír szélei mellett összesen hat kis gödröt bontottunk ki. Ezek mélysége a sír aljától 2-18 cm között változott.

Az említett sírokon kívül még hét sírban volt övgarnitúra (57., 58., 95., 108., 143., 213. és 215. sír) egy sírban pedig (212. sír) csak egy bronz szíjvég és egy bronzlemez utal a nyilván szegényesen díszített övre.

A női sírok általában kevés mellékletet tartalmaztak, azok is leginkább ékszerek. Az egyik gazdag nő sírja lehetett a 64. sír. A 204 cm hosszú, 61 cm széles, 60 cm mély sír tájolása ÉNy 43' volt. A 160 cm hosszú női váz fejének két oldalán egy-egy gyöngycsüngős bronz fülbevalót találtunk. A jobb vállcsúcsnál orsógomb feküdt, a nő nyakát gyöngysor díszítette, dinnyemag alakú gyöngyökkel. A mellkason talált kovakő és kis vasdarab tűzkésztség lehetett. A sír négy sarkában egy-egy téglalap alakú gödör volt. Mélységük 9-15 cm között változott.

A 112. sírban fekvő nő fejénél két bronz fülbevalót, gyöngysort, a jobb comb mellett kívül orsógombot találtunk. A combcsontoknál talált két nyitott bronz pántkarika valószínűleg gyűrű volt. A halott lábánál levő állati csontok ételmelléklet maradványai. Érdekes, hogy ebben a sírban csak a fej felőli sarkokban tudtuk megfigyelni a kis gödröket, melyek a sír fenekétől számítva 11, illetve 12 cm mélyek voltak.

A női sírok jellegzetes leletei a dinnyemag alakú gyöngyök. 17 sírban kerültek elő ilyen gyöngyök, s csak egyetlen olyan sír volt, ahol más típusú gyöngyei is voltak a halottnak. A másik leggyakoribb ékszer a fülbevaló, mely 20 sírből került felszínre. Ezek részben gyöngycsüngős fülbevalók, részben sáma karikák, s minden esetben bronzból készültek.

Gyűrűt mindössze két halott viselt. Ezek lapos pántgyűrűk. Négy női sírban volt boglár. Ezek jellegzetes, 6-8 szirmú virágot utánzó ruhakapcsolók, üvegbetéttel díszítve. A temetőben talált három tűtartó mindegyike esztergált, hengeres csontból készült. A 11 orsógomb vagy a halott lábánál, könyökénél, vagy a kéz környékén került elő.

A temetőben négy sírban helyeztek a halott hasára sarlót. Ebből három férfi sír volt (1., 109., 172. sír), egy pedig női (182. sír). A sarlók minden esetben a hason voltak elhelyezve, s egy esetben éllel a láb felé (172. sír), a többi esetben éllel a fej felé feküdtek.

Számos esetben találtunk a sír alján a már korábbról ismert gödröcskéket. A már említett 112. sírban csak a fejnél volt a két sarokban egy-egy gödör. A legáltalánosabb a négy gödör a sír négy sarkában. 19 sírban tudtuk ezt megfigyelni. Jóval kevesebb esetben (öt sírban) fordult elő az, hogy hat gödröt ástak a sír sarkaiban, illetve közepén a sír fala mellett.⁴ Három esetben a sír fej felőli végénél hosszú gödröt ástak (13., 119., 196. sír) A 196. sírban ez a sír teljes szélességében jelentkezett. A gödrök esetében nincs összefüggés sem a sír gazdagságával, sem a halott nemével. Sokszor a gazdagabb sírban nem, a szegényebben viszont megtalálható, s mind férfi, mint női sírokban előfordulnak. Alakjuk lehet szögletes, kerek vagy szabálytalan.

Érdekes a 21. sír elhelyezkedése. Ez a temetőtől DK-i irányban a legszélső sírok-tól kb. 30 méterre, magányosan feküdt. Tájolása megegyezett a temetőben általános tájolással. A halott mellett vaskés, vascsat és egy állati állkapocs darabja feküdt. A többi sírtól való elkülönülését valószínűleg babonás okokkal magyarázhatjuk. Hasonló oka lehet annak is, hogy a 46. és a 186. sírban (mindkettő női sír) fejjel DK-nek, vagyis a temetőben általánossal ellentétes irányban feküdt a halott.

A két lovas sír mellett több sírban találtunk állatsontot. A 36. sírban a lábak között voltak állati maradványok, a 21. sírban pedig egy állati állkapocs volt a halott szájába téve. A 102. sírban a csontváz alatt egy teljes állati csontvázat találtunk. Helyzete alapján talán összekötött lábakkal temették el. A 132. sírban feldarabolt állat nagyobb darabja feküdt a csontváz alatt. A 146. sírban viszont a váz fölött volt egy birkakoponya (?) és két hozzátartozó lábszárcsont. A 159. sírban szintén a váz felett állati koponyát és csigolyát találtunk. Ezenkívül több esetben csak néhány apró csont utal arra, hogy ételmellékletként húst tettek a sírba.

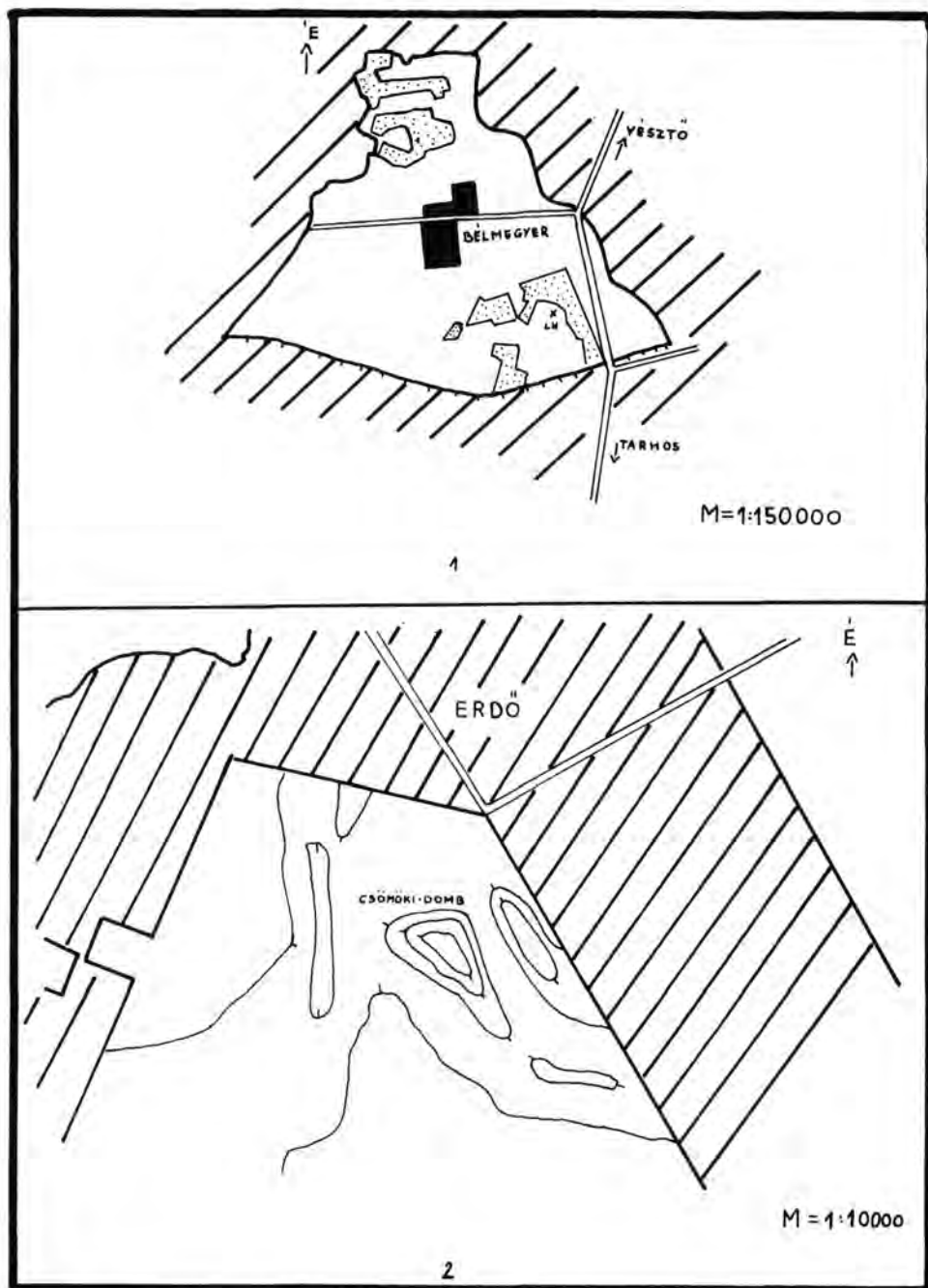
A 116. sírban valószínűleg anya és gyermeke feküdt, ezért kerültek egészen szorosan egymás mellé. Hasonló lehetett a helyzet 157. és a 158. sírnál is, de ott a fejnél volt eltemetve a csecsemő.

A temetőt árok nem vette körül. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a domb korábban vízzel körülvett sziget lehetett, így teljesen felesleges lett volna árkot húzni a sírok köré.⁵

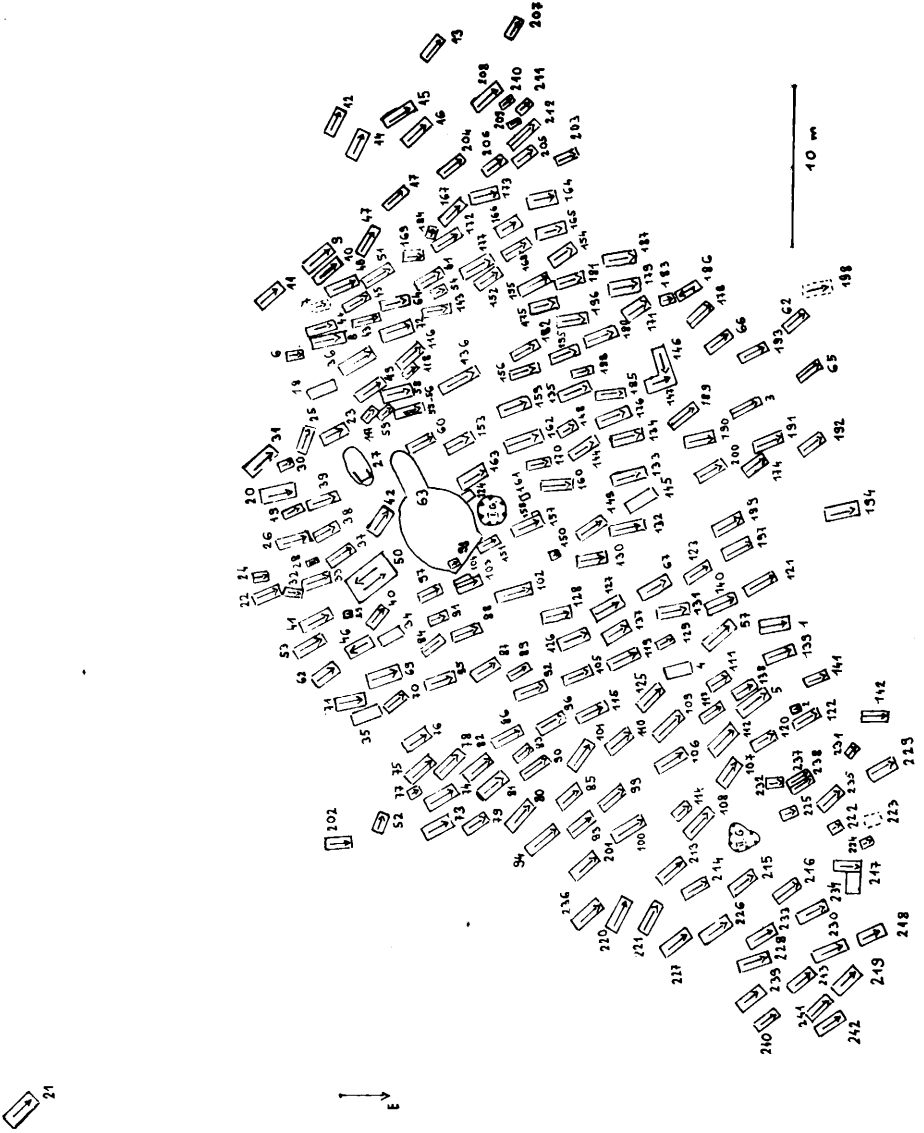
A leletek alapján a temető korát a 8. századra tehetjük.

⁴ Ide soroltam a 216-os sírt is, ahol csak öt gödröt találtunk, de nyilván hat volt eredetileg.

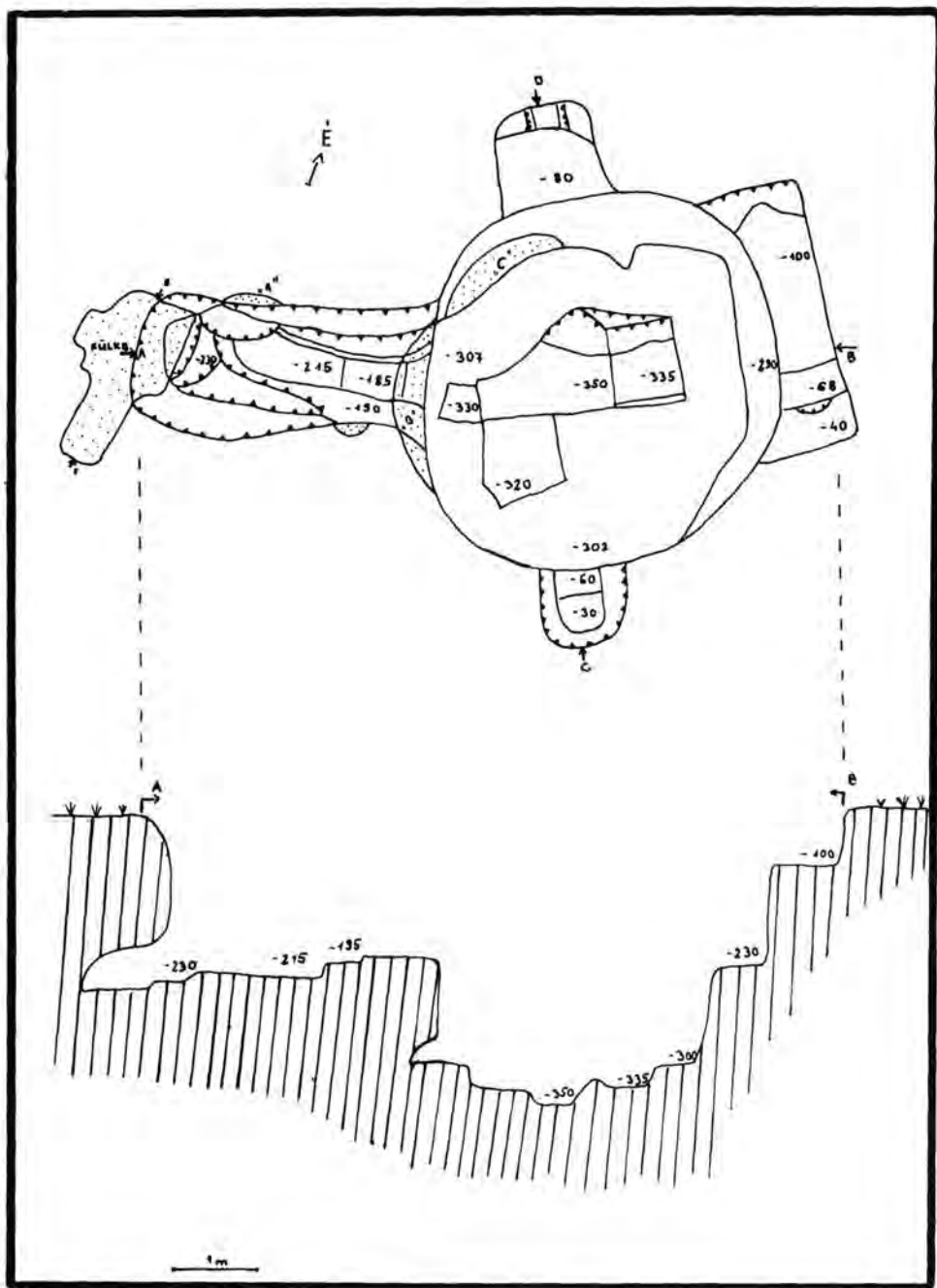
⁵ Munkásaim elmondása szerint gyermekkorukban (tehát a két világháború között) nagyobb esők idején még gyakran állt víz a domb körüli mélyebb részeken. A meliorációra éppen azért volt szükség, mert soha nem termett semmit a domb körüli terület.

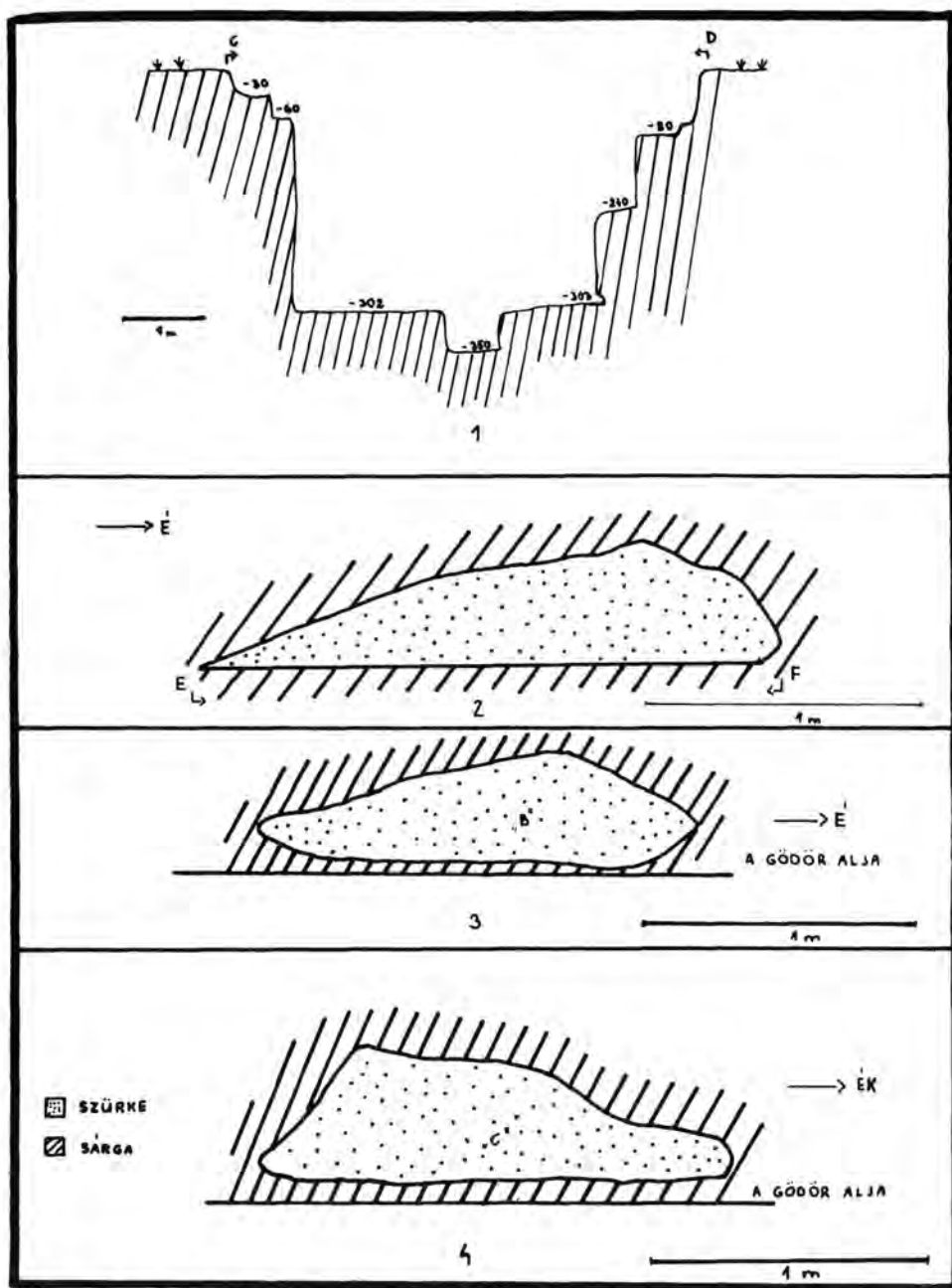
I. tábla 1. A lelőhely elhelyezkedése a bélmegyeri határban. 2. A Csömöki-domb és környéke.

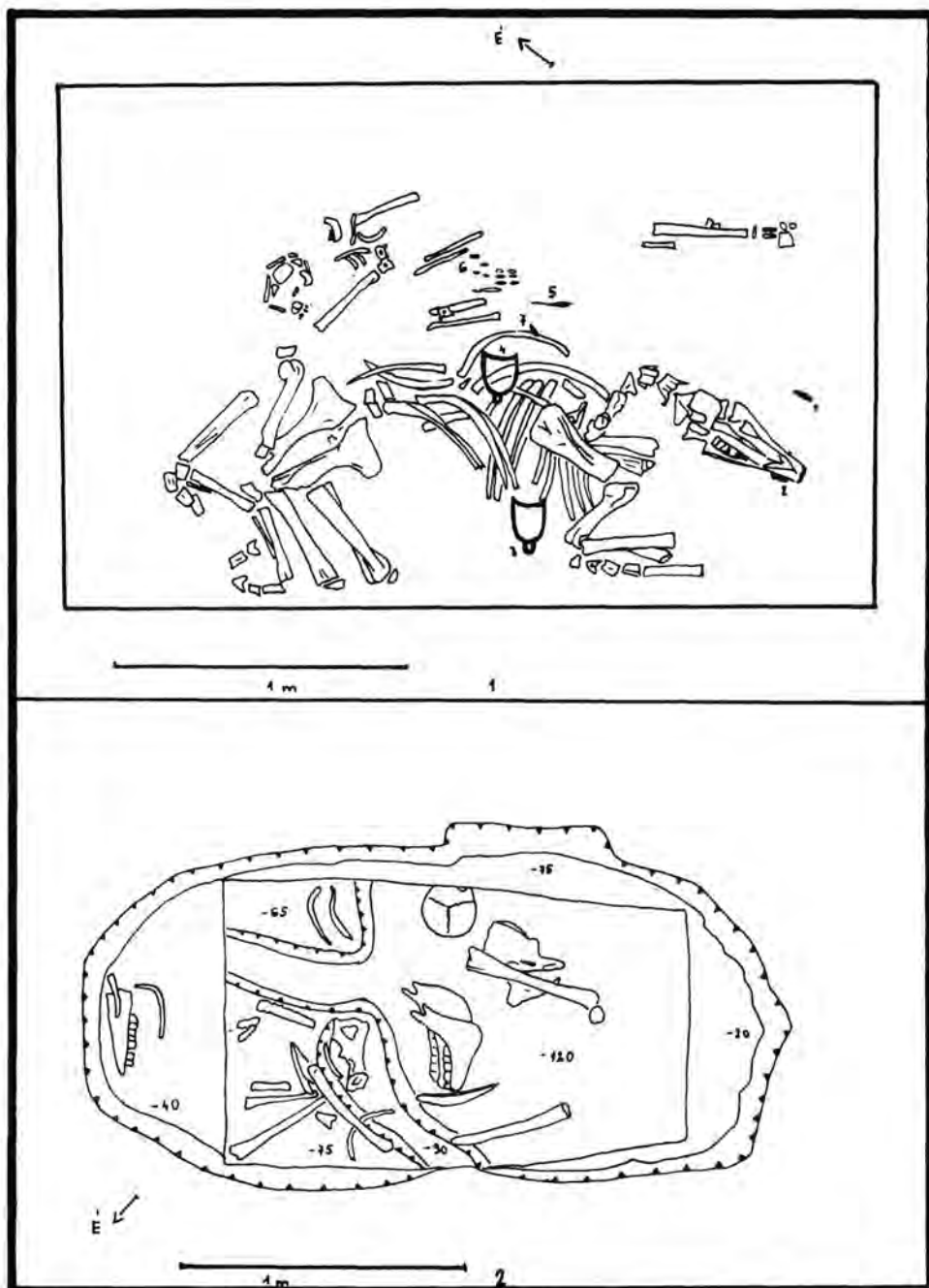
II. tábla A temető térképe.

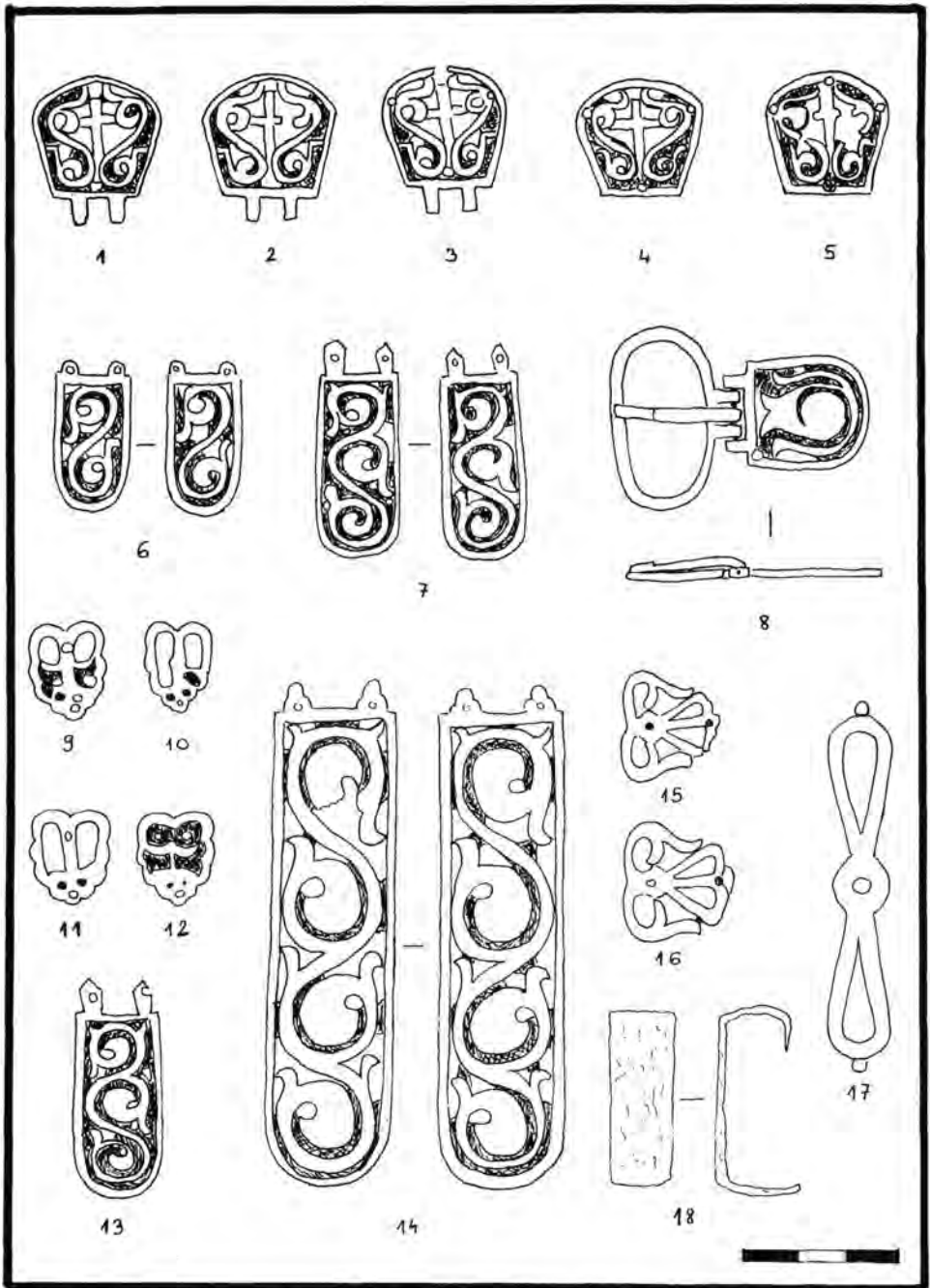
III. tábla A 63. sír/gödör alaprajza és hosszanti metszete.

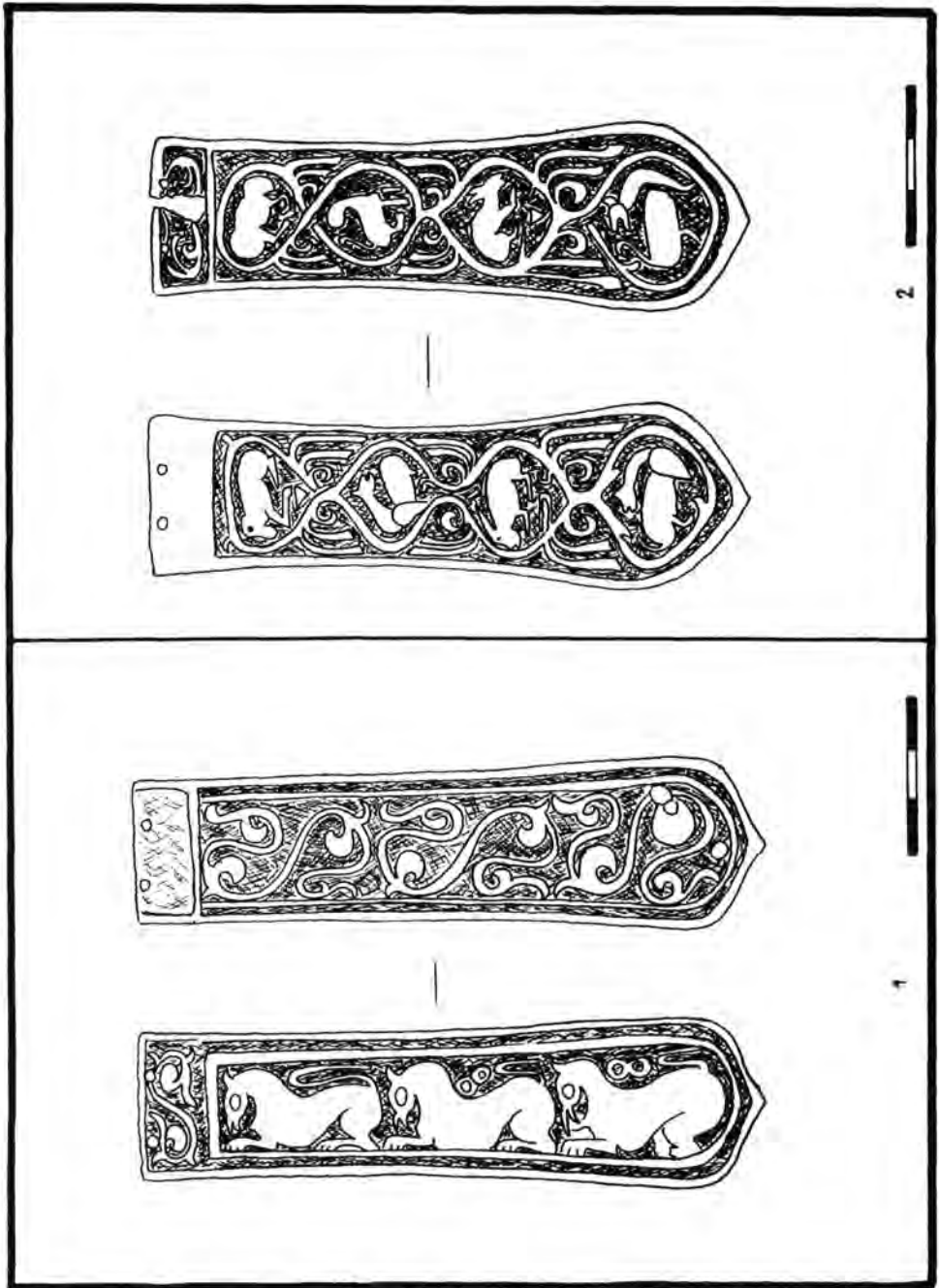
IV. tábla 1. A 63. sír/gödör nagy gödrének ÉNY-DK-i irányú metszete. 2. A 63. sír/gödör „fülkéjének” É-D irányú hosszanti metszete. 3. A „B” jelű beásás foltja a 63. sír/gödör nagy gödrének DNY-i falában. 4. A „C” jelű beásás foltja a 63. sír/gödör nagy gödrének ÉNY-i falában.

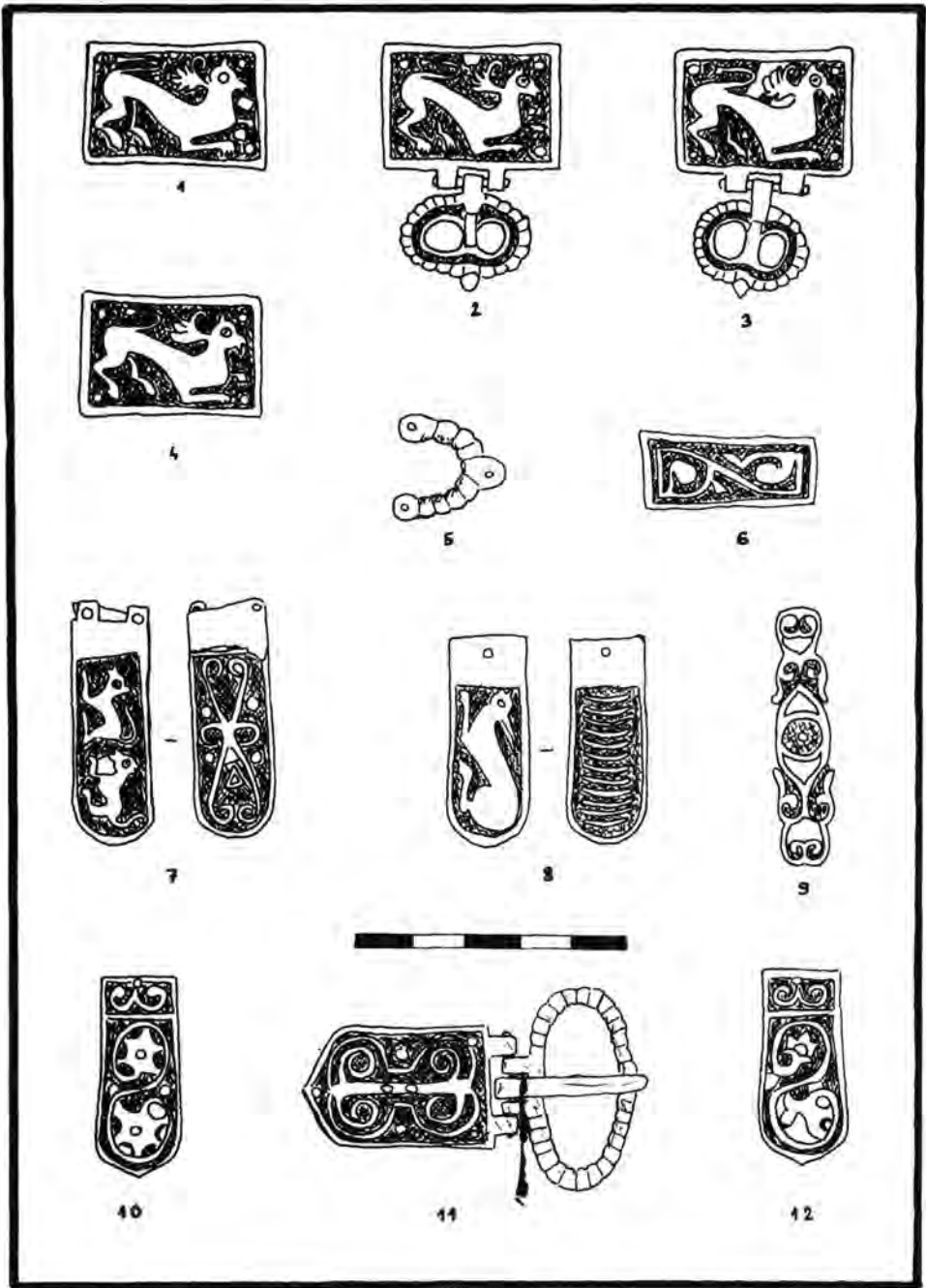
V. tábla 1. Az 50. sír. 2. A 27. sír.

VI. tábla 1-18. Leletek a 136. sírból.

VII. tábla 1. A 143. sír nagyszíjvégének két oldala. 2. A 57. sír nagyszíjvégének két oldala.

VIII. tábla 1-12. Leletek a 108. sírból.

SPÄTAWARENZEITLICHES GRÄBERFELD AUF DEM HÜGEL BÉLMEGYER-CSÓMÓK (Vorbericht)

Medgyesi Pál

Die 243 Gräber des zwischen 1985 und 1989 freigelegten spätawarenzeitlichen Gräberfeldes weisen das typische Fundgut des 8. Jahrhunderts auf. Dem im zentralen Teil des Gräberfeldes befindlichen Nischengrab schloß sich eine riesige Grube an. Dieser Befund steht im awarenzeitlichen archäologischen Material ohne Analogien da. Auf eine jüngere, von dem Gräberfeld unabhängige Errichtung der Grube lassen sich die Befundumstände nicht schließen. Das Nischengrab war leider geplündert, in ihm wurden nur einige kleine Tierknochen gefunden. Neben dem Nischengrab befanden sich die vornehmsten Bestattungen, unter anderem zwei Reitergräber. In dem einen wurde neben dem mit kompletter Gürtelgarnitur ausgestatteten Verstorbenen ein ganzes Pferd samt Steigbügeln und Trense mitbestattet. Das andere war eine partielle Pferdemitbestattung. Das Grab war geplündert und unter den übereinander geworfenen Knochen wurde ein trepanierter Männerschädel gefunden.

Gürtelgarnituren kamen insgesamt aus 11 Gräbern zum Vorschein. An manchen Beschlägen blieb die Verzinnung gut erhalten. In den Frauenbestattungen fanden sich Ohringe, Perlen, Spinnwirtel, Nadelbehälter und Agraffen. In vier Gräbern wurde je eine Sichel, quer auf dem Bauch des Verstorbenen liegend, gefunden. In zahlreichen Fällen konnten die von früher schon gut bekannten kleinen Gruben in den Ecken bzw. an den Enden der Grabgrube beobachtet werden. Es gelang aber nicht, ihre Funktion zu erklären. Es gab zwei Bestattungen in umgekehrter Orientierung; eine Männerbestattung lag 30 Meter von den übrigen Gräbern entfernt.

Tierknochen sind aus mehreren Bestattungen bekannt. Ein ganzes Tierskelett aber nur aus einem Grab, welches unter dem Verstorbenen lag. Von einem Gräberfeldgraben fehlte jede Spur. Der Grund dafür ist, daß der Hügel damals eine vom Wasser umgebene Insel war. Die Funde lassen die Belegung des Gräberfeldes ins 8. Jahrhundert bestimmen.

Позднеаварский могильник на холме Белмежер-Чёмёк.
Меддеши Пал

В 243 погребениях позднеаварского могильника, открытого в 1985-1989 годах, были найдены характерные предметы 8 века. К единственной катакомбной могиле ("камерная могила"), находившейся в центре могильника, присоединялась яма большого размера. Такое расположение погребения и ямы уникально в археологическом материале аварской эпохи, но судя по всем признакам они были связаны, и яма была вырыта одновременно с погребением. К сожалению катакомбное погребение было разграблено, в нем мы нашли только несколько мелких костей животных. Рядом с катакомбной могилой находились самые знатные погребения, два из них с конями. В одном из них вместе с умершим похоронили целую лошадь. В погребении были найдены стремена и полный поясной набор. В другой могиле было найдено частичное конное захоронение. В разграбленной могиле мы обнаружили трепанированный мужской череп. Поясной набор присутствовал всего в 11 погребениях, на некоторых из них хорошо наблюдалось оловянное покрытие. В женских могилах были серьги, бусы, пряслица, игольники, нагрудные бляхи. В 4 могилах были обнаружены серпа в области живота. Во многих случаях удалось зафиксировать ямки по углам могильной ямы, но их функцию не удалось выяснить. Из аномалий нужно упомянуть две могилы, в которых покойник был ориентирован в обратную сторону по отношению к остальным погребениям, а одного мужчину похоронили в 30 метрах от остальных погребений, отделив его от могильника. В некоторых погребениях были найдены кости животных, но полный скелет был обнаружен только в одном случае, под покойником. Могильник не был окружен рвом. Это видимо объясняется тем, что холм являлся некогда островом, окруженным водой. Судя по находкам могильником пользовались на протяжении 8 века.

В 243 погребениях позднеаварского могильника, открытого в 1985-1989 годах, были найдены характерные предметы 8 века. К единственной катакомбной могиле ("камерная могила"), находившейся в центре могильника, присоединялась яма большого размера. Такое расположение погребения и ямы уникально в археологическом материале аварской эпохи, но судя по всем признакам они были связаны, и яма была вырыта одновременно с погребением. К сожалению катакомбное погребение было разграблено, в нем мы нашли только несколько мелких костей животных. Рядом с катакомбной могилой находились самые знатные погребения, два из них с конями. В одном из них вместе с умершим похоронили целую лошадь. В погребении были найдены стремени и полный поясной набор. В другой могиле было найдено частичное конное захоронение. В разграбленной могиле мы обнаружили трепанированный мужской череп. Поясной набор присутствовал всего в 11 погребениях, на некоторых из них хорошо наблюдалось оловянное покрытие. В женских могилах были серьги, бусы, пряслица, игольники, нагрудные бляхи. В 4 могилах были обнаружены серпа в области живота. Во многих случаях удалось зафиксировать ямки по углам могильной ямы, но их функцию не удалось выяснить. Из аномалий нужно упомянуть две могилы, в которых покойник был ориентирован в обратную сторону по отношению к остальным погребениям, а одного мужчину похоронили в 30 метрах от остальных погребений, отделив его от могильника. В некоторых погребениях были найдены кости животных, но полный скелет был обнаружен только в одном случае, под покойником. Могильник не был окружен рвом. Это видимо объясняется тем, что холм являлся некогда островом, окруженным водой. Судя по находкам могильником пользовались на протяжении 8 века.

A KOMÁROM-HAJÓGYÁRI AVAR TEMETŐ FELTÁRÁSA 1979-1989

TRUGLY SÁNDOR
(Komárno, Duna Menti Múzeum)

A Komárom (Komárno) területén található nyolc avar temető közül az egyik legjelentősebb a Hajógyár közelében került elő, s feltárása (építkezési terület lévén) közel tíz esztendeig tartott. A városban a század elejétől kezdve nagyszámú lovassírt találtak, ezek száma az utóbbi években fokozatosan gyarapodott.¹ Napjainkig Komáromban 244 sírt tártak fel, ezek közül a hitelesen feltárt lovassírok száma 103 (a sírok 42 %-a). A hajógyári temetőben 153 sír került elő, s a lovassírok száma itt is rendkívül magas (63), a sírok 41 %-át alkotják. E rendkívül gazdag leletanyagú temetők tanúsága szerint a város egykori területe – nyilván kiemelkedő természeti és stratégiai adottságainál fogva – kitűnő feltételeket biztosított a letelepedéshez, esetünkben egy erős katonai-gazdasági központ kiépítéséhez.

A temető első 90 sírjának publikációja az egyes rokontudományok kiértékelésével együtt 1987-ben jelent meg a Slovenská Archeológiában.² Az 1987-1989 közötti évek feltárásai a temető nyugati szélén újabb meglepetéssel szolgáltak, hiszen az itt feltárt lovassírok leletanyaga nagyban hozzájárult a temető belső időrendjének pontosításához, kezdeti szakaszának újraértékeléséhez. Itt kerültek elő ugyanis a temető legkorábbi, már griffes-indás veretekkel is keltezett együttese, az első betelepülők sírjai.

A temető nagyméretű, gazdag lovassírjait Ny-K, Ill. ÉNy-DK-i irányban tájolták, a halottat és hátságlovát a legtöbb esetben fából ácsolt sírkamrába temették. A harcos mindig a sír jobb oldalán feküdt, mellette volt a hátságlova azonos tájolásban. A lovak túlnyomó többségét szügyük és hasuk alá húzott lábakkal, mintegy lerogyasztva helyezték a sírba. A sírgödörök szélein a sírkamrák barnás elszíneződései jól megfigyelhetőek voltak. Több sír esetében a harcost és lovát külön deszkafal választotta el egymástól (pl. 97., 114., 133., 152. sír), a 121. sír esetében az eltemetett a sírkamrán belül is külön koporsós temetést kapott, míg a 128. lovassírban csupán a harcost temették ácsolt koporsóba.

A legtöbb sírba állatsontokat, ezen belül állatkoponyákat (szarvasmarha, juh) tettek, ez utóbbiakat a koporsókra és a sírkamrákra helyezték. A lovassírokba döntő többségükben szarvasmarha, ill. különböző szárnyasok (házityúk, kakas, házilúd) ma-

¹ Trugly Sándor 1985. 38-61.

² Trugly Alexander 1987. 251-344.

radványait tették. Az 1987. évi feltárás során a 111. és a 114. lovassírból kutyák csontvázai kerültek elő, mindkét esetben a harcosok lábainál feküdtek, 70-80 cm-es magasságban. A temető sírjaiban ugyancsak gyakoriak az agyagedények, sárga kerámia mindössze két sírban (11., 79. sír) volt.

A hajógyári temető sírjainak többségét kirabolták, a sírabló aknák kerek, ill. ovális elszíneződései sok esetben jól kivehetőek voltak. Mivel a sírablók minden esetben pontosan ráástak a sírra, így feltételezhetjük, hogy a rablás idején a még meglévő sírjelekből következtethettek egy-egy sír pontos helyére, nyilván gazdagságára-szegénységére is. A temetőt ennek ellenére egészében kirabolták, erre utal a sok feldúlt szerény leletanyagú női- és gyermeksír. A lovassírokból a rablások ellenére előkerült nagyszámú és igen rangos ötvösművészeti leletanyag azt a több kutató által vallott nézetet támasztja alá, miszerint a rablások-bolygatások kimondottan a legértékesebb tárgyak megszerzésére irányultak, s miután a rablók ezeket megtalálták, a kisebb darabok különösebben már nem érdekelték őket.³

A temető lovassírjaiban található aranyozott öv- és lószerszámdíszek szépen kivitelezett ötvösmunkák, a kor kiemelkedő művészi termékei. Elképzelhetően központi műhelyekben készültek és a legkiválóbb mesterek munkái. E leletanyag gazdagságát és sokszínűségét fémjelzi az a tény is, hogy benne megtalálható a későavar kor veret-típusainak és motívumkincsének jelentős része. Úgy tűnik tehát, hogy e szűk társadalmi réteg – a nemesi középréteg - leletanyagában koncentrált a kor ötvösségének színe-java.

Az antropológiai vizsgálatok során kiderült, hogy a lovassírokba nőket is temettek. Temetőnkben a 74., 80. és 81. sírban találkozunk velük. Úgy tűnik tehát, hogy az egyes harcosok feleségeinek kijárt a lóval való temetés, jelezve az adott réteg társadalmi rangját, gazdagságát. A lóval való temetés viszont nyilván csak a legrangosabb családok nőtagjait illette, ezt jelzi a temetőkben kimutatott női lovasok aránya. A mai Szlovákia területén előkerült női lovas temetkezéseket a közelmúltban Čilinská Zlata dolgozta fel.⁴ A hajógyári temetőben az antropológiai vizsgálatok teljes elvégzése után további női lovasok előkerülése várható. Rajtuk kívül gyermekeket is temettek lóval (pl. 109., 132. sír), itt mindkét esetben az eltemetetteknek díszes fegyverövük és felszerszámozott lovuk volt.

A hajógyári temető sajátos társadalmi viszonyait tükrözi az a tény, hogy szinte valamennyi férfi sírja rangos lovassír. A lelőhely 1984-ig feltárt részéből aranyozott, vésett és poncolt öv- és lószerszámdíszek kerültek elő, melyek a kutatás megállapítása szerint a kor legkésőbbi szakaszába tartoznak, a 8. sz. közepének ill. végének jellemzői. Az ekkorra már nagyjából feltárt temetőből még hiányoztak a későavar kor kezdeti szakaszára oly jellemző griffes-indás veretek. Ez alapján a temető benépesülésének kezdetét a 8. sz. közepére, az utolsó temetkezéseket pedig a 9. sz. első évtizedére kelteztük. A temetőnek e késői időrendi csoportjaira jellemzőek a kerek, poncolt háttérű övveretek, a tokos megoldású szíjvégek, később a hosszúkás, hármas csoportosítású és a gyöngysorkereteléses övveretek, valamint a felmagasodó fülű pikkelymintás keretelésű és a liliomdíszes szíjvégek. Gyakorik az antropo- és zoomorf ábrázolások,

³ Tomka Péter 1977-78. 50.

⁴ Čilinská Zlata 1990. 135-146.

ezek közül a legszebbek közé tartozik a 12. sír madaras övverete, ugyanezen sír ember és oroszlán küzdelmét ábrázoló nagyszíjvége, a 63., 72. és a 85. sír stilizált oroszlánjai, a 71. sír nagyszíjvégeinek lovagló harcosa.

A lószerszámdíszek közül különösen kedveltek a pikkelymintás, a trapéz alakú, a pávaszem és a négykaréjos, valamint a legkésőbbi szakaszban a címer alakú és a vésett palmetta mintás, peremes hátlapú veretek. Ebben a csoportban (a temető szélső sírjai) jelentkeznek az állatfej alakú lószerszámdíszek is. Ezek közé tartoznak a 33. sír vadkanfej és a 36. sír griff-fej alakú veretei, ezek között is kiemelkedő darab a sír nagyverete.⁵ A temető több sírjából díszes csótárok és azok töredékei kerültek elő (36., 79., 101. 114., 121., 142. sír).

A lelőhely nyugati szélének feltárásakor előkerült lovassírok újabb leletei tovább pontosították a temető benépesítésének kezdeti szakaszát. A keltezés szempontjából jelentősek a 131. sír középarvari kori szalagfonatos ezüstveretei, ugyancsak a 107. sír öntött, szalagfonatot utánzó áttört szíjvégei és négyzet alakú veretei. A 108. sír téglalap alakú áttört griffes veretei, indadíszes nagyszíjvége⁶ pedig már a későavar kor kezdeti szakaszának jellemzői. Az itt előkerült lószerszámdíszek közül remek ötvösmunkák a 103., 114. és a 130. sírok állatfej falerái. A 103. sírban oroszlán-, a 114. sírban sas-, a 130. sírban pedig kutyafejek⁷ ékesítik a vereteket. E sírok övveretei között szintén téglalap-, ill. címer alakú áttört griffes és indadíszes veretek, valamint griffes-indás szíjvégek tűnnek fel. Jól példázza ezt a 103. sír együttese (1. tábla). Az állatfej falerák közül jelenleg néhány darab egyedülálló a későavar kori művészetben, nemrégiben viszont az oroszlános falerák kitűnő párhuzamait tette közzé Orosháza környékéről Juhász Irén.⁸ A temető legújabb leletei közül kiemelkedik továbbá a 109. sír aranyozott sasfej alakú szíjvége, amely tudomásunk szerint szintén analógia nélküli a kárpát-medencei avar kori leletanyagban. A 128. sír emberalakos bronzcsatjának⁹ a mai Szlovákia területén egyetlen párhuzama Brodzanyból ismert.¹⁰ Ugyancsak figyelemre méltó darabok a 107. sír emberarcos bronzcsörgői.

A hajógyári temető motívumkincsét elemezve rögtön a szemünkbe tűnik, hogy az milyen sok szállal kötődik a nagyszentmiklósi fémművészeti körhöz, ezen belül a kincs egyes motívumaihoz, alakos ábrázolásaihoz. Későavar temetőnkben számos öv- és lószerszámdíszben megtalálhatók a jellegzetes nagyszentmiklósi indamotívumok, a vésett és poncolt palmetta díszítések, a pikkelyminták és a gyöngysorkeretések. Ma már a hajógyári temető leletei újabb adalékokkal szolgálnak a nagyszentmiklósi fémművészeti kör és a későavar kultúra közös gyökereinek az egyeztetéséhez. A számos analógia közül itt csak az egyik legszembetűnőbbet emeljük ki, mégpedig a temető 36. sírjának griff-fej alakú veretét, melynek szép párhuzama található a 2. és a 7. sz. korszak égberagadási jeleneteinek sas fejeiben.¹¹

⁵ Trugly Alexander 1987. 307.

⁶ Trugly Sándor 1989. 13.

⁷ Trugly Sándor 1989. 16.

⁸ Juhász Irén 1989. 543.

⁹ Trugly Sándor 1989. 15.

¹⁰ Vladár Jozef 1978. 277-279.

¹¹ László Gyula - Rácz István 1977. 14., 24. kép

E gazdag nemesi réteg sírjaiban a rablások ellenére gyakoriak a fegyverek: szablyát, lándzsát, fjat ill. nyilat és szekercét találunk bennük. A lovassírok állandó mellékletei továbbá a széles talpalójú vaskengyelek, zablák, hevedercsatok és az itatóvödrök.

A Hajógyár mellett feltárt későavar középréteg temetője a 8. sz.-i avar társadalom erőteljes rétegződésére utal, egyben kirajzolja a Kárpát-medence egyik avar hatalmi központjának körvonalait. A 8. sz. elején idetelepített, kitűnően felfegyverzett avar nemesek több elképzelés szerint talán a közelben állomásozó egyik avar mellékfejedelem, a tudun hatalmát vigyázták.¹² Ezt támasztja alá az eddig hitelesen feltárt 103 kiemelkedő gazdagságú komáromi lovassír is.

IRODALOM

Bóna István

1984 Az avarok. Magyarország története I. Budapest

Čilinská Zlata

1990 Die awarenzeitlichen Frauengräber mit Pferdbestattung*in der Slowakei. A Wosinky Mór Múzeum Évkönyve XV. Szekszárd

Juhász Irén

1989 Oroszlános falera egy orosházi avar temetőből. Békési Élet 1989/4. Békéscsaba

László Gyula - Rácz István

1977 A nagyszentmiklósi kincs. Budapest

Tomka Péter

1977-78 Adatok a Kisalföld avarkori népességének temetkezési szokásaihoz III. Koporsóhasználat a tápi temetőben. Arrabona 19-20. Győr

Trugly Sándor

1985 A komáromi avar kori temetők kutatástörténete. Új Mindenés Gyűjtemény 4. Bratislava

Trugly Alexander

1987 Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komárno. Slov. Arch. 35. Bratislava

Trugly Sándor

1989 Avar leletek Komáromban. Kiállítási katalógus. Komárno

Vladár Jozef

1978 Slovanská bronzová pracka a ľudskou postavou z Brodzian. AVANS 1977. Nitra

¹² Bóna István 1984. 334.

1. kép: Válogatás a 103. sír leleteiből

2. kép: 1. A 103. lovassír; 2. Oroszlános falerák a ló medencéjén

DIE FREILEGUNG DES AWARISCHEN GRÄBERFELDES VON KOMÁROM-WERFT 1979-1989

Trugly Sándor

Unter den in Komárom (Komarno) freigelegten 8 awarischen Gräberfeldern ist das Gräberfeld in der Nähe der Werft eines der bedeutendsten. Hier wurden 153 Gräber, darunter 63 reiche Reiterbestattungen (41 %) freigelegt. Die ersten 90 Gräber wurden mittlerweile in der *Slovenska Arcehologia* veröffentlicht.

Die Reitergräber waren W-O bzw. NW-SO orientiert. Der Verstorbene und sein Reitpferd wurden meistens in einer gezimmerten Grabkammer beigesetzt. In den Gräbern finden sich oft Tierknochen. In mehreren Fällen wurden Tierschädel (Rind oder Schaf) auf den Grabkammern hingelegt. Fast alle Gräber wurden geplündert und ausgeraubt. Trotzdem bilden die von Grabräubern liegengelassenen Gegenstände ein reiches und bedeutendes Fundmaterial.

Der Umstand, daß fast alle Männerbestattungen reiche Reitergräber sind, weist auf die eigenartigen gesellschaftlichen Verhältnisse unter dieser Bevölkerung hin. Die vergoldeten Gürtel- und Geschirrschläge aus diesen Gräbern sind Goldschmiedearbeiten ausgezeichneter Qualität, hervorragende Kunstprodukte ihrer Zeit. Vermutlich wurden sie in zentralen Werkstätten von den besten Handwerkern hergestellt. Unter ihnen befindet sich der größte Teil der Beschlagtypen und des Motivschatzes aus der Spätawarenzeit. Es scheint so, daß sich das Beste und Schönste der damaligen Goldschmiedekunst im Fundmaterial dieser adeligen Mittelschicht konzentrierte.

Häufig sind die anthropomorphen und zoomorphen Darstellungen. Besonders hervorragend ist eine Vogeldarstellung und eine Kampfszene zwischen einem Menschen und einem Löwen aus dem Grab 12, die Reiterfigur auf der großen Riemenzunge aus dem Grab 71 oder die Schnalle mit einer Menschenfigur aus dem Grab 128. Unter den Pferdegeschirrschlägen verdienen die eberkopfförmigen Beschläge aus dem Grab 33, die greifenkopfförmigen Beschläge aus dem Grab 36 und die in den letzteren Jahren zum Vorschein gekommenen Phaleren mit in der Mitte appliziertem Tierkopf (Löwenkopf - Grab 103, Adlerkopf - Grab 14, Hundekopf - Grab 130) besondere Aufmerksamkeit. Das Fundmaterial steht mit dem Kreis von Nagyszentmiklós sogar mit gewissen Motiven des Schatzes selbst (s. den Greifenkopf aus dem Grab 36 und die Adlerköpfe in den Szenen des Kruges 2 und 7, auf denen ein Adler einen Menschen in den Himmel mit sich reißt) in mehrseitiger Verbindung.

Dieses Gräberfeld der spätawarischen Mittelschicht weist auf die starke Nivellierung der awarischen Gesellschaft im 8. Jahrhundert hin und läßt die Grundrisse eines der awarischen Machtzentren im Karpatenbecken ahnen. Es gibt Vorstellungen, wonach die am Anfang des 8. Jahrhunderts hier angesiedelten, ausgezeichnet bewaffneten awarischen Adligen die Macht des hier in der Nähe hausenden awarischen Nebenfürsten, des Tuduns unterstützten. Auch die bis jetzt authentisch freigelegten 103 Reitergräber übermäßigen Reichtums von Komárom könnten diese Annahme bestätigen.

Исследование аварского могильника в Комароме,
на судоверфи в 1979-1989 годах
Тругли Шандор

Из восьми аварских могильников, известных на территории г. Комарома (Комарно), один из самых значительных - могильник, открытый на территории судоверфи. Из 153 погребений 63 являются богатыми захоронениями с конем (41 % всех погребений). Первые 90 погребений могильника были опубликованы в журнале *Slovenská Archeológia* в 1987 году.

Богатые захоронения с конем были ориентированы З-В или СЗ-ЮВ, а покойник вместе с конем в большинстве случаев был захоронен в деревянном склепе. Часто встречаются кости животных, во многих случаях над склепом размещали черепа крупного рогатого скота и овец. Почти все погребения были разграблены, но несмотря на это был найден значительный, богатый материал. Своеобразные общественные отношения могильника отражены в том, что почти все мужские захоронения являются богатыми погребениями с конем. Позолоченные накладки ремня и сбруи, найденные в конских захоронениях, являются выдающимися произведениями ювелирного искусства эпохи. Возможно, они были изготовлены в центральных мастерских и являются произведениями наилучших мастеров. Разнообразие материала отражается и в том, что в нем можно найти значительную часть типов и мотивов накладок позднеаварской эпохи. Итак, можно считать, что в материале узкого общественного слоя - слоя средних дворян - сконцентрировалась наиболее примечательная часть ювелирного дела эпохи.

В материале часто встречаются антропоморфные и зооморфные изображения. Выдающимися находками являются изображения птицы в погребении 12, а также сцены борьбы человека со львом, всадник-воин, изображенный на большом наконечнике ремня погребения 71, или пряжка с изображением человека из погребения 128. Заслуживают внимание из украшений конской сбруи накладки в форме головы дикого кабана из погребения 33 и головы грифона из погребения 36, а также фалеры с головами животных, найденные в последние годы. В погребении 103 фалеры украшены головой льва, в погребении 104 - орла, а в погребении 130 - собаки. Наши находки во многом подключаются к ювелирному кругу Надьсентмиклоша (Синниколау Маре), к отдельным мотивам клада (так, например, ср. голову грифона погребения 36 с головами орла на сцене унесения в небесные сферы на кувшинах 2 и 7 и пр.).

Могильник позднеаварского среднего слоя, открытый на судоверфи, указывает на сильное расслоение аварского общества 8 века, и в то же время помогает установить контуры одного из аварских центров Карпатского бассейна. Аварские знатные всадники, прекрасно вооруженные, поселенные здесь в начале 8 века, возможно берегли власть тудуна, одного из аварских князей, ставка которого могла находиться недалеко от этого памятника. На это указывает и факт находки 103 комаромских погребений, выдающихся по своему богатству.

KÉSŐ AVAR KORI LOVAS TEMETKEZÉSEK VÖRSÖN (SOMOGY MEGYE)

SZENTPÉTERI JÓZSEF

(*Budapest, Magyar Tudományos Akadémia*)

A Somogy Megyei Múzeum régészei – Költő László vezetésével és külső munkatársak bevonásával¹ – 1983 óta folytatnak ásásokat a Vörs-Papkert B lelőhely területén, megelőzve a Kis-Balaton eredeti állapotának helyreállításával kapcsolatos nagyszabású földmunkákat.²

A lelőhely a Kis-Balaton keleti oldalán fekvő Vörs határában található, a Zala-Somogyi határárok mentén. Az 1983-as terepbejárás és geomágneses leletfelderítés nyomán 1984-ben kezdődtek el a rendszeres feltárások.

A korabeli vízállástól függően hol dombként, hol szigetként megjelenő kiemelkedésen az őskortól kezdve talákoztunk régészeti emlékekkel. Korabronzkori csontvázas temetkezések (kisapostagi kultúra), későbronzkori urnás és szórthamvasztásos sírok (halomsíros és urnamezős kultúra), kelta házak, koraközépkori temető, majd Árpád- és középkori településnyomok az eddigi munka legfontosabb eredményei. Ezek közül most csupán a 8. század végén, 9. század elején kezdődő és a 12. század elejéig használatban levő sírmező késő avar kori részének ismertetésével foglalkozom – minde-nekelőtt a lovas temetkezések³ előzetes bemutatásával.

¹ A lelőhely feltárásában és a leletek feldolgozásában az eddigiek során résztvevő munkatársak: Honti Szilvia (bronzkor), Németh Péter Gergely (vaskor), Költő László és jelen sorok írója (koraközépkor), Pásztor Adrien (ékszerek), Vida Tivadar (kerámia) Medzihradsky Zsófia (pollenanalízis) régészek; Papp Ildikó antropológus, Lengyel Imre professzor biokémikus, Józsa László professzor orvos-biológus, Csapó János vegyész, Bartosiewicz László és Takács István zoológusok, Kis Varga Miklós fizikus.

² A kis-balatoni feltárások első üteméről: Kis-Balaton I.; Szőke Béla Miklós – Vándor László 1987. A második ütem munkálatainak előzetes összefoglalása: Kis-Balaton II. Az őskor a törökkor végéig korszakonként átfogó tájékoztatást nyújt a Müller Róbert gondozásában megjelent manheimi kiállítások katalógusa: Sieben Jahrtausende am Balaton. Mannheim, 1989, régészeti kutatások a Kis-Balaton térségében I. Az Alsó-Zalavölgy régészeti emlékei (Tájékoztató az 1980-85. évi kutatások eredményeiről). Zalaegerszeg, 1986 (Kis-Balaton I.); Szőke Béla Miklós – Vándor László, Kísérlet egy táji egység településtörténeti rekonstrukciójára. Zalai Gyűjtemény 26 (1987) 83-100. A második ütem munkálatainak előzetes összefoglalása: Konferencia a Kis-Balaton régészeti kutatásáról. Kaposvár, 1988 (Kis-Balaton II.) Az őskortól a törökkor végéig korszakonként és lelőhelyenként átfogó tájékoztatást nyújt a Müller Róbert gondozásában megjelent manheimi kiállítás katalógusa: Sieben Jahrtausende am Balaton, Mannheim 1989.

³ A korabali lovas- és lótemetkezések legutóbbi összefoglalása: Garam Éva, 1985 és 1987. A lótemetkezések szerepéről az avarokori népek hiedelemvilágában: Tomka Péter, 1986, 163-164. A temetkezés, vagy a halotti tor során leölt állatokról, mint halotti áldozatról: T. Szőnyi Eszter - Tomka Péter, 1985. 111-114.

Az 1990. évi ásatáson a csontvázas sírok száma elérte az 549-et. A mellékletek és a folyamatban levő laboratóriumi vizsgálatok alapján eddig mintegy 160 késő avar kori sírt azonosítottunk, közülük 40 volt lovas⁴ temetkezés (1. sz. melléklet).

A korabeli közösség társadalmi rétegződésére utalhat a gazdag lovasok és a ló nélkül eltemetett díszövesek területi elkülönülése: az észak-dél irányú dombhát keleti oldalán csoportosulnak a lovas sírok, szinte szabályos sorokat alkotva. A temetőterképen (2. sz. melléklet) jól láthatóan legalább hét sírsorban találhatók az eddig feltárt lovas temetkezések. Az egymáshoz viszonyított távolságukból arra lehet következtetni, hogy pontosan kimérték a sírhelyeket. A nagyméretű hantokat talán sírjelekkel is ellátták, mivel később – egyetlen eset kivételével – szisztematikusan kirabolták őket. A feltárás során egykori rablóaknak, sőt „kutatóárkok” nyomait is megfigyelhettük.

A sírok többségét a dombhát vonulatára merőlegesen, nyugat-kelet tájolással ásták, kisebb-nagyobb eltérés azonban gyakran előfordult. Ahogyan ez a nagyfokú rablás ellenére megfigyelhető volt, az elhunytat általában a sír jobb oldalára helyezték (legtöbbször jól megvasalt koporsóban), míg a lovat vele ellentétes irányítással fektették mellé. Némely esetben a sírgödör méretéből arra lehet következtetni, hogy a koporsó fölé került a lóáldozat. Kettő sírban csak a ló koponyáját találtuk meg (305. és 365. sír): ez talán (bár ez esetben is erősen bolygatott temetkezésekről van szó) részleges lótemetkezésre utalhat. Az egyik lókoponyán levő nyomok – az orrcsont sérülései – a nyüzött állatnak póznára való kiaggatásakor keletkezettek, a hiányzó metszőfogak is ekkor hullhattak ki (315. sír).⁵ Egy másik – lócsontok nélküli – nagyméretű sírgödör keleti (a többiekhez képest ellentétes tájolású férfi fej felőli) végében megfigyelhető ferde lyuk is talán pózna beásásának emléke lehet. Említésre méltó, hogy e mélyedés alján sarló- és kerámiatöredékek voltak (376. sír).

Gyakran találtunk (nemtől és életkortól függetlenül) az elhunytak mellé, vagy a koporsóra fektetve nyüzött birka temetkezéseket. Az ételáldozatra szarvasmarha- és szárnyascsontok, illetve tojánhéjleletek mutatnak. A legtöbb lovas sírban előfordult kézzel formált feketé edény – nemritkán sárga füles bögre társaságában, s egy alkalommal (449. sír) egy vörös kulacs peremtöredéke is előkerült.

Lengyel Imre embertani vizsgálatainak köszönhetően rokonsági (genetikai-biológiai) csoportokat lehetett elkülöníteni a népességen belül. A laboratóriumi vizsgálatok kémiai-analitikai, szerológiai és hisztológiai jellegűek voltak, céljuk többek között az egykor élt egyének nemének, életkorának, bizonyos genetikailag kódolt tulajdonságainak (pl. vércsoport, domináns kollagén típus) meghatározása volt, valamint a temetkezések relatív időrendjére is következtetni lehet segítségével.⁶

⁴ Az ásatás során 40 késő avar kori sírban találtunk lóáldozatra utaló állatsontot. A bolygatások ellenére a lócsontok helyzetéből és mennyiségéből egyértelmű volt, hogy legtöbbször az egész állatot a sírba helyezték, s csupán két sírban volt kizárólag lókoponya. Ezekon kívül két olyan esettel találkoztunk, amikor – az avar lovas temetkezésektől meglehetősen távol, a dombtetőn – az egyébként teljesen üresnek bizonyuló, nagyméretű sírgödörben(?) egy-egy lócsont került elő sekély mélységben (402. sír: sigolya, 535. sír: lapocka). Ezek időrendi besorolása és értelmezése egyelőre kérdésesnek tekintendő.

⁵ Takács István meghatározása: Bartosiewicz László - Takács István, Kutatások a vörs-papkerti temető állatsontanyagán. in: Kis-Balaton II. 21.

⁶ Lengyel Imre, A vörs-papkerti temetőben feltárt emberi csontváz-maradványok laboratóriumi vizsgálatáról, Kis-Balaton II. 17-18.

Az így körülhatárolt csoportokat vizsgálva, eddig tíz esetben állapítható meg valamely rokonsági kör a késő avar kori lovasok között. Bár a „családfa-rekonstrukciók” még hátra vannak, az egyes leletegyüttesek összehasonlítása társadalom-rétegződési megfigyelésekre ad alkalmat, mivel a leggazdagabb harcosok feleségeit, néha gyermekeiket is lovastul temették el.⁷

A lovas temetkezések felénél találtunk lószerszámvereteket (20 eset), s a férfiak díszövére utaló veretek is előkerültek legtöbbször a nagyfokú rablás ellenére (25 eset). Öt lovasnál figyelhettünk meg összhangot az öv- és lószerszámveretek között úgy, hogy mindkét méltóságjelző aranyozott volt (371-368; 307-352; 495. sír). Közülük kettő-kettő sír egymás közelében található, a legjelentősebb leletanyagot érdemes kissé részletesebben bemutatni (3. sz. melléklet).

A 371. sírban a lófej alakú kantárveretekhez félgömbös lószerszámveretek járultak.⁸ A férfi – minden bizonnyal a maga korában a közösség vezetője – övén vésett, kettőspajzs alakú veretek és rövid nagyszíjvég, asztragalosz szerkezetű bújtató, illetve hármásával elhelyezett csüngős, liliumdíszes veretek voltak. Fölöttébb érdekes a 307. és 352. sír leletanyagának összehasonlítása, mivel a szerológiai vizsgálatok szerint valószínűsíthetően apa-fiú leszármazással állunk szemben. Mindkettőjük övén gazdagon aranyozott „miniatűr” veretek: a 307. sírban pikkelydíszes, a 352. sírban vésett szalagfonatos kissíjvég indás bújtatóval. Nagyméretű aranyozott vas kantárdíszek különleges szépségűek: jól illeszkednek a késő avar birodalom peremvidékén eddig talált nagyfalerás lovas harcosok leletanyagához. Koncentrikus körökben aranyozott bronz- és ezüstlapok váltakoznak (307. sír), illetve virágsziromként veszik közre (352. sír) a geometrikus díszítésű félgömböt. Ez utóbbihoz egy áttört, négykaréjos szügyelőveret is tartozott, szintén gazdagon aranyozva.

A kisebb rangú, bronz öv- és lószerszámveretes felszerelésű férfiak leletanyaga közül említést érdemel a 378. sír: mellékleteiből eddig párhuzam nélküliek a stilizált lófej- és gömbdíszes szíjvégek, az ugró nyulat ábrázoló öntött bronz kantárveret. A többi lovasnál gyakoriak a félgömb alakú vas falerák, az öntött, vésett bronz (néhánykor ónozott) lószerszámveretek. Ritkábban figyeltünk meg ezüst- és bronzlemezes kantárzatot. A 313. sírban szügyelődíszként meghatározható ólom lunula került elő.

A bolygatásokkal magyarázható valószínűleg, hogy három esetben maradt csak ránk a lószerszámhoz tartozó széles talpalójú kengyel (a 392. sírban csupán töredékesen, a 468. és 495. sírban épségben). Egyenes oldalpálcás zabla volt két felnőttél (468, 495. sír) és csikózabla került elő egy gyermek lovánál úgy, hogy a kantárt csak a ló fejére dobták a temetéskor (482. sír). A 368. sírban a ló pofájában megfigyelt rozsdanyomok viszont megmutatták, hogy másutt is lehetett zabla eltemetve, csak a sír-
rabláskor kikerülhetett a gödörből.

⁷ A vörsi késő avar kori népesség temetkezési szokásai és tárgyi emlékének rendkívül közel áll a komárom-hajógyári temető feltárása során megfigyelt jelenségekhez. Trugly Sándor ebben a kötetben közölt tanulmány előzményeként ld. Trugly Sándor, 1985, 1987 és 1989.

⁸ Az állatfej alakú lószerszámveretekről és szíjvégekről Garam Éva, 1981.

A lovasok számához képest kevés, tíz sírban volt csontmerevítő reflexij, egyetlen harcosnál (314. sír) szakállas balta és két nyílhegy tartozott még a fegyverzethez.⁹

A rablások ellenére annál több övveret mutatja tulajdonosának egykori gazdagságát. Aranyozott és ónozott az övek többsége, mintázatukat leginkább növényi motívum (inda, liliom) és pikkelydíszt alkotja. Feltűnő módon a klasszikus griffábrázolás és az állatküzdelmi jelenetes öntött övveretek eddig teljesen hiányoznak a leletanyagból.

Az embertanilag kérdőjelesen női temetkezésnek meghatározott 347. lovas sírban¹⁰ viszont különös állatábrázolás került elő: a bronzlemezről domborított, poncolt oroszlános kerek veretek a nagyszentmiklósi kincs stílusával rokoníthatók; a kéregöntéssel készült indás szíjvég technikája és a pikkelydíszes szegélyű, szív alakú lyukvédő palmettacsokrai pedig már a magyar honfoglaláskor mintakincse felé vezetnek.

A bizonyosan női lovasok (7 eset) mellékletei közül kiemelkedik a 351. sír orosz-lánt ábrázoló préselt bronz mellboglárlelete. Említésre méltó, hogy mindkét olyan eset, amikor csupán lókoponyát találtunk a sírban, női temetkezéshez tartozott (305, 365. sír). A nőekkel eltemetett lovak közül vas lószerszámveret volt a 305. sírban. Aranyozott bronz illetve vas veretek díszítették a 347. és 495. sír lovát is, ahol az elhunyt nemének női meghatározása ellentmond a sírban talált veretes öveknek, bár a kérdés eldöntését (hogy esetleg az asszony mellé helyezett övről lenne szó?) lehetetlenné teszi a sír bolygatottsága.

A lóval eltemetett gyermekek között fiú és leány is volt. A 4-7 éves fiú (393. sír) aranyozott bronzveretes díszövet kapott; az 1-2 éves kislányt pedig (482. sír) aranyozott bronz és ezüst lószerszámverettel felkantározott csikóval búcsúztatták.

Befejezésül – s némi kitekintéssel a sírmező későbbi használatára – feltétlenül megemlítendő, hogy az ide települő magyar honfoglaláskori népesség figyelembe vette a késő avar kori temetkezési rendet. A sírsorok szabadon maradt részeit úgy vették igénybe, hogy jelképes lovas temetkezéseik (310. és 500. sír) az avar lovas sírok közvetlen környezetében kerültek elő. A 310. sírba temetett férfi mellkasán két rombusz alakú nyílhegy, fejénél körte alakú vaskengyel volt. A kengyel párját a sekély sírgödörből eke mozdíthatta el, mint azt néhány méternyi távolságban meg is találtuk. Az 500. sírnál a láb végéhez helyezték az elhunyt nyergét és lószerszámveret nélküli kantárját, amire a kengyel pár- és a csikózablaleletek utalnak. Melléje fektették nyugalomban levő csontlemez reflexiját és tegezét két nyílvezzővel. A hozzájuk tartozó asszonyok ezüst pántkarperecet, aranyozott ezüst ingnyakveretes öltözéket hordtak (395, 406. sír). A késő avar kori lovas sírok között eltemetett kislány nyakláncára fűzve Berengár rex (888-915) milánói veretű ezüst érméje került elő (450. sír).¹¹ A domb nyugati ré-

⁹ A korabeli lovas harcosokról összefoglalólag: Szentpéteri József, Régészeti tanulmányok a Kárpát-medencei avarság fegyveres rétegéről I. Az avar birodalom fegyvertörténeti emlékei. II. Az avar kori hadsereg társadalmi rétegződése. ActaArchHung s. a.

¹⁰ A folyamatban levő régészeti és embertani vizsgálatok során néhány esetben ellentmondás merült fel a laboratóriumi eredmények illetve a morfológia és a régészeti leletekből következtetett nem-meghatározási eredmények között. Lengyel Imre szíves közlése szerint a csontvázak citráttartalmából egy adott korcsoporton belül, amikor az a határzónában van, csak kérdőjelesen lehet meghatározni a vizsgált egyén nemét, különösen akkor, ha bizonyos patológiás okok miatt az nem illeszkedik az adott viszonyítás rendszerhez.

¹¹ Az érme pontos meghatározását Gedai István végezte el, amelyért itt is köszönetünket fejezzük ki.

szén – a veretes övvel felszerelt, de ló nélkül búcsúztatott avar férfiak közelében – talált végső nyugvóhelyet az a Karoling-kardos férfi a X. század közepén (167. sír), akinek fegyverövét honfoglaláskori típusú csat fogta össze, és stilizált állatfejekkel díszített öntött bronz bújtatója egyedülálló a maga nemében.

A régészeti leletanyag és az embertani vizsgálatok eredményeinek együttes figyelembevételével lehet majd csak eldönteni, hogy folyamatosan használták-e a sírmező területét a IX-X. század során. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy a késő avar kor legvégén kezdődő vörs-papkerti temető feltárása hozzájárul majd a Kárpát-medencei népvándorlaskor és a magyar honfoglaláskor közötti átmenet mindmáig tisztázatlan kérdéseinek megoldásához.

IRODALOM

Garam, Sz. Éva

1981 A böcsi későavarkori lelet és köre. Das spätaawarenzeitliche Fund von Böcs und sein Kreis. ArchÉrt 108 34-51.

1985 Pferde- und Reinterbestattungen in der Spätaawarenzeit (8.-9. Jahrhundert). in: H. Ferisinger - F. Daim (Hrsg.), Die Bayern und ihre Nachbarn II. Wien, 12-126.

1987 Pferdegräber des awarenzeitlichen Pferdebestattungen. Alba Regia XXIII 65-125.

Kis-Balaton I.

1986 Vándor László (szerk.), Régészeti kutatások a Kis-Balaton térségében I. Az Alsó-Zalavölgy régészeti emlékei (Tájékoztató az 1980-85. évi kutatások eredményeiről).

Kis-Balaton II.

Konferencia a Kis-Balaton régészeti kutatásáról. Kaposvár, 1988. (tézisek).

Szöke Béla Miklós – Vándor László

1987 Kísérlet egy táji egység településtörténeti rekonstrukciójára. Versuch einer Siedlungsgeschichtlichen Rekonstruktion einer Region. Zalai Gyűjtemény 26 83-100.

T. Szőnyi Eszter – Tomka Péter

1985 Györgyszentiván-Söprűhegy: későrómai és kora Árpád-kori temető. Spätromischer und früharpadenzeitliches Gräberfeld von Györgyszentiván-Söprűhegy. ComArchHung 97-123.

Tomka, Péter

1986 Archäologische Studien zur Ethnographie der awarenzeitlichen Völker. MAGW 116 155-168.

Trugly Sándor

1985 A komáromi avar temetők kutatástörténete. Dejiny v skum pohrebsik z doby avarskej riše v Komarne. in: Új Mindenes Gyűjtemény 4, Bratislava 38-61.

1987 Gräberfeld aus der Zeit ces awarischen Reiches bei der Schiffswerft in Komarno. SlovArch 35 35-61.

1989 Avarské nálezy v Kormárne. Avar leletek Komáromban. Duna Menti Múzeum, Komárno.

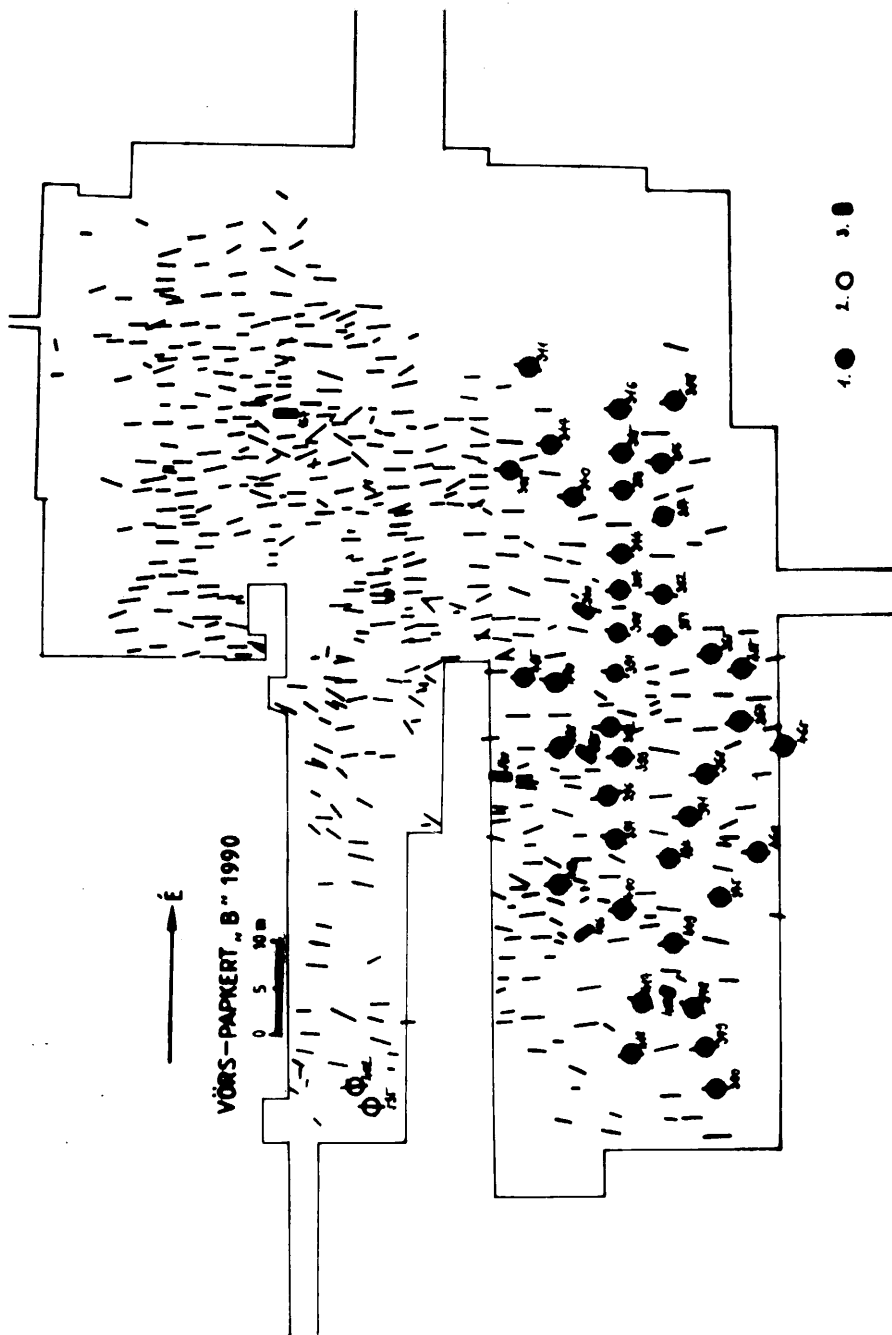
A Vörs-Papkert B lelőhely késő avar kori lovas temetkezésél

Sírszám	nem	életkor	rab- lás	lőszerszám- veretek	övveretek	fegyver	ékszerek			kerámia		állatcsont						
							fb	gy	mb	f	s	b	szm	sz	t			
305.	nő	16-20	X	vas	-	-	-	-	X									
307.	ffi	36-45	X	ar-tt vas	ar-tt br	íj	-	-	X	X	X							
308.	ffi	11-15	X	-	br	-	-	-	-									
311.	ffi	26-35	X	br	ón-tt br	-	-	-		X	X							X
313.	ffi	26-35	X	ólom	ón-tt br	-	-	X	X		X							X
314.	ffi	31-40	X	ar-tt br	ón-tt br	fj, 2ny, balta	-	-	X	X	X							
315.	ffi	51-60	X	-	ar-tt br	-	-	-	-		X							
					ón-tt br													
316.	ffi	26-30	X	br, vas	ón-tt br	íj	-	-	-		X							
340.	ffi	26-30	X	-	br	-	-	-	-		X							
347.	nő?	21-25	X	ar-tt br vas	br	-	-	-	-									
351.	nő	26-30	X	-	-	-	-	br	-		X							
352.	ffi	21-25	X	ar-tt br ar-tt vas	ar-tt br	íj	-	-	-		X							
354.	ffi	36-45	X	-	br	-	-	-	-		X							
356.	ffi?	26-35	X	br	-	íj	-	-	-									
358.	nő	36-45	X	-	-	-	-	-	X									
365.	nő	31-40	X	-	-	-	-	-	X									
367.	ffi	41-50	X	-	-	-	-	-	-									
368.	ffi	16-20	X	ar-tt vas	ar-tt br	íj	-	-	-									
371.	ffi	41-50	X	ar-tt br vas	ar-tt br	íj	-	-	X		X							
375.	ffi	31-40	X	-	-	-	-	X	X	X	X	X						
378.	ffi	31-40	X	ón-tt br br	br	-	-	-	-									
379.	ffi	26-30	X	ar-tt br	ón-tt br	-	-	-	-									
380.	ffi	36-45	X	-	-	íj	-	-	-									
391.	nő	11-15	X	-	-	-	-	br	X		X							
392.	ffi	26-30	X	k; br	ón-tt br	-	-	-	-		X							

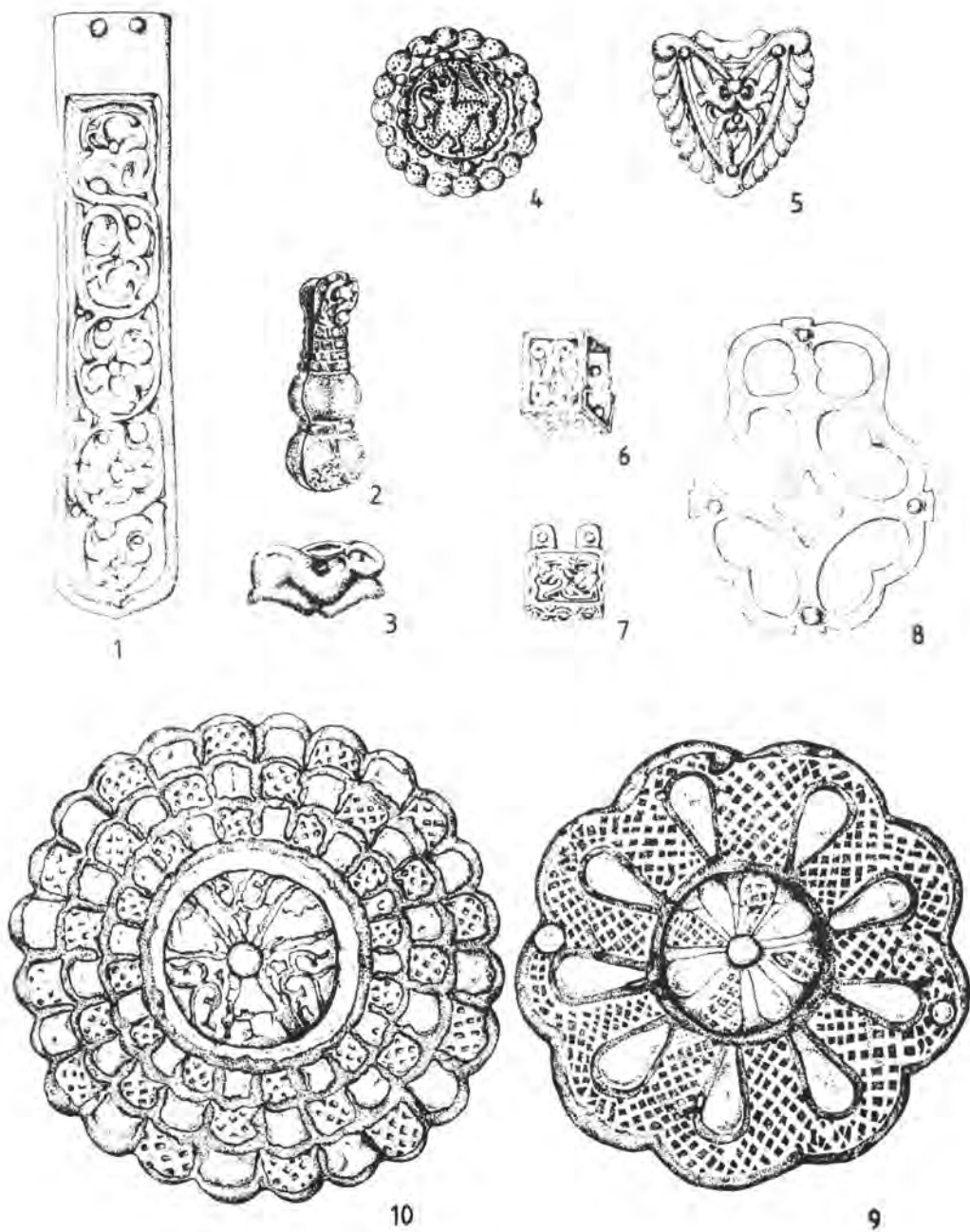
A Vörs-Papkert B lelőhely késő avar kori lovas temetkezései

Sírszám	nem	életkor	rab- lás	lószerzám- veretek	övveretek	fegyver	ékszerek		kerámia		állatcsont		
							fb	gy mb	f	s	b	szm	sz
393.	ffi	4-7	X	-	ar-t br	-	-	-	X	X	X	X	
396.	nő	11-15	X	-	-	-	-	-	X				
397.	ffi	26-35	X	-	ón-t br	-	-	-	X	X			
400.	ffi	51-60	X	-	-	-	-	-	-				
417.	ffi	31-40	X	ón-ott br	ón-ott br	íj	X	-	-				
418.	nő	36-45	X	-	-	-	-	-	-				
434.	ffi?	31-40	X	br	ólom	-	X	X	X		X	X	
449.	ffi	31-40	X	br	ar-t br	-	-	X	X	X	X		
455.	ffi?	26-30	X	br	ón-t br	-	-	-	-				
460.	ffi?	41-50	X	-	ar-t br	íj	-	X		X	X		
465.	ffi	11-15	X	-	-	-	-	X	X	X	X		
468.	ffi	26-30	-	k, z; br	br	-	X	X	X	X	X	X	
470.	nő?	21-25	X	-	-	-	br	X		X	X	X	X
482.	nő	1-2	X	z; ez	-	-	-	-	-		X		
495.	nő	31-40	X	ar-t br k, z; br ar-t vas	ar-t br	-	X	X	X				

Rövidítések: ffi = férfi, ar-t = aranyozott, ón-t = ónozott, ez = ezüst, br = bronz, ny = nyílcsúcs, fb = fülbevaló, gy = gyöngyszem, mb = mellboglár, f = fekete kerámia, s = sárga kerámia, b = birka, szm = szarvasmarha, sz = szárnyas (csont), t = tojás, k = kengyel, z = zablá;

1. tábla. A lovas temetkezések elhelyezkedése a temetőben

2. tábla. Válogatás a lovas temetkezések leleteiből. 1. 315. sír; 2-3.: 378. sír; 4-5.: 347. sír; 6-7-8-9.: 352. sír; 10.: 307. sír (a 2. és 3. a többi lelethez képest kétszeres nagytásban!)

DIE SPÄTAWARENZEITLICHEN REITERGRÄBER VON VÖRS

Szentpéteri József

In Verbindung mit der Rekonstruktion des Kleinen Balatons werden auf der Fundstelle Vörs-Papkert B seit 1983 Ausgrabungen durchgeführt. Der Fundort ist, vom Wasserstand des Kleinen Balatons abhängig, entweder ein Hügel oder eine Insel. Die Anhöhe wurde in mehreren Epochen bis Anfang des 12. Jahrhunderts als Begräbnisstätte genutzt. In dieser Arbeit wird der spätawarenzeitliche Teil des Gräberfeldes besprochen.

Bis jetzt wurden 548 Skelettgräber, darunter 42 spätawarenzeitliche Reitergräber freigelegt. Die reichen Reitergräber gruppieren sich in regelmäßigen Reihen in dem östlichen Teil des sich N-O erstreckenden Hügels. Dies könnte auf die gesellschaftliche Gliederung der Gemeinde zurückgeführt werden. Die großen Grabhügel waren wohl mit Grabzeichen versehen, weil die Gräber, bis auf eines, geplündert waren. Auch Spuren der damaligen Raubschächte und Suchsgraben konnten gut beobachtet werden.

Das Gros der Gräber war W-O, senkrecht auf den Hügelgrat, gerichtet. Der Verstorbene lag in der rechten Seite der Grabgrube, meistens in einem, mit Eisenbeschlägen befestigten Holzsarg. Neben ihm befand sich sein Pferd, in umgekehrter Orientierung. Manchmal wurde das Pferd auf den Sarg gelegt. In zwei Gräbern wurden nur Pferdeschädel gefunden: diese könnten auf partielle Pferdemitbestattung hinweisen. Einer der Schädel war beschädigt, die Beißzähne fehlten auch. Diese Schäden hätten auch dadurch entstehen können, daß der Schädel vor der Grablegung auf einer Stange gestekt im Freien stand. Von einer solchen Stange könnte ein schräg errichtetes Loch am einen Ende eines Grabes – diesmal ohne Pferdeknochen – zeugen. Die Mitbestattung von Schafen mit abgezogener Haut und das Speiseopfer in Form von Rind- und Geflügelknochen bzw. von Eierschalen sind häufige Erscheinungen. In den meisten Gräbern gab es ein handgeformtes, schwarzes Tongefäß, oft mit einem gelben Henkelnapf vergesellschaftet. In einem Grab fand man das Bruchstück des Randes einer roten Feldflasche.

Auf Grund der serologischen Untersuchungen von Lengyel Imre gelang es, genetisch verwandte Gruppen innerhalb der Bevölkerung abzusondern. Erst diese Gruppen ließen zu erkennen, daß die Frauen, manchmal sogar die Kinder der reichsten Krieger auch mit ihrem Pferd bestattet wurden.

Ungefähr die Hälfte aller Reitergräber enthielt auch Pferdegeschirr. Unter ihnen sind die pferdekopfförmigen Zaumbeschläge und die vergoldeten oder versilberten, großen, eisernen Zaumrossetten besonderer Schönheit und Qualität. Die, einen stilisierten Pferdekopf darstellenden und die mit Kugeln verzierten Riemenzungen und ein bronzener Zaumbeschlag in Form eines springenden Hasen sind bis jetzt ohne Analogien. Die halbkugelförmigen, oft vergoldeten Eisenphalaren, die gegossenen, geschnittenen, manchmal auch verzinnten, bronzenen Pferdegeschirrbeschläge gehören zu den häufigen Funden. Der mit silbernen oder bronzernen Blechen verzierte Zaum kommt seltener von. Steigbügel sind aus drei Bestattungen bekannt. Sie vertreten den Steigbügeltyp mit breiter Sohle. Unter den Trensen sind Exemplare sowohl mit als auch ohne Seitenstangen vertreten.

Im Vergleich zur Zahl der Reitergräber kamen wenige Waffen zum Vorschein. In 10 Gräbern fand man die Beinplatten vom Reflexbogen, in einem Grab eine Bartaxt und zwei Pfeilspitzen. Der ehemalige Reichtum der Bestatteten zeigte sich an den trotz der Grabplünderung erhalten gebliebenen Gürtelbeschlägen. Das Gros der Beschläge ist vergoldet oder verzinnt und sie sind mit Pflanzenmustern (Ranken, Lilien, Schuppen) verziert. Die aus Bronzeblech getriebenen runden Beschläge mit Löwendarstellungen sind mit dem Stil des Schatzes von Nagyszentmiklós verwandt. Das Palmettenbündel eines herzförmigen Lochschützers mit, durch Schuppen verziertem Rand zeigt schon in Richtung der Kunstformen der ungarischen Landnahme.

Unter den Beigaben der Frauenbestattungen mit Pferd ist eine gepreßte, mit einer Löwendarstellung verzierte, bronzene Agraffe von hervorragender Qualität. Beide Bestattungen nur mit einem Pferdeschädel erwiesen sich als Frauenbestattungen. Unter den Kinderbestattungen mit Pferd gab es sowohl Jungen als auch Mädchen. Ein 4-7 Jahre alter Junge wurde mit einem, mit bronzernen Beschlägen verzierten Gürtel bestattet. Einem 1-2 Jahre alten Mädchen wurde ein mit bronzernem und silbernem Zaumzeug beschriftetes Fohlen beigelegt.

Позднеаварские конные захоронения в Вёрше
Сентпетери Йожеф

В связи с реконструкцией Малого Балатона (Кишбалатон) на памятнике Вёрш-Палкерт Б. ведутся аварийные раскопки с 1983 года. Доклад посвящен позднеаварской части могильника, которым пользовались с 8/9 по 12 век.

В настоящее время открыто 548 погребений с ингумацией, 42 из них - позднеаварские конные захоронения. Общественное расслоение изучаемой эпохи отражается в территориальном отделении богатых всадников и покойников с парадными поясами, но без коней: конные погребения сосредоточены на восточном склоне холма, протянувшегося по направлению север-юг, они образуют почти правильные ряды. Над могилами видимо возвышались холмики и ещё какие-то знаки, так как все они - за одним исключением - были систематически разграблены. В процессе раскопок мы зафиксировали грабительские ямы и даже следы современных им рвов.

Большинство погребений было выкопано перпендикулярно направлению холма, головой на запад. В хорошо сохранившихся могилах можно было заметить, что покойника клали на правую сторону могильной ямы (обычно в гробу, тщательно скрепленном железными скобами), а коня располагали в направлении, обратном покойнику. Иногда коня, принесенного в жертву, клали над покойником. В двух погребениях был найден только конский череп: возможно здесь было частичное конное захоронение (хотя погребение было сильно ограблено). Повреждения, обнаруженные на одном из конских черепов, а также нехватка резцовых зубов указывают на то, что череп мог быть водружен на кол. Следом кола может явиться также наклонная ямка, найденная в конце одной из погребальных ям. Во многих случаях мы находили захоронения овец со шкурой, в качестве жертвоприношения в могилах присутствовали остатки говядины и птицы, а также яйца. В большинстве погребений встречались лепные чёрные сосуды, часто вместе с жёлтыми горшочками с ручкой, а в одном погребении был найден венчик красноглиняной фляжки.

Благодаря серологическому анализу, проведенному профессором Имре Ленделем, в этой популяции можно определить родственные (генетико-биологические) группы. Это особенно интересно потому, что жен и часто детей самых богатых воинов хоронили тоже вместе с конем.

В половине конных захоронений мы находили украшения узды. Особенно прекрасны накладки на уздечку в виде конской головы, позолоченные или посеребренные крупные железные уздечные розетки, инкрустированные бронзой. Пока нет аналогий наконечникам ремней, украшенным стилизованными конскими головами или сферическими украшениями, а также бронзовая литая накладка на узду в виде прыгающего зайца. Часто встречаются полусферические (обычно позолоченные) железные фалеры, накладки на узду, отлитые из бронзы (иногда с оловянным покрытием) и украшенные гравировкой. Реже наблюдалась узда с серебряными и бронзовыми пластинами. В трёх случаях были найдены стремена с широкой основой. Были также обнаружены удила с прямыми псалиями и удила для жеребцов.

Принимая во внимание число всадников мало было найдено костяных накладок на лук - в десяти могилах. С одним из воинов был погребен топор и два наконечника стрел. Несмотря на сильную разграбленность богатство погребенных отражалось в их поясных наборах. Большинство наборов было позолочено или покрыто оловом, они орнаментированы главным образом растительными мотивами

(лозы, лилии, чешуя). Круглые бляшки из бронзы с львиными головами связаны стилистически с кладом из Надьсентмиклоша, а сердцевидные бляшки с чешуйчатым краем и пальметтами указывают на родство с орнаментами ювелирных изделий венгров-обретателей родины.

Выдающейся находкой является нагрудная бляшка с изображением льва, найденная в одном из женских погребений с конским захоронением. В обоих случаях, когда был найден лишь череп коня, были открыты женские могилы. Среди детей, похороненных вместе с конем, были и мальчик и девочка. Мальчику 4-7 лет принадлежал парадный пояс с позолоченными бронзовыми накладками, а девочка 1-2 лет была похоронена вместе с жеребцом с уздой, украшенной бронзовыми и серебряными накладками с позолотой.

NÉHÁNY KÉSŐ AVARKORI LOVASSÍR BUDAKALÁSZRÓL

PÁSZTOR ADRIEN

(Szentendre, Ferenczy Múzeum)

A Budapestről Szentendre felé vezető M 11-es országút Lupa-szigeti elágazása közelében, Budakalász határában, a Pomázi Munkatherápiás Intézet kezelésében lévő területen, a gyógyintézet épületei és kertjei mellett ma kiterjedt bányaművelés folyik. Itt vált ismertté az avarkor-kutatás számára már az 1950-es évek elejétől a budakalász-dunaparti lelőhely. Az 1951. év elején szivattyútelep építése közben 10 sír pusztult el, amelyről Soproni Sándor 1954 tavaszán szerzett tudomást. A munkások beszámolója alapján 7 sírt sikerült a helyszínen azonosítani (ma ezen a helyen a kimélyített bányató partszegélye van, ami egyben a temető nyugati széle is). 1954 őszén, majd 1959-60-ban a terület keleti, Duna felé eső részén Erdélyi István meglegház építéskor 35 kora-avar, erőteljesen kirabolt sírt tárt fel¹. 1973-ban ugyanitt, a leletmentéstől délre Tettamanti Sarolta újabb sírokra bukkant.² Bebizonyosodott, hogy a két, egymástól kb. 200 m-re fekvő sírcsoportok egy nagykiterjedésű, összefüggő temető szervesen összetartozó temetkezései lehetnek.

Ezen előzmények ismeretében és az 1987-90-es évek leletmentéseinek tapasztalatai alapján számításaink szerint közel négy hektárnyi területen zömében kora-avarkori temetőt rejt a kavicsbánya. Az eddig feltárt 1511 temetkezés (+ az 1950-73 között megmentett 45 sír) közül a legkorábbiak a tausifrozott veretes és a Herakleiosz Konstantinos és fia aransolidusával fémjelzett leletkörhöz kapcsolhatók. Ezért is okozott meglepetést számunkra, amikor az 1987. novemberi leletmentés során a temető DNY-i sarkában és D-i szélén Tettamanti Sarolta késő-avarkori (80-84.) sírokra talált, majd Vida Tivadar kollégámmal az 1988-89. évi leletmentésekkor további közép- és késő-avarkori sírokra bukkantunk (85-89., 93., 104., 205., 580. stb. sírok), melyek D-felől szervesen kapcsolódtak a korai, Ny-K irányban tájolt, sűrű soros elrendezésű sírokhoz. Többségük lovassír, amelyek közül néhány temetőnkre vonatkozóan a legjellemzőbbek bemutatására törekszünk.

¹ Erdélyi István 1978. 45-57., uő. 1986. 50.

² Tettamanti Sarolta 1986. 50.

Sírleírások, leletanyag

81. sír: T. Ny-K, É-től 270°, H.: 350 cm, Sz.: 235 cm, Mé.: -220 cm

Az erősen megbolygatott nagyméretű kamrasírt 10-15 cm vastagságú ácsolt deszkázattal bélelték ki. Ennek barnás elszíneződésű nyomát kb. -180 cm mélységben észleltük a sír oldalfalai mentén. A lovat maga alá húzott lábakkal, pofával K-felé irányítottan az ember jobb oldala mellé fektették. Az ember hanyattfekvő lehetett. Eredeti helyzetben maradtak az alsó lábszárak, a bal combcsont és a medence helyén a bronz veretes övgarnitúra. A jobb kart kihúzták helyéről, a bal felkar elmozdult. A medence, mellkas, koponya teljesen feldúlva. A rablógödörben két emberi állkapcsot találtunk. A sír K-i végében, a sírfélnéktől számított 25-28 cm magasságban egy teljes, kifejtett kutya teteme feküdt szétdőltan, a deszkaakereken belül. A keret D-i oldalának közepén, az ÉK-i oldalon, ill. az ember jobb alsó lábszára felett feketés elszíneződés (faszenes nyom) mutatkozott (1. ábra).

Leletek: 1-20. (IV. t. 6.) Rozetta alakú préselt bronz lószerszámveretek. A 8-9. mellékletek kivételével mindegyikük hiányos, sérült. A szétdőlt lóváz körül szétszóródtak. Többségük a ló kantárzatát díszítette (2-4., 6-9., 12., 16-20. mell.). Átm. 1,8 cm; 21-26.: (IV. t. 6. 1-5.) Kör alakú préselt lemezes bronz falerák. Töredékesek, felületükön ónozás nyoma. Az elmosódó préselteken ékkőberakást és granulációt utánozó díszítés. A szétdőbált lócsontok között, a szíjak találkozásainak vélt helyén feküdtek. Átm. 4.1-4.2 cm.; 27-29.: (II. t. 7-9.) Öntött bronz, ónozott indadiszkes kisszíjvég (3 db). A felső, keskeny mezőben laposindás díszítés és szegecs. Hátlapjára vékony, síma bronzlemez forrasztottak. Azonos öntőmintával készültek. H.: 4.1 cm, Sz.: 1.5 cm; 30. (II. t. 6.) Öntött bronz kisszíjvég elő- és hátlapjának alsó, íves végeinek töredékei. Az előlap-töredéken vésett díszítés. A hátlap belső széléin forrasztás nyoma. Sz.: 1.4 cm; 31. (II. t. 10, 11.): szabálytalan alakú vastárgy (övdísz? csattest?), egyik sarkában szegecslyuk. Rákorrodált egy kör átmetszetű karika (átm. 2.1 cm) és egy ezüst, visszakanyarodó végű, körátmetszetű fülkarika(?), melyre egy apró ezüst huzalt fűztek. Nem a garnitúrához tartozhattak; 32. (I. t. 1.): öntött, ónozott bronz griffes övveret: téglalap alakú, hosszanti oldalai enyhén ívelték, sarkaiban szegecslyukak, háromban szegecs. Az öv vonalában előlapjával és fejfelé fektetve. Ötvözete sötétebb színű, mint a többi csüngős vereté. H.: 5.2 cm, Sz.: 3 cm; 33. (I. t. 2.): ónozott bronz, öntött griffes övveret, téglalap alakú, csüngődíszes, sarkaiban szegecslyukak, egyikben apró bronz szegecs. Csüngőtágra letörött, a szegecstartó két fül a hosszanti oldalon egybeöntve az övdíszszel. Színével, fejtetőre fordítva fektetve a bőrvön, a 28. kisszíjvég közelében. H.: 5.2 cm, Sz.: 3.2 cm, Fül átm.: 0.5 cm; 34. (I. t. 3.) ónozott bronz, öntött griffes övveret. Téglalap alakú, csüngődíszes. Színével, fejtetőre fordítva fektetve, csüngőtágra a bőr alá hajlítva. Sarkaiban szegecslyukak, egyikben bronz szegecs. A csüngőtágot az övdíszszel együtt öntött földre fűzték, a szegecsket elkalapálták. A csüngőtágra szabadon mozgatható. H.: 5.2 cm, Sz.: 3.2 cm. Öntéssel készült bronz övbújtató, amelybe a nagyszíjvéget fűzték. Hátsó lapját szögletesen meghajlították, végeire forrasztották az ónozott bronz, öntött lapos előlemezt. Rajta griffen lovagló, koronás, feltartott kezű férfi/nő alak. A bújatólemezt 2-2 bronz szegeccsel erősítették fel a bőrvönre. Bújtató H.: 3.8 cm, Sz.: 2.4 cm, előlap: H.: 3.2, Sz.: 2.1 cm. Az ónozás erősen lekopott. 35.: Vaskés töredéke a bronzkarika és a 36. vastör közelében. Hegye letörött, felületén farostmaradvány. H.: 5 cm, Sz.: 1.5 cm; 36.: Vastör közvetlenül a vaskés mellett, korrodált állapotban. H.: 28 cm, Sz.: 2.7 cm; 37. Pofarudas zabla (IV. t. 6.) erősen korrodált. Kitért szájú sárkányfejek díszítik a rudak végeit, melyeknek felületük bordázott S alakban hajlított. A rablászkor kifordított felső lókoponyában fektetve; 48.: köpüs nyilcsúcs közel derékszögben meghajlítva a fakeret és a sírgödör széle között fektetve a sír K-i felében. H.: 8.7 cm; 49.: (I. t. 5.) öntött ónozott bronz csüngődíszes övdísz, ugyanonnan bukkan elő, mint a 32-35. övdíszek. Csüngőtágra a fülekkel letörött, az ónozás megkopott. A nagyszíjvég, a 34. övdísz és a 28. kisszíjvég között fektetve, alatta és a tetején bőrmaradvány volt. Színével, fejfelé fektetve találtak rá; 50.: készségek: egy lapos, enyhén ívelt vascsholó, mellette egy téglalap alakú kova. Közeliükben bőrmaradvány és a 43. bronz karika.

85. sír: T.: Ny-K, É-től 275°, H.: 270 cm, Sz.: 185 cm, Mé.: 228 cm.

A nagyméretű sírt 10-25 cm vastagságú ácsolt deszkával bélelték ki. Ennek nyomát körben a sírfal mentén barnás elszíneződésű sávokban – a rablásfoltok miatt kisebb-nagyobb megszakításokkal – láthat-

tuk. A sír két részre osztott. Az ember a sír jobb oldalán koporsóban nyugodott (koporsó nyomot a sír ÉNy-i sarkában figyelhettünk meg). A lovat pofával K-nek irányítva, kb. 20 cm-es, enyhén sóderes talajú padkára, maga alá húzott lábakkal fektették gazdája mellé. A sírt kirabolták: az embervázat térdtől felfelé teljesen feldúlták, a csontokat, viseleti tárgyakat többnyire a sírkamra ÉNy-i felébe dobálták. A medence helyén bennmaradt a veretes öv, és a harcos bal lába mellé, hegygel a K-i sírfal felé irányítva helyezték lándzsáját. A lovat csak a koponyánál és a mellő lábainál bolygatták, a kantárzat a zabla közelében, a test bal oldalánál és a farcsontoknál érintetlennek látszik. (2. ábra)

Leletek: 1. A rablásfoltban a nyelési szinthez közel *nagyszíjvég* hosszúkás alakú háromszög és rombusz alakú poncolt díszítésű br. szegélylemezei (6 db-ban). Sz.: 0.4 cm (1. melléklet) (VI. t. 8.); 2.: *Br. fülkarika* (3 db-ra tört), körátmetszetű (átm. 0.15 cm) a rablásfolt szélénél, a ló medencecsontjai között fekvőt (3. mell.); 3.: *Ezüst fülkarika* a sír ÉNy-i harmadában, a szétdőlt emberi csontok között. Kör átmetszetű huzalból készült (átm. 2.3 cm), egyik vége kihegyesedő (40. mell.); 4-9.: *Négyszög* alakúra kivágott *bronz övdíszek* (4 db ép 2 db töredékes). Oldalaik enyhén íveltek, sarkaikban szegecslyuk, a 43., 45., 46. számúakban szegecsek, a 41. sz. veretből a negyedik szegecs hiányzik. A háromszögű vésett díszítéseket a szegecsekkel együtt körbe poncolták. A rablásfolt közepén az emberváz deréktáján sorban feküdtek, közelükben megmenthetetlen bőrmaradványok (41., 43-46., 48. mell.) (VI. t. 1. a-g.); 10. Lemezes csattestű, ovális karikájú *bronz övcsat*, melynek csattüskéje elveszett. A csattest felülete háromszögű poncsorokkal díszített, melyet három szegecsel erősítettek a bőrhöz. Széle sérült. a 43. és a 41-es övdíszek között fekvőt. H.: 5.7 cm (42 m) (VI. t. 4.); 11. Ónozott bronz indadíszes tokos *kissíjvég*. Tokvégződésénél szegecslyuk. A nyelési szinthez közel a deszkaszerkezet barnás elszíneződésében, a rablásfolt ÉNy-i sarkától nem messze került elő. H.: 3 cm (4. mell.) (VI. t. 6.); 12.: *Bronz lemezből kivágott dísz*, felületén kör alakú mélyedés, körülötte poncsor. Hátoldalán és szélein forrasztás keskeny csíkja látható. Valószínűleg övdísz vagy kissíjvég előlapjának töredéke. Az NY-i koporsószelelnél, az emberi csigolyacsontok mellett a rablásban volt (37. mell.), (VI. t. 2.); 13. Háromkaréjos végződésű, kivágott lemezű *kissíjvég(?)* töredéke az övdíszek közelében. H.: 2.8 cm (47. mell.), (VI. t. 5.); 14. Apró, aranyozott bronz *kissíjvég* töredéke szegecsel. H.: 1.5 cm, Sz.: 1.1 cm (21. mell.), (VI. t. 6. 7.); 15.: A megbolygatott ló szügye és az ember alsó láb-szárájánál fekvőt 2 db köralakúra kivágott *bronz dísz*. Közepük átfúrt, ahol háromszögű poncolt díszítés fut körbe ugyanúgy, mint a peremrészén. A poncolt közötti üres mezőt 3-3 furattal díszítették. A bőrre 3 db szegecsel erősítették fel. Átm. 2 cm, (20., 27. mell. – ez utóbbi a 24. mell. alatt volt), (VI. t. 3. a-b.); 16. *Bronz töredékek az övdíszek és kissíjvégek közelében*. Az egyik a (21. mell.) *kissíjvég* bordázott fedlapjához tartozhatott, a másik egy apró övdísz darabka, amely átfúrt és poncolt díszítésű. Közeliükben bőrmaradvány. (49. mell.); 17.: *Négyszög* alakú *vascsat* töredéke a nyelési szinthez közel, az ÉNy-i sírfal mellett. Mérhető hossz.: 3.4 cm, (VII. t. 1.) (19. mell.); 18. *Bronz lemezből kivágott propeller veret* több darabra törve, a szétdőlt emberváz bal vállának helyén, a rablásfoltban. Restaurálás közben elpusztult. (23. mell.); 19. *Négyszög* alakú *vascsat* a szétdőlt emberváz combcsontjai helyén. H. 2.9, Sz.: 2.7 cm (22. mell.); 20.: *Vaskés* a rablásfoltban, a feldúlt lóbordák és az emberváz combcsontja helyén, több darabban. H.: 15.1. Rossz megtartású vasból kovácsolták. (30. mell.); 21. *Nádlevél* alakú, köpüs *vaslándzsa*. Az ÉK-i deszkafalhoz közel, az ember bal lábánál, hegyével K-felé irányítva H.: 21.3 cm (2. mell.); 22-28. *Lemezből kivágott ónozott bronz lószerszámveretek*. Kör alakjuk enyhén domború, közepükön szegecslyuk. Többségük széle sérült. A szügyelő, ill. a farhám kantárzatát díszíthették. átm. 2-2.2 cm, a 25. mell. átm. 2.6 cm) 6., 10., 12., 20., 25., 38., 39. mell.), (VIII. t. 1-2.); 29-39.: *Köralakúra kivágott bronz lószerszámveretek*, közepükön 0.3 cm magasságú szegecstakaró dudor. A ló feje körüli kantárzat veretei lehettek. (Átm. 2 cm), (13-18., 31-34., 36. mell.), (VIII. t. 3.); 40-44.: *Ónozott bronz lemezfalérák*. Kör alakúra kivágottak, enyhén domborítottak, közepükön szegecslyuk. Az 5., 7. mellékletek a ló bal, ill. jobb medencecsontjai mellett fekvődték, a 11., 26. mell. a jobb, ill. bal szügyelő elosztószíjzatatát díszítették, a 35. a csikózabla közelében fekvőt. A 11. és a 26. falérák közepén a szegecset félgömb alakú szegecsborító takarta. Átm. 5.4-6.5 cm (VIII. t. 2-6.); 45. *Bronz szegecs* a 26. és 27. mellékletek között fekvőt, feltehetően a 26. falérához tartozhatott (28. mell.); 46. *Csikózabla*, a kifordult lókoponya állkapcsából (19. mell.); 47-48. *Kengyelek* a ló jobb és bal oldalánál. A 8. mell. négyzögű füle laposra kalapált, amelyet a szárral, két lyukkal díszített rombuszalak köt össze. Bordázott talpa az alsó harmadban kiszélesedik, a szár és a talpaló összekovacsolásánál 2-2

rovátkolt díszítés. Enyhén deformálódott. H.: 19 cm, Sz.: 9.8 cm, TalpSz.: 2.6 cm. A 9. mell. az előző párja, hurkos füle négyszögűre kalapált. H.: 18 cm, Sz.11.8 cm, TalpSz.: 3 cm. Talpalója kiszélesedő, sérült.

93. sír: T.: Ny-K, É-től 280°, H.: 300 cm, Sz.Kb.: 230 cm, Mé.: 200 cm (3. ábra) A nagyméretű faszervezetes sír oldalait 15-20 cm vastagságú deszkázattal bélelték ki. Barnás elszíneződésű nyomait a felszíntől számítva 125-130 cm mélységig lehetett követni a sírfal mentén. A lovat maga alá húzott lábakkal, a koporsóban nyugvó harcos jobb oldalára, vele ellentétes tájolásban (K-Ny) temették el. A temető D-i, hosszanti oldalán leszakadó partvonal miatt nehéz volt a sír szerkezetét pontosan megfigyelni. A sírt erőteljesen kirabolták, a vázakat feldúlták. Eredeti helyzetben csak a ló medencecsontjai és behúzott lábai maradtak a sír Ny-DNy-i felében. Közeliükben a kifordított emberi koponya bukkant elő. A sír közepe táján, néhány összefüggő, lóhoz tartozó csigolyacsont és bordatöredék között lószerszámveretek, az emberi kar- és bordacsontok közelében nádlevél alakú, köpüs lándzsacsúcs. A lócsontok kb. 15 cm-rel mélyebben feküdtek a koporsóhoz képest. -200 cm mélyen, metszetben sikerült az erősen rabolt koporsó barna színű nyomait rögzíteni. Ebben a mélységben a fakeret sötétbarna sávja már nem mutatkozott. Az ÉNy-i és ÉK-i sarkokban láthatóak voltak a kidőlt koporsófal ácsolatai. A rablás a koporsó alját is megbolygatta, benne két juh vagy kecske hátcsigolyái feküdtek. (A pontos állattani meghatározásokat Bartosiewicz Lászlónak köszönhetjük.)

Leletek: 1-5. Azonos öntőmintából készült nyolckaréjos, öntött, ónozott bronz *lószerszámveretek*, egy kivételével a középkön szegeccsel. Az ónozás erősen lekopott róluk. Átm. 2.1-2.2 cm (X. t. 2.) 6-7.: Levél-díszes, ónozott, öntött bronz *falerák*, melyeknek közepén és levelei között szegecses. A lóbordák és csigolyák között feküdtek a rablásban. Azonos öntőmintával készültek átm. 3.9 cm (X. t. 1.); 8-9. Kör alakú, lemez bronz *díszek/falerák?*, felületükön egy középpontból forgó 4-4 levélminta. Hátoldalaikon ónbetétes forrasztás nyoma. Bőrmaradványok társaságában az emberi csigolyacsontok közelében bukkantak elő. Átm. 2.6 cm (X. t. 4.); 10. Téglalap alakú bronz *lemezes veretötöredék*, a ló bal térdízületénél. Mindkettőben apró bronz szegecs. (X. t. 3.). 11.: Bronz lemezből kivágott *lyukvédő*. A téglalap alak egyik oldalán 0.4 cm átm. kivágott nyílás, két végében apró bronz szegecses. H.: 2.5 cm, Sz.: 1.4 cm (X. t. 5.); 12.: Háromszög alakú, köpüs *nyílcsúcs*, keskeny köpüjében famaradvány. H. 7.9 cm. Közeliükben egy másik nyílcsúcs szártöredéke famaradvánnyal, H.: 4.5 cm. A ló csigolyacsontjainál, a 4. és 7. mellékletek társaságában feküdtek; 13. A rablásfoltban, a sír K-i felében, a szétdőlt emberi bordák mellett, hegyével K-felé irányítva köpüs, nádlevél alakú *lándzsacsúcs* volt. Jó megtartású, köpüjének peremén lapos gyűrű fut körbe. H.: 18.8 cm, Köpü átm. 2.3 cm

A bemutatásra kiválasztott három, késő-avarkori lovassírról a következőket mondhatjuk el. Mindhárom tekintélyes – a felszíntől számított – -220 cm – mélységűek. A közel 2x3 m-es nagyságú sírgödörket feltehetően ácsolt deszkázattal, kamraszerűen bélelték ki. Belső terület két részre osztották. A 85. sírnál észlelhettük, hogy a Ny-K-i tájolású, deszkakoporsóba fektetett halott jobb oldalára, 20-25 cm magasságban kiképzett padkára, maga alá húzott lábakkal fektették a felszerszámozott lovat. A hatalmas, sötétbarna színű rablásfoltok (melyek zömükben széles kiterjedésben a sírok aljáig lenyúltak) és a vizes, sóderes talaj miatt nem maradtak számunkra olyan pontosan megfigyelhető részjelenségek, amelyek alapján biztosan megállapíthatnánk ezeknek a fakeretekkel bélelt síroknak a belső rendjét.

A koporsó

A több éves leletmentés folyamán nagyon ritkán állt módunkban, hogy a lovassírainkba eltemetett harcosok koporsóit megfigyelhessük. Általában csak a sírok aljában, a kibontott vázak közelében láthattuk a téglalap alakú, barna színű foltokat, amelyeket koporsóknak vélünk.

A 93. sírban, a budakalászi lovassíroknál általában megszokott elrendezéssel szemben a koporsó alja kb. 15 cm-rel magasabban mutatkozott, mint a sír bal oldalán

fekvő lóváz padkája. A szerencsétlen körülményeknek köszönhetően (u.i. a kronológia szempontjából fontos leletanyagú sír a bányakitermelés miatt kb. 10 m magas leszakadó partvonal sarkában feküdt, és D-i oldala erőteljesen megsérült) a sír közepe táján, Ny-K irányban metszettel húztunk. Így lehetőségünk nyílt a koporsó hosszanti metszetének megfigyelésére. A sírt elpusztító hatalmas rablásfolt szinte az egész sírgödört betöltötte, érintve a koporsó alját is. A koporsó nyom alsó, keskeny, barna sávja a sír Ny-i és K-i keskenyebb végeiben, 2-3 cm vastagságú és 5-20 cm hosszú, függőleges csíkban nyúlt a sír enyhén sóderes aljáig. A sír jobb oldalának réteges bontásakor, a temetkezés alját megközelítve, csak elmosódó, keskeny, barna csíkban volt látható a koporsó keskeny vége. Tehát a koporsó nem állt lábakon. Elképzelhető, hogy a ládaszerű ácsolat oldalfalainak meghosszabbított nyomát láthattuk a függőleges metszetalban³. A koporsó keskeny oldalfalai a föld nyomásától kidőltek. (4. ábra)

A sírszerkezetet vizsgálva lovassírajaink az ún. I. csoportba tartozó⁴ kamrás temetkezések körébe tartozik. A sírépítmények tekintetében zömmel a szlovákiai késő-avar, deszkaszerkezetes lovassírokkal mutatnak rokonságot⁵. Ugyanakkor Magyarországról a kiválóan dokumentált lukásházi kamrásírt említhetjük a legjobb analógiaként⁶. Rítusbeli kapcsolatot (a jobb oldali, fő helyen fekvő harcos bal oldalán, vele ellentétes tájolásban nyugszik lova) az eddigi szakirodalomban ismertek⁷ mellett a jelenleg feltárás alatt álló vörsi⁸ ill. szlovákiából a bernolákovi⁹ késő-avar sírok mutatnak.

Az I. típusba tartozó temetkezési rítus a késői korszakban gyakoribb, mint a korai időszakban¹⁰. Ezért is érdekes számunkra az a tény, hogy Budakalászon mind a korai, mind a késői lovassírajaink azonos rítusúak.

Övgarnitúrák:

Sajnálatos módon a sírrablók tökéletes munkája miatt a lóvázakhoz képest az embervázak nagyobb arányban bolygatottak. Amíg a 93. sírban egy lemezes lyukvédőt kivéve csak néhány kantárdíszet találtunk, addig a 81. és 85. sírokban deréktájon megmaradtak a harcosok veretes övei is.

A 85. sír vésett (közép-avarkori) övgarnitúráját a kis, tokos, indadíszes szíjvég keltezi a késő-avarkor elejére (VI. t. 6.). A késő-avarkorban gyakran előfordul és általánosan ismert a 81. sír öntött bronz, csüngődíszes garnitúrája (III. t. 2., I-III. t.), melyből tartalmi jegyei alapján kiemelve kell szólnunk a nagyszíjvégről és a bujtatóról.

Az öntött, ónozott bronz nagyszíjvég nemcsak a szépen kidolgozott állatküzdelmi jelene miatt válik érdekessé, hanem azért is, mert mind az elő-, mind a hátlapján a fő mező mellett az általában megszokott 1-1 indadíszes (vagy ugrásra készülő stilizált állatalakos) kazetta mellett még egy mező helyet kapott. Így a szíjvég mondanivalója

³ Tomka Péter 1977-78. 43.

⁴ Kiss Attila 1962.

⁵ Budinsky-Kricka 1956, Trugly Sándor 1987.

⁶ Kiss Gábor 1985.

⁷ Kiss Attila 1962., Kovrig Ilona 1975. 126. 141., Garam Éva 1985.

⁸ Szentpétery József 1990.

⁹ Kraskovska 1962. 430. 433., 437.

¹⁰ Kiss Attila 1962. 158., Bóna István 1979. 17.

új tartalommal bővült. Valószínűsíthető, hogy a tokvégződés felső kazettájába öntött motívum tamgajeként szolgált, ezzel is megkülönböztetve viselőjét a többi, felövezett szabad harcostól. (III. t. 1.)

Az avarkori emlékanyagban külön érdekesség a 81. sír övbújtatójának ábrázolása. A budakalászi 82. sírban rábukkantunk ugyanennek a darabnak azonos öntőmintából készült, töredékes párjára. Az avar bronzművészetben azonban ritkán találhatjuk párhuzamát.¹¹ A griff hátán lovagló, feltartott kezű, koronás hermafrodita alak megjelenítése a keleti művészetben gyökerező, mitológiai mondanivalójú ábrázolás. Sematikus megfogalmazásban előképe a nagyszentmiklósi késő-avar kagáni étkészlet 7. számú korszóján látható mitikus griffen lovagló, koronás alakábrázolásnak.¹²

Fegyverek

A 81. sír halottjának ónozástól fénylő, díszes fegyverövének jobb oldalára fűzték fel tarsolyát (benne készségei), kését és törét. Túlvilági harcaihoz egy szakállas, köpüs nyílvezzőt is mellé helyeztek, melyet a sírgödör K-i végébe dobva találtunk meg. A 85. és 93. sírokban viszont lándzsás lovasok feküdtek, lábaik mellett köpüs, nádlevél alakú fegyvereikkel.

Lószerszámveretek

A sírok nagyfokú rablottsága ellenére is sikerült következtetnünk a veretek szerepére. A nagyobb átmérőjű kantárrózsák a farhám, ill. a szügyelő elosztóit díszítették, míg az apróbb, kerek lemezes és rozetta alakú préselt bronz veretek zömükben a fej körüli kantárazaton sorakoztak. A 81. és 85. sír veretei a közép-avar kivágott lemezű kantárazatdíszek körébe tartoznak (IV. t., VII-VIII. t.). A 93. sír öntött, szíromdíszes, késő-avarkori falerái és rozettái annyira szétszóródtak a rablás miatt a sírban, hogy elhelyezkedésüket nem sikerült rekonstruálni (3. ábra). A különböző technikával készült díszek közül érdemes külön megemlítenünk a spirális indákkal díszített kerek, bronz vereteket. A sírban talált helyzete miatt bizonytalan ugyan a lószerszámzathoz való tartozásuk, de a szlovákiai avar anyagban látható préselt¹³ és öntött változataik¹⁴ miatt gondolhatunk e felhasználási módjukra is. A síregyüttést az öntött veretek keltezik a 8. század középső harmadára, esetleg a század második felére.

Lószerszámok

A 85. sír lovát csikózáblával és egyenes talpalójú kengyelpárral szerszámozták fel. A 81. sír lovának szájába S-alakban hajlított, sárkányfejes, bordadíszes feszítőzáblát helyeztek. Mindkét temetkezés lószerszámzata megerősíti a késő-avarkori keltezését.

¹¹ Mindszent 17. sír; Debrecen-Onód 11. sír; Fettich Nándor 1937. III. t. 2. IV. t. 1.; Wien 11-Haufgasse F. Daim 1979. Taf. 1.5.

¹² László Gyula - Rác István 1977.

¹³ Budinsky-Kricka 1956. 128. XXXV. t. 10. 11.

¹⁴ Jan Eisner 1952. obr. 92. 1-3.

Kronológia, társadalmi helyzet

A 85. sírban talált vésett díszű bronz garnitúra és a kivágott lemezű lószerszámdíszek a sír korábbi, 8. század első felére történő keltezésére utalnak, de a lapos talpaló-jú, hosszú fülű kengyel (8. melléklet) és a tokos, indadíszes, öntött bronz kisszívűg a 8. század középső harmadára való keltezést erősítik meg. A 81. lovastemetkezés leletanyagát tekintve a lemezes lószerszámdíszek képviselik az együttes korábbi (középvarkori) tárgytypusait, míg a halott vitéz csüngődíszes övgarnitúrája és a sárkányfejes zabla egyértelműen a 8. század középső harmadára történő datálást erősítik. Ugyanerre a korszakra tehetjük a 93. sír garnitúráját is.

A Budakalászon feltárt kamrásszerkezetű lovassírokban felövezett, szabad lovas harcosok nyugodtak, akik a 8. század első felében, középső harmadában, védhették az évszázadok óta stratégiai fontosságú dunai átkelőhelyet.

IRODALOM

Bóna István

1979 A Szegvár-sárpoldali lovassír. Adatok a kora avar temetkezési szokásokhoz. Arch.Ért. 1979. 1. 3-32.

Bóna István

1990 Beiträge zum asiatischen Ursprung der awarenzeitlichen partiellen Pferdebestattungen. Wosinsky Mór Muz. Évk. V. 1990. 113-114, 119. abb. 1. 4.

Budinsky-Kricka, Vojtech

1956 Pohrebisko z neskorej doby avarskej z Zitovskej Toni na Slovensku. Sl. A. IV. 1. 1956. 5-131.

Čilinska, Zlata

1982 Dve pohrebisko z 8-9. storičin v Komarne. Sl.A. XXX. 2. 1982. 347-393.

Daim, Falko

1979 Awarische Altfunde aus Wien und Niederösterreich MAGW CIX.

Eisner, Jan

1952 Devinská Nova Ves 1952.

Erdélyi István

1978 Das awarische Gräberfeld in Budakalász-Dunapart (Dunaufer). Mitt.Arch. Inst. 7. (1977) Bp. 1978. 45-54, 21-24. t.

Fettich Nándor

1937 A honfoglaló magyarság fémművészete I-II. Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn. AH. XXI.

Sz. Garam Éva

1985 Pferde - und Reiterbestattungen in der Spätawarenzeit (8-9. Jh.). In Friesinger, H.-Daim, F.: Die Bayern und ihre Nachbarn II. Wien 1985. 123-128.

Kiss Attila

1962 Az avarkori lovastemetkezés vizsgálata. JPMÉ. 1962. 153-162.

Kiss Gábor

1985 A lukácsházi ezerkétszáz éves lovas vitéz. Vas népe 1985. 11. 16.

Kovrig Ilona

1962 The Dévaványa cemetery. In Avar Finds in the Hungarian National Museum. Bp. 1975.

Kraskovska, L.

1962 Pohrebisko Bernolakove. Sl.A. X. 2. 1962.

László Gyula - Rác István

1977 A nagyszentmiklósi kincs. Corvina 1977.

Szentpétery József

1990 Késő-avarkori lovastemetkezések Vörsön. Előadás, Szentes 1990. szept. 24-27.

Tettamanti Sarolta

1986 Dinnyés István, Kővári Klára, Lovag Zsuzsa, Tettamanti Sarolta, Topál Judit, Torma István: Pest megye régészeti topográfiája 7. A budai és szentendrei járás (XIII. 1.) Bp. 1986.

Tomka Péter

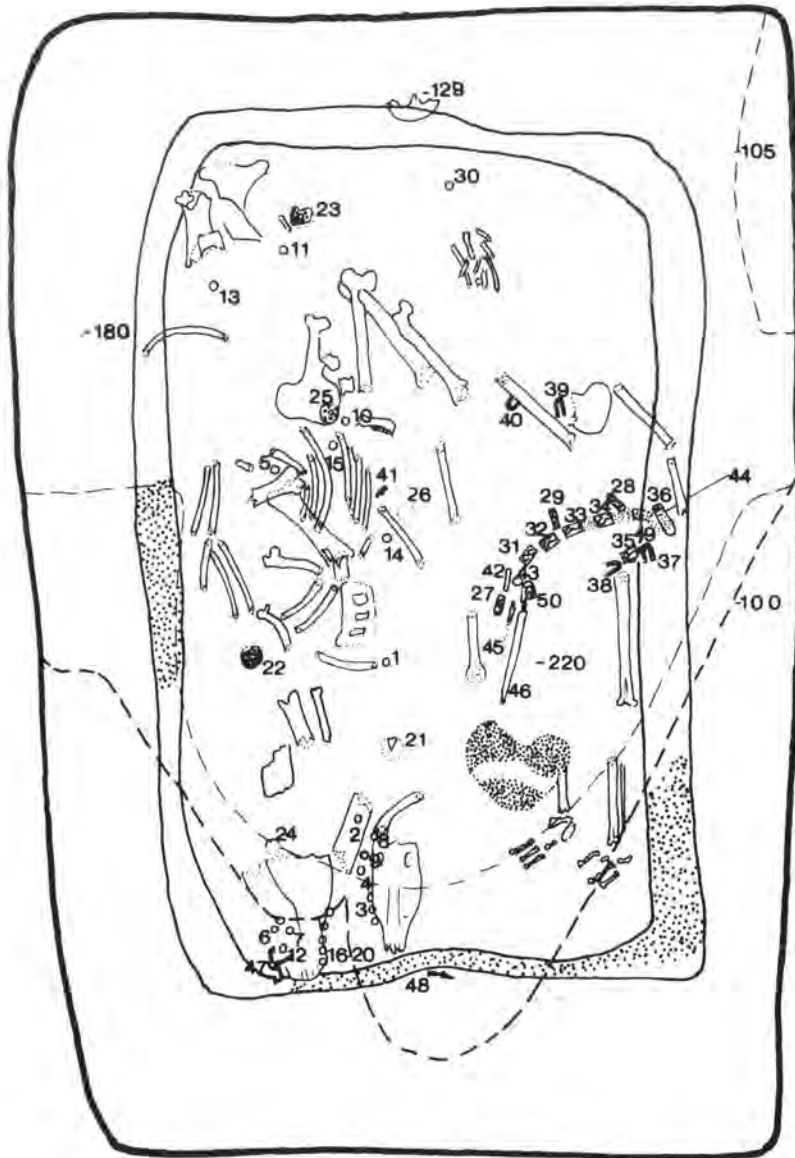
1977-78 Adatok a Kisalföld avarkori népességének temetkezési szokásaihoz. III. Arrabona 19-20.

Trugly, A.

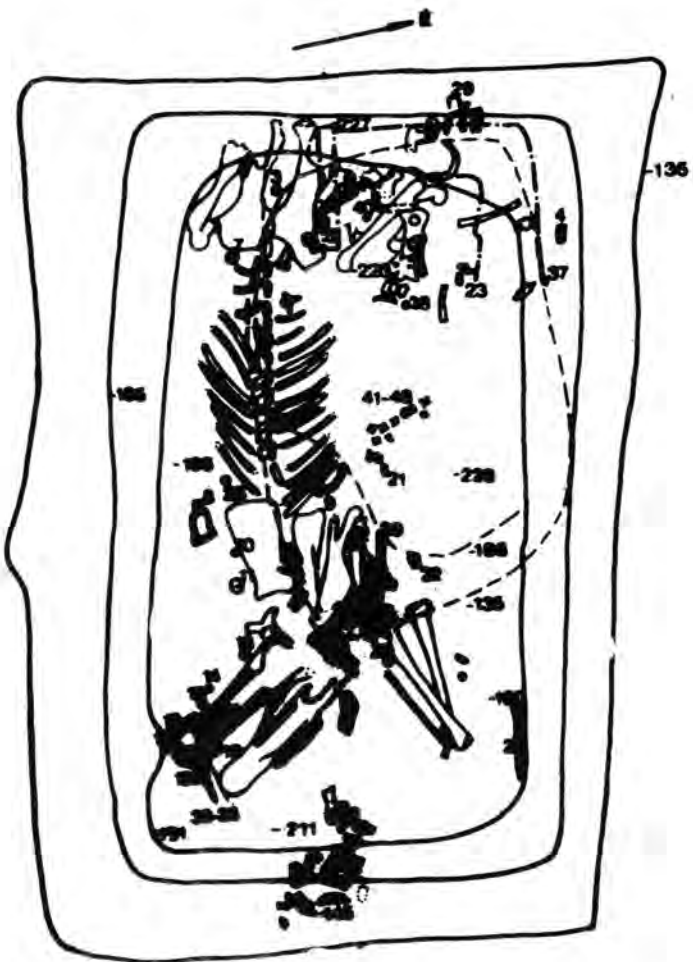
1987 Gräberfeld aus der Zeit des awarische Reiches bei der Schiffswerft in Komárno. Sl.A. XXXV. 2. 1987.

Zabojnik, J.

1989 Zur Horizontalen Stratigrafie des Gräberfeldes in Radvan nad Dunajom-Zitovska Ton. Sl.A. XXXIII. 2. 1989.

1. ábra

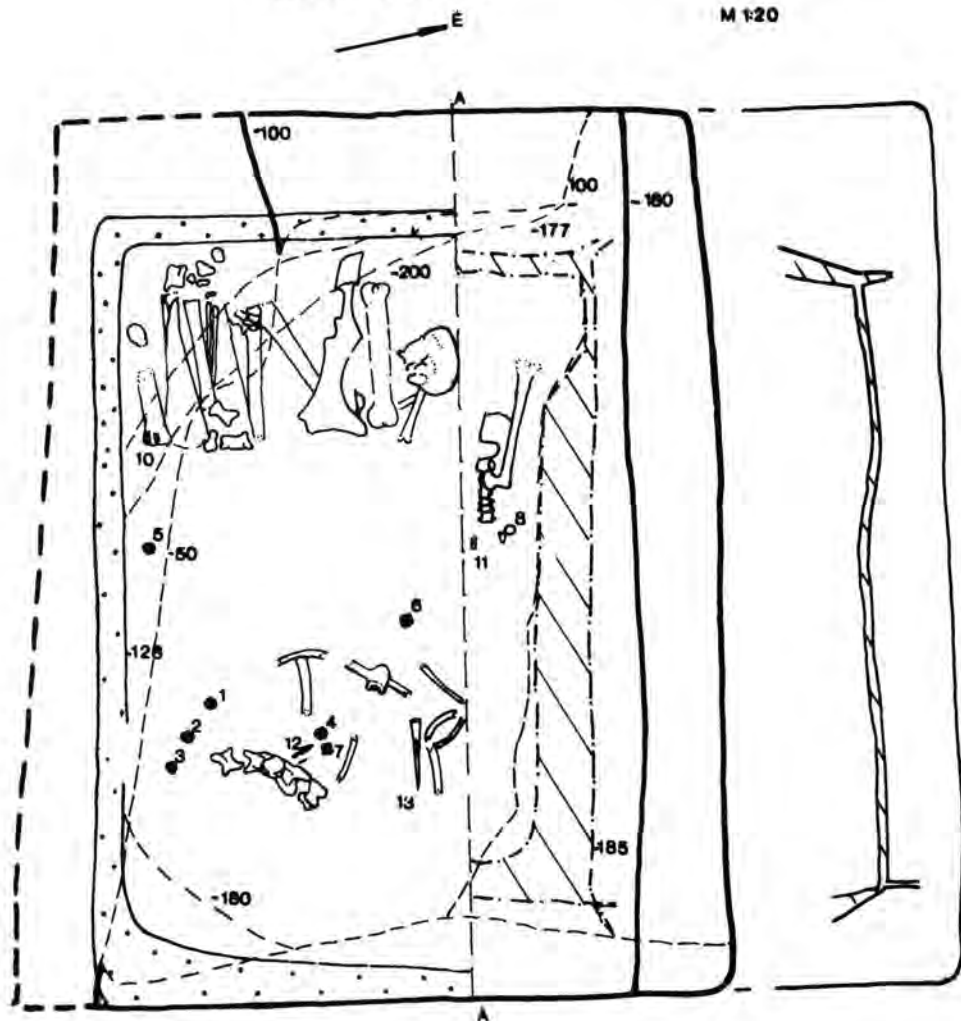
BUDAÖRS 85. SÍR

- kisebb emlős csontja
- - - rablásfolt
- - - koporsónyom
- sír- és deszkaszerkezet oldalfala

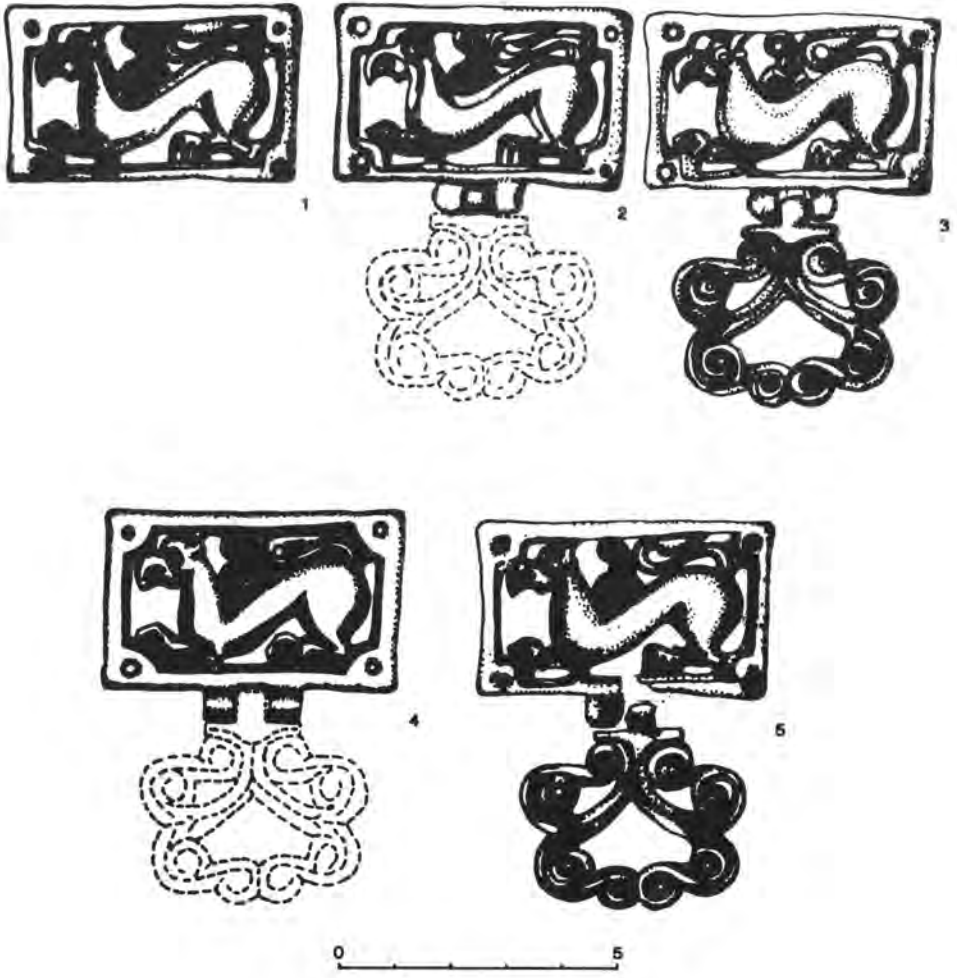
M 1:20

BUDAKALÁSZ 93. SÍR

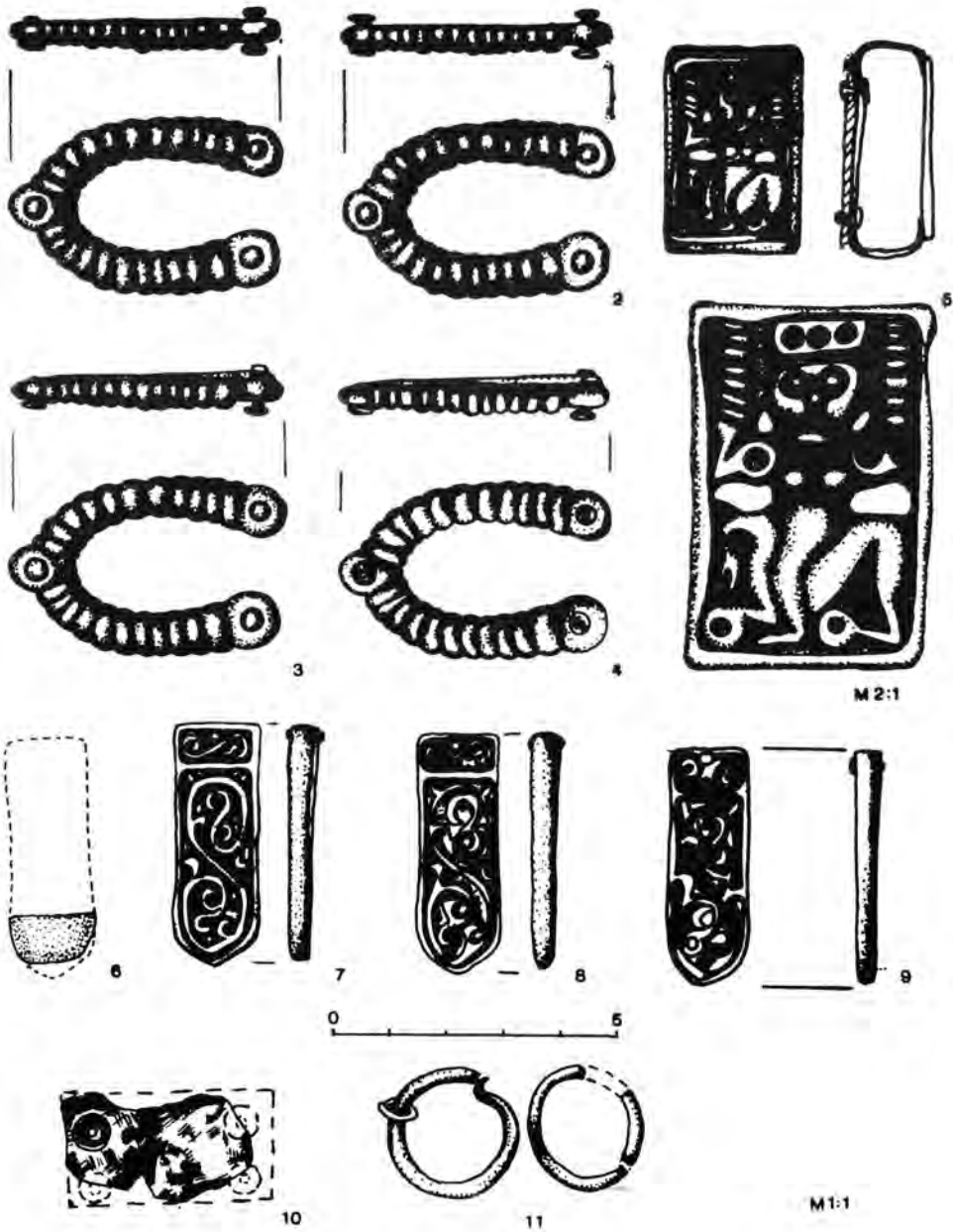
M 1:20

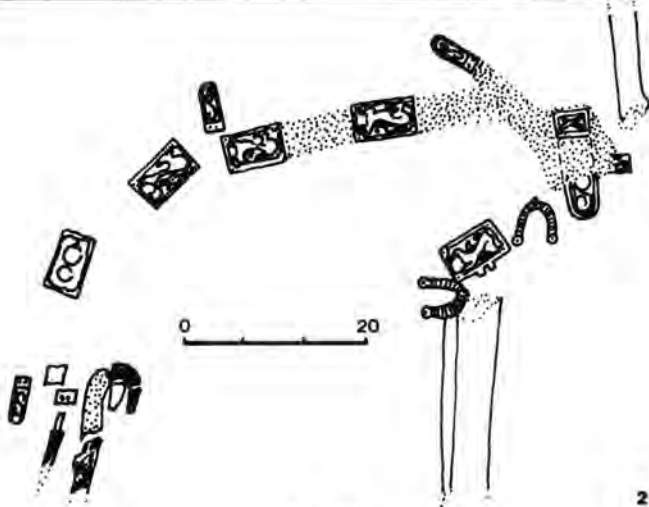
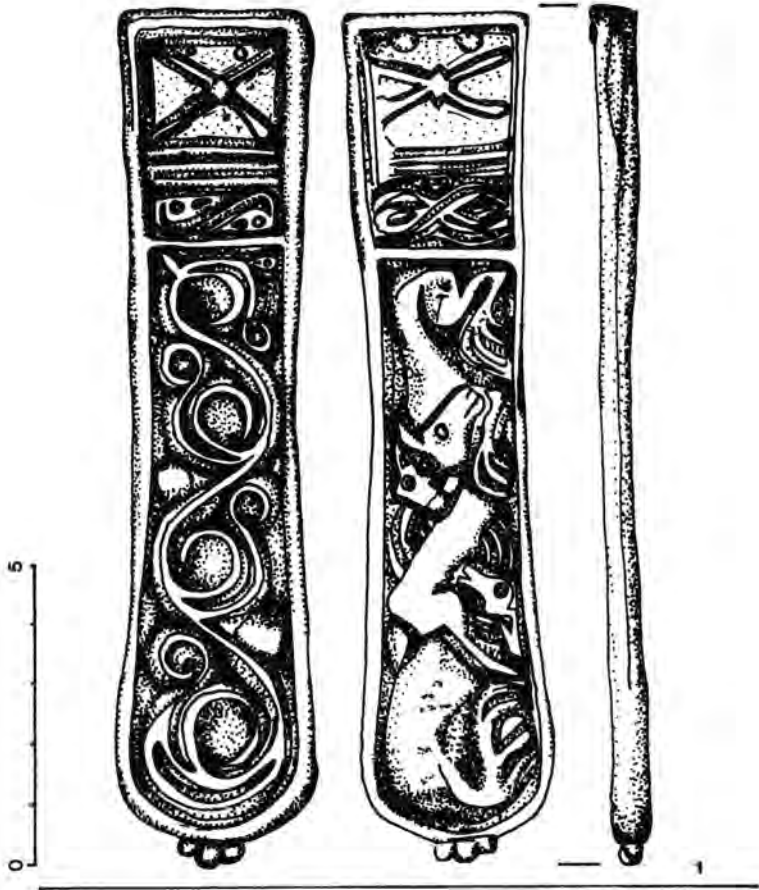
3. ábra

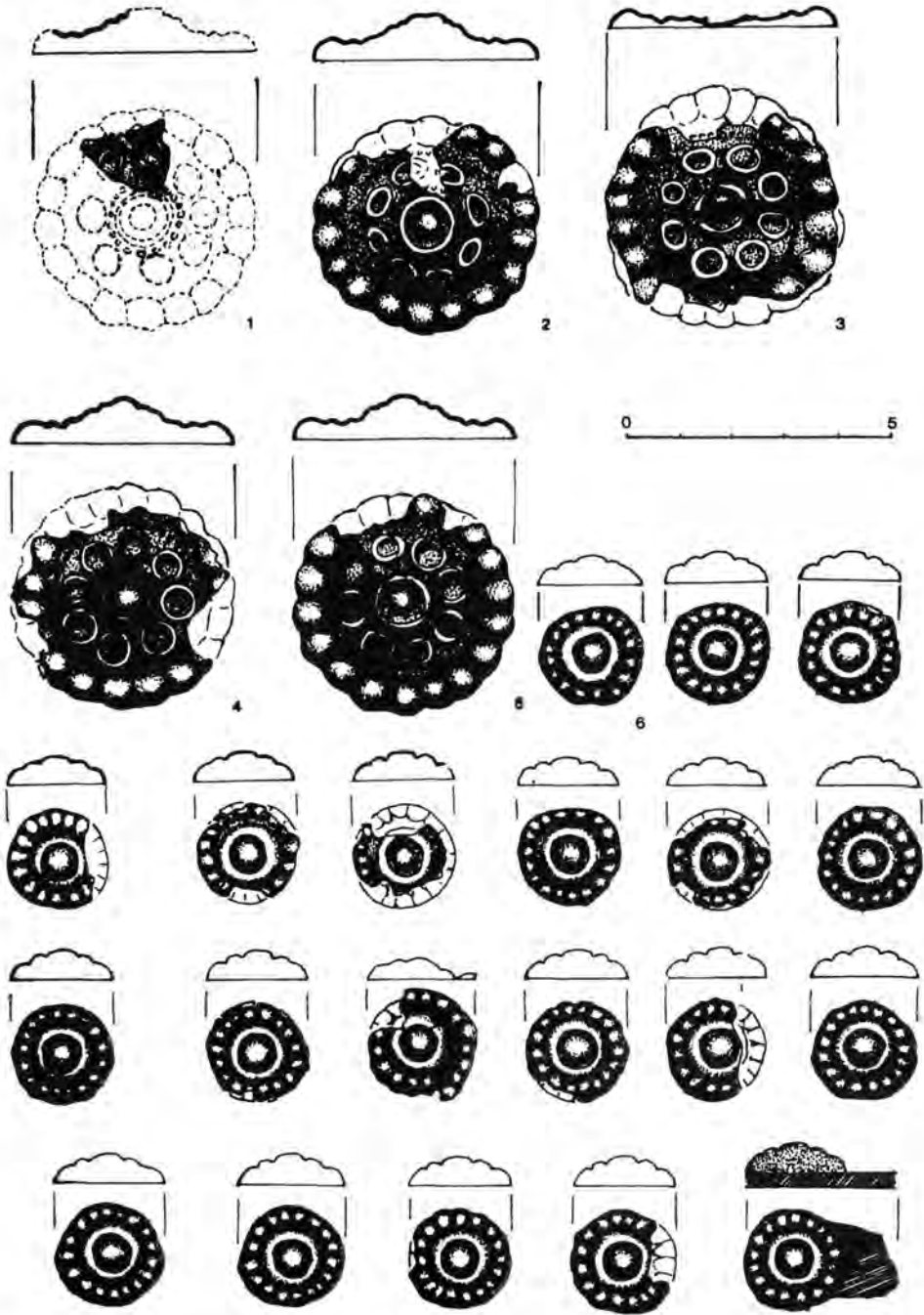
I. tábla

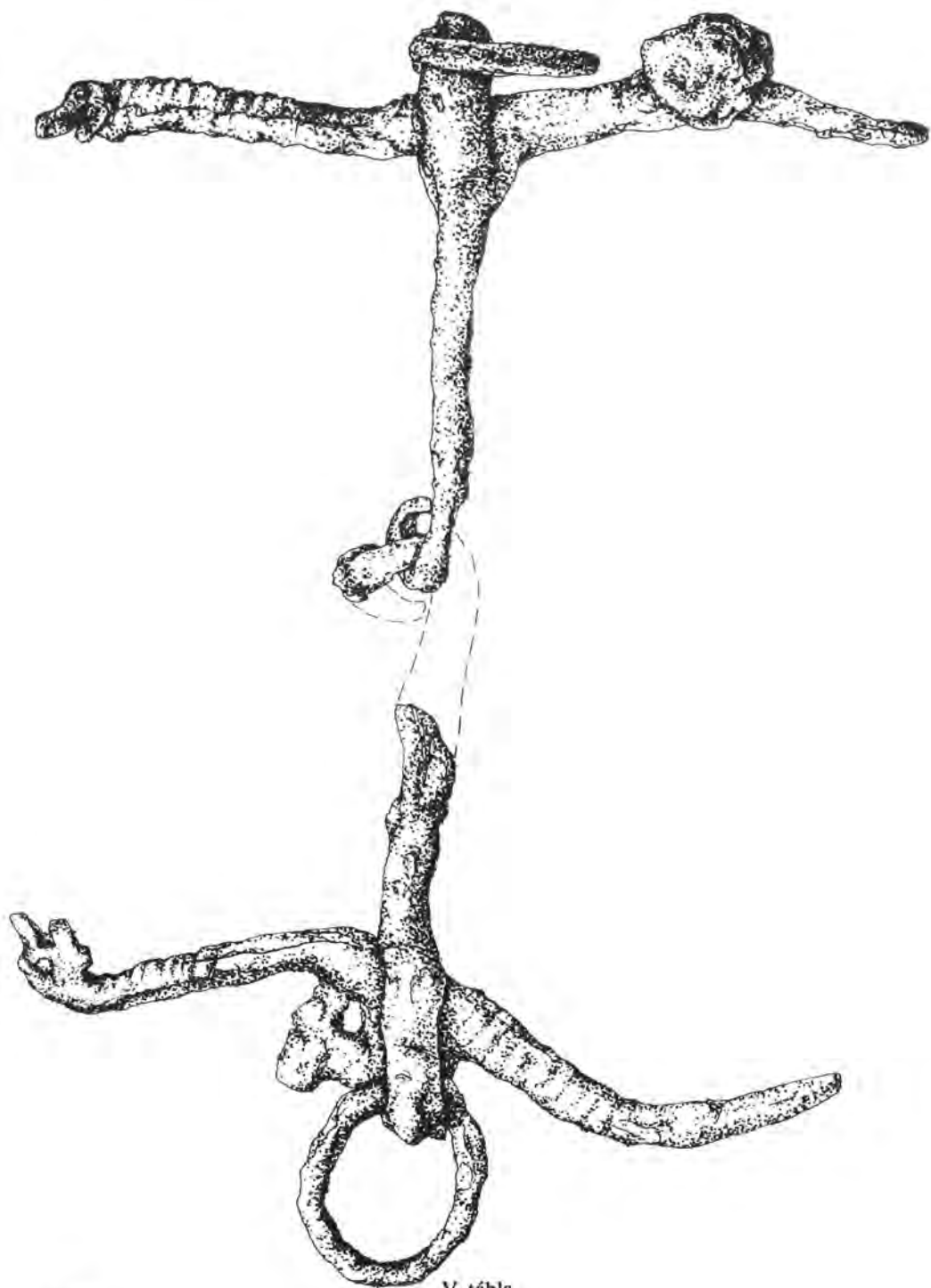
II. tábla

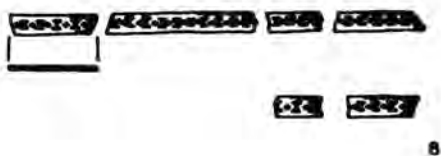
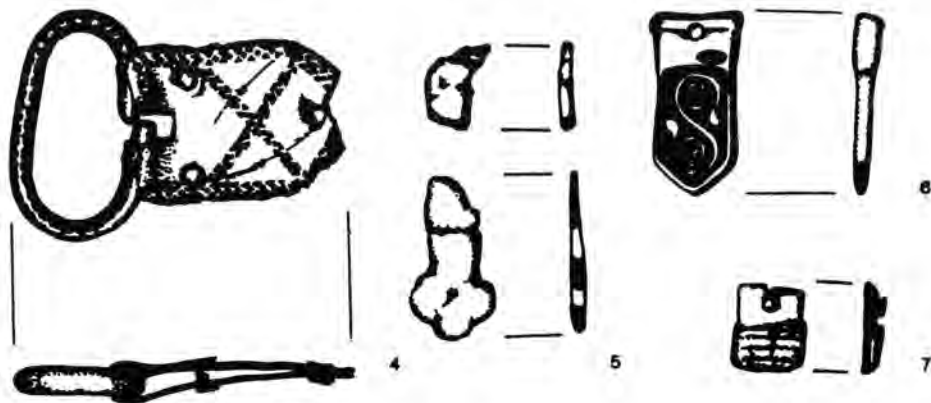
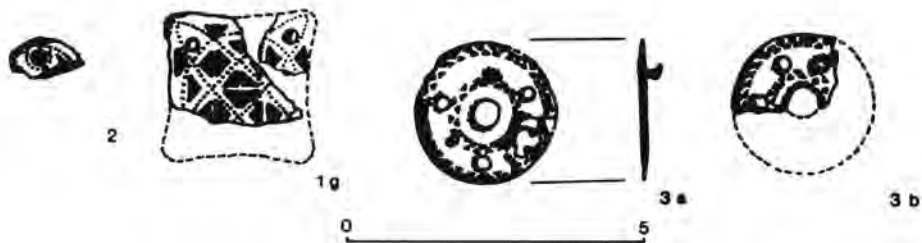
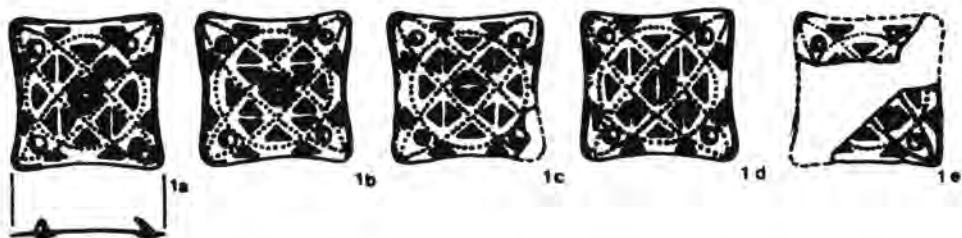
III. tábla

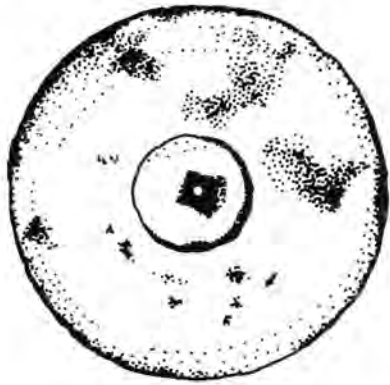
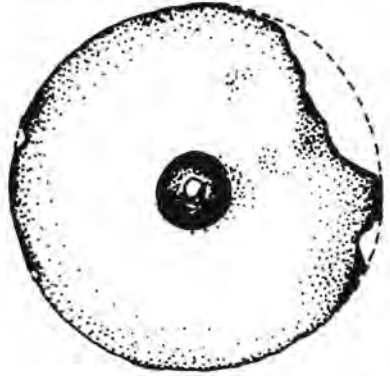
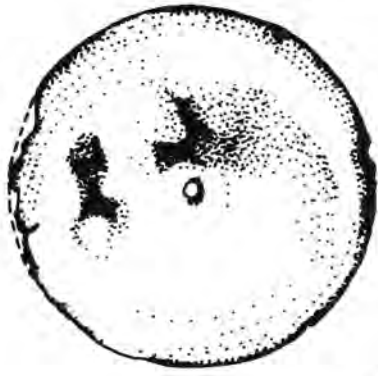
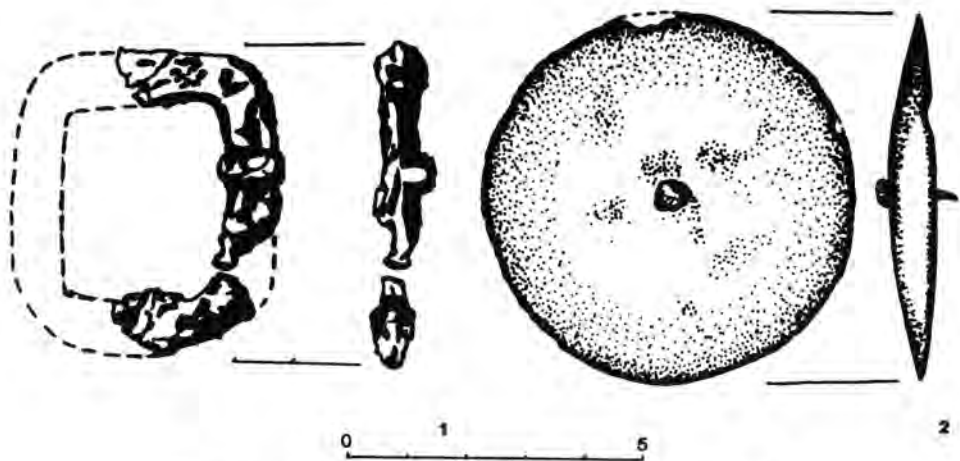
IV. tábla

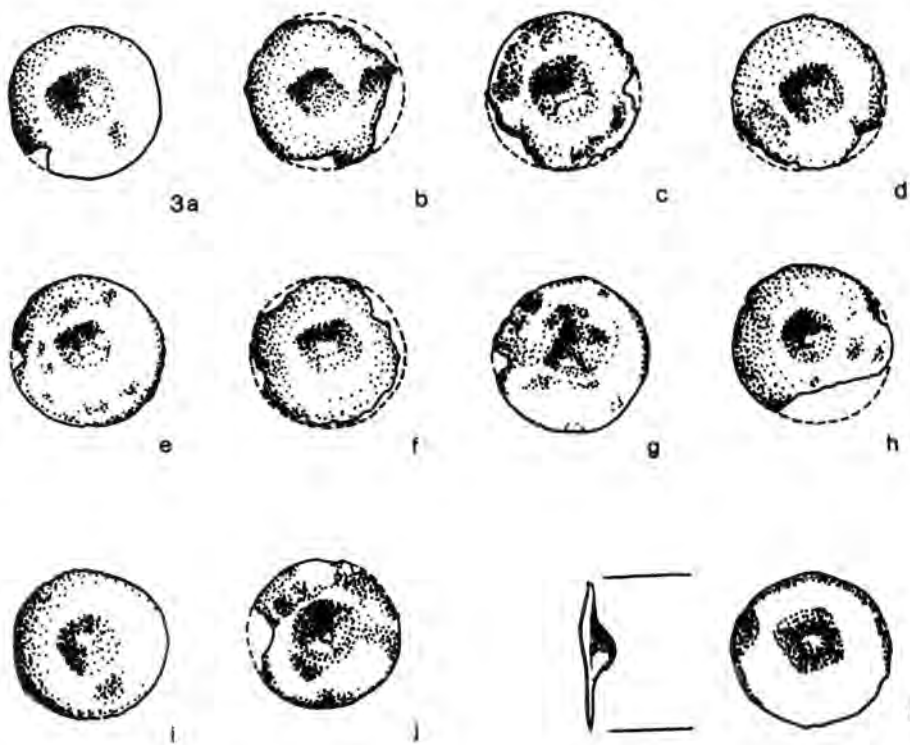
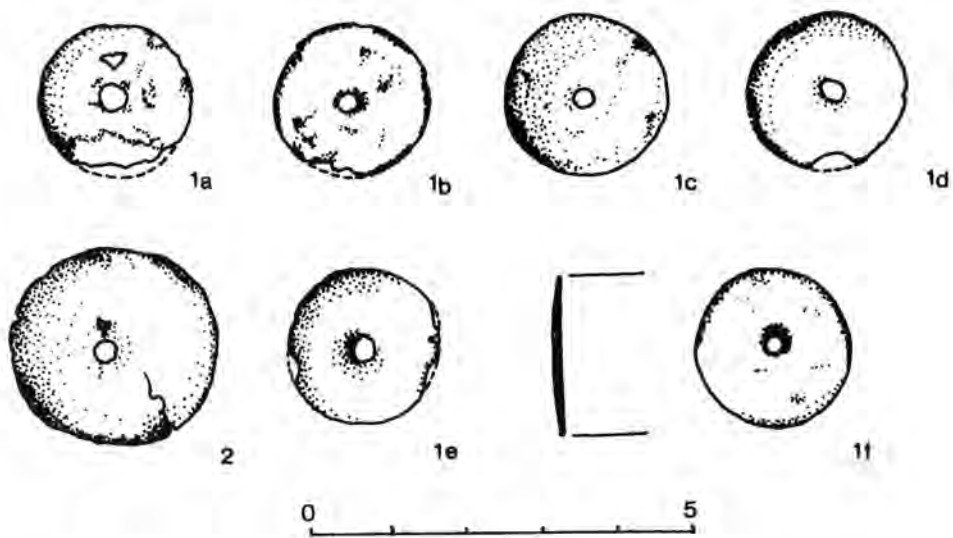
V. tábla

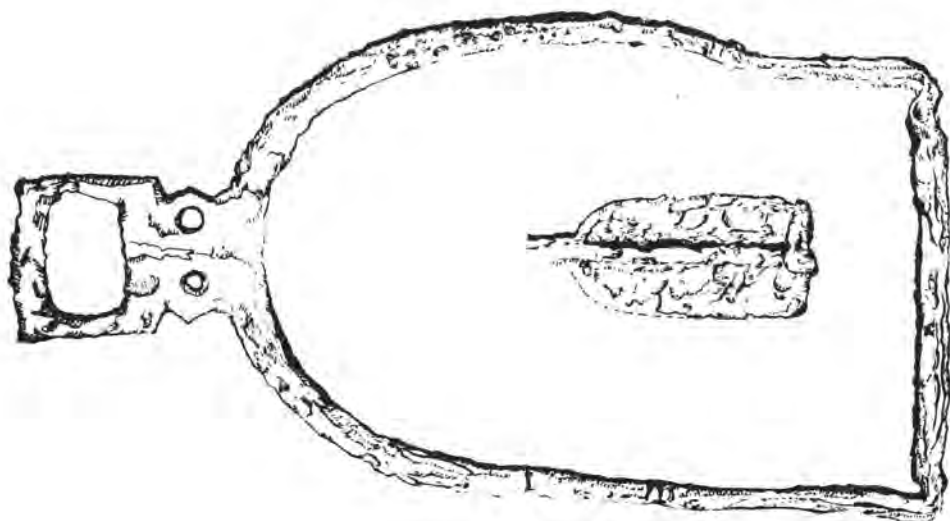
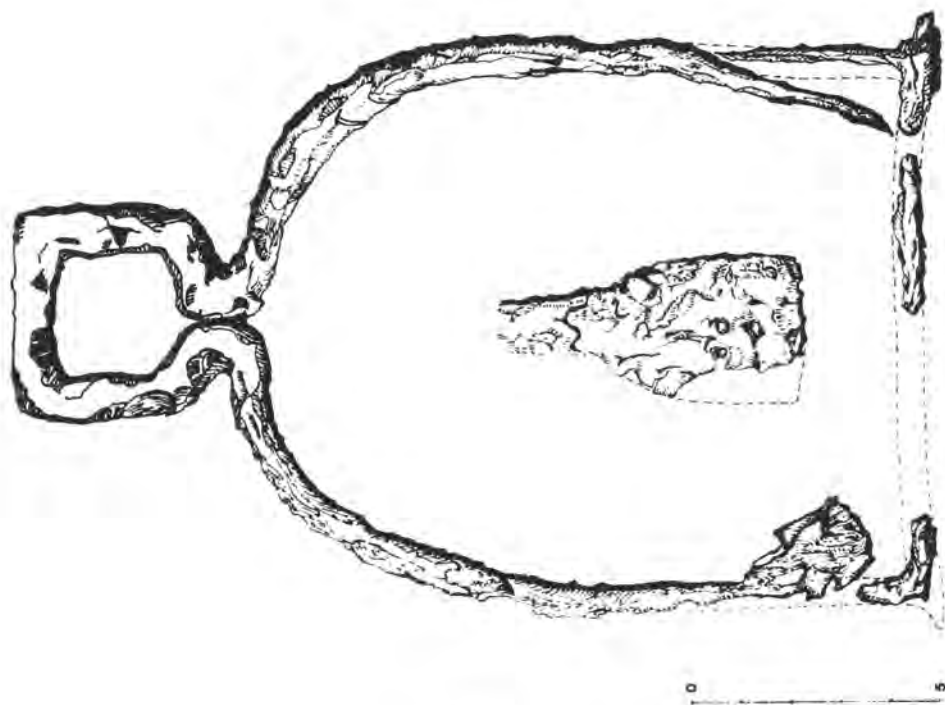
VI. tábla

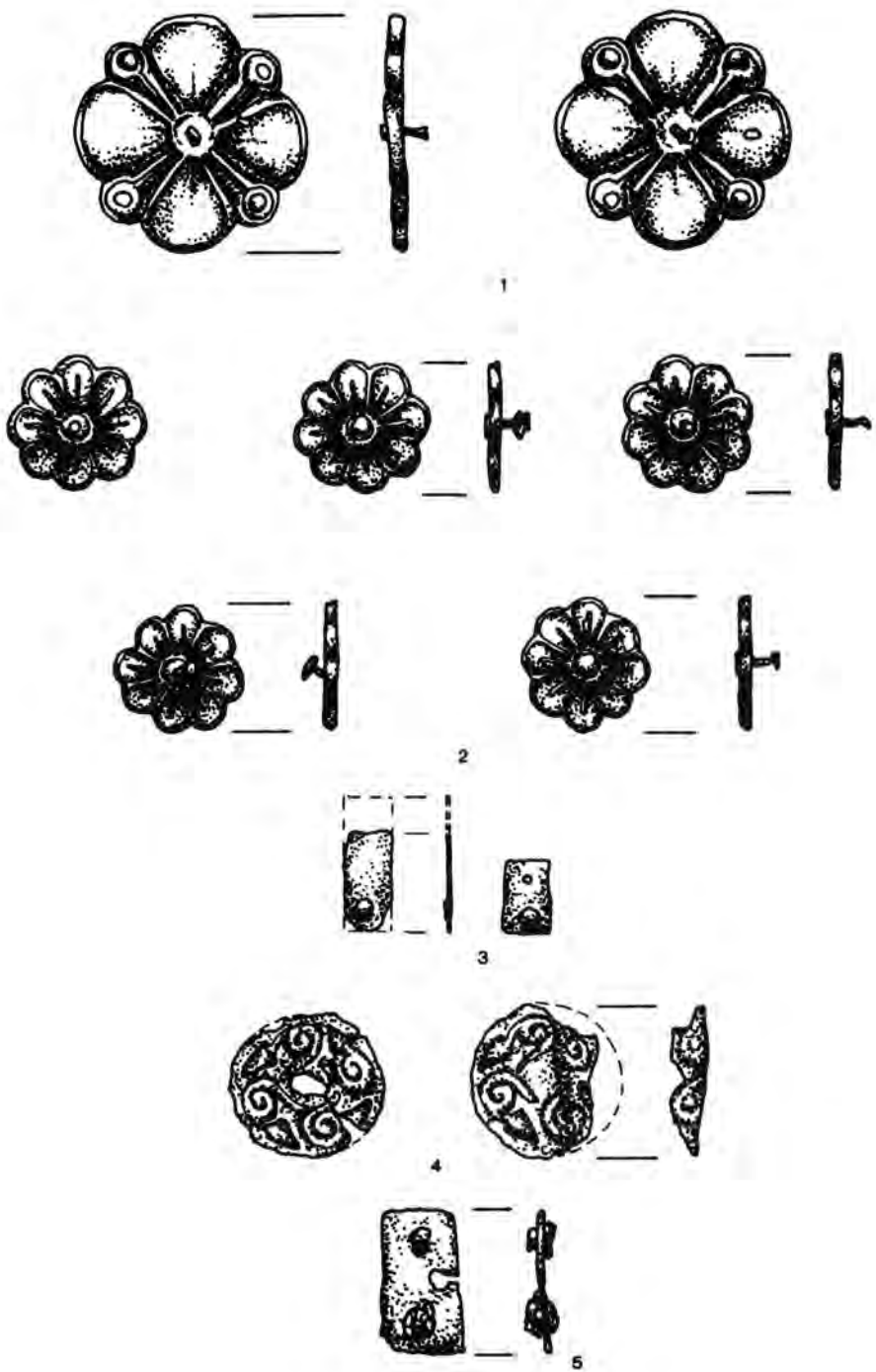
VII. tábla

VIII. tábla

IX. tábla

X. tábla

EINIGE SPÄTAWARENZEITLICHE REITERGRÄBER AUS BUDAKALÁSZ

Pásztor Adrien

Der an der Donau liegende Fundort von Budakalász ist für die awarenzeitliche Forschung seit dem Anfang der 50er Jahre bekannt. Die Schottergrube der Arbeitstherapeutischen Anstalt von Pomáz birgt auf einem Gebiet von beinahe 4 Hektars hauptsächlich frühawarenzeitliche Gräber (die zweite Hälfte des 6. Jahrhunderts und das 7. Jahrhunderts). Während der Rettungsgrabung 1988-89 wurden auch mittel- und spätawarenzeitliche Bestattungen freigelegt. Die spätawarenzeitlichen Gräber schloßen sich am südlichen und südwestlichen Rand des Gräberfeldes an die frühere Gräber aus dem 7. Jahrhundert an. Sie waren W-O orientiert.

Die Mehrzahl von ihnen war ein Reitergrab. In den mächtigen, 2,5-3 Meter tiefen Grabgruben lagen das Pferd und der Verstorbene in umgekehrter Orientierung. Die Seitenwände der Gruben waren, wie die spätawarischen Kammergräber aus der Westslowakei, mit Holzbrettern bedeckt. Die reichlich beschrifteten Streitrösse lagen in diesen Konstruktionen, auf einem 20-25 cm hohen Erdhügel. Die mit einem mit gegossenen Beschlägen verzierten Gürtel ausgestatteten freien Krieger wurden in Holzsärgen links von ihrem Roß bestattet. Im Grab 93 konnte beobachtet werden, daß der Sarg auf Beinen stand. Die beste Analogie zu den Reitergräbern ist das ausgezeichnet dokumentierte spätawarische Kammergrab von Lukáčsháza aus dem 8. Jahrhundert. In Budakalász weisen schon die frühesten Reitergräber diese Konstruktion auf. Diese Sitte ist also in der ganzen Belegungszeit des Gräberfeldes nachweisbar.

Die Verstorbenen aus den spätawarenzeitlichen Gräbern wurden mit einem mit gegossenen Silber- oder Bronzebeschlägen verzierten Gürtel ausgestattet. Unter ihnen ist eine verzinnte bronzene Gürtelgarnitur mit Greifen- und Rankenmuster aus dem Grab 81 die bedeutendste. Sie ist nicht nur wegen der großen Riemenzunge ausgezeichneter Qualität und wegen der Greifenbeschläge mit Anhänger, sondern und in erster Linie wegen der Darstellung einer auf Greifen reitenden, eine Krone tragenden Frauenfigur auf der gegossenen bronzenen Gürtelschlinge sehr großer kulturhistorischer Bedeutung. Die anthropomorphen Darstellungen im awarenzeitlichen Fundmaterial sind nämlich sehr selten.

Несколько позднеаварских погребений из Будакаласа
Пастор Адриен

Памятник Будакалас-Дунапарт известен в кругу исследователей аварской эпохи с начала 1950-ых годов. По нашим расчётам этот - в большинстве своем - раннеаварский могильник занимает площадь в 4 гектара на территории месторождения щебня, принадлежащего помазскому Институту трудовой терапии. Большинство могил датируется второй половиной 6 в. - 7 в. В ходе аварийных раскопок 1987-1988 гг. мы обнаружили средне- и позднеаварские погребения. Позднеаварские погребения находятся на южной, юго-западной части большого густозастроенного, рядового могильника. Эти погребения идут рядом в западном направлении и присоединяются к более ранним погребениям 7 века.

Большинство этих могил было конскими захоронениями. Хозяин и его конь обычно покоились в крупных могильных ямах глубиной 2,5-3 м, ориентированные противоположно друг другу. Стенки могильной ямы были подкреплены деревянной рамой, похожей на позднеаварские деревянные склепы, известные из Западной Словакии. Внутри этих построек боевых коней с богато орнаментированной уздой помещали на выступы высотой 20-25 см. Свободных воинов, похороненных с литыми поясными наборами, помещали налево от коня, в гробовище. В погребении 93 мы заметили, что гроб стоял на ножках. Лучшая венгерская параллель наших конских захоронений замечается в склепе 8 позднеаварского могильника из Лукачхазы. В Будакаласе мы наблюдали такую же конструкцию погребения у самых ранних конских захоронений, следовательно этот обряд имел место на протяжении всей эпохи.

Покойников позднеаварских могил снабдили литыми бронзовыми поясными наборами. Наиболее полный из них, обладающий большим культурно-историческим значением поясной набор с грифонами и лозами из погребения 81. Он отлит из бронзы и покрыт оловом. Набор замечателен не только большим наконечником ремня прекрасной выделки и накладками, украшенными грифонами, но и (главным образом) литой бронзовой деталью пояса с изображением женской фигуры с короной и сидящей на грифоне. Изображение человека весьма редко встречается в аварских памятниках.

AVARKORI LOVAK VÉGTAGARÁNYAI

BARTOSIEWICZ LÁSZLÓ
(Budapest, MTA Régészeti Intézet)

Bevezetés

A későavarkori lovastemetkezések lócsontvázai a kárpád-medencei lelőhelyek legbősegebb teljes vázanyagát képezik.¹ Ezek ép hosszúcsontjai sorozatvizsgálatokra is lehetőségek nyújtanak.

Szarvasmarhák hosszúcsontméretei és -arányai az életkor, ivar és fenotípus morfológiai jegyeit jól elkülöníthető formában mutatják.² Ebben a dolgozatban ugyanezt a módszert alkalmaztam lócsontvázak végtagsontjainak értékelésére több avar temető leletanyagában, amelyek részben saját kutatás eredményei, részben pedig a szakirodalomból származnak.³

Anyag és módszer

A csontváz hat fő hosszúcsontjának legnagyobb hosszúságát Duerst módszere szerint vettem fel.⁴ Ez a feltétel korlátozta a vizsgálatba vonható egyedek számát, hiszen e hat csontnak legalább a csontváz egyik feléből épen kellett előkerülnie.⁵

Magyarország keleti részéről, a Tisztántúlról nagy temető lócsontvázait vettem számításba. A vizsgálatban Budakalász avar temetőjének anyaga képviseli a Dunántúl északi részét, amelyet több dél-szlovákiai lelőhellyel összefüggésben tárgyaltam (1. táblázat)

¹ Jól szemlélteti ezt néhány, részben az ebben a dolgozatban is felhasznált tanulmány J. W. Amschler (1949), Bökönyi Sándor (pl. 1974), Cyril Ambros és Hans-Herman Müller (1980), legutóbb pedig Garam Éva (1987) tollából.

² Abban a tanulmányban (Bartosiewicz 1985) az elkülönítés statisztikai módszere faktoranalízis (J. Frane és tsai 1981) volt.

³ Az 1. táblázat adatainak megfelelően ebben a dolgozatban Bökönyi Sándor (1974) valamint Cyril Ambros és Hans-Herman Müller (1980) szakirodalomban részletezett adatait is felhasználtam. Külön köszönet illeti Bökönyi Sándort, aki a közösen vizsgált Tiszafüred - Majoros lelőhelyen előkerült anyag egyes publikálatlan méreteinek közzétételéhez hozzájárult.

⁴ E munkában Ulrich J. Duerst (1926) klasszikussá vált mérési módszerét alkalmaztam.

⁵ Ez alatt nem feltétlenül a csontváz egyik vagy másik szimmetrikus fele, hanem valamennyi érintett csontból egy-egy darab értendő.

1. táblázat

Lelőhely	Csődör	Kanca	Forrás
Budakalász	11	2	
Örménykút 11	1	-	
Szarvas 168	2	2	
Tiszafüred	36	11	Bökönyi - Bartosiewicz n. d.
Hortobágy-Árkus	3	2	Bökönyi 1974
Barca	1	-	Ambros - Müller 1980
Holiare	3	5	Ambros - Müller 1980
Nové Zámky	7	1	Ambros - Müller 1980
Sebastovce	18	3	Ambros - Müller 1980
Sturovo	2	2	Ambros - Müller 1980
Virt	3	1	Ambros - Müller 1980
Zitavská Ton	2	-	Ambros - Müller 1980

1. táblázat: Az ivari kétalakúság vizsgálatában felhasznált adatok (a regionális vizsgálatokban a magyarországi lelőhelyek közül csak Tiszafüred és Budakalász lóvázai szerepelnek)

Amint az 1. táblázat adataiból is kitűnik, a vizsgált temető sírjainak többségébe csődöröket helyeztek, ami a számítások során egy, a hagyományokban gyökerező hiba forrása. Szerencsére, teljes csontvázak esetében a lovak neme viszonylag könnyen meghatározható, így a vizsgálati anyagot nemek szerinti csoportokra lehetett bontani. Ezek esetleges végtagarány-különbségeit diszkriminancia analízissel kíséreltem meg megállapítani.⁶

Valamennyi csont kifejlett egyedekből származott.

Ez érthető is, hiszen a lovaikkal eltemetett állatok eleve azt a korosztályt képviselik, amely lovaglásra már alkalmas volt. Noha a lovak egy része a többiekénél idősebb, a csont hosszanti növekedésében szerepet játszó epifízis-lemezek elcsontosodott volta is kifejlett állatokra utal.⁷ Az életkor és termet nemek szerinti alakulását regressziós számításokkal vizsgáltam.⁸

Végül az összevont budakalászi és dél-szlovákiai adatokat a tiszántúli avar lócsontvázak végtagméreteivel vettem egybe diszkriminancia analízis segítségével.

A számítások során a marmagasságot a mellső vétag három hosszúcsontjából (karcson, orsócsont, kézközépcsont) becsültem. Ezek együttes hossza a marmagasságnak mintegy hatvan százalékát alkotja. A karcson hosszát 0.819-del szoroztam meg, hiszen ez a csont nem függőleges helyzetű, ezért legnagyobb hosszúsága kisebb mértékben járul a marmagassághoz.⁹

Az így kapott képlet:

$$\text{Marmagasság} = (0.819 \text{ karcson} + \text{orsócsont} + \text{kézközépcsont}): 0,58$$

⁶ A számítás részletes leírása Ronald I. Sampson és Paul Jennrich (1981) munkájában olvasható.

⁷ A fajra jellemző elcsontosodási életkorok összefoglaló táblázatát Elizabeth Schmid (1972: 75) alapvető módszertani kézikönyve tartalmazza.

⁸ E számítások eredményei jelen dolgozatomhoz csak közvetve kapcsolódnak, ezért részletezésüktől eltekintek.

⁹ A karcson marmagassággal bezárt szögét Kolda (1951: 36) becslése alapján számítottam ki cosinus függvény segítségével.

Egyazon egyed különböző csontjai más-más marmagasság értéket adnának¹⁰. A korábban alkalmazott módszerekkel szemben ez a képlet teljes csontvázak esetében számításba veszi a végtagok arányában megnyilvánuló változékonyságot is.

Eredmények

Egy korábbi vizsgálatban értékelt szarvasmarha-csontváz sorozattal ellentétben¹¹ az itt elemzett avar lovak csak egy bizonyos életkor feletti (kifejlett) egyedek, ennek megfelelően az ivari kétalakúság megnyilvánulása is egyértelműbb ebben a mintában. A kancák és csődörök csoportja között (két szlovákiai paripa csődörként került besorolásra) a hosszúcsontok összehasonlításakor az esetek 68,6 százalékában volt szignifikáns különbség. A harmadik kézközépcsont hosszában, valamint a sípcsont végtagon belüli arányában megnyilvánuló csekély különbségen kívül (2. és 3. táblázat), a csődörök és kancák átlagos életkora is eltért: csődörök = $7,6 \pm 0,3$ év, kancák = $9,4 \pm 0,8$ év). Noha fontos megfigyelés, hogy a nagy valószínűséggel hátszlóként használt kancák életkora magasabb volt, megállapítható, hogy az ötödik életév után a két nem hosszúcsontjainak eltérése nem számottevő.

2. táblázat

	Csődör*		Kanca	Szórás
	Átlag	Szórás		
	legnagyobb hossz (mm)			
karcson	289,3	9,7	285,0	8,2
orsócsont	335,1	10,3	330,9	12,2
3. kézközépcsont	224,1	7,1	218,6	9,1
combcson**	373,0	21,2	366,5	23,9
sípcsont	353,8	10,8	346,9	12,2
3. lábközépcsont	267,9	9,0	262,5	10,0
marmagasság	1372,7	38,7	1349,8	42,4

2. táblázat: Az ivari kétalakúság megnyilvánulása a csontok hosszméreteiben

* Ebben a csoportban a néhány gyaníthatóan kasztrált egyed is szerepel

** A combcsonat fiziológiás (fejtől a disztális végig mért) hossza

¹⁰ Ez a végtag allometrikus növekedéséből következik (ld. Fábíán Gyula (1967) idevágó munkáját. Az ebből fakadó hiba terheli pl. L. Kiesewalter (1888) és V. O. Vitt (1952) egyetlen lócsont hosszára alapozott marmagasságszámítási módszerét.

¹¹ A már idézett tanulmány az avar lovakénál lényegesen heterogénebb szarvasmarha-sorozat vizsgálatára épült: Bartosiewicz László, 1984.

3. táblázat

	Csődör*		Kanca	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
karcson	21,1	0,36	21,1	0,36
orsócsont	24,4	0,26	24,5	0,35
3. kézközépcsont	16,3	0,29	16,2	0,37
combsont**	27,2	1,16	27,1	1,19
sípcsont	25,8	0,33	25,7	0,47
3. lábközépcsont	19,5	0,40	19,4	0,41
n	75		22	

3. táblázat: Az ivari kétalakúság megnyilvánulása a csontok becsült marmagassághoz viszonyított arányában

* Ebben a csoportban a néhány gyaníthatóan kasztrált egyed is szerepel

** A combsont fiziológias (fejtől a disztális végig mért) hossza

A fenotípusok lehetséges különbségeit a temetőket két csoportra osztva vizsgáltam diszkriminancia analízis segítségével. A budakalászi temető anyagát a felsorolt szlovákiai lelőhelyek közül hárommal (Holiare, Nové Zámky és Sebastovce) összevonva hasonlítottam a legnagyobb, tiszafüredi mintához az ország keleti feléből.

A 4. és 5. táblázat egyváltozós statisztikai értékeléséből kitűnik, hogy ez utóbbiak valamelyest kisebb termetű egyedek voltak (amit a kancák mintán belüli elenyészően nagyobb aránya önmagában nem magyaráz). A comb- kar- és sípcsont százalékos arányát együttesen tekintve a tiszafüredi lovak egyértelműen elkülöníthetők. A budakalászi lovak közül csak három hasonlít hozzájuk végtagarányok tekintetében.

4. táblázat

	Tiszafüred - majoros		Budakalász/Szlovákia	
	átlag	szórás	átlag	szórás
	legnagyobb hossz (mm)			
karcson	286,2	9,2	291,9	8,9
orsócsont	330,8	10,4	337,3	12,4
3. kézközépcsont	220,9	7,1	224,7	7,7
combsont*	354,5	11,4	387,6	13,2
sípcsont	349,3	11,1	355,1	10,8
3. lábközépcsont	263,7	8,3	269,4	9,2
marmagasság	1355,3	38,2	1378,9	38,2

4. táblázat: Regionális különbségek megnyilvánulása a csontok hosszméreteiben

* A combsont fiziológias (fejtől a disztális végig mért) hossza

5. táblázat

	Tiszafüred - majoros		Budakalász/Szlovákia	
	átlag	szórás	átlag	szórás
karcson	21,1	0,3	21,2	0,3
orsócsont	24,4	0,3	24,5	0,4
3. kézközépcsont	16,3	0,2	16,3	0,3
combsont*	26,2	0,4	28,1	0,3
sípcsont	25,8	0,4	25,7	0,5
3. lábközépcsont	19,5	0,4	19,5	0,4
n	47		50	

5. táblázat: Regionális különbségek megnyilvánulása a csontok becsült marmagassághoz viszonyított arányában

* A combsont fiziológias (fejtől a disztális végig mért) hossza

A 6. táblázat osztályozási mátrixából az is kiderül, hogy a budakalászi és szlovákiai avar temetők lóállománya egymáshoz igen hasonló volt, a végtagarányokban nagyfokú átfedés mutatkozik. Ez a terület lócsontvázainak numerikus besorolását lényegesen megnehezíti.

6. táblázat

	1. T	2. B	3. H	4. N	5. S	Méreték által is igazolt besorolás (%)
1. Tiszafüred	44	3	0	0	0	9,36
2. Budakalász	3	3	1	3	3	23,1
3. Holiare	0	1	4	2	1	50,0
4. Nové Zámky	0	1	3	2	2	25,094,0
5. Sebastovce	0	4	3	2	12	57,1
Összesen	47	12	11	9	18	67,0

6. táblázat: A diszkriminancia analízissel kiválasztott ismérvek alapján (karcson és combsont marmagassághoz viszonyított hossza) számított osztályozási mátrix. A budakalászi és szlovákiai lelőhelyek értéke összevontan is szerepel)

Következtetések

A munkahipotézisként szolgáló, korábban szarvasmarha-csontvázakon megfigyelt összefüggések az avarkori lócsontváz minta nem kísérleti jellegének következtében meglehetősen elmosódtak. Különösen vonatkozik ez az életkorral kapcsolatos csontozatváltozásokra, hiszen a temetők anyaga kifejlett egyedekből származik, ezért egyedfejlődési következtetésekre csak jelentéktelen mértékben alkalmas. Ez a körülmény az ivari kétalakúság kifejlődésében megnyilvánuló esetleges különbségeket is elmosza.

Tekintettel arra, hogy e két fontos tényező (az ivar és életkor) a csontváz növekedési dinamikáját döntően befolyásolja, nagy mértékben zavarhatja a fenotípus regio-

nális különbségeinek kirajzolódását. A vizsgált avar lovak sorozata abból a szempontból szerencsés, hogy a viszonylag konstans életkor és a kialakult ivari kétalakúság a temetők közötti összehasonlítást nemigen befolyásolja.

A nagyobb marmagasság és a végtag arányainak magasabb fokú variabilitása arra utal, hogy a valamivel heterogénebb budakalászi és szlovákiai minták a tiszafüreditől fenotípusukban különböznek. Főleg a comb- és karcsontról valamivel nagyobb aránya utal arra, hogy a budakalászi és szlovákiai lovak gyorsabb fejlődésűek és talán kevésbé fűrgék voltak. E megállapításokat azonban még morfológiai vizsgálatokkal is alá kell támasztani.

A különbség fakadhat a környezet eltérő voltából (hegyes ill. alföldi területek különbsége) illetve a lovakat tartó avar csoportok lóállományának genetikai eltéréseiből. Az újabb hipotézisek kialakítása szempontjából különösen érdekes a régészeti leletanyagban is megnyilvánuló különbség, amelyet a budakalászi lovassírok további értékelésekor feltétlenül szem előtt kell tartani.¹²

IRODALOM

Ambros, C. - Müller, H. H.

1980 Frühgeschichtliche Pferdskelettfunde aus dem Gebiet der Tschechoslowakei. Vydavatelstvo Slovenskej Akademie vied, Bratislava.

Amschler, J. W.

1949 Ur- und Frühgeschichtliche Haustierfunde aus Österreich. Arch. Austr. 3. Wien.

Bartosiewicz L.

1984 Sexual dimorphism of long bone growth in cattle. Acta Vet. Hung. 32/3-4, 135-146.

Bartosiewicz L.

1985 Interrelationships in the formation of long bones in cattle. Zool. Anz. Jena 215, 3/4. 253-262.

Bökönyi S.

1974 History of domestic animals in Central and Eastern Europe. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Bökönyi S. - Bartosiewicz L.

n. d. Horse remains from the Tiszafüred Avar cemetery. Manuscript.

Duerst, U. J.

1926 Vergleichende Untersuchungsmethoden am Skelett bei Säugern. In O. Abderhalden ed.: Handbuch der biologischen Arbeitsmethoden, 7., 2. Berlin - Wien, p. 125-530.

Fábián Gy.

1967 Phaenanalysis and Quantitative Inheritance. Akadémiai Kiadó, Budapest

Frane, J. - R. Jennrich - P. Sampson

1981 Factor Analysis. In W. J. Dixon et al. eds.: BMDP Statistical Software. University of California Press, Berkeley - San Francisco - Los Angeles, 480-499.

Garam É.

1987 Pferdegräber der awarenzeitlichen Gräberfeldes in Tiszafüred. Alba Regia XXIII. Székesfehérvár, 65-126.

¹² Ezúton köszönöm meg kollégáim, Pásztor Adrien és Vida Tivadar tanácsait, akik eredményeim saját régészeti megfigyeléseikkel egyeztették.

Jennrich, R. I. - Sampson, P.

1981 Stepwise discriminant analysis. In W. J. Dixon et al. eds.: *BMDP Statistical Software*. University of California Press, Berkeley - San Francisco - Los Angeles, 519-537.

Kiesewalter, L.

1888 Skelettmessungen am Pferde. Inaug. Diss. Leipzig.

Kolda, J.

1951 Anatomický Atlas. Zdravotnické Nakladestvi v Praze, Praha.

Schmid, E.

1972 Knochenatlas. North Holland and American Elsevier, Amsterdam - New York.

Vitt, V. D.

1952 Losagyi pazirikszkih kurganov. Szov. Arh. 16, 163-205.

EXTREMITY PROPORTIONS IN AVAR PERIOD HORSES

László Bartosiewicz

Late Avar Period horse burials represent the most significant assemblage of complete ungulate skeletons in the Carpathian Basin.

Greatest lengths of all six major long bones were taken on complete skeletons. From Eastern Hungary (Great Hungarian Plain) four sites were included. Additional original data came from the cemetery of Budakalász near the Northern, Danube Bend region in Transdanubia. Further data from Southern Slovakia were used to enhance the picture.

All bones belonged to fully grown individuals. This is the result of the fact that burials of horsemen by definition represent an age bracket of horses fit for riding. Although some individuals were older than others, all horses in this study fall within age groups in which long bone growth is halted by the ossification of epiphyseal plates. Material from Budakalász was combined with data from Southern Slovakia and compared to long bone measurements from the Great Hungarian Plain using a stepwise discriminant analysis. Throughout the calculations withers height was estimated using a composite value using the contribution of metacarpus, radius and humerus greatest lengths to this dimension.

Bone lengths reflected consistent sexual differences only in 68.6 % of the cases. In addition to the absolute greatest length of the third metacarpal (males: 224.8 ± 0.9 mm; females: 218.7 ± 1.5 mm) and the percentage of tibia length within the sum of all six bones (males: 19.1 ± 0.03 ; females: 19.0 ± 0.17) age also seems to be to some extent distinctive between the two sexes (males: 7.6 ± 0.3 years; females: 9.4 ± 0.8 years). While it is an important observation that mares used for riding were usually older, it must be again pointed out that age differences beyond the 5th year of life have no marked effect on the length of long bones.

Finally a discriminant analysis was performed in which cemeteries were classified into two groups: Budakalász and the sites of southern Slovakia were contrasted with Eastern Hungary, predominantly the large Tiszafüred - Majoros material. This latter group consisted of somewhat smaller individuals, more than it could have been expected on the basis of the contribution of females which was somewhat greater to this group. Using four variables, the percentual contribution of femur, humerus, metatarsus and tibia respectively all horses from Eastern Hungary could be identified on a numerical basis. Only four members of the other group classify with these animals.

Patterns observed in the formation of long bones in a previously examined series of cattle skeletons were blurred in the assemblage of horse skeletons studied here. This is in part due to the non-experimental nature of archaeozoological samples in which a special bias is introduced by human activities.

Concretely, the study of ontogenetic tendencies in this material is hampered by the rather homogeneous age structure. Similarly, the development of sexual dimorphism is poorly manifested in comparison to the assemblage of cattle skeletons.

While these two factors influencing the final size and shape of extremities do not dominate the data, the expression of regional differences became clearer. Larger withers height and higher variability in the proportion of extremity segments suggest that the heterogeneous samp-

le from Slovakia and Budakalász respectively may represent phaenotypes distinguished from those of the Great Hungarian Plain. Such differences, however, may not necessarily be detected in terms of formal statistical significance when only individual bone measurements are studied.

Конные погребения позднеаварского периода представляют собой наиболее значительные находки полных скелетов копытных животных в Карпатском бассейне.

Наибольшая длина на всех шести главных длинных костях была измерена на полных скелетах. Измерения включали четыре памятника Восточной Венгрии (Венгерская низменность). Добавочные сведения были получены из могильника Будакалас, недалеко от северного берега Дуная, в Задунавье. Для более контурной картины были использованы данные из Южной Словакии.

Все кости принадлежали совершенно взрослым особям. Это явилось результатом того, что вместе со всадниками хоронили коней, пригодных для верховой езды. Хотя некоторые особи были старше других, все изучаемые лошади входят в возрастные группы, в которых рост длинных костей остановлен окостенением эпифизных пластин. Материал из Будакаласа был скомбинирован с данными из Южной Словакии и подвергнут сравнению с измерениями длинных костей с Венгерской низменности, используя поступенный дискриминативный анализ. В расчётах рост лошади был предположительной величиной, составленной на основании отношения наибольшей длины метакарпуса, радиуса и хумеруса к этому параметру.

Длина костей отражала постоянные половые различия только в 68,6 процентах всех случаев. В добавление к абсолютной наибольшей длине третьего метакарпуса (самцы: 224,8 + 0,9 мм; самки: 218,7 + 1,5 мм) и проценту длины тибий в общей сумме всех шести костей (самцы: 19,1 + 0,03; самки: 19,0 + 0,17), возраст в некоторой мере также различается у полов (самцы: 7,6 + 0,3 года; самки: 9,4 + 0,8 года). Важным наблюдением является, что кобылы, использовавшиеся для верховой езды, были обычно старше, но несмотря на это нужно иметь в виду, что возрастные различия в возрасте старше 5 лет не отражались на длине длинных костей.

Наконец был произведен дискриминативный анализ, в котором могильники были разделены на две группы: Будакалас и памятники Южной Словакии были сопоставлены с памятниками Восточной Венгрии, главным образом с материалом Тисафуред-Майорш. Последняя группа состояла из особей, которые были меньших размеров в большей мере, чем это ожидалось на основании того, что число самок было немногим больше в этой группе. Используя четыре переменных величины, процентный состав фемуров, хумерусов, метатарсуса и тибий в отношении всех лошадей из Восточной Венгрии может быть определен на основе нумерического базиса. Только четыре члена другой группы находятся в соответствии с этими животными.

Образцы, принятые во внимание при образовании длинных костей в предварительно изученных сериях крупного рогатого скота, растворились в комплексе лошадиных скелетов, изученных здесь. Это отчасти объясняется неэкспериментальным характером археозоологических образцов, в которых специфические изменения являются результатом человеческой деятельности.

Конкретно, изучение онтогенетических тенденций в этом материале затруднено довольно гомогенным возрастом структуры. В то же время развитие полового диморфизма плохо представлено по сравнению с комплексом скелетов крупного рогатого скота.

В то время как эти два фактора, влияющие на конечный размер и форму

конечностей, не доминируют в данных, выражение региональных различий стало яснее. Большой рост и разнообразие в пропорциях конечностей дают основания для предположения, что гетерогенные образцы из Словакии и Будакаласа могут представлять фенотипы, отличающиеся от типов Венгерской низменности. Однако такие различия не обязательно должны приниматься во внимание в отношении формально-статистического значения, когда изучаются только индивидуальные измерения костей.

LÓSZERSZÁM OKOZTA ELVÁLTOZÁSOK NÉPVÁNDORLÁSKORI ÉS HONFOGLALÁSKORI LÓCSONTVÁZAKON

TAKÁCS ISTVÁN

Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum

A Kárpát-medence éghajlata és talaja a szerves alapanyagú régészeti leletek megmaradása szempontjából nem a legkedvezőbb, ezért azok létre, használatára közvetett bizonyítékokat kell keresni. Keresik ezeket a régészettel kapcsolatban álló társtudományok, így a zoológiai leletek kutatói is.

A csont míg az élő szervezetben van viszonylag nagyfokú alkalmazkodásra képes. Adott pont vagy kisebb terület állandó megterhelése, nyomása esetén tartósan megváltoztatja alakját. A változás mesterségesen is előidézhető melyre legszebb példaként a torzított emberi koponyák vagy a mesterségesen csinosított (nyomorított) kínai női lábfejek hozhatók fel. A csontok mesterséges torzítása a háziállat tartók körében sem ismeretlen. Itt sem funkcionális hanem esztétikai igényeket elégít ki, mint a szarvasmarhák vagy juhok szarvainak növekedés közbeni alakítása.

A szubfosszilis zoológiai leleteken számos nem mesterséges elváltozást lehet azonosítani. A deformációk egyik csoportja valamilyen csontbetegség hatására alakul ki. A betegségek oka sok esetben mechanikai sérülés. A sérülés keletkezhet véletlen baleset, verekedés stb. folytán, de kialakulhat valamely eszköz, szerszám tartós vagy rossz használatkor vagy magától a túlterheléstől is.

1. Használat okozta elváltozások

A tartós és erős igénybevétel az algyői¹ honfoglaláskori temető ló leleteinek lábvégein kitűnően azonosítható volt. A III. lábujj (a pata) aszimmetrikus torzulása a szélek hullámvonalasodása a korai (2, 2,5 évesek voltak a vizsgált lovak) nyeregalá törés és erős használat hatására keletkeztek.

¹ Kürti Béla (Szeged, Móra Ferenc Múzeum) ásatása. A csontanyag feldolgozás alatt.

2. Szerszámzat okozta elváltozások

A *spondylitis deformans* a lovak körében nem ritka betegség. Ennek kitűnő példája a feketekapui² avar temető 166. sírjából előkerült idős ló 10 db (3+3+4) összecsontosodott hát ill. ágyékcsigolyája. A betegség a csigolyatesteken és az ízületi felszíneken okozott erős deformációt és összecsontosodást. Feltételezhető, hogy a csigolyák tövisnyúlványainak hát-hasi irányú görbületét, megvastagodását a beteg deformációra hajlamos csontokon a nyereg és a lovas súlya alakította ki.

Természetesen nem minden elváltozás kapcsolódik betegséggel. A következőkben egy ilyen a lovak orrcsontján nyomás hatására keletkezett csontelvékonyodással és annak okaival foglalkozunk részletesebben.

A lovas temetkezések leletanyagában a lószerszámból mindössze a csont- és fémalkatrészek maradnak meg. A fém és díszítőelem nélküliek teljes mértékben elporladnak használatukat az adott lovon egyelőre nem lehetett bizonyítani. Esetenként vita tárgya még ma is, a halott mellett elföldelt ló értéke, korabeli státusza. Sokszor sánta vagy öreg, esetenként fiatal de elhasznált lovat találunk a síranyagokban.

Ez lehetett az indítéka azoknak a gondolatoknak, melyek szerint értéktelen állatot öltek le s földeltek el a rítus során. Ha csak a nagyon értékes ruhákat ékszereket fegyvereket vesszük alapul, melyek utolsó útjára kísérték a halottakat nem feltételezhetünk ilyen „kegyes csalásokat”. Véleményünk szerint mindig a legtöbbet használt, jó tulajdonságai miatt megbecsült, esetleg öreg korára ugyan már megrokkant, de gazdája számára még mindig kedves lovakat temették tulajdonosaik mellé.

Az állandó használat nem csak az állandó lovaglást jelenti, hanem azt a „készültségi” állapotot is ami azt jelentette, hogy az adott ló általában gazdája közelében felszerszámozva, kikötve kellett, hogy legyen. Így értelemszerűen fejükön volt a kantár vagy a kötőfék is. Ezek egyik szerkezeti része az orrszj a P₂M₃ közötti magasságban keresztezik az orrcsontot. Ez a szakasz az ahol a bőr alatt nincsenek izmok s a szorítónyomó hatás közvetlenül éri a csontot. A tartósan igénybevett terület alatt az előbbutóbb annak mértékétől függően a csont vékonyodni kezd s oldalnézetben egy jól ki-vehető árkot alkot. Ennek szélességét a szerszámrész szélessége szabja meg. Ezt a jelenséget jól lehet demonstrálni recens lovak koponyáin.

A jelenséget a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Háziállattani Csonttárában lévő lovak koponyái jól demonstrálják. Ezekben a példányokon a kialakult barázda mélysége esetenként elérheti a közel 1,5 cm is (1. ábra).

Több esetben az orrszj nyomó hatása annyira elvékonyította az orrcsontot, hogy azok áttetszővé, szinte hártya vékonyságúvá váltak. Sokszor a csont kör vagy hosszúkás formában át is lyukadt. A deformációt és elvékonyodást azonban soha sem kísérte semmiféle betegség, gyulladásos folyamat.

Ezek a példák a szélsőséges eseteket képviselik, mert a gyűjteményben lévő példányok életükben általában kiemelkedő teljesítményűek, értékűek voltak sokat lovagolták őket, valamint szinte egész életüket lekötve istállóban töltötték. Ezzel magyarázható tehát az elváltozások erős foka.

² Kiss Attila (Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum) ásatása. A csontanyag feldolgozás alatt.

A recens csontanyagon megállapítottak a népvándorlás és honfoglaláskori lókoponyákon is kimutathatók annyi eltéréssel, hogy az elváltozás mértéke jóval csekélyebb. A barázda meglétét legtöbb lovon ki lehet mutatni; például a kölked-feketekapui avar lovakon épp úgy, mint a fonyódi³ honfoglaláskor lovon. Míg a feketekapuiak idősebbek a fonyódi ló fiatal, mégis a barázda oldalnézetben már kivehető. Az avar és magyar sírokból tehát valószínűleg azok a lovak kerülnek elő, melyeket gazdájuk sokat használt, közvetlen környezetében általában szerszámosan s nem szabadon a ménesekben tartott.

Szerszám okozta elváltozások a lovak fogain

A fogazat mechanikus elváltozásai is sok esetben utalnak az életmódra illetve a használat mikéntjére. A solymári⁴ és a vörsi avar temetőkből kerültek ki olyan lovak, melyeknek metszőfogain olyan kopásnyomok vannak, amik csak a karórágástól (felvett rossz szokás) keletkezhetnek. Ez a betegség akkor alakul ki amikor az állat huzamos ideig ki van kötve s unatkozik. Ez a jelenség is azt bizonyította, hogy a halottak mellett használati és nem ménesbeli lovak feküdt.

Rendes körülmények között nem károsítja (koptatja) a zabla a fogakat. Ezért érdekesek a feketekapui temető 166. és 87. sírjaiból – a vörs-papkerteri temetőből – származó lovak alsó zápfogsorán található zabla okozta kopásnyomok. Itt P₁-eken keresztirányban mély félkör alakú kopások vannak (2. ábra)

Érdekes, hogy a felső fogakon semmiféle elváltozás nem észlelhető. Ez azt jelenti, hogy ezek a lovak nem haraptak rá, hanem csak alsó fogaikra vették a zablát. Ha a zabla lazán lógott volna nem tudta volna az erős barázdákat a fogakba vésní. Tehát a lovak feje le kellett, hogy kötve legyen a zablán keresztül, így az erős húzó hatás és a ló fejének, állkapcsának mozgása hatására jöttek létre a kopások. Ez a szokás is a felvett rossz szokások közé tartozik. A feketekapui lovon olyan nagy mértékű az elváltozás, hogy jogosan feltételezhetjük az állat nagymérvű lekötött fejjel (kettős kantárral) történt lovaglását.⁵

A lovas íjászatban a kettős kantár jelentőségét Fábíán Gyula⁶ mondatai jól szemléltetik. Így ír lovas íjász kísérletei kapcsán szerzett tapasztalatairól. „Jó lett volna a kettős kantár használatát megismerni nyilazás közben. Az egyik kantárt a nyereggombon rögzítik, a másik hosszabb az íjat tartó kézben szokott lenni lazán tartva. Ezt nem lehetett sportnyergekkel kivitelezni. Az említett szűk anyagi keretek akadályozták a részletesebb munkát. Az, hogy nem történt bukás kantárba lépés miatt csak annak tulajdonítható, hogy a lovak felálló sörénye meggátolta a kantár lecsúszását.”

³ Költő László (Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum) ásatása. A csontanyag feldolgozás alatt.

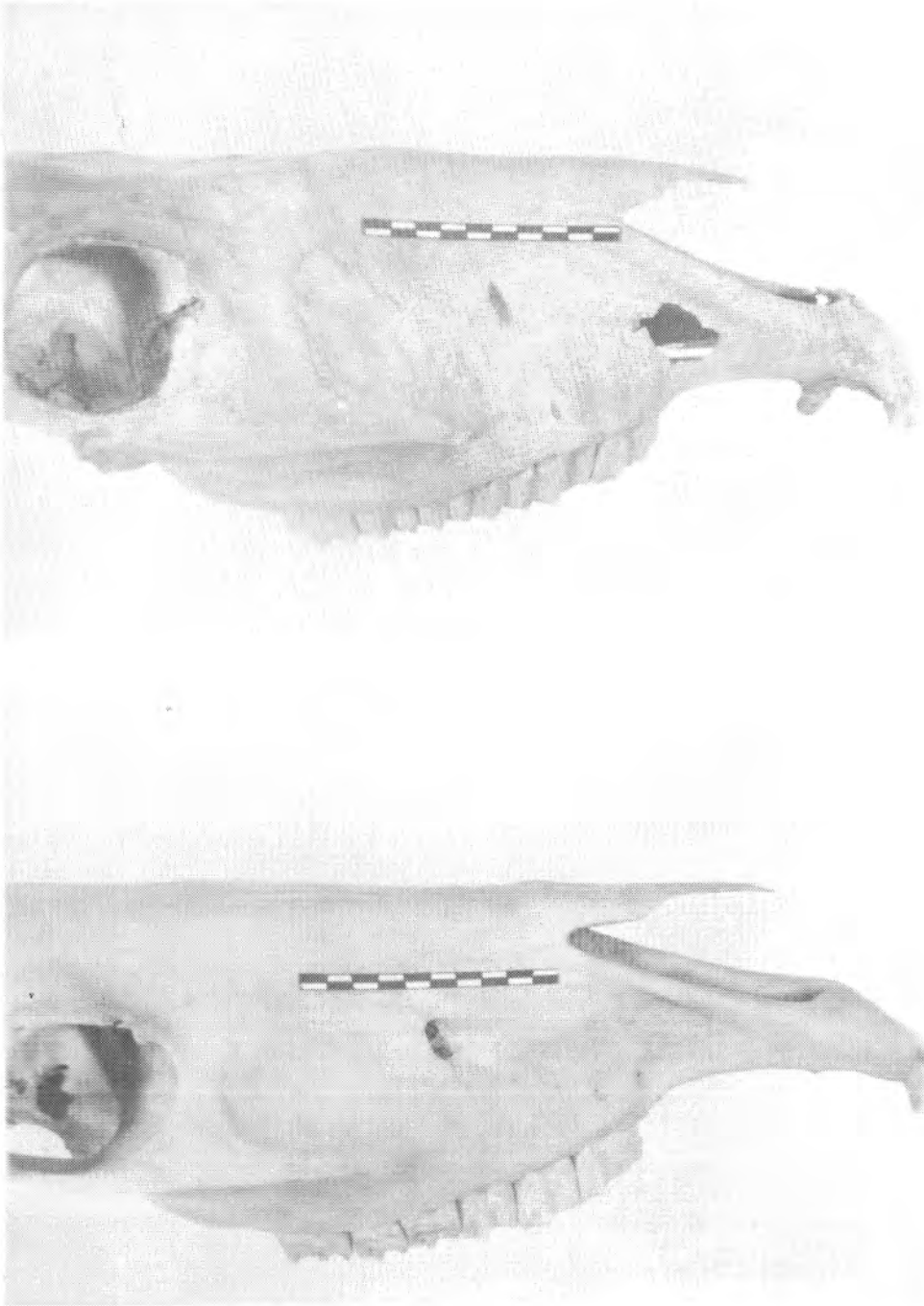
⁴ Takács István: A solymári avarkori temető zoológiai leletei. Fontes. Akadémiai Kiadó (in press)

⁵ A napoleoni háborúk óta megváltozott a lovaglási stílus és a lovaglási egyensúly. Azóta a képzett lovas „két szár, két csizma közt” lovagol vagyis a ló folyamatosan támaszkodik a zablán ezáltal a szerszámzat is folyamatos nyomást gyakorol az érintett területre. Szöllőssy Gábor (Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum) szíves közlése.

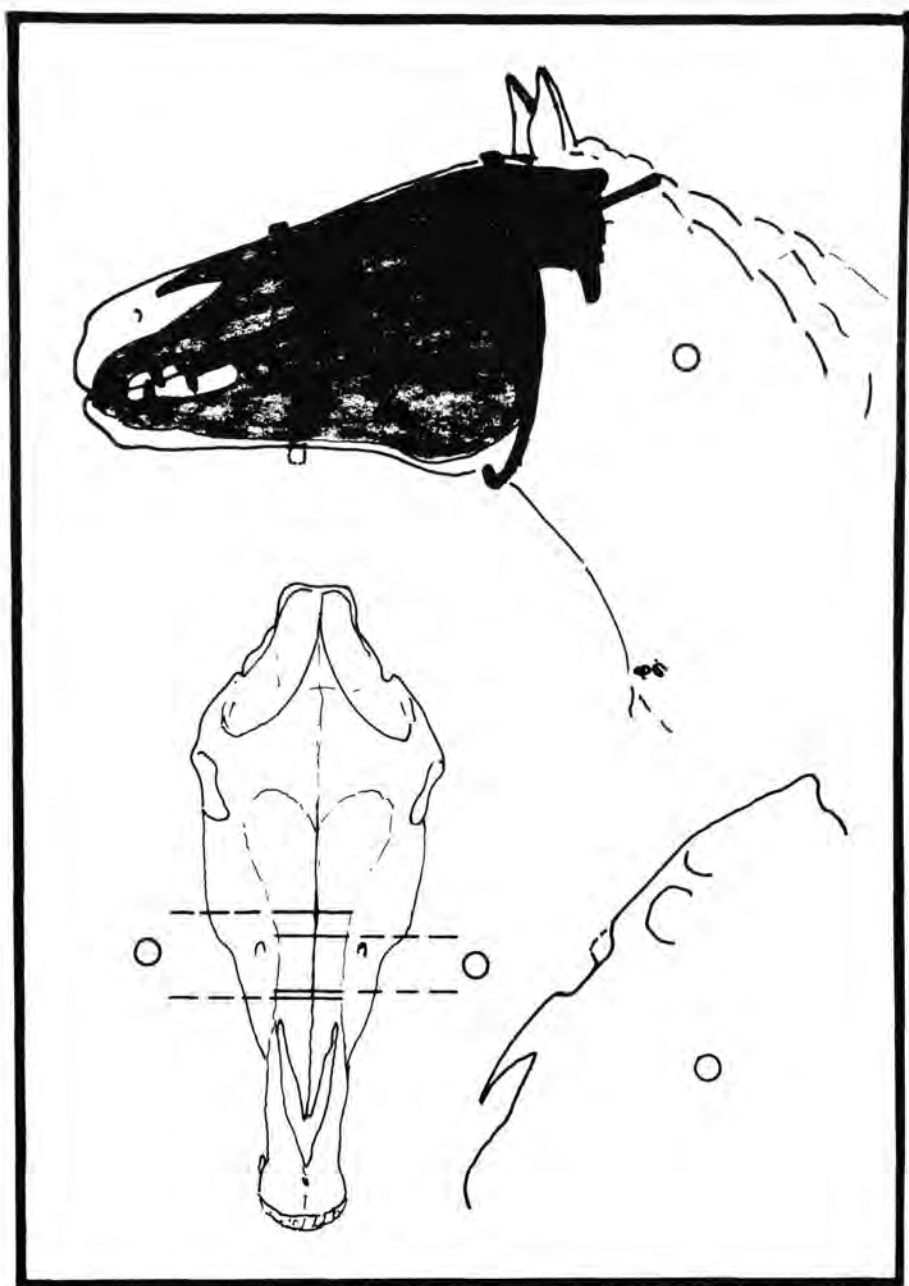
⁶ Fábíán Gyula: Újabb adatok a honfoglaláskori íjászat kérdéséhez. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged 1980-81.

Így tehát sikerült tisztázni, hogy az elváltozásokat minden esetben a kantár orrszija alakította ki. Ennek mértéke a szerszámzat használatának mértékével arányos. Így azok a népvándorlás-kori lovak, melyek a sírokból kerültek elő és erős deformációt viselnek magukon biztos, hogy sokat voltak szerszámozva, használva és kikötve gazdájuk közelében. Így tehát nem „egy” lovat, hanem a legkedvesebb vagy a gazdájával legjobban összeszokott lovat temették tulajdonosa mellé. A zabla rendes körülmények között nem érintkezik a lovak fogzatával, nem is koptatja azokat. Ezért érdekesek a feketekapui és vörsi avar temetőből kikerült lovak, melyeknek alsó P₁-ein zabla koptatta erőteljes árkok vannak. Ugyanez a felsőkön egyáltalán nincs. A jelenség ezen lovak fejének lovaglaskor történő lekötésével magyarázható. Ez pedig a kettős kantár használatára utal. Normális esetben a zabla itt sem érintkezik a fogazattal, de a vizsgált két ló megtanulta „fogára venni” azt.

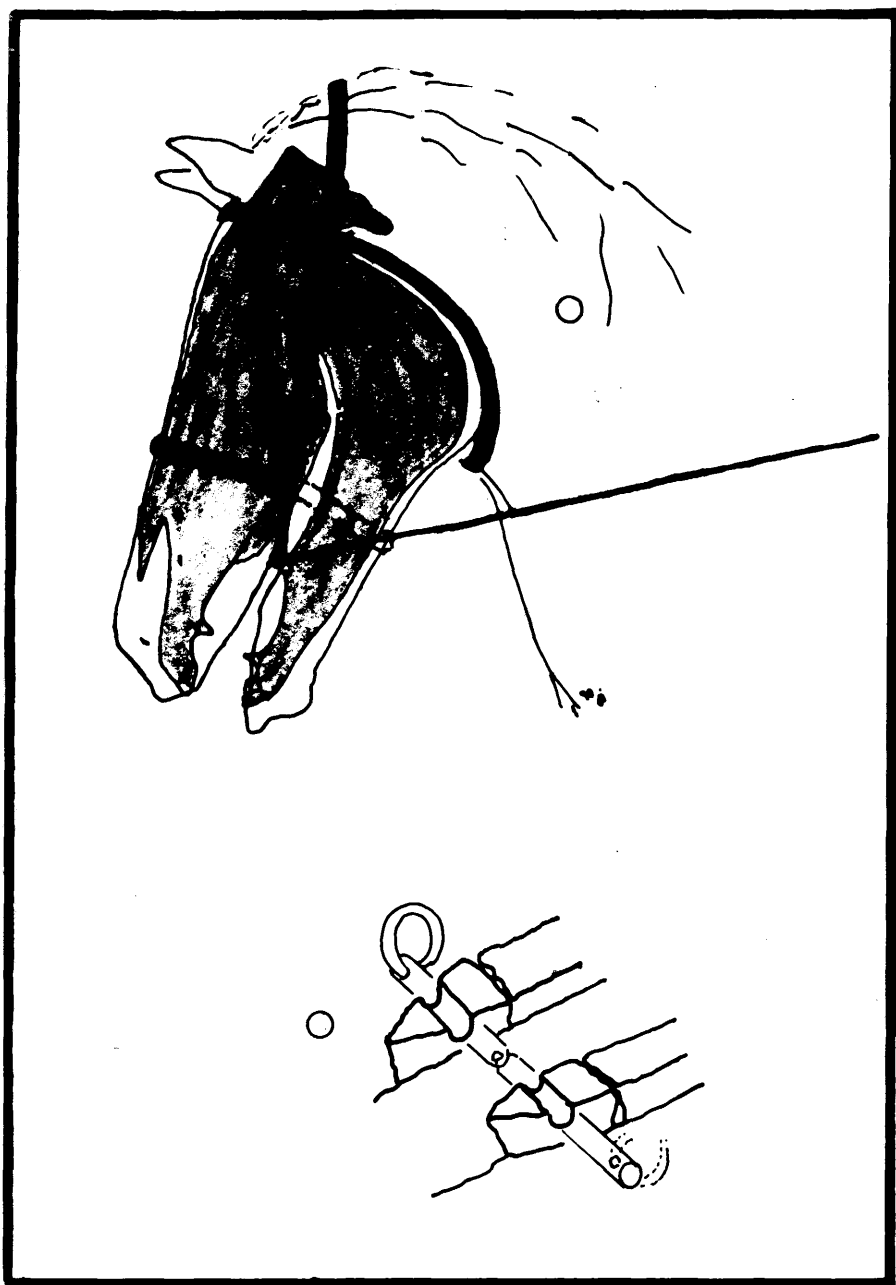
A fentiek alapján tehát a lócsontokon fellelt elváltozások alapján a lószerszám szerkezetéről, valamint bizonyos esetekben használatáról is kaptunk információkat.

1. kép

1. ábra

2. ábra

DURCH ZAUMZEUG VERURSACHTE DEFORMATIONEN AN PFERDEKNOCHEN AUS DER VÖLKERWANDERUNGSZEIT UND AUS DER ZEIT DER UNGARISCHEN LANDNAHME

Takács István

Neben der Hauptaufgabe der Archäozoologie, das heißt, neben den eng genommenen zoologischen Untersuchungen, gewinnt die detaillierte Erforschung der damaligen Verhältnisse, Nutzungen und Verwendungen immer mehr Platz.

Schon früher gelang es, die einer schlechten Gewohnheit – dem Pfostenkauen – entstandenen Abnutzungsspuren an den Reißzähnen awarenzeitlicher Pferde zu identifizieren. Die stark abgenutzten Hufe von landnahmezeitlichen Pferden bewiesen die frühzeitige Sattelung und die sehr starke Inanspruchnahme des Tieres. Diese Arbeit beschäftigt sich mit den durch Zaumzeug verursachten Deformationen und versucht sie zu erklären.

Sowohl an rezenten als auch an subfossilen Pferden konnte eine im mittleren Bereich des Nasenknochens durch Druck entstandene Knochenverdünnung und eine grubenförmige Eintiefung nachgewiesen werden. In allen Fällen erwies sich der Nasenriemen des Zaumes schuld daran. Der Grad der Deformation ist mit der Intensität der Zaumbenützung proportional. Daraus folgt, daß die mit ins Grab bestatteten Pferde, welche ähnliche Deformation an dem Nasenknochen aufweisen, bestimmt viel und oft beschrirt und geritten wurden. In diesen Fällen handelt es sich demnach nicht um irgendein Pferd, sondern um das Lieblingspferd der Verstorbenen, welches aufgeopfert und mitbestattet wurde.

Eine Erkrankung der Wirbel von alten Pferden heißt spondylithis deformans. An einer Wirbelsäule, die ein sehr fortgeschrittenes Stadium dieser Krankheit aufwies, war es möglich, auf eine wahrscheinlich vom Sattel verursachte Deformation zu folgern.

Unter normalen Umständen steht die Trense mit den Zähnen der Pferde nicht in Berührung und kann somit die Zähne nicht abnutzen. Deshalb sind diejenigen awarenzeitlichen Pferde interessant, an deren unteren beiden P1-Zähnen, sich durch die Trense verursachte, kräftige Graben befinden. Solche Graben kommen an den oberen nie vor. Diese Erscheinung kann durch das während des Rittes angewandte Abbinden des Pferdekopfes erklärt werden. Das aber weist auf die Benützung eines doppelten Zügels hin. Trotz dem Abbinden dürfte die Trense mit den Zähnen nicht in Berührung kommen. Die untersuchten Pferde lernten aber die Trense „auf Zahn zu nehmen“.

Die an Pferdeknochen beobachteten Deformationen können uns über das Vorhandensein des Zaumzeuges, über seine Konstruktion, fallweise über seine Anwendung Informationen liefern.

Причинённые сбруей изменения на костях лошадей эпохи
переселения народов и обретения родины
Такач Иштван

Наряду с собственно зоологическим изучением всё более важной задачей археозоологических исследований является выявление тонких деталей условий и методов использования животных той или иной эпохи.

Ранее уже удалось дать объяснение сбитости резцовых зубов аварских лошадей: вредная привычка грызения кольев. А сильно изношенные копыта лошадей возраста 2-2,5 лет эпохи обретения родины указывали на раннее укрощение под седло и сильную использованность. В данной статье мы представляем изменения, причинённые сбруей, и их объяснение. Как на современном, так и на субфоссильном остеологическом материале лошадей можно заметить утончение кости и углубление в виде канавки на средней части носовой кости. Удалось выяснить причину этого явления: она заключается в давлении носового ремня узды. Мера изменения кости всегда пропорциональна использованию сбруи. Итак, лошади, которых находят в погребениях и на которых наблюдаются такие изменения, были часто взнузданы и использованы для верховой езды. С хозяевами вместе хоронили животное, которое он любил при жизни и свyksя с ним.

Spondylithis deformans - болезнь позвоночника у лошадей в престарелом возрасте. На одном таком позвоночнике хорошо проступили изменения, причинённые видимо нагрузкой седла.

При нормальных обстоятельствах удила не соприкасаются с зубами лошади и не сбивают их. Поэтому представляют интерес те аварские лошади, у которых на нижнем зубе P1 наблюдаются сильные сбитые канавки, чего нет на верхних зубах. Это явление объясняется тем, что во время верховой езды голову лошади крепили, это указывает на использование двойной узды. При нормальных обстоятельствах удила не должны соприкасаться с зубами и в этом случае, но лошади, остеологический материал которых мы просмотрели, научились "брать на зубы" удила.

Итак, на основе изменений, обнаруженных на остеологическом материале лошадей мы можем получить информацию о конструкции, наличии сбруи, а также об её использовании в отдельных случаях.

EGY AVARKORI SÁRKÁNYÁBRÁZOLÁSRÓL

GRÓF PÉTER

(Visegrád, Mátyás Király Múzeum)

A népvándorlaskori-avar állatszimbolika keveréklényei között a sárkánynak az avar művészetben történő megjelenésével a 20-as 30-as években már Fettich Nándor és Csallány Gábor is foglalkozott.¹ Tanulmányaikban a későavar öntött veretek egyes állatábrázolásain véltek sárkányokat felfedezni, bár véleményem szerint – elsősorban Csallány dolgozatában – nem mindig meggyőzően.²

A jelen dolgozat tárgyát képező sárkányábrázolás, amely mind időben, mind megformálásban és technikai kivitelében eltér a Fettich és Csallány által bemutatott példáktól, az abonyi avarkori temető 292. sírjában került elő. A sírmező 361 temetkezését a Magyar Nemzeti Múzeum megbízásából Éber László majd Márton Lajos tárta fel 1900 és 1906 között. Az ásatás eredményeit és a szebb leleteket az Archaeológiai Értesítő hasábjain tették közzé.³

A kérdéses szíjvéget tartalmazó sír leletei a következők: (1. kép)

1. lemezes testű bronz csat, ívelt oldalú csatfejjel
2. ezüstözött bronz, négyzet alakú övveret, közepén kerek, rovátkolt keretben két üvegbetét, a veret négy sarkában félgömbfejes felerősítő szegecsek
- 3-8. 6 db ugyanilyen technikájú övdísz ékkődíszítés nélkül
9. kettős lemezből álló szegélyléccel ellátott félkörös végződésű ezüst nagyszíjvég, enyhén ívelt oldallal, szíj felőli végén rovátkolt szalagdísszel és két szegecslyukkal. Az előlapon bekarcolt sárkányábrázolás.

A sírhoz tartozott még egy négyszögletes vascsat és egy vaskés, amelyek elkallódtak.

A feltárásról csak egy vázlat készült, ezért a sír pontos helyét a temetőn belül nehéz lokalizálni. Az avar koron ill. a sírmezőn belüli datálást csak az övdíszek és környező temetkezések leleteinek tipológiai vizsgálata alapján kísérelhetjük meg. A 292. sír kőbetétes díszítése, a szíjvég oldalléces megoldása és a környező sírok lemezes veretei a 670. utáni ún. középvavar korszakra utalnak. A szíj felőli végződés bordázott szalagdíszre a kora avarkorban is megtalálható, de az abonyi példány alattányi⁴, jános-

¹ Fettich Nándor 1923-26. 157-172.

² Csallány Gábor 1933-34. 227. LXVII. tábla

³ Éber László 1901. 289-301. Éber László 1902. 241-263. Márton Lajos 1904. 308-318 Márton Lajos 1906. 31-37. Gróf Péter 1982.

⁴ Kovrig Ilona 1963. 98. sír XLVII. tábla, 8-15. 226. sír L. tábla 6-14.

hidai⁵ és cikói⁶ párhuzamai is megerősítik a 670. utáni kelteződést. A cikói 51. sír nagyszíjvégének előlapján bekarcolt szalagfonat, nap /?/ és hold /?/ ábrázolás látható, amelyhez hasonló díszítést a kabai ezüst lemezes nagyszíjvégen is láthatunk.⁷ A kabai lelet publikációjának illusztrációiból nem derül ki, volt-e a nagyszíjvégnek oldalléce vagy sem, mivel ez a megoldás elsősorban a VII. század második felére jellemző.⁸ A kabai temetkezés idejét Csallány Dezső a 610-640-es évekre teszi, amelyet a sírban levő nagygömbös fülbevaló és a hosszúfülű kengyel is megerősít, bár ezen tárgytipusok néhány évtizedes továbbélését nem zárhatjuk ki.⁹

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy az abonyi temető 292. sírja a 670. utáni évekre keltezhető, s a IX. század elejéig használt köznépi sírmező legkorábbi sírjai közé tartozik.

Az elmúlt évtizedekben az abonyi leletekre többször hivatkoztak, sőt a 292. sírt újból le is közzölték, de csak megfelelő restaurálás és alapos vizsgálat után lehetett felfedezni az előlapon levő szíjszorító felé néző sárkány képét.¹⁰ (2. kép)

A tátott szájából hegyes nyelv lóg ki, fején felül két szarva vagy taraja van, alul szakállra emlékeztető ívelt, hegyesedő nyúlványokat láthatunk, ugyanilyenek ágaznak ki a kigyószerűen csavarodó test törzséből és a 3 alsó végtagból /?/ is. A test külső és belső vonalait sűrű zegzug vonallal jelölték, a testvonalon belül poncolt pontozással díszítették. A körvonalakat himbavasra emlékeztető, élben végződő szerszámmal rovátkolták. Az állat feje mögött – testvonalon belül – egy ugyanilyen technikával készült kis állat, sárkány /?/ látható, fejével a szíjvég egyenes végződése felé.

A sárkánnyal kapcsolatos hiedelmek mind az öt kontinens népeinél megtalálhatók az ókortól napjainkig, amint erre a néprajzkutatók, elsősorban Róheim Géza is számos bizonyítékot szolgáltat adatgazdag, térben és időben nagy egységeket átfogó cikkében, amelyet a népvándorláskori állatszimbólika szempontjából nem árt óvatosan kezelni.¹¹

Egy avar harcos övén levő sárkányábrázolás esetében vizsgálódásainkat a kínai, az iráni és az általuk erősen befolyásolt közép- és belső-ázsiai nomád népek hitvilágának körében célszerű folytatni. A kereszténységben a sárkány egyértelműen a Gonosz, a Bűn jelképe. A sárkány hitvilágbéli megjelenését a vallástörténeti kutatás viszonylag későre, az ókori keleti birodalmak létrejöttének kezdetére teszi, összefüggésbe hozva a sárkány általános termékenységsszimbólum voltát az öntözéses gazdálkodással. A görög-római vallás sárkányképzetével most nem foglalkozhatunk, bár a görög művészetnek a szkíta állatstílusra gyakorolt hatása szempontjából indokolt lenne.

⁵ Erdélyi István 1958. 16. sír X. tábla 1-5. 125. sír XXVII. tábla 18-26.

⁶ Somogyi Péter 1984. 51. sír 5. tábla 1-3.

⁷ A cikói 51. sír nagyszíjvégének díszítése az abonyihoz hasonlóan zegzug vonallal történt, mint ezt Somogyi Péter szíves szóbeli közléséből tudom.

⁸ Csallány Dezső 1963. 1. kép 2., 2.kép 1-1a.

⁹ A kabai szíjvéghez igen közeli díszítésű cikói nagyszíjvég a Somogyi Péter által is középvárnak meghatározott 51. sírből került elő, amely szintén nem zárja ki a kabai lelet későbbre datálásának lehetőségét.

¹⁰ Marosi Arnold-Fettich Nándor 1936. 72. 29. kép

¹¹ Róheim Géza 1911. 129-142., 193-209.

A sárkány formai megjelenésében – a griffhez hasonlóan – keveréklény. A legjellemzőbb kígyószerű test mellett számos állat: hal, párduc, oroszlán, kecske, kutya, farkas, ragadozó madarak stb. egy-egy szignifikáns testrészéből állhat. A sárkány által hordozott jelképek, tulajdonságok közül számos megtalálható a kínai, az iráni, az ázsiai török népek és a germánok hitvilágában is. Ilyenek az emberré ill. más állattá történő átváltozás képessége, a kincsőrző és a tudást, a bölcsességet hordozó szerep. Ezekre mind a iráni, mind a kínai sárkányképzetek körében, de az ún. Verses Edda által megörökített ógermán Szigurd vagy Szigfrid mondában is találunk példát. Szintén több helyen megtalálható a sárkány totemisztikus lényből hatalmi szimbólummá válása is. Kínában a Han-dinasztia óta, Iránban Sasanida kortól vált a császári ill. az uralkodói hatalom szimbólumává. Dzsingiz és Batu kánt sárkányos tegezzel és fjtartóval jelenítették meg egy XVIII. századi kínai ábrázoláson; kérdés, hogy az Aranyhorda korában is uralkodói jelkép volt a sárkány, vagy a kialakult kínai hagyomány megnyilvánulásával állunk szemben. (3. kép)¹² A sárkánykultusz legmélyebben a kínai hitvilágban jelenik meg. Az említett hatalmi jelkép-szerepen túl a nagyszámú sárkány különböző princípiumok hordozója. Eredetileg tengeristen, az állatok királya és teremtője, majd az istenek országának őrzője, kocsijukat húzó, kincset őrző csodás lény, a keleti égtáj és a tavasz mítikus állata, a férfi (jang) pozitív, életet, fényt, tudást jelentő princípium jelképe, a női (jin) negatív princípiummal szemben. Több formában ábrázolták, de jellemző a kígyószerű test, a 4 láb, a hegyes fark, tátott száj, fogak, kilógó nyelv, a fejen szarvak ill. taraj – néha a hátán végig látható –, hegyes fül, a száj alatt szakáll, esetenként szárnyak. Szerepelt kerámián, fémtárgyakon, képeken, domborműveken és igen nagy számban selymeken. (4. kép 1.)

Tulajdonságaiból, funkcióiból adódóan nem gonosz, hanem hatalmas és jóságos természetfeletti lény, amelyet nem lehet, nem is érdemes legyőzni, helyette ki kell engesztelni a rossztól, elemi csapásoktól stb. való védelem érdekében.¹³

A közép-ázsiai térség népeinek hitére, kultúrájára – Kína mellett – az iráni Sasanida királyság gyakorolt jelentős hatást. A perzsa zoroasztrianus vallás dualizmusa, a Jó és a Rossz állandó harca rányomta bélyegét a sárkánnyal kapcsolatos hiedelmekre is. A szemurv vagy szimurg kutyafejű, kutya- vagy oroszlánlábú, halpikkelyes testű, kétszárnyú, pávafarkú csodás keveréklény, a víz és levegő ura fontos szerepet tölt be az iráni hitvilágban és irodalomban. Lehet ártó, gonosz és lehet jó, segítő, a legfőbb tudás letéteményese. Firdauszi művében, a Királyok Könyvében a szemurv mellett egy másfajta, akár a magyar és európai népmesevilágban is ismert sárkánytípus is szerepel, amely egy forrás felett él, azt őrzi, s a szomszédos város lakói minden éjjel öt ökröt visznek a szörnyetegnek életükért cserébe.¹⁴

A (páva)sárkány hatalmi szimbólumként és rontáselűző jelleggel szerepel a perzsa uralkodók hatalmas reliefjein, a vadászó király díszes ruháján. A legszebb példa erre II Khosrau Taq-e Bosztan-i emlékműve.¹⁵ A pávasárkányt textileken, fémedényeken jelenítették meg, jellegzetes gyöngysor keretben.

¹² G. A. Fjodorov-Davidov 1983. 61. kép Vászary István 1986. 29., 83.

¹³ Miklós Pál 1973. 141-144.

¹⁴ Firdauszi, Királyok Könyve 1959. 42-43., 98-101., 272-274.

¹⁵ A.U. Pope 1967. Vol. VII. 165-166.

A nomádokhoz- türkökhöz, avarokhoz is – a kínai és az iráni sárkányábrázolások legnagyobb mértékben selymeken juthattak el. A selyemkereskedelem zömmel a kínai császárságot a Han-dinasztia óta a Belső-Közép-Ázsián és Iránon keresztül Bizánccal összekötő ún. Selyem Úton történt, amelynek ellenőrzése az érintettek számára alapvető gazdasági érdek volt. Az út fontos állomása Nyugat felé Kelet-Turkesztánban (ma Kína Hsin-chiang tartománya) a turfáni oázis. A kedvező földrajzi adottságokkal rendelkező terület a perzsa, kínai és nomád kulturális kapcsolatok ideális színterévé válhatott. A 6. századtól a türk kaganátus ellenőrizte a Selyem Út belső-közép-ázsiai szakaszát. A türkök nagymennyiségű selymet követeltek adóként Kínától, amit ők közvetítettek tovább Nyugat felé. A Tang-dinasztia első évtizedeiben a 7. század ötvenes éveiben Kína szétzúzza a nyugati türk kaganátust és kiterjeszti befolyását a Balhas tóig ill. Sogdiana egy részére is. A 670. utáni avar hullám megindulása összefüggésbe hozható a kínaiak nyugati expanziójával.¹⁶

Turfán vidékén Stein Aurél végzett régészeti kutatásokat Astana falu mellett, a turfáni előkelőségek sírjait tartalmazó temetőben. A bizánci és perzsa érmeikkel a 6. század második felére datált temetőben a halottakat, a kínaiaktól átvett szokással, selyembe burkolták. Az egyik sír halotti szemfedője gyöngysordíszes sasanida selyemből volt, kínai felirattal.¹⁷ Nyilvánvaló, hogy ugyanígy – türk közvetítéssel – kínai selymek is eljuthattak Nyugatra. A Tang-korban alakul ki az ún. „sárkány köntös” viselete a császári udvar körében, amely ruhadarab adóként vagy zsákmányként a nomádokhoz is eljuthatott.¹⁸ (5. kép 1.)

A sárkányábrázolásnak iráni fémtárgyakon az avarokhoz történő odakerülésének egyik lehetőségére két magyarországi középváros leletgyűjtés, a Bp.-Tihanyi téri temető 5. sírjában és a kiskőrös-vágóhídi temető 1. sírjában levő ezüst kelyhek feliratának megfejtési kísérlete hívta fel a figyelmet. A feliratokon szereplő pendzikenti és buxarai hephthalita uralkodókat az 560-565-ös türk hadjárat döntötte meg. A türkökhöz hadizsákmányként került két ezüstkehely – más perzsa ezüstitárgyakhoz hasonlóan – több mint 100 év múlva a 2. avar hullám leletanyagával együtt jelentkezett a Kárpát-medencében.¹⁹ A türk támadást megelőző évtizedek szogdiai előkelőségeinek szemurv-val díszített és védett ruháit a pendzikenti, afrasiabi freskókon láthatjuk. (6-7. kép)

Az abonyi sárkány formai jegyei a fej, a szarv- és szakállszerű nyúlványok és az alsó végtagok, a csavart test, a szárny hiánya vagy annak jelzésszerű megjelenítése inkább a kínai sárkánytípus felé utal, ehhez képest azonban erősen stilizált, s mind a rajz, mind a technika nomád, valószínűleg avar mester műve. Az avar férfi övén viselt sárkányos szíjvédő – középréteghez tartozó sírról lévén szó, hatalmi jelképről nem beszélhetünk – egyértelműen azt az óvó-védő szerepet töltötte be, ami a belsőázsiai sárkányképzetekben erőteljesebben jelentkezett.

¹⁶ A selyem meghatározó szerepére a kínai-türk kereskedelmi és háborús kapcsolatokra Ecsedy Ildikó 1979. 36-52., 78-164.

¹⁷ Stein Aurél 1928. II. 549-718. A turfáni viszonyokról és az astanai temetőről legutóbb összefoglalóan Benkő Mihály 1987-88. 169-200.

¹⁸ Horváth Tibor 1965. 8.

¹⁹ Harmatta János 1987-88. 144-152.

Az abonyi sárkányábrázolás – sajnos időben kissé távoli – párhuzama az 1. századi, baktriai öntött arany szíjvégen látható a Tillja Tepe-i leletből.²⁰

A sárkány tátott szájával a szíjszorító felé néz, csavart kígyószerű testtel, hegyes fülekkel /?/ és maga alá húzott lábakkal ábrázolták. (4. kép 2.)

Sárkányfejjel díszítették a koreai Silla királyság területén talált türk-avar típusokra emlékeztető, 7. századi egyenes pengéjű kard markolatgyűrűjét.²¹ (4. kép 3.) A sárkánnyal díszített kardok hatalmi jelkép szerepére és egész Euráziában történt elterjedésére László Gyula is felhívta a figyelmet, a – véleménye – szerint sárkányábrázolással díszített, prágai Szent István kard elemzésekor.²²

Megformálásában az abonyihoz hasonló sárkányt a Bolsije Tigani temető 24. sírjában levő ezüst, lemezes szíjvégen találunk, szárnyakkal ellátva. Ugyanezen sírban egy ovális övdíszben az iráni szemurv karcolt rajza szerepel. (4. kép 4.) A 8. század második felére keltezett temető türk fennhatóság alatt élő lakosságára díszítményeinek formakincsével kapcsolatosan, Halikov iráni és szogd hatásokat hangsúlyoz.²³

Az abonyi sárkányábrázoláshoz megformálásában és technikájában hasonló – jelen tudomásom szerint – a Kárpát-medence avar emlékanyagában nem ismert. Az eddigieken túli sajátossága az ábrázolásnak a sárkány testén belül levő kis sárkány /?/ motívuma. Kérdés, hogy a szkíta művészetből ismert nagyobb állat testén belüli kisebb állat képéről van-e szó, vagy egy vemhes állatról. Ez utóbbi megfelelne a sárkány termékenység-szimbólum voltának. Vemhes állat ábrázolást csak egy időben igen távoli, hallstatti kori disznót formáló lemezes fibuláról ismerek. (4. kép 5.)

A magyarországi népvándorláskori emlékanyag sárkányábrázolásainak eredeztetésével Fettich Nándoron és Csallány Gáboron kívül Felvinczi Takács Zoltán is foglalkozott. Nézete szerint az eurázsiai nomád állatstílus pontos kínai előképekre vezethető vissza és az egész művészeti stílus ihletőjének a kínai művészetet tartotta. Vele szemben inkább Supka Géza véleményével érthetünk egyet, aki nemcsak a „közép-ázsiai törökség” önálló művészeti képességét hangsúlyozta, hanem annak Kínára gyakorolt hatását is feltételezte.²⁴

Összefoglalóan a következőket szeretném megjegyezni:

- az abonyi temető 292. sírjának tárgyai a 670 utáni ún. középvavari kor elejének jellegzetes tárgytípusai közé sorolhatók
- feltételezésünk szerint a nagyszíjvég sárkányábrázolása a Közép-Ázsián keresztül közvetített belső-ázsiai, valószínűleg kínai előképekre vezethető vissza
- feltehetően rontáselűző, óvó-védő, babonás céllal szerepel az avar férfi övén, ez a funkció közismert a tárgyalt régió sárkányképzeteiben
- a szíjvég a Kárpát-medencében is készülhetett, de tulajdonosa vagy felmenői Közép-Ázsia térségében ismerkedhetett meg a sárkánykultusszal.

²⁰ V. Sarianidi 1985. 98. kép 1986. 324.

²¹ Aki Ito 1971. I-II. 107., 108. ábra

²² László Gyula 1975. 335-342.

²³ E. A. Chalikova-A. H. Chalikov 1981. 52-59.

²⁴ Felvinczi Takács Zoltán 1915. 65-79. Supka Géza 1915. 341-358.

A jelen dolgozatban egy, egész Euráziában elterjedt mitológiai motívum avar-sághoz történt eljutásának egyik feltételezett lehetőségét vetettük fel, jórészt történeti érvek alapján.

Feltevésaink megerősítéséhez az avar emlékanyag, az iráni és a kínai előképek ismeretén túl, a két birodalom szomszédságában élő nomád népek művészetéből szükséges további párhuzamokat találni.

IRODALOM

Aki Ito

1971 Zur Chronologie der frühsillazeitlichen Graber in Südkorea I-II. München

Benkő Mihály

1987-88 Halotti maszk és sírobulus Antik Tanulmányok 1987-88 2. szám 169-200.

Belenizki A.M.-Belous D.W.

1980 Mittelasien – Kunst der Sogden Leipzig

Chalikova E.A.-Chalikov A.H.

1981 Altungarn an der Kama und im Ural Régészeti Füzetek Ser. II. No. 21. Budapest

Csallány Dezső

1963 A kuturgur-bolgárok(hunok) régészeti hagyatékának meghatározása Arch. Ért. 1963 2. szám

Csallány Gábor

1933-34 Avarkori és IX-XIII. századi leletek a szentesi múzeumban Dolgozatok

Ecsedy Ildikó

1979 Nomádok és kereskedők Kína határán Budapest

Ecsedy Ildikó

1990 Hétköznapiak és ünnepek a régi Kínában Budapest

Endrei Walter

1967 Silk fabrics of grave 1 at Hana AAH 19 1967 423-428.

Erdélyi István

1958 A jánoshidai avarkori temető Régészeti Füzetek Ser. II. 1.

Felvinczi Takács Zoltán

1915 A belsőázsiai népek művészetének alapformáihoz Arch. Ért. 1915 1-2. 65-79.

Fettich Nándor

1923-26 Sárkányábrázolások a magyarországi népvándorláskori emlékanyagban Arch. Ért. 1923-26 157-172.

Firdauszi

1959 Királyok Könyve Budapest

Fjodorov-Davidov G.A.

1983 Az Aranyhorda földjén Budapest

Garam É. – Kovrig I. – Szabó J.Gy. – Török Gy.

1975 Avar finds in the Hungarian National Museum Cemeteries of the Avar Period (567-829) in Hungary Vol. 1.

Gróf Péter

1982 Az abonyi avarkori temető, szakdolgozat Budapest

Harmatta János

1987-88 Hephthalita feliratok avar lelettárgyakon Antik Tanulmányok 1987-88 2. szám

Horváth Tibor szerk.

1965 Kelet ázsiai selymek és lakkok a XI. századtól napjainkig Katalógus a Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum XLIII. kiállításához Budapest

Kiss G.-Somogyi P.

1984 Tolna megyei avar temetőik Dissertationes Pannonicae Ser. III vol. 2. Budapest

Kovrig Ilona

1963 Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán Archaeologia Hungarica Series Nova XL Budapest

László Gyula

1975 Jegyzetek a prágai Szent István kardról Alba Regia 1975 335-342.

Marosi Arnold – Fettich Nándor

1936 Dunapenteleki avar sírleletek Archaeologia Hungarica XVIII. Budapest

Miklós Pál

1973 A sárkány szeme Budapest

Pope A.U.

1967 Survey of Persian Art from Prehistoric Times to Present Vol. I-XII. London and New York

Róheim Géza

1911 Sárkányok és sárkányölő hősök Ethn. XXII. 129-142., 193-209.

Sarianidi V.

1985 Bactrian Gold Leningrad

Schafer E.II.

1969 Das Alte China TIME-LIFE International (Nederland) N.V.

Stein Aurel

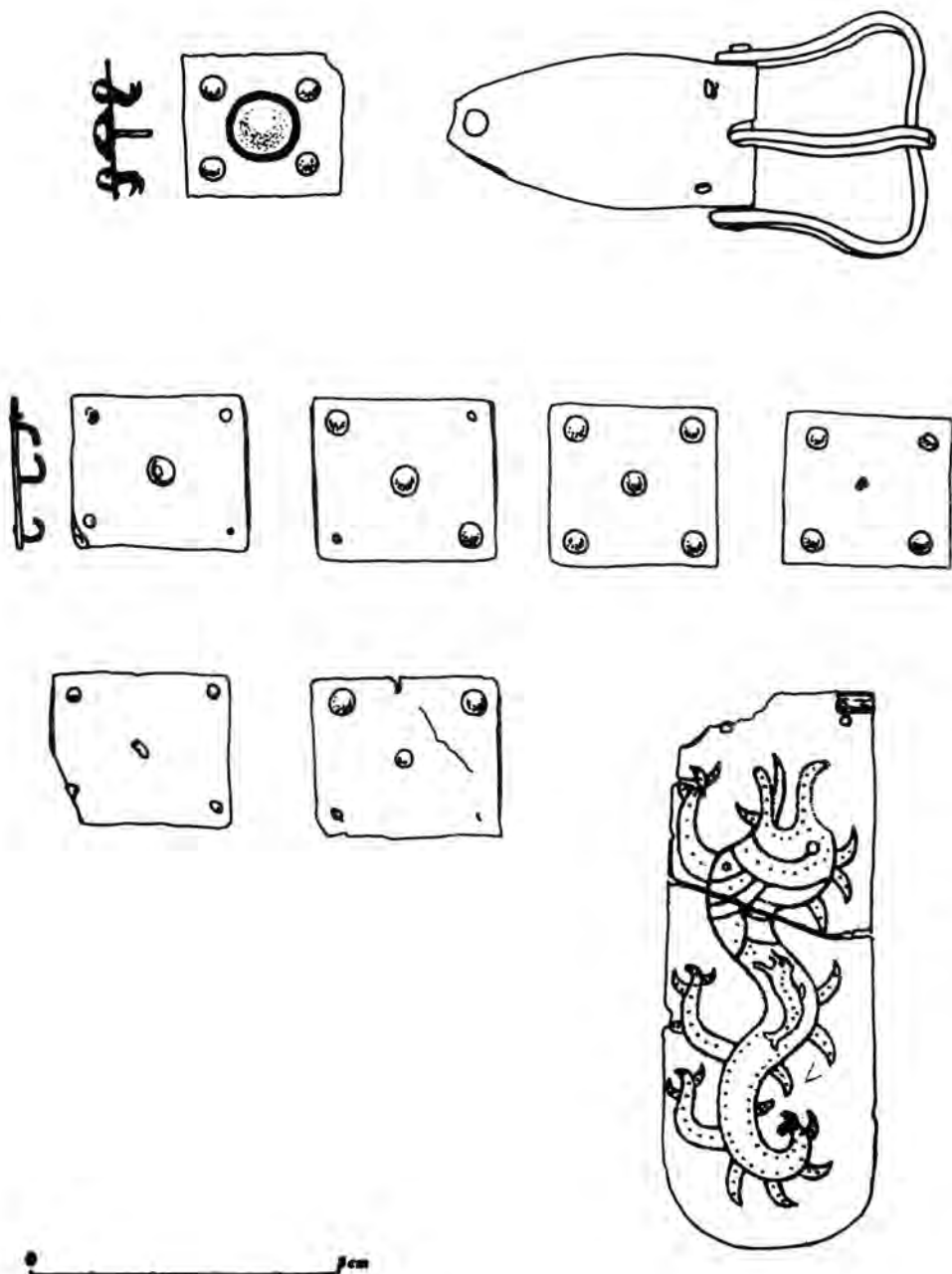
1928 Innermost Asia Oxford

Supka Géza

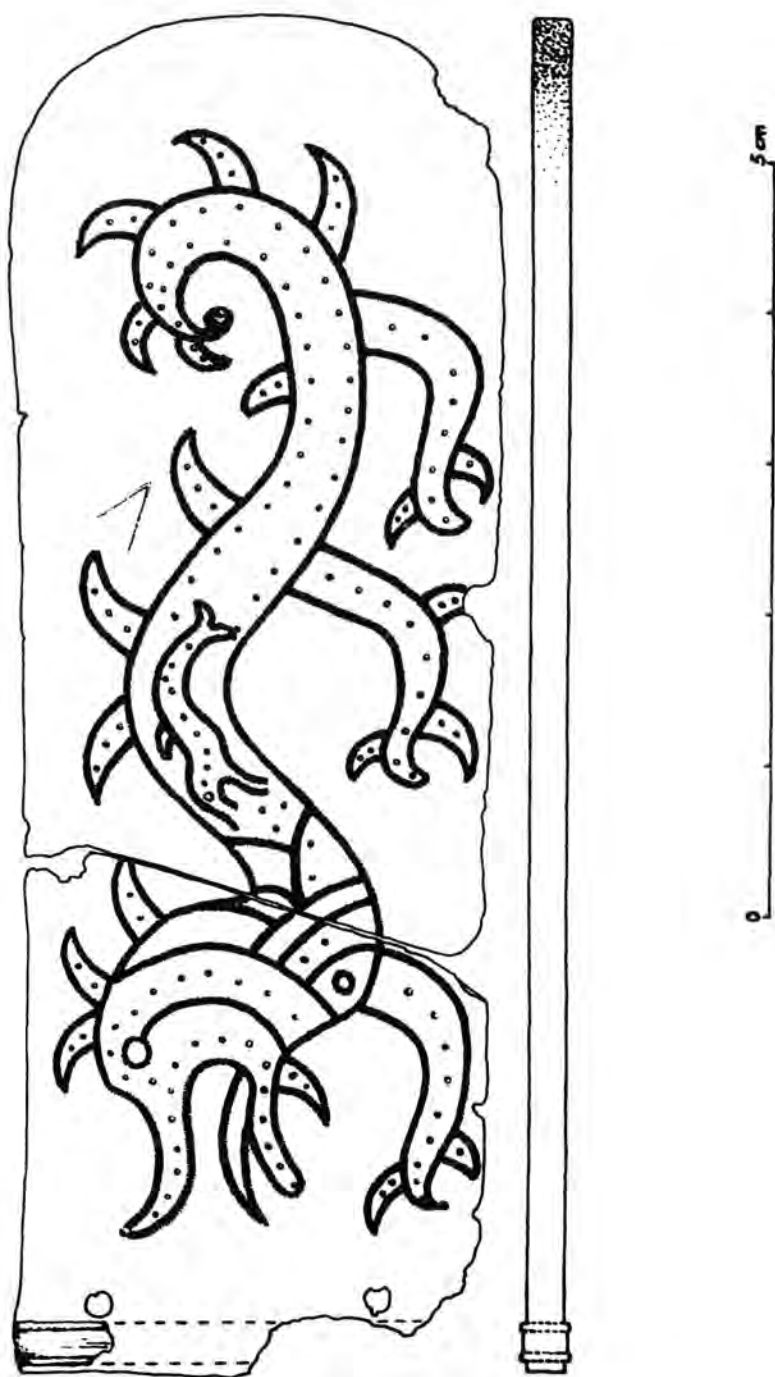
1915 „A belsőázsiai népek művészetének alapformáihoz” Arch. Ért. 1915 1-2. 341-358.

Vásáry István

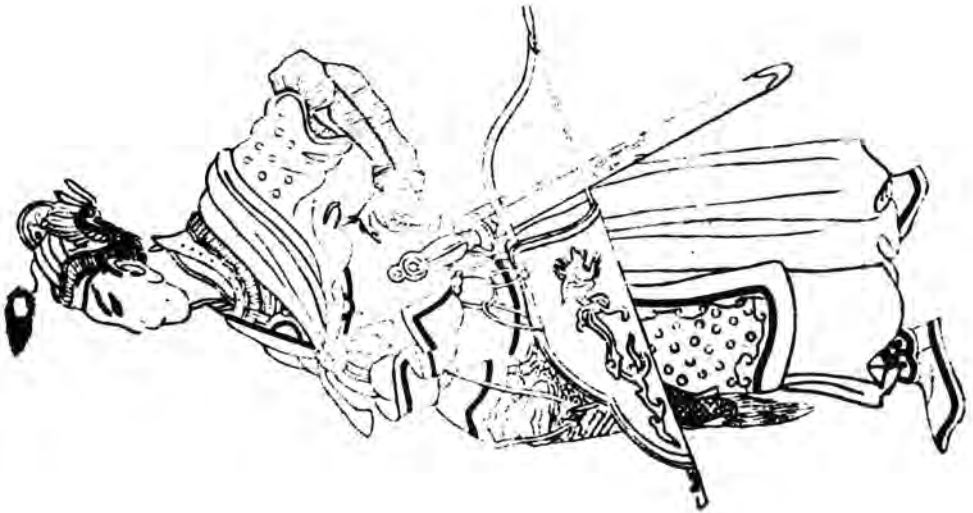
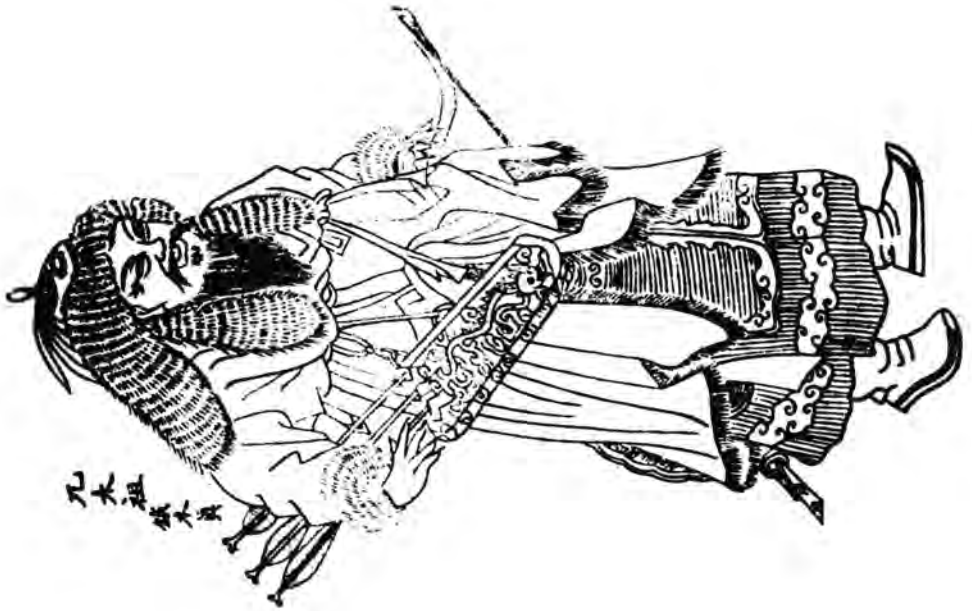
1986 Az Aranyhorda Budapest

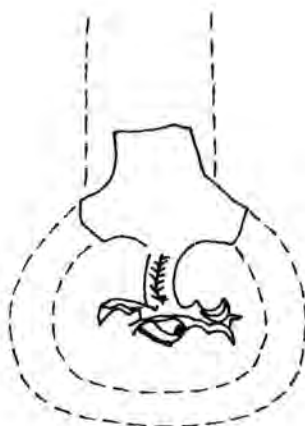
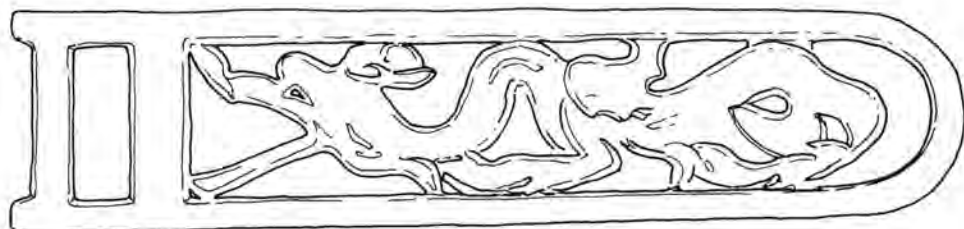
1. kép: A 292. sír leletei

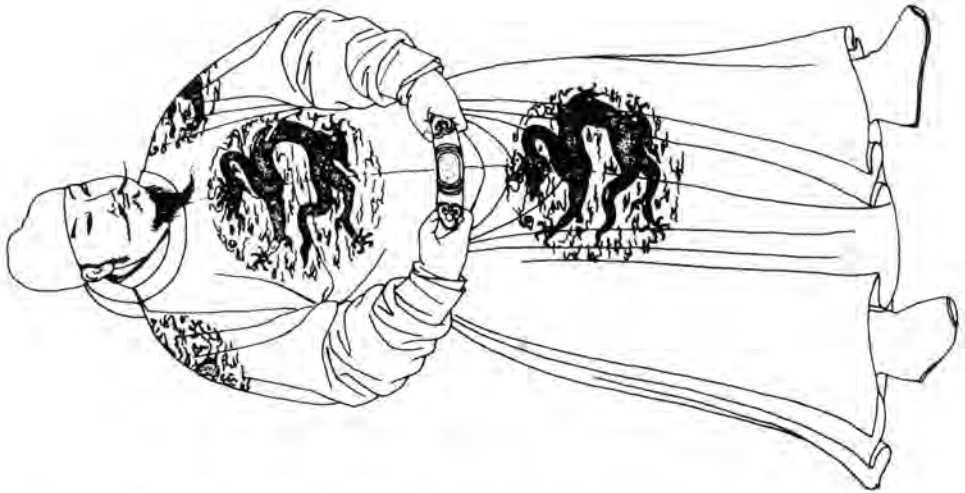
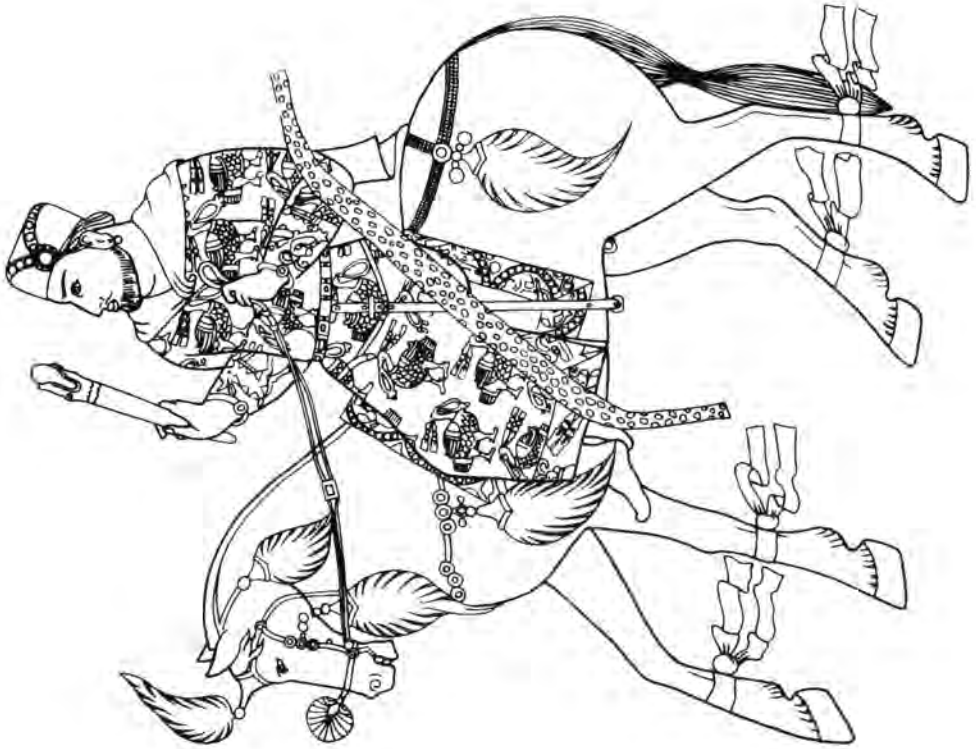
2. kép: A sír nagyszíjvégének előlapi ábrázolása

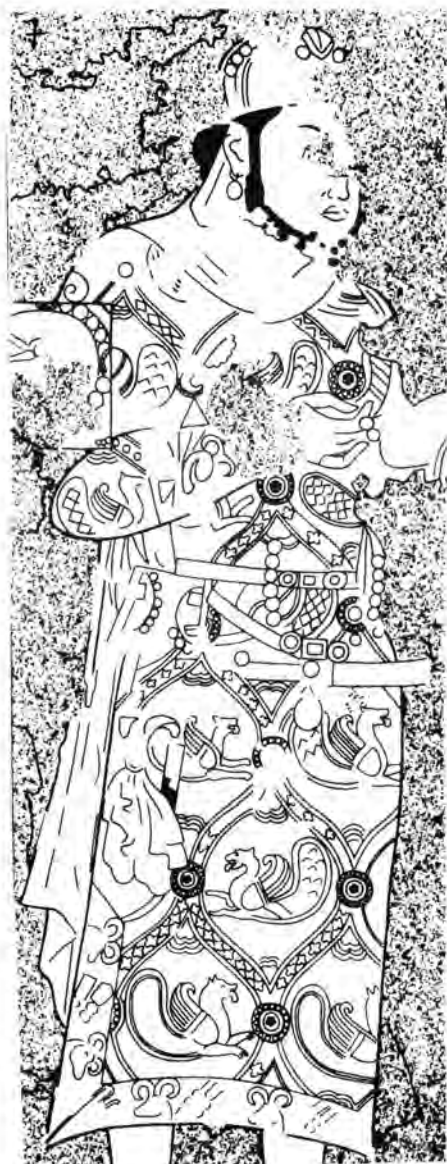
3. kép: 1. Dzsingisz kán (Vásáry I. nyomán), 2. Batu kán (Vásáry I. nyomán)

4. kép: 1. Sárkányábrázolás Han-kori domborművön (Ecsedy I. nyomán), 2. Tülja tepe-i sárkányábrázolásos szíjvég (Sarianidi nyomán), 3. Koreai 7. sz.-i sárkányábrázolásos kard (Aki Ito nyomán), 4. A Bolsije Tigani 24. sír (A. H. Chalikov nyomán), 5. Kelta vemhes állatalakos fibula (Márton L. nyomán)

5. kép: 1. Tai Tsung császár a Tang dinasztia alapítója sárkányos köpenyben (Hornják László rajza E. H. Schaffer nyomán), 2. Afrasziabi előkelőség (Belenizki nyomán)

6. kép: 7. sz.-i afrasziabi és mervi falfestmények (Belenizki nyomán)

7. kép: Pedzickenti istenábrázolás szemurvval (Belenizki nyomán)

ÜBER EINE AWARENZEITLICHE DRACHENDARSTELLUNG

Gróf Péter

Das Thema dieser Arbeit ist die Auswertung einer Riemenzunge mit Drachendarstellung aus dem Grab 292 des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Abony. Das Gräberfeld wurde von Éber László und Marton Lajos teilweise freigelegt und in den Jahrgängen 1901, 1902, 1904 und 1906 der *Archaeologiai Értesítő* veröffentlicht.

Die versilberte große Riemenzunge und die Gürtelbeschläge aus dem Grab 292 lassen sich auf Grund ihrer Analogien in die Jahrzehnte nach 670 datieren. Auf der großen Riemenzunge befindet sich eine eingeritzte Drachendarstellung, welche in dem awarischen Fundgut, dem gegenwärtigen Forschungsstand, ohne Analogien steht. Innerhalb der schlangenartigen Körperlinien ist ein kleiner eingeritzter Drache (?) zu sehen.

Der Drache, welcher, wie der Greif, ein Mischwesen ist, verkörpert positive Eigenschaften in der östlichen Mythologie. In der chinesischen Glaubenswelt ist der Drache das Symbol der Gewässer und der Fruchtbarkeit und – sogar nicht nur in China – verkörpert er Macht und Würde. Eine ähnliche Rolle spielte der Senmurv in der Religion des Sassanidischen Reiches.

Anhand formeller Merkmale steht der Drache von Abony den chinesischen Drachendarstellungen näher. Seinem innerasiatischen Ursprung widerspricht jedoch der Umstand, daß das Fundmaterial der nach 670 im Karpatenbecken angekommen Völker mittelasiatischer Herkunft ist.

Die Frage könnte durch die Verfeinerung der awarenzeitlichen Chronologie und durch die von dem Gesichtspunkt der awarischen Tiersymbolik aus behutsam durchgeführten Untersuchungen der räumlich und zeitlich sehr verbreiteten Drachendarstellungen gelöst werden.

Об одном изображении дракона аварской эпохи
Гроф Петер

Темой доклада является анализ наконечника ремня с изображением дракона. Наконечник был найден в погребении 292 аварского могильника в Абоне и опубликован Ласло Эбером и Лайошем Мартоном в журнале *Archaeologiai Értesítő* за 1901, 1902, 1904 и 1906 годы.

Посеребренные, пластинчатые большой наконечник ремня и накладки на пояс погребения 292 на основании аналогий датируются десятилетиями, последовавшими после 670 г. На большом наконечнике видно изображение дракона, подобные изображения в аварском материале на сегодняшний момент неизвестны. Внутри змеевидного контура тела процарапан маленький дракон (?). Дракон, являющийся, как и грифон, смешанным существом, обладает положительными качествами в восточной мифологии. В китайской мифологии он символ вод, плодородия и пр., а также символ власти – и не только в Китае. В образе павлино-дракона он играл также важную роль в религиозной жизни иранской империи Сасанидов. На основе формальных признаков абоньский дракон больше всего похож на китайские изображения. Центральназиатскому происхождению противоречит факт того, что материал аварской волны, появившейся в Карпатском бассейне после 670 года, и частью которой явились погребенные позже в абоньском могильнике, принято считать среднеазиатского происхождения.

Разрешению вопроса может способствовать уточнение хронологии аварской эпохи, а также детальный и осторожный анализ изображений дракона, как мифического существа, распространенных и географически и хронологически.

EGYEDI DARABOK A KÉSŐ AVAR NAGYSZÍJVÉGEK ÁLLATKÜZDELMI JELENETET ÁBRÁZOLÓ ANYAGÁBAN

FANCSALSZKY GÁBOR
(Budapest, MTA Régészeti Intézet)

A késő-avar öntött bronz övdíszek¹ alakos ábrázolású darabjait több csoportba oszthatjuk. A legismertebb az ún. állatküzdemi jelenet (2 ragadozó támad egy patás állatra), ez a legnagyobb csoport. Önálló köre van azonban az emberábrázolásnak, a medalionba foglalt állatoknak (ezek általában oroszlánok), a sorban álló 2,3 vagy 4 griffnek; a technika szerint elkülöníthetők az áttört és keretbe foglalt darabok, de előzményeiknek, a közép avar préselt griffes vereteknek a száma és jelentősége is fontos. Mindegyik csoporton belül jellemző az egyes tárgyak minőségi különbsége, a kompozíció értelmezésének problémája és megfigyelhető az egyéni megfogalmazás kísérlete. Ennek megfelelően mindegyikben találunk egyedi darabokat, amelyek valamilyen szempontból kiemelkednek a többi közül. Jelen dolgozatomban az állatküzdemi jelenet érdekesebb típusait vizsgálom. Az egyediség itt részben az állatalakok fantáziadúsabb vagy művészileg sikerültebb megfogalmazásában, illetve az ábrázolás más barbár művészetekből is ismert elszalagosodásában és felbomlásában nyilvánul meg. A hagyományos kompozíción a bal oldali ragadozó (az antik ábrázolásokon griff vagy oroszlán) alulról harap a középső patás állat (szarvas, tehén vagy ló) hasába, jobb mellső karmos lábával fel is hasítva azt, míg a jobb oldali támadó felülről a nyakszirtjébe harap, jobb mellső lábával pedig a hátába kap. Ez eredetileg egy lendületes hullámvonal kompozíció a mediterrán művészet orientalizáló korszakából, majd az antik mozaikok jellemző keretjelenete lesz, amely a szkita anyagba is ornamentalsként kerül át², csak sokkal profiláltabb kidolgozásban. (1. kép 1-3., 2. kép 1-4.). A késő avar bronzművesség általam vizsgált anyagában 275 nagyszíjvég közül 101-en látható ez a kompozíció, kétségtelenül ez a legnagyobb csoport, de azért ez a jelenet nem kizárólagos jellemzője ennek az anyagnak. Az összkép szempontjából fontos még megemlíteni, hogy a griffes és indás csoport szétválasztását véleményem

¹ Jelen dolgozat a szerző készülőben levő nagyobb munkájának (Állat- és emberábrázolás a késő-avar övvereteken) előadás formájában feldolgozott kisebb részlete, ezért az általános megállapítások részletes indoklását és jegyzetelését itt elhagytuk, hiszen ezek az egész anyag ismeretéből következnek – lásd majd ott.

² Etruszk szarkofágok: Vulci – Kenediné Szántó Livia 1977. 111., 58. rajz; Tarquinia – Romanelli, Pietro 99.; 49. kép. Antik görög ábrázolások: Olynthos, mozaik: alapkölés: Robinson, D. M. 1933. Taf. 12., a mi szempontunkból érdekesebb összefoglalás: Salzman, Dieter 1982. 99. Taf. 13. (Kat. 78.); Musseria, terrakotta: Lullies, Reinhard 1962. Taf. 17.4.; Szkita anyag: Csertomlik, fejdísz: Brasinszkij 1985. 63. 62. kép.; Tolsztaja Mogila, nyakék: Brasinszkij 1985. 107. 90. kép

szerint cáfolja az a tény, hogy a fenti 275 nagyszíjvég közül 160-nak indás a másik oldala, a fennmaradó darabok nagy része pedig áttört technikával készült (24), vagyis a két oldal ugyanolyan, 29 pedig emberábrázolásos. Különösen jellemző ez az állatküzdelmi jelenetek szokványos megoldású darabjaira, ahol szinte minden esetben ún. laposindák találhatók a túloldalon.

Rátérve az egyedi megfogalmazású darabokra, jelentőségükre mi sem jellemzőbb, mint hogy szinte minden népszerű összefoglalásban és jelentős szintézisben ezek jellemzik a képanyagban a késő-avar bronzművéséget.

Az *első csoportba* a művészileg legjobban sikerült darabok tartoznak. Az egyik legszebb a zilahi (Zaláu, Rom.)³, több okból is. (3. kép 1.) Készítője nem a szokványos sémát követi, a hullámvonal helyett térkitöltést alkalmazott, és az állatok is jól felismerhetők. A griffnek szabályos sascőre van, szárnya az ún. lant alakú, a farok is klasszikus megoldású, a karmok jellegzetesek. A szarvas agancsa messze a legjobban sikerült az összes hasonló ábrázolás közül, megvan mind a négy lába, menekülő mozgása lendületes és élétszerű, ezzel a szasszanida nyújtott galopphoz is kapcsolódik a kép (lásd a klárafalvai vadászatjelent lovát). A másik ragadozó egy farkas, farokmegoldásánál a mester a klasszikus sémát követte, és nem a valóságot. Különösen figyelemre méltó a háta feletti jel, amely magában véve csak érdekes lenne, de összetevetve több, rosszabbul sikerült darab részletével (hangsúlyozva azonban, hogy ezek száma nem nagy) mesterjegyként értékelhető. E tárgy esetében is jellemző az, ami szinte minden kvalitásos egyedi kompozíció esetében megfigyelhető: van párhuzama, csak sokkal rosszabb minőségben. A szentes-kajáni 449. sír⁴ szíjvégén (3. kép 2.) a griff szárnya már csak jelzésszerű, a szarvas egészen esetlen, két lába van, a sarva teljesen elrajzolt és nem is kapcsolódik szervesen a fejhez, a másik támadó pedig szintén griff, és nem egy másik ragadozó. Ezek a részletkülönbségek azt jelzik, hogy készítőjében megvolt az igény az egyedi fogalmazásra, de megcsinálni már nem volt képes, sőt a harmadik állat esetében már nem is tudott elszakadni az általános sémától. Ez általánosítható jellemzője a főbb műhelykörök szélein dolgozó, kevésbé ügyes mesterek alkotásainak.

Igen fontos darab a kecel-határdülői 32. sír⁵ nagyszíjvége is (3. kép 3.). A gyöngy-sorkeret iráni hatást mutat. A szembeforduló emberarcú oroslán unikum, gondolati háttere a nagyszentmiklósi kincs hasonló ábrázolásaihoz köthető, persze gyengébb megfogalmazásban. A visszafelé néző, maga alá húzott lábú szarvastehén a szkita hagyomány jellegzetes öröksége, ebben a formában emlékeztet leginkább az előképekre, a többi avar kori előfordulása esetén inkább a váll felett néz hátra, míg itt a törzs mellett. A későbbi leegyszerűsített kompozíciókkal szemben a griff szárnymegoldása is a klasszikus (görög mesterektől örökölt) kép ismeretéről tanúskodik. Az egész tárgy jól jellemzi a késő-avar bronzművéség véleményem szerinti legerősebb összetevőit: a szkita hagyományon alapuló steppei állatstílust, és a friss élményként jelentkező szasz-

³ Fettich Nándor 1926. 84. Taf. XIV. (VI.) 1. - Csallány Dezső 1956. 948. szám. (12,2 cm)

⁴ Korek József 1943. 49. XLI. tábla 1. - Csallány Dezső 1956. 913. szám.

⁵ Cs. Sós Ágnes 1958. 8., 16. XX. t. 1. - Csallány Dezső 1956. 431. szám (11 cm).

szanida díszítőművészetet. A gyód-máriahegyi 38. sír⁶ szíjvége (3. kép 4.) a gyengébben sikerült, de összhatásában mégis érdekes másodlagos kompozíciók jellemző példánya. Átvette a gyöngysorszerkezetet, de már az állatok megfogalmazásában pont az egyénítő részleteket hagyta el. A két támadó sem oroszlán sem griff, de a bal oldali emlékeztet a zilahi farkasra. A középső növényevő már nem szarvas, a maga alá húzott láb még megmaradt, de a fej már jellegtelen. Rendkívül jól sikerült kompozíció viszont a szentes-nagyhegyi sírlelet⁷ leroskadó (szarvas) tehénre támadó griffje (4. kép 1-2.). A maga alá húzott lábak tartása, a lehajtott fej, az osztott testábrázolás, a profilált kidolgozás biztos kezű mesterre utal, de a griff már nem a klasszikus, hanem az avar művészet egyik legjobb darabja. A testhez szervesen kapcsolódó lant alakú szárny, a füles, csőrös fej, a farok tartása és végződése, a két támadó mellső láb – ezek azok a motívumok, amelyek részleteikben gyengébben megvalósítva láthatók a korszak többi övveretén. A túloldal ábrázolása is egyedülálló. A hátulról támadó griffnek csak a mellső része fért ki, tehát az előzőekben tárgyalt oldal kompozíciója volt a fontosabb, azt csinálták meg először, és az határozta meg a képmező nagyságát. A maga alá húzott lábú, visszanéző tehén alakja emlékeztet a kecelire, de hogy itt másról van szó, azt a kifordult fej jelzi.

Ez a szkita-szibériai művészet jellegzetes fogásának halvány visszképe – ott a szarvas hátsó része fordul ki a mellsőhöz képest, itt a fejet próbálta így megfogalmazni a mester. Ez azonban már értelmezési problémát jelentett, ahogy azt a nagyon hasonló, de részleteiben mégis más keszthelyi⁸ darab (5. kép 6.) jelzi. Ennél ugyan-is a középső állat tartása megegyező, de a fej már felfelé néz, csak a füle lóg le. A megcsavarás művészeti hagyománya⁹, (5. kép 4.) ebben az esetben már nem volt ért-hető a készítő számára. Értelmezési hiányosság még mindkét esetben a szemből támadó griff szárnyának lemaradása, holott a túloldalon ez még megvan, a két lábból is egy lett – egy darabon belül is megfigyelhető a kompozíciós sémák egyszerűsödése. Még eklatánsabb példája ennek az az ugyancsak keszthelyi¹⁰ darab, ahol a lerogyó tehén már értelmetlenné vált, míg a griff szinte karikatúra (5. kép 3.)

Ez ritka, de jellemző példája annak a nagyobb temetőekben megfigyelhető jelenségnek, hogy jól sikerült kompozíciók másolása egy közösségen belül is egyre romlik. Teljesen egyedülálló a klárafalvi B temető 11. sír nagyszíjvégének¹¹ kompozíciója (4. kép 3.), amely jellegében csak a híres klárafalvi¹² vadászatjelenetes (4. kép 4.) darabhoz hasonlítható. Középen az ellentétes szimmetriában menekülő őz(?) már szasszanida hagyomány, hasonló megoldású a jobbról támadó griff két mellső lába is, de a szervesen illeszkedő szárny, az elrajzolások értelmezési problémákat jeleznek. Erre

⁶ Kiss Attila 1977. 40. Pl. VII. 38. 2., Pl. LXV. 1., LXXVII. 2. - Csallány Dezső 1956. 318. szám (9,8 cm).

⁷ Fettich Nándor 1929. 26-27., Taf. V. 1., XVI. 11. (Tévesen Szentes-Öreghegy lelőhelyként.) - Csallány Dezső 1956. 925. szám (10 cm).

⁸ Lipp Vilmos 1884. 27. VIII. t. 184-185. - Hampel József 1894. 117., CXII. 4-5. (Kiss Gábor szíves szóbeli közlése alapján: Keszthely-Dobogó) (9,6 cm)

⁹ Brasinszkij, Joszif B. 1985. 30. 35. kép (Kulakovszkij kurgán) (r : 3,5 cm)

¹⁰ Fettich Nándor 1926. 86., Taf. XIV. (VI.) 9. (6,4 cm).

¹¹ László Gyula 1970. 120. fotó. - Csallány Dezső 1956. 503. sz.

¹² Fettich Nándor 1937. I. 23-24., II. VIII. t. 1-1a. (9,3 cm).

utal a szintén unikális megfogalmazású bal oldali állat teljesen elcsökevényesedett szárnya – szinte csak a hátsó karmos lába alapján állíthatjuk, hogy eredetileg griffnek kellett lennie. Ugyanakkor a kompozíció lezárása szempontjából a háttal támaszkodó megoldás nagyon is okszerű. A testet kettéválasztó vonal a szentes-nagyhegyi tehénre emlékeztet. Az odzaci IV. 16. sír¹³ nagyszíjvégének (5. kép 2.) megoldásai több irányba mutatnak. Az elvékonyodó lábak a híres keszthelyi¹⁴ „szúnyog”-szerű griff (5. kép 7.) stílusának megszületését jelzik, mert a test még nem vékonyodott el. A legérdekesebb azonban a középső szarvastehén alakja. A szokásos elnyújtott vagy maga alá húzott láb helyett „sétagalopp” megoldást alkalmazott a készítő, a dupla, szimmetrikusan tekeredő farok pedig egészen ősi, mezopotámiai sémákra emlékeztet és átvezet egy másik érdekes képhez.

A *második csoport* nem olyan nagyszámú, de annál egységesebb. A nemesvölgyi¹⁵ ábrázolás (6. kép 1.) önmagában nem is állatküzdelem, csak a hasonló stílusú darabok elemzése után sorolhatjuk ebbe a csoportba. Az összekötő kapocs a farok-megoldás. A párhuzamként szolgáló mödlingi¹⁶ darabról (6. kép 2.) látható, hogy a jobb oldali két állat egy mustraszerű kompozíció része, a nemesvölgyi bal oldali állat nem tartozik ehhez. A mustra jellegre utal az is, hogy egyik ábrázolás sem specifikus: se griff, se oroszlán, se farkas, se szarvas. Ez csak ornamentika, de az az érdekes, hogy a gyengébben sikerült mödlingi darab értelmezi helyesen a szimmetrikus kompozíciót. Az avar művészetben azonban általános kánon volt a háromalakos ábrázolás, ahogy ezt a következő szíjvégpár mutatja. Az Újszentmargita¹⁷ – Homokmégy-halom 10. sír¹⁸ pár (6. kép 3-4.) a fejek megoldásával kapcsolódik a mödlingi darabhoz, de a világos rajz miatt az is érthető válik, hogy itt az eredeti állatküzdelem újrafogalmazásáról van szó – a bal oldali visszanező szarvastehén a szokásos középső alak, a két griff (csőr + szárny) pedig a támadó.

A homokmégyi darab nyilvánvalóan gyengébb minőségű, de ez egyúttal stíluskérdés is. Viszonylag kis számú tárgyon figyelhető meg az eredeti kompozíció alakjainak elvékonyodása, elszalagosodása (pl. a már említett keszthelyi griffes veret), még ritkább az elnövényiesedés. Ez az alakok felbontásával együtt a kelta művészetből is ismert ornamentizálódási folyamat kezdetét jelzi, amely az avar művészetben a próbálépeken nem jutott túl. A kísérlet mégis figyelemreméltó, és általános kérdéseket is felvet. Hangsúlyozni kell azonban azt is, hogy az avar övvereteknek csak igen kis részénél lehet kisművészetről beszélni, de idő- és térbeli elterjedésük miatt mindenképpen jelentős divat- és ízlésformáló jelentőséget tulajdoníthatunk nekik.

¹³ Karmanski, Sergej 1975. 20-21., Tabl. XVII. 1a-b. (9,3 cm)

¹⁴ Lipp Vilmos 1884. 27-28., abb. 202. - Hampel József 1894. 95., XCIII. 9. (7 cm).

¹⁵ Sötér Ágost 1886. 331., XVI. t. 9. - Csallány Dezső 1956. 705. sz. (10,4 cm)

¹⁶ Schwammenhöfer, Hermann 1976. 12. - A tárgy megfelelő méretű fotóját Falko Daimnak köszönhetem, készülő publikációjából (10,1 cm).

¹⁷ Fettich Nándor 1926. 87. Taf. XIII. (V.) 3. (Margitpuszta) - Csallány, Dezső 1956. 1027. sz. (10,7 cm)

¹⁸ Garam Éva: The Homokmégy-Halom Cemetery. in: Garam Éva - Kovrig, Ilona - Szabó János Győző - Török Gyula 1975. 14., 27.; 15. fig. 3. gr. 10.9 a-b.; Pl. III. 1. - Csallány Dezső 1956. 359 sz. (8,9 cm)

A *harmadik csoport* ezt a felbomló stílust képviseli. Ennek legtökéletesebb (és – a fentieket bizonyítandó – ebben a formában egyetlen) példánya a dévavány-köles-halmi 1. sír¹⁹ nagyszíjvége (7. kép 1.). Mivel a kompozíció első pillantásra is a szokásos állatküzdelmi jelenet részeinek a szétszórását mutatta, megpróbáltam a nagyított rajz részeit szétvágvá az eredetit rekonstruálni – és ekkor derült ki, hogy a mester nem csak szétszórta az egy testhez tartozó részeket, de ki is fordította, ami mindenképpen egy új művészi minőség megszületését jelzi – de következmények nélkül. (7. kép 3.) Az új eljárás kísérleti(?) alkalmazása, vagy nézőpontom elégtelensége miatt az ajánlott értelmezésem természetesen vitatható, de a többi ábrázolás alapján logikus. A szíjvég összhatásában érdekes módon emlékeztet (különös tekintettel a hosszabb elnyúló hátsó lábra) egy szibériai aranylemezre²⁰, amelyen kígyó tekeredik egy farkasra, így a testrészek logikusan ugyan, de felosztódnak (7. kép 4.). A két darab között közvetlen összefüggés természetesen nem tételezhető fel. A stílus értelmezés nélküli alkalmazására jó példa a nemesvölgyi 187. sír²¹ nagyszíjvége (7. kép 2.), amelyen a középső állatból csak egy láb maradt, a jobb oldali ragadozó feje is eltűnt, a bal oldali testtartása pedig egy másik kompozíciós sémából került át. A tárgy léte mégis értékes bizonyítéka annak, hogy az avar bronzművéségben minden jól sikerült kompozíció, minden újszerű megfogalmazás követésre talált.

A *negyedik csoport* nem markáns, nem nagyszámú, egyes jegyeiben más jelene-tekhez is kapcsolódik, igazából érdekessé azonban a négy jelenet együttese teszi ezt az anyagot. A kemecsei 7. sír²² nagyszíjvége két oldala (10. kép 1-2.) mutatja az eredeti összetevőket, bár a tér kitöltése nem a szokásos, sőt az általánoshoz képest inkább hibásnak mondható. Az azonban egyértelmű, hogy két különböző ragadozó, egy oroslán(?) és egy griff támad a (szarvas vagy marha) tehénre. A bal oldalnak nincs csőre, szárnya, karma – tehát nem griff. Csak az analógiák alapján állíthatjuk, hogy oroslán – lehetne párduc, farkas vagy csak „ragadozó” is. A középső visszanező növényevő (lásd: Mödling-Nemesvölgy páros szélső állatát) tehén volta a másik oldal alapján válik egyértelművé (általában az a belső oldal, ahol a felső, kis mező üres vagy kevésbé hangsúlyozott), ennek alapján gondolom, hogy szarvasról van szó. A jobb oldali állatról a fő oldal testtartása és hátsó lába, valamint a túloldal hangsúlyos csőre jelzi, hogy griff. Feltűnő a különbség a két oldal szemábrázolásában, ami a két kompozíció megvalósításában is jelentkezik: az egyik merev, a másik már-már karikatúraszerű. A tárgy kétségtelenül legérdekesebb motívuma azonban a tokrész felé eső két állat alatti térkitöltő „halszálka” posztamens.

Ez a geometrikus díszítés szimmetrikus hullámvonal formájában sem ritka (utoljára Garam Éva említi néhány²³ példányát), de itt egyenes vonalak vannak, ezért lehet halszálka vagy tüvelél mintáról beszélni. Ehhez már kevesebb párhuzamot találni, és

¹⁹ Kovrig Ilona: The Dévaványa Cemetery. in: Garam Éva - Kovrig Ilona - Szabó János Győző - Török Gyula 1975. 126.; 127. fig. 3. gr. 1. 14. a.; Pl. XIX. 1. - Csallány Dezső 1956. 215. sz. (10,1 cm).

²⁰ Artmanov, Mihail I. 1973. 138. 186. kép. - Szkiták aranya 1985. 9. (kat. 57.) (14,5 cm)

²¹ Fettich Nándor 1926. 83., Taf. XIV. (VI.) 7 a. - Csallány Dezső 1956. 705. sz. (8,4 cm)

²² Csallány Dezső 1960. 42. 3. kép 1.; XXV. t. 6-6a. - Fettich Nándor 1926. XIV. (VI.) Taf. 2. - Csallány Dezső 1956. 440. sz. (10,5 cm)

²³ Garam Éva 1984. 102-105.

az egyik ezek közül is lelőhely nélküli²⁴ (8. kép 1.). A legjobb a jutasi 179. sír²⁵, amely egyúttal főmező is (8. kép 2.), míg az előző esetben a hátsó oldalon szerepet. A želovcei 167. sírban²⁶ pedig kisszíjvégen bukkan fel a motívum (8. kép 3.). Fő mezőben állatábrázolással együtt ez egyedülálló megoldás, külön érdekessége, hogy a harmadik állat alatt nem folytatódik. Ezért kizárható az a feltevés, hogy a talajt akarta volna így ábrázolni a mester – ami egyébként sem fordul elő az avar övvereteken. Az analógiák, különösen a jutasi alapján azt állíthatjuk, hogy a geometrikus és alakos stílus keveredését próbálták ki ezen a darabon. A kompozíciónak két párhuzamát ismerjük, de néhány fontos részletben mindkettő különbözik tőle. Az előszállás-bajcsihegyi áttört nagyszíjvég²⁷ mutatja jobban az eredeti mintát. Ezen két szárnyas, csőrös, karmos griff között láthatunk egy hátra tekintő patás növényevőt (8. kép 4.). A kemecsei példányhoz képest világosabb az állatok karaktere, de a megfogalmazás távolról sem olyan érdekes. Az opovoi darabon²⁸ a griffek feje jóval egyszerűbb (nincs fülük), a szárnyak jellegtelenek, a karmok elcsökevényesedtek (8. kép 5.). A legnagyobb értelmezési probléma a középső alakon figyelhető meg: ez is csőrös griff(?) lett növényevő helyett, aminek az eredeti kompozíció szempontjából semmi értelme nincs. A három darab együttese ismét érdekes általánosításra ad alkalmat: nem feltétlenül az eredeti kompozíció a legvilágosabb megoldású, az egyéni megfogalmazások a kísérletezés miatt gyakran nélkülözik a technikai és művészi biztonságot, a másodlagos példányok pedig a tulajdonképpen jelentés ismerete nélkül készülnek.

Az *ötödik csoport* az eddigiekhez képest meglepően hasonló darabokból áll. Ez a tény a motívumok romlásának egyik legjobban követhető megfigyelését teszi lehetővé, ami hasonlóan az előbbiekhöz az avar bronzművesség általános jellemzését adja. Az alapkompozíció Nyékládháza-vasútállomás lelőhelyen²⁹ került elő (10. kép 3.). Balról egy párdücszerű(?), 4 lábú ragadozó támad egy szarvastehénre, amelyik egyik mellső lábát maga alá húzza, a másikat kinyújtja, hátsó lábát pedig kinyújtva menekül a jobbról támadó lantszárnyú griff elől, amelyik négy lábú. A szíjvég csúcán nyílyszerű mesterjegy látható. A legérdekesebb a tehén hasa alatt lekuporodó nyúl figurája – az összes többi variánsan értelmetlen jellé vált. Maga a nyúl igen gyakori motívum a szíjvégek tokrészén, fő mezőben azonban ezen kívül csak a már említett klárafalvi vadászjeleneten tűnik fel. K. Végh Katalin a lelet közlése kapcsán már összegyűjtötte az addig ismert párhuzamokat, ezekhez most az azóta előkerülteket tehetjük hozzá.

A már ismert hét a következő: Tard-homokbánya³⁰, Magyarország – ismeretlen lelőhely³¹, Nové Zámky 74., 218., 252. sír³², Čierny Brod 88. sír³³, Dvory nad Žitavou

²⁴ Csallány Dezső 1962. Taf. XXIII. 16 a. - Csallány a szövegben nem hivatkozik a tárgy lelőhelyére, csak funkcionális példaként hozza fel az övet a rekonstrukcióihoz. (7 (?) cm).

²⁵ Rhé Gyula - Fettich Nándor 1931. 33. Taf. IX. 10. - Csallány Dezső 1956. 418. sz. (10,8 cm).

²⁶ Čilinská Zlata 1973. 65., Taf. XXIX. 14-15. (2,4 cm)

²⁷ Marosi Arnold - Fettich Nándor 1936. 33. 10. kép (10,2 cm).

²⁸ Mrkobrad, Dušan 1980. T. CXV. 7. (8,5 cm)

²⁹ K. Végh Katalin 1968. 52-53., VII. t. 1 a-c., 64-65. (11 cm).

³⁰ K. Végh Katalin 1968. 60., XVI. t. 1 a-c., 64-65. (10,7 cm).

³¹ Fettich Nándor 1926. Taf. XI. (IV.) 3., 87. (10,5 cm)

³² Čilinská, Zlata 1966. 74. sír: 20-21., T. XXV. Gr.74.1.; 218. sír: 45-46., T. XLII. 1.; 252. sír: 52-53., T. XLVII. 1. (10,2 cm).

51. sír³⁴. A két új, még publikálatlan, de a különböző övveretek szempontjából (is) nagyon fontos temetőből való: Mödling 121. sír³⁵, Novi Slankamen - Carevci³⁶. Figyelemreméltó, hogy a nyolc darab a birodalom északi részén került elő (az ismeretlen lelőhelyű itt nem számít), csak a jugoszláviai különül el. Ez a csoport jól mutatja egy új motívum születési helyén a sűrűsödést, az elterjedés irányát, de azt is, hogy bármi előkerülhet bárhol. Végezetül vizsgáljuk meg a kompozíciók egymáshoz való viszonyát. Közös különbség, hogy mindegyiken értelmetlenné vált a tehén alatti nyúl figurája. A cierny brodi (10. kép 4.) és a dvory nad zitavoui (9. kép 1.) példányok állnak a legközelebb a nyékládházihoz. Ezek a tehén alatti rész legalább formájában emlékeztet az eredetire, a hátsó nyíl alakú jegy is világos, de a tehénnek csak az egyik hátsó lábát ábrázolják elnyújtva és a jobb oldali griff mellső lábai közül is eltűnt az egyik. A tardi és a magyarországi ismeretlen lelőhelyű nagyszíjvégeken (9. kép 2-3.) az alsó ábrázolás már az előző változatok deformálódása. A nyúl hátsó lábából a tehén maga alá húzott másik lába lett.

Megmaradt viszont a griff két karmoló mellső lába és a képzáró „nyílhegy”. A Nové Zámky előkerült darabokon (11. kép 1-3.) a nyúlból értelmetlen folt lett, a tehén másik hátsó lába hasonló az előzőkhöz, a nyílhegy csak jelzésszerű, megvan viszont a griff két mellső lába. A mödlingi (11. kép 4.) és a novi slankameni szíjvég egymáshoz köthető a legjobban. A tehén hasa alatt csak egy jel maradt, az elnyújtott hátsó láb eltűnt, csak a maga alá húzott maradt meg, a nyílhegy is lemaradt, a griff két lába ugyan megvan, de a bal oldali támadó rajza már sokkal ügyetlenebb. Ezek alapján kétségtelen, hogy a földrajzilag legmesszebbre eső darab a leggyengébb minőségű is. Külön érdekessége a csoportnak, hogy legjobb példánya nem szlovák területről került elő, ahol pedig a legtöbbet találták, hanem egy másik, igaz közeli körből.

E dolgozatnak nem volt feladata a műhelykörök feltérképezése, hiszen az csak a teljes anyag alapján kísérhető meg. Az egyik legkarakterisztikusabb csoport bemutatása kapcsán inkább csak érzékeltetni kívántam a módszereket, a tárgyak elemzését és összefüggéseiknek vizsgálatát.³⁷

IRODALOM

Artamanov, Mihail I.

1973 Szakrovisca szakov. (Pamjatnyiki drevnyevo isszkusztva) Moszkva

Artamanov, M. I. - Forman, Werner

1970 Goldschatz der Skythen in der Ermitage. Prag.

Brasinszkij, Jozsif Benjaminovics

1985 Szkita kincsek nyomában. Bp.

³³ Veliačik, Ladislav 1969. 314-315., 429. T. III. 1a. (11 cm).

³⁴ Točik, Anton 1983. 58-59., 110. obr. 25.10 a.; 120. Tab. 8. 9. (10,5 cm).

³⁵ Mödling 1977. 19. - A tárgy megfelelő méretű fotóját Falko Daimnak köszönhetem, készülő publikációjából (10,7 cm).

³⁶ Híd 1986. Április. 494., 517.

³⁷ A fotókat Kádás Tibor, a rajzokat Boldizsár Péter és Ősi Sándor készítette.

Čilinská, Zlata

1966 Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky. (Archaeologia Slovaca, Fontes III.) Bratislava.

1973 Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce. (Archaeologia Slovaca. Catalogi V.) Bratislava.

Csallány Dezső

1956 Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Bp.

1960 Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. - Awarische Funde des Komitates Szabolcs-Szatmár. NyJAMÉ I. 31-83., 84-85.

1962 Der awarische Gürtel. ActaArchHung XIV. 445-480.

Fettich Nándor

1926 Die Tierkampfszene in der Nomadenkunst. (Seminarium Kondakovianum) Prag. 81-92.

1929 Bronzeguss und Nomadenkunst. (Seminarium Kondakovianum. Skythika II.) Prague.

1937 A honfoglaló magyarság fémművészége. - Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn. ArchHung XXI. Bp.

Garam Éva

1984 Spätawarenzeitliche Goldgegenstände im Ungarischen Nationalmuseum. FoliaArch XXXV. 87-109.

Garam Éva - Kovrig, Ilona - Szabó János Győző - Török Gyula

1975 Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar Period (567-829) in Hungary. Vol. 1. Bp.

Hampel József

1894 A régibb középkor (IV-X. sz.) emlékei Magyarhonban. I. Bp.

Karmanski, Sergej

1975 Nalazi iz Perioda Seobe Naroda u okolini Odžaka. Lokality Odžaci IV. Avarsko-Slovenska Nekropola. II. dec. 13-22. Odžaci.

Kenediné Szántó Livia

1977 Az etruszkok nyomában. Bp.

Kiss Attila

1977 Avar cemeteries in County Baranya. Cemeteries of the Avar Period (567-829) in Hungary. Vol. 2. Bp.

Korek József

1943 A Szentek-kajáni avar temető. - Das awarische Gräberfeld zu Szentek-Kaján. Dolg. XIX. 1-90., 91-129. Szeged.

László Gyula

1970 A népvándorlaskor művészete Magyarországon - Steppenvölker und Germanen. Bp.

Lipp Vilmos

1884 A keszthelyi sírmezők. Az MTA Archaeologiai Bizottságának Kiadványai IV. kötet II. rész. Bp.

Lullies, Reinhard

1962 Vergoldete terrakotta appliken aus Tarent. (Mitteilungen des Deutsch. Arch. Inst. Roemische Abt. 7. Ergänzungsheft) Heidelberg.

Marosi Arnold - Fettich Nándor

1936 Dunapentelei avar sírleletek. - Trouvailles avares de Dunapentele. ArchHung XVIII. Bp.

Mödling

1977 Der Awarerfriedhof in Mödling „An der Goldenen Stiege“. Katalog der Sonderausstellung im Museum der Stadt Mödling. Mödling.

Mrkobrad, Dušan

1980 Archeološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji. Fontes Archaeologiae Iugoslaviae III. Monografije 6. Beograd.

Rhé Gyula - Fettich Nándor

1931 Jutas und Öskü. Seminarium Kondakovianum. Skythika 4. Prag.

Robinson, D. M.

1933 Excavations at Olynthus. V. Mosaics, Vases and Lamps of Olynthus.

Romanelli, Pietro

1940 Tarquinia. La necropoli e il museo. (Itinerari dei musei e monumenti d'Italia. N. 75.) Roma.

Salzmann, Dieter

1982 Untersuchungen zu den antiken Kieselmosaiken. (Deutsches Arch. Inst. - Arch. Forsch. Bd. 10.) Berlin.

Schwammenhöfer, Hermann

1976 Ein awarenzeitlicher Basattungsplatz in Mödling bei Wien. Antike Welt 7. 2. 11-18.

Cs. Sós Ágnes

1958 A keceli avarkori temetők. - Die awarenzeitlichen Gräberfelder in Kecel. Rég. Füz. Ser. II. 3. Bp.

Sőtér Ágost

1886 Mosonymegyei ásatások. ArchÉrt VI. 321.335. Bp.

Szkiták aranya

1985 A leningrádi Ermitázs vendégkiállítása. Szépművészeti Múzeum - katalogus. Bp.

Točík, Anton

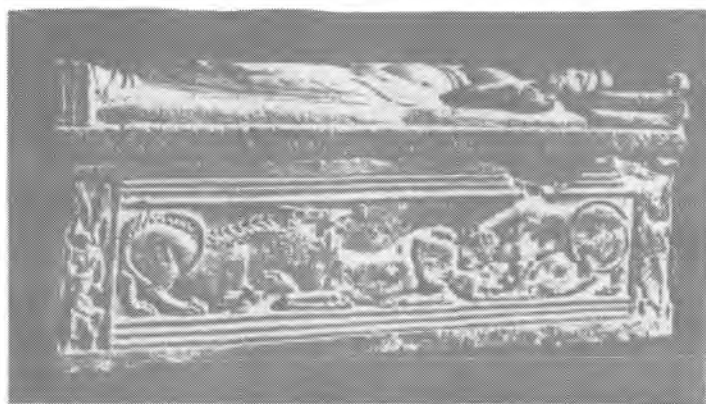
1983 Pohřebisko z doby avarškiej riše v Dvorah nad Žitavou. - Temető Udvardon a 7-8. századból. Castrum Novum 2. 47-127., - 87-93. Nové Zámky.

Veliáčik, Ladislav

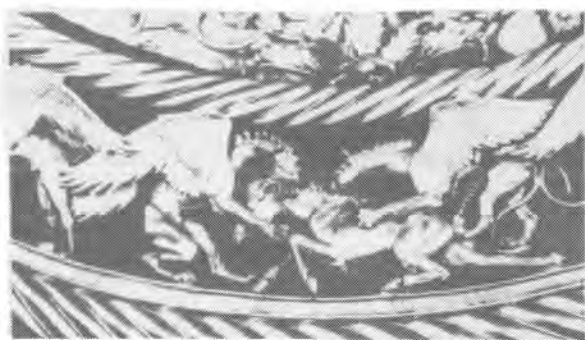
1969 Archeologick v skum v Čiernom Brode (okr. Galanta) roku 1966. - Archäologische Grabungen in Čierny Brod (Kr. Galanta) im J. 1966. Arch. Rozhl. XXI. 3. 301-319., 427-429. - 317-319. Praha.

K. Végh Katalin

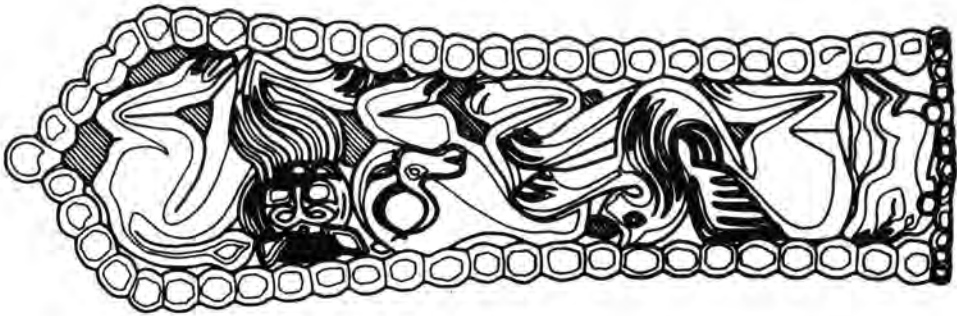
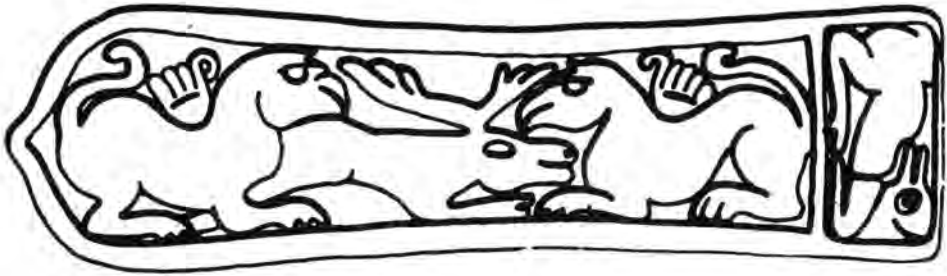
1968 Avarkori leletek a miskolci múzeumban. - Awarenzeitliche Funde im Museum von Miskolc. MHOMÉ VII. 47-90. - 67-69. Miskolc.

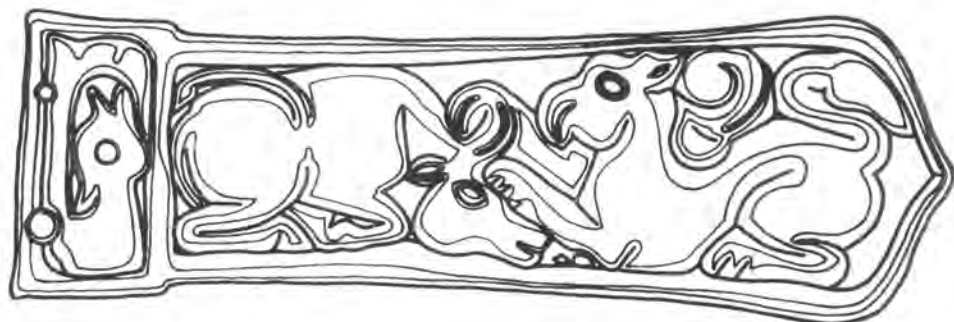
1. kép: 1-2. Vulci, etrusz szarkofág két oldala, i. e. VIII. sz. 3. Tarquinia, etruszk szarkofág, i. e. VII-VI. sz.

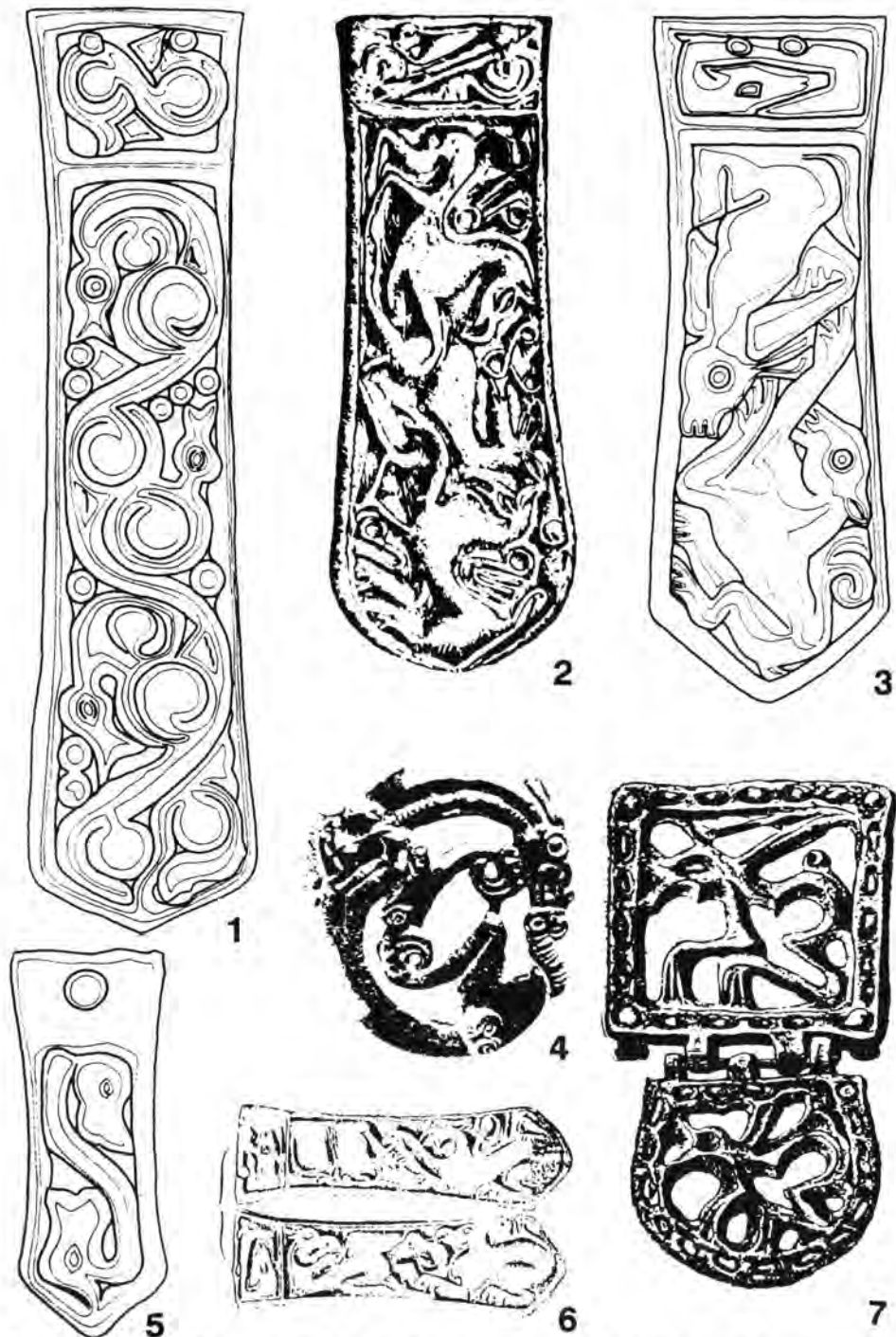
2. kép. 1. Olynthos, görög mozaik, i. e. 380/70. 2. Musseriai kincs (Tarentum), terrakotta, i. e. 340 k. 3. Csertomilik, szkita fejdísz, i. e. IV. sz. vége 4. Tolsztaja Mogila, szkita nyakék, i. e. IV. sz. eleje

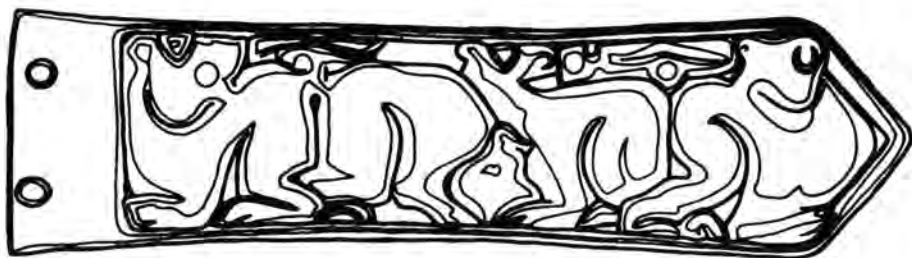
3. kép. 1. Zilah (Zaláu, Rom.). 2. Szentcs-Kaján 449. sír 3. Kecel-Határdűllő 32. sír. 4. Gyód-Máriahegy 38. sír

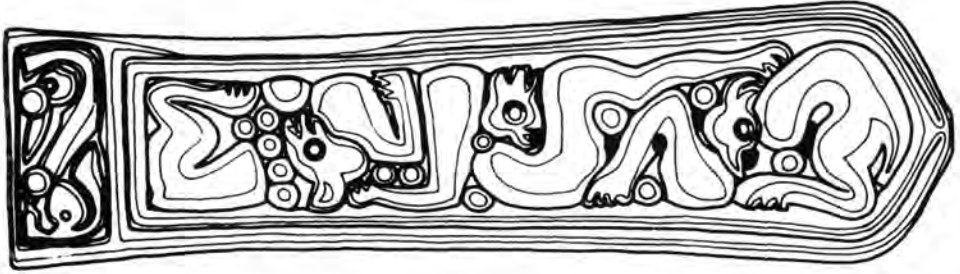
4. kép. 1-2. Szentcs-Nagyhegy, sírlelet két oldala 3. Klárafalva B 11. sír. 4. Klárafalva B 1. sír

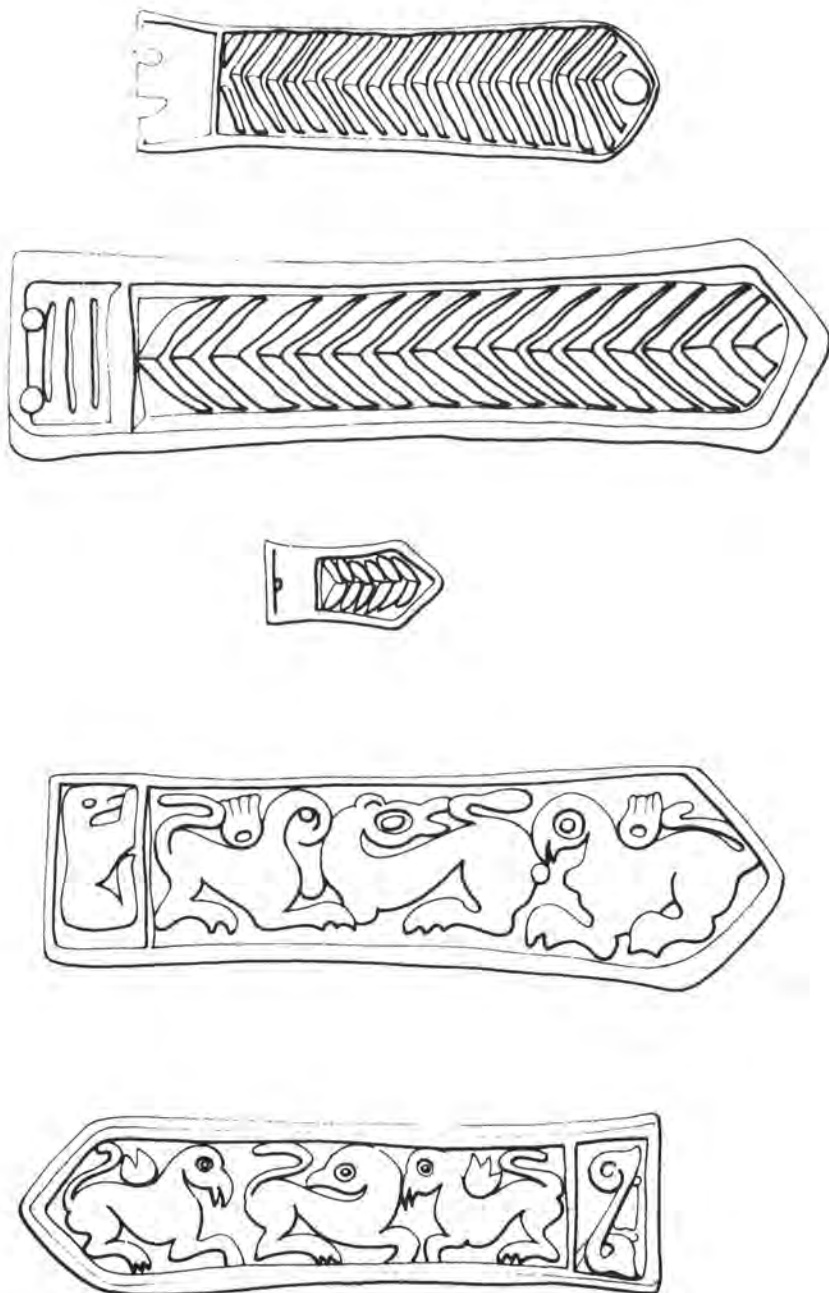
5. kép. 2. Odžaci IV. temető 16. sír, 3. Keszthely, sírlelet, 4. Kulakovszkij kurgán, szkita, áttört kisbronz, i. e. V. sz., 6. Keszthely-Dobogó, sírlelet két oldala, 7. Keszthely-város, Polacsek-kert

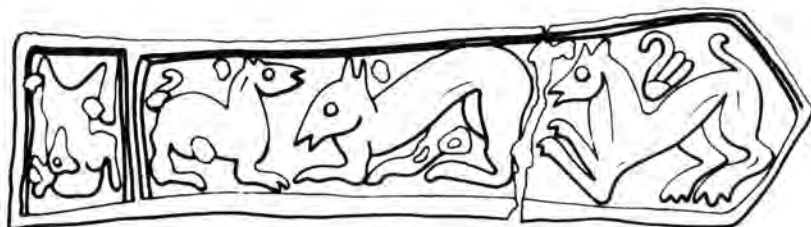
6. kép. 1. Nemesvölgy (Edelstal, Ausztria) 52-183. sírok anyagából. 2. Mödling 3. Újszentmargita, sírlelet. 4. Homokmégy-Halom 10. sír

7. kép. 1. Dévaványa-Köleshalom 1. sír. 2. Nemesvölgy (Edelstal, Ausztria) 187. sír 3. Dévaványa-Köleshalom 1. sír szíjvégének értelmezett rajza 4. Arany övlemez I. Péter szibériai gyűjteményéből, i. e. V-IV. sz., szaka kultúra

8. kép. 1. Ismeretlen lelőhely. 2. Jutas 179. sír. 3. Želovce 167. sír. 4. Előszállás-Bajcsihegy, sírlelet. 5. Opono, Beli bat.

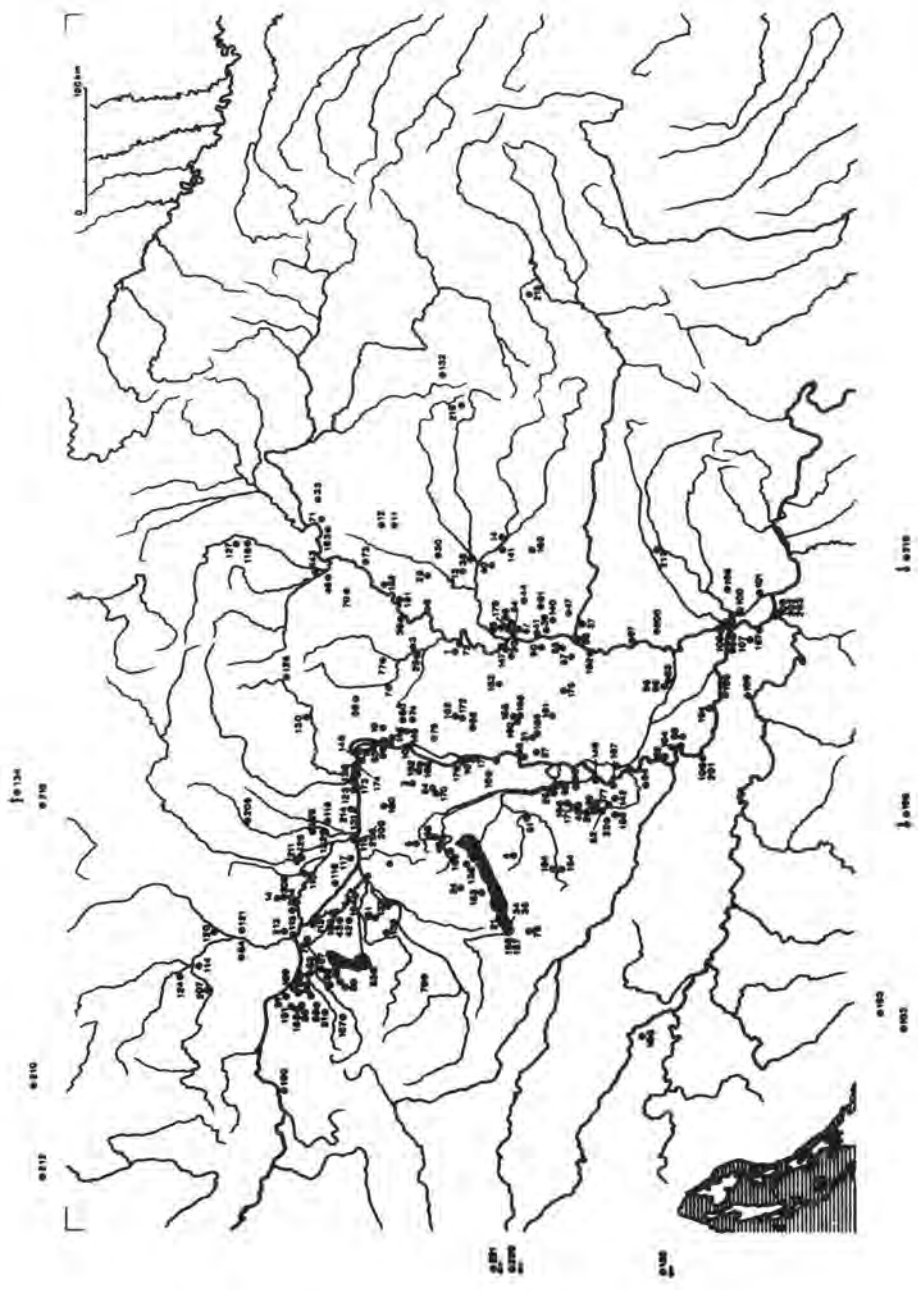
9. kép. 1. Dvory naqd Žitavou 51. sír. 2. Tard homokbánya, behozott lelet. 3. Magyarország, ismeretlen lelőhely. 4. Novi Slankamen - Čarevci, sírból.

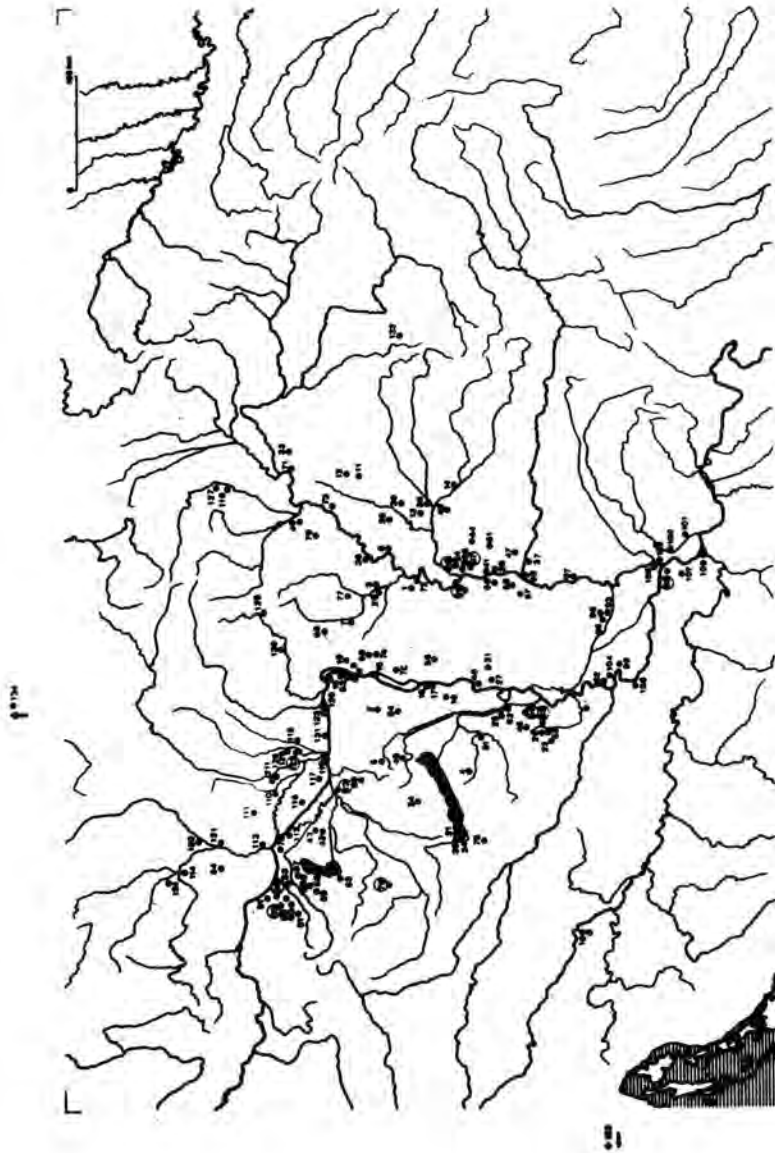
10. kép. 1-2. Kemece 7. sír szíjvégének két oldala 3. Nyékládháza-vasútállomás, sírlelet. 4. Čierny Brod 88. sír.

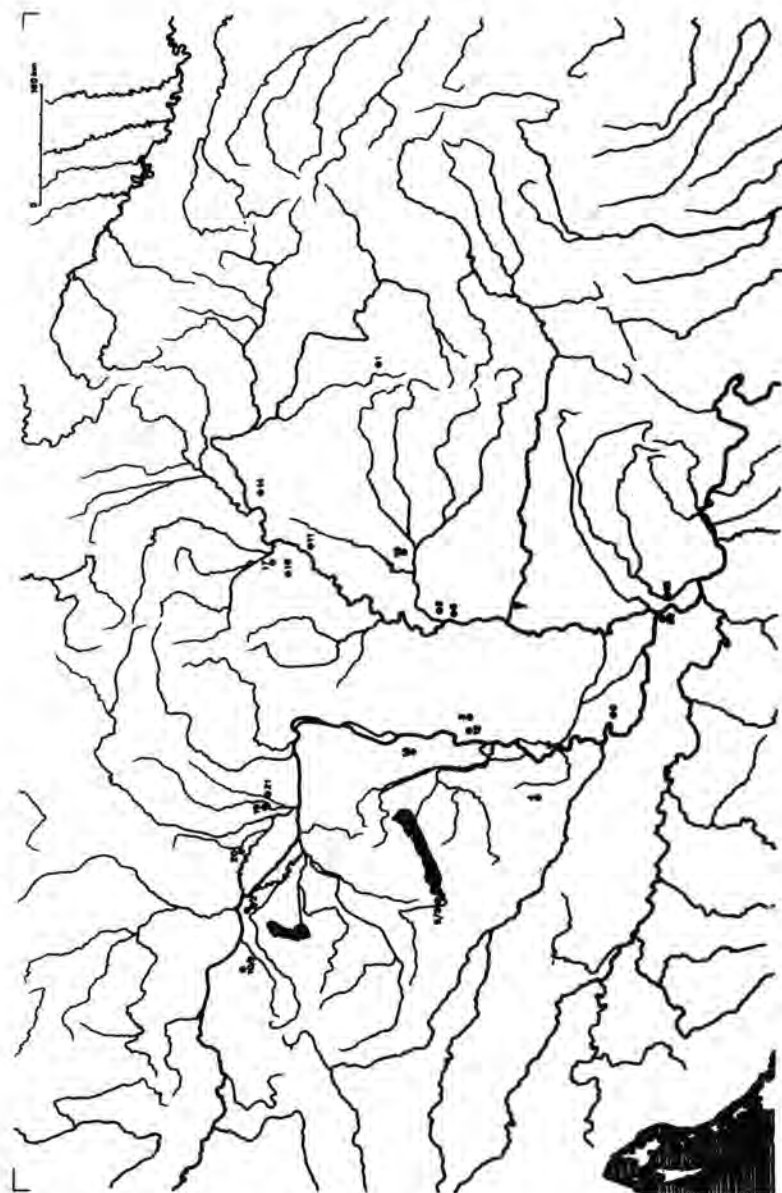
11. kép. 1. Nové Zámky 74. sír. 2. Nové Zámky 218. sír. 3. Nové Zámky 252. sír. 4. Mödling, sírból.

1. Az összes alakos ábrázolású övveret elterjedési térképe.

2. Alakos ábrázolású nagyszíjvégek elterjedése

3. Egyedi megfogalmazású állatküzdélművelés jelentős nagyszívűvégek:

1. Zilah (Zaláu, Rom.) 2. Szentcs-Kaján 3. Kecel-Határdűlő 4. Gyód-Máriahegy 5. Szentcs-Nagyhegy 6. Keszthely 7. Klárafalva-B. 8. Odžaci IV. (Hódság, Jug.) 9. Nemesvölgy (Edelstal, Ausztria) 10. Mődling (Ausztria) 11. Újszentmargita 12. Homokmégy-Halom 13. Dévaványa-Kőleshalom 14. Kemece 15. Előszállás-Bajcsihegy 16. Opovo (Opova, Jug.) 17. Nyékládháza-vasútállomás 18. Tard homokbánya 19. Nové Zámky (Érsekújvár, Csehszl.) 20. Čierny Brod (Csehszl.) 21. Dvory nad Žitavou (Udvard, Csehszl.) 22. Noví Slankamen, Čarevci (Jug.)

INDIVIDUELLE STÜCKE UNTER DEN SPÄTAWARISCHEN RIEMENZUNGEN MIT TIERKAMPFSZENEN

Fancsalszky Gábor

Die spätawarischen Gürtelbeschlüge mit figuralen Darstellungen sind ihrer Thematik nach folgendermaßen zu gruppieren: Darstellung eines Tierkampfes, Darstellung menschlicher Figuren, Darstellung von Figuren in einem Medaillon, Darstellung einer Reihe von Greifen. Ihrer Technik nach lassen sich die durchbrochenen und die umrahmten Exemplare unterscheiden. Auch die gepreßten Blechbeschlüge mit Greifendarstellung, die eigentlich das Vorbild der jüngeren gegossenen Denkmalgruppe sind, bilden einen selbständigen Kreis. In jeder Gruppe, von Stück zu Stück, sind qualitative Unterschiede, die Problematik bei der Deutung der Komposition und individuelle Strebungen zu beobachten. In dieser Arbeit bespreche ich Exemplare mit Tierkampfszenen, die individuelle Züge aufweisen.

Unter den von mir untersuchten 275 großen Riemenzungen gibt es 101 mit der Darstellung eines Tierkampfes. Die Anzahl der Exemplare mit individuellen Merkmalen ist 28. Auf Grund der Ähnlichkeit und Zusammenhänge ihrer Details konnte ich unter ihnen 5 Gruppen unterscheiden. Zu der ersten Gruppe gehören die fantasiereichsten und künstlerisch am besten gelösten Exemplare und deren weniger gelungene Nachahmungen (Zilah = Szentes-Kaján Grab 449; Kecel-Határdűlő Grab 32; Gyod-Máriahegy Grab 38; Szentes-Nagyhegy = Keszthely; Klárafalva B Grab 11; Odzaci IV Grab 16). Es ist charakteristisch, daß neben dem Originalstück immer eine Nachahmung schlechter Qualität vorliegt. Bei dieser Gruppe können die meisten fremden Kunsteinflüsse (antike, skythische, sassanidische) beobachtet werden.

Die Kompositionen der zweiten Gruppe (Nemesvölgy = Mödling; Újszentmargita = Homokmégy-Halom Grab 10) zeigen den Weg von der Tierkampfszene bis zur symmetrischen Ornamentik und bis zu den ersten Versuchen, um die Figuren in ein Bandornament zu verwandeln.

Die auf diesen Prozeß folgende Auflösung der Figuren ist eine allgemeine Tendenz in der Kunst der Völkerwanderungszeit. Zu der dritten Gruppe gehört ein durchgedachtes Exemplar aus dieser Phase und dessen sklavische Nachahmung (Dévaványa-Köleshalom Grab 1 - Nemesvölgy 187).

In ihrem Charakter steht die vierte Gruppe der zweiten Gruppe nahe (Kemece Grab 7; Előszállás-Bajcsihegy = Opovo), weil sich die Kampfszene auch hier zur Ornamentik von nebeneinander stehenden Tieren entwickelte. Das gemeinsame Vorkommen des geometrischen Stils und der figuralen Darstellung ist aber neu. Die Detailunterschiede bei den Analogien weisen darauf hin, daß wegen des Experimentierens die individuellen Formulierungen die technische und künstlerische Sicherheit oft nicht besitzen.

Die fünfte Gruppe ist ein gutes Beispiel für die, wegen der Nachahmung der Grundkomposition aufgetretene Verschlechterung. Der Prozeß, wie das Original (Nyékládháza-Vasútállomás) in seinen Details unverständlich wird, kann unter der ganzen Denkmalgruppe nur hier beobachtet werden (Tard-Sandgrube; Ungarn mit unbekanntem Fundort; Nove Zamky Gräber 74, 218, 252; Cierny Brod Grab 88; Dvory nad Zitavou Grab 51; Mödling Grab 121; Novi Slankamen-Carevci).

Die auch geographisch zum Ausdruck kommenden Stilunterschiede lassen auf Werkstätten schließen, die Analogien auf die Abwesenheit der örtlichen Ausschließlichkeit hinweisen; das Gesamtbild läßt eine organisierte aber auf keinen Fall starre Hierarchie ahnen.

Индивидуальные орнаменты на позднеаварских наконечниках ремней
с изображением сцены борьбы зверей
Габор Фанчалски

Позднеаварские поясные наборы с фигуральными изображениями по тематике можно разделить на несколько групп: борьба зверей, изображение человека, фигуральное изображение в рамке медальона, грифоны в ряду. С точки зрения техники выполнения можно отделить ажурные и обрамлённые предметы. Кроме них отдельную группу представляют среднеаварские предпосылки этой группы памятников: штампованные пластины с изображениями грифонов. В каждой группе наблюдается качественное различие между отдельными предметами, проблема осмысления композиции, попытка индивидуальной интерпретации. В данной работе я анализирую индивидуально интерпретированные сцены борьбы зверей.

Из 275 изученных наконечников на 101 штучке присутствует эта наиболее известная сцена позднеаварского искусства. Число индивидуальных вариантов: 28. На основе сходства и связей деталей можно отделить 5 небольших групп. К первой принадлежат наиболее богатые фантазией, лучшие с эстетической точки зрения предметы и их менее удачные копии (Зилах-Сентеш-Кайан 449, Кецел-Хатардюле 32., Дьюд-Мариахедь 38., Сентеш-Надьхедь-Кестхей; Кларафалва Б 11, Оджац IV. 16.). Для этих экземпляров характерно, что оригиналам всегда подражают копии. Это группа, в которой чувствуется больше всего чужих влияний (античное, скифское, сасанидское). Композиции второй группы (Немешвёлдь-Мёдлинг; Уисентмаргита-Хомокмедь-Халом 10.) наметили процесс превращения сцены борьбы зверей в симметричную орнаменту одновременно с попыткой развития ленточнообразных фигур. В искусстве эпохи переселения народов общей тенденцией является распадение форм, следующее за ленточнообразным развитием. В третьей группе присутствуют предметы по новому интерпретированные и их копирование без осмысления (Девзаваня-Кёлешхалом 1.- Немешвёлдь 187.). Четвертая группа по своему характеру связана со второй (Кемече 7.; Елёсаллаш-Байчихедь-Оново), так как борьба и здесь превратилась в узор с животными, стоящими рядом друг с другом, однако, в качестве нового элемента здесь присутствует смешение геометрического стиля с изображением фигур. А детальные отличия аналогий указывают на то, что индивидуальным интерпретациям из-за экспериментации часто не хватает технической и эстетической уверенности. Пятая группа хорошо представляет уладок, произошедший в результате копирования композиции. Превращение деталей оригинала в бессмысленное изображение (Некладхаза-Вашуталломаш) можно пронаблюдать во всей группе памятников (Тард-Хомокбаня, Венгрия, неизвестное местонахождение, Нове Замки 74., 218., 252., Черни Брод 88., Двори Над Житаву 51., Мёдлинг 121., Нови Сланкамен-Чаревци). Статистические различия, детерминированные также географически, указывают на мастерские, параллели говорят об отсутствии местной исключительности, а общая картина подсказывает наличие организованной, но не жесткой иерархии.

AZ AVAR MŰVÉSZET INDAMOTÍVUMAI

PÁVAI ÉVA
Hódmezővásárhely

A Kárpát-medencében eddig feltárt avar leletek feldolgozása a megnövekedett anyagmennyiség következtében új szempontú vizsgálatokat igényel – a hagyományos módszerek megőrzése mellett. Minél sokoldalúbban elemezzük a rendelkezésünkre álló tárgyakat, annál biztosabban különíthetjük el az egyes művészeti-stílusbeli váltásokat. Így a hosszú, aprólékos kutatás eredményeként az avar népesség pontosabb kronológiai-etnikai különválasztására is lehetőség nyílik majd.

Egy évek óta elfeledett, de napjainkban újraéledő nézőpontból¹ vizsgáltam az avar övveretek egy csoportját, préseltek és öntötteket egyaránt. Az aprólékos motívum-elemzés fontossága mellett dolgozatommal az avar művészet magas színvonalára is szeretném felhívni a figyelmet.

Ezt a színvonalat mi már csak azon a néhány tárgyon tudjuk lemérni, amelyek napjainkig őrzik és tanúsítják az avar ötvösök fejlett művészi kifejezőképességét. Saját korukban azonban sokkal összetettebb viselet részei voltak például az övveretek, mint ahogyan azt az eddig feltárt avar leletanyagból gondolnánk. Egységes, a közösség tagjai által ismert jelrendszer részét képezték. Az a pompa, és az a motívumkincs, amely az övveretek sajátja, rajta kellett hogy legyen a textilen, a sátron, a nyeregtakarón, stb. is – akár hímezve, akár varrva. Az egész ruhának díszével együtt megvolt a maga szimbolikája, „díszítése” elkülönítette viselőjét a más népcsoportokhoz tartozóktól, ugyanakkor olyan jelekkel is felruházta őt, amelyek az alacsonyabb és a magasabb rangúaktól megkülönböztették. Ennek az ugyanaz-és-mégis-egyéni öltözetnek volt a része többek között az övgarnitúra is.

Dolgozatomban ennek, a csak férfi sírban előforduló leletegyüttesnek az elemzésére vállalkozom – kizárólag a rajta lévő motívumok miatt. Megfordítva: a fent említett szimbólumrendszer egyetlen tagját elemzem, amely ránk csak az övvereteken és a csonttárgyakon (tűtartókon, íjcsontokon stb. ...) maradt – szerencsére igen nagy számban. A mai terminológia indás díszűeknek nevezi ezeket a darabokat. Ebbe a rendszerbe tartoznak még a griffes-csüngős veretek és az ún. griffes-indás anyag is.

E tárgyakon az indadíszítés különféle megnyilvánulásai egyetlen alapmotívumból vezethetők le: egy „S”-alakú, végein egy-egy háromszög, vagy csepp formával és egy-egy ellentett elhelyezésű, kacs-szerűen tekeredő végtaggal ellátott elemből. Egyes da-

¹ A régebbiek közül J. Strzygowski, Huszka József, Felvinczi Takács Zoltán és Fettich Nándor munkásságát, újabban pedig Bérczi Szaniszló nevét kell megemlítenünk.

rabokon a háromszögben szemöldököt, szemet és száját is megfigyelhetünk (I. t.). Ez a forma tekinthető az egész késő avar indás művészet kiindulópontjának. Ezt az „S”-alakot tükrözik, felezik, sokszorozzák, ezt indásítják el. Az alábbiakban először a főbb forma-variációkat ismertetem, majd kitérek arra a problémára is, hogy mit ábrázolhat maga az „S”-alak.

Egész alakos típusok

A-típus (I. t.):

Az első számú variáció maga az alapmotívum. Legkonkrétabb ábrázolásait az 1-3. rajzokon láthatjuk. Szép számmal fordul első laposindás változatban is (4.). A fenti-ekből kiindulva a laposinda esetében a csökevényes fejekkel szemben a végtagok méreteikben hangsúlyozott szerepet kapnak. A tárgyakon megjelenő különböző elindásodott formái ellenére maga az „S”-alak, mint lényegi forma – mindig megmarad.

B-típus (I. t.):

Igen ritka a Tiszafüred-Majorosról származó szíjvég motívuma, amelyen két-két „S”-alak úgy kapcsolódik egymásba, hogy a tárgy középső részén lévő „fej-jelzeteik” belesímulnak az összekötő szárba.

C-típus (I. t.):

A hosszában tükrözött „S”-alak kevés helyen fordul elő.

D-típus (I. t.):

Sokkal gyakoribb a tükrözött „S”-alaknak az a megfogalmazása, amikor az alól összeérő fejeket keresztezik, s így egy háromszög, vagy rombusz-forma jön létre. Legtöbbször csaton, övforgón, nagyszíjvégen láthatjuk – utóbbi esetben három-négy alakzat szerepel egymás alatt.

E-típus (II. t.):

A két „S”-alak egybefonódására is van példa a Szentés-nagyhegyi temető 32. sírjából (1941-es ásatás)³ egy csattestről. A testeket úgy hajlítják, hogy kitöltsék a rendelkezésre álló teret.

² A táblákon szereplő típusok lelőhely-jegyzékét lásd alább.

³ Csallány 1962. Taf. XV.

F-típus (II. t.):

Főleg lyukvédőkön, de négyszögletes vereteken is előfordul az a formula, amikor az „S”-alakot képzeletben kinyújtják, majd a két fejet egy síkba hozzák úgy, hogy a testen középen hurok képződjön. A két fej az íven belül, a végtagok pedig kívül helyezkednek el. Utóbbiakat addig csúsztatják egymás felé a testen, amíg bele nem simulnak a hurok ívébe. Így egy félkör alakul ki, közepén és végein csomópontokkal. Négyszögletes vereten tükrözve és egymásba csúsztatva van meg (II. t. 4.).

G-típus (II. t.):

Övforgókon, nagyszíjvégeken, csont tütartókon láthatjuk a függőleges állású „S”-alakok egybekapcsolódásának szellemes megoldását: láncszerűen következnek egymás alatt. Elvontabb formában a fej eltűnik, s az egymásba fűződő végtagok egy-egy kört alkotnak. Főleg övforgókon érvényesül ez a megoldás. Előfordul, hogy a fej és a végtagok helyén egy-egy pont van.

H-típus (IV. t.):

A függőleges állású, végeikkel egymásba csúsztatott, egymás alatt sorakozó „S”-alakok másik megjelenési formája, amikor a fejeket elhagyják, s csak az egybefonódó végtagokat és a mozgást tovább vivő testet ábrázolják. Általában tükrözött formáját találjuk mindenütt ennek a változatnak. Kivételt képez egy Keszthelyről származó darab (V. t. - 2.), amelyen vízszintes állásban, egymás alatt, nem tükrözve láthatjuk e motívumot. Így a díszítés hálószerűvé válik.

I-típus (II. t.):

A függőleges állású „S”-alakok egybekapcsolódásának másik változata az, amikor a szimpla alak alá annak tükrözött párját helyezik úgy, hogy az egymásnak háttal összeérő részeket egybecsúsztatva az adott helyen egy kör jön létre. Kevésbé elvont ábrázolása ennek Szentes-Lapistón⁴ került elő.

J-típus (II. t.):

Az „S”-alak és tükrözött párjának vízszintes állású egybecsúsztatására is van példa. A közepén létrejött kör felső-külső részén a két fejet egy rombuszá csúsztatják össze, a két fél „S”-alakot pedig kifordítva ráhajlítják ugyanerre a körre; így a bal oldali fej a kör tetején lévő jobb oldali fejjel, a jobb oldali fej pedig a kör tetején lévő bal oldali fejjel kerül egy síkba. A végeredmény az, hogy egy kört láthatunk, amelynek felső-külső részén egy rombuszhoz hasonló alakzat, annak két oldalán, valamint a kör

⁴ Koszta József Múzeum, Szentes, 54. 7. 23.; Csallány Gábor 1933-34. Taf. LXVII. 7.

belső-alsó részén egy-egy végtag helyezkedik el. Ez a változat Szentés-Nagyhegyről ismert.⁵

K-típus (III. t.):

Függőleges állású „S”-alakok egy variáción belüli vízszintes és függőleges irányú tükrözésére is van példa. Ebben az esetben egymás alatt négy vízszintesen tükrözött alak követi egymást úgy, hogy végeikkel egymásba vannak csúsztatva. Az első sor tükröképe a második, annak pedig a harmadik. A negyedik sor azonban már csak az előzőt ismétli. Ebben a konkrét formában eddigi anyaggyűjtésemben nem találkoztam ilyen megoldással. Más a helyzet akkor, ha csak a körré formálódó végtagokat és a testet hagyjuk meg: a gátéri és a regölyi temetőben egy-egy préselt-lemezes szíjvégen láthatjuk ezt a csonkolt motívumot. Az alattányi temetőben szintén lemezes vereten ugyanennek a típusnak egy másfajta csonkolása mutatható ki: ekkor csak a fejeket hagyják meg, amelyeket úgy csúsztatnak egybe, hogy két egymásra szimmetrikus fejhez egy közös „szem” jár.

Fél alakos típusok

L-típus (IV. t.):

A felezett „S”-alak önmagában csak csattesten, vagy lyukvédőn fordul elő, általában erősen elindásodva.

M-típus (IV. t.):

Elvontan ábrázolt, középpontosan tükrözött „S”-alakokkal díszítettek egy övforogót, amelyen azok hullámszerűen sorakoznak egymás alatt:

N-típus (IV. t.):

A fél „S”-elemekből álló variáns ritkábban előforduló változata az, amikor négy-szögletes, vagy kerek vereteken három vagy négy, egymással 120 vagy 90 fokos szöveget zárnak be e fél alakok. Konkrétabb és elvontabb megjelenésük is van. Legismertebb talán a klárafalvai nagyszíjvégen⁶ található, ahol a kerékküllő-szerűen elhelyezkedő, gyors mozgást, futást imitáló elemek mintha a szíjvég másik oldalán levő vadászjelentetre utalnának. A vrapí lelet egyik csüngőjén (IX. t. 6.) öt fél „S”-alak kergeti egymást.

⁵ Móra Ferenc Múzeum, Szeged; L. sz.: 53.54.122.; közöletlen.

⁶ Móra Ferenc Múzeum, Szeged. L. sz.: 53.44.1.; Erdélyi István 1966. 22., 28. képek.

O-típus (IV. t.):

Sokszor tükrözött formában találjuk a felezett „S”-elemet, rendszerint már elindásodott állapotban. Ilyenkor a fejet egy nyelvszerű inda jelzi, a végtag pedig gyűrűhöz, körhöz, vagy ponthoz hasonlít. Főleg lyukvédőket és csüngős vereteket díszítenek így, de az állatfejes övforgók is ebbe a típusba tartoznak.

P-típus (IV. t.):

Csüngős veretek vereti részén fordulnak elő a vízszintes helyzetű, többszörösen tükrözött fél alakok, amelyek testvonaluk mentén érnek össze. A végtagok méreteikben hangsúlyozottak, a testnek csak az indítása, a fejek helyén pedig csak egy-egy „gomb” látható. A csüngős tagon az egyszerűbb O-típus van.

Q-típus (V. t.):

Az indás-csüngős vereteken és a griffes-csüngős darabok alsó részén ábrázolják a vízszintes állású, többszörösen tükrözött, fejfelé összeérő „S”-alakokat. A főtí veret (V. t. 2.) csüngős tagján már csak a végtagok maradtak meg.

R-típus (V. t.):

Ez a változat az O és a Q típus kombinációjaként jön létre. Tükrözött fél „S”-ek sorakoznak egymás alatt, míg a legfelső sorban ezeknek egy közös tükörképe látható.

Vegyes típusok

S-típus (V. t.):

Ez a forma a teljes és fél „S”-alakok variációjával jön létre. Jellemzője, hogy sohasem tükröződik, s mindig kitölti a rendelkezésére álló teret. Konkrétabb és szinte már növényivé vált változata is megvan, s előfordul, hogy csak a testet és a végtagokat ábrázolják (V. t. 6.). Előbbiek fejlettebb – vagy feledékenyebb – változatai azok az áttört veretek, amelyeken az elágazások és a kacsok szabályos lyukakat képeznek, így maga az „S”-alak alig felismerhető (V. t. 7.). Ennek legelvontabb formái az ún. liliosmos veretek.

T-típus (V. t.):

Fél alakok kombinációjával találkozhatunk övforgókon, ahol a tárgyakon középtájon elhelyezkedő lyuktól jobbra és balra egymással ellentétes irányba forduló elemek követik egymást. Így a két középső fél alak tulajdonképpen egy egész, ennek két oldalán következők megint egy egészet alkotnak, és így tovább.

U-típus (VI. t.):

Ennél a változatnál az egész és a fél „S”-alakokhoz kifelé forduló fél alak is kapcsolódik, azonos végtaggal. Ilyen ábrázolás eddig csak a már említett szentes-nagyhegyi sírból került elő.⁷

V-típus (VI. t.):

Az U-típus továbbfejlesztett formája, amelyben csaknem az összes lehetséges kombináció megtalálható. Szintén csak Szentes-Nagyhegyen fordul elő.⁸

Az indás és a griffes-indás vereteken megjelenő „plusz” kacsok, hurkok, ... stb., mind ugyanannak az „S”-alaknak a variációs-díszítési lehetőségeit bővítik.

Megjegyzendő azonban, hogy a griffes-indás szíjvégek esetében az indás oldalról csak azt olvashatjuk le a másik oldallal kapcsolatban, hogy ott hány állat szerepel. Magára az ábrázolt jelenetre nem következtethetünk.

Az alapforma és lehetséges magyarázata

Ha elemeire bontjuk a motívumot, akkor egy középpontosan tükrözött, alsó testével visszaforduló állat alakját kapjuk, melyet tükörképével egybecsúsztatnak (VII. t. 1.). Így a fark és a fejek fedik egymást – a tárgyakon egy-egy fejben végződik az „S”-alak.

Ha ennek az alapmotívumnak az előzményeit keressük, vissza kell mennünk az időszámításunk előtti időszak sztyeppei művészetéig, a VII. század közepéig, földrajzilag pedig egészen az Altáj-hegységig. A pazyryki⁹, a tujekti¹⁰, az esziki¹¹ és a tuzdaki¹² kurgánokban, valamint Nagy Péter szibériai gyűjteményében¹³ szép számmal találunk olyan állatokat, vagy állatküzdelmi jelenetet ábrázoló vereteket, amelyeken alsó testtel visszafelé forduló helyzetben láthatjuk az állatokat (VII. t. 2¹⁴, VIII. t.¹⁵). Általában patások, szarvas, ló vagy kecske, egy esetben pedig nyúl¹⁶. Állatküzdelmi jelenetben maga a támadó legtöbbször markáns csőrű griff, ritkábban pedig négylábú, tigris-szerű állat, vagy kígyó¹⁷. Néha a ragadozók alsó teste is megfordul a ábrázolásokon.¹⁸

⁷ Ld. a 3. sz. lábjegyzetet.

⁸ Ld. a 3. sz. lábjegyzetet.

⁹ Artamonov, M. I. 1973. 227.; Rudenko, Sz. I. 1960. 289.

¹⁰ Rudenko Sz. I. 1960. 120., 122.

¹¹ Akisev, K. 1984. 54., 92., 94.

¹² Artamonov M. I. 1973. 45.

¹³ Artamonov M. I. 1973. 133., 181., 191., 213.

¹⁴ Akisev, K. 1984. 193.

¹⁵ Pazyryk 1-2. kurgán.

¹⁶ Rudenko Sz. I. 1960. 277.

¹⁷ Rudenko Sz. I. 1960. 151.

¹⁸ Artamonov M. I. 1973. 133.

Ezek a vereteken azt a pillanatot láthatjuk, amikor az állatot a támadója éppen elkapja. A megtámadott mintegy rázuhan mellső lábaira, hátsó végtagjai pedig oldalra csapódnak a lendülettől. A tárgyakon az első lábak az övveret síkjában vannak, az alsótestet pedig ábrázolás-technikai okokból visszafordítják. Az oldalt álló végtagokat csak így lehet szemléltetni.¹⁹

Az avar ötvös ezt az állatot örökíti meg minden egyes munkájában, annak díszítésre alkalmas kombinációit felhasználva. Minden övgarnitúra egy-egy állatküzdelmi jelentésként értelmezhető. A győztest sokszor csak a csatpecsek képviseli, amely a griffes csőrére²⁰ emlékeztet. Máshol a griffes-indás szíjvégén, vagy a griffes-csüngős vereteken láthatjuk viszont. Különösen szembetűnik ez a megállapítás akkor, ha végig gondoljuk, hogyan helyezkednek el az övön a garnitúra tagjai egymáshoz viszonyítva.

A griffes-csüngős daraboknál mindegyik griffnek megvannak a maga „áldozatai”. A veretsor két végpontja viszont a csat és a szíjvég, melyeken a győztest/győzteseket láthatjuk; ebben az esetben a ragadozó állat füzérszerűen tartja karmai között „áldozatait”. Ezen az elvont ábrázolási szinten az avar közegben már nem az a fontos, milyen állat a győztes és a legyőzött – maga a tény számít, a győzelem, amely egyben birtoklást, hovatartozást is jelenthet. Az avar férfi ezeket az állatokat viselte az övvereteken és az íjon is. Ez a burjánzó motívum eredetileg feltehetően még több tárgyat „díszített”.

A kezdetben egészen konkrét állat elvonatkoztatott ábrázolására, majd elindásodására az lehet a magyarázat, hogy fellép az ún. „felejtési effektus”. Vagyis minél távolabbról kell emlékeznie valamire az embernek, idővel annál inkább homályosabb lesz az emlékkép. Valamely jelentésének előtérbe kerülése fenntartja, élteti e motívumot tovább -legbensőbb mondanivalója, erővonalai tehát megmaradnak. Már nem az a lényeg azonban, hogy hogyan ábrázolják ezt az állatot, hanem az, hogy vele kifejezzenek valamit. Jellé, „egyszerű” „S”-alakká válik.

A Kárpát-medencében való alkalmazása már a közép avar övgarnitúrákban feltűnik. Az egyszerű „S”-alaktól (A típus) – amely a kunbányai arany törveretet²¹ is díszíti – a bonyolultabb változatig (K típus- III. t.) már ebben az időszakban is megtalálható. Feltűnő azonban, hogy utóbbi típusra a nagyszámú késő avar anyagban nincs példa eddig. A közép avar korban az „S”-alaknak ez a bizonyos fokig „geometrizált” változata a motívum fejlődésének egy másfajta irányultságát sejteti, mint ami a késő avar kori típusoknál megfigyelhető. Vagyis: – az A típust, mint alapelemet nem számítva – a közép avar kori indás anyag nem tekinthető az öntött, indás övgarnitúrák szerves előzményének.

A motívum sajátos megfogalmazását találjuk a hohenbergi²² leletben (IX. t. 10-12). A nagyszíjvég az S, a csüngős veret az L, a kisszíjvég pedig az A típushoz tartozik. A Krungl-i veretek (IX. t. 8-9.)²³ laposindás díszítése egészen szokványos: a nagyszíj-

¹⁹ Szóllósy Gábor és Takács István szíves szóbeli közlése. Hozzászólásukat ezúton is köszönöm.

²⁰ Rudenko Sz. I. 1960. 287.

²¹ H. Tóth Elvira 1972. 6. kép

²² Hampel, Joseph 1905. Taf. CCXCII.

²³ Hampel, Joseph 1905. Taf. CCXI.; Fischbach Ottó 1894. 359-360.

vég T, a kisszíjvég pedig S típusú. Az albániai Vrapon²⁴ előkerült anyagra is vannak analógiák a magyarországi temetőkben (IX. t. 1-7.). A lyukvédő (IX. t. 5.) az A, a csat (IX. t. 1.) az S, a négyszögletes veret (IX. t. 4.) az A és az O, az egyik csüngős veret (IX. t. 3.) szintén az O, a másik (IX. t. 7.) a C és az S, a harmadik csüngős veret (IX. t. 6.) pedig az N típusba sorolható. A nagyszíjvég (IX. t. 2.) felső részén egy C, a többin pedig két egymásba fűződő T változat látható.

Érdekesek a Káma és a Kaukázus közötti vidékről származó leletek díszítései is²⁵. Az „S”-alakú motívum variációs típusai közül az A (Sztolbica – X. t. 7-8.)²⁶, a D (Peszcanka²⁷, Veszelojszkij²⁸ X. t. 6., 9.; Brod²⁹ – X. t. 1, 3-4.), az L (Brod³⁰ – X. t. 2.), az O (Krjukovó Kuzsnoje³¹, Ljada³² – X. t. 11. 5.) és az S típus (Krjukovo Kuzsnoje³³ – X. t. 10.) fedezhető fel rajtuk.

A brodi temetőből való veretnek (X. t. 2.) igen jó párhuzama egy keszthelyi csat³⁴. A többi tárgyon azonban a motívum szokványos megfogalmazásainak kiviteli stílusa idegen a Kárpát-medencében eddig feltárt anyagtól. Ez a tény ellentmond az indás anyag Káma-vidékről való származtatásának³⁵. Inkább azt a lehetőséget kell felvetnünk, hogy a Kárpát-medencén és a Káma-vidéken kívül van még egy harmadik terület, ahol hasonló leletanyagok kell lenniük; ahonnan e motívum „elindult” a két nagy terület felé, hogy azután új környezetében a hordozó közösség belső törvényeinek megfelelően továbbfejlődjön.

A táblákon szereplő tárgytipusok lelőhely-jegyzéke:

A-típus (I. t.) – 1-2.: Szentés-Nagyhegy, 32. sír³⁶; 3.: Vác³⁷; 4.: Püspök-Szent-Erzsébet³⁸; 5.: Mártély³⁹.

B-típus (I. t.) – 1.: Tiszafüred-Majoros 1142. sír⁴⁰.

C-típus (I. t.) – 1.: Vác⁴¹.

D-típus (I. t.) – 1.: Fót 1. sír⁴²; 2.: Ó-Földeák⁴³.

²⁴ Werner, Joachim 1986.

²⁵ Erdélyi István 1982.

²⁶ Erdélyi István 1982. 29. kép

²⁷ Erdélyi István 1982. 44. kép

²⁸ Erdélyi István 1982. 90. kép

²⁹ Erdélyi István 1982. 68. kép

³⁰ Fettich Nándor – Marosi Arnold 1936. 39. kép

³¹ Erdélyi István 1982. 76. kép

³² Erdélyi István 1982. 53. kép

³³ Erdélyi István 1982. 70. kép

³⁴ Bakay Kornél – Kalicz Nándor – Sági Károly 1966. 1. 24. t.

³⁵ László Gyula 1955. 285.

³⁶ Csallány Dezső 1962. Taf. XV.

³⁷ Hampel, Joseph 1905. III. Taf. 75.

³⁸ Uo. Taf. 255.

³⁹ Uo. Taf. 85.

⁴⁰ Bérzi Szaniszló 1987. 50.

⁴¹ Hampel, Joseph 1905. III. Taf. 75.

⁴² Tettamanti Sarolta 1985. 12. kép

- E-típus (II. t.) – 1.: Szentes-Nagyhegy 32. sír⁴⁴.
 F-típus (II. t.) – 1.: Edelstal (Nemesvölgy)⁴⁵; 2.: Kaba-Bitózug 27. sír⁴⁶; 3.: Szentes-Nagyhegy 32. sír⁴⁷.
 G-típus (II. t.) – 1.: Gátér 3. sír⁴⁸; 2.: Dunaszekcső 42. sír⁴⁹.
 H-típus (IV. t.) – 1-2.: Keszthely⁵⁰.
 I-típus (II. t.) – 1.: Szentes-Lapistó⁵¹.
 K-típus (III. t.) – 1.: Gátér 3. sír⁵²; 2.: Regöly 136. sír⁵³; 3.: Alattyán 170. sír⁵⁴.
 L-típus (IV. t.) – 1.: Püspök-Szent-Erzsébet⁵⁵.
 M-típus (IV. t.) – 1.: Szeged környéke⁵⁶.
 N-típus (IV. t.) – 1.: Kemece 7. sír⁵⁷; 2.: Edelstal (Nemesvölgy)⁵⁸.
 O-típus (IV. t.) – 1.: Győr⁵⁹; 2.: Szirák 41. sír⁶⁰.
 P-típus (IV. t.) – 1.: Čunovo (Csúny) 1. sír⁶¹.
 Q-típus (V. t.) – 1.: Toponár 119. sír⁶²; 2.: Fót 1. sír⁶³.
 R-típus (V. t.) – 1.: Čunovo (Csúny) 1. sír⁶⁴.
 S-típus (V. t.) – 1.: Szirák 41. sír⁶⁵; 2.: Gátér 211. sír⁶⁶; 3.: Alattyán 369. sír⁶⁷; 4.: Szirák⁶⁸.
 T-típus (V. t.) – 1.: Gátér 273. sír⁶⁹.
 U-V - típusok (VI. t.) – 1-2.: Szentes-Nagyhegy 32. sír⁷⁰.

⁴³ Hampel, Joseph 1905. III. Taf. 80.

⁴⁴ Csallány Dezső 1962. Taf. XV.

⁴⁵ Hampel, Joseph 1905. III. Taf. 103.

⁴⁶ M. Nepper Ibolya 1982. 105.

⁴⁷ Csallány Dezső 1962. Taf. XV.

⁴⁸ Kada Elek 1905. 365.

⁴⁹ Cs. Sós Ágnes 1966-67.

⁵⁰ Hampel, Joseph III. Taf. 104.

⁵¹ Erdélyi István 1966. 18. kép

⁵² Kada Elek 1905. 365.

⁵³ Kiss Gábor–Somogyi Péter 281.

⁵⁴ Kovrig Ilona 1963.

⁵⁵ Hampel Joseph 1905 III. Taf. 254.

⁵⁶ Hampel, Joseph 1905. III. Taf. 96.

⁵⁷ Csallány Dezső 1960. 42.

⁵⁸ Hampel, Joseph 1905. III. Taf. 103.

⁵⁹ Huszka József 1912. 30.

⁶⁰ Hampel, Joseph 1905. III. Taf. 70.

⁶¹ Huszka József 1912. 30.

⁶² Szimonova, Eugenia 1969. Mitteilungen 2. 141-142. Taf. 44.

⁶³ Tettamanti Sarolta 1985. 13. kép

⁶⁴ Huszka József 1912. 19.

⁶⁵ Hampel, Joseph 1905. III. Taf. 70.

⁶⁶ Kada Elek 1906. 214.

⁶⁷ Kovrig Ilona 1963.

⁶⁸ Hampel, Joseph 1905. III. Taf. 71.

⁶⁹ Kada Elek 1908. 335.

⁷⁰ Csallány Dezső 1962. Taf. XV.

IRODALOM

Akisev, K.

1984 Kazakisztán ősi aranykincsei. Bp.

Artamonov, M. N.

1973 Szokrovisa szakov. Moszkva.

Bakay Kornél – Kalicz Nándor – Sági Károly

1966 Magyarország régészeti topográfiája I. Keszthelyi és tapolcai járás. Bp.

Bérczi Szaniszló

1987 Szimmetriajegyek a honfoglaláskori palmettás és az avar kori griffes-indás díszítőművészetben. *Cumania* 10. 9-61.

Csallány Dezső

1960 Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. *JAMÉ* I. 31-83.

1962 Der Awarische Gürtel. *AAH* 14/1962. 445-480.

Csallány Gábor

1933-34 Avar kori és XI-XIII. századi magyar leletek a szentesi múzeumban. *Dolg.* IX-X. 221-242.

Erdélyi István

1966 Az avar művészet. Bp.

1982 Az avarság és Kelet a régészeti források tükrében. Bp.

Fettich Nándor – Marosi Arnold

1936 A dunapentelei avar sírleletek. *Arch.Hung.* XVIII.

Fischbach Ottó

1894 A krungli leletről. *AÉ.* 359-360.

Hampel, Joseph

1905 *Alterthümer Des Frühen Mittelalters in Ungarn I-III.* Braunschweig.

Husza József

1912 A magyar ornamentika hun eredete. Bp.

Kada Elek

1905 Gátéri (kun-kisszállási) temető a régibb középkorból. I. közl. *AÉ.* 360-384.; 402-407.

1906 Gátéri temető a régibb középkorból II. közl. *AÉ.* 135-155.; 207-221.

1908 Gátéri (kiskunszállási) temető a régibb középkorból. *AÉ.* 330-339.

Kiss Gábor – Somogyi Péter

1984 Tolna megye avar temetői. *Diss.Pan.* III. 2.

Kovrig Ilona

1963 *Das Awarzeitliche Gräberfeld von Alattyán.* Bp.

László Gyula

1955 *Études archeologiques sur l'histoire de la société des Avars.* *Arch.Hung.* XXXIV.

M. Nepper Ibolya

1982 A kaba-bitózug avar temető. *Comm. Arch.Hung.* 93-125.

Rudenko, Sz. I.

1960 *Kultura naszelenija Gornovo Altaja v szkifszkoe vremja.* Moszkva-Leningrád.

Cs. Sós Ágnes

1966-67 A dunaszekcsői avar kori temető. *FA* XVIII. 91-123.

Tettamanti Sarolta

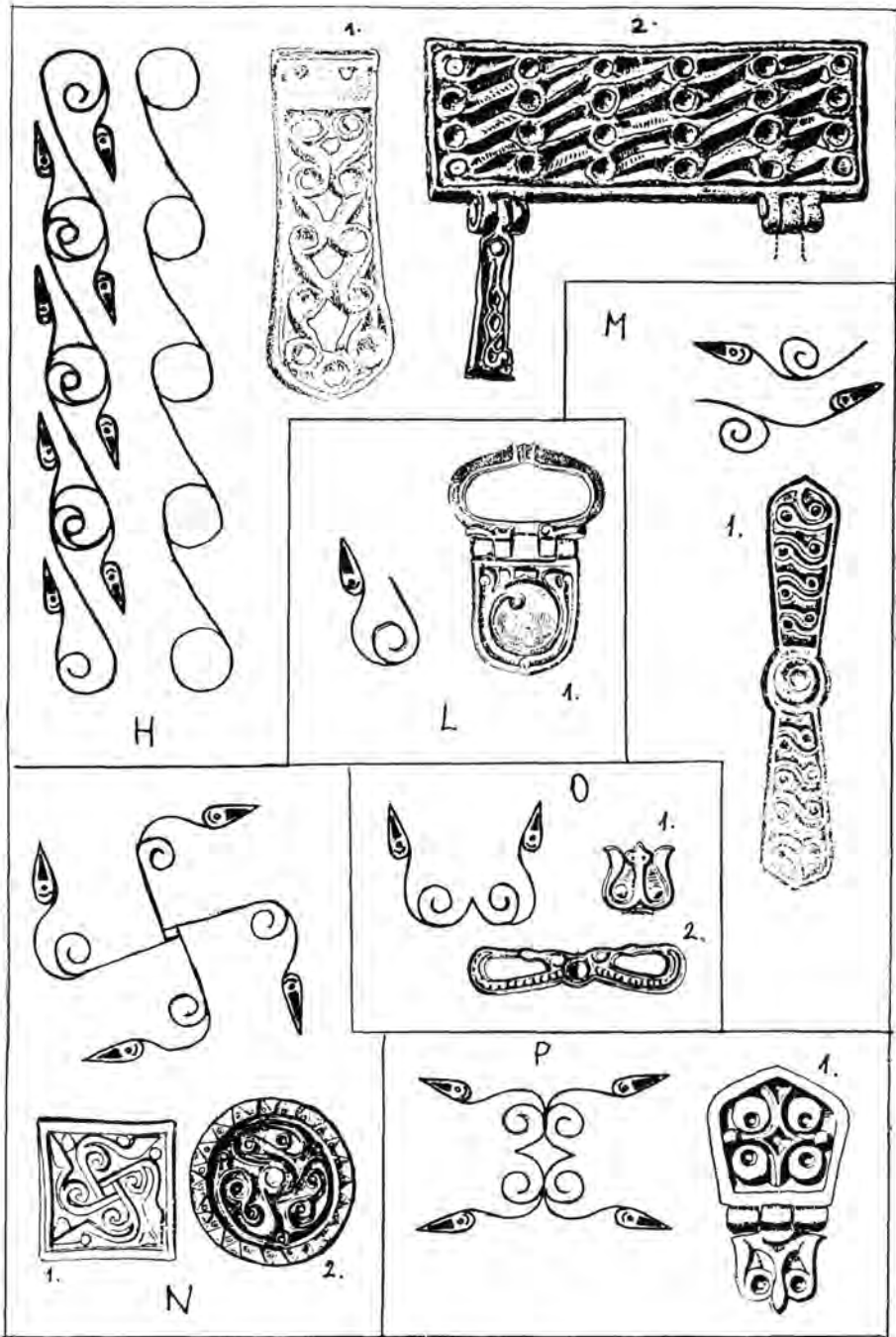
1985 Avar kori sírok Fótról. *Stud.Com.* 17. 345-368.

H. Tóth Elvira

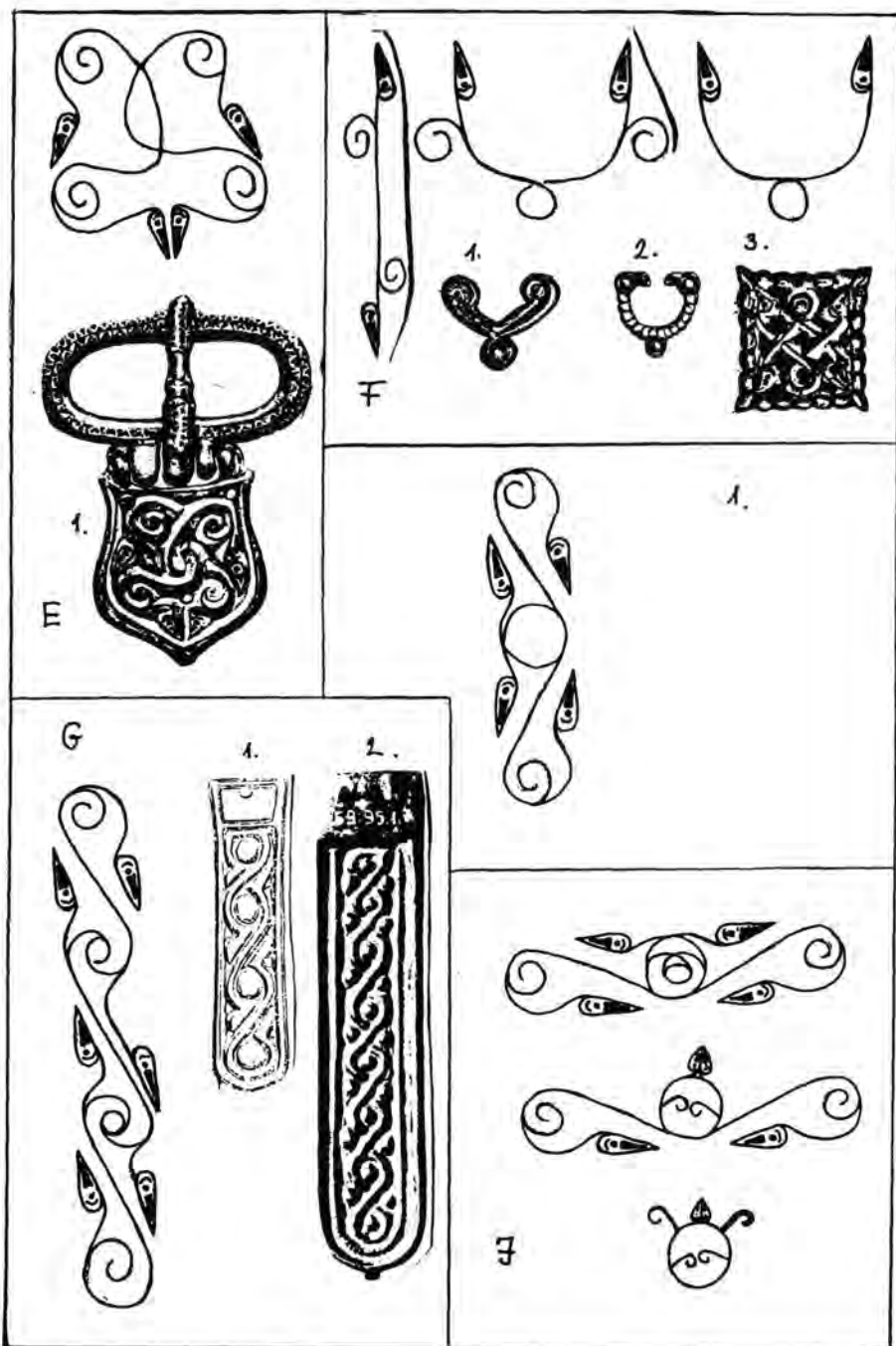
1972 Előzetes beszámoló a kunbányai avar fejedelmi leletről. *Cumania* I. 143-169.

Werner, Joachim

1986 *Der Schatzfund von Vrap in Albanien. Studien zur Archäologie der Awaren* 2. Wien.

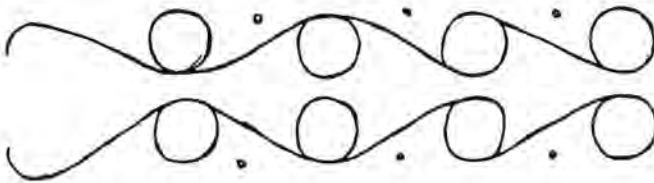
I. tábla

II. tábla

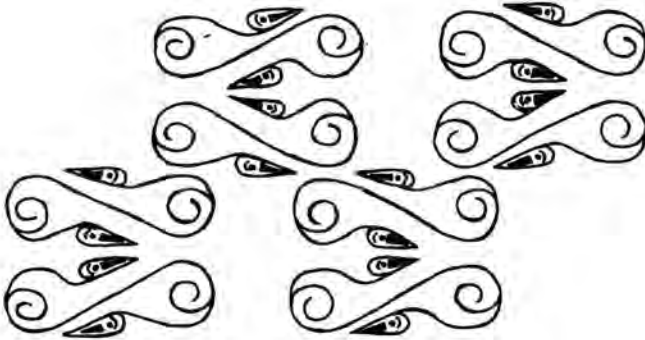
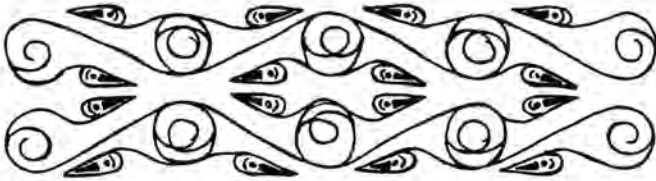

3.

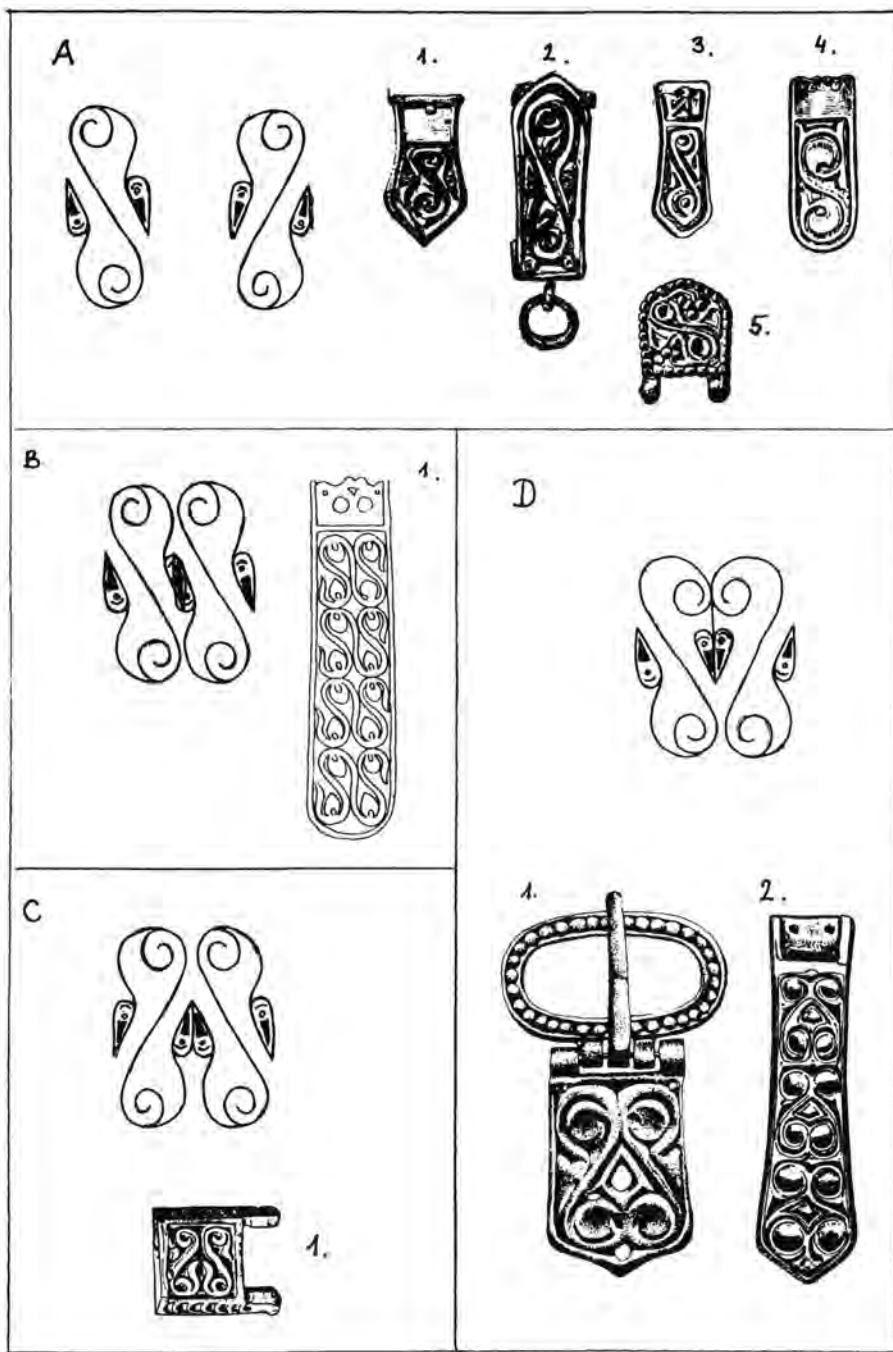

1.

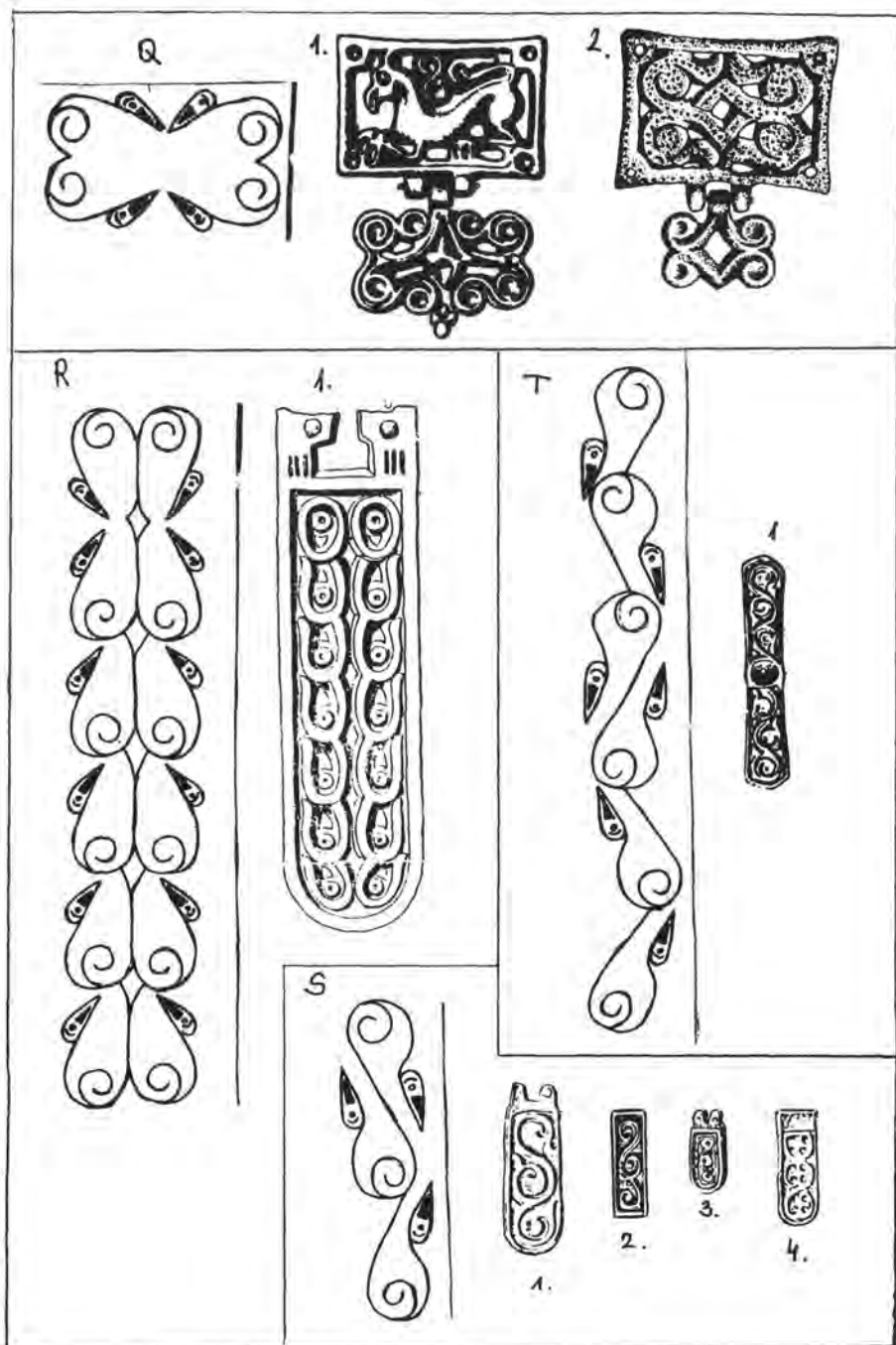
2.

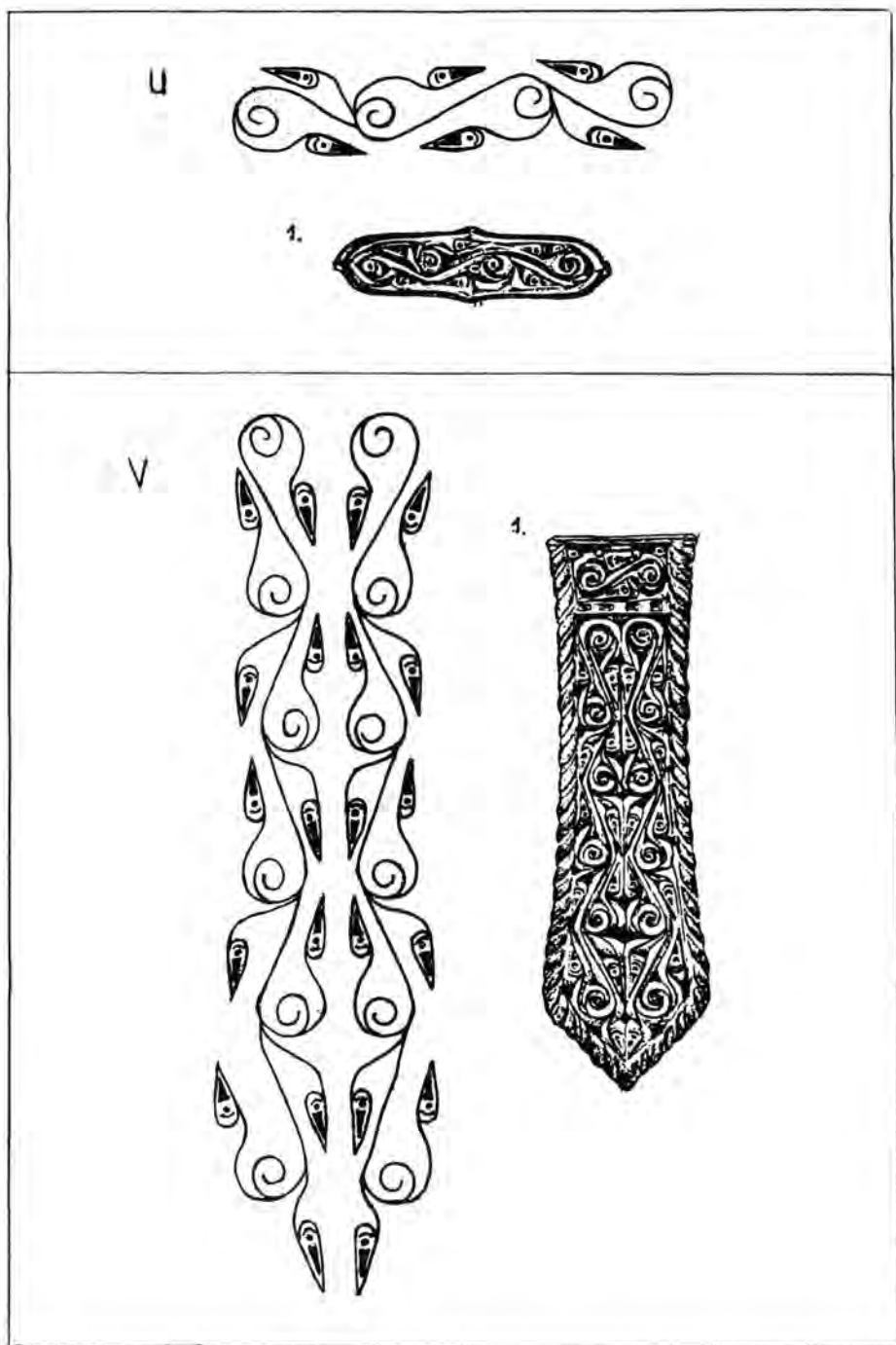
III. tábla

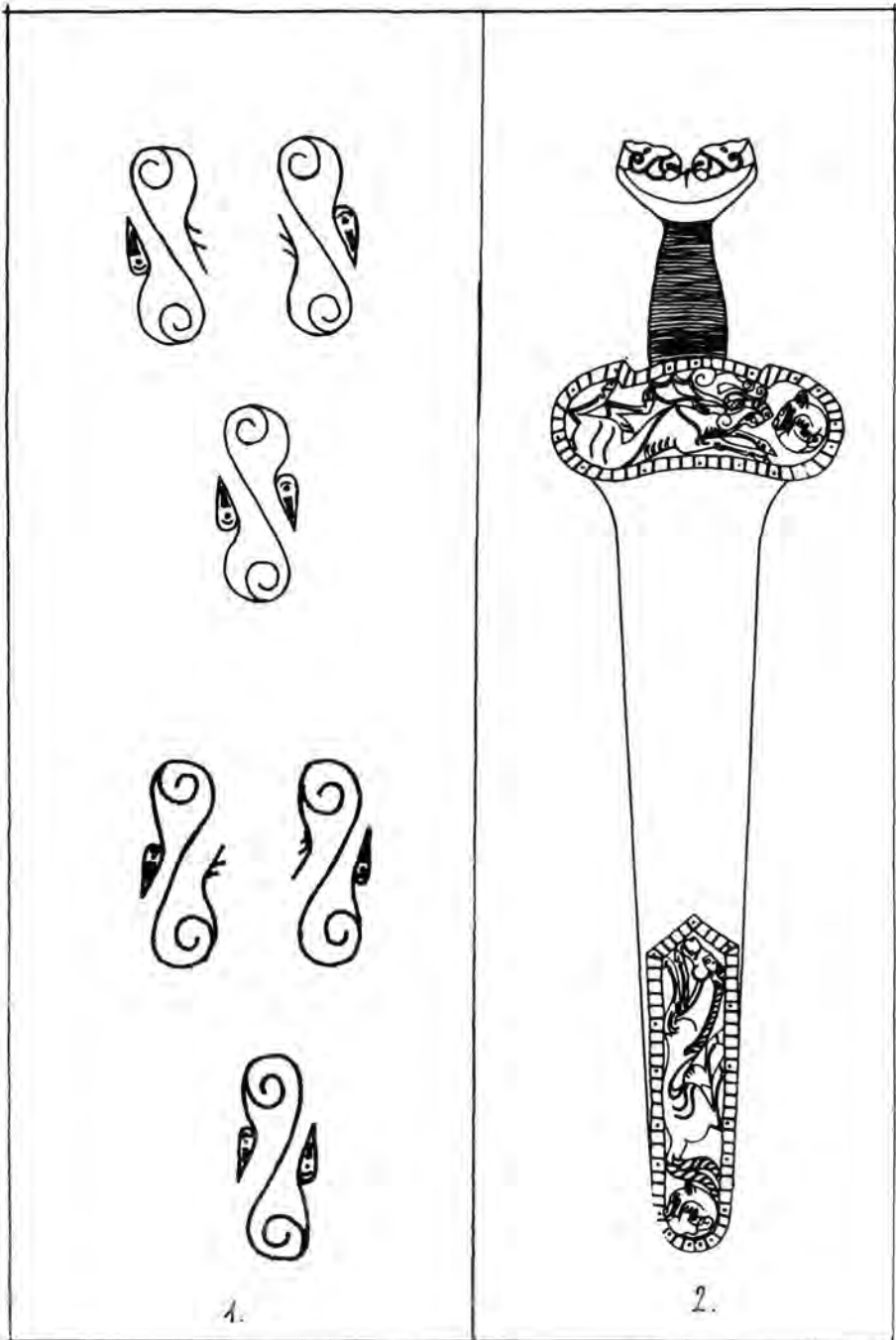
IV. tábla

V. tábla

VI. tábla

VII. tábla

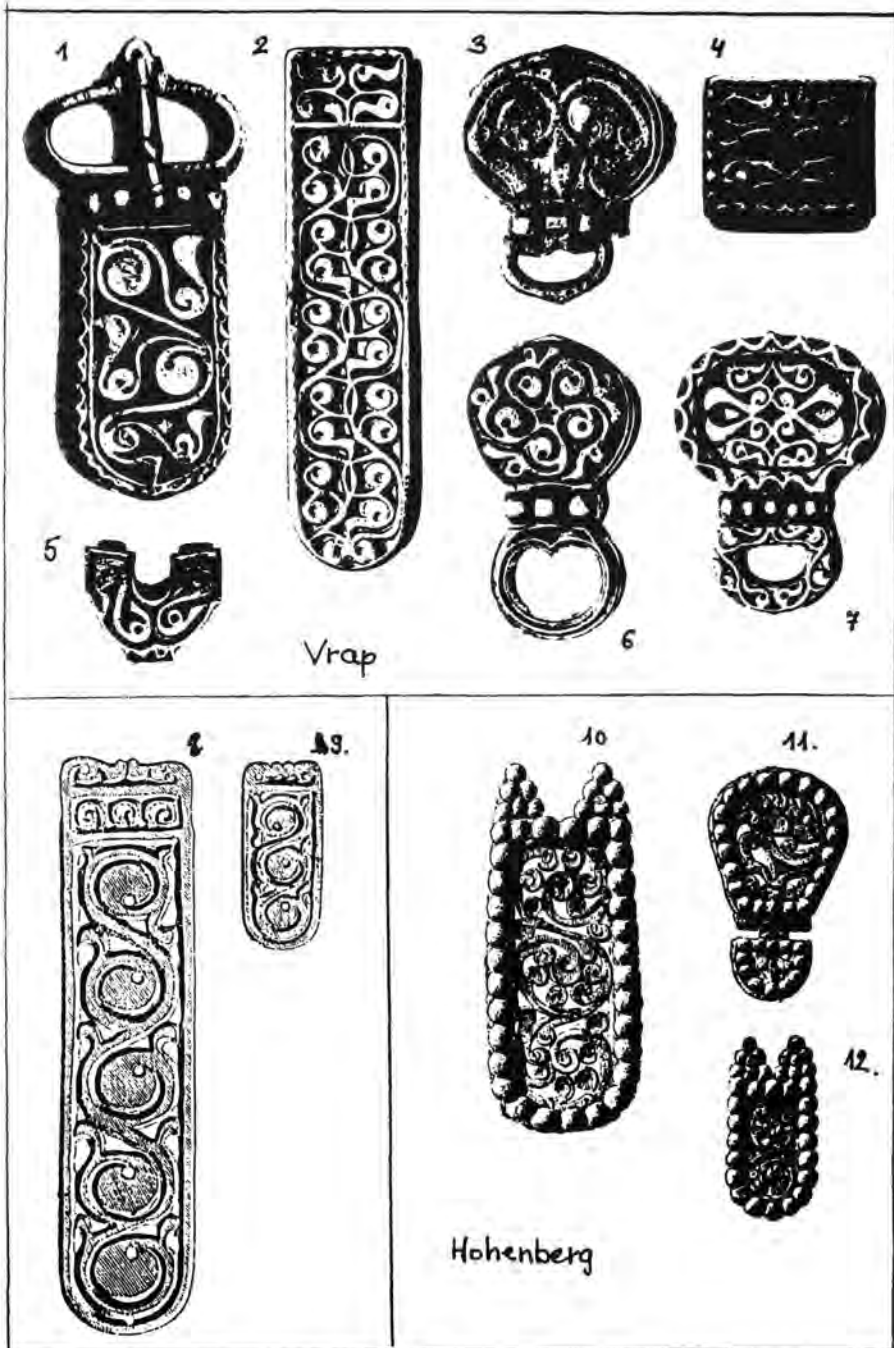

Pazyryk - 1. kurgán

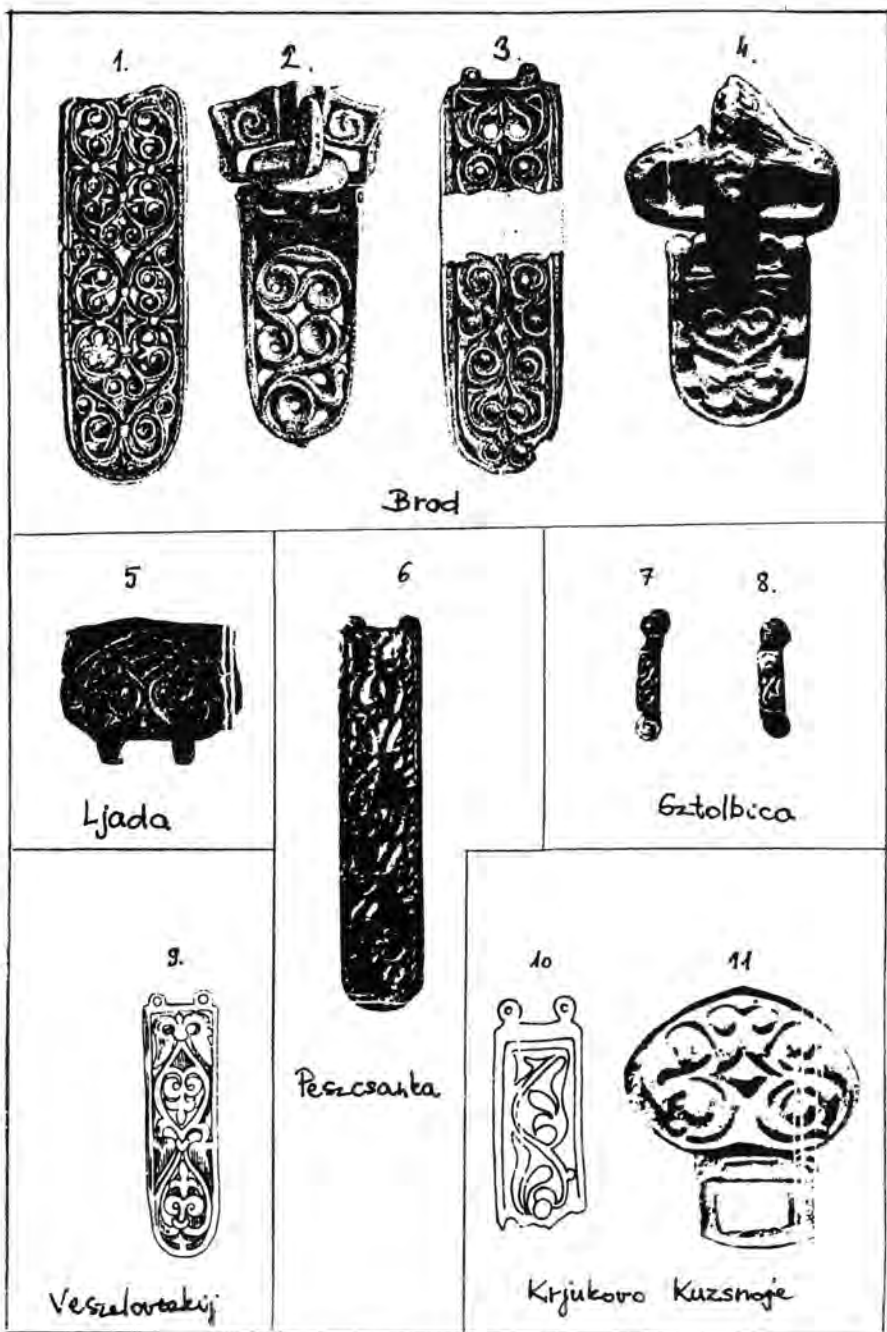

Pazyryk - 2. kurgán

VIII. tábla

IX. tábla

X. tábla

DIE RANKENMOTIVE DER AWARISCHEN KUNST

Pávai Éva

Anhand der Verzierungsmotive wird das spätawarische Fundmaterial in zwei Hauptgruppen aufgeteilt: auf die Ranken- und auf die Greifengruppe. Diese Arbeit untersucht die unzähligen Beschläge mit Rankenmuster, wobei die Ranken aus dem Grundelement, aus der Variationseinheit abgeleitet werden. Dieses Grundelement ist ein S-förmiges Motiv, welches einen dreieckigen oder tropfenförmigen Kopf und rankenartige Glieder aufweist. Diese Gestalt wird gespiegelt, vervielfacht, verrankt, immer so, daß selbst die S-Form auf jedem Exemplar nachweisbar ist.

Der Typ K kommt nur auf Gegenständen aus der mittelawarischen Zeit vor (Gátér, Regöly, Alattyán). Es ist interessant, daß diese in gewissem Grad „geometrisierte“ Variant der S-Form eine andere Entwicklungsrichtung des Motivs als bei den Typen der spätawarischen Zeit erahnen läßt. Daraus folgt, daß die mittelawarischen Rankenmotive, den Typ A als Grundtyp ausgenommen, nicht als Vorbild der gegossenen Gürtelgarnituren mit Rankendekor zu betrachten sind.

Der Vergleich der Rankendarstellungen aus dem Karpatenbecken und aus der Kama-Gegend zeigte, daß sie nichts gemeinsam haben. Dieser Umstand widerspricht der Vorstellung, wonach die Rankenmotive aus der Kama-Gegend stammen sollen. Man kann eher auf die Existenz eines gemeinsamen Ausgangspunktes zwischen den beiden Gebieten folgern.

Die S-Form nimmt in den Tierdarstellungen der skythischen Kunst konkrete Gestalt (Taf. VII/2, Taf. VIII).

Несколько вариантов изображения животных
в позднеаварском искусстве
Паваи Ева

В наши дни количество позднеаварского материала с изображением грифонов и растительным орнаментом (лозы) достаточно возросло для того, чтобы при анализе принять во внимание новые аспекты: обратиться к целому с позиции части.

В данном случае часть это позднеаварский поясной набор из погребения 32. могильника Сентеш-Надьхедь, раскопанного Габором Чалланем в 1941 году. Самая маленькая единица комплекса - малый наконечник ремня, украшенный мотивом S. Этот мотив варьируется на отдельных предметах набора из Надьхедь: в одном случае он отражается, в другом свивается воедино, вьётся или делится на две части. Всё это зависит от формы, хозяина предмета, ювелира и не в последнюю очередь от смыслового значения.

Разобравшись с этим поясным набором чем больше позднеаварских поясных наборов мы тщательно изучали, тем однозначнее становилось: все они сформировались как сложные орнаменты из упомянутого мотива S. Можно отделить четыре главных формы. Эти варианты действительны во всём позднеаварском материале с орнаментом лоз, но их можно найти и на предметах с грифонами. В весьма сложных формах они присутствуют на штампованных предметах среднеаварской эпохи и на прикамских бляхах.

Сам мотив S несмотря на свою лозообразность изображает фигуру животного: копытного в неправильной позе, нижней частью повернутого в противоположную сторону. В конкретной форме такое изображение животных встречается у саков.

ÚJABB ADATOK AZ AVARKORI „FEKETE KERÁMIA” ÉS A KORONGOLATLAN CSERÉPBGRÁCSOK KÉRDÉSÉHEZ

VIDA TIVADAR
(Budapest, MTA Régészeti Intézet)

Az avarkori „fekete kerámiára” és a korongolatlan cserépbográcsokra az utóbbi évtizedekben örvendetesen megszorodott telepásatások során figyelt fel a kutatás. Dolgozatomban a rendelkezésemre álló adatok alapján kísérletet teszek a kelet-dunántúli fekete kerámia tipológiájának, technológiájának és elterjedésének bemutatására, kronológiájának meghatározására. A szabad kézzel formált cserépbográcsok egykor heves vitákat kiváltó kérdéséhez pedig egy új lelet kínálta szemponttal szeretnék hozzászólni.

1. A fekete kerámia gyártásának hagyománya több ezer éves múltra tekint vissza. A neolitikumtól kezdve kultúrától és kontinenstől függetlenül a legkülönbözőbb környezetben tűnt fel. A Kárpát-medencében megtalálhatjuk a bronzkorban és a vaskorban.¹ Különösen szép, csiszolt díszítésével emelkedik ki a jó anyagkidolgozású kelta fekete kerámia.² Nagy tömegben és különböző változatokban jelent meg a késő római időszakban³, és széles körű elterjedését a germán valamint az európai szarmata népeknél a római civilizáció kisugárzásának tekintik.⁴ A gepidáknál a házi kerámia egyes típusainál alkalmazták ezt a technológiai eljárást.⁵

Az avarkori fekete kerámiáról mindeddig nem sokat tudtunk. Első említésére és meghatározására a dunaújvárosi telep feldolgozásakor került sor, de sajnos a telepen talált töredékekből még nem sikerült a formákat is rekonstruálni.⁶ A feldolgozó, Bóna István már ekkor felhívta a figyelmet, hogy hasonló edények a mindmáig közöletlen mezőfalvi temető korai szakaszában is vannak.⁷ Ezzel tehát e technikai jegyek alapján elkülönített kerámiafajtát a sírkerámia esetében már konkrét formákhoz lehetett kötni. 1974-75-ben Rosner Gyula edényégető kemencék előteréből és környékéről tárt fel fekete kerámiát a Szekszárd Bogyzislói úti lelőhelyen. Megállapította, hogy a szürke kerámia és a fekete kerámia hasonló technológiai eljárással készül és elvetette a kora

¹ Szabadfalvi József 1958, 33.

² Bónis Éva: 1942. 10.

³ Ua.

⁴ Szabadfalvi József 1958, 1-7. ua. 1986, 8-9.

⁵ Csallány Dezső 1961, 254-258. B. Tóth Ágnes 1983.

⁶ Bóna István 1973. 76.

⁷ Ua.

avar ill. közép avar fekete kerámia közötti kapcsolat lehetőségét.⁸ Az avarkori sírkerámiaira kiterjedő anyaggyűjtésem során növekvő érdeklődéssel figyeltem mint rajzolódik ki a csoport elterjedési területe és mint bővül a formai változatok száma.

Technológia

Az avarkori fekete kerámia gyártási hagyományát, formáit tekintve jól körülírható. Az edényeket finoman iszapolt jól kidolgozott agyagból készítették. Néprajzi adatok igazolják, hogy a fekete kerámiához különös gonddal választották az alapanyagot, mert az edények színét befolyásolja az agyag ásványi összetétele (vasvegyületek), porozitása⁹, ügyeltek az agyag megfelelő homoktartalmára is. Az avarkori fekete edényeket kis mértékben, többnyire csak homokkal néha porrá zúzott kötőrmelékkel soványították. Kezdetben az anyagkidolgozás finomsága megközelítette a kora avar szürke díszkerámiáét, de a soványítás sokkal erőteljesebb, határozottabb. Felülete ezért nem teljesen síma, bár nem érdes, kissé nyers tapintású. Később a nagyobb mértékű soványítás tette ui. alkalmassá arra, hogy benne főzzenek, folyadékot tároljanak.

A fekete kerámia a redukált égetés során, a lezárt kemencében nyeri el fekete, feketésszürke színét. Oxigén hiányában ui. szén válik ki, amely beépül az edény falába. A szén kiválását a katalizátor szerepét játszó vasvegyületek jelenléte kedvezően befolyásolja.¹⁰ Az avar korban nem minden esetben sikerült a mély fekete szín elérése, mint azt a klasszikus fekete kerámia esetében megfigyelhetjük. A tökéletlen égetés vagy az alapanyag gondatlan kiválasztása ill. kidolgozása miatt gyakori a tónusbeli eltérés, a feketésszürke ill. szürke szín. Különösen jól sikerült, mély fekete színűek a Dunaújváros Simonyi dűlő és Kölked B temetőkből származó edények. A mezőfalvi sötétszürke kerámiát viszont nagykiterjedésű világos- és zöldesszürke foltok borítják. A szürke szín felé való eltolódást figyelhetjük meg egyes budakalászi és nagyharsányi edényeken. Mindez pedig megkérdőjelezheti azt, hogy jogosan használjuk-e a „fekete kerámia” megjelölést. Az avarkori fazekastermékek között a vizsgált edényeink nemcsak technológiai hasonlóságuk, hanem tipológiai jegyeik alapján is külön csoportot alkotnak. Formailag is meghatározható tehát az a kör, amelyen belül törekedtek a fekete szín elérésére. A kivitelezés tökéletlenségének oka valószínűleg a mesterek, a korszak adta lehetőségek elégtelen technikai színvonalában esetenként az alapanyag rossz megválasztásában rejlik. A technikai fogyatékoságok ellenére is úgy vélem, célszerű az „avarkori fekete kerámia” elnevezés megtartása, mert ez egyértelműen megkülönbözteti a többi edénycsoporttól. Az égetés pontos menetét az érdi korszak esetében szemléltethetjük; egy szerencsés véletlen folytán ui. sikerült megfigyelnünk a törésfelületét, amely szélein fekete, középen vörös színű volt. Az égetés kezdetén a szabad levegő hatására vörös színű ferrioxid (F₂O₂) keletkezett, amely meghatározta az edény színét. A szén csak ezt követően, a kemence lefojtása után tudott beépülni az

⁸ Rosner Gyula 1979. 103.

⁹ Szabadfalvi József 1986. 39.

¹⁰ Ua.

edény külső és belső felületére. Hasonló jelenség tapasztalható a szürke kerámia esetében is.¹¹

A fekete kerámiák felülete síma, kissé nyers tapintású. Kivételt ez alól csak a lesímitott, zsiros felületű érdi palack képez. Az edények vékonyfalúak, a gyorskorong használatának köszönhetően gondosan, szimmetrikusra formálták őket. Csak a budakalászi tölcséres palacknál feltételezhetjük a lassúkorong használatát, mert nem találunk rajta a gyorskorong használatára utaló technikai jegyeket. (Nem tökéletes a forgástestforma, gyenge a felületkidolgozás.)

A fekete kerámia esetében a 7-8. sz. fordulójától erősebb soványítást tapasztalhatunk. A közepesen erősnek mondható soványítás mértéke gyakran megközelíti a 8. sz.-ban széles körben elterjedő vonal- és hullámvonalkötegdíszes lassúkorongolt kerámiáét, de az anyagkidolgozás finomsága, és fekete, szürkésfekete színe határozottan elválasztja attól.

Tipológia

Az avarkori fekete kerámia leggyakoribb típusa a kis méretű fazék és a szűknyakú palack. A fazekak 10-13 cm magasak, öblösek, a középtájt mérhető legnagyobb szélességük és a magasságuk gyakran megegyezik. Peremük jól profilált, lehet egyenesen vagy ferdén levágott, néha lekerekített. Szinte kivétel nélkül minden esetben megtalálható rajtuk a fedőtartó belső ív. Ez az egyetlen kerámiatípus a 7-9. sz.-i Kárpát-medencében, amelynél a fedőtartós perem következetesen előfordul. Más fazéktípusoknál csak elvétve találkozunk vele, pl. a 8. sz.-ban a lassú korongolt, szemcsés kerámiánál.¹² Az edények nyaka rövid, ívelt, a váll nem kap hangsúlyt, gömbös vagy ritkábban tojásalakú testük szimmetrikusan megformált. E kis fazekak vagy díszítetlenek vagy jellemző díszítésük a középvonal fölött végigfutó egyenes vonalköteg.

A palackok rövid, szűk nyakúak, ugyancsak rövid peremük vége ferdén levágott vagy lekerekített, néha díszített. Mindeddig egyedi darab a budakalászi palack, amelynek tölcséres szája van. A palackok erősen öblösek, gömbös formát mutatnak. Testüket bekarcolt hullámvonalkötegek díszítik, és csak ritkán díszítetlenek.

A nagyobb méretű soványítás megindulásával a közép avar kortól új típusok tűntek fel az avarkori fekete kerámiák között; pontosabban a korszakból már ismert, más technológiai típusokra jellemző formájú edényeket is feketére égettek (pl. a kiöntőcsöves korsókat, a megnyúlt idomú fazekakat, a füles korsókat...)¹³

Elterjedés

A fekete kerámia technikai és formai tulajdonságaihoz hasonlóan az elterjedés tekintetében is különleges helyet foglal el az avarkori kerámia csoportok között. A cso-

¹¹ Rosner Gyula 1979. 101.

¹² Vida Tivadar 1986.

¹³ Rosner Gyula szíves szóbeli közlése.

port kizárólag Kelet-Pannóniára, annak is a Dunához közel eső részeire jellemző. Északra az egyetlen távolabbra eső darab is a Duna mentén Dunaradvány/Virt temetőjéből ismert. A Dunától K-re csak Solt lelőhelyen találtak fekete kerámiát.

1. Bóly¹⁴ 2. Bölske¹⁵ 3. Budakalász-Dunapart¹⁶ 4. Cikó¹⁷ 5. Dunaradvány/Virt¹⁸ 6. Dunaújváros-Öreghegy¹⁹ 7. Dunaújváros-Simonyi dűlő²⁰ 8. Előszállás-Öreghegy²¹ 9. Érd²² 10. Kölked A²³ 11. Kölked B²⁴ 12. Mezőfalva-Vasútállomás²⁵ 13. Nagyharsány²⁶ 14. Pécs-Kertváros²⁷ 15. Solt²⁸ 16. Szebény²⁹ 17. Szekszárd-Palánk³⁰ 18. Szekszárd-Bogyszlói út³¹ 19. Zomba-Paradicsom pusztá³²

Eredet, időrend

A fekete kerámia finom anyagkidolgozása, igényes megformálása alapján feltehetően a kora avar szürke díszkerámia gyártási hagyományát követi. Ezt a megállapítást nemcsak formai, de díszítésbeli hasonlóságok is megerősítik. Nem lehet véletlen ez a hasonlóság, mert a két kerámiatípus a kora avar kor második felétől a temetőekben és a telepeken együtt fordul elő (Dunaújváros-Öreghegy). A fekete kerámia típusai között megtaláljuk a finom iszapolt szürke kerámia egyes gömbös testű, díszítetlen vagy vonaldíszes fazekainak, bögréinek és szűknyakú palackjainak formáit (Budakalász). Egyelőre még vizsgálat tárgyát képezi, hogy az említett közös formai és magas színvonalú technológiai elemek milyen mértékben épülnek az 5-6. sz.-i pannóniai edényművesség hagyományaira.

A fekete kerámia kronológiai helyzetét igen jól megvilágítja a nagyharsányi temető. Ennek térképén ui. a fekete kerámia a kora avar szürke és a késő avar sárga kerámia között helyezkedik el. Feltűnik, hogy azon a temetőrészen is megtaláljuk, amelyet elsősorban a sárga kerámiával jellemezhetünk.³³ A Mezőföldön telepeken és temetők-

¹⁴ Papp László: 1962, 163-194. T. XXVI. 9.

¹⁵ Rosner Gyula szíves szóbeli közlése.

¹⁶ Pásztor Adrien és Vida Tivadar ásatása 1987-90.

¹⁷ Somogyi Péter: 1984, 218. T. 16/219, 232.

¹⁸ Zlata Čilinská: 1970, 61, obr. 3/11.

¹⁹ Bóna 1973. 76.

²⁰ Fülöp Gyula szíves szóbeli közlése.

²¹ Bóna István szíves szóbeli közlése. A temetőről bővebben Bóna 1971, 242, 253.

²² Magyarország Régészeti Topográfiája 7, 1986, 96. T. 38/29.

²³ Kiss Attila szíves szóbeli közlése.

²⁴ Ua.

²⁵ Bóna István szíves szóbeli közlése. A temetőről bővebben Bóna 1971, 242, 252.

²⁶ Papp László: 1963. 113-141, T. XV. 3. 11. T. XVII. 7., Pásztor Adrien 1992.

²⁷ Nagy Erzsébet szíves szóbeli közlése.

²⁸ H. Tóth Elvira és Horváth Attila szíves szóbeli közlése.

²⁹ Garam Éva: 1976. 65. Fig. 14., 72. Fig. 21.

³⁰ Rosner Gyula szíves szóbeli közlése.

³¹ Ua.

³² Rosner Gyula 1978. 105.

³³ Pásztor Adrien 1992

ben is sikerült kimutatni a szürke és fekete kerámia egyidejűségét.³⁴ A nagyharsányi temető esetében bizonyítható, hogy a sárga kerámia megjelenésének időszakában még használtak fekete edényeket. A budakalászi temetőben a fekete edények a közép avar korra keltezhető részből kerültek elő. Egyelőre még nem rendelkezünk olyan hiteles régészeti adatokkal, amelyek megbízhatóan adnák meg a fekete kerámia használatának felső, abszolút időhatárát. Egyes híradások szerint a kelet-dunántúli telepeken az egész 8. sz.-ban megtalálható.³⁵ A birtokunkban levő, már említett régészeti adatok alapján a kutatás jelen stádiumában a fekete kerámiát a 8. sz. közepéig keltezhetjük.

A fekete kerámia jelentősége túlmutat azon a tényen, hogy a szürke és sárga kerámiák mellett egy újabb avarkori, jó minőségű, gyorskorongolt csoportot sikerült kimutatni. A szürke és sárga kerámia ui. főzésre, fagyadéktárolásra alkalmatlan díszkerámia. Hiányoznak is róluk a használatra utaló nyomok, a korom- és égésfoltok. A fekete kerámia nagy kulturális jelentősége abban rejlik, hogy bizonyítja: az avarság a mindennapi életben is használt a díszkerámiát megközelítő magas színvonalú, gyorsan forgó korongon gyártott edényeket.

A fekete kerámia több Duna menti fazekasműhely terméke lehetett. Figyelembe véve, hogy kelet-európai analógiák alapján a tömegárut és nem díszkerámiát készítő műhelyek hatókörzete kb. 25-50 km nagyságú, több műhelyközpontot is feltételezhetünk.³⁶ (Budapest és Szentendre között, Mezőföldön, Szekszárd környékén, Baranya megyében). A fekete kerámia elterjedésében fontos szerepet játszhatott a Duna mint víziút, amely egyben a legközvetlenebb kapcsolatot jelentette a szerémségi területekkel, ahol leginkább számolhatunk a késő antik (5-6. sz.-i) edénművesség hagyományainak továbbélésével. A Kárpát-medencei leletanyag esetében mindaddig nem sikerült a kontinuitást egyértelműen bizonyító leletcsoportot kimutatni. Legnagyobb valószínűséggel egyes dunántúli fazekasműhelyek esetében számolhatunk a továbbéléssel, de ennek elemzésével a tény pusztán említésén kívül még nem foglalkozott érdemben a kutatás.³⁷ Az egyetlen eddig számba vett 8-9. sz.-i edénycsoport egy olyan hosszabb periódus eltelte után jelent meg, amely kizárja a folyamatosságot³⁸ és ezért kötődése a késő antik edénművességhez nem bizonyítható. Feltételezésünk szerint az antik tradíciók továbbélését nem csak a konkrét tárgytípusok, hanem a magas színvonalú kézműipari eljárások és a gyártástechnika folyamatosságával bizonyíthatjuk. Az avarkori fekete kerámia megjelenését ennek szellemében értékeljük és benne egy olyan helyi eredetű kerámiatípus feltételezhető, amely elsősorban gyártási színvonalát tekintve épít az 5-6. sz.-i Kárpát-medence (Pannónia) fejlett edénművességének hagyományaira. Nem véletlen, hogy a fekete kerámia műhelyközpontjai is az egykori Pannónia területére tehetőek. Megvizsgálandó, hogy más 7. sz.-i gyorskorongolt kerámiacsoportok (bepecsételt kerámia, szürke kerámia, ÉK-dunántúli sárgás-vörös kerámia³⁹) esetében

³⁴ Bóna István 1973, 76.

³⁵ Rosner Gyula szíves szóbeli közlése.

³⁶ Bobrinskij A. A. 1978. 26. (20-30 km = egy napi járóföld)

³⁷ Salamon Ágnes - Erdélyi István: 1971, 62. Rosner 1979, 105.

³⁸ Sós Ágnes Cs. 1968. 35-51.

³⁹ Vida Tivadar: Chronologie und Verbreitung einiger awarenzeitlichen Keramiktypen. Anteus 20, 1991. (Sajtó alatt)

számolhatunk-e és milyen mértékben a korábbi késő antik vagy germán tradíciók folyamatosságával.

2. A korongolatlan és korongolt cserépbográcsok eredete, kronológiája, elterjedése és tipológiája az utóbbi évtizedben a népvándorláskori kerámia-kutatásunkban a legvitatottabb kérdések közé tartozott. Annál is inkább, mivel a megjelenésüket magyarázó különféle elméletek a térség valamennyi szóba jöhető etnikumával kapcsolatba hozták őket – avarokkal, magyarokkal, besenyőkkel, kunokkal sőt még a szlávokkal is. Ennek megfelelően régészeti és történeti jelentőségükről a legkülönbözőbb vélemények élnek a köztudatban.⁴⁰ Egyetértés csak a bográcsok létrejöttének és kulturális jelentőségének megítélésében mutatkozik, mely szerint a megtelepedő, laza település-szerkezetben élő, szabad tűzhelyet használó népek gyártották volna őket.⁴¹ A korongolt cserépbográcsok legutóbbi monografikus feldolgozása megnyugtató alapos-sággal tisztázta az időrendjüket, elterjedésüket és etnikai hovatarozásukat⁴², de továbbra is nyitva maradtak a szabad kézzel formált bográcsokat érintő kérdések. Megítélésüket nehezíti, hogy eddig csak a bográcsok jellegzetes belső fültörédekeit ismerjük, az oldaltörédek meghatározása pedig a legtöbb esetben bizonytalan. A három nagy valószínűséggel kiegészíthető bogrács közül kettő (Szőreg⁴³, Tiszavasvári⁴⁴ egyedi példány, amelyekkel az egyre nagyobb mennyiségben előkerülő fültörédek nem vehetők össze. Az egymást követő elméletek tehát mindössze egyetlen ép bogrács (Karcag⁴⁵) és számos töredék ill. azok régészeti összfüggéseinek ismeretén alapulnak. Tekintettel a fogyatékos adatokra a jelen dolgozatban sem vállalkozhatok a kérdés összefoglaló értékelésére csupán egy újabb lelet közlése kapcsán szeretnék a szabad kézzel formált cserépbográcsok kronológiájához hozzájárulni.

A Kárpát-medencében eleinte olyan ásatásokon figyelték meg a korongolatlan cserépbográcsokat, amelyeken jellegzetes Árpád-kori kerámiával és korongolt cserépbográcsokkal együtt fordultak elő.⁴⁶ Dobozon a szabad kézzel készült üstök, bekarcolt díszű kézikorongolt kerámiával együtt kerültek elő, de a feltáró Kovalovszki Júlia sohasem találta együtt őket a korongolt üstökkel. E ténynek relatív kronológiai jelentőséget tulajdonított, a telep használatát a magyarokhoz kötötte és a 10. sz.-tól keltezte. Csak az avarkori telepek, telepészletek sorozatos feltárása vezetett arra a felismerésre, hogy a korongolatlan cserépbográcsok egy része az avar korra keltezhető kerámia-környezetben fordul elő. A Dobozon már észlelt és a Békés megyei telepásatásokon megfigyelt, korongolatlan bográcsok, sütőharangok, szabad kézzel formált bekarcolt és bepecsételt edények, hullám- és vonalköteg díszes kézi korongolt kerámia által meghatározott leletegyüttest először Szőke Béla Miklós keltezte a 9. sz.-ra.⁴⁷ Később

⁴⁰ A témakörben megjelent részletes áttekintések szükségtelemné teszik a kutatástörténeti adatok ismétlését. Fodor István 1977, 323-347. Takács Miklós 1986, 88-92, 108-111.

⁴¹ S. A. Pletnova 1967, 110. Fodor István 1977, 325. Takács Miklós 1986.

⁴² Takács Miklós 1986.

⁴³ Trogmayer Ottó 1960-62. 6. Abb. 2.

⁴⁴ Fancsalszky Gábor 1983 Tiszavasvári

⁴⁵ Fodor István 1977, 343. Abb. 5. Takács 1986, Taf. I./1.

⁴⁶ Kovalovszki Júlia 1975, 204-223.

⁴⁷ Szőke Béla Miklós 1980, 188-195.

megfogalmazott történeti értelmezésében a bográcsok megjelenését a bolgárok 9. sz.-i hódításával hozta kapcsolatba.⁴⁸

A veresegyházi leleteket feldolgozó Mesterházy Károly 11 lelőhelyről gyűjtött össze korongolatlan cserépuftöredékeket és keltezésükkor már a 8. sz.-ot is számításba vette.⁴⁹ Ő fogalmazta meg először azt is, hogy az agyagüstök a késő római fémüstök utánzataként akár már a 7. sz.-ban is készülhettek, mint az korábban a nyugati germán és a szarmata népeknél is tapasztalható.⁵⁰ Békéscsaba környékének topográfiai felmérése során Medgyesi Pál azt tapasztalta, hogy a felszíni bográcsleletek mintegy 43 %-a volt avarkori kerámia-környezetben, a többi mellett Árpád-kori cserepek is voltak.⁵¹ Az ebéd bográcsfület Jozef Zábojník a 7. sz.-ra keltezte rétegfigyelések és a társleletek alapján.⁵² Nebojsa Stanojević történeti prekonceptióra épülő elméletéhez igazított kronológiája figyelmen kívül hagy régészeti evidenciákat, ezért keltezése alapjaiban elhibázott.⁵³ A monográfiájához írt függelékében Takács Miklós bőséges irodalmi ismertetés után korábbi véleményétől eltérően már szintén a korongolatlan cserépuftök avarkori keltezése mellett foglal állást.⁵⁴ A Csongrád megyei eperjesi avar telep feldolgozásában Bálint Csanád a bográcsokkal együtt előforduló kerámiaegyüttes időrendjét a késő avar kerámiaanyagból hozott analógiák alapján a 8-9. sz.-ra határozta meg.⁵⁵ Új eredménye, hogy sikerült kiegészítenie e leletegyüttest a sárga kerámiával⁵⁶, amit az 1987-88-ban feltárt Gyoma-133-as lelőhelyen ismét sikerült dokumentálnunk.⁵⁷ A gyomai telep kerámiaanyagából is hiányoztak az Árpád-kori edénytöredékek, a korongolt cserépbográcsok, sőt még a 9-10. sz.-ra keltezett ún. örménykúti típusú kerámia is.⁵⁸ Ezért a korongolatlan cserépbográcsok, fazekak, sütőharangok, a kézikorongolt hullám- és vonalköteg díszes edények, valamint a gyorskorongolt sárga kerámia előfordulása alapján a Gyoma-133-as telep avarkori részét a 8. sz.-ra kelteztem.⁵⁹ Összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy szaporodnak a szabad kézzel formált cserépbográcsok 8. sz.-i keltezése mellett tanúskodó érvek. A régészeti adatokat kiegészítve közben fölmerült egy olyan történeti-logikai hipotézis is, amely a cserépbográcsok Kárpát-medencei megjelenését a 670 után bevándorló népességhez köti.⁶⁰

Előrebocsátva az ismertetett kutatástörténeti áttekintést, a cserépbográcsok avarkori voltának bizonyításában szerepet kaphatnak az alább ismertetendő töredékek is.

⁴⁸ Szőke Béla Miklós 1989. 105-116.

⁴⁹ Mesterházy Károly - Horváth Lajos 1983, 112-123. Mesterházy Károly 1985, 149-161.

⁵⁰ Mesterházy Károly 1985, 160.

⁵¹ Medgyesi Pál 1991, 107-118.

⁵² Jozef Zábojník 1988. 420. Fig. 16/2. a-b.

⁵³ Nebojsa Stanojević: Nasela VIII-IX. vek. u Vojvodini. Rad Vojvodjanskih Muzeja 30, 1987, 128-131.

⁵⁴ Takács Miklós

⁵⁵ Bálint Csanád 1990.

⁵⁶ Ua.

⁵⁷ Megköszönöm az ásatónak, H. Vaday Andreának, hogy lehetővé tette számomra az avarkori leletek feldolgozását.

⁵⁸ Bálint Csanád és Jankovich B. Dénes szíves szóbeli közlése. Bálint Csanád - Jankovich B. Dénes: Örménykút (54. sz. lelőhely) RégFüz Ser 1. 35, 1981, 81, 36, 1983, 83-84, 37, 1984, 74.

⁵⁹ Gyoma 133

⁶⁰ Bálint Csanád 1989, 50.

A Tiszavasvári-Petőfi úti avar temető 58. sírjából előkerült bográcstörredék mind-
edig elkerülte a kutatás figyelmét. A lelet 1959. április 24-én találták a sír földjében
– a feltárást vezető Horváth Attila feljegyzése szerint – „a fej fölött 70 cm-es mély-
ségben”. Az É-ra tájolt sír tényleges mélységes 130 cm volt, benne egy négyszögletes
vascsat, egy vasrög és egy juhcsont volt. A dokumentáció szerint a 210 cm hosszú, 75
cm széles sír bolygatatlan(!), egy férfi csontvázát tartalmazta.⁶¹

A szabad kézzel formált bográcsnak egyik két lyukú belső füle és igen szerencsés-
sen egy hozzá illeszkedő oldaltörredéke került elő. Ezek segítségével a szokatlanul
nagy átmérőjű (36 cm) bográc nagy valószínűséggel gömbölyű fenekűre egészíthető
ki. A belső fület a perem felső széléhez illesztették, az oldal az egyenes peremtől
kezdve egyenletes ívvel szűkül az aljig. E tipológiailag teljesen egyedülálló bográc
anyagát tekintve egyértelműen az ún. késő avarkori bográcok közé tartozik. Anyaga
közepesen kidolgozott és iszapolt, nagy méretű kerámia törmelékkel soványított, fe-
lülete egyenetlenül elmunkált, vékony slip fedé, helyenként kissé repedezett, kívül világ-
os és sötétbarna színű, törésfelülete középen fekete.

A sírt szegényes leletanyaga miatt csak a 7. sz. vége és a 8. sz. eleje között hasz-
nált temetőben elfoglalt helye alapján keltezhetjük.⁶² A feldolgozó szerint az 58-as sír
a temetőben a 8. sz.-ra keltezhető részben található.⁶³ Mindezek alapján a kézzel for-
mált bográcokról folyó vitában leletünk perdöntő bizonyíték is lehetne, ha lelőkörül-
ményei egyértelműbbek lennének. A világosan megfogalmazott, de túlságosan rövid
sírleírás azt a benyomást kelti, hogy a cserépbogrács-törredékek a temetéssel egy idő-
ben kerültek a sírba. Pontosabban nem rögzítettek olyan későbbi bolygatást, amely
során szintén oda kerülhettek volna. A temető közvetlen környékén nem figyeltek
meg sem avarkori sem pedig Árpád-kori telepnyomokat.⁶⁴ Óvatosságra int azonban,
hogy a temető feltárása során más szórvány leleteket, köztük egy öntött indás kisszj-
véget is találtak.⁶⁵

Összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy a Tiszavasvári 58-as sír bográcsának
közlése mindenképpen kívánatos, hiszen bővíti tipológiai ismereteinket. Vitatható le-
lőkörülményei miatt kronológiai szempontból teljes bizonyossággal sajnos nem épít-
hetünk rá. Ugyanakkor anyagkidolgozását és formáját tekintve kétségtelenül az avar-
kori szabad kézzel formált cserépbográcok csoportjába tartozik. Remélhetőleg a kö-
zeljövőben feltárássra kerülnek olyan hasonló bográcok, amelyek egyértelműbb régé-
szeti összefüggései kronológiai szempontból is teljes értékűvé teszik a tiszavasvári
bográcsleletek 8. sz.-i keltezését...

⁶¹ Köszönetet mondok Istvánovits Eszternek és Lőrinczy Gábornak, hogy lehetővé tették a Jósa
András Múzeumban a lelet vizsgálatát és dokumentációjának tanulmányozását.

⁶² Bóna István 1986. 80. és Fancsalszky Gábor 1983

⁶³ Fancsalszky Gábor 1983

⁶⁴ Istvánovits Eszter és Lőrinczy Gábor szíves szóbeli közlése alapján avar telepre utaló leleteket
csak a temetőtől 5-600 m-re figyeltek meg.

⁶⁵ Bóna István hívta fel a figyelmet arra, hogy a temető környéke művelés alatt állt, erősen boly-
gatott, ezért kétségre vonható a Tiszavasvári bográc lelőkörülményeinek hitelessége.

IRODALOM

Bálint Csanád

1989 Die Archäologie der Steppe. Wien-Köln.

Bálint Csanád

1990 Über einige Tonkessel aus Umgebung von Šarkel. Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur und ihre Varianten. *VariaArchHung* 3.

Bálint Csanád

1990 Die spätawarenzeitliche Siedlung von Eperjes, Kom. Csongrád. *VariaArchHung* 4.

Bobrinskij A. A.

1978 Гончарство восточной Европы. Москва.

Bóna István

1971 A népvándorlás kora Fejér megyében. Fejér megye története. 1971. 221-314.

Bóna István

1973 VII. sz-i avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaujvárosban. *FontArchHung*

Bóna István

1986 Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. A Szabolcs-Szatmármegye műemlékei sorozatban.

Bónis Éva

1942 A császárkori edényművesség termékei Pannóniában I. *DissPannn Ser. II. Nr. 20.*

Čilinská, Zlata

1970 Druhe predvel' komoravské pohrebisko v radvani nad Dunajom. *SlA* 18/1.

Csallány Dezső

1961 Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken. 454-568 u. Z. Budapest.

Fancsalszky Gábor

1983 A tiszavasvári Petőfi úti avar temető. *ELTE, Szakdolgozat*

Fodor István

1977 Der Ursprung in der Ungarn gefundenen Tonkessel. *ActaArchHung* 29, 323-349.

Garam Éva

1976 The Szebény I-III. Cemetery. Avar Finds in the Hungarian National Museum. Budapest. 49-108.

Gyoma-133

Bartosiewicz László-Berecz Katalin-Choyke Alice-Medzichradsky Zsófia-Székely Balázs-H. Vaday Andrea-Vicze Magdolna-Vida Tivadar: A Békés megyei mikrorégió Gyoma-133-as lelőhelye. (Őskori telep, római kori barbár és késő avar telep és sírok.) Sajtó alatt

Medgyesi Pál

1991 Békéscsaba története a római és népvándorlás korban. Békéscsaba története I. szerk. Jankovicsh B. Dénes, Erdmann Gyula. 88-118. o.

Mesterházy Károly-Horváth Lajos

1983 Településtörténeti kutatások Veresegyház határában. *ArchÉrt* 109.

Mesterházy Károly

1985 Népvándorlaskori cserépüstök. *FolArch* 26, 149-163.

Kovalovszki Júlia

1975 Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori faluásatásról 1962-74. *ArchÉrt* 102.

Papp László

1962 A bólyi avarkori temető I. *JPMÉ* 163-189.

Papp László

1963 A nagyharsányi avarkori temető I. *JPMÉ* 113-141.

Pásztor Adrien

A nagyharsányi temető elemzése. JPMÉ (Sajtó alatt)

Pletnova S. A.

1967 Ot kočevyj k gorodam. (Soltovo-Majackaja kultura MIA 142.)

Rosner Gyula

1979 Avar kerámiaközpont Szekszárd környékén. BBAM 1977-78.

Salamon Ágnes-Erdélyi István

1971 Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. StudArch

Somogyi Péter

1984 A cikói temető. Kis Gábor-Somogyi Péter: Tolna megyi avar temetők. DissPann III./2.

Cs. Sós Ágnes

1968 Frühmittelalterliche Keramik in Römischer Tradition. Rei Cretarie Romanae Fautorum Acta X. 35-51.

Stanojević, Nebojsa

1987 Nasela VIII-IX. vek. u Vojvodini. Rad Vojvodinskih Muzeja 30. 119-146.

Szabadfalvi József

1958 Die schwarze Keramik in Ungarn und ihre osteuropäische Beziehungen. ActaEthn. 7.

Szabadfalvi József

1986 A magyar feketekerámia. Budapest

Szöke Béla Miklós

1980 Zur awarenzeitliche Siedlungsgeschichte des Körös-Gebietes in Südost-Ungarn. ActaArchHung 32, 181-203.

Szöke Béla Miklós

1989 O severnoj granice pervogo Bolgarskovo gosudarstva v IX. veke. Problemi na Prablgarskata Istorija, Kultura. Sofia 105-116.

Takács Miklós

1986 Die Árpádenzeitliche Tonkessel im Karpatenbecken. Budapest VariaArchHung 1.

Takács Miklós

1989 Függelék az Árpád-kori cserépbográcsok című doktori értekezéshez. ELTE Kézirat.

B. Tóth Ágnes

1983 Gepida telepnyomok az Alföldön. Doktori értekezés ELTE, Budapest

Trogmayer Ottó

1960-62 Népvándorlaskori telepnyomok Bokros határában. MFMÉ. 3-8.

Vida Tivadar

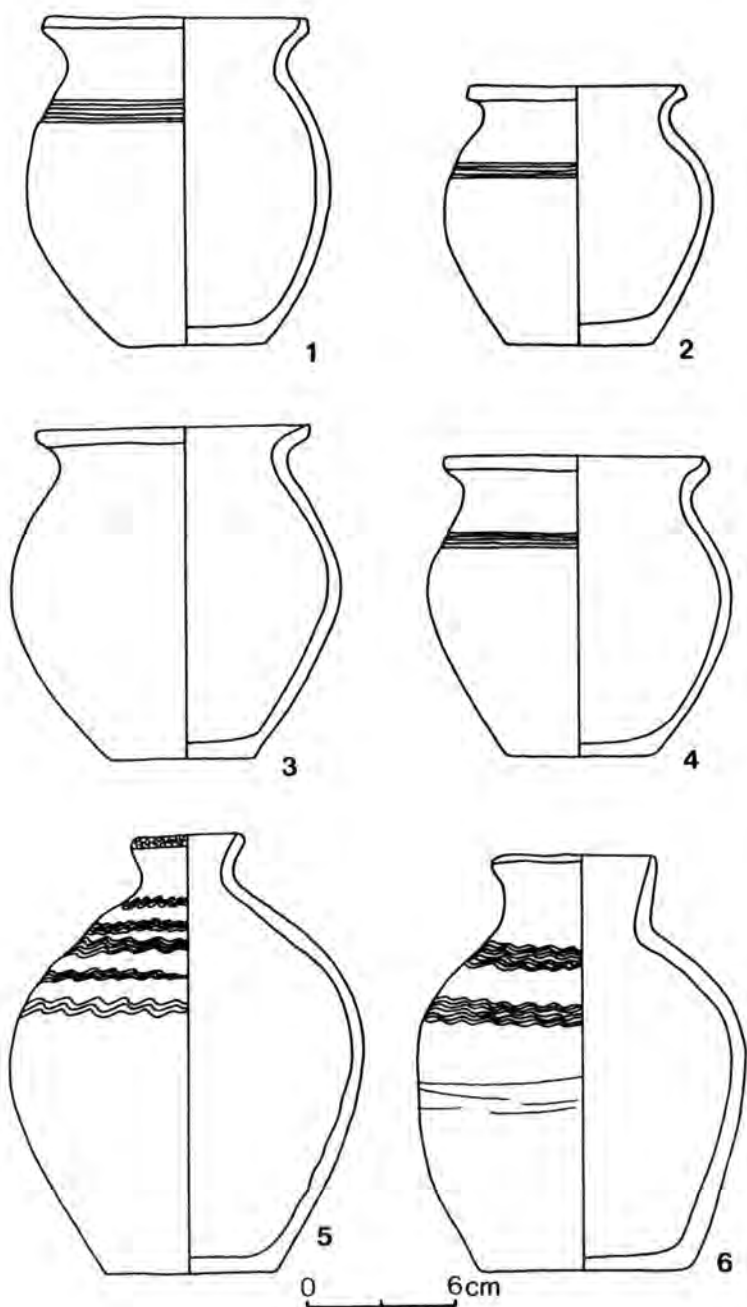
1986 A késő avar korongolt sírkerámia a Dunától keletre. ELTE, Szakdolgozat

Vida Tivadar

1991 Chronologie und Verbreitung einiger awarenzeitlichen Keramiktypen. Antenus 19-20 (1990-91) Sajtó alatt.

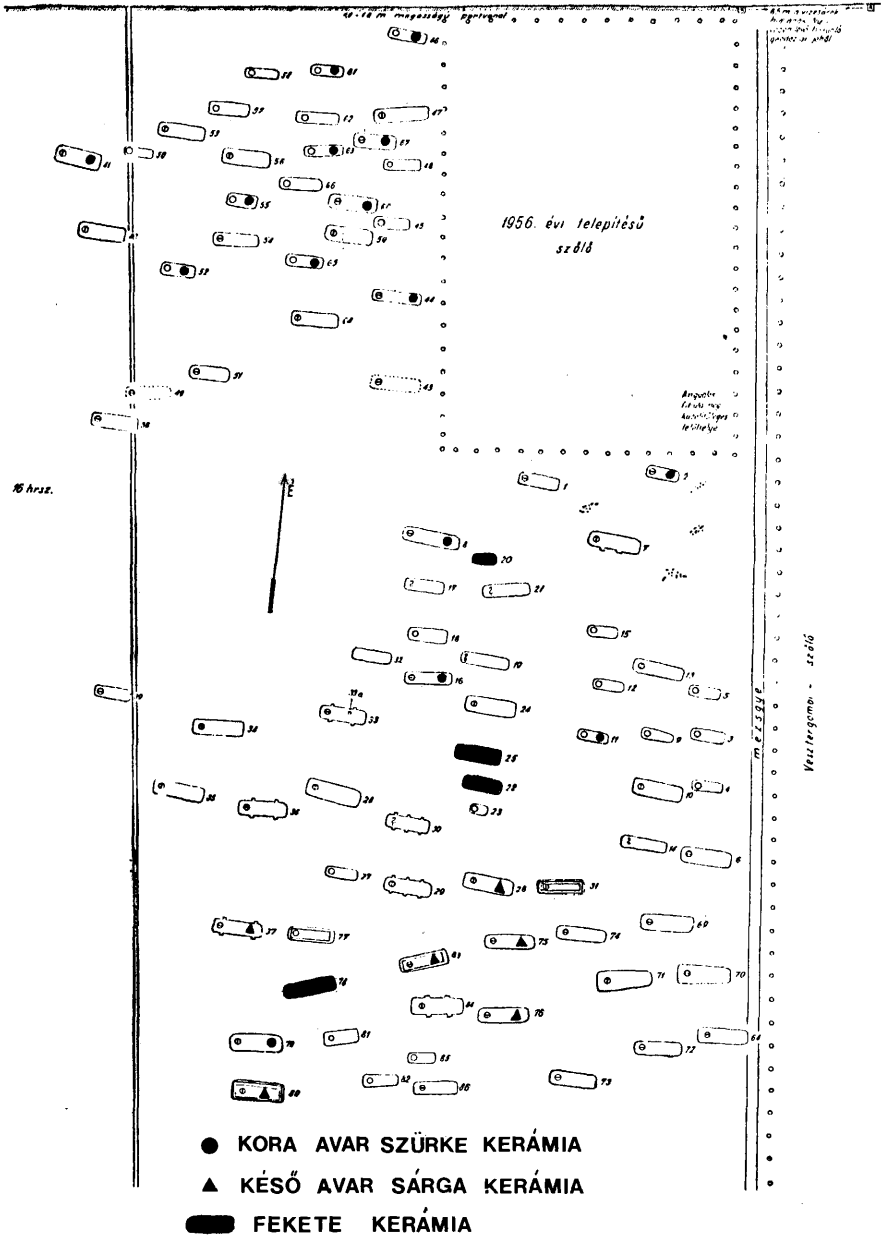
Zábojnik, Josef

1988 On the problems of Settlements of the Avar Khaganate Period in Slovakia. Arheologické rozhledy XL.

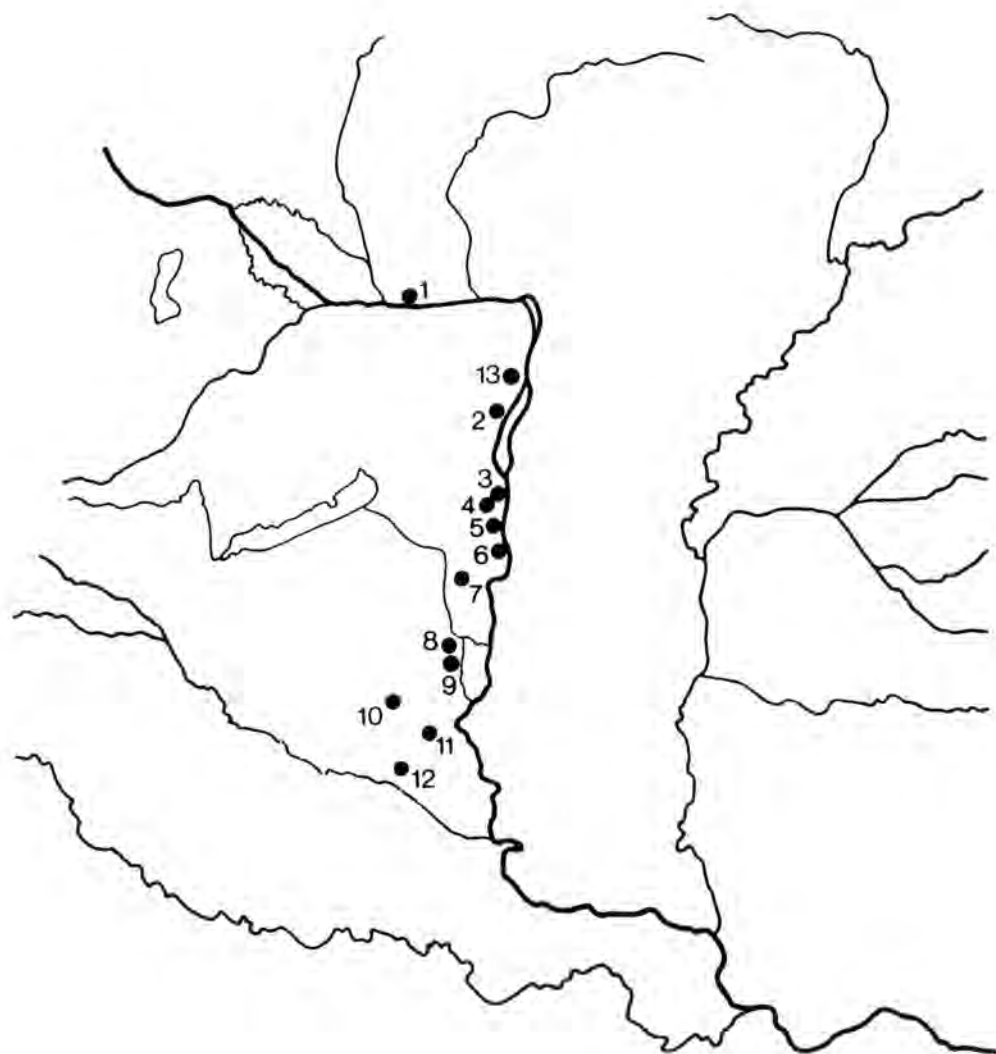

I. tábla

NAGYHARSÁNY, SZARKÁS - DÜLŐ

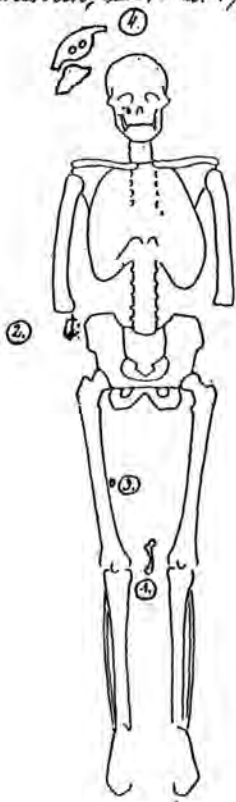

II. tábla

III. tábla

Esztervásári, Létóki - a. 19., Kálmán Lajos Sétője

58. sír

IV. 10.

Nő

Férfi

Gyermek

Holygatott, holygatlan

Mélység 130, szélesség 75, hosszúság 210 cm

A vész hossza a sírban lemérve 153 cm

A vész állapota erősen elkorcsosult

A vész helyzete fejjel keletre

A vázról eltérve: koponya, hosszúcsontok teljes vész

A vész rakódási száma

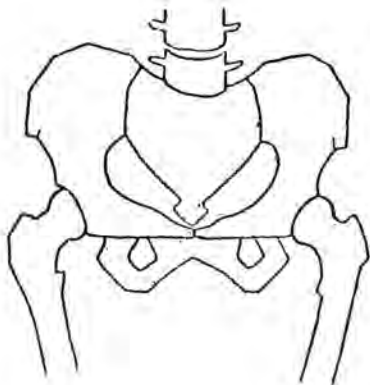
A leletek napló-száma

A leletek elhelyezése

Megjegyzések:

Sírcsóna:

- ① A két combcsont sír vége között egy juhcsontról.
- ② A jobb karcsont, és a medence között a csontok közötti távolság.
- ③ A jobb combcsont belső oldalánál, körömpő háján egy kis aratóg.
- ④ A fej fölött a föld felszínétől 120 cm-es mélységben egy csavargógrácsos fektetőtalpja.

IV. tábla

WEITERE ANGABEN ZUR FRAGE DER AWARENZEITLICHEN „SCHWARZEN KERAMIK“ UND DER HANDGEFORMTEN TONKESSEL

Vida Tivadar

Ab Mitte des 7. Jahrhunderts ist eine selbständige Keramikgruppe in Ostpannonien, in den an der Donau liegenden Gebieten der Komitaten Fejér, Tolna und Baranya nachzuweisen. Für die Gefäße ist die schwarze Farbe charakteristisch, welche während ihrer Ausbrennung in sauerstoffarmer Umgebung durch den Einbau von Kohle zustande kam. Die feingeschlammten, mit Sand leicht gemagerten, auf schneller Scheibe gefertigten Töpfe, was ihre Technik und Form anbelangt, folgen den Herstellungstraditionen der frühawarenzeitlichen grauen Keramik. Ihr nach außen absteigender oder abgerundeter Rand ist fast immer mit einem inneren Bogen für das Aufsetzen des Deckels versehen. Sie sind bauchig, sorgfältig gedreht, kugelig, ihre Oberfläche ist glatt. Ihre typische Verzierung ist das an der Schulter herumlaufende Wellenlinienband. Später nimmt die Magerung zu und nicht nur die Töpfe, sondern auch Krüge und Flaschen wurden schwarz gebrannt. Die letzteren kommen unter den Grab- und Siedlungsfunden bis zur Mitte des 8. Jahrhunderts vor. Die kulturelle Bedeutung der awarenzeitlichen schwarzen Keramik liegt darin, daß sie bestätigt, daß diese der grauen und gelben Keramik in Technik und Qualität kaum unterlegenen Gefäße auch im Alltag verwendet wurden.

Die Diskussion über die Datierung, den Ursprung und ethnische Bestimmung der handgeformten Tonkessel dauert schon seit einem Jahrzehnt an. Auf Grund des Fehlens zuverlässiger archäologischer Angaben wurde dieser Gefäßtyp oft überwertet. Nach einigen neuen Funden scheint es möglich, die die Metallkessel nachahmenden, einer bestimmten Lebensweise angehörenden Tonkessel ins 8. Jahrhundert datieren zu können. Die Frage über ihren örtlichen oder östlichen Ursprung bleibt weiterhin offen.

Новые данные к вопросу о черной керамике и лепных глиняных котлах аварской эпохи
Вида Тивадар

Керамической группе, появившейся с середины 7 века в восточном Задунавье, на близкой к Дунаю территории областей Феиер, Толна, Бараня, придавался черный цвет за счёт большого количества углерода, попадающего в глину в процессе обжига. Эти горшки, изготовленные из хорошо отмученной глины с небольшой примесью песка на гончарном круге с технической точки зрения и по форме следуют традициям изготовления раннеаварской серой керамики. На наклонно отрезанном или круглом венчике почти всегда есть выемка для крышки. Корпус сферическо-овальный, правильной формы, поверхность гладкая. Характерный орнамент - связка волнистых линий на плечевой части сосуда. В более позднее время к глине примешивается больше песка, и наряду с горшками изготавливают также кувшины и сосуды, обожженные до черноты. Их находят в материале могильников и поселений и в первой половине 8 века. Большое культурное значение аварской черной керамики заключается в том, что она показывает: авары использовали изящную керамику в повседневной жизни (жёлтая и серая, изготовленная на гончарном круге).

Примерно десять лет идет дискуссия о датировке, происхождении и этнической принадлежности лепных глиняных котлов. За неимением достоверных археологических данных этот тип посуды послужил причиной дискуссий с преувеличенным акцентом. Несколько новых находок, упоминаемых в докладе, дает возможность датировать глиняные котлы, которые делались в подражание металлическим и связаны с определенным образом жизни, 8 веком. Однако, остается нерешенным вопрос о восточном или местном происхождении.

NÉPVÁNDORLÁSKORI FAKOPORSÓK EURÁZSIÁBAN

FEJÉR GÁBOR

(Makó, József Attila Múzeum)

I. A címben jelzett területen és korban a fakoporsós temetkezések régészeti úton történő kimutatása – mint arról számos részletező és összefoglaló munka meggyőzően tanúskodik¹ – viszonylag újabb eredménye a régészettudományaknak. E szerint a fakoporsók használata a népvándorlaskori Euráziában a legkülönfélébb társadalmi- és gazdasági berendezkedésű kultúráknak általánosnak mondható. Tomka Péter egy szűkebb egységet, a Kisalföldet vizsgálva úgy találta, hogy a fakoporsós temetkezés „sem etnikai, sem társadalomtörténeti, sem időrendi kérdések eldöntésére, sem kulturális kapcsolatok keresésére önmagában nem alkalmas”². Vázlatosan bemutatva az eurázsiai gyakorlatot, arra az eredményre jut, hogy a koporsóhasználat széles körben elterjedt, valamint „pusztán meglétének ténye további következtetésekre alkalmatlan”³.

Miben rejlik tehát a fenti kérdéskör tudományos kihívása, s mért nem elégedhetünk meg az akár tudománytörténeti szenzációként is értékelhető eredményekkel? Mindenekelőtt azért, mert – elsősorban a koporsók romlandó anyaga következtében – a koporsóhasználatra utaló nyomok meglehetősen esetlegesek, értelmezésük nehéz és nem mindig egyértelmű, ezért a konkrét tárgyforma rekonstrukciója igen sok buktatót rejt magában. Márpedig nem lehet kérdéses, hogy a továbblépést ezen rekonstrukciók biztosíthatják társadalmi-kulturális alakulatokhoz történő hozzárendelhetőségük, vagy hozzá-nem rendelhetőségük révén.

A magyar kutatók a közvetlenül kimutatható vájt koporsók mellett mind az asztalos-, mind pedig az ácsolt szerkezetű koporsóformák rekonstruálására vállalkoztak.⁴ Többé-kevésbé megegyezik az ásatók véleménye afelől, hogy az ácsolt szerkezetre a sírfenéken bizonyos rendszerességgel jelentkező beásások, illetve annak megfelelő elszíneződések utalnak, míg ezeket (s a kapcsolódó nyomokat) H. Tóth Elvira halotti

¹ Tekintettel arra, hogy jelen dolgozat elsősorban a kérdéskör tárgy történeti aspektusait kívánja egy bizonyos szempontból vizsgálat alá venni, a vonatkozó régészeti irodalom részletes ismertetése nem indokolt. Elegendő Tomka Péter 1977-78. művére hivatkozni, amely igen széles körű forráslemezre épül, azok tételes közlésével.

² Tomka Péter 1977-78. 18.

³ Tomka Péter 1977-78. 81-82.

⁴ Tomka Péter 1977-78. 19-28. ábra, szövegek közti magyarázatokkal ácsolt- és asztalosszerkezetű tárgyformákat valószínűsít, Wicker Erika 1985. ácsolt ládára következtet. Kürti Béla felveti, hogy a koporsóként használt ácsolt láda a közelmúltig a magyarság körében használatos gabonásláda másodlagos felhasználása. A koporsók, mint másodlagos funkciójú tárgyak lehetőségére a későbbiekben visszatérünk. (Kürti Béla előadása: Múzeumi Kutatások Csongrád megyében 1987. Szeged.)

ágyként értelmezi, melyet egy sajátos koporsófödél borított.⁵ További lényeges észrevétel, hogy a kimutatható koporsó mérhető hossza független a vázhossztól.⁶ Jelen dolgot a továbbiakban a koporsótípusok rekonstruálásához kíván adalékokat szolgáltatni, eurázsiai analógiákat hívva segítségül.

Megjegyzendő, hogy a következőkben a fanyomok koporsókként történő értelmezéséből, mint munkahipotézisből indulunk ki, de nem tehetjük meg, hogy ne utaljunk arra, hogy azok más magyarázata is elképzelhető.⁷

II. Felmerül a kérdés, hogy melyek lehetnek a koporsótípusok klasszifikációs szempontjai. Már Tomka Péter idézett megállapításai is világosan utalnak arra, hogy az egyes leletekhez köthető kultúrák kulturális ökológiai vizsgálata nem vezethet célra, márcsak ezért sem, mert a rendkívül sokrétű fafelhasználás független a kulturális ökotípustól.⁸ Szemléletesen példázhatja ezt az eszkimók uszadékfa-felhasználása,⁹ de az is, hogy a teljesen fátlan vidékeken általában nem is élnek emberek.¹⁰ Tudjuk, hogy az eurázsiai sztyeppe nomádjai a fáért, mint nyersanyagért messzi vidékekre is elvándoroltak, s ily módon birtokolt erdőségeikről nem is voltak hajlandók egykönnyen lemondani.¹¹ A famunkákról számos közvetett és közvetlen régészeti lelet is tanúskodik.¹²

Több okból nem tekinthető kiindulás alapnak a faanyag vizsgálata. Ha máshonnan nem is, az őstörténeti kutatások révén megismerhető a kutatott terület növényföldrajza,¹³ azonban a koporsótípusok egzakt ismeretének híján, még az egykor élt fafajok anyagismereti tulajdonságainak birtokában sem léphetünk tovább.¹⁴ Éppen ellenkezőleg, az azonosított koporsótípusok alapján talán érdemesnek látszhat az azok elkészítéséhez legmegfelelőbb fafajok felé kapcsolódási pontokat keresni. Tekintettel azonban arra, hogy a faanyag bizonyos – az anyagszerkezetből fakadó – határozott korlátok között igen nagy variabilitással munkálható meg, ez a módszer is igen nagy óvatosságot igényel. Nem célszerű a faanyagvizsgálatra alapozni kutatásainkat azért sem, mert a régészeti leletek az esetek túlnyomó többségében nem szolgáltatnak anyagvizsgálatra alkalmas mintát, sőt – mint az ismert – sok esetben a fa egykori

⁵ H. Tóth Elvira 1981. 23., 24. ábrák, és szöveges magyarázatok.

⁶ Tomka Péter 1977-78. 58., H. Tóth Elvira 1981. 166-170.

⁷ A felvetés elsősorban a sírfeleken jelentkező beásásokat érinti. Ezek származhatnak a halottat rögzítő ahhoz hasonló felépítményről, amelyek Belső-Ázsiában ismertek voltak (l. pl.: Djakonova, V. P. 1975. 60. passim.). Hasonló vázas szerkezetű felépítmények a délorosz kurgánokban is találhatóak (l. pl.: Talbot-Rice, Tamara 1957. 102.). Ettől elvonatkoztatva felvethető a kapcsolatuk a sámánisztikus hitvilágú népek túlvilágképzetének lefelé növekvő fájával (l. pl.: László Gyula é.n.b. 142.). Nem ehhez a kérdéskörhöz tartozik, de mivel részletes kifejtésére nem lesz mód, itt kell megemlíteni a Kürti Béla által valószínűsített gabonásládák funkcionális affinitását az Európában széles körben ismert meghaló Istenek kultuszával (Erre nézve l. Újváry Zoltán 1981. pl.: 63., 99. passim.).

⁸ Fejér Gábor (1990. b.) 1.

⁹ Birket-Smith, Kaj 1969. 86.

¹⁰ Kós Károly 1980. 16.

¹¹ László Gyula é.n.a. 346. A gyakorlat a magyarság körében történő továbbéléséről l. u. o.

¹² A teljesség igénye, és pontos hivatkozások nélkül: Talbot-Rice, Tamara 1957., Rudenko, Sz. I. 1960. és 1962., Hensel, Witold 1965., Paulsen, Peter-Schach-Dörger, Helga 1972., Vaulina, Maria-Wasowicz, Alexandra 1974., Pigott, Stuart 1987., Lucas, A. - Harris, J. R. é. n.

¹³ L. pl.: Bartha Antal 1988. 28-32., László Gyula é. n. c. 89-91. mindkettő irodalommal.

¹⁴ Vö.: Tomka Péter 1977-78., különösen 77., és 78-81.

meglétére csak a talaj elszíneződése utal. Nem vezethet eredményre a fafaj kérdésnek olyan spekulatív megközelítése sem, mely szerint a tartós fajok hagynak nyomot a sírban, a nem tartósak pedig nem.¹⁵ Igaz, hogy az igen tartós fajok, amilyen az akác (*Robinia* sp.), tölgy (*Quercus* sp.), eper (*Malus*), gesztenye (*Castanea*), és vörösfenyő (*Larix decidua*) épületben, száraz helyen tárolva akár 1000 éves, vagy a régészeti leletek tanulsága szerint akár hosszabb élettartamot is elérhetnek, szabadban, talajjal érintkezve azonban egyetlen kontinentális faj gyakorlati tartóssága sem haladja meg a 20 évet¹⁶, mely után kizárólag a talaj mikrobiológiájától függően akár nyomtalanul is elenyészhet. Kedvező környezetben azonban nemcsak ezen fajok¹⁷, hanem a kifejezetten kevésbé tartósan is kimutathatóak, amilyen a fűz (*Salix* sp.), nyír (*Betula* sp.), és a nyár (*Populus* sp.).¹⁸

A funkció-forma-esztétikum hármas egysége merülhet fel következőként, mint vizsgálati tényező. Az esztétikum, a maga tárgyi valóságában fennmaradt leletek igen kevés száma alapján, de a biztos viszonyítási alap híján is elvethető. A formai kritériumok elszigetelt vizsgálatának zsákutáira pedig éppen a ládák tárgytörténete kapcsán K. Csilléry Klára hívta fel a figyelmet O. Bramm tipológiáját bírálva.¹⁹

Nem indokolatlan viszont – bár más szempontból – a funkció vizsgálata. A régészek, a vázhossz és a koporsó méretfüggőségére vonatkozó megfigyelései felvetik annak lehetőségét, hogy a koporsóként használt tárgyak másodlagos funkcióban kerültek a sírba. Ez készítette Kürti Bélát arra, hogy a gabonásládák felhasználásának lehetőségét felvesse.²⁰ A koporsó-láda funkciók vizsgálata az etimológiák függvényében régtől fogva foglalkoztatja a kutatókat. Tudjuk, hogy a magyar 'koporsó' szó honfoglalás előtti bolgár-török átvétel, melynek eredetileg 'doboz', 'tok' jelentése is volt.²¹ Ismert a koporsó és ládafunkciók összefüggése Európa-szerte,²² a koporsó szó további altáji nyelvi rokonsága, s az, hogy a szó a mongolban is megvan.²³ A rendkívül nagyszámú koporsós temetkezés mindenképpen kizárja azt, hogy ezek valamely kiváltságos társadalmi osztályhoz lennének köthetők. Ha ugyanakkor megvizsgáljuk a népvándorláskori Eurázsia lakáskultúráját, akkor azt találjuk, hogy a bútornélküli lakásmód a köznép körében széles körben elterjedt volt, s a bútorhasználat először a vezető társadalmi rétegek kiváltságaként rangjelző szerepben, de legalábbis státusz-szimbólumként tűnik fel.²⁴ A fenti tények viszont kínálják azt a következtetést, hogy a ládahasz-

¹⁵ Wicker Erika 1985. 64.

¹⁶ Faipari kézikönyv 1-16. táblázat.

¹⁷ Szalay István 1942. 135-137.

¹⁸ Greguss Pál 1939. 5., 7., 8., 10., Szalay István 1941. 162-164.

¹⁹ K. Csilléry Klára 1951. 234. 3. jegyzet. Vö.: Bramm, O. 1941.

²⁰ Vö.: 4. jegyzet

²¹ Cs. Sebestyén Károly 1927. 202., K. Csilléry Klára 1951. 270. utalással a nyelvészeti irodalomra.

²² Példákkal és részletező irodalommal K. Csilléry Klára 1951. 262-273.

²³ Tomka Péter 1977-78. 85.

²⁴ Többször tapasztaltam, hogy a régész kollégák körében ezen utóbbi állítás nem talál kedvező visszhangra. Terjedelmi korlátok miatt nincs itt mód részletes bizonyításra, de ez nem is szükséges, hiszen K. Csilléry Klára ezt rendkívül meggyőzően, széles körű művelődéstörténeti áttekintéssel, a vonatkozó irodalom gazdag választékát kínálva megtette. Vö.: K. Csilléry Klára 1982. különös tekintettel 77-146. A bútornélküli lakásmódot példázandóan egyébként sem kell messzire mennünk, a recens primitív kultúrákat nem tekintve is elegendő csupán a 19. század síksági indiánjainak lakáskultúrájára hivatkoznunk.

nalat és a koporsóhasználat között oksági összefüggés nincs, pontosabban, a koporsóhasználat nem feltételezi a ladahasználatot. A feltevés talán újabb szemantikai kutatások megindítását tehetné szükségessé. Bár klasszifikációs tényezőként természetesen nem szerepeltethető, a tárgyformák funkcionális egymásrahatását a későbbiekben ki fogjuk használni.

A számításba jöhető osztályozási szempontok közül így a technológia, valamint a szerkezet kínálkozik leginkább célravezetőnek. Mindenekelőtt az alkalmazhatóság korlátait kell megfogalmaznunk.

Sem a technológia, sem a szerkezethasználata nem tekinthető etnikus specifikumnak, hanem sokkal inkább tér és idő függvénye. Az ókori rabszolgatartó társadalmak társadalmilag egyértelműen alávetett helyzetű iparosai nem alkottak etnikailag homogén rétegeket, de nem bizonyítható ez a szolgáltónépek²⁵ esetében sem. Ugyanakkor e korai korok (miként a népvándorláskor is) iparos tevékenység típusairól (a néprajztudományban használatos házimunka – háziipar – specialista munka – kisipar terminológiákkal élve²⁶), s az ipar azok szerinti strukturáltságáról úgyszólván semmit sem tudunk.²⁷ A probléma feloldása igen kívánatos lenne, ugyanis a készítőnek az iparos tevékenységrendszeren belül elfoglalt helyzete – a recens gyűjtések szerint²⁸ – szignifikánsan összefügg a technológiával. Tételesem: a szerszámok differenciálódása, illetve azok ismerete nem eredményezi feltétlenül a szerszámhasználat azonos fázisú differenciálódását.²⁹

Mindamellet, a szerszámok differenciálódása, valamint azok terjedésének üteme és módja sem tisztázott kellőképpen. Az elemzésünket illetően különös fontossággal bír a balta-fejsze esetében ennek hiánya mégsem okozhat komoly gondot. A balta az emberiség legősibb szerszáma, azonos elven működő darabok már az alkalmi, illetve egyetemes szerszámok között is megtalálhatók.³⁰ Világszerte általánosan elterjedt,³¹

²⁵ Erre nézve l. Heckenast Gusztáv 1970. párhuzamokkal és a vonatkozó irodalommal.

²⁶ A fogalom meghatározásokra nézve l. Szolnoky Lajos 1979. 505., Domonkos Ottó 1980. 209., Juhasz Antal é. n. 72., Fejér Gábor (1990. a.) 7-8.

²⁷ A vonatkozó munkák egyébként egzakt megállapításai (vö.: pl.: Rudenko, Sz. I. 1962. 53., Hensel, Witold 1965. 166-191., Paulsen, Peter-Schach-Dörge, Helga 1972. 3-45., K. Csilléry Klára 1982. 54-55., 75-77., Györfly György 1986. 219-220., Pigott, Stuart 1987. 276., Bartha Antal 1988. 59-66., László Gyula é. n. a. 79., 337-348., 360., é. n. b. 44.) lényegében csak azt közlik, hogy létezett ipar, ami viszont kézenfekvő. Hogy azon belül bizonyosan voltak strukturális súlyponteltolódások, arra l. Ritoók Zsigmond-Sarkady János-Szilágyi János György 1984. 548-549.

²⁸ Vö. K. Csilléry Klára 1951. 234., 242., 1982. 76., Fejér Gábor (1990. a.) 107-109.

²⁹ Fejér Gábor (1990. b.) 7.

³⁰ Childe, V. G. 1949. 8-11.

³¹ A vizsgált területre vonatkozó adatokat l. Koeppen, Alfred-Breuer, Carl 1904. 51-54., 91., 116-117., 156., 181-185., Aldred, Cyril 1954. 687-690., 1956. 228-233., Rudenko, Sz. I. 1960. 214., 1962. 52-53., Hensel, Witold 1965. 171., Waşowicz, Aleksandra 1966. 54-83., K. Csilléry Klára 1972., 1982. 54-55., 75-77., Paulsen, Peter-Schach-Dörge, Helga 1972. 3-45., Pigott, Stuart 1987. 199., Lucas, A.-Harris, J. R. é. n. 448. A keleti használatot a gyakran fegyverként adatolt leletek mellett (vö.: Tomka Péter 1977-78. 70-71., és László Gyula é. n. a. 79.) kellőképpen bizonyítja a fűtes balta (l. Erdélyi István 1967. 124-125.) vájóbalta széles körű elterjedése, erre nézve l. Erdélyi, István 1982. 154-157. A vájóbalta csak igen szűk körben használatos kizárólagosan, tehát a balta vagy fejsze alkalmazása nélkül (Birket-Smith, Kaj 1969. 85.), minden más esetben jelenléte a hasításra, mint alapművelet elvégzésére alkalmas szerszám egyidejű használatát követeli meg.

csak elszigetelt példákat ismerünk, ahol nem használják,³² a fejsze differenciálódása pedig már a mezolitikumban megtörtént.³³

Bonyolultabb a helyzet a másik figyelemre érdemes szerszám, a fűrész esetében. Ismert, hogy a fűrész az ókori Közel-Kelet (mezopotámiai vagy egyiptomi) novációja, s az ókori magaskultúrák több változatát is ismerték.³⁴ Korántsem egyértelmű azonban elterjedése a barbarikumban. S. Pigott szerint a Hallstatt D-művelődés Heuneburg melletti hohmichelei halomsír sírkamrájának pallóit az i. e. 6. században fűrészeléssel állították elő.³⁵ Rugyenko, I. Sz. a noin-ulai kurgánokba temetkező hunok szerszámkészletébe tartozónak véli a fűrészt is, szemben a szkítakori paziriki halomsírokba temetkezőkkel.³⁶ Tekintve, hogy fűrész egyik területen sem került elő, az eljárás módszertanilag kifogásolható. A tárgyon lévő technológiai nyomokból ugyanis csak a szerszámok valamely ismert körében választható ki a megfelelő, arról nem is beszélve, hogy milyen problematikus lehet ez többszáz éves leletek esetében. A néprajzi analógiák³⁷ számos esetben, éppen a fűrészt illetően szemléletesen igazolják a szerszámok differenciálódásáról valamint a differenciált szerszámhasználat kettősségéről mondottakat, de erre nézve a régészeti korokig visszavezethető példánk is van. Nevezetesen a fűrész már ott van az erdőövezetben élő szlávok régészeti anyagában is,³⁸ ugyanakkor a fehér orosz népi kultúra még a 19. században sem ismeri.³⁹

A fűrész szerepének különös jelentőségét K. Csilléry Klára azon megállapításában kell látnunk, mely szerint a vájt-, ácsolt- és asztalosládák szerkezete kialakulásában a szerszámoknak alapvető szerepe van. Míg a vájt produktumok tűz- és kaparószerszám felhasználásával készültek, addig az ácsolt láda szükséges feltétele a fém fejsze, az asztalosszerkezet létrehozásának pedig a derékszögű síklapokkal határolt alkatrészelem, illetve technológiailag az ennek létrehozásához nélkülözhetetlen fűrész⁴⁰. Bár a szerkezetalakítás technológiáktól való függőségének tényét nem tagadhatjuk, úgy vélem, a fenti fejlődésmenet-értelmezés árnyaltabb megvilágításra szorul.

K. Csilléry Klára gondolatmenetének egyik sarokpontja, hogy a fejszével történő megmunkálás során a hasítással nyert lapelemek körcikk keresztmetszetűek, melyek alkalmatlanok közvetlen sarokkötés létrehozására. Ez teszi szükségessé az árokerezstéke illesztést, valamint a sarokoszlop, mint közvetítő tag alkalmazását.⁴¹ A körcikk keresztmetszet azonban a hasításon alapuló technológiának csak mintegy elsődleges következménye fogadható el, az így nyert lapok csupán fejszével továbbmegmunkálva jól megközelíthetik a derékszögű négyszög keresztmetszetet. A felület – egyébként valóban kívánatos – finommegmunkálása, mely a gyalu ismeretét kívánná meg, egyrészt az asztalosszerkezet létrehozásához nem feltétlen szükséges, másrészt az a

³² Birket-Smith, Kaj 1969. 84.

³³ Childe, V. G. 1949. 14.

³⁴ Vö.: 31. jegyzet vonatkozó műveivel, továbbá Salonen, Armas 1963. 270.

³⁵ Pigott, Stuart 1987. 199.

³⁶ Rugyenko, Sz. I. 1960. 214., 1962. 53.

³⁷ K. Csilléry Klára 1972., 1982. 75-77. párhuzamokkal és irodalommal.

³⁸ Hensel, Witold 1965. 171., 174.

³⁹ Márkus Mihály 1946. 318-319.

⁴⁰ K. Csilléry Klára 1951. 234-238.

⁴¹ A továbbiakban a részletes hivatkozások helyett vö. 40. jegyzet.

mai fogalmaink szerinti gyalu hiányában is megvalósítható. Csak két példát idézzünk ennek alátámasztására. A felület simítására Egyiptomban homokkővet használtak,⁴² de megfeleltetett erre a célra az avarság körében s a sztyeppevidéken másutt is elterjedt, nyílgyaluként ismert szerszám is,⁴³ amely nézetem szerint a szinelőpenge analógiája lehetett. Saját gyűjtéseim szerint is a gyalu használata nélkül is kielégítő simaságú, asztalosszerkezet készítésére alkalmas felületet lehetett létrehozni csupán fejsze és faragókés segítségével,⁴⁴ bár meg kell jegyeznünk, hogy a most vizsgált korban ez utóbbi elterjedését nem ismerjük; a magyarsághoz valószínűleg a középkor korai, honfoglaláskori szakaszában került.⁴⁵

Elmondhatjuk ugyanakkor, hogy a fűrész, bár jelentősen megkönnyíti a munkát és a pontosságot is növelheti, egyes asztalos fakötések kialakításához sem elengedhetetlenül szükséges. Paulsen, Peter – Schach-Döriges, Helga által bemutatott 'grabkammer' (13. ábra)⁴⁶ nemcsak azt példázza, hogy a lepelemek felülete nem feltétlenül síkra munkált, de a szemléltetett – tegyük hozzá, az ábra szerint igen laza – fakötések fűrész nélkül is létrehozhatók. A noin-ulai koporsók (8-10. ábra)⁴⁷ kötése szintén elkészíthetők mindössze vésővel illetve fúró segítségével. A paziriki szkíták, akik mint láttuk nem ismerték a fűrészt, a sírkamrák sarokkötéseit 8 féle módon tudták megoldani.⁴⁸ Egy recens nurisztáni láda, amelyet személyesen vizsgálhattam meg (23. ábra), egyetlen fakötéséhez sem használtak fűrészt, csupán a hosszlevágások történtek azzal. Ezen láda kötéseivel analóg módon, házimunkában készült kávaszerkezetű polcokat ismerünk a moldvai csángóknál is, melyek a közlés szerint „csak féccivel” (= fejszével) készültek (24. ábra).⁴⁹ Feltétlenül említést érdemel, hogy a fakötések kialakításának lehetőségét Childe, V. G. is jóval a fűrész megjelenése előtt megengedhetőnek véli,⁵⁰ s hogy a fűrész még a keresztirányú véglevágásokhoz sem minden esetben szükséges.⁵¹ Itt jegyzem meg, hogy a Magyar Néprajz sajtó alatt lévő IV. kötetében K. Csilléry Klára is hasonló eredményre jutott a fűrész és a fakötések összefüggéseit illetően.⁵²

Röviden szólunk kell még a fent vázolt technológiai lehetőségek egy következményéről, az oldhatóság kérdéséről. Valamely fakötést oldhatónak nevezünk akkor, ha az egyesítés után a termékelemek újlagosan szét- és összeszerelhetősége roncsolásmentesen biztosított. Ellenkező esetben, a kötés oldhatatlan. Oldhatatlan kötést ragasztással, vagy kötőelemek alkalmazásával lehet létrehozni. Esetünkben arra kell rámutatni, hogy a ragasztott kötés az, amelyik inkább igényes a csatlakozóelemek megmunkáltságára, tehát a jelzett korban inkább megkívánta a fűrész használatát. Bár is-

⁴² Lucas, A. – Harris, J. R. é. n. 449.

⁴³ Vö.: K. Csilléry Klára 1982. 75-77. értelmezését az ősmagyarság körében, valamint Lükő Gábor 1937-38. 131-133., Erdélyi István 1982. 160., László Gyula é. n. a. 81.

⁴⁴ Vö.: Fejér Gábor (1990. a.) 108.

⁴⁵ K. Csilléry Klára 1982. 209.

⁴⁶ Paulsen, Peter – Schach-Döriges, Helga 1972. 8. ábra

⁴⁷ Rügyenko, Sz. I. 1962. 7-21. ábrák

⁴⁸ Rügyenko, Sz. I. 1960. 215.

⁴⁹ Dr. Kós Károly – Szentimrei Judit – Dr. Nagy Jenő 1981. 132. 80. d. ábra

⁵⁰ Childe, V. G. 1949. 14.

⁵¹ Vö.: Fejér Gábor é. n. technológia rekonstrukcióját.

⁵² K. Csilléry Klára szíves szóbeli közlése.

mert, hogy a ragasztást már igen korán alkalmazták,⁵³ mégis inkább a fűrészek hiányában az asztaloskötések viszonylagosan nagyobb választékával, ugyanakkor a ragasztás kisebb valószínűségével kell számolnunk. Szilárd kötés kialakítása azonban nem igényelte feltétlenül a ragasztás alkalmazását, azt faszegekkel is létre lehetett hozni. A faszegek hosszanti irányban kúposak, amelyek szintén kúpos furatba illeszkednek. A kúpos furat technológiai következmény: a használatban lévő fűrő – abban az esetben, ha nem átmenő furatról van szó – ilyen nyomot hagy maga után. Emellett a faszegek keresztmetszete nem körszelvény, hanem attól eltérő idom, nem ritkán négyszög.⁵⁴ Könnyen belátható tehát, hogy az ily módon készült kötőelemek szerelve megfelelően zárt, kellően szilárd és oldhatatlan kötést hozhatnak létre.⁵⁵

A fentiek alapján figyelemmel a technológiai tisztázatlanságokra, úgy látom, hogy vizsgálati szempontul a szerkezeti megoldásokat célszerű választani.

III. Lássuk elsőként, milyen típusokat kínálnak a konkrét tárgyi leletek.

1. Vályúláda. Szerkezeti szempontból monoxylnak tekintendők. Széles körben ismert tárgyforma, mind nyugat-európai,⁵⁶ mind közép-európai,⁵⁷ de egyiptomi⁵⁸ és keleti (1. ábra)⁵⁹ párhuzamok is idézhetők. A típus továbbélése ládaként igen szívósnak bizonyult,⁶⁰ eltérő funkciókban pedig napjainkig kimutatható.⁶¹ Vizsgálataink szempontjából közömbösek, az esetek többségében csak konfigurációs eltérések mutatkoznak. Létezik azonban egy olyan forma, amelyre feltétlenül fel kell hívni a figyelmet, s amely sajátos átmenetet képez a vájt típusok és a tektonikus darabok között. Ilyen a nyugat-kínai Lo-nor medence i. sz. kezdete körüli időkből származó koporsója,⁶² melyen a kivájt fatörzs két végét deszkalapokkal zárták le, melyek a belső hengerpalástra illeszkednek, s ahhoz két oldalról 1-1 csapfoggal csatlakoznak (2. ábra). Sajnos nem lehet tudni, hogy az alkatrészek kötését mi biztosítja. A megoldás az asztalosszerkezetekkel mutat affinitást, s így a szerkezeti fejlődés egy újabb lehetőségére mutat rá, melyet véleményem szerint a vájt szarkofágokkal formai megfelelést mutató antropomorfv tektonikus egyiptomi múmiakoporsók is igazolhatnak.

2. Ácsolt láda. A jelenlegi szerkezet-fejlődésmélet szerint a következő lépcsőfok. Szempontunkból a legproblematisabb tárgyforma. Tény, hogy a tömegesen a

⁵³ Pl.: az egyiptomi gyakorlatra l. Lucas, C. – Harris, J. R. 1. A halenyv használatáról szól a vogul te-remtésmonda (László Gyula é. n. a. 338). Már a kelták ismerték a túrónyvet (Fábián Gyula 1984. 69.), melyet a 20. század elején a népi közösségekben élő képzett asztalosok is alkalmaztak (saját gyűjtés, Apátfalva, Csanád-Csongrád megye).

⁵⁴ A gyakorlat a recens darabokon jól megfigyelhető, de nyomon követhető már Egyiptomban és a görögésnél is. l. Vozil Irén 1979. 237., Watzinger, Carl 1905. III. tábla.

⁵⁵ Így legalábbis vitatnunk kell K. Csilléry Klára 1982. 209. azon állítását is, mely szerint a magyarság körében még a középkor korai szakaszában is az oldható kötése lett volna az általános.

⁵⁶ Pigott, Stuart 1987. 102. 45. ábra, K. Csilléry Klára 1982. 59. kép.

⁵⁷ Pl.: Germanen, Hunnen und Awaren... 218., Vörös Gabriella 1988. 121. 7. kép, legújabb lelet: Szenttamás, l. Madaras László 1990. 60-66.

⁵⁸ Vozil Irén 1979. 236.

⁵⁹ Taibot Rice, Tamara 1957. 21. ábra, K. Csilléry Klára 1982. 62. kép.

⁶⁰ Pl.: K. Csilléry Klára 1982. 57-58. kép, Bramwel, Martin (Ed.) é. n. 104., Voit Pál é. n. 63.

⁶¹ Összefoglalóan Peesch, Reinhard 1966. 40-61., továbbá pl.: Galauné, P. 1958. Cskalov, A. K. 1974., Benker, Gertud é. n. műveit.

⁶² K. Csilléry Klára 1982. 60. kép

12. századtól fennmaradt ácsolt ládák napjainkig egyöntetű szerkezetalakítással készültek (3-4. ábra). Korábbi darabokat azonban leginkább csak formai megfeleltetés alapján más anyagmekbe fogalmazottan sikerült azonosítani, valamint kisszámú, némi bizonytalansági faktort tartalmazó, ábrák és fotók utáni meghatározásra került sor (Gordion). Ebből a korból az egyetlen, biztonsággal meghatározott darab Terracínából, Olaszországból származik, s valószínűleg a 8. századra datálható.⁶³ Meg kell jegyezni, hogy az analóg szerkezeti megoldások szintén elég késeiiek, mint amilyen a novgorodi cserzőkád (12. század),⁶⁴ vagy a zsilipelt faltechnika, amely i. e. 1. századi hamburgi megjelenésétől csak a 10-11. századokra terjedt el Kelet-Európaig.⁶⁵ Mindazonáltal az ácsolt ládák régiségét, tekintettel a kétségtelenül archaikus technológiára, az etimológiai összefüggésekre,⁶⁶ továbbá az olyan korai darabokra, mint például a gordioni, nem lehet tagadnunk. Kevés adatunk van arra nézve, hogy a nomád népek ismerték volna, K. Csilléry Klára mindössze egyetlen példát ismertet,⁶⁷ ezért szerkezeti összevetésre nincs mód; használatát feltételezve későbbi darabokból kell kiindulnunk. Inkább arra kell felhívni a figyelmet, hogy a formai kritériumoknak megfelelő faládák mind az egyiptomi XVIII. dinasztia idejéből, mind a kései korból, továbbá az i. e. 4. század körüli krími görögység szarkofágjai túlnyomórészt asztalosszerkezettel készültek, vagy legalábbis átmenetet képeznek az ácsolt- és az asztalosszerkezet között.⁶⁸ Ennek jelentőségére a későbbiekben térünk vissza, míg ezen szerkezetek ismeretetésére az asztalosszerkezetek között kerül sor.

3. Asztalosláda. Euráziában három területen maradtak fenn tárgyi leletek, ezek közül a krími görög darabok a legrégebbiek. A leletegyüttest többen elemezték,⁶⁹ továbbiban, mint mindmáig a legrészletezőbb munkát Watzinger, Carl összefoglalását fogjuk használni. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a tárgyalt szarkofágok sok esetben kiemelhető koporsót tartalmaztak a holttest befogadására, melyek szerkezeti felépítéséről azonban a különben igen alapos mű nem ad felvilágosítást. Áttekintésünk, mint szerkezeti szempontból közömböset, nem érinti a tetőlapok pántolását.

Az 1. sz. szarkofág⁷⁰ oldaldeszkái derékszögű egyenes élillesztéssel csatlakoznak egymáshoz, a kötésüket a szomszédos tagokba befűrt faszegek biztosítják. Az oldallapok egyvállas beeresztéssel rögzülnek a lábához úgy, hogy a csap magassága kisebb a lapelem teljes szélességénél. A kötésekhez keresztirányban elhelyezett faszeg kötőelemet alkalmaztak. A fenéklap deszkái szintén derékszögű egyenes élillesztéssel csatlakoznak, kötésüket faszeggel rögzített hevederezéssel érték el. A fenéklapot az oldallapokba vállazatlanul eresztették be.

A 2. sz. szarkofág⁷¹ lényegében hasonló felépítésű (5. ábra). Itt a fenékdesszkákat (a hevedereken kívül) faszegek is kötik egymáshoz, a fenéklap a rövidebb végeken az

⁶³ K. Csilléry Klára 1951. 241-247. ábrákkal és irodalommal.

⁶⁴ Hensel, Witold 1965. 157. ábra

⁶⁵ Dám László 1980.

⁶⁶ Vö.: 22. jegyzet

⁶⁷ K. Csilléry Klára 1982-85.

⁶⁸ L.: 63. jegyzet

⁶⁹ Watzinger, Carl 1905., Wařovicz, Aleksandra 1966., Vaulina, Maria-Wařovicz, Aleksandra 1974.

⁷⁰ Watzinger, Carl 1905. 24. 27-32. ábra

⁷¹ Watzinger, Carl 1905. 27. 35-36. ábra, 70. 127. ábra

oldallapokban képzett aljba fekszik fel, a hosszanti oldalakon pedig egyenes élillesztéssel, faszeggel van rögzítve. Szintén analóg megoldásokat mutat a 3. sz. szarkofág,⁷² ahol az eltérések újra csak a fenéklap beillesztésénél jelentkeznek. A fenéklap csapolással nem csatlakozik az oldalakhoz, hanem él mentén illeszkedik azokhoz, a kötést pedig ferdén elhelyezett, mindkét tagon átmenő faszeggekkel hozták létre. A szerkezetet erősítendő a fenéklap hevedereit a hosszanti oldalakba beeresztették, itt a ferde faszeg mindhárom elemet átköti. A fenéklap pozícióját illetően az előző megoldások kombinálódnak a 4. sz. szarkofágon (6. ábra).⁷³ A fenéklap számára itt is körbefutó árkot képeztek az oldalfalakon, de a hevederek is be vannak eresztve azokba, s a három elem kötését szintén ferde faszeg biztosítja. Az eddigiektől eltérő megoldásként jelentkezik, hogy a három elemből álló oldallap középső tagját nem csapolták a lábakba, hanem csak a két szélső alkatrészhez rögzítették faszegezett derékszögű egyenes élillesztéssel. A 6. sz. darab oldalfalát fennmaradt töredéke szerint⁷⁴ hasonlóan készíthették, de a középső darab is be volt eresztve – bár kisebb mélységben – a lábba. Az ábra jól szemlélteti, hogy csak a két szélső darab csapját rögzítették keresztirányban faszeggel, valamint a korpuszoldalakon alul, a fenéklap számára képzett körbefutó árkot. A 10. és 15. sz. szarkofágokról közölt rajzok⁷⁵ formai hasonlóságokról tanúskodnak, a szerkezetet illetően azonban csak az oldaldeszakát rögzítő faszegekre nézve nyerhetők felvilágosítások.

A 23. sz. kisméretű gyermekszarkofágról nem közöltek rajzot.⁷⁶ A fotókról jól leolvasható azonban, hogy a deszkalapokból összeállított oldallapok fecskefarkas sarokkötéssel csatlakoznak egymáshoz. A lábakon nagyméretű aljat képeztek, így a korpusz részben a lábakra támaszkodik, részben pedig a láb rátaikar az oldallapokra. Látható továbbá, hogy a fenéklapot ez esetben is hevederekkel rögzítették (7. ábra).

A 29. sz. szarkofág⁷⁷ eltérő felépítésű. A lábazat itt független a korpusztól, alulról csatlakozik a fenéklaphoz. A korpuszoldalakat azonban az előbbieik szerint általánosan alkalmazott sarokoszlop fogja össze. A fakötés a közölt darabok közül ezen egyetlen esetben látszik azonosnak az ácsolt ládán alkalmazott kötési móddal. Az oldaldeszakák vállazatlanul, minimális keresztmetszet-szűkítéssel vannak beeresztve a sarokoszlopba, de hiányoznak a rögzítő faszegek. A korpuszt a rajz szerint az alul-felül keretező párkánytagozat tartja össze, egy meglehetősen egyedi és bonyolult fakötéssel. Mivel függőleges metszetrajz nem készült a szarkofágról, nem tudhatjuk, hogy a sarokkötés az ácsolt kötési módot idézi, vagy már a klasszikus keret-betét szerkezetet vetíti előre. Bár minden szerkezeti részletre nézve nem szolgáltat felvilágosítást, a 34. sz. szarkofágról közölt rajzok⁷⁸ szerint a tárgy egyértelműen keret-betét szerkezettel készült. A szarkofág vázas szerkezetű, s a lábak ezen vázszerkezet szélső darabjai. A lábakat mind a négy oldalon alul-felül vízszintes keretdarabok kötik át – sajnos az ábra a kö-

⁷² Watzinger, Carl 1905. 27-28. 40-41. ábra, 67. 124. ábra

⁷³ Watzinger, Carl 1905. 29. 43-48. ábra, I-II. tábla

⁷⁴ Watzinger, Carl 1905. 31. 54. ábra

⁷⁵ Watzinger, Carl 1905. 38. 67-68. ábra

⁷⁶ Watzinger, Carl 1905. 42-44. 76-80. ábra

⁷⁷ Watzinger, Carl 1905. 48. 89-91. ábra

⁷⁸ Watzinger, Carl 1905. 53-54. 112-115. ábra

tésmódról nem árulkodik. A hosszanti oldaldeszák faszeeggel merevítve a lábakba, a rövidebbek pedig a vízszintes keretdarabokba vannak vállazatlanul beeresztve. A nézeti rajz szerint úgy tűnik, hogy a térbeli keretszerkezetet a vízszintes keretdarabok és a lábak között létesített faszeget alkalmazó kötések tartják össze. A szarkofág belső koporsóládát tartalmaz, fenéklapja azonban nincs, a koporsó az alsó vízszintes keretdarabokba aljazott heveder-rendszeren nyugszik.

Szerkezetileg egyöntetű megoldásokkal készült koporsók kerültek elő az 1. század körüli hun temetkezésekből a noin-ulai 6., 23. és 24. sz. kurgánokból (8-10. ábra). A szerkezetet a legvilágosabban a 24. sz. kurgán koporsójáról olvashatjuk le. Ennek határolólapjai 2-2, 6-8 cm vastag pallóból készültek. A pallókat az aljazott derékszögű éllílesztés és a fészkescsapos éllílesztés kombinációjával építették össze. E szerint a lapelemek aljazottan csatlakozó éléibe csapréseket véstek, majd azokba mindkét alkatrészebe illeszkedően idegencsapokat helyeztek. A kötés szilárdságát az idegencsapon keresztirányban átmenő faszegekkel érték el. Az erősítés céljából a lap mindkét oldalán fecskefarkas fabetéteket alkalmaztak. A korpusz rövidebb oldalai beeresztéssel, valamint 1-1 kezdetleges csapfoggal csatlakoznak a hosszantiakhoz. A tető- és fenéklapon képzett körbefutó árokba az oldallapok szintén beeresztéssel csatlakoznak. A bemutatott koporsók esetében eltérések a fabetétek számában, a beeresztés csapréseinek keresztmetszetében (négyszög illetve háromszög) mutatkozik, továbbá a 23. sz. kurgán koporsójának sarokkötésénél 2-2 csapogát alkalmaztak. A koporsókat nem egy esetben alátétfákra helyezték a sírkamrában.⁷⁹

A koporsók keresztmetszetén a hosszanti oldallapok túlnyúlnak a röviddarabok külső síkján. Hasonló konfigurációt lehetett azonosítani a tuvai kultúra kokeli temetkezésének 7. és 32. sírjában (11. ábra)⁸⁰, amely utalhat analóg szerkezeti megoldásra; ugyanakkor hasonló koporsónyomokat feltárt pl. Tomka Péter,⁸¹ s megvannak a recens román anyagban is,⁸² bár a szerkezet ott sem ismert (12. ábra).

A 6-7. századi germánok temetkezéseiből két szerkezetileg szinte teljesen azonos darabot ('grabkammer') ismerünk. Az egyikén⁸³ (13. ábra) mind a négy oldalt 2-2 lapelem alkotja, melyek a sarkokon 2-2 csapfoggal csatlakoznak egymáshoz. A rajz szerint a fenéklap 3 elemből áll, a tetőlapnak pedig egyetlen tagját ábrázták. Mint arról már történt említés, a kötés illesztése kifejezetten laza, s nem derül ki, hogy a korpuszt tulajdonképpen mi tartja össze: a kezdetleges fakötés aligha alkalmas erre. Ez talán összefüggésben lehet a tárgy 'grabkammer' megjelölésével, mely szerint az oldalak a sírgödör falának támaszkodtak volna. Ennek azonban ellentmondani látszik, hogy mind a csapok, mind pedig az alátétfák túlnyúlnak a korpusz külső síkján, tehát az oldalak nem támaszkodhattak közvetlenül a gödörfalnak. S talán az éppen itt közzölt (14. ábra) másik darab⁸⁴ is cáfolhatja e nézetet. Ennek a tárgynak oldalait 1-1 lap-

⁷⁹ Rugyenko, Sz. I. 1962. 11-21., 7., 8., 17., 19., 20. ábra

⁸⁰ Vajntsen, Sz. I. – Djakonova, V. P. 1966. 218., 222-226., 228. közli Tomka Péter 1977-78. 78-80. 29. 31. ábra

⁸¹ Tomka Péter 1977-78. 61.

⁸² Papahagi, T. 1928-34/II. 171/a. ábra, közli K. Csilléry Klára 1982. 61. kép

⁸³ Paulsen, Peter – Schach-Dörge, Helga 1972. 3. ábra

⁸⁴ Paulsen, Peter 1967. I. 2. ábra

elem alkotta, fenéklapját pedig 3. A fenéklap elemei élmentén illeszkedve faszegekkel rögzülnek egymáshoz, az oldallapok pedig 1-1 csapfoggal. Jól láthatók viszont az oldalfalak felső élében elhelyezett faszegek vagy furataik, melyek a tetőlapot rögzítve a korpusz állékonyágát biztosíthaták. Az oldalak és a fenéklap között azonban semmiféle szerkezeti kapcsolat nincs. Mindkét bemutatott tárgyat alátétfákra helyezték.

IV. Természetesen hiba lenne a rendkívül sok, régészetileg adatolható koporsónyomhoz ilyen kevés számú konkrét tárgyi emlékre támaszkodva szerkezetet hozzárendelni. Lehetőségeink korlátai némiképpen tágíthatók, ha a koporsók és ládák terminológiailag igazolható funkcionális affinitását, valamint egy szerkezettani alaptételt kihasználva vizsgálatainkat más tárgycsoportokon is folytatjuk. A szerkezettan az alapszerkezetek közé sorolja az azonos funkciójú kötéstípusok összességét, függetlenül attól, hogy milyen terméken jelennek meg. Ezen az alapon fogjuk szemügyre venni a koporsók egyik rendkívül fontos csomópontját, a kávasarokkötést, illetve a kávasarokkötések szerkesztési elveinek eltérő funkciójú tárgyakon történő megjelenését. Helyzetünket nagymértékben nehezíti, hogy egzakt szerkezetismertető publikációk csak rendkívül kis számban láttak napvilágot; fotók, vagy más ábrázolások pedig sok esetben csak részeredményeket szolgáltathatnak.

A korábban már említett, egyiptomi kései kori faládának, melyet K. Csilléry Klára ismertet, oldaldeszkaí faszegekkel vannak összeerősítve, s az oldalak lábakba – sarokoszlopokba – csapolva csatlakoznak egymáshoz. A szerző megemlíti, hogy a fenékdeshkák, melyeket az oldalhoz faszegek rögzítenek, a megszokottól eltérő módon a rövidebb oldallal párhuzamosak. A közölt fotó alapján azonban inkább úgy tűnik, hogy a ládának nincs fenéklapja, hanem csak egy hevederrendszer zárja le alulról, hasonlóan a krími görögségtől ismertetett 34. sz. szarkofághoz.⁸⁵ Koeppen, Alfred – Breuer, Carl a középbirodalomból közlik egy antropomorf szarkofág rajzát (15. ábra), melynek talp felőli záródarabja a hosszanti oldalakhoz egy sajátos, kezdetleges fecskéfarkas sarokkötéssel csatlakozik. A csomópontot faszegekkel erősítették. A koporsófedél rögzítésére az oldalak élében elhelyezett négyszög keresztmetszetű illesztőcsapok szolgálták,⁸⁶ melyek használatát Vozil Irén is leírja i. e. 1000-400 közötti darabokon.⁸⁷ Ugyanott említi, hogy a külön megmintázott darabokat négyszögletes keresztmetszetű faszegekkel rögzítették, több réteg illesztése esetén pedig keresztirányú faszegeket alkalmaztak. Aldred, Cyril hétféle koporsón használatos kávasarokkötést ismertet az óbirodalomból, i. e. 2500-ból (16. ábra)⁸⁸, egy ékszerládika fiókja pedig i. e. 1800-ból a féligtakart fecskéfarkas sarokkötés alkalmazását szemlélteti.⁸⁹ Lucas A. – Harris, J. R. összefoglalása szerint a III. és XI. dinasztiák alatt csak a 45°-os bütüillesztésnek (mitred joint) hét változata létezett. Bizonyára kávasarokkötés is készülhetett a 'dowels' (= 'tipli' azaz köldökcsap) megjelölésű kötésmóddal. A kötések szí-

⁸⁵ K. Csilléry Klára 1951. 246., XXVI/2. tábla

⁸⁶ Koeppen, Alfred – Breuer, Carl 1904. 81. 117. ábra

⁸⁷ Vozil Irén 1979. 237.

⁸⁸ Aldred Cyril 1954. 491. ábra

⁸⁹ Aldred Cyril 1954. 495. ábra, Lucas, A. – Harris, J. R. é. n. 453.

lárdságának eléréséhez – más megoldások mellett – általánosan használtak faszeget.⁹⁰

Ide kívánczik megjegyzésként, hogy az ismertetett korai egyiptomi darabokat csak a leletek legkorábbi csoportjaként értelmezhetjük, és semmiképpen nem tekinthetjük azokat a bútorművesség kezdeteit reprezentáló tárgyakként. Létrejöttük bizonyosan hosszan tartó alakulásmenet eredménye, melynek folyamatáról egyelőre nem alkothatunk reális képet.

A Watzinger, Carl által leírt szarkofágokon túlmenően a görögség szerkezethasználatát Wasowicz, Aleksandra foglalta össze. Az általa közölt 15 féle fakötés közül (17. ábra) 6 kávasarokkötés, így az egyenes fogazás (a), a fecskefarkas fogazás (b), derékszögű egyenes bütüillesztés (d, e), beeresztés (h), 45°-os bütüillesztés (p), és az áttolt ékelt csapos kötés (r). A kötésekhez kötőelemenként több esetben faszeg járult.⁹¹

Úgy vélem, hogy az idézett koporsószerkezetek, valamint antik példák már eleendő adattal szolgálnak bizonyos szerkesztési elvek körvonalazásához.

1. A látott kötések, az esetek túlnyomó többségében csapozások, mind a mai fogalmaink szerinti asztalosszerkezetek közé sorolhatók. Vagy napjainkig alkalmazott megoldásokról, vagy azok közvetlen előzményeiről van szó.

2. A kávasarokkötéseket már igen korán meg tudták oldani közvetítő tag nélkül; az ácsolt ládaforma más anyagban történő megfogalmazásai – mint Chufu-Anch koporsója vagy a minói osszárium⁹² – ezekkel közel egykorúak, maximum mintegy 200 évvel korábbiak. Ezek alapján úgy vélem, hogy az újabb kutatások tükrében felül kell vizsgálnunk a szerkezetfejlődésre kidolgozott, máig használatos időrendet, melyre a Magyar Néprajz megjelenésre váró IV. kötete számára készített kéziratában maga K. Csilléry Klára vállalkozott.⁹³ Összhangban a szerkezetek és technológiák összefüggéséről mondottakkal inkább egyfajta párhuzamos fejlődés látszik valószínűnek. Annál is inkább így lehet ez, hiszen a vályúládából sem szerkezetileg, sem pedig technológiailag nem következhet az ácsolt láda, az asztalos láda viszont, mint azt a bemutatott középbiradalmi koporsó, vagy a lop-nori lelet alátámasztani látszik, igen. Az asztalosszerkezeteknek viszont csak egy része lehet az ácsolt láda szerves folytatása, a korpuszoldalnak közvetlen, sarokoszlopot nélkülöző kötése semmiképpen. Ugyanakkor az ácsolt szerkezet sem jöhet létre az asztalosszerkezetből, legfeljebb degradációs úton, mely feltevés azonban a tárgyak középkori gyakoriságára, illetve reprezentációs szerepükre való tekintettel nyugodtan elvethető. Megjegyezzük, hogy Bramm, O. kronológiájában ezen a helyen⁹⁴ áthidalhatatlan szakadék tátong, hiszen az az általa köztet lépcsőfoknak tekintett lábmegoldás, amely a rövidoldal földig történő leeresztésével jön létre, nem hogy nem következik az ácsolt szerkezetből, de a bútortörténetnek a maga korában olyan vadhajtása, melyet az újabb angol irodalom egyszerűen esetlen-

⁹⁰ Lucas, A. – Harris, J. R. é. n. 452. 453.

⁹¹ Wasowicz, Aleksandra 1966. 40. ábra

⁹² K. Csilléry Klára 1951. 240., 1982. 183. kép

⁹³ K. Csilléry Klára szíves szóbeli közlése. Vö.: 1951. 239-240.

⁹⁴ Bramm, O. 1941. 160-161.

nek minősít.⁹⁵ Úgy vélem tehát, hogy az ácsolt ládák, illetve az asztalosládák időrendi prioritását jelenlegi tudásunk alapján semmiképpen nem dönthetjük el.

3. A csapok és illesztések kötőelemeként már Egyiptomban általánossá válik a faszeg.

V. Sajnos az ókor utolsó periódusából, illetve a középkor korai szakaszából nem rendelkezünk értékelhető adatokkal, a későbbi tárgyak azonban e hármas kritérium-rendszert többségükben kielégítik. Ilyenek az 1200 körül készült norvég szekrény,⁹⁶ gótikus ládák szintén Norvégiából,⁹⁷ valamint a 15. századból Franciaországból (18. ábra),⁹⁸ Németalföldről,⁹⁹ és Tirolból,¹⁰⁰ továbbá az egykorú norvég,¹⁰¹ valamint magyar faliszekrénykéek Hervatóról,¹⁰² Malompatakról¹⁰³ és Nagyszébenből.¹⁰⁴ A korpuszbútorok szerkesztési elvei e tekintetben a közelmúltig nem változtak. Igazolhatja ezt a legkorábbi datált magyarországi láda 1633-ból,¹⁰⁵ nemkülönben az általam vizsgált 19. századi menyasszonyi ládák mindegyike, melyek lábazati kávján majdnem azonosan feltűnik a Nagy Sándor-korabeli görög szarkofágokon alkalmazott megoldás (19. ábra),¹⁰⁶ s egy eltérő, de a fenti szerkesztési elveknek megfelelő egyedi típust volt alkalom megfigyelni Norvégiában is.¹⁰⁷

Példáink száma tovább szaporítható, ha a kávasarokkötések vizsgálatát más bútorfajtákra is kiterjesztjük. Az ülőbútorok ülésalap alatti kávjait illetően az ókorból görög¹⁰⁸ és etruszk¹⁰⁹ darabok idézhetők. Hasonló elv tükröződik az iszlám bútorművészetben.¹¹⁰ A görög szarkofágokon tapasztalt aszimmetrikus kialakítású csap, kétvállas átmenő változata Norvégiában a 12. században trónszéken (20. ábra)¹¹¹, a 16. sz.-ban templomi padon tűnik fel.¹¹² A kötésmód jelentősége és szívós továbbélése recens csángó példákkal bizonyítható (21. ábra).¹¹³ Kevesebb információ tartalommal bíróa, de jól látható módon faszeggel rögzített csapozott fakötéseket szemléltethetünk 15-16. századi angol,¹¹⁴ francia (22. ábra)¹¹⁵ és északnémet¹¹⁶ ládaszékeken, továbbá angol ka-

⁹⁵ Bradford, Erlene é. n. 210.

⁹⁶ Årdal, Sogn. Historical Museum University of Bergen MA 126.

⁹⁷ Hotel Stalheim gyűjteménye

⁹⁸ Kaesz Gyula 1978. 185. ábra

⁹⁹ Vadász Erzsébet 1987. 54. 70. ábra

¹⁰⁰ Vadász Erzsébet 1987. 56. 72. ábra

¹⁰¹ Fra Eide, Osterøy. Historical Museum University of Bergen Bd 127.05.

¹⁰² Kovalovszky Júlia é. n. IV. tábla

¹⁰³ Kovalovszky Júlia é. n. 24. fotó

¹⁰⁴ Kovalovszky Júlia é. n. 29. fotó

¹⁰⁵ B. Bobrovsky Ida 1980. 45. ábra

¹⁰⁶ L. pl.: József Attila Múzeum, Makó (JAM) Gy. 88. 495. 1.

¹⁰⁷ Terménytároló láda, Hordamuseet, HOM 5857.

¹⁰⁸ Koeppen, Alfred – Breuer, Carl 1904. 128. 169. ábra

¹⁰⁹ Koeppen, Alfred – Breuer, Carl 1904. 158. 220. ábra

¹¹⁰ Korán-pult, Kaesz Gyula 1978. 167. ábra

¹¹¹ Wheeler, James é. n. 18.

¹¹² Hamre, Osterøy. Historical Museum University of Bergen MA 450.

¹¹³ „Karszék”, „Nagyszatla”, Dr. Kós Károly – Szentimrei Judit – Dr. Nagy Jenő 1981. 122. 61. d., 125. 67. a. ábra

¹¹⁴ Vadász Erzsébet 1987. 50. 64. ábra

rosszékeken és asztalokon ugyanebből a korból.¹¹⁷ A korai norvég templomi padok szolgáltatnak néhány további szerkezeti érdekességet; ezek a csapos beeresztés és az egyszerűen élmentén illesztett alkatrészelemek mindössze faszeggel kávaszerkezetté történő egyesítése.¹¹⁸

A ládák egy – általam ismert – szűk csoportján a sarokkötést látszólag eltérő módon oldották meg. Ilyen például a St. Denis-i apátság 1200-1250 között készült ládája,¹¹⁹ egy 1400 körülre datálható vesztfáliai láda,¹²⁰ s egy datálatlan német, K. Csilléry Klára szerint asztalosszerkezetű darab.¹²¹ Mindegyiken mind az oldallapok, mind pedig a fenéklap esetében a csomópontot dús derkoratív vasalás fogja össze. Szintén vasalt sarokkötésű ládák láthatók két, a 15. század derekáról származó táblaképen, az *Evagationes Spiritus* címűn, és a Szent Miklós oltárnak a Szent Miklós szobor megvesszőzését ábrázoló jelentén.¹²² Szintén vasalt az egykorú káposztafalvi láda.¹²³ Az ábrázolások azonban – bár részletes szerkezeti rajz egyikről sem áll rendelkezésünkre – azt sugallják, hogy a vasalásnak hiba lenne túlzott szerkezeti jelentőséget tulajdonítani. A St. Denis-i és vesztfáliai ládák esetében inkább a díszítő igény lehetett hangsúlyos szempont, annál is inkább, mert az ábra alapján nem lehet kizárni, hogy a fa alkatrészelemek fakötéssel is csatlakoznak egymáshoz, amit a korábban említett analógiák is alátámaszthatnak, s amint az a hivatkozott német láda szöveges ismertetésében szerepel is. A festményeken ábrázolt ládák vasalásai pedig méretüknél fogva alkalmatlannak kellett lenniük a szerkezeti kötőelem szerepének betöltésére. Egyébként ez utóbbiakkal formai megfelelést mutató, vasalatok nélküli ládák is ismertek: a 15. századból Tirolból,¹²⁴ amely jól láthatóan fecskéfarkas sarokkötéssel készült, s egy németországi asztalosműhely-ábrázolásról.¹²⁵ Talán a káposztafalvi az egyetlen olyan általam ismert láda, ahol a kötésben a vasalás lényegesebb szerepet játszott. Úgy tűnik, a vasalt ládák az ismert darabok kisebb hányadát alkotják, s rendkívül figyelemre méltó, hogy a vasalást egyéb bútorformákon egyáltalán nem alkalmazták; annak szerepe jóformán kizárólag a zárakra és pántokra korlátozódott. Meg kell jegyezni továbbá, hogy egy 19. század eleji magyar menyasszonyi láda általam irányított kormeghatározó restaurátori feltárása során éppen a fém kötőelemek bizonyultak másodlagos, szakszerűtlen beavatkozásoknak.¹²⁶ Ezek alapján hajlok arra, hogy a vasalásokat dekoratív díszítőelemnek tekintsem, vagy inkább a használat során indokolttá váló szerkezetmegegerősítésként fogjam fel. Mindkét következtetést tények támasztják alá. A vályú-

¹¹⁵ Kaesz Gyula 1978. 195. ábra

¹¹⁶ Kaesz Gyula 1978. 205. ábra

¹¹⁷ Hunt, John é. n. 13., 14., 16. táblák

¹¹⁸ Vinje, Vos, 12. század. Historical Museum University of Bergen MA 317., Rennebu, Trøndelag, 13. század. Historical Museum University of Bergen MA 40.

¹¹⁹ Vadászi Erzsébet 1987. 46. 60. ábra

¹²⁰ Vadászi Erzsébet 1987. 54. 69. ábra

¹²¹ K. Csilléry Klára 1951. XXXI/1. tábla

¹²² Közli Vadászi Erzsébet 1987. 212. 14. ábra és 220. 23. ábra

¹²³ Kovalovszky Júlia é. n. 56. ábra

¹²⁴ Vadászi Erzsébet 1987. 55. 71. ábra

¹²⁵ A Mendel-kézirat ábrája 1425-ből. Közli: Windrich-Graetz, Franz 1982. 256. 220. ábra.

¹²⁶ Fejér Gábor 1987.

ládák esetében, ahol a vasalást szerkezeti szempontok egyébként sem indokolhatják, az hiányzik is minden alárendeltebb funkciójú termékről (pl. vályúk), ami a díszítőszándékot bizonyíthatja. Hiányzik továbbá a vájt koporsókról is (eltekintve a záró vas-kapcsoktól) olyannyira, hogy – mint például a paziriki leletek is bizonyítják – a díszítést is más technikával oldották meg; ez pedig a tárgyak repedezéseinek megakadályozását, mint célt látszik megerősíteni.

Az eddigiekben kizárólag európai példákról esett szó, s bizonyításunk kétségtelen gyengéje, hogy keleti párhuzamok csak rendkívül kis számban álltak rendelkezésemre. Két értékelhető leírást ismerek keleti utazóktól, mindkettőt K. Csilléry Klára idézi. Rubruk szerint a mongolok „... vékonyra hasított vesszőkből négyszögeket is készítenek egy-egy nagy láda méretére, utána az egyik végétől a másikig erő fedelet emelnek rá ugyanilyen vesszőkből, az elülső oldalába kis ajtót csinálnak, majd beborítják ezt a ládát vagy házikót fagygyúba vagy juhtejbe áztatott fekete nemezzel...”¹²⁷ Marco Polo pedig így írja le a mongol uralom alatt álló kínaiak koporsókészítését: „jó széles, féltényérnyi deszkákból koporsót készítenek, gondosan összeillesztve és kifestve...”¹²⁸ A leírás megengedi, hogy a noin-ulai hun koporsók párhuzamát sejszük mögötte.

A korábban már említett nurisztáni láda (23. ábra)¹²⁹ határolólapjai 1-1 darabból készült, mintegy 3-4 cm vastag deszkákból állnak. Az oldallapok a földig leeresztve lábat képeznek. A homloklap az oldallaphoz áttolt ékelt csapos kötéssel csatlakozik, ezzel együtt szimmetrikusan, de nem teljes hosszban is van eresztve abba. Ezzel egyező a hátfal-oldalfal csatlakozásának csomópontja. A fenéklap-oldallap kapcsolat annyiban tér el, hogy a beeresztés elmarad. Mind a homlok-, mind pedig a hátlap be van eresztve a fenéklapba, de az áttolt ékelt csap nélkül. A kötésmódok csángó analógiáira már történt utalás (24. ábra).¹³⁰

VI. Következtetéseink megvonása előtt itt most az ácsolt ládák ismertetésének kellene következnie, azonban K. Csilléry Klára többször idézett, minden szempontra kiterjedő tanulmánya¹³¹ ezt szükségtelenné teszi, s a terjedelmi korlátok miatt erre nincs is lehetőség.

VII. Gondolatmenetünket arra alapoztuk, hogy a koporsók és ládák sarokkötéseinek megoldásában szerkezetelvi tekintetben semmiféle különbség nincs. Ezért, ha a bevezetőben tett megállapításunk szerint a ládahasználat és a koporsóhasználat között nincs is oksági összefüggés, indokolatlan a népvándorlaskori koporsókon olyan szerkezetet feltételeznünk, mely a bútoriparban sem a megelőző korokban, sem a későbbiekben nem volt gyakorlat. Ebben az értelemben bemutatott tárgyaink nemcsak arra szolgáltathatnak bizonyítékot, hogy korábban tett szerkezetelvi megállapításaink legalábbis a középkorig helyesek, hanem megengedik, hogy azok érvényességét a korai középkor tárgyainban szegény periódusára is kiterjesszük, s a koporsókra vonatkoztatva is elfogadjuk.

¹²⁷ K. Csilléry Klára 1982. 85.

¹²⁸ K. Csilléry Klára 1982. 84.

¹²⁹ Museum für Völkerkunde, Wien állandó kiállítása.

¹³⁰ Vö.: 49. jegyzet továbbá uo. 132. 80., 134. 82. a., 135. 84. c. ábrák

¹³¹ K. Csilléry Klára 1951.

Középkori példáink tükrében nem érdektelen észrevételeink 3. pontját kissé alaposabban körüljárni. A faszegek kötőelemként való általános használata mellett ki kell hangsúlyoznunk, hogy ugyanakkor a fém kötőelemek alkalmazása mindenképpen alárendeltebb. Ezen megállapításra az ösztönzött, hogy megítélésem szerint a régészettudományokban az ún. koporsóvasalásoknak túlzott jelentőséget tulajdonítanak. Szendrey Ákos odáig ment, hogy a sírokban található fa-korhadéknyomokat csak abban az esetben fogadta el koporsónak, ha a koporsószegek is előkerültek.¹³² Tomka Péter a koporsóvasalásokat klasszifikációs tényezőként használja, bár megjegyzi, hogy azok előfordulása Nyugat-Európában gyakori, az általa áttekintett keleti temetkezésekben általában hiányoznak.¹³³ Ez utóbbi felismerésre jutott Kürti Béla is.¹³⁴ Feltétlenül meg kell említeni, hogy a sírban talált fémmaradványokról egy esetben konkrétan bizonyítható volt, hogy nem voltak szerkezeti kapcsolatokban a koporsóval.¹³⁵ Mindezek alapján a koporsókapcsok problémájának vizsgálatát módfelett fontosnak tartom, melyek megítélésében azonban korántsem lehet mechanikusan eljárni. Ha ugyanis a kérdés mindössze úgy merül fel, hogy vajon mik lehetnek az illető fémmaradványok ha nem koporsóvasalások,¹³⁶ akkor könnyen juthatunk zsákutcába. Megítélésüknél azonban nézetem szerint nagyobb súllyal esik latba az a tény, hogy egyetlen olyan példakkal alátámasztható érvt sem találhatunk, amelyek a korabeli kavaszerkezetek fém kötőelemmel történő egyesítését feltétlenül szükségessé tenné, eltekintve a koporsófedél lezárásától, mely következhet a 'koporsó' szó ötörök 'qap-', 'qop-', 'qapa-', 'qopu-' ige tövének 'bezár', 'befed' jelentéséből.¹³⁷ Hogy az alkalmazása itt sem lehetett általános, azt jól példázza nyugat- és kelet-európai leletek összevetése, mely szerint a Kárpát-medence úgy tűnik, e téren is kulturális kontaktzónának bizonyulhat.

Az eddigiek alapján hogyan válaszolhatjuk meg tehát kezdeti kérdésfeltevésünket? Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy a szerkezetismeret eddig eredményeire támaszkodva korai lenne az egyes leleteket konkrét szerkezethez kötnünk. Hiszen az azonos metszeti konfiguráció is – mint például a noin-ulai hun, a kokeli, s a recens román koporsó említésekor láthatunk – csak valószínűsítheti a szerkezetazonosságot, valójában többféle – példáink erre is bőséggel szolgáltatnak bizonyítékot – kötésmódot takarhat. Mindazonáltal úgy vélem, hogy néhány – talán a kutatást előrevívő – következtetés kínálkozik az elmondottakból.

1. Koporsóként mindhárom (vájtt-, ácsolt- és asztalosláda) ládatípus számításba jöhet.
2. Mindenféleképpen a faszerkezetek túlsúlyával kell számolnunk, tehát olyanokkal, amelyek vasalást nem tartalmaznak.
3. A feltárt fakötések változatgazdagsága és jellege megkívánja azok prioritását a rekonstrukcióknál.

¹³² Szendrey Ákos 1928. 17-18.

¹³³ Tomka Péter 1977-78. 82.

¹³⁴ Kürti Béla szíves szóbeli közlése

¹³⁵ Felgyő, Újkiosztás, 2. század. L.: Szalay István 1942. 135-137.

¹³⁶ Lőrinczy Gábor szóbeli felvetése.

¹³⁷ TESZ 2. 566.

4. A bemutatott asztalosszerkezetek nagy száma megengedi az asztalosládák koporsóként való nagyobb mérvű megjelenését.

5. Az ácsolt – és asztalosládák elkülönítésekor, az ácsolt ládák formai felépítése lehet meghatározó, de nem szükségképpen az. Eszerint asztalosládként értelmezhető a koporsó abban az esetben, ha a korhadéknyomok zárt négyszöget alkotnak, vagy annak valamely származékát. Az ácsolt ládára utalhatnak a sírgödörben található beásások,¹³⁸ illetve a sarkokon jelentkező lábakra utaló korhadéknyomok, nemkülönben a rövidoddallal párhuzamosan elhelyezkedő létrás keretnyomok.¹³⁹ Láttuk azonban, hogy azonos felépítésű asztalosszerkezetű darabok is készültek, így ezek csak megengedik, de nem bizonyítják kizárólagos érvénnyel az ácsolt láda létét. Megítélésem szerint az ácsolt ládák egzakt megkülönböztetése a rendelkezésre álló ásatási leletek alapján a jelzett korban jelenlegi ismereteink alapján nem áll módunkban.

Az előadottakkal a koporsórekonstrukciók megoldásához kívántam támpontokat szolgáltatni. Látható azonban, hogy a kérdés végső lezárásához további szerkezetelvi vizsgálatok szükségeltetnek, melyek meggyőződésem, hogy a tudomány más területein is előbbre vihetik kutatásainkat.

IRODALOM

Aldred, Cyril

1954 Fine Wood-Work. In.: A History of Technology I. (Eds.: Singer, C. – Holmyard, E. J. – Hall, A. R.). Oxford. 684-703.

1956 Furniture: To the End of the Roman Empire. In.: A History of Technology II. (Eds.: Singer, C. – Holmyard, W. J. – Hall, A. R. – Williams, T. I.). Oxford. 221-239.

Bartha Antal

1988 A magyar nép őstörténete. Budapest.

Benker, Gertud

é. n. Altes Bäuerliches Holzgerät. München.

Birket Smith, Kaj

1969 A kultúra ösvényei. Budapest.

B. Bobrovsky Ida

1980 A XVII. századi mezővárosok iparművészete (Kecskemét, Nagykőrös, Debrecen). Budapest.

Bradford, Erlene

é. n. Antique Furniture. London.

Bramm, O.

1941 Truhentypen. Volkswerk. Jena.

Bramwell, Martin (Ed.)

é. n. Das grosse Buch von Holz. München.

Childe, V. Gordon

1949 A szerszámok története. Budapest.

¹³⁸ Egy lényegében véve megindokolatlan állítás szerint az ácsolt ládák sírba helyezésekor a lábak számára külön helyet kellett vájni, vagy levágni a lábakat. Vö.: K. Csilléry Klára 1951. 268. és Watzinger, Carl 1905. 2. 5. fotó.

¹³⁹ Az aláhevederezés az ácsolt ládákon sem ismeretlen, l. erre nézve pl. Haáz Ferenc 1941. 1. és 6. ábra, továbbá Füzes Endre 1984. 23-29. ábrák.

- Csekalov, A. K.*
1974 Narodnaja djerevjannaja szkulptura ruszkogo szevera. Moszkva.
- K. Csilléry Klára (Királyné)*
1951 Az ácsolt láda. Az MTA II. Oszt. Közl. I/2. 231-284.
1972 Magyar bútortörténeti (faipari) munkaeszközök és technikák. (A Veszprémi Kézművesipartörténeti Szimpozium Vitaanyaga.) Veszprém.
1982 A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei. Budapest.
- Dám László*
1980 Magyar Néprajz I. Építkezés. Budapest.
- Djakonova, V. P.*
1975 Pogrebalnij obrjad Tvincev kak isztoriko-etnograficeszkij isztocsnyik. Leningrad.
- Domonkos Ottó*
1980 Kisipar. In.: Magyar Néprajzi Lexikon (MNL) 3. Budapest, 209-210.
- Erdélyi István*
1967 Néprajzi jegyzetek Észak-Mongóliából. Ethn. LXXVIII. 122-126.
1982 Az avarság és kelet a régészeti leletek tükrében. Budapest.
- Faipari Kézikönyv (Szerk.: Dr. Lugosi Armand) 1976. Budapest.
- Fábián Gyula*
1984 Újabb adatok a honfoglaláskori íjászat kérdésköréhez. MFMÉ 1980/81-1. Szeged. 63-76.
- Fejér Gábor*
1987 Kormeghatározó feltárás menyasszonyi ládán. Kézirat. JAMNA 82-89.
1990a. A házimunkában üzött faiparok Szilicén. Egyetemi szakdolgozat a debreceni KLTE Néprajzi Tanszékén. Kézirat. Debrecen-Makó.
1990b. Archaic Elements in Wood-Handicrafts. 4TH Congress of the SIEF-Bergen June 19TH-23RD 1990. Papers ii. (sajtó alatt).
é. n. Marchiai Jakab széke, a legrégebbi ismert magyarországi ülőbútor. Múzeumi Kutatások Csongrád megyében 1985. H. n. (Szeged). 75-86.
- Füzes Endre*
1984 A gabona tárolása a magyar parasztgazdaságokban. Budapest.
- Galauné, P. (szerk.)*
1958 Medžio Dirbinia. II. Knyga. Lietuviu Liaudies Menas. Vilnius.
Germanen, Hunnen, und Awaren. Schatze des Völkerwanderungszeit.
1987 Nürnberg. 218-219.
- Greguss Pál*
1939 Szeged-környéki régészeti leletek xylotómiai vizsgálata. A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai IX. Szeged. Klny. a Botanikai Közlemények XXXI/I. 3-4. füzetéből.
- Györfly György (sajtó alá rendezte)*
1986 Julianus barát és a napkelet fölfedezése. Budapest.
- Haáz Ferenc*
1941 Szuszék készítése az Udvarhely megyei Varságon és Siklódon. Népr. Ért. XXXIII. 96-99.
- Heckenast Gusztáv*
1970 Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban. Budapest.
- Hensel, Witold*
1965 Dis Slawen im Frühen Mittelalter. Berlin.
- Hunt, John*
é. n. Furniture. The Tudor Period. In.: The Connoisseur's Complete Period Guides to the Houses, Decoration, Furnishing and Chattels of the Classic Periods. (Eds.: Edwards, Ralph - Ramsey, L. G. G.) London. 45-58.

- Juhász Antal*
 é. n. Faragó specialisták és kézműves mesterek. Múzeumi Kutatások Csongrád megyében
 1984. (Szeged). 72-78.
- Kaeszy Gyula*
 1978 Ismerjük meg a bútorstílusokat. Budapest.
- Koepfen, Alfred – Breuer, Carl*
 1904 Geschichte des Möbels unter Berücksichtigung der Architektonischen und Tektonischen Formen. Eine Stillehre für Bau – und Möbeltischler. Berlin – New York.
- Kós Károly*
 1980 Eszköz, munka, néphagyomány. Bukarest.
- Dr. Kós Károly – Szentimrei Judit – Dr. Nagy Jenő*
 1981 Moldvai csángó népművészet. Bukarest.
- Kovalovszky Júlia*
 é. n. Gótikus és reneszánsz bútorok. H. n.
- László Gyula*
 é. n. a. A honfoglaló magyar nép élete. H. n.
 é. n. b. Régészeti tanulmányok. Budapest.
 é. n. c. Őstörténetünk. Budapest.
- Lucas, A. – Harris, J. R.*
 é. n. Ancient Egyptian Materials and Industries. London.
- Lükő Gábor*
 1937-38 Az Ural-Altáji népek primitív gyalujának magyarországi emléke. DDMÉ Debrecen. 131-133.
- Madaras László*
 1990 Szarmata fakoporsó Szenttamás- Pozderkáról. Jászkunság.
 A magyar nyelv történeti etimológiai szótára 2. (Főszerk.: Benkő Loránd). [1970] Budapest.
 (TESZ)
- Márkus Mihály*
 1946 Szláv népek. In.: A Szovjetunió (Szerk.: Dr. Bolgár Elek) Budapest.
- Papahagi, T.*
 1928-34 Images d'ethnographie roumaine I-III. București.
- Paulsen, Peter*
 1967 Alemannische Adelsgräber von Niederstotzingen I-II. Stuttgart.
- Paulsen, Peter – Schach-Dörge, Helga*
 1972 Holzhandwerk der Alemannen. Stuttgart.
- Pesch, Reinhard*
 1966 Holzgerät in seinen Urformen. Berlin.
- Pigott, Stuart*
 1987 Az európai civilizáció kezdetei. Budapest.
- Ritoók Zsigmond – Sarkady János – Szilágyi János György*
 1984 A görög kultúra aranykora. Homerostól Nagy Sándorig. Budapest.
- Rugyenko, Sz. I.*
 1960 Kultura naszelenia Centralnogo Altaja v Szkifszkoe vremja. Moszkva-Leningrád.
 1962 Kultura hunnov i noinulinszkie kurgani. Moszkva-Leningrád.
- Salonen, Armas*
 1963 Die Möbel des halten Mesopotamien nach sumerisch-akkadeschen Quellen. Annales
 Academie Scientiarum Fennicae. Ser. B-Tomm 127. Helsinki
- Cs. Sebestyén Károly*
 1927 A magyarság ládái. Magyar Nyelv XXIII. 201-205.

Symonds, R. W.

1956 Furniture: Post-Roman. In.: A History of Technology II. (Eds.: Singer, C. – Holmyard, E. J. – Hall, A. R. – Williams, T. I.). Oxford. 240-258.

Szalay István

1941 A földéaki koravaskori és szarmatakori telep fa- és faszén maradványainak xylotomiai vizsgálata. Dolgozatok XVII. Szeged. 162-164.

1942 Szarmatakori koporsó és praehistorikus famaradványok xylotomiai vizsgálata. Dolgozatok XVIII. Szeged. 135-137.

Szendrey Ákos

1928 Az ősmagyar temetkezés. Ethn. XXXIX. 13-26.

Szolnoky Lajos

1979 Háziipar. In.: MNL 2. Budapest. 505.

Talbot Rice, Tamara

1957 The Scythians. London.

Tomka Péter

1977-78 Adatok a Kisalföld avarkori népességének temetkezési szokásaihoz. Arrabona. 19-20. 17-109.

H. Tóth Elvira

1981 Sajátos temetkezési szokások a Duna-Tisza közti avarkori temetőekben. Arch. Ért. 108/2. 157-191.

Újváry Zoltán

1981 Agrárkultusz. Folklor és Etnográfia 6. Debrecen.

Vadász Erzsébet

1987. A bútortörténete. Budapest.

Vajnstejn, Sz. I. – Djakonova, V. P.

1966 Pamjatnyiki v mogilnyike Kokel konca I. tüzsicseletija do nasej eri – pervih vekov nasej eri. T. TKAEE II. Moszkva-Leningrád.

Vaulina, Maria – Wasowicz, Aleksandra

1974 Bois Grecs et Romains de l'Ermitage. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdansk.

Voit Pál

é. n. Régi magyar otthonok. H. n.

Vozil Irén

1979 Egyiptomi múmiakoporsók összehasonlító vizsgálata és restaurálása. Múzeumi Műtárgyvédelem 6. 235-250.

Vörös Gabriella

1988 Későszarmatakori temetőrészlet Szeged Tarján városrészéből. Comm.Arch.Hung.

Wasowicz, Aleksandra

1966 Obróbka drewna w starożytnej grecji. Bibliotheca Antiqua Vol. VI. Wrocław – Warszawa – Kraków.

Watzinger, Carl

1905 Griechische Holzsarkophage aus der zeit Alexanders des Grosse. Leipzig.

Wheeler, James

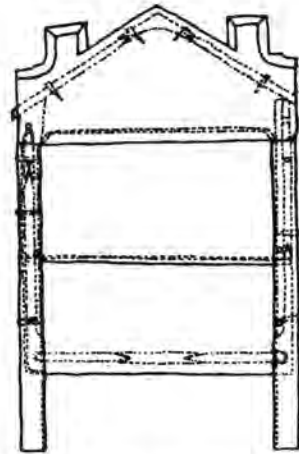
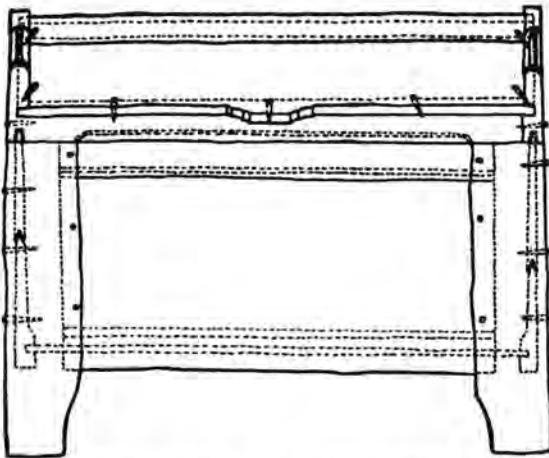
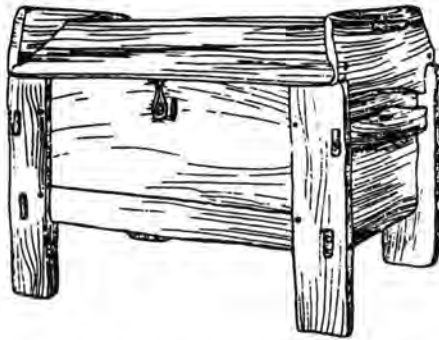
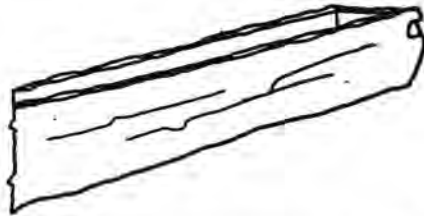
é. n. The archeological Record: Ancient and Medieval Furnitures. In.: The History of Furniture. London.

Wicker Erika

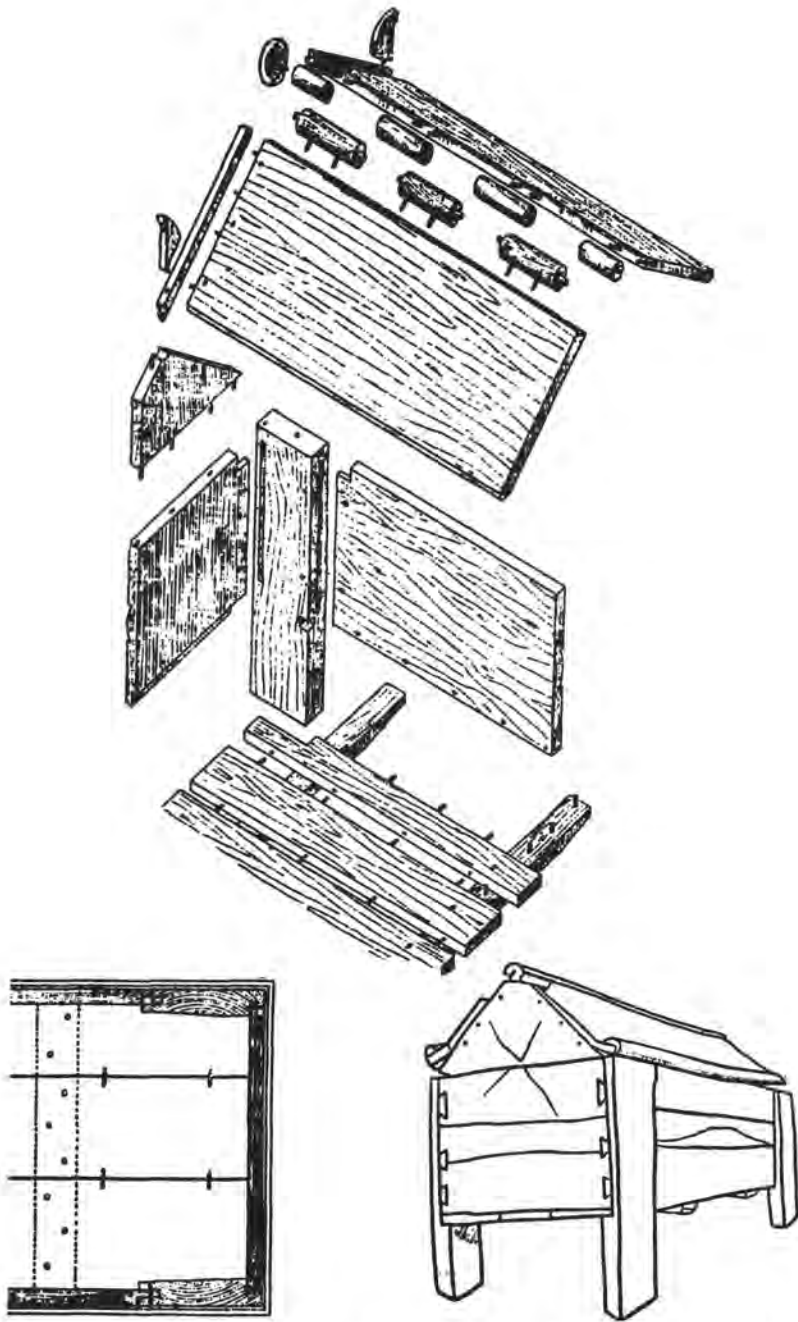
1985 Koporsók a csólyospálosi avarkori temetőben. Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun megyében. 1985. Kecskemét. 57-70.

Windisch – Graetz, Franz

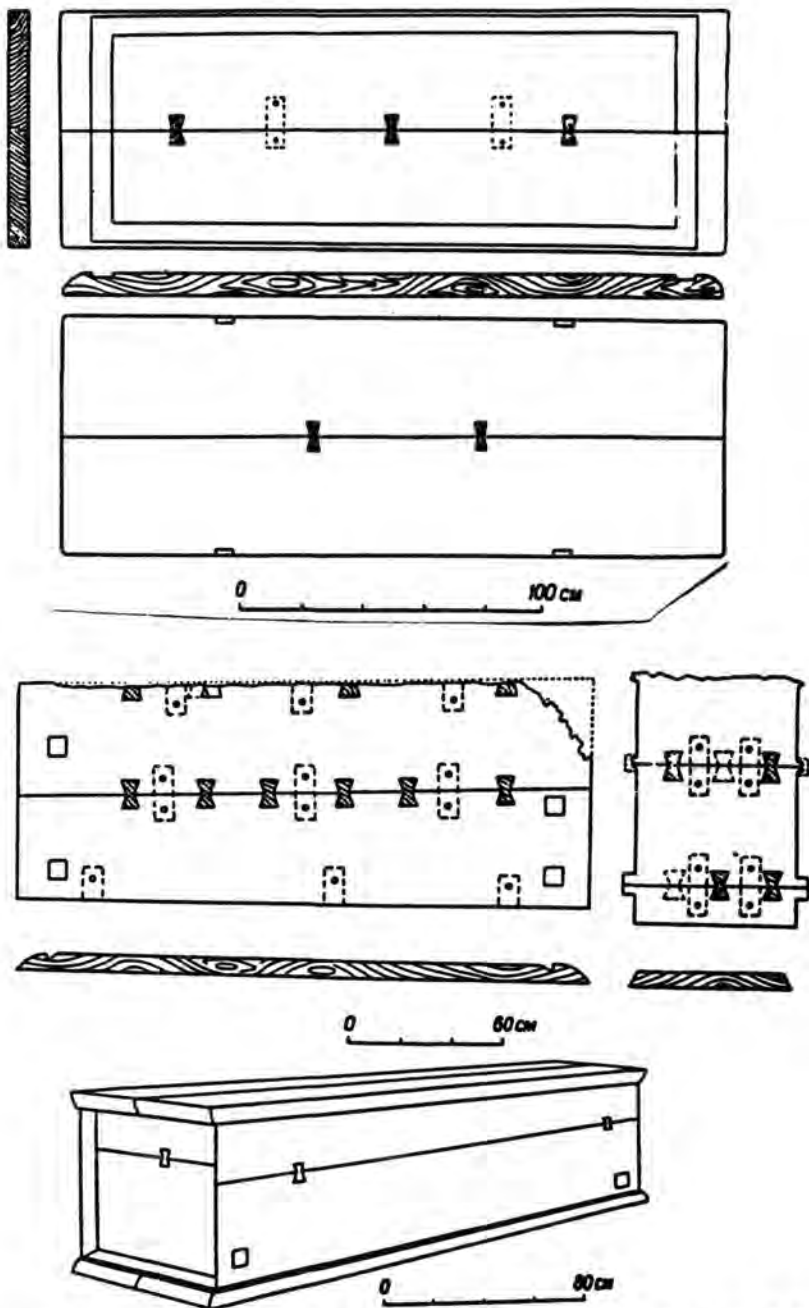
1982 Möbel Europas I. München.

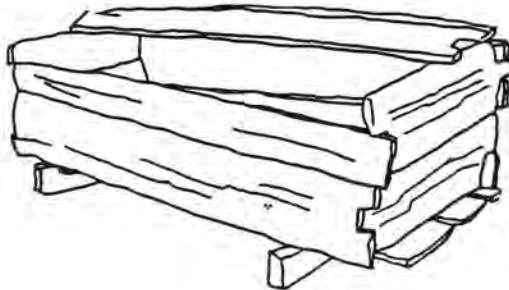
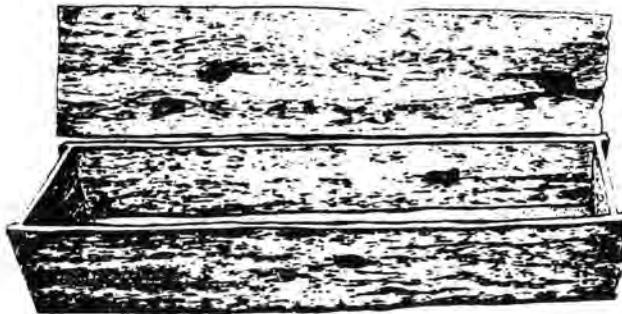
I. tábla: 1. Szkíta vájt koporsó. Bahadar, Altáj hegység, 1.sz. kezdete körül. Csilléry, Klára K. 1982. 62. kép után. 2. Végdeszkákkal tektonikusan zárt vájt koporsó. Nyugat-Kína, Lop-nor medence, 1. sz. kezdete körül. Csilléry, Klára K. 1982. 60. kép után. 3. Középkori ácsolt láda. Symonds, R. W. 1956. 228. ábra után. 4. Ácsolt láda, „Szörköny”. Magyarország, Baranya megye. Csilléry, Klára K. 1951. 233. után.

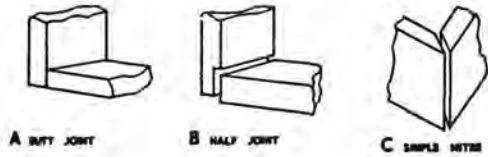
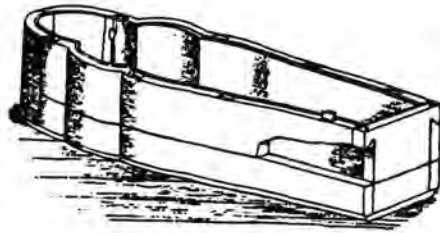
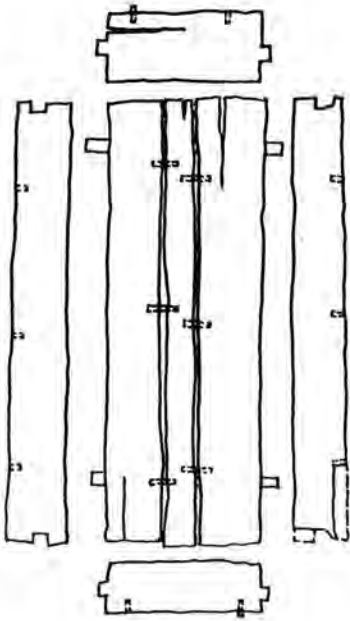
II. tábla: 5. Görög szarkofág perspektivikus szerkezeti rajza. I. e. 4. sz. Watzinger, Carl 1905. 127. ábra után. 6. Kávasarokkötés görög szarkofágon. I. e. 4. sz. Watzinger, Carl 1905. 48. ábra után. 7. Görög gyermekszarkofág fecskefarkas kávasarokkötéssel. I. e. 4. sz. Csilléry, Klára K. 1951. 244. után.

III. tábla: 8. Koporsódeszkák. Hun, Noin-ula 24. kurgán, 1. sz. körül. Rudenko, Sz.I. 1962. 8. ábra után. 9. Koporsódeszkák. Hun, Noin-ula 23. kurgán, 1. sz. körül. Rudenko, Sz.I. 1962. 20. ábra után. 10. Hun koporsó perspektivikus képe. Noin-ula 24. kurgán, 1. sz. körül. Rudenko, Sz.I. 1962. 7. ábra után.

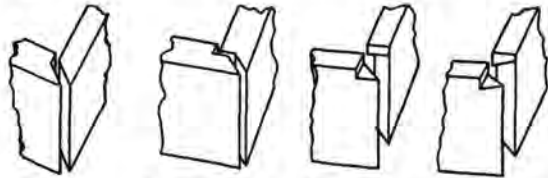
IV. tábla: 11. Kokel (Tuva) 7. sír. Tomka, Péter 1977-78. 29. ábra után. 12. Román koporsó (copârşeu). Cserbel (Cerbăl, Románia), 1929. Csilléry, Klára K. 1982. 61. kép után. 13. Germán koporsó, 6. század. Paulsen, Peter – Schach-Döriges, Helga 1972. 8. ábra után.

A BUTT JOINT

B HALF JOINT

C SIMPLE MITRE

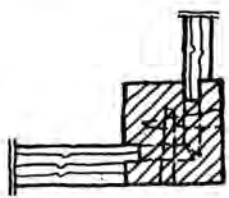
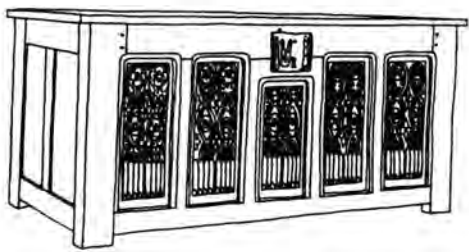
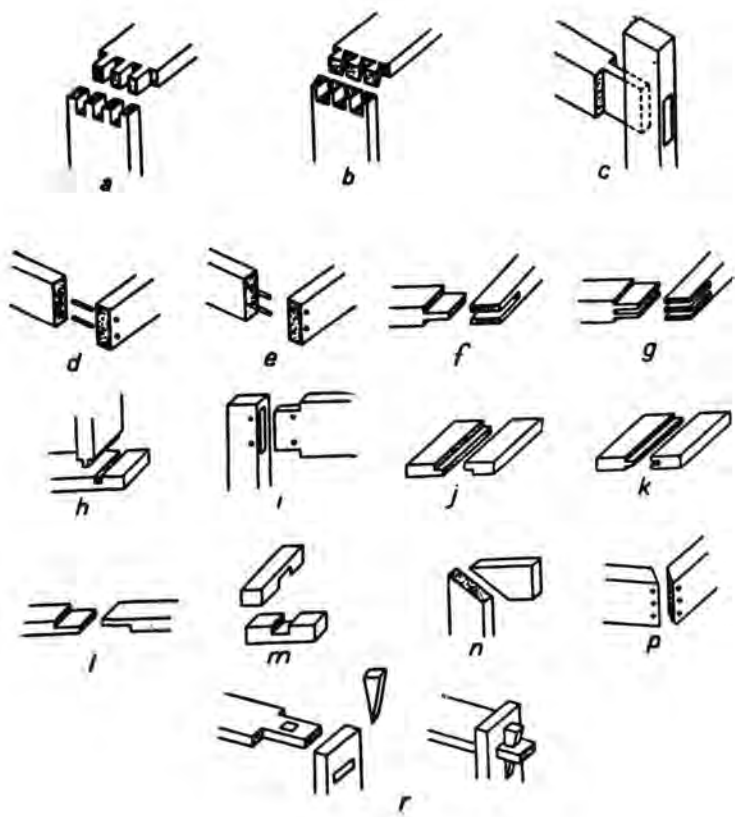
D SHOULDER-MITRE

E DOUBLE SHOULDER-MITRE

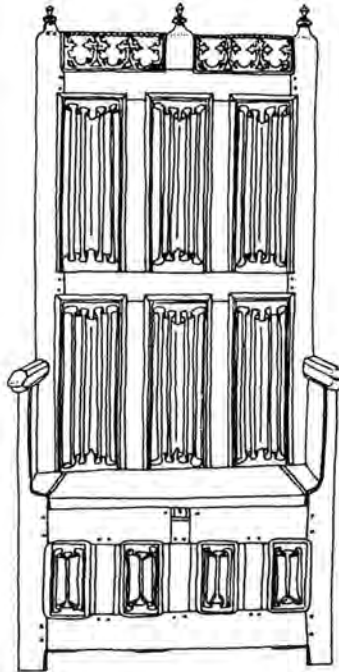
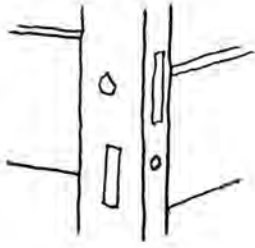
F MITRE HOUSING

G DOVETAIL MITRE HOUSING

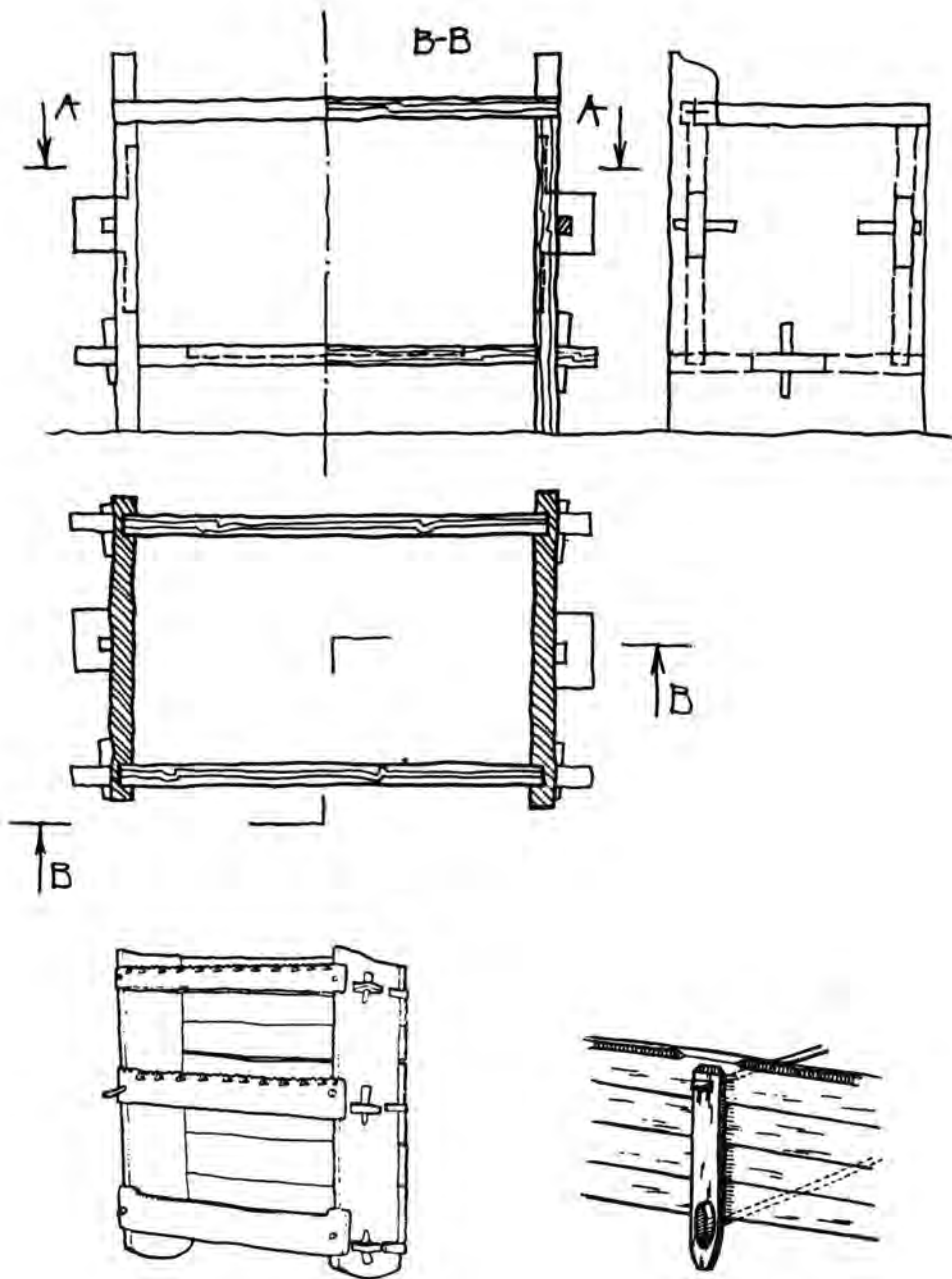
V. tábla: 14. Germán koporsó. Niederstotzingen-Oberflacht, 6-7. sz. Paulsen, Peter 1967. I. 2. ábra után. 15. Egyiptomi szarkofág, i.e. 2200-1800. Koeppen, Alfred – Breuer, Carl 1904. 117. ábra után. 16. Koporsó-sarokkötések. Egyiptom, Óbirodalom, i.e. 2500. Aldred, Cyril 1954. 491. ábra után.

VI. tábla: 17. Görög szerkezeti kötések. Waşowicz, Aleksandra 1966. 40. ábra után. 18. Francia láda, 15. sz. Kaesz, Gyula 1978. 185. ábra után. 19. Menyasszonyi láda lábazati kávjának sarokkötése. Magyarország, Makó, 19. sz. közepe. József Attila múzeum, Ltsz. Gy. 88. 495. 1.

VII. tábla: 20. Tró, Norvégia, Tydal 12. sz. Ülészlap alatti káva sarokkötése. Wheeler, James é. n. 18. után. 21. Csángó karosszék, „karszék”, Bogdánfalva (Valea Seacă, Románia). Kós Károly Dr. – Szentimrei, Judit – Nagy, Jenő Dr. 1981. 122. 61. d. ábra után. 22. Ládaülés, francia 15. sz. Kaesz, Gyula 1978. 195. ábra után.

VIII. tábla: 23. Nurisztáni láda. Museum für Völkerkunde Wien állandó kiállítása, a szerző rajza. 24. Csángó polc, „póc”, Klézse (Cleja, Románia). Kós, Károly Dr. – Szentimrei, Judit – Nagy, Jenő Dr. 1981. 80. d. ábra után. 25. Heveder ábrázolása szuszékon. Haáz, Ferenc 1941. 6. ábra után.

VÖLKERWANDERUNGSZEITLICHE HOLZSÄRGE AUS EURASIEN

Fejér Gábor

Das Nachweisen von Sargbestattungen aus Gräbern der Völkerwanderungszeit ist ein relativ neues Ergebnis in der archäologischen Forschung, wie es durch die zahlreichen Detailarbeiten und Zusammenfassungen überzeugend belegt ist. Wegen des oft sehr schlechten Zustandes der freigelegten Holzsäрге ist es aber nur selten möglich, ihre Formen und Konstruktionen eindeutig zu bestimmen. Daraus folgt, daß sich die Auswertung der Funde in sehr breiten Grenzen bewegt und es mehrere unterschiedliche Auffassungen über ihre Rekonstruktionen gibt.

Meine Arbeit hat ein doppeltes Ziel vor sich. Zuerst werden die damals verwendeten Sargformen und die Verwendung des Sarges besprochen. Nach meiner Materialaufnahme gibt es drei Grundtypen in Eurasien: der Einbaumsarg, der gezimmerte Sarg und der zu den Schreinerkonstruktionen nahe stehende, aus Plattenelementen zusammengestellte rahmenartige Sarg. Einige Beispiele zeigen, daß die drei Grundtypen untereinander variieren. Es konnte beobachtet werden, daß es gewisse Ähnlichkeiten und Zusammenhänge zwischen den Gegenstandsformen der miteinander verkehrenden Völker, trotz ihrer unterschiedlichen Lebensweise, gibt.

Im zweiten Teil werden die in der ungarischen Fachliteratur bisher veröffentlichten Sargrekonstruktionen besprochen.

*Деревянные гробы эпохи переселения народов в Евразии
Фейер Габор*

Многочисленные археологические исследования, благодаря которым в эпоху переселения народов на территории Евразии выявлены гробы, - как об этом свидетельствует немалое число публикаций на эту тему - являются относительно новыми результатами археологической науки. Однако определение формы и конструкции гробов возможно только в немногих случаях из-за плохой сохранности их материала. Таким образом изучение находок предлагает множество различных интерпретаций реконструкций. Настоящая работа написана с двойной целью. Во-первых она содержит схематический обзор использования гробов народами, жившими на данной территории, и представляет имеющиеся в нашем распоряжении типы предметов. Таким образом в этом ареале можно определить три основных типа: выдолбленное гробовище (долбленный ящик, цинбаум), рублённый ящик, а также близкий к столярной конструкции сруб, состоящий из плоскостных элементов. Есть примеры смешивания типов между собой, наблюдаются также связи между формами предметов народов, ведущих различный образ жизни, но поддерживающие отношения между собой. Затем следует оценка реконструкций (в первую очередь представленных в венгерской литературе).

A SZOMBATHELY – KŐSZEGI ÚTI AVAR LOVASSÍR (A későavarkori négy-, és ötkaréjos lószerszámveretek)

KISS GÁBOR

(Szombathely, Savaria Múzeum)

Az eddigi szakirodalmi adatok alapján Vas megye területe nem bővelkedik avar-kori leletekben. Csallány Dezső 1956-ban megjelent avar lelőhelykatasztere csupán 9 tételt sorol fel Vas megye területéről¹. Ha azonban ezeket is kellő revízió alá vesszük, kiderül, hogy közülük 2 db 9. századi², 2 középkori³, további 2 pedig nem minősül külön lelőhelynek⁴. Így csupán 3 lelőhelyünk marad⁵, ebből is csak egy hiteles, az asszonyfai (vasasszonyfai) temető⁶.

Annak bizonyítására, hogy mennyire a kutatás hiányának tudható be ez a csekély szám, álljon itt példaképpen a Szombathely-Kőszegi úti lelet.

Leletkörülmények és lelőhely

Az alább részletesen leírt leletegyüttest 1966 táján vitték be a szentendrei múzeumba Rosner Gyulához. Onnan 1970-ben Tettamanti Sarolta küldte át a szombathelyi múzeumba Medgyes Magdolnának, egy levél kíséretében. A levélből⁷ és a leletet átvevő Rosner Gyula elbeszéléséből⁸ csak annyi biztos, hogy a leletet valamikor a hatvanas évek elején (?) Szombathelyen, a Kőszegi út (ma: Vörös Hadsereg útja) egyik mellékutcájában, építkezéskor, a meszesgödör ásásakor találták. Közelebbit, a találó vagy az ajándékozó személyéről, továbbá a lelőhely pontos helyéről, a találás idejéről és körülményeiről nem sikerült megtudnunk.⁹

¹ Csallány Dezső 1956. 232.

² Csallány Dezső 1956. 96. no. 143. a. Cák; 214, no. 1046. Velem.

³ Csallány Dezső 1956. 203, no. 958. Szombathely; 209. no. 1014. Tömörd.

⁴ Csallány Dezső 1956. 203, no. 960. Szombathely; 212, no. 1035. Vas vm. Az itt felsorolt darabok bizonyíthatóan a vasasszonyfai temetőből származnak.

⁵ Csallány Dezső 1956. 81, no. 31. Asszonyfalva (Vasasszonyfa); 203, no. 959. Szombathely; 214, no. 1047. Velem.

⁶ Kiss Gábor 1985. 1-10.

⁷ Tettamanti Sarolta levele Medgyes Magdolnának. Savaria Múzeum Régészeti Adattára 1050.

⁸ Rosner Gyula szíves szóbeli közlése és levele a szerzőnek, 1983-ban.

⁹ Kiss Gábor 1990. 1.

A lelettel, amely sokáig a szombathelyi Járdányi Paulovics István Romkert kiállításán szerepelt, Károlyi Mária foglalkozott először. A teljes leletegyüttesről készített rajza rákerült a tervezetett Vas megyei avar corpus-kötet egyik táblájára is.¹⁰ Szóbanforgó darabjaink 1975-ben Székesfehérvárott a „Népvándorláskori művészet Pannóniában” című kiállításon szerepeltek, sőt a Nagy Árpád által írt kiállításvezető címlapján is az egyik szombathelyi darab, az ötkaréjos nagy veret látható.¹¹ A szakmai köztudatba így bekerült leletre eddig egyedül Garam Éva hivatkozott.¹²

A lelet darabjainak leírása: (1-2. kép)

A Savaria Múzeumba a fenti módon bekerült leletegyüttes a következő tárgyakat foglalja magában:

- 1 db bronzból öntött, aranyozott felületű, nagyméretű, merevsüngős, ötkaréjos lószerszámveret. (Méret: 5,3 x 4,6 cm, Ltsz: N. 85. 1.1.) (1. kép 1.)
- 1 db bronzból öntött, aranyozott felületű, kisméretű, merevsüngős, négykaréjos lószerszámveret. (Méret: 2,6 x 2,0 cm, Ltsz: N. 85. 1.2.) (1. kép 4.)
- 5 db bronzból öntött, aranyozott felületű, kisméretű, négykaréjos lószerszámveret. (Méret: 1,7 x 1,7 cm, ill. 1,8 x 1,8 cm, ill. 1,8 x 1,9 cm, Ltsz: N. 85. 1.3.) (1. kép 5-9.)
- 1 db bronzból öntött, aranyozott felületű, az előbbiektől eltérő típusú, kisméretű négykaréjos lószerszámveret. (Méret: 1,5 x 1,5 cm, Ltsz: N. 85. 1.3.) (1. kép 10.)
- 1 db bronzból öntött, aranyozott felületű, füles felerősítésű, pajzs alakú, áttört, liliummintás kisszűjvég. Hátlapja bronzlemez. (Méret: 2,2 x 2,0 cm. Ltsz: N. 85. 1.4.) (1. kép 11.)
- 1 db bronzból öntött, aranyozott felületű, pajzs alakú, áttört, indás lyukvédőveret. (Méret: 1,8 x 1,8 cm, Ltsz: N. 85. 1.5.) (1. kép 12.)
- 1 db bronzból öntött, gömb alakú, pikkelydíszes, füles csörgő. (Méret: 3,1 x 2,5 cm) (1. kép 2.)
- 1 db bronzhuzalból készített párizsikapocspár nőtagja (Méret: 1,6 x 1,1 cm) (1. kép 3.)

Ez a darab azonban aligha tartozott eredetileg a leletegyütteshez!¹³

Előkerült vereteink a későavarkori, ún. négy-, ill. ötkaréjos lószerszámveretek csoportjába tartoznak. Tekintsük át tehát először darabjaink analógiáit az eddig előkerült és számunkra ismertté vált leletanyag alapján.

A négy-, ill. ötkaréjos lószerszámveretek lelőhelyei: (3. kép)

1. Bačka Palanka (Palánka)¹⁴, 2. Balmazújváros - Hortobágy-Árkus¹⁵, 3. Bernolakovo (Cseklész) 34. számú férfi lovassír¹⁶, 4. Čelarevo (Dunacséb) 5. számú férfi lovassír¹⁷, Čelarevo (Dunacséb) 247. számú fér-

¹⁰ Károlyi Mária közöletlen táblarajzai a MNM Régészeti Osztályán, az Avar Corpus táblarajzok között, a 11. táblán. Itt köszönöm meg egyúttal Károlyi Mária szíves segítségét, amelyet jelen cikk megírásához nyújtott.

¹¹ Nagy Árpád 1975. címlap.

¹² Garam Éva 1981. 44.

¹³ A két utóbbi darab jelenleg nincs meg, rajzukat Károlyi Mária nyomán hozzuk.

¹⁴ Hampel József 1897. 473, CCCXIX. t. B/3, 8., Hampel József 1905. II. 334, III. 256. t. B/3, 8., Fetiich Nándor 1928. 39. kép 8-10., Garam Éva 1981. 12. kép 6-8.

¹⁵ Awaren... 1986. 83, no. XXV/14.

¹⁶ Kraskovská, ŠLudmilá 1962. 432-433. VIII. t. 18-19, 24-40.

fi lovasír¹⁸, Čelarevo (Dunacséb) 266. számú férfi lovasír¹⁹, 5. Cikó B/2 (556). számú sír²⁰, 6. Debrecen - Ondód 2. számú férfi lovasír²¹, 7. Devinská Nova Ves (Dévényújfalú) 172. számú férfi lovasír²², 8. Dunakömlőd²³, 9. Edelstal (Nemesvölgy)²⁴, 10. Gänserndorf²⁵, 11. Gátér 149. számú női sír²⁶, Gátér 277. számú női sír²⁷, 12. Holiare (Alsógellér) 757. számú férfi lovasír²⁸, 13. Hranicna pri Hornade (Kenyhec) 100. számú férfi lovasír²⁹, 14. Ismeretlen lelőhely (Ausztria)³⁰, 15. Kaposvár-33. lh. 14/a. számú lósír³¹, 16. Komarno (Komárom) - Hadovče 24. számú férfi lovasír³², 17. Komarno (Komárom) - Hajógyár 80. számú női lovasír³³, Komarno (Komárom) - Hajógyár 87. számú férfi lovasír³⁴, 18. Komarno (Komárom) - ul. J. Varadiho 25. számú férfi lovasír³⁵, 19. Mikulčice-telep³⁶, Mikulčice-telep 653. számú objektum³⁷, 20. Mosonszentjános 267/a. számú férfisir³⁸, 21. Nové Zámky (Érsekújvár) 447. számú gyermeksír³⁹, 22. Ringelsdorf - Flur Kuse⁴⁰, 23. Šebastovce (Zsebes) 132. számú lovasír⁴¹, 24. Szarvas - 75. lh. 64. számú lósír⁴², 25. Szentcsanak-hegy 162. számú női sír⁴³, 26. Szombathely-Kőszegi út⁴⁴, 27. Tiszafüred-Majoros 1114. számú lósír⁴⁵, Tiszafüred-Majoros 1263. számú sír⁴⁶, 28. Valaliky-Všehsvatých (Kassamindszent) 16. számú férfi lovasír⁴⁷, 29. Vörs-Papkert B. 314. számú férfi lovasír⁴⁸

¹⁷ Bunardžić, Radovan 1978-79. 39-40. I. t. 14-15. 22-29., 31-39.

¹⁸ Bunardžić, Radovan 1985. nr. 409-410; 30. ábra 2, 7.

¹⁹ Bunardžić, Radovan 1985. nr. 213-214; 20. ábra 4-5.

²⁰ Kovrig Ilona 1955. 34, VII. t. 16., Kovrig Ilona 1955. 168, II. t. 16., Somogyi Péter 1984. 66, 42. t. B/2 (556)/2.

²¹ Zoltai Lajos 1925. 9, I. t. 1-3.

Zoltai Lajos 1927. 119, 115/1-3.

Fettich Nándor 1929. 64, XVI. t.

²² Eisner, Jan 1952. 53-54, 14. t. 10.

²³ Garam Éva 1987. 87. Sajnos a hivatkozott Paulovics-hagyaték I. 6; I. 39 (1967) számú cédulát a MNM Központi Régészeti Adattárában nem sikerült megtalálni.

²⁴ Mosonmagyaróvári múzeum, Ltsz.: 58.442.1-2. Az adatot Peter Stadlernek köszönöm meg.

²⁵ Nebehay, Stefan 1984. 311, 684. ábra.

²⁶ Kada Elek 1906. 145.

²⁷ Kada Elek 1908. 336.

²⁸ Točik, Anton 1968. 111, LXXXVI. t. 12-19.

²⁹ Pástor, Ján 1968. 3. ábra 10-11., Pástor, Ján 1971. 121, 32. ábra 26-28, 33. ábra 15, 20, 27-40, 42-43.

³⁰ Az adatot Falko Daimnak köszönöm meg.

³¹ Bárdos Edith 1978. 18, 52/14., Garam Éva 1981. 6. kép 10.

³² Čilinská, Zlatá 1982. 361-362, XVI. t. 26.

³³ Trugly, Alexander 1987. 270, XXIII. t. 1-8, 11-12. XXXVI. t. 8-11.

³⁴ Trugly, Alexander 1987. 272, XXIX. t. 14-15.

³⁵ Čilinská, Zlatá 1982. 355, XI. t. 11-16, 23.

³⁶ Klanica, Zdenek 1968. 121, 1. ábra 3.

³⁷ Klanica, Zdenek 1986. 44. ábra 1.

³⁸ Garam Éva 1981. 44, MNM Népvándorláskori Gyűjtemény, Ltsz.: 5/1929. 267. A temetkezésről nyújtott információkat Tomka Péternek köszönöm meg.

³⁹ Čilinská, Zlatá 1966. 88, LXVII. t. 447/2.

⁴⁰ Stuppner, Alois 1984. 312, 694. ábra.

⁴¹ Budinsky-Krička, Vojtech 1978. 240-248, 105. ábra 1-6.

⁴² Az adatot Juhász Irénnek köszönöm meg.

⁴³ Szentesi Múzeum, Ltsz.: 57. 4. 163. Az adatot Kürti Bélának és Vörös Gabriellának köszönöm meg.

⁴⁴ Nagy Árpád 1975. címlap.

⁴⁵ Garam Éva 1987. 71, XV. t. 1114/3-4.

⁴⁶ Garam Éva 1987. 72, XVII. t. 1263/13-27.

⁴⁷ Pástor, Ján 1961. 192, 13. ábra b., Pástor, Ján 1982. 5. ábra 5-7.

A négy-, ill. ötkaréjos lószerszámveretek térbeli elterjedése: (3. kép)

A felsoroltak alapján úgy látszik, hogy a szóbanforgó lószerszámveretek elsősorban a Kárpát-medence szélső területein, vagyis az avar szállásterület szélső sávjában kerülnek napvilágra. Az ország belseje, pl. a Duna-Tisza köze, szinte teljesen üres. Mivel lószerszámveretekről van szó, elterjedésük szorosan összefügg a későavarkori lovassírok elterjedésének kérdésével.⁴⁹

Öt nagyobb területi egységen található meg az említett karéjos veretek:

1. Kisalföld – Szlovák-alföld, 2. Kassai-medence, 3. Közép-Tiszántúl, 4. Bácska, 5. D-Dunántúl

A négy-, ill. ötkaréjos lószerszámveretek osztályozása: (4-5. kép)

A felsorolt lószerszámveretek térbeli elterjedéséhez szorosan kapcsolódik feltehető készítési helyük meghatározásának kérdése is. Ahhoz azonban, hogy a Szombat-hely-Kőszegi úton napvilágra került darabok feltehető készítési helyét meghatározhassuk, vizsgáljuk meg az analóg négy-, ill. ötkaréjos lószerszámdíszek között fellelhető különbségeket és ezen különbségek térbeli elterjedését!

A négy-, illetve ötkaréjos lószerszámvereteket méretük szerint három csoportba oszthatjuk:

1. Nagyméretű merevcsüngős veretek (4. kép 1-10.)
2. Közepes méretű merevcsüngős veretek (5. kép 1-5.)
3. Kisméretű, általában csüngő nélküli veretek (5. kép 6-39.)

Ezen méretbeli különbségek, mint alább majd látni fogjuk, az egyes díszek lószerszámon elfoglalt helyét is meghatározták. Nézzük azonban előbb, milyen különbségeket tudunk megállapítani az egyes méretbeli csoportokon belül.

A négy-, ill. ötkaréjos lószerszámvereteknél fellelhető különbségek térbeli elterjedése: (3. kép)

Az egyes verettípusokra jellemző különbségeket 2-4. táblázatunk alapján a következőképpen foglalhatjuk össze:

Nagyméretű veretek:

- Az 1., 2. és 3. területi csoportban jellemzőek, a 4., 5.-ben ezidáig hiányoznak.
- A négykaréjosak: túlnyomórészt az 1. területi csoportban.
- A négykaréjos, középen virágdíszesek: az 1. területi csoportban.
- A négyszögletes csüngőjűek: az 1. területi csoportban.

⁴⁸ Az adatot Költő Lászlónak és Szentpéteri Józsefnek köszönöm meg.

⁴⁹ Garam Éva 1985. 123-128. 2. ábra., Garam Éva 1987. 65-125, 9. ábra.

Közepes méretű veretek:

- A négyszögletes csüngőjűek: az 1. és 3. területi csoportban.
- Az íves csüngőjűek: a 4. területi csoportban.

Kisméretű veretek:

- A csüngősek: az 1. és 3. területi csoportban.
- Az ötkaréjosak: az 1. és 3. területi csoportban.
- A karéjak között levő csepp alakú levelekkel: az 1. területi csoportban.
- A karéjak között levő kereszt alakú levelekkel: az 1. és 3. területi csoportban.
- Poncolt dísszel az 5. területi csoportban.

A négy-, ill. ötkaréjos lószerszámveretek készítési helyei: (3. kép)

Ha területileg értékeljük a fellelhető különbségeket, úgy megkapjuk a már fentebb körvonalazott egyes területi csoportoknak a karéjos lószerszámveretekre jellemző legfontosabb ismérveit:

Az 1. területi csoport jellemzői:

- A nagyméretű darabok nagy száma.
- A négykaréjos, nagyméretű darabok túlsúlya.
- A nagyméretű, szögletes csüngőjű darabok.
- A közepes méretű, szögletes csüngőjű darabok.
- A közepes méretű, íves csüngőjű darabok hiánya.
- A kisméretű, csüngős darabok jelenléte.
- A kisméretű, ötkaréjos darabok jelenléte.
- A kisméretű, karéjak között levő csepp alakú levelekkel díszített darabok.
- A kisméretű, karéjak között levő kereszt alakú levelekkel díszített darabok jelenléte.

A 2. területi csoport jellemzői:

- A nagyméretű darabok jelenléte.
- A nagyméretű, íves csüngőjű darabok.
- A nagyméretű, szögletes csüngőjű darabok hiánya.
- A nagyméretű, vésett-poncolt díszű darabok jelenléte.
- A közepes méretű darabok hiánya.
- A kisméretű, csüngős darabok hiánya.
- A kisméretű, ötkaréjos darabok hiánya.
- A kisméretű, a karéjak között levő kereszt alakú levelekkel díszített darabok hiánya.
- A kisméretű, a karéjak között levő csepp alakú levelekkel díszített darabok hiánya.

A 3. területi csoport jellemzői:

- A nagyméretű darabok jelenléte.
- A nagyméretű, szögletes csüngőjű darabok hiánya.
- A nagyméretű, fves csüngőjű darabok.
- A közepes méretű, szögletes csüngőjű darabok.
- A közepes méretű, fves csüngőjű darabok hiánya.
- A kisméretű, csüngős darabok jelenléte.
- A kisméretű, ötkaréjos darabok jelenléte.
- A kisméretű, karéjok között levő kereszt alakú levelekkel díszített darabok jelenléte.
- A kisméretű, karéjok között levő csepp alakú levelekkel díszített darabok hiánya.

A 4. területi csoport jellemzői:

- A nagyméretű darabok hiánya.
- A közepes méretű, fves csüngőjű darabok.
- A közepes méretű, szögletes csüngőjű darabok hiánya.
- A kisméretű, csüngős darabok hiánya.
- A kisméretű, ötkaréjos darabok hiánya.
- A kisméretű, karéjok között levő kereszt alakú levelekkel díszített darabok hiánya.
- A kisméretű, karéjok között levő csepp alakú levelekkel díszített darabok hiánya.

Az 5. területi csoport jellemzői:

- A nagyméretű darabok eddigi hiánya.
- A közepes méretű darabok eddigi hiánya.
- A kisméretű csüngős darabok hiánya.
- A kisméretű, ötkaréjos darabok hiánya.
- A kisméretű karéjok között levő kereszt alakú levelekkel díszített darabok hiánya.
- A kisméretű, a karéjok között levő csepp alakú levelekkel díszített darabok hiánya.
- A kisméretű, poncolt díszű darabok jelenléte.

Ha feltételezzük azt, hogy a leletszóródás alapján körvonalazható területi egységeket egy-egy műhely látta el termékeivel, úgy a fellelhető különbségek elsősorban műhelyhagyományra vezethetők vissza.

Visszatérve a Szombathely-Kőszegi úti leletre, a benne lévő lószerszámveretek jellegzetes stílusjegyeit elsősorban a Ny-szlovákiai rokondarabokon találjuk meg. Ez alapján ezek köréhez kell kötnünk őket és eredetüket, készülési helyüket is azon a területen kell feltételeznünk.

A négy-, ill. ötkaréjos lószerszámveretek készítési és használati ideje:

Darabjaink készülési idejének meghatározásához tekintsük most át, milyen leletgyűtésekből is kerültek napvilágra a már fentebb felsorolt analóg lószerszámveretek. Táblázatokon ábrázolva mutatjuk be a kísérőleletek relatív kronológiai szóródását.⁵⁰

5-6. számú táblázatunk adatait összegezve a következő, valószínű relatív kronológiai sort tudjuk felállítani a felsorolt négy-, ill. ötkaréjos lószerszámveretekre, ill. az adott lószerszámgyűtésekből történt használatukra vonatkozóan:

A négy-, ill. ötkaréjos lószerszámveretek használatára vonatkozó általános megfigyelések:

A kapott sorrendből a következő általános megfigyeléseket vonhatjuk le a négy-, ill. ötkaréjos lószerszámveretekre vonatkozóan:⁵¹ (A kísérőleleteket lásd az 5-7. táblázatban.)

- Legelőször a közepes méretű, merevsüngős darabok tűnnek fel, a későavarkor első generációjának idején (SPA I. időszak) (Devinká Nova Ves 172, Backa Palanka, Tiszafüred-Majoros 1114.). Ezek a közepes méretű darabok még később is felbukkannak, a későavarkor harmadik generációjának idején (SPA III. időszak) (Čelarevo 266, Komarno-Hadovče 24.).
- A nagyméretű, merevsüngős darabok a használati időszak közepén uralkodók. Ekkor ezek az egész lószerszámzat meghatározó jelleget adó veretei (Bernolakovo 34, Debrecen-Ondód 2, Holiare 757, Hranična pri Hornade 100, Komarno-Lode-

⁵⁰ A táblázatok elkészítésénél a kombinációs statisztikai módszeren alapuló, ún. Seriation módszert alkalmaztuk, és csak azokat a síregyütteseket használtuk fel, amelyekben elegendő számú tárgy volt vereteink relatív kronológiai besorolásához. A módszerről bővebb irodalommal: Stadler, Peter 1984. 171-178. Stadler, Peter 1985. I. 6-95.

⁵¹ Az osztrák kollégák által az avarkorra a felvázolt relatív kronológiai alapon felállított abszolút kronológiai besorolást alapul véve: Daim, Falko 1987. I. 159.:

1. variáció: FA 670 előtt	2. variáció: FA 650 előtt	VA 536-568
MA 670-730	MA 650-710	FA I 568-620
SPA I-IIIa 730-800	SPA I-IIIa 710-800	FA II 620-665
SPA IIIb 800 után	SPA IIIb 800 után	MA I 665-690
	Stadler, Peter 1985. I. 107.:	MA II 690-710
		SPA I 710-725
		SPA II 725-760
		SPA III 760-810/830

A későavarkort véleményünk szerint tehát négy generációnyi időre oszthatjuk fel (nem foglalkozva itt a középvarkor problémakörével): I. 710 - 740; II. 740 - 770; III. 770 - 800; IV. 800 - 830

Ezt a kronológiai besorolást végül is történeti adatokkal alátámaszthatjuk. Az új, ún. középvarkor hatalom kialakulása, új külpolitikával, új határokkal: 678 - Gratuláló követtség IV. Konstantin császárhoz; 680 - Lauriacum (Lorch) avar elfoglalása; 692 - Új határ az Enns folyó.

Kb. négy generációnyi idő múlva az avar birodalom felbomlása és az avar vazallusfejedelemség kialakulása: 791-803 - A frank-avar háborúk; 803 - Nagy Károly felállítja az önálló Oriens prefektúrát; 803-804 - Krum bolgár kán avar ellenes hadjárata; Kb. egy generációnyi idő múlva a Dunántúl betagozása a frank birodalomba; 828-829 - Német Lajos átalakítja Pannónia közigazgatási rendszerét.

nice 80, Komarno-Lodenice 87, Komarno-ul. Varadiho 25, Mikulčice-telep, Šebastovce 132, Szombathely-Kőszegi út.). Készítési idejük a későavarkor első-második generációjának fordulójától, a harmadik generáció elejéig (SPA I/II. fordulójától a SPA III. elejéig terjedő időszak).

- A kisméretű darabok a jelek szerint végig használatban vannak és még a nagyméretű darabok készülése után is rákerülnek pl. a vadkanfejes veretű lószerszámokra (Čelarevo 5, Čelarevo 247, Kaposvár-33. lh. 14/a.). Készítési idejük a későavarkor első generációjának végétől a harmadik generáció idejéig (SPA I. végétől a SPA III. időszakig).

A négy-, ill. ötkaréjos lószerszámveretek formai fejlődése: (4-5. kép)

Azon idő alatt, amíg a négy-, ill. ötkaréjos lószerszámvereteket gyártották, bizonyos folyamatos stílusbeli változást figyelhetünk meg az előállított darabokon. Ezt a folyamatot mint a kései avarkori művészet stílusfejlődésének részét kell kezelnünk. Nézzük hát milyenek is voltak ezek a változások, 2-4. táblázatunk alapján! (A kísérőleleteket lásd az 5-7. táblázatban.)

- Közepes méretű darabok: (3. táblázat, 5. kép 1-5.)

1. Prototípusuk a dévényújfalusi (Devinská Nova Ves) 172. sír négyszögletes, durva kivitelű, négykaréjos, szögletes csüngőjű példánya. Készítési ideje a későavarkor első generációjának ideje (SPA I. időszak).
2. Később már az általános formát gyártják, szögletes, vagy íves csüngővel. Készítési idejük a későavarkor második generációjának ideje (SPA II. időszak).

- Nagyméretű darabok: (2. táblázat, 4. kép 1-10.)

1. Legkorábbiak a viszonylag egyszerű kivitelű, ötkaréjos darabok, a karéjok közé iktatott csepp alakú levéldísszel, íves csüngővel (Debrecen-Ondód 2, Sebastovce 132.). Készítési idejük a későavarkor első generációjának vége (SPA I. időszak vége).
2. A következőkben megmarad az ötkaréjos jelleg, de ebből csak négy az igazi. A középső karéj elcsökevényesedik, helyette virágdísz jelenik meg. A csüngők formája már változik, hiszen megtalálható még az íves, de már feltűnik a szögletes is (Bernolakovo 34, Komarno-Lodenice 80, Mikulčice-telep). Készítési idejük a későavarkor második generációjának első fele (SPA II. időszak első fele).
3. Ezeket követik a négykaréjos, szögletes csüngőjű darabok (Holiare 757, Komarno-Lodenice 87, Komarno-ul. Varadiho 25.). Készítési idejük a későavarkor második generációjának második fele (SPA II. időszak második fele).
4. Vannak természetesen átmeneti jellegű darabok is, amelyek régebbi, vagy újabb elemeket is tartalmaznak a karéjok számában, vagy a csüngő kialakításában (Hranična pri Hornade 100, Szombathely-Kőszegi út). Készítési idejük a későavarkor második generációjának ideje, ill. harmadik generációjának eleje (SPA II. időszak, ill. SPA III. időszak eleje).

A nagyméretű daraboknál tehát az általános fejlődési vonalat a következőkben rajzolhatjuk meg:

- Méretbeli növekedés.
- Átfejlődés az ötkaréjos változathól, átmenetekkel a négykaréjos változatba.
- Az íves csüngő megváltozása szögletesre és ennek kétfelé osztódása.

- Kisméretű darabok: (4. táblázat, 5. kép 6-39.)

1. Használati idejük első felében, azaz a későavarkor első generációjának végén és a második generáció első felében (SPA I. vége és SPA II. első fele) jellemzőik:

- Az ötkaréjos veretek.
- A négy karéj között levő, kereszt alakú levelekkel díszített veretek.
- A négykaréjos, merevcsüngős veretek.
- Az egyszerű négykaréjos, jól kisserkesztett mintájú veretek.

2. Használati idejük második felében, azaz a későavarkor második generációjának második felében és a harmadik generáció elején (SPA II. második fele és SPA III. első fele) csak az egyszerű, négykaréjos változatok maradnak fenn. Ezek kivétel is egyre romlik, a forma leegyszerűsödik, lekerekített sarkú négyzethez lesz hasonló. A kisméretű veretek fejlődésére tehát a fokozatos leegyszerűsödés a jellemző.

Az elmondott stílusfejlődési ismérvek alapján a Szombathely-Kőszegi úti lelet-együtteshez tartozó négy- ill. ötkaréjos veretek készülségi idejét az ilyenfajta lószerszámdíszek divatjának középső szakaszára kell tennünk, tehát a későavarkor második generációjának idejére (SPA II. időszak).

Nagyméretű darabunk mintegy átmenetet képez az ötkaréjos íves csüngőjű és a négykaréjos, szögletes csüngőjű veretek között. Ugyanezt az időbeli helyzetet tükrözi az együttes többi darabja is.

A készítési kor első felére utal:

- A kisméretű, négykaréjos, merevcsüngős veret.
- A kisméretű, négykaréjos, a karéjok között csepp alakú levelekkel díszített veretek.
- A bronzból öntött gömb alakú füles csörgő, ill. ennek párhuzamai⁵² (Bačka Palanka, Devinská Nova Ves 147, Devinská Nova Ves 842.).

A készítési kor második felére utal:

- Az elnagyolt kivitelű, kisméretű, négykaréjos veret.
- Az áttört indás lyukvédőveret.

⁵² Pl. Bačka Palanka: Hampel József 1897. CCCXIX. t. B/4., Hampel József 1905. III. 256. t. B/4. Fettich Nándor 1928. 39. kép 11., Garam Éva 1981. 12. kép. 12., Devinská Nova Ves 79: Eisner, Jan 1952. 12. t. 1, 3., Devinská Nova Ves 147: Eisner, Jan 1952. 21. t. 2, 5., Devinská Nova Ves 401: Eisner, Jan 1952. 45. t. 15., Devinská Nova Ves 412: Eisner, Jan 1952. 47. t. 8., Devinská Nova Ves 804: Eisner, Jan 1952. 84. t. 14., Devinská Nova Ves 842: Eisner, Jan 1952. 89. t. 10, 12., Komarno-ul. Varadiho 11: Čilinská, Zlatá 1982. IV. t. 39., Žitavská Ton 1: Čilinská, Zlatá 1963. II. t. 18.

- A füles felerősítésű, liliommintás, lemezható kisszívég és párhuzamai⁵³ (Čelarevo 247, Kaposvár-33. lh. 14/a, Mikulčice 653, ismeretlen lelőhely (Nagykőrösi múzeum)).

A négy-, ill. ötkaréjos lószerszámveretek sírbeli helyzete és a lószerszámok rekonstrukciója (6-9. kép)

A négy-, ill. ötkaréjos lószerszámveretek pontos, az eredeti viseletre utaló sírbeli helyzetét alig hat esetben ismerjük.⁵⁴ Ennek oka egyrészt a szóbanforgó lovassírok nagyfokú bolygatottsága, ill. a kellő megfigyelés hiánya. A megfigyelt, ill. a kikövetkeztethető helyzetű darabok lószerszámon való elhelyezkedését az alábbiakban foglalhatjuk össze.

Az 1. és 8. táblázatunk alapján a négy-, ill. ötkaréjos vereteket tartalmazó lószerszámokról a következőket mondhatjuk el:

1. Szóbanforgó karéjos lószerszámvereteinket legelőször a farhámon találjuk meg, méghozzá a közepes méretű változatban, a falerákkal díszített lószerszámegyüttesek kiegészítő díszeként (Tiszafüred-Majoros 1114.). A karéjos veretek nagyobb fokú feltűnésével abban az időben számolhatunk, amikor a lemezfalerás lószerszámegyüttesek divatja már leáldozóban volt, azaz a későavarkor első generációjának végén (SPA I. időszak vége).

2. Ugyanebben az időben (SPA I. időszak vége) felhasználják már a kisméretű darabokat is az öntött falerás fejszők pofaszíjainak és a hozzájuk tartozó szügyhám díszítésére is (Tiszafüred-Majoros 1263.).

3. A pontosabban ismert lovas-, vagy lósírokból származó leletegyütteseknek a felében találunk nagyméretű veretet, amelyek sírbeli helyzete a Debrecen-ondódi 2. és a Komárom (Komarno) – hajógyári (Lodenice) 80. sír alapján a ló halántékánál voltak, tehát a pofaszíjak és a homlokszíj találkozásánál, vagyis a falerák szokott helyén. A legtöbb ilyen nagyméretű veretekkel díszített fejszőt, ill. annak pofaszíjait, hasonló, kisméretű veretekkel díszítették. Ezekben a sírokban a lószerszám többi elemét, a szügyés farhámot, ha egyáltalán díszítették, úgy arra másfajta vereteket használtak fel. A

⁵³ Pl. Čelarevo 247: Bunardžić, Radovan 1985. nr. 414; 30. ábra 6., Kaposvár-33. lh. 14/a: Bárdos Edith 1978. 52/14., Garam Éva 1981. 6. kép. 17., Mikulčice 653: Klanica, Zdenek 1986. 44. ábra 2., Ismeretlen lelőhely (Nagykőrösi Múzeum): Simon László 1983. 34. kép.

⁵⁴ Számunkra értékelhető sírrajzok, ill. pontos sírleírások a következő sírokról vannak közzétéve:

Čelarevo 5: Bunardžić, Radovan 1978-79. 39-40. 6. ábra, Čelarevo 247: Bunardžić, Radovan 1985. 29. ábra., Debrecen-Ondód 2: Zoltai Lajos 1926. 9., Zoltai Lajos 1927. 119., László Gyula 1943. 47. kép., Komarno-Lodenice 80: Trugly, Alexander 1987. 270, 9. ábra 2., Tiszafüred-Majoros 1114: Garam Éva 1987. 71, XXI. t. 1114., Tiszafüred-Majoros 1263: Garam Éva 1987. 72, XXII. t. 1263.

A további esetekben a pontos rajz, leírás, ill. a bolygatottság miatt csak következtetni tudunk az eredeti helyzetre: Bernolakovo 34: Kraskovská, ŠLudmila 1962. 432-433, 8. ábra., Čelarevo 266: Bunardžić, Radovan 1980. 13. ábra, Bunardžić, Radovan 1985. 31. ábra., Holiare 757: Točik, Anton 1968. 111., Hranična pri Hornade 100: Pástor, Ján 1971. 120-121., Kaposvár - 33. lh. 14/a: Bárdos Edith 1978. 18., Komarno-Hadovče 24: Čilinská, Zlatá 1982. 361-362, 4. ábra 11., Komarno-Lodenice 87: Trugly, Alexander 1987. 272, 10. ábra 2., Komarno-ul. Varadiho 25: Čilinská, Zlatá 1982. 355, 2. ábra 9., Valaliky-Všehsvatých 16: Pástor, Ján 1961. 192, 5-6. ábra.

nagyméretű négy, ill. ötkaréjos lószerszámveretek divatjának kora a későavarkor 2. generációjának ideje (SPA II. időszak).

4. A későavarkor harmadik generációjának elején (SPA III. időszak eleje) a nagyméretű négykaréjos veretekkel díszített fejszők váltak divatjamúlt holmikká és helyüket a vadkanfejes veretekkel ékített lószerszámok kezdték átvenni. A megjelenő új fejszők nagy vadkanfejes veretei mellett, a pofaszíjakon néhány esetben még ott találjuk a kisméretű, négykaréjos vereteket (Celarevo 5, Celarevo 247.).

Másodlagos felhasználásban öt esetben találkozunk karéjos lószerszámverettel. Két esetben az övet díszítették velük⁵⁵ (Mosonszentjános 267/a, Nové Zámky 447.) Mindkét sőr kora a későavarkor második generációjának ideje (SPA II. időszak). A másik három esetben a gyöngyök közé fűzve, női ékszerként viselhették őket⁵⁶ (Gátér 149, Gátér 277, Szentés-Nagyhegy 162.). E temetkezések kora a későavarkor harmadik generációjának ideje (SPA III. időszak) lehet, amelyet alátámasztani látszik a belőlük napvilágra került négykaréjos veretek gyenge kivitele is.

Mindezek alapján a Szombathely-Kőszegi úti lelet darabjai egy lovassírból származnak, pontosabban a ló koponyájáról, lévén valamennyi, a párhuzamok alapján fejsző díszítésére szolgált. A meszesgödör tehát (ha különösebben nem kutattak a lócsontváz többi darabja után) egy későavarkori lovassír lovának koponyáját bolygatta meg. A rozsdás vaszablára nemigen lehettek tekintettel. Az a tény azonban, hogyha hiányosan is, de csak a fejsző díszei kerültek múzeumba, mindenféle egyéb más darab (pl. szügy- vagy farhámveret, övveret, stb.) nélkül, azt sejteti, hogy a sír többi része nagy valószínűséggel még érintetlenül pihen.⁵⁷

A kérdés csupán az hogy hol! A fejsző rekonstrukcióját külön rajzon mutatjuk be⁵⁸. (9. kép)

Összefoglalás

A szombathelyi Kőszegi úton napvilágra került darabok tehát egy későavarkori lovassír lovának fejszőjéről valók. Készítési idejüket, ill. felszerelésüket a párhuzamok alapján a későavarkor közepére, az avar öntőművészet virágkorára, tehát pontosabban a 8. század ötvenes, hatvanas éveire tehetjük. Az analóg darabokat figyelembevéve nagy valószínűséggel a mai Ny-Szlovákia területén önthették őket, onnan kerültek aztán kereskedelmi úton, vagy gazdájukkal együtt ide, a Kisalföld déli felére. Tekintve a veretek kopottságát, bizonyára hosszabb ideig használatban voltak, és így aligha kerül-

⁵⁵ Mosonszentjános 267/a: Tomka Péter szíves közlése., Nové Zámky 447: Čilinská, Zlatá 1966, 88.

⁵⁶ Gátér 149: Kada Elek 1906. 145., Gátér 277: Kada Elek 1908. 336., Szentés-Nagyhegy 162: Vörös Gabriella szíves közlése

⁵⁷ A hasonló érintetlen sírleletek lófejszőinek veretszámát alapul véve felmerül annak lehetősége, hogy a találók a leletet megfelelőék, ugyanis csupán egy darab nagy veret, egy darab kisszíjvég, stb. jutott a múzeumba.

⁵⁸ A rekonstrukció elkészítésénél a párhuzamok mellett segítségünkre voltak a veretekben talált szegecses is. Mivel a nagyméretű és a kisméretű merevsüngős példányban levő szegecses kétszer olyan hosszúak (13 mm) mint a többi kisméretű darabban levőek (6-7 mm), joggal feltételezhetjük, hogy ezek nyilvánvalóan a szíjak kereszteződésében voltak. A fejsző pofaszíjának vastagsága egyébként 2,5-3 mm, szélessége pedig 19-20 mm lehetett.

hettek a 8. század végénél – utolsó évtizedénél előbb elhantolásra. Minden valószínűség szerint azonban, Nagy Károly 791-ben az avarok ellen vezetett és az antik Savaria romjait az év októberében érintő hadjárata idején, már gazdájukkal együtt a földben pihentek.

IRODALOM

Awaren...

1986 *Awaren in Europa. Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6-8. Jh. Ausstellungskatalog.* Wien. 95. p.

Bárdos Edith

1978 *Avar temető Kaposvár határában.* SMK 3. Kaposvár. 13-65.

Budinsky- Krička, Vojtech

1978 *Šebastovce, dist. Košice. In: Importants sites slaves en Slovaquie.* Bratislava. 240-248.

Bunardžić, Radovan

1978-79 *Izvestaj sa zastitnog arheoloskog iskopabana ranosrednovekovne nekropole na lokalitetu Ciglana kod Čelareva.* GPSKV 8-9. Novi Sad 33-67.

Bunardžić, Radovan

1980 *Menora iz Čelareva.* Beograd. 170 p.

Bunardžić, Radovan

1985 *Čelarevo. Risultati delle ricerche nelle necropoli dell alto medioevo.* Roma. 130 p.

Čilinská, Zlatá

1963 *Slovansko-avarské pohrebisko v Žitavskej Tóňi.* SIA 11. Bratislava. 87-120.

Čilinská, Zlatá

1966 *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky.* Bratislava. 330 p.

Čilinská, Zlatá

1982 *Dve pohrebiská z 8-9. storočia v Komárne.* SIA 30. Bratislava. 347-393.

Csallány Dezső

1956 *Archäologische Denkmäler der Awarzeit in Mitteleuropa. Schrifttum und Fundorte.* Budapest. 244 p.

Daim, Falko

1987 *Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ. Studien zur Archäologie der Awaren 3/1-2.* Dph 194. Wien. 470 p., 323 p.

Eisner, Jan

1952 *Devinská Nova Ves.* Bratislava. 411 p.

Fettich Nándor

1928 *Öntött phalerák a lovasnomádok magyarországi régészeti hagyatékában.* ArchÉrt 42. Budapest. 114-127.

Fettich Nándor

1929 *Bronzeguss und Nomadenkunst.* Skythika 2. Prague. 99 p.

Garam Éva

1981 *A böcsi későavarkori lelet és köre.* ArchÉrt 108. Budapest. 34-51.

Garam Éva

1985 *Pferde und Reiterbestattungen in der Spätawarenzeit (8-9. Jahrhundert).* in: Friesinger, Herwig - Daim, Falko: *Die Bayern und ihre Hachbarn II.* Dph 180. Wien. 123-128.

Garam Éva

1987 *Pferdegräber des awarenzeitlichen Gräberfeldes in Tiszafüred. Angaben der spätawarenzeitlichen Pferde-bestattungen.* Alba Regia 23. Székesfehérvár 65-125.

- Hampel József*
1897 A régibb középkor (IV-X. század) emlékei Magyarhonban II. Budapest, 512 p., 159 t.
- Hampel József*
1905 Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I-III. Braunschweig. 833 p., 1006 p., 539 t.
- Kada Elek*
1906 Gátéri (Kun-kisszállási) temető a régibb középkorból. (Harmadik közlemény) ArchÉrt 26. Budapest. 135-155.
- Kada Elek*
1908 Gátéri (Kun-kisszállási) temető a régibb középkorból. (Ötödik közlemény) ArchÉrt 28. Budapest 330-339.
- Kiss Gábor*
1985 A vasasszonyfai avar temető. (Doktori disszertáció) Kézirat. Szombathely. 140 p.
- Kiss Gábor*
1990 Régészeti nyomozás. Avar lovassír Szombathelyen, a Kőszegi út környékén. Vas Népe 30-103. (május 4.) Szombathely. 1.
- Klanica, Zdenko*
1968 Vorgrossmährische Siedlung in Mikulčice und ihre Beziehungen zum Karpatenbecken. ŠtZ 16. Nitra. 121-134.
- Klanica, Zdenko*
1986 Počátky slovanského osídlení našich zemí. Praha. 259 p.
- Kovrig Ilona*
1955 Adatok az avar megszállás kérdéséhez. ArchÉrt 82. Budapest. 30-44.
- Kovrig Ilona*
1955 Contribution au problème de l'occupation de la Hongrie par les Avars. ActaArchHung 6. Budapest. 163-192.
- Kraskovská, Ľudmila*
1962 Pohrebisko v Bernolákove. SlA 10. Bratislava. 425-476.
- László Gyula*
1943 A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. – Der Grabfund von Koroncó und der Altungarische Sattel. ArchHung 27. Budapest. 192 p.
- Nagy Árpád*
1975 Népvándorlaskori művészet Pannoniában – Völkerwanderungszeitliche Kunst in Pannonien. IKMK D/100. Székesfehérvár 19 p.
- Nebehay, Stefan*
1984 Gänserndorf. FÖ 23. Wien. 311.
- Pástor, Ján*
1961 Cmentarzisko we Vsechsvatic, okr. Koszyce (Košice). AAC 3. Kraków. 185-200.
- Pástor, Ján*
1968 Skelettgräberfelder aus dem VII. und VIII. Jahrhundert in der Ostslowakei. ŠtZ 16. Nitra. 175-182.
- Pástor, Ján*
1971 Kostrové pohrebisko v Hraničnej pri Hornáde. VyP 2. Košice. 89-179.
- Pástor, Ján*
1982 Slovansko-avarské pohrebisko vo Valalíkoch okr. Košice-Vidiek. HistCarp 13. Košice. 305-333.
- Simon László*
1983 Nagykőrös és környéke avar kori topográfiája. A nagykőrösi avar fejedelmi kard. AJMK 4. Nagykőrös. 160 p.

Somogyi Péter

1984 A cikói temető. in: Kiss Gábor - Somogyi Péter: Tolna megyei avar temetők. Diss-Pann III/2. Budapest. 37-101.

Stadler, Peter

1984 Überlegungen zur computerunterstützten Seriation. in: Daim, Falko - Lippert, Andreas: Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge, NÖ. Studien zur Archäologie der Awaren 1. Dph 170. Wien. 171-178.

Stadler, Peter

1985 Die Seriation awarischer Gürtelgarnituren I-II. (Doktori disszertáció) Kézirat. Wien. 282 p., 277 p.

Stuppner, Alois

1984 Ringelsdorf. FÖ 23. Wien. 312.

Točik, Anton

1968 Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare. ASC 1. Bratislava. 208 p.

Trugly, Alexander

1987 Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffwerft in Komárno. SIA 35. Bratislava. 251-344.

Zoltai Lajos

1926 Az ondódi hun-avar temető. DMJ 20. Debrecen. 8-9.

Zoltai Lajos

1927 Hunn-avar temető a debreceni Ondód pusztán. DKK 1927. Debrecen. 114-119.

1. táblázat:

A négy-, ill. ötkaréjos lószerszámveretek méretbeli osztályozása, ill. ezek darabszáma az egyes leletegyüttesekben.

Lelőhely	Közepes méretű	Nagy-méretű	Kis-méretű	Megjegyzés
Devinská Nová Ves 172	1			Bolygatatlan lovassír
Tiszafüred-Majoros 1114.	2			Bolygatatlan lovassír
Komarno-Hadovce 24.	1			Bolygatatlan lovassír
Backa Palanka	1		2	Nem hiteles lelet
Celarevo 266.	2		3	Bolygatott lovassír
Mikulcice-telep		1		Telepanyag
Sebastovce 132.		2	3	Nem teljesen közölt
Debrecen-Öndöd 2.		2	8	Bolygatott lovassír (a ló nem!)
Komarno-Lodenice 87.		1	1	Bolygatott lovassír
Bermolakovo 34.		2	17	Bolygatott lovassír
Komarno-Lodenice 80.		2	3+5	Bolygatott lovassír (a ló nem!)
Holiare 757.		1	1+6	Bolygatott lovassír
Komarno-ül. Varadiho 25.		1	1+5	Bolygatott lovassír
Hranicna pri Hornade 100.		2	2+8	Bolygatatlan lovassír
Szombathely-Kőszegi út		1	1+6	Nem hiteles lelet
Tiszafüred-Majoros 1263.			1+14	Bolygatott lovassír
Celarevo 5.			2+15	Bolygatott lovassír (a lókoponya nem!)
Celarevo 247.			2+16	Bolygatott lovassír (a lókoponya nem!)
Valaliky-Vsechsvatych 16.			1	Bolygatott lovassír
Kaposvár-33. lh. 14/a.			1	Bolygatott lovassír
Mosonszentjános 267/a.			1	Másodlagos felhasználásban
Nové Zámky 447.			1	Másodlagos felhasználásban
Gátér 149.			1	Másodlagos felhasználásban
Gátér 277.			1	Másodlagos felhasználásban
Szentes-Nagyhegy 162.			1	Másodlagos felhasználásban
Edelstal			2	Szórvány
Mikulcice 653.			1	Telepanyag
Cikó B/2 (556).			1	Nem hiteles lelet
Gänsemdorf			1	Szórvány
Ringelsdorf			1	Szórvány

2. táblázat:

A nagyméretű vereteknél fellelhető különbségek: (4. kép 1-10.)

Lelőhely	Öt karéj	Íves csüngő	Négy karéj + virág	Négyszögletes csüngő	Négy karéj	Vésett — poncolt	Kép
Sebastovce 132. Debrecen-Ondód 2. Mikulcice-telep Komarno-Lodenice 80. Szombathely-Kőszegi út Bernolakovó 34. Hranicna pri Hornade 100. Holiare 757. Komarno-Lodenice 87. Komarno-ul. Varadiho 25.	● ●● ○ ●	● ●● ●● ●	● ●	● ● ● ●	○ ● ● ●	● ○	4. kép 1. 4. kép 2. 4. kép 4. 4. kép 6. 4. kép 3. 4. kép 5. 4. kép 7. 4. kép 8. 4. kép 10. 4. kép 9.

3. táblázat:

A közepes méretű vereteknél fellelhető különbségek: (5. kép 1-5.)

Lelőhely	Négyzet alakú test	Íves csüngő	Négysz. csüngő	Kép
Devinská Nova Ves 172. Backa Palanka Celarevo 266. Komarno-Hadovce 24. Tiszafüred-Majoros 1114.	●	● ●	○ ● ●	5. kép 1. 5. kép 4. 5. kép 5. 5. kép 3. 5. kép 2.

4. táblázat:

A kisméretű vereteknél fellelhető különbségek: (5. kép 6-39.)

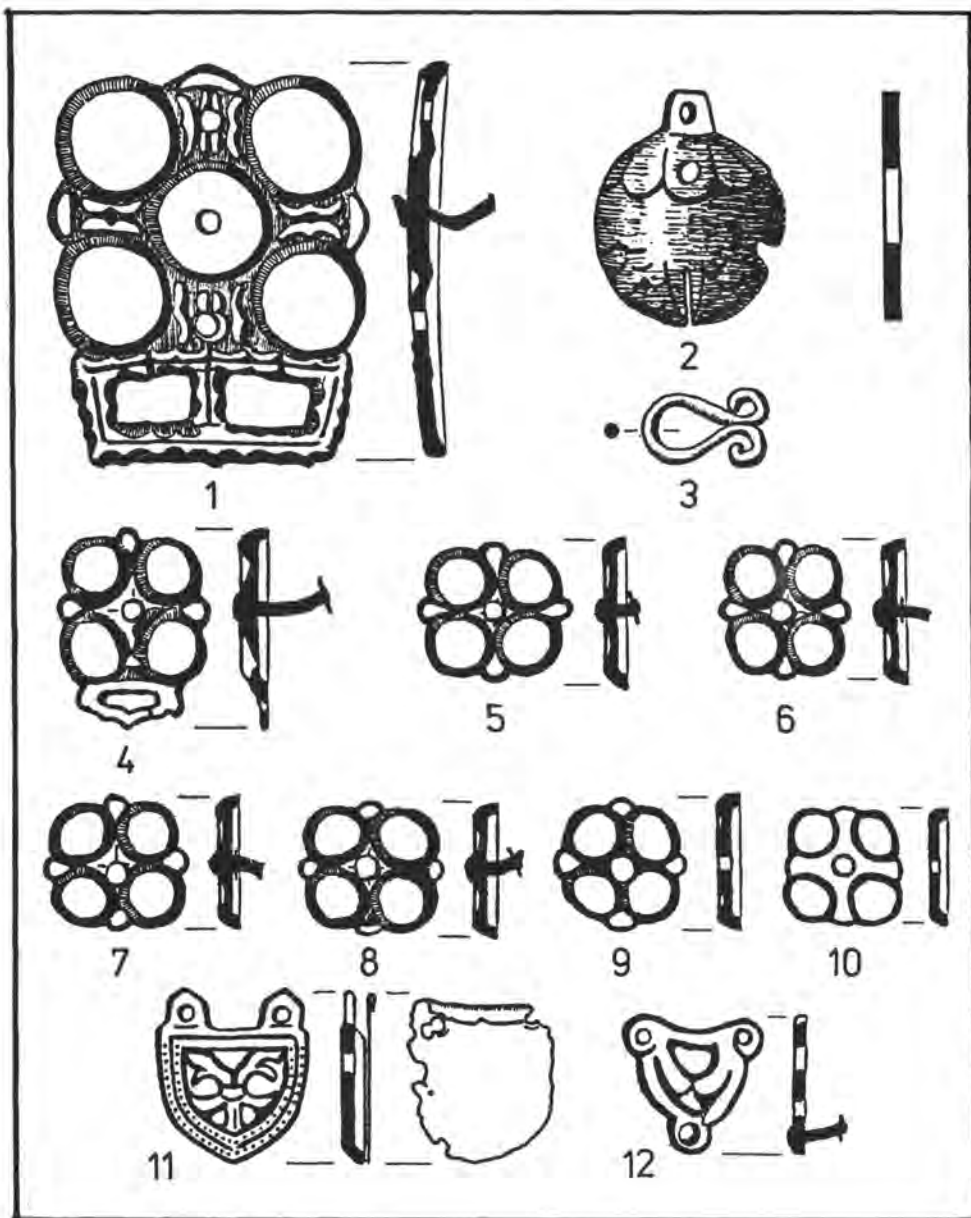
Lelőhely	Kereszt alakú levél	Öt karéj	Csepp alakú levél	Cstingó	Jórminőségű négykaréjos	Közepes minőségű négykaréjos	Roszs minőségű négykaréjos	Poncolt	Kép
Debrecen-Ondód 2.	●	●							5. kép 12.
Nové Zámky 447.	●	●							5. kép 13.
Komarno-Lodenice 87.	●	○							5. kép 15.
Bemolakovó 34.	●								5. kép 14.
Komarno-Lodenice 80.		○	●		●				5. kép 9, 18.
Mosonszentjános 267/a.			●						5. kép 8.
Gänserndorf			●						5. kép 10.
Tiszafüred-Majoros 1263.				●	●				5. kép 6, 16.
Szombathely-Kőszegi út			●	●		●			5. kép 7, 11, 28.
Backa Palanka					●				5. kép 20.
Sebastovce 132.					●				5. kép 21.
Celarevo 266.					●				5. kép 17.
Cikó B/2 (556).					●				5. kép 19.
Valaliky-Vsechsvatych 16.						●			5. kép 30.
Ringelsdorf						●			5. kép 22.
Gátér 277.						●			5. kép 29.
Holiare 757.						●	●		5. kép 24, 36.
Hranica pri Homade 100.						●	●		5. kép 23, 32.
Celarevo 5.						●	●		5. kép 26, 38.
Celarevo 247.						●	●		5. kép 25, 34.
Komarno-ul. Varadiho 25.						●	●		5. kép 27, 39.
Mikulcice 653.							●		5. kép 33.
Szentes-Nagyhegy 162.							●		5. kép 35.
Edelstal							●		5. kép 37.
Kaposvár-33. lh. 14/a.							●	●	5. kép 31.

A négy-, ill. ötfajéjos készítmények relatív kronológiai sorrendje a velük előforduló többi készítméndísz alapján.

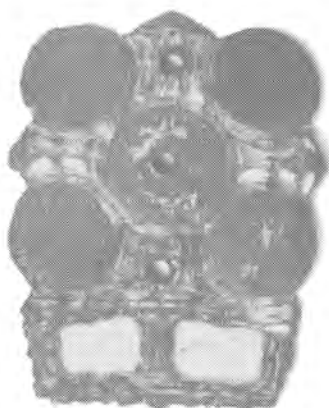
5. táblázat:

Devínskú Nova Ves 172.	01	●	01	Pajzs alakú lemezveret	01	02.50	SPA I
Tiszafüred-Majoros 1114.	02	●	02	Kerek átört lemezveret	02	06.00	SPA I
Backa Palanka	03	●	03	Kis lemezfalera	03	06.50	SPA I
Tiszafüred-Majoros 1263.	04	●	04	Nagy lemezfalera	04	07.75	SPA I
Debrecen-Öndöd 2.	05	●	05	Írdás kerek kis veret	05	09.00	SPA I
Bemlakovo 34.	06	●	06	Öntött falera	06	13.00	SPA II
Komarno-Lodentice 80.	07	●	07	Koncentrikus veret	07	14.33	SPA II
Komarno-Lodentice 87.	08	●	08	Bordázott tokos szíjvég	08	14.50	SPA II
Celarevo 266.	09	●	09	Síma kis szíjvég	09	15.00	SPA II
Szombathely-Kései út	10	●	10	Prizma alakú veret	10	16.33	SPA II
Komarno-Hádovce 24.	11	●	11	Öntött csörgő	11	18.00	SPA III
Mikulčice 653.	12	●	12	Síma kis lemezszíjvég	12	20.00	SPA III
Hranica pri Homade 100.	13	●	13	Négyszögletes lemezveret	13	23.00	SPA III
Komarno-Új Vardího 25.	14	●	14	Pikkelymintás merevsüngős veret	14	23.66	SPA III
Celarevo 247.	15	●	15	Ötszög alakú szíjvég	15	24.62	SPA III
Celarevo 5.	16	●	16	Kerek kúpos veret	16	27.83	SPA III
Kapostvár 33. lh. 14/a.	17	●	17	Lemezcsótár	17	28.44	SPA III
			18	Írdás lyukvédő			
			19	Lemezcsörgő			
			20	Lemezhátú fűles kisszíjvég			
			21	Merevsüngős síma veret			
			22	Lemez nagyszíjvég			
			23	Átört kerek kis veret			
			24	Négyszögletes átört veret			
			25	Átört nagyszíjvég			
			26	Rövid fűles bordázott szíjvég			
			27	Egybeöntött csat			
			28	Gerezdelt veret			
			29	Vadkanfejes nagy veret			
			30	Síma nagyszíjvég			
			31	Pajzs alakú poncolt lyukvédő			
			32	Vadkanfejes kis veret			
			33	Golyós díszű merevsüngős veret			
			34	Gúla alakú kis veret			

1. kép: A Szombathely-Kőszegi úti lelet.

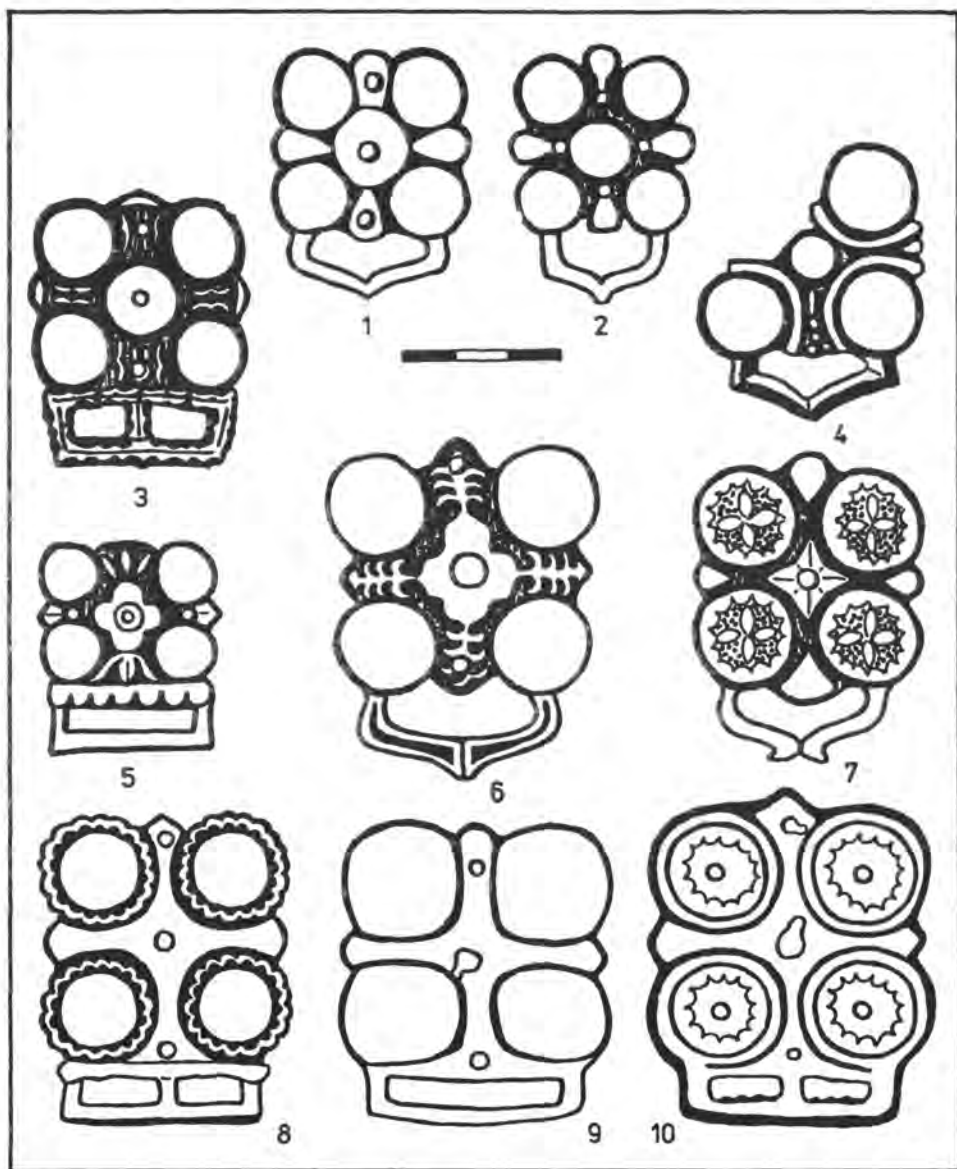
2. kép: A Szombathely-Kőszegi úti lelet lószerszámdíszei.

8. táblázat:

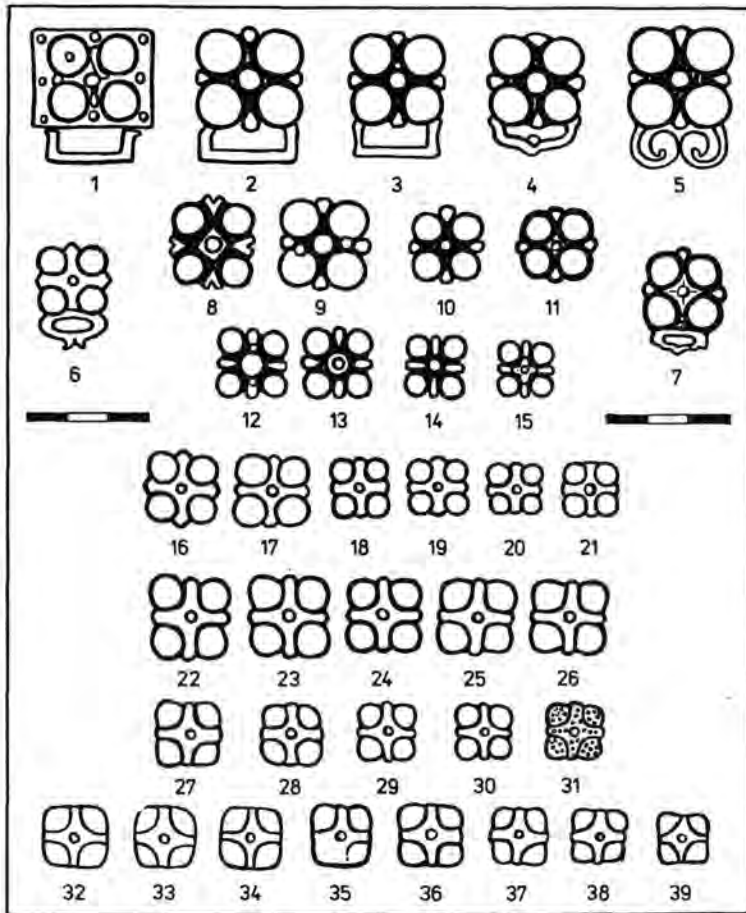
A négy-, ill. ötkaréjos veretek elhelyezkedése a lószerszámon:

Leőhely	Farthámon	Szűghámon	Fejzón falerával	Fejzón nagyméretű karéjos verettel	Fejzón nagyméretű vadkanfejűes verettel
Tiszafüred-Majoros 1114. Tiszafüred-Majoros 1263. Sebastovce 132. Debrecen-Ondóád 2. Mikulcice-telep Bemolakovo 34. Komarno-Lodenice 80. Komarno-Lodenice 87. Holiare 757. Szombathely-Kőszegi út Komarno-ul. Varadiho 25. Hranicna pri Homade 100. Celarevo 5. Celarevo 247.	•	•	•	• • • • • • • • • •	• •

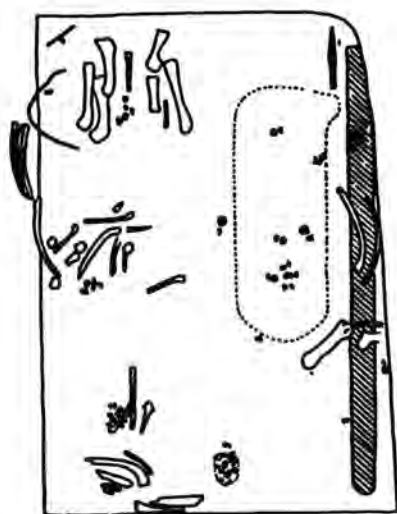
3. kép: A későavarkori négy-, ill. ötkaréjos lószerszámveretek lelőhelyei. – lószerszámon, – másodlagos felhasználásban, ill. szórványként

4. kép: A nagyméretű négy-, ill. ötkaréjos lószerszámveretek típusai. 1, Šebastovce (Zsbes) 132. sír 2, Debrecen-Őnód 2. sír 3, Szombathely-Kőszegi út 4, Mikulčice-telep 5, Bernolakovo (Cseklész) 34. sír 6, Komarno (Komárom)-Lodenice (Hajógyár) 80. sír 7, Hraničnapri Hornade (Kenyhec) 100. sír 8, Holiare (Alsógellér) 757. sír 9, Komarno (Komárom)-ul. Varadiho 25. sír 10, Komarno (Komárom)-Lodenice (Hajógyár) 87. sír

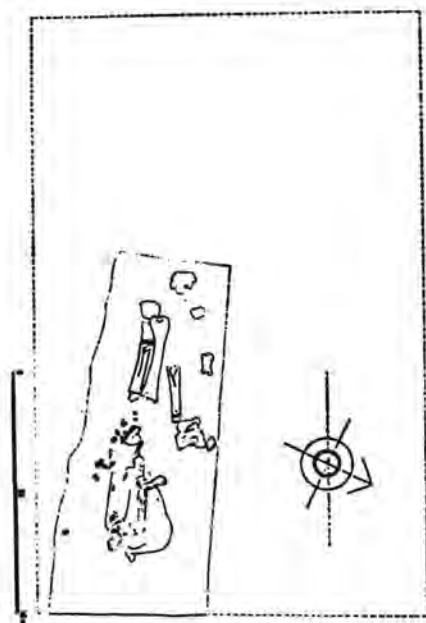
5. kép: A közép-, és kisméretű négy-, ill. ötkaréjos lószerszámveretek típusai. 1, Devinská Nova Ves (Dévénnyújfalu) 172. sír 2, Tiszafüred-Majoros 1114. sír 3, Komarno (Komárom)-Hadovče 24. sír 4, Bačka Palanka (Palánka) 5, Čelarevo (Dunacséb) 266. sír 6, Tiszafüred-Majoros 1263. sír 7, Szombathely-Kőszegi út 8, Mosonszentjános 267/a. sír 9, Komarno (Komárom)-Lodenice (Hajógyár) 80. sír 10, Gänserndorf 11, Szombathely-Kőszegi út 12, Debrecen-Ondód 2. sír 13, Nové Zámky (Érsekújvár) 447. sír 14, Bernolakovo (Cseklész) 34. sír 15, Komarno (Komárom)-Lodenice (Hajógyár) 87. sír 16, Tiszafüred-Majoros 1263. sír 17, Čelarevo (Dunacséb) 266. sír 18, Komarno (Komárom)-Lodenice (Hajógyár) 80. sír 19, Cikó B/2 (556). sír 20, Bačka Palanka (Palánka) 21, Šebastovce (Zsebes) 132.. sír 22, Rengelsdorf 23, Hranična pri Hornade (Kenyhec) 100. sír 24, Holiare (Alsógellér) 757. sír 25, Čelarevo (Dunacséb) 247. sír 26, Čelarevo (Dunacséb) 5. sír 27, Komarno (Komárom)-ul. Varadiho 25. sír 28, Szombathely-Kőszegi út 29, Gátér 277. sír 30, Valaliky-Vsechsvat ch (Kassamindszent) 16. sír 31, Kaposvár-33. lh. 14/a. sír 32, Hranična pri Hornade (Kenyhec) 100. sír 33, Mikulče 653. objektum 34, Čelarevo (Dunacséb) 247. sír 35, Szentes-Nagyhegy 162. sír 36, Holiare (Alsógellér) 757. sír 37, Edelstal (Nemesvölgy) 38, Čelarevo (Dunacséb) 5. sír 39, Komarno (Komárom)-ul. Varadiho 25. sír

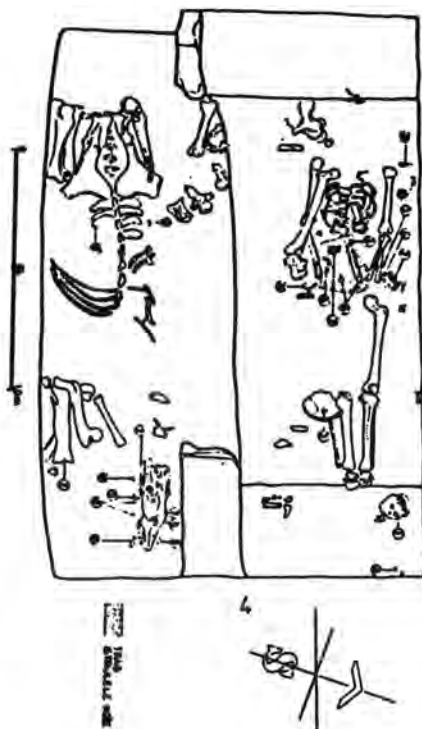
1

2

3

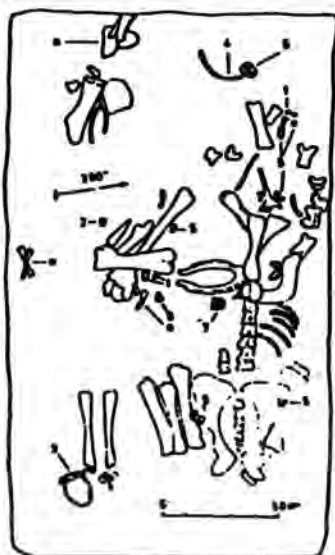

4

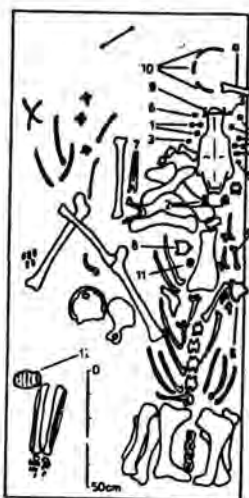
6. kép: A négy-, ill. ötkaréjos veretek helyzte a lószerszámon. 1, Benolakovo (Cseklész) 34. sír (Kraskovská, L'udmila 1962. nyomán). 2, Debrecen-Ondód 2. sír (László Gyula 1943. nyomán). 3, Čelarevo (Dunacséb) 5. sír (Bunardžić, Radovan 1978-79. nyomán). 4, Čelarevo (Dunacséb) 5. sír (Bunardžić, Radovan 1985. nyomán).

1

2

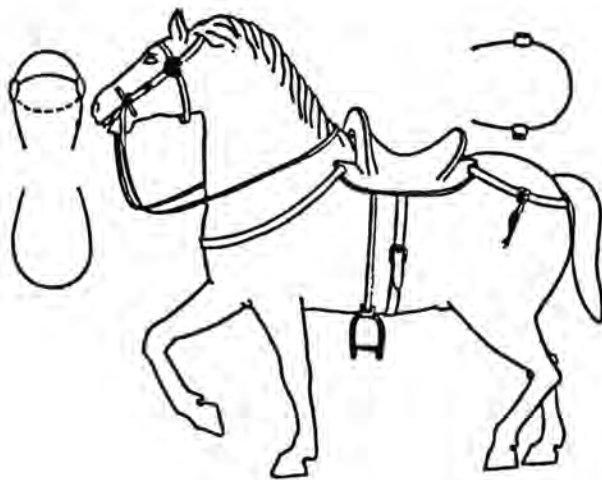

3

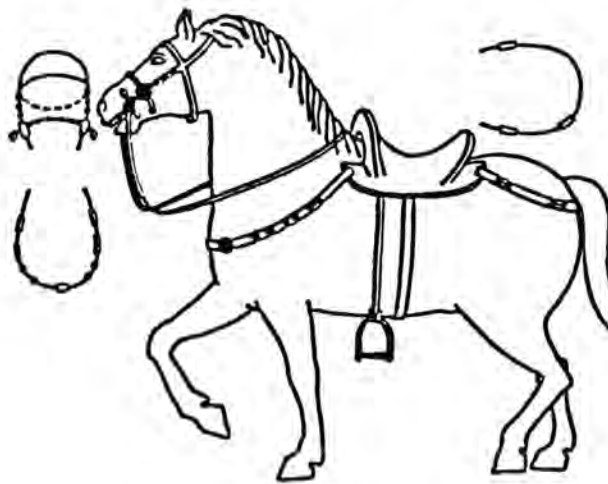

4

7. kép: A négy-, ill. ötkaréjos veretek helyzete a lószerszámon. 1, Komarno (Komárom)-Hadovče 24. sír (Čilinská, Zlatá 1982. nyomán). 2, Komarno (Komárom)-ul. Varadiho 12. sír (Čilinská, Zlatá 1982. nyomán). 3, Komarno (Komárom)-Lodenice (Hajógyár) 80. sír (Trugly, Alexander 1987. nyomán). 4, Komarno (Komárom)-Lodenice (Hajógyár) 87. sír (Trugly, Alexander 1987. nyomán).

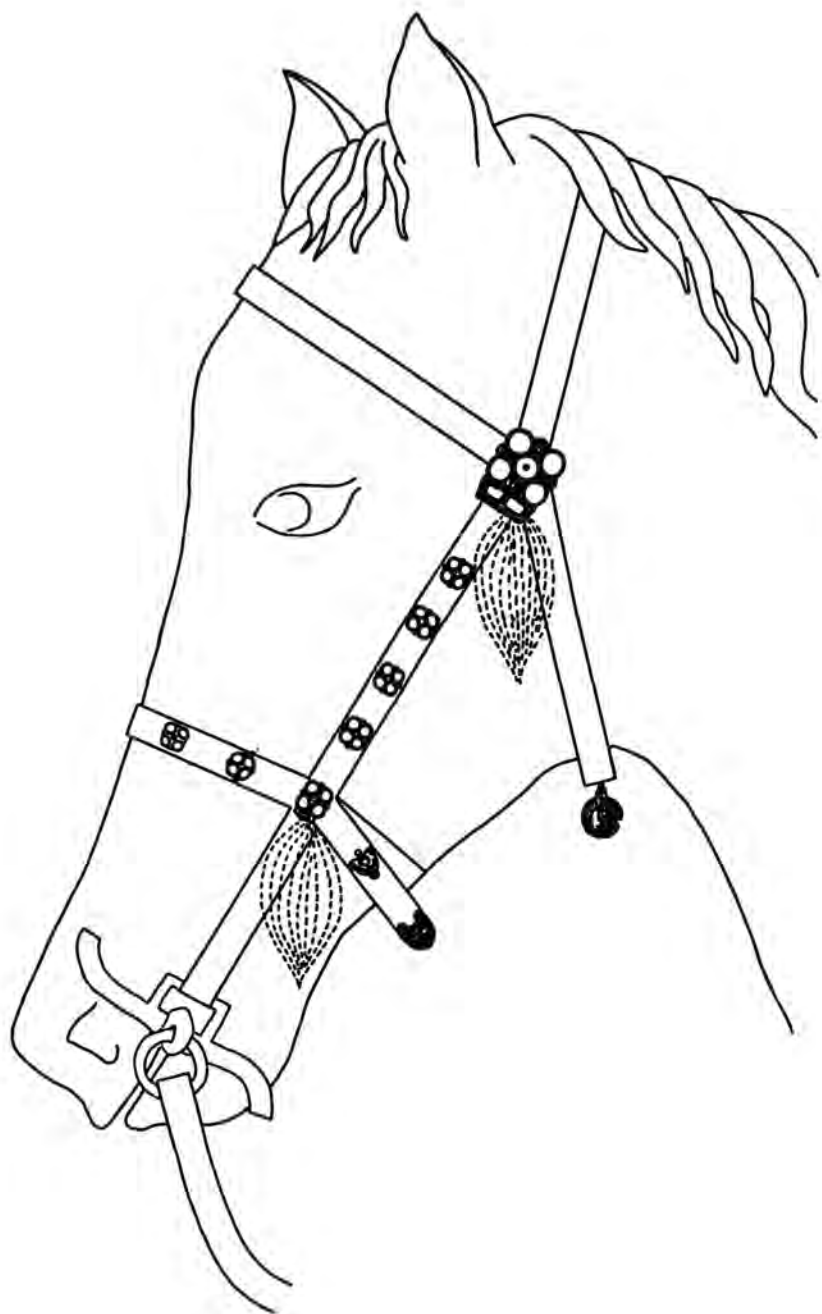

1

2

8. kép: 1, Tiszafüred-Majoros 1114. sír (Garam Éva 1987. nyomán). 2, Tiszafüred-Majoros 1263. sír (Garam Éva 1987. nyomán).

9. kép: A Szombathely-Kőszegi úti lelet fejzőjének rekonstrukciója.

DAS AWARISCHE REITERGRAB VON SZOMBATHELY-KŐSZEGI-ÚT (Die spätawarenzeitlichen vier- und fünfblättrigen Pferdegeschirrbeschläge)

Kiss Gábor

Gegen 1966 wurden spätawarenzeitliche Pferdegeschirrbeschläge ins Museum von Szentendre eingeliefert. Da der Fund angeblich in Szombathely, in irgendeiner Nebengasse der Kőszegi-út zum Vorschein kam, wurde er bald in das Museum von Szombathely weitergeleitet. Die genaue Fundstelle und die Fundumstände konnten bis jetzt leider noch nicht geklärt werden.

Die ins Museum gelangte Fundeinheit besteht aus mehreren gegossenen, dicht vergoldeten bronzenen Riemenbeschlügen (1 großer fünfblättriger Pferdegeschirrbeschlág, 7 kleinere, vierblättrige Pferdegeschirrbeschläge, 1 kleine Riemenzunge mit Blechunterlage, 1 Lochschützerbeschlág) und aus einer gegossenen bronzenen Schelle (Abb. 1-2).

Nach der Aufnahme der Analogien der vier- und fünfblättrigen spätawarenzeitlichen Pferdegeschirrbeschläge (Tabelle 1 und Abb. 4-5), nach der Untersuchung ihrer Verbreitung (Abb. 3) und nach der Bestimmung ihrer relativen Chronologie (Tabellen 5-7), wurden ihre Formänderungen in der Zeit (Tabellen 2-4) und die wahrscheinlichen Werkstätten (Abb. 3) bestimmt. Auf Grund ihrer Lage in den Gräbern (Abb. 6-8) wurde auch ihr Platz auf dem Geschirr nachgewiesen (Tabelle 8 und Abb. 9).

Daraus folgt, daß die Pferdegeschirrbeschläge von Szombathely-Kőszegi-út aus dem Zaumzeug eines Pferdes aus einem spätawarenzeitlichen Reitergrab stammen. Sie wurden im Gebiet der heutigen Westslowakei hergestellt und von dort gelangten sie entweder durch Handel oder direkt mit ihrem Besitzer in den südlichen Teil des Kisalföld. Ihre Fertigung und Montage kann man auf die Blütezeit der awarischen Gußkunst, das heißt in die 50er, 60er Jahre des 8. Jahrhunderts datieren. Wenn man die Abnutzung der Beschläge betrachtet, könnte das Geschirr längere Zeit in Gebrauch gewesen sein, was ihre Grablegung in den letzten Jahrzehnten des Jahrhunderts bestimmt. Sein Besitzer erlebte den im Oktober 791 die antike Savaria berührenden Feldzug von Karl dem Großen aller Wahrscheinlichkeit nach nicht mehr.

Конское захоронение, найденное в Сомбатхейе, ул. Кёсеги
(Накладки конской сбруи с четырёх- и пятилопастным орнаментом
в позднеаварскую эпоху)
Кишш Габор

Около 1966 года в музей г. Сентэндре попали украшения конской сбруи. Поскольку находка была обнаружена в г. Сомбатхей, в одной из боковых улиц ул. Кёсеги при землеройных работах, вскоре её передали сомбатхейскому музею. К сожалению по сей день не удалось выявить точного места и условий находки.

Комплекс, попавший в музей, состоит из накладок ремня, отлитых из бронзы, с толстой позолотой (I большая пятилопастная бляха, 7 маленьких четырёх-лопастных бляхи, I маленький наконечник ремня с пластинчатой задней стороной, I накладка на дырке ремня) и гремушка, также отлитая из бронзы. (рис. 1-2.).

После сбора аналогичных позднеаварских четырёх- и пятилопастных украшений конской сбруи (таблица 1., рис. 4-5.), анализа их распространения (рис. 3.) и установления относительно-хронологического ряда на основании сопровождающего материала (таблица 5-7.), нам удалось определить их изменения в форме по времени (таблица 2-4.), а также вероятное местонахождение мастерских (рис. 3.), а кроме этого - на основании их расположения в погребениях (рис. 6-8.) - их место на конской сбруе (таблица 8. и рис. 9.).

На основании полученных результатов украшения конской сбруи, найденные в Сомбатхейе, на ул. Кёсеги, принадлежат к головному украшению позднеаварского конского захоронения. Они были отлиты где-то на территории Западной Словакии и попали сюда, в южную часть Кишалфёлда вместе со своим хозяином или путём торговли. Время их изготовления и использования - время расцвета аварского литейного дела, а точнее 50-60-ые годы 8 века. Принимая во внимание стёртость накладок можно считать, что конской сбруёй пользовались продолжительное время, и захоронение может быть датировано последними десятилетиями столетия. Владелец сбруи вероятно не дожил до похода Карла Великого, предпринятого в октябре 791 года против античной Саварии.

MEGJEGYZÉSEK AZ ALFÖLD 9. SZÁZADI TÖRTÉNETÉHEZ (A KÉSŐ AVAR KARÉJOS ÖVVERETEK)

SZALONTAI CSABA

(*Szeged, József Attila Tudományegyetem*)

A szegedi Móra Ferenc Múzeum régészeti gyűjteményének első leletei közé tartozott az a szíjvég, amely a dolgozat kiindulópontjául szolgált. A Szeged-Óthalomról a múlt század végén bekerült lelet egy késő avar kori öntött bronz nagyszíjvég, amelynek felületén félhold, vagy karéj alakú díszítés van. Azóta természetesen számos lelőhelyről ismerjük pontos párhuzamait. A dolgozatban az azóta előkerült karéjos vereteket gyűjtöttem össze. Ezek nagyobb része publikált, de néhány olyan is van köztük, amelyek friss ásatási anyagokból valók.

A hazai és külföldi régészeti irodalomban a karéjos veretek eleinte csak egyszerű anyagközlésekben jelentek meg.¹ Az első olyan dolgozat, amely átfogóan vizsgálja e típus problematikáját, Csallány Dezső tollából született meg 1956-ban.² Csallány abból a tényből indult ki, hogy a karosi 1. számú honfoglaló sírban ilyen karéjos veretet találtak. Ebből vont le azt a következtetését, mely szerint a karéjos veretek köre azt az avar néppésséget reprezentálja, amely a 9. sz. végén és a 10. század elején élt a Kárpát-medencében.³ Erdélyi István a jánoshidai késő avar temető kapcsán elveti Csallány véleményét és helyette a 760-790 közti időre teszi a korukat.⁴ Hasonló véleményt képvisel Fettich Nándor is. Ő Csallány stílustörténeti szempontjai helyett a technikai eljárás alapján a 8. sz. második felére és végére datálja ezeket.⁵ Ezt az álláspontot vallja Anton Točik a persei⁶, és Zlata Čilinska az érsekújvári⁷ temető elemzése során. E véleményekkel szemben Fülöp Gyula a karéjos veretek körét is ahhoz a késő avar néppésséghez köti, mely szerinte a 9. században is jelen volt a Kárpát-medencében.⁸ Garam Éva a kiskörei⁹, Nagy Erzsébet a kővágószőlősi¹⁰, Bunardžić pedig a dunacsébi¹¹ késő

¹ Pulszky Ferenc 1881. 151.

² Csallány Dezső 1956.

³ Uo. 46. o. és uő. 1957. 130.

⁴ Erdélyi István 1958, 52.

⁵ Fettich Nándor 1963. 89.

⁶ Anton Točik 1963.

⁷ Zlata Čilinska 1966. 173.

⁸ Fülöp Gyula 1978.

⁹ Garam Éva 1979. 77.

¹⁰ Nagy Erzsébet 1982. 126.

¹¹ Radovan Bunardžić 1985.

avar temető elemzése során arra az álláspontra jut, hogy a temetők és a karéjos vere-
tek kora a 8. század végére és a 9. század elejére tehető. E rövid kutatástörténeti
összefoglalásból is kitűnik az, hogy a kutatók többsége az utóbbi álláspontot foglalja
el. A dolgozat a jelenlegi ismereteink szerint megpróbálja e vereteket csoportosítani,
területi elhelyezkedésüket és időrendi helyzetüket meghatározni, illetve más késő avar
fémművességi körhöz való viszonyukat bemutatni.

1. *Alsógellér-Holiare (Csehszlovákia) 308. sír (II. tábla 4.)*

Az itt talált szíjvégek és veretek habár nem teljesen azonosak a fenti veretekkel, mégis jól felismerhető
az a mintakép, amelynek karéjos díszzeit felhasználták. A karéjokat körökkel kombinálták. Úgy vélem a
különbség még nem olyan nagymértékű, hogy a felépítésbeli hasonlóságok alapján ne lehetne egy csoport-
ba sorolni a karéjos veretekkel.¹²

2. *Ásotthalom-Átokháza Bilisics 2. sír (I. tábla 1.)*

A karéjos szíjvégek között talán ez a legszebben kidolgozott darab. Mind a tok részét, mind a karéjokat
poncolt hátherű vésett szíromdíszekkel ékítették. Hat darab csüngős és egy csüngő nélküli, szintén karéjos
veret tartozik hozzá. Ezek felülete díszítetlen.¹³ Csallány Dezső honfoglalás utáni keltezésével szemben
Fettich Nándor a 8. század második felére teszi a korát.¹⁴

3. *Dunacséb-Čelarevo 265. sír (Yu) (II. tábla 6.)*

Az övhöz két darab tömör öntésű bronz kissíjvég tartozott. Karéjuk díszítetlen, felső tok részük vésett-
poncolt díszű. Hasonlóan díszítettek az öv csüngős és kerek veretei is. A temető kora a 8. század legvégére
és a 9. század első évtizedeire tehető.¹⁵

4. *Érsekújvár-Nové Zámky (Csehszlovákia) 425. sír (I. tábla 5.)*

Bár nem teljesen azonos típust képvisel ez az együttes a fentebb bemutatottakkal, mégis a formai elté-
rések ellenére a kettő közötti kapcsolat egyértelmű. Az érsekújvári veretek abban térnek el a karéjos vere-
tektől, hogy ezeken az eredetihez képest hosszabb karéjokat megfelelőék, így kétszer annyi karéjjal díszít-
tették felületüket. Eltérés van abban is, hogy az alsó tag máshol egybefonódó indáit itt nyúlvány helyette-
síti. Hiányzik a felső síjtok is. A szegecsek helyén szépen kidolgozott állatfejek vannak. Kissíjvég, csüngő
és csüngő nélküli karéjos, illetve kerek veretek díszítették az övet. Az egész garnitúra felülete díszítetlen.¹⁶
A temető kora a 9. század első felére tehető.

5. *Ismeretlen lelőhely (I. tábla 7.)*

A szentesi múzeum őriz egy karéjos kissíjvéget, melynek tok részén vésett díszítés van. A karéjai díszít-
etlenek.¹⁷

6. *Ismeretlen lelőhely (I. tábla 8.)*

Feltehetően Szeged környéki lelőhelyről származik az a sírgyűttes amely szintén tartalmaz karéjos ve-
reket. Az egyik egy két lapú, öntött bronz kissíjvég, a szegecsek helyén két egymással szembeforduló ál-
latfejfel. Felülete díszítetlen. A másik darab egy öntött bronz nagysíjvég töredéke, amelyből sajnos csak a
tok része maradt meg. Ezen nagyon szép, poncolt hátherű vésett növényi díszítés van. A szegecsek helyén
itt is két állatfej van. A síjvégből a töredékessége ellenére megmaradt egy plasztikus háromszög alakú
dísz, amely a karéjos vereteken a karéjok között szokott elhelyezkedni, illetve megmaradt egy karéjnak kb.
fele, amelyen poncolt hátherű, vésett szíromdísz van (II. tábla 13.).

A kísérő leleteik között vésett poncolt díszű lyukvédő és levél alakú veret, bronzcsat, vaskés, nyílcsúc,
dinyemaggyöngy, bronz függő és vaslándzsa volt.¹⁸

¹² Anton Točik 1968. Taf. LVII. 2-4.-15.

¹³ Csallány Dezső 1957. 129. XXVII. tábla 2-10.

¹⁴ Nándor Fettich 1963. 89.

¹⁵ Radovan Bunardžić 1985. Cat. 232-237. Fig. 35.

¹⁶ Zlata Čilinska 1966. 305. Taf. LXIII. 1-35.

¹⁷ Szentes Koszta József Múzeum ltsz.: 75.172.1. Köszönöm Vörös Gabriellának, hogy a tárgyat fel-
használhattam a dolgozatom elkészítésénél.

¹⁸ Szeged, Móra Ferenc Múzeum ltsz.: 91.:1.1-13. Köszönöm Kürti Bélának, hogy felhívta a figyel-
memet a tárgyra, és hozzájárult a dolgozatomban való felhasználásához.

7. Jánoshida 31. sír

A nagy és kisszívjégek karéjai és a tok részei poncolt hátterű, vésett szziromdíszekkel ékített. Az övhöz kerek és csüngős veretek tartoztak. Ezek felülete szintén vésett-poncolt technikával készült.¹⁹ Erdélyi István a temető korát a 8. század végére teszi, azonban ma már nagy valószínűséggel állítható a 9. századi használata is.²⁰

8. Karos-Eperjesszög 1. sír (II. tábla 5.)

A töredékes szívjég egy 10. századi sírból került elő. Anyaga öntött ezüst, háttere aranyozott. Felülete díszítetlen.²¹ A sír egyéb lelete a honfoglaláskori leletanyaghoz köthető.

9. Kereki-Homokbánya 54. sír (V. tábla)

A karéjos nagyszívjég felülete díszített. Az övhöz rögzítő szegecsek helyén két állatfej van. A négy kisszívjég díszítetlen. Kerek és csüngős veretek tartoztak még az övhöz. Ezek felületén szintén poncolt-vésett technika található. Ezekon kívül még egy vésett palmetta díszes övforgó volt az övön.

10. Kereki-Homokbánya 10. sír (IV. tábla)

Az övgarnitúra bronz vereteinek felületét ónozták. A nagyszívjég tok része díszített. A hátlapja sima. A három kisszívjégnek is csak a tok része díszített. A csüngős és csüngő nélküli veretek karéjosak. Felületük durván elnagyolt. Övforgó és vésett-poncolt díszű kerek veretek voltak még az övön.

A feldolgozás alatt álló temető kora valószínűleg a 8. századra tehető, de a 9. századra jellemző tárgyak is vannak benne.²²

11. Keszthely-Fenekpuszta

A szórványként előkerült szívjég felülete díszítetlen. A szegecsek helyén két állatfej van.²³

12. Kisköre 70. sír (II. tábla 3.)

Az övön egy nagy- és három karéjos kisszívjég volt. Ezek felülete díszített. Karéjos csüngős és poncolt-vésett kerek veret volt még a sírban.²⁴ A sírt Garam Éva a 8-9. század fordulójára keltezte.²⁵

13. Kővágószőlős-I. üzem 1. sír „B” váz (I. tábla 4.)

A sírban díszített nagy és kisszívjégek, csüngős karéjos veretek, növényi díszes mellékszívveretek, áttört, vésett-poncolt díszű bronz kisszívjégek és kerek veretek voltak.²⁶ A feltárt temetőrészlet a 9. század elejére keltezhető.

14. Moravica-Stara Moravica (YU)-Koppláló Rekreációs központ 154. sír (III. tábla)

A nagyszívjég és a két kisszívjég felülete díszített. Díszítetlen csüngős, és vésett-poncolt technikájú kerek veretek, és egy sima csat képezték az öv díszét.²⁷

15. Moravica-Stara Moravica 183. sír (II. tábla 8.)

A karéjos veretek pikkelydíszes szívjégekkel és vésett-poncolt díszű kerek veretekkel voltak egy övön.

16. Moravica-Stara Moravica 186. sír (II. tábla 14.)

A sírban csüngős és csüngő nélküli karéjos vereteket találtak, díszítetlen kerek veretek, lapos indás szívjégek és gyöngysorkeretes övforgó mellett.

A közöletlen ómoravica temető legkésőbbi fázisába tartozó sírok nagy valószínűséggel átnyúlnak a 9. század első évtizedeire.

17. Perse-Prša (Csehszlovákia) 72/48 sír (II. tábla 10.)

Karéjos szívjégek és karéjos veretek kerültek elő, griffes-indás szívjégekkel áttört csattal és kerek veretekkel együtt.²⁸ A temető kora a 8. század végére és a 9. század első harmadára tehető.

¹⁹ Erdélyi István 1958. 11. és XIII. tábla 1-12.

²⁰ Uo. 52. és II. tábla 4., III. 8., 11., XXXVIII. 9.

²¹ Dókus Gyula 1900. 47-50., Fettich 1937. 134. 2. Taf. CXXX. 2.

²² Köszönöm Költő Lászlónak, hogy a közöletlen ásatási anyagát rendelkezésemre bocsátotta

²³ Sági Károly 1961. 458. Taf. XVIII.

²⁴ Garam Éva 1979. 20. Taf. 15. 1-33.

²⁵ Uo. 77. o.

²⁶ Nagy Erzsébet 1982. 125-6.

²⁷ Köszönöm Ricz Péternek, hogy a szabadkai múzeumban őrzött, közöletlen anyagot felhasználhatam a dolgozatom elkészítésénél.

²⁸ Anton Točik 1963. Taf. XVII. 8.12-14.16.21. 2-4. 6.20.7.18.

18. *Szeged-Öthalom (I. tábla 3.)*

Néhány korábbi publikációban félreértés van a lelőhely pontos meghatározásában. Több esetben fordult elő, hogy a fenti lelőhelyről származó szíjvég eredetét Szeged-Sövényházához kötötték.²⁹ Reizner János 1899-ben pontosította ezt a félreértést. Arra hívta fel a figyelmet, hogy a sövényházi leletként bemutatott tárgyak „tévesen vannak sövényházi leletekül feltüntetve, mert azok a szeged-öthalmi lelethez tartoznak...”³⁰ Azért fontos erre újra emlékeztetni, mert ugyanazt a leletet több esetben, két különböző lelőhellyel említették. Az öntött bronz nagyszíjvég karéjain vésett szziromminták vannak. Ugyanígy technikával készült a tok rész poncolt háttérű mintája is. A kisszíjvég karéjai díszítetlenek.³¹ A lelet szórványként került a szegedi gyűjteménybe, így a leletkörülmények ismeretének hiányában nem lehet a korát pontosan meghatározni.

19. *Szentes-Nagyhegy (Gálfy Lajos szőlője) 220. sír (I. tábla 6.)*

Az öv tartozékai: karéjos nagyszíjvég és három finoman megmunkált kisszíjvég, csüngős- és kerek veretek övforgó és csat. Ezek felülete mindig vésett virágdíszes és háttérük poncolt.³²

20. *Szentes-Nagyhegy (Juhász János szőlője) 110. sír (II. tábla 11.)*

A sírból nem került elő karéjos szíjvég. Lapos indás kisszíjvég, csüngő nélküli és pajzs alakú csüngővel ellátott karéjos veret tartozott az öv díszéhez. Ezek felülete díszítetlen.³³ A még közöletlen temető kora a 8. század végére és a 9. század elejére tehető.

21. *Szentes-Nagyhegy (Juhász János szőlője) 126. sír (II. tábla 7.)*

A sírban három karéjos veret volt, ezek eredetileg csüngővel rendelkeztek. Az öv egyéb tartozékai között áttört liliumos, gyöngysorkeretes és indás szíjvégek, pikkelydíszes és kerek veretek voltak.³⁴

22. *Szentes-Felsőcsordajárás (Hékéd) 4. sír (II. tábla 1.)*

Öntött bronz nagyszíjvég, amelynek különlegessége, hogy a karéjok találkozásánál áttört a felülete, illetve a szíjhoz kapcsolódó tokos tagja sokkal rövidebb, így erről hiányzik az a rész, amit a párhuzamain vésett-poncolt palmettával díszítettek. Egyébként a szíjvég teljes felülete díszítetlen. Hasonlóképpen díszítetlen a hozzá tartozó kisszíjvég is. Abban is eltérnek más párhuzamaiktól, hogy az alsó tagukon a máshol egymásba fonódó inda hiányzik, így ez a részük csak szimmetrikus mintával díszített. Az övhöz 7 darab karéjos csüngős veret tartozik.³⁵

23. *Visznek 51. sír (II. tábla 2.)*

A bronz nagyszíjvég karéjain vésett szziromdísz van, háttére poncolt. Három darab díszítetlen karéjos kisszíjvég és 13 csüngős karéjos veret, illetve vésett-poncolt díszű kerek veret díszítette az övet.³⁶ A temető avar népsége a 8. század végén, a 9. század elején élt.

24. *Zsombó-Zádori föld (I. tábla 2.)*

Ónozott bronz nagyszíjvég. Felületén vésett díszek vannak poncolt háttérrel. A szegecsek helyén két állatfej van. Valószínűleg telepről került be szórványként a szegedi múzeumba.³⁷

Az alábbiakban néhány olyan leletet mutatunk be, amelyek a formai hasonlóságok alapján kapcsolatba hozhatók a fenti típusal.

Elsőként a szobi temető csüngős veretét említhetjük. (II. tábla 9.) Az öntött bronz veret felületén olyan tagolt dísz van, amely nagyban emlékeztet a karéjos veretekre.³⁸ Egy másik csoportba sorolhatók azok az övforgók, amelyeket ugyan karéjos

²⁹ Legutóbb Fülöp Gyula 1978. 94.

³⁰ Reizner János 1899. 183.

³¹ Pulszky Ferenc 1881-2. 151.

³² Csallány Dezső 1956 47.

³³ Köszönöm Vörös Gabriellának, hogy a szentesi múzeumban őrzött anyagot felhasználhatam a dolgozatom elkészítésénél.

³⁴ Szentes KJM. közöletlen

³⁵ Csallány Dezső 1956. a 197. és 1965. b. 47. II. tábla

³⁶ Török Gyula 1975. 334. 327. Fig. 4.

³⁷ Szeged, Móra Ferenc Múzeum ltsz.: 87. 3. 1. Köszönöm Kürti Bélának, hogy a dolgozatomhoz felhasználhattam a tárgyat.

³⁸ Fülöp Gyula 1978. 96. o.

veretekkel soha nem találtak egy sírban, de azonos temetőben már több alkalommal fordultak elő együtt. Ezek az övforgók véleményünk szerint karéjos felépítésükkel a fenti csoportba sorolhatók. A karéjos vereteket tartalmazó temetők közül az alábbiakban találtak ilyen övforgókat: Jánoshida,³⁹ Szentes-Nagyhegy,⁴⁰ Dunacséb.⁴¹ Ezen kívül az alábbi temetőkben voltak még: Komárom,⁴² (II. tábla 12.) Nemesvölgy,⁴³ Kaposvár,⁴⁴ Vojka,⁴⁵ Homokmégy-Halom,⁴⁶ és Zimony.⁴⁷

A karéjos szíjvégeket felületük díszítettsége alapján az alábbi csoportokba sorolhatjuk.

1.) Poncolt háttérű, vésett virágmintás: Átokháza, Szeged-Öthalom, Kővágószőlős, Kisköre, Visznek, Jánoshida, Kereki 54. sír, Szentes-Nagyhegy 220. sír, Zsombó, ismeretlen lelőhely (Szeged).

2.) A tok rész díszített, a felület más részei díszítetlenek: Kereki 10. sír, Dunacséb, ismeretlen lelőhely (Szentes – múzeum).

3.) Az egész felület díszítetlen: Szentes-Felsőcsordajárás, Szentes-Nagyhegy 126. sír, Perse, Alsógellér, Keszthely, ismeretlen lelőhely (Szeged – múzeum).

4.) Azok a veretek, amelyek más stílusú szíjvégekkel fordultak elő: Szentes-Nagyhegy 110. sír, Moravica 183., 186. sír.

5.) Végül az ötödik csoportba azokat a leleteket soroltam, amelyek felépítésük elvben megegyeznek a fentiekkel, mégis olyan egyéni jegyekkel rendelkeznek, amelyek külön csoportot igényelnek: Karos, Érsekújvár.

A karéjos veretek a következő lelettípusokkal fordultak elő: (VII. tábla) vésett-poncolt díszes kerek veretek (12), ugyanilyen technikájú csüngős veretek (5), indás szíjvég (5), pikkelydíszes veretek (4) és egy-egy griffes és áttört liliomos szíjvég, áttört és növénymintás veretek (1. táblázat). Az a tény, hogy a szíjvégeken és a kísérő leleteken is a leggyakoribb díszítési technika a poncolt háttérű vésés, közelebb visz minket a kronológiai helyzet pontosabb meghatározásához.

Időrendi kérdések

A karéjos vereteket tartalmazó temetők a kutatók szerint a 8. század közepétől a 9. század első harmadáig voltak használatban. Ezt a viszonylag tág időszakot tovább lehet pontosítani. Egyrészt a stílustörténeti elemzések szerint a vésett-poncolt technika a 8. század végétől vált dominánssá a Kárpát-medence fémművességében. Ugyanakkor ez a technikai alap a nagyszentmiklósi körrel is kapcsolatba hozza a karéjos

³⁹ Erdélyi István 1958. XLI. 1.

⁴⁰ Közöletlen anyag a szentesi múzeumban, ltsz.: 55. 22. 196.

⁴¹ Radovan Bunardžić 1980. Taf. XV. 3.

⁴² Alexander Trugly 1987. 266. 315. Taf. XVI. 16.

⁴³ Hampel József 105. III. Tafel 108. 17.

⁴⁴ Bárdos Edit 1978. 36. abb. 8.

⁴⁵ Arnulf Kollautz 1968. 135.

⁴⁶ Garam Éva 1975. 24. Fig. 12.

⁴⁷ Dusan Mrkobrad 1980. XXXVI. 15.

veretek körét. Az avar fémművesség legkésőbbi fázisára utalhat az is, hogy az egyik kerek szíjvégen megjelenik az ónozás is, amely a hagyományos felfogások szerint is a késő avar fémművesség legvégén válik általánossá. Most nézzük, milyen kronológiai következtetésekre ad lehetőséget a leletanyag párhuzamainak vizsgálata. A karéjos vereteket tartalmazó lelőhelyeken van néhány olyan lelettípus, amely meglehetősen jól illeszkedik más temetők leletanyagához. Közülük a következőket érdemes kiemelni.

– Pikkelymintás lószerszámveretek: Kaposvár⁴⁸, Hortobágy-Árkus⁴⁹, Komárom⁵⁰, Vojka⁵¹, Zsitvató⁵²

– Öntött falerák: Komárom⁵³, Dunacséb⁵⁴, Dévényújfalú⁵⁵, Zalakomár⁵⁶, Vörs⁵⁷

– Négy kördíszes lószerszámveretek: Komárom⁵⁸, Dunacséb⁵⁹, Cseklisz⁶⁰, Kenyhec, Palánka, Tiszafüred⁶¹

– Az egybeöntött merev csüngőjű veretek: Komárom⁶², Blatnica, Ada, Hortobágy-Árkus⁶³

– Öntött veretek, visszafelé néző állatábrázolással: Dunacséb⁶⁴, Jánoshida⁶⁵, Halimba⁶⁶, Komárom⁶⁷

– Három gömbtagú szíjelosztók: Kővágószőlős⁶⁸, Komárom⁶⁹

– Négykaréjos kerekosztású lószerszámveretek: Dunacséb⁷⁰, Kaposvár, Palánka, Hortobágy-Árkus, Tiszafüred⁷¹, Alsógellér⁷² Ezen lelethorizont kronológiáját meglehetősen jól ismerjük. Kora a 8. sz. végére, a 9. sz. első évtizedeire tehető.

⁴⁸ Garam Éva 1981. 44.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Alexander Trugly 1987. Taf. II. XV. XXX.

⁵¹ Dusan Mrkobrad 1980. CXX. II. 15.

⁵² Budinsky – Kricka 1956. XIX. 16-19. XXXI. 24-32.

⁵³ Alexander Trugly 1987. Taf. XX.

⁵⁴ Radovan Bunardžić 1985. Cat. 393.

⁵⁵ Jan Eisner 1952. 60. obr.

⁵⁶ Szőke Béla Miklós – Vándor László 1982. 3. 73.

⁵⁷ Müller Róbert 1990. ABB. 14.

⁵⁸ Alexander Trugly 1987. Taf. XXII. XXIX.

⁵⁹ Radovan Bunardžić 1985. Cat. 207-14.

⁶⁰ Ludmilla Kraskovska 1962. 437.

⁶¹ Garam Éva 1981. 47-8., 40.

⁶² Alexander Trugly 1987. Taf. XXVII. XVIII

⁶³ Garam Éva 1981. 44.

⁶⁴ Radovan Bunardžić 1985. Cat. 300. 302. 243.

⁶⁵ Erdélyi István 1958. XXXVIII. 3.

⁶⁶ Török Gyula 1966. 74.

⁶⁷ Trugly Sándor 1990. 13.

⁶⁸ Nagy Erzsébet 1982. Taf. 4.

⁶⁹ Alexander Trugly 1987. Taf. II. XVIII.

⁷⁰ Radovan Bunardžić 1985. Cat. 364-74. 406-17.

⁷¹ Garam Éva 1981. 44.

⁷² Anton Točik 1968. LXXXVI. 12-19.

Ezt a kronológiai helyzetet erősíti az a tény is, hogy a komáromi, a nemesvölgyi, az alsógelléri, a dunacsébi és a moravicai⁷³ temetők az állatfej alakú lószerszámveretek és az állatfejben végződő szíjvégek alapján egy lelethorizonthoz, a bőcsi lelet köréhez tartoznak. Ennek korát Garam Éva a 9. századra teszi.⁷⁴

Természetesen ezen időrendi meghatározásnak lehetnek bizonytalan pontjai és vele szemben megfogalmazhatók ellenvetések is. Ez két dologból fakadhat. Egyrészt abból, hogy bizonyos történeti kérdések erősen hatnak a régészeti kormeghatározásokra. Másrészt a késő avar kor legutolsó fázisában csak nehezen lehet időrendi különbségeket tenni az egyes lelettípusok között.

A relatív kronológia tisztázása után az abszolút időrend meghatározása nem minden esetben egyértelmű. Nehezen határozható meg mi az, ami biztosan eltűnt az avar emlékanyagból a 8. század végén és mi az, amelynek a 9. századi meglétét akárcsak feltételezhetjük is.

Sajátos helyzeténél fogva a karosi szíjvég kérdésével külön kell foglalkozni. A honfoglaló sírban talált szíjvég felépítésében a késő avar karéjos szíjvégekre hasonlít, azonban a technikája és a stílusa alapján jól illeszkedik egyéb honfoglaláskori leleteinkhez. Ez a kettősség a probléma megoldásában is kétféle magyarázatra ad lehetőséget. Az egyiket Csallány Dezső korábban ismertetett feltevése képviseli. Eszerint a különleges lelet egyértelműen bizonyítja, hogy az avar népesség egy része megélte a magyar honfoglalást. Természetesen ennek lehetőségét nem lehet teljes bizonyossággal kizárni, annál is inkább, mert úgy tűnik, nő azoknak a régészeti adatoknak a száma, amelyek ezt megerősíthetik. Elég itt talán néhány olyan lelőhelyre utalni, amelyek a jelenségeik révén felvethetik a két népesség közti kapcsolat – egyelőre még tisztázatlan – kérdését is. Noha ezek a jelenségek nem feltétlenül kell, hogy közvetlen kapcsolatra utaljanak: Halimba⁷⁵, Szarvas-Kákapusztá⁷⁶, Szabadkígyós⁷⁷, Ibrány⁷⁸, Prša⁷⁹, Hencida, Marosgombás, Újfehértó⁸⁰ és Szegvár⁸¹.

Mindezek ellenére nem lehet kizárni a másik magyarázatot sem, mely szerint a két kultúra között valamilyen közös kelet-európai eredet teremthet kapcsolatot. Ez azonban jelenlegi ismereteink szerint nem bizonyítható. Mint ahogyan nem bizonyítható Csallány Dezső feltevése sem, tudniillik, hogy a karéjos vereteket tartalmazó temetők teljes egészében ahhoz a népességhez köthetők, amely megérte a magyarok honfoglalását.

A feladat természetesen nem az, hogy e típus vizsgálata kapcsán bebizonyítsuk a 9. század végén élő avarság létét. Ennél sokkal egyszerűbben vetődik fel a probléma:

⁷³ Stara Moravica 63. sír. Az állatfej alakú szíjvégen kívül, maszkos gombocska és áttört kör csüngő volt a sírban. Köszönöm Ricz Péternek, hogy a közöletlen anyagot megnézhettem a szabadkai múzeumban.

⁷⁴ Garam Éva 1981. 49.

⁷⁵ Török Gyula 1966.

⁷⁶ Szabó János Győző 1964-5. 61-73.

⁷⁷ Bálint Csanád 1971. 60.

⁷⁸ Köszönöm Istvánovits Eszternek a szíves szóbeli közlését.

⁷⁹ Anton Točik 1963.

⁸⁰ Csallány Dezső 1956 b.

⁸¹ Köszönöm Lőrinczy Gábornak a szíves szóbeli közlését.

bizonyítható-e régészeti adatokkal az, hogy az avarság egy része túlélte mind Nagy Károly, mind pedig Krum bolgár kán hadjáratait.

Amennyiben a fentebb ismertetett időrendi párhuzamok elfogadhatók, úgy nagyon biztosnak tűnik az, hogy a kérdésre igennel felelhetünk, s hogy a karéjos veretek használatának ideje a 9. század első harmadára is átnyúlik. Ezért úgy vélem, hogy többek között a bőcsi körrel egyetemben azt a késő avar népességet reprezentálja, amely a 9. század első felében a Kárpát-medencében élt.

A karéjos veretek területi elhelyezkedése (VI. tábla)

Ha térképre vetítjük a karéjos veretek lelőhelyeit, a következőket állapíthatjuk meg: jelen ismereteink szerint a Kárpát-medence területén a karéjos veretek 19 lelőhelyről kerültek elő, összesen 21 sírból.

Ezek területi megoszlása a következő: 3 a Dunántúlon, 2 Dél-Szlovákiában, 1 a Felvidéken, 2 a Vajdaságban, 11 pedig az Alföldön található. Természetesen az alföldi és a vajdasági leletek sem geográfiailag, sem pedig történetileg nem választhatók el egymástól. Ez pedig még jobban hangsúlyozza az alföldi leletek számbeli fölényét. Az a tény, hogy az Alföldön belül is elsősorban Szeged és Szentes környékén sűrűsödnek a lelőhelyek, arra enged következtetni, hogy itt egy helyi műhely meglétével kell számolnunk. Különösen erősíti ezt a feltevést az, hogy az a 6 lelőhely, amely a Tisza-Zagyva vonalától nyugatra fekszik, olyan szíjvégekkel rendelkezik, amelyek minőségükben eltérnek az alföldiektől. Hiszen Persében csak 3 kisszíjvéget találtak, az érsekújvári darab vélhetően egy későbbi változata az eredeti formának, míg a kerekidombok kidolgozása sokkal elnagyoltabb a finoman megmunkált alföldi leletekkel szemben. Mindezek arra engednek következtetni, hogy ezek a darabok az alföldi minta hatására készültek a dunántúli és szlovákiai területek ötvösműhelyeiben.

Érdekes, hogy a moravicai lelőhelyen három sírból is ismerünk karéjos veretet. Ez a lelőhely összekötő kapocs lehetett a déli, dunacsébi népesség felé. Bár magából a Vajdaságból meglehetősen kevés késő avar temetőt ismerünk, mégis, a szokoláci temető az egyik legjobb párhuzama⁸² a dunacsébi anyagnak és a Feketicsen feltárt temető is jól illeszkedik a Dél-Alföld 8. század végi – 9. század eleji képébe.⁸³

A Szentes-Nagyhegyen lévő két temetőben is három sírból ismerjük ezt a típust. Bár Csallány Gábor két külön szőlőként jelöli a lelőhelyeket, a megmaradt vázlatos térképei alapján feltehető, hogy ezek valójában egy temetőt képeznek.⁸⁴

Visszatérve még az elterjedési térképhez két dolgot érdemes hangsúlyozni. Az egyik az, hogy a Duna mentén keletre és nyugatra 100-150 km-es sávban nem találtak karéjos vereteket. Hasonló megállapításra juthatunk, ha a 9. századra keltezhető lele-

⁸² Ezúton mondok köszönetet Ricz Péternek a szíves szóbeli közlésért.

⁸³ Köszönöm Ricz Péternek, hogy a szabadkai múzeumban őrzött, közöletlen anyagot megtekinthetem, és dolgozatomban felhasználhattam.

⁸⁴ Csallány Gábor térképvázlatai alapján úgy tűnik, hogy a Szentes – nagyhegyi temetők egymáshoz közel (100 m körül) fekszenek. Szentes, Koszta József Múzeum, Adattár 309-85., 310-85.

tek elterjedését vizsgáljuk.⁸⁵ A másik hangsúlyozandó a bőcsi kör elterjedése. Azt már az időrendi kérdésnél megállapíthattuk, hogy a két leletkör között kronológiai azonosság mutatható ki. A térképeket vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy míg a bőcsi kör elsősorban a Kisalföldön sűrűsödik, addig a karéjos veretek az Alföldön dominálnak. A két csoport területileg jól kiegészíti egymást. Ez két olyan viszonylag egységes avar népességre utalhat, amelyek területileg elkülönülnek ugyan egymástól, de a fémművességi technikában és stílusban felfedezhetőek a kapcsolatok. Történetileg ez csakis arra a korra tehető, amikor a VIII. század végén a frank hadjáratok, és az ezeket követő belső hatalmi harcok megbontották az Avar Birodalom addigi egységét.

Összegzés

A karéjos veretek kora a 8. század végére és 9. század első harmadára tehető, méghozzá olyan fémművességi központhoz kötve, amely az Alföld déli részén vált dominánssá. Ez történeti szempontból arra utalhat, hogy az avar lakosság nemcsak a bizonytalan kimenetelű frank háborúkat élte túl, hanem a bolgár hadjáratok sem pusztították ki az alföldi avarokat. Ez pedig a régészet számára azt hangsúlyozhatja, hogy a késő avar kor után szükséges számolni egy késő utáni avar korral, az avar továbbéléssel is.

IRODALOM

Bálint Csanád

1971 X. századi temető a szabadkígyósi-pálligeti táblában BMMK 1.1971 49-86. o.

Bárdos Edit

1978 Avar temető Kaposvár határában SMK. 3. 1978. 13-65.

Budinsky - Kricka, Vojtech

1956 Pohrebisko z neskorej doby avarskej v Zitavskej Toni na slovensku, SIA IV.-1.1956. 5-131.

Bunardžić, Radovan

1980 Menore iz Čelarevo, Beograd 1980.

Bunardžić, Radovan

1985 Čelarevo. Risultati delle ricerche nelle necropoli dell'alto medioevo. Roma 1985.

Čilinska, Zlata

1966 Slawisch-Awarisches Gräberfeld in Nové Zámky, Bratislava. 1966.

Csallány Dezső

1956a Archeologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Schrifttum und Fundorte, Budapest, 1956.

1956b. A X. századi avar továbbélés problémája, SZSZSZ 1956/1. 39-49.

1957 Az Átokháza-bilisicsi avarkori sírleletek, MFMÉ 1957. 109-132.

Csallány Gábor

1933-4 Avar és magyar leletek a szentesi múzeumban. Dolgozatok IX-X. 1933-34. 221-250.

⁸⁵ Szentpéteri József 1989. 121. 1. térkép

- Dókus Gyula*
1900 Árpádkori sírleletek Zemplén vármegyében, AÉ. 1900 39-61.
- Eisner, Jan*
1952 Devinska Nova Ves, Bratislava 1952.
- Erdélyi István*
1958 A jánoshidai avar temető, RF. II-I. Bp. 1958.
- Fettich Nándor*
1937 A honfoglaló magyarság fémművészete, Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn. AH. XXI. Bp. 1937.
1963 Symbolischer Gürtel aus der Awarenzeit (Fund von Bilisics) MFMÉ 1963 61-89.
- Fülöp Gyula*
1978 La survivance des Avars au IXe siècle, AR. XVI. 1978. 87-97.
- Garam Éva*
1979 Das Avarzeitliche Gräberfeld von Kisköre, Bp. 1979
1981 A bőcsi későavar lelet és köre, AÉ. 108. 1981. 34-51.
1975 The Homokmégy-Halom Cemetery, in: É. Garam – I. Kovrig – J. Gy. Szabó – Gy. Török: Avar finds in the Hungarian National Museum, Bp. 1975. 11-48- o.
- Hampel József*
1905 Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, Braunschweig 1905.
- Kollautz, Arnulf*
1968 Die Ausbreitung der Awaren auf der Balkanhalbinsel und die Kriegszüge Gegen die Byzantiner. Studijné Zvesti 16.1968. Nitra. 135-163.
- Kraskovska, Ludmilla*
1962 Pohrebisko v Bernalokove, SIA X-2. 1962. 425-476.
- Mrkobrad, Dusan*
1980 Arheoloski nalazi seobe naroda u Jugoslaviji, Archeologia Jugoslavica, Beograd 1980.
- Müller Róbert*
1990 Der Häuptling von Gyenes. Avarzeit in der Umgebung von Keszthely, Keszthely 1990.
- Nagy Erzsébet*
1982 Újabb késő-avarkori temetők Baranya megyében, JPMÉ XXVII. (1982). Pécs 1983. 125-141.
- Pulszky Ferenc*
1881 A rekeszes ötvösség, AÉ. 1881-2. 146-158.
- Reizner János*
1899 Közlemények a szegedi városi múzeumból, AÉ XIX. 1899. 183-190.
- Sági Károly*
1961 Die zweite altchristliche Basilika von Fenékpuszta, Acta Antiqua Bp. 1961. IX.
- Szentpéteri József*
1989 O pozdnyeavarskih i rannebolgarszkih szvjazjah, in: Problémi na prabalgarszkata istorija i kultura, Szofia 1989. 117-128.
- Szőke Béla Miklós – Vándor László*
1982 8-9. századi birituális temető Zalakomár határában. Eint britualischen Gräberfeld aus dem 8-9. Jahrhundert von Zalakomár. Zalai Gyűjtemény 18.1982-3. 69-97.
- Szabó János Győző*
1964-5 Das weiterleben des Spätawarentums auf dem Alföld im X. Jahrhundert, MFMÉ 1964-5/2. 61-73.
- Točík, Anton*
1963 Pohrebisko a sidlisko z doby avarskej rise v Prši SIA XI-1 1963. 121-198.
1968 Slawisch-Awarishes Gräberfeld in Holiare. Archeologica Slovaca Catalogi I. bratislava 1968.

Török Gyula

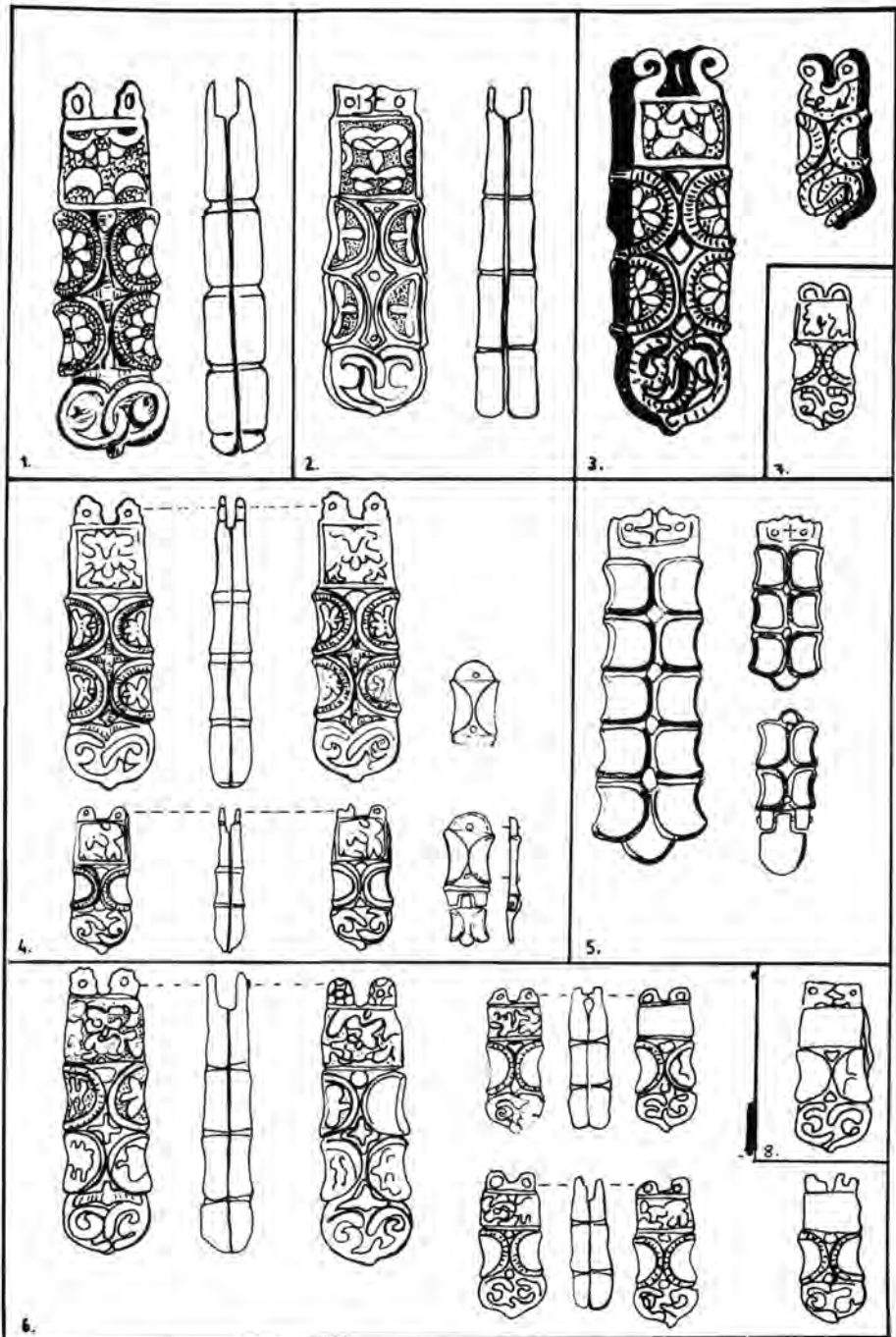
1966 Újabb régészeti feltárások Halimbán, VMMK 5/1966. 69-80.

1975 The Visznek Cemetery in: É. Garam – I. Kovrig – J. Gy. Szabó – Gy. Török: Avar finds in the Hungarian National Museum Bp. 1975. 321-345.

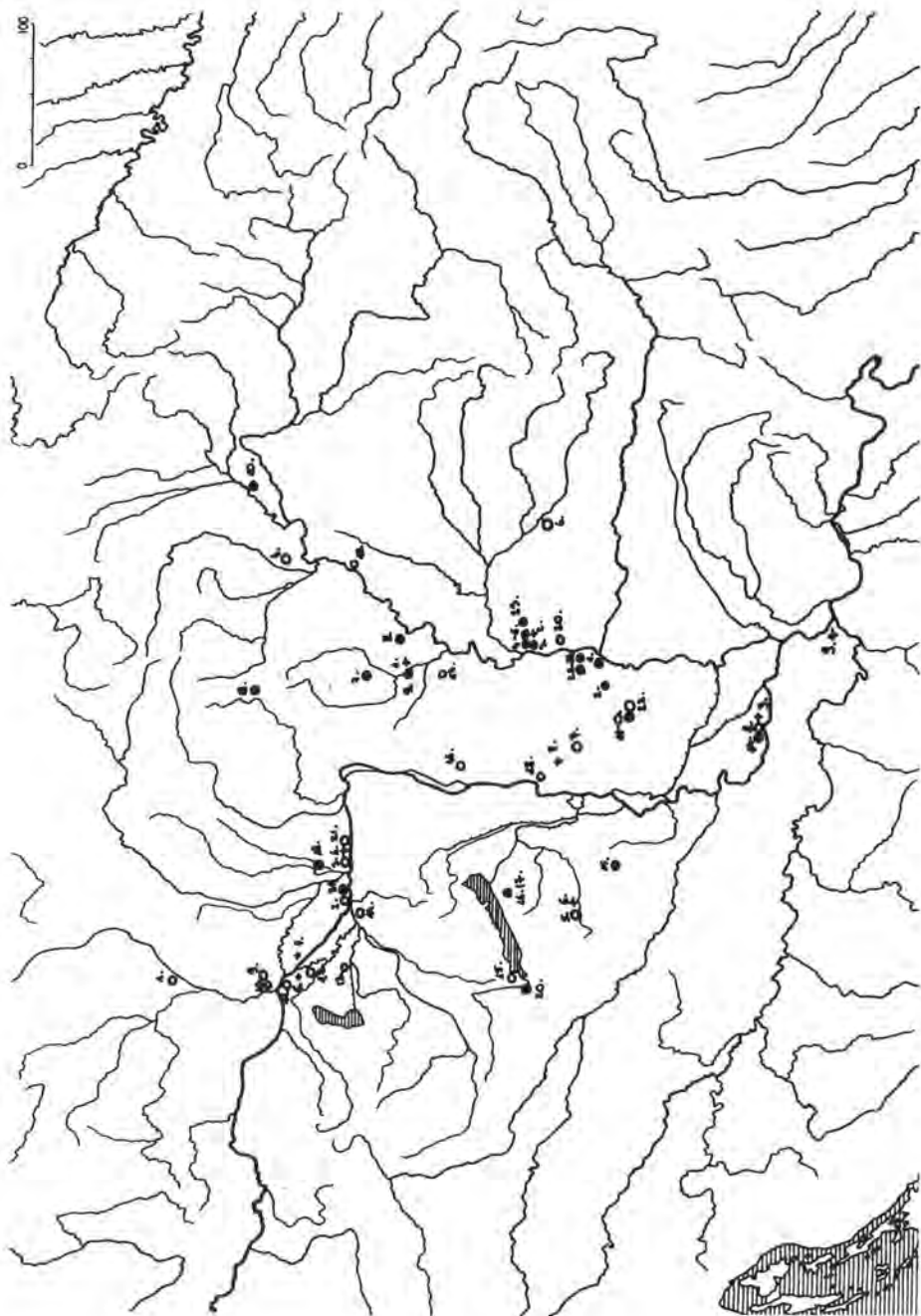
Trugly, Alexander

1987 Gräberfelder aus der zeit Awarischen Reiche bei der Schiffswerft in Komárno, SIA XXXV-2. 1987.

1990 Avarské nalezky v Komarne. Avar leletek Komáromban. Komárno 1990.

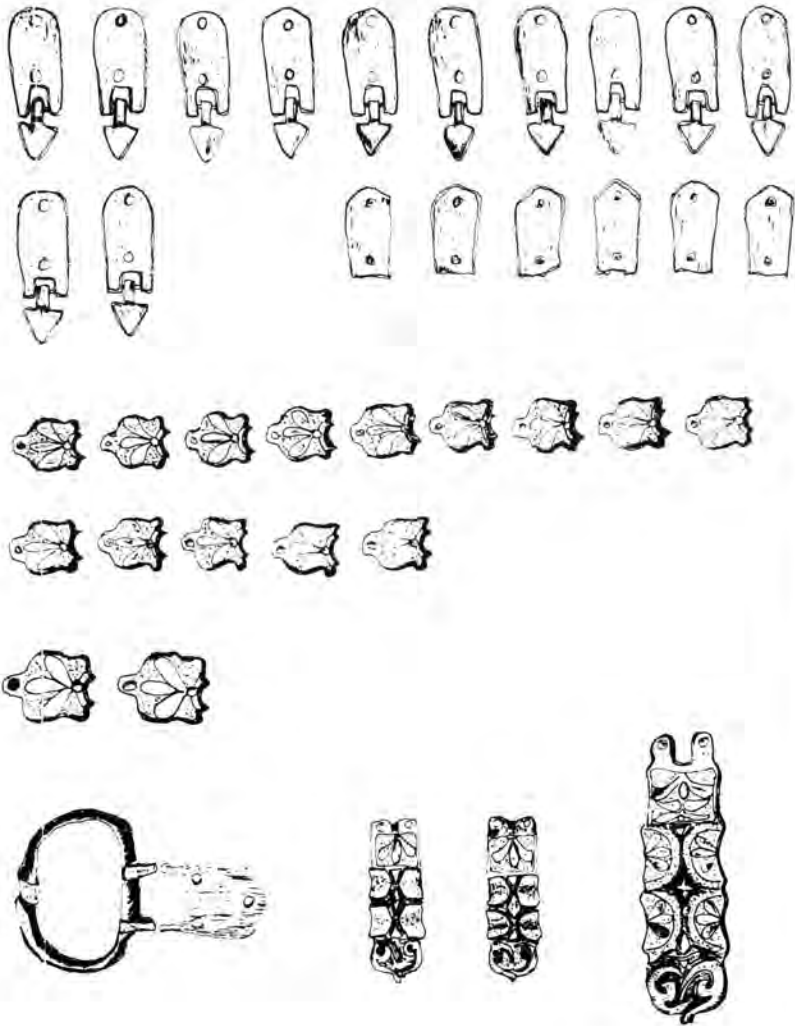
I. tábla

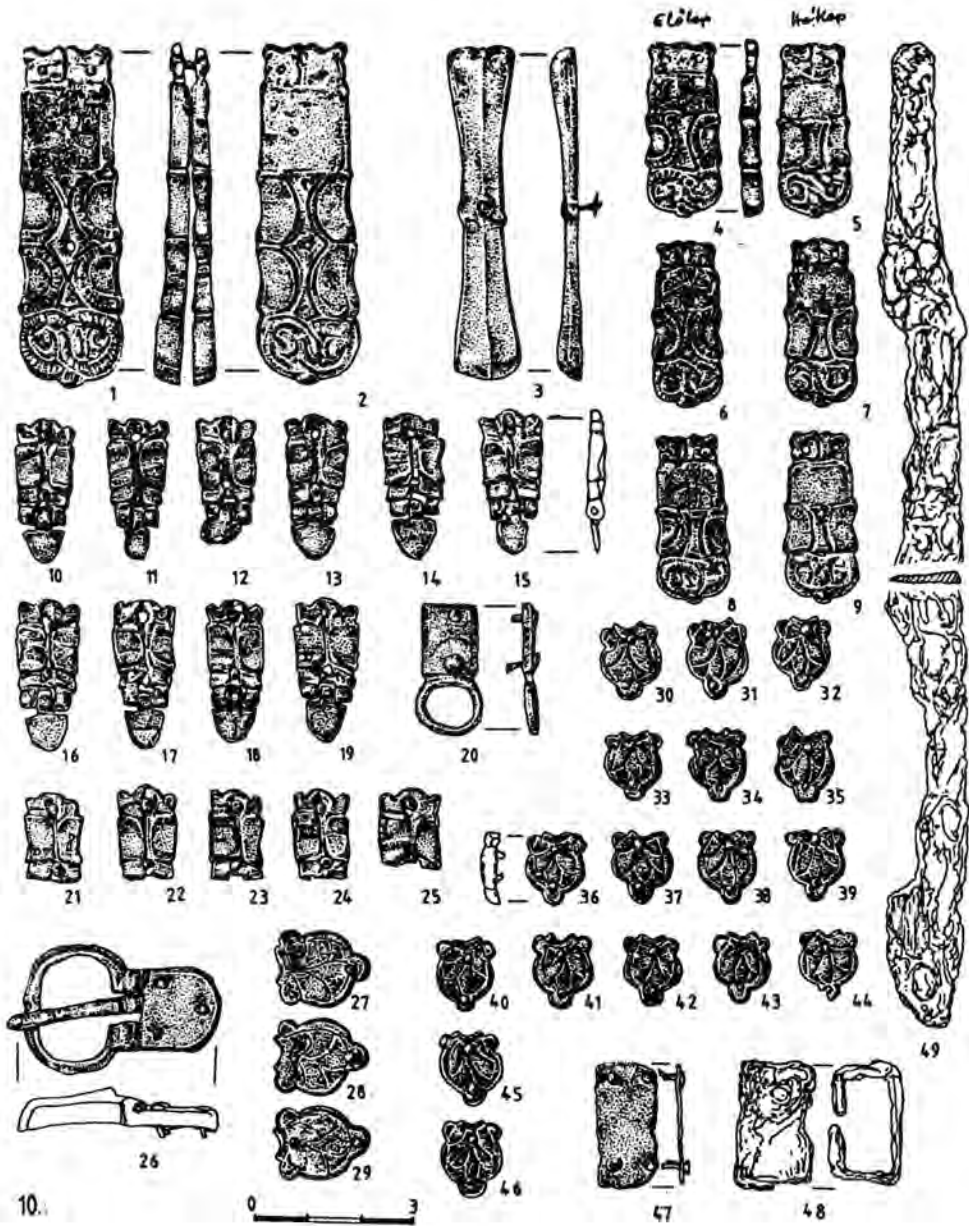
II. tábla

MO/83

Gr. 154

III. tábla

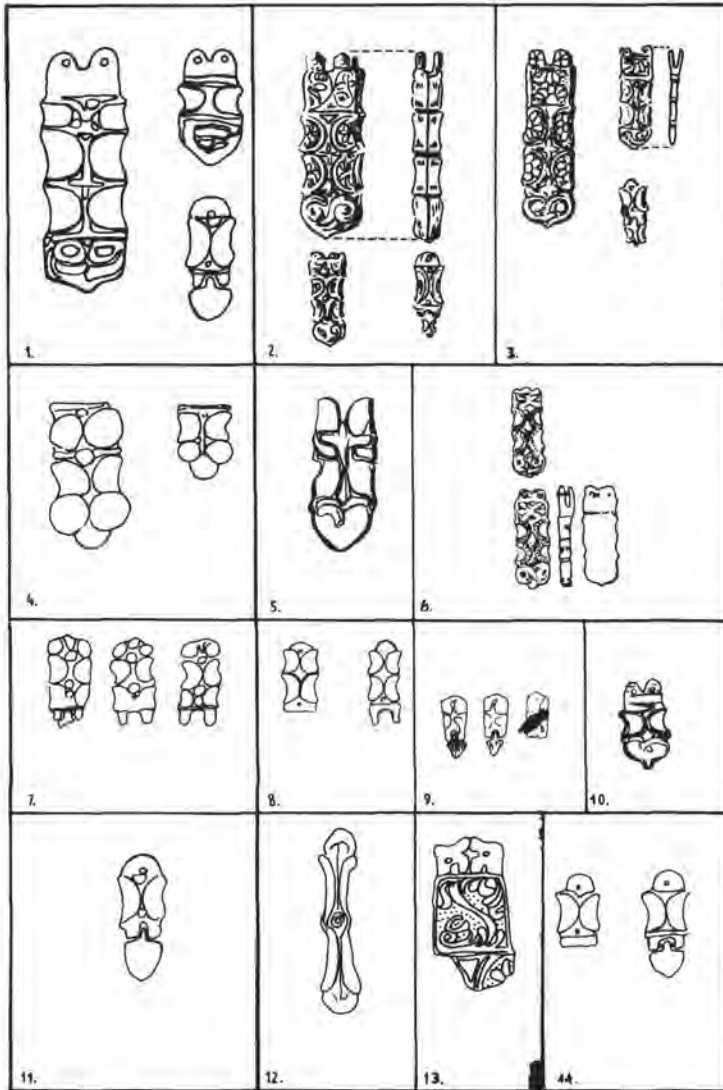

IV. tábla

KEREKI-HOMOKBÁNYA 54.sír 1987.VIII.24. M.F.

V. tábla

1. térkép A karéjos veretek lelőhelyei: ● 1. Szeged-Óthalom 2. Ásotthalom-Átokháza-Bilisics 3. Szentes-Felsőcsordajárás 4.5.6. Szentes-Nagyhegy 7. Visznek 8. Kisköre 9. Jánoshida 10. Karos 11.12.13. Moravica (Stara Moravica) 14. Dunacséb (Čelarevo) 15. Kővágószőlős 16.17. Kereki 18. Érsekújvár (Nové Zámky) 19. Perse (Prša) 20. Keszthely-Fenekpuszta 21. Alsógellér (Holiare) 22. Zsombó 23. Ismeretlen lelőhely (Szentes - múzeum) 24. Ismeretlen lelőhely (Szeged - múzeum)

A karéjos övforgók lelőhelyei: + 1. Jánoshida 2. Szentes-Nagyhegy 3. Dunacséb (Čelarevo) 4. Komárom (Komárno) 5. Nemesvölgy (Edelstal) 6. Kaposvár 7. Vojka 8. Homokmégy-Halom

A böcsi kör lelőhelyei (Garam Éva nyomán): ○ 1. Mikulcice 2. Alsógellér (Holiare) 3. Zsitvatő (Zitavská Ton) 4. Bőcs 5. Kaposvár 6. Békés 7. Kiskunhalas 8. Dunacséb (Čelarevo) 9. Csataj (Cataj) 10. Dévényújfaló (Devínska Nova Ves) 11. Nemesvölgy (Edelstal) 12. Csuny (Cunovo) 13. Mosonszentjános 14. Győr 15. Keszthely 16. Peszéradacs 17. Adony 18. Ordas 19. Tiszafüred 20. Mindszent 21. Komárom (Komárno) 22. Moravica (Stara Moravica)

BEMERKUNGEN ZUR GESCHICHTE DES ALFÖLD IM 9. JAHRHUNDERT (Spätawarenzeitliche Schuppenförmige Gürtelbeschläge)

Szalontai Csaba

Meine Arbeit befaßt sich mit einem interessanten Element der spätawarischen Metallkunst, mit den sog. schuppenförmigen Riemenzungen und Beschlägen. Bei dem aktuellen Stand der Forschung ist dieser Typ von 18 Fundorten, aus 20 Gräbern bekannt. Das im Vergleich zu den übrigen spätawarischen Beschlagtypen bescheidene Vorkommen macht diese Beschläge schon in sich selbst interessant. 14 Fundstellen befinden sich auf dem Alföld, genauer gesagt die Theiß entlag, der Rest in anderen Regionen Ungarns. Die Beschläge aus diesen 4 Fundstellen weichen auch in ihrer Ausführung von denen aus dem Alföld ab. Ich bin der Meinung, daß diese Erscheinung auf eine auf dem Alföld (Körös-Maros-Theiß-Gebiet) zu lokalisierende Werkstatt hinweist. Die Begleitfunde schließen sich an das Fundgut aus anderen Teilen des Karpatenbeckens ohne weiteres an. Ihre Verbreitung ergänzt die sich in erster Linie in Westungarn konzentrierenden Fundstellen des Kreises von Böcs. Diese beiden Fundkreise stehen nicht nur in geographischem Sinn, sondern auch wegen ihrem ähnlichen Stil in Verbindung. Diese Beziehung hilft auch bei der Datierung der schuppenförmigen Beschläge.

Auf Grund dessen würde ich sie zwischen dem Ende des 8. Jahrhunderts und dem Anfang des 9. Jahrhunderts datieren. Die stilhistorische Beziehung der mit, auf punziertem Hintergrund eingravierten Palmetten verzierten Beschlägen mit dem Kreis von Nagyszentmiklos ist eindeutig.

Die schuppenförmigen Beschläge haben auch zu den Denkmälern der Landnahmezeit Verbindung, weil aus dem Grab 1 des landnahmezeitlichen Gräberfeldes von Karos eine ähnliche Riemenzunge bekannt ist. Auf Grund dieses Befundes wurde dieser Typ von Csallány Dezső ab Ende des 9. Jahrhunderts, vorwiegend aber in das 10. Jahrhundert datiert. Auch wenn diese Annahme über die bis zur ungarischen Landnahme weiterlebenden Awaren sich nicht beweisen läßt, glaube ich, daß ein Teil der schuppenförmigen Beschläge wahrscheinlich der späten (oder postspäten) awarischen Bevölkerung zugesprochen werden kann. Sie überlebte die fränkischen und bulgarischen Feldzüge und lebte, zwar nicht mehr unter organisiertem Rahmen, in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts in einigen Regionen des Karpatenbeckens, so auch auf die sich der Theiß entlag erstreckenden Gebieten des Alföld.

Темой работы является интересный элемент позднеаварского ювелирного дела: ременные бляхи и наконечники с так называемым лопастным орнаментом. В данный момент этот тип известен с 18 памятников, из 20 погребений. Это небольшое - по сравнению с остальными наборами позднеаварской эпохи - число находок уже само по себе представляет интерес. 14 памятников найдены на Венгерской низменности (Алфёльд), точнее в долине Тисы, а с других территорий известно всего 4 памятника. Последние находки отличаются по технике исполнения предметов, найденных на Венгерской низменности. Я считаю, что это обстоятельство указывает на ювелирную мастерскую, находившуюся на Венгерской низменности (на территории между реками Кёрёш, Марош, Тиса). В то же время сопровождавшие их находки хорошо подключаются к материалам других ареалов Карпатского бассейна. Их ареал распространения хорошо дополняют памятники, сконцентрированные в первую очередь в Задунавье, круга Бёч. Эти два круга связаны не только территориальными отношениями, но и стилистическим родством. Связь между кругом Бёч и кругом блях с лопастным орнаментом помогают определить хронологию последних.

На основании сказанного я считаю, что их можно датировать концом 8 - началом 9 века. Наконечники и другие украшения ремня с резной пальметтой и пуансонным фоном находятся в бесспорной стилистическо-исторической связи с кругом клада из Надьсентмиклоша (Синниколау Маре).

Бляхи с лопастным украшением имеют значение и в эпохе обретения родины венграми, так как схожий экземпляр был найден в погребении могильника Карош, принадлежавшего к этой эпохе. Ранее на этой основе Дежё Чаллань пыталась датировать этот тип самым концом 9-10 вв. Хотя это предположение об аварах, доживших до прихода венгров, недоказуемо, по моему мнению часть блях с лопастным орнаментом может быть отождествлена с теми поздними аварами (или аварами, пережившими позднюю эпоху), которые по всей вероятности пережили болгарские и франкские походы и которых можно найти - хотя и в неорганизованных рамках, отдельными элементами - в некоторых районах Карпатского бассейна, в частности, на берегах Тисы.

A KÁRPÁT-MEDENCE AVAR KORÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÓ EMBERTANI VIZSGÁLATA

FÓTHI ERZSÉBET
(Budapest, TTM Embertani Tár)

Az avar kor embertani leleteinek részletes antropológiai vizsgálata igen fontos a Kárpát-medence népeinek kialakulása, így a magyar etnogenezis szempontjából is. Habár a Dunántúl avar nemességét a frankok megsemmisítették, és nagyon valószínű, hogy a köznépet is megtizedelték, a Duna-Tisza avarságát pedig a bolgárok pusztították, a köznép nagyobb része minden bizonnyal túlélte a történelmi viharokat, utódai megérték a magyar honfoglalást. A „lefejezett”, vezető nemesi rétegétől megfosztott, régi kereskedelmi és kézműves kapcsolatait elveszítő, amúgyis sokféle törzsből álló nép nagyon könnyen és gyorsan beolvadhatott a magyarságba¹. Bóna szerint a korszak történelmi jelentősége az, hogy „Először egyesítette egyetlen nép, egységes politikai hatalom alatt a Dunántúlt, a Duna-Tisza közét, a Tiszántúlt és Erdélyt. Ilyen értelemben az avar honfoglalás a magyar honfoglalás és a magyar állam előzménye.”²

Azért, hogy ezeket a folyamatokat részleteiben is megismerjük, fel kell vázolnunk a vizsgált terület és korszak embertani arculatát is. Az első lépésben azt vizsgáltam, hogy van-e regionális különbség a Kárpát-medence avar kori népességei között. Jelen tanulmány ezzel a kérdéssel foglalkozik.

Habár sok feltárt temetőt ismerünk az avar korszakból, mégis úgy tűnik, hogy igen nagy a korszakkal kapcsolatos történelmi bizonytalanság. Különösen nehéz probléma a regionális különbségek megfigyelése a régészeti leletek alapján. Ezért a vizsgálatot előzetes hipotézisek nélkül tartottam célszerűnek elvégezni.

Anyag és módszer

Az avar kor régészeti jól kutatott korszak. Közel 400 jelentős lelőhely ismeretes a Kárpát-medencében. Ezek nagyobb része kevés vagy rossz megtartású embertani anyagot tartalmaz. A nagyobb, statisztikai szempontból értékelhető szériák jelentős részét antropológiailag is feldolgozták.

A vizsgálatba minél több szériát akartam bevonni. Így kisebb sorozatok is beke-
rültek. Néhány olyan is, amelyet mindössze 5-6 férfi képvisel. Azért tettem ezt az en-

¹ Tomka Péter 1981.

² Bóna István 1984.

gedményt, mert lehetőség szerint a teljes Kárpát-medencei avarság megoszlásáról kívántam képet nyerni. Véleményem szerint nem helyes a merev cezúrák alkalmazása (pl. csak 10-nél nagyobb esetszámú minta bevonása). Egy kis lélekszámú népesség jellemzésére ennél kisebb esetszámú mintát is el kell fogadnunk. Annál is inkább, mert e tudomány jellegéből adódóan nincs módunk az esetszám tetszőleges növelésére. Ha elvetjük a relatíve kis mintákat – amelyek többségben vannak –, akkor lemondunk arról, hogy a régészet társai legyünk a történeti folyamatok rekonstrukciójában.

Az összehasonlító vizsgálatban 47 avar kori temető szerepel – gyakorlatilag az összes jelentős méretű publikált anyag. A szériákat a férfiak kraniológiai méretátlagával jellemeztem. 9 méretet vettem alapul: Martin 1, 8, 9, 17, 45, 48, 51, 52, 54. Az első 6 méretet úgy választottam meg, hogy azok a koponya nagyságát, alakját többirányból globálisan jellemezzék. Az utolsó 3 mérettel az arc finomabb részleteit kívántam leírni. A jellemzők megválasztásánál nem hagyhattam figyelmen kívül azt sem, hogy melyek azok a méretek, amelyek az antropológiai publikációk döntő többségében szerepelnek.

Olyan összehasonlító módszert kerestem, amely alkalmas a paleoantropológiai minták összehasonlítására és csoportosítására. A legtöbb, egyébként kitűnő és a populációbiológiában igen jól bevált statisztikai eljárás nem alkalmazható a történeti antropológiában a relatíve kis minták miatt. A statisztikai módszerek alkalmazhatóságának alapfeltétele, hogy a minta jellemzésére szolgáló változók száma és a minta mérete között legalább négyzetes összefüggés legyen. A minta jellemzését csak sok változóval tudom elvégezni, hiszen általában meglehetősen bonyolult formák, nevezetesen koponyák összehasonlításáról van szó. Az pedig az ilyen vizsgálat jellegéből adódik, hogy sem az esetszám, sem a mintaszám nem növelhető tetszés szerint, mint ahogy az megtehető például egy kémiai kísérletsornál. Ezért arra kell törekednünk, hogy a meglevő adathalmazból, annak alapos vizsgálatával a lehető legtöbb információt nyerjük ki. Erre alkalmas vizsgálati módszer a cluster analízis. A cluster angol szó, csomót, köteget, csoportot jelent. Sokféle cluster analízis van. Az összehasonlító vizsgálatban agglomeratív módszereket alkalmaztam. Ezekben közös vonás, hogy a bemeneti adatokból csoportokat képeznek az egymáshoz hasonló elemekből. A clusterezés célja olyan csoportok képzése, amelyek elemei jobban hasonlítanak egymásra, mint más cluster elemekre. A vizsgálatot IBM kompatibilis személyi számítógépen végeztem el Fóthi E. és Fóth Á. vizsgálati modellje³ szerint, Breiner erre a célra fejlesztett programjával.⁴

Minden c. a. vizsgálatban az egyik legnehezebb probléma a clusterezés érvényességének a meghatározása. Kiinduláskor rendelkezünk egy adathalmazzal, amelyet csoportokra próbálunk bontani anélkül, hogy tudnánk, valóban léteznek-e összetartozó elemek, különálló csoportok. Természetesen van némi ismeretünk a minta megoszlásáról, de az meglehetősen esetleges (más szempontú vizsgálatok, rész minta alapján vont következtetések). Ezért nagyon nehéz eldönteni, hogy a kapott csoportosítás reális-e, az eredményeket milyen mértékben lehet elfogadni.

Jelen tanulmányban két irányból közelítettem meg a kérdést.

³ Fóthi Erzsébet-Fóthi Ákos 1990.

⁴ Breiner László Gábor 1988.

1. Az adattranszformálás, a távolságfogalom és a cluster analízis típusainak kombinálásával sok különböző jellegű vizsgálatot végeztem el. A kialakult clusterek közül csak azokat fogadtam el, amelyeket a vizsgálatok döntő többsége igazolt. Elvettem viszont azokat az eredményeket, mint nem kellőképpen bizonyítottakat, amelyek csak a c. a. vizsgálatok egy részében jelentkeztek. Az adatokat „osztás a szórással”, 0,1 transzformációval, C-transzformációval transzformáltam. A távolságmátrixok kiszámítására euklideszi, Mahalanobis, Pearson és Penrose távolságot, a clusterezésre legközelebbi szomszéd, legtávolabbi szomszéd, Ward és dual sequential módszereket használtam.

2. Olyan kontraszt csoportot kerestem, amely egymáshoz nagyon hasonló elemekből áll, elemei a különböző c. a. vizsgálatokban már viszonylag alacsony távolsági szinten egy tömör csoportba kerülnek. Az ugyanezen szinten egy clusterba került népeségeket tekintettem egymáshoz hasonlóknak.

Eredmények

Az 1. dendogram a 47 Kárpát-medencei avar kori minta legjellemzőbb megoszlását mutatja. A dendogram C-transzformáció, euklideszi távolság és legtávolabbi szomszéd módszer alkalmazásával készült. Ez a dendogram tartalmazza a legtöbb olyan információt, amely több száz különböző „adattranszformáció – távolságfogalom – cluster eljárás” kombináció elvégzése alapján leszűrődött. Hat csoport körvonalazódott a nagyszámú cluster analízis-kombináció alapján (A-F clusterek). A populációk többsége e clusterek valamelyikébe sorolható. Néhány minta viszont nagyon bizonytalanul viselkedik a különböző vizsgálatokban. Ezek hol egyik, hol másik csoporthoz csapódnak. Megvizsgáltam, miképpen alakulnak az eredmények, ha ezeket a bizonytalan, nem karakterisztikus eseteket kiviszem a mintából, s elvégzek újra néhány különböző típusú vizsgálatot (helyhiány miatt csak két eredményt mutatok be: 2-3. dendogram). Az eredmények igen nagy egyezést mutatnak. Megjegyzem, hogy még a Mahalanobis távolság alkalmazásával is a többihez lényegében hasonló eredményt kaptam. Ez azért meglepő kissé, mert a variancia-kovariancia mátrixot csupán az adott minta alapján becsültük, s ez ahhoz kissé kicsi. A Mahalanobis távolságot akkor lehet jó eredménnyel alkalmazni, ha nagy minta alapján becsült variancia-kovariancia mátrixszal rendelkezünk.⁵ Az a tény, hogy az eredmény ennek ellenére a többihez hasonló, azt mutatja, hogy a csoportok markánsan eltérnek egymástól.

A biztonság kedvéért további vizsgálattal ellenőriztem a minta heterogenitását. Nem avar kontroll csoportokból olyan stabil struktúrát állítottam össze, amely a legkülönbözőbb cluster analízisek során is változatlan marad, a benne levő clusterek tehát markáns különbségeket jelentenek. A struktúrát olyan népeségekből állítottam össze, amelyek nem evidensen idegenek az avar koriaktól.

⁵ Van Vark 1984.

Négy ilyen csoportot választottam.

1. Az egyik csoportba Ny-Kazahsztán, az Alsó-Volga-vidék, Ural-vidék és Ukrajna területéről származó i. e. 7-2. századi szauromata-szarmata sorozatok kerültek.

2. A másik csoportba zömében a 6-7. századból való nyugati germán szériákat válogattam.

3. A harmadik csoportba szláv minták kerültek. Hangsúlyozom, hogy a minták datálását, etnikai megítélését nem tartom feladatommak, minden esetben az ásató régész és az antropológiai anyag elsődleges vizsgálatát végző antropológus megállapításaira hagyatkozom.

4. A negyedik csoportba 3 közép-ázsiai, tuvai minta került.

A négy kontroll csoport bevonásával tehát elsősorban viszonyítási alapot keresem az avar kori minta csoportosításához, másodsorban bizonyos homológiák felismerését is reméltem.

A korlátozott terjedelem miatt csupán egy példa bemutatására van lehetőségem. Megvizsgáltam, hogy mi történik, ha a 2. dendrogram A, B, C, D, E and F clustereinek elemeit és a fent leírt stabil struktúra elemeit összekeverem és újra elvégzem a vizsgálatokat (4. dendrogram). A 6 „avar” cluster megőrizte különállását a megváltozott feltételek között is. Az „idegen” környezetben sem olvadtak össze egy közös clusterré, de nem is elegyedtek a stabil struktúra elemeivel. Ilyen eredmények után okkal állíthatjuk, hogy az avar kori minta heterogén és egymástól jelentősen eltérő csoportokból áll.

Összefoglalás

I. Az avarkori minta nagyon heterogén. Kétségtelenül vannak olyan populációk, amelyek jobban hasonlítanak egymásra, mint a minta többi elemére, de az egész minta nem osztható maradék nélkül élesen elkülönülő csoportokra. Minden, többé-kevésbé tömör és állandó populációcsoport körül található olyan népeiségek, amelyek közbülső formaként hol egyik, hol másik csoportba tartozónak látszanak. Van olyan populáció is, amelynek egyetlen homológiája sincs a vizsgált mintában (Tiszavasvári).

II. Tendenciaként igaz, hogy az egymásra jobban hasonlító populációk között regionális kapcsolat is van. 5 olyan csoportot találtam, amelynek elemei mind antropológiai, mind földrajzi értelemben összekapcsolhatók. Ezek a különböző c. a. vizsgálatokban karakterisztikusan elkülönültek egymástól. A hatodik cluster elemei között nincs regionális kapcsolat (1 ábra).

1. *Dunántúli csoport* (A cluster). Valamennyi cluster analízis vizsgálatban kialakult egy lazán összetartozó csoport, amelynek elemei zömében a Dunántúlról valók. A cluster magvát Fészerlak, Keszthely, Környe, Toponár és Solymár alkotja, de ide tartozik a Fészerlakhoz való közeli hasonlóság alapján a Dunától északra található Vért is. A vizsgálatok egy részében az ugyancsak északi Zsélye (Zelovce) is ehhez a csoporthoz kapcsolódik, de mindig csak az összevonások magasabb szintjén, és mindig Vírthez való hasonlósága alapján kerül a clusterbe.

I. táblázat
Az avar kori csoportok méretátlagai és indexei

Martin No.	A (6)*	B (7)	C (5)	D (5)	E (3)	F (5)
1	185,9	182,2	183,1	185,3	183,6	185,7
8	139,2	145,8	143,1	141,6	145,2	145,5
9	97,3	97,5	97,6	97,5	96,9	93,5
17	136,0	130,0	134,5	139,9	129,2	129,3
45	132,2	134,7	133,9	133,5	134,5	138,2
48	68,7	70,6	70,2	71,4	69,3	76,3
51	42,1	39,7	40,6	41,2	41,5	40,5
52	33,0	32,7	35,0	32,6	33,3	34,6
54	25,1	25,6	25,9	25,5	25,6	26,8
8:1	74,9	80,0	78,2	76,4	79,1	78,4
17:1	73,2	71,4	73,5	75,5	70,4	69,6
17:8	97,7	89,2	94,0	98,8	89,0	88,9
9:8	69,9	66,9	68,2	68,9	66,7	64,3
48:45	52,0	52,4	52,4	53,5	51,5	55,2
52:51	78,4	82,4	86,2	79,1	80,2	85,4

* a zárójelben lévő szám a csoport elemszámát jelenti

2. *Duna-Tisza közli csoport* (B cluster). Az egész avar kori minta legmarkánsabb csoportja. A legkülönbözőbb c. a. vizsgálatban karakterisztikusan elkülönül minden más csoporttól. Ide tartozik: Kecel, Tiszavárkony, Üllő I és II Moravica, Adorján-Tanya, Kiskörös-Pohibuj mackó. A csoport elemeit az egymáshoz való közeli hasonlóság tartja össze. Agykoponyájuk rövid és alacsony (brachykran, orthokran, tapeinokran), a homlokuk közepesen széles (metriometop). Az arcuk és a szemüregük közepesen széles (mesen, mesokonch).

3. *Duna-Tisza melléki csoport* (C cluster). Egy laza, de mégis összetartozó csoport, elemei: Fehértó-A, Előszállás, Kékesd, Szentés-Kaján. Távolról hozzájuk kapcsolódik Jánoshida-Tótkérpuszta. Agykoponyájuk közepesen hosszú és közepesen magas (mesokran, orthokran, metriokran). A homlokuk és az arcuk közepesen széles (metriometop, mesen), a szemüregük magas (hypsikonch).

4. *Északi csoport* (D cluster). Zömében a Kárpát-medence északi részén található népességek alkotják. Ide tartozik Érsekújvár (Nové Zámky), Kassa-Zsebes (Kosice-Sebastovce), Holiare, Zwölfaxing és Zsélye (Zelovce). A koponyájuk közepesen hosszú, magas (mesokran, hypsikran, akrokran). A homlokuk és az arcuk közepesen széles (metriometop, mesen), a szemüregük közepesen magas (mesokonch).

5. A Duna-Tisza közén található egy másik, a fent említettnél kisebb elemszámú homológ csoport is, amely Szeged-Kundomból, Sükösd-Ságodból és Alattyán-Tulátból áll (E cluster). Agykoponyájuk közepesen hosszú és alacsony (mesokran, orthokran, tapeinokran). A homlokuk és az arcuk közepesen széles (metriometop, mesen), a szemüregük közepesen magas (mesokonch). Nagyon karakterisztikus ez a csoport azokkal a távolságokkal, amelyekben az „alak” hasonlósága dominál (Penrose, Pearson).

A csoporton belül Szeged-Kundomb és Sükösd-Ságod közeli hasonlósága egyértelmű. Alattján-Tulát esetében bizonyos szarmata kapcsolat is sejthető, elsősorban az euklideszi távolság alapján. Ha az euklideszi távolságot C-transzformációval alkalmazzuk, akkor az eredmény csaknem teljesen fedi a Pearson és a Penrose távolság eredményeit.

6. A mongolid-mongoloid elemeket jelentős mértékben tartalmazó populációk (Leobersdorf, Mosonszentjános, Kunszállás, Madaras, Backa-Topola) csak nagyon laza csoportot alkotnak (F cluster). Az erősen csoportosító cluster eljárásokkal (dual sequential, Ward) is csak a clusterezés végén kerülnek egy csoportba. A legközelebbi szomszéd és a medián módszerek alkalmazásával pedig egyáltalán nem kapcsolódnak sem egymáshoz, sem más népeiséghez. Ez sokkal inkább jelent a többi, mongoloid elemeket nem, vagy csak alig tartalmazó népeiségtől való eltérést, mint egymással való hasonlóságot. Ezeket a szériákat célszerű lenne a mongolid-mongoloid elemek kivonásával frakciókra bontani. Nagyon valószínű, hogy az európid rész minta már jól beilleszkedne valamely meglevő csoportba.

A csoportra jellemző a közepesen hosszú és alacsony agykoponya (mesokran, chamaekran, tapeinokran), relatíve keskeny homlok és arc (stenometop, lepten). A szemüreg magas (hypsikonch).

III. A mintában vannak olyan populációk is, amelyek hovatarozásáról a vizsgálatsorozat elvégzése után sem tudok semmi biztosat mondani. Ilyen pl. Bágyogszovát, Pókaszepetk, Veszprém-Jutas. Ezek azok a szériák, amelyek a különböző clusterezésekkel hol egyik, hol másik csoporthoz csapódnak. Ennek több oka lehet.

a. A szériának nincs valódi analógiája a vizsgált mintában, de nem is tér el karakterisztikusan a többitől. Erre az esetre lehet jó megoldás a vizsgálat kibővítése további összehasonlító csoportok bevonásával.

b. A széria nem reprezentálja jól azt a népeiséget, amelyből származik. Ez a hibalehetőség fennáll akkor is, ha túl kicsi az esetszám – ilyenkor nagy a véletlen szerepe –, de akkor is, ha az esetszám ugyan megfelelő, de a népeiség összetétele időközben változott, és ezt a változást nem vettük figyelembe. Az ilyen esetekben az átlag mögött nincs valós népeiség.

IV. Kontroll csoportok fokozatos bevonásával sikerült néhány avar kori népeiség analógiáját megtalálni. A homogénnek feltételezett, szarmata kultúrájú népeiségek valamennyi c. a. vizsgálatban tömör clusterba csoportosultak. Minden esetben a szarmata clusterbe tartozott az avar kori Ártánd és Backa Petrovo Selo is. Az azonban ebből a vizsgálatból nem dönthető el, hogy ezek az embertanilag a keleti szarmatákhoz, régészetileg a késő avar korba sorolható népeiségek mikor érkeztek a Kárpát-medencébe. A két említett népeiség szarmata eredetét azonban valamennyi c. a. vizsgálat igazolta. Vizsgálataim eredményei megerősítik ÉRY (1983) Ártándra vonatkozó megállapításait. Backa Petrovo Selo-t illetően viszont ÉRY úgy gondolja, hogy ezen népeiségnek volt ugyan szarmata kapcsolata, de az avarokkal való távoli hasonlósága alapján mégis a Duna-Tisza közti avar csoportba sorolja.

V. Vannak a vizsgált mintában olyan 2-3 elemszámú clusterok, amelyek mögött nincs feltétlenül regionális kapcsolat is. Egy ilyen nem nagyon erős, de mégis sejthetően összetartozó csoport Csákberény, Váchartyán és Szebény népességéből áll. Ha az összehasonlításba más régészeti korhoz tartozó népeket is bevonunk, ez a csoport gyakran kapcsolódik a kelet-európai származata clusterhoz Szebénynek a származata mintához való hasonlósága miatt.

VI. A germán kontroll csoport nem bizonyult ennyire egységesnek. Csak az összevonások magasabb szintjén került valamennyi egy clusterba, minden esetben néhány avar kori népezzel együtt. Alaposan megvizsgálva a népezzek kapcsolódási sorrendjét, mindenekelőtt Zwölfaxing, Szekszárd-Palánk és Kiskőrös-Város alatt esetében gondolok germán rokonsági kapcsolatra.

VII. Érdekes és jellemző, hogy amíg a c. a. vizsgálatot csak az avar kori anyagon végeztem, addig Ártánd és Backa Petrovo Selo kapcsolódása a többi populációhoz nagyon bizonytalan volt. Ez a jelenség mutatja a többi hasonlóan viselkedő népezz vizsgálatának egy lehetséges útját: további kontroll csoportok fokozatos bevonásával eredetük, hovatartozásuk tisztázódhat. Annak, hogy egyes népezzek a különböző c. a. vizsgálatokban hol egyik, hol másik csoporthoz kerülnek, természetesen lehet ezenkívül más oka is. Feltételezhető, hogy a méretátlagok nem minden esetben jellemzik jól a népezzeket. Előfordulhat, hogy az átlag mögött nincs reális népezz. A temetők belső szerkezetének kutatása a paleantropológiai gyakorlat nagyon elhanyagolt területe. A további kutatások során elkerülhetetlen, hogy az összehasonlításba bevont valamennyi népezzet megvizsgáljuk ebből a szempontból is.

Az összehasonlító vizsgálatban szereplő népezzek listája

A Kárpát-medence avar kori népezzei

1. Adorján-Országút, 6-7. sz.⁶ 2. Adorján-Tanya, 6-7. sz.⁷ 3. Alattyán-Tulát, 6-8. sz.⁸ 4. Ártánd, 8-9. sz.⁹ 5. Backa Petrovo Selo, 6-7. sz.¹⁰ 6. Backa Topola, 6-8. sz.¹¹ 7. Bágyogszovát, 6-8. sz.¹² 8. Csákberény, 6-7. sz.¹³ 9. Előszállás-Bajcsihegy, 6-7. sz.¹⁴ 10. Érsekújvár, 8-9. sz.¹⁵ 11. Fehértó-A. 8. sz.¹⁶ 12. Fészerlak, 8. sz.¹⁷ 13. Holiare, 6-9. sz.¹⁸

⁶ Bartucz Lajos - Farkas Gyula 1957.

⁷ Bartucz Lajos - Farkas Gyula 1957.

⁸ Wenger Sándor 1957.

⁹ Éry Kinga 1966., Éry Kinga 1967.

¹⁰ Éry Kinga 1988.

¹¹ Farkas Gyula - Marcsik Antónia 1984.

¹² Dezső Gyula 1968.

¹³ Tóth Tibor 1962.

¹⁴ Wenger Sándor 1966.

¹⁵ Vladarova - Hanulík alapján Rösing Friedrich W. - Schwidetzky Ilse 1977.

¹⁶ Lipták Pál - Vámos Károly 1969.

14. Homokmégy, 8-9. sz.¹⁹ 15. Jánoshida-Tótkérpusztá, 6-8. sz.²⁰ 16. Kassa-Zsebes, 8. sz.²¹ 17. Kecel, 8. sz.²² 18. Kékesd, 8-9. sz.²³ 19. Keszthely, 7-8. sz.²⁴ 20. Kiskőrös-Pohibuj mackó, 7-8. sz.²⁵ 21. Kiskőrös, Város alatt, 6-8. sz.²⁶ 22. Környe, 6-7. sz.²⁷ 23. Kunszállás-F.²⁸ 24. Leobersdorf, 7-8. sz.²⁹ 25. Madaras-Téglavető, 8. sz.³⁰ 26. Moravica, 7-8. sz.³¹ 27. Mosonszentjános, 6-8. sz.³² 28. Öskü, 6-8. sz.³³ 29. Pókaszepetk, 6-7. sz.³⁴ 30. Solymár, 7-8. sz.³⁵ 31. Sükösd-Ságod, 7. sz.³⁶ 32. Szebény, 8. sz.³⁷ 33. Szeged-Kundomb, 7-8. sz.³⁸ 34. Szekszárd-Palánk, 6-7. sz.³⁹ 35. Szentés-Kaján, 7-8. sz.⁴⁰ 36. Tiszaderzs-Sz., 7-8. sz.⁴¹ 37. Tiszavárkony, 6-8. sz.⁴² 38. Tiszavasvári, 6. sz.⁴³ 39. Toponár, 8. sz.⁴⁴ 40. Üllő I. 8. sz.⁴⁵ 41. Üllő II. 8. sz.⁴⁶ 42. Vác-Kavicsbánya, 7-8. sz.⁴⁷ 43. Váchartyán, 7-8. sz.⁴⁸ 44. Veszprém-Jutas, 6-8. sz.⁴⁹ 45. Vért, 7-8. sz.⁵⁰ 46. Zsélye (Zelovce), 7-9. sz.⁵¹ 47. Zwölfaxing, 8. sz.⁵²

¹⁷ Fóthi Erzsébet 1988.

¹⁸ Mala alapján Rösing Friedrich W. - Schwidetzky Ilse 1977.

¹⁹ Lipták Pál 1957.

²⁰ Wenger Sándor 1953.

²¹ Thurzo Milan 1984.

²² Lipták Pál 1954.

²³ Wenger Sándor 1968.

²⁴ Wenger Sándor 1977.

²⁵ Lipták Pál 1956.

²⁶ Lipták Pál 1983.

²⁷ Tóth Tibor 1971.

²⁸ Lipták Pál - Varga Imre 1974.

²⁹ Grefen-Peters Silke 1987.

³⁰ Lipák Pál - Marcsik Antónia 1976.

³¹ Czékus Géza 1985.

³² Bartucz Lajos 1929.

³³ Bartucz Lajos 1930.

³⁴ Bottyán Olga 1975.

³⁵ Ferencz Márta 1983.

³⁶ Kőhegyi Mihály - Marcsik Antónia 1971.

³⁷ Tóth Tibor 1961.

³⁸ Lipták Pál - Marcsik Antónia 1966.

³⁹ Lipták Pál 1974.

⁴⁰ Wenger Sándor 1955.

⁴¹ Lebzelter Victor 1957.

⁴² Lipták Pál 1955/b.

⁴³ Wenger Sándor 1972.

⁴⁴ Wenger Sándor 1974.

⁴⁵ Lipták Pál 1955/a.

⁴⁶ Lipták Pál 1955/a.

⁴⁷ Ferencz Márta 1981.

⁴⁸ Bártai Erzsébet 1952.

⁴⁹ Bartucz Lajos 1930.

⁵⁰ Hanakova-Stloukal-Vyhnanek alapján Éry Kinga 1983.

⁵¹ Stloukal - Hanakova alapján Rösing Friedrich W. - Schwidetzky Ilse 1977.

⁵² Szilvássy Johann 1980.

Összehasonlító anyagok

Keleti szauromata-szarmata népességek

48. Szaumata műveltség, Ny-Kazahsztán, Alsó-Volga, Ural-vidék, 7-4. sz. i. e.⁵³
49. Szarmata műveltség 1. Ny-Kazahsztán, i. e. 4. sz.-2. sz. i. sz.⁵⁴
50. Szarmata műveltség 2. Alsó-Volga-vidék, i. e. 4. sz.-2. sz. i. sz.⁵⁵
51. Szarmata műveltség 3. Közép-Volga-vidék, i. e. 4. sz.-2. sz. i. sz.⁵⁶
52. Szarmata műveltség 4. Ural-vidék, i. e. 4. sz.-2. sz. i. sz.⁵⁷
53. Szarmata műveltség 5. Ukrajna, i. e. 4. sz.-4. sz. i. sz.⁵⁸

Nyugati „germán” népességek

54. Anderten, szász műveltség, 6-7. sz.⁵⁹ 55. Bonaduz, alaman és gall-római műveltség, i. sz. 4-7. sz.⁶⁰ 56. Jura, burgund műveltség, 4-6. sz.⁶¹ 57. Mannheim - Vogels-tang, keleti frank műveltség, 6-7. sz.⁶² 58. Nusplingen, alaman műveltség, 5-8. sz.⁶³ 59. Nyugati frank műveltség, 6-7. sz.⁶⁴ 60. Weingarten, alaman műveltség, 6-7. sz.⁶⁵

Szlávok

61. Baltine bare, 10-11. sz.⁶⁶ 62. Mikulcice, 9-10. sz.⁶⁷ 63. Nin-Zdrijac, 8-9. sz.⁶⁸ 64. Nitra-Lupka, 9. sz.⁶⁹ 65. Ohrid, 9-11. sz.⁷⁰ 66. Ptuj, 10-11. sz.⁷¹

Közép-Ázsiai minták

67. Tuva-Türkök⁷² 68. Tuva-Ujgurok.⁷³ 69. Tuva-Szarmaták.⁷⁴

⁵³ Ginzburg - Firstein alapján Éry Kinga 1983.

⁵⁴ Ginzburg - Firstein alapján Éry Kinga 1983.

⁵⁵ Tóth Tibor - Firstein Berta V. 1970.

⁵⁶ Tóth Tibor - Firstein Berta V. 1970.

⁵⁷ Tóth Tibor - Firstein Berta V. 1970.

⁵⁸ Éry Kinga 1983. Konduktorova alapján.

⁵⁹ Éry Kinga 1983. Hauschild alapján.

⁶⁰ Éry Kinga 1983. Brunner alapján.

⁶¹ Éry Kinga 1983. Sauter alapján.

⁶² Éry Kinga 1983. Rösing alapján.

⁶³ Éry Kinga 1983. Eble alapján.

⁶⁴ Éry Kinga 1983. Rösing alapján.

⁶⁵ Éry Kinga 1983. Huber alapján.

⁶⁶ Stefancic Marija 1988/a. Pilaric alapján.

⁶⁷ Stloukal Milan - Vyhaanek Lubos 1976.

⁶⁸ Stefancic Marija 1987.

⁶⁹ Stloukal Milan 1989.

⁷⁰ Stefancic Marija 1988/b.

⁷¹ Stefancic Marija 1988/a. Ivanicek alapján.

⁷² Alekszejev, V. P. 1962.

IRODALOM

Alekszejev Valerij P.

1962 Osznovnue etapi istorii antropologicseszkih tipov Tuvü. Szovetszkaja etnografija, 3. 49-58.

Bartucz Lajos

1929 Über die anthropologischen Ergebnisse der Ausgrabungen von Mosonszentjános, Ungarn (A mosonszentjánosi ásatások antropológiai eredményei). Skythica, 2. 83-96.

1930 Die anthropologischen Ergebnisse der Ausgrabungen von Jutas und Öskü. Skythica, 4. 16 pp.

Bartucz Lajos - Farkas Gyula

1957 Zwei Adorjaner Gräberfelder der Awarenzeit aus anthropologischem Gesichtspunkte betrachtet. Acta Biol., Szeged, 3. 315-347.

Bátai Erzsébet

1952 A váchartyáni avar temető csontvázleleteinek embertani vizsgálata. Annlis hist.-nat. Mus. natn. hung., 2. 213-224.

Bóna István

1984 A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: Bartha, A. (ed). Magyarország története I. Budapest, 310-345.

Bottyán Olga

1975 Pókaszeptk kora-avarkori temetőjének antropológiai értékelése. Anthropol. hung., 14. 5-56.

Breiner László Gábor

1988 Cluster analízis alkalmazása a paleoantropológiában. Diákköri dolgozat (kézirat)

Czékus Géza

1985 A moravicai (Stara Moravica) avar temető csontvázmaradványainak embertani jellemzése. Egy. dokt. ért. (kézirat), Szabadka.

Dezső Gyula

1968 Bányogyszovát avarkori népességének embertani elemzése. Arrabona, 10. 79-92.

Éry Kinga

1966 The osteological data of the 9th century population of Ártánd. Anthropol. hung., 7. 85-114.

1967 An anthropological study of the late avar period population of Ártánd. Annlis hist.-nat. Mus. natn. hung. 59. 465-484.

1983 Újabb összehasonlító statisztikai vizsgálatok a Kárpát-medence 6-12. századi népességeinek embertanához. Veszprém megyei Múz. közl., 16. 35-85.

1988 Anthropological studies on an early Avar period population at Backo Petrovo Selo (Yugoslavia). Part 1: Individual data. Anthropol. hung., 20. 55-66.

Farkas Gyula - Marcsik Antónia

1984 Avar period anthropologic findings from Backa-Topola site (Yugoslavia) (publication of data). - Acta biol. Szeged, 30. 191-205.

Ferencz Márta

1981 Some data to the paleoanthropology of the Avar period's population in Hungary. Anthropol. hung., 17. 23-64.

1983 The Avar-age cemetery at Solymár. Anthropol. hung., 18. 9-41.

⁷³ Alekszejev, V. P. 1962.

⁷⁴ Alekszejev, V. P. 1962.

Fóthi Erzsébet

1988 The anthropological investigation of the Avar-age cemetery of Fészerlak. *Anthrop. hung.*, 20. 31-53.

Fóthi Erzsébet - Fóthi Ákos

1990 A cluster analysis model for grouping paleoanthropological series. *Annls hist.-nat. Mus. natn. hung.*, 82. 235-242.

Grefen-Peters Silke

1987 Anthropologische und zoologische auswertung. In: F. Daim (ed). *Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf NÖ. Studien zur Arch. der Awaren, Wien, 2. 79-323.*

Kőhegyi Mihály - Marcsik Antónia

1971 The Avar-age cemetery at Sükösd. *Acta Antiq. et Arch.*, 14. 87-94.

Lebzelter Victor

1957 Beschreibung der Skelettreste von Tiszaderzs. *Cran. hung.*, 2. 3-59.

Lipták Pál

1954 Kecel-környéki avarok. *Biol. közl.*, 2. 159-180.

1955 a. Recherces anthropologiques sur les ossements avars des environs d'Üllő. *Acta arch. hung.*, 6. 231-316.

1955 b. A Duna-Tisza köze antropológiájának főbb kérdései a VII-VIII. században. *Ak. kand. ért. (kézirat)*, Budapest

1956 Contributions a l'anthropologie des temps avars de la région de Kiskőrös. *Cran. hung.*, 1. 47-52.

1957 Homokméggy-Halom avarkori népessége. *Anthrop. közl.* 4. 25-42.

1974 Anthropological analysis of the Avar period population of Szekszárd-Palánkpuszta. *Acta biol., Szeged*, 20. 199-211.

1983 Avars and Ancient Hungarians. Budapest.

Lipták Pál - Marcsik Antónia

1966 Szeged-Kundomb avarkori népességének embertani vizsgálata. *Anthrop. közl.* 10. 13-55.

1976 A Madaras-Téglavető melletti avar temető csontvázmaradványainak embertani jellemzése. *Cumania*, 4. 115-140.

Lipták Pál - Vámos Károly

1969 A Fehértó - A megnevezésű avarkori temető csontvázanyagának embertani vizsgálata. *Anthrop. közl.*, 13. 3-30.

Lipták Pál - Varga Imre

1974 Charakterisierung des anthropologischen Materials des awarischen Gräberfeldes von Kunszállás. *MFMÉ*, 20. 71-79.

Rösing Friedrich W. - Schwidetzky Ilse

1977 Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie des frühen Mittelalters (500-1000 n.d.Z.). *Homo*, 28. 65-115.

Stefancic Marija

1987 Anthropological analysis of the old Croat Necropolis Nin-Zdrijac in reference to the Slav settlement in the Balcans. *Acta musei nationalis Pragae, B*, 43. 2-4, 131-139.

1988/a. Primerjalna statistična analiza staroslovanskih populacij v luci naselitve Slovanov na Balkan. *Biol. vestn.* 36, 4. 59-76.

1988/b. Ranoslednjevokovni sekeleti nekropole Sv. Erazmo kod. Ohrida, *Etno-antrop. problemi Monografije*, 5.

Stloukal Milan - Vyhnanek Lubos

1976 Slované z velkomoravských Mikulcic. Praha.

Szilvássy Johann

1980 Die Skelette aus dem awarischen Gräberfeld von Zwölfaxing in Niederösterreich *Anthropologische Forschungen, Wien.* 3.

Thurzo Milan

- 1919 Antropologický rozbor kostrového pohrebiska „Lupka“ v Nitre, *Ac. rer. natur. mus. nat. slov.*, Bratislava, 15, 1, 77-151.
1984 Metrische merkmale der Menschlichen Skelettreste aus dem slawisch-awarischen Gräberfeld (7.-9. Jh. u.z.) in Kosice-Sebastovce (bez. Kosice-Stadt), Ostslowakei. *Acta int. arch.*, 3.

Tomka Péter

- 1981 Hová tűntek az avarok? *História*, 2. 3.

Tóth Tibor

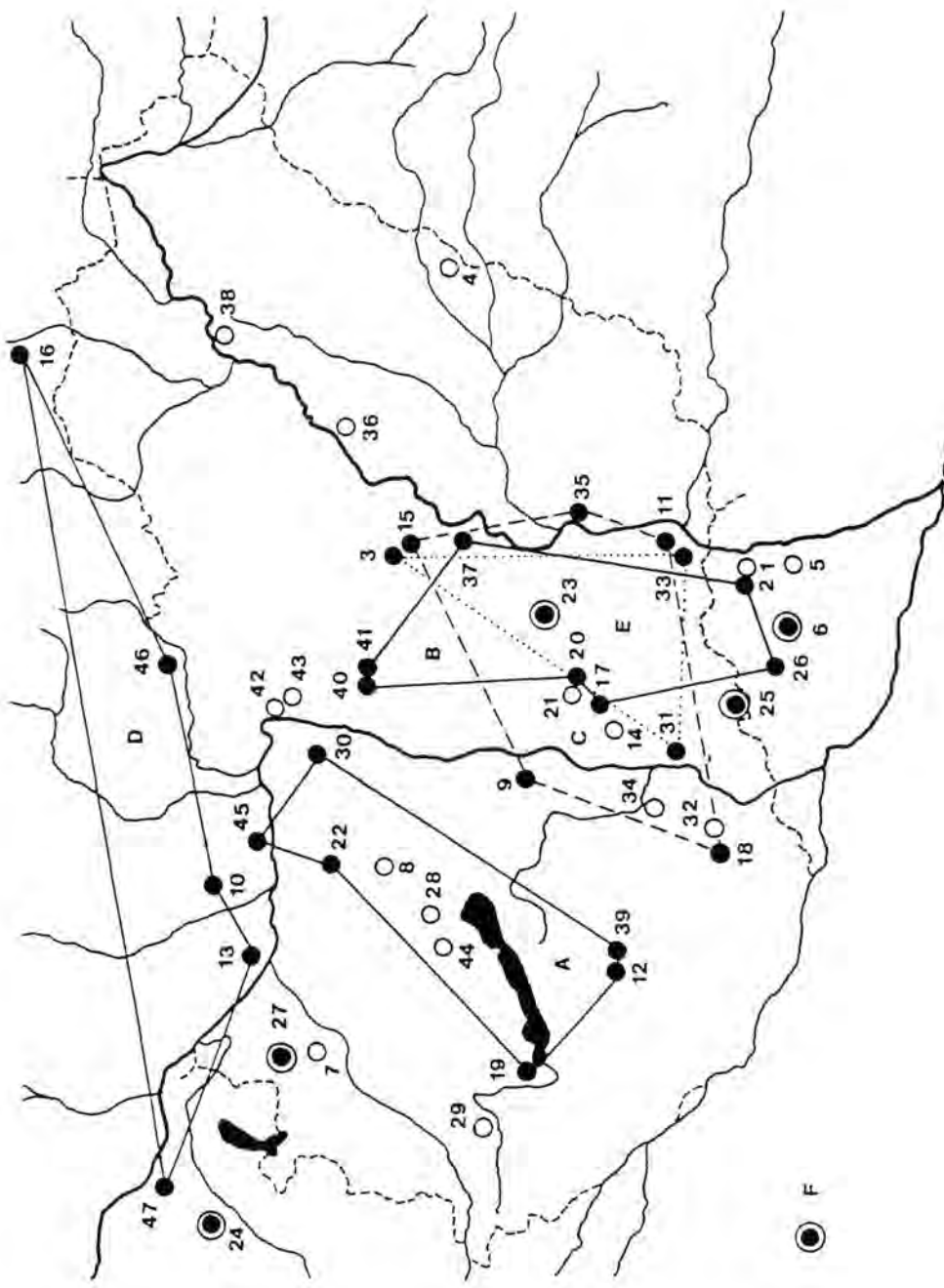
- 1961 The cemetery of Szébeny I. (8th century) from the Avar epoch. *Annls hist.-nat. Mus. natn. hung.* 53. 571-613.
1962 Le cimetiére de Csákberény provenant des débuts de l'époque avare (VI et VII siècles). *Annls hist.-nat. Mus. natn. hung.* 54. 521-549.
1971 The cemetery of Környe (6th-7th c.). In: Salamon, A., I. Erdélyi (eds): *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. Studia arch.*, 5: 153-184.

Tóth Tibor - Firstein Berta V.

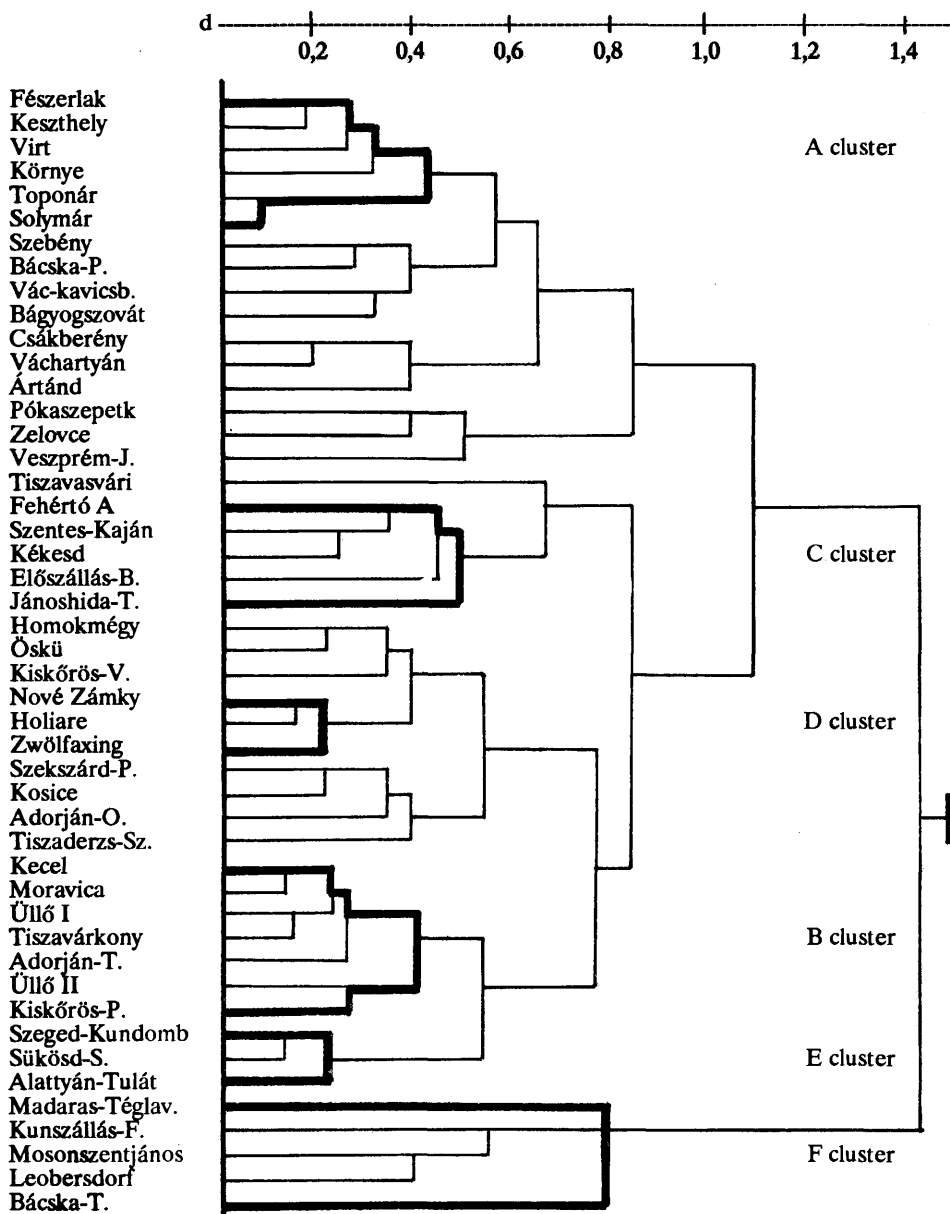
- 1970 Antropologicseszkije dannüe k voproszu o velikom pereszlenii narodov. Avari i szarmati. *Izd. „Nauka“*. Leningrád.

Wenger Sándor

- 1953 L'anthropologie du cimetiére de Jánoshida-Tótképuszta (Jánoshida-Tótképuszta avarkori temető embertana). - *Annls hist.-nat. Mus. natn. hung.*, 4: 231-244.
1955 Szentek-Kaján népvándorlaskori népességének embertani típusai. - *Annls hist.-nat. Mus. natn. hung.*, 6: 391-410.
1957 Données ostéométriques sur le matériel anthropologiques du cimetiére d'Alattyán-Tulát, provenant de l'époque avare - *Crania hung.*, 2: 1-55.
1966 Anthropologie de la population d'Előszállás-Bajcsihegy provenant des temps avars. - *Anthrop. hung.*, 7: 115-206.
1968 Data to the anthropology of the Avar period population of the Transdanubia. (The anthropology of Avar period cemetery at Kékesd). - *Anthrop. hung.*, 8: 59-96.
1972 Anthropological examination of the osteological material deriving from the Avar period cemetery at Tiszavasvári (Hungary). - *Anthrop. hung.*, 11: 5-81.
1974 Déldunántúl avarkori népességének embertani problémái. - *Anthrop. hung.*, 13: 5-86.
1977 Analyses anthropologiques de nouvelles déconvertis de Keszthely (Transdanubie) provenant de l'époque avare. - *Anthrop. hung.*, 15: 125-190.

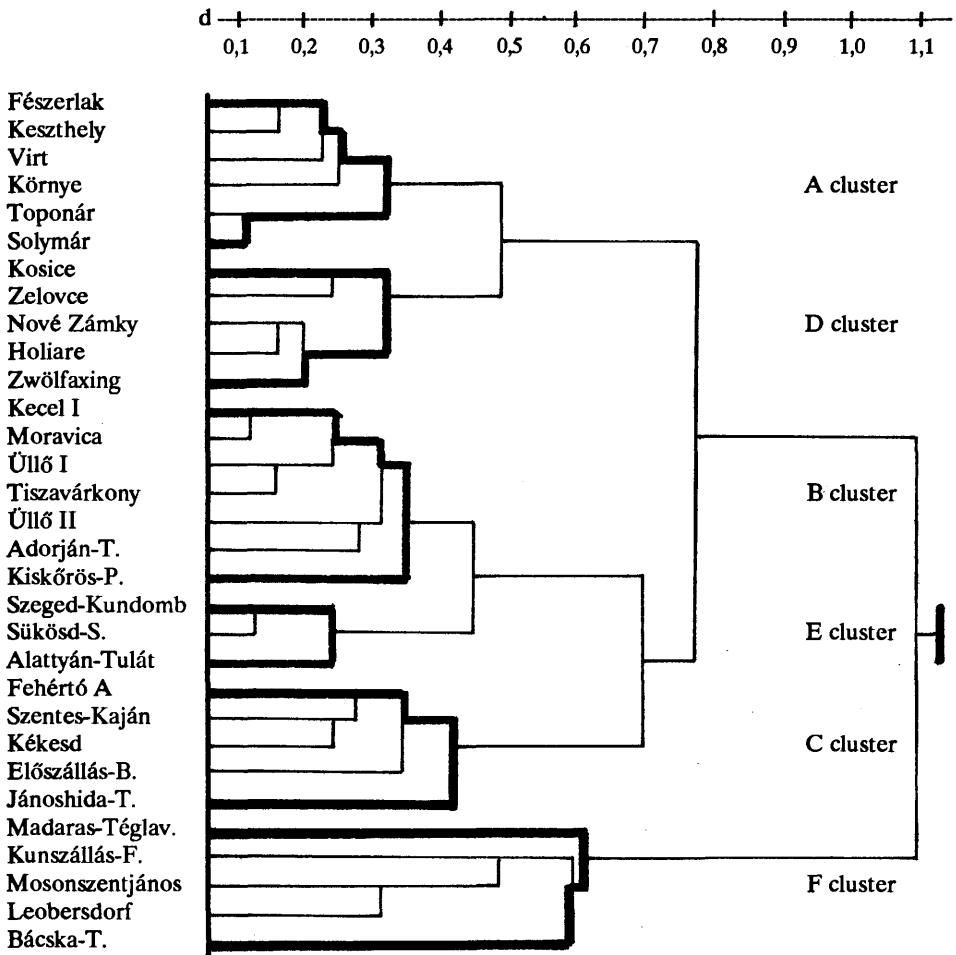

1. ábra.
A vizsgált minták lelőhelyei - A regionális csoportok megoszlása

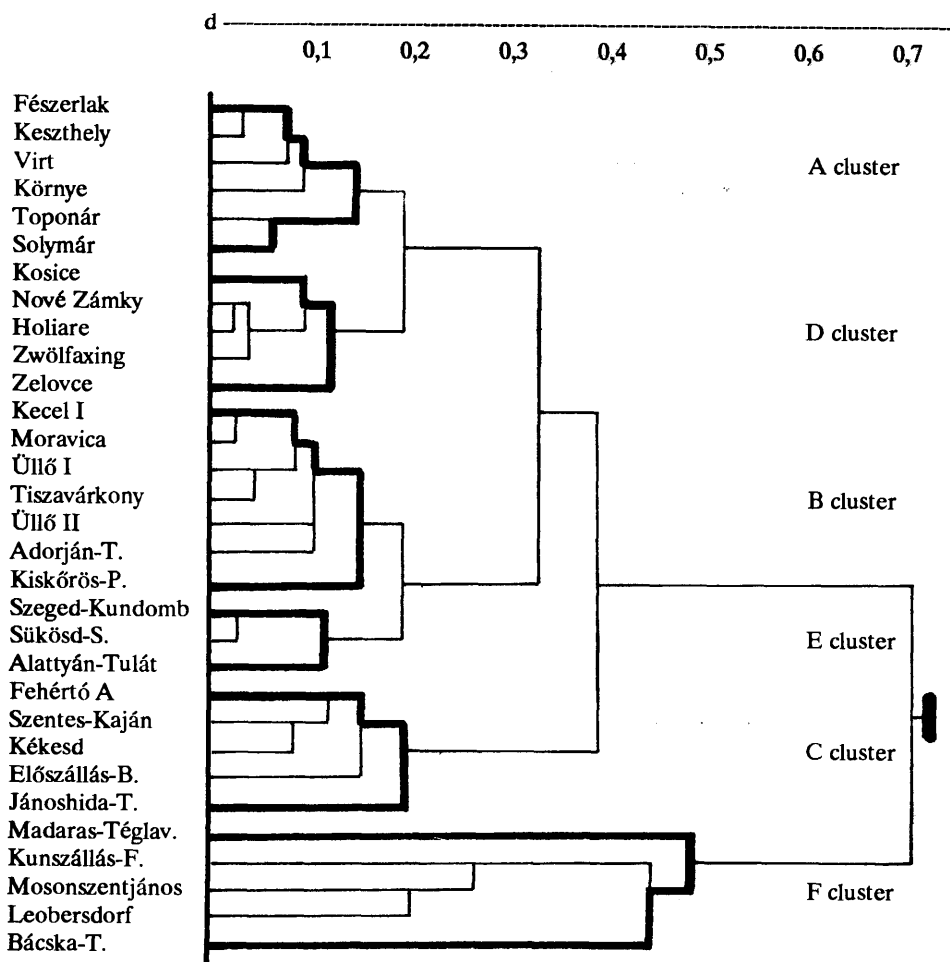
1. dendrogram.

A 47 Kárpát-medencei széria legjellemzőbb csoportosulása (C-transzformáció, euklideszi távolság, legtávolabbi szomszéd módszer)

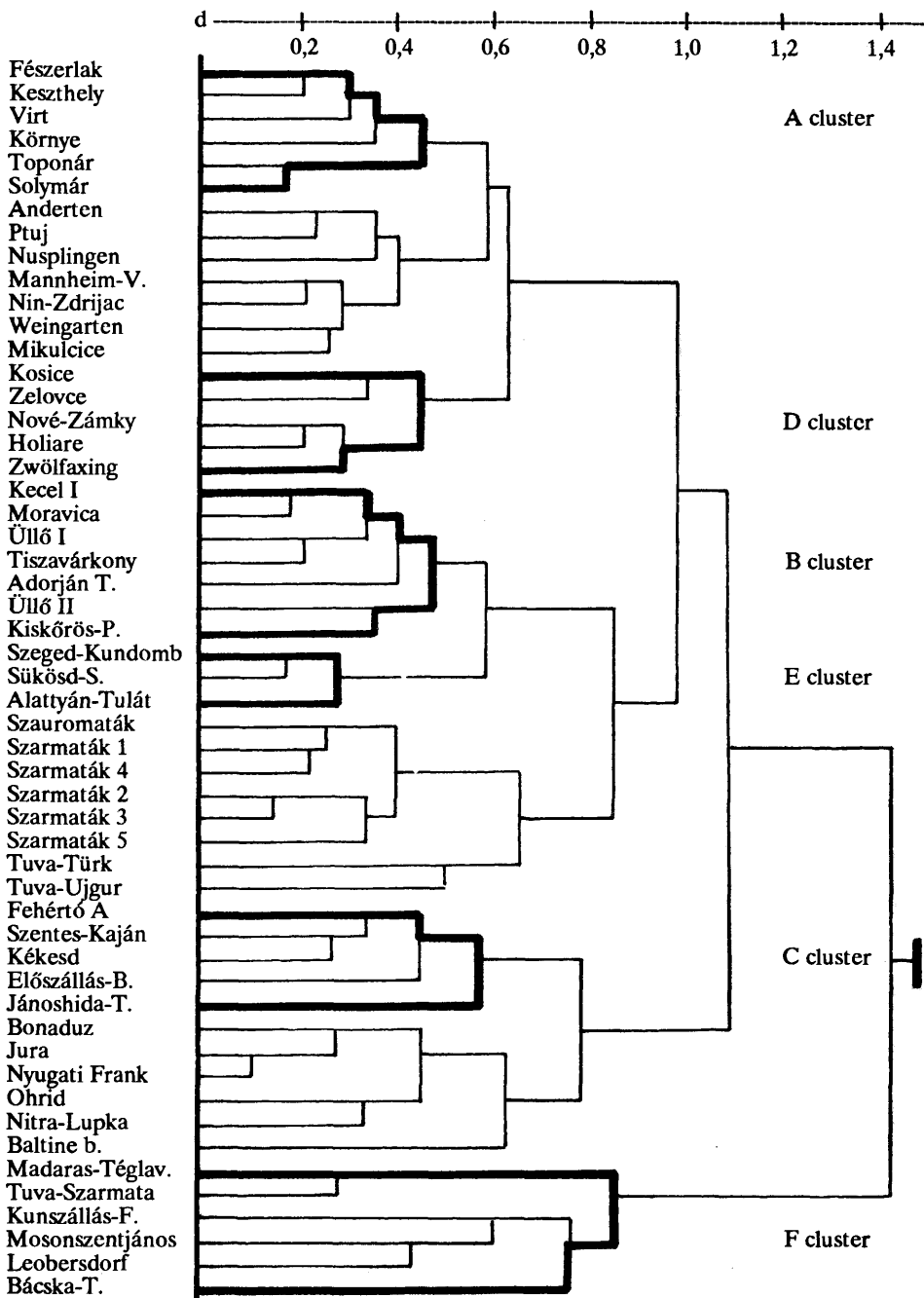
2. dendogram.

A 6 karakteres avar kori csoport clusterézése (C-transzformáció, euklideszi távolság, legtávolabbi szomszéd módszer)

3. dendogram.

A 6 karakteres avar kori csoport clusterezése (osztás a szórással, Penrose távolság, dual sequential eljárás)

4. dendogram.

A 6 karakteres avar kori csoport és a stabil kontroll struktúra együttes clusterézése (C-transzformáció, euklideszi távolság, legtávolabbi szomszéd módszer)

EINE KOMPARATIVE UNTERSUCHUNG AN AWARENZEITLICHEM ANTHROPOLOGISCHEM MATERIAL AUS DEM KARPATENBECKEN

Fóthi Erzsébet

Das Ziel dieser Untersuchung ist, auf die regionale Verteilung der awarenzeitlichen Bevölkerung im Karpatenbecken Schlüsse zu ziehen.

In der Untersuchung wurden 47 awarische Gräberfelder, praktisch das ganze bis jetzt veröffentlichte Material berücksichtigt. Die Serien wurden durch die kranilogischen Mittelwerte der Männer, insgesamt durch 9 Meßwerte: 1, 8, 9, 17, 45, 48, 51, 52 und 54 nach Martin, charakterisiert. Die Serien wurden mit Hilfe der systematischen Cluster Analyse, mit einem, nach dem Untersuchungsmodell von Fóthi E. und Fóthi A. 1989 von Breitner entwickelten Programm, an einem IBM kompatiblen PC ausgewertet.

Daraus ergaben sich die folgenden Ergebnisse:

I. Das awarenzeitliche Muster ist außerordentlich heterogen.

II. Es besteht die Tendenz, daß es zwischen den ähnlichen Populationen auch eine regionale Verbindung gibt. Es wurde 5 Gruppen gefunden, deren Elemente sowohl in anthropologischem als auch in geographischem Sinne zu verknüpfen sind. Unter den Elementen des 6. Clusters ergab sich keine geographische Verbindung.

1. Das Gros der Elemente aus der Westgruppe stammt aus Pannonien. Das anthropologische Material von Fészerlak, Keszthely, Környe, Toponár und Solymár bildet den Kern von diesem Cluster. Wegen der Ähnlichkeit an den Mustern von Fészerlak gehört auch der sich nördlich der Donau befindende Fundort Virt zu dieser Gruppe.

2. Die Gruppe zwischen der Donau und der Theiß. Dies ist die markanteste unter dem gesamten awarenzeitlichen Material. Kecel, Tiszavárkony, Üllő I und II, Moravica, Adorján-Tanya, Kiskőrös-Pohibuj Mackó gehören ihr an.

3. Die Gruppe an der Donau und der Theiß. Diese ist eine lose aber trotzdem zusammengehörende Gruppe. Ihre Elemente sind: Fehértó-A, Előszállás-Bajcsihegy, Kékesd, Szentcs-Kaján und Jánoshida-Tótképuszta.

4. Die Nordgruppe. Sie erstreckt sich in den nördlichen Regionen des Karpatenbeckens. Ihre Repräsentanten: Nove Zamky, Kosice-Sebastovce, Holiare, Zwölfaxing und Želovce.

5. Zwischen der Donau und der Theiß gibt es noch eine andere homogene Gruppierung, die aus weniger Elementen besteht als die von diesem Gebiet schon erwähnte Gruppe. Diese Fundstellen sind: Szeged-Kundomb, Sükösd-Ságod und Alattyán-Tulat.

6. Populationen vorwiegend mongolid-mongoloide Züge (Leobersdorf, Mosonszentjános, Kunszállás, Madaras, Backa-Topola) bilden eine sehr lose Gruppe. Dies bedeutet eher eine Abweichung von den übrigen, mongoloide Elemente nicht oder kaum aufweisenden Bevölkerungen als eine Ähnlichkeit untereinander.

III. Mit Hilfe von 4 Kontrollgruppen (ostsarmatische, westgermanische, slawische und einige Muster aus Mittelasien) gelang es, Analogien zu einigen awarenzeitlichen Populationen zu finden. Die Bevölkerung von Artánd und Backa Petrovo Selo paßte gut zum ostsarmatischen Cluster. An germanische Beziehungen denke ich vor allem im Falle von Zwölfaxing, Szekszárd-Palánk und Kiskőrös-Városalatt.

Сравнительный антропологический анализ аварской эпохи
в Карпатском бассейне
Фоти Эржебет

На основе анализа я сделала попытку составить картину регионального разделения населения аварской эпохи в Карпатском бассейне.

В сравнительном анализе принимает участие 47 могильников аварской эпохи - практически это весь опубликованный материал с значительным числом погребений. Серии характеризуются краниологическими средними параметрами мужчин. За основу я взяла 9 параметров Мартин 1, 8, 9, 17, 45, 48, 51, 52, 54. При сравнении серий я использовала систематический кластерный анализ. Исследование было проведено на АйБизМ-совместимой персональной ЭВМ по исследовательской модели Э. Фоти-А. Фоти, по программе Брейнера (1989), написанной для этой цели.

Выводы следующие:

I. Модель аварской эпохи весьма гетерогенна.

II. В качестве тенденции проявляется региональная связь между популяциями наиболее схожими друг с другом. Я нашла 5 групп, которые можно связать как в антропологическом, так и в географическом отношении. Между элементами шестого кластера региональных связей нет.

1. Элементы задунавской группы в большинстве своем происходят из Задунавья (Западная Венгрия). Ядро кластера составляют Фесерлак, Кестхей, Кёрне, Толонар и Шоймар, но сюда можно отнести на основе близкого сходства с Фесерлаком и Вирт, находящийся к северу от Дуная.

2. Группа междуречья Дуная и Тисы. Группа с наиболее выраженным характером во всей модели аварской эпохи. Сюда относятся: Кецел, Тисаварконь, Юллé I и II., Моравица, Адорьян-Таня, Кишкёрёш-Похибуу мацко.

3. Группа окрестностей Дуная и Тисы. Слабо, но всё же связанная группа, её элементы: Фехерто-А, Элэсаллаш-Байчихедь, Кекешд, Сентеш-Кайан и Яношхида-Тоткерлуста.

4. Северная группа. Её образуют главным образом этнические элементы севера Карпатского бассейна. Сюда относятся: Нове Замки, Кошице-Себавтовце, Холиаре, Цвёлфаксинг и Желовце.

5. В междуречье Дуная и Тисы есть другая, отличная от уже упомянутой, небольшая гомологичная группа, состоящая из следующих памятников: Сегед-Кундомб, Шккёшд-Шагод и Алаттян-Тулат.

6. Популяции, содержащие в частности монголоидно-монголоидные элементы в значительной мере (Леоберсдорф, Мошонсентянош, Кунсаллаш, Мадараш, Бачка Топола) образуют лишь очень слабо связанную группу. Её элементы связаны главным образом отличием от других групп, которые не содержат или почти не содержат монголоидных элементов, а не схожестью между собой.

III. При постепенном включении четырёх контрольных групп (восточные сарматы, западные германцы, славяне и несколько среднеазиатских моделей) удалось найти аналогии нескольких популяций аварской эпохи. Артанд и Бачка Петрово Село аварской эпохи во всех случаях попадали в кластер восточных сарматов. Родственные связи с германскими племенами можно предположить в первую очередь в отношении следующих памятников: Цвёлфаксинг, Сексард-Паланк и Кишкёрёш-Варош.

A KÁRPÁT-MEDENCE, AZ ALPOK DÉLKELETI RÉSZE ÉS A BALKÁN-FÉLSZIGET KAPCSOLATAI A 7-9. SZÁZADBAN.

A JUGOSZLÁVIAI KUTATÁSOK ÚJABB EREDMÉNYEI

TAKÁCS MIKLÓS
(Budapest, MTA Régészeti Intézet)

Ezen áttekintés egy előtanulmány egy készülőfélben levő, nagyobb lélegzetű munkámhoz, amely terveim szerint a középkori magyar-délszláv kapcsolatokat dolgozná fel, lehetőség szerint a teljesség igényével. Egy előadás keretei természetesen túl szűkek ahhoz, hogy minden kutató munkásságát részletesen ismertessem. Így a nagyobb hatású elgondolásokra, illetve a jellemző vonulatokra igyekszem koncentrálni.

A címben a „jugoszláviai” nem pedig a „jugoszláv” jelzót használtam, utána pedig többes számot. Jugoszláviában ugyanis a történelemkutatás nem egységes, hanem több nemzeti irányzat halmaza. A hagyományos szerb¹, horvát², szlovén³, azaz a belgrádi (Beograd), zágrábi (Zagreb) ill. ljubljanaei „iskola” mellett már négy évtizede létezik egy macedóniai⁴ – szkopjei, továbbá egy valamivel fiatalabb boszniai⁵ – szarajevói irányzat is. Az utóbbi időben pedig annak is mutatkoznak jelei, hogy egy önálló montenegrói (Crna-Gora-i) szemléletmód is kifejlődött⁶, ez azonban még igen gyen-

¹ A régebbi korok szerb történetírását elemzi: Ćirković Sima Predgovor: Tradicije, istorija tradicija u delu Stojana Novakovića. In: Novaković, Stojan: Istorija i tradicija. Izabrani radovi. Beograd 1987 2. VII-XX. old.; Medaković, Dejan: Istrazivaci srpskih starina. Beograd 1985. A szerb és a horvát történetírást párhuzamosan vizsgálja: Milutinović, Kosta: Studije iz srpske i hrvatske istoriografije. Novi Sad 1986.; Az újabb szerb történetírás eredményeit és feladatait elemzi: Grothusen (1967) 40-42. old.

² A horvát történetírásról jó áttekintést nyújt: a régebbi korok vonatkozásában Šišić (1925) 29-38. old.; Párhuzamosítva vizsgálja régebbi szerb ill. horvát történetírást: Milutinović, Kosta: Studije... i. m. Az újabb kutatásokat elmezi Grothusen (1967) 33-38. old.; Klaić (1975) 55-92. old.

³ A régebbi kutatásokat összefoglalta: Grafenaer (1952) 9-68. old. Az újabb kutatásokat elemzi: Grothusen (1967) 29-33. old.

⁴ A macedóniai történetírás kialakulását és a – viszonyokhoz képest – gyors felfejlődését a bolgár történetírással való ellentéte is segítette. Vlahov, Dimitar Kroz historiju makedonskog naroda. (Zbirka članaka) Zagreb 1949.; Taskovski, Dragan: Radjanje makedonske nacije. Beograd 1969.; Antoljak, Stjepan – Balabanov, Kosta et alia: Istorija makedonskog naroda 1. Od praistorije do kraja XVIII veka. Beograd 1970, 9-132. old.; Antoljak, Stjepan – Panov, Branko: Srednovekovna Makedonija. 1-3. Skopje 1985. A macedóniai történetírás értékeléséhez lásd: Grothusen (1967) 42-43. old.

⁵ Egy sajátosan „bosnyák”, azaz a szerb és a horvát történeti szemléletlől eltérő látásmód jellemzi a következő munkákat: Vego, Marko: Postanak srednjovjekovne bosanske države. Svetlost 1982.; Milietić, (1984) 391-422. old. Lásd még: Grothusen (1967) 38-40. old.

⁶ Kulišić, Spiro: O etnogenezi Crnogoraca. Titograd 1980; Zeković, Sreten: Tradicionalizam is kritizizam u nauci o Crnogorcima. Kritika osnovnih nekorektnih interpretacija nauke o samobitnosti Crnogoraca. Trebinje 1988;

ge, így az itteni fő művek a belgrádi megközelítéseket tükrözik.⁷ A jugoszláviai közép-
kor-kutatás e sajátos, nemzeti megoszlását nemcsak azért kell ismételtén hangsúlyozni,
mert a magyarországi kutatók erről gyakran hajlamosak megfélekedezni, hanem
sokkal inkább azért, mert bizonyos esetekben az egyes elméletek körül kirobbant viták
ezen öt vagy hat nemzeti iskola egymás iránti viszonya is motiválta. Hasonló okok-
nál fogva kapott áttekintésemben igen nagy szerepet az egyes vélekedések szellemi
vagy politikai háttérének ismertetése. Talán nem is szorul bővebb magyarázatra, mi-
ért. Kelet-Közép-Európához hasonlóan Délkelet-Európában is több mint másfél év-
századnyi hagyománya van a nemzeti ideológiák vagy politikai követelések „történel-
mi vetületben” való megfogalmazásának.⁸ Így az egyes kutatási eredményeket pontos-
san és árnyalataiban csak ezen „háttérinformációk” segítségével lehet megérteni.

A jugoszláviai történetírás legfontosabb jellemzője a nyolcvanas években a régebbi
korok iránti érdeklődés újjáéledése, amit például az is jelez, hogy számos régebbi
összefoglalás reprintben is megjelent.⁹ A középkor jugoszláviai „újralfedezésének”
jelenségét nem kívánom bővebben elemezni, mivel annak gyökerei az aktuálpolitikai
közgondolkodás (a 45 éve közkedvelté tett szóhasználat szerint: az ideológia) átala-
kulásáig nyúlnak vissza. Annyit azonban mégis ki kell emelnem, hogy a Jugoszláv
Kommunista Párt által propagált, hivatalos jugoszláv érzület (a „testvériség-egység”)¹⁰
elhalványodása miatt jelenhettek meg ismét a középkor-kutatásban olyan nézetek,¹¹
amelyek a politikai csatározásokban is érvként használhatók fel. A szerb történészek
körében így ismét egyre népszerűbb azon szemlélet, amely szerint a déli szlávok ré-
gebbi történetében csak és kizárólag a szerb fejlődés a mérvadó, a többi nép pedig
csak olyan mértékben elemzendő, amennyiben ott szerb hatások mutathatók ki.¹² A
horvát, szlovén, macedón illetve a bosnyák és montenegrói történetírás egy részében
viszont egyre erősebb az igény a nemzeti sajátosságok körülbástyázására valamint a
nemzeti fejlődés kezdeteinck az egyre távolabbi múltba helyezésére. E közhangulat
teszi érthetővé a nagyszámú délibábos elképzelés megszületését vagy újralfogalmazá-
sát is. Így igen sok helyen feltűntek vagy újralfogalmazódtak a kontinuitás-elméletek:

⁷ Kovačević (1967) 278-444. old.; Vukčević, Nikola: Etničko porijeklo Crnogoraca. Beograd 1981.
Glomazić, Milisav: Etničko i nacionalno biće Crnogoraca. Beograd 1988.; Jovanović, Batrić: Crnogorci o
sebi. Beograd 1986.

⁸ Arató Endre: A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája. Bp. 1983, 11-27, 56-71. old.;

⁹ Šišić, Ferdo: Pregled povijesti hrvatskoga naroda, 3. kiadás, Zagreb 1962, reprint: Zagreb 1975.:
uő.: Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara. Pretisak izdanja iz 1925. Zagreb 1990.; Gruber, Dane:
Povijest Istre, Zagreb 1924, reprint h. é. n.; Jireček, Konstantin - Radonić: Jovan: Istorija Srba 1. Beograd
1922., reprint: Beograd 1978.; Stanojević, Stanoje: Istorija srpskog naroda. 3., átdolgozott kiadás. Beograd
1926., reprint: Beograd 1989.

¹⁰ Röviden de igen pontosan meghatározta ezen ideológia célját Mirmics Károly: A nemzeti kisebbségek
kisajátítása c. írásában (Magyar Nemzet 1990. szeptember 10., 7. old.). Ezek szerint: „A háború
utántól 1974-ig, hol rejtgetett, hol nyíltan kimondott gondolat volt, hogy néhány nemzedék átnevelése
után lehetséges lesz az új, egységes, jugoszláv államnemzet kialakítása.”

¹¹ Az 1945 utáni horvát történetírásban pl. előbb az ún. emigráns történétírók körében jelentek meg
ilyen nézetek: Mandić, Dominik: Hrvati i Srbi, dva različita naroda. München - Barcelona 1971.; reprint:
Zagreb 1990.

¹² Mitrović, Jeremija D.: Narodnosna svest u Srba. Beograd 1989, 17-25. old. szerint Rascia már a 9.
században is vezető szerepet játszott a délszlávok közt. Nenadović, S. M.: Arhitektura u Jugoslaviji od IX -
XVIII veka i glavni spomenici naroda Jugoslavije izvan njenih granica. Beograd 1980. pedig a szerb építész-
et függvényében tárgyalja a horvátországi romanikát és gótikát.

az etruszk-szlovén,¹³ az illír-horvát¹⁴ illetve illír-montenegrói.¹⁵ Boszniában pedig e szemlélet is közre játszhatott egy mexikói dilettáns azon ötlete¹⁶ hirtelen népszerűségében, hogy Trója nem Kis-Ázsiában keresendő, hanem a Neretva(Narenta)-parti Gabelában. E hipotézisek természetesen nem annyira a történeti kutatást, hanem sokkal inkább azt a közeget jellemzik, amely eredményeit befogadja. Ugyanígy jellemző népszerűségük is, természetesen szintén a nem szakmai körökben. Ehhez pedig a szenzációra éhes tömegtájékoztatáson kívül nagy mértékben az is hozzájárult, hogy 1945 után egyre jelentéktelenebb helyre szorultak vissza a régibb korok az iskolai történelemoktatásban.

A fentieket összefoglalva nyugodtan kimondható, hogy az utóbbi évek jugoszláviai középkor-kutatásaira elsősorban az egymással szembeni elhatárolás igénye a jellemző. Talán emiatt sem került előtérbe a Kárpát-medence és a Balkán koraközépkori kapcsolatainak a vizsgálata. E megállapításból természetesen nem következik, hogy ilyen vizsgálatok nem folytak volna. Éppen ellenkezőleg: a nyugodt vagy annak tűnő felszín alatt jelentős átrendeződések figyelhetők meg.

A szlovén kutatás újabb eredményeinek bemutatása során adódik a legkönnyebb helyzet. Itt ugyanis a fiatalabb kutatónemzedék¹⁷ teljes egészében átvette a „nagy öregek”: F. Grivec¹⁸, M. Kos¹⁹ és B. Grafenauer²⁰ elgondolásait, így inkább csak egyes részletek körül folynak viták. A szlovén koraközépkor-kutatók nagy többségének felfogása némileg rövidített és egyszerűsített formában így foglalható össze: az alpi vagy másik nevükön karantán szlávok – a mai szlovének ősei – megtelepedésük után avar

¹³ Berlot, Anton - Rebec, Ivan: So bili Etruščani Slovani? Branje etruskanskih napisov na slovenski jezikovni podlagi. Koper 1984. Kritikája: Grafenauer, Bogo: Premalo znanja in se manj samokritike. Teleks 41/33(15.8.1985) 4-5. old.

¹⁴ Mužić, Ivan: Podrijetlo Hrvata. (Autohtonost u hrvatskoj etnogenezi na tlu rimske provincije Dalmacije). Zagreb 1989. Kritikája: Budak, Neven: Etnogeneza po diktatru. Loš amaterizam u knjizi Ivana Mužica „Podrijetlo Hrvata” ne može odgovoriti na pitanje odakle su došli Hrvati. Danas 17.4.1990, 42-43. old.

¹⁵ Kulišić, Špiro: O etnogenezi... i. m.; Kritikája Vukčević, Nikola: Etnicko... i. m.; Glomazić, Milisav: Etnicko... i. m.; Jovanović, Batic: Crnogorci... i. m.

¹⁶ Salinas Price, Roberto: Homer's blind audience. Beograd 1984. Alapos kritikája: Skiljan, Dubravko - Šešelj, Zlatko et alia: Troja i kako je steći. Zagreb 1985.

¹⁷ Vilfan, Sergije: Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije. Ljubljana 1965.; Šašel, Jaroslav: Kasnoantično in zgodno srednjeveško obdobje v vzhodnih Alpah in arheološke najdbe na Slovenskem. In: Arheoloska najdišča Slovenije. Ljubljana 1975, 68-73. old.; Slabe, Marjan: The Ljubljana area at the Time of the Arrival of the Slavs AI 17(1976) 50-53. old.; Štih, Peter: Regnum Carantanorum. ZgČ 40(1986) 215-231. old.; E szemlélet elfogadása jellemzi az „emigráns” szlovén történetírást is: Gelt, Draga: The Slovenians from the Earliest Times (Illustrated Story of Slovenia). Victoria, Australia 1985.

¹⁸ Grivec, Franc: Slovenski knez Kocelj. Ljubljana 1938.

¹⁹ Kos, Milko: Istorija. In: Slovenačka, Srpska Književna Zadruga, kolo XXX. Br. 202., Beograd 1927. uő.: Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije. Ljubljana 1933., uő.: Conversio Baguariorum et Carantanorum. Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 11. Historični odsek 3. Ljubljana 1936., Kos (1955)

²⁰ Grafenauer (1952); Grafenauer (1954-1955); Grafenauer, Bogo: Razmerje med Slovani in Obri do obleganja Carigrada (626) in njegove gospodarsko-družbene podlage. ZgČ 9(1955-1956) 143-153. old. Uő.: Großmähren, Unterpannonien, und Karantanien. In: Das Großmährische Reich, Praha 1963, 377-389. old.

függőségben éltek egészen a 620-as évekig, amikor a Samo-féle felkelés ide is áttért. Samo leverése után az avarok már nem tudták helyreállítani fennhatóságukat az Alpok keleti részén, mégis ők maradtak az itteni szlávok legrosszabb szomszédai. Állandó nyomásuk elegendő volt ahhoz, hogy az alpi szlávok bajor illetve frank függőségbe „meneküljenek” a 8. század közepén. E koncepciót részletesebben nem kívánom taglalni, két elemét viszont ki kell emelnem. A szlovén történészek nem szokták tagadni, hogy a szlávok megtelepedése az Alpok keleti részében szorosan összefügg az avar honfoglalással,²¹ azaz a jugoszláviai népvándorlás-kutatásban meglehetősen egyedül álló módon elfogadják az avar kaganátust körbe vevő szláv népgyűrű elméletét. Továbbá – szintén egyedül álló módon – a szlovén történészek a szlávok Kárpát-medence belseje felé való terjeszkedésében igen nagy hangsúlyt helyeznek a 9. századra.²² Ezzel kapcsolatosan szeretném felhívni a figyelmet M. Kos egy térképére (1. ábra)²³, amely az alpi szlávok 9. századi települési területét szemlélteti, többek közt a Dunántúlon is. E térképet ugyanis tudomásom szerint a magyar kutatásban még senki sem használta fel.

A szlovén történészek által kialakított, szilárdnak tűnő váz régészetileg egyelőre még nem igazolható. Ennek oka, hogy – más déli szláv népekhez hasonlóan – az alpi szlávok 7-8. századi leletanyaga még alig ismert. A Köttlach-kultúra legkorábbi leletei ugyanis 9. századiak,²⁴ és ekkor már – a politikai tagolódásnak megfelelően – a nyugati befolyás az alapvető. Így a Kárpát-medencében is a Délnyugat-Dunántúl²⁵ illetve a Száva-Dráva köze nyugati részének²⁶ leletanyaga áll hozzá közel. Bár a számos párhuzam ellenére is a Köttlach-kultúra a Kárpát-medence nyugati részében hiányzik, egyetlen kivétellel. E kultúra egyik legkeletebbi lelőhelye a muraközi Bántornya (szlov.: Turnišče).²⁷ Az itteni 9. századi temetőre azért is kell külön utalnom, mert a magyarországi kutatásban még senki sem figyelt fel rá – feltehetően nehezen elérhető publikációi miatt. Továbbá sem a szlovén sem a magyar szakemberek körében még nem vetődött fel kellő súllyal a Köttlach-kultúra kárpát-medencei hiányának nézetem szerint alapvetően fontos kérdése. Pedig e tény feltétlenül elemzésre szorul, különösen ha figyelembe vesszük, hogy mind a szlovén, mind pedig a magyar történészek,

²¹ Grafenauer (1954-1955) 104-110. old.

²² Grafenauer (1954-1955) 38-54. old.

²³ Kos, Milko: Alpski Slaveni posle doseljenja. In: Historija naroda Jugoslavije. Szerk.: Grafenauer, Bogo - Perović, Dušan - Šidak, Jaroslav. Zagreb 1953, VI. térkép. A számos újraközlés közül megemlíteném: Kos (1955) 2. térképmelléklet; Grafenauer (1954-1955) 115. old.; E térképet német jelmagyarázatokkal és a régészeti lelőhelyek feltüntetésével közli: Korošec, Paola: Alpenlawen und Slowenen. In: Welt der Slawen. Geschichte, Gesellschaft, Kultur. Szerk.: Hermann, Joachim, Berlin 1986, 106. old.

²⁴ Korošec, Paola: Zgodnosrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov 1-2. SAZU, Razred za zgodovinske in družbene vede. Dela 22/1-2. Institut za arheologijo 11/1-2. Ljubljana 1979.

²⁵ Sós Ágnes: Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár. ArchHung. S. N. 41. Bp. 1963.; uő.: Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. München 1973.

²⁶ Egy új, részletes bibliográfiával ellátott összefoglalás e tájegységről: Vinski, Zdenko: Novi rano-karolinški nalazi u Jugoslaviji. VAMZ. 3. Serija 10-11 (1977-78) 143-189. old.

²⁷ Korošec, Paola: Grob slovanskega bojevnika na Turnišču pri Ptuj. AV 2(1951) 18-30. old.; Korošec, Josip - Korošec, Paola: Predzgodovinsko in staroslovansko grobišče pri Turnišču v blizini Ptuja. Razprave SAZU 3(1953) 181-245. old.; Jevremov, Blagoje: Neuentdeckte Gräber in der Nekropole in Turnišče bei Ptuj. Balcanoslavica 2(1973) 81-87. old.

nyelvészek – pl. a fentebb már említett B. Grafenauer²⁸ illetve Kniezsa I.²⁹ – az írott források valamint a helynevek alapján az alpi szlávok (az ún. dunai szlovének) nagyarányú betelepedésével számolnak.

Egészen az utóbbi évekig a horvát koraközépkor-kutatást is a hagyományos szemlélet, azaz a horvát történetírás múlt század végi és század eleji „nagy nemzedéke” (F. Rački³⁰, V. Klaić³¹, F. Šišić³² stb.) által kidolgozott koncepció elfogadása jellemezte. E szellemben íródott például a közelmúltban elhunyt N. Klaić³³ 1971-es, nagyszabású összefoglalása³⁴, amelyről megjelenésekor úgy tűnt, meghatározó szerepű lesz az elkövetkező évtizedekben. E felfogás szerint a horvátok a Konstantinápoly avar ostromát követő időkben lerázták az avar igát, és egészen a 9. század eleji frank hódításig csak névleges bizánci függőségben éltek. A horvát ethnikai terület pedig már ekkor északon a Drávaig ért, annak ellenére, hogy a horvát állam kialakulásának kezdetei csak az Adria-tenger partja és a dinári hegyvidék közti sávra tehetőek. E szemléletet tükrözi a horvát történetírás azóta általánosan alkalmazott terminológiája is: a Dinári-hegyvidék és az Adria közti rész a „tengerparti Horvátország” a Dráva és a hegylanc közti vidék pedig a „pannoniai” vagy „Száva-melléki Horvátország”. E több mint száz éves történeti koncepció pontos megértéséhez szem előtt kell tartani kialakulásának körülményeit is. A 19. század végi horvát politikai közgondolkodásban³⁵ igen erősen élt az igény egyrészt a három részre: Horvátországra, Dalmáciára és Szlavóniára osztott ország egységesítésére. Másrészt pedig – távlati célként – az 1868-as horvát-magyar kiegyezés revideálása szerepelt, mivel csak ez vezethetett vagy a teljes függetlenség kivívásához, vagy a többi délszlávokkal való egyesüléshez. E tényezők teszik igazán érthetővé a függetlenség hangsúlyozását, különösen az avarokkal szemben. Bennük ugyanis a szomszéd népek korabeli történéseivel³⁶ azonos módon a horvátok is a honfoglaló magyarok előképét, méghozzá gyűlöletes előképét látták³⁷. További problémát jelentett egyrészt az, hogy a különböző írott források összehasonlítása alapján már a múlt század végén arról írt több történész³⁸, hogy a szlávok Balkán-félszigeti megtelepedése két hullámban zajlott. E kérdés feszegetését azonban a századfordulón

²⁸ Grafenauer (1954–1955) 38–54. old.

²⁹ Kniezsa István: A honfoglalás előtti szlávok nyelve a Dunántúlon. MTAK(I) 2(1952) 373–390. old.

³⁰ Rački, Franjo: Nacrt jugoslavenskih povestij do IX stoletja. Arkiv za poviestnicu jugoslavensku 4(1857) 235–280. old.; uő.: Hrvatska prije XII veka. Rad JAZU 56(1881) 63–140. old.; uő.: Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI. veku. Zagreb 1875.

³¹ Résztanulmányait összefoglaló, legfontosabb munkája: Klaić (1899–1904)

³² Legfontosabb munkája a koraközépkor vonatkozásában: Šišić (1925).

³³ Életútjáról, munkásságáról lásd: Raukar, Tomislav: Nada Klaić ili život povjesnicara. Danas 340(23.8.1988.) 43. old.

³⁴ Klaić, Nada: Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku. Zagreb 1971., második kiadás: Klaić (1975)

³⁵ Horvat, Josip: Politička povijest Hrvatske. Zagreb 1936, 247–317. old.; Milutinović, Kosta: Štrosmajer i jugoslovensko pitanje. Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Monografije. knj. 15. Novi Sad 1976.

³⁶ E tétel egyik első megfogalmazója: Palacký (1836) 155–157. old.

³⁷ Lásd pl.: Klaić (1899–1904) I. köt., 27.; Šišić (1925) 215–219. old.

³⁸ A kérdés historiográfiáját jól áttekintette: Šišić (1925) 236–265. old.

egyes politikai gondolkodók a horvát nemzet egységének megkérdőjelezéseként értelmezték. Másrészt a korabeli horvát történészek nemigen akartak szembe nézni azzal, hogy az újkori horvát főváros és legfontosabb kulturális központ, Zágráb egészen bizonyosan nem tartozott bele abba a területbe, ahol a magyar hódítás előtti horvát állam keletkezett, és a középkor későbbi századaiban is Szlavónia részének számított³⁹. Talán emiatt is hangsúlyozták a horvát történészek oly kitartóan a Dráva-Száva közének horvát jellegét a középkorban. E horvát történeti szemléletmódról annyit még feltétlenül meg kell jegyezni, hogy kialakulásának pillanatától a magyar történészek heves bírálatában részesült⁴⁰. Főként amiatt, mert a horvát-magyar államközösség kezdetét egy szerződésben nem pedig a magyar hódításban igyekezett láttatni. Az e körül kirobbant vita pedig egyáltalán nem volt mentes az aktuálpolitikai felhangoktól – az igazság kedvéért hozzá kell tennem, egyik részről sem.

A fenti kis historiográfiai kitérőt azért is érdemes volt megtenni, hogy beláthassuk a hagyományos szemléletmód átvételének micsoda kötelező, szinte kényszerítő érvényű hatása volt és van. A nyolcvanas évek horvát történetírásában mégis megjelent több olyan elgondolás is, amely kisebb vagy nagyobb mértékben elfordul ettől. Az első ilyen annak ellenére is meg kell említenem, hogy az általam tárgyaltnál egy későbbi korszakra, a 10-11. századra vonatkozik. Megfogalmazója ugyanis ugyanaz az N. Klaić⁴¹, aki még egy évtizeddel korábban a hagyományos szemlélet alapján írta meg fentebb említett összefoglalását. Valkóvár (szh.: Vukovar) középkori történetéről értekezve ugyanis azt fejtette ki, hogy egyáltalán nem bizonyos Szlavóniában, különösen pedig a keleti felében, a 10. század eleji horvát hódítás, így a magyarok sem szervezheték itt meg egy, csak feltételezett „horvát zsuparendszer” alapján Valkó vármegyét. Még jobban eltávolodott a hagyományos szemlélettől L. Margetić⁴², aki a horvátok betelepülésének időpontját elemezte újra a legfontosabb írott forrás: Bíborbanszületett Konstantin De Administrando Imperio-ja alapján. A horvátok és a szerbek megtelepedését tárgyaló, egymást részben átfedő, 29., 30. és 31. fejezet gondos összehasonlítása alapján jutott arra a következtetésre, hogy a horvátok nem Herakleios császár korában, azaz a 620-as évek végén telepedtek meg Dalmáciában, hanem csak a 9. század eleji frank hódítás nyomán, feltehetően ez utóbbiak parancsára. Gondolatmenetének részletes ismertetése túlnőne előadásom időkeretein, egy a Kárpát-medencére vonatkozó, történeti jellegű észrevételét azonban feltétlenül érdemes megemlíteni. L. Margetić szerint⁴³ a későbbi bevándorlás mellett szól az is, hogy a horvátok a 7. század első harmadában nem tudtak volna áttörni az avar szállásterület központi részén, a 9. század elején viszont már ez nem lehetett akadály. Ugyanő a régészeti leletanyag értékeléséhez is igen érdekes megjegyzéseket fűz. Ezekről azonban csak alább, a horvát régészet újabb eredményeinek bemutatása során szólok.

³⁹ Grothusen (1967) 103-108. old.; Klaić (1982) 24-181. old.

⁴⁰ E vitát a közelmúltban igen jól összefoglalta: Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp. 1979, 85-86. old.

⁴¹ Klaić, Nada: Crtica o Vukovaru u srednjem vijeku. Vukovar 1983, 10-15. old.

⁴² Margetić (1977) 5-88. old.

⁴³ Margetić (1977) 31. old.

L. Margetić elméletéhez annyit még feltétlenül hozzá kell fűznöm, hogy elgondolása nem egészen új. Nyugat-Európában – különösen a német nyelvterületen – már korábban is nyilatkozott több szakember hasonló szellemben. Így már több esetben felvetődött, hogy a horvátok is eredetileg csak egy, a bolgár-törökökhöz hasonló kis néptörzsek lehettek⁴⁴, amely a balkáni szlávokra rátelepedve azok nyelvét átvette.

Horvátországban mégis nagy vitát váltott L. Margetić hipotézise. A hagyományos elgondolás védelmezőinek⁴⁵ a felkészültségét és hozzáértését szemlélteti, hogy a vita mindvégig tudományos színvonalon, filológiai vagy történeti érvek alapján folyt illetve folyik⁴⁶, így sem az esetleges frank vazallitás sem pedig a horvát nép egységének a problematikája nem fogalmazódott meg érzelmi vagy aktuálpolitikai problémaként. Érdekesen foglalt állást e vitában a már többször említett N. Klaič. Ő ugyanis első megnyilatkozásában⁴⁷ egyrészt elfogadta Lj. Margetić okfejtését, másrészt viszont a szlovén Lj. Haputmann egy, számos alkalommal leírt vélekedéséhez⁴⁸ visszanyúlva nem a Kárpát-medencétől északra levő őshazájukból vándoroltatja a 8-9. század fordulóján a horvátokat, hanem Karantániából, azaz az alpi szlávok szállásterületéről. Érvelését a 8-9. századi Karantániában többször is említett kasaz-okra vagy kosez-ekre alapozza, akikben B. Grafenauer marxista megközelítése⁴⁹ szerint a helyi uralkodó osztály csíráit kellene látni. A fentebb vázolt, új vélekedés nyomán a 9. századi bevándorlás mellett érvelő horvát történészek közt is fellángolt a vita, mivel L. Margetić elutasította⁵⁰ az új megközelítés, a Karantániából induló horvát vándorlás lehetőségét. Kárpát-medencei szemszögből sem érdektelen a kosez-ek mibenlétének a problematikája, mivel már több nyugat-európai kutató is megfogalmazta azon nézetét⁵¹, hogy e rejtélyes réteg Karantániában eredetileg az avar fennhatóságot volt hivatott fenntartani.

⁴⁴ Kronsteiner, Otto: Gab es unter den Alpenslawen eine kroatische ethnische Gruppe? Wiener Slavistisches Jahrbuch 24(1978) 137-157. old.; Pritsak, Omeljan: The Slavs and the Avars. Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo (XXX): Gli Slavi occidentali e meridionali nell'alto medioevo 1. Spoleto 1983. 353-432. old.; Kunstmann, Heinrich: Wer waren die Weisskroaten des byzantinischen Kaisers Konstantinos Porphyrogenetos? Die Welt der Slawen 29(1984) 111-122. old.; Pohl, Walter: Das Awarenreich und die „kroatischen“ Ethnogenesen. In: Die Bayern und ihre Nachbarn 1. Szerk.: Wolfram, Herwig - Schwarcz, Andreas. Wien 1985, 293-298. old.

⁴⁵ Suič, Mate: Ocjena radnje L. Margetića „Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata”. Zbornik Historijskog zavoda JAZU 8(1977) 89-100. old.; Štih, Peter: Karantanija - stara domovina Hrvata? ZgČ 41(1987) 529-549. old.

⁴⁶ Kivétel ez alól talán csak a vitának azon rövid szakasza, amikor az a hetisajtóba is átterjedt: Koščak, Vladimir: Druga strana. Danas 299(10.11.1987). 5-6. old.; Beuc, Ivan: Kad je postala država. Start 504(14.05.1988.) 87. old.

⁴⁷ Klaič, Nada: O problemu stare domovine, dolaska i pokrštenja dalmatinskih Hrvata. ZgČ 38(1984) 253-270. old.

⁴⁸ Az elgondolás első megfogalmazása: Hauptmann, Ljubo: Prihod Horvatov. In: Bulicev Zbornik. Zagreb - Split 1924, 515-545. old.; uő.: Karantanska Hrvatska. Zbornik kralja Tomislava. Uspomeni tisu cugodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva. JAZU Posebna djela Zagreb 1925, 86-127.; uő.: Karantanska Hrvatska. In: Zbornik kralja... i. m. 297-317. old.

⁴⁹ Grafenauer (1952) 29-42. old.

⁵⁰ Margetić, Ljubo: Još o dolasku Hrvata. HZb 38(1985) 227-240. old.

⁵¹ A legutóbb: Pohl, Walter: Das Awarenreich... i. m. 293-298.

N. Klaič egy második elgondolást⁵² is közzé tett a horvátok 9. század eleji bevándorlásának a problematikájáról, ebben azonban már olyan felvetések is szerepelnek, hogy a horvátok a Balkán-félszigeti szláv honfoglalás előtt is Dalmáciában éltek, ami meglehetősen valószínűtlen.

A horvát népvándorlás-kori régészetet az elmúlt évtizedekben meghatározta Z. Vinski szemlélete⁵³. Gazdag életművének számos tétele elemzi a 7-9. századot⁵⁴. E korszakon belül pedig elsődleges célja a szláv, konkrétan a horvát régészeti anyag elkülönítése. Szemléletére jellemző, hogy a cseh és szlovák régészet eredményeinek alapos ismerője, és az ott felfedezetteket igyekszik minél nagyobb mértékben alkalmazni a Balkán-félszigeten. Meg kell jegyezni, hogy a leletanyag ilyen megközelítésével nem állt illetve áll egyedül: sem Horvátországban, sem pedig Jugoszlávia más részein. Ugyanezt a módszert használta fel a két világháború közti időszakban, a dalmáciai horvát Lj. Karaman⁵⁵, vagy a Belgrádban élő, szerb Dj. Mano-Zisi⁵⁶, K. Novaković⁵⁷ illetve az újvidéki (Novi Sad) B. Jankulov⁵⁸, a háborút követő évtizedekben pedig nemcsak Z. Vinski felesége, Ks. Vinski-Gasparini⁵⁹, S. Ercegović - Pavlović⁶⁰ illetve a korán elhunyt, szlovén J. Korošec⁶¹, hanem a szerb M. Grbić⁶² továbbá M. Garašanin⁶³, R. Veselinović⁶⁴, M. Čorović - Ljubinković⁶⁵ O. Šafarik⁶⁶, S. Barački⁶⁷, M. Birta-

⁵² Klaič (1988) 2. rész 87. old. szerint a horvátok előbb Dalmáciából Karantániába költöztek, majd onnan vándoroltak ismét vissza.

⁵³ Jó áttekintést nyújt szemléletéről legutóbbi munkája: Vinski, Zdenko: *Glose uz dvije novije knjige o prošlosti Slavena*. SHP, 3. Serija 16(1987) 195-228. old.

⁵⁴ Munkásságának bibliográfiáját (1981-ig) összeállította: Mrkobrad (1984) 119-132.

⁵⁵ Karaman, Ljubo: *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*. Zagreb 1930.; uő.: *O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji*. HZb 1(1948) 109-115. old.; uő.: *Osvrti na neka pitanja iz arheologije i povijesti umjetnosti*. SHP, 3. Serija, 2(1952) 81-91. old.

⁵⁶ Mano-Zisi, Djordje: *Jedan sremski nalaz iz doba seobe naroda*. GID 10(1937) 265-275. old. Purković - Mano-Zisi (1941) 15-22. old.

⁵⁷ Novaković, Kosta: *Avarska umetnost*. *Umetnički pregled* 2(1939)/2 46-48. old.

⁵⁸ Jankulov, Borislav: *Spomenici Vojvodine iz doba seoba naroda*. In: Popović (1939) 81-90. old.

⁵⁹ Vinski, Zdenko - Vinski-Gasparini, Ksenija: *Gradište u Mrsunjskom lugu*. *Izložba prvog iskapanja slavenske utvrde iz ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj*. Zagreb 1950.; Vinski-Gasparini Ksenija: *Ranosrednjevjekovan slavenski zlatni nakit u Arheološkom muzeju u Zagrebu*. SHP, 3. Serija 2(1952) 19-27. old.; Vinski-Gasparini-Ercegović (1958) 129-161. old.; Vinski-Gasparini (1962) 242-244. old.

⁶⁰ Vinski-Gasparini - Ercegović (1958) 129-161. old.; Ercegović-Pavlović, Slavenka: *Kasnoantička tradicija u srednjevjekovnim nekropolama*. VAMZ 3. Serija, 12-13(1979-80) 171-180. old.; uő.: *Neobjavljeni grobni nalazi iz Bijelog Brda*. SHP, Serija 3, 6(1958) 165-184. old.

⁶¹ Korošec (1951) 134-155. old.; Korošec (1952); Korošec, Josip: *Arheološki sledovi slovanske naselitve na Balkanu*. ZgČ 8(1954) 7-24. old.; uő.: *Istraživanje slovenske keramike ranog srednjeg veka u Jugoslaviji*. RVM 7(1958) 5-12. old.; uő.: *Neki elementi slovenske materijalne kulture VI i VII veka*. GZM N. S. 7(1952) 5-17. old.; uő.: *Pravilnost opredeljevanja posameznih predmetov in kultur zgodnjega srednjega veka do 7. stoletja kot slovanskih*. ZgČ 12-13(1959) 75-109. old. uő.: *Gradišna keramika*. Enciklopedija likovnih umetnosti 2. kötet, Zagreb 1962, 445. old.; uő.: *Slavensko-avarska kultura*. Enciklopedija likovnih umetnosti. 4. kötet, Zagreb 1966, 221. old.

⁶² Grbić, Miodrag: *Gradište kod Kikinde*. *Starinar* N. S. 1(1950) 113-118. old.

⁶³ Garašanin - Kovačević (1950); Garašanin, Milutin: *K najstarijim slovenskim kulturama naše zemlje i problemu porekla izvesnih njihovih oblika*. *Starinar* N. S. 1(1950) 27-37. old.; uő.: *Nova razmatranja o slovenskoj keramici*. *Povodom nalaza iz ulice Božidara Adžije u Beogradu*. GMGB 2(1955) 21-30. old.;

⁶⁴ Veselinović (1952) 143-158. old. Veselinović, Rajko L.: *Ranoslovenske lončarske peči i grobovi kod Mošorina u Bačkoj*. RVM 1(1952) 143-158. old.; Veselinović (1953) 5-52. old.; uő.: *Keltske i*

sevič⁶⁸ (későbbi munkáiban M. Bajalovič-Birtašević, majd M. Bajalovič - Hadzič-Pešič) valamint D. Minič⁶⁹ stb. is. Áttekintésem keretein jelentősen túlnőne a cseh régészet ezen, L. Niederle⁷⁰ illetve J. Eisner⁷¹ nevéhez kapcsolódó koncepciójának részletes taglalása. Annyit szeretnék csak megjegyezni, hogy a fentebb felsorolt szlovén, horvát illetve szerb kutatók körében igen pozitív visszhangra talált egyrészt azon felfogás, hogy a szarmatáktól kezdve a Kárpát-medence összes népvándorlás-kori népének temetőiben az egyszerűbb mellékletű vagy melléklet nélküli sírok a szlávokhoz kapcsolhatók, mivel csak ők tekinthetők a „termelő elemnek”⁷². Másrészt pedig a nomádok, életmódjuknál fogva nem tudtak cserépedényeket készíteni⁷³, így az összes kerámia automatikusan a szlávokra utal. Ezen felül, L. Niederle és J. Eisner koncepciójának „helyi” viszonyokra való alkalmazása egyéb okoknál fogva is szinte önkéntelenül adódott. Az eredmények átvételének szellemi háttere a szláv kulturális közösség eszméjéből⁷⁴ következett. További, szintén elsődlegesen fontos ok volt a szerb, horvát illetve szlovén népvándorlás-kori régészet korabeli fejlettségi, illetve pontosabban fejletlenségi foka. A leletek hiányának mértékét jellemzi, hogy Z. Vinski még 1950-ben is azon kérdést választhatta tanulmánya címéül⁷⁵, hogy van-e korai szláv kerámia Jugoszlávia területén. Habár erre végül is pozitív választ tudott adni, a helyzet, sajnos, a

starosrpske lončarske peči na Gomolavi kod Hrtkovaca u Sremu. RVM 6 (1957) 27-38. old.; Veselinović (1970) 26. old.

⁶⁵ Čorovič - Ljubinkovič, Mirjana: Izložba etnogeneze južnih Slovena kroz materijalnu kulturu u ranom srednjem veku. Muzeji 6(1951) 16-24. old.; uő.: Metalni nakit belobrdskog tipa - grozdolike mindjuše. Starinar N. S. 2(1951) 21-56. old.; uő.: Bijoux communs aux Slaves du Sud et leurs variantes locales. Boucles et pendants d'oreilles. AI 3(1959) 111-119. old.; uő.: Problemi arheoloških istraživanja VI-VII veka u Jugoslaviji sa posebnim osvrtom na probleme slovenske arheologije. MatSADJ 3(1966) 83-99. old.; uő.: Der Zusammenhang des Schmuckes des Nitra-Gebietes und Nordserbiens im IX Jh. SlA 18(1970) 113-117. old.; Ljubinkovič, Mirjana: Ka problemu slovenizacije Beograda i severne Srbije. GMGB 25(1978) 17-24. old.

⁶⁶ Šafarik - Šulman (1954) 5-55. old.; Šafarik, Olga: Nalazi sa nove avaro-slovenske nekropole u Malom Idjosu. RVM 4(1955) 63-70. old.

⁶⁷ Barački, Stanimir: Grupni nalaz starosrpskog gvozdenog alata iz Vršca, RVM 9(1960) 186-194. old.; uő.: Jugoistočni Banat u ranom srednjem veku. Sa pregledom ranosrednjovekovnih nalazišta. Vrsac 1977.

⁶⁸ Birtašević (1956) 159-162. old.; uő.: Srednjevekovna keramika. Katalog II serije. Zbirke i legati Muzeja Grada Beograda. Beograd 1970.

⁶⁹ Minič, Dušica: Najnovija proučavanja etničke pripadnosti belobrdske kulture. Starinar N. S. 19(1968) 165-173. old.

⁷⁰ Niederle, Lubor: Bemerkungen zu einigen Charakteristiken der altslavischen Gräber. MAG 24(1894) 40-55. old.; Niederle (1911-1927); uő.: La race slave: statistique, démographie-anthropologie. Paris 1911; uő.: manuel de L'antiquité slave 1-2. Paris 1923-1926.

⁷¹ Eisner, Jan: Slovensko v pravku. Práce učené spločnosti Šafarikovy v Bratislavé. Svazek 13. Bratislava 1933. uő.: Slovensko v dobe kultury hradistnej. In: Slovenske dejini I. Szerk.: Varsik, Branislav. Bratislava 1947. 120-158. old.; uő.: Devinska Nová Ves. Slovanske pohrebiste. Bratislava 1952.

⁷² Purkovič - Mano-Zisi (1941) 19. old. szerint: „A szlávok közvetítik a keleti régészeti elemeket nyugatra. Jelentős a részarányuk a Pannón-medence (: a Kárpát-medencére használatos fogalom a szerbhorvátban - T. M.) aranyművességében - ők voltak a fő termelő elem.”

⁷³ Lásd pl.: Korošec (1952) 188-192, 207-208. old. Birtašević (1956) 159-162. old.

⁷⁴ A pánszlávizmus eszmerendszerének rövid de igen jó összefoglalása: Gogolák Lajos: A pánszlávizmus. In: A magyarság és a szlávok. Szerk.: Szeckfű Gyula, Bp. 1942, 150-167. old. A jugoszláviai kutatók régészek közül e szemlélet legjobban talán J. Korošecet hatotta át. Lásd pl.: Korošec (1952)

⁷⁵ Vinski, Zdenko: Gibt es slawische Keramik aus der Zeit der südsalwischen Landnahme? AI 1(1954) 71-82. old.

7-8. század vonatkozásában azóta sem javult számottevő mértékben. A cseh és szlovák régészet eredményeinek átvételét sugallta még is, hogy a Szerémségben⁷⁶, illetve a Dráva-Száva között⁷⁷ elég nagy számban kerültek elő avar mellékletekkel ellátott, avar temetkezési szokásokat tükröző sírok, többek közt az újkori horvát főváros, Zágráb⁷⁸ területén is. Z. Vinski és nemzedéke pedig – a hagyományos horvát történelemszemlélet híveként – itt már a népvándorlás második szakaszában csak és kizárólag szlávokat tudott feltételezni. Így vált évtizedekre a horvát régészetben szokásos „terminus technicus”-szá az avaroszláv vagy szlávóavar kultúra⁷⁹. Ennek egyes részeit pedig J. Korošec⁸⁰ nyomán egészen az 1960-as évekig Martinovka- illetve Kestelj-kultúraként volt szokás emlegetni (az utóbbi név a keszthelyi lelőhely pontatlan de a szerb, horvát, szlovén kutatásban így közkedvelté vált változata)⁸¹. Az „avaroszláv” szemlélet bírálata nem szeretnék részletesen kitérni, hiszen a magyar kutatásban többen is igen jól felsorolták gyengéit⁸². Egy, a horvátországi alkalmazásához szorosan kapcsolódó tényezőt viszont feltétlenül ki kell emelnem. A hagyományos horvát történelemszemlélet gondolatmenetének következetes végigvitele esetén a Kárpát-medence délnyugati és a Balkán északnyugati része közt nem is kapcsolatok léteztek ebben a korban, hanem e területek azonos kultúrába sorolandók. Ezt pedig a régészeti leletanyagnak már egy egészen felszínes összehasonlítása is teljesen lehetetlenné teszi.

Úgy tűnt hosszú ideig, hogy a horvát koraközépkori történetíráshoz hasonlóan e korszak régészetében is harmonikus nemzedékváltásra kerül majd sor, azaz a fiatalabbak a felülbírálat igénye nélkül veszik át az „avaroszláv” koncepciót. M. Šmalcelj például a privlakai „avaroszláv” temető egyik előzetes közleményében⁸³ ethnikumokat igyekezett elkülöníteni abból, hogy a váz mellett sárga vagy ún. dunai típusú kerámia volt-e. Az első ellenvetést nem is egy ifjú régész, hanem a fentebb már említett L. Margetič tette, aki többek között arról is írt⁸⁴, hogy a 7. sz. eleji betelepedés elvetése esetén megszűnne annak a kényszere, hogy a Dráva - Száva között ezen időszak minden leletét kötelező érvennyel szlávnak kelljen minősíteni. Ennél jóval élesebben fogalmazott Z. Vinski egy nemzedéktársa, a történész N. Klaič⁸⁵. Ő ugyanis feltette azt

⁷⁶ Dimitrijevič - Kovačević - Vinski (1962) 73-105. old.; Mrkobrad (1980) 5-8. térkép.

⁷⁷ Dimitrijevič - Kovačević - Vinski (1962) 107-115. old.; Mrkobrad (1980) 5-8. térkép.

⁷⁸ Vinski, Zdenko: Ranosrednjevokovni arheološki nalazi na užem i širem području Zagreba. Iz starog i novog Zagreba 2(1960) 47-65. old.

⁷⁹ Meghatározása magyarul: Vinski-Gasparini, Ksenija: Avar-szláv kultúra. In: Jugoszláv enciklopédia. Magyar nyelvű kiadás. 1. kötet. Zágráb 1985. 327-329. old.

⁸⁰ Korošec (1951) 134-152. old.

⁸¹ Šeper, Mirko: Martinovska Kultura. Enciklopedija likovnih umjetnosti 3. kötet. Zagreb 1964. 415. old.; Vinski-Gasparini (1962) 242-244. old.

⁸² Richthofen, Bolkó: A szláv kérdés Magyarország középkori archaeológiájában. ArchÉrt 40(1923-1926) 139-156. old.; B. Szatmári Satolta: A dévényújfalui temető etnikai és történeti problémái. KMK 1(1968) 107-130. old.; Bóna (1971) 303-307. old.

⁸³ Šmalcelj, M.: Privlaka - „Gole njive” (općina Vinkovci) - nekropola VII - IX stoljeća - sistematska iskopavanja. AP 15(1973) 119. old.

⁸⁴ Margetič (1977) 67-74. old. Ő még használja az avaroszláv terminust, de külön kiemeli, hogy Horvátországban 670 után az avar jelenlét mértéke megnőtt.

⁸⁵ Klaič, Nada: Vinodol. Pazin - Rijeka 1988, 14-20. old.; Klaič (1988) 1. rész 59. old. „... annak ellenére, hogy vannak bizonyítékok Šišić azon módszere ellen, amellyel az avarokat a Duna mellékre dobta át, elgondolása mégis „uralkodó”, és még manapság is egy sajátos csapda nemcsak a történészek, hanem sok-

az egyszerű, helyi viszonylatban mégis igencsak eretneknek tűnő kérdést, miért ne lehetne az avar leleteket a Száva vonalától délre is avarnak tartani. Úgy tűnik, az új régésznevezésekben is megfogalmazódott már az újraértékelés igénye⁸⁶, ennek felszínre jutását azonban egyelőre még akadályozza Z. Vinski nagy tekintélye.

A fentebb vázoltaktól eltérő módon fejlődött a horvát régészet másik ága, a dalmáciai. Itt ugyanis már a századfordulón sikerült körülhatárolni egy olyan 9-10. századi temetőcsoportot⁸⁷, amely a horvát állam kialakulásának korához köthető, így azt joggal nevezték el óhorvát emlékműnek. Az utóbbi évtizedekben – főként B. Marušić⁸⁸, D. Jelovina⁸⁹ illetve J. Belošević⁹⁰ munkássága révén – pedig a sírleletek osztályozása, és a részletekbe menő tipologizálás is megtörtént. Továbbá a Kašić - Maklinovo brdo-i leletmentésen előkerült urnasírok⁹¹ a Balkán-félsziget nyugati harmadában elsőként tanúsítják azt, hogy a megtelepedő szlávok itt is hamvasztották halottaikat, méghozzá a régészetileg oly nehezen megfogható, „sötét” 7. században. Nem kerülhetem meg azonban annak a megjegyzését, hogy a hamvasztásos rítus elhagyását a horvát régészek nagy többsége túl korai időpontra – a 8. századra⁹² - keltezi. Nem támasztja ezt alá Biskupija - Crkvina-i, vagy Nin-Sv. Kriz-i, gyakran említett V. Konstantin-érem sem, hiszen a verés és a földbe kerülés időpontja semmiképpen sem tekinthető azonosnak. Így, nézetem szerint joggal utaltak magyar⁹³ vagy német régészeti körökben⁹⁴ e keltezés abszurditásának szemléltetése érdekében arra, hogy elfogadása esetén Dalmáciában a frank importárak korábban jelennének meg, mint készülesi helyükön. A keltezés megoldatlan részleteire azért is kellett nyomatékosan utalnom,

kal inkább a régészek számára. Az utóbbiak ugyanis nem mernek egyetlen olyan tárgyat sem avarnak nyilvánítani, amelyet a Dunától vagy a Szávától délre találnak.” E szemléletváltás nagyságára jellemző, hogy még e kutató is hat évvel a fenti sorok leírása előtt az avarosláv koncepciót védte: Klaić (1982) 13-14. old.

⁸⁶ A 10-11. századi temetők értékelésében figyelhető meg egy sajátos mozgás: Demo, Željko: Bjelobrdski privjesci u Jugoslaviji (u provodu nalaza sa lokaliteta Djelekovec – Gornji Batjan I.) PZb '83, 271-298. old.

⁸⁷ Ez nagyobbrész F. Bulić érdeme. Róla lásd: Bulić - 50 godina nakon smrti. Znanstveni skup u povodu 50. obljetnice smrti Don Frane Bulića. Szerk.: Marin, Emilio. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 79(1986)

⁸⁸ Marušić, Branko: Istra u ranom srednjem vijeku. Arheološko-povijesni prikaz. Pula 1960. uő.: Nekropole VII i VIII stoljeća u Istri. AV 18(1967) 333-341. old.; uő.: Materijalna kultura Istre od 5. do 9. stoljeća. In: Aheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju. Izdanja Hrvatskog Arheološkog Društva 11/1 (1986). Pula 1989. 81-105. old.

⁸⁹ Jelovina, Dušan: Statističko-tipološki pregled starohrvatskih naušnica na području SR Hrvatske. SHP, Serija 3, 8-9 (1963) 101-118. old.; uő.: Starohrvatske nekropole na području između Zrmanje i Cetine. Biblioteka znanstvenih dela 2. Split 1976.

⁹⁰ Belošević (1980)

⁹¹ Belošević, Janko: Die ersten slawischen Urnengräber auf dem Gebiete Jugoslawiens aus dem Dorfe Kašić bei Zadar. Balcanoslavica 1(1972) 73-86. old.

⁹² Előszőr: Vinski, Zdenko: O primjeni rendgenskog snimanja pri istraživanju ranosrednjovjekovnih mačeva. Vesnik Vojnog muzeja 11-12(1966) 70-88. old.: majd nyomában: Belošević (1980) 14, 22, 79. stb. old.

⁹³ Bálint Csanád: A magyarság és az ún. Bjelo brdói kultúra. Cumania 4(1976) 238. old.:

⁹⁴ Werner, Joachim: Zur Zeitstellung der altkroatischen Grabfunden von Biskupija-Crkvina (Maringenkirche). Schild von Steier 15-16 (1978-1979) 227-237. old.

mert a 9. századi csontvázas sírok leletanyaga, főként a frank importtárgyak⁹⁵ révén, szorosán párhuzamosítható a Délnyugat-Dunántúl leleteivel. Egy további, kellőképpen még fel nem dolgozott résztéma a két terület kerámiájának az összevetése. Pedig egy ilyen vizsgálat talán a Pribina – Kocel féle vazallus fededelemiség népeességének összetételéről is szolgáltatathatna új adatokat. Továbbá néhány dalmáciai sírban az avar illetve 9. századi temetők⁹⁶ alapján jól ismert, agancsból faragott só- vagy kenőcstartó tégely is előkerült.⁹⁷ Ezeket feldolgozójuk, J. Belošević helyesen a Kárpát-medencei párhuzamaik bevonásával igyekszik elemezni. Értelmezni, vagy rendeltetésüket meghatározni azonban ő sem tudja. Továbbá nehéz magyarázatot találni arra is, miért karcoltak egy részükre bikák vagy bikafejű lovak által körbe vett „életfát”. Ezzel kapcsolatban kell megjegyeznem azt is, hogy felbukkant – igaz, a horvát tudományos élet peremén – egy olyan, igencsak megalapozatlannak tűnő elgondolás⁹⁸ is, amely az avar párhuzamoktól elvonatkoztatva e tárgytypust a horvátok iráni származásának a bizonyítására szeretné felhasználni.

A korszakunkat elemző szerb szakirodalmat ajánlatosnak tűnik kettéválasztani, és külön-külön tárgyalni a 7. - 9. századi szerbek balkáni történetére illetve a Kárpát-medence déli részére vonatkozó elemzéseket. A szerb történetírásra egyáltalán nem jellemző a horvát kollegákhöz hasonló dinamizmus a balkáni megtelepedés utáni korszak tárgyalásában. A 7-9. század egy hagyományosan érdektelennek tartott időszak, mivel egyrészt távol esik a középkori szerb történelem fénykorától, a Nemanjida királyság korszakától (12. század vége – 15. század közepe),⁹⁹ másrészt pedig a szerbek ekkor eléggé alárendelt szerepet játszottak a bolgár vagy bizánci szomszédaihoz képest¹⁰⁰. Ennek megfelelően az újabb kutatók szinte kivétel nélkül átvesszik a két világháború közt¹⁰¹ munkálkodó szerb történészek eredményeit. Így még a korszakra vonatkozó bizánci forrásanyag gyűjteményes, részletes kommentárokkal ellátott kiadása¹⁰² sem hozott tudományos áttörést. Továbbá a Belgrádban élő, néhai G. Ostrogorsky körül kialakult bizantinológus iskola tagjai is csak érintőlegesen foglalkoztak népük történetének ezen korszakával.¹⁰³ Talán e helyzettel is magyarázható, hogy a

⁹⁵ Belošević (1980) 98-109. old.

⁹⁶ Bóna (1971) 317. old.; Török Gyula: Sopronkőhida IX. századi temetője. *Fontes Archaeologicae*. Bp. 1973, 47-49. old.

⁹⁷ Belošević (1980) 125-128. old. - összesen 2 db a Nin - Ždrijac-i temető 161. illetve 180. sírjából.

⁹⁸ Smiljanic, Franjo - Sambunjak, Slavomir: O besmrtnosti i svjetlosti kazuju kosti. *Domesti (Rijeka)* 1982/12 67-76. old.

⁹⁹ E korszakról lásd a közelmúltban megjelent, reprezentatív összefoglalást: Blagojević, Miloš - Petković Sreten: *Srbija u doba Nemanjića. Od kneževine do carstva 1168-1371.* Beograd 1989.

¹⁰⁰ Ćirković, Sima: *Srbija izmedju Vizantijskog carstva i Bugarske.* in: Ćirković, szerk. (1981) 156-169. old.

¹⁰¹ Jireček - Radonić (1922): Stanojević, Stanoje: *Istorija srpskog naroda.* 3., átdolgozott kiadás. Beograd 1926; Ćorović (1933) 3-87. old.

¹⁰² Barisic, F. - Rajkovic, M. et alia: *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije 1.* SAN Posebna izdanja 241. Vizantinoloski institut, knj. 3. Beograd 1955.

¹⁰³ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ilyen tanulmányok egyáltalán nem születtek volna. Értekezett erről maga G. Ostrogorsky is: *Porfirogenitova hronika srpskih vladara i njeni hronoloski podaci.* *Istorjiski časopis* 1(1948) 24-29. old.; Továbbá ilyen témát elemzett még pl.: Barišić Franjo: *Čuda Dimitrija Solunskog kao istoriski izvor.* SAN Posebna izdanja, knj. 219. Vizantinološki Institut, knj. 2. Beograd

horvát bevándorlásról folyó vita a szerb történészek körében nem talált visszhangra. Pedig a legfontosabb auktor, Bísorbanszületett Konstantin a két nép bevándorlását együtt tárgyalja.¹⁰⁴

Csak R. Novakovič tevékenysége¹⁰⁵ vitt bele némi új színt a kutatásba. Ő ugyanis több alkalommal is megpróbálta bizonyítani azt – a szerb történészek régebbi nemzedékei által egyértelműen elvetett – elgondolást, hogy a szerbeknek a szlávokon belül a lausitzi sorbok lennének a legközelebbi rokonai.

A tárgyalt korszak egyik jellegzetessége a szerbiai kutatásban az is, hogy a legfontosabb összefoglalásokat a hetvenes és a nyolcvanas években egy régész, a közelmúltban elhunyt J. Kovačević írta¹⁰⁶. E művekről elmondható, hogy fejtegetéseik gondos elemzéseken alapulnak, és a szerző a régészet eredményeit is minél nagyobb mértékben igyekezett hasznosítani. Ez nem volt könnyű feladat, mivel a déli szláv népek közül éppen a szerbekkel kapcsolható össze legkevesebb 7-9. századi lelet¹⁰⁷. A kutatás ilyen állapotának objektív oka, hogy az írott források alapján a szerbek emlékműanyagának előkerülése Délkelet-Bosznia, Hercegovina illetve Montenegró területén várható¹⁰⁸. Ezek pedig Jugoszlávia igencsak elmaradott részei, ahol még a múzeumi hálózat kiépülése sem fejeződött be. Szerbiában ezzel szemben éppen az utóbbi néhány évtizedben indultak meg nagyobb intenzitással a bizánci feltárások¹⁰⁹. E települések pusztulása ugyan éppen korszakunk határára esik, mégis számos párhuzamosítási lehetőség adódik a kárpát-medencei leletanyaggal. A Caričin grad-i erődtett palotakomplexum területén például több helyen is előkerültek avar nyílhegyek, lószerszám-tartozékok¹¹⁰, egyértelművé téve a 6-7. század fordulójára keltezhető pusztulási réteg keletkezésének körülményeit. Az avarok és szláv szövetségeseik pusztításának menetét tudta pontosítani J. Kovačević a bizánci településfeltárások numizmatikai anyagának össze-

1953; uő.: Vizantiski Singidnum. ZRVI 3(1955) 1-13. old.; Barisic (1956) 73-86. old.; uő.: „Monemvasijska hronika” o doseljavanju Avaro-Slovena na Peloponez 587. GSBI 3(1965) 95-109. old.; Dragoljubić, Dragoljub: Pseudo Cezarijevi Fisonci ili Podunavci. RVM 21-22 (1972-73) 29-34. old.; Ferluga, Jadran: Vizantiska uprava u Dalmaciji. SAN, Monographies, Tome 291. Institut d'Etudes Byzantines. No. 6. Beograd 1957; uő.: Vizantija i postanak najranijih južnoslovenskih država. ZRVI 11(1968) 55-65. old.

¹⁰⁴ Constantine Porphyrogenitos: De administrando Imperio. Szerk.: Moravcsik Gyula - Jenkis, R. J. H. Magyar -görög tanulmányok 29. Bp. 1949. 129-161. old.

¹⁰⁵ Novakovič, Relja: Odakle su Srbi dosli na Balkansko poluostrvo? Beograd 1977.

¹⁰⁶ Kovačević (1967) 278-444. old.; Kovačević (1981) 109-124. old.

¹⁰⁷ Csak egészen szórványos emlékeket tud felvonultatni: Andjelić (1959) 175-178. old.; Miletić (1963) 157-160. old.; Mijović, Pavle: Pradavne i davne kulture Crne Gore. Leksikografski zavod Crne Gore. Biblioteka Montenegro 4. Titograd 1987, 146-148. old.;

¹⁰⁸ A szerbek koraközépkori települési területére lásd a következő térképeket: Ćirković, szerk. (1981) 161. old.; Novakovič, Relja: Gde se nalazila Srbija od VII do XII veka. Problemi i znanja (Istorijsko-geografsko razmatranje). Beograd 1981, 47, 103, 148. old. levő térkép.

¹⁰⁹ E kutatások részletes ismertetése túlnőne dolgozatom keretein. Csak a legfontosabb, vagy részletes bibliográfiával rendelkező műveket emelem ki: Spremo-Petrovič, Nevenka: Proporcijski odnosi u bazilikama ilirske prefektüre. Arheološki institut. Posebna izdanja, knj. 7. Beograd 1971.; Čanak-Medić, Milka: Gamzigrad. Kasnoanticka palata. Saopštenja Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture SR Srbije XI, Beograd 1978.; Kondić - Popović (1977);

¹¹⁰ Kondić-Popović (1977) XXVIII. tábla 99-105.

hasonlítása alapján¹¹¹. Kiderült, hogy téves az a múlt század óta számos alkalommal elismertelt elgondolás¹¹², amely a határvédelem végleges összeomlását Phocas császár (602-610) idejére tette, mivel több erődítményben is még fellelhetőek pénzei. A leletanyag alapján inkább F. Barišić vélekedése¹¹³ tűnik elfogadhatónak. Ő ugyanis írott forrásanyag újraösszehasonlítása alapján Herakleios uralkodásának elejére valószínűsítette a végleges elenyészés időpontját. J. Kovačević egy másik, számunkra szintén igen tanulságos elemzésében¹¹⁴ a szórványként múzeumba került, boszniai és dalmáciai avar leleteket, illetve az avarokat jelző, „Obar” típusú helyneveket vetette össze az antik úthálózáttal. Kiderült, az emlékanyag az utak vonalához illeszkedik. Azaz, a logikusnak tűnő végkövetkeztetés szerint az avarok módszeresen megszállták az Adriai-tenger felé vezető utakat.

A 7-9. századi Kárpát-medence és a Balkán-félsziget közti kapcsolatokat elemző szerbiai munkák ismertetésekor nem kerülhetem meg azt a kérdést, hogy az ottani kutatók körében milyen visszhangot keltett a déli Nagy Morávia elmélete¹¹⁵. Válaszként először annak a lehetősége is felmerülhet, hogy e feltevésről a könyv- vagy folyóiratellátás esetlegességei miatt Belgrádban tudomást sem szereztek, mivel nem találkoznai az elmélet említésével. E nézetet azonban cáfolja V. Popović, aki több munkájában is utalt¹¹⁶ a déli Nagy Morávia feltevésére, pontosabban ennek első, Boba I. féle megfogalmazására¹¹⁷. V. Popović e helyeken nem mond értéktételeket az elmületről. Csak Boba I. azon fejtegetésével¹¹⁸ száll szembe, hogy a Mačvanska Mitrovicán (a középkori Szerémváron) feltárt bazilika egyik gazdagabb sírja lenne azonosítható Methodiusz temetkezési helyével. A figyelmesebb olvasás során mégis könnyen kiténik, hogy e feltevéssel nem ért egyet. Mivel V. Popović nem fogalmazta meg óvatos elutasításának okait csak munkahipotézisként szeretném felvetni, hogy ebben közrejátszhatott a szerb történetírásra és régészetre nagy hatást gyakorló J. Cvijić földrajzi elemzése¹¹⁹ a

¹¹¹ Kovačević, Jovan: Arheološki prilog preciziranju hronologije slovenskog naseljavanja Balkana. Simpozijum: Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena. ANU BiH, knj. XII. Posebna izdanja. Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 4. Sarajevo 1969 57-83. old.

¹¹² E kutatókat ismerteti: Barišić (1956) 73. old.

¹¹³ Barišić (1956) 73-88. old.

¹¹⁴ Kovačević, Jovan: Avari na Jadranu. MatSADJ 3(1966) 53-81. old.

¹¹⁵ A déli Nagy Morávia problematikáját tárgyaló, nagyszámú munka egybegyűjtése túlnőne dolgozatom keretein. Csak néhány fontosabb műre hivatkoznék: Boba, Imre: Moravia's History Reconsidered. A Reinterpretation of Medieval Sources. The Hague 1971; Püspöki Nagy Péter: Nagymorávia fekvéséről. Valóság 21(1978)/11 3-25. old.; Kristó Gyula: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp. 1980. 161-166, 195. old.; Senga Toru: Morávia bukása és a honfoglaló magyarok. Századok 117(1983), 307-343. old.

¹¹⁶ Popović, Vladislav: „Metodijev” grob i episkopska crkva u Mačvanskoj Mitrovici. Starinar N. S. 24-25 (1973-74) 265-268. old.; uő.: Préface. Continuité culturelle et tradition littéraire dans l'église médiévale de Sirmium. In: Ercegović-Pavlovic, Slavenka: Les nécropoles romaines et médiévales de Mačvanska Mitrovica. Sirmium XII. Beograd 1980, I. old.

¹¹⁷ Boba Imre: Moravia's... i. m.

¹¹⁸ Boba Imre The Cathedral Church of Sirmium and the Grave of St. Methodius. In: Berichte über den II. Internationalen Kongress für slawische Archäologie, 3. kötet. Berlin 1973. 393-397. old.

¹¹⁹ Cvijić, Jovan: Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje - osnovi antropogeografije 1., Beograd 1922.; Lutovac, Milisav V.: Cvijićeva zasluga za unapredjenje društvenih nauka u nas. In: Naučno delo Jovana Cvijića. Povodom pedesetogodišnjice njegove smrti. Szerk.: Lukić, Radomir et alia. SAN, Naučni

Balkánról is. Ennek ismeretében ugyanis az elmélet megfogalmazóinál jóval nehezebb föl nem figyelni arra, hogy egy, Bulgáriából induló, az Alföld vagy a Dráva-Száva köze felé irányuló terjeszkedéshez szilárdan kell tartani vagy a Maros vagy pedig a Morava völgyét, vagy optimális esetben mindkettőt. Így sem a Szerémség sem pedig a Duna-Tisza köze déli része nem lehet csak egy bizonytalan hátország.

A szerbek 7-9. századi balkáni történetének elemzéseivel ellentétben igen élénk mozgás jellemzi a szerb történetírás és régészet másik ágát: a Kárpát-medence déli részének 7-9. századát vizsgáló irányzatot. E sajátos megoszlás pontos értékeléséhez állandóan szem előtt kell tartani, hogy ez egyáltalán nem újkeletű. Majdnem kétszáz éves hagyománya van, hiszen gyökerei a modern szerb történetírás kezdetéig, a 18. század végéig nyúlnak vissza. Magyarozatául elegendő arra utalni, hogy nem Szerbiában, hanem a történeti Magyarországon élő szerbek körében fogalmazódott meg először népük történelmének modern szellemű feldolgozása iránti igény¹²⁰. A régebbi korok vonatkozásában e kutatások két alapkérdés körül forogtak. Egyrészt: kimutathatók-e, és ha igen, milyen mértékben voltak jelen a szlávok vagy konkrétabban a szerbek a Kárpát-medencében a török hódoltság ideji vagy utáni nagy bevándorlások előtt. Másrészt – ha az első kérdésre igennel válaszolunk – fennmaradtak-e az első, a korai szláv hullám települései egészen a hódoltság kori, szerb bevándorlásig. A régebbi szerb történetírásban igen sok az olyan kutató¹²¹, aki kísérletet tett e két kérdés pozitív megválaszolására, oly módon, hogy a Kárpát-medence szlávosságát, illetve az ezekkel kiegyenlített szerbeket az igen távoli múltból vezette le folyamatosan a 17. század végéig. Eljárásuk alapja részben a kor nacionalista és romantikus történelemszemlélete, részben pedig, a kor szlavistái¹²² által elég gyakran hangoztatott nézet, amely szerint újkori településterületükön mindenhol a szlávok az őslakosok. Tételük igazolására vagy F. Miklosich¹²³ nyomán a magyar nyelv szláv jövevényszavaira vagy a Kárpát-medence szláv helyneveire hivatkoztak, ezeket automatikusan az igen távoli múltból, azaz mindenképpen a magyar honfoglalás előttről eredeztetve¹²⁴. Egy másik, szintén múlt századi eredetű, és szintén nyelvészeti alapokon nyugvó módszer hívei¹²⁵ a szerb

skupovi, knj. 11., Predsedništvo, knj. 2. Beograd 1982. 25-30. old.; Miljana Radovanović: Cvijićeva koncepcija o migracijama stanovništva i srpska etnologija. In: Naučno delo... i. m. 265-270. old.

¹²⁰ Az első, modern szellemű történelmi összefoglalást is a Sajkáskerületben levő Kabol (Kovilj) orthodox monostorának a főnöke írta: Raič, Joan (= Rajic, Jovan): Istorija raznih slavenskih Narodovb, naipače bolgarb, Horvatov i Serbov. 1-2. Viena 1794.

¹²¹ Lásd pl.: Stojačković Aleksander: Čerte iz života naroda srbskog u ugarskim oblastima odb vremena kad su Madjari u ove došli pa do slavnog doba voskresenija Vojvodine Srbije ili od godine 895-1849. Beč 1849.; Vitković, Gavriilo: Kritički pogled na prošlost Srba u Ugarskoj. Glasnik Srpskog učenog društva 20(1870) 1-175. old.; Piko Emil (= Picot, Émile) – Pavlovič, Stevan: Srbi u Ugarskoj. Njihova povesnica, povlastice, crkve, političko i društveno stanje. Novi Sad 1883. Lásd még: Margalits Ede: Szerb történelmi repertórium I. Budapest 1918, 80, 104-105, 186, stb. old.

¹²² Lásd pl.: Schaffarik, Josef (= Šafarik, Pavel, Jozef): Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. Ofen 1826.; uő.: Slovanske starožitnosti. Praha 1837.

¹²³ Miklosich, Franz: Die slawischen Elemente im Magyarischen. 2. kiadás. Wien - Teschen 1884.

¹²⁴ Ezen helynév-magyarozatokat gyűjtötte össze: Skok, Petar: Toponomastika Vojvodine. In: Popović (1939) 108-119. old.

¹²⁵ E, kétes értékű módszert alkalmazta a közelmúltban: Popović (1958) 116-160. old.; Ivič, Pavle: Balkan Slavic Migrations in the Light of South Slavic Dialectology. In: Aspect of the Balkans: Continuity and Change. Szerk.: Birnbaum, H. - Vryonis S. Jr.; The Hague - Paris, 1972. 55-86. old.; uő.: Srpski narod i njegov jezik. 2. kiadás. Beograd 1986. 7-89. old.

vagy horvát nyelvjárások mai területi elhelyezkedése alapján igyekeznek bevándorlási irányokat meghatározni. Eredményeiket azonban igencsak megkérdőjelezi, hogy egyrészt a délszláv nyelvjárásokat már a 6. században is adottnak tekintik – ami végső soron, források hiányában nem bizonyítható. Másrészt, a török-kori, igen nagy méretű vándorlási hullámmal sem szoktak kellő mértékben számolni, harmadrészt pedig, a 6. századi Kárpát-medencét egy olyan „légüres térként” fogják fel, ahol kisebb-nagyobb népcsoportok teljesen szabadon vándorolgathattak. Egy további, szintén meglehetősen elterjedt vélekedés¹²⁶ szerint a szlávok olyan nagy tömegben törték át a 6-7. században a bizánci limest, hogy már jóval korábban is a Duna bal partján, azaz a Kárpát-medence déli részén kellett lakniuk. Ezen – újabban is fel-felbukkanó¹²⁷ – érvelés hívei viszont rendszeresen elsiklottak azon tény felett, hogy az írott források szerint a szláv áttörések nem a Kárpát-medencével, hanem a Havasalfölddel szomszédos Duna-szakaszon folytak¹²⁸. A fentiek kiegészítéseként jelent meg a 19. század második felében egy cseh eredetű¹²⁹ vélekedés is, amely már a keltákat is a szlávok közé igyekezett sorolni. E nézet azonban nem vált igazán népszerűvé a szerb történészek körében.

A fenti szemléletet, amely a szláv bevándorlás igen korainak tekintette, pontos időpontját azonban nem tudta meghatározni, váltotta fel L. Niederle nyomán, a 20. század elején azon érvelés¹³⁰, amely szerint a szlávok, és köztük a szerbek is az 1-3. században telepedtek meg a Kárpát-medence déli részén. Ezen elgondolás hívei (pl. az első világháborút lezáró, Párizs környéki békekötések területi bizottságaiban jelentős szerepet játszó¹³¹ J. Radonič¹³² és S. Stanojevič¹³³ szerint a szerbek és horvátok a Balkánra is a Kárpát-medence déli részéből vándoroltak volna át a 6-7. században. Egy részük viszont – ugyanezen feltételezés szerint – ekkor helyben maradt, és ez a középkor végéig egy települési kontinuitást biztosított.

Végezetül a századfordulón jelent meg a szerb szakirodalomban azon nézet¹³⁴ is, amely – jóval reálisabb módon – az avar honfoglalás idejére tette a szlávok beván-

¹²⁶ Lásd pl.: Stanojevič, Stanoje: O južnim Slovenima 6. 7 i 8 veka. Glas SKA 80(1909) 123-154. old.; Radonič (1919) V. old.

¹²⁷ Pl.: Popović (1958) 116-160. old.

¹²⁸ Ezt hangsúlyozza például: Jireček - Radonič (1922) 40. old.; Kovačević (1981) 113. old.

¹²⁹ Končar, Simeon M.: Sloveni u Sjevernoj Galiji. Izvod iz Sasinekove rasprave. Javor 17(1890)/16, 249-250. old.

¹³⁰ Radonič (1919) V-VIII, és 1-7. old.; Erdeljanović, Jovan: Tragovi najstarijeg slovenskog sloja u Banatu. In: Niederlův Sbornik, szerk.: Schranil, J. Obzor prehistorický 4., Praha 1925, 275-308. old.

¹³¹ A szerb tudósok ilyen irányú tevékenységét összefoglalóan elemzi Trgovčević, Ljubinka: Naucnici Srbije i stvaranje jugoslovenske države 1914-1920. 2. kiadás. Beograd 1987.

¹³² Radonič (1919) V-VIII. és 1-7. old. Ugyanezen mű szerb nyelven is megjelent: Radonič, Jovan: Srbija i Ugarska u srednjem vekuk. In: Popović (1939) 128-144. old.

¹³³ Stanojevitch (1919)

¹³⁴ Elsőként képviselte markánsan e nézetet a szerb tudományos életben: Ivič, Aleksa: Istorija Srba u Vojvodini. Od najstarijih vremena do osnivanja potisko-pomoriske granice (1703). 2. kiadás. Novi Sad 1929. 5. old.

dorlását a Kárpát-medence déli részére. E nézetnek manapság is sok híve van, a nagyobb áttekintések szerzői¹³⁵ szoktak rá gyakrabban hivatkozni.

A fenti kis historiográfiai kitérőt azért kellett megtennem, mert az utóbbi évtizedek szerb szakirodalmának most tárgyalt része szinte kivétel nélkül a fenti érvelések valamelyikét ismétli. Számos dolgozat igyekszik újabb történeti, néprajzi vagy régészeti érvek felhozni a népvándorlás-eleji vagy még korábbi bevándorlás mellett. Erősen hat L. Niederle szellemisége olyan esetekben is, amikor alig vagy egyáltalán nem is hivatkoznak rá (lásd pl. D. J. Popović munkáit¹³⁶). Több sajnálatos példája van továbbá annak is, hogy az ő gondolatait vagy egyes 19. századi, szlavisztikai toposzokat öntik formába újra, a forrás kellő megjelölése nélkül. E kifogásolható módszer eredményeként pedig nemcsak, hogy régi elméletek jelennek meg új érvelésként, hanem a régihez tapadó esetleges kritikai megjegyzések is elsikkadnak. A fentiekre egy példa F. Barišić azon cikke¹³⁷, amely Priskos rhétor alapján a hunkori köznép szláv mivolta mellett száll síkra. Ezt ugyanis – azonos érvelés alapján – nemcsak J. Radonić¹³⁸ vagy L. Niederle¹³⁹, hanem már F. Palacký¹⁴⁰ is leírta a 19. század közepén. Átütő sikert azonban e feltételezés a számos ismétlés ellenére sem aratott, sőt a századforduló óta többször is érte megsemmisítő bírálat¹⁴¹. F. Barišić nyomán viszont e vélekedés újból életre kelt, különösen a vajdasági szerb helytörténeti irodalomban¹⁴². Az utóbbi szerzők pedig nemcsak, hogy a század eleji kritikákra nem figyelnek már fel, hanem D. Dimitrijević alapos cáfolatára sem. Pedig az utóbbi többször is megjelent¹⁴³.

A második világháború utáni két évtizedben a szerb régészet most elemzett ága is szinte maradéktalanul alkalmazta a niederlei tanokat. E szellemben elemezte például az 1950-es évek elején egy nagyobb szerzőcsoport¹⁴⁴ a pancsovai (Pančevo) illetve R. Veselinović¹⁴⁵ a mozsori (Mosorin) telepfeltárás anyagát. A két ásatási jelentés közül az utóbbi tartalmaz részletes érvelést, és ugyanezen kutató jutott el a „szarmata - ószerb” kontinuitás kimondásáig¹⁴⁶ is. Dolgozatának gondolatmenetét azonban igen csak gyengíti, hogy a kézi korongon formált edénytöredékek mellett az objektumokban szórványosan feltűnő, sűrű színű, gyorskorongolt kerámiát egyáltalán nem bizo-

¹³⁵ Čorović (1933) 9. old.; Miličević, Jovan: Hronologija događaja. In: Vojvodina, znamenitosti i lepote. Szerk.: Maletić, Mihajlo, Beograd 1968, 402. old. Socialistička Autonomna Pokrajina Vojvodina. – fotomonografija – Főszerk.: Tomašević, Nebojša. Beograd 1984, 49.

¹³⁶ Popović, Dušan J.: Srbi u Bačkoj do kraja osamnaestog veka. (Istorija naselja i stanovništva). Beograd 1952. 3-15. old.; uő.: Srbi u Banatu do kraja osamnaestog veka - istorija naselja i stanovništva. Beograd 1955. 17-21. old.; valamint összefoglalóan: Popović (1957) 37-56. old.

¹³⁷ Barišić (1952) 12-63. old.

¹³⁸ Radonitch (1919) 2. old.

¹³⁹ Niederle (1911-1927) I/1. 208, 211, 216. stb. old.

¹⁴⁰ Palacký (1836) 64. old. 11. jegyz.

¹⁴¹ Váczy (1963) 20-24. old.

¹⁴² Lásd pl.: Bajič, Milan I.: Opština Nova Crnja. Prirodno-Matematički Fakultet u Novom Sadu. Institut za geografiju. Geografske monografije vojvodjanskih opština. Novi Sad 1984, 46. old.; Veselinović (1970) 26. old.

¹⁴³ Dimitrijević (1969) 85-94. old.; Dimitrijević (1975) 77-79. old.

¹⁴⁴ Mano-Zisi, Djordje - Ljubinković, Mirjana et alia: Zaštitno iskopavanje kod Pančeva. Muzeji 1(1948) 78-94. old.

¹⁴⁵ Veselinović (1952) 143-158. old.; Veselinović (1953) 5-52. old.

¹⁴⁶ Veselinović (1953) 6-7. old.

nyos, hogy azonos korban használták. Származhat az egy korábbi réteg megbolygatásából is, vagy – Nagy S. feltételezése¹⁴⁷ szerint – a szürke töredékek nem is szarmata, hanem török koriak. Megalapotatlan továbbá az ásató azon elképzelése is, miszerint az objektumok egy hámosztatú fazekasműhelyként és a fazekas kétosztatú lakóházaként lennének értelmezhetőek. Az előbbi ugyanis – a három különálló kemence valamint a nem azonos padlószintek¹⁴⁸ miatt – három, részben egymásba ázott, egyosztatú veremház. Végül pedig a feltárt házak semmiképpen sem lehetnek egykorúak. A három, részben egymásba ázott, egyosztatúban ugyanis Árpád-kori, kézikorongon formált edények, többek között cserépbográcsok is előkerültek¹⁴⁹, a kétosztatúban pedig egy csavart nyakú, 14. századnál nem korábbi üvegpalack töredéke¹⁵⁰ volt. Felsorolt hiányosságai miatt a szerb régészek az utóbbi két évtizedben már nemigen szoktak e dolgozatra hivatkozni¹⁵¹, a leletek újraértékelése viszont még nem történt meg. Erre pedig azért is nagy szükség lenne, mivel az előkerült leletanyagnak csak egy igen kis hányadát publikálta R. Veselinović pontosan, és ugyanez jellemző sajnos a fentebb említett pancsovai leletközlésre is.

Csak részben tartozik témámhoz, mégis meg szeretném említeni, hogy L. Niederle szellemiségének elfogadása jellemzi e korszak vajdasági magyar régészeinek – Schulmann I.¹⁵², Nagy S.¹⁵³ és Wellenreiter P.¹⁵⁴ – tevékenységét is. Ez azonban, úgy tűnik, inkább a kötelező irányvonalhoz való alkalmazkodásból, semmint egy belső meggyőződésből fakadt. A hetvenes évek második felétől tevékenykedő Ricz Péter pedig már a magyarországi kollégáival teljesen azonos fogalomrendszer alapján elemzi az avarokat.

A fentebb körvonalazott szellemi közeg áttekintését fontossá teszi az is, hogy csak ennek segítségével tudjuk pontosan megismerni, milyen alapokról indult a korszak legjelentősebb szerb régésze, a már említett J. Kovačević. Korai munkáiban még ő is elfogadta¹⁵⁵ a szláv régészeti anyag fentebb vázolt értelmezését. Az 1960-as évek elején azonban igen nagy átalakuláson ment át tudományos gondolkodása. Ennek okai, írott dokumentumok hiányában, ma már nehezen deríthetők ki. Talán volt ben-

¹⁴⁷ Nagy Sándor szíves szóbeli közlése szerint erre már a feltárások alatt felhívta R. Veselinović figyelmét: Takács Miklós: Die árpadenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken. *Varia Archaeologica Hungarica*. Budapest 1986. 21. old., 242. jegyz.

¹⁴⁸ Lásd Veselinović (1953) 1. ábráján lévő alaprajzot.

¹⁴⁹ Veselinović (1953) 37. old.

¹⁵⁰ Veselinović (1953) 35-36. old.; az üvegpalack keltezéséhez lás: H. Gyürky Katalin: Az üveg. *Katalógus. Monumenta Historica Budapestiensia*. Budapest, é. n. 43. old.

¹⁵¹ Nem jegyzi e tanulmányokat pl. a szerb népvándorlás-kori régészet legújabb bibliográfiája: Mrkobrad (1984) sem.

¹⁵² Šafarik - Šulman (1954) 5-55. old.

¹⁵³ Nadj, Šandor (= Nagy Sándor): Slovenske posude iz Čortanovaca. *RVM* 5(1956) 163-169. old. uő.: Avaroslovenska nekropola u Vrbasu. *AP* 1(1959) 189-192. old.; uő.: Avaroslovenska nekropola u Vrbasu (Nastavak sistematskih ispitivanja). *AP* 2(1960) 140-141. old.

¹⁵⁴ Velenrajter, Pavle (= Wellenreiter, Pál): Slovenska nekropola iz VII - VIII veka u Bogojevu. *RVM* 1(1952) 135-143. old.; uő.: Izveštaj o iskopavanju avarske nekropole u Bogojevu u 1952. godini. *RVM* 9(1960) 176-185. old. uő.: Bogojevo - Kestheljska nekropola. *Starinar* N. S. 12(1962) 183-285. old.

¹⁵⁵ Garašanin - Kovačević (1950); Kovačević, Jovan: Srednjevekovna nošnja balklanskih Slovena. *Beograd* 1954.; uő.: *Arheologija i istorija avarske kolonizacije juznoslovenskih oblasti (od IV pocetka VII veka)*. Novi Sad 1960.

ne némi szerepe D. Dimitrijevićnek is, aki aránylag csekély számú publikációja¹⁵⁶ ellenére is a szerb népvándorláskori régészet egy jeles egyénisége, főként igen megfontolt és kiegyensúlyozott vélekedései miatt. E kutató is igen sokat tett az avar leletanyag új értékeléséért. A szemléletváltás első nyomai az 1963-ban kiadott népvándorlás-kori leletkatalógusban¹⁵⁷ fedezhetők fel. E művet D. Dimitrijević és J. Kovačević a fentebb már ismertetett, horvát Z. Vinskivel együtt írta meg. A szemléletváltás következményeként igen nagy egyenletlenségek figyelhetők meg a katalógus értékeléseiben. Z. Vinski a hagyományos, „avaroszláv” koncepció szellemében dolgozta fel a Szerémséget, a Dráva-szöveget és Szlavóniát. D. Dimitrijević és J. Kovačević ezzel szemben szakított a cseh és szlovák „iskolával”. Így az ún. ujjas fibula¹⁵⁸ kivételével avarnak minősítettek minden olyan leletet, amelyet a magyar kutatás is annak tart. J. Kovačević későbbi tanulmányaira¹⁵⁹ is e szemlélet következetes érvényesítése a jellemző, és ennek tetetőzéseként született meg a hetvenes évek végén az Avar Kaganátusról szóló monográfiája is¹⁶⁰. A szemléletváltás részeként J. Kovačević a szerb történelem 1981-ben kiadott, reprezentatív összefoglalásában¹⁶¹ a 9. századra keltezte Kárpát-medence déli részébe irányuló szláv betelepődést, külön kiemelve, hogy – néhány szórvány kivételével – a jelzett időpont előtt csak a Dél-Bánátban számolhatunk e népcsoporttal. A megállapítását – átértelmezve a hagyományos szemlélettel való szakítás súlyát – egy bő szakirodalmi felsorolást tartalmazó, hosszú jegyzettel¹⁶² igyekezett alátámasztani. A magyar középkor-kutatás szemszögéből nézve egyáltalán nem közömbös, hogy J. Kovačević itt kiemelt hangsúllyal hivatkozik Váczy P. egy – sajnos kéziratban maradt – tanulmányára¹⁶³ a Kárpát-medencei szláv megtelepedés menetéről.

J. Kovačević a fiatal tudósnevezdék felnevelése érdekében is sokat fáradozott, 1988-as, hirtelen halála¹⁶⁴ mégis nagy űrt hagyott. Ezt igyekszik kitölteni a fiatalabb nemzedék: D. Mrkobrad¹⁶⁵, R. Bunardžić¹⁶⁶, N. Stanojević¹⁶⁷ (korábbi munkáiban Sta-

¹⁵⁶ Dimitrijević - Kovačević - Vinski (1962); Dimitrijević, Danica: Der Fund von Zemun polje im Lichte der spätavarenzeitlichen Problematik. AI 7(1966) 53-76. old.; Dimitrijević (1969) 85-94. old.; Dimitrijević (1975) 68-96. old.

¹⁵⁷ Dimitrijević - Kovačević - Vinski (1962)

¹⁵⁸ Werner, Joachim: Slawische Bürgerfibeln des 7. Jahrhunderts. In: Reinecke Festschrift, szerk.: Behrens, Gustav - Werner, Joachim, Mainz 1950, 150-172. old. határozta meg szlávként e tárgytypust. Dolgozatának okfejtése igen kedvező fogadtatásra talált mind a horvát mind pedig a szerb szakemberek körében és – tudomásom szerint – még egyetlen ottani szakemberben sem fogalmazódott meg az újraértékelés igénye, habár a német kutatásban már vannak erre utaló jelek: Menke, Manfred: Zu den Fibeln der Awarenzeit aus Kesthely. In: Internationale Konferenz über das Frühmittelalter. A Wosinszky Mór (Béri Balogh Ádám) Múzeum Évkönyve 15(1990) 190. old.

¹⁵⁹ Kovacevic, Jovan: Avari i zlato. Starinar N. S. 13-14(1965) 125-135. old.; uő.: Les tombes 73 et 77 de la nécropole de „Čik”. Balcanoslavica 1(1972) 65-72. old.; uő.: Die awarische Militärgrenze in der Umgebung von Beograd im VIII. Jahrhundert. AI 14(1973) 49-56. old.

¹⁶⁰ Kovačević, Jovan: Avarski kaganat, Beograd 1977.

¹⁶¹ Kovačević (1981) 111. old.

¹⁶² Kovačević (1981) 111. old., 3. jegyz.

¹⁶³ Váczy (1963) 1-46. old.

¹⁶⁴ J. Kovačević életútját bemutatta: Popović, Vladislav: In memoriam Jovan Kovacevic (1920-1988) Starinar N. S. 39(1988) 203-204. old.

¹⁶⁵ Mrkobrad (1980) – e mű hiányosságaira nagy alapossgal mutatott rá: Vuga Davorin: Dušan Mrkobrad, Arheološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji, Beograd 1980. (Recenzió). AV 37(1986) 459-461. old.; Mrkobrad (1984).

nojević) stb. E fiatal nemzedék ambíciózus kutatóira jellemző viszont, hogy nem egészen vették át mesterük nézetrendszerét az avar és a szláv ethnikum régészeti hagyatékának szétválasztásáról. Talán a szerb politikai életben a 80-as évek végén megindult „nemzeti reneszánsznak” is van némi szerepe abban, hogy ismét felbukkantak a Kárpát-medencei korai szláv jelenlétet alátámasztani igyekvő nézetek. Így például az Óbecse – botrai (szh.: Bečej) telepfeltárás előzetes jelentésében a szlávok és germánok 6-7. századi, kárpát-medencei érintkezéséről írt N. Stanojević¹⁶⁶, habár ő maga is tisztában volt vele, hogy a nem germán jellegű objektumokban lelt, saltovói gyökerű kerámia¹⁶⁹ egyrészt későbbi mivoltánál fogva kizárja az érintkezés lehetőségét, másrészt pedig csak egy logikai bukfencsel titulálható szlávnak. Teljesen elhibázott ugyanis arról értekezni, hogy a szlávok – a török népekkel való hosszú egymás mellett élés miatt – a saltovói kerámiát is átvehették, amikor a szlávok balkáni megtelepedése több évszázaddal megelőzte a kazár-keleti szláv érintkezéseket¹⁷⁰. Egy hasonló, régészeti kultúrákat összemésző törekvés miatt kerülhetett sor a nagyolaszi (szh.: Mandjelos) avar temető kerámiájának a többi lelettől elkülönített közlésére, és ugyanezen szemlélet hatására válhatott e sírmező egyszerűen koraközépkorivá, ethnikum megjelölése nélkül¹⁷¹. E szemlélet újraéledését jelzi az is, hogy S. Živanović egy Sirmium (Sremska Mitrovica) környéki 3-4. századi temető halottait antropológiai érvekkel igyekszik szlávnak minősíteni¹⁷². Ennek valószínűsége azonban – a történeti körülmények ismeretében – finoman is fogalmazva elenyészően kicsi. Végezetül pedig azt is meg kell említenem, hogy egy tavalyelőtti, apatini (szh.: Apatin) feltárás, illetve egy Horgos (szh.: Horgoš) környéki leletmentés kézzel formált edénytöredékei alapján több tudománynépszerűsítő folyóiratban is a prágai edénytípus igen korai megjelenéséről cikkeztek¹⁷³. Ezen előzetesek írói azonban egészen egyszerűen figyelmen kívül hagyták azt, hogy mindkét esetben a kézzel gyúrt töredékek szürke, gyorskorongon formált edénydarabokkal együtt kerültek elő¹⁷⁴. Így minden valószínűség szerint a

¹⁶⁶ Bunardžić, Radovan: Izveštaj sa zaštitnog arheološkog iskopavanja ranosrednjevekovne nekropole na lokalitetu „Ciglana” kod Celareva. GPSKV 8-9 (1979) 33-67. old.; uő.: Menore iz Čelareva. Katalog izložbe. Beograd 1980.; uő.: Čelarevo – rezultati istraživanja ranosrednjevekovne nekropole. Katalog izložbe. Novi Sad 1984. uő.: Čelarevo. Risultati delle ricerche nelle necropoli dell'alto medioevo. Roma, 27. novembra - 2. dicembre 1985.

¹⁶⁷ E kutató főként az Árpád-kor telepeivel és temetőivel foglalkozik. Lásd pl.: Stanojević, Nebojša: Zaštitno iskopavanje lokaliteta Botra kod Bečaja – srednjevekovna lončarska radionica. RVM 26(1980) 89-119. old.; valamint Stanojević, Nebojša: Nekropole X - XV veka u Vojvodini. Arheološko društvo Vojvodine, Katalog 1. Novi Sad 1989. Ugyanő azonban feltárt Óbecsén (Bečej) egy avar temetőt illetve települést is: Stanojević, Nebojša: Ulica Pionirska, Bečej - ranosrednjevekovna nekropola. AP 21(1979) 163-165. old.; uő.: Naselja VIII-IX veka u Vojvodini. RVM 30(1987) 119-114. old.

¹⁶⁸ Stanojević, Nebojša: Botra, Bečej - srednjevekovno naselje. AP 24(1985) 139-141. old.

¹⁶⁹ Legpontosabban jellemezte ezen edényművészetet: Szőke Béla Miklós: Zur awarenzeitlichen Siedlungsgeschichte des Körös-Gebietes in Südots-Ungarn. ActaArchHung 32(1980) 181-203. old.

¹⁷⁰ Egy új munka a kazár - keleti szláv érintkezésekről: Baran, V. D. - Maksimov, E. V. et alia: Et-nokul'turnaja karta teritorii Ukrainskoj SSR v I. ti's. n. e. Kiev 1985 106-140. old.

¹⁷¹ Gačić, Divna: Keramički nalazi iz nekropole u Mandjelosu. GPSKV 15(1988) 108-111. old.

¹⁷² Živanović, Srđoljub: Ostaci skeleta iz nekropole na području južnog dela mitrovačke petlje na auto-putu Beograd - Zagreb. GPSKV 15(1988) 112-115. old.

¹⁷³ Stojancev, Srđjan: Kuča na putu Slovena. Galaksija 210 (oktobar 1989.) 43. old.

¹⁷⁴ Stojancev, Srđjan: Kuča... i. m. 43. old. csak importkerámiáról ír, viszont Vesna Manojlović szíves szóbeli közlése szerint ezek bizonyosan szürke színű, szarmata edénytöredékek.

szarmatákhoz köthetők, kézzel formált mivoltuk ellenére is. E félreértelmezés kialakulásában és megszilárdulásában¹⁷⁵ közre játszhatott az is, hogy szerb népvándorlások kutatásában sajnos még nem vált kellőképpen ismertté a szarmaták kézzel formált kerámiájának a ténye.

A szlovén, a horvát és a szerb szakirodalom áttekintése után lényegesen könnyebb a boszniai illetve a macedóniai tudományos eredmények bemutatása. A dolgozat elején említett öt vagy hat nemzeti irányzat közül – ha eltekintünk néhány déli-bábos elképzeléstől – csak a három nagyobb: a szerb, a horvát illetve a szlovén rendelkezik egy pontosan körülhatárolható koncepcióval a 7-9. század közti korszakról, és ezen belül pedig annak kapcsolatrendszeréről. E megállapítás természetesen nem azt jelenti, hogy ilyen kutatások csak Szlovéniában, Horvátországban, Szerbiában vagy a Vajdaságban folynának. Bosznia-Hercegovina vonatkozásában elsősorban I. Čremošnik, P. Andjelić és N. Miletić neve említendő. Áttekintésem szemszögéből az első két kutató a fontosabb, hiszen N. Miletić vagy 5. vagy 10-11. századi temetőket elemez¹⁷⁶. P. Andjelić viszont több koraközépkori edényszeriát közölt¹⁷⁷, I. Čremošnik munkássága¹⁷⁸ pedig azért is méltatandó, mert az egész Jugoszláviában elsőként ő tárt fel 7-8. századi települési objektumokat Mušičiban valamint Batkovičiban. Annak ellenére azonban, hogy hosszú távon csak e módszer, a forrásanyag bővítése lehet célra-vezető, az általa kiásott objektumok értelmezése még sok nyitott kérdést hagy hátra. Így még elhamarkodottnak tűnik a Kárpát-medence leletanyagával való párhuzamosítás is. A macedóniai kutatók közül B. Babićról kell megemlékezni, aki számos munkájában elemezte a szláv régiségeket¹⁷⁹. Áttekintésem szempontjából a leépítésűtől

¹⁷⁵ E feltevés már szilárd tényként tűnik fel az újvidéki Vajdasági Múzeum új, 1990 őszén megnyitott kiállításán. A népvándorlás-kort bevezető, tájékoztató falitábla szerint: „A legújabb kutatások eredményei egyrészt a szlávok jelenlétére utalnak a mai Vajdaság területén a 4. és 5. században, másrészt pedig a Duna bal partján folyó vándorlásukra, Apatinból Belgrád irányába.” A teljesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy e megfogalmazás jelentős mértékben eltér attól, amit ugyanezen korszakról a kiállítás katalógusa ír. „A 8. századtól, egyes leletek szerint pedig már jóval korábban is, itt (ti. a Vajdaságban – T. M.) állandó jelleggel megtelepedtek a szláv törzsek.” Vojvodjanski muzej, vodice stalne izložbe, fő- és felelős szerk.: Dalmacija, Mirko, Novi Sad 1990. 4. old.

¹⁷⁶ Lásd pl.: Miletić, Nada: Nekropola u selu Mihaljevićima kod Rajlovca. GZM N. S. 11(1956) 9-39. old.; Miletić (1963) 155-176. o. Id.; uő.: Slovenska nekropola u Gomjenici kod Prijedora. GZM N. S. Arheologija 21-22(1966-1967) 81-145. old. uő.: Ranosrednjevekovna nekropola u Rakovčanima kod Prijedora. GZM N. S. Arheologija 25(1970) 119-158. old.; Adódik ez alól természetesen kivétel is: uő.: Ranosrednjevekovno koplje iz Mogorjela. ZNM 9-10 (1979) 145-150. old.

¹⁷⁷ Andjelić (1959) 175-178. old.; uő.: Dva srednjevekovna nalaza iz Sultića kod Konjice. GZM N. S. 14(1959) 203-209. old.

¹⁷⁸ Čremošnik, Irma: Nalazi slovenske keramike u Rači 1947 g. i pregled nalaza slovenske keramike u Bosni do danas. GZM N. S. 4-5 (1949-1950) 383-395. old.; uő.: Die ältesten slawischen Siedlungen und Nekropolen in Bosnien und Herzegowina. ANU BiH 12/4(1969). 229-232. old.; uő.: Istrazivanja u Mušičima i Žabljaku i prvi nalaz najstarijih slavenskih naselja kod nas. GZM, Arheologija 25(1970) 45-83. old.; uő.: Die Chronologie der ältesten slawischen Funde in Bosnien und der Herzegowina. AI 11(1970) 99-103. old.; uő.: Prvi nalazi najstarijih slavenskih nastambi u Bosni i Hercegovini. AV 21-22(1971) 221-224. old.; uő.: Die ältesten Ansiedlungen und Kultur der Slawen in Bosnien und der Herzegowina im Lichte der Untersuchungen in Mušiči und Batkoviči. Balcanoslavica 1(1972) 59-64. old.; uő.: Bronzani nalazi sa slavenskih naselja sjeveroistočne Bosne. ZNM (Beograd) 9-10 (1979) 139-143. old.

¹⁷⁹ Munkásságánál bibliográfiáját lásd saját összeállításában: Babić, Bosko: Materijalna kultura na makedonskote Sloveni vo svetlinata na arheološkite istraživanja vo Prilep. Prilog za istorijata na kultura

ról¹⁸⁰ írott dolgozata tűnik fontosnak, mert itt kárpát-medencei párhuzamokra is hivatkozik annak alátámasztására, hogy az illető edénytípust csak a keleti szlávok hozhatták magukkal őshazájukból. E feltevés messzeható történeti következtetéseknek válhatna kiindulópontjává, ha nem lenne egy hiányossága. Nevezetesen az, amire fentebb már többször utaltam, hogy a balkáni szlávok régészeti leletanyaga Bulgária kivételével egyelőre még igen nagy mértékben feltáratlan és feldolgozatlan. Különösen vonatkozik ez a szlávok meglepedése utáni első, a fenti elmélet szempontjából döntő évszázadra.

Áttekintésemet egy, a bevezetőben már körvonalazott gondolattal szeretném zárni: a jugoszláviai népvándorlás-kutatások sok tanulságot hordoznak a Kárpát-medence leletanyagát elemző szakember számára is. Nagyon kell azonban vigyázni arra, hogy e szerteágazó, illetve több nemzeti iskolából, a kívülálló számára bonyolultnak tűnő módon összefonódó halmazból csak akkor támaszkodjunk egyes részeredményekre, ha a nagy vonulatokkal is már megismerkedtünk.

Rövidítések jegyzéke

Andjelić (1959)

Andjelic, Pavao: Slavenska keramika sa Crkvine u Nerezima kod Čapljine. GZM N. S. 14(1959) 175-178. old.

Barišić (1952)

Barišić, Franjo: Priscus comme source de l'histoire ancienne des slaves de Sud. ZRVI 21(1952) 12-63. old.

Barišić (1956)

Barišić, Franjo: Car Foka (602-610) i podunavski Avaro-Sloveni. ZRVI 4(1956) 73-86. old.

Belošević (1980)

Belošević, Janko: Materijalna kultura Hrvata od 7-9. stoljeca. Zagreb 1980.

Birtašević (1956)

Birtašević Marija: Pečati na slovenskoj keramici u nekim muzejima Srbije i Vojvodine. RVM 5(1956) 159-162. old.

Bóna (1971)

Bóna István: Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn (1945-1969). Acta-ArchHung 23(1971) 265-336. old.

Čirković, szerk. (1981)

Istorija srpskog naroda. 1. Od najstarijih vremena do maricke bitke (1371). Szerk.: Čirković, Sima. Beograd 1981.

Čorović (1933)

Čorović, Vladimir: Istorija Jugoslavije. Beograd 1933.

na makedonskiot narod. Institut za istraživanje na staroslovenskata kultura - Prilep. Posebni izdanija. knj. 1. Prilep 1986 307. old.

¹⁸⁰ Babić, Bosko: Crepulja, crepna, podnica – posebno značajan oslonac za atribuciju srednjovekovnih arheoloških nalazišta Balkanskog poluostrva Slovenima poreklom sa istoka. MatSADJ 9(1972) 101-113. old.; uđ.: Materijalna kultura... i. m., 298-306. old.

Dimitrijević - Kovačević - Vinski (1962)

Dimitrijević, Danica - Kovačević, Jovan - Vinski, Zdenko: Seoba naroda - arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja. Zemun 1962.

Dimitrijević (1969)

Dimitrijević, Danica: O etničkim problemima Vojvodine u vreme doseljavanja Slovena. Simpozijum: Predslavenski etnički elementi na Balkanu u etnogenezi Južnih Slovena. ANU BiH, knj. XII. Posebna izdanja. Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 4. Sarajevo 1969 85-94. old.;

Dimitrijević (1975)

Dimitrijević, Danica: Doba velikih migracija. In: Šajkaska I. Szerk.: Gavrilović, Slavko, Novi Sad 1975. 68-96. old.

Garašanin - Kovačević (1950)

Garašanin, Milutin - Kovačević, Jovan: Pregled materijalne kulture Južnih Slovena u ranom srednjem veku. Muzejski priručnik 3-5. Beograd 1950.

Grafenaer (1952)

Grafenaer, Bogo: Ustoličenje koroških vojvod in država karantanskih slovencev. SAZU Razprave za zgod. in družbene vede. Dela 7. Institut za zgodovino. Sekcija za občo in narodno zgodovino. Ljubljana 1952.

Grafenauer (1954-1955)

Grafenauer, Bogo: Zgodovina slovenskega naroda 1. Od naselitve do uveljavljanja frankovskega feudalnega reda. 2. kiadás, Ljubljana 1964.

Grothusen (1967)

Grothusen, Klaus-Detlev: Die Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des XIV. Jahrhunderts. Ein Beitrag zum Städtewesen Südosteuropas im Mittelalter. Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen. Reihe I. Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftswesen des europäischen Ostens. Band 37. Wiesbaden 1967.

Jireček - Radonić (1922)

Jireček, Konstantin - Radonić, Jovan: Istorija Srba 1. Beograd 1922.

Klaić (1975)

Klaić, Nada: Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku. 2. kiadás. Zagreb 1975.

Klaić (1982)

Klaić, Nada: Povijest Zagreba 1. Zagreb u srednjem vijeku. Zagreb 1982.

Klaić (1988)

Klaić, Nada: Hrvatska povijest: od mita do stvarnosti 1-3. Start 498(20.02.1988) 58-62. old.; 499(05.03.1988) 84-87. old.; 502(16.04.1988) 84-87. old.

Klaić (1899-1904)

Klaić, Vjekoslav: Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća. Svezak 1; 2/1-3. Zagreb 1899-1904.

Kondić - Popović (1977)

Kondić, Vladimir - Popović, Vladislav: Caričin grad. Utvrđeno maselje u vizantijskom Iliriku. Kiállítási katalógus, SANU 1977.

Korošec, (1951)

Korošec, Josip: Delitev slovanskih kultur zgodnega srednjega veka v Jugoslaviji. Arheološki vestnik 2(1951), 134-155. old.;

Korošec (1952)

Korošec, Josip: Uvod v materijalno kulturo zgodnjeg srednjega veka. Ljubljana 1952.

Kovačević (1967)

Kovačević, Jovan: Od dolaska Slovena do kraja XII vijeka. In: Istorija Crne Gore. 1. Od najstarijih vremena do kraja XII vijeka. Szerk. biz. elnöke: Djurović, Milenko. Titograd 1967, 278-444. old.

Kovačević (1981)

Kovačević, Jovan: Doseljjenje Slovena na Balkansko polustrvo. In: Čirković, szerk. (1981) 109-124.

Kos (1955)

Kos, Milko: Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja. 2. kiadás. Ljubljana 1955.

Margetič (1977)

Margetič, Lujó: Konstantin Porfirogenit i vrijeme dolaska Hrvata. Zbornik Historijskog zavoda JAZU 8(1977) 5-88. old.

Miletić (1963)

Nakit i oružje IX-XII veka u nekropolama Bosne i Hercegovine. GZM N. S. Arheologija 18(1963) 155-176. old.

Miletić (1984)

Miletić, Nada: Rani Srednji vijek. In: Kulturna istorija Bosne i Hercegovine. Od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod Osmansku vlast. Felelós szerk.: Popadić, Milosav. 2. kiadás, Sarajevo 1984, 391-422. old.

Mrkobrad (1980)

Mrkobrad, Dušan: Arheološki nalazi seoba naroda u Jugoslaviji. Fontes Archaeologiae Iugoslaviae III. Monografije 6. Beograd 1980.

Mrkobrad (1984)

Mrkobrad, Dušan: Bibliografije Seobe naroda u Jugoslaviji. Bibliographia Archaeologiae Iugoslaviae. Posebna izdanja knj. 2. Beograd 1984.

Niederle (1911-1927)

Niederle, Lubor: Slovanske starožitnosti I-III. Praha 1911-1927.

Palacký (1836)

Palacký, Franz: Geschichte von Böhmen 1. Die Urgeschichte und die Zeit der Herzöge in Böhmen bis zum 1119. Prag 1836.

Popović (1939)

Vojvodina, 1. Od najstarijih vremena do velike seobe. Szerk.: Popović, Dušan J., Novi Sad 1939.

Popović (1957)

Popović, Dušan J.: Srbi u Vojvodini 1. Od najstarijih vremena do karlovačkog mira 1699. Novi Sad 1957; Reprint: Novi Sad 1991.

Popović (1958)

Popović, Ivan: Zur Urgeschichte der Serben in Pannonien. Eine Dialektuntersuchung. Zeitschrift für slavische Philologie 27(1958) 116-160. old.

Purković - Mano-Zisi (1941)

Purković, Miodrag Al. - Mano-Zisi, Djordje: Srpski srednjevekovni nakit i ukus. Umetnički pregled 4(1941)/1 15-22. old.

Radonitch (1919)

Radonitch, Yovan (= Radonić, Jovan) Historie des Serbes de Hongrie. Paris, Bruxelles, Dublin 1919.

Šafarik - Šulman (1954)

Šafarik, Olga - Šulman, Mirko (= Schulmann Imre) : Hinga. Srednjevekovna nekropola kod Subotice. RVM 3(1954) 5-55. old.

Šišić (1925)

Šišić, Ferdo: Hrvatska povijest od najstarijih dana do potkraj 1918. Svezak I. (knjiga I-III.) Povijest Hrvata u vreme narodnih vladara. Zagreb 1925.

Stanojevič (1919)

Stanojevitch, Stanoje (= Stanojević, Stanoje): Le role des Serbes de Hongrie. Paris 1919.

Váczi (1963)

Váczy Péter: Das Erscheinen der Slawen in den Donauländern. Seminarium Quartum Internationale Archaeologicae Slavicae 22-28. Oct. 1963. Communicationes, Fasc. 1-19. h. é. n. (Bp. 1963.)

Veselinović (1952)

Veselinović, Rajko L.: Ranoslovenske lončarske peći i grobovi kod Mošorina u Bačkoj. RVM 1(1952) 143-158. old.

Veselinović (1953)

Veselinović, Rajko L.: Starosrpsko naselje na Bostaništu kod Mošorina u Bačkoj. RVM 2(1953) 5-52. old.

Veselinović (1970)

Veselinović, Rajko L.: Istorija Ostojičeva od najstarijih vremena do 1964. godine. Novi Sad 1970.

Vinski-Gasparini - Ercegović (1958)

Vinski-Gasparini, Ksenija - Ercegović, Slavenka: Ranosrednjovjekovno groblje u Brodskom Drenovcu. VAMZ, 3. Serija 1 (1958) 129-161. old.

Vinski-Gasparini (1962)

Vinski-Gasparini, Ksenija: Keszthelyska (Kesteljska) kultura. Enciklopedija Jugoslavije. 5. kôtet, Zagreb 1962, 242-244. old.

Az alpi szláv településterület a 9. században (M. Kos és P. Korošec nyomán).

Szláv települési terület a 9. században;
 a szlovének mai településterülete;
 - - - a szláv vidékek politikai felosztása a 9. században;
 o a karantán korszak területei;
 ⊕ monostor;
 ⊕ püspökség székhelye;
 ⊕ érsekség székhelye

DIE BEZIEHUNGEN ZWISCHEN DEM KARPATENBECKEN, DEM SÜDÖSTLICHEN ALPENGEBIET UND DEM BALKAN IM 7-9. JAHRHUNDERT.

DIE JÜNGSTEN ERGEBNISSE DER JUGOSLAWISCHEN FORSCHUNG

Takács Miklós

In der Einführung wird eine der Schwierigkeiten bei der Auswertung der jugoslawischen Geschichtsschreibung behandelt. Nämlich die, daß die Außenseiter bei der Interpretation dieser Forschungen oft dazu neigen, die serbische, kroatische, slowenische, bosnische, makedonische bzw. die montenegrinische Nationalschule zu verwischen. Exakte Ergebnisse können aber erst dann erreicht werden, wenn diese Richtungen konsequent getrennt betrachtet werden.

Dann werden die jüngsten Ergebnisse jeder Nationalschule aufgezählt, wobei den zuletzt stattgefundenen Änderungen in der kroatischen und serbischen Forschung besondere Aufmerksamkeit gewidmet wird. So wird detailliert besprochen, aus welchem Grund die kroatischen Historiker-Archäologen von der traditionellen „awaroslavischen Konzeption“ immer mehr abweichen, bzw. warum die junge Generation serbischer Archäologen zu dieser Idee wieder zurückgreift.

Связи Карпатского бассейна, юго-восточной части Альп
и Балканского полуострова в 7-9 веках.
Новые результаты югославских исследований
Такач Миклош

Вводная часть обзора рассматривает одну из проблем оценки югославской исторической науки: а именно факт того, что иностранные исследователи склонны смешивать воедино сербскую, хорватскую, словенскую, боснийскую, македонскую и черногорскую национальные школы. А ведь точные результаты можно получить только благодаря разделению этих направлений. После этого следует перечисление новейших достижений отдельных национальных школ, особо уделяя внимание тем изменениям, которые произошли в последнее время в хорватской и сербской науке. Таким образом автор детально показывает, по каким причинам хорватские специалисты начинают уклоняться от традиционной концепции "аваро-славян", а также почему к ней возвращается снова молодое поколение сербских археологов.

A FINNUGOR ROKONSÁG MEGÍTÉLÉSE AZ ÓSTÖRTÉNETI TUDOMÁNYOKBAN

KLIMA LÁSZLÓ

(Budapest, ELTE Finnugor Művelődéstörténeti Tanszéki Szakcsoport)

Ezen a konferencián egymás között vagyunk, bevallhatjuk nyugodtan, hogy ez a finnugor rokonság nekünk gyanús. Ugyan ezt tanultunk az iskolában, majd később az egyetemen is, de akkor is gyanús. A finnugor népek rokonítása nem a régészek nevéhez fűződik, azt a nyelvészek állapították meg a finnugor nyelvek közös vonásai alapján, mi pedig a nyelvészetben járatlanok lévén, ezt a tézist – mi mást tehetnénk, elfogadjuk –, és megpróbáljuk egyeztetni a magyarság őstörténetéről valló régészeti, történeti adatokkal. Régészként ugyanúgy viszonyulunk a finnugor rokonság tételéhez, mint az átlagos kívülálló értelmiségi. A finnugor rokonságnak a magyar közvéleményben ma is sok ellendrukkere van, de az ellendrukkerek már a 18. század óta folyamatosan hangot adnak véleményüknek.

Lássunk ezek közül csak az illusztráció kedvéért néhány példát. Virág Benedek egy levelében ez írta Kazinczy Ferencnek: „... Olvasd meg itt, édes Kazinczym, Sajnovics-t... 's nem borzadsz-e vissza? – 'S nem érted-e, mi boldogtalan időszakasról szóll, és melly aluszékony magyarok éltenek akkor?” Jókai Mór 1885-ből való Kiskirályok című művében így vitatkozik két szereplő: „De én nem akarok semmi testvériséget se a finnekkal, se a lapponokkal, se a csuvasokkal, se a többi rongyos riha pereputtyal. Nekem Attila volt az ősapám! Az Isten ostora!” Még lehetne idézni tovább a példákat, de ebből a kettőből is látszik a lényeg: a finnugor rokonság az érdeklődő kívülállók szerint nem elég méltó a magyarsághoz, és főleg nem méltó a dicső múltunkról kialakított képünkhöz. És a finnugor rokonság ellen tiltakozók erősen elkezdtek gondolkodni azon, hogy miért erőltetik néhányan annyira a finnugor rokonság elméletét. A magyarázat hamar készen lett: ezen nézet képviselői nem magyar emberek, őket idegen hatalmak küldték és küldik folyamatosan a nyakunkra, hogy ezzel a lealacsonyító rokonsággal tovább alázzák, gyötörjék az amúgy is meggyötört magyarságot. Ez a nézet egyidős a finnugor rokonság elméletének magyarországi terjedésével, azaz, hogy Sajnovics János 1769-ben a lappoknál járt.

Példaként megemlíthetjük Orczy Lőrincet, aki Tsillag néző Sajnovics című versében utal arra, hogy Sajnovics nem magyar ember, és Sajnovicsot, valamint Hell Miksát, a lappföldi expedíció vezetőjét azzal vádolja, hogy pánszláv érdekeket szolgál. A 19. század kiemelkedő finnugor nyelvészeit, Hunfalvy Pált, Budenz Józsefet is azzal gyanúsították, hogy német származásuk miatt pártolják csupán a finnugor rokonsá-

got.¹ A politikai hátsószándék keresése a közvéleményben napjainkig él, habár a II. világháború után jódarabig csak a külföldi magyar sajtóban kapott teret. Az utóbbi pár évben azonban változott a helyzet. Ezt egy Kiszely Istvántól vett idézettel lehet jelezni: „... a milleniumi mámorban úszó országnak illendőbb volt egy európai országgal – Finnországgal – tartani a rokonságot, mint egy ázsiai – netán belső-ázsiai eredettel hivalkodni.”²

Én azonban úgy gondolom, hogy a finnugor rokonsággal szembeni fenntartásainkat nem lehet úgy feloldani, ha politikai síkra tereljük a kérdést. Az ellenérzések valós alapjául szolgál az a tény, hogy egy nem nyelvész kívülálló, de különösen egy régész számára a magyar nép finnugor rokonságára utaló jegyek igen csekély számúak. Ezért meg kell próbálnunk körüljárni azt, hogy mit is jelent a finnugor rokonság a magyarság történetében. Már az első viták idején is leírtak olyan véleményt, amely jó kiindulási alapot nyújt a számunkra. Pázmándi Horvát Endre jelentette meg a Tudományos Gyűjteményben „A’ Magyar Nemzet nem finn származatú” című cikkét. Ebből idézek most: „... finni származásunk legderékebb támaszának tartják a finn és a magyar nyelv között észrevett hasonlóságot. Legyen úgy! Nincs is éppen tagadva ez a hasonlóság, sőt némünémű rokonság is a két nyelv között, de nem akkora, nem olly rokonság, hogy belőle a’ nemzeti atyafiság, az egymástól való származás, az ultima origo következnek.” És éppen ez az, amire föl szeretném hívni a figyelmet, a nyelvrokonság és a „nemzeti atyafiság” közti különbségre. A két fogalom között nem éreztek különbséget a finnugor nyelvrokonság kutatói, de nem sötét, hátsó politikai céljaik miatt, hanem tudományos meggyőződésükből eredően. Számukra egyértelmű volt, hogy rokon nyelveket csak rokon népek beszélhetnek.³ A „nemzeti atyafiság” egyik tényezője antropológiai probléma. Rokonai vagyunk-e a ma élő finnugor népeknek? Kívülállóként elfogadjuk az antropológusok állítását, hogy a honfoglaló magyarság jelentős részénél kimutathatók a finnugor kapcsolat jegyei.

Minket viszont abbéli minőségünkben, hogy ezen konferencia résztvevői vagyunk, leginkább a „nemzeti atyafiság” azon tényezője érdekel, hogy a Kárpát-medencébe érkezett elődeink kultúrájában mennyire volt jelen a finnugor rokonság. És éppen az a mi kételkedésünk alapja, hogy saját tudományunk eredményeivel nem tudjuk alátámasztani azt, amiben hinni szeretnénk – a finnugor rokonságot. A honfoglaló magyarság anyagi kultúrájában ugyanis nem találjuk a finnugor eredetű elemeket.

Vannak olyan régészeti leletek a honfoglalás korából, amelyek pontos mását, vagy hozzájuk nagyon hasonló darabokat találtak más finnugor népeknél. Mordvin hasonmását ismerjük a karancslapujtői veretes övnek, tarsolylemez és tarsolylemez töredékek, gömbsorcsüngős fülbevalók, szablyák, szaltovói típusú fejszék, gyűrűk szintén a mordvinoktól ismertek, valamint a cseremiszeektől.⁴ Ezek az általános lovasnomád kul-

¹ A Virág Benedektől, Jókai Mórtól, Orczy Lőrincstől és a később említésre kerülő Pázmándi Horvát Endrétől vett idézetek mind Domokos Péter Szkitiától Lappóniáig c. kéziratából valók, amelynek használatát ezúton is szeretném megköszönni. (A mű előadásom elhangzása óta megjelent: Domokos Péter 1990.)

² Kiszely István 1986. 6.

³ Ezzel a témával részletesen foglalkoztam egy korábbi előadásomban. Klima László 1990.

⁴ Arhipov, G. A. 1973., Dienes István 1964. 18-40., Erdélyi István 1961. 95-99., Matyerialnaja Kultura... 1969.

túra fegyverei, használati eszközei, ékszerei, de a közép-volgai finnugoroknál hiányzik ennek a kultúrának az egysége, náluk a fent említett tárgyak azért találhatóak meg, mert ők a legdélebbre lakó finnugorok (természetesen a magyarok kivételével), és területük határos a Közép-Volga vidéken némileg északabbra hatoló füves övezettel. Finnugor eredetűnek tartják a honfoglaló magyarok sírjaiban esetenként föllelhető halotti szemfedőket.⁵ Ezek változatai: az egész arcot befedő nemesfém lemez szem-, és szájniflásokkal, külön lemez a szemeknek, illetve a száznak, szintén niflásokkal, és a harmadik változat szerint fém ruhadíszek, vagy pedig pénzek az elhunyt szemén és a száján. A halotti szemfedők a Volga-Káma vidékről valóban ismertek finnugor temetőkből, de volgai bolgár temetőkből is. Nem vitás, hogy azonos célt szolgáltak, azonos hiedelmek miatt használták finnugorok és bolgárok is. Ezek a hiedelmek származhatnak az általunk ismert szemfedők használatánál korábbi időkből is, de ezt nem tudjuk bizonyítani. Ezek a szemfedők azonban csak akkor terjednek el a Volga-Káma vidéken, amikor az ott élő népek átveszik a lovaspásztor kultúra egyes tárgyait is, azokat, amelyekről az előbb szóltam. A honfoglaláskori temetőekben feltárt halotti szemfedők tehát valószínűleg nem magyarázhatók a magyar nép finnugor eredetének bizonyítékaiként, ezek a szemfedők egy igen kiterjedt eurázsiai areára utalnak. Ezen area nagyságát jelzik egyes pontjai az i. sz. 1. évezredben: a Volga-Káma vidék, a Krím-félsziget, és a 7-8. századi asztanai temető⁶ (Turfáni medence, Kína). A régészeti leletekről szólván végezetül megemlíteném, hogy az életfa motívum bőségesen előfordul a honfoglaláskori ötvösök különféle használati tárgyain, ékszerein, fegyverein, pl. a mellkorongokon, tarsolylemezeken stb. Az életfa és a mögötte lévő tartalom; a sámán a maga szertartásaival és az általa képviselt világnézet ugyancsak egy nagy eurázsiai area, az uráli, az altáji és a paleoszibériai népek areájának a közös sajátja. Mivel ezen az areán belül a kezdetek kezdetén, amikor a magyar nyelv kialakult, elődeink a finnugor és a szamojéd népek elődeivel együtt tartoztak egy szűkebb areába, feltehető, hogy az életfa ábrázolás mögötti világnézeti töltés a finnugor együttélés korától a honfoglalásig folyamatosan ugyanaz volt.

Az eddig elmondottakból szerintem a következő a tanulság. A magyar nyelv finnugor eredetét a magyar nép finnugor eredetű kultúrájának hiányzó régészeti bizonyítékai miatt nem vonhatjuk kétségbe. A magyar nyelv finnugor rokonságát antropológiai érvekkel sem lehet cáfolni vagy bizonyítani. Ez ugyanolyan módszertani hiba lenne, mintha a régészet avatkozna bele ebbe a nyelvészeti problémába. A magyar nép elsődleges, finnugor közegben kialakult kultúrája a honfoglalás idejére már erősen háttérbe szorult. Ez azzal magyarázható, hogy legkésőbb az i. e. 1. évezred közepén a magyarság elszakadt legközelebbi finnugor rokonaitól, az obi-ugorok elődeitől is, és a füves övezetben áttért a nagyállattartó életmódra. Ettől az időszaktól kezdve a magyarság fokozatosan egy olyan közeg egyenrangú tagjává vált, amely gazdálkodásában, életmódjában az erdőövezetben élő finnugorok fölött állt, azok számára követendő például szolgált. A régészeti leletek világosan bizonyítják, hogy ebben a kapcsolatrendszerben mely terület dominált: a finnugorokhoz minden új délről érkezett. A honfoglalást megelőző másfél ezer év, amelyet a magyarság a füves övezetben töltött,

⁵ Fodor István 1973.

⁶ Stein Aurél 1985. 280.

azt eredményezte, hogy anyagi kultúrájából kiszorultak a finnugor eredetű, a korábbi erdős övezetbeli életmódra jellemző használati tárgyak és viseletük, fegyverzetük is igazodott a sztyeppi életmód követelményeihez, divatjához. A honfoglaló magyarság kultúrájában csak azok a finnugor eredetű elemek maradtak meg, amelyek az új közegben is azonosak voltak a régivel. Ezek az elemek a folklórban lelhetők fel. A sámán személye és a sámánizmus világnézete, mint említettem, egy nagy eurázsiai areában nagyjából azonos vonásokat mutat, tehát a magyarok elődeinek új lakóhelyükön ezt nem kellett korszerűbbre cserélniük.

Mindebből az következik, hogy a honfoglalás régészeti emlékeit vizsgálva nem mutathatók fel a magyar nép finnugor eredetének bizonyítékai, és nem az ilyen bizonyítékok keresése a honfoglaláskori régészet fő feladata.

IRODALOM

Arhipov, G. A.

1973 Marijci IX-XI. vv. Joskar-Ola.

Dienes István

1964 A karancslapujtói honfoglaláskor öv és mordvinföldi hasonmása. AÉ 18-40.

Domokos Péter

1990 Szkítiától Lappóniáig. Bp.

Erdélyi István

1961 Újabb adatok a tarsolylemezek stílusának elterjedésére Kelet-Európában. AÉ 95-99.

Fodor István

1973 Honfoglaláskori régészetünk néhány őstörténeti vonatkozásáról. FA 159-176.

Kiszely István

1986 A turkik hazájában. Antropológus szemmel rokonainknál. Magyar Nemzet 152. sz. június 30. 6.

Klíma László

1990 Osznovi kritiyiki tyeorij uralszkoy prarogyini. Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum/6. Sessiones Sectionum. Dissertationes Historica, Archeologica et Anthropologica. Debrecen. 58-64.

Matyerijalnaja kultura

1969 Matyerijalnaja kultura Szrednye-Cninszkoy Mordvi VIII-IX. vv. Archeologicseszki Szbornyik T. III. Szaranszk.

Stein Aurél

1985 Ázsia halott szívében. Bp.

DIE INTERPRETATION DER FINNOUGRISCHEN VERWANDTSCHAFT BEI DER FORSCHUNG DER UNGARISCHEN ETHNOGENESE

Klíma László

Die Theorie der finnougri-schen Verwandtschaft kämpft schon seit ihrer Geburt mit der Abneigung der ungarischen öffentlichen Meinung. Diese Verwandtschaft entspricht gar nicht der Auffassung der an der stolzen Vergangenheit der ungarischen Chroniken erzogenen Menschen. Deshalb werden hinter ihr schon seit langem die Praktiken von fremden Kräften vermutet, wo die Sache doch viel einfacher ist. Man muß die Verwandtschaft der ungarischen

Sprache und die der ungarischen Kulturerbschaft trennen. Diese zwei entstammen anderen Regionen und anderem Zeitalter. Die finnougriichen Beziehungen der ungarischen Sprache sind die älteren, die damals zweifellos auch einen kulturellen Verkehr zwischen den Vorfahren der Ungarn und anderer finnougriichen Völker bedeuteten. Aber dieses Beziehungssystem löste sich während des Neolithikums auf. Etwas später, ungefähr seit 3000 Jahren brach sowohl die sprachliche als auch die kulturelle Beziehung zwischen den Vorfahren der Ungarn und der Obugrier ab. Die Kultur der landnehmenden Ungarn ist jünger, sie entstammt der Zeit, als unsere Vorfahren in der Steppenzone ihre auf Großviehzucht basierende Lebensweise entwickelten. Unter den archäologischen Denkmälern der landnehmenden Ungarn kam der finnougriische Ursprung nur im Falle der Totenmasken in Frage. Die Beweise dafür sind aber nicht ausreichend. Diese Sitte konnten auch die finnougriichen Völker von anderen übernehmen.

Alles in allem, das Suchen nach finnougriichen Elementen in der Kultur der landnehmenden Ungarn kann auf keinen Fall die Hauptaufgabe der Forschung der ungarischen Ethnogenese sein.

Значение финно-угорского родства с точки зрения изучения
праистории венгров
Клима Ласло

Теория финно-угорского родства с момента своего рождения борется с антипатией венгерского утонченного общественного мнения. Это родство не подходит людям, воспитанным на славном прошлом венгерских летописей. А ведь дело обстоит значительно проще. Нужно отделить родство венгерского языка от родства древней культуры венгров. Эти два понятия происходят с различных территорий и эпох. Финно-угорские связи венгерского языка датируются значительно ранним временем, когда они вероятно сопровождалась и культурными связями между предками венгров и других финно-угорских народов. Однако, эти связи прекратились примерно в эпоху неолита. Позднее, не менее, чем три тысячи лет тому назад разорвались также языковые и культурные связи между предками венгров и объ-угров. Культура венгров-обретателей родины молдавы, она относится к периоду, когда у наших предков в степном поясе сложился крупно-скотоводческий образ жизни. В археологическом материале венгров-обретателей родины финно-угорское происхождение заподозрили только в случае погребальных наглазников. Но и это малодоказуемо, захоронение покойника с наглазниками финно-угры могли позаимствовать у других народов.

Из сказанного выше следует, что поиски финно-угорских элементов в культуре венгров-обретателей родины не являются главной задачей исследователей венгерской праистории.

ŐSTÖRTÉNETÜNK NÉHÁNY KÉRDÉSE; SZOKATLAN ANALÓGIÁK

NAGY IMRE

(Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum)

A magyar őstörténet szerteágazó problémakörének megoldására sokan, és sokféleképpen tettek kísérletet. Kifejtette véleményét történész, régész, antropológus, nyelvész, néprajzos – számos esetben interdiszciplináris kutatások eredményeit ismertetve –, mégis kijelenthetjük, a magyar nép őstörténetének kérdése messze van attól, hogy megoldottnak, avagy teljes egészében feltártnak lehetne nevezni. A vélemények – gyakorta egyetlen diszciplína képviselői között is – jelentős mértékben eltérnek egymástól, és a források értelmezésében is egymással szöges ellentétben álló interpretációk és hipotézisek születhetnek. Ebben a helyzetben új, sőt *szokatlan* analógiákat ígérni meglehetősen kockázatos dolog. Az újdonság nem feltétlenül, de a szokatlanság teljes mértékben garantált. A magyar őstörténet néhány – egészen konkrétan: két – kérdésének újragondolásához nem a megszokott eurázsiai lovasnomád analógiákat kívánja a szerző felsorakoztatni, hanem a hazai kutatás előtt kevéssé ismert, sőt jószerével ismeretlen észak-amerikai rövidfüvű Nagy Síkság lovas, bölényvadász indián törzseitől vett példákat.

A hazai szakirodalomban eddig egyetlen esetben történt halvány utalás erre a földrajzi egységre, midőn Vékony Gábor a gyeprü szerepéről értekezett 1983-ban publikált tanulmányában.¹ Az analógiák számbavétele, avagy azok mintaértékű felhasználása esetleg szolgálhat újabb szempontokkal a magyar őstörténet kutatásában is. Ezzel utalásszerűen máris jeleztük e tanulmány célját. Mielőtt azonban a részletek boncolgatásába kezdenénk, nem lehet haszontalan annak a tisztázása sem, mire nem vállalkozik, mire nem vállalkozhat ez az eszmefuttatás: nem vállalhatja a magyar őstörténet összes vitás kérdésének megoldását. Nem vállalhatja a felvetett két kérdés egyikében (az életforma váltás, és a „törzs-nép-nemzet” kérdésében) sem az egyértelmű és cáfolhatatlan konklúziók megvonását, pusztán új szempontokkal a régi vélemények revíziójának lehetőségére szeretne rávilágítani. Elengedhetetlennek látszik további negá-

¹ *Vékony Gábor* 1983. 228. Vékony utalása az észak-amerikai, „primitív” földművelést folytató, megtelepedett indián törzsekről forrásként Lewis H. Morgan adatát használja, ezért abban a formában ahogyan a tanulmányba bekerült, nem tekinthető helytállóknak. A „...földművelést folytató... indián törzsek területét széles, semleges sáv szegélyezte, amelyre a törzsek nem tartottak igényt.” Az emlegetett semleges sávok valóban léteztek, azonban a földműves törzsek bölényvadász területei voltak, amelyre igényt tartottak, és az ide betolakodó, földművelést nem folytató, nomád bölényvadász törzsekkel elkeseredett harcot vívtak ezek birtoklásáért. Hyde, George 1951., Hyde, George 1959.

ciók elősorakoztatása is annak elkerülésére, hogy alaptalan vádakkal illessék szokatlan analógia választásunkat. A szerző *nem* állítja, sőt fel sem tételezi, hogy az ősmagyarok, és bármely síksági indián törzs között etnikai, vagy egyértelműen levezethető genetikai kapcsolat, esetleg rokonság lenne. Az analógiás megfelelés csupán *mintaértékű* támpontokkal szolgálhat *általános tendenciák* modellezéséhez. Ebben a gondolatmenetünkben vezetőnk John H. Moore amerikai néprajzos (anthropologist) 1987-ben megjelent *The Cheyenne Nation, A Social and Demographic History* című munkája lesz.²

Mint könyvének bevezető fejezetében írja:³

„Az evolúciós teória képviselői olyan módon próbálnak egyes eseteket leírni, hogy ne megnehezítsék, hanem könnyebbé tegyék az összehasonlítás lehetőségét. Ebből következik, hogy meghatározásokat kínálnak a törzs, nemzet, csoport és nemzetség fogalmaira... Pontosán az a célunk, amit egyes kutatók kigúnyolnak: amilyen pontosan csak lehet, szeretnénk bizonyítani, hogy az 1700-as évek Észak-Amerikájában lejátszódó események összehasonlíthatók, illetve összehasonlíthatók az i. sz. 800 körül Kínában, vagy az i. sz. 200 táján római fennhatóság alatt levő Britanniában történetekkel. Arra vagyunk kíváncsiak, vajon a fejlődésnek ugyanazon törvényei (the same principles of evolution) működtek-e.”

Néhány oldallal később így zárja bevezető gondolatait:⁴

„Ily módon a könyv fő témája – a fejlődés, a változás, kihívás és megújulás, valamint a nemzetek eredete... Céloom, hogy – az általam egyetemesnek tekintett – a törzsi társadalmakban végbemenő nemzetépítő folyamatot a sájenn indiánok példájával szemléltessem.” Ezek a gondolatok adták az impulzust és bátorítást, hogy a síksági indián kultúra ismeretében – szinte kívülállóként – hangomat hallassam a magyar őstörténet két kérdésében.

Lássuk hát mi az, amit a sájennekről, illetve a síksági indiánokról tudni kell. Az észak-amerikai Nagy Síkság, az eurázsiai sztyeppeövezettől eltérően nem kelet-nyugati, hanem észak-déli kiterjedésű. Északról a kanadai erdőzóna déli pereme jelöli ki határait, körülbelül a Saskatchewan folyónál, délen pedig a Mexikói-öböl szolgáltatja a földrajzi terület természetes határát. Keleten a Mississippi folyó jelenti a választóvonalat a síkság és a keleti erdőzóna között, míg nyugaton a Sziklás-hegység vonulatai jelentik a földrajzi viszonyok és a klíma változását. Maga a Nagy Síkság két, növényzetében és éghajlatában eltérő területre osztható: a keleti zóna csapadékosabb, ez az ún. hosszúfűvű Préri-vidék, míg a nyugati sáv csapadékban szegényebb, ez a tulajdonképeni rövidfűvű Síkság.

A Nagy Síkság etnikai történetéről a 16-17. századtól kezdődően vannak híradások. Megállapítható, hogy az 1700-as évek kezdetéig döntően két nyelvcsalád népei uralták a területet. A nyugati rövidfűvű síkságon az athapaszk nyelvcsaládhoz tartozó apacsi és navahó törzsek ősei éltek, míg a hosszúfűvű préri vidéken a keddő nyelvcsalád különböző törzsei: arikarák, paunik, vicsiták, huekók, tavakonik, stb. Ez a helyzet a 18. század első évtizedeitől kezd gyökeresen megváltozni. Legalább öt különféle nyelvcsalád törzsei vándorolnak a Nagy Síkságra, és teremtenek ott etnikailag, valamint politikailag rendkívül izgalmas, kaleidoszkopszerűen váltakozó helyzetet.

² Moore, John H. 1987.

³ Moore, John H. 1987. 15-16.

⁴ Moore, John H. 1987. 25.

A rendelkezésünkre álló terjedelem nem teszi lehetővé, hogy minden törzsre kiterjedő szinopszist adjuk ennek a folyamatnak. A vonatkozó szakirodalomban ezt megtalálják az érdeklődők.⁵

Lényeges azonban annak ismerete, hogy ezen változások mozgatórugója a ló és a tűzfegyverek megjelenése volt. A mexikói spanyol településeken cserekereskedelem, vagy rablás útján szerzett lovak fokozatosan terjedtek észak felé, míg a tűzfegyverek fő szolgáltatói a síkság keleti és északi peremén az angol és francia prémkereskedelmi társaságok voltak. A ló elterjedési területének északi, illetve kelet-nyugati határvonala 1750 táján találkozott a tűzfegyverek kelet-nyugati, illetve déli terjedési vonalával. A Nagy Síkság keleti peremén élő törzsek lőfegyverek birtokában agresszíven benyomultak a síkságra, maguk előtt tolvá más törzseket. A síkság északi feléről a törzsek dél felé vándoroltak, hogy közelebb kerüljenek a vadlovakban gazdag texasi, új-mexikói legelőkhöz. Az apacsi törzseket Új-Mexikóba és Arizonába szorították a Sziklás-hegységből a síkságra nyomuló jute és ssoni törzsek. Az egykori egységes keddó nyelvi övezetet pedig, a síkságra keletről benyomuló sziu nyelvcsalád törzsei, az oszédzsok, konzák, omahák szaggatják szét koncentrált keddó nyelvi szigetekre. Az északi síkságon a feketelábúak a Sziklás-hegységtől nyugatra űzik a ssonikat, kutenaikat, és „laposfejűeket”, és visszaszorítják kelet felé a krí csoportokat. Az 1760-as években jelennek meg a Missouri-folyótól nyugatra az algonkin nyelvű sájenn indiánok első csoportjai, akik szinte a találkozás pillanatában szövetséget kötnek a már legalább ötven éve itt élő, szintén algonkin nyelvcsaládhoz tartozó arapahókkal, majd az 1800 után szintén keletről érkező lakotákkal – ismertebb nevükön a szíúkkal. E három törzs szövetsége 1810-1830 között a dél-dakotai Fekete Hegyek környékéről az Arkansas folyótól délre űzi a kajovákat és komancsikait, és a Yellowstone folyótól északra szorítja vissza a „hegyi varjút” és „folyami varjút” törzseket. 1850 tájára alakul ki az a helyzet, amelyet 1. számú térképünk jelöl.

Nem szabad azonban ezt az állapotot sem hosszú életűnek gondolnunk. A polgárháború után megerősödő Amerikai Egyesült Államok fokozott érdeklődést tanúsít a korábban indián területnek minősített, Mississippitől nyugatra elterülő vidékek iránt, és egyre erőszakosabban szól bele az itt élő nomád bölényvadász, és letelepült, földművelő népek életébe. 1873 és 1888 között végleges területekre, ún. indián rezervátumokra kényszerítik az összes törzset, és ezzel lezárul egy rendkívül izgalmas migrációs folyamat.

Ez, a durván 200 évnek tekinthető periódus szinte modellértékűen sűríti magába mindazokat a jelenségeket, amelyek nomád törzsi kultúrák konfrontációjakor felléphetnek. Találunk példát arra, amikor nyelvileg és genetikailag rokon népek (szkidi paunik, kontra, déli „fekete” paunik, avagy lakoták, kontra, assziniiboák) harcolnak egymás ellen évtizedeken keresztül, de olyan kötődések is létrejönnek és fennmaradnak, amelyekben az érthetlenségig különböző nyelvet beszélő népek lesznek szövetségesek (arapaho, sájenn, lakota, avagy az arikara, mandan, hidatsza szövetség) vagy alkotnak egyetlen népet (kajova és kajova-apacsi). Kijelenthetjük, *az etnikai kép van annyira tarka és változatos, sőt alkalmanként forrásszegény, mint az eurázsiai sztyeppéken az 5-9. században.*

⁵ Hyde, George, 1959., Holder, Preston 1970., Taylor, Colin 1975., Nagy Imre é.n. (1985).

Az első, általunk vizsgálatra szánt kérdés az életformaváltás, illetve a lovas néppé válás. Felvetése kétszeresen is indokolt: 1. Hosszan tartó vita folyt a szakemberek között Zichytől Ligeti Lajosig⁶ arról, ugor kori örökségünk-e a lovas kultúra, avagy egy „fejlettebb” néptől (a törökségtől) vettük-e át valamikor közös történelmünk során. 2. Az átvételhez vagy életformaváltáshoz szükséges időtartamot általában hosszú – 100-200 éves – időszakaszban próbálták meghatározni.⁷ Az észak-amerikai síksági indián példák alapján a szerző ezt rendkívül hosszúnak ítéli. Az amerikai kontinensen a ló nem volt őshonos. Elterjedése ily módon jól illusztrálja, hogyan és milyen intenzitással lettek lovasnéppé azok a törzsek, amelyek korábban nem is láttak „varázslatos kutyát”.⁸ Állításunk igazolására a saját törzsről kívánunk elsődlegesen szólni, hiszen mint Preston Holder megfogalmazta:⁹

„Ők szinte sűrítetten (in capsule form) mutatják annak egy változatát, amit a letelepült életmódról a nomád életmódra való áttérés jelentett. Alig három nemzedék alatt elhagyták a Vörös-folyó vízrendszeréhez tartozó Sheyenne-folyó menti földkunyhós falvaikat, és a XVIII. század végén egy kis időre letelepedtek a Grand- és Missouri folyók összefolyásánál az arikara falvak szomszédságában. Alig több mint egy évtized múltán véglegesen ott hagyták kertiüket és a dél-dakotai Fekete Hegyek környékére vándoroltak, amelyet az 1830-as években ismét elhagytak (kiemelés tőlem N. I.)”

Be kell vallanunk, Holder leírása meglehetősen lecsupaszított, de az alapvető tényeket illetően helytálló. Csupán az összehasonlíthatóság kedvéért, nézzük mit ír a lakotákról (szüükről), akiket ő dakotáknak¹⁰ nevez:¹¹ „... a dakoták... az új életmód (értsd: a lovas, bölényvadász életmód) egyik legsikeresebb képviselői voltak. Átváltozásuk vándorló, gyalogos vadászokból tökéletes lovas nomádokká megdöbbentően gyorsan zajlott le. A teljes folyamat láthatóan két nemzedék alatt végbement (kiemelés tőlem N.I.)”

Ennyit egyelőre ízelítőül a síksági indián életformaváltásról. Annak bemutatására, hogy ez a gyorsaság nem az adatok szimplifikálásából konstruált elmélet, vizsgáljuk meg adatoltabban a saját történelmet. Lévén a Nagy Síkság egyik legalaposabban kutatott népe, történelmükről több alapos tanulmány készült.¹² Első említésük 1680 tájáról datálható, ekkor Minnesotában a Mississippi folyó forrásvidékének környékén, és a Mille Lacs tó közelében éltek csoportjaik.¹³ Ezen, a tavakkal szabdal, er-

⁶ Zichy István 1923., Mészöly Gedeon 1929., Zichy István 1931, Hóman Bálint - Szekfű Gyula 1939., Ligeti Lajos 1943., Ligeti Lajos 1986.

⁷ Bár kitérőnek minősíthető, itt említhetjük meg Róna-Tas András egyik hozzászólását is, mely szerint kétszáz év alatt nehezen fejlődhetnek a késő avarok nomádokból valódi földművelőkké (Fodor István 1985.). Ennek a kijelentésnek is revidálni lehetne az érvényességét.

⁸ A „varázslatos kutya” kifejezés a lakota (szüü) indiánok nyelvében a lóra használt terminus, a sun'kawakan tükörfordítása. Buechel 1970. 469.

⁹ Holder, Preston 1970. 91.

¹⁰ A nyugati szüükat (lakotákat) dakotáknak nevezni meglehetősen durva egyszerűsítés, amely az 1970-es évek közepéig az amerikai néprajzi szakirodalomban is általános volt. Erre vonatkozóan lásd, Powers, William K. 1977. 4-24. A lakota-nakota-dakota változatok dialektusbeli különbséget jeleznek a politikailag önálló titon (nyugati szüü: lakota), yanktonai (középső szüü: nakota), és szanti (keleti szüü: dakota) csoportok között.

¹¹ Holder, Preston 1970. 105.

¹² Grinnell, George B. 1915., Grinnell, George B. 1923., Grinnell, George B. 1926., Berthrong, Donald J. 1963., Hyde, George 1967., Powell, Peter J. 1969., Powell, Peter J. 1981., Moore, John H. 1987.

¹³ Igaz, hogy a források ezen a területen említik őket, nyelvészeti kutatások viszont kimutatták, hogy a saját nyelv nem az algonkin nyelvcsalád nyugati csoportjaival (feketeláb, arapaho, atszina) rokon, ha-

dős területen – mint mondáik reánk hagyományozták – állandó vándorlások közepette, vízimadarak és apróvadak vadászatából éltek. 1750 körül már a róluik elnevezett Sheyenne-folyó¹⁴ mentén éltek kör alaprajzú, félgömb alakú, gerendákból, vesszőkből épített, földréteggel borított földkunyhókban. Itt földművelést folytattak; kukoricát, babot, tököt termesztettek, és alkalmi bölényvadászattal egészítették ki étrendjüket. Ezekből a falvakból az egyre sűrűbbé váló krí és assziniboá támadások miatt kényszerültek tovább nyugat felé. 1760 körül egy nagylétszámú krí harci vállalkozás megtámadta és teljesen felégette az egyik sájenn falut. Ezt követően elmenekültek erről a területről és 1780 tájáig a Missouri folyó nyugati partján, a Grand-folyó torkolatától északra és délre alakították ki falvaikat. Még itt is alapvetően földművelést folytattak, de a bölényvadászat szerepe egyre jelentősebb tényezővé válhatott életükben, hiszen 1804-ben, amikor Meriwether Lewis és William Clark az amerikai kormány megbízásából a Missouri folyón felfelé utazott (hogy megtalálja a Csendes-óceánhoz vezető utat), már nem talált ott egyetlen sájenn falut sem. A mandan falvakat meglátogató sájennektől viszont megtudták, hogy a nép – vagy annak legalábbis egyik csoportja¹⁵ – a dél-dakotai Fekete Hegyektől kelet-délkeletre táborozik (lásd: 2. számú térképünk).

Ekkor már „klasszikus” nomád bölényvadászok, akik tökéletes lovasnéppé váltak.¹⁶ 1830 táján innen is tovább vándoroltak. Egy részük délre vonult, a mai Colorado és Kansas államok határterületére, ők lettek a „déli sájennek”, akiket 1874-ben kényszerítettek Oklahoma állambeli rezervátumukba, míg a Powder- és Kis-Missouri folyók környékén élő csoportok alkották a későbbi „északi sájenn” nép magját, akik 1887-ben kaptak rezervátumot a mai Montana állam területén. A rezervátumi életre kényszerítetten bölényvadász életmódjukat fel kellett adniuk, és az Indián Ügyek Hivatala, valamint az amerikai kormány földművelő, önmagukat ellátó indiánokat szerett volna formálni belőlük. Mondhatjuk, mindmáig sikertelenül.

Az elmondottakból leszűrhető, hogy a sájennek történelmének ismert 200 évében, 1680-tól 1880-ig három életformaváltás zajlott le és ezek közül csupán egy, az utolsó (bölényvadászból rezervátumi földműves) volt kényszerű és a legkevésbé sikeres. Valamikor 1680 és 1750 között végbement az a folyamat, amelynek eredményeképpen a kóborló, erdővidéki vadászokból földművelést folytató, letelepült nép lett. Közel nyolcvan évük volt erre az átváltozásra, hogy 1760-1780 táján, erősebben kitéve a lovak és a hatalmas bölénycsordák csábításának, alig harminc év alatt felhagyjanak az intenzív földműveléssel és a Fekete Hegyek környékén nomád bölényvadászokká legyennek. Az igazság kedvéért hozzá kell tennünk, Moore egyértelműen kimutatta a sájenn törzsi csoportok vizsgálatával, hogy a két legfontosabb csoport, a dominánsan

nem a központi algonkin nyelvek – más néven a Nagy Tavak környéki törzsek (meszkaui, pottawatomi, kikkepu) – legészakibb ágával. Ez a tény korábbi lakóhelyüket a Nagy Tavaktól délre, az Ohio-folyó környékén jelöli ki. Moore, John H. 1987. 82. lásd még Goddard, Ives 1978. 68-80.

¹⁴ A folyót még 1850 táján is Sahiena-wozsupi-nak nevezték a nakoták. Ennek fordítása: „ahol a sájennek ültetnek (értsd: földet művelnek)”. Grinnell (1923) I. 19.

¹⁵ Moore (1987) 53-87.

¹⁶ Megjegyzendő azonban, hogy itt, a Fekete Hegyek környékén még legalább 1830-ig egyes sájenn csoportok tavasszal kukoricát ültettek, hogy ősszel, a nyári bölényvadászatról visszatérve betakarítsák azt. Az 1870-es évek közepéig egy Kukorica Tánc, vagy Rí (arikara) szertartás nevű rítust is őriztek még. Anderson (1958): 57-63.

böleányvadász Omisszisz (azaz „evők”), és a kukoricatermesztőként definiálható Heviksznipahisz (azaz „főütőér”) között egyfajta gazdasági szimbiózis volt 1750-től legalább 1790-ig.¹⁷ Tény azonban, hogy 1780 és 1805 között lezajlott lovas néppé válásuk kényszerítő körülmények vagy őket „civilizálni” akaró „fejlettebb” népek ráhatása nélkül.

Konklúzióként megállapíthatjuk: amennyiben egy nép számára a lovas életmódra való áttérés *gazdasági és politikai előnyökkel* jár, feltételezhetően ez egy-két, legfeljebb három nemzedék alatt végbemegy. Ahogyan a sájennek számára a lovas, böleányvadász életmód gazdasági, katonai és politikai előnyöket jelentett, az ősmagyarok számára is egyértelműen csak előnyökkel járhatott egy ilyen életforma váltás. Az teljességgel természetes, hogy ez „fokozatosan” zajlott le.¹⁸

Ezek után rátérhetünk következő problémánk, a „törzs-nép-nemzet” kérdésének körbejárására. Különösen nehezen kezelhető kérdés ez, hiszen annak eldöntése, mi definiál egy népet, vagy nemzetet, szerzőnként változó szempontok szerint alakult. Tovább bonyolítja a kérdést, hogy a hazai őstörténetkutatás terminológiai rendszere sem egységes, sőt ennek a terminológiai rendszernek a kompatibilitása a nemzetközi kutatás terminológiai rendszeréhez meglehetősen csekély.

Fodor István a *nép* kifejezést, társadalmi kategóriákat idéző konnotációja („dolgozó nép”, „néptömeg”), illetve nyelvi-nemzeti hovatartozást jelző tartalma („magyar nép, lengyel nép”) miatt nem tartja megfelelőnek. Majd megjegyzi, hogy „a második jelentést hordozó »nemzet« szó általában csak a modern, államisággal rendelkező népek fogalmát fedi, a középkori vagy még korábbi időszakra vonatkozóan nem használjuk.”¹⁹

(Csupán emlékeztetni szeretnék arra, hogy ez a „nemzet” fogalom az angol nyelvterületen a *nation* szóval jelzetik.) Fodor ezekután a „nép” jelentésű görög *ethnos*, vagy *etnikum* szót javasolja a népi hovatartozás jelölésére, majd Bromlej erre vonatkozó meghatározását idézi:²⁰

„A szó szűkebb értelmében használt ethnos a legáltalánosabb formában úgy határozható meg, mint olyan történelmileg kialakult emberi közösség, amely viszonylag állandó közös kulturális (a nyelvet is ideértve) és pszichikai jegyekkel rendelkezik, ezenkívül tudatában van más, hasonló közösségektől való különbözőségének.” Ezt követően Fodor felsorolja a kultúra azon elemeit, amelyek szerinte egy-egy közösség népi jellemvonásához tartoznak:²¹

1. szertartások, közösségi viselkedési formák 2. nemzeti vagy népi öntudat – ősi „mi” és „ők” szembeállítás 3. népnév (etnonim) – nem az, amivel mások illetik, hanem, ahogy saját magukat nevezték 4. közös származás... egyes nemzetségek egyik legfontosabb jellemzője a közös őstől való származás tudata.”

Kristó Gyula a 830-as éveket megelőző időre vonatkozóan a források hiányában nem látja igazolhatónak a magyar nép létét.²²

¹⁷ Moore (1987): 90-125.

¹⁸ Ligeti (1943): 57

¹⁹ Fodor (1975): 129.

²⁰ Uo.

²¹ Fodor (1975): 130.

²² Kristó (1980): 18.

Bartha Antal így ír:²³ „... A fogalmi tökéletlenség tudatában, én a törzsi és törzsszövetségi társadalom elnevezést alkalmazom. Azzal a kikötéssel, hogy ez is sokféle volt: ...a törzs és a törzsek szövetsége történeti intézmények, amelyek jelentős változáson mentek át... a létesülő és széthulló, népenként és koronként változatos törzsek és szövetségeik gyatra, de mégiscsak fogalmi elhatárolást adnak kézbe.”

Itt csupán visszautalnánk Kristó Gyula 1980-as munkájára, amelyben a 10. századi, I. István előtti magyar államalakulatot „törzsi államnak” nevezi,²⁴ amelyet a magyar állam történeti előfokának tart.

Bartha „törzsi társadalom” és „törzsszövetségi társadalom” kifejezéseit, valamint Kristó „törzsi állam” terminusát a „törzsi” jelző használata köti össze, jöllehet bátor-kodnánk megjegyezni, hogy mindkettőjük kifejezése inkább társadalmi, mint etnikai kategória. Igaz ugyan, hogy a „törzsi” jelző implicit módon utalhat eltérő nyelvű és származású törzsek szövetségére, avagy államára, azonban okfejtésükben inkább a társadalmi fejlettségi fokot, mintsem a lehetséges etnikai sokszínűséget hangsúlyozzák.

Legújabban Róna-Tas András tett kísérletet arra, hogy a „szemiotikai etnosz” fogalommal világítsa meg a honfoglalás előtti magyar nép kategóriáját. Kiindulási alapja, hogy az etnosz olyan nagyobb embercsoport, amelynek közös szemiotikai rendszere van, s ennek további részrendszerei vannak. Ezek egyik legfontosabbika a nyelv. Lényeges ezen túl a rendszer hordozóinak mi tudata, és egy ehhez kapcsolódó önelnevezés, valamint a tárgyi kultúra és az életmód azonossága. A továbbiakban a magyarság kettős – magyar, illetve török – etnikai tudatának valószínűségét veti fel.

Ennek, a definíciók különbözősége teremtette helyzetnek a feloldására, John H. Moore nyomán, egy új kifejezést szeretnék javasolni. Ez pedig a „törzsi nemzet” lehetne (*tribal nation*). Véleményem szerint a Levedi fősége alatt megszervezett magyarság éppúgy törzsi nemzetnek tekinthető, mint a 10. századi, törzsfők alatt szerveződő magyar nép.

Nézzük azonban, miként indokolja terminus választását Moore:²⁶ „Azzal, ahogyan... a „törzsi nemzet” terminust használom,... nincs más szándékom, minthogy segítsék áthidalni azt az evolúciós szakadékot, amely „törzsek”, és az államstruktúrával rendelkező komplexebb „nemzetek” között tátong. Mind a törzsi nemzetek, mind a nemzetállamok *nemzeti* viselkedést (national behaviour) tanúsítanak...”

A törzsi nemzet ismérveinek felsorakoztatásánál Morton H. Fried: *The Notion of the Tribe* című könyvével vitázva a következőkben fogadja el, illetve veti el Fried állításait:²⁷ (Itt szeretném hangsúlyozni, hogy Moore néprajzos (anthropologist), aki közvetlen terepmunkái tapasztalatait vetette össze az írott forrásokkal, és egyes elméle-

²³ Bartha (1988): 197. Nem lehet célja e tanulmánynak, hogy kritikával illesse Bartha további gondolatmenetét, ahol az Engels-i „katonai demokrácia”, illetve a „törzsi, területi szövetségek” fejlődési lehetőségeit tárgyalja. Csupán fel szeretném hívni a figyelmet arra, hogy Lewis H. Morgan tételeit az amerikai indián rokonsági terminusokról, illetve, a törzsi nemzetségek rendszeréről erős kritika érte az eltelő százegynéhány évben. Engels pedig – ezt talán mondanunk sem kellene – *Morgan Az ősi társadalom* című munkájára támaszkodott, midőn *A család, a magántulajdon és az állam eredete* című tanulmányát készítette.

²⁴ Kristó Gyula (1980): 488.

²⁶ Moore, John H. (1987): 16.

²⁷ Moore, John H. (1987): 8.

tekkel. Ezért nem lehet haszontalan, ha kissé hosszabb passzusokat idézünk könyvből!)

„Fried amellett érvel, hogy a törzsek *nem* biológiai egységek, vagy ahogyan ő nevezi, „izolált tenyész populációk”... Frieddel egyetértve ki fogom mutatni, hogy a sájennek poliglot biológiai eredettel rendelkeznek, éppúgy, mint minden más nemzet a földön. Amennyiben egy törzset nem határozhatunk meg biológiai homogén csoportként, még mindig definiálhatjuk mint törvényalkotó csoportot, amely határoz a házasságkötés és párosodás ügyében,... A sájennek esetében,... a csoporton (band), sőt a nemzeten (nation) kívüli házasságkötés messzemenőig támogatott volt. Vagyis, a sájen nemzet léte nem a népesség biológiai elkülönülésének fenntartására alapoztatott, hanem a nemzetnek más csoportokra történő *kiterjesztésére* (extending), és az azokkal kialakítandó *keveredésre* (hybridizing). ... Ezzel nem gyengítették, hanem erősítették a nemzetet.”

Fried következő ismérvként a gazdaság sajátos voltára hivatkozik. Szerinte a törzs családi egységei (domestic units) önállóak, ily módon nincs szükségük arra, hogy a feltételezett „törzs” más családjaival kereskedjenek, vagy csereberéljenek. Moore ezzel szemben amellett érvel, és ezt bizonyítja is, hogy a sájen családokat, csoportokat, sőt magát a nemzeti struktúrát is az évszázadok során többször úgy szervezték meg és szervezték újjá, hogy megfeleljen a törzsön belüli és törzsön kívüli gazdasági élet változó feltételeinek.²⁸

A harmadik fontos ismerv a nyelv. Moore elfogadja Fried nyilvánvaló tételét, hogy a törzsi és nyelvi határok sehol a világon nem esnek egybe. Majd így folytatja:²⁹

„Ebből azonban nem következik, hogy a nyelv nem definiálja a nemzetet. Még a törzsi nemzetek körében is következetesen érvényesül egy domináns nemzeti nyelv. Mindaddig, míg a nemzeti egység szükségessé teszi a találkozókat, tanácskozásokat és közös szertartásokat (shared ceremonies), kényelmi szempontok következtében egyetlen nemzeti nyelv kiválasztása állandó igényként, sőt kényszerként jelentkezik. Azért, mert a néprajzosok gyűjtéseiket törzsi nemzetek körében éppen egy nemzeti nyelv kialakításának folyamata közben végezték, vagy akkor, midőn egyetlen nyelv két nemzetre szakadt, ez még nem jelenti azt, hogy a nyelvi egység a nemzet életében érdektelen tényező.”

Legyen szabad itt a honfoglalás előtti magyarság kettős etnikai tudatára visszautalni, ami nem csak egy török és magyar származástudat párhuzamos létét jelenthette, hanem a magyar és egy vagy több török nyelv egymás melletti használatát is, amelyek közül mindig az tett szert dominanciára, amely a körülményeknek jobban megfelelt. Így a kazár birodalmi függőség időszakában szinte kétségtelen, hogy valamely török nyelv élvezhetett preferenciát „türk” eleink nemzeti nyelveként, míg a honfoglalást követően, a független magyar törzsi nemzet megerősödésével a magyarnak, mint nemzeti nyelvnek az előtérbe kerülésével kell számolnunk. A magyarokhoz csatlakozott három kabar törzs esetében frott forrás szól arról, hogy mindkét nyelv – a kazárok és „türkök” nyelve – egyaránt ismert volt körükben: „(a kabarok) a kazárok nyelvére is megtanították ezeket a türköket (= magyarokat), és mostanáig használják ezt a (kazár) nyelvet, de tudják a türkök (= magyarok) másik nyelvét is.”³⁰

Végezetül Frieddel polemicizálva Moore hangsúlyozza az ideológia fontosságát egy nemzet életében. „Ideológia” alatt Fried láthatóan elvont fogalmakban való hitet ért,

²⁸ Moore, John H. (1987): 9.

²⁹ Moore, John H. (1987): 9-10.

³⁰ Ligeti Lajos (1986): 360.

amelyeknek a gyakorlatban nincs különösebb társadalmi vagy politikai következménye. Azonban, mint Moore megjegyzi, Fried figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy az olyan gyakorlatias dolgokban való „hit”, mint a törvény, a helyes házasságkötés, vagy az önkéntes szervezetekben való tagság szintén ideológia kérdése. Saját gondolatmenete lezárása előtt Rupert Emerson „nemzet” definícióját idézi, amely van annyira tág, hogy alkalmazható a törzsi nemzetekre is: „A nemzet ideális modellje... egyetlen nép, a hagyomány által rögzített, jól körülhatárolható területen, amely egyetlen nyelvet beszél, lehetőleg a sajátját, és jellegzetes kultúrával rendelkezik, amelyet több nemzedék közös történelmi élménye formált azonossá.”³¹ Ehhez Moore a következőket fűzi hozzá, még mindig az „ideológia” jelentőségének alátámasztásaként:³² „... a törzsi nemzetek maguk írják eredetmítoszait, mitikus és szimbolikus formában egyaránt,... A törzsi nemzet szigorúan szabályozza „állampolgársága” (citizenship) szabályait, és állampolgári jogait. Külön szerepeket alkot nemek, korosztály, rang és státusz szerint, és az állampolgárságát definiálja az ezekben való részvétel, és az irántuk kifejezendő tisztelet alapján. Mindig van egy nemzeti vallás. A legfontosabb, hogy a törzsi nemzet tiltja a háborúskodást az egyes csoportok között, és megköveteli, hogy a nemzet ellenségeivel szemben közösen lépjenek fel... A felelőségek és kötelekességek listája hosszú, és ezen törvények, szokások, hiedelmek és normák együttesen hatottak és hatnak abba az irányba, hogy a különálló csoportokat egy törzsi nemzetbe integrálják. Mindaddig, míg ez a nemzet, vagy bármely nemzet funkcionál, folyamatosan megkísérli integrálni és homogenizálni az állampolgári nyelvét, legendáit, törvényeit, gazdasági normáit, és társadalmi gyakorlatát, amelyek összességét a főbb szertartások legitimálják. Úgy hiszem tehát, hogy Fried téved, mikor így összegez, „A törzs nem konzisztens, koherens rituális csoport.” Legalábbis téved a saájnenket illetően.”

Meglehetősen súlyos gondolatok ezek, különösen ha a nemzeti vallás kötelező érvényű jelenlétét keressük a honfoglalás kori magyarságnál. Erre vonatkozóan, finoman szólva, szűkszavúak a források. Azt az általánosnak nevezhető nézetet pedig, mely szerint a honfoglalók vallása a sámánizmus volt, nem tartom elfogadhatónak. Egyetértek Mircea Eliadéval abban, hogy a sámánizmus nem vallás, hanem vallási gyakorlat. Ahogyan ő nevezi, „archaikus extázistechnika.”³³ A magyaroknál lehettek – hiszen Diószegi Vilmos kutatásaiból tudjuk, hogy szinte napjainkig tovább éltek – sámánisztikus hiedelmek, de ez nem vallás. Ugyanakkor nehéz azt elhinni, hogy a honfoglalók immunisak maradtak volna a monoteista vallásokkal szemben akkor, midőn vándorlásaik során találkoztak az iszlám, a judaista, a keresztény és manicheista vallások tételeivel. Ennek a kérdésnek a boncolgatása azonban nem tartozik vállalt feladataink közé, térjünk hát vissza John H. Moore további tételeihez, amellyel a törzsi nemzetet jellemzi: „... a négy legfontosabb jellemvonás, amelyet a törzsi nemzetnek fel kell mutatni: az állampolgárság (citizenship), a terület, politikai egység, és a közös nyelv (shared language).”³⁴

Ismét kissé hosszabban idéznénk Moore gondolatait, hogy egyértelműen kiderüljön, hogyan értelmezi az egyes fogalmakat.

Állampolgárság: „A nemzetek tevékenyen, és kifele egyértelműen határozzák meg önmagukat, s ugyanakkor szigorúan rögzítik a tagság feltételeit... Egy törzsi nemzet eredetmítoszaik gyakorata kijelölik a nemzet testének legitim tagjait, általában csoportonként, falvanként, vagy nemzetségenként... A tagként

³¹ Emerson, Rupert (1960): 102-103.

³² Moore, John H. (1987): 10-11.

³³ Eliade, Mircea (1964), Eliade, Mircea (1988): 3-23.

³⁴ Moore, John H. (1987): 12

elismert csoportok ilyesfajta listái szolgáltatók a nemzethez tartozás egyik definícióját. Amennyiben valakinek a csoportját megemlíti a mitikus alapszöveg (mythic charter), az állampolgár.”

A törzsi nemzetek állampolgárait azok a szerepek és köteleességek is definiálják, amelyet teljesíteniük kell... Ezek a legkülönbözőbb explicit, szimbolikus és szertartási kifejezőmódok lehetnek, amelyeket a kollektív nemzet felügyel, és amelyek révén az egyének azt mondhatják, hogy állampolgárok. ... Általában, a törzsi nemzetek és a nemzetállamok sokkal inkább hasonlítanak egymáshoz, mint azt jelenleg a néprajzosok és történészek elfogadják.³⁵

Közös terület (shared territory) és politikai egység:

„A nemzetekben meg van a hajlam arra, hogy éreztessek kifele is, tisztában vannak vele, egyes nemzetek hol élnek kizárólagosan. ...Nem ismerünk olyan törzsi nemzetet... amelynek ne lett volna véleménye akkor, midőn területének határai felől érdeklődtek... ...A szövetségéseket mindaddig szívesen látták a nemzet területén, míg nem tekintették azt a területet sajátjuknak. ...Új területekre a jogot hódítással szerezték meg. Ebben a vonatkozásban nem különböztek a „civilizált” nemzetállamoktól, amelyek szintén egy lehatárolt területet tartanak állampolgáraik kizárólagos otthonának, azt ahol a politikai ellenőrzést gyakorolják.”³⁶

Közös nyelv:

„Mindaddig, míg a nemzetnek a belső házassági, politikai és szertartási kapcsolatrendszere működik, a közös nyelv kényelmes lehetőség,... amíg a nemzet erős volt és megosztatlan, a saját nyelv uralkodott más nyelvek és dialektusok fölött. Foglyok, adoptált személyek, és befogadott törzsek gyorsan elsajátították az 1790 és 1864 közötti időszakban.”³⁷

Az 1860-as évektől az amerikai katonasággal kialakult konfrontációban kezdett a hatalmi súlypont a saját nemzetben belül áttolódni a főnökök kezéből a katonatársaságok vezetőinek kezébe. Az egyik katonatársaság, amelyet „Kutya Katonának” (Hótame'taneo) neveztek, különösen nagy jelentőségre tett szert. Az egyes saját csoportok fiatal, militáns elemei mind velük táboroztak, sőt a lakoták (szíúk) oglala és szicsangu törzseinek harciasabb csoportjait is magukhoz csábították. A két etnikum keveredése olyan mértékű volt, hogy a többi saját csoport „sajenn-sziúknak” nevezte őket, míg kifele mint Kutya Katonák határozták meg magukat. Ez az elszűsödött nemzetrészt, hibrid eredetű és kétnyelvűsége ellenére, önálló nemzeti létet élt: definiálta területe határait (a Republican- és Smoky Hills-folyók környékét), politikai és katonai téren egységesen lépett fel – a saját nemzet többi részétől függetlenül, sőt, kishíján azokkal szemben, és önálló szertartási rendet alakított ki. Egy erőteljes, katonai jellegű törzsi nemzet egy évtized alatti kialakulásának lehettek volna szemtanúi a múlt században, ám a folyamat beteljesedését a Kutya Katona falu elleni 1869-es amerikai lovassági támadás keresztülhúzta. A csatában jelentős, és nagy tekintélyű harci társasági vezetők estek el, a nemzet „állampolgárai” pedig visszamenekültek korábbi törzseikhez, illetve csoportjaikhoz.

Itt tulajdonképpen véget ér Moore „törzsi nemzet” fogalmának kifejtése. Nem próbáltam meg a honfoglalás előtti, illetve honfoglalás kori magyar etnikum, avagy szemiotikai etnosz beleerőltetését a „törzsi nemzet” kategóriájába. Mint a bevezető mondatokban megfogalmaztam, céлом a figyelem felhívása és a rögzült vélemények

³⁵ Moore, John H. (1987): 12-13.

³⁶ Moore, John H. (1987): 13.

³⁷ Moore, John H. (1987): 14.

lehetséges újragondolása, újragondoltatása volt. A népvándorlaskor avatott szakértőire bízom annak megítélését, valóban feloldhatóak-e a magyar őstörténet bizonyos anomáliái a törzsi nemzet fogalmának, és e fogalommal együtt járó ismérveknek az alkalmazásával.

IRODALOM

Anderson, Robert

1958 „Notes on Northern Cheyenne corn ceremonialism.” *The Masterkey* 32:2 57-63.

Bartha Antal

1987 A magyar honalapítás. Budapest.

1988 A magyar nép őstörténete. Budapest.

Berthrong, Donald J.

1963 *The Southern Cheyennes*. Norman.

Buechel, Eugene

1970 *A dictionary of the Teton Dakota Sioux language*. Pine Ridge, SD.

Eliade, Mircea

1964 *Shamanism*. New York.

1988 *Shamanism*. London.

Emerson, Rupert

1960 *From empire to nation*. Boston.

Fodor István

1975 *Verecke híres útján...* Budapest.

1985 „Archaeology of the fourth and fifth Congress of Finno-Ugrists.” *Acta Arch.* 37. 191-205.

Fried, Morton H.

1975 *The notion of tribe*. London.

Goddard, Ives

1978 „The Sutaio dialect of Cheyenne: A discussion of the evidence.” *Papers of the Ninth Algonquian Conference*. 60-80. Ottawa.

Grinnell, George B.

1915 *The Fighting Cheyennes*. Cambridge.

1926 *By Cheyenne Campfires*. Cambridge.

Haines, Frances

1938 „The northward spread of horses among the Plains Indians.” *American Anthropologist*, 40. 429-30.

Holder, Preston

1970 *The hoe and horse on the Plains*. Lincoln.

Hóman Bálint – Szekfű Gyula

1939 *Magyar történet, I.* Budapest.

Hyde, George

1951 *The Pawnee Indians*. Denver.

1967 *The life of George Bent*. Norman.

1973 *The Pawnee Indians*. Norman.

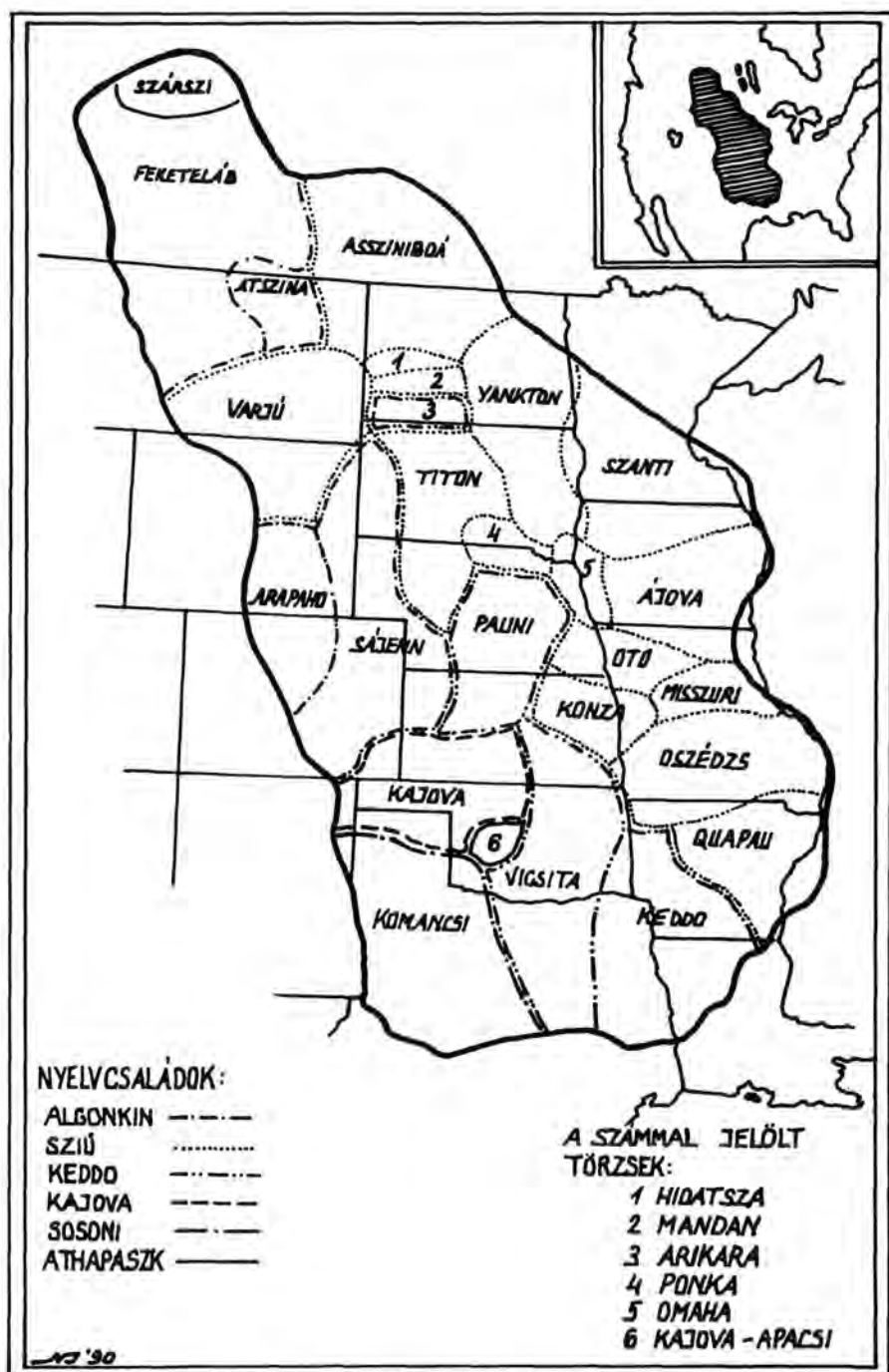
Kristó Gyula

1980 *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest.

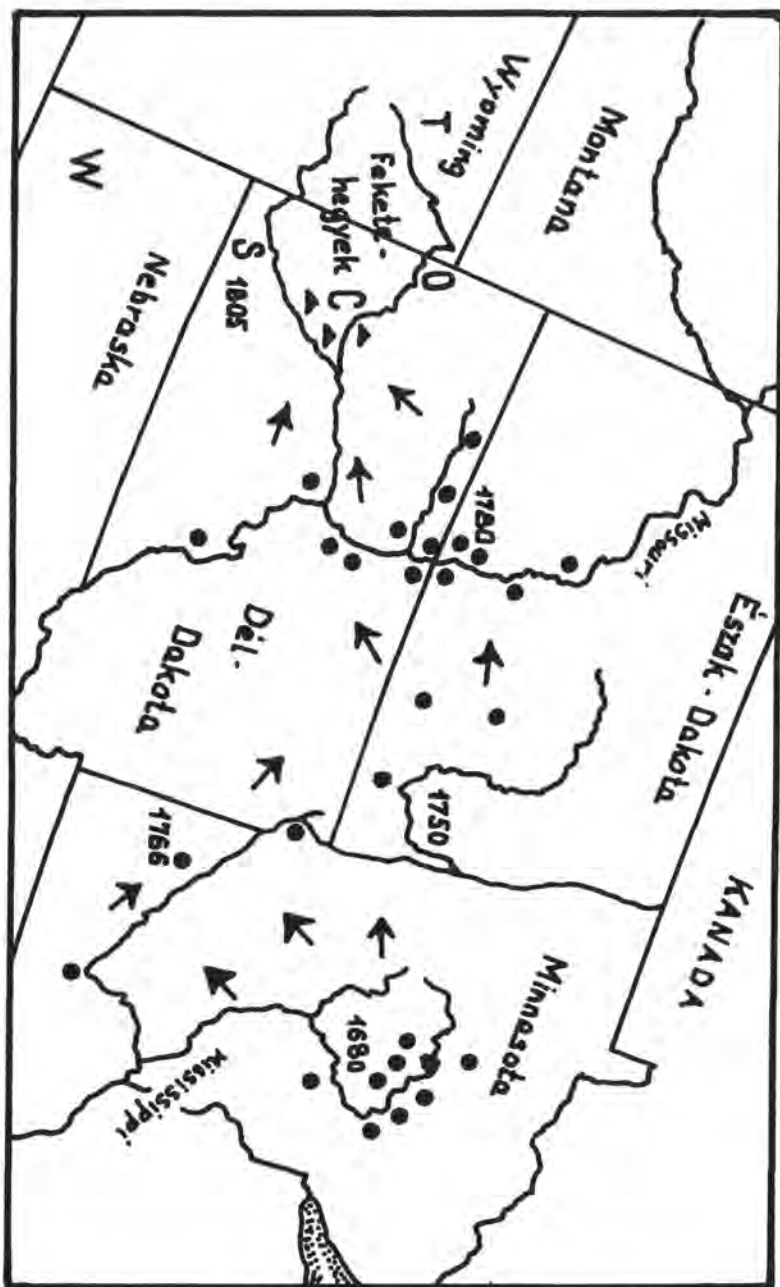
Ligeti Lajos (szerk.)

1943 *A magyarság őstörténete*. Budapest.

- Ligeti Lajos*
1986 A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtti és az Árpád-korban. Budapest.
- Mészöly Gedeon*
1929 „Mióta lovas nép a magyar?” *Népünk és Nyelvünk*, 205-214.
- Moore, John H.*
1987 *The Cheyenne nation. A social and demographic history.* Lincoln.
- Nagy Imre*
Indiánok, az észak-amerikai Nagy Síkság harcosai. Budapest, é. n. (1985)
- Powell, Peter J.*
1969 *Sweet Medicine.* (2 kötet) Norman.
1979 *Sweet Medicine.* Norman.
1981 *People of the Sacred Mountain.* (2 kötet) New York.
- Powers, William K.*
1977 *Oglala religion.* Lincoln.
- Róna-Tas András*
1989 „Nép és nemzet”, *Valóság* 32:6:1-13.
- Taylor, Colin*
1975 *The warriors of the Plains.* London.
- Tőkei Ferenc (szerk.)*
1983 *Nomád társadalmak és államalakulatok.* Budapest.
- Vékony Gábor*
1983 „A gyepű szerepe az etnikai és politikai átalakulásokban.”
In: *Nomád társadalmak és államalakulatok.* Budapest, 1983. (szerk.: Tőkei Ferenc)
- Zichy István*
1923 „A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig”.
Magyar Nyelvtudományi Közlemények, I: 5.
1931 „Mióta lovas nép a magyar?”, *Magyar Nyelv*, 27. 12-19.

1. számú térkép: Az észak-amerikai Nagy Síkság indián törzseinek elhelyezkedése 1850 körül.

2. számú térkép: A sájenn nép vándorlásai 1680-1805 között. Fekete pöttyök jelzik a sájenn falvak helyeit. 1805-ban a Fekete Hegyek (Black Hills) környékén a következő betűk jelzik a törzs csoportjait: T = Tatoimana, O = Omisszisz, C = Sájenn, S = Szutaio, W = Wotapio (Moore nyomán).

SOME QUESTIONS OF ANCIENT HUNGARIAN HISTORY – UNCONVENTIONAL ANALOGIES

Imre Nagy

The author – who is studying Native North American art and history – tries to throw new lights on two questions of the history of ancient Hungarians. The first problem is: how many years were needed for a pedestrian people, living in a forested area to become equestrian nomads out on the Steppe-zone? The second question is: should we consider the ancient Hungarians as a „nation” at the time of the Hungarian Conquest?

According to his goal, the author raises new answers for these questions, and selects his analogies from the North American continent, where the buffalo hunting, equestrian Plains Indian people provided good, and never used parallels for these problems. In this effort, the author was guided by the excellent work of the American anthropologist, John H. Moore: *The Cheyenne Nation, A Social and Demographic History* (University of Nebraska Press, Lincoln and London. 1987). Accepting Moore's evolutionary theory, and his selection of the Cheyenne Indian nation as case study, the author first gives a short ethnohistorical outline of the Great Plains area, then a brief sketch of the migration of the Cheyennes to the Black Hills region in present South Dakota. Then he analyses that the evolution from pedestrian hunters to equestrian, bison-hunting nomads went through in the case of the Cheyennes within less than three generations, while in the case of the Lakotas, it was scarcely more than two generations. This means, that the usual amount of 150-200 years of time for an evolution like that, might be too long, and exaggerated.

Answering the second question, the author first enumerates the insufficient definitions of Hungarian scholars for the political formation of the ancient Hungarians at the time of the Conquest. Then he describes in detail Moore's definition of „tribal nation”. According to the opinion of the present author, with the use of this term, some of the unsolved problems of ancient Hungarian political history should be revised, and after that, new conclusions might be formed.

Несколько вопросов венгерской праистории -
непривычные аналогии
Надь Имре

Целью работы автор поставил новую интерпретацию двух вопросов по праистории венгров до и во время эпохи обретения родины. Основаниями послужили аналогии, непривычные в этой отрасли науки. Вместо обычных параллелей с евразийской степной полосой в качестве аналогии автор использует индейские племена северо-американской Большой равнины. Эти индейцы были кочевниками и охотниками на бизонов. Особенный акцент делается на племени шайеннов из языковой семьи алгонкинов. Вопросы для новой интерпретации следующие: 1. Сколько времени необходимо для превращения народа лесных охотников в кочевников-всадников? 2. Можно ли считать венгров-обретателей родины "нацией"?

Отвечая на первый вопрос автор дает короткий обзор о "переселении народов" индейских племен северо-американской Большой равнины, и принимая во внимание срок, потребовавшийся для превращения шайеннов и лакотов в кочевников-всадников (два-три поколения), считает, что ранее историки преувеличивали это время. Эти специалисты считали, что для превращения лесного народа в кочевников требуется во всяком случае больше времени, чем 150-200 лет.

В постановке второго вопроса опорной точкой и поддержкой явилась книга : John H. Moore The Cheyenne Nation: A Social and Demographic History /University of Nebraska Press, Lincoln and London, 1987/.

Исследовательская методика Мура, а также его определение "племенной нации" по мнению автора дают возможность к переоценке венгров-обретателей родины, как племенной нации. По новому интерпретируя проблематичные вопросы венгерской праистории у нас открывается возможность разрешения дальнейших вопросов.

A MAGYAR HONFOGLALÁS ÚTIRÁNYA ÉS KÖZÉPKORI ELBESZELŐ FORRÁSAINK (TÖRTÉNETI KUTATÁS, FILOLÓGIAI KONTROLL)

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

(Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum)

1. A filológiai probléma

Középkori történeti forrásainknak a honfoglalásra vonatkozó ellentmondó tanulására legutóbb a jeles hadtörténész, Tóth Zoltán születése 100. évfordulójára készülve, hagyatékának átnézése közben lettünk figyelmesek. Ugyanis életének utolsó évtizedeiben, s különösen az 1950-es években foglalkoztatta a magyar honfoglalás lehetséges erdélyi, illetve al-dunai irányának a lehetősége és erről vázlatos formában egy kéziratot tanulmányt is hátrahagyott.¹ Ő alapvetően az ismétlődő azonos nevű déli és észak-magyarországi helynevek alapján próbált érvelni egy délkeleti, déli irányú útvonal valószínűsége mellett. A magunk részéről bizonyító érveinek inkább egy másik vonulatát, a történeti elbeszélő forrásainkra vonatkozókat tekintettük át ismét és próbáltuk meg rendszerezni.²

A történeti probléma, hogy ti. forrásaink csak a vereckei honfoglalásról tudósítanak-e, vagy egy ettől megkülönböztethető erdélyiről is, s ráadásul lehet-e erre vonatkoztatni egy al-dunai útvonalat, a mai napig eldöntetlen, s vita tárgyát képezi. Napjaink különféle összefoglaló munkáinak állásfoglalása ebben a kérdésben megoszlik, elég ha Györffy György, Kristó Gyula vagy Bóna István véleményére utalunk.³ Közülük is elgondolkoztató Kristó Gyula véleménye⁴, aki történeti érvek alapján a vereckei és erdélyi híradást gyakorlatilag azonosnak tekinti. Ugyanakkor nem szabad elfeledkezünk arról, hogy a kérdéssel szorosan összefüggő, Erdély honfoglaláskor és korai-Árpád-kori betelepülése körül zajló szakmai vita még korántsem tekinthető lezártnak.⁵

¹ Tóth Zoltán: A vereckei honfoglalás hagyománya. Kézirat. MTA Könyvtár Kézirattár, Ms 5031/1.

² L. a kérdéskört részletesen tárgyaló tanulmányunkat Veszprémy László 1990.

³ Györffy György 1948. 92-96., uő: 1977. 129-130., Kristó Gyula 1980. 192., uő: 1979. 100-107., Bóna István 1986. 200.

⁴ Kristó Gyula 1979. 100-107.

⁵ Györffy György 1983., Makkai László 1987.

A kérdés filológiai része azonban korántsem ennyire bizonytalan. Domanovszky Sándor még Kézai Simon Krónikájáról szóló 1906-os alapvető tanulmányában megállapította, hogy a krónikákban az erdélyi útvonal hagyománya a régebbi és a vereckei – vagy ahogyan szövegeinkben szerepel: az ungi, ungvári – hagyomány a későbbi, a másodlagos.⁶ Jó okunk van feltételezni, hogy az ungi hagyomány a rendelkezésünkre álló szövegek közül elsőként Anonymus Gestájába került be és ott illesztődött be a honfoglalás történetének történetírói rajzába. Ahhoz persze, hogy a források között Anonymus művének hatásáról beszélhessünk, szükséges volt annak bizonyítása, hogy Gestája valóban hatással volt a magyarországi krónikás irodalomra. Ez korántsem magától értetődő, így pl. Hóman Bálint nagyhatású művében a Névtelen és a többi krónikák szövegegyezéseit egy korábbi, elveszett ősré vezette vissza.⁷ Nyomában még számos olyan véleményt említhetnénk, amely tagadja vagy lekicsinyli a névtelen szerző középkori hazai utóéletét. Anonymus hatását leghatározottabban Györffy György bizonyította 1948-ban, majd – többek között - Horváth János világította meg viszonyukat egy jól megválasztott szöveghely elemzésével.⁸ Ezek alapján joggal tételezhetjük fel, hogy az ungi hagyomány Anonymus alapján szivárgott be és terjedt el ma ismert elbeszélő forrásainkban.

A kétféle hagyomány írásba foglalása forrásaink egy részében világosan elkülönül egymástól (ti. vagy egyiket vagy másikat választották), más helyeken az egyeztetés jeleit vehetjük észre.⁹ Így a 14. századi Krónikaszerkesztés 26. fejezete csak Erdélyt említi, miként ide sorolható a Pozsonyi krónika 21. fejezete, a Knauz-krónika vonatkozó részlete, vagy a 15. századi Jakob Unrest krónikájának egy részlete. Az ungi hagyományt képviseli Anonymuson kívül Kézai Simon krónikája (23, 25, 8. fej.), míg az egyeztető irányt legszembetűnőbben a Krónikaszerkesztés 23. és a Pozsonyi krónika 25. fejezete képviseli. (Így a Krónikaszerkesztés 23. fejezete szerint: „Az Erdőelve és a Hung folyó felől a magyarok különféle ajándékokkal csábították és követeik révén kifürkészték – ti. Szvatoplukot – hogy serege nem elég erős, különféle beszédekkel megrészegették, majd váratlan rajtaütéssel egész seregével együtt elpusztították Szvatoplukot a Tata melletti Bánhida környékén...”) Különösen érdekes, amikor néhány esetben mondatrészek, kifejezések ismétlődő használata az átvétel irányát is megmutatja. Így az eredeti híradást a Pozsonyi krónika 21. fejezetében találjuk, aminek már egy bővült formáját őrizte meg a Krónikaszerkesztés 23. fejezete, s ennek tovább alakult változata került Kézai szövegének a 23. fejezetébe.¹⁰ Itt jegyezzük meg, hogy a krónikák, krónikatöredékek emlegetésekor nem a fennmaradt kéziratok egymáshoz való viszonyáról szólunk általában, hanem a szövegeknek a honfoglalásra vonatkozó híradásainak egymás közötti, feltételezett,

⁶ Domanovszky Sándor 1906. 82.

⁷ Hóman Bálint 1925. 69-75.

⁸ Györffy György: 1948. 137-151., Horváth János 1963. 454., l. még Veszprémy László 1991.

⁹ Részletesen Veszprémy László 1990.

¹⁰ *Scriptores* 1937-8. 2. k. 30. Pozsonyi évkönyvek: (21. fej.): „Et hunc quidem primi Hungari de Erdel muneribus variis explorantes bractando diversis sermonibus, denique irruptione subita in opidum circa Pontem Bani iuxta Catam cum tota militia devenerunt) ...” Krónikaszerkesztés (Képes Krónika): „Hunc quidem Hungari de Erdelw et de fluvio Hung variis muneribus allectum et nunciis explorantes... peremerunt”. (l. k. 280-81.)

azaz hipotetikus viszonyáról. Elbeszélő forrásaink közül keletkezési korát pontosan csak Anonymus Gestájának (1200-1210 körül) és Kézai Simon történeti művének ismerjük (1283 körül), az Árpád-korra vonatkozó többi krónikás szöveg későbbi, sőt sokkal későbbi lejegyzésű kéziratokban maradt fenn, így a 14. századi Krónikaszerkesztés kézírataiban, ideértve a Hess András által kinyomtatott Budai krónikát is (1473).

2. Elbeszélő forrásaink tanúsága

A magyarországi történeti szakirodalomban régóta nézetkülönbség figyelhető meg Anonymus és az ún. orosz őskrónika közötti kapcsolat kérdésében. Az őskrónika a magyarokra vonatkozatható részleteinek – inkább közvetett – ismeretét a leghatározottabban Horváth János és kéziratosa munkájában Tóth Zoltán képviseli.¹¹ (Megjegyezzük, a korabeliek számára az ott leírtakban való hit akkor is töretlen lehetett, ha az újabb kutatás kritikus észrevételei több tekintetben gyengítik az őskrónikának a magyarokra vonatkozó megjegyzései hitelét).¹² Az őskrónika valamiféle ismerete szerintünk is jobban megmagyarázhatóvá teszi Anonymus állásfoglalását egy északra, Ung magasságába helyezett honfoglalással kapcsolatban. Ezt természetesen magyar szóbeli hagyományok is megerősíthették, még inkább erősítve a keletről jött hírek hitelét. Talán valóban nem véletlen, hogy mind Anonymus mind az őskrónika szerepelteti Kijev, Dnyeper, a vlachok, a kozárok neveit, s az anonymusi 903. évre tett honfoglalás is értelmezhetőnek tűnik az őskrónika adataiból, nevezetesen ott a magyar-bolgár háborúság éveként 902 áll. Azok a kutatók, akik elvetették ezt a lehetőséget, Anonymus ungi útvonálában, annak északra helyezésében már a julianusi utazás eredményeinek a hasznosítását látták, azaz véleményük szerint a honfoglalás útvonálát a szerző az északon megtalált őshazához viszonyította – miként legutóbb Harmatta János is megfogalmazta. Ez persze feloldhatatlan datálási problémákat vet fel a Névtelen művével kapcsolatban.¹³

Horváth János és Harmatta János hívták fel a figyelmet az anonymusi őshaza ellentmondásos képére. Megfogalmazásuk szerint a mű első fejezetében még a Dontól nyugatra, a Fekete-tengertől északra helyezkedik, míg a hetedik fejezetben az Etil folyótól keletre, messze északon volt megtalálható, ahonnan Szuzdalhoz vezetett az út. A kétféle leírás háttérben mindketten keletről érkezett információkat sejtene. Szerintünk is ezekhez alakította a szerző az útirányt (Ung), s nem fordítva, Unghoz az északi őshazát.¹⁴

Kérdés persze, hogy a krónikásoknak miért kellett egy kizárólagos útvonalhoz ragaszkodniuk, illetve egyzetési kísérletekbe fogniuk. Megoldásként talán a krónikások mentalitását jelölhetjük meg, s a velük szemben, legalábbis a 12. század óta han-

¹¹ Horváth János 1974. 86-95., Tóth Zoltán (l. jegyz.). Elveti legutóbb Kristó Gyula 1983. 166., 508-509.

¹² Pl. Soloviev, Alexander 1960.

¹³ Gyóni Mátyás 1949.

¹⁴ Horváth János 1974. 86-96., Harmatta János 1977.

goztatott elvárását, hogy megbízható források alapján a történelem valószerű változatát örökötsék meg. Emlékezhetünk, Anonymus is, aki oly bőven merít a szóbeli hagyományból, az általa megbízhatatlannak ítélt értesüléseket az álmok és hazugság vilá-gába utalja.

Utolsóként említünk meg két érdekes, noha forrásértékét tekintve megkérdőjelezhető, 15. századi híradását. Laskai Osvát első Szent István-sermójában Álmos halálát Titelhez köti (mint írja: „... és Álmosnak nevezték azt is, aki a hunok nagy-számú sokaságával másodszer is kivonult Pannoniába és Titel mellett megölték”). Laskainál semmi nyomát nem találjuk Anonymus ismeretének, noha Titel nevét csak tőle vehette volna át, de a hunok emlegetése, Árpád első fejedelemeként való megnevezése nem a Névtelentől ered. Jakob Unrest német nyelvű krónikájában Álmosnak harcban való elesteről tudósít, meglehet saját kombinációja eredményeképpen.¹⁵

Röviden áttekintve: - valóság tartalmától függetlenül az elbeszélő szövegek megkülönböztetik az ungi és az erdélyi honfoglalás útirányát,

- a filológusok Domanovszky Sándor óta az erdélyi útvonal szövegezését tartják a régebbinek,

- ha valóban az erdélyi útvonal hagyomány a régebbi, választ kellene találni, hogy miért találták kizárólagosan az erdélyi útvonalat megörökítésre méltónak,

- s végül kérdéses, hogy miként kapcsolódott az erdélyi hagyomány Árpád személyéhez, vezető szerepéhez.

Végezetül egy kitérő: utójára Prinz Gyula foglalkozott a Kárpátok korabeli természetföldrajzi viszonyaival, lényeges szempontokat vetve fel a honfoglalás útvonalai-val kapcsolatban is.¹⁶ Nem lenne lényegtelen, hogyha a honfoglaláskori történeti-régészeti kutatások erre az aspektusra is kiterjednének.

Témánk, mint láttuk, érintkezik a magyarok morvák elleni hadjáratának a kérdésével. Korábban már mások, így Senga Toru, Kristó Gyula is felvetette, hogy a magyar-morva összecsapás színtere inkább délebbre keresendő a mai Szlovákia területénél vagy annak környékénél.¹⁷ A hazai krónikák – eszerint – a történeti Morávia, illetve az ungi útvonal hatására kereshették az összecsapás színterét északon. A probléma megoldásához közelebb vezetne az ún. Nagymorávia kérdés tisztázása, ami azonban jelenleg még messze van a kívánatos letisztult állapottól. A kérdéskör tárgyalását igen megnehezíti, hogy a kutatás polemikus hangnemben, az általánosságok szintjén folyik, s ennek során a szükséges óvatosság és mértéktartás híján kellő megalapozottság nélkül hangzanak el kategorikus végkövetkeztetések. A megoldáshoz nyilvánvalóan a történeti és régészeti megfigyelések aprólékos egybevetése, a forrásoknak a Dunától északra fekvő Moráviával való szembesítése vezethet el. (Így például Charles Bowlus a hagyományos Moráviáról tudomást sem vesz.) Újabb források bevonására alig történt kísérlet, pedig a *Magne Moraviae Fontes Historici* kötetei ellenére az egyértelmű és hasznosítható forráshelyek száma igen alacsony.¹⁸ Úgy tűnik,

¹⁵ Armbruster, Adolf 1974. 485.

¹⁶ Prinz Gyula 1938(?) 185-6. kritikája Glaser Lajos 1940.

¹⁷ Senga Toru 1983. 335-343., Kristó Gyula 1980. 161-164. A „Nagymorávia” kérdés ártértékelésének kedvező fogadtatására Bogay, Thomas 1982.

¹⁸ Fontes 1966-76.

hogya a történeti földrajzi ismeret hagyományos kereteit igen nehéz megingatni. A szlovákiai történészek alaptalan feltevésnek tekintik, de még a kérdés nemzetközi szaktekintélye, Herwig Wolfram 1987-es, a témával foglalkozó könyvében sem tartotta szükségesnek, hogy féloldalmi lábjegyzetnél többet szenteljen a kérdésnek, s egyúttal kategorikusan elutasítja a Morávia hagyományos helyét megkérdőjelező nézetet.¹⁹

Az 1980-as években a kérdés kutatása gyakorlatilag két amerikai kutató Imre Boba és Charles R. Bowlus munkásságához kötődött. Először Boba munkáiról szólnánk néhány szót. A szerzőnek az utóbbi években írt tanulmányai – véleményünk szerint – nem vitték közelebb a kutatást a probléma megoldásához. E munkáiban a korszak fő forrásának Anonymus Gestáját tekinti.²⁰ Nem véletlenül, mivel a Névtelen semmi értékelhetőt nem mond a morva birodalomról. Boba felfogása szerint a névtelen szerző művének csak azon részleteit és megállapításait kell megkérdőjeleznünk, amelyeket a történeti források kimondottan megcáfolnak. Ismerve a magyar honfoglalás korának közép-európai írott forrásainak mennyiségét, ez azt is jelentené, hogy Anonymus műve első számú forrássá lépne elő. Ezt a következtetést sajnos végig is vezeti tanulmányaiban. Így válik nála Zobor vagy a csehek hercege létező történeti alakká. Már egészen sajátos, mint Anonymus műve alapján két különböző Attila nevű történeti személyre következtet.²¹ Véleménye szerint a Névtelen 23 Attilára vonatkozó említése közül csak néhány vonatkozik a hun királyra, a többség pedig egy, az Árpádok családfájába illesztett Attilára értendő, akit ő egy 9. századi onogur néptörredék vezérével azonosít. Felfogásából következik, hogy különleges jelentőséget tulajdonít annak a ténynek, hogy Anonymus átvette Regginótól azt a mondatot, amelyben az a magyaroknak a karantánok és morvák elleni betöréséről ír (889. évhez: „... deinde Carantanorum, Marahensium ac Vulgarum fines crebris incursionum infestationibus irrumpunt”). E hely érvrendszerében helyet kap, mint egy déli Morávia melletti bizonyíték. Ezt a következtetést azonban gyengíti az a tény, hogy a Névtelen többször is ötletszerűen és néhányszor kifejezetten félreértve idézi Regginót, illetve Regino folytatóját.²²

Másik, módszertanilag nehezen védhető sajátossága a szerzőnek, hogy tagadja a magyarországi krónikairódalom egyes emlékei közötti kölcsönhatás lehetőségét. Így nem ismeri el Anonymus hatását sem a későbbi krónikákra, vagy Kézai Simon hun történetének hatását a 14. századi Krónikakompozícióra. Összefoglalva, úgy tűnik, hogy Imre Boba nem járt el helyesen, amikor a 9. századi elbeszélő és okleveles források helyett az 1200 körüli Anonymus művével próbálja a morvák elhelyezkedése körüli problémát összhangba hozni.

Imre Boba dolgozataitól szerencsésen különböznek Charles R. Bowlus, a Little Rock-i University of Arkansas professzorának tanulmányai.²³ Figyelmét újabb forráscsoportra terjesztette ki: a korabeli egyházi birtokviszonyokra vonatkozó feljegyzé-

¹⁹ Wolfram, Herwig 1987. 538-40.

²⁰ Boba Imre 1982-83, 1983, 1986, 1987, 1988. és In Defence of Anonymus Belae Regis (megj. alatt)

²¹ Boba Imre: One or two „Attila” in the Gesta of Anonymus Belae regis. (megj. alatt)

²² Boba Imre 1982.

²³ Itt módosítjuk korábbi tanulmányunk megjegyzését (Veszprémy László 1990. 19.), miszerint Ch. Bowlus munkái „különösen meggyőzőek”. Az általa javasolt kutatási irány valóban gyümölcsöző lehet, de csak sokkal pontosabb forráselemzés mellett.

sekre. Ezek alapján érdekes észrevételeket tesz a birtokadományok és a bajor-morva háborúság közötti lehetséges kapcsolatra. Különösen a freisingi egyház codex traditio-numja alapján tudja igazolni számos példával, hogy az egyházi birtokszervezet alakulása mennyiben vette figyelembe az úthálózat és a hadseregek utánpótlási útvonalának szempontjait.

A Karoling illetve a keleti-frank birodalom keleti határain túl vezetett hadjáratok éppen az utánpótlási vonalak elhúzódnása miatt voltak igen kockázatosak. Ezt csak tovább súlyosbította, hogy az ellenfelek nem, vagy alig rendelkeztek megszilárdult tele-püléshálózattal, körülzárható, bevehető erősségekkel. A nyugati évkönyvek a morvakkal kapcsolatban is csak néhány helynevet őriztek meg. Nem véletlen, hogy a Duna már az avarok elleni hadjáratok idején a legfontosabb utánpótlási útvonallá vált. Minden nagyobb koncentrált támadás idején így volt, a seregek amíg lehetett a Duna mellett haladtak, persze azért is, mert a római utak is követték a folyót. (791, 796, majd 820, 821, vagy még később a magyarok elleni hadjárat idején 907-ben).²⁴ Így Bowlus-szal ellentétben a Duna említések nem gondolnánk minden esetben olyan magától értetődő természetességgel egy al-dunai hadjáratra. Még akkor sem, ha a 820-821. évi hadjáratok északról vonultak le délre, a Dráva vidékére, ami azonban a hatalmas távolság miatt igen kivételes lehetett. Így feljegyezték a fuldai évkönyvek, hogy 872-ben a morvák a Hister partján mértek csapást az utánpótlást szállító hajókat őrző bajorokra, s azt is tudatják, hogy a megtámadottak közül a regensburgi püspök is alig tudott elmenekülni.²⁵ Nem tartjuk megalapozottnak a Histernek minden további nélkül az Al-Dunával való azonosítását. Az évkönyvekből számos példa említhető, amikor a Hister és Danubius nevet közel egymáshoz használják. Hasonlóképpen bizonytalan módszertanilag a Marahenses és Margenses mechanikus megkülönböztetése, s pusztán a névalak alapján az utóbbiaknak a délre helyezett morvakkal való azonosítása.²⁶ A kéziratok(??) egyébként is ingadoztak a kétféle alak használatában. Ugyanakkor pozitívként kell megemlítenünk a római úthálózatnak az érvelésébe való bevonását, illetve a keleti-frank királyok, hercegek itineráriumainak a figyelemmel kísérését.

Szemben Bobával és Bowlus-szal, mi nem hiszünk abban, hogy a tanulmányaikban felsorakoztatott érveikkel az általuk remélt könnyedséggel és természetességgel eldönthetők lennének a vitás kérdések. Sokszor bizony ők is olyan leegyszerűsítéssel, kellő bizonyító alap nélkül lokalizálnak helyneveket, mint az általuk kárhoztatott hagyományos történetírás. Az értelmezések ellentmondásosságát jól bizonyítja például a fuldai évkönyvek 892. évi megjegyzése, miszerint a sisciai (siseki) Brazlavo területről a Bulgáriába küldött bajor követeknek a Szvatopluk által állított kelepce miatt kerülni kellett tenniük az Odra, Kulpa, Száva folyók irányában. Bowlus szerint a kliens fejedelem, Brazlavo területének déli fekvése bizonyíték elmélete mellett, míg Herwig Wolfram a Száva felé, majd a folyón tett utazás tényében a déli morvák lété-

²⁴ Verbruggen, Jean 1965. 431-36. Hoffmann, Hanns 1965. 449-453.

²⁵ Bowlus, Charles 1986. 85., továbbá uó.: 1978, 1985, 1988.

²⁶ Bowlus, Charles 1987. 563.

nek nemleges bizonyítékát látja.²⁷ Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy az újabb tanulmányokban említett adatok hadjáratokra, hadi előkészületekre vonatkoznak, s így közvetlenül nem is alkalmasak a morvák lokalizálására. A letelepült morvák területei nem feltétlenül voltak azonosak a morva fennhatósággal s még kevésbé a csapatok mozgásával.

Végeredményben a morvákra vonatkozó elméletek, az írott források adatai és a régészeti leletek értékelése hosszabb távon nem mondhat ellent egymásnak. A honfoglaló magyarok a morvakkal való összecsapásának lehetséges délre helyezett színtere mindaddig csak lehetőség marad, amíg a kérdéskörrel foglalkozó kutatók nem jutnak nyugvópontra a morvák és a bolgárok fennhatósága alá tartozó területek kérdésében.

IRODALOM

Ambruster, Adolf

1974 Jakob Unrests Ungarische Chronik. Revue Roumain d'Histoire 13. 473-508.

Boba Imre

1982 „Caranthani Marahenses” and „Moravi sive Karinthi”. Slovene Studies 4. 83-90.

1982-83 A Twofold Conquest of Hungary or „Secundus Ingressus. Ungarn-Jahrbuch 12. 23-41..

1983 The Pannonian Onogurs, Khan Krum and the Formation of the Bulgarian and Hungarian Polities. Bulgarian Historical Review 11. 73-76.

1986 Die Lage von Moravien nach den mittelalterlichen Quellen aus Bayern. Salzburg und die Slawenmission: Zum 1100. Todestag des hl. Methodius. Hrsg. v. Heinz Dopsch. Salzburg. Kiad. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 126. 59-69.

1987 Transylvania and Hungary. From the Times of Álmos and Árpád to the Times of King Stephen. Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. Bd. 1. München. 17-32.

1988 Dux Boemorum and the Sclavi Nitrienses in Anonymi Besta Hungarorum. Ural-Altäische Jahrbücher 60. 13-25.

Bogyay, Thomas v.

1982 Könyvismertetés: Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Hrsg. v. Herwig Wolfram. Südostforschungen 41. 365-368.

Bóna István

1986 Daciától Erdőelvéig. Erdély története I. k. Szerk. Makkai László-Mócsy András. Bp. 107-234.

Bowlus, Charles R.

1978 Warfare and Society in the Carolingian Ostmark. Austrian History Yearbook 14. 3-26.

1985 Prosopographical Evidence Concerning Moravia's Location. Medieval Prosopography 6. 1-20.

1986 Krieg und Kirche in den Südost-Grenzgrafschaften. Zusammenhänge zwischen militärischen Auseinandersetzungen in den Marken und der Slawehmission. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 126. 71-91.

²⁷ Bowlus, Charles 1986. 88. Példamutatóan valósítja meg a filológiai megalapozottságú kutatást Cs. Cs. Sós Ágnes. A 982-es adatra Sós Ágnes 1973. 51.

- 1987 Imre Boba's Reconsiderations of Moravia's Early History and Arnulf of Carinthia's Ostpolitik (887-892). *Speculum* 62. 552-574.
- 1988 The Military Organization of Carinthia and Pannonia (818-846). *Gesellschaftsgeschichte. Festschrift f. Karl Bosl. Hrsg. v. Ferdinand Seibt. B. 1. München. 168-178.*
- Domanovszky Sándor*
1906 Kézai Simon mester krónikája. Bp.
- Dopsch, Heinz*
1985-6 Passau als Zentrum der Slawenmission. Ein Beitrag zur Frage des „Grossmährischen Reiches“. *Südostdeutsches Archiv* 28-29. 5-28.
- Fontes*
1966-76 *Magnae Moraviae fontes historici. 1-5. Praha-Brno.*
- Glaser Lajos*
1944 Könyvismertetés. *Századok* 74. 318-9.
- Gyóni Mátyás*
1949 Les Voloches des Annales primitives de Kiev. *Études Slaves et Roumaines* 2. 57-92.
- Györffy György*
1948 Krónikáink és a magyar őstörténet. Bp.
1983 Gyulafehérvár kezdetei, neve és káptalanjának registruma. *Századok* 117. 1103-1134.
- Hoffmann, Hanns Hubert*
1965 Fossa Carolina. Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben. B. 1. Hrsg. W. Brainfels. Düsseldorf. 437-453.
- Hóman Bálint*
1925 A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII-XIII. századi leszármazói. Bp.
- Horváth János*
1963 A hun történet és szerzője. *Irodalomtörténeti Közlemények* 67. 446-476.
1974 Anonymus és a Kassai Kódex. Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk. Horváth János - Székely György. Bp. 81-112.
- Kristó Gyula*
1979 A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp.
1980 Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp.
1983 Tanulmányok az Árpád-korról. Bp.
- Makkai László*
1987 Politische Geschichte Siebenbürgens im 10. Jh. Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. Bd. 1. München. 33-50.
- Prinz Gyula*
1938(?) Magyar földrajz. Az államföldrajzi kép. Bp.
- Rainer, Rudolf*
1983-4 Bosendorf-Pressburg. Vom Werden einer deutschen Stadt im Osten. *Südostdeutsches Archiv* 26-7. 15-68.
- Scriptores*
1937-8 *Scriptores rerum Hungaricarum. 1-2. Ed. Szentpétery Imre. Bp.*
- Senga Toru*
1983 Moravia bukása és a honfoglaló magyarok. *Századok* 117.307-343.
- Soloviev, Alexander V.*
1960 Die angebliche ungarische Herrschaft in Kiev im 9. Jh. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 8. 123-129.
- Cs. Sós Ágnes*
1973 Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. München.
- Verbruggen, Jean François*
1965 L'armée et la stratégie de Charlemagne. Karl der Grosse. Bd. 1. 420-436.

Veszprémy László

1990 A magyar honfoglalás útirányának hagyománya elbeszélő forrásainkban. Hadtörténelmi Közlemények 103. 1-21.

1991 Felix igitur Hungarorum embola. Hadtörténelmi Közlemények (megj. alatt)

Wolfram, Herwig

1987 Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs von seiner Entstehung 378-907. Wien.

DIE RICHTUNG DER UNGARISCHEN LANDNAHME UND DIE MITTELALTERLICHEN SCHRIFTLICHEN QUELLEN

(Histographische Forschung, philologische Kontrolle)

Veszprémy László

Diese Arbeit ist die verkürzte Version der 1989 in der *Hadörténeti Közlemények* veröffentlichten Studie (S. 1-21). Es wurde auf das histographische Problem Aufmerksamkeit gemacht, daß die Auffassungen über die Richtung der Landnahme durch Siebenbürgen oder/und durch den Paß von Verecke in den Quellen gut zu unterscheiden sind. Dabei wurden die Bemerkungen von Domanovszky Sándor und Tóth Zoltán mit zahlreichen bisher nicht verwendeten Quellen ergänzt. Es wurde nachgewiesen, daß in den Quellen, von der Richtigkeit der Überlieferung unabhängig, die siebenbürgische Auffassung die ältere ist. (Die Bedeutung der Richtung Siebenbürgen ist noch umstritten, laut Kristó Gyula sei sie mit Verecke identisch.)

Auch die Auffassungen, die sich mit der Lage Moraviens befassen, werden besprochen. Das von Charles Bowlus verwendete Argumentation (Strategie, Straßennetz, Nachschub, kirchliche Besitzorganisation, Itinerarien) widerspricht keinesfalls der Möglichkeit, mindestens ein Teil der Feldzüge gegen die Mähren in südlicher Richtung, an der unteren Donau, zu lokalisieren. Gleichzeitig wird aber festgestellt, daß man viel gründlichere und komplexere Arbeiten über dieses Thema als bisher brauchte, um die Theorien über die Lage Moraviens, die schriftlichen Quellen und die archäologischen Angaben in Einklang zu bringen. Aus diesem Gesichtspunkt heraus wird besonders die letzte Studie von Boba Imre kritisiert, aber auch die Arbeiten von Charles Bowlus werden nicht geschont, obwohl ihre Ergebnisse unbestritten sind.

Направление обретения родины венграми и средневековые письменные
источники
(историческое исследование - филологический контроль)
Веспреми Ласло

В более полной форме работа автора была опубликована в журнале "Хад-тёртенелми Кёзлеменек" (Военно-исторические сообщения) за 1989 г. (стр. 1-21.). Опираясь на замечания Шандора Домановски и Золтана Тота, дополнив их множеством мест из источников, не использовавшихся до сих пор, автор обратил внимание на историографическую проблему согласно которой в источниках разделяются мнения о трансильванском или верецкеском маршруте, а есть мнения, соединяющие эти два направления. Доказано, что трансильванский вариант в источниках более ранний. (Мнение о трансильванском направлении пока спорно, Дюла Кришто считает, что его можно отождествить с Верецке). Настоящая работа касается также мнений о расположении Моравии. Аспекты, использованные в работе Чарльса Боулуса (стратегия, дороги, пути снабжения, организация церковных земель, итинерарии и т. д.) не противоречат локализации хотя бы части противоморавских походов на более южную территорию, ближе к низовьям Дуная. В то же время автор считает, что необходима более тщательная и комплексная работа, чем нынешние исследования по теме, чтобы привести в унисон письменные источники и археологические данные, теории по расположению Моравии. С этой точки зрения автор критикует особенно последние труды Имре Бобы, но делает критические замечания и по работе Чарльса Боулуса, несмотря на бесспорные результаты его статьи.

A FEHÉRLÓ-MONDA KÉRDÉSÉHEZ

SZOVÁK KORNÉL

(Budapest, MTA Ókortudományi Kutatócsoport)

1. A magyarság mondakincse fontos forrása lehet népünk korai történetének. Nem ritka eset, hogy más kútfőkből egyébként ismeretlen történeti tényekről tartottak fenn híradást (természetesen műfaji sajátosságoknak megfelelően, szimbolikus formában) a mondák. A Turul-monda, a Csodaszarvas-monda, a Sasok mondája, az Álmos-monda és mindahány történeti monda olyan események lenyomatát őrzi, melyeket a népi történeti tudat értékelt megőrzésre méltóknak és öltöztetett ősrégi, nemritkán évezredes mondamotívumokba, és csak viszonylag későn kerültek be az írásos hagyományba. A népmondákkal szemben történeti mondáink többnyire a lejegyzők tudós munkájának nyomát viselik magukon. A mondák értelmezését éppen ez a többrétegűség teszi problematikusá.¹

Honfoglalási mondakörünk egyik legkerekebb darabja az epikus jegyeket mutató, ún. fehérló-monda. Minthogy a magyar honfoglalás lefolyásának oly részletekbe menő leírásával kényeztet bennünket, melyhez foghatót egyéb – a mondához képest primér – forrásaink nem nyújtanak, nem csodálkozhatunk azon, hogy a történeti szakirodalom meglehetősen sokat foglalkozott vele. A kutatók többnyire olyan hiteles mondának tartják, mely a nép szájhagyományából került be az írott történeti szövegekbe.² Írott változatát *P. mesternek* és a *XIV. századi krónikaszerkesztmény* ismeretlen szerzőjének köszönhetjük.³ Mivel a XIV. századi változat kerekebb és az eseményeket hiteles történeti személyhez – Szvatopluk morva fejedelemhez – köti, ez tűnhet eredetibbnek a *P. mester* lejegyezte „racionalizált” változattal szemben.⁴ Ez a történeti személy jelenti egyben a monda értelmezésének legfőbb nehézségét is, lévén, hogy a morva fejedelem a magyar honfoglalást megelőző évben elhalt, a történetben olvasható konfliktusról pedig Szvatopluk és a magyarok közt nem tudunk. Önkéntelenül felvetődhet tehát a kérdés: mi a monda történeti „magva” és melyek a mondai, színező motívumok?

¹ Honti János, é. n.

² A fehérló-mondára vonatkozó szakirodalom felsorolását ld. Kristó Gyula 1970. 119-123., valamint Szegfű László 1989. 31-46.

³ P. MAG. 16 p. 56-57, 20 p. 60-62, 38 p. 80-81; Chron. saec. XIV. 28 p. 287-290.

⁴ A szakirodalomban elterjedt felfogás, hogy *P. mester* észszerűsítette a történetet.

Legutóbb *Székfi László* szentelt a kérdésnek monografikus igényű tanulmányt. A közismert szerző – egyébként *Mályusz Elemér* nyomdokain haladva⁵ – kategorikusan elvetette a monda feltételezett néprajzi és irodalmi párhuzamait (arra a tényre hivatkozva, hogy az ismert párhuzamokban sehol nem szerepel a ló motívuma)⁶ és úgy találta, hogy a megoldás kulcsa a ló fehér színében rejlik. *Székfi* feltevése szerint a ló tulajdonképpen áldozati állat volt, melyet a magyarok a 894-ben elhunyt Svatopluk szellemének kívántak áldozni, hogy ezáltal a terület ősbirtokosától vásárolják meg leendő országukat; a morva fejedelem harmadik fia, a Megalé Moráviát uraló Predsláv⁷ – P. mester Csalán vezére? – azonban azt hitte, hogy a lovat ő kapta ajándékba, majd – miután mérgeiben megölette a lovat (fabunkóval – ez *Székfi* elméletének legelgondolkodtatóbb eleme) – saját apja szellemét fordította maga ellen. Azt, hogy a történetben nem szerepelnek a pogány szerződés-kötésnek más kütfőkből egyébiránt jól ismert elemei (pl. vérvás, kutyakaszabolás stb.), *Székfi* szerint kizárólag az indokolja, hogy a magyarok szellemmel kívántak szerződésre lépni.⁸

Székfi kétségkívül tetszetős, meglehetősen fantáziadús interpretációja nyomán indokoltnak látszik egyéb – a rendhagyó magyarázatból kimaradt – szempontok szerint is megvizsgálni a kérdést.

2. Először is a történet hagyományozásáról kell megemlékeznünk. A fehérló-mondát kizárólag magyarországi, latin nyelvű források tartották fenn, mint arra már utaltunk. Szövegállag tekintetében kétségkívül *P. mester* Gestája a legkorábbi, ahol a fehérló-mondára emlékeztető történetet – a szerző sajátos módszerének megfelelően, többször felhasználva a típust és a történetet az egész Gesta kötőanyagává bontva – olvashatunk, két különböző személyhez, Csalán vezérhez és Ménmaróthoz kapcsolva. *Kézai* a történetet láthatólag mellőzte s csak az események vázát jegyezte le, de megjegyzéseiből kiderül, hogy a kérdéses helyen egy előtte fekvő, olyan forrással polemizál, amely az országszerzés eseményét Marót vezérhez kötötte.⁹ A *XIV. századi krónikakompozíció* már kerek egészként állítja elének a történetet, csakúgy, mint a belőle leszármazó szövegek.¹⁰ Amíg *P. mestemél* Árpád követei, Ond és Ketel Csalán vezérhez, Ósbó és Velek Ménmaróthoz mentek, addig a *XIV. századi szöveg* szerint Künd fia Küsid Svatopluk udvarában járt. *Kézai* a hun-történet utolsó fejezeteiben jegyzi meg, hogy a hunok pusztulása után Pannóniában egy lengyelországi főember, Marót fia Svatopluk kezdett uralkodni, aki Bracta leigázása után a bulgárokon és a messiánusokon uralkodott s akit a magyarok az Ung folyótól „különböző ajándékokkal csábítván és követeik útján kikémlélvén, majd megállapítván, hogy serege gyöngé..., hirtelen támadással... elpusztítottak.”¹¹ *Kézai* szövege ezen a helyen a Bécsi Képes Krónika (V) szövegvariánsával egyezik, a

⁵ A ló fehér színéből eredő áldozati voltára *Diószegi* nyomán *Mályusz* utalt, s ugyanott elutasította a párhuzamos helyeket: Johannes de Thurocz Chronica Hungarorum II. Commentarii I. Ab initiis usque ad annum 1301. Budapest, 1988. 152-156.

⁶ Székfi László 1989. 31-46.

⁷ Senga Toru 1983. 307-345.

⁸ Székfi László 1989. 45-46.

⁹ Simon Kéza 23 p. 163-164.

¹⁰ A Pozsonyi Krónika és Mügelin szövegei nem hoznak jelentős variánst.

¹¹ Simon Kéza 23 p. 163-164.

valószínűleg régebbi szöveget (ún. Budai Krónika) őrző Zsámboki kódexétől viszont némileg eltér. Lévéen, hogy a *XIV. századi szerkesztmény* a *Kézainál* olvasható változatot is fenntartotta, az utóbbi esetben az esemény kettős megöröklésével kell számolnunk. Ha igaz *Veszprémy László* feltevése, miszerint a 'bractando' és a 'Bracta subiugando' variánsok közül a lectio difficilior elve alapján az előbbi a régibb változat¹², azt is fel kell tennünk, hogy a hun-történet végére illesztett fejezet egy, már *Kézai* előtt is létező szövegváltozatban is megvolt, s ebből a Zsámboki kódex szerkesztője merített, míg a *Képes Krónika Kézai* változatát fogadta el. Eme rövidebb lejegyzésben találunk olyan nyelvi fordulatot, mely a *XIV. századi szöveg* 128. fejezetében is szerepel („duces muneribus illecti” v. „allecti”).¹³

3. A következőkben kísérletet teszünk arra, hogy a fehérló-történet motívumait szétválasszuk és fontosságai sorrendjüket megállapítsuk.

A történet három motívumkörre tagolható, ezek egyike kétségkívül a területért csereértéknek adott fehér színű ló (itt jegyezhetjük meg, hogy a *Képes Krónika* szövege a ló színét nem említi, csak az ábrázolása mutatja, hogy fehér színre gondolhatott). A történet másik eleme a hódolási jelképként vagy szerződési formaként megjelenő föld, fű és víz átadása. A harmadik összetevő a csalás, a csalárd országvétel. Mivel a történetet ez utóbbi avatja epikus jellegűvé, ezt tekinthetjük a monda legfontosabb, mondhatni meghatározó elemének. A csalás lényege egy szerződés értékű jelképes szertartás vagy hódolási cselekedet, melyet a magyarok az ő jogszokásukat nem ismerő, mit sem sejtő idegennel szemben érvényesítenek (ezen összetevő lényegi mivoltát *Szekfű* kivételével eddig senki sem vitatta). Ha a motívumot magában vesszük vizsgálat alá, arra az eredményre jutunk, hogy a mondának igenis lehet párhuzama. A szász nép történetírója, a korvey-i Widukind jegyezte le a szászok *honfoglalását*. A történet szerint egy szász ifjú port vásárolt aranyért a föld porából egy türingtől, majd a porral behintett egy területet és azt a sajátjának tekintette, birtokjogát végül fegyverrel érvényesítette. A türingek – miután rájöttek a csalásra – ugyanúgy elátkozták a vételárként kapott aranyat, miként a morva fejedelem a fehér lovat.

Azt sem hallgathatjuk el, hogy a szász történetnek szintén nincs direkt módon kibontható történeti magva: efféle szász-türing konfliktusról ezen a területen a német történelem lapjai mit sem tudnak.¹⁴ A szász monda is jogszokást őriz, és a történet kulcsa ez esetben is az, hogy az egyik szerződő fél nem ismeri a másik jogszokását és ezáltal megcsalatik. *Jacob Grimm* több hasonló jellegű mondát gyűjtött össze, közülük a legismertebb és egyébiránt a legkorábbi lejegyzésű a Phoeniáciából menekülő és a mai Líbia területén országot vásárló *Dido* királynő története, ez egyben a motívum vi-

¹² Veszprémi László 1990. 11.

¹³ Chron. saec. XIV. 128 p. 399.

¹⁴ A két történet párhuzamára először *Reinhold Shottin W. Wattenbach* által átdolgozott Widukind fordítása hívta fel a figyelmet: *Widukinds Sächsische Geschichte. Nach der Ausgabe der Monumenta germaniae übersetzt von Reinhold Shottin. Zweite Auflage. Neubearbeitet von W. Wattenbach. Leipzig, 1891. (Geshichtschreiber der deutschen Vorzeit. 2. Gesamtausgabe Bd. 33.)* 8. Csóka Lajos, 1967. 383-387. feltevése, hogy itt Widukind szövegszerű hatásról lenne szó, természetesen túlzó. Vargyas L. - Istvánovits M. 1988. 159. helyesebben értékeli a párhuzamot.

lágírodalmi vetülete is.¹⁵ Ilyesféle toposzok alkalmazása az elbeszélésben a középkori szemlélet szerint *hitelesítette* az adott történetet.

A föld, a fű és a víz átadásának motívumát *Sebestyén Gyula* bőségesen adatolta. Hérodotostól a magyar honfoglalás korának arab kútfőüig általánosan ismert szokása volt a steppei népeknek. Kései leszármazója *Sebestyén* szerint a keresztény középkorban a birtokbaiktatásnál figyelhető meg, amikor is a *homo regius* az újdonsült tulajdonos kezébe az iktatott föld színén egy marék földet adott.¹⁶ Van olyan kutató, aki hűbéri aktust lát a motívumban.¹⁷ A jogszokás alapja – amennyiben erről van szó – az az ősi hiedelem lehetett, mely szerint az egy bizonyos területről kihordott tárgyak a kérdéses területet az ellenfél birtokába juttatják. A hiedelem mind a finnugor, mind pedig az indoeurópai népek körében ismeretes. A föld, fű és víz átadását mások hódolási szimbólumnak értelmezték, ez az értelmezés a hűbéri investitúra-magyarázathoz is közelebb áll. Mindenesetre a *P. mester* lejegyzte történet motívuma mintha ezt a magyarázatot támasztaná alá.

A harmadik – véleményünk szerint a legkevésbé fontos – eleme a történetnek a fehér ló. Jól tudjuk, őseink hiedelemvilágában mily nagy szerepet játszott a ló, kivált a fehér ló. A magyarság keresztény hitre térése után évszázadokig a tehetősebb halottat – az ősi lóáldozat vagy lovastemetkezés megszélídiült maradványaként – a Szt. Mihály lova előtt vezetett ló kísérte utolsó útjára, melyet azután a szertartást végző egyház eladhatott, hogy árából a költségeit fedezze.¹⁸ Sokkal valószínűbb azonban, hogy a fehérló-monda esetében egy ettől merőben különböző, *diplomáciai* szokással van dolgunk. 1134-ben ezt a szokást tartotta szem előtt II. Béla király, midőn követével Lothár császárnak két felszerszámozott fehér mént küldött ajándékba. Lukács érsek testvére is ennek a szokásnak a jegyében ajándékozott lovat a pápa bíboros követének. *P. mester* is ezért ajándékozta a kijevi, szuzdáli, lodoméri, halicsi fejedelmekkel felszerszámozott lovakat az átvonuló magyaroknak.¹⁹ A felszerszámozottság és a ló színe az ajándékozó gazdagságát és egyrangbéliségét volt hivatva kifejezni. A monda mindkét lejegyzéséből világos, hogy a lovat pusztán vételárnak (*pecunia*, *pretium*) tekintették s ha a legkorábbi lejegyzésben lett volna is szakrális jelentése, az *P. mesternél* önálló lóáldozattá (*occiso equo*), a XIV. századi szerkesztményben pedig vízzel teli kürtre tett esküvéssé, *invokációvá* vált.²⁰

Ha az egyes elemeken végigtekintünk, azt látjuk tehát, hogy mindháromnak megvan a maga sajátos jelentésköre és párhuzama. Amennyiben az elemek sorrendjét is megvizsgáljuk, további következtetéshez jutunk. Indokolt a sorrendet a XIV. századi lejegyzésen kezdeni, lévén, hogy ez mutatja a legkerekébb formát. Itt először a követ – miután Szvatopluknak előadta küldetése okát, vagyis nyilván földet kért – saját megfontolása alapján visz a fűből, vízből és földből, mondhatnánk: meglopja a morva feje-

¹⁵ *Jacob Grimm*, *Deutsche Rechtsalterthümer*. I-II. Berlin, 1956. (Nachdruck der vierten, durch Andreas Heusler und Rudolf Hübnert besorgten Auflage von 1899.) 89-92. (A régi lapszámolás szerint!)

¹⁶ *Takács Lajos* 1983. 573-577.

¹⁷ *Kristó Gyula*, 1970. 121.

¹⁸ *Sólymosi László*, 1976. 135.

¹⁹ *Sólyom Károly*, 1966. 70., 78. jegyzet

²⁰ Mindkét lejegyzésben a szakrális aktus megelőzi a diplomáciait.

delmet. Miután Árpád és főemberei ezt a *mintát* megvizsgálják és tetszik nekik, visszaküldik a követet és *ajándékot* küldenek vele és kérik a földet, fűvet és vizet (diplomáciai aktus). Szvatopluk a kérést félreértve megengedi, hogy vegyenek ezekből, amennyit akarnak (csalás). Végül a magyarok távozásra szólítják fel a morva fejedelmet és ezt követi a fegyveres konfliktus. Ehhez képest *P. mester* némileg más sorrendet ad: a követek átadják az ajándékokat és kérik a területet, Csalán viszont ajándékot ad és Árpád kérésébe beleegyeznek (*diplomáciai aktus*). Saját jószántából „pro risu deridendo” fűvet, földet és vizet küld velük (*hódolás*). Végül maga Csalán retten meg a túl erős szomszédától és maga kezdeményezi a fegyveres konfliktust. A Ménmarót történetben a *diplomáciai aktust* elutasítás követi, azonnal előáll a konfliktushelyzet. *P. mester* tehát nem tud a csalásról, kérdés, hogy azonosnak tekinthetjük-e történetét a fehérló-mondával?²¹ Tovább mehetünk: *P. mesternél* a ló-motívum is hiányzik, helyette az *Excidium Troiae*-ből merített diplomáciai ajándékozást találunk.²²

A XIV. századi krónikakompozíció történetében van még egy félreértés: az *emphyteusis*. A morva fejedelem valóban ad a magyaroknak területet is, hite szerint haszonbérletbe. Midőn a magyarok megérkeznek, azt hiszi róluk, hogy vendégtelepesek. Mikor a lovat megkapja, haszonbérleti díjnak tekinti. Végül a magyar követ is ezt olvassa a fejére: szükségből és kapzsiságból haszonbérbe adta a földet, a vizet és a leglőt.²³ Nyilvánvalóan racionalizáló vonulata ez a történetnek.

4. A XIV. századi krónikák fehérló-mondát előadó 28. fejezete a XIII. század végi erős beavatkozás szövegei közt az egyetlen, melyről többnyire feltételezik a kutatók, hogy már a XI. századi ősforrásban is szerepelnie kellett.²⁴ A kérdésben Horváth János stíluskritikai érvei a legsúlyosabbak. Ha alaposan szemügyre vesszük Horváth érvelését, megfigyelhetjük, hogy az általa vizsgálat rímes és paraleliztikus szerkesztés a szöveg egy részén valóban megfigyelhető, más részén azonban nem. Utóbbiak közé tartozik a dialógusos rész, ahol paralelizmus jóformán nincs, rímes szerkesztés is csak a bevezető részben figyelhető meg ez utóbbit archaizálásnak is tarthatnánk. Ebből az következik, hogy a történet bizonyos részei vitán felül régi lejegyzésűek, amit egyébként bizonyítanak a történet vázát alkotó, *P. mesternél* és a XIV. századi szövegben egyező kifejezések is: a régi szövegben vitán felül megvolt a diplomáciai lefolyás leírása, Szvatopluk-Csalán öröme, szerepelt a fű-föld-víz-motívum, az utalás Attila regnálására és a magyarokat segítő isteni pártfogásra, valamint a cselekmény biblikus hangvételű lezárása. Abban sem igen kételkedhetünk, hogy a régi szöveg vagy Szvatoplukkal – mint Kristó Gyula feltételezi –, vagy ennek fiával – mint Senga Toru állította – kötött szerződést beszélt el, melynek a vége fegyveres konfliktus lett.²⁵

²¹ Valószínűtlen, hogy *P. mester* előtt feküdt a teljes fehérló-monda – tehát ezt nem *ex falsis fabulis* hallotta volna –, s ahelyett, hogy a magyarok virtusát és eszességét bizonyította volna, a történetet a felismerhetlenségig eltorzította. *P. mester* racionalizált, de nem a fehérló-mondát, hanem annak a régi Gestában olvasott történeti magvát!

²² Veszprémy László, 1990. 15. felismerése

²³ Mályusz Elemér magyarázata erőltetett, ld. az 5. jegyzetben id. h.; *Lex. des MAs III cc. 1892-1895* (P. Toubert).

²⁴ Gyórfy György, 1948., Horváth János ifj. 1954. 293-295.

²⁵ Kristó Gyula, 1980. 152-158., Senga Toru 1983. 307-345.

Végeredményben *P. mester* az ár felemelésével, a *XIV. századi szerkesztmény* XIII. század végi krónikása pedig a csalás és az emphyteusis-jogintézmény kettősének beiktatásával racionalizálta az előtte fekvő szöveget. Az bizonyos, hogy Widukind szövegszerű ismerete kizárható, de bizonyos az is, hogy a mondát létrehozó XIII. század végi krónikás toposzt alkalmazott mondanivalója hitelesítésére. *Szegfű* értelmezésével szemben továbbra is azt tartjuk, hogy a fehérlő-monda (amennyiben indokolt egyáltalán ez az elnevezés) forrásértéke nem önálló, nem hordoz primér információkat. Hogy a történetben mit tekinthetünk néphagyománynak, szinte eldönthetetlen.

Megjegyzés: A források idézésében az MKLSZ rövidítési rendszeréhez folyamodtam, a szövegeket *Szentpétery* sokat idézett kiadásában használtam: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Eteno operi praeuit Emericus Szentpétery. I-II.* Budapest, 1937-38. Mivel *Kristó és Szegfű* tanulmányaiban a kérdés hozzátétőleg teljes szakirodalmá megtalálható, a jegyzetekben pusztán véleményem rövid dokumentálására törekedtem.

IRODALOM

Csóka Lajos

1967 A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI-XIV. században, Budapest.

Győrffy György

1948 Krónikáink és a magyar őstörténet, Budapest.

Honti János

é. n. Magyar epikus hagyomány, H. n.

Horváth János ifj.

1954 Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái Budapest.

Kristó Gyula

1980 Levédi törzsszövetségétől Szent István államáig, Budapest.

Kristó Gyula

1970 Ősi epikánk és az Árpád-kori íráshagyomány, *Ethnographia* 113-135.

Senga Toru

1983 Morávia bukása és a honfoglaló magyarok. Századok 307-345.

Solymosi László

1976 A helytörténet fontosabb középkori forrásainak kutatása és hasznosítása, *Történelmi Szemle* 123-155.

Sólyom Károly

1966 Új szempontok az Anonymus-probléma megoldásához. *Irodalomtörténeti Közlemények* 54-84.

Szegfű László

1989 *Equus faulosus*. Tanulmányok Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára, Szeged, 31-46.

Takács Lajos

1983 Hant-átadás mint a birtokbavétel jele. *Ethnographia* 573-577.

Vargyas L. - Istvánovits M. szerk.

1988 *Magyar Néprajz V. Magyar Népköltészet*, Budapest.

Veszprémy László

1990 A magyar honfoglalás útirányának hagyománya elbeszélő forrásainkban. Hadtörténeti Közlemények 2. szám 1-21.

BEMERKUNGEN ZUR SAGE VOM WEIBEN ROß

Szovák Kornél

Die Sage vom weißen Roß wurde und in zwei schriftlichen Quellen in lateinischer Sprache überliefert: im Werk von Meister P. und in einer der frühen historischen Schichten der Chronikskomposition aus dem 14. Jahrhundert. Die Diskussion über die Glaubwürdigkeit, den Ursprung der Sage, über ihre Verankerung in der Volkstradition und über ihre eventuellen westlichen Analogien ist beinahe 150 Jahre alt. Die jüngste Stellungnahme in dieser Frage wurde von Szegfü László erörtert, der die in Frage kommenden westlichen Analogien kategorisch ablehnte und über die Sage behauptete, daß sie eine wahre historische Überlieferung aufbewahre, eine selbständige Entwicklung habe und ein glaubwürdiges, historisches Denkmal der Glaubenswelt von unserem Volk sei.

In meiner Arbeit versuche ich die übertriebene und kategorische Formulierung dieser Annahme zu widerlegen und auf Grund schon seit langem bekannter, aber nicht entsprechend in Betracht gezogener Angaben möchte ich auf die Entwicklungsphasen dieser Sage hinweisen bzw. die authentische historische und volkstümliche Tradition von den wissenschaftlichen und literarischen Elementen trennen. Die letzteren stellen die letzte Entwicklungsphase der Sage dar: die Zeit der schriftlichen Erfassung. Damit ist es notwendig geworden, die Sage vom weißen Roß als Volkssage neu zu bewerten.

К вопросу о сказании о Белом коне
Совак Корнел

Сказание о Белом коне сохранилось в двух венгерских источниках на латыни: хроника мастера П. и собрание хроник 14 века, а также ранний исторический слой последней. Уже полтора века продолжается дискуссия о достоверности, происхождении, возможных западных аналогиях сказания, о том, можно ли его рассматривать как народную традицию. Последнюю позицию в этом вопросе принял Ласло Сегфю. Он категорически отрицает возможные западные аналогии и считает, что сказание хранит в себе достоверную историческую традицию, оно развивалось автохтонно и представляет собой надёжный исторический памятник глубоких слоев народных религиозных представлений. В моем докладе я попытаюсь отрицать это весьма категорическое мнение, и на основе уже известных сведений, которые принимались во внимание недостаточно, я хочу показать стадии развития сказания, а также отделенные от достоверной исторической и народной традиции возможные научные и литературные элементы. Последние по моему мнению являются последней стадией развития сказания: времени письменности. Таким образом переоценка сказания о Белом коне, как народного сказания, становится необходимой.

A MAGYAROK HÉT NEME ÉS HÉT ORSZÁGA (A magyar „törzsek” elhelyezkedése a Kárpát-medencében)

DÉNES JÓZSEF
(Szombathely, Savaria Múzeum)

Amióta ismertté vált VII. Konsztantinosz („Bíborbanszületett Konstantin”) bizánci császár közel egykorú tudósítása¹ a 10. századi „türk”-magyar geneákról (Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi), foglalkoztatja korai történelmünk kutatóit ezeknek a helytelenül törzsnek nevezett egységeknek a területi elhelyezkedése. Ezt megelőzően csak a különböző krónikákban és Anonymus gestájában tükröződő magyar hagyományt ismerték, mely nem tudott törzsekről, hanem az egyes vezérek, fejedelmek szállásairól őrzött meg adatokat. Ez utóbbiak segítségével alkották meg többben is (Hóman Bálint², Kristó Gyula³ és mások) a honfoglalás utáni letelepedésről szóló elképzelésüket.

Az ún. törzsek meglétét – a Kárpát-medence magyar etnikum által kora-középkorban lakott részein – nagyjából egyenletes megoszlásban jelentkező helynevek⁴ igazolják. Kivételt képez ebből a szempontból Erdély, ahonnan feltűnően csekély számban⁵ ismerjük őket. Kezdetből fogva ezen helynevek földrajzi elhelyezkedéséből próbálták kikövetkeztetni az egyes „törzsek” területét. Először abból indultak ki, hogy egy-egy „törzset” ott kell keresnünk, ahol a legtöbb helyneve van. Miután ez a kísérlet meddőnek bizonyult, azzal az előfeltevéssel igyekeztek eredményre jutni, hogy egy-egy „törzs” ott telepedhetett meg, ahol hiányzik a helynévi nyoma. Tudniillik nem bírt volna megkülönböztető jelleggel, mondjuk a Nyék „törzs” területén egy falunak Nyék nevet adni. Noha az elképzelés jó, ez sem vezetett eredményre. Nincs olyan valamire való nagyságú területi egység, ahonnan egy „törzs” neve teljesen hiányozna. Ilyenképpen a kutatás zsákutcába jutott, amiből újabb magyarázati lehetőség felvetésével próbált kijutni. Eszerint a 10. század végi keresztény államszervezés során – Géza nagyfejedelem és I. (Szent) István király – telepítették volna össze-vissza a régi „törzsi” tudatot hordozó elemeket és tették ilyen módon lehetetlenné a korábbi rendszer továbbélését.⁶

¹ Moravcsik Gyula 1984. 46-47.

² Hóman Bálint 1912. 114-159.

³ Kristó Gyula 1980. 441-467.

⁴ Sándorfi György 1989. 5-80.

⁵ Az általunk ismert 258-ból mindössze 4 helynév esik Erdély területére

⁶ A teljes kérdéskör mérvadó áttekintését lásd: Györffy György 1984. 605-634., 1631-1636.

Legutóbb Sándorfi György vizsgálta meg korszerű statisztikai módszerek alkalmazásával – többek között – a „törzsi” helynevek szóródását. Arra a megállapításra jutott, hogy az egyes „törzsek” *eredetileg sem lehettek területi egységek*, vagyis szerinte „hibás ... minden olyan kísérlet, amely egységes törzsi megtelepedést feltételezve, a teljes Kárpát-medencét különböző törzsi területekre felosztva, azok bomlásából vezeti le törzsi helyneveink keletkezését.”⁷

Miután az eddigi kísérletek egytől-egyig csődöt mondtak, nyilvánvalóan más úton kell keresnünk a megoldást.

A hét nem

Már maga VII. Konstantinosz császár is geneákat, azaz nemzetségeket sorol fel számunkra felbecsülhetetlen értékű művében.⁸ Tudósításának idején, a 10. század közepén még létezett az általa felsorolt 7 „türk” és 1 „kabar” genea, valamennyinek élén 1-1 fejedelem, „vajda” állt. Igaz, „*a türköknek ez a nyolc törzse nem engedelmeskedik a maga fejedelmeinek, de megegyezésük van arra nézve, hogy a folyóknál, bármely részen üt ki a háború, teljes odaadással és buzgalommal együtt harcolnak*”⁹ (kiemelés tőlem – D. J.). Vagyis a genea (nem, nemzetség) olyan egység, amely csak háború esetén funkcionál, legalábbis ez a szerepe elsődleges. Tehát a rekonstruálandó 10. századi magyar rendszerhez analógiát kell keresnünk.

Németh Gyula, majd Bodor György és Györffy György kutatásainak köszönhetően kielégítő részletességgel ismerjük a székelyek ősi nemzetségi szervezetét. Németh Gyulától¹⁰ származik az a megállapítás, hogy a székelység egy mesterségesen szervezett – szerinte oguz mintára létrehozott – nép, minden bizonnyal egy („tartomány” értelemben vett) törzsi egység. Ez 6 nemből és nemenként 4-4 ágból állt, vagyis összesen 24 ág képezte a székelység tisztségviselő, katonáskodó rétegét. Bodor György¹¹ okleveles adatok alapján részletesen is megvilágította az egészen 1562-ig tovább élő rendszer működését. Ennek lényegét abban foglalhatjuk össze, hogy *a nemek és ágak nem területi egységek voltak*. A „vérségi”, nemek-ágak szerinti és a területi („szék”) szervezet egymástól független volt, mindkettő lefedte a székelyek által lakott terület egészét. Mind a 6 nem ill. 24 ág jelen volt minden területi egységben. Györffy György¹² felfogása szerint 1-1 nem eredetileg – még a székelyek feltételezett előző lakóhelyén – megfelelhetett 1-1 területi egységnek és a „keveredés” az áttelepülés következtében alakult volna ki. Ezt ugyan nem osztjuk (ilyen egyenletes „keveredést” nem lehet elképzelni!), de valóban megállapítható, hogy a régebbi időkben 6 területi egység („szék”) volt a Székelyföldön (a hetediket, Aranyosszéket csak 1260 után hoz-

⁷ Sándorfi György 1989. 12.

⁸ Moravcsik Gyula 1984. 46-47.

⁹ Moravcsik Gyula 1984. 48.

¹⁰ Németh Gyula 1935. 129-156.

¹¹ Bodor György 1983. 281-305.

¹² Györffy György 1990. 76.

ták létre¹³ a kézdi székelyek egy részéből), ami számszerűen pontosan megfelel a 6 nemnek.

A Bodor György által közölt térképre¹⁴ tekintve, mely a nemek és ágak elhelyezkedését mutatja be Marosszék területén, azt látjuk, hogy térképi elhelyezkedésük kevertsége éppen olyan típusú, mint az ún. magyar törzsi helyneveké.¹⁵ Vagyis a különböző nemek és ágak egyaránt jelentkeznek a vizsgált terület legkülönbözőbb részein. Nem lehet kimutatni olyan területi egységet, ahol bármelyik nem dominálna, de olyant sem ahol teljesen hiányozna valamelyik. Mindebből számunkra az a kézenfekvő következtetés adódik, hogy a 7 genea (*Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi*) a „türk”-magyarok által elfoglalt Kárpát-medencei területen ugyanazt a szerepet játszotta, mint a Székelyföldön a 6 nem.

Két, eddig megfejthetetlennek tűnő kérdés is megoldódik ezáltal. Egyrésztől magyarázatot kap a „törzsi” helynevek elhelyezkedése, „keveredése”. Vagyis ugyanazt kell állítanunk, amit más megközelítés alapján Sándorfi György állapított meg, az egyes „törzsek” eredetileg sem lehettek területi egységek. Másrésztől rögtön magyarázhatóvá válik a „türk”-magyar geneák neveinek szinte teljes hiánya Erdélyben. Tudniillik ide nyilvánvalóan – mint az ellenséges besenyők közelsége miatt leginkább veszélyes helyre – a csatlakozott kabarok törzse telepedhetett (akiknél a „türk” geneák szerepét, Konsztantinosz által említett 3 geneájuk játszotta). Megjegyzem, más úton, de ugyanerre az eredményre jutott Vékony Gábor¹⁶ az alsószentmihályfalvi kazár nyelvű felirat megfejtése kapcsán.

Ezek után természetesen újra kell gondolnunk a székely nemzetségi szervezet létrejöttét. A megszervezés időpontját, mint arra meggyőző érvekkel Györffy György rámutatott,¹⁷ feltétlenül a 10. század keresztény államszervezést megelőző időszakára kell tennünk. *Miért ne feltételeznénk, hogy az Árpádok vezette törzsszövetségi hatalom saját működési módja, saját létező szervezete mintájára szervezte meg és telepítette a határok közelébe a Kárpát-medencében talált, meghódolt, csatlakozott székelyeket.* Maguknak a „türk”-magyaroknak lehetett oguz minta szerinti szervezete (a türk-oguz kapcsolatok annyira szorosak, hogy a két „nép” részbeni azonosságára kell gondolnunk¹⁸). Tehát szó nincs arról, hogy a székelyeket valamiféle térben és időben is távoli oguz minta szerint szervezték volna meg. Azaz, nagy valószínűséggel a *honfoglaláskori magyar „törzsi” szervezet „kövületeként” értékelhetjük az ősi székely nemzetségi szervezetet.* Ebből – többek között – az következik, hogy a Nyéket, Megyert és társaikat „nem”-nek kell tekintenünk. VII. Konsztantinosz császártól tudjuk, hogy minden geneának-nemnek volt fejedelme, azonban csak háború esetén engedelmeskednek nekik. Hogy ezt is megérthessük, képet kell alkotnunk a területi kormányzás mikéntjéről.

¹³ Györffy György 1990. 29.

¹⁴ Bodor György 1983. 303.

¹⁵ Sándorfi György 1989. 1-7. térkép

¹⁶ Vékony Gábor 1987. 378-384.

¹⁷ Györffy György 1990. 24.

¹⁸ Ligeti Lajos 1986. 321-339.

A hét ország

Több jó adatunk is van a különböző „nomád” népek területek, tartományok szerinti megoszlásáról.¹⁹ Hogy egy térben és időben közeli példát említsünk, ismerjük a besenyő „tartományok” elhelyezkedését. A besenyő „törzseket” egyébként szintén „genea”-ként említi Bíborbanszületett Konstantin.²⁰ Figyelemre méltó, hogy a besenyőknél is – a székelyekhez hasonlóan – megegyezik a geneák-nemek és a „tartományok” száma. Eltérés abban mutatkozik, hogy míg a besenyő törzsszövetségénél azonos a geneák és „tartományok” elnevezése, addig a székelyeknél nem.

Magyarország körülhatárolt területtel rendelkező megyéi a 11. sz. első felében:

1. Arad	13. Doboka	25. Krassó	37. Temes
2. Bács	14. Esztergom	26. Kraszna	38. Tolna
3. Baranya	15. Fehér	27. Küküllő	39. Torda ⁴⁰ . Trencsén
4. Bars	16. Fejér	28. Moson	41. Újvár
5. Békés	17. Gömör	29. Nógrád	42. Ung
6. Bihar	18. Győr	30. Nyitra	43. Valkó
7. Bodrog	19. Hont	31. Pozsony	44. Vas
8. Bolgyán	20. Hunyad	32. Somogy	45. Veszprém
9. Borsod	21. Keve	33. Sopron	46. Visegrád (Pest)
10. Borsova	22. Kolon (Zala)	34. Szabolcs	47. Zaránd
11. Csanád	23. Kolozs	35. Szatmár	48. Zemplén
12. Csongrád	24. Komárom	36. Szolnok	

Megjegyzés: a pontok a megyék ispáni központ várát jelölik (Heves az újvári, Dészvár pedig a szolnoki ispán igazgatása alá rendelt különálló terület igazgatási székhelye). (I. térkép)

A megyék lehetséges 6-os csoportjai

I. Esztergom Fejér Kolon (Zala) Somogy Veszprém Visegrád (Pest)	II. Győr Komárom Moson Pozsony Sopron Vas	III. Bács Baranya Bodrog Bolgyán Tolna Valkó	IV. Bars Gömör Hont Nógrád Nyitra Trencsén
V. Borsod Borsova Szabolcs Újvár Ung Zemplén	VI. Békés Bihar Kraszna Szatmár Szolnok Zaránd	VII. Arad Csanád Csongrád Keve Krassó Temes	VIII. Doboka Fehér Hunyad Kolozs Küküllő Torda

¹⁹ Györffy György 1986. 113., 207.

²⁰ Moravcsik Gyula 1984. 41.

Hogy a kabarokkal együtt 8 „ törzsből” álló magyar törzsszövetségnél is számolnunk kell valami hasonlóval, jól jelzi népmeséink „hetedhét országán” és az „ország” szó pusztá etimológiáján (t.i. egy úr által kormányzott terület) túl például az is, hogy még Anonymus sem tudta másképp elképzelni a honfoglaláskori Magyarországot, mint tartományszerű dukátusok (vezérek által kormányzott területek) együttesét.²¹

Mivel a székelységet, mint egy törzset is értelmezhetjük, annak belső tagoltságát egy törzs (a nép körülhatárolt területén élő része) felépítésével azonosíthatjuk. Eszerint tehát minden egyes törzs 6 nemzetségből kellett álljon. Miután a törzs fogalmát egy nagyobb körülhatárolt területen élő néprésszel azonosítottuk, az „ország” szinonimájaként használjuk (ilyen értelemben beszélünk törzsszövetségről is, tehát ez utóbbi alatt a hét – ill. a kabarok fejedelmével együtt nyolc – úr által kormányzott területen élő népet értjük). A törzs 6 nemzetségének területét aligha azonosíthatjuk mással, mint a megyével. Vagyis minden egyes törzs 6 korai megye területén kellett megszálljon. Nem véletlen tehát, hogy éppen 48-ra tehető a Szent István korában fennállott megyék száma.²² Figyelembe véve a 11. század eleji egyházmegyék, az Anonymus által elképzelt dukátusok területét éppúgy mint a hegy- és vízrajzi, közlekedési viszonyokat, megkíséreljük felvázolni a megyék hatos csoportjait, a feltételezhető 10. századi országokat.

A székely analógia alapján felmerül az a lehetőség is, hogy a 6 megyéből álló országokat két 3-3 megyéből álló kerületre tagolhatnánk, ugyanis a székelyek eredeti 6 széke világosan két hármass csoportra oszlik (Maros-, Udvarhely-, Csíkszék = „telegdi székelyek”; Sepsi-, Orbai-, Kézdiszék = „Háromszék”).

Összegezve tehát eddigi következtetéseinket, úgy gondoljuk minden nemnek (ún. „vérségi”, valójában hadi funkciójú szervezetnek) és minden országnak (körülhatárolt területen élő, 6 területi alegységből álló törzsnek) volt vezére (fejedelme, vajdája, ura – ahogy tetszik). Minden egyes vezér egyszerre, egy személyben volt egy „nem” ill. egy „ország” feje. Vagyis legfeljebb olyan értelemben beszélhetünk a Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi „törzs”-ről (ország értelemben), ha a besenyő párhuzam alapján feltételezzük, az egyes „tartományokat” a geneákról-nemekről nevezték el, ill. természetesen az a vezér, amelyik mondjuk a Tarján nem élén állt, területi hatalmat is gyakorolt egy 6 későbbi megyéből álló ország felett, ilyen módon az általa kormányzott területet tarthatták a Tarján nem országának. Eképpen minden nem tagjai „otthon voltak” egy-egy országban, de jelen voltak, mint egy területen kívüli „mozgósítási rendszer” részei mind a 6 többi országban.

Miután egy korábbi írásunkban²³ azt fejtettük ki, hogy a magyar „törzs” és vezérsorok rang és előkelőség szerinti felsorolások és ennek alapján megállapítottuk a „törzsek”-nemek és vezérek közti kapcsolatot, a besenyő analógia segítségével (t.i. ismerjük a besenyők földrajzi elhelyezkedését; a besenyők éppúgy 8 „törzs”-ből álltak, melyek felsorolása szintén rangsor; ugyanazon a területen helyezkedtek el, ahol korábban a magyarok) felvázolhatjuk a magyar törzsek, vagyis a vezérek által uralt országok egymáshoz viszonyított helyzetét, azonosíthatjuk az egyes vezérek országait, a Kárpát-medence teljes területének elfoglalását követően körülhatárolt területeket

²¹ Györffy György 1988. 67-100.

²² Dénes József 1990. 507-512.

²³ Dénes József 1988. 1040-1045.

(894-900 között az egész törzsszövetség az V-VI-VII-VIII-as területeken tartózkodott).

A 900. évre feltételezett elhelyezkedés az alábbi:

Árpád - Nyék nem	= I. terület
Kurszán - Megyer nem	= VI. terület
Huba - Kürtgyarmat nem	= II. terület
Ond - Tarján nem	= VII. terület
Szabolcs - Jenő nem	= III. terület
Lád (?) - Kér nem	= V. terület
Tétény - Keszi nem	= IV. terület

Ez természetesen egy, a továbbiakban gyakran változó állapot. A vezérek helyneveinek és a tőlük leszármazó nemzetségek birtokviszonyainak részletes elemzése alapján lehet majd csak megkísérteni egy mégoly nagyvonalú kép felvázolását a hét ország 10. századi viszonyairól.

Részletesen feldolgoztuk a hét magyar nem és a hozzájuk kapcsolódó vezérek, fejedelmek helyneveit. Mindezt, terjedelmi okokból másutt szándékozzuk részletesen közreadni. Most és itt csak két összesítő jellegű táblázatot mutatunk be. Az egyik a honfoglaló vezérek és a hét nem helynévi kapcsolatát szemlélteti, a másik pedig a vezérek, nemek és területek („ország”-ok) kapcsolatát ábrázolja. Úgy véljük *mindkét táblázat adatai megerősítik történeti, analógias alapon kialakult eredményünket.**

A honfoglaló vezérek és a 7 nem helyneveinek kapcsolata

	Árpád	Kurszán	Huba	Ond	Szabolcs	Lád	Tétény
Nyék	3	0	0	1	5	1	0
Megyer	1	4	2	1	2	2	1
Kürtgyarmat	0	0	2	1	2	1	1
Tarján	0	0	0	2	1	0	0
Jenő	0	0	0	0	2	0	0
Kér	1	0	1	1	3	2	0
Keszi	1	0	0	2	2	0	1

A nemek és legkorábbi vezéreik helyneveinek megoszlása a területek között (%)

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Árpád nemzetsége – (Nyék, Jenő) (113)	25	12	18	5	12	18	9	1
Kurszán nemzetsége – (Megyer) (58)	26	10	14	12	9	22	2	5
Huba nemzetsége – (Kürtgyarmat) (44)	25	20	9	25	7	11	2	0
Ond nemzetsége – (Tarján) (57)	11	11	9	16	18	16	19	2
Lád nemzetsége – (Kér) (100)	23	8	15	6	21	13	6	8
Tétény nemzetsége – (Keszi) (59)	25	15	12	22	12	8	3	2

* Itt szeretnék köszönetet mondani munkámhoz nyújtott értékes segítségéért kolléganőmnek, Molnár Gyöngyinek.

IRODALOM

Bodor György

1983 Az 1562 előtti székely nemzetségi szervezetről. Történelmi Szemle XXVI. 281-305.

Dénes József

1988 A honfoglaló magyarok vezérei és törzseik. Életünk XXVI. 1040-1045.

Dénes József

1990 Megjegyzések a vármegyék kialakulásához. Életünk XXVIII. 507-512.

Györffy György

1984 Magyarország története I/1-2. Előzmények és magyar történet 1242-ig. 577-650., 1624-1639.

Györffy György

1986 Julianus barát és Napkelet fölfedezése. Bp.

Györffy György

1988 Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás? Bp.

Györffy György

1990 A magyarság keleti elemei. Bp.

Hóman Bálint

1912 A honfoglaló törzsek megtelepedése. Turul XXX.

Kristó Gyula

1980 Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp.

Ligeti Lajos

1986 A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Bp.

Mesterházy Károly

1980 Nemzetségi szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál.
Bp.

Moravcsik Gyula

1984 Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp.

Németh Gyula

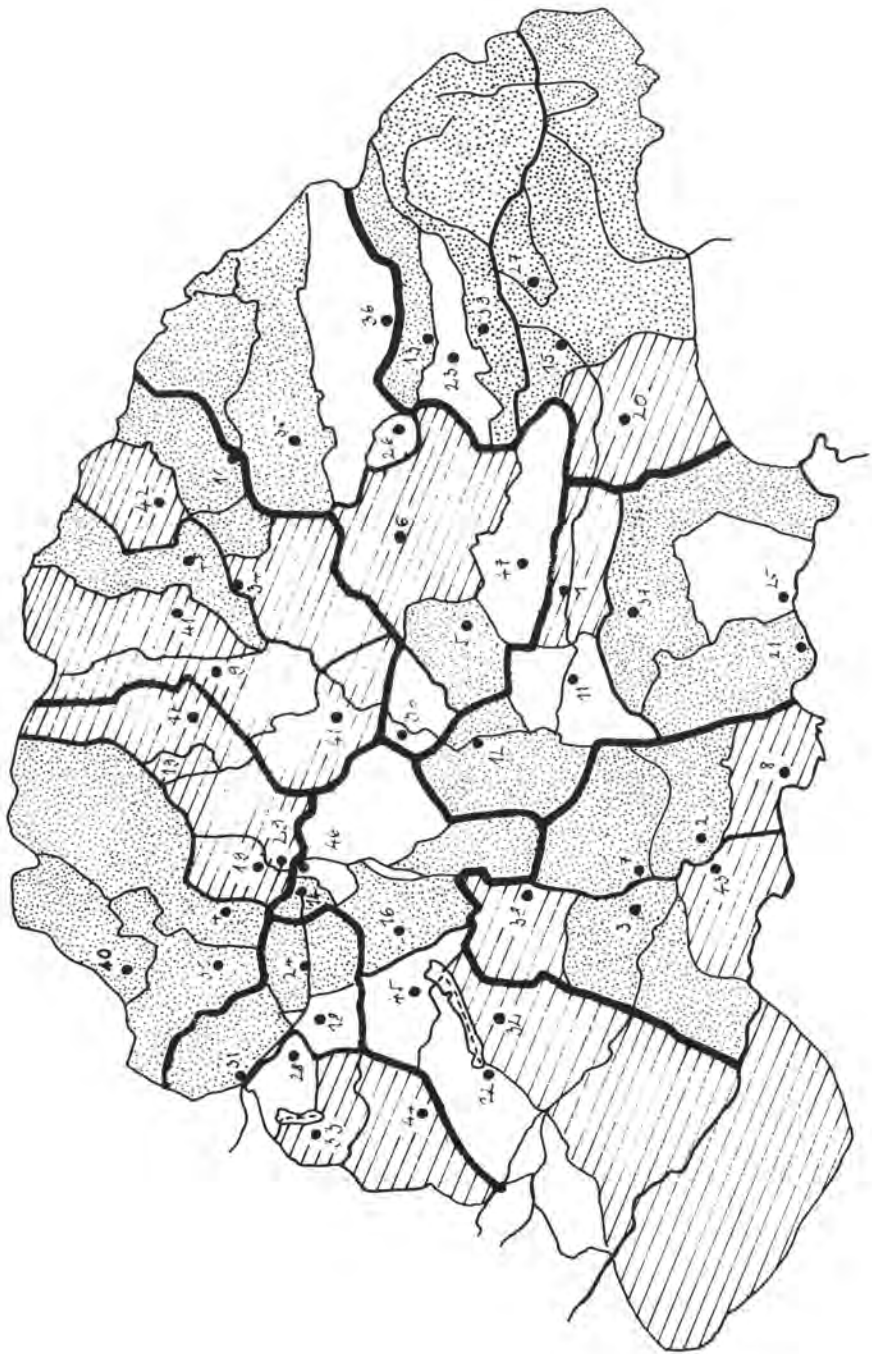
1935 A székelyek eredetének kérdése. Századok 69. évf. 129-156.

Sándorfi György

1989 Korai helyneveink vizsgálata. h.n. (Miskolc)

Vékony Gábor

1987 Egy kazár felirat a Kárpát-medencében. Életünk XXV. 378-384.

I. térkép

DIE 7 GESCHLECHTER UND 7 LÄNDER DER UNGARN (Zur Ansiedlung der ungarischen „Stämme“ im Karpatenbecken)

Dénes József

Wie sich die von Konstantin aufgezählten sieben, bzw. mit den sich angeschlossenen Kabaren acht Stämme in der neuen Heimat ansiedelten, wie die Erscheinungsformen der Sippen und Stämme im 10. Jahrhundert überhaupt waren, wie die sich nach dem Jahr 1000 herauskristallisierende territoriale Organisation (die Komitaten und größere Verwaltungseinheiten) entstand, sind laute offene Fragen. Die ohne Zweifel niedrige Anzahl der vorhandenen schriftlichen Quelle bot bzw. bietet den unterschiedlichsten, einander vollkommen widersprechenden Auffassungen einen weiten Raum. Die Lage ist aber nicht immer hoffnungslos, da die alte Sippenorganisation der Sekler, die den Aufbau der ungarischen Stammesorganisation aus dem 10. Jahrhundert bis 1562 aufbewahrte, auch in ihren Details gut bekannt ist.

Diese auf Geschlechtern und Linien gegliederte, mit den territorialen Einheiten in eigenartiger Beziehung stehende Organisation wurde nach der Landnahme, aber noch vor der christlichen Staatsgründung künstlich ins Leben gerufen. Als Beispiel wurde offenbar die damals noch existierende Sippen- und Stammesorganisation genommen. Sie folgte abermals dem türkisch-oguzischen Muster, wobei der Stamm aus 6 Sippen, jede Sippe aus je 4 Linien besteht. Die Organisation ist von den territorialen Einheiten unabhängig. Trotzdem stimmte die Zahl der Geschlechter und die der Siedlungsgebieten ursprünglich überein. Daraus folgt, daß jeder der 8 Stämme, da ein Stamm aus 6 Sippen bestand, während der Eroberung des Karpatenbeckens Gebiete in Besitz nahm, die dann je 6 späteren Komitaten entsprachen. Deshalb ist die Anzahl der Komitaten aus der Regierungszeit Stephans des Heiligen gerade 48. Die ursprünglichen Stammesblöcke entsprechen größtenteils den Episkopatzen am Anfang des 11. Jahrhunderts und den von Anonymus erwähnten Dukanten. Die in den Ortsnamen erhalten gebliebenen Spuren der Fürsten- und Stammesnamen helfen die Funktionalität des Systemes auch in ihren Details zu erklären.

О времени обретения родины - расположение венгерских "племён"-
в Карпатском бассейне
Денеш Йожеф

Расположение на территории новой родины семи (или вместе с союзными кабарам восьми) племён, перечисленных в работе Константина Баргянородного, и вообще родовые, племенные условия в 10 веке, начало сложения территориальной организации, стабилизировавшейся после 1000 года (комитаты и более крупные административные единицы) - всё это неразрешенные проблемы. Бесспорно скудные источники позволяли и позволяют и поныне занять самые диаметрально противоположные точки зрения. Однако, положение это не безвыходно, ведь в нашем распоряжении имеются сведения о древней родовой организации секейев, которая просуществовала с 10 века по 1562 год и представляет собой "окаменелость" структуры венгерского племени. Эта организация, поддерживавшая своеобразные связи с территориальными единицами, делилась на роды, ветви. Она была искусственно создана после обретения родины, но ещё до основания христианского государства. Образцом, вероятно, послужила венгерская племенная, родовая организация, ещё существовавшая в то время. Это тюрко-огузская структура, в которой племя состоит из 6 родов, а каждый род из 4 ветвей. Эта система независима от территориальных единиц. Но всё-таки число родов первоначально соответствовало числу определенных территорий. Таким образом все восемь племен - так как каждое состояло из шести родов - заняло по шесть поздних областей Карпатского бассейна. Поэтому число комитатов времени Св. Иштвана равняется 48. Первоначальные, "племенные" массивы большей частью соответствуют епископатам и территориям, находившимся во владении наследника престола (дукат), о которых упоминал летописец Аноним. Топонимические следы племён и вождей указывают на механизм структуры.

ELŐZETES JELENTÉS A KAROS HATÁRÁBAN FELTÁRT 10. SZÁZADI TELEPEKRŐL

WOLF MÁRIA

(Miskolc, Herman Ottó Múzeum)

A Bodrogek, Magyarország északkeleti részén, a Tisza, a Bodrog és a Latorca által határolt háromszögletű sík területen helyezkedik el. Földrajzi viszonyai a múlt század végi folyamszabályozásokig évezredekig keresztül azonosak voltak, a mocsaras, vízjárta területekből kiemelkedő nagyobb homokhátak a megtelepedésre kiválóan alkalmas helyeket nyújtottak az ember számára. A Bodrogek közül neolitikus, rézkori, bronzkori, vaskori és császárkori lelőhelyeket egyaránt ismerünk.¹

Ez a vidék a honfoglaló magyarság számára is vonzó lehetett, az itt elkerült 22 kisebb-nagyobb temetőrészlet² azt bizonyítja, hogy a Bodrogek a magyarság legősi szállásterületei közé tartozik. A temetőkből előkerült rangos leletek (lovas temetkezések, szablyák, tarsolytábla) már igen korán felhívták a korszak kutatóinak a figyelmét a terület jelentőségére. A Bodrogek honfoglaláskorban betöltött szerepének tisztázására azonban csak az utóbbi években teljes egészében feltárt két újabb karosi temető elemzése nyújtott lehetőséget.³

A Bodrogek településtörténetét az 1960-as években Valter Ilona kezdte kutatni. Terepbejárási eredményeit összevetve a történeti, nyelvészeti és művészettörténeti adatokkal, megállapította, hogy az Árpád-korban a vidék sűrűn betelepült, a földművelésre, állattenyésztésre kiválóan alkalmas kisebb-nagyobb dombokat a magyarság birtokába vette.⁴ Terepbejárása során számos, az írásos forrásokban nem szereplő, illetve oklevéllel is azonosítható Árpád-kori települést talált. A ma is álló falvak többségéről is oklevelek bizonyítják, hogy Árpád-kori eredetű. A kora-Árpád-korból, a 11. századból azonban csak négy telepet és két temetőt ismerünk.⁵ Az előkerült honfoglaláskori temetők nagy száma ellenére az e korszakra keltezhető telepekről pedig egyáltalán nincs adatunk. A régészeti terepbejárások alkalmával a Bodrogek számos pontján durva anyagú, fésűsen bekarcolt hullámvonallal díszített kerámiával jellemezhető lelőhely is előkerült. E kerámiatípust a szlovák, és nyomában a korábbi magyar szakirodalom is egyértelműen szlávoknak határozta meg. A kerámialeletek, valamint a két-

¹ Valter Ilona 1974. 9-10.

² Valter Ilona 1974. 12., 35-36. vonatkozó irodalommal.

³ Révész László 1990.

⁴ Valter Ilona 1974. 14. s. k.

⁵ Valter Ilona 1974. 14., 37., 38-39. vonatkozó irodalommal.

ségekívül meglévő, gyakori szláv helynevek alapján sűrű szláv településhálózatot tételeznek fel ezen a területen.⁶ Szláv település maradványának tartják a Karcsa-Somoson előkerült kerámialeleteket, valamint félhold alakú csüngőt is. (1. kép).⁷

1. Peremtöredék. Szürke, szemcsés homokkal soványított, durva anyagú, érdes felületű, kézzel formált. Pereme széles, vízszintesen kihajló. Fésűsen bekarcolt hullámvonalkötegek díszítik. Átm.: 8 cm. Itsz.: 55.12.1.
2. Peremtöredék. Sötétszürke, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, simított, kézzel formált. Pereme vízszintesen kihajlik tagolatlan. Fésűsen bekarcolt egyenes vonalkötegek díszítik. Átm.: 6 cm. Itsz.: 55.12.9.
3. Félholdalakú ezüstözött bronz csüngő. Lemezes, félholdalakú részének két csücskére egy-egy gömböcskét forrasztottak, melyek közül az egyik hányzik. Középen kicsúcsosodik, három granulált gömböcskében végződik. Az ezekből kiinduló három vékony vonal két részre osztja a félholdalakot. A félhold mindkét oldalát három csoportban három-három granulált gömböcske díszíti. A félholdhoz ötágú csillag alak kapcsolódik. A csillag középen kipúposodik, ebből indulnak ki a csillag háromszög alakú karéjai, melyek közül három nagyobb, kettő kisebb. A háromszögrészleteket apró granulált gömböcskék díszítik. H.: 3 cm: Sz.: 2,5 cm. Itsz.: 55.12.19.
4. Oldaltöredék. Sötétszürke, szemcsés homokkal soványított, simított, kézzel formált, mélyen bekarcolt hullámvonalak díszítik. Átm.: 8 cm Itsz.: 55.12.5.
5. Peremtöredék. Barnás-szürke, szemcsés homokkal soványított, durva anyagú, kézzel formált. Pereme kihajlik, tagolatlan. Közvetlenül a perem alatt fésűsen bekarcolt egyenes- és hullámvonalköteg díszíti. Átm.: 7,5 cm. Itsz.: 55.12.4.
6. Oldaltöredék. Sötétszürke, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, durva anyagú, kézzel formált. Fésűsen bekarcolt hullám- és egyenes vonalkötegek díszítik. Átm.: 8 cm Itsz.: 55.12.2.
7. Oldaltöredék. Sötétszürke, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, durva anyagú, kézzel formált. Fésűsen bekarcolt egyenes- és hullámvonalkötegek díszítik. Átm.: 10 cm. Itsz.: 55.12.17.
8. Oldaltöredék. Szürke, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, durva anyagú, kézzel formált. Fésűsen bekarcolt egyenes- és hegyes hullámvonalkötegek díszítik. Átm.: 5,5 cm. Itsz.: 58.114.2.
9. Oldaltöredék. Sötétszürke, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, simított, kézzel formált. Fésűsen bekarcolt egyenes vonalköteg alatt hullámvonalak díszítik. Átm.: 5 cm. Itsz.: 55.12.16.

A telepek közeléből azonban hiányoznak a szlávnak tartható temetők. A Bodrogköz területéről mindössze három halomsíros szláv temetőt ismerünk,⁸ közülük csak egyben, Királyhelmece (Králosky-Chelmece) -Erős területén folyt régészeti ásatás.⁹ Az ásatások során a Karcsa-Somoson előkerült félholdalakú csüngő pontos párhuzamát is megtalálták.¹⁰

A Bodrogköz településtörténetének jobb megismerése, 9-10. századi telepek feltárása, és ezáltal, amennyiben lehetséges, a már ismert telepek és temetők keltezési ellentmondásának feloldása az 1988-ban megkezdett kutatásaink célja. A Karos határában folyó honfoglalás kori temetőfeltárások miatt logikusnak látszott, hogy e község területén kezdjük településtörténeti vizsgálódásainkat is.

⁶ Valter Ilona 1974. 10-11. vö. Kniezsa István 1938. 417-418.

⁷ Kazacsayné Gnant Pálma 1955. 24-28.

⁸ Budinsky-Krička Vojtech 1958. 174.

⁹ Budinsky-Krička Vojtech 1980.

¹⁰ Budinsky-Krička Vojtech 1980. 51. 21. kép 1.

Karos határában hat lelőhelyet ismerünk, amely az általunk vizsgált időszakba tartozhat (2. kép).¹¹

Karos-Kenderszer: a lelőhely a község É-i határában egy homokdombon helyezkedik el. A domb nagyobbik részét szőlők és gyümölcsösök borítják, kisebbik ÉNy-i sarkában körülbelül 60x80 méteres területen jellegtelen, kézzel formált őskori, valamint Árpád-kori cseréptöredékeket találtunk.

Karos-Hosszúhomok: A dűlő a község D-i határában É-D-i irányban hosszan elnyúló homokdombsorozaton helyezkedik el. Középső részén szórványos őskori és Árpád-kori kerámiatöredéket, valamint egy nagyobb obszidián szilánkot találtunk. A dombvonulat legészakibb tagján mintegy 150x50 méteres területen Árpád-kori cseréptöredékeket, többek között fésűsen bekarcolt hullámvonallal, csigavonallal és körömbenyomásokkal díszített darabokat is gyűjtöttünk.

Karos-Fábián tanya: a lelőhely a község D-i határában egy É-D-i irányú homokdomb tetején, az egykor itt állt tanya közelében körülbelül 100x150 méteres területen helyezkedik el. Jellegtelen, kézzel formált őskori kerámiatöredékeket, obszidián-szilánkokat, valamint fogaskerékkel benyomott díszű Árpád-kori cseréptöredékeket találtunk.

Karos-Ápácshomok: a községtől D-re elhelyezkedő nagyméretű domb jelentős részét szőlő, illetve erdő borítja. Ny-i oldalán, körülbelül 100x50 méteres területen több salaktöredéket, valamint bekarcolt csigavonallal díszített Árpád-kori kerámiát gyűjtöttünk.

A felszíni leletek alapján a legtöbb eredményre Karos-Mókahomok és Karos-Tobolyka lelőhelyeken számíthattunk. Ezért 1989-90-ben e két területen szondázó-hitelesítő ásatást végeztünk. Az alábbiakban ezekről szeretnénk beszámolni.¹²

A Mókahomok dűlő Karos É-i határában (2. kép 4) a község belterületétől három kilométerre található. A lelőhely a hosszú, K-Ny-i irányú domb Ny-i végében, a lejtős D-i oldalon helyezkedik el. A dombot É-ről a Bodrog egy holtága veszi körül. A körülbelül 600 m²-t érintő szondázó ásatás során egy földfelszínen álló település nyomait sikerült feltárnunk: igen sok karó- és cölöplyukat, erősen letaposott, kerámiatöredékekkel és állatcsonttal teli felületeket találtunk. Feltártunk továbbá négy egymás közelében elhelyezkedő, szabadon álló kemencét a hozzá tartozó gödörrel együtt (3. kép).

1. kemence: A mai felszíntől 91 cm mélyen jelentkezett, alakját egy körülbelül két cm-es gyengén átégett csik jelezte. Sütőfelülete 114x122 cm-es keményre égett, jó minőségű tapasztás. Felmenő fala 26 cm magasságban állt, az É-i oldalon kis szakaszon megsérült. A 2 cm vastag fal a fenéktapasztáshoz hasonlóan jól kiégett, simított volt, a 26 cm-es magasságban már enyhén ívelt, itt tehát valószínűleg a boltozat kezdődött. A szája D-re nyílt, fenéktapasztása 2 cm vastag volt, alatta sem követ, sem cseréptöredéket nem találtunk. A sütőfelület a közepe felé lejtett (4. kép 1.).
2. kemence: A mai felszíntől 94 cm-re találtuk meg. Fala a nyugati oldalon 9 cm, máshol 1,5-2 cm vastag. Patkó alakú sütőfelülete 124x130 cm-es, rosszmegtartású, egyenetlen. Szája K-re nyílik, erre lejt az alja. A 2 cm vastag sütőfelület alatt karólyukakat találtunk. Felmenő fala nem volt. (5. kép 2.)

¹¹ Valter Ilona 1974. 37. vö. HOM Régészeti Adattára 2084-89. 2085-89.

¹² Az ásatások eredményeinek részletes ismertetését, illetve a leletanyag teljes bemutatását egy későbbi tanulmány keretén belül tervezzük.

3. kemence: A mai felszíntől 107 cm-re került elő, patkó alakú, falvastagsága 2-3 cm, átmérője 118x130 cm. Sütőfelülete keményre égett, simított, jó megtartású, felmenő fala 30 cm magasságban áll, enyhe ívben hajlik. A fenéktapasztás szélénél körben öt centiméter átmérőjű, 8-10 cm mély karólyukakat találtunk. Szája Ny-ra nyílt, alja ebben az irányban lejtett, fenéktapasztása 2 cm vastag, egyrétegű volt, alatta sem követ, sem cseréptöredékeket nem találtunk. (5. kép 1.)
4. kemence: A mai felszíntől 98 cm-re került elő, először a mintegy 90x30 cm-es omladékot találtuk meg, majd az 5-6 cm falvastagságú, patkó alakú kemencét. Sütőfelülete jómegtartású, keményre égett, simára tapasztott, 116x120 cm-es. Fala 30 cm magasságban áll, szerkezete hasonló a harmadik kemencéhez: a fenéktapasztást körben 5 cm átmérőjű 8-10 cm mély karólyukak vették körül. A kemence szája ÉNy-ra nyílik, a fenéktapasztáson a száj körül több nagyobb kő, illetve nagyméretű, durva anyagú, vaskos, lapos, szögletes edény, sütőtepsi töredékei kerültek elő. A fenéktapasztás egyrétegű, 2 cm vastag volt. (5. kép 2.)

A kemencékhez egy 3,8 x 2,3 méteres gödör tartozik, amelynek oldalai rézsűsen lejtenek, alja egyenetlen (3. kép 2.). Feltehető, hogy a négy kemence gödrét egymásba ásták, de az eredeti gödröket ma már nem lehetett elkülöníteni.

A legjobban a második kemence előterét figyelhettük meg, ez a megközelítőleg kerek 142x115 cm-es, a mai felszíntől 151 cm-re beásott gödör, erősen faszenes, hamus volt. Bontása során állatsontok, cseréptöredékek, sütőtepsi töredéke kerültek elő (6. kép)

1. Peremtöredék. Sötétszürke, homokkal, kavicssal soványított, rosszul iszapolt, kívül-belül simított, kézzel formált. Pereme enyhén kihajlik. Átm.: 6 cm.
2. Oldaltöredék. Sötétszürke, kavicssal, homokkal soványított, rosszul iszapolt, durva anyagú, kézzel formált. Bekarcolt hegyes hullámvonal díszíti. Átm.: 10,5 cm.
3. Oldaltöredék. Barnás-vörös, homokkal, kavicssal soványított, rosszul iszapolt, vastag falú, kézzel formált. Fésűsen bekarcolt hullámvonalköteg díszíti. Átm.: 5,5 cm.
4. Oldaltöredék. Világosbarna, homokkal, kavicssal soványított, durván iszapolt, vastag falú, kézzel formált, fésűsen bekarcolt egyenes- és hullámvonalak díszítik. Átm.: 13 cm.
5. Oldaltöredék. Szürke, homokkal, kavicssal soványított, durván iszapolt, nagyon vastag falú, kézzel formált. Fésűsen bekarcolt egyenes- és hullámvonalköteg díszíti. Átm.: 14 cm.
6. Sütőtepsi töredéke. Barnás-szürke, homokkal, pelyvával soványított, durván iszapolt, vastag falú, simított, egyenetlen felületű, kézzel formált. Átm.: 11 cm.

A gödör D-i oldalán több különböző méretű karólyukat bontottunk ki. Ezek feltehetőleg a fölötte állt épület vagy tető emlékei lehetnek.

A kemencék előteréből, illetve az erősen letaposott, állatsontokkal, cseréptöredékekkel teli felületekből előkerült kerámiaanyag: a durva anyagú, csillámos homokkal, apró kavicssal soványított, kézzel formált, fésűsen bekarcolt egyenes és hullámvonalkötegekkel díszített darabok nagyfokú hasonlatosságot mutat a Gergelyiugornyan¹³, Mátraszőlő-Késedombon¹⁴, Tiszafüred-Majoroson¹⁵, Darnózseliben¹⁶, Rácalmáson¹⁷,

¹³ Erdélyi István - Szimonova Eugénia 1978. 155-163. vö. Erdélyi István - Szimonova Eugénia 1985. 379-397.

¹⁴ Cs. Sós Ágnes 1970. 97-113.

¹⁵ Sz. Garam Éva 1981. 137-147.

¹⁶ Pusztai Rezső 1974. 45-62.

¹⁷ Fülöp Gyula 1979. 267-270.

valamint Mezőkövesd-Vajda¹⁸ utcában előkerült leletekkel. A sütőtepsi analógiáit ugyancsak megtaláljuk Gergelyugornyán és Mezőkövesd-Vajda utcában. A fentebbi párhuzamok alapján úgy véljük, a Karos-mókahomoki település feltárt részletét a 9. században használhatták. Az ásatás során azonban a mai felszíntől 52 cm mélységben, az egykori járószintről előkerült egy kisméretű edény (7. kép 1.), amelynek pontos párhuzamát a karosi második honfoglalás kori temető első sírjában találták meg (7. kép 2.).

Edény. Barnás-szürke, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, vékony falú, kézzel formált, kisméretű. pereme enyhén kihajlik, tagolatlan. Alján kereszt alakú fenékbélyeg található. M: 5,5 cm, Fá: 4 cm.

Edény. Sötétszürke, szemcsés homokkal soványított, érdes felületű, kézzel formált. Pereme enyhén kihajlik, tagolatlan. M: 6,5 cm, Fá: 5,2 cm, Szá: 8 cm.

Mindez arra is felhívja a figyelmünket, hogy a telepnek a szondázó ásatáson előkerült 9. századi részletén kívül lehet egy 10. századi periódusa is.

A Karos-Mókahomokon feltárt település nemcsak a kerámia tekintetében hasonlít az imént felsorolt telepekhez. Ezeknek közös jellemzője, hogy a túlnyomórészt kerámiából álló leletanyaguk sekély mélységből, telepjelenségek nélkül, vagy csak gödrökből, esetleg kemencékből kerül elő. Földbeásott házakat, vagy más objektumokat nem találtak területükön, többször megfigyeltek azonban a mókahomokhoz hasonló, erősen letaposott felületeket, ahonnan leletek is kerültek elő. Ezek valószínűleg valamely földfelszínen álló lakóhely maradványai. Karos-Mókahomokon a szerencsés talajviszonyok következtében jól megfigyelhettük a földfelszínen álló épületek nyomait is, igen sok karólyukat találtunk, míg a többi telepen erre csak következtetni tudtak.

Hasonló telepet tártak fel Felsőausztriában, Lehenben is,¹⁹ a sekély mélységű gödrökből, tűzhelymaradványokból az előbbi telepekre jellemző, szürke, durva anyagú, kézzel formált hullámvonallal díszített kerámiatöredékek kerültek elő. Az ásatás során házalapokat nem, csak cölöplyukakat tudtak megfigyelni. Hasonló korú és jellegű a Dévényen (Devinske Jazero) feltárt település is.²⁰ Valamivel későbbre, a 11-12. századra keltezi ásatója a morvaországi Mstenicichben feltárt települést.²¹

Ezek a telepek világossá teszik számunkra, hogy Magyarországon, illetve ausztriai és morvaországi leletek tanúsága szerint feltehetőleg Közép-Európában a 8. századtól léteznek a földbeásott házas településeken kívül földfelszínen álló épületekkel jellemezhető települések is. Ezeknek a korábbi vélekedésekkel ellentétben jól megfigyelhető régészeti nyoma van. A további minél kiterjedtebb településásatások feladata tisztázni, hogy a kétféle épülettípus előfordul-e azonos lelőhelyen, illetve hogy az eltérő építkezési mód jelent-e éghajlat, életmód avagy etnikum beli különbséget.

A Tobolyka dűlő Karos K-i határában, közvetlenül a falu házai mellett elhelyezkedő homokdomb neve (2. kép 6.). A domb Ny-i lábánál a Karcsa egy holtága húzódik, középső részét az 1960-as években homokbányászással megbolygatták. A bolyga-

¹⁸ Révész László 1986. 23-33.

¹⁹ Tovornik Vlasta 1984. 267-272.

²⁰ Krakovská Ludmilla 1961. 391-404.

²¹ Nekuda Vladimír 1986. 59-129.

tás következtében szükségessé vált leletmentést Erdélyi István végezte 1965-ben. Az ásások során nagymennyiségű kerámiát, tűzhelyet, őrlőkövet, sütőtepsitöredéket, valamint ovális házobjektumot tárt fel. Az előkerült leletek alapján az objektumokat 8-9. századra keltezi az ásató.²²

Az 1990-ben végzett szondázó-hitelesítő ásásunk, amely körülbelül 1000 m²-t érintett (8. kép), során nyolc földbeásott házat, néhány gödröt, valamint 12 szabadon álló kemencét és ezek gödreit sikerült feltárnunk. Több esetben egymásba ásott házakat, illetve kemencéket is meg tudtunk figyelni.

A feltárt objektumokból az alábbiakban kettőt szeretnénk ismertetni, mindkettő más-más szempontból figyelemre méltó.

1. ház (I-II. szelvény): A ház szabályos négyszög alakú foltja a mai felszíntől 40 cm mélységben jelentkezett, ÉK-i sarkában, L alakú, 2 cm vastag égetett tapasztás csík jelezte a kemence helyét. A gödör kibontva kissé trapéz alakúnak bizonyult, nagysága 3.10 x 3.40 méter (9. kép). A bolygatatlan altalajba 42 cm mélyen ásták be, sarkai lekerekítettek, fala függőleges. Bejárata D-ről nyílt, innen két lépcső vezet bele, mindkettőben egy-egy karólyukat figyeltünk meg, ezek valószínűleg a ház atajával lehettek összefüggésben. Közvetlenül a lépcső előtt egy ovális, a ház padlójába 27 cm-re mélyedő 1,5 x 1 méteres gödör helyezkedik el. Falai részések, bontásából egy bekarcolt hullám- és egyenesvonallal díszített fazék töredéke került elő (10. kép 1.).

Peremtöredék. Szürke, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, símitott, kézzel formált. Pereme enyhén kihajlik, tagolatlan. Nyakát és hasát bekarcolt hullám- és csigavonal díszíti. Átm.: 12,5 cm. A bejáratról Ny-ra egy másik, 1 x 0,9 méteres függőleges falu, a ház padlójába 25 cm-es mélyedő gödröt bontottunk ki.

A tetőt tartó ágasfák cölöplyukait a ház K-i és Ny-i oldalfalainak közepén találtuk meg, átmérőjük 21 és 27 cm, mélységük 16 illetve 29 cm.

A kemence a bejáratlalt szemben, a ház ÉK-i sarkában helyezkedik el, rosszmeztartású, oldalfalán alig-alig maradt meg a tapasztás, belsejét állatjártat tette tönkre. Alján köveket, ezek alatt rossz minőségű tapasztást találtunk. A tapasztás egyrétegű volt, sem köveket, sem cseréptöredékeket nem tettek alá.

A kemence bontásából néhány cseréptöredék, állatcsont és tapasztásdarab került elő (10. kép 2.).

Oldaltöredék. Sötét szürke, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, símitott, kézzel formált. Bekarcolt hullám- és csigavonal díszíti. Átm.: 8 cm.

Fenéktöredék. Világos barna, apró kavicsal soványított, rosszul iszapolt, vastag falú, durva anyagú, kézzel formált. Egymásba kapcsolódó téglalapok alkotják a fenékbélyegét. Átm. 8 cm. A kemence mellett, a ház É-i fala mentén egy kisebb, 1,4 x 4 méteres, 12 cm magas padka húzódik. Az ÉNy-i oldalon, a padka mellett egy teknőforma 1,2 x 0,6 méteres, a ház padlójába 30 cm-re beásott gödör helyezkedett el. Bontásából orsógomb töredéke, valamint tojáshejtöredékek kerültek elő. A ház ÉNy-i sarkában, a teknőforma gödör mellett egy bekarcolt vonallal díszített fazék töredéke feküdt.

A ház padlóját a sárga homok alkotta, sem lesározva, sem letapasztva nem volt. A kemencétől D-re két kisebb karólyuk mélyedt bele, ezek a kemence mellett húzódó padkával együtt belső berendezés emlékei lehetnek. Valószínűleg a földbeásott házakban megszokott ülögödörnek tarthatjuk a DK-i sarokban elhelyezkedő gödröt. A másik két gödör rendeltetésével kapcsolatban egyelőre nincsen adatunk, a belőlük előkerült leletanyag, valamint az ülögödörrel közel azonos mélységük alapján úgy véljük, hogy nem utólag ásták bele a ház elfpusztult gödrébe, hanem azzal együtt használták őket. A ház bontásából kevés állatcsont, cseréptöredék (11. kép), valamint kisebb-nagyobb kövek kerültek elő.

Peremtöredék. Szürkés-barna, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, símitott, kézi korongon készült. Bekarcolt vonalak díszítik. Átm.: 5,5 cm.

²² Erdélyi István 1970. 163-171. vö. Erdélyi István - Szimonova Eugénia 1978. 160.

Oldaltöredék. Barnás-szürke, szemcsés homokkal soványított, durván iszapolt, vastag falú, kézzel formált. Bekarcolt hullámvonal díszíti. Átm.: 5,2 cm.

Peremtöredék. Sötétszürke, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, símitott, kézi korongon készült. Pereme kihajlik, tagolatlan. Nyakán és hasán bekarcolt hullám- és egyenesvonal díszíti. Átm.: 9 cm.

Oldaltöredék. Világosbarna, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, vastag falú, símitott, kézzel formált. Bekarcolt vonalak díszítik. Átm.: 5 cm.

Oldaltöredék. Világos szürke, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, símitott kézi korongon készült. Fésűsen bekarcolt egyenes és hullámvonal kötegek díszítik. Átm.: 4,4 cm.

Oldaltöredék. Sötétszürke, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, vastag falú, kézi korongon formált. Bekarcolt vonalak díszítik. Átm.: 6 cm.

A ház Ék-i sarka, a kemence körül, valamint D-i és Ny-i oldalfala mentén több karó- és cölöplyukat bontottunk ki (9. kép). K-i oldalfala mellett pedig egy cölöplyuk beásásának nyomát lehetett megfigyelni, alsó szintje azonban nem érte el a ház faltjának jelentkezési szintjét. Könnyen lehet, hogy a ház ÉNy-i sarkától mintegy másfél méterre elhelyezkedő köcsoport is egy cölöp megtámasztására szolgált egykor, ennek gödre azonban ma már nem figyelhető meg. A ház körül elhelyezkedő karó- és cölöplyukak nyilvánvalóan annak földfelszínén álló részével vannak kapcsolatban. A ház D-i oldalán a karólyukakon kívül egy igen sekély gödörben több átégett, faszenes, hamus követ, tapasztásdarabot és cseréptöredékeket találtunk (12. kép).

Oldaltöredék. Szürke, szemcsés homokkal, apró kavicsal soványított, rosszul iszapolt, vastag falú, kézzel formált. Fésűsen bekarcolt egyenes- és hullámvonal díszíti. Átm.: 6,4 cm.

Oldaltöredék. Szürke, szemcsés homokkal soványított, durván iszapolt, vastag falú, kézzel formált. Fésűsen bekarcolt vonalak díszítik. Átm.: 5 cm.

Oldaltöredék. Barnás-szürke, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, símitott, kézzel formált. Fésűsen bekarcolt vonalkötegek díszítik. Átm. 8,5 cm.

Sütőtepsi töredéke. Barnás-szürke, homokkal, pelyvával soványított, durván iszapolt, kézzel formált, igen vastag falú. Átm. 12 cm.

Úgy véljük, hogy ez elpusztult kemence és karólyuk által jelzett földfelszínén álló építmény a földbeásott házhoz tartozott, annak földfelszíni részét alkotta. Ezt látszik bizonyítani a leletanyag azonossága, illetve a két szerkezet szerves kapcsolata is. A ház K-i, É-i és Ny-i oldalán előkerült karó és cölöplyukak azt bizonyítják, hogy az építmény itt is nagyobb lehetett a földbeásott gödörnél. Valószínűleg a felmenő falakat erősíthették, illetve a gödör földfalát bélelhatték ki azokkal a kövekkel, amelyeket a bontás során találtunk.²³ De használták a köveket az agyagkemence megerősítésére is. Nemcsak az első ház kemencéjénél, hanem a település több objektumán is megfigyeltük, hogy a kemencék külső falába kisebb, a szájukhoz igen nagyméretű köveket tapasztottak, illetve helyeztek el.

A Karos-Tobolykán feltárt 1. ház választ ad a fentebb feltett kérdésünkre: földfelszínén álló és földbemélyített épületek egyaránt előfordulhatnak ugyanazon a lelőhelyen. Sőt ugyanannak az épületnek lehet földfelszínén álló és földbemélyített része is. Elképzelhető, hogy azok a gödrök, amelyeket mi az ásatainkon megtaláltunk, csak egy részét képezték az egykori házaknak, hozzájuk egy földfelszínén álló, ma esetleg már megfigyelhetetlen rész is csatlakozott. Ez megmagyarázná a gödrök kis méretét, és azt, hogy sok esetben ezekből a gödrökből a tűzhely is hiányzik. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy minden földbeásott házhoz tartozott volna földfelszínén álló

²³ Erre számos analógiát találunk mind az Árpád- mind a későközépkori falvakban vö. Wolf Mária 1989. 56-58. vonatkozó irodalommal.

ló rész is, hiszen a későközépkorból, sőt az újkorból is ismerünk egy helyiségből álló földházakat, amelyekben olykor még tűzhely sem volt.²⁴ Mindazonáltal az első ház felhívja a figyelmünket arra, hogy középkori településeinken számos épületforma létezhetett egymás mellett, ugyanakkor elgondolkozásra késztet bennünket, helyes-e az a kép, amelyet e korszakbeli településeinkről, a háztípusok fejlődéséről kialakítottunk.

Az első házból előkerült kerámiaanyag legközelebbi párhuzamait a karosi II. számú honfoglalás kori temető sírjaiból előkerült edények között találjuk meg. Anyagában, formájában és díszítésmódjában a 3. sír (13. kép 1.), a 39. sír (13. kép 2.), a 48. sír (13. kép 3.), valamint a 64. sír (13. kép 4.) edénye áll legközelebb a ház leleteihez.

Edény. Sötétszürke, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, simított, kézzel formált. Pereme enyhén kihajlik, tagolatlan. Nyakát és hasát fésűsen bekarcolt hullám- és egyenesvonalkötegek díszítik. M.: 11 cm, Szá.: 9 cm, Fá.: 7,2 cm.

Edény. Barnás-szürke, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, simított, kézzel formált. Pereme enyhén kihajlik, tagolatlan, hiányos. Nyakát több sorban bekarcolt hegyes hullámvonal díszíti. M.: 11 cm, Szá.: 9,5 cm, Fá.: 7,5 cm.

Edény. Szürke, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, érdes felületű, kézzel formált. Pereme kihajlik, tagolatlan. Vállát bekarcolt vonalak díszítik. M.: 14,5 cm, Szá.: 11,5 cm, Fá.: 7,7 cm.

Edény. Sötétszürke, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, simított, kézi korongon formált. Pereme kihajlik, tagolatlan. Vállán és hasán bekarcolt vonalak díszítik. M.: 9,5 cm, Szá.: 9,5 cm, Fá.: 7,1 cm.

Ezek alapján úgy véljük, hogy az első házat a 10. század folyamán használhatták. A ház kemencéjének bontása során előkerült fenékbélyeges edény (10. kép 2.) analógiáját Veresegyház-Ivacson találták meg, azt azonban a miénknél későbbre keltezi az ásató.²⁵

A ház DK-i sarka mellett egy nagyobb, 2x1,2 méteres lépcsőzetes gödröt bontottunk ki, amelyet 60 cm mélyre ástak bele a bolygatatlan altalajba. A gödör oldalán egy fazék alját, körülötte tojásbéjat, alján pedig egy fél lóállkapcsot, egy edény peremtöredékét, és ekörül újabb tojásbéjakat találtunk. Lehetséges, hogy ez a gödör és a benne előkerült leletek az Árpád-kori falvainkban előforduló építőáldozatok közé sorolható.²⁶

2. ház (VI. szelvény, 14. kép): A ház foltja a mai felszíntől 36 cm mélységben jelentkezett, K-i sarkában erősen faszenes, paticsos omladék jelezte a kemence helyét. Kibontása után a ház gödre kissé szabálytalannak, trapéz alakúnak bizonyult, nagysága 3,7x2,6x3,1x3,5 m. A házat 30 cm mélyen ásták bele a bolygatatlan altalajba, falai a D-i oldal kivételével függőlegesek voltak. Kemencéje a K-i sarokban helyezkedett el, boltozata teljes egészében ráomlott a sütőfelületére. A boltozat omladékának lebontása után találtuk meg az egy méter átmérőjű, simított, keményre égett, jómegtartású sütőfelületet. A kemence oldalfalai 20 cm magasságban álltak, a sütőfelülethez hasonlóan jó minőségűek voltak. A kemence alja körülbelül 10 cm-rel magasabban volt mint a padló szintje, szája DNy-ra nyílt, előtte egy 0,8 cm átmérőjű, a ház padlójába 17 cm-re bevájt kerek gödröt találtunk. Erősen hamus, faszenes betöltése alapján valószínűnek látszik, hogy ez a hamu kikotrására szolgáló gödör volt. A kemence D-i oldalán egy 0,9 x 0,25 m-es darabon további tapasztást találtunk. A tapasztás felbontása után, a sütőfelület alatt edénytöredékek kerültek elő (15. kép 1.).

²⁴ Wolf Mária 1989. 58. vonatkozó irodalommal.

²⁵ Mesterházy Károly 1983. 133-163.

²⁶ Magunk Sajólad-Kemejen találtunk hasonló leletet: Wolf Mária 1988. 191.

Peremtöredék. Világos barna, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, érdes felületű, vastag falú, kézzel formált. Pereme enyhén kihajlik, tagolatlan. Átm.: 10,2 cm.

Peremtöredék. Szürkés-barna, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, jól kiégetett kézi korongon készült. Pereme erősen kihajlik, tagolatlan. Bekarcolt csigavonal díszíti. Átm.: 11,2 cm.

Oldaltöredék. Világos barna, szemcsés homokkal soványított, durván iszapolt, simított, kézzel formált. Több sorban fogaskerékkel benyomott minta díszíti. Átm.: 6,4 cm.

Oldaltöredék. Barnás-szürke, szemcsés homokkal soványított, durván iszapolt, kívül simított, kézzel formált. Több sorban fogaskerékkel benyomkodott minta díszíti. Átm.: 5,4 cm.

Peremtöredék. Világos barna, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, jól kiégetett, kézi korongon formált. Pereme erősen kihajlik, tagolatlan. Bekarcolt csigavonal díszíti. Átm.: 9,1 cm.

A ház DNy-i oldalán egy kerek, 0,88 méter átmérőjű, a padlószint alá 34 cm-rel mélyedő gödröt bontottunk ki, ez feltehetőleg az ülögödör lehetett. A tetőt tartó ágasfák gödrei a ház K-i és Ny-i oldalfalainak közepe táján helyezkedtek el, átmérőjük 23 és 32 cm, mélységük 20, illetve 36 cm volt.

A Ny-i oldalon a ház gödrén kívül is találtunk egy 30 cm átmérőjű 20 cm mély cölöplyukat. A DK-i sarokban, egy 90x40 cm-es a ház padlójába 33 cm-re mélyedő gödröt bontottunk ki, melyből paticsomladék, valamint egy nagyobb fazék töredéke került elő (15. kép 2.).

Peremtöredék. Szürke, szemcsés homokkal soványított, durván iszapolt, simított, kézzel formált. Pereme enyhén kihajlik, tagolt. Nyakán és hasán bekarcolt hullám- és egyenes vonal díszíti. Átm.: 14 cm.

A ház padlója keményre letaposott sárga agyag volt, ebbe az É-i oldalon több karólyuk mélyedt. Ezek valószínűleg belső berendezés nyomai voltak. A gödör falai körül kívül körben karólyukakat, Ny-i oldalánál egy, a már említett, D-i oldalánál, a faltól kissé távolabb három nagyobb cölöplyukat bontottunk ki. Ezek hasonlóan az első ház szerkezetéhez, a felmenő falakhoz, illetve a D-i oldalon a ház földfelszíni részéhez tartozhattak. Eredetileg innen nyílhatott a bejárat is, a házgödörbe beásott cölöplyuk az ajtóval állhatott összefüggésben. A bontás során nagymennyiségű állatcsontot és cseréptöredéket találtunk (16. kép 1.).

Peremtöredék. Szürke, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, simított, vékony falú, kézi korongon készült. Pereme erősen kihajlik, belül tagolt. Nyakán körömmel benyomkodott díszítés húzódik. átm. 10 cm.

Peremtöredék. Sötétszürke, szemcsés homokkal soványított, jól iszapolt, vastag falú, kézi korongon készült. Pereme erősen kihajlik, belül tagolt. Bekarcolt vonalak díszítik. Átm.: 10,5 cm.

Peremtöredék. Szürke, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, érdes felületű, kézzel formált. Pereme erősen kihajlik, tagolatlan. Nyakán körömmel benyomkodott díszítés. Átm.: 7,3 cm.

Peremtöredék. Szürke, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, érdes felületű, kézzel formált. Pereme kihajlik, tagolatlan. Bekarcolt vonal díszíti. Átm.: 8,5 cm.

Peremtöredék. Szürke, szemcsés homokkal soványított, rosszul iszapolt, durva anyagú, kézzel formált. Pereme erősen kihajlik, belül tagolt. Bekarcolt hullámvonal díszíti. Átm.: 7 cm.

Peremtöredék. Szürke, szemcsés homokkal soványított, érdes felületű, kézzel formált. pereme erősen kihajlik, tagolt. Nyakán körömmel benyomkodott díszítés alatt bekarcolt vonal. Átm.: 7 cm. Az állatcsont és kerámialeteken kívül a ház bontása során egy vascsatot (16. kép 2.), valamint két sarkantyút (17. kép 1-2.) is találtunk.

Csat. Kovácsolt vasból készült, trapézalakú, pecke hiányzik. A trapézalak keskenyebb végén két szegecslyuk. Átm.: 5,2 x 4,7 cm.

Sarkantyú. Kovácsolt vasból készült, szára ívelt, végén téglalap alakú lyuk a felerősítésre. Rövid, négyszög átmetszetű nyakon piramis alakú csúcs helyezkedik el. Ép. H.: 13,5 cm, nyak h.: 1,2 cm, piramis h.: 3 cm.

Sarkantyú. Kovácsolt vasból készült, szára ívelt, végén téglalap alakú lyuk a felerősítésre. Rövid, négyszög átmetszetű nyakon piramis alakú csúcs helyezkedik el. Egyik szára töredékes. H.: 13 cm, nyak h.: 1,2 cm, piramis h.: 2,5 cm.

A Kárpát-medence területéről rendkívül kevés, a karosíhoz hasonló sarkantyúleletet ismerünk. Ezek többsége nem hiteles ásatásból származik, keltezésük körül nagy bizonytalanság uralkodik. A karosíhoz hasonló sarkantyúkat is őriztek a Szabolcs megyei múzeum középkori gyűjteményében,²⁷ 13. századnak tartva őket. Közlebbi meghatározás nélkül Árpád-koriaknak véli Csallány Gábor a Szentés területéről szörványként előkerült, a miénkhez hasonló típusú sarkantyúkat.²⁸ Nem hitelesen feltárt sírból, de embercsontokkal együtt került elő Sövényháza-Kötörérsről egy karosíhoz hasonló sarkantyú, ezt előbb 10-11. századnak,²⁹ majd 11-12. századnak határozták meg.³⁰ Hasonló, ismeretlen lelőhelyről származó sarkantyúkat őriznek a zombori (Sombor) Városi Múzeum gyűjteményében is. Korukat közlebbbről nem határozzák meg, azonban honfoglalás kori leletekkel (kengyelek, karperecek) együtt közlik őket.³¹

Faluásatás során került elő a miénkhez hasonló sarkantyú Alsószesebről (Nizná Sebastovce), valamint Petőszinyéről (Svinica),³² mindkettőt a 12. századra keltezi közlőjük, megállapítva, hogy nemcsak udvarházakban, hanem egyszerű falusi településeken is előfordulnak ilyen leletek. Ugyancsak településásatáson került elő leletünk morvaországi párhuzama, a Mstenicich határában feltárt település egyik gödréből származó sarkantyúkat a 11. század második felére, a 12. század elejére keltezi ásatója.³³ Településásatás során került elő a Szabolcs-Kisfaludon feltárt sarkantyú is, amelyet a lengyel és orosz párhuzamok alapján a 12. századra keltezi az ásatója.³⁴

A lengyelországi sarkantyúleleteket Hilczerówna gyűjtötte össze és tipologizálta, véleménye szerint az a típus, amelybe a karosi leletet sorolhatjuk, a 10. század második felétől a 11. század közepéig volt használatban.³⁵

Ezzel szemben Ruttkay, aki a szlovákiai fegyverek ismertetése során foglalkozik az ottani gyűjteményekben található sarkantyúkkal, úgy vélekedik, hogy ez a forma a 12. század első felében volt általánosan elterjedt.³⁶

Sarkantyúnk legközelebbi párhuzamát azonban a Karosíhoz helyileg is igen közeli, mintegy 10 km-re É-ra fekvő bodrogvécsi (Več) honfoglalás kori leletek között ta-

²⁷ Nagy Géza 1898. 61. I/4 a.

²⁸ Csallány Gábor 1905. 43.

²⁹ Tömörkény István 1904. 416.

³⁰ Széll Márta 1943. 179.

³¹ Stanojev Nebojsa 1989. 117-119.

³² Caplovic Dusan 1983. 387., IV. t.

³³ Nekuda Vladimir 1986. 71. 18. ábra a., d.

³⁴ Fodor István 1975. 181. 9. kép 2.

³⁵ Hilczerówna Zlata 1956. 34.

³⁶ Ruttkay Alexander 1976. 342. 72. ábra A/9. típus.

láljuk meg. Bodrogvécs-Lecse kocsmá lelőhelyen a múlt század végén szőlőrigolirozás közben több sírt forgattak ki, melynek leletei (kengyelek, zablák, szablyák, nyeregveretek, övveretek, tarsolylemezek) között került elő a sarkantyú is. Ezt a sarkantyút tévesen karoling típusúnak említik,³⁷ holott az eredeti publikációból világosan kiderül, hogy a miénkhez hasonló, ívelt szárú, téglalap alakú felerősítővel ellátott, rövid nyakú, piramis alakú csúcsban végződő sarkantyúról van szó.³⁸ Mivel ezen a lelőhelyen csak honfoglalás kori leletek kerültek elő, nincs okunk kételkedni abban, hogy a sarkantyú is ezek közé tartozik és így módon a 10. századra keltezhető (17. kép 2.). Nemcsak Bodrogvécsről, hanem más lelőhelyekről is említenek honfoglalás kori leletekkel együtt sarkantyúkat, bár ezek egyike sem hiteles ásatásból származik.³⁹

A karosi és a bodrogvécsi sarkantyúk nagyfokú hasonlósága miatt valószínűnek tarthatjuk, hogy ez a típus Magyarországon is a 10. századra keltezhető, ebben az időben jelenik meg mind a temetőben, mind a településeken. Eredetét, elterjedési területét, élettartamát tekintettel a leletek kis számára, egyelőre nem tudjuk meghatározni. Reméljük azonban, hogy az öröndetesen szaporodó honfoglalás kori temető és település feltárások erre a kérdésre is választ tudnak adni.

IRODALOM

Budinsky - Krička Vojtech

1958 Slovenské mohyly na vychodnom Slovensku. SA. VI/1. 137-204.

Budinsky - Krička Vojtech

1980 Kráľovský Chelmeč, Metrialia Archaeologica Slovaca. Nitra.

Čaplovič Dusan

1983 Sredoveké zaniknuté dedinské osídlenie na vychodom Slovensku. SA. XXXI/2. 357-413.

Csallány Gábor

1905 Régi magyar emlékek a szentesi múzeumban. Arch.Ért. XXV. 33-44.

Dienes István

1961 Honfoglaló magyarok. in: A kiskvárdai vár története. Szerk.: Éri István. 95-204. Kiskvárd.

Dókus Gyula

1900 Árpád-kori sírleletek Zemplén vármegyében. Arch.Ért. XX. 39-61.

Erdélyi István

1970 Forschungen auf awarenzeitlichen Siedlungen. in: I. Miedzynarodowy Kongres Archeologii Stowiansky III. Wroclac-Warszawa-Kraków.

Erdélyi István - Szimonova Eugénia

1978 Ásatások Vásárosnamény határában. in: Találkozás Bereggel 155-163. Vásárosnamény

³⁷ Fehér Géza - Éry Kinga - Kralovánszky Alán 82-83. vö. Valter Ilona 1974. 36-37.

³⁸ Dókus Gyula 1900. 43. 4. tábla 12.

³⁹ Sarkantyút találtak Salamonban (Salamonovo): Szász Antal 1986. 132-135., Kiskvárdán: Dienes István 1961. 175., Ágcseryőn (Cierna): Fehér Géza - Éry Kinga - Kralovánszky Alán 27., Mezőzombor-Vasúti Delta: HOM Régészeti Gyűjteménye ltsz.: 62. 28. 14.

Fehér Géza - Éry Kinga - Kralovánszky Alán

1962 A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Régészeti Tanulmányok II.

Fodor István

1975 Vorläufige Bericht über die Ausgrabung des Dorfes Szabolcs-Kisfalud im Jahre 1971-73. FA. XVI. 171-183.

Fülöp Gyula

1979.VIII-XI. századi telepnyomok Rácalmás- régi vasútállomáson. Alba Regia 17. 267-270.

Sz. Garam Éva

1981.VIII-IX. századi telepnyom Tiszafüred határában. Com. Arch. Hung. 137-147.

Hilczeroŭna Zlata

1965 The chronology of the 10th-13th century Polish spurs. Wiadomości Archeologiczne 23. 203-206.

Kazacsayné Gnant Pálma

1955 Szórványos szláv leletek Karcsáról. HOM.Közl. 2. 24-28.

Kniezsa István

1938 Magyarország népei a XI. században. Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján. II. 367-472.

Kraskovská Ludmilla

1961 Die slawische Siedlung bei Devinske Jazero. SA. IX/1-2. 391-404.

Meterházy Károly

1983 Településásatás Veresegyház-Ivacson. Com. Arch.Hung. 133-163.

Nagy Géza

1898 A szabolcs megyei múzeum középkori sarkantyúi. Arch. Ért. XVIII. 60-64.

Nekuda Vladimír

1986 Obilní jámy v zaniklych Mstenicich. Casopis Moravského Muzea. Acta Musei Moraviae. LXXI. 59-129.

Pusztai Rezső

1974 Jelentés a Darnózseliben talált szláv település próbaásatásról. Arrabona 16. 45-62.

Révész László

1986 IX-X. századi telep nyomai Mezőkövesden. HOM.Közl. 24. 23-33.

Révész László

1990 Vezérek, harcosok, szolgák. Honfoglalás kori temetők Karoson. Kiállítási katalógus. Debrecen.

Ruttkay Alexander

1976 Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei II. SA XXIV/2. 245-397.

Cs. Sós Ágnes

1970 Frühmittelalterlichen slawische Siedlungsreste im Zagyvat. SA. XVIII/1. 97-113.

Stanovjev Hebojsa

1989 Nekropolen aus dem 10-15. Jahrhundert in der Vojvodina. Katalogabschnitte. Novi Sad

Szárz Antal

1896 Salamoni sírlelet. Arch.Ért. XVI. 132-135.

Szell Márta

1943 Elpusztult falvak, X-XVIII. századi régészeti leletek Csongrád vármegye területén. Dolgozatok XIX. 176.182.

Tovornik Vlasta

1984 Erstfund einer Frühmittelalterlichen Siedlung in Oberösterreich, in: Interaktionen der Mitteleuropäischen Slaven und anderen etnika im 6-10. Jahrhundert. 267-272. Nitra.

Tömörkény István

1904 Kőtörési leletekről. Arch.Ért. XXIV. 414.417.

Valter Ilona

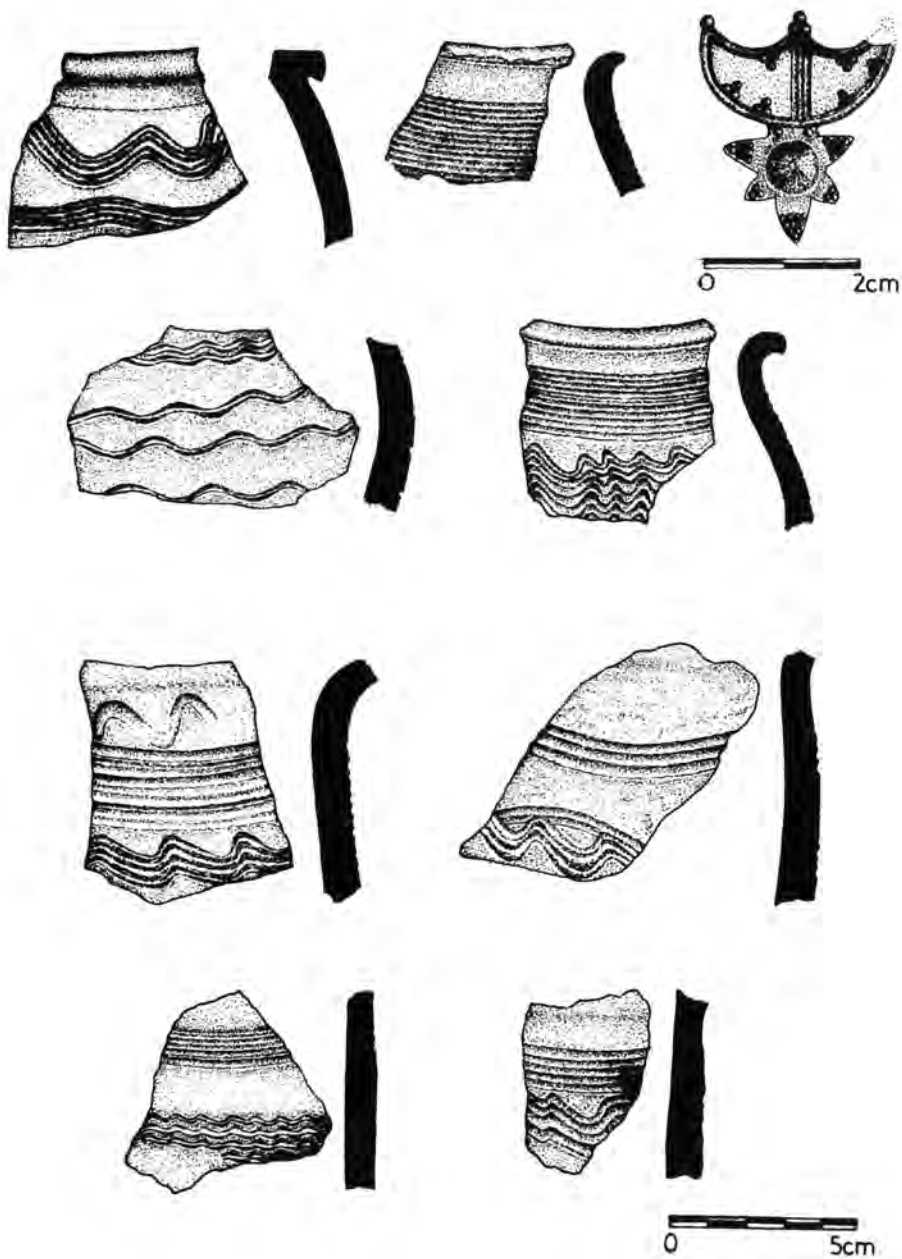
1974 A Bodrogek köz honfoglaláskori és középkori településtörténete. Agrártörténeti Szemle 1-55.

Wolf Mária

1988 Elpusztult középkori település Sajólad határában. HOMÉvk. XXV-XXVI. 189-202.

Wolf Mária

1989 Régészeti adatok Észak-Magyarország középkori népi építészetéhez. in: Népi építészet a Kárpát-medence északi térségében. 47-61. Miskolc-Szentendre.

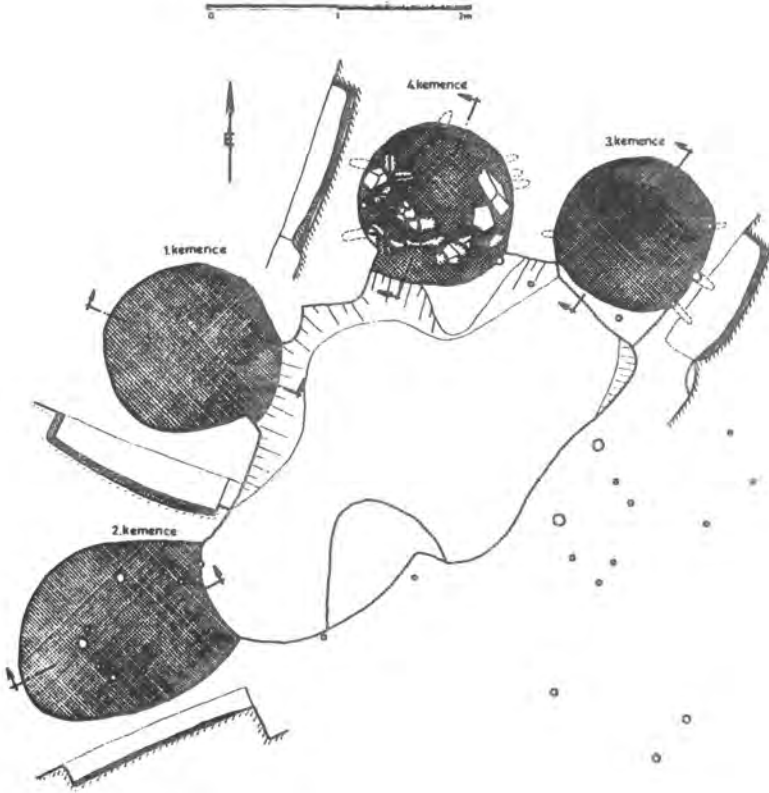

1. kép A Karcza-Somoson előkerült kerámialeletek és a félhold alakú csüngő.

2. kép A Karos határában található honfoglalás és kora-Árpád-kori lelőhelyek.

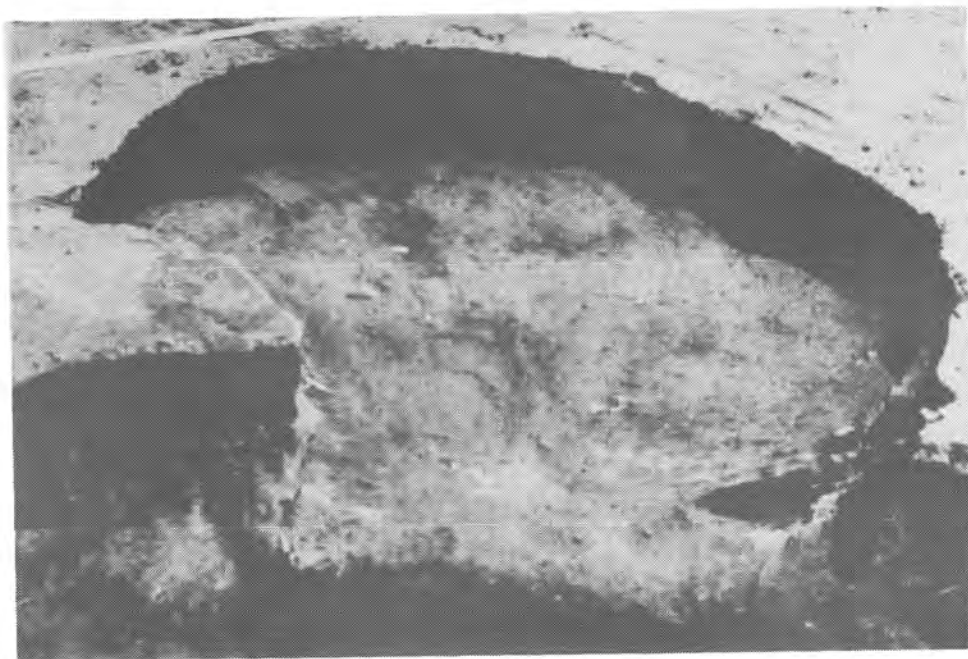
KAROS-MOKA HOMOK

3. kép 1. A Karos-Mókahomokon feltárt kemencék. 2. Karos-Mókahomok a 4. kemence a gödörrel és a mellette előkerült karólyukakkal.

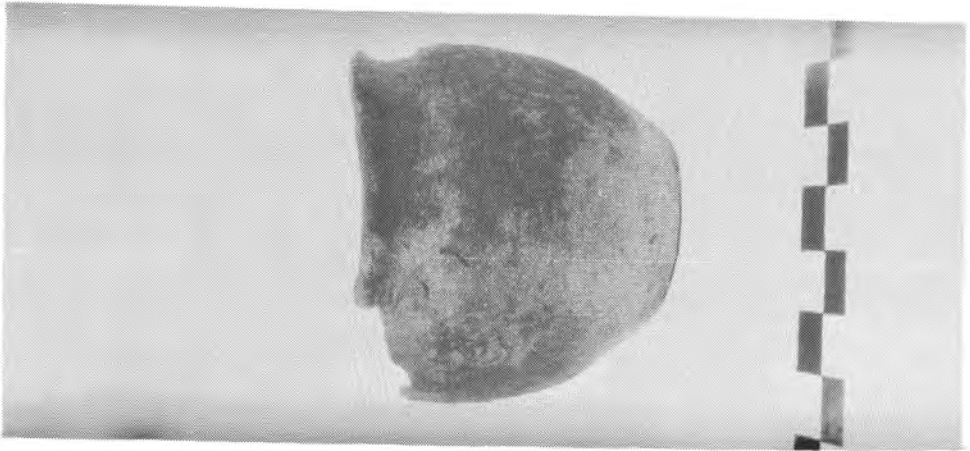
4. kép 1. Karos-Mókahomok 1. kemence. 2. Karos-Mókahomok 2. kemence.

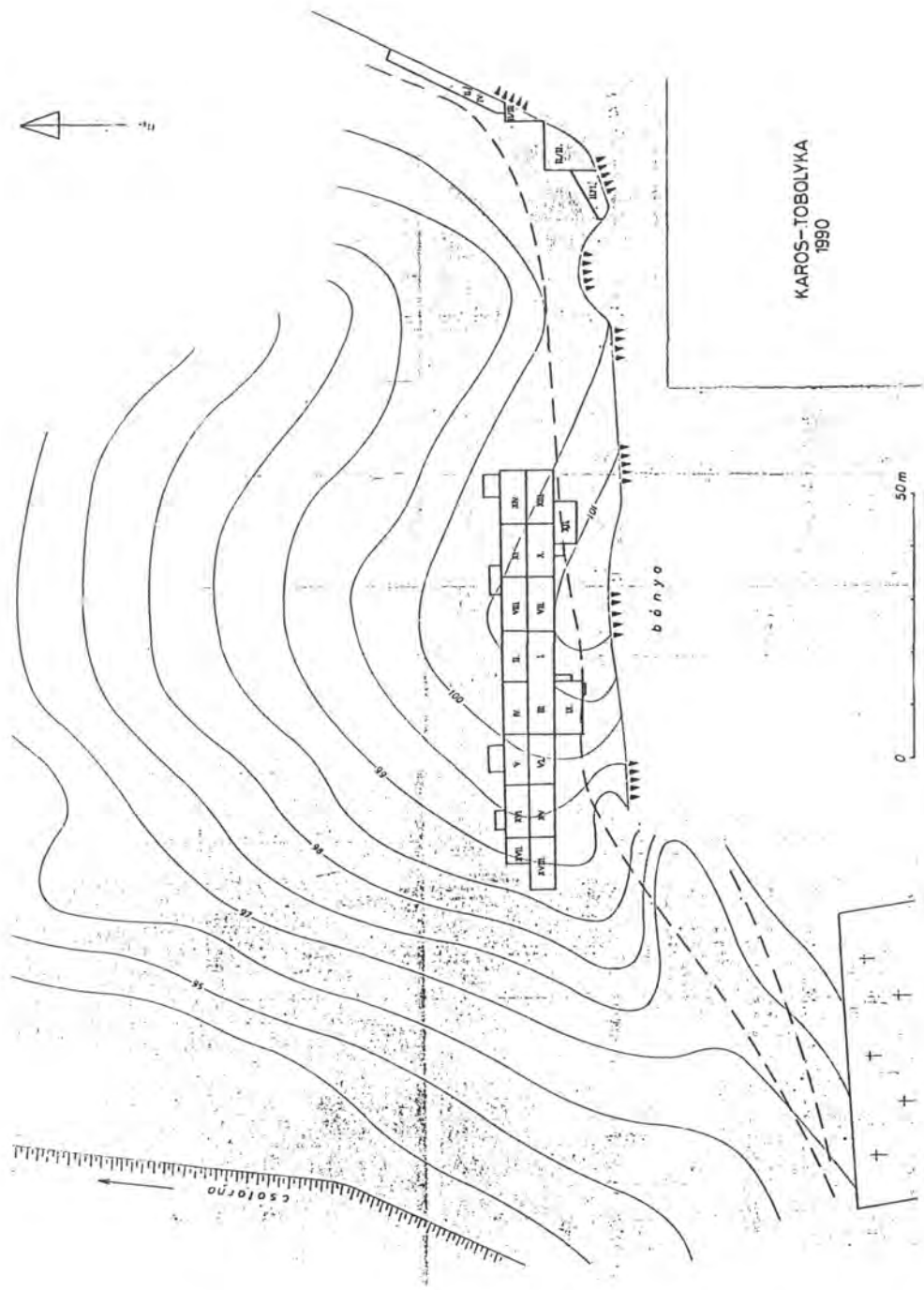
5. kép 1. Karos-Mókahomok 3. kemence. 2. Karos-Mókahomok 4. kemence.

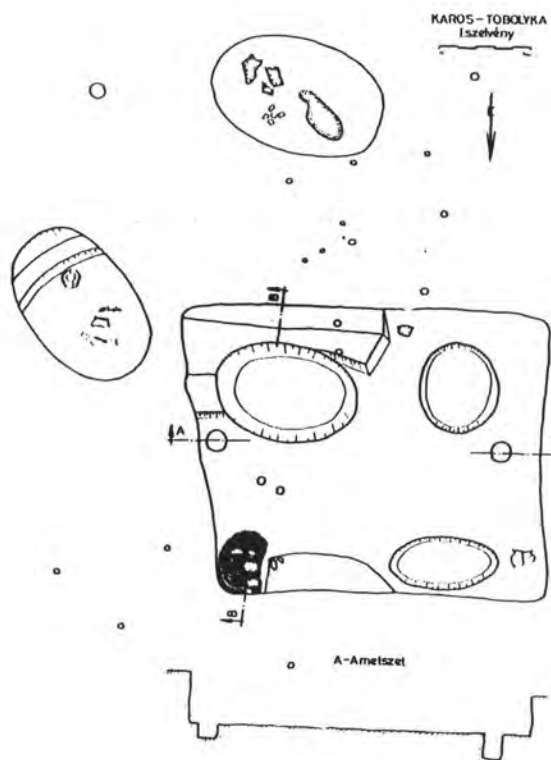
6. kép 1. A 2. kemence előteréből előkerült edénytöredékek és sütőtepsi töredék.

7. kép 1. A Karos-Mókahomokon előkerült fenékbélyeges edényke 2. A Karos-Eperjesszög II. temető 1. sírjában előkerült edény.

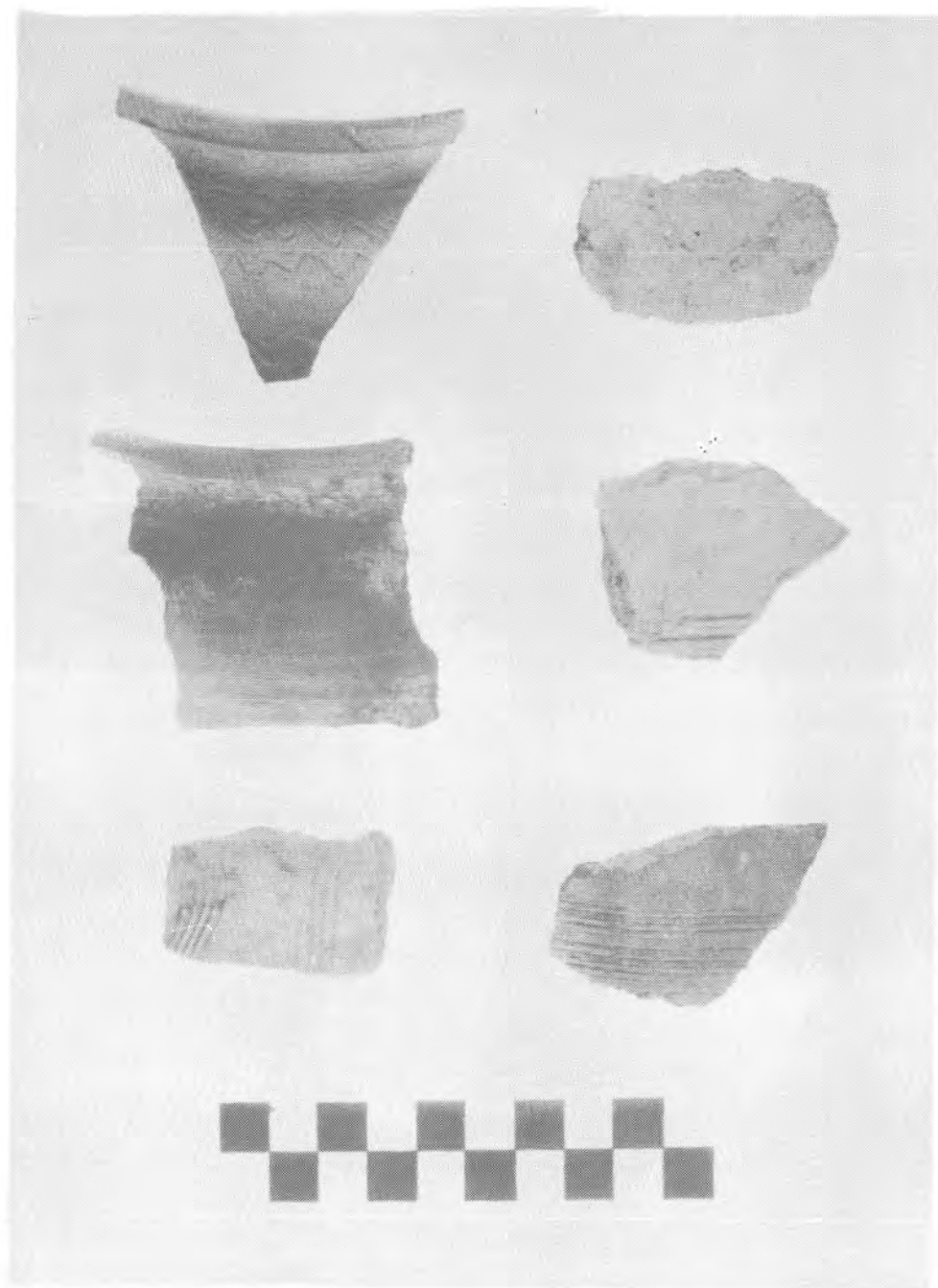
8 kép Karos-Tobolyka, a nomokdomb és az ásati terület.

9. kép 1. Karos-Tobolyka, 1. ház

10. kép 1. Karos-Tobolyka, az 1. ház K-i, lépcsőknél lévő gödréből előkerült kerámiatöredék 2. Karos-Tobolyka, az 1. ház kemencéjének bontásából előkerült edénytöredékek.

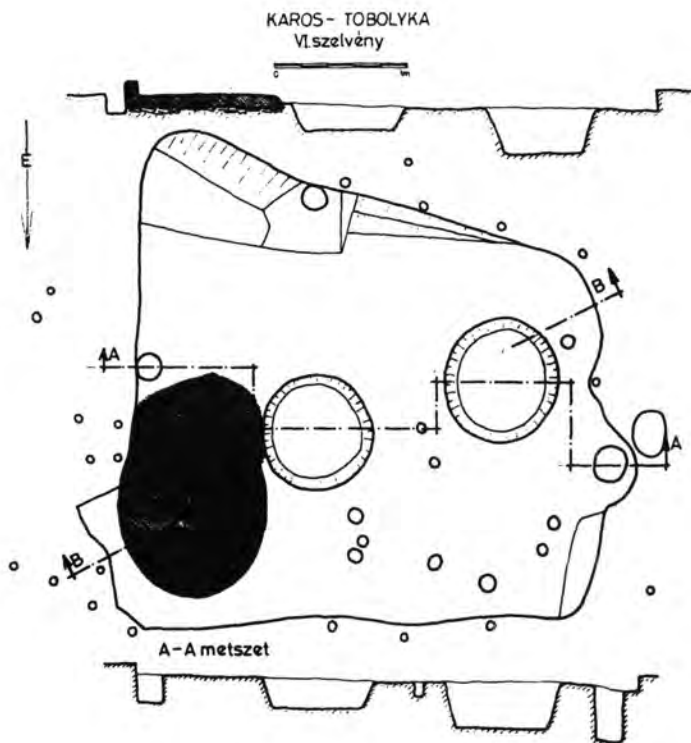
11. kép Karos-Tobolyka, 1. ház bontásából előkerült leletek.

12. kép Karos-Tobolyka, az 1. háztól D-re előkerült bolygatott kemence leletei (I. szelvény).

13. kép 1. Karos-Eperjesszög II. temető: 3. sír edénye. 2. Karos-Eperjesszög II. temető: 39. sír edénye. 3. Karos-Eperjesszög II. temető:48. sír edénye. 4. Karos-Eperjesszög II. temető:64. sír edénye.

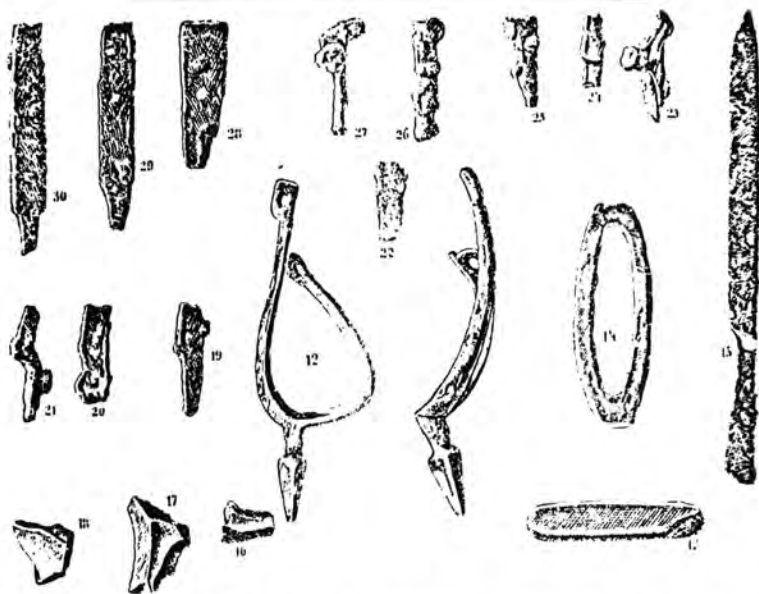
14. kép Karos-Tobolyka 2. ház (VI. szelvény).

15. kép 1. Karos-Tobolyka 2. ház kemencéjének tapasztása alól. 2. Karos-Tobolyka 2. ház DK-i sarkából előkerült edény töredéke.

16. kép 1. Karos-Tobolyka 2. ház bontása során előkerült kerámiatöredékek 2. Karos-Tobolyka 2. ház bontása során talált vascsat.

17. kép 1. Karos-Tobolyka 2. ház bontása során talált sarkantyúk 2. A Bodrogvécs-Lencse kocsmánál talált honfoglalás kori leletek és a sarkantyú.

VORBERICHT ÜBER DIE IN DER GEMARKUNG VON KAROS FREIGELEGTE SIEDLUNGEN AUS DEM 10. JAHRHUNDERT

Wolf Mária

Die Landschaft Bodrogköz erstreckt sich in Nordostungarn, auf der von den Flüssen Theiß, Bodrog und Latorca begrenzten, dreieckigen Ebene. Ihre geographischen Verhältnisse waren bis zu den Flußregulierungen am Ende des vorigen Jahrhunderts Jahrtausende lang unverändert. Die aus dem sumpfigen, wässrigen Gelände herausragenden größeren Sandhügel boten dem Menschen seit den ältesten Zeiten ausgezeichnete Ansiedlungsmöglichkeiten.

Aus dieser Region sind uns 22 landnahmezeitliche Gräberfelder bekannt, die beweisen, daß sich die Ungarn auf diesem Gebiet sehr früh ansiedelten. Aber erst die Auswertung der in den letzten Jahren, in der Gemarkung von Karos freigelegten reichen Gräberfelder ermöglichten, die landnahmezeitlichen Verhältnisse des Bodrogköz zu klären.

Die Erforschung der Siedlungsgeschichte in der Region begann in den 60er Jahren, durch die Tätigkeit von Váler Ilona. Außer zahlreichen Siedlungen der Arpadenzeit, ein Teil von deren sogar mit in Urkunden erwähnten Dörfern zu identifizieren war, entdeckte sie mehrere Fundstellen, wo grobes, handgeformtes, mit eingeritztem Wellenband verziertes Keramikmaterial vorkam.

Früher wurden diese Fundstellen von der slowakischen und nach ihr auch von der ungarischen Forschung für slawische Siedlungen gehalten. In ihrer Nähe fehlt aber den den Slawen zuzurechnenden Gräberfeldern jede Spur. Auf dem Gebiet des Bodrogköz sind insgesamt nur 3 slawische Hügelgräberfelder bekannt. Gegraben wurde aber nur auf einer der Fundstellen, nämlich in Királyhalmec (Kralovsky Chlmec). Hier, in einem der Gräber fand man einen halbmondförmigen Anhänger, dessen genaue Analogie, ein versilberter bronzener Anhänger aus Karos-Somos bekannt ist.

Trotz der hohen Anzahl landnahmezeitlicher Gräberfelder wurde bis jetzt keine einzige landnahmezeitliche Siedlung entdeckt.

Unsere 1988 aufgenommenen Forschungen haben vor, die Siedlungsgeschichte des Bodrogköz besser kennenzulernen, Siedlungen aus dem 9-10. Jahrhundert freizulegen und die bei der Datierung schon bekannter Siedlungen und Gräberfelder vorliegenden Widersprüche aufzulösen. Mittels Geländebegehungen wurden die früher bekannten Fundstellen identifiziert und neue Fundstellen entdeckt. 1989/90 wurden auf zwei Fundstellen Orientierungsgrabungen durchgeführt.

In Karos-Mokahomok wurden Reste einer Siedlung: Pfosten- und kleine Pfostenlöcher, Gruben, stark abgestampfte, mit Tierknochen und Scherben dicht vollgestopften Flächen und 4 Öfen (Abb. 2-8) gefunden. Die Funde aus den Arbeitsgruben der Öfen lassen sich auf Grund ihrer Analogien in das 9. Jahrhundert datieren (Abb. 9-10). Unter den Siedlungsfunden findet sich auch ein kleines Gefäß mit kreuzförmigem Bodenstempel (Abb. 11), dessen unmittelbare Analogie aus dem Grab 1 des landnahmezeitlichen Gräberfeldes von Karos II bekannt ist (Abb. 12). Dies weist darauf hin, daß die Siedlung auch noch existierte im 10. Jahrhundert.

Während der Grabungen in Karos-Tobolyka wurden 8 in die Erde eingetiefte Häuser, 12 im freien stehende Öfen und deren Arbeitsgruben freigelegt. Das Haus 1 (Quadrant I-II, Abb. 14) erwies sich wegen seiner bis jetzt unbekanntem Struktur als sehr wichtig und interessant: außer seiner Grube konnten seine senkrecht stehenden Wandreste und seine anderen, sich auf der Erdoberfläche befindlichen Teile beobachtet werden. Aus diesem Grund ist wohl vorstellbar, daß die freigelegten anderen Gruben nur einen Teil der damaligen Häuser repräsentieren. Aber der restliche, auf dem Boden errichtete Hausteil nicht blieb erhalten. Dadurch ließen sich die kleine Dimension dieser Gruben und die in vielen Fällen in ihnen fehlenden Feuerstellen erklären.

Die besten Analogien zu der Keramik aus dem Haus 1 finden sich unter den Gefäßen aus den Gräbern des landnahmezeitlichen Gräberfeldes Karos II (Abb. 15-23). Dieser Umstand läßt die Zeit der Benutzung des Hauses in das 10. Jahrhundert datieren.

Die Chronologie des Hauses 2 (Abb. 24) kann durch die aus seiner Füllung zum Vorschein gekommenen Sporen (Abb. 29-30) bestimmt werden. Aus dem Karpatenbecken sind nur sehr wenige ähnliche Sporenfunde bekannt. Deren Gros entstammt nicht authentischen Grabungen, ihre Datierung ist unsicher. Die nächste Analogie zu den Sporen von Karos findet sich unter den landnahmezeitlichen Funden von Bodrogyécs (Vec), welcher Fundort sogar nicht weit von Karos liegt. Da von dieser Fundstelle nur landnahmezeitliche Funde (Säbel,

Gürtelbeschläge, Steigbügel, Trensen, Taschenbleche) bekannt sind, gibt es keinen Grund zu bezweifeln, daß auch die Sporen zu ihnen gehören und so auch sie in das 10. Jahrhundert datiert werden können.

Предварительное сообщение о поселениях 10 века
открытых в окрестностях села Карош
Вольф Мария

Бодрогкёз находится на северо-восточной части Венгрии, на трёхугольной равнине, отделенной реками Тиса, Бодрог и Латорца. Географические условия здесь были неизменны до регулирования рек в прошлом веке, и песчаные холмы, возвышающиеся над болотами и болотистыми равнинами, предлагали наиболее благоприятные условия для поселений начиная с древнейших времен.

На территории Бодрогкёза нам известно 22 могильника (различной величины) эпохи обретения родины венграми. Это показывает, что венгры заняли эту территорию весьма рано. Для выяснения роли Бодрогкёза в эпоху обретения родины большую возможность представляет анализ знатных могильников, открытых в последние годы у села Карош.

Историю заселения этой территории начала изучать в 60-ые годы Илона Валтер. Кроме множества памятников эпохи Арпадов, часть которых можно было идентифицировать с селами, известными по источникам, она нашла также остатки поселений, охарактеризованных грубой, лепной керамикой с процарапанным орнаментом (волнистый орнамент).

Эти памятники словацкие исследователи и следуя за ними более ранние венгерские учёные считали славянскими поселениями. Однако, не хватало славянских могильников вблизи от поселений. На территории Бодрогкёза известно всего три курганных славянских могильника, но только один из них был археологически исследован: Кирайхелмец (Краловски Хлмец). В одном из этих погребений была найдена подвеска-лунница, аналогия которой найдена в Карча-Шомоше (посеребренная бронзовая подвеска).

Несмотря на большое число могильников эпохи обретения родины поселения этого времени неизвестны на территории Бодрогкёза.

Целью наших исследований, начатых в 1988 году, было получение новых данных по истории поселений Бодрогкёза, раскопки поселений 9-10 вв. и таким образом - насколько это вообще возможно - разрешение противоречий между датировкой могильников и поселений. В результате археологической разведки нам удалось идентифицировать уже известные памятники и открыть новые. В 1989-90 годах мы провели зондирующие раскопки на двух памятниках. В Карош-Мокахомок нам удалось раскопать остатки поселения с наземными сооружениями: ямы от столбов и кольев, мусорные ямы, площадки с большим количеством остеологического и керамического материала, а также четыре очага (рис. 2-4.). Материал, найденный в ямах очагов, датируется на основании аналогий 9 веком (рис. 9-10). Однако здесь же был найден небольшой сосуд с крестовидным гончарным знаком на дне (рис. 12), ближайшую параллель которому мы нашли в погребении 1. могильника Карош II. эпохи обретения родины. Всё это указывает на то, что у поселения мог быть и период 10 века. В ходе зондирующих раскопок в Карош-Тобойке мы нашли восемь домов-землянок, а также 12 свободных очагов и их ямы. Интерес представляет первый дом (раскоп I-II, рис. 14), конструкция которого была до сих пор неизвестна: кроме подземной части у него были восходящие стены и наземная часть. Судя по этому, те ямы, которые мы находим на наших раскопках, представляли собой часть домов и располагали наземной частью, которую невозможно уже проследить. Это объяснило бы небольшие размеры ям и то обстоятельство, что в этих ямах часто не было даже кострища.

Наиболее близкие аналогии керамического материала первого дома были найдены в погребениях могильника Карош II эпохи обретения родины (рис. 15-23). Судя по этому первым домом пользовались в 10 веке.

Датировку второго дома (рис. 24) можно определить на основании шпоры, найденной во время его расчистки (рис. 29-30). С территории Карпатского бассейна известно очень мало находок шпор, схожих с карошской. В большинстве своем они найдены не на раскопках, датировка их весьма спорна. Наиболее близкие аналогии шпор, найденных во втором доме, известны в материале эпохи обретения родины из близкого Бодрогвеча (Вец). Из этого памятника известны только предметы этой эпохи (сабли, поясные наборы, украшения седла, стремена, удила, накладки на сумки), поэтому нет причин сомневаться в том, что шпоры принадлежат к тому же материалу и датируются 10 веком (рис. 31).

VOLTAK-E NAGYCSALÁDI TEMETŐI A HONFOGLALÓ MAGYAROKNAK?

RÉVÉSZ LÁSZLÓ
(Miskolc, Hermann Ottó Múzeum)

Honfoglaláskor-kutatásunkban mintegy fél évszázada gyökeret vert nézetek szerint népünk a 10. században három fő társadalmi rétegre tagolódott. A „társadalmi piramis” csúcán a törzsfők, nemzetségfők, fejedelmek állottak. Haláluk után rejtve, magányosan, vagy kiscsaládi temetőikben helyezték őket örök nyugalomra.¹ Az ő hatalmukat biztosította, erőszakszervezetüket képezte az ún. katonáskodó középréteg, akiknek nagycsaládi temetkezési rendjét *László Gyula* határozta meg mintegy fél évszázada, mindmáig ható érvénnyel.² E temetők 15-30 sírosak, s általában egy, de legfeljebb két-három generációt foglalnak magukban. A szegény szabadok, félszabadok és szolgák több száz vagy ezer síros temetői egymással nem rokon kiscsaládok egymásfél évszázados együttélésének eredményei.³

A fent vázolt, egységesnek tűnő képet azonban, úgy tűnik, az elmúlt évtizedek teljességre törekvő – bár javarészt még közöletlen – ásatásai nyomán árnyaltabbnak kell tartanunk.⁴ Magyar fejedelmi sír a Kárpát-medence földjéből még nem került elő. Azoknak a kiemelkedő rangú férfiaknak a társadalmi besorolásáról, akiknek a sírjai Zemplénben, Tarcalon, Rakamazon, Karoson, Geszteréden, valamint Benepusztán és Kétpón láttak napvilágot, a vita mindmáig tart.⁵ Az általában törzsfőnek, nemzetségfőnek tartott előkelők megnevezésére magam inkább a *vezéri sír* megjelölést használom, mint alább látni fogjuk, talán nem indokolatlanul. Ha néhányukat talán magányosan temették is el (Geszteréd, Zemplén), rejtve azonban semmiképpen. Kiterjedt kutatás a geszterédi lelőhely környékén sem folyt, Zemplénben, meg éppenséggel a földvárval szemközti dombon, annak sáncairól jól látható helyen nyugodott a vezér. Tarcalon az előkelő férfit negyedmagával temették el, s itt is csupán elenyésző, mintegy 20 m²-es területet kutattak meg a sír környékén. Talán ugyanolyan temetőben feküdt mint amilyenről Karosról, s (töredékeiben) Rakamazról tudomásunk van. E sírok értékelése tehát, úgy tűnik, elválaszthatatlan az ún. nagycsaládi temetők kérdésétől.

¹ Dienes István 1972. 11-27; Györfly György 1984. 647-650.

² László Gyula 1944. 125-165.

³ Szőke Béla 1962.

⁴ Kürti Béla 1978-79. 323-346; Rég.Füz. 1985. 75; Fodor István 1985. 17.

⁵ Jósza András 1895. 75-76; Fettich Nándor 1937. 67-72; Kiss Lajos 1938. 1-26; V. Budinsky-Krička - Nándor Fettich 1973; Rég. Füz. 1975. 88-98.; Mesterházy Károly 1980. 127; Selmeczi László 1980. 251-269; Révész László 1990. 3-18.

Az utóbbi évek során tártunk fel a bodrogi Karos község határában két rangos honfoglalás kori temetőt.⁶ Eltekintve a mélyszántással roncsolt vagy megsemmisített síroktól, melyek az össz sírszám mintegy 10 %-át jelenthetik, mindkét feltárás teljesen tekinthető. A már korábban ismert lelőhellyel együtt így három, egymástól mintegy 200-200 m távolságra lévő 10. századi temetőről van tudomásunk.

Az elsőt századunk első felében többször megbolygatták. 13 sírját *Horváth T.* tárta fel, mintegy 40-50-et pedig szőlőtelepítéssel megsemmisítettek.⁷

A másodikban 73 sír került elő. Közülük 32-ben (22 férfi, 8 nő és 2 gyermek mellett) találtunk lócsontokat. Ezen felül még 3 nő és 2 férfi mellé helyeztek lószerszámot. Az elhunytak közül 30 férfi, 24 nő és 17 gyermek volt, két esetben nem tudtuk a nemet meghatározni. Igen magas a rangjelző tárgyak aránya. Nyolc harcos derekát övezte aranyozott ezüst vagy bronz veretes öv, a kilencedik garnitúra darabjai pedig szórványként kerültek elő a szántásból. Három sírból került elő veretes, kettőből lemezzel borított tarsoly. Ez utóbbiak lovának szerszámzatát is aranyozott ezüst veretek ékesítették. A honfoglalás kori sírokban viszonylag ritka lehetnek számító szablya nyolc férfit kísért el utolsó útjára. Közülük háromnak a markolatát, s kettőnek a hüvelyét is aranyozott ezüst, palmettamintás lemezek díszítették.

A karosi harmadik temető egyetlen hosszú sorból állott. A 19 sír közül 11 férfi, öt női és három gyermek temetkezést rejtett. A hét lovas sír mellett (valamennyiben férfiak nyugodtak) öt alkalommal (két férfi és három nő sírjába) csak lószerszámot helyeztek. A vezéri síron kívül szablyát máshol nem találtunk, veretes öv is csak egy harcosnak járt. Tarsolylemeze, veretes tarsolya egyiküknek sem volt.

Mindkét temető leletei közül kiemelkednek viszont a vezéri sírok (II. temető 52., III. temető 11. sírja). Rangjelző tárgyaik sorába tartozott az aranyozott ezüst veretes öv, palmettamintás aranyozott ezüst veretes markolatú és hüvelyű szablya, a díszes, napszimbólummal ékes készenléti fjtartó tegez,⁸ a pompás lószerszám, valamint a II/52. sír esetében a tarsolylemeze.

A fenti röviden bemutatott temetők részletes elemzése most készül, néhány - vizsgálatunk szempontjából fontos - következtetést azonban már megfogalmazhatunk. A II. temető sírjai sorokba, s a sorok csoportokba rendeződnek. Két alkalommal gazdag, de a temető többi sírjától elkülönülő férfi-női sírpárt rögzíthettünk (13. és 16., 49. és 50. sírok). A kirabolt férfivázak mellett veretes övet, a nőknél rozettás lószerszámot találtunk. Megfigyelhettük, hogy az egyes sírsorok, csoportok között tetemes, olykor 15-20 méteres üres sávok is vannak. (1. kép)

A sírok két tömbbe rendeződnek. Az első szinte teljesen elfoglalja a domb tetejét. E tömbön belül egyetlen hosszú sorba rendeződnek az 1-12. sírok, s a 15. sír. A 6. és a 8. sír közötti szakaszon 3-4 sír elpusztult, erre utáltak a feltárás során a felszínen és a szántásban talált csonttöredékek. A legrangosabb férfi a 11. sírban nyugodott (veretes tarsollyal, ezüst lemezes markolatú szablyával, arany gyűrűvel), a sor északi vége felé. A bal- és jobb szárnyra tagolódást itt nem lehet kimutatni, legfeljebb annyit mondható el: a sor déli végén két szegényesebb mellékletű sír feküdt (1. sír: edény, ál-

⁶ Révész László 1989., Révész László 1989-90. 22-51., Révész László 1990. 3-18.

⁷ Dókus Gyula 1900. 47-50; Fettich Nándor 1937. 134-136.

⁸ Révész László 1990. 6-11; Révész László 1990. b.

latcsont, kauricsigák, füles gomb, ezüst dirhem, ezüst huzalgűrű, 10. sír: állatcsont, bronz csat, vas kés).

E tömb másik csoportját az 52-61. sírok alkotják, két sorba rendeződve. A vezéri sírt (52.) keletről női és gyermek sírok fogják félkörbe. Közülük az 54. a szántás során elpusztult (az 55. szintén, ennek a nemét sem tudjuk megállapítani, mert csak a ló mellső lába maradt meg belőle), az 58. idős nő (házi szolgál?) egyetlen tehéncsontot tartalmazó sírja volt. Az 53. és az 56. sírban elhantolt előkelő asszonyok veretes csizmát viseltek, s rozettás lószerszámuk volt. E csoportot északon az 59-61. sírok zárják le. Bennük fjas, tegez, lovas harcosok nyugodtak, kettőnek (60., 61.) veretes öve is volt.

E tömbbe tartozott még a két sírpár (13., 16. és 49., 50.), valamint a magányos 51. sír a többitől kissé északra.

E közösség némiképp leletanyagában is eltér a következőtől. A sírok mellékleteként csak itt találtunk pénzeket (11 arab dirhemet és 33 ny-európai veretet). Ugyancsak itt kerültek elő – négy sírból – rozettás lószerszámveretek. Változatos formájúak a női csizmák veretei, az előkelő férfiak szabljáját pedig palmettás lemezzel ékesítik (11., 50., 52. sírok). E tömb esetében előfordul a sírrablás is (16., 49., 50. sír), ami a másokban ismeretlen. Úgy tűnik, még a lóállományban is kimutatható bizonyos elkülönülés: a tárgyalt sírokban jellemző az idős (10-17 éves) lovak előfordulása (9., 52., 54., 49., 50., 51., 59. sír), mely a másik közösségnél csak egy alkalommal mutatható ki (35. sír). A temető két nyugati típusú lova is innen került elő (51., 59. sír).⁹

A második tömbbe sorolható sírok (14., 17-48., 62-73.) a domb északi lejtőjén, némelyek szinte a domb lábánál feküdtek. A legrangosabb férfiak sírjától keletre itt is női, gyermek és szolga sírok alkotnak félkört. A 29. sírban nyugvó előkelő (tarsolylemez, veretes öv és lószerszám) szomszédságában rangos nők (27. sír: veretes csizma, 25. sír: gyöngydíszes süveg, veretes kantár), gyermekek (21., 22., 24., 28., 48. sír) és szolgák (23., 26., 44., 46. sír) temetkezései láttak napvilágot.

Hasonló a helyzet a 41. sír (veretes tarsoly, szablya) esetében is. Körülötte női (32., 40.) és gyermek (17., 31., 39., 42.) sírok feküdtek. A harcosok e csoportoktól délre (14., 18-20. sír) és északra (33-36., 63. sír) letek nyugvóhelyet. Talán egy megkezdett, de valami miatt „férfi nélkül maradt” csoportot jeleznek a 45., 47., 72. és 73. sírokba temetett igen rangos nők. Sírjaik a temető használatának utolsó fázisára datálhatók. A temető északi peremén kizárólag igen szerény mellékletű sírokat találtunk (64-71.)

E tömb emlékanyagából – mint már említettük – hiányoztak a pénzek és a rozettás lószerszámveretek. A rangosabb nők ehelyett levélalakú veretekkel ékesített kantárt használtak (25., 47. sír). Viseletükben feltűnnek a lemezes hajfonatkorongok (47., 72. sír), az elhegyesedő végű huzal-, valamint pödrott végű karperecek (32., 72., 73. sír). Csizmájukat egyszerű félgömbfejú ezüst szegecsekkel díszítik. Az előzőnél itt jóval több az egyszerű mellékletű, vagy épp melléklet nélküli, s a gyermek sír (ez utóbbi magyarázható azzal, hogy a domboldalon, ami kevésbé kopott, mint a tető, jobban megmaradtak a kevésbé mélyre hantolt gyermek sírok is).

⁹ Vörös István 1988.

A férfiak felszerelésében, fegyverzetében nem tudunk különbséget kimutatni (legfeljebb a díszes szablyák hiánya lehet az). Sírrablással e csoportoknál nem találkoztunk.

Bár a folyamatban lévő antropológiai vizsgálatok még némiképp módosíthatják eredményeinket, a leletanyag alapján úgy tűnik, hogy a temető használatát az első tömb népessége kezdte meg. A sírok elhelyezkedésén túl erre utal az a tény is, hogy zömmel innen kerültek elő az archaikus, talán még Etelközben készült tárgyak: A 11. sír veretes tarsolya (3. kép) és szaltovói típusú, markolatlütüskés szablyája (4. kép), valamint a 49. sír csótárdíszje (5. kép). A temető északi peremén összezsúfolódtott második tömb népessége mindenesetre nem sokkal később, talán már a 10. század második-harmadik évtizedében melléjük telepedhetett, s a továbbiakban egymás mellett, egymással párhuzamosan használták a temetkezési helyet. Utóbbiak talán még kissé tovább is, halványan talán erre utalnak a 10. század közepe tájára keltezhető tárgyak, mint pl. a 73. sír pödrott végű karperece.¹⁰ Úgy vélem, ugyanerre az időszakra datálhatjuk a 47. sír poncolt, lemezes, mitikus állatalakot ábrázoló hajfonatkorong-párját is.¹¹ Mint már említettem, a férfiak viselete, fegyverzete teljesen egységes, s a női viselet eltérései is csupán árnyalatnyiak. Ez a két népesség temetőn belüli szétválasztásához elegendő, eltérő eredetük feltételezéséhez azonban semmiképp sem.

Az bizonyosnak tűnik, hogy a temetőben mindenkinek megvolt az előre kijelölt helye. A rangos férfiak temetkezését körülvevő női, gyermek és szolgasírok alapján azonban úgy vélem, nem sírsorokkal, hanem – esetleg több sort magukba foglaló – *sírcsoportokkal* kell számolnunk.¹² A férfi (harcos!) sírok túlsúlya már sejteti, hogy tisztán vérségi alapon szerveződött közösségről itt nem nagyon lehet szó. Ezt még alátámasztja az is, hogy a női sírok döntő többsége két rétegbe – előkelő, gazdag mellékletűek és szolgák – sorolható, s alig találunk olyanokat, akik e kettő között állnának, s a közrendű harcosok mellé illenének.

A 19 síros, egyetlen sorból álló karosi III. temetőben szintén a sor északi vége felé helyezkedett el a 11. (vezéri) sír. (2. kép) A „bal szárnyon” csak néhány szegényes mellékletű férfi, női és gyermek temetkezést figyelhettünk meg. Az ifjas, tegezés, bal-tás harcosok a sor középső harmadában, jórészt egymás mellett nyugodtak (14., 13.,

¹⁰ E tárgyat kutatásunk Szőke Béla 1962. 95-96. nyomán a 10. század utolsó harmadára keltezi, véleményét átvette Fodor István 1973. 34. is. Ha e datálást kissé késeinek tarthatjuk is, valószínű, hogy használatukkal csak a 10. század második harmadától számolhatunk. Pödrott végű karperec felbukkan a bezdédi temetőben is: Jósa András 1896. 405-406. A keltezés kései voltát megkérdőjelezi Dienes István 1964. 37. a karancslapujtői és az orosházi I. temető kapcsán. Az utóbbiban ilyen karperec Provance-i Hugó és II. Lot-hár pénzével együtt került elő (931-47). Aldebrő-Mocsáros 20. sírjában Provance-i Hugó (926-45) érméjének társaságában látott napvilágot. Ugyanitt a 13. sírban vékony, sodrott, spirális végű karpereccel együtt szerepel: Szabó János Győző 1963. 105-106; az utóbbi datálásáról Szabó János Győző 1978-79. 64-67. A szeged-bojárhalmi sírban kigyófejes karperec is volt a pödrott végű mellett. Az említett karperec típusok nem jellemzők a honfoglalók első generációjának leletanyagára. A pödrott végű pántkarperecek kronológiája kidolgozásra vár.

¹¹ Révész László 1989-90. 22-51. E tárgy legjobb párhuzamaiként az aldebrő-mocsárosi temető 20. sírjában előkerült hajfonatkorongok szolgálnak (közöletlen, Szabó J. Gy. ásatása). Lásd 10. j. Pödrott végű karperec kísérte a karosi III. temető 5. sírjának hasonló korongját is. (Közöletlen, a szerző ásatása) A tárgy típus feldolgozását egy következő munkámban szeretném elvégezni.

¹² A gyermeksírok a bashalmi I. temetőben is a sírsortól nyugatra vannak: Dienes István 1956. 245-278., a sándorfalvi temetőben annak délnyugati részén: Fodor István 1985. 17., az algyői temetőben a női sírok délről, keletről és északról fogják karéjba a férfisírokat: Kürti Béla 1983. 323-347.

3., 4., 8. 10. sírok). Közéjük ékelődött a néhány rangosabb, hajfonatkoronggal (5. sír), kaftánveretekkel, veretes csizmával és karperecekkkel (6., 9. sír) felékesített női sír. A sort délen két szegényes temetkezés zárja (1. sír: egyetlen füles gombbal, 12. sír: lovas temetkezés, egyéb melléklet nélkül, lószerszáma sincs). A vezéren kívül a harcosok közül a 2. sírban nyugvó emelkedhetett ki, bronz veretes övével. Sajnos, a temető értékelését megnehezíti, hogy a sírok egy részét a szántás erősen bolygatta (2., 3-5., 10. sír). Áldozatul eshetett annak a temető legrangosabb női sírja is; erre utal a terepbejárás során, a szántásban lelt rozettás lószerszámveret.

A férfisírok túlnyomó többsége miatt, úgy vélem, nagycsaládi temetőről ezúttal sem lehet szó. Datálása megegyezik a II. temetőével, mindkettőt azonos időben, a X. század első felében használták. Leletanyaga a II. temető mindkét csoportjával mutat összefüggéseket. Az elsővel a vezéri sír köti össze: mindkét főnököt szinte egyenruhaszerűen azonos rangjelző tárgyakkal, s rítus szerint (a bal kar mellé, hegyével a koponya felé helyezett szablya) helyezték örök nyugalomra. Övkészletének csatja azonos öntőmintából került ki azzal, melyet a II/61. sírban találtunk. A II. temető második csoportjával az 5. sír köti össze: állatalakos hajfonatkorongját (párhuzama a II/47. sírban) pödrött végű karpereccel együtt figyelhettük meg. Pénz itt sem volt a sírokban, viszonylag magas a baltás temetkezések aránya: 19 sírből három, annyi, mint a II. temető 73 sírjából összesen.

A karosi temetők leletanyaguk, temetőszerkezetük alapján beleillenek abba a szabolcsi-zempléni körbe, amelynek segítségével *László Gyula* – a bezdédi, eperjeskei, kenézlii temetők elemzésével – megalkotta nagycsalád-elméletét.¹³ Ezt a feltevést az elmúlt években többen kritikával illették.¹⁴ A karosi feltárások nyomán lehetőségünk nyílt e régebbi lelőhelyek kritikai vizsgálatára. Erre már csak azért is szükség van, mert nagyrésztük jószándékú amatőrök munkája nyomán s nem szakszerű régészeti feltárás eredményeként látott napvilágot.¹⁵ Kutatóárkaikat mértani rend szerint húzták, azt feltételezve, hogy a sírsorok kb. három méternyire vannak egymástól.¹⁶ Ezáltal – ha, mint láttuk, nem sírsorokkal, hanem sírcsoportokkal számolunk – jónéhány temetkezés, főként a gyereksírok maradhattak a földben. Ugyanez lehetett az eredménye annak is, hogy a legszélső síroktól 5-8 méternél távolabb nem ástak, ekkora üres felület számukra már a temető végét jelezte. S ami legalább ilyen fontos; soha nem kutatták át a lelőhelyükkel szomszédos dombokat. Ma már tudjuk, hogy ez elengedhetetlen. Természetesen tudomásul kell vennünk, hogy elődeink anyagi lehetőségei is végesek voltak, nemegyszer a helyi földbirtokos anyagi és erkölcsi jóindulatára voltak utalva. Lelkesedésükért és ügybuzgalmukért tisztelet illeti őket, csakúgy, mint a töredékes adatokból dolgozni kénytelen *László Gyulát*. Ez azonban nem akadályozhat meg bennünket abban, hogy az új adatok fényében munkájukat a szükséges kritikával szemléljük. Gondot jelent az is, hogy *László Gy.* – az egész honfoglalás kori leletanyagra vonatkoztatott – megjegyzéseit egy meghatározott földrajzi egység területéről

¹³ *László Gyula* 1944. 125-165.

¹⁴ *Dienes István* 1972. 11-26; *Bakay Kornél* 1978. 166-167.

¹⁵ E hiányosságokra már *László Gyula* 1944. 125. is felhívta a figyelmet.

¹⁶ *Jósa András* 1896. 387., *Jósa András* 1914. 306., *Kiss Lajos* 1920-22. 42-55.

vette.¹⁷ Napjainkra már egyre világosabbá válik, hogy a szabolcsi-zempléni leletanyag részben eltér a Kárpát-medence többi részén felleltől, s annak tanúságait nem szabad automatikusan rávetíteni más régiók temetőire.¹⁸ Alábbi megjegyzéseink nem helyettesíthetik e temetők szükségessé vált újbóli értékelését, csupán néhány, témánk szempontjából fontos momentumra szeretnénk felhívni a figyelmet, főként a nemek meghatározása körüli bizonytalanságra.

A 18 síros bezdédi temető esetében (a sírok itt egyetlen sorba rendeződtek) komoly buktatókat rejt magában az a tény, hogy *László Gy.* a nemek megállapítását kizárólag a mellékletek alapján volt kénytelen elvégezni.¹⁹ (6. kép 1)

A temető *bal szárnyához* sorolt, útépités során megbolygatott *1. sírból* csak lószerszám került elő. Ez nem feltétlen jelez férfisírt. A lábaknál lévő egyetlen öv (?) veret tartozhatott a kantárhoz is, mint pl. a karosi III/6., biztosan női sír esetében láthatjuk. A *2. sírban* talált gyöngyök, kis ezüst veretek inkább női sírra utalnak. A *Jósa A.* által leírt vastöredékeket²⁰ *László Gy.* tegezként értelmezi,²¹ hiányoznak viszont a nyílhegyek. Üresen eltemetett tegezt honfoglalás kori leletanyagból nem ismerünk. Az *5. és a 6. sír* nemét mellékleteik alapján (lószerszám, ill. az utóbbinál egy kova és egyetlen nyílhegy) ugyancsak nem lehet minden kétséget kizáróan megállapítani.

A *jobb szárny* 11. sírja szolgát rejthetett, néhány vastöredéke és egyetlen bronz hajkarikája alapján. Neme szintén bizonytalan. A leggazdagabb női sír a 16., hasonló kerek veretekkel díszített ruhában temették el a halottat, mint a zempléni vezért.²² *László Gy.* rendszere szerint azonban helye nem a sírsor legszélén, hanem a tarsolylemez 8. sír mellett lenne!

A bal szárny valóban gazdagabb, mint a jobb, de ezt a „gazdagságot” a – zömmel valóban szerény mellékletű nőkhöz képest – a férfisírokba helyezett fegyverek adják. Valójában csak a tarsolylemez, gyűrűs 8. sír és a veretes övvel elhantolt 3. sír emelkedik ki a többiek közül. *László Gy.* számára a férfi és női sírok egymáshoz sorolásánál, a „házaspárok” kialakításánál gondot jelentett a férfiak döntő túlsúlya. Ezt úgy hidalta át, hogy az 5., 6., 7. és 17. sírt serdülő gyermeknek határozta meg.²³ Az első kettő neme, mint láttuk, mellékleteik alapján bizonyosan nem dönthető el. A 7. sírről pedig *Jósa* világosan leírja: „... az állkapocsban csak két odvas fog volt, amely körülmény előrehaladott korra enged következtetni.” A párok kialakításánál nem jutott szerep a 3. (veretes öves) sírnak sem. *László Gy.* ezt azzal oldotta fel, hogy amúgy is

¹⁷ A keceli, hencidai, bojárhalmi, gádorosi leletek részletes elemzését nem is készítette el, bennük a nagycsaládi rendszert nem sikerült kimutatnia.

¹⁸ Dienes István 1961. 133., Révész László 1990. a.

¹⁹ László Gyula 1944. 128-133., a temető első ismertetése: Jósa András 1896. 385-412.

²⁰ Jósa András 1896. 390.

²¹ László Gyula 1944. 129-130.

²² Jósa András 1896. 408-409; V. Budinsky - Krička - Fettich, Nándor 1973. 170-173.

²³ László Gyula 1944. 132-136. - Szakirodalmunk a bezdédi temetőt (főként az aranyozott vörösréz tarsolylemez alapján) egyik legkorábbi honfoglalás kori emléktárgyunknak tartja. A 14. sír pödrött végű karperece és a 15. sír sodrott lábperece alapján azonban valószínű, hogy használata a X. sz. második harmadáig nyúlik, L. 10. j. Ugyancsak a 14. sírban olyan ovális fejű, csillaggal díszített gyűrű volt, amely köznépi temetőinkből ismert. Szőke Béla 1962. 63-65. szerint kialakulási helye Dél-Oroszország, s a honfoglaló magyar köznéppel jelent meg a Kárpát-medencében. Használatát a X. sz. első kétharmadára teszi. Rangos temetőinkre nem jellemző.

eltér a temető többi sírjától, mert csak e mellett volt edény. Holott ez inkább a fokozott figyelmet, megkülönböztetést jelzi. E temetkezés kilóg az „egyenletesen fogyó nyilak” sorából is 6 nyilával.

A nyílhegyek számának pontos szerepét sajnos még most sem ismerjük. A régi anyag vizsgálata fokozott óvatosságot kíván, mert akkoriban még a tegeztek létét sem ismerték fel, s vas merevítőik kiszélesedő végét gyakran vélték az ásatók nyílcsúcsnak.²⁴ Másrészt úgy vélem: a nyilak száma semmiképpen sem jelez olyan merev rangsort, mint eddig hittük: a karosi II. temető vezéri sírjában pl. kevesebb nyílcsúcs volt (11 db), mint a nem messze tőle előkerült 60. sír fjas-tegezes harcosának, akit 13 nyílcsúccsal bocsátottak a túlvilági útra.

Még egy gondolat erejéig a rangsornál maradva: úgy vélem, módosításra szorul az a nézet is, mely szerint szablya a legelőkelőbb és a legkisebb rangú férfiúnak járt volna.²⁵ Hogy a legrangosabbak mellett minden rangjelző tárgyat és fegyvert együtt találunk (1. a vezéri sírok), az, úgy gondolom, magától értetődik. A többiekénél azonban – jelen esetben Bezdéden, de más temetőkben (Karos!) is – *a szablyák és a veretes övek szigorúan kikerülnek egymást. Még azoknak a szablysoknak sincs veretes öve, akik veretekkel ékesített tarsolyt kaptak.*²⁶ Néhány kivételtől eltekintve tehát a következő összeállításban szerepelnek a rangjelző tárgyak és fegyverek a Felső-Tisza vidékén:

- veretes öv, íjtegez, tarsolylemez, szablya, íj, tegez
- veretes öv, íj, tegez
- szablya, veretes tarsoly, íj, tegez
- szablya, íj, tegez

A bezdédi temető részlegesen feltárt voltára a gyermeksírok hiánya is felhívja a figyelmet. S végezetül: *Dienes I.* arról tudósít, hogy a *Jósa A.* által feltárt síroktól ÉNy-ra kb. 500 méterre körte alakú kengyel került elő a homokbányából. Ez feltehetőleg a bezdédi II. temető helyét jelzi, melynek ismerete nélkül az előző értékelése sem lehet teljes. (6. kép 2)

A bezdédinél is rosszabb a helyzet *Eperjeskén*.²⁷ (7. kép 1-2) A nyolcsíros temetőrészletben egyetlen bizonyosan női sír sincs! A feltételeken nőként meghatározott temetkezések közül az 1. sírban csak lószerszám volt, a 4. melléklet nélküli, a 7. sír mellett pedig csak egy hajkarikát leltek. Gyermeksírra itt sem bukkantak. A *Kiss L.* által teljesen átkutatottnak vélt lelőhelyen 1925-ben újabb sír került elő.²⁸ E néhány síros töredék tehát, mint temető értékelhetetlen. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha arra gondolunk: Eperjeskén egy laza szerkezetű nagyobb temető pusztult el, hasonló, mint a karosi II. temető. Megmaradt részletében annyiban még hasonlít is rá, hogy a kiemelkedő rangú vezetőket (2. és 3. sír) itt is igen szegényes temetkezések övezik. (E jelenség egyébként Bezdéden is megfigyelhető: a rangos 8. sírt közrefogják a temető szinte legszegényesebb sírjai, a 17., 5-7., 11. sírok).

²⁴ Révész László 1985. 38., további irodalommal.

²⁵ László Gyula 1944. 163.

²⁶ Révész László 1989.

²⁷ Kiss Lajos 1920-22. 42-55., László Gyula 1944. 134-138.

²⁸ Kiss Lajos 1933-34. 215-220.

A Kenézli I. temető 25 sírját Jósa A. tárta fel 1913-ban.²⁹ Közülük nyolc harcos sírja, kilenc melléklet nélküli. (8. kép 1-2) Ez utóbbiakat László Gy. kivétel nélkül bizonytalan női sírként értékeli, csakúgy, mint a néhány nem jellegzetes tárggyal ellátott temetkezést (1. sír: lószerszám, 13. sír: kés, 12. sír: lószerszám, 20. sír: ezüst lemez, 22. sír: két szegecs). Biztosan női sírként mindössze három(!) temetkezés fogadható el: A 19. sírban veretes csizma³⁰ és 71 db gyöngyszem volt; a 23. sírban pedig gömbsorcüngős fülbevaló és veretes csizma. Inkább női sírnak tarthatjuk viszont a László Gy. által férfiként meghatározott 7. sírt, pántkarperece, gömbsorcüngős fülbevalói alapján.³¹

A fentiek alapján úgy vélem, e temető részletes elemzésre nem alkalmas. A melléklet nélküli, vagy egy-két tárggyal ellátott sírok nemét ma már – antropológiai vizsgálatok híján – nem lehet megállapítani, így az esetleges nagycsaládi rendszerre vonatkozó megállapítások is komoly bizonyíték híján állanak. A férfisírokban levő rangjelző tárgyak és fegyverek megoszlása e lelőhelyen is a már bemutatott rendszert követi. A rangos férfiakat itt is szolgasírok övezik, csakúgy, mint a töredékes leletanyaga alapján is a vezéri sírok közé sorolható 3. sírt.³²

A gyermeksírok hiányán túl több adat is arra utal, hogy e temetőnek csak töredékét ismerjük. A Jósa A. által említett út alatt, mely a temetkezések két csoportját elválasztja egymástól, további sírsor(ok) rejtőzhet(nek). Az elmúlt hónapban Kenézlőn hitelesítő ásatást végeztem Kovács Lászlóval együtt. Kiderült, hogy a Jósa A. által kutatott dombon – ahol Kiss L. 1915-ben hiába ásott további sírok után³³ 1919-20-ban a helyi földbirtokos, Szalay G. is feltárt legalább nyolc sírt.³⁴ Közülük az egyik lovas volt, adatközlőnk elbeszélése szerint tarsollyal. Joggal gondolhatunk tehát arra, hogy a kenézli I. temető szerkezetében és sírszámában hasonló lehetett a karosi II. temetőhöz.

A kenézli II. temetőt Fettich Nándor tárta fel 1927-30. között. Néhány sírjára hitelesítő ásatásunk során ráakadtunk, az előző lelőhelytől északra kb. 150 méterre. A feltárt részletet sikerült is beazonosítanunk, mert az ásató a 46. sír egyik övveretét a sírban felejtette, a lócsontokat pedig minden esetben a helyükön hagyta.³⁵ Ennek nyomán a szakirodalomban hosszú ideig vitatott két kérdés megoldottnak tűnik:

– László Gyulának igaza volt abban, hogy Fettich eredeti publikációjában a temető térképét 180 fokkal megfordítva közölte, a sírok rendjét ezzel felcserélve. (9. kép)

– Az is bizonyossá vált, hogy – mint Dienes I. sejtette – két különálló temetőről van szó, s Fettich nem Jósa A. temetőjének egy újabb sorát tárta fel.

²⁹ Jósa András 1914. 304-340., László Gyula 1944. 138-143.

³⁰ Közvetlen párhuzamát a karosi II. temető 56. sírjában tártam fel. Jósa A. szerint a „... díszítések legtöbbje a jobb lábon és a bal kézen csaknem egy rakásban találtatott.” i.m. 328. Hasonló jelenséget figyeltünk meg a karosi II. temető 27., 53. és 56. sírjában is. Nem elképzelhetetlen, hogy a temetés során – hitvilági okokból – az egyik csizmát lehúzták, s az elhunyt mellé tették.

³¹ László Gyula 1944. 10. képen tegezt rekonstruál e sírban. Jósa András 1914. 309-10. csak említi, de még rajzon sem közli e vastöredékeket.

³² Révész László 1990., 1990. a.

³³ Dienes István 1964. 83-87.

³⁴ Az ásatások hajdani résztvevője, a 86 éves Perjés Gábor a helyszínen is azonosította az egykori kutatások pontos helyét. Az előkerült sírokról – melyek Szalayék kenézlii magángyűjteményébe kerültek – az ő elbeszéléséből értesültünk.

³⁵ Fettich Nándor 1931. 78-113.

Ez esetben megbízható a nemek meghatározása, hiszen *Fettich* ásatásán részt vett az antropológus *Bartucz Lajos* is. E szerint a 12 férfi mellett 9 nő, s 2 gyerek nyugodott, 3 váz nemét nem tudták meghatározni. E temetőben csak öt szegényesebb sír volt, s a nők viselete is gazdagabb volt nemesfémekben az előzőben találtaknál. Hogy a feltárás teljes-e, azt csak a folytatódó hitelesítő ásatás fogja eldönteni. A vélhetően legrangosabb női sír viszont áldozatul esett a szántásnak.³⁶ Feltűnő a nyitott végű huzalkarpercecek viszonylag nagy száma. Sajnálatos ugyanakkor, hogy az ásatások során előkerült 6 edény mindmáig közöletlen.

A két temető egykorúságához aligha férhet kétség, mindkettőt a X. század első kétharmadában használhatták. A rangos férfisírok megoszlása is egyenletes (I. temető: 2 tarsolylemez, 6 övgarnitúra, 3 szablya; II. temető: 1 tarsolylemez, 6 veretes öv, 1 szablya), a legelőkelőbb, vezéri sír az I. temetőben látott napvilágot. A társadalmi különbségek ott jóval nagyobbak, mint a második temetőben, ahol csak 5 szegényesebb sír volt.

Sajnos Zemplén megyében még rosszabb a helyzet, mint a szabolcsi temetők esetében. A két, teljesen feltárt karosi temető kivételével szerkezetében is értékelhető leőhelyünk szinte nincs is.

Bodrogszerdahelyen³⁷ egy vélhetően nagyobb temető 9 síros töredéke látott csak napvilágot. 1937-ben J. Neustupny tárt fel ugyanitt két, nagyobb részét mindmáig közöletlen sírt.³⁸ Az egyikben rangos nő nyugodhatott, erről tanúskodnak a rombusz alakú ingnyakdíszek s a rozettás lószerszámdíszek, valamint egy csótártöredék.³⁹ A másik rangos férfi mellékleteit rejtette, s még töredékeiből is kiténik, leggazdagabb férfisírajaink egyikéről van szó.⁴⁰ Erről tanúskodik ezüst veretes pompás lószerszáma. Kantárján lehettek a gyöngykeretes, szívalakú veretek,⁴¹ a far- és szügyhámon pedig a palmettás, különböző méretű szügyelődíszek, s talán a kerek forgó griff-fejes díszítmények (ez utóbbiak tartozhattak a női lószerszámmal is). Feltehetőleg a részben függesztőfüllel ellátott veretek tartoztak övgarnitúrájához. A függesztőveret s a kettős csat alapján a sírban készenléti íjtartó tegez is volt. Erről tanúskodnak a különböző mintájú téglalap alakú, s háromágú levéldíszes ékítmények, valamint ide sorolhatjuk a rozettás és a félgömbfejű szegecseket is.⁴² A többi kisebb méretű levél alakú veret az íj- és a nyíltegez, valamint a tarsoly függesztőszíján helyezkedhetett el.⁴³ Csak sajnálhatjuk, hogy e – mégoly töredékes – leletegyüttes teljes közlése mindmáig nem tör-

³⁶ Fettich Nándor 78-79. 1931.

³⁷ Erdélyi István 1961. 17-30.

³⁸ Erdélyi István 1961. 17-18., I. tábla, további irodalommal.

³⁹ Talán hasonló csótár lehetett, mint amelyet a karosi II. temető 49. sírjában feltártunk: Révész László 1989-90. 22-51.

⁴⁰ J. Neustupny „feltárásának” színvonalára jellemző, hogy az általa kiásott két sír szétszórt veretei közül jónéhányra 1941-ben, az újabb ásatás során bukkantak rá: Erdélyi István 1961. 27., VIII. t. 8-13.

⁴¹ Erdélyi István 1961. I. tábla 1. kép alsó sor, balról az 1. oszlop. E veretek párhuzamai: Karos II/61. sír (itt övveretekként) és Geszteréden: Kiss Lajos 1938. VIII. t. 1-15.

⁴² Párhuzamaik Eperjeske, 2. és 3. sír: Kiss Lajos 1920-22. 44-47., 5., 11. kép; Karos-Eperjesszög III. temető 11. sír: Révész László 1990. b.

⁴³ Az egyik veret párhuzama a karosi II/29. sír tarsolylemezének a függesztőszíján került elő. E veret típus összegyűjtése H. Tóth Elvira 1976. 141-184.

tént meg. Úgy vélem, Bodrogszerdahelyen is egy, a karosi II. temetőhöz hasonló lelőhellyel számolhatunk. Teljes feltárása komoly nyeresége lenne e korszak kutatásának.

Még ennyit sem tudunk a szőlőtelepítés során teljesen elpusztított bodrogvécsi temetőről.⁴⁴ A megmentett leletek – köztük egy pompás tarsolylemez – több tucat gazdag sír megsemmisítéséről tanúskodnak. A lelőhely temetőként értékelhetetlen.

Mindössze 8 sír maradt ránk a homokbányászással tönkretett kisdobrai temetőből, igaz, *Dókus Gy.* leírása alapján itt legalább a hozzávetőleges temetőterképet elkészíthetjük.⁴⁵ (10. kép) E szerint központi helyen egy veretes övvel, tegezzel, lóval elhantolt férfi nyugodott. Tőle nyugatra 4 szerényebb mellékletű, ló nélküli sír látott napvilágot (3 férfi, 1 nő), keletre egy szablyás, baltás lovas férfi, egy közepesen felkészített nő (2 hajkarika, 2 kisméretű kettős csüngő, 2 huzalkarperec, 9 dirhem, ló, lószerszám) s egy magányos koponya edénnyel és sodrott nyakperecsel. Hogy e temető is több sírt tartalmazott eredetileg, arról a szórványként előkerült 3 kengyel és szablyatöredék tanúskodik.

A nagykövesdi lelőhely pusztulásáról a földön heverő ember- és lócsontok, szablya, lószerszám és verettöredékek tanúskodtak.⁴⁶

Sárospatak határából két temetőről is van tudomásunk, a Baksa-homoki részben, illetve az Apró-homoki, mely teljesen elpusztult.⁴⁷

Rangos temető hírnöke lehet a szőlőrigolózás során napvilágot látott szinyéri sír (rozettás lószerszámveretek, pántkarperec, zabla), környékének részletes átkutatása a mai napig nem történt meg.⁴⁸ Hasonló a sorsa a szakirodalomban jól ismert, vezéri sírt is rejtő tarcali lelőhelynek.⁴⁹ A sort folytathatjuk Tiszatardos, Zalkod, Zemplénagárd⁵⁰ leleteivel.

E futólagos áttekintés is meggyőzhet bennünket arról, hogy X. századi emlékeink kutatása – másfél évszázaddal a honfoglaláskori leletek közzétételének kezdete után – még mindig gyermekcipőben jár. Ha feltételezésünk igaz, s a Felső-Tisza vidékén egymástól néhány száz méternyire fekvő, két-három temetőből álló temetőcsoportokkal kell számolnunk, a helyzet még rosszabb: egyetlen ilyen, teljesen feltárt egységgel sem rendelkezünk, a karosi temetőket is beleértve. Így aztán minden értékelési kísérlet komoly nehézségekkel jár. Ezt csak fokozza, hogy a már előkerült sírok, temetőtöredékek közzététele is egyre késik.

Úgy vélem azonban, néhány következtetés e csekély forrásbázisból is levonható. Kutatásunk már közel száz éve felfigyelt arra, hogy a tárgyalt terület honfoglalás kori leletei sok vonásukban eltérnek a Kárpát-medence más régióiban feltártaktól. A jelenség kielégítő magyarázatával mind a régészet, mind a történettudomány napjainkig

⁴⁴ Szendrei János 1898. 7-14., *Dókus Gyula* 1900. 39-46.

⁴⁵ *Dókus Gyula*, i. m. 52-60.

⁴⁶ Uo. 50-52.

⁴⁷ Szendrei János 1903. 303-304., Kalicz Nándor 1957. 167-169.

⁴⁸ Hampel József 1907. 144-145.

⁴⁹ Jósa András 1895. 75-76.

⁵⁰ Tiszatardos: Fehér Géza - Éry Kinga - Kralovánszky Alán 1962. 80., Zalkod: Jósa András 1914. 178., Kiss Lajos 1933-34. 217-18., Zemplénagárd: Hampel József 1907. 100.

adós.⁵¹ Miután más dolgozataimban már részletesebben kifejtettem e kérdésre vonatkozó nézeteimet,⁵² e lapokon azoknak csak rövid összegzését adom. Véleményem szerint e temetőekben a férfisírok magas aránya, a harcosok túlsúlya nem vérségi alapon, hanem mesterséges szervezés útján jött létre. Úgy vélem, bennük láthatjuk a 10. század első fele magyar nagyfejedelmei kíséretének tagjait. Kisebb-nagyobb rangú vezetőik a már említett rangjelző tárgyakkal (szigorú rend szerint!) ellátott vitézek lehetnek, főnökeik pedig azok az előkelők, akiknek sírjai Zemplénben, Bodrogszerdahelyen, Karoson, Kenézlőn, Tarcalon, Rakamazon, Geszteréden és Eperjeskén láttak napvilágot. Rangjelző tárgyaik közé tartoztak az ezüst veretes övek, arany- vagy ezüst veretes szablyák, esetenként a tarsolylemez, a díszes lószerszám. Újabban sikerült rekonstruálni a szintén hatalmi jelvénynek számító készenléti fjtartó tegezeket, melyeken a kündü jelét, a napszimbólumot hordták. A hitelesen megfigyelt vezéri sírok, de még a kisebb rangú vezetők temetési szokásai is részletekbe menő egységet mutatnak: szablyájukat megfordítva, hegyével a koponya felé helyzeték bal karjuk mellé, s övüket vagy lecsatolták, vagy lelógó végét hajtották vissza a bal felkar mellé.⁵³ E vezéri sírokhoz hasonlóak a Kárpát-medence más részein nem bukkannak fel. A bennük nyugvók a fejedelem szabolcsi-zempléni udvarában éltek, s központi szállásaik is ott lehettek. A temetőkből, melyek magukba fogadták hamvaikat, előkerültek asszonyaik, gyermekeik, házi szolgálók, s az őket kísérő – helyzetüknél fogva többnyire nőtlen – harcosok is. A nők s a közrendű harcosok viselete, fegyverzete is éppoly egységes, mint vezetőiké. Ez mindenképpen ellene mond a katonai kíséret heterogén voltáról vallott elképzeléseknek. Ez igaz lehetett a 10. sz. végén – 11. század elején, de a történeti forrásokból ismert képet automatikusan visszavetíteni a honfoglalást követő évtizedekre, úgy tűnik, nem lehet.

Amennyiben e temetők valóban a fejedelmek katonai kíséretét rejtik, bennük aligha számolhatunk nagycsaládokkal. Ez esetben azt kellene ugyanis feltételeznünk, hogy a fejedelmi hatalom bázisa néhány tucat, vérségi alapon szerveződött közösség volt. Hatalmát ez jelképpé, ingataggá tette volna, s ennek feltételezésére nincs semmi okunk. A jól szervezett, egy kézben tartott kalandozó hadjáratok ennek épp az ellenkezőjét bizonyítják.⁵⁴

S végezetül bizonyásként szolgálhat erre e temetők 10. század közepén történő hirtelen felhagyása. Ennek pontos okát ma még nem ismerjük, a tény azonban vitathatatlan. Miután alig valamit tudunk a 10. századi Kárpát-medence belső hatalmi viszonyairól, nem elképzelhetetlen: Az Árpád-család azon ága, mely addig a hatalmat birtokolta, valamilyen ok miatt (a kalandozások során elszenvedett vereségek, s hadere-

⁵¹ A századfordulón a honfoglalás útvonalához próbálták kötni e leleteket. Jósa András 1901. 129-131., 161-164., majd a trónvárományosok itteni szálláshelyéhez, erről legutóbb Dienes István 1986. 92-114. E hagyatékok Mesterházy Károly még néhány éve is a kabarokhoz kötötte: 1980. 36-39. A kabarkérdésről összefoglalóan L. Fodor István 1986. 99-114.

⁵² Révész László 1990. a., Révész László 1990.

⁵³ A karosi II/52. és III/11. sír mellett volt ilyen helyzetben a szablya és az öv is. Ugyanígy feküdt a szablya és az öv a zempléni sírban: V. Budinsky-Kricka - Fettich Nándor 1973., a veretes öv pedig a kenézlői 10., 11., 16. sírban: Jósa András 1914. 312., 318., 324. a kenézlői II. temető 46. és az 50. sírban: Fettich Nándor 1931. 96., 100., a bashalmi I. temető 10. sírjában: Dienes István, 1956. 248.

⁵⁴ Györffy György 1984. 651-716.

jük meggyengülése?) alulmaradt a család egy másik ágával szemben, s ennek eredménye kíséretük széttelepítése lett.

A helyükre kerülő új népességről, ha lehet, még kevesebbet tudunk. Területünk nagyszámú kétélű kardos sírja közül⁵⁵ egyet sem tárt fel régész, nem is szólva temetőikről, melyekben előbukkannak. Ugyanez mondható el a X. sz. 2. felében kezdődő köznépi temetőkről is.⁵⁶ Az új telepések a jelek szerint nem folytatják elődeik felhagyott temetőit, s részben új szállásokat nyitnak.⁵⁷

IRODALOM

Bakay Kornél

1965 Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéseihez. Dunántúli Dolgozatok 1. Pécs

1978 Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén. StCom. 6

Budinsky-Krička, Vojtech – Fettich, Nándor

1973 Das altungarische Fürstengrab von Zemplin. Bratislava

Dienes István

1956 Un cimetière de Hongrois conquérants á Bashalom. Acta ArchHung VII. 245-273.

1961 Honfoglaló magyarok. in: A kisvárdai vár története. Szerk. Éri I., Kisvárdai 95-196.

1964 A karancslapujtői honfoglalás kori őv és mordvínföldi hasonmása. ArchÉrt 91. 18-40.

1972 A honfoglaló magyarok. Budapest

1986 A felső-Tisza-vidék a X. században. Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Budapest 92-114.

Dókus Gyula

1900 Árpádkori sírleletek Zemplén vármegyében. ArchÉrt 20. 39-61.

Erdélyi István

1961 A bodrogszerdahelyi (Streda nad Bodrogom) honfoglaláskori temető. JAMÉ 4-5. 17-30.

Fehér Géza - Éry Kinga - Kralovánszky Alán

1962 A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Rég. Tan. II. Budapest

Fettich Nándor

1931 Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához. ArchÉrt 45. 48-112.

1937 A honfoglaló magyarság fémművészete. ArchHung. 21

Fodor István

1973 Honfoglaláskori művészetünk iráni kapcsolatainak kérdéséhez. A sóshartyáni korongpár ArchÉrt 100. 32-41.

⁵⁵ Bakay Kornél 1965., Németh Péter 1975. 6-7. E dolgozatok a kétélű kardok megjelenését regisztrálják, s a fejedelmi hatalom megerősítéseként értelmezik. Joggal merülhet fel a kérdés: Miért nem a régi kíséretet fegyverzik fel modern fegyverekkel? Erre a válasz véleményem szerint a hatalomváltásban, s ehhez kapcsolódóan az új fegyveres kíséret betelepítésében keresendő.

⁵⁶ E területről újabban két hitelesen feltárt köznépi temetővel számolhatunk: Tiszaluc-Sarkadpusztán (Kovács László 1986. 218-223., valamint Ibrány-Esbóhalmon Rég.Füz. 1987. 72. Hogy a többi köznépi temetőtöredéknek van-e a 10. század elején kezdődő része, csak hitelesítő ásatásokkal lenne eldönthető.

⁵⁷ Nem tartom elképzelhetetlennek, hogy ekkor lapátolták bele – elődeik iránti kegyeletől már nem megkötve – azok egyik temetőjét a szabolcsi földvár sáncába. Lásd erről Németh Péter 1973. 167-179.

- 1985 Honfoglaláskori temető Sándorfalván (Előzetes közlemény) Acta Ant. et Arch. Suppl. V. Szeged.
- 1986 Néhány régészeti észrevétel a kabar-kérdésről. Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról. Folklor és Etnográfia 24. Debrecen 99-114.
- Györfly György**
1984 Magyarország története a honfoglalástól a tatárjárásig. Magyarország története I. szerk. Székely György, Budapest 577-616.
- Hampel József**
1907 Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest
- H. Tóth Elvira**
1976 Az izsák-balázspusztai honfoglaláskori lovassír. Cumania 4. 141-184.
- Jósa András**
1895 A tarczali sírleletről. ArchÉrt 15. 75-76.
1896 A bezdédi honfoglaláskori temető. ArchÉrt 16. 385-412.
1901 Bereg-, Zemplén- és Szabolcsvármegyék jelentősége a honfoglalásban. Adalékok Zemplén-vármegye Történetéhez 7/5.
1914 Honfoglaláskori emlékek Szabolcsban. ArchÉrt 34. 69-184.
- Kalicz Nándor**
1957 A HOM ásátásai és leletei 1957-ben. HOMÉ 1. 166-169.
- Kiss Lajos**
1920-22 Eperjeskei honfoglaláskori temető. ArchÉrt 39. 42-55
1933-34 Honfoglaláskori leletek a Jósa-Múzeumban. Dolg. 9-10.
1938 A geszterédi honfoglaláskori sírlelet. ArchHung 24.
- Kovács László**
1986 A tiszaluc-sarkadpusztai (B.-A.-Z. megye) 11. századi magyar temető (Előzetes jelentés). ArchÉrt 111.
- Kürti Béla**
1978-79 Honfoglaláskori magyar temető Szeged-Algyőn (Előzetes beszámoló) MFMÉ. 323-347.
1983 Szeged története I. Szerk. Kristó Gyula, Szeged 221-274.
- László Gyula**
1944 A honfoglaló magyar nép élete. Budapest
- Mesterházy Károly**
1980 Nemzeti szervezeti és osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál. Budapest
- Németh Péter**
1973 Előzetes jelentés a szabolcsi Árpád-kori megyeszékhely régészeti kutatásának első három esztendejéről (1969-1971) ArchÉrt 100. 167-179.
1975 Borsova határvármegye kialakulása. Kisvárdai Vármúzeum kiadványai 5. Kisvárdai
- Révész László**
1985 Adatok a honfoglaláskori tegez szerkezetéhez. Acta Ant. et Arch. Suppl. 5. Szeged
1989 Honfoglalás kori veretes tarsolyok Karosról. EMÉ (sajtó alatt)
1989-90 Előzetes jelentés a karosi honfoglalás kori temető ásátásáról (1986-87) ArchÉrt 116-117. 22-51.
1990 Vezérek, harcosok, szolgák. Honfoglaláskori temetők Karoson in: Etelközből a Kárpát-medencébe. A honfoglalók legújabb leletei (Kiállítási katalógus) Debrecen
1990.a Honfoglalás- és államalapítás kori temetők Miskolc határában. in: Miskolc régészete. Szerk. Rémiás Tibor (Sajtó alatt.)
1990.b Készleltéi újított tegezek a magyar honfoglaláskori sírokban. HOMÉ 28 (sajtó alatt)

Selmeczi László

1980 Der Landnahmezeitliche Fund von Kétpó. Acta ArchHung 32. 251-269.

Szabó János Győző

1963 A honfoglaláskori lemezes korongok viselete. EMÉ. 1. 95-117.

1978-79 Árpád-kori telep és temetője Sarud határában IV. EMÉ 16-17. 45-136.

Szendrei János

1989 A bodrogyécsi honfoglaláskori lelet. ArchÉrt 18. 7-14.

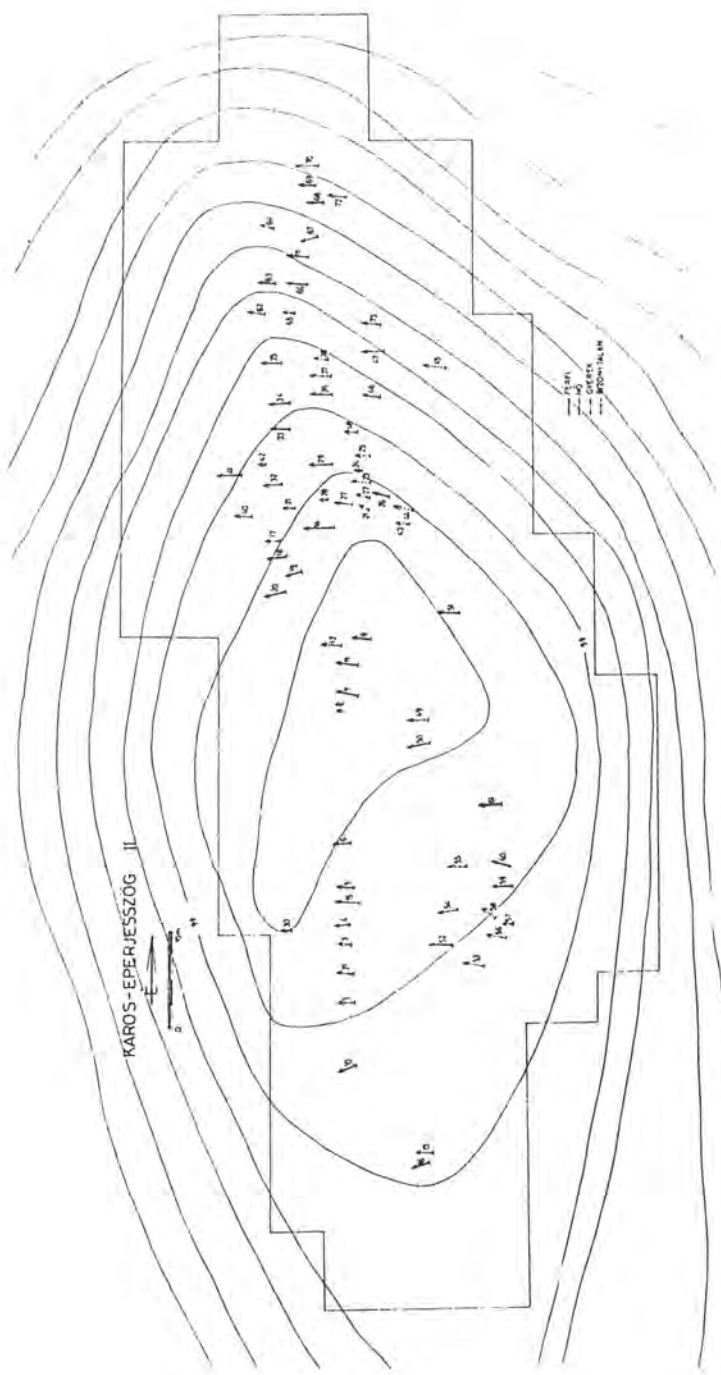
1903 A sárospataki honfoglaláskori lelet. ArchÉrt 23. 303-304.

Szőke Béla

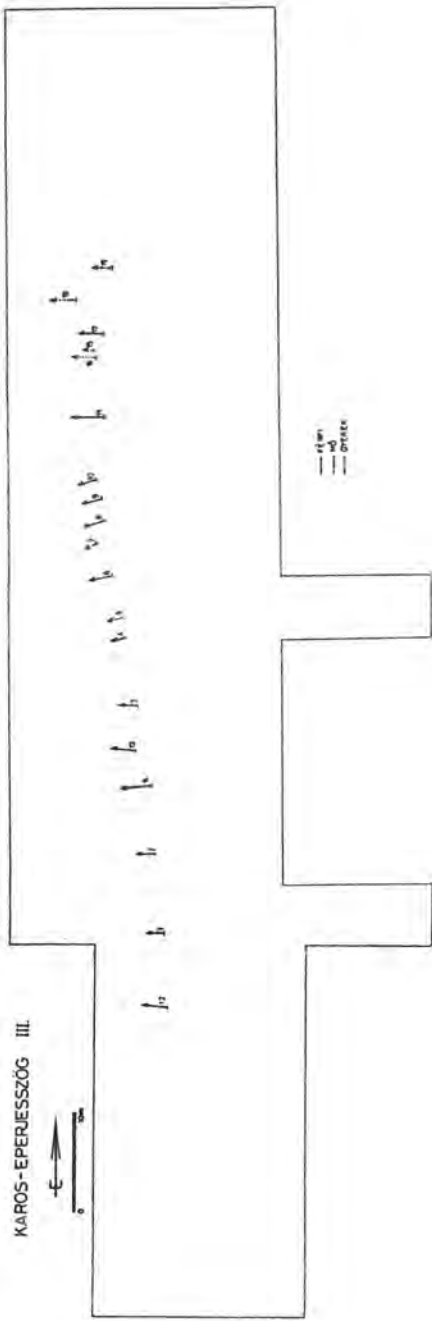
1962 A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Rég.Tan. 1. Budapest

Vörös István

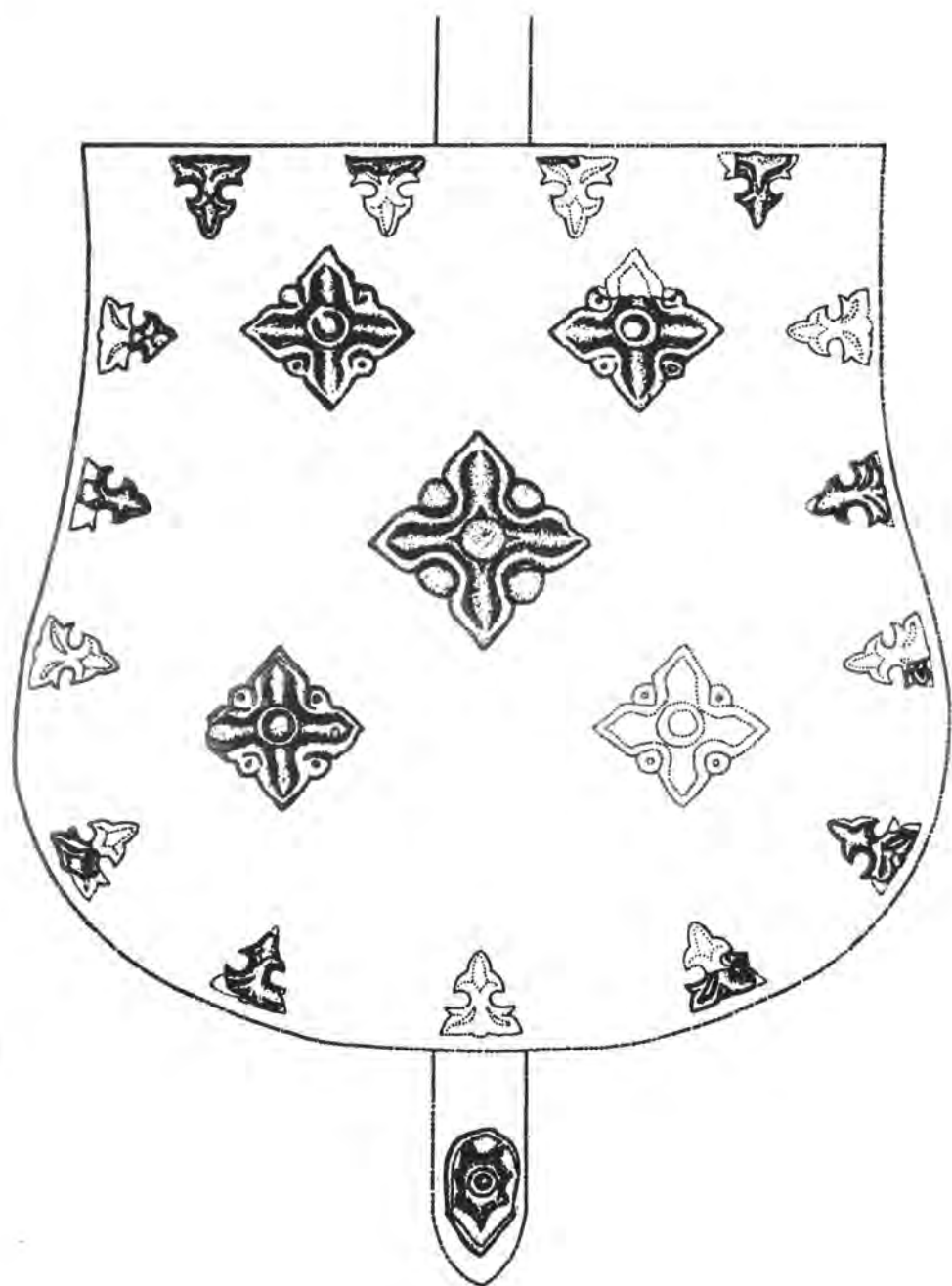
1988 A károsi honfoglaláskori temető állatcsontmaradványai (1986-87). Előzetes jelentés
(Kézirat)

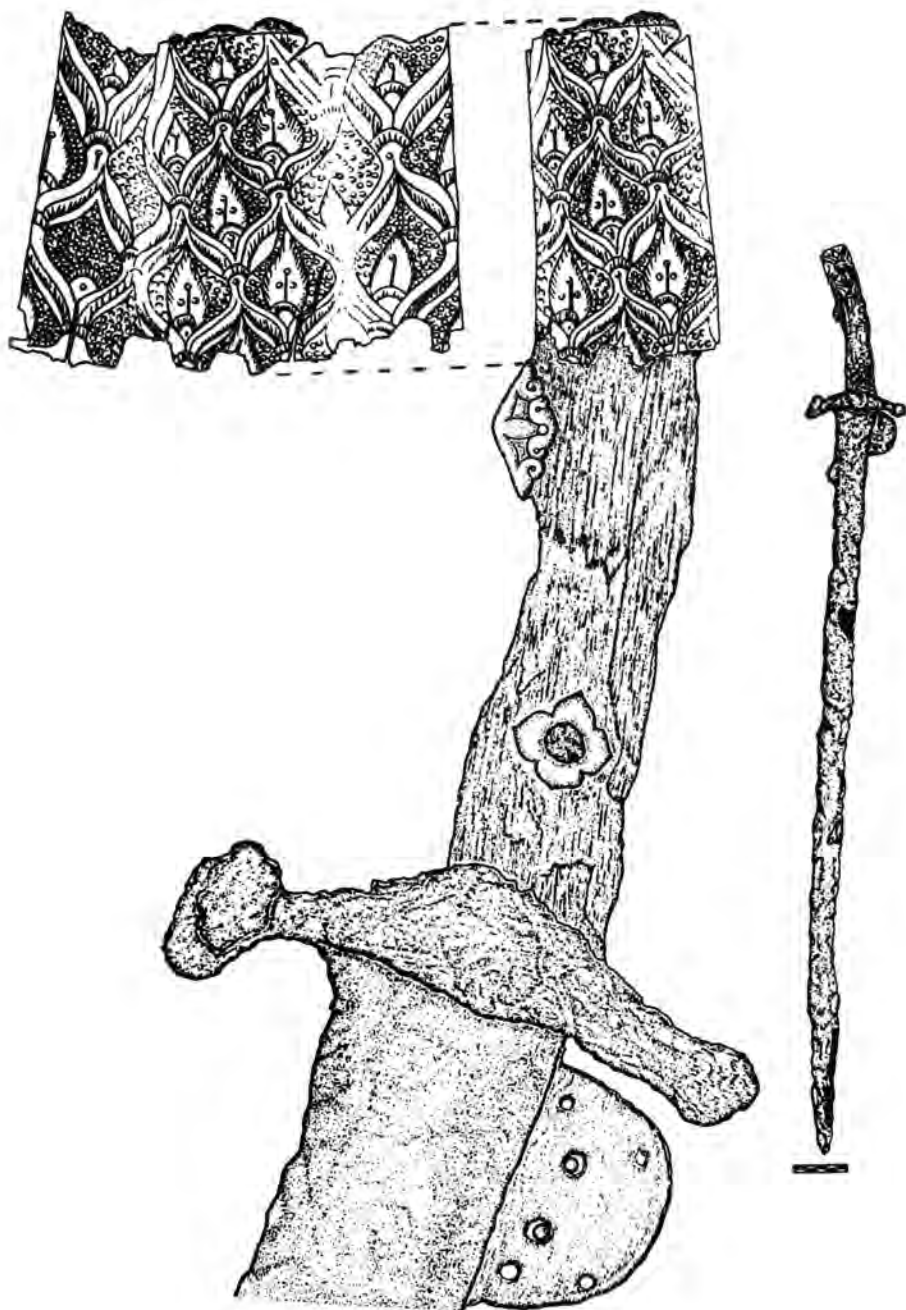
1. kép: Karos-Eperjesszőg II. temető

2. kép: Karos-Eperjesszög III. temető

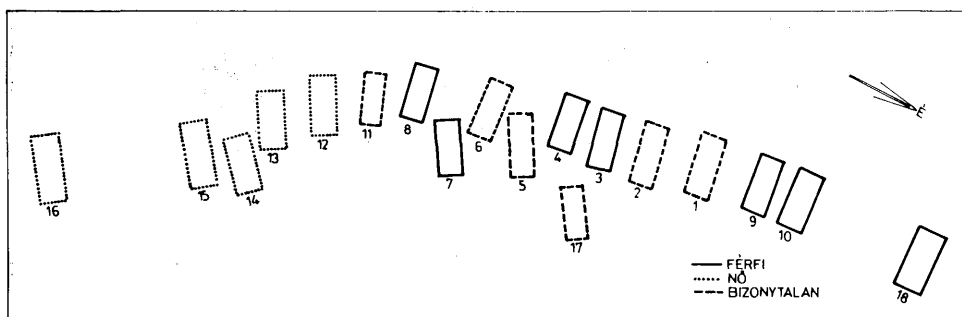
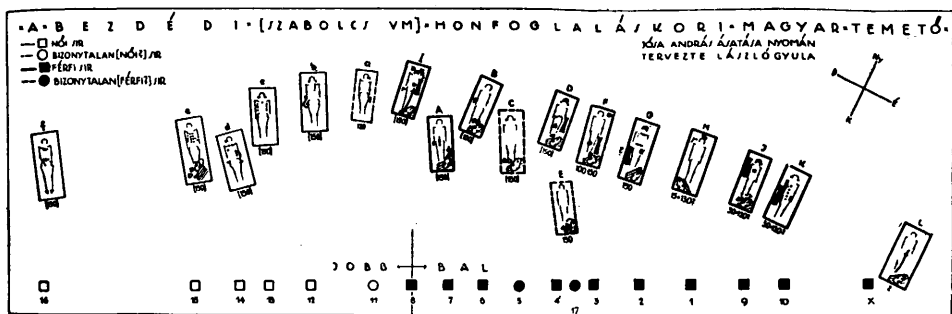
3. kép: A karosi II/11. sír veretes tarsolya

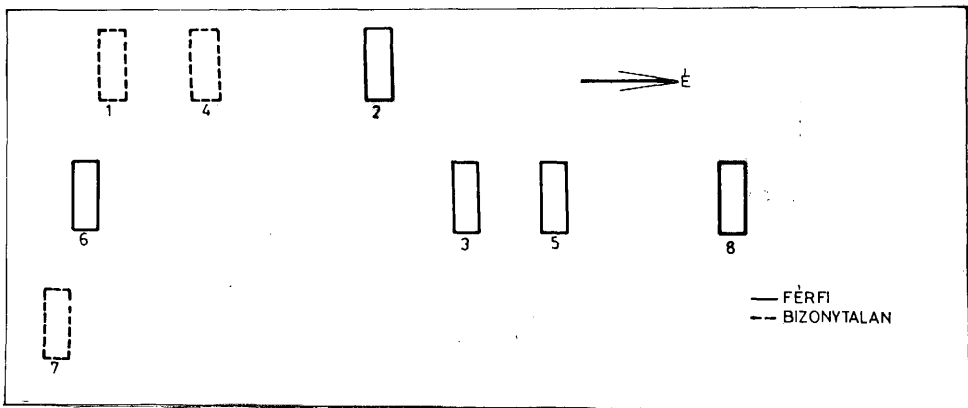
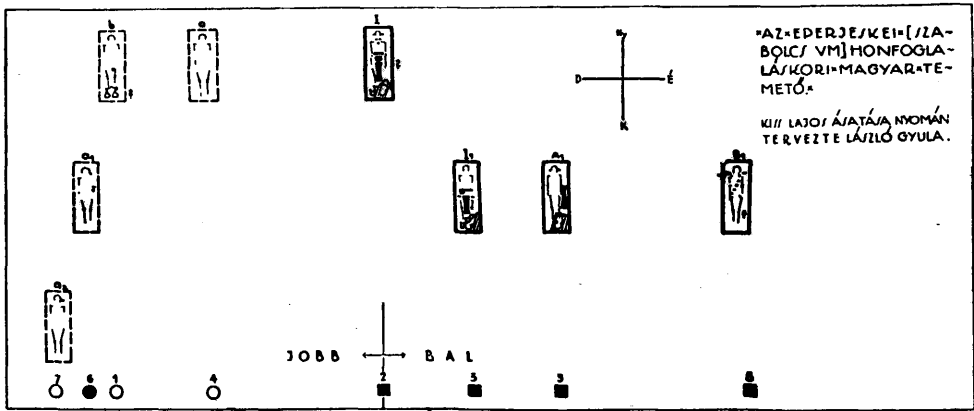
4. kép: A karosi II/11. sír szablyája

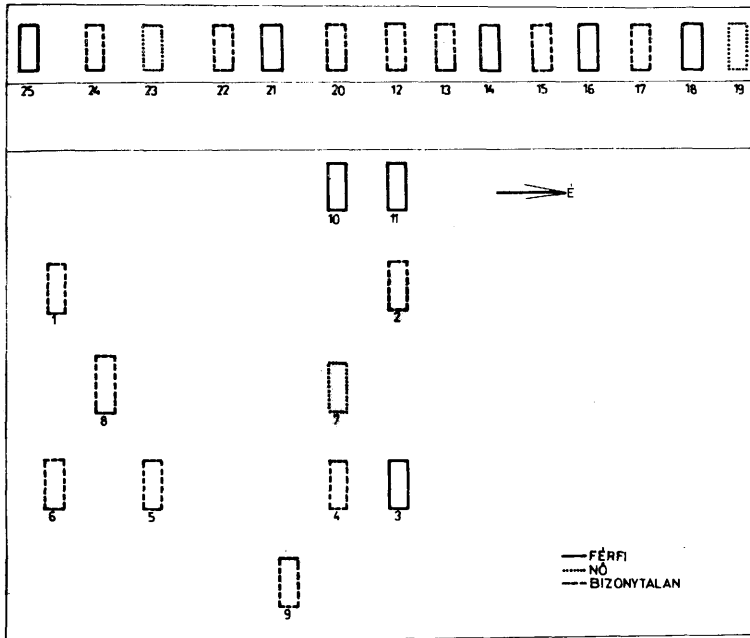
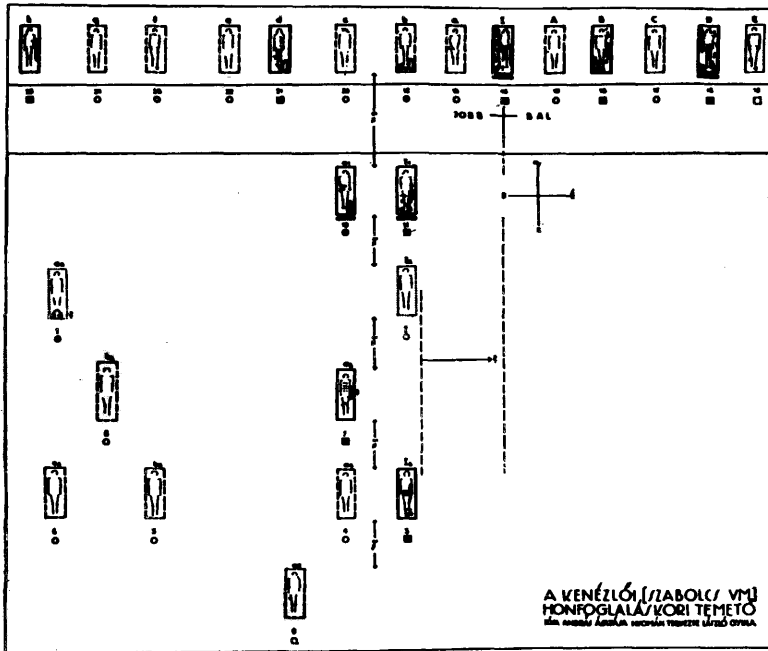
5. kép: A karosi II/49. sír csótára

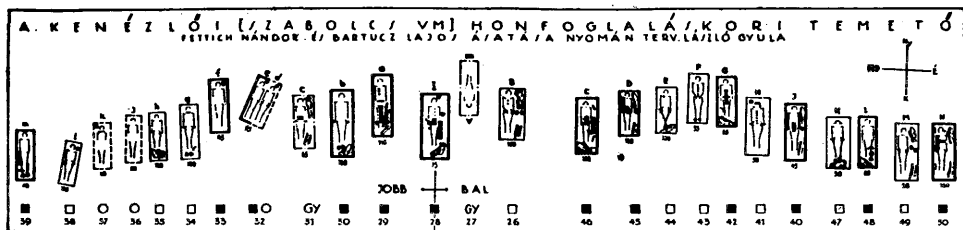
6. kép: 1 A bezdédi temető László Gyula nyomán 2. A bezdédi temető az újabb vizsgálatok alapján

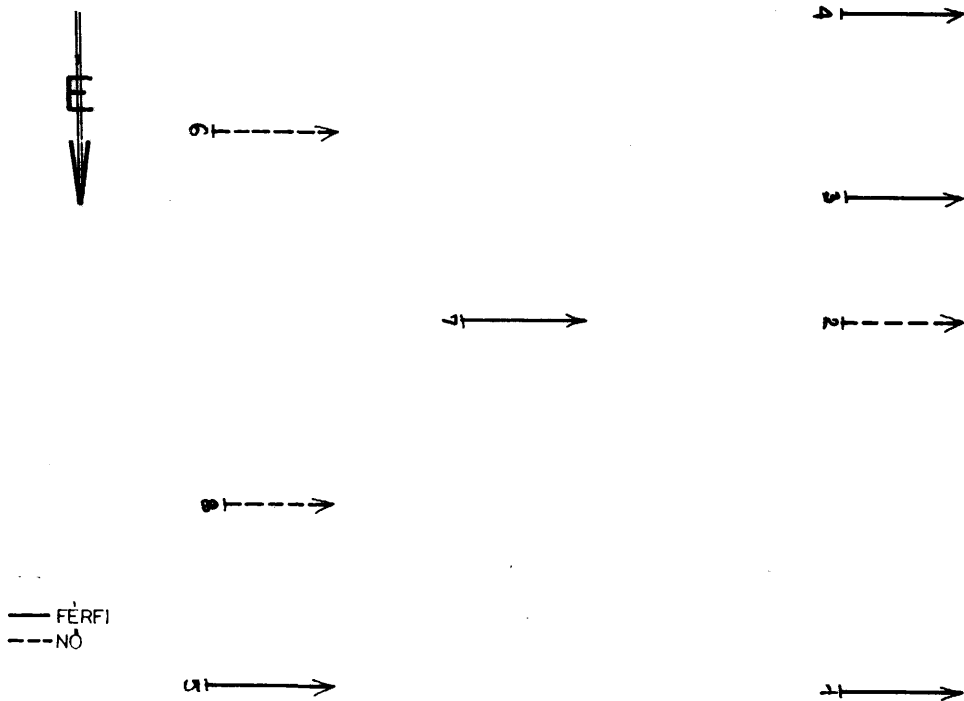
7. kép: 1 Az eperjeskei temető László Gy. nyomán 2. Az eperjeskei temető az újabb vizsgálatok alapján

8. kép: 1 A kenézlői I. temető László Gy. nyomán 2. A kenézlői I. temető az újabb vizsgálatok alapján

11. kép.

9. kép: 1. A kenézlii II. temető (László Gy. nyomán) 2. Kisdoobra-Ligahomok, X. századi temető (Dókus Gy. alapján)

ÜBER DIE EXISTENZ DER GROßFAMILIÄREN GRÄBERFELDER BEI DEN LANDNEHMENDEN UNGARN

Révész László

Seit einem halben Jahrhundert hält sich die von László Gyula erörterte Auffassung in der Forschung der Landnahmezeit, wonach die Gräberfelder der sog. reichen Mittelschicht nach Blutsverwandtschaft organisierte Großfamilien bergen. In den letzten Jahren verstärkten sich die Zeichen, daß diese Gräberfelder damals nicht komplett freigelegt wurden und so ihre Grabanzahl viel größer ist als bisher angenommen.

An einigen Fundorten wurden mehrere einander nahe liegende, gleichzeitige Gräberfelder entdeckt. Schon dieser Umstand setzt auf dem besprochenen Gebiet eine Bevölkerungsdichte voraus, die die Mitgliedszahl von mehreren Großfamilien sicher übertrifft. Ich bin der Meinung, daß diese Gräberfelder, in erster Linie aus dem oberen Theiß-Gebiet, wo sich das Gros der von László Gyula erwähnten Gräberfeldmuster findet, die archäologische Rückspiegelung einer künstlichen Organisation sind.

In diesen Gräberfeldern wurden die Mitglieder der militärischen Gefolgschaft bestattet, die dem in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts in Nordostungarn existierenden fürstlichen Zentrum angehörten und dienten. Da das Fundmaterial aus den Gräberfeldern von den Komitaten Szabolcs und Zemplén und ihre Struktur beinahe homogen sind, widerspricht auch diese Tatsache der Vorstellung über die Heterogenität der militärischen Gefolgschaft. Dazu kommt noch, daß die Geschlechtsbestimmung, demnach die Bestatteten vorwiegend weiblich seien, aus den Gräberfeldern von Kenezlő, Bezdéd usw. in vielen Fällen nicht überzeugend ist. Die genauere Untersuchung dieser Befunde weist auf ein Übergewicht der Männer (der Krieger) hin. Auf diesen Fundstellen hörte das Anlagen der Gräber um Mitte des 10. Jahrhunderts überwiegend auf. Dies läßt sich vielleicht durch einen uns noch kaum bekannten inneren Machtkampf erklären, der unter den verschiedenen Linien der Familie Árpád im 10. Jahrhundert stattfand. Antwort auf diese Frage können nur die sich langsam in Gang setzenden Revisionsgrabungen auf den altbekannten Fundstellen und neue, komplexe Freilegungen geben.

Были ли большесемейные могильники у венгров-обретателей родины?
Ревес Ласло

В исследовании эпохи обретения родины венграми уже полвека общепринято мнение Дюлы Ласло, который считал, что могильники так называемого среднего слоя богатых образовывались на родственной основе, и здесь хоронили членов больших семей. Поиски последних лет выявили, что эти могильники были раскопаны только частично, и число захоронений гораздо значительнее, чем думали раньше. В некоторых случаях было открыто несколько таких одновременных могильников рядом друг с другом. Это обстоятельство само по себе предполагает на данной территории численность населения, которая во всяком случае превосходит численность большой семьи. Думается, что могильники - особенно в Верхнем Потисье, где открыта большая часть погребений, приводимых в качестве примера Д. Ласло, - являются археологическим отражением искусственной организации: здесь хоронили дружинников и их начальников, состоящих при княжеском центре в Северо-Восточной Венгрии в первой половине 10 века. Материал, структура могильников из областей Саболч и Земплен гомогенны, поэтому этот факт противоречит представлениям, предполагающим смешанный характер военной дружины. К тому же анализ могильников из Кенезлэ, Бездеда и др. показывает, что определение женских захоронений во многих случаях спорно, и более тщательное исследование говорит о том, что мужские (воинские) могилы находятся в большинстве. В этих памятниках захоронения обычно прекращаются в середине 10 века. Этот факт может быть обусловлен историческими обстоятельствами: борьбой за власть (возможно проходившей между различными ветвями дома Арпадов), о деталях которой нам пока известно очень мало. Ответ на эти вопросы мы получим в результате недавних раскопок-доследований, а также располагая наиболее полно раскопанными памятниками.

EGY 10. SZÁZADI MINTA PALEODEMOGRÁFIAI VIZSGÁLATA

OLÁH SÁNDOR

(Szeged, József Attila Tudományegyetem, Embertani tanszék)

Célkitűzés, vizsgált anyag

A szerző egy honfoglalás kori temető csontanyagának paleodemográfiai értékelését ismerteti.

A Debrecentől mintegy 60 km-re délnyugatra, a Sárrétudvari-Hízóföld területén levő temető feltárását M. Nepper Ibolya^{1,2} a Debreceni Déri Múzeum régésze végezte. 1983-85 között 269 sírt és 16 urnás temetkezést tárt fel. A feltárt 269 sírből előkeült 264 honfoglalás korba datálható csontmaradvány képezte a vizsgálat tárgyát.

Módszer

A feldolgozás során a következő alapfeltevésekből indultunk ki³:

1. A temető feltárása teljes
2. Az elhalálozási életkor meghatározása pontos
3. Az egykor élt populáció nagysága és paleodemográfiai jellemzői a temető használati ideje alatt változatlanok voltak.

Mindhárom feltevés természetesen csak ideális körülmények között valósulhat meg, a tanulmányozott széria esetében ez nem érhető el.

Az első alapvető demográfiai paraméter – az elhalálozási életkor meghatározása – gyermekkorban a tej- és maradandó fogak fejlődési kronológiája⁴ alapján történt. A második maradandó molaris kibúvása után (14-16 éves életkortól) felnőttkorig korjelzőként az epiphysisporcok elcsontosodását⁵ vettük alapul. Felnőttkorúak esetében az életkormeghatározásra a Nemeskéri-Harsányi-Acsádi-féle⁶ módszer Sjøvold által módosított⁷ változatát alkalmaztuk.

¹ Nepper, 1983-1985.

² Nepper, 1986.

³ Ubelaker, 1974.

⁴ Schour-Massler, 1940.

⁵ Schinz és mtsai., 1952.

⁶ Nemeskéri-Harsányi-Acsádi, 1960.

⁷ Sjøvold, 1975.

Vizsgálatunkban a Martin-Saller⁸ féle életkorbeosztást követtük. A felnőttkor alsó határának – Baer és Harris⁹ alap kutatásai nyomán – a 23. életévet tekintettük.

A másik, paleodemográfiai szempontból alapvető paramétert, a nemiséget, a 23. életévtől határoztuk meg. Ennek során az Acsádi és Nemeskéri¹⁰ által kidolgozott séma alapján jártunk el.

A paleodemográfiai jellemzők részletes vizsgálata céljából ún. rövidített halandósági táblázatot szerkesztettünk. A táblázat elkészítésekor a 0-1 és 1-4 korcsoportok kivételével a szériát 5 éves korintervallumokra osztottuk. Ily módon a vizsgálatba 232 csontvázat tudtunk bevonni.

A két nem halandósági viszonyainak összehasonlításánál a nemiséget már a 18. életévtől meghatároztuk. Az összehasonlításba csak a meghatározható elhalálozási életkorú férfi és női csontvázakat vontuk be. Így 81 férfi és 60 női csontvázat (beleértve a juvenilis vázakat is) tudtunk figyelembe venni.

A halandósági táblázat paraméterei a gyermekcsontvázak kis száma miatt (főleg a 0-1 éves korintervallumban) nagymértékben torzulnak. Mivel a táblázat mutatói közül az elhalálozási valószínűség q_x mutatja a legrealisabb értékeket, ezért az elhalálozások életkorok szerinti alakulását főként e mutató segítségével tárgyaljuk.

1. táblázat
A népesség nemek és életkorok szerinti megoszlása

Szexus Elh. kor	Férfi	Nő	(felnőtt) sex.?	Inf.1. 1-2. Juv.	Nem vizsgálható	Összes
Inf.1.	-	-	-	49	-	49
Inf.1-2.	-	-	-	5	-	5
Inf. 2.	-	-	-	30	-	30
Inf.2.-Juv.	-	-	-	-	-	-
Juv.	-	-	-	15	-	15
Juv.-Ad.	-	-	-	-	-	-
Ad.	15	11	-	-	-	26
Ad.-Mat.	-	1	-	-	-	1
Mat.	48	31	-	-	-	79
Mat.-Sen.	-	1	-	-	-	1
Sen.	15	11	-	-	-	26
Életkor ismeretlen	9	8	11	2	2	32
Összesen:	87	63	11	101	2	264

⁸ Martin-Saller, 1957-66.

⁹ Baer-Harris, 1969.

¹⁰ Acsádi-Nemeskéri, 1970.

Eredmények és megbeszélés

A 264 X. századi csontlelet közül (1. táblázat) 161 (60,98 %) felnőttkorú egyéné, 101 (38,26 %) pedig gyermeké volt. Két csontmaradvány (0,76 %) a vizsgálat szempontjából értékelhetetlen. A felnőttek közül 87 (54,04 %) férfi és 63 (39,13 %) nő volt (a férfiak és nők száma az előzőkhöz képest magasabb, mert az ismeretlen elhalálzási korú, de meghatározható nemű vázakat is ide soroltuk). 11 (6,83 %) csontváz nemét nem tudtuk meghatározni. Az ismert nemű csontvázak közül 17 (11,33 %) életkorát nem lehetett megállapítani. A 101 gyermek közül 2 (1,98 %) életkora ismeretlen.

A születéskor várható átlagos élettartam (e^0) 31,97 év (2. táblázat), amely érték a valóságban feltehetően sokkal alacsonyabb volt.

Gyermekkorban a mortalitás 1-5 éves életkorok között a legmagasabb (2. táblázat és 1. ábra). Ezen belül is különösen a 2 és 3 éves életkorok között (3. táblázat) nagy az elhalálzási valószínűség. Ezt követően a q_x (2. táblázat és 2. ábra) lecsökken és 20 éves korig nagyjából egyenletes értéket mutat. Azonban ezt az időszakot részletesebb bontásban vizsgálva (3. táblázat) a 6-7 és 10-12 éves életkorok között két kiugró érték figyelhető meg.

2. táblázat:

A teljes széria rövidített halandósági táblája öt éves korcsoportok szerint

Korcsoport	K	D_x	d_x	l_x	q_x	p_x	L_x	T_x	e^x
0	232	6	2.59	100.00	0.026	0.974	98.76	3196.77	31.97
1-4	226	37	15.95	97.41	0.164	0.836	357.76	3098.06	31.80
5-9	189	24	10.34	81.47	0.127	0.873	381.47	2740.30	33.64
10-14	165	15	6.47	71.12	0.091	0.909	339.44	2358.84	33.17
15-19	150	15	6.47	64.66	0.100	0.900	307.11	2019.40	31.23
20-24	135	10	4.31	58.19	0.074	0.926	280.17	1717.28	29.43
25-29	125	4	1.72	53.88	0.032	0.968	265.09	1432.11	26.58
30-34	121	5	2.16	52.16	0.041	0.959	255.39	1167.03	22.38
35-39	116	10	4.31	50.00	0.086	0.914	239.22	911.64	18.23
40-44	106	10	4.31	45.69	0.094	0.906	217.67	672.41	14.72
45-49	96	17	7.33	41.38	0.177	0.823	188.58	454.74	10.99
50-54	79	32	13.79	34.05	0.405	0.595	135.78	266.16	7.82
55-59	47	21	9.05	20.26	0.447	0.553	78.66	130.39	6.44
60-64	26	16	6.90	11.21	0.615	0.385	38.79	51.72	4.62
65-69	10	9	3.88	4.31	0.900	0.100	11.85	12.93	3.00
70-74	1	1	0.43	0.43	1.000	0.000	1.08	1.08	2.50

Jelölések: K: kihalási rend D_x : adott korcsoportban elhalálozottak száma d_x : adott korcsoportban elhalálozottak száma %-ban l_x : továbbélési rend (%) q_x : elhalálzási valószínűség p_x : túlélési valószínűség L_x : adott korintervallumban megélt évek száma T_x : még összesen megélt évek száma e^x : még várható átlagos élettartam.

3. táblázat:

A teljes széria rövidített halandósági táblája részletesebb bontásban az 1-4, 5-8 és 9-14 éves életkorok között

Korcsoport	K	D _x	d _x	l _x	q _x	p _x	L _x	T _x	e ^x
1-2	226	9	3.88	97.41	0.040	0.960	95.47	3067.72	31.49
2-3	217	18	7.76	93.53	0.083	0.917	89.65	2972.25	31.78
3-4	199	8	3.45	85.78	0.040	0.960	84.05	2882.59	33.60
5-6	189	2	0.86	81.47	0.011	0.989	81.03	2716.64	33.35
6-7	187	9	3.88	80.60	0.048	0.952	78.66	2635.60	32.70
7-8	178	4	1.72	76.72	0.022	0.978	75.86	2556.94	33.33
9-10	170	5	2.16	73.28	0.029	0.971	72.20	2406.94	32.85
10-12	165	9	3.88	71.12	0.055	0.945	138.36	2334.74	32.83
12-14	156	5	2.16	67.24	0.032	0.968	132.33	2196.38	32.66

Jelölések: K: kihalási rend D_x: adott korcsoportban elhalálozottak száma d_x: adott korcsoportban elhalálozottak száma %-ban l_x: továbbélési rend (%) q_x: elhalálozási valószínűség p_x: túlélési valószínűség L_x: adott korintervallumban megélt évek száma T_x: még összesen megélt évek száma e^x: még várható átlagos élettartam

A 20-tól 30 éves életkorokig (2. táblázat és 2. ábra) az elhalálozás valószínűsége tovább csökken, majd 30-40 életevek között előbb lassabban, majd 40 év után egyre gyorsabban emelkedik (2. táblázat és 2. ábra).

A két nem demográfiai viszonyait vizsgálva a következő megállapítások tehetők:

Felnőttkorban mindkét nem esetén az elhalálozások száma (1. táblázat és 1. ábra) a matusus (40-60 éves korig terjedő) korcsoportban a legmagasabb.

Az adultus (23-40 év között) és senium (60 éves kortól) korcsoportban meghaltak aránya (1. táblázat és 1. ábra) közel egyforma.

A 18 és 25 életevek között (főként 20 éves kor után) a nők elhalálozási valószínűsége (4. táblázat és 3. ábra) jóval nagyobb. Ez talán a reprodukciós időszakkal hozható összefüggésbe.

A 35 éves kortól (kivéve az 50-55 éves periódust) a férfiak elhalálozási valószínűsége a nőkénel minden életkorban nagyobb.

4. táblázat:

A két nem halandósági viszonyainak összehasonlítása

Korcsoport	Férfiak					Nők				
	K	D _x	d _x	q _x	p _x	K	D _x	d _x	q _x	p _x
18-20	81	3	3.70	0.037	0.963	60	3	5.00	0.050	0.950
20-24	78	3	3.70	0.038	0.962	57	7	11.67	0.123	0.877
25-29	75	4	4.94	0.053	0.947	50	0	0.00	0.000	1.000
30-34	71	2	2.47	0.028	0.972	50	3	5.00	0.06	0.940
35-39	69	6	7.41	0.087	0.913	47	4	6.67	0.085	0.915
40-44	63	8	9.88	0.127	0.873	43	2	3.33	0.046	0.954

Korcsoport	Férfiak					Nők				
	K	D _x	d _x	q _x	p _x	K	D _x	d _x	q _x	p _x
45-49	55	10	12.35	0.182	0.818	41	7	11.67	0.171	0.829
50-54	45	17	20.99	0.378	0.622	34	15	25.00	0.441	0.559
55-59	28	13	16.05	0.464	0.536	19	8	13.33	0.421	0.579
60-64	15	11	13.58	0.733	0.267	11	5	8.33	0.454	0.546
65-69	4	4	4.94	1.000	0.000	6	5	8.33	0.833	0.167
70-74						1	1	1.67	1.000	0.000

Jelölések: K: kihalási rend D_x: adott korcsoportban elhalálozottak száma d_x: adott korcsoportban elhalálozottak száma %-ban q_x: elhalálozási valószínűség p_x: túlélési valószínűség

A minta kis elemszáma és a kevés gyermekcsontváz miatt sajnos nem foglalkozhatunk olyan fontos demográfiai paraméterrel, mint az egyes korcsoportokban várható átlagos élettartam. Az előzőkből következően annak ellenére, hogy a megfelelő módszerek rendelkezésünkre állnak, nem vállalkozhatunk az akkor élt népesség lélekszámának becslésére sem. A széria paleodemográfiai viszonyait más, hasonló jellegű vizsgálatok eredményeivel nem volt módunk összevetni. Ennek részben az az oka, hogy a X. századból ilyen jellegű feldolgozások nem állnak rendelkezésünkre, másrészt pedig az, hogy a széria ilyen összehasonlításra igazán nem is alkalmas.

Bár a demográfiai vizsgálatokhoz elég jó módszerek állnak rendelkezésünkre, ezek történeti népességekre való alkalmazása, mint az itt ismertetett feldolgozásból is kitűnik, számtalan bizonytalansággal terhelt.

IRODALOM

Acsádi Gy. és Nemeskéri J.

1970 History of human life span and mortality. - Akadémiai Kiadó, Budapest. 29-137.

Baer, M. J. és Harris, J. E.

1969 A commentary on the growth of the human brain and skull. - Am. J. Phys. Anthrop. 30, 39-44.

Martin, R. és Saller, K.

1957-66 Lehrbuch der Anthropologie. - Bd. 1. G. Fischer Verlag, Stuttgart. 440-594.

Nemeskéri, J., Harsányi, L. és Acsádi, Gy.

1960 Methoden zur Diagnose des Lebensalter von Skelettfunden. - Anthrop. Anz., 24, 70-95.

M. Nepper, I.

1983-85 Ásatási jegyzőkönyv. Kézirat

M. Nepper, I.

1986 Feljegyzés a JATE Embertani Tanszékének átadott Hajdú-Bihar megyében feltárt antropológiai anyagról. Kézirat 1. o.

Schinz, H., Baensch, W., Friedl, E. és Uehlinger, E.

1952 Ossificationstabelle. - In: Lehrbuch der Röntgen-diagnostic. 5. Aufl. G. Thieme. Stuttgart.

Schour, I. és Massler, M.

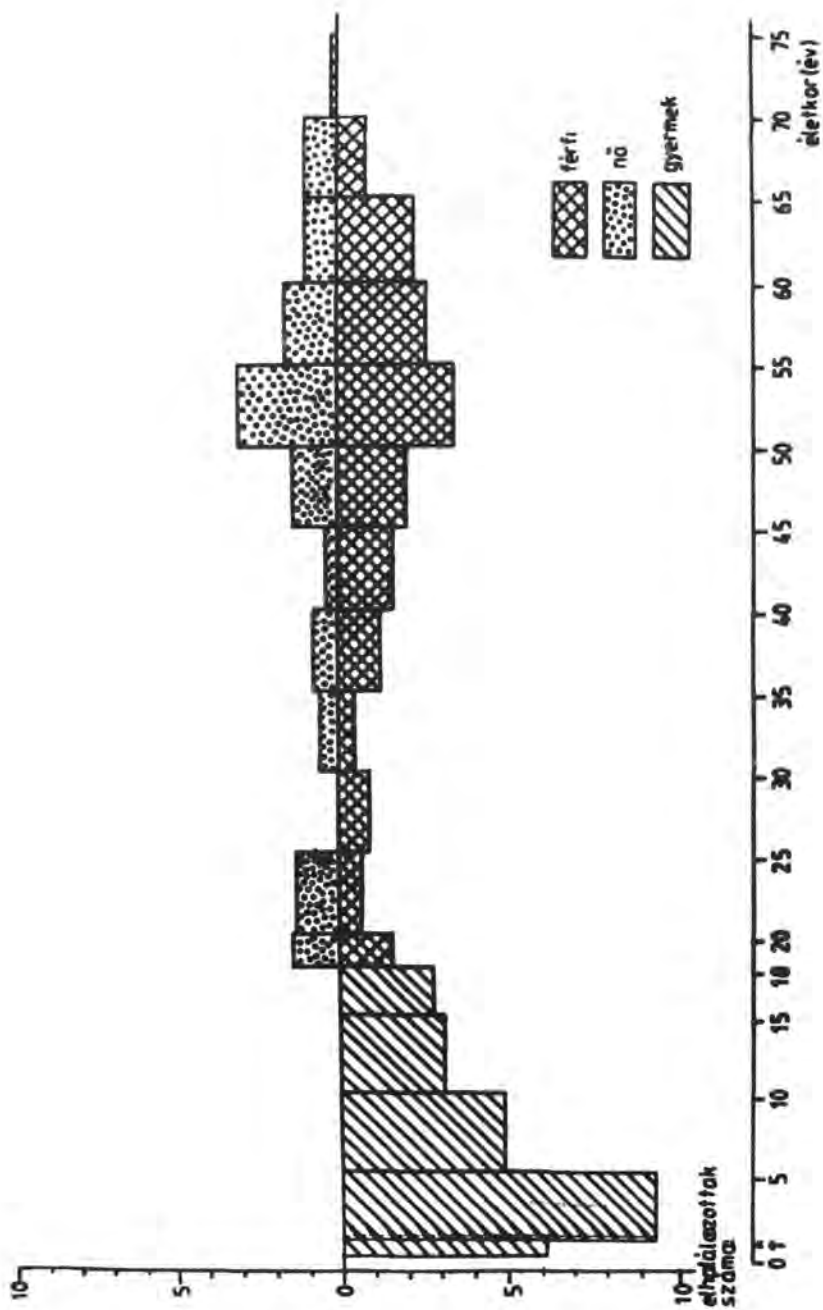
1940 Studies in tooth development The growth pattern of human teeth. - J. Am. Dent. Assoc., 27, 1778-1931.

Sjøvold, T.

1975 Tables of the combined method for determination of age at death given by Nemeskéri, Harsányi and Acsádi: - Antrhop. Közl., 19, 9-22.

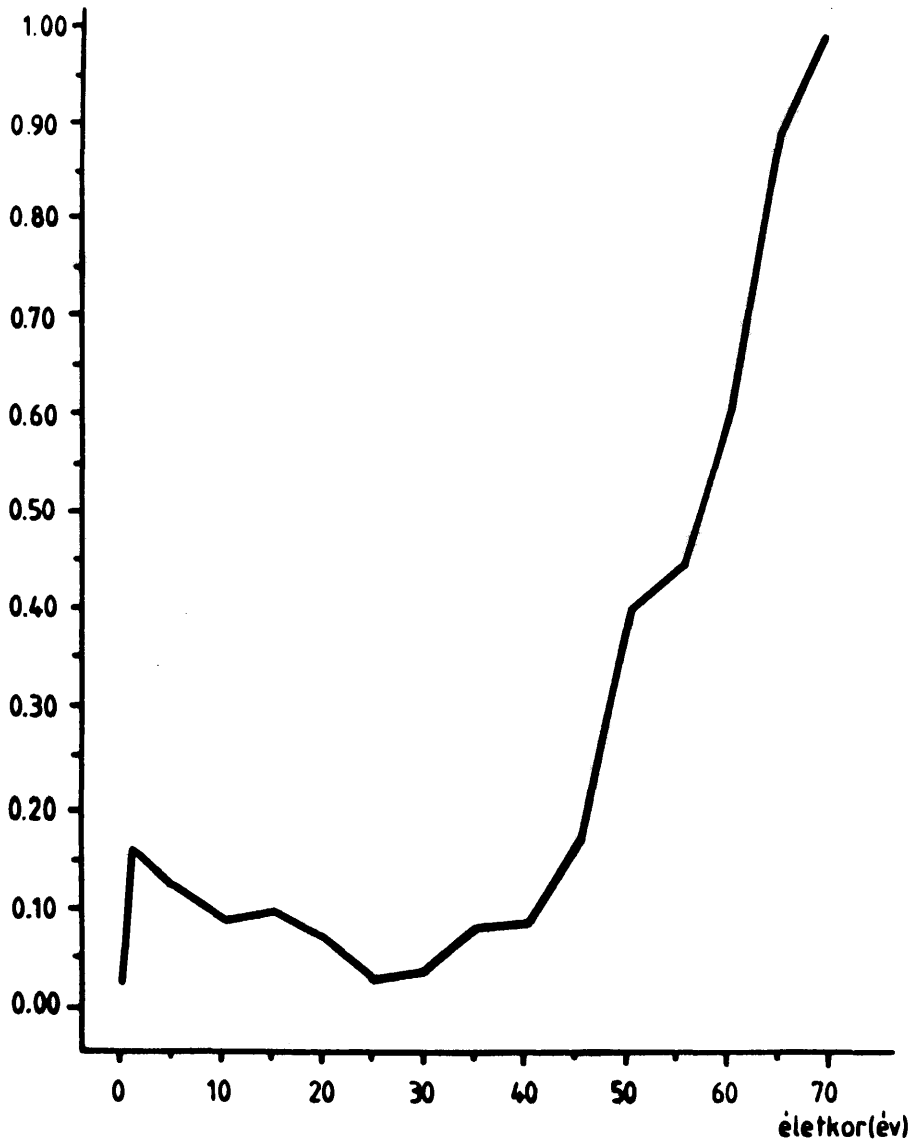
Ubelaker, D. H.

1974 Reconstruction of demographic profiles from ossuary skeletal samples: A case study from the Tidewater Potomac. Smithsonian Contributions to Anthropology, No. 18. Washington, DC: Smithsonian Institution Press.

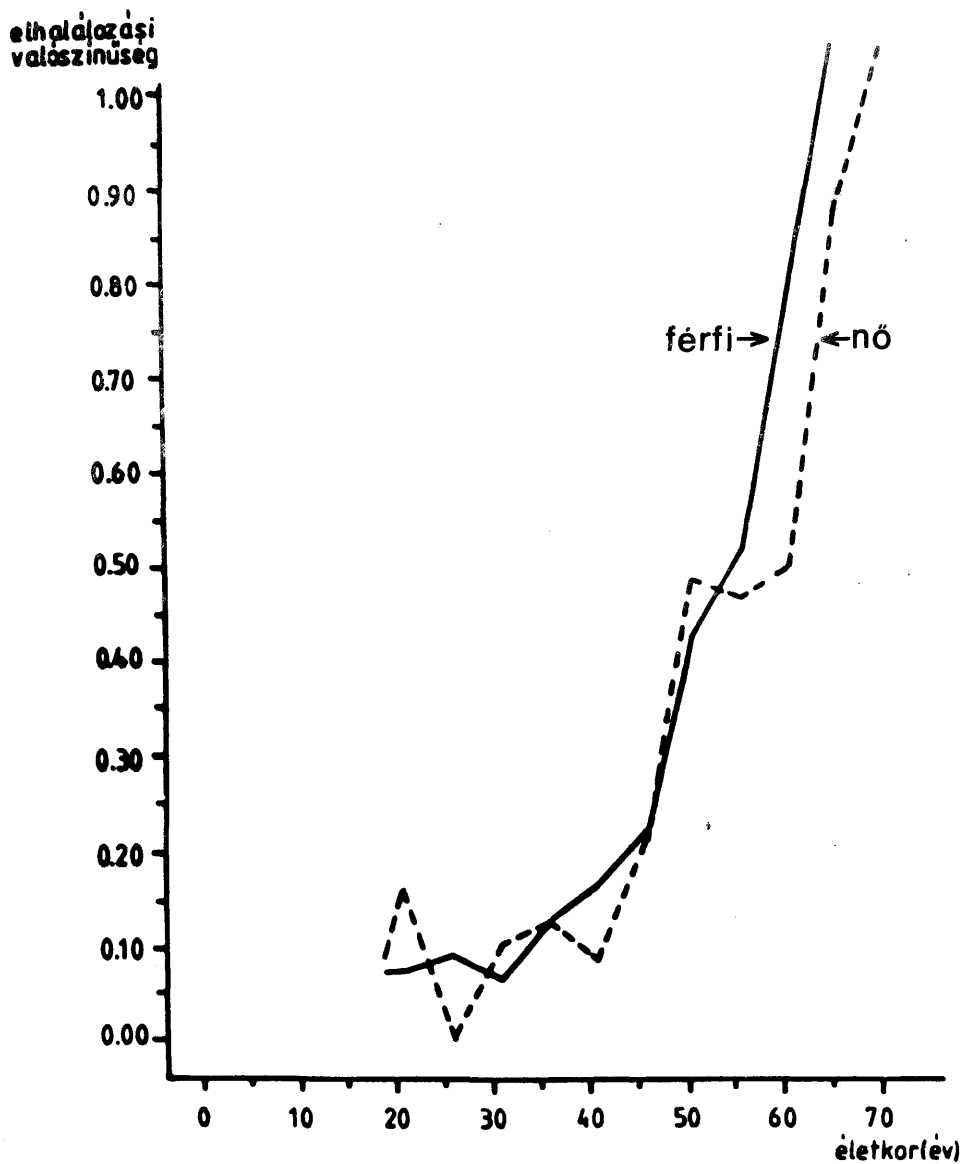

1. ábra: Az elhalálozottak megoszlása életkor szerint

elhalálozási
valószínűség

2. ábra: Az elhalálozási valószínűségek alakulása a teljes szériára vonatkoztatva

3. ábra: A két nem elhalálozási valószínűségeinek alakulása

DIE PALEODEMOGRAPHISCHE UNTERSUCHUNG EINER SERIE AUS DEM 10. JAHRHUNDERT

Oláh Sándor

Diese Arbeit beschäftigt sich mit der paleodemographischen Untersuchung des landnahmezeitlichen Gräberfeldes von Sárrétudvar-Hízófüld. Ich habe angenommen, daß das Gräberfeld komplett erschlossen ist, die Altersbestimmungen genau sind und sich die Größe und die Sterblichkeit der Population während des Anlegens des Gräberfeldes nicht änderten. Um die Sterblichkeitsverhältnisse in Details untersuchen zu können, wurde eine verkürzte Sterblichkeitstabelle aufgestellt. Die Ergebnisse der demographischen Untersuchung sind die folgenden:

Unter den 264 Gräbern aus dem 10. Jahrhundert gibt es 161 (60,98 %) mit Knochenresten von Erwachsenen, 101 (38,26 %) von Kindern. Zwei Skelette (0,76 %) waren für die Untersuchung nicht geeignet. Unter den Erwachsenen gibt es 87 (54,04 %) männliche und 63 (39,13 %) weibliche Skelette. Das Geschlecht von 11 Skeletten (6,83 %) ist unbestimmbar. Die bei der Geburt erwartende durchschnittliche Lebensdauer ist 31,97 Jahre. Diese Kennzahl sollte aber, wegen der wenigen Säuglingskelette (bis zum ersten Lebensjahr), in der Tat viel niedriger sein. Die Sterblichkeitswahrscheinlichkeit ist im Kinderalter bis zum 5. Lebensjahr am höchsten. Ab diesem Alter nimmt die Wahrscheinlichkeit ab und bis zum 20. Lebensjahr bleibt sie gleich. Zwischen den Lebensjahren von 20 und 30 nimmt dieser Wert weiter ab, dann ab das 30. Lebensjahr zuerst langsamer, dann immer schneller zu. Bei den Erwachsenen ist die Sterblichkeit bei beiden Geschlechtern im Maturusalter am höchsten. Das Verhältnis der im Alter von Adultus und Senium Verstorbenen ist bei beiden Geschlechtern beinahe gleich. Die Sterblichkeit bei den Frauen zwischen dem 18. und 25. Lebensjahr ist wesentlich größer. Bei den Männern liegt dieser Wert ab das 35. Lebensjahr höher als bei den Frauen.

Анализ антропологической серии 10 века
Олах Шандор

Целью данной работы явился палеodemографический анализ могильника эпохи обретения родины из Шарретудвари-Хизофүлд. Мы предположили, что могильник полностью открыт, определение возрастов выполнено точно, и что величина населения и условия смертности не изменялись в период пользования могильником. Для более детального изучения условий смертности мы составили краткую таблицу смертности. Результаты демографического анализа следующие:

Было найдено 264 погребения 10 века. 161 (60,98 %) из них - погребения взрослых, а 101 (38,26 %) - детские, и два костных остатка (0,76 %) не поддавались изучению. Из взрослых 87 (54,04 %) были определены как мужские, а 63 (39,13 %) как женские погребения. Пол 11 (6,83 %) скелетов не удалось определить. Средняя продолжительность жизни, ожидаемая при рождении, 31,97 лет, но это цифра должна быть значительно меньше, принимая во внимание небольшое число детских (особенно в возрасте 0-1) скелетов. Вероятность смертности наиболее высока в возрасте 0-5 лет в детстве. После этого возраста вероятность смерти снижается и до 20-летнего возраста она более или менее равномерна. В интервале 20-30 лет эта цифра ещё больше уменьшается, затем в возрасте 30-40 лет начинает медленно, а потом всё ускоряясь расти. У взрослых число смертей наиболее высокое в возрасте maurus у обоих полов. В возрастных группах adultus и senium пропорции смертей почти одинаковы у мужчин и женщин. Вероятность смерти в возрасте 18-25 у женщин гораздо значительнее. Начиная с 35-летнего возраста вероятность смерти у мужчин больше, чем у женщин.

A PERKÁTAI KUN SZÁLLÁSTEMETŐ (Előzetes beszámoló az 1986-88. évi feltárásokról)

HATHÁZI GÁBOR
(Székesfehérvár, István Király Múzeum)

I.

A *kun kutatás* sajátos, *köztes határterülete* népvándorlás- és középkori régészetünknek. Noha a déloroszországi steppezőna kései (11-13. századi) lovasnépeit tömörítő kun törzsszövetség eredendően a belső- és közép-ázsiai eredetű, félnomád államalakulatok kultúrkörébe tartozik, annak okán, hogy magyarországi megjelenésük – a tatárjárás eseményei kapcsán – a 13. századra esik, s további sorsuk szervesen kötődik a befogadó magyarsághoz: emlékanyaguk a „klasszikus” magyar középkor, azon belül a 13-16. század témái között kapott helyet.

A *magyarországi kunok* sajátos színezetű, új *keverékkultúrája* az egyre nagyobb teret nyerő, helyi magyar elemek és a keleti örökség mind halványabb emlékeiből ötvöződött. E fokozatosan változó, sokrétű műveltség körvonalazásánál, közel 3 évszázados fejlődésének nyomonkövetésénél szükségszerűen az egyik legmeghatározóbb vizsgálati szempont maradt a keleti kultúrelemek felismerése és fokozatos eltűnésének – a magyarságba való betagolódás (asszimiláció, feudalizálódás) fokmérőjeként való – figyelemmel kísérése. A kutatás tehát továbbra sem nélkülözheti a népvándorláskor ismeretanyagát, tapasztalatait, de a hangsúly egyre inkább a *középkori falurégeszetre* helyeződik át.¹ Ez elsősorban a rendelkezésre álló *leletanyag kényszeréből* fakad.

A magyarországi kunok steppei hagyományokat még leginkább őrző emlékcsoportját az előkelő réteg 13-14. századi, pogány rítusú *lovas temetkezései* alkotják.² Sajnos éppen e gazdagon felszerelt magányos sírok azok, melyek véletlenszerűen, s egészen elenyésző számban látnak csak napvilágot. E sírok száma ma sem éri el a tucaot.³ Vizsgálatukat nehezíti, hogy kivétel nélkül nem hiteles feltárásból származnak, le-

¹ A múlt századi kezdetektől az 1970-es évek elejéig elért részeredmények összegzése, a kun kutatás helyzetének és feladatainak – az alapvető forrásokra és feldolgozásokra, valamint az addig előkerült régészeti anyagra támaszkodó – felmérése: Pálóczi Horváth András 1973. 241-248. A kutatási terület válogatott bibliográfiája 1984-ig bezárólag: Pálóczi Horváth András 1989 a. 107-111. Újabb módszerek, eredmények összefoglalása: Pálóczi Horváth András 1985. 93-104., Selmeczi László 1982. 725-737., 1985. 79-92., 1986. 129-142.

² Pálóczi Horváth András rendszerének A. csoportja. 1985. 98-99.

³ Erdőtelek, Bánkút, Ártánd-Zomlinpuszta, Csólyos, Felsőszentkirály, Kígyópuszta, Demeccser, Kunszentmárton – Jaksorérpárt, Homok-Óvirághegy. Pálóczi Horváth András 1975. 241-244, 1982. 91-103.

lőhelyük és lelőköörülményeik pontos ismerete, és a szakszerű ásatási megfigyelések hiánya eleve gátat szab a kutatásoknak. Ráadásul e leletegyüttesek minden esetben csonkán, hiányosan kerültek múzeumba.

Lehetőségeink még ennél is behatároltabbak a korai, *nomád jellegű szálláshelyeket* illetően. Jóllehet a 11. század óta a steppei kunokra is mindinkább az összetett gazdálkodás és félnomád életforma vált jellemzővé, s állandó téli szállásokkal már a magyarországi megtelepedés után közvetlenül is számolni kell⁴; ha hihetünk a korabeli oklaveles forrásoknak, vándorló kun aulok szórványosan még a 14. század derekán is léteztek.⁵ Tudományos ismereteink és technikai lehetőségeink mai szintjén még reménytelen ezen ideiglenes jurtatáborok régészeti felismerése.

Ezért a kutatásnak be kell érnie a már letelepült népesség 14-16. századi *állandó szállásainak* (faluhely és a hozzá tartozó templom körüli temető) megtalálásával, szisztematikus feltárásával.⁶ A Perkáta-Kőhalmi dülői temető ez utóbbi lelőhelyek sorába tartozik.⁷

II.

A lelőhely

A lelőhely Perkáta község (Fejér megye, volt dunaújvárosi járás) belterületétől kb. 1,5 km-re DNy-ra, a Külső- vagy Második Szőlőhegy néven is ismert Kőhalmi dülőben található (1. és 3. kép). Az egykori *falu* a Mélykúti-vízből táplálkozó vizenyős laposok közé félszigetként benyúló, ÉNy-DK irányú löszháton települt meg. Kiterjedése – a felszíni leletanyag szóródása alapján – nagyjából 800x200 m, a dombgerinchez igazodó tengellyel. A lelőhely északi részén, a dombhát legmagasabb pontján bukkanunk a *templomra* és a hozzá tartozó *temetőre* (1. kép).⁸

Az ásatás eredetileg leletmentésnek indult, a lelőhely nagyfokú veszélyeztetettsége folytán. Az előkerült leletanyag mennyisége és minősége azonban indokoltá tette a minél teljesebb igényű feltárást. Az 1986-88. évi munkálatok végül az árokkal (2-3.

1985. 98-99., Selmeczi László 1982. 725-728., 1985. 79-80., Bennük további, bővebb irodalmi tájékoztató. Időközben publikált, újabb sírok: Balotapuszta, Kiskunhalas-Inoka, Pálóczi Horváth András 1989 b. 95-148.

⁴ Selmeczi László 1988. 177-188.

⁵ Pálóczi Horváth András 1974. 256.

⁶ Pálóczi Horváth András rendszerének B. és C. csoportja. 1985. 96-97., 99-100. Jelentősebb ásatások eddig Túrkeve-Móricson (Méri István), Szeged-Ötömösön (Móra Ferenc), Csengelén (Horváth Ferenc), Karcag-Asszonyszálláson (Selmeczi László), Orgondaszentmiklóson (Bartucz Lajos, Selmeczi László) és Szentkirályon (Pálóczi Horváth András) folytak. Kiemelkedőek még Szabó Kálmán és Papp László Kecskemét környéki, két világháború közti kutatásai. Pálóczi Horváth András 1973. 244-245., 1982. 103-105., Selmeczi László 1982. 731-736., 1985. 80-83., 1986. 130-137. Bennük bővebb, további irodalmi tájékoztató.

⁷ Rég.Füz. Ser. I. 40. (1987) 112. A feltáráshoz vonatkozó, előzetes népszerűsítő közlemények: Hatházi Gábor 1988a. 16-21., 1989. 10., 2-9. kép. A leletanyag a dunaújvárosi Intercisa Múzeum gyűjteményében található.

⁸ Az MTA Régészeti Topográfiajához használt (M = 1:10.000) térkép 135. m-es magassági pontja, a Kapócs, Horváth és Faragó család társtulajdonában álló terület. (Hrsz. 2864).

árok) övezett, É-D-i tengelyű, kb. 80x40 m-es ovális területet felölelő *cinterem* 291 sírját hozták napvilágra (2. kép).

A temetőnek azonban alig fele mondható megkutatottnak. Északi harmada sűrűn beépített zártkert, vagy a rendkívül erős talajerózió következtében már a sárga löszre ültetett szőlő: régészeti szempontból értékelhetetlen, lekopott felület. A templomdomb keleti lejtőjét a századelőn épült Tiffinger pince és -présház, a temető centrumát egy nagyki-terjedésű újkori beásás – a helybeliek elmondása szerint II. világháborús ágyúállás – pusztította el. A fennmaradó temetőrészt ugyan nem érte ilyen mérvű roncsolás, de az intenzív szőlőművelés rigolirozási árcai, majd a tőkék kipusztulását követő talajerózió okozott súlyos károkat. Ez a középkori szintviszonyokhoz képest helyenként legalább 1 m-es kopást jelent. A legfelső sírréteg feltárására csaknem a felszínen került sor, nem volt ritka a 20-30 cm-es sírmélység sem. Az épebb felületek sírjainak számát, sűrűségét, rétegződését figyelembe véve, az elpusztult sírok száma 4-500-ra, a *teljes temető nagysága 7-800 sírra becsülhető*.

E nagyfokú lepusztultság és beépítettség lehet a magyarázata annak is, hogy nem sikerült föltárni a *templom* alapfalait, bár *megléte*re kétségtelen bizonyítékok utalnak, a felszínt vastagon borító meszes-habarcsos-köves omladékon és a feltárás során szór-
ványként előkerült középkori kőfaragvány töredékeken kívül is. Gyaníthatóan innen származik az a két fehér-mészke oszlop, melyek egyikét a harmincas években a köz-
ség r. kat. temploma előtt állították fel, párja – asztallá alakítva, félig földbe ásva – a lelőhellyel közvetlenül szomszédos présházak egyike előtt áll. A templomdomb olda-
lába vágott Tiffinger pince előfalzatában – hasonlóan a szőlőhegyi pincesor más épületeihez – számos másodlagosan felhasznált középkori kő lelhető fel. A múlt szá-
zad óta bizonyíthatóan használatos⁹ Kóhalmi szőlő, -dűlő név sem lehet véletlen. A kőben szegény vidék lakossága gyakorlatilag kőbányaként élte fel – a feltehetően ek-
kor még meglévő – romokat. A helyiek elbeszélése szerint még néhány évtizede is in-
nen szállították a köveket a faluba, gödrök, kátyúk betöltésére.

A lelőhely időrendje, történeti kérdései

Már az előzetes terepbejárások során gyűjtött kerámia nyilvánvalóvá tette, hogy a kun szállás *Árpád-kori magyar előzményekre* települt rá.¹⁰ Ezt erősítették meg a temp-

⁹ Érdekes, hogy Pesty Frigyes helynévi gyűjtésében (1977. 247-248.) nem szerepel, holott közismert-
ségét jelezve a III. sz. (1872-1884) katonai felmérés már feltünteti. Csendes László – N. Ipoly Márta 1977.
5161./4. szelvény.

¹⁰ A Velencei-tótól a Dunáig húzódó, ÉNy-DK irányú vízfolyások (Sárosd, Seregélyesi-, Czikolai-,
Nagykarácsonyi-, Mélykúti víz stb.) elmoszárasodott völgyeitől szabdalt, gyér növényzetű löszfennsíkot a
történeti kutatás – megfelelő okleveles forrásanyag hiányában – a kunok megjelenéséig szinte teljesen
lakatlannak vélte. Györffy György 1990. 304. Perkátnán kívül azonban még legalább 20 településmaradvány
bizonyítja, hogy a nem túl kedvező természetföldrajzi viszonyok ellenére egyes vízközei részek földműve-
lésre és állandó megtelepedésre alkalmasnak bizonyultak már az Árpád-korban is. Hatházi Gábor 1987.
36, 50. jegyz. Az viszont kétségtelen tény, hogy a kunoknak – mint „későn” (1243-46) érkezőknek – több-
nyire a szántóföldi művelésre kevésbé alkalmas területek: vízjárta laposokkal váltakozó száraz homokhát-
ságok, mocsaras lapályok, szikések jutottak. Pálóczi Horváth András 1986. 215-216. E részeket a túlélő la-
kosság az újratelepüléskor – a megüresedett, jobb adottságú helyekre húzódván – amúgy is lakatlanul
hagyta. Ezek a steppei környezethez szokott (összetett gazdálkodásuk ellenére azért elsődlegesen nagyál-

lom körüli temető S-végű hajkarikás sírjai is (7., 11., 13., 53., 168., 277., 291. sír) (I. tábla 1-2.). Az Árpád-kori temető rész legkorábbi datálói értékű leletei – a 277. sír apró gömböcskékből formált virágokkal díszített gyűrűje (I. tábla 4.)¹¹ és a 284. sír rovásírásos gyűrűje (I. tábla 3.)¹² – alapján a *falu alapításának ideje a 11. század végére – 12. század elejére tehető*. A szórványként napvilágra került indás-szalagfonatos kőfaragvány töredékek a templom megépülését ugyanekkorra valószínűsítik (4. kép).

A Kőhalmi dűlői magyar népesség korábbi falujára (vagy azok egyikére) a mai község ÉK-i peremén, a Faluhelyi dűlőben bukkantunk rá (3. kép). A gyaníthatóan templom nélküli település felhagyására minden bizonnyal Szent László (1077-1095) és Könyves Kálmán (1095-1116) törvénykezései jegyében került sor. Ez az időszak a feudális rend teljes kiépülésének, a templomokhoz kötődő, végleges falvak kialakulásának, a templom körüli temetkezések általános kötelezettséggé válásának kora ország-szerte.¹³ E korszakváltás jól ismert régészeti példája Kardoskút¹⁴, avagy Pusztaszentlászló és Felső-Söjtör¹⁵ településtörténeti kapcsolata. A Faluhelyi dűlő esetében a kérdés megnyugtató tisztázásához hitelesítő ásatásra lenne szükség.

A Kőhalmi dűlői magyar falu *13. századi elnéptelenedése* a tatárjárással magyarázható, jóllehet a Dunántúl viszonylagos nyugalomban vészelt át a pusztításokat¹⁶. A lelőhelyünkötől pár km-re, a kishantosi Tégláégető környékén földbe rejtett pénzlelet¹⁷ mindenestre a szűkebb környék mongol dúlását sejteti¹⁸.

Miután jelen ismereteink szerint Perkatáról *nem őrződött meg Árpád-kori trott forrás*, csupán gyanítható, hogy *királyi birtok* volt. Fontos bizonyítéka ennek a kunok idetelepítése¹⁹. Ilyen célra szinte kizárólag királyi földeket használtak fel, s csak rendkívüli esetben voltak körükbe néhány, a birtokos család kihalásával úrtalanná vált magánbirtokot.²⁰ Seregélyes eladása kapcsán, IV. (Kun) László (1272-1290) okleveléből tudjuk, hogy a Perkatával szomszédos Sárosd (később maga is kun szállás)²¹ azelőtt a királyi lovászok faluja volt.²² Györffy György a Sárosd környéki lakatlannak vélt része-

lattartó) kunoknak még megfeleltek. Betelepülésük tehát nem csak a mongoloktól súlytott vidékekre szorított, hanem kiterjedt a spontán elvándorlás, természetes falupusztásodás miatt elnéptelenedett területekre is. Szabó István 1966. 139-183., Maksay Ferenc 1971. 78-79., Pálóczi Horváth András 1974. 245-248., Hatházi Gábor 1987. 36-38., Györffy György 1987a. 332.

¹¹ Halimba-Cseres 490. sírjának rokonpéldánya Szent László (1077-1095) ezüst denárjával (CNH I. 34.) került elő. Török Gyula 1954. 99-100., XXVI.t. 9-10., 1962. 165., Taf. LXXXVII.

¹² A legfrissebb kutatások szerint a gyűrűk túlnyomó részben a 11. század utolsó harmadára, Szent László korára keltezhető. A legkorábbi ismert példányt (Székesfehérvár-Maroshegy 6.sír) I. András (1046-1060) pénze, a legkésőbbit (Pusztaszentlászló 19. sír) II. Béla (1131-1141) pénze datálja. Szőke Béla Miklós – Vándor László 1987. 68-73.

¹³ Závodszy Levenete 1904. 162. (I.c.25.), 193. (I.c. 73.) Györffy György 1984. 2. kötet 970.

¹⁴ Méri István 1964. 7-8.

¹⁵ Szőke Béla Miklós – Vándor László 1987. 85.

¹⁶ Hatházi Gábor 1987. 36-37.

¹⁷ Fitz Jenő 1957. 6.

¹⁸ Györffy György 1987a. 334.

¹⁹ L. 10. jegyzet

²⁰ Gyárfás István 1870-1885. II. 439-450., Pálóczi Horváth András 1986. 215.

²¹ Hatházi Gábor 1988 b. 106-110.

²² Györffy György 1987 a. 402-403

ket királyi legeltető területként értelmezte.²³ A vidék Árpád-kori lelőhelyei ismeretében hozzátehetjük: Perkáta és a környék más, oklevélből szintén nem ismert, később kun szállással vált faluja ugyanúgy része lehetett a királyi birtokrendszernek, s csupán a véletlennek tudható be, hogy egyedül Sárosd esetében maradt fenn erről írott dokumentum.²⁴

Györfly György általánosan elfogadott véleménye szerint a kunok mezőföldi településtombje, a Hantos-szék²⁵, nem tartozott a kunok eredetibb szállásterületei közé: a foglaló nemzedék a Duna-Tisza közéről származott ide.²⁶ Mivel az 1279-es II. kun törvényben felsorolt szállásterületek közt a dunántúli még nem szerepel, s otlakásukat egy 1399-es adat bizonyítja először, az a nézet vált uralkodóvá, hogy a beköltözés a 14. század közepénél előbb nem következhetett be.²⁷ Ezt azonban az írott források tüzetesebb vizsgálata sem támasztja alá feltétlenül.²⁸ Az oklevelekből ismert dunántúli szállások sorában olyan pogány személynévi eredetű szállásnevek (Bajdamer-, Bezter-, Csabak-, Kajtorszállás) található, melyek a magyarországi kun helynevek legarchaikusabb, 13. század végi, 14. század eleji rétegéhez tartoznak.²⁹ Ezek közül is kiténik a legrégebbnek tekinthető Nyögérszállás. Neve IV. László kunokból álló, vazallus jellegű, feltehetően udvari-igazgatási feladatokat is betöltő, nomád eredetű elit testőralakulatára vezethető vissza (neugerii).³⁰ Hasonló eredményre jutunk a család- és birtoktörténet tanulmányozásakor. 1406-ban a kun előkelők egy csoportja – peres ügyük kapcsán – itt élő és birtokló közös őseikre, nagyapjukra és dédapjukra („...ab uno avo et prothavo...”) hivatkoznak.³¹ Visszakövetkeztetve – generációnként 30 évet számolva – úgy tűnik, hogy a dédapa valamikor a 13-14. század fordulóján élhetett, a foglaló nemzedék egyik vezetőjeként.³² E meglehetősen ingatag, közvetett bizonyítékok különös jelentőségűvé teszik a Kőhalmi dűlői kun temető legkorábbi rétegének kronológiai tisztázását.

A perkátai kun megtelepülés körülményeinek, idejének pontosításához hasznos részadatokkal szolgált a temetőt övező *kőrárok* vizsgálata (2. kép). A feltárás során ki-

²³ Györfly György 1987 a. 328-329., 333.

²⁴ Az uralkodó család itteni birtoklásait jelzi, Sárosdon kívül Seregélyes (Smaragd comes családjának részbirtoka mellett) és Asszonyvására vagy Várásd(?) is. Utóbbit a Sárosddal DNY-ről közvetlenül szomszédos, mai Sárkeresztúrral azonosíthatjuk. Szintén királyi lovászok lakták, s egy 1192-es adatból sejtethető, hogy vásárhelye a királyné birtokában volt. Györfly György 1987a. 346., 402-403.

²⁵ A Hantos-székhez tartozott Perkátán kívül Hantosegyháza, Sárosd, Újszállás, Jakabszállás, Karácsonyszállás, Előszállás, Bajdamerszállás, Bezterszállás, Csabakszállás, Gyolcsapálszállása, Thobaliszentpéter, Nyögérszállás, Kajtorszállás, Ivánkateleke. Történetének legfontosabb forrásgyűjteményei és feldolgozásai: Gyárfás István 1870-1885. III. 458-770., Károly János 1896-1904.I. 184-203., 566-597., Mándoky Kongur István 1972. 73-82.

²⁶ Györfly György 1987b. 532., 1990. 304.

²⁷ Györfly György 1987a. 334., 1987b 532., 1990. 304.

²⁸ Hatházi Gábor 1987. 34-41.

²⁹ Pálóczi Horváth András 1974. 256-257, 1986. 217-220.

³⁰ Hatházi Gábor 1987.40.

³¹ ZSO. II. (2. 4421.sz.) 543-544-, Pálóczi Horváth András, 1974. 251.

³² Ez időben közel egybe esik a szomszédos Sárvíz melléki „besenyő ispánság” elhalásával. Miután közismert a kunok katonai szerepe magyarországi letelepedésükben, nem zárható ki annak lehetősége, hogy idekerülésük a besenyők „elmagyarosodása” folytán keletkezett űr betöltését célozta a helyi királyi hadszervezetben. Hatházi Gábor 1987.41., 1990. 35-40.

derült, hogy valójában *kettős árokrendszerrel* van szó, melynek korábbi fázisa Árpád-kori (3. árok, átl. Sz. = 220-230 cm, átl. M. = -230 cm). Használaton kívül kerülése szervesen összefügg a tatárjárás során megrongálódott *templom felújításával*. Az árkot – különösen a nyugati oldalon – a román kori épület gazdag 13. századi kerámia anyagot tartalmazó *pusztulási törmeléke* töltötte fel. Az eltömődött temetőárok eredeti nyomvonalát többé-kevésbé követő új árkot (2. árok, átl. Sz. = 270 cm, átl. M. = -130 cm) már minden bizonnyal a kunok ásták, akik munkájuk során több korábbi sírt bolygattak (280, 284 sír). Az Árpád-kori körárkot eltömő épületomladék egyébként – vastagon szétterítve, elegyengetve – a *temető egész területét befedi*. A kun sírok jórészt ebbe ásták, míg az Árpád-kori sírok ez alatt a réteg alatt jelentkeztek. A temetkezési terület peremén, széles félkörben, követve a temetőárok vonalát, olyan *gödrök* sorára bukkantunk, melyeket szintén épülettörmelékkel töltöttek fel. A bennük talált csekély mennyiségű lelet azt jelzi, hogy aligha lehettek hulladékgyűjtők: talán a templom helyreállításához szükséges *homokot adhatták*. A leletanyaguk alapján 13. századi gödrök sok Árpád-kori sírt pusztítottak el³³, majd feltöltésük után kun sírokat temettek rájuk.³⁴ Már a fenti adatok is azt bizonyítják, hogy a temető kunok általi használatba vétele, s a templom újjáépítése már a 13. század végén be kellett hogy következzen.³⁵ Ezt látszik megerősíteni a 4. és 65. sír kettőskereszt (II. tábla 2., 10.), továbbá a 73. sír kettős keresztrel variált liliosomos vésetű (II. tábla 3.) fejesgyűrűje is.³⁶ Lovag Zsuzsa kutatásai nyomán³⁷ Selmeczi László hívta fel a figyelmet e gyűrűtípusok 13. századi voltára, s arra a tényre, hogy jelenlétük a kun szállástemetőkben a 13. század második felében – végén megtelepedő nemzedéket jelzi.³⁸

Ugyanezen réteghez kell sorolnunk a 48. sírt is, jöllehet félbevágott halotti obulusa³⁹ a temetkezést látszólag a 12. század végére keltezi.⁴⁰ Jászdózsza – Négyszállás 64. és

³³ 3. gödör: 55. sír, 5. gödör: 19. sír, 6. gödör: 56. sír, 11-12. gödör: 107., 112., 114., 211. sír, 13. gödör: 239., 240., 243. sír, 15. gödör: 217., 245. sír, 17. gödör: 277. sír, 19. gödör: 285. sír.

³⁴ 5. gödör: 13. sír, 7. gödör: 287. sír, 12. gödör: 106., 108. sír, 14. gödör: 162., 163. sír, 15. gödör: 225. sír, 16. gödör: 242. sír.

³⁵ A kun megtelepülés igen gyakori jelensége, hogy a kunok ugyanazt a megtelepülésre legalkalmasabb tereppontot szállták meg, ahol a korábbi magyar falu is állt. A szakirodalom alapján Selmeczi László e csoportba sorolja Csengele, Szeged-Ötömös, Borbásszállás, Bene, Baracs lelőhelyeket, s ezt figyelte meg saját ásatásán, Karcag-Orondaszentmiklóson is. Horváth Ferenc 1977. 120., Móra Ferenc 1906. 19-20., 1908. 369-371., Szabó Kálmán 1938. 130-135., Selmeczi László 1982. 736., 1986. 131. Feltárások bizonyítják ugyanezt Szentkirályon és a Hantos-széki Sárosdon is. Pálóczi Horváth András 1976. 293-302., Hatházi Gábor 1988b. 106-110. Méri István nagykunsági terepjárásai során Kápolnás, Fábiansbestyén, Asszonyszállás, Bolchatelek, Hatház, Hegyesbor, Turgonyepeterszállása, Marjalaka, Pókhamara esetében tudott ilyen jellegű kontinuitást kimutatni. Méri István 1954. 1. kép, Pálóczi Horváth András 1974. 247. A helynévtudományi kutatások szerint a kun szállásoknak közel 1/4-e őrzi korábbi magyar falu vagy templom nevét, s hasonló tartalmat jelez a pusztán álló, romos templomra utaló -egyháza végződés is. Pálóczi Horváth András 1986. 218-219. Hantos-széki példák: Thobaliszentpéter, Hantosegyháza.

³⁶ A 4. sírnak egyéb lelete nem volt, a 65. sír gyűrűjének kísérő leletei: gömbös fülbevalópár, pitykegomb, ár fatokban, gyűszű, vaskarika, gyöngy. A 73. sír gyűrűje pitykegombbal együtt került elő.

³⁷ Lovag Zsuzsa 1980. 221-236.

³⁸ Selmeczi László 1986. 132.

³⁹ A pénzek meghatározásáért V. Székely Györgynek (Kecskemét, Katona József Múzeum) tartozom köszönettel.

⁴⁰ Réthy László szerint e feliratozatlan verettípus (ezüst denár, CNH I. 119., Huszár Lajos 1979. 140.) – műhelyjegyei alapján – III. Bélától (1172-1196) II. Andrásig (1205-1235) bármikor forgalomban lehetett.

86., valamint Karcag-Orgondaszentmiklós 59. sírjának III. Béla (1172-1196) bizánci mintára vert bronzai bizonyítják, hogy a jász és kun szállástemetők legkorábbi periódusában nem szokatlan a 12. századi pénzek előfordulása.⁴¹ Pénzt egyébként egyetlen Árpád-kori sírban sem találtunk Perkátán, a kunoknál viszont annál többet (123., 181., 241., 273. sír). E sírok egyben azt is bizonyítják, hogy a *félbe vágott halotti obulus* – legalábbis ebben a temetőben – *kun szokáslelemként* kell értékelnünk (123. és 241. sír). A 48. sír kun voltát erősíti az a tény is, hogy a temetkezés szöggel összeerősített deszkakoporsóban történt, ami az Árpád-kori sírokban nem volt megfigyelhető. A halott nyakában, farkasagyar⁴² mellé felfűzött pasztagyöngyök társaságában olyan nagyméretű – korábbi találói által „krétagyöngynek” elkeresztelt – típusra bukkantunk (IV. tábla 4.), melynek legközelebbi párhuzama a Szeged-Ötömösi kun szállástemető 20. sírjában került elő, kétségkívül a kunokhoz köthető gömbös fülbevalók mellől.⁴³

Perkáta régészeti adatai tehát azt jelzik, hogy a kunok mezőföldi beköltözésére *legkésőbb a 13. század végén* sor került. A pontosításhoz némi segítséget jelent, hogy a kunok 1279. évi privilégiuma nem említi a szállásterületek közt a dunántúlt.⁴⁴ A bevándorlás csak ezt követően, talán a Hód-tavi csata (1280 vagy 1282) után következett be: ekkorra tehetők ugyanis az utolsó nagy területi változások, népség átcsoportosulások a kunság történetében.⁴⁵ Elképzelhető, hogy a levert lázadók egy csoportját ekkor telepítik át a Mezőföldre.⁴⁶ Ezzel összhangban állnának azok az okleveles adatok is, amelyek a környék elnéptelenedett királyi birtokainak felszámolását és eladományozását nagyjából Kun László uralkodása idejére teszik.⁴⁷

A Kőhalmi dűlői kun sírokban talált jellegzetesen 14. századi leletanyag és a halotti obulusok – melyek kivétel nélkül Nagy Lajos (1342-1382) szerencsefejes denárjai⁴⁸ – továbbá a 64. sír bronzlemezről préselt pártaverete (I. tábla 7.), amely a pénzekkel gyakorlatilag azonos datáló értéket képvisel⁴⁹, a *temető Anjou-kori használatát*

⁴¹ Selmeczi László 1981. 170-171., 1986. 132-133. A jelenség magyar környezetben is előfordul: a csúti temető II. sírja a benne talált pártaöv alapján a 15. századra datálható, mellette két II. Béla (1131-1141) érem került elő. Gerevich László 1934. 141., 26. kép.

⁴² A temető állatsont anyagának meghatározásáért Takács Istvánnak (Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum) tartozom köszönettel. A közléshez hozzáfűzzük, hogy az anyagmeghatározás egy része egyelőre csak fotók alapján történt, így még nem végleges, „műhely állapotot” tükröz.

⁴³ Móra Ferenc 1906. 21., Szél Márta 1940. 162., XXVII.t.22.

⁴⁴ L. 27. jegyzet

⁴⁵ Györffy György 1990. 285-286. A Hód-tavi csata időpontját a szakirodalom 1280 vagy 1282-re helyezi. A kérdést legutóbb Blazovich László 1977. 941-945. foglalta össze. Szerinte az utóbbi látszik elfogadhatónak. Népség átcsoportosulásokra: Fodor István 1972. 239., Gyárfás István 1870-1885. III. 630-631., Pálóczi Horváth András 1974. 251.

⁴⁶ Hatházi Gábor 1987. 34-41.

⁴⁷ Györffy György 1987 a. 335. és 1. 24. jegyzet

⁴⁸ CNH II. 89A., Huszár Lajos 1979. 140.

⁴⁹ A veret egyszerű zsinórkeretbe foglalt középmezéjét Nagy Lajos kedvelt címerének primitív népi utánezata díszíti: oromdiszes csöbörsisak tetején, szájában patkót tartó struccfej két toll között, a sisak alatt megdöntött címerpajzs. A közismert Nagy Lajos síremléken és az aacheni palástkapcsokon (Művészet... Kat. 14., 5. t.) kívül – néhány példát kiragadva – ez a címerábrázolás tűnik fel Nagy Lajos 1396. évi titkos-, és 1352. évi gyűrűs pecsétjén. Művészet... Kat. 42. és 45. Pénzekben való előfordulása: Károly Róbert 1329 utáni garasán (CNH II.7.) és Nagy Lajos 1370 előtti garasán (CNH II.70.) Művészet... Kat. 66. és 75., 23. és 25.t. Ez a címerkép díszíti az Anjou-kori kályhacsempék III. csoportjának 3. típusát is, kora a 14. század második felére tehető. Holl Imre 1958. 219., 24. kép.

jelzik. A csontosövek, pártaövek, párizsi kapcsok, gyöngyös-bronzszálas párták, csontból esztergált vagy bronzból öntött hengeres övpecek, láncos-hurkos övkapcsok stb. hiánya⁵⁰ arra vall, hogy az *idetemetkezés a 15. század elején megszűnt*. A szállás népe – ma még ismeretlen okból – Perkáta egy másik határrészébe, kb. 3-4 km-re ÉNy-ra, a Parragi rétre költözött át.⁵¹ Az 1417-től a török korig folyamatosan jelentkező írott források már erre a 15-16. századi faluhelyre vonatkoznak.⁵²

A kun temetkezések

A Kőhalmi dűlői temető *kun rétege* tehát a 13. század végétől a 15. század legelejiéig, a kun beolvadás legérdekesebb, *átmeneti korszakában* működött. Mint ilyen, tökéletesen tükrözi azt a sajátos színezetű, kettős gyökerű keverékkultúrát, melyet a bevezető röviden vázolt.

A mezőföldi kunok integrálódásának szembeutó jele, hogy halottaikat már *keresztény módra*, a felújított Árpád-kori templom cintermében földelték el.⁵³ A kun sírok NyDNy(fej) – KÉK(láb) tájolása azonos az Árpád-kori sírokéval: minden bizonnyal a templom tengelyének irányát követte. A halottakat háton fekvé, nyújtott helyzetben temették el, ez alól rendkívüli kivétel a 173. és 187. sírban tapasztalt hasra fektetés. Utóbbiak esetleges hitvilági tartalmának tisztázása még további kutatásokat igényel.⁵⁴ A halottak fektetéséhez hasonlóan semmiféle eltérés sem észlelhető az Árpád-kori és kun sírok közt a kéztartást illetően. Formai változatai: karok kinyújtva a test mellett, ritkábban a medencére hajtva. A magyar és kun temetkezéseket – ahol ez megfigyelhető volt – egyaránt a sarkain lekerekített téglalapforma sírgödörök jellemzik. A kun halottakat – ellentétben az Árpád-koriakkal – gyakran szöggel összee-

⁵⁰ Szabó Kálmán 1938. 58-78., Gerevich László 1943. 103-167., Bálint Alajos 1936. 222-241., 1938. 138-190., 1939. 146-164., 1956. 55-84., Foltiny István-Korek József 1954. 149-190., Kovács Béla 1972. 119-158., Papp László 1960. 197-252., 1962. 199-219., ifj. Fehér Géza 1955. 190-201., 1957. 66-73., Gömöri János 1970. 109-128., Horváth Ferenc 1977. 91-125., V. Székely György 1987. 83-84., Hatházi Gábor 1988b. 106-110., Pálóczy Horváth András 1982. 103-105., Benkő Elek 1980. 322-342.

⁵¹ Az 1986-87. évi terepbejárások során megtalált 15-16. századi falu valószínűleg azonos az 1930-as évek óta a „Baráti dűlő Sóstói része”-néven ismert lelőhellyel, ahol cserepeket, kemence maradványokat, csontokat találtak földmunka során. Ugyaninnen került az István Király Múzeumba egy török bronz érem is. Fitz Jenő 1957. 6., 10. Ma a terület „Régi fácános”, „Alapi rétek” elnevezése is gyakori, a katonai felméréseken szereplő Tamás-dombbal azonos. Csendes László – N. Ipoly Márta 1977. I. (1782-85) Col. XIII. Sec.24., II. (1829-1866) Col. XXXI. Sec. 54., III. (1872-1884) 5161/4.

⁵² Gyárfás István 1870-1885. III. 565-568., 682-683., 735-749., 767-768., Károly János 1896-1904. I. 190-191. 199., 573-576, 579-589, Káldy Nagy Gyula 1977. 32-33.sz., 51., 1985. 428.sz. 481.

⁵³ Hasonló példákra I. 35. jegyzet. Más kun csoportoknál a feudalizálódás és kereszténnyé válás jóval később indulhatott meg. Selmeczi László szerint ezt jelzik azok a 13. század végétől kezdve már bizonyíthatóan használt, kezdetben valószínűleg még pogány szállástemetők, melyek területén csak jóval később, a 14. század végén – 15. század elején épültek csak meg a templomok (Karcag-Asszonyzállás, Túrkeve-Móric, Mizse). Selmeczi László 1973. 112., 1982. 736., 1986. 131.

⁵⁴ A jelenség Árpád-kori előfordulásaival Szabó János Győző foglalkozott. A rendszerének III. csoportjába sorolt hasra fektetéseket főleg nőkre jellemző rítusnak tartotta. Elfogadta G.Wilke véleményét, aki „...az arc föld felé fordításának tulajdonított... lényegi jelentőséget: a gonosz nézése az élők felé így lehetetlen, másrészt a lélek így nem tud visszarepülni a szájon át a testbe, s a megholt így képtelen visszatalálni a falujába.” Szabó János Győző 1976. 40-41., 66., 18. ábra.

rősített, kapcsokkal is ellátott deszkakoporsóba fektették. (46., 47., 48., 50., 51., 91., 123., 130., 140., 141., 161., 163., 170., 177., 180., 183., 205., 225., 252. sír).

Az egykorú magyar temetőkhöz képest összehasonlíthatatlanul *gazdagabb leletanyagra* bukkantunk a kun sírokban.⁵⁵ Ez elsősorban a nőknél és gyermekeknél volt megfigyelhető⁵⁶, akiket a *keresztény felfogással szöges ellentétben* teljes pompával, felékszerezve, legfontosabb használati tárgyaikat mellékelve készítették fel a túlvilági életre.

Viseletükben – mely bizonyos fokig nyelvi, etnikai öntudatuk kifejezője is – már a *helyi tárgyak túlsúlya* figyelhető meg.⁵⁷ A kun sírokban talált *ékszerek*: főként az aranyozott rosszezüstből vagy bronzból préselt, kerek vagy szögletes, felvarrható ruhavarratok (I. tábla 5-16.), a pityke- és csörgősgombok (I. tábla 17-24) övcsatok (II. tábla 11-16.) csaknem kivétel nélkül helyi magyar, többnyire gótikus ízlésű készítmények.⁵⁸ Ugyanakkor e tárgyak *viseleti módja keleti* hagyományok továbbélését jelzi. A gótikus díszlemezeket sokszor találtuk a mellkason, gyakran jobboldalt, esetleg váll és csípőtájon (1., 45., 51., 125., 161., 181., 256. sír). Ez a többi kun temetőből is jól ismert jelenség a Képes Krónikában többször ábrázolt, hagyományos *nomád kaftán-viselet* meglétét bizonyítja.⁵⁹ Előfordultak ezen kívül koponyán (64., 141., 146. sír), mint *párta*-esetleg *süvegveretek*, s díszíthettek *övről lelógó szalagokat* is (183. sír). Hasonlóan sokrétűen használták föl a pityke és csörgősgombokat. Zömében *az inget* fogták össze velük nyak és hastájékon (1., 10., 45., 51., 64., 65., 73., 125., 130., 141., 146., 180., 192., 225., 273. sír), de előfordultak pártadíszként a homlokon is (161. sír) vagy az előbb már említett módon: *övről lelógó szalagra* varrva (183. sír). A kun sírok kiemelkedő jelentőségű ékszerei a felhúzott 1 vagy 3 lemezgömbös fülbevalók (45., 64., 65., 123., 130., 141., 146., 180., 216. sír) (II. tábla 17-20.). Azon kevés tárgyak közé tartoznak, melyek biztosan köthetők a kunság *archaikus viseletéhez*, s divatjuk a 14. század végéig nyomon követhető.⁶⁰ Eredetük a bizánci kultúrkörre és annak tágabb peremterületeire (Délország, Balkán, Kaukázus – vidék) vezethető vissza. A gömbös fülbevalók már a 7-8. századi avar emlékanyagban megtalálhatók⁶¹, divatjuk a honfoglalás- és Árpád-kor idején szorul ki a Kárpát-medencéből. A 9-10. századtól – bizánci hatásra – jellegzetesen kelet-európai ékszerré válnak, fellelhetők Délország 11-13. századi nomád anyagában is. A leghangsúlyosabban a balkáni népek viseletében honosodtak

⁵⁵ Pálóczi Horváth András úgy véli, hogy a 14. század közepén a szállástemetőkben megjelenő leg-gazdagabb sírok (ilyen Perkátán a 46., 64., 141., 183. sír) a nemzetségszűkítő, kapitányi családok rétegének tulajdoníthatók, akik felhagyva a magányos lovassírok pogány szokásával, az új rend és vallás jegyében már népükkel éltek és temetkeztek. Pálóczi Horváth András 1985. 99-100.

⁵⁶ Ugyanez jellemzi a jászódzsai jász szállástemetőt is. Selmeczi László 1981. 173.

⁵⁷ Pálóczi Horváth András 1982. 103.

⁵⁸ Szabó Kálmán 1938. 40-58., Móra Ferenc 1906. 18-27., 1908. 361-371., Széll Márta 1940. 161-165., Gerevich László 1943. 137., 152-157., Hampel József 1880. 46-50., B. Oberschall Magda 1942. 8-9., 1945. 13-21., Kőhegyi Mihály 1972. 205-213., H. Tóth Elvira 1972. 215-223., Zsámbéky Mónika 1983. 105-128., Pálóczi Horváth András 1982. 103., Hatházi Gábor 1988 b. 106-119., H. Kollen Judit 1986. 51-56.

⁵⁹ Szabó Kálmán 1938. 50-52., Pálóczi Horváth András 1982. 103., Zsámbéky Mónika 1983. 107-108., Hatházi Gábor 1988 b. 117-118.

⁶⁰ Pálóczi Horváth András 1982., 103., Hatházi Gábor 1988 b. 115.

⁶¹ Kiss Gábor 1983. 100-101., 108., 110.

meg, ahol népi ékszerként egészen a 18. századig tovább éltek.⁶² 13-14. századi magyarországi elterjedésüket nagy valószínűséggel köthetjük a bizánci-balkáni kultúrelemeket előszeretettel magukba olvasztó kunok közvetítő szerepéhez:⁶³ a ma ismert hazai példányok vagy kun, vagy azzal közvetlenül szomszédos lelőhelyről származnak.⁶⁴

Steppei hagyományok meglétét bizonyítja a sírokban található – a szorosán vett viselethez ugyan kötődő – *használati tárgyak nagy mennyisége* is. Gyakoriak a kések (46., 47., 66., 123., 141., 149., 192., 256. sír) (III.tábla 2.), borotvák (46., 141. sír) (III. tábla 1.), ár-szerű szűrőeszközök töredékei (46., 123., 273. sír) (III. tábla 4.), valamint a Szeged-Ötömösről már ismert, szegecselt végű keskeny pengéfeleségek (51., 123. sír) (III. tábla 3.), melyeket Móra Ferenc és Széll Márta törként határozott meg.⁶⁵ A 65. sírből fatokba bújtatott ár került napvilágra, egy gyűszű társaságában (III.t. 5., 9.). Több sírban fordult elő csontból vagy ólomból készült tűtartó (1., 141., 192. sír) (III. tábla 6-8.), tű (16.sír), orsógomb (183. sír) (III. tábla 12.), kulcs (123., 192. sír) (III. tábla 11.), „T”-kulcsra emlékeztető kettős horog⁶⁶, esetleg hálókötő tű (?)⁶⁷ (192. sír) (III.tábla 13.). Esetenként tűszerszám is került sírba: tűpatkó (170. sír) (III. tábla 17.) vagy azt helyettesítő (?), másodlagosan felhasznált vas sarkantyú töredék (180. sír) (III. tábla 10.), kovák (141., 191., 238. sír) (III. tábla 14-16.).

E használati tárgyak lelőköri körülményei hasznos adatokkal szolgálnak a kun sírokban talált *gyöngyök funkciójának* meghatározásához, s egyúttal egy igen lényeges, *nomád gyökerű viseleti elem* felismeréséhez. E gyöngyök nyakláncként való használatát – a 43. sír kivételével – kizárja az a tény, hogy szinte mindig deréktájon, jobb oldalon, a kéz magasságában kerültek elő (III. tábla 1., 8.) A Kecskemét környéki kun szállások kapcsán a problémával Szabó Kálmán is találkozott. Az ágasegyházi temető XXXI., XXXV. és XLIX. sírjában továbbá az aranyegyházi XXXIV. sírban bukkant rájuk, szintén jobb kéz tájékán. Nem ismervén fel az ágasegyházi XXXI. és XXXV. sírban lelt „ólomcsövek” – a közölt fotókból ítélve a perkátai példányokkal azonos tűtartók – valódi funkcióját, továbbá figyelemmel kívül hagyva a XLIX. sírban a gyöngyök közt talált gyűszű fontosságát: a gyöngyosorokat és „ólomcsöveket” rózsafüzér részeként értelmezte.⁶⁸ Szeged-Ötömösön Móra Ferenc is rögzítette a jelenséget (24., 50., 59. sír).⁶⁹ Ott az 50. sírban a gyöngyök szövet- és zsinórmaradványokkal együtt kis csomagot alkottak.⁷⁰ Selmeczi László az orgondaszentmiklósi kun szállástemető 1. sírjában szintén talált gyöngyöket a medence körül.⁷¹ Perkátán e gyöngyök a 46. sírban tőr és

⁶² Hatházi Gábor 1988 b. 115., 67.j., Pálóczi Horváth András 1989 b. 111-115.

⁶³ L. 60. jegyzet

⁶⁴ Szabó Kálmán 1938. 45-46., 153-154. és 173-179. kép, Széll Márta 1940. 163., XXVIII.t. 1,8,24, Pálóczi Horváth András 1989 b. 111-115. II.t. 1-2., magyar temetőkből ismert példányok: V. Székely György 1987. 83.

⁶⁵ Móra Ferenc 1906. 25-26., Széll Márta 1940. 163., XXIX.t. 18.

⁶⁶ A kulcs vagy kettős horog problémájára már a X-XI. századi leletanyagban is felmerült (Tiszasüly ill. Tiszajenő-Kecskéspart). Késő-középkori rokonpéldánya: Pomáz-Klisza. Mesterházy Károly 1983. 157., 159. 1-2. ábra. Hasonlót közöl Szabó Kálmán 1938. 517. kép.

⁶⁷ Bakay Kornél 1989. 168. kép 3.

⁶⁸ Szabó Kálmán 1938. 40-45., 136-137. és 140-146. kép.

⁶⁹ Móra Ferenc 1906. 22., 25., 26.

⁷⁰ Móra Ferenc 1906. 25.

⁷¹ Selmeczi László 1986. 18.j.

kés töredékeivel, az 51. sírban törpenge töredékeivel, a 123. sírban övkarika, ár, és és törpenge töredékeivel kerültek elő, minden esetben jobb kéznél, övmagasságban. Már a fentiek alapján is kézenfekvőnek látszik a feltételezés: a gyöngyök késfélék mellé, *övre függesztett tarsolyt vagy zacskót díszítettek.*⁷² Az elképzelés valószínűségét a 192. sír igazolja. Itt ugyanis a gyöngyök között az avar anyagból jól ismert tarsolyzáró- vagy függesztő lánc⁷³ is előkerült a hozzá tartozó zárópecekkel együtt (IV. tábla 7.): övcsat, kés, kulcs, kettős horog, vaskarikák stb. társaságában. Hogy a tarsolyok *nemcsak bőrből vagy szövetből* készülhettek, azt a 216. és 273. sír „leselejtezett” láncingek⁷⁴ tenyérynői foszlányaiból varrt készségtartó zacskói bizonyítják, melyek tökéletesen azonos helyzetben és kísérőleletekkel együtt kerültek elő a halott derekán, jobb oldalon (IV. tábla 9.).

A tarsolyok vizsgálata egyúttal néhány *pogány hitvilági elem* felismerését is elősegítette. A 140. és 141. sírban a tarsoly gyöngyeit a mellkason találtuk meg: utóbbinál kés, borotva, tűtartó, kova társaságában. A 66. sírban a gyöngyök a jobb vállnál voltak a késsel és egy vékony ezüstkarikával: az ugyanitt fellelt övcsat már egyértelművé tette, hogy a fenti esetekben – a temetkezési szertartás részeként – az *övet lecsatolták és a mellre fektették.*⁷⁵ A vékony keresztény máz alatt aktívan élő, pogány hagyományokat jelez az is, hogy a *tarsoly gyöngyei közé* gyakran nyúl, róka ugrócsontjából, halcsigolyákból faragott „*ongonoka*” *varrtak fel.*⁷⁶ (51., 61., 128., 140., 141. sír) (IV. tábla 1., 8.). Rontás elleni amuletteket – átfúrt agyarakat – gyöngyök vagy tornyos csiga mellé felfűzve nyakban is találtunk (48., 180. sír) (IV. tábla 2-6.). Minden bizonnyal ugyanilyen *pogány szokáslelként* (talán ételmellékletként?) értelmezhető a test alá csúszott lócsont a 68., és juhcsont a 141. sírban. Termékenységi szimbólumként is számbajöhető, mellkasra helyezett tojás mellékletre a 162. sírban bukkantunk rá.⁷⁷

A most ismertetett temető ugyan már jelen állapotában is hasznos részadatokkal gazdagítja a kun kutatást, de távolról sem tekinthető feldolgozottnak. A részletes

⁷² E viseleti mód – gyöngyök nélkül – a jászoknál is kimutatható. Selmeczi László 1981. 175.

⁷³ A valószínűleg női viseleti elemként funkcionáló, 8-as alakú szemekből álló, bronz függesztőlánc már a kora avaroknál feltűnik. Viseleti módjáról Szigetszentmiklós–Háros 14. sírja árulkodik: a jobb combcsont táján, két késféléséggel együtt került napvilágra. Ugyanilyen lánc ismert az 1. sírból is. Párhuzamaik: Mezőbánd, Várpalota-Gimnázium, Szeghegy, Szelevény, Németszűri, Gátér, Csákberény. Cs. Sós Ágnes 1961. 32., 42., 48., 3. kép 1., 12. kép 1., Bp-Fehérvári út. Nagy Margit 1974. 63., 82., 19. kép 11., 25. kép. Az egyszerű vaskarikákból álló, övről lelógó láncok gyakori leletei a későbbi (7-8. századi) avar síroknak is. Általában nőknél fordul elő itt is, a kéz és a combcsontok tájékán, jobb vagy baloldalon, kés, tűtartó, csipesz stb. társaságában. Például Czikón 14, Regölyön 14, Bonyhádvarasdon 2, Závodon 7 sírban fordultak elő. Kiss Gábor – Somogyi Péter 1984. 33., 80., 146., 173.

⁷⁴ Láncingek kunok általi használatára Pálóczi Horváth András 1982. 91-93., 1-2. kép.

⁷⁵ Talán ugyanez lehet a magyarázata a Szeged-ötömösi 59. sír gyöngyeinek is, melyek a mellre felhajtott jobb kéz körül jöttek elő. Móra Ferenc 1906. 26.

⁷⁶ Itt köszönöm meg Tomka Péter baráti észrevételét, melyben arra hívta fel figyelmemet, hogy kevéssé szerencsés a nem teljesen azonos tartalmú, szibériai burját-mongol őskultuszra vonatkozó kifejezés kunokra való kiterjesztése. Mentségül szolgáljon, hogy e terminológiai pontatlanságot a megfelelőbb elnevezés hiánya indokolja, továbbá az a tény, hogy a tárgy típus a honfoglalás kori és avar szakirodalomban már e néven honosodott meg. Dienes István 1972. 51-52., Bálint Csanád 1975. 52-53., 1-3.j.

⁷⁷ Hasonló jelenségek figyelhetők meg Szeged-ötömös (1, 28, 29, 34, 43, X. sír), Csengele (31. sír), Karcag-Orgondaszentmiklós (40, 478. sír), Karcag-Asszonyzállás (167, 170. sír) kun szállástemetőikben is. Móra Ferenc 1906. 18-27., 1908. 369-371., Horváth Ferenc 1977. 105., 111., Pálóczi Horváth András 1973. 245., Selmeczi László 1982. 733-734.

anyagközléseken és részlelmzéseken kívül sok feladat vár még elvégzésre, különösen a zoológia és antropológia⁷⁸ területén. Nagy remények fűzhetők az utóbbi szakterülethez: talán embertanilag is plasztikusan válik el egymástól a magyar és kun népesség. A kun embertani jelleg meghatározásán felül ez nagy segítséget nyújthatna a lelet nélküli, relatív kronológiába sem vonható sírok hovatartozásának eldöntésénél, hogy az egyéb vizsgálatokban rejlő lehetőségéről ne is beszéljünk. Külön problémát jelent, s újabb feltárásokat igényel a *faluhely*. Az itt nyerhető újabb információk még közelebb vihetnek a kun asszimilációs folyamat és életformaváltás mélyebb megismeréséhez.⁷⁹

IRODALOM

Bakay Kornél

1989 Feltárul a múlt? Budapest 1989.

Bálint Alajos

1936 A Makó-mezőkopáncsi középkori temető sírleletei. *Dolg.* 12. (1936) 222-241.

1938 A kaszaperi középkori templom és temető. *Dolg.* 14. (1938) 138-190.

1939 A mezőkovácsházi középkori település emlékei. *Dolg.* 15. (1939) 146-164.

1956 A Kiskunfélegyháza – templomhalmi temető. *MFME* 1956. 55-84.

Bálint Csanád

1975 A szaltovó-majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól. *Arch. Ért.* 102. (1975) 52-63.

Benkő Elek

1980 A középkori Nyársapát. *Stud. Com.* 9. (1980) 315-422.

Blazovich László

1977 IV. László harca a kunok ellen. *Századok* 111. (1977) 941-945.

B. Oberschall Magda

1942 A salgótarjáni, orgondaszentmiklósi és pakonyi középkori sírleletek. Budapest 1942.

1945 A Kiskunhalas – bodoglár-pusztai középkori ezüstlelet. *Magyar Múzeum* 1945. 13-21.

CNH Réthy László, Corpus Nummorum Hungariae.

I. Árpádházi királyok kora. Budapest 1898.

II. Vegyesházi királyok kora Budapest 1907.

Csendes László-N. Ipoly Márta

1977 Települések szeványezése az I-II-III. katonai felmérések alapján. *Hadtörténeti térképtár*. Budapest 1977.

Cs. Sós Ágnes

1961 Újabb avarkori leletek Csepel szigetről. *Arch. Ért.* 88. (1961) 32-51.

Dienes István

1972 A honfoglaló magyarok. Budapest 1972.

iff. Fehér Géza

1955 Az 1949. évi Mohács-Csele pataki mentőásatás. *Arch. Ért.* 82. (1955) 190-201.

1957 Az egervári leletmentő ásatás. *Arch. Ért.* 84. (1957) 66-73.

Fritz Jenő

1957 A Fejér megyei múzeumok évi jelentése az 1956. évre. *IKM Közleményei E. Sorozat* 1.sz. Székesfehérvár 1957.

⁷⁸ Az antropológiai feldolgozásért Éry Kingának tartozom köszönettel.

⁷⁹ A rajzokat Branczeiz Zsuzsanna készítette. Végezetül szeretnék köszönetet mondani Bóna István-nak, Pálóczi Horváth Andrásnak, Selmeczi Lászlónak, akik szakmai tanácsaikkal munkám során végig segítettek, s támogatásukért, amely a perkátai feltárásokat egyáltalán lehetővé tette.

Foltiny István-Korek József

1945 A csecstói középkori templom. Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve I. (1944-45) 149-190.

Fodor István

1972 Újabb adatok a bánkúti lovassír értékeléséhez. FA XXIII. (1972) 223-242.

Gömöri János

1970 Beszámoló a sárospataki róm. kat. templom mellett 1986-ban végzett ásatásról. HO-MÉ IX. (1970) 109-128.

Gyárfás István

1870-1885 A Jász-kunok története I-IV. Kecskemét-Szolnok-Budapest 1870-1885.

Györffy György

1984 A magyar állam megszilárdulása. Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. főszerk. Székely György 2. kötet V. 893-966. Budapest 1984.

1987 a Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. II. D-Gy. Budapest 1987.

1987 b Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. H-K. Budapest 1987.

1990 A magyarországi kun társadalom a XIII-XIV. században. A magyarság keleti elemei. 274-304. Budapest 1990.

Hampel József

1880 A fehértói lelet. Magyarhoni régészeti leletek repertórium. Arch. Közl. XIII. (1880) 46-50.

Hatházi Gábor

1987 Adatok a Hantos-széki kunok településtörténetéhez. A Jászkunság kutatása. 29-65. Szerk. Fazekas J.-Szabó L.-Szttrinkó I., Kecskemét-Szolnok 1987.

1988 a Kunok a Mezőföldön. Művészet 1988/10. 16-21.

1988 b 14. századi ruhakorongpár Sárosdról és viselettörténeti kapcsolatai. Arch. Ért. 114. (1987-88) 106-120.

1989 Hantos múltja a régészeti emlékek tükrében. Közművelődés Fejér megyében. 1989/1-2. 5-10.

H. Kolba Judit

1986 Die Fragen der Chronologie der profanen Goldschmiedekunst im 14. Jahrhundert. Alba Regia XXII. (1985) 51-56.

H. Tóth Elvira

1972 A kelebiai kincslelet fémtárgyainak ötvöstechnikai vizsgálata. Cumania I. (1972) 215-223.

Holl Imre

1958 Középkori kályhacsempék Magyarországon I. Bp. Rég. 18. (1958) 211-279.

Horváth Ferenc

1977 Csengele középkori temploma. MFMÉ 1976-77/1. 91-126.

Huszár Lajos

1979 Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Budapest 1979.

Káldy Nagy Gyula

1977 A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Budapest 1977.

1985 A budai szandzsák 1546-1590. évi összeírásai. Budapest 1985.

Károly János

1896-1904 Fejér vármegye története I-V. Székesfehérvár 1896-1904.

Kiss Gábor

1983 Egy avarkori fülbevalótípusról. Arch. Ért. 110. (1983) 100-111.

Kiss Gábor-Somogyi Péter

1984 Tolna megyei avar temetők. Diss.Pan.Ser. III. Vol. 2. (1984)

Kovács Béla

1972 Nagytálya középkori templomának feltárása. Egri MÉ. 10. (1972) 119-158.

Kőhegyi Mihály

1972 XIV. századi ezüstkincs Kelebiáról. *Cumania* I. (1972) 205-213.

Lovag Zsuzsa

1980 Árpád-kori pecsétgyűrűk I. *FA XXXI.* (1980) 221-238.

Maksay Ferenc

1971 A magyar falu középkori településrendje. Budapest 1971.

Mándoky Kongur István

1972 A Hantos-széki kunok. Székesfehérvár Évszázada 2. (1972) 73-82.

Méri István 1954

Beszámoló a tiszalök-rázompusztai és túrkeve-mórici ásatások eredményeiről II. *Arch. Ért.* 81. (1954) 138-154.

1964 Árpád-kori népi építészetünk feltárt emlékei Orosháza határában. *Rég.Füz. Ser.II.* 12. (1964)

Mesterházy Károly

1983 Régészeti adat kulcs szavunk eredetéhez. *FA XXXIV.* (1983) 157-164.

Móra Ferenc

1906 Ásatás a Szeged-Ötömösi Anjou-kori temetőben. *Arch. Ért.* 26. (1906) 18-27.

1908 Szeged vidéki leletekről. *Arch. Ért.* 28. (1908) 361-371.

Művészet...

Művészet I. Lajos király korában (1342-1382). Kiállítási katalógus., István Király Múzeum, Székesfehérvár 1982. szeptember – 1983 március. (Fk. MTA Művészettörténeti Kutató Csoport) Szerk. Marosi E.-Tóth M.-Varga L.

Nagy Margit

1974 A Fehérvári úti avar temető. Bp. *Rég.XXIII.* (1974) 59-98.

Papp László

1960 A mohácsi csatahely kutatása. *JPMÉ* (1960) 197-252.

1962 Újabb kutatások a mohácsi csatatéren. *JPMÉ* (1962) 199-219.

Pálóczi Horváth András

1973 A magyarországi kunok régészeti kutatásának helyzete. *FA XXIV.* (1973) 241-248.

1947 A kunok megtelepedése Magyarországon. *Arch. Ért.* 101. (1974) 244-259.

1976 A Lászlófalván 1969-74. évben végzett régészeti ásatások eredményei. *Cumania* IV. (1976) 275-230.

1982 Régészeti adatok a kunok viseletéhez. *Arch. Ért.* 109. (1982) 89-107.

1985 A kunok feudalizálódása és a régészet. Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. 93-104. Szerk. Fodor I.-Selmeczi L., Budapest 1985.

1986 Régészeti és településtörténeti adatok a kunok letelepedéséhez. Falvak, mezővárosok az Alföldön. 215-236. Szerk. Novák L.-Selmeczi L., Nagykőrös 1986.

1989 a Besenyők, kunok, jászok, Budapest 1989.

1989 b A Balota pusztai középkori sírlelet. *Cumania* 11. (1989) 95-148.

Pesty Frigyes

1977 Fejér megye helységnévtára. (Közreadó Párniczky József) Fejér megyei Történeti Évkönyv 11.(1977) 161-306.

Selmeczi László

1973 Adatok és szempontok a kunok régészeti kutatásához Szolnok megyében. *Szol MÉ* 1.(1973) 105-115.

1981 A négyzállási jász temető. (Előzetes közlés az 1980 évi feltárásról) *ComArch. Hung.* (1981) 165-178.

1982 A magyarországi kunok temetkezése a 13-16. században. Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. 725-737. Szerk. Balassa I.-Újváry Z., Debrecen 1982.

1985 A kunok és jászok emlékanyagának kutatása. Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. 79-92. Szerk. Fodor I.-Selmeczi L., Budapest 1985.

1986 A kunok és jászok régészeti kutatásának néhány problémája. Folklor és Etnográfia 24. 129-142., Szerk. Németh P. Debrecen 1986.

1988 A kunok nomadizmusának kérdéséhez. HOMÉ XXV-XXVI. (1988) 177-188.

Szabó István

1966 A falurendszer kialakulása Magyarországon (X-XV. század), Budapest 1966.

Szabó János Győző

1976 Árpád-kori telep és temetője Sarud határában III. Egri MÉ XIV. (1976) 17-89.

Szabó Kálmán

1938 Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Bibliotheca Humanitatis Historica III., Budapest 1938.

Szell Márta

1940 Elpusztult falvak, XI-XVI. századbeli régészeti leletek Szeged és Hódmezővásárhely határában. Dolg. XVI. (1940) 159-180.

Szőke Béla Miklós-Vándor László

1987 Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője. Budapest 1987.

Török Gyula

1954 Halimba-Cseres X-XII. századi temetője. FA VI. (1954) 95-105.

1962 Die Bewohner von Halimba aus den 10-11. Jh. Arch. Hung. 39. (1962)

V. Székely György

1987 Középkori templom és temető feltárása Nyárlőrincen. Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1986. 81-85. Kecskemét 1987.

Závodszky Levente

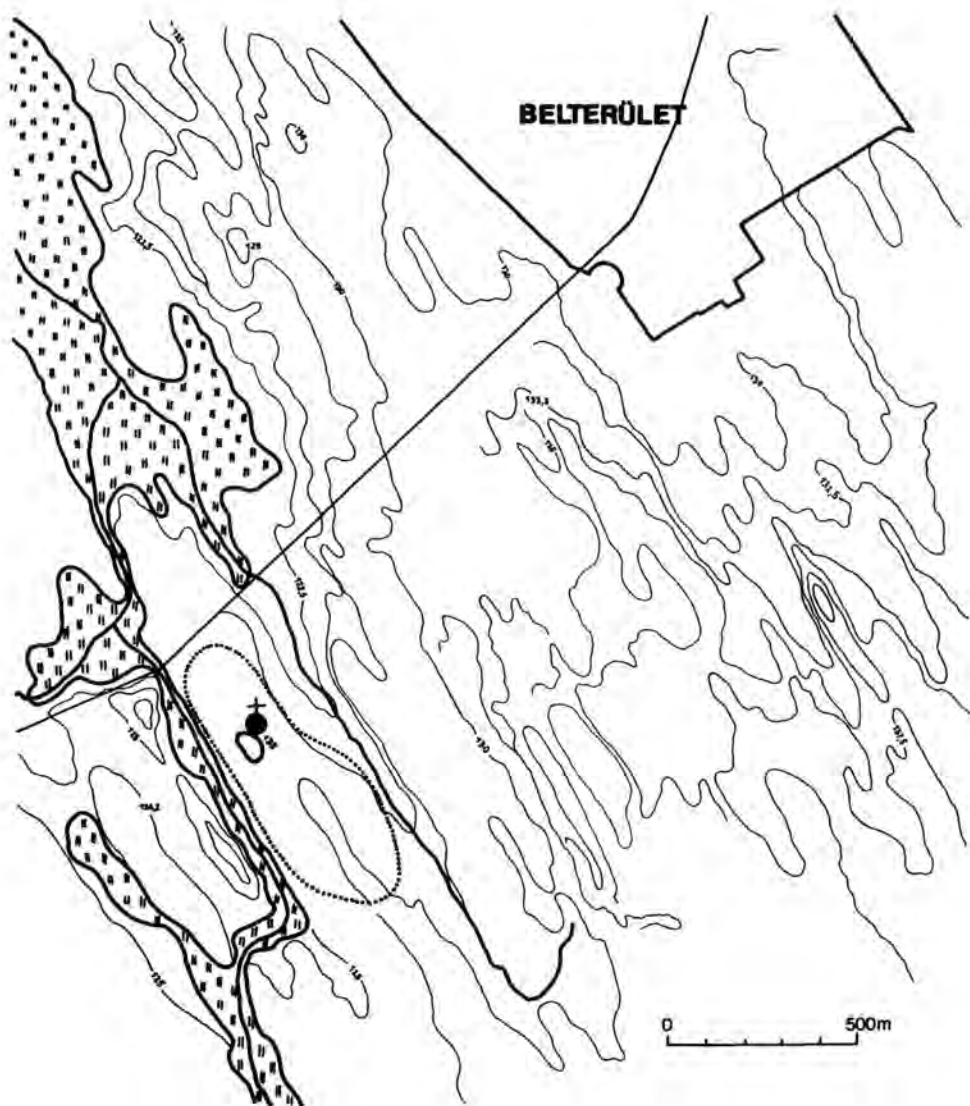
1904 A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Művelődéstörténeti Értekezések 10. Budapest 1904.

Zsámbéky Mónika

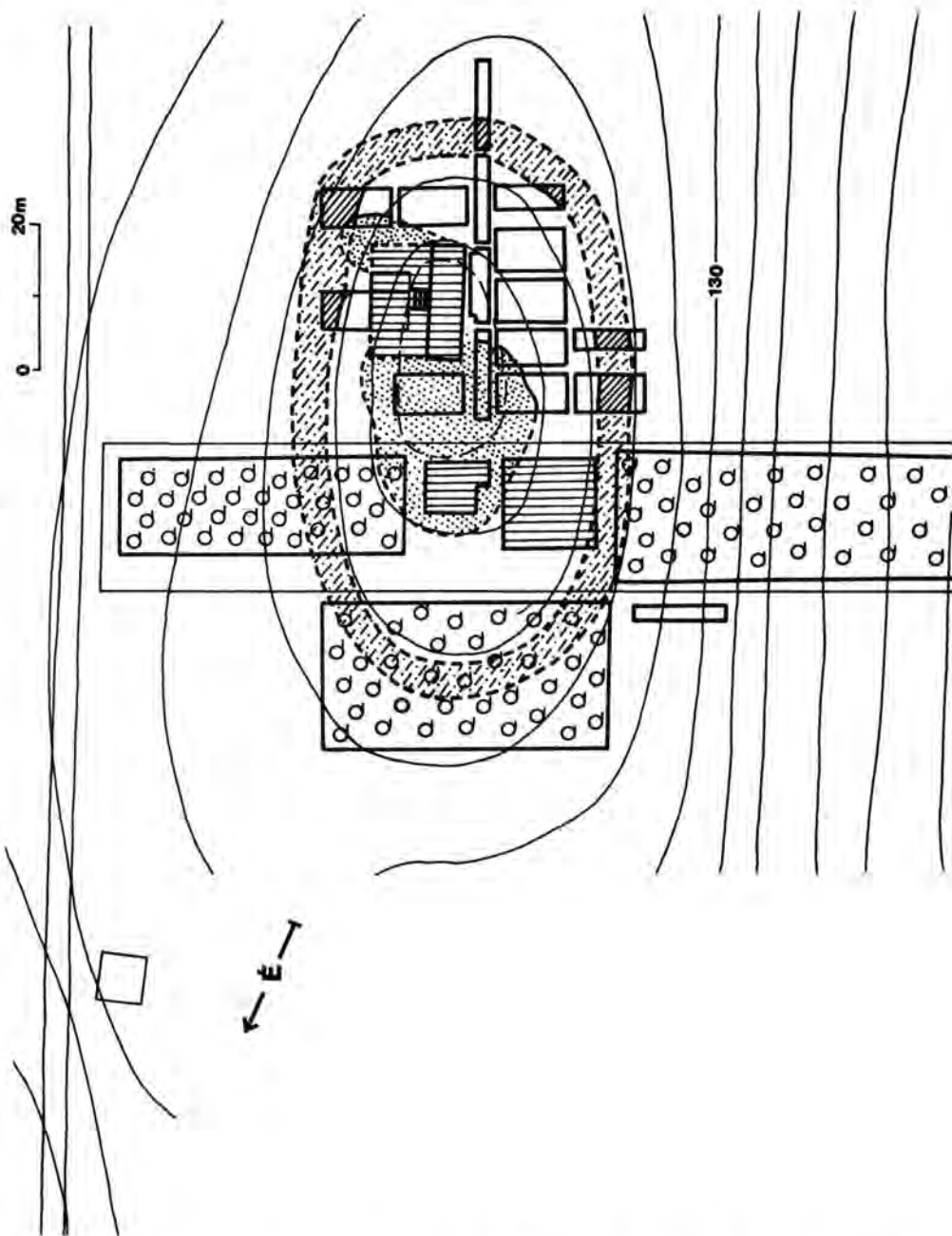
1983 XIV-XV. századi magyarországi kincsleletek. MűÉ. 32. (1983) 105-128.

ZSO

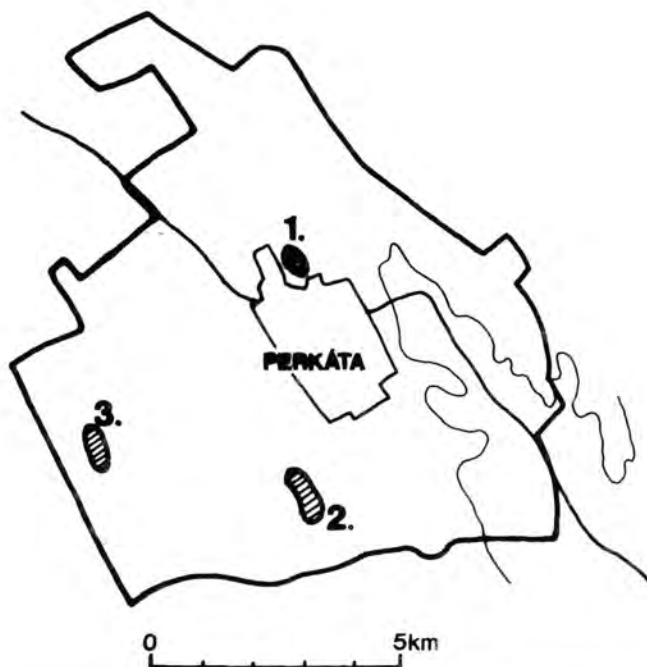
Zsigmond-kori oklevéltár. Szerk. Mályusz Elemér, Budapest 1951-52.

1. kép: Perkáta-Kőhalmi diűlő, Faluhely - helyenként ma is mocsaras egykori vízjárta területek feltételezett határa; - templom és temető, faluhely

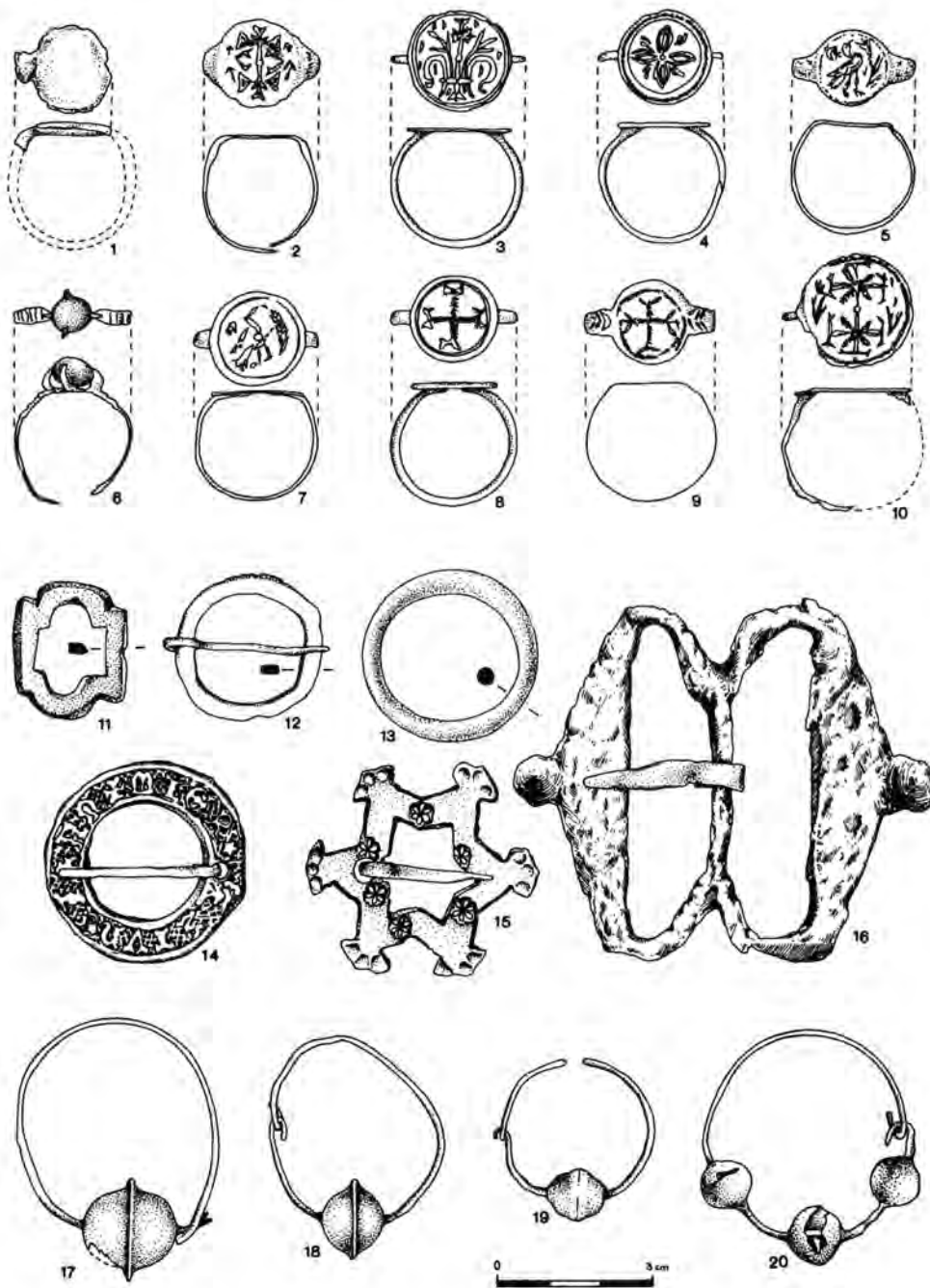
2. kép: Perkáta-Kőhalmi dűlő, Templomdomb - cintermet övező árok feltárt részletei, - cintermet övező árok feltételezett nyomvonala - újkori beépítés - újkori beásás - szőlő, gyümölcsös

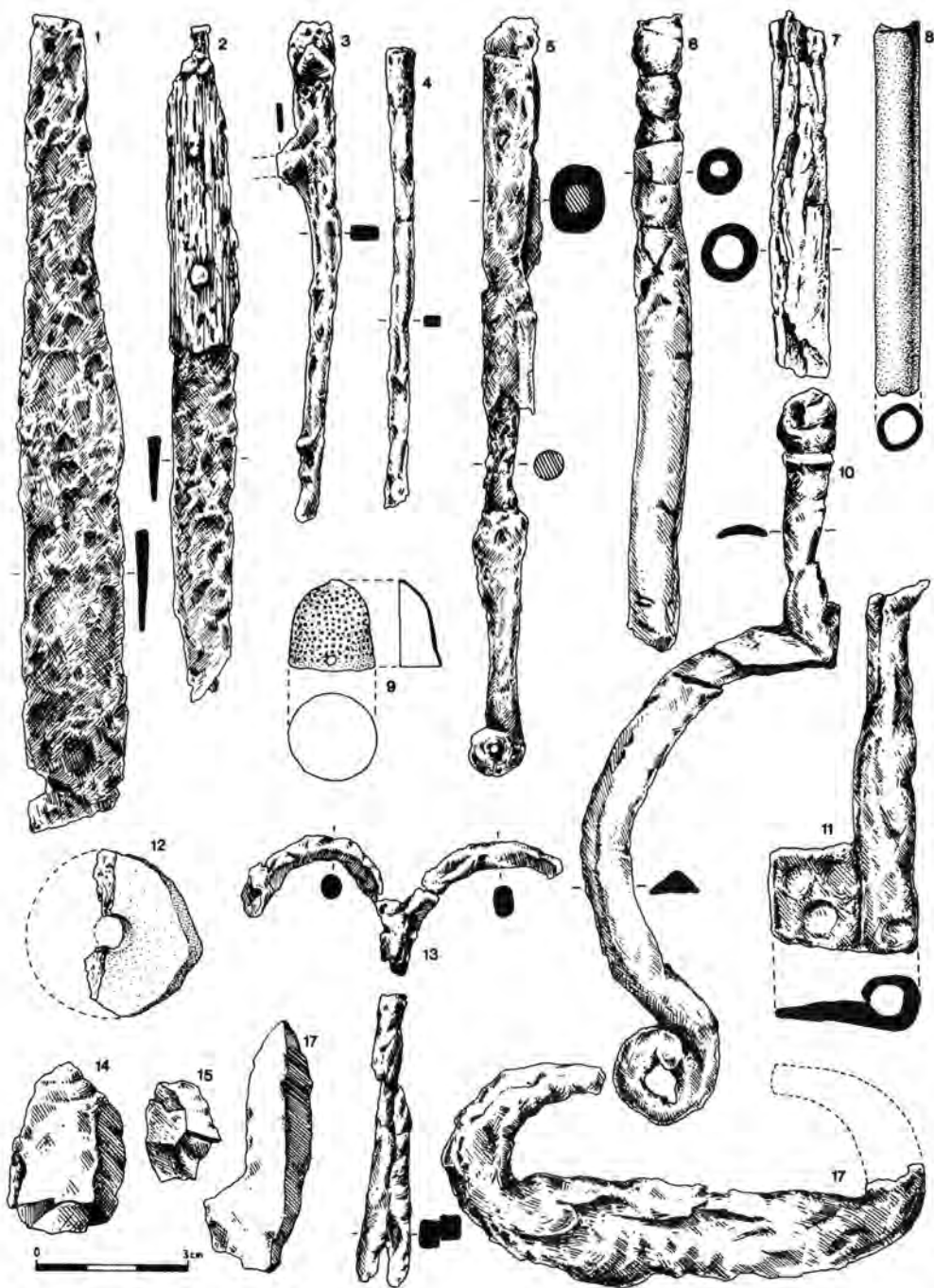
3. kép: Perkáta ma ismert középkori lelőhelyei: 1. Faluhely dűlő (Árpád-kori település), 2. Kőhalmi dűlő (12-13. századi magyar, 13-14. századi kun település), 3. Parragi rét (15-16. századi kun település)

1. tábla

2. tábla

3. tábla

4. tábla

DAS GRÄBERFELD EINES KUMANISCHEN WEILERS VON PERKÁTA (Vorbericht über die Grabungen 1986-88)

Hatházi Gábor

Die Forschung der Kumanen ist ein eigenartiges Grenzgebiet zwischen der völkerwanderungszeitlichen und mittelalterlichen Archäologie. Der die späten (11-12. Jahrhunderte) Reitervölker der südrussischen Steppenzonen zusammenfassende kumanische Stammesbund war ursprünglich inner- und mittelasiatischer Herkunft. In Ungarn erschienen sie während der Ereignisse des Tatarensturmes erst im 13. Jahrhundert und ihr weiteres Schicksal verflochtete sich mit dem der Ungarn, die sie aufgenommen hatten. Deshalb ist es kein Wunder, daß ihre Hinterlassenschaft in die Fragen des „klassischen“ ungarischen Mittelalters, in engerem Sinn in die Themen der 13-16. Jahrhunderte auch aufgenommen wurde. Obwohl die heimische Forschung immer mehr die mittelalterliche Dorfarchäologie bevorzugt, einer der grundlegenden Gesichtspunkte blieb weiterhin die Erkennung der östlichen Kultureinflüsse. Das allmähliche Verschwinden dieser Erscheinungen zeigt den Grad der Assimilation und Feudalisierung der Kumanen.

Das Gräberfeld von Perkáta-Kóhalmi dűlő (Kom. Fejér) kann mit der einzigen westungarischen Siedlungsgruppe der Kumanen in Verbindung gebracht werden. Es wurde während der interessantesten Phase des kumanischen Assimilierungsprozesses (vom Ende des 13. Jahrhunderts bis Anfang des 15. Jahrhunderts) belegt. Im Gräberfeld kann gut beobachtet werden, wie die östlichen Traditionen langsam verschwinden und die ungarischen Kulturelemente immer mehr zunehmen. Dadurch entsteht eine eigenartige Mischkultur. Der Vorbericht – die Fundstelle wird erstmals dem Fachpublikum präsentiert – bespricht die Ergebnisse der Grabungskampagne 1986-88.

Могильник половецкого поселения в Перкате
(Предварительный отчёт о раскопках 1986-88 гг.)
Хатхази Габор

Исследование половцев является своеобразной сферой стыковки археологии эпохи переселения народов и средневековья. Несмотря на то, что половецкий союз племен, в который входили поздние кочевники (11-12 вв.) южнорусских степей, относится к культурному кругу полукочевников центрально- и среднеазиатского происхождения, всё же половецкий археологический материал вписывается так же в исторические темы венгерского средневековья, 13-16 веков. Это объясняется тем, что половцы появились на арене венгерской истории в связи с событиями татарского нашествия и их дальнейшая судьба тесно связана с венграми, принявшими их. И хотя исследование половцев в Венгрии всё больше подключается к археологии средневековых поселений, одним из определяющих аспектов исследования остается (опираясь на сведения по эпохе переселения народов) идентификация восточных культурных элементов, а затем изучение их постепенного исчезновения по мере ассимиляции в венгерской среде (феодализация).

Могильник из Перката-Кёхалми дюлё (обл. Фейер, район Дунауиварош) может быть связан с единственной половецкой группой поселений в Задунавье. Его использовали в самый интересный переходный период ассимиляции половцев (конец 13 века - начало 15 века), и он точно отражает процесс, в котором слились всё более расплывчатые восточные традиции и занимающие значительное место культурные элементы, приобретенные в Венгрии. Предварительный отчёт дает представление о результатах раскопок 1986-88 годов. - впервые в кругу профессионалов.

ÍZÜLETI BETEGSÉGEK ÉS GERINCOSZLOPI ANOMÁLIÁK A SZENTKIRÁLYI KÖZÉPKORI TEMETŐBEN

FERENCZ MÁRTA
(*Budapest, TTM, Embertani Tár*)

Bevezetés

A Kiskunság ÉK-i részén, Kecskeméttől K-re kb 20 km-re fekvő elpusztult középkori település és temetőjének régészeti feltárását 1969-ben kezdte Pálóczi-Horváth András. A szerző, – mint antropológus – 1981-ben kapcsolódott be a munkába, amely a jelen pillanatig tartott. A temető feltárását 1989-ben, a települését 1990-ben fejeztük be¹.

A temető teljes régészeti és antropológiai feltárása folyamatban van. Jelen tanulmány a temetőben feltárt emberi csontokon megfigyelhető ízületi betegségek és a gerincoszlopon előforduló anomáliák vizsgálatával foglalkozik.

A falu a középkor folyamán kétszer néptelenedett el, két népesség követte egymást. Szentkirály az Árpád-korban királyi birtok volt, várnépek lakták. Első templomát a 11-12. század fordulóján emelték Szent István király tiszteletére. Innen származik a falu neve – Szentkirály. A tatárjárás alatt, a 13. század közepén a falu elpusztult. Mint üresen álló birtokot kapta meg egy kun nemesi család 1354-ben Nagy Lajos királytól, hogy népével ott letelepedjék. A kunok a 13. században érkeztek Magyarországra keletről, törzsi-nemzetségi társadalmi szervezetben éltek és a 14. század végén integrálódtak a magyar feudális társadalomba. Szentkirályon a kun népesség a 16. század végéig követhető, amikor az oszmán-török hódítás nyomán bekövetkező belső emigráció megváltoztatta a falu és a környék etnikai képét. A 16-17. század fordulóján már vegyes kun-magyar népesség élt itt, a török adóösszeírások szerint 50-60 család (350-400 fő). A 17. században a török-magyar háborúk miatt a lakosság száma csökkent, a falut többször lerombolták, végül a maradék lakosság a közeli mezővárosba, Kecskemétre költözött.²

Az átlagosnál nagyobb népességű Szentkirály földrajzi helyzetét tekintve is jelentős település volt, a Szegedről Budára vezető sószállító út mentén feküdt. Története és etnikai problémái az egész tájegységre jellemzőek, ezek kutatása és feltárása hozzájárul az Alföld népesedéstörténetének jobb megismeréséhez³.

¹ Pálóczi-Horváth 1988.

² Pálóczi-Horváth 1976.

³ Pálóczi-Horváth 1986.

A régészeti ásátás a középkori templom romjaira épült mai református templom körül folyt. Összesen 409 sírt tártunk fel mindkét korszak népességének temetőjét kutatva. A késő középkori sírok nagy része a mai templom alatt és közvetlen közelében helyezkedik el, így nem hozzáférhető. Ezért a két különböző korú temető feltárása eltérő mértékű. Az Árpád-kori temető kb. 600 sírra becsülhető, ebből kb. 300 sír van feltárva, tehát mintegy 50 %. A késő középkori falu teljes temetője kb. 3000 síros lehet, amiből az említett ok miatt csak 100 sír került napvilágra, vagyis kb. 3,5 %⁴.

A vizsgálati anyag

Munkám során 170 felnőtt egyén vázcsontjait vizsgáltam meg. Választásom azokra a vázakra esett, melyek nemét és elhalálzási korát bizonyosan meg lehetett állapítani.⁵ Az ízületi betegségek közül a spondylosis deformans és az osteoarthritis deformans előfordulását kutattam, míg az anomáliák közül a sacralizatio, a lumbalizatio, a sacrum bifidum és a spina bifida gyakoriságát mértem fel.

A 170 egyénből 144 Árpád-kori, 26 késő középkori sírból származik. Míg az Árpád-kori csontok valószínűleg jól reprezentálják az akkori lakosságot, addig a kisebb számú és arányú késő középkori sírok esetében nem lehetünk biztosak ebben. Ezt az aránytalanságot figyelembe kell venni a két temető népességének összehasonlításakor. A nemek és korcsoportok megoszlását a két temetőn belül az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat
A nemek és korcsoportok megoszlása

	Árpád-kor		Késő középkor		Együtt
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	
Ad	49	48	4	9	110
Mat	22	23	8	5	58
Sen	-	2	-	-	2
Összes	71 (49,3 %)	73 (50,7 %)	12 (46,2 %)	14 (53,8 %)	170 (100 %)
	144 (84,7 %)		26 (15,3 %)		170

⁴ Pálóczi Horváth András szíves szóbeli tájékoztatása

⁵ Martin-Saller 1957.

Eredmények

A spondylosis deformans nevű ízületi betegség kórbontani folyamata röviden és a lényegét tekintve a következő: a porckorong rostos gyűrűjének (anulus fibrosus) legkülső rétegében beszakadások keletkeznek. A porckorong lelapul, a csigolyák közti rés elkeskenyedik. A csigolyák zárólemezei sclerotikussá válnak. A porckorong elveszti rugalmasságát, lökéscsillapító, lökésgátló funkciója megszűnik. A csigolya peremeken – a mechanikai ingerek hatására, mintegy védekezésésként – csőrszerű képződmények alakulnak ki. Ezek olyan mértékűek is lehetnek, melyek áthidalják a csigolya testek közötti területet, és csontkapcsok alakulnak ki. A gerinc mozgása korlátozottá és meglehetősen fájdalmassá válik⁶ (1. kép).

Az Árpád-kori temetőben 107 egyén csigolyáin figyelhettem meg ezt az elváltozást, ami a széria 74.3 %-a. Ebből a szériára vonatkoztatva 29.9 % mérsékelt, 44.4 % kifejezett formájában mutatta a betegséget. A magas előfordulási gyakoriságot jól szemléltetik az egyes korcsoportokra számolható százalékos értékek: az Adultus korú nők 58.3 %-a, a Maturus korúak 95.7 %-a, az Adultus korú férfiak 75.5 %-a, a Maturus korúak 81.8 %-a szenvedett e betegségben (1. ábra).

A késő középkori temetőben 17 egyén, a széria 65,4 %-a hordozza a spondylosis deformans jegyeit. A széria 7.7 %-ánál a mérsékelt, 57.7 %-ánál a kifejezett stádiumot figyelhetjük meg (1. ábra).

A spondylosis deformans általános előfordulási gyakoriságára összehasonlításként a solymári avar kori temetőt hozhatjuk példának, ahol 14.2 %-ban van jelen ez a betegség.⁷

Az osteoarthritis deformans a végtagok ízületeiben alakul ki. Leggyakoribb a térdízületben. Az ízületi porc elvékonyodik, az ízfelszínek lecsiszolódnak, és a terhelésnek legjobban kitett felületeken csontfelrakódások képződnek⁸ (2. kép).

Az Árpád-kori szériában 42 (29.2 %) egyén ízületein találtam osteoarthritis elváltozást. Kis esetszámuk miatt nem számítva a Senium korú nőket, ahol 2 egyénből 1, vagyis 50.0 % szenvedett a betegségtől, a Maturus korú férfiakat érintette leginkább ez a kór, 40.9 %-ukat. A nők 20-21 %-a élt arthrosisos ízülettel (2. ábra).

A késő középkori népesség hasonló arányban (30.8 %) mutatja a betegség tüneteit. Itt is a Maturus korú férfiak állnak az első helyen (50.0 %), de a Maturus nők is 40.0 %-os arányban betegedtek meg (2. ábra).

A gerincoszlopon előforduló anomáliák közül a sacralizatio az utolsó lumbális csigolyának a keresztcsontozathoz való hozzáövését jelenti. (3. kép 1.)

Az Árpád-kori temetőben 29 esetben (20.1 %) figyelhetjük meg ezt az elváltozást. Leggyakoribb az Adultus korú férfiaknál, 34.7 %, míg a nőknél az életkortól függetlenül 8 % körül van. A késő középkori széria nehezen értékelhető ebből a szempontból a kis esetszám miatt. 2-2 Maturus korú férfi és nő sacralizálódott keresztcsontját találtam, összesen 15 %-a a szériának (3. ábra).

⁶ Zsebők 1979.

⁷ Ferencz 1982-1983.

⁸ Zsebők 1979.

A Vác-Kavicsbánya-i avar kori temetőben mindössze 1.0 %-os az előfordulása, amely temetőnkkel szemben a másik végletet képviseli⁹.

A lumbalizatio az előbbi folyamat ellenkezőjének tekinthető, amikor a keresztcsont legfelső szegmentjéből részben vagy teljesen egy plusz lumbális csigolya képződik (3. kép 2.).

Az Árpád-kori anyagban 16 ilyen esetet figyelhettem meg, amely 11.1 %-nak felel meg. A viszonylag ritka folyamatot érdekes módon csak Adultus korú egyénknél találtam, ami véleményem szerint nem tükrözi a valóságot hanem véletlennek tekinthető. Az viszont elgondolkodtató, hogy véletlen-e, hogy ez az anomália is, csakúgy, mint a sacralizatio a férfiaknál jóval nagyobb arányban fordul elő, mint a nőknél. A késő középkori temetőben – valószínűleg a kis esetszám miatt – egyetlen lumbalizációs esetet sem találtam.

A sacrum bifidum névvel jelölt elváltozás esetében a keresztcsonton részben vagy teljesen nyitott a gerincvelőt körülvevő gerincscatorna. A nyitottság mértéke szerint teljes, illetve caudális vagy craniális sacrum bifidumról beszélhetünk. (3. kép 1.)

Az Árpád-kori szériában elég magas arányban, 29.9 %-ban fordul elő ez az anomália. Mindkét nemnél és minden korcsoportban a caudális alak a leggyakoribb, százalékos aránya szignifikáns különbséget mutat a craniális formával összevetve. A késő középkori szériában mindössze 2 esetet találtam, ami nem reális, tehát nem értékelhető (4. ábra).

A sacrum bifidum magas előfordulási arányát bizonyítja a más szériákkal történő összehasonlítás: Esztergom 11-12. századi temetőben 1.9 %¹⁰, a Vác-kavicsbányai avar kori szériában 8.2 %¹¹, a solymári avar kori sorozatban 16,5 %¹² az aránya.

Lényegében a sacrum bifidummal azonos jelenség a csigolyákon észlelhető spina bifida. Az arcus vertebrae dorsalis részén a processus spinosus záródásának hiánya következtében a csigolya nyitott. Az esetek egy részénél csak keskeny rés alakul ki, máskor a csigolya teljesen nyitottá válik. (4-5. kép)

Az Árpád-kori szériában összesen 8 ilyen esettel találkoztam. A nem és életkor szerinti megoszlás a következő: 4 Adultus férfi, 1 Maturus férfi, 1 Adultus nő, 2 Maturus nő. A 332. sírszámú Maturus korú nő gerincoszlopában két egymás mellett levő csigolya nyitott. Hasonló esetet találunk a visegrádi 11-12. századi temetőben¹³.

A késő középkori szériában mindössze 2 egyénnél fordul elő ez az anomália: 1 Adultus és 1 Maturus korú férfinál. A kis esetszámok miatt százalékos értékeket nem számoltam.

A 381. sírban talált Maturus korú nő gerincoszlopában 6 dorsalis csigolya összenőtt. A spondylarthritis ankylopoetica – a Bechterew-féle betegség – esetében a gerincoszlop elülső hosszanti szalagjainak és a csigolyák közti porckorongoknak az elmeszesedése, majd elcsontosodása következtében a csigolyák összenőnek. A gerinc-

⁹ Ferencz 1980-1981.

¹⁰ Pap 1978-1979.

¹¹ Ferencz 1980-1981.

¹² Ferencz 1982-1983.

¹³ Pap-Susa 1986.

oszlop ívszerű kyphosisban megmerevedik¹⁴. A folyamat okáról eltérők a vélemények. Míg Haranghy rheumatikus eredetűnek tartja, addig Steinbock¹⁵ felhívja a figyelmet a rheumatikus arthritistől való határozott elkülönítésére. Fő érve az, hogy a spondylarthritis ankylopoetica teljesen eltérő öröklési mintával bír, mint a rheumatikus arthritis. A nemek közötti előfordulás aránya is eltérő a két betegség esetében. Míg a rheumatikus arthritis a nőknél, addig a spondylarthritis ankylopoetica a férfiaknál gyakoribb. Az elcsontosodás bekövetkezhet alulról fölfelé (Strümpell-Marie-féle alak), vagy fölülről lefelé (Bechterew-féle alak)¹⁶ Esetünk megerősíti azt a tapasztalatot, mely szerint az ízületi betegségek és a gerincoszlopon jelentkező anomáliák gyakran halmozódnak. Az ismertetett betegségen kívül sacralizatiót és spondylosis deformans-t figyelhettem meg.

Következtetések

Vizsgálataim eredményeit összegezve megállapíthatjuk, hogy a szentkirályi Árpád- és késő középkori temetőben mind az ízületi betegségek, mind a gerincoszlopon előforduló anomáliák aránya magas. Ennek okát kutatva feltétlenül figyelembe kell vennünk az akkor itt élt lakosság életkörülményeit, munkáját.

A középkor folyamán ez a terület a mainál jóval nedvesebb volt a Tisza közelben folyó mellékágai miatt. Az Árpád-korban – mint ismeretes – a házak félig a földbe voltak ásva, így a falak átvehették a talaj nedvességét. A századok folyamán megváltoztak az építészeti szokások. A késő középkorban már a föld fölé épített házakban laktak, melyek valószínűleg szárazabbak lehettek.

Másrészt szólnunk kell a lakosság életmódjáról, fő tevékenységéről, amely a többi alföldi településhez hasonlóan mezőgazdasági munka volt. A földművelés sok olyan munkafolyamatot tartalmaz, amely hosszan tartó, egyoldalú terhelést ró a gerincoszlopra.

Mivel az ízületi betegségek közül a rheumatikus és a degeneratív ízületi betegségek hasonló elváltozást okoznak a csontokon, történeti anyagon nehéz megállapítani, hogy melyik lehetett az észlelt jelenség oka¹⁷.

Ha a két széria nagyságában és feltártsági mértékében meglévő aránytalanság tudatában, de mégis összehasonlítjuk az Árpád-kori és a késő középkori csontokat az ízületi betegségek szempontjából, azt tapasztaljuk, hogy a spondylosis deformans aránya nagyobb az Árpád-korban. Az osteoarthritis előfordulásában nincs szignifikáns különbség. Ezek szerint a lakáskörülmények megváltozása nem vonta maga után az ízületi betegségek előfordulásának nagymértékű változását. Ebben az esetben a munka okozta stressz játszott döntőbb szerepet kialakulásukban, s a lakáskörülmények csak erősíthették azt (ld. spondylosis deformans). Az anomáliák más temetőkhöz képest magasabb arányú előfordulásának okát genetikai tényezőkben is kereshetjük.

¹⁴ Haranghy 1960.

¹⁵ Steinbock 1976.

¹⁶ Farkas 1972.

¹⁷ Marcsik 1983.

IRODALOM

Farkas Gyula

1972 Antropológiai praktikum I. Szeged. 121-136.

Ferencz Márta

1980-1981 Some data to the palaeoanthropology of the Avar Period's population in Hungary. *Anthropologia hungarica*. 17: 23-64.

Ferencz Márta

1982-1983 The Avar-age cemetery at Solymár. *Anthropologia hungarica*. 18: 9-41.

Haranghy László

1960 Részletes kórbonctan. Medicina Könyvkiadó, Budapest. 954-963.

Marcsik Antónia

1983 A Duna-Tisza köze avar korának paleopatológiája. Kandidátusi értekezés.

Martin, R. and Saller, K.

1957 Lehrbuch der Anthropologie. I. Stuttgart, 440-597.

Pap Ildikó

1978-1979 Data on the anthropology of the population of North-East Transdanubia. *Anthropologia hungarica*. 16: 5-76.

Pap Ildikó and Susa Éva

1986 Complex anthropological analysis of the cemetery of the comitat center at Visegrád. *Anthropologia hungarica*. 19: 51-91.

Pálóczi-Horváth András

1976 A Lászlófalván 1969-74. évben végzett régészeti ásatások eredményei. *Cumania*. 4: 275-309.

Pálóczi-Horváth András

1986 Régészeti és településtörténeti adatok a kunok letelepedéséhez. Falvak, mezővárosok az Alföldön. 215-236.

Pálóczi-Horváth András

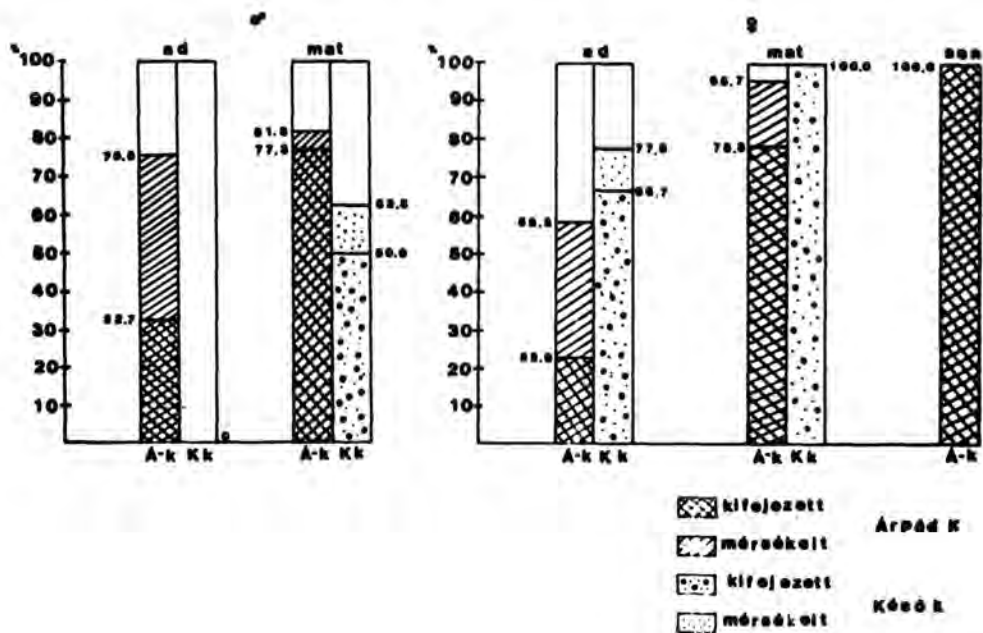
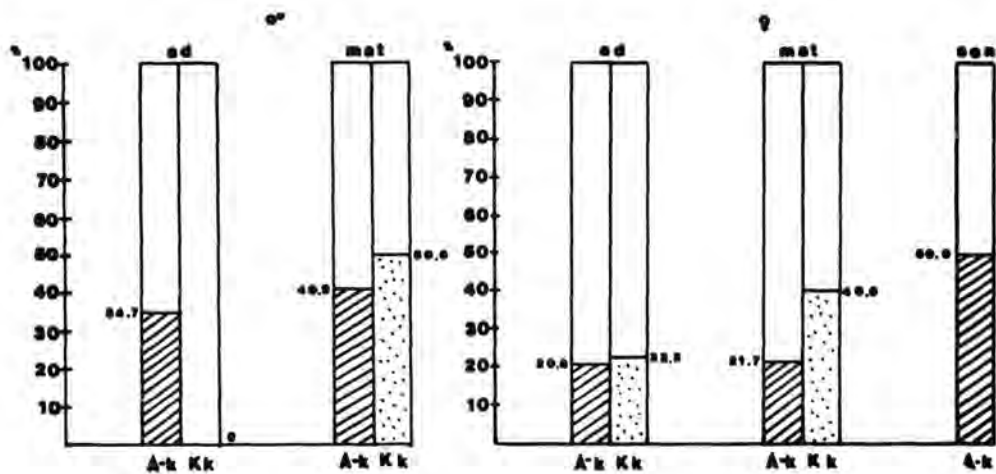
1988 Szentkirály (Lászlófalva)-Templom dűlő. Az 1987. év régészeti kutatásai. Régészeti Füzetek. 41. 104.

Steinbock, R. Ted

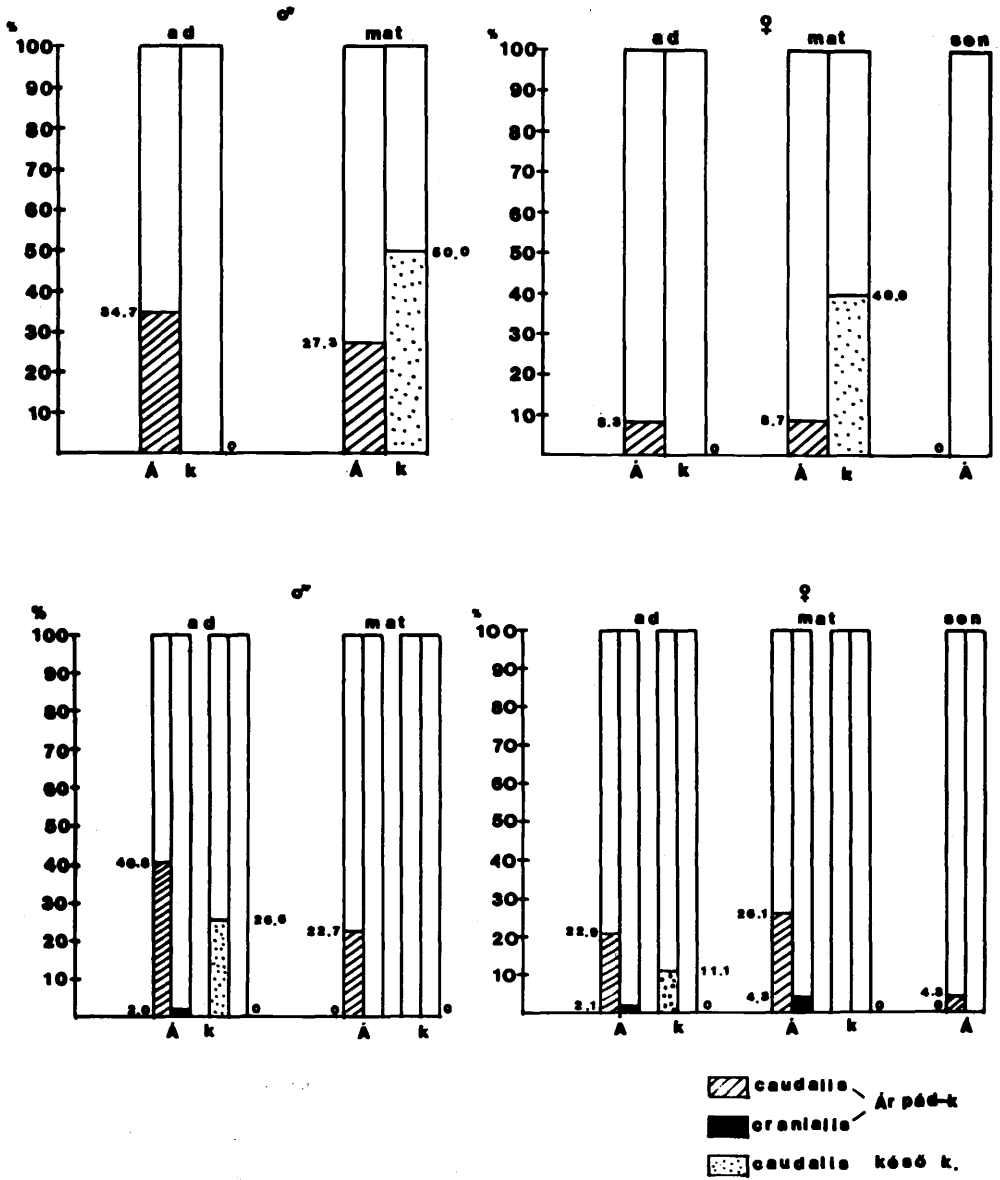
1976 Paleopathological Diagnosis and Interpretation. Charles C Thomas Publisher, Springfield. 277-315.

Zsebők Zoltán

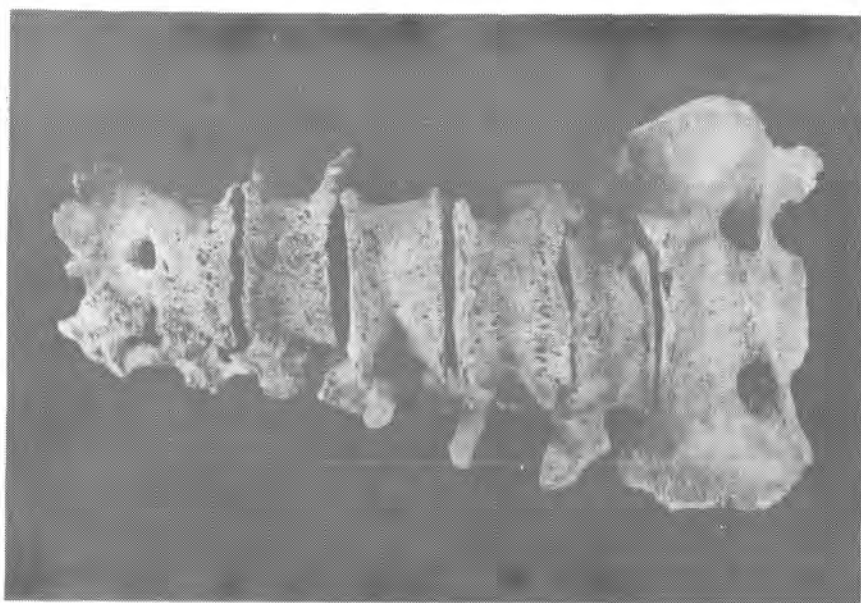
1979 Orvosi radiológia Medicina Könyvkiadó, Budapest. 114-128.

1. ábra. A spondylosis deformans megoszlása a szériák és a nemek között.
 2. ábra. Az osteoarthritis deformans megoszlása a szériák és a nemek között.

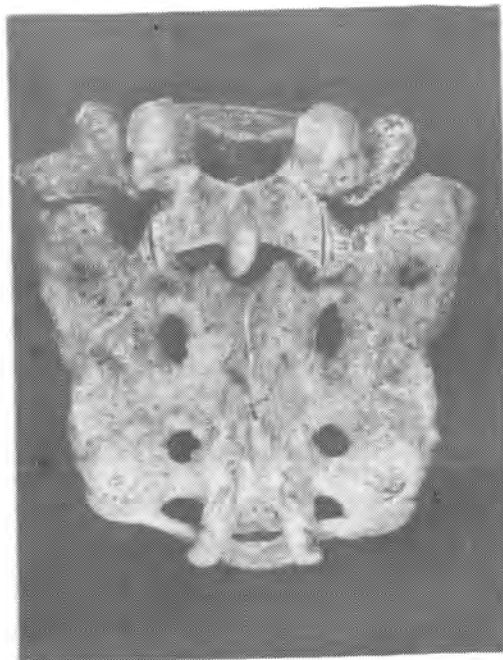
3. ábra. A sacralizatio megoszlása a szériák és a nemek között.
 4. ábra. A sacrum bifidum megoszlása a szériák és a nemek között.

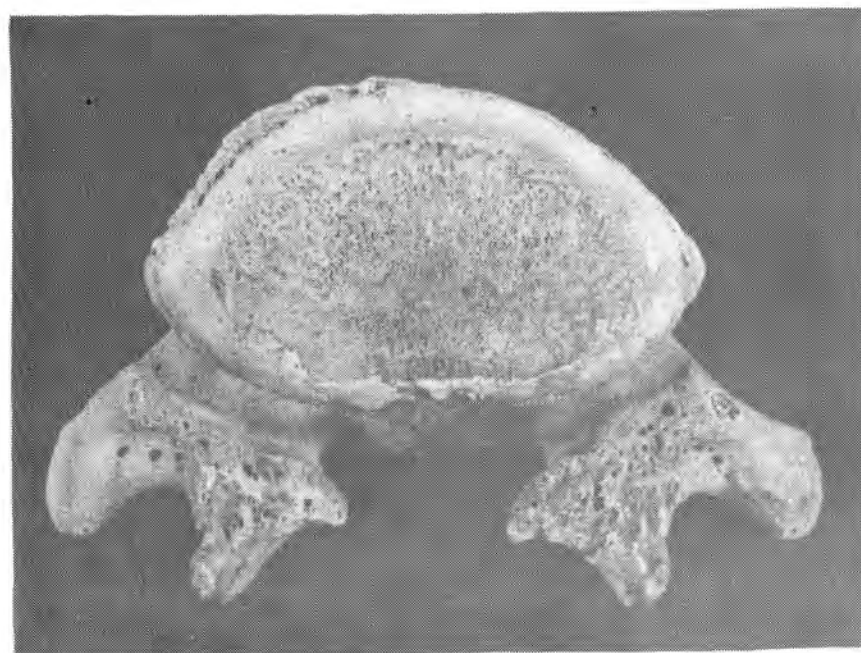
1. kép. 1. Spondylosis deformans. 300. sír, férfi, Mat. 2. Spondylosis deformans. 312. sír, férfi, Mat.

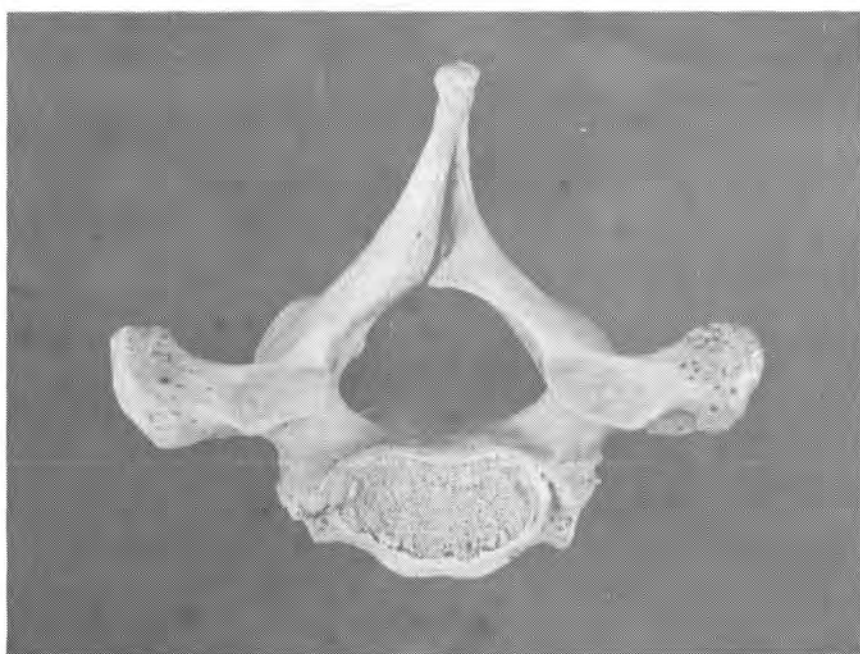
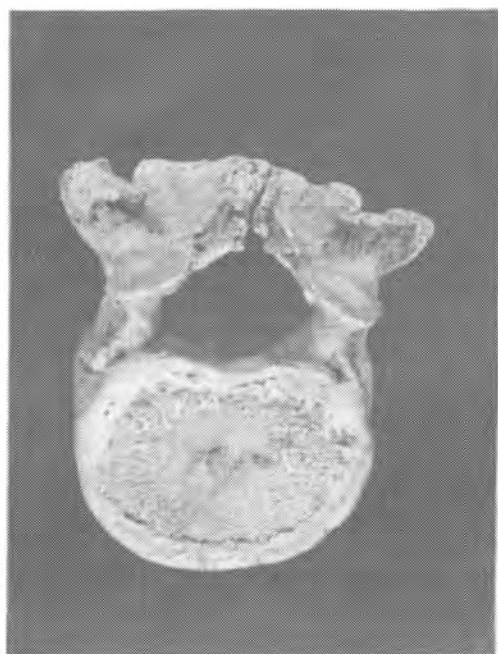
2. kép. 1. Osteoarthritis deformans humeruson. 90. sír, férfi, Mat. 2. Osteoarthritis deformans térd ízületén. 159. sír, nő, Mat.

3. kép. 1. Sacralizatio és sacrum bifidum. 164. sír, férfi, Ad. 2. Lumbalizatio. 173. sír, nő, Ad.

4. kép. 1. Spina bifida. 332. sír, nő, Mat. 2. Spina bifida. 101. sír, férfi Ad.

5. kép. 1. Spina bifida. 84. sír, nő, Ad. 2. Spina bifida. 148. sír, férfi, Ad.

GELENKSERKRANKUNGEN UND ANOMALIEN DER WIRBELSÄULE AUS DEM MITTELALTERLICHEN GRÄBERFELD VON SZENTKIRÁLY

Ferencz Márta

Die ehemalige mittelalterliche Siedlung östlich von Kecskemét 20 km entfernt wurde im Laufe der Jahrhunderte von zwei verschiedenen Bevölkerungen bewohnt. In der Arpadenzeit lebten Dienstvölker im Dorf, welches in der Mitte des 13. Jahrhunderts, während des Tatarensturmes vernichtet wurde. 1354 wurde der Besitz einer kumanischen Adelsfamilie verliehen, die sich mit ihrer Gefolgschaft hier ansiedelte. Auf Grund archäologischer Beweise wurde das Gräberfeld bis Ende des 17. Jahrhunderts belegt.

Aus den 409 Gräbern des Gräberfeldes wurden 170 Skelettreste, nach dem Gesichtspunkt der Gelenkserkrankungen (spondylosis deformans, osteoarthritis deformans) und der Anomalien der Wirbelsäule (sacralisatio, lumbalisatio sacrum bifidum, spina bifida), untersucht. 144 Skelette stammen aus der Arpadenzeit, 26 aus dem Spätmittelalter.

Alle der beobachteten Krankheiten und Anomalien sind häufige Erscheinungen unter dem Skelettmaterial von Szentkirály. Der Vergleich beider Populationen zeigt, daß die Häufigkeit des spondylosis deformans in der Arpadenzeit größer ist als im Spätmittelalter. Die Häufigkeit des osteoarthritis deformans zeigt keinen signifikanten Unterschied.

Bei der Suche nach den Ursachen des ungewöhnlich hohen Vorkommens der Gelenkserkrankungen müssen die Lebensumstände und Arbeitsbedingungen der damals hier gelebten Bevölkerung näher untersucht werden.

Im Laufe des Mittelalters war dieses Gebiet wegen der Nebenärme der Theiß feuchter als heute. In der Arpadenzeit wurden die Häuser in die Erde eingetieft gebaut. So übernahmen auch ihre Wände die Bodenfeuchtigkeit. Im Spätmittelalter wurden die Häuser schon im Ganzen auf der Erdoberfläche errichtet.

Die Bevölkerung trieb Landwirtschaft, die viele Arbeitsgänge innehatte, welche die Wirbelsäule einseitig belasteten.

Unsere Ergebnisse zeugen davon, daß in der Entstehung der Krankheiten die Arbeitsbelastung das Entscheidende war. Die ungünstigen Wohnverhältnisse verstärkten nur ihre Ausbildung.

Die Entstehung der Anomalien können auf genetische Gründe zurückgeführt werden.

Болезни суставов и аномалии позвоночника в средневековом могильнике Сенткирай
Ференц Марта

В средневековом поселении Сенткирай, находившемся в 20 километрах к востоку от Кечкемета, на протяжении веков жило две популяции. В эпоху Арпадов здесь жили люди, принадлежавшие к королевской системе крепостей, это поселение погибло в середине 13 века во время татарского нашествия. В 1354 году земля перешла к половецкой знатной семье, которая вместе со своим родом осела здесь. На основании археологических исследований могильником пользовались до конца 17 века.

Из 409 погребений могильника автор проанализировала 170 скелетов с точки зрения болезней суставов (*spondylosis deformans*, *osteoarthrosis deformans*) и аномалий позвоночника (*sacralizatio*, *lumbalizatio*, *sacrum bifidum*, *spina bifida*). 144 скелета были найдены в погребениях эпохи Арпадов, а 26 - в средневековых захоронениях.

Все эти болезни и аномалии наблюдаются в сенткирайском материале в большом числе. Сравнивая две популяции можно определить, что встречаемость *spondylosis deformans* в эпоху Арпадов больше, чем позднее в средневековье, а в частоте *osteoarthrosis deformans* нет значительной разницы.

Изучая причины необычно высоких пропорций болезней суставов нужно принять во внимание жизненные условия, работу, населения, жившего здесь в эти эпохи.

В период средневековья эта территория была гораздо влажнее из-за близости Тисы. В эпоху Арпадов жили в полуземлянках, стены которых наполнялись влагой. В эпоху позднего средневековья уже строились наземные постройки.

Население занималось сельским хозяйством, которое содержит множество трудовых процессов, дававших одностороннюю нагрузку на позвоночник.

Наши результаты говорят о том, что в формировании болезней решительным фактором была нагрузка во время работы, и жилищные условия играли в этом добавочную роль (например *spondylosis deformans*). В образовании аномалий могли сыграть роль генетические причины.

DR. FÁBIÁN GYULA MUNKÁSSÁGA - MŰKÖDŐKÉPES MÁSOLATOK NÉPVÁNDORLÁSKORI ÍJAKRÓL

SZÓLLÓSY GÁBOR

(*Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum*)

Fábián Gyula 1915 július 4-én született Sárvárott. Szülei képzőművészettel foglalkoztak; festők illetve rajztanárok voltak. Középiskoláit Szombathelyen végezte, ahol nagyon komoly természettudományos és nyelvi képzést kapott. A Pázmány Péter Tudományegyetemen, természetrajz-kémia szakon szerzett középiskolai tanári képesítést 1938-ban. Elhelyezkedni azonban csak „próbaszolgálatos tisztviselő jelölt”-ként tudott a Nemzeti Múzeum Állattárában, ami azt jelentette, hogy nem kapott fizetést. Ezzel párhuzamosan az Országos Közegészségügyi Intézetnél vállalt munkát mint hávidfjás. 1941-ben a kolozsvári egyetem örökléstani tanszékén helyezkedett el, mint tanársegéd. Itt kezdett el foglalkozni az ecetmuslicák (*Drosophila*) genetikájával. A katonai szolgálat letöltése alatt 1944-ben Tihanyba helyezték át, a Biológiai Intézetbe „beosztott középiskolai tanár” státuszba. 13 évig dolgozott az intézetben, 1947-ben egyetemi magántanári habilitációt szerzett és magántanári meghívást kapott az ELTE-re, ahol örökléstant adott elő. Ugyancsak 1947-től volt az MTA Biológiai Osztályának munkatársa. 1957-ben az MTA Genetikai Kutatócsoportjával Gödöllőre került. Ez a kutatócsoport szoros kapcsolatban állott az Agrártudományi Egyetem Állattani Tanszékével. A két intézmény között személyi átfedések is voltak. Ilyen volt többek közt Fábián Gyula esete is, aki előbb az MTA-nál volt főállásban és a tanszéken mellékállásban, majd a tanszéken főállásban és az MTA-nál mellékállásban.

Ez az állapot 1959-ben szűnt meg, amikor az MTA Genetikai Kutatócsoportja beolvadt az ATE Állattani Tanszékébe.

Ugyanebben az évben Fábián Gyulát tanszékvezetővé nevezték ki, majd 1960-ban egyetemi tanári kinevezést kapott. A tanszék munkáját 1976-ig, nyugállományba vonulásáig irányította.

1973-ban megszerezte a biológiai tudományok doktora fokozatot. Munkássága elismeréséül 1983-ban a gödöllői Agrártudományi Egyetem díszdoktorává avatták, továbbá megkapta a Szocialista Munkáért kitüntetést és a Munka Érdemrend arany fokozatát.

Publikációinak száma nyugállományba vonulásáig meghaladta a százat. Ezek közül a két legfontosabb egy 1968-ban angol nyelven megjelent könyve és az 1973-ban megvédett doktori disszertációja. Mindkét mű a fénanalízissel és a fenogenetikával foglalkozik. (Az állatok öröklött tulajdonságai és a környezeti tényezők kölcsönhatá-

saként kialakult tulajdonságok összességének (= fenotípus) az egyes alkotóelemeit (= fén) vizsgálja elsősorban örökléstani szempontból.)

Biológusi tevékenysége a zoológiának igen széles spektrumát ölelte fel. Egyik legfontosabb működési terület a genetika volt. Bár az 50-es években a „micsurini genetika” eluralkodása tulajdonképpen derékba törte Fábián Gyula ígéretesen induló genetikusi karrierjét a politikai nyomás megszüntével mégis visszatért erre a területre. Többek között a kvantitatív jellegek öröklődésével és viselkedésgenetikával foglalkozott. Baromfigenetikából egyetemi tankönyvet írt. Ugyancsak egyetemi tankönyvet írt általános állattanból illetve állatrendszerzetanból.

Szoros kollegiális és baráti kapcsolatban állt Matolcsi János archeozoológussal. Ő maga régészeti ásatásból származó állatcsontokat ugyan nem vizsgált de szaktanácsaival hozzájárult a tudományág munkájához is. Az Ő tanszékén az Ő elvi útmutatásával készítette Matolcsi „A szarvasmarha testalakulásának történeti vizsgálata a hazai subfossilis csontleletek alapján” című doktori értekezését.

Fontos kutatási területe volt az ökológia is. Ezen belül a rovarpopulációk létszámváltozásaival foglalkozott. Ökológiai kutatásai több ponton kapcsolódtak a vadgazdálkodáshoz. Mint aktív vadász és vadgazdálkodási szakember úttörő munkát végzett a szabad vadászterületen való nagyvad – immobilizációs módszerek hazai viszonyok közt való alkalmazása területén. Munkatársaival együtt kipróbálta az összes elérhető külföldi eszközt. Az ezekkel szerzett tapasztalatok és íjász ismeretei alapján egy könnyen, olcsón előállítható számszeríjat szerkesztett amellyel a szintén általa kikísérletezett nyílvesztő alakú injekciós fecskendő nagy pontossággal és maximális biztonsággal juttatható az állatba. Továbbfejlesztette és a hazai viszonyokhoz alkalmazta a robbanófegyverrel való immobilizációs módszereket is.

Fábián Gyula már egészen fiatal korától kezdve foglalkozott íjászzal. Eleinte természetesen sportíjászzal, de már 1933-ban, 18 éves korában megpróbálkozott honfoglaláskori íj rekonstruálásával. 1933 és 1939 között három magyar íjat készített. Ezekről az íjakról nem tudunk közelebbi adatokat, mindössze annyit, hogy működőképeseek voltak, de nem voltak tökéletesek és hogy a háború ideje alatt mindháromnak megroppant a fa magja. Valószínűsíthető, hogy ezeken az íjakon még nem minden részlet és minden technikai megoldás volt tisztázott, mert Fábián Gyula és íjász barátai felvették a kapcsolatot Jakus Kálmánnal, aki saját sportíj-készítési tapasztalatai és törökországi tanulmányútja alapján szintén készített sztyeppe típusú íjakat, de nem sikerült megtudniuk tőle, hogy milyen megoldásokat alkalmazott. Fábián Gyula a második világháború után, újra kezdte az íjrekonstrukciós munkát. Immár a tudományos kísérletezés módszereinek és tapasztalatainak birtokában, tudóshoz illő alaposággal járt el, minden további íj esetében is. Az elkészült íjakon minden szükséges és lehetséges mérést és számítást elvégzett. Az eredményeket, valamint az íjak elkészítése közben szerzett tapasztalatait gondosan feljegyezte.

Élete folyamán kb. 12-14 működőképés népvándorláskori íj másolatot készített. Az íjak számát azért nem lehet pontosan megadni, mert volt olyan eset, hogy az elkészült íj az „életrekeltés” közben a húr elszakadása miatt eltört, így a működését nem lehetett vizsgálni. Előfordult olyan is, hogy a több ezer lövés után megroppant íjat

szétszedvén egyes nehezen beszerezhető részeit (pl. szaru) egy újonnan készülő íjba építette be.

A Magyar Televízió 1981-ben bemutatott egy portréfilmet dr. Fábíán Gyuláról. A film tulajdonképpen egy kora-Árpád kori magyar íjrekonstrukció elkészítésének folyamatát követte nyomon. Aki látta a filmet joggal lepődhetett meg rajta, hogy milyen primitív technikai megoldásokat alkalmazott a professzor az íj elkészítésénél. (Pl. nem csavarmentes pillanatszorítót használt, hanem apró bodzafa ágdarabokat zsinór-gúzzsal.) Ez természetesen nem a technikai ismeretek hiányából fakadt, hiszen a nagyvadkábításhoz kifejlesztett számeríjnél és injekciós nyílnál kifejezetten szellemes technikai megoldásokat alkalmazott. A sztyeppei nomád íjak esetében viszont a még használható legprimitívebb megoldást választotta, nehogy véletlenül is olyan eszközt vagy eljárást alkalmazzon, amit ezek a népek nem ismerhettek. Ugyanez az elv vezette a felhasznált anyagokat illetően is, így például saját maga főzte enyvekkkel dolgozott. Az anyagok kiválasztásának mai ismereteink szerint mindössze egy bizonytalan pontja van; nevezetesen a szaru. Fábíán professzor Hankó Béla elméletéből kiindulva magyar szürkemarha szarvakat használt. Miután megismerte az archeozoológiai kutatások eredményeit, vagyis hogy a honfoglaláskori régészeti leletanyagból hosszú-szarvú szarvasmarha maradványok eddig nem kerültek elő, revízió alá vette álláspontját. Ázsiai analógiák és saját íjkészítési tapasztalatai alapján lehetségesnek tartotta, hogy honfoglaló magyarok íjának szaru rétege több rövidebb darabból készült. Ezt egyik dolgozatában meg is írta.

Az egyre bővülő szubfosszilis állatcsontanyag is bizonyítja a szaru fontosságát. Kivételesen mindegyik korszakból ismeretes, hogy a szarvasmarha koponyákról a szarvakat (szarvcsappal együtt) levágták. Ismerünk pl. a római korból (Keszthely-Fenekpuszta) és a középkorból (Budai Vár) olyan egy helyre eltemetett csak szarvcsapokból álló leletgyűtéseket, melyek a szarufeldolgozó műhelyek hulladékanyagából kerültek elő. Így tehát a szaru fontosságának tisztázása az íjkészítés mellett más eszközök tárgyak szempontjából is lényeges. Az íjához használt szaru kérdése még további kutatásokat igényel, mert a középkori török íjakon is egy darabból van a szaru réteg, holott – legjobb tudomásom szerint – hosszú szarvú szarvasmarha Törökországban csak kelet-Anatoliának egy kis területén található igen kis mennyiségben.

Fábíán Gyula úttörő munkát végzett a lórából való íjászat Magyarországon való újra-meghonosítása érdekében is. Az említett TV-film felvételeihez 1980-ban talált három vállalkozó szellemű visegrádi erdészt, akik mintegy példát mutatva elindították a lovas íjászatot. Azóta évről-évre többen próbálkoznak meg vele. Egyre több idegenforgalmi vállalkozás mutat be lovas íjászatot „tschikoschgulasch” helyett. A lovas íjászat terjedésének egyik fő akadálya a megfelelő méretű és formájú, továbbá olcsó íjak hiánya volt. Ennek a problémának a megoldásában is Fábíán professzor tette meg a kezdő lépéseket. Kifejlesztett egy olyan íjtípust, amelyik könnyen beszerezhető, olcsó anyagokból készül, de formáját és működési elvét tekintve teljesen analóg a népvándorlás-koriakkal. Ezek a modell-íjak kiválóan használhatóak a kísérleti régészet területén is. Alkatrészeik könnyen cserélhetőek, így megoldható, hogy csak a vizsgálni kívánt alkatrészeket cseréljük, egyébként az íj ugyan az marad. Fábíán professzor egy

ilyen modell-fíjon mérte meg többek közt a korai avar – erősen felhajló szarvú – és a kései avar – enyhén felhajló szarvú – íjtípusok mechanikai tulajdonságai közötti különbséget.

1966-67-ben genetikusi minőségben hosszabb ideig Edinburgh-ban folytatott kutatásokat. Ennek eredményeként készült a már említett, fénanalízissel foglalkozó angol nyelvű könyve. Ott tartózkodásának ideje alatt bemutatta egyik honfoglaláskori magyar íjrekonstrukcióját a Society of Archer - Antiquaries-ben. Az íj nagy elismerést váltott ki és a társaság Fábián Gyulát teljes jogú tagjává választotta. Innen datálódik közeli barátsága W. F. Patersonnal, a keleti íjak jeles szakértőjével és jó kapcsolata Graysonnal, az Egyesült Államok egyik legnevesebb régiséggyűjtőjével.

Az egyesületi tagság és a Patersonnal való barátság folytán nagyon jelentős mennyiségű régészeti és kultúrtörténeti szakirodalomhoz jutott hozzá főleg a belső-ázsiai lovas nomád népekkel kapcsolatban. Sűrűn előfordult, hogy az egykorú forrásokban szinte pontosan ugyanazoknak a módszereknek a leírását találta meg, amely módszerekre korábban íjkészítés közben saját maga is rájött.

Fábián Gyula rekonstrukciójánál a régészeti eredményeket is maximálisan figyelembe vette. Helyzete azonban nem volt könnyű hiszen korábban az ásatások íjleletekben nem bővelkedtek, valamint az e témával foglalkozó régészeti irodalom is kevés volt. Népvándorláskori íjat „in situ” csak az 1980-as évek elején láthatott. Ezzel együtt a népvándorláskori nomád íjak rekonstruálásának kérdését alapvetően megoldotta. Publikációi alapján egy ügyes kezű ember el tud készíteni egy működőképes honfoglaláskori magyar íjat. (Erre van is példa). Foglalkoztatták a részletkérdések is, így a tegez és annak használata. Készített tegezrekonstrukciókat is. A nyilaknak a tegezben való elhelyezését illetően meggyőződése volt, hogy nem a tegez fenekének védelme miatt voltak a nyilak hegygel felfelé elhelyezve a tegezben. Szerinte ennek íjkezelési, lövéstechnikai okai lehettek. A kérdés kísérleti vizsgálatára azonban váratlanul bekövetkezett halála miatt nem kerülhetett sor.

Dr. Fábián Gyula 70 éves korában, 1985 május 25-én halt meg szívroham következtében.

A gödöllői Agrártudományi Egyetemen 1975-ben Fábián professzor szellemi irányításával létrejött egy íjász klub, amely nem az olimpiáról ismert céllövő íjászatot, hanem az ú.n. terep- vagy mezei íjászatot művelte, erős történelmi érdeklődéssel kísérve. A klub 1982 körül elsorvadt, majd ennek maradványaiból 1988-ban megalakult a Magyar Terep- és Vadászíjász Egyesület. Íjászati kérdésekben készséggel állunk a kollégák rendelkezésére.

Címünk: MTVIE 2100, Gödöllő Pf. 137.

IRODALOM

Fábián Gyula és m. társai:

1965 (I. kiad.), 1967 (II. kiad.) Állattan, Budapest

Fábián Gyula:

1967 Archeologia experimentalis

Természettudományi Közlöny 1967. 3. sz. Budapest

Fábián Gyula:

1968 Phaenogenesis and Quantitative Inheritance

Budapest

Fábián Gyula:

1971 A nagyvad immobilizálás technikai megoldásai. Előadás a MAE Állatorvosok Társasága Vadegészségügyi Szakosztályában Budapest 1971. III. 29.

Fábián - Csekő - Cech:

1974 Az immobilizáló projektorok munkája
Nagyvadgazdálkodás 1974. 12. sz. Budapest

Fábián Gyula:

1981 Újabb adatok a honfoglaláskori íjászat kérdésköréhez
MFMÉ 1980-81. Szeged

Fábián Gyula:

1985 Az avar domb kincse
Természet Világa 1985. 5. sz. Budapest

Fábián Gyula:

1985 A honfoglaláskori magyar íj készítése
A Nimród szakmai melléklete 1985 április, Budapest

Török László - Vastag Lajos:

1985 Bemutatjuk Dr. Fábián Gyula nyugalmazott egyetemi tanárt. (kézirat)

Takács István:

é. n. A Keszthely-fenékpusztai ásatás csontleletei.
Feldolgozás alatt

ÜBER FÁBIÁN GYULA'S TÄTIGKEIT – FUNKTIONSFÄHIGE NACHAHMUNGEN VÖLKERWANDERUNGSZEITLICHER BOGEN

Szöllősy Gábor

Zuerst wird der berufliche Lebenslauf von Fábián Gyula besprochen. Es wird seine Tätigkeit als Zoologe und Genetiker mit der Aufzählung aller wichtigen von ihm getätigten Gebieten gewürdigt. Seine Versuche bei der Großwildimmobilisation mit Hilfe von Armbrust, als ein wichtiges Gebiet in der Verknüpfung des Bogenschießens und der Biologie werden auch näher betrachtet.

Dann wird die Tätigkeit von Fábián Gyula auf dem Gebiet der Bogenrekonstruktionen detailliert behandelt. Auf bestrittene Einzelheiten, wie die Frage des für den Bogen verwendeten Hornes oder die Lage der Pfeile im Köcher, wird näher eingegangen. Die nach völkerwanderungszeitlichen Mustern, aber aus modernem Material gefertigten, von ihm entwickelten funktionsfähigen Modellbogen werden auch erwähnt. Auf die internationalen Beziehungen des Professors wird auch hingewiesen.

Zum Schluß bietet der Verfasser den sich auf Bogen und Bogenschießen rechtenden experimental-archäologischen Untersuchungen die Hilfe des Ungarischen Gelände- und Jagdbogenschießvereines an.

Творчество профессора Джюлы Фабиана - функционирующие копии
луков эпохи переселения народов
Сёллэши Габор

Автор приводит краткую научную биографию Джюлы Фабиана. Он представляет его генетико-зоологическую научную деятельность, вкратце перечислив все наиболее важные научные темы, которыми профессор занимался. Автор делает ударение на экспериментах по охоте на крупных зверей с самострелом. Эти эксперименты являются важным связным звеном биологических исследований и лучникового искусства. После этого дается детальный обзор деятельности профессора Фабиана по реконструкции луков. Тщательно описываются спорные детали, как например вопрос расположения костяных частей лука или стрел в колчане. Автор упоминает о луках-моделях, изготовленных из современных материалов, но соответствующих по форме и функции оружию эпохи переселения народов. Уделяется внимание и международным связям Джюлы Фабиана.

В заключение автор предлагает вниманию исследователей-археологов, интересующихся луками, помощь Венгерского общества лучников-охотников. /2100 Gsdöllés Pf. 137./

MEGJEGYZÉSEK RÉGÉSZETÜNK MAI ÁLLAPOTÁRÓL

HAJDÚ ZSIGMOND
(Debrecen, Déri Múzeum)

„Ismerd magadat, s magad által az embereket; ez ismeret nélkül tudományod holt tudomány.”

Kölcsey Ferenc

„... nincs szörnyűbb büntetés, mint a fölösleges és reménytelen munka.”

Albert Camus

I.

Sziszüphosz lefelé ballag a hegyről. A kő meg egyre gyorsulva, fel-felpörögve a levegőbe, zúdul alá a hegy lába felé. Felfelé menet az ellentétes erő szétválaszthatatlanul összekapcsolja az embert és a követ. Lefelé menet, mintha sohasem tartoztak volna össze, távolodnak el egymástól.

Kő, ember, összetartozás – különválás. E három tényezőtől az elsőről és a harmadikról nem sok mindent lehet mondani. A *kőről* csak annyit tudunk, hogy nehéz, s ha az ember elengedi, visszagurul a kiindulási pontjára, ahol türelmesen megvárja, hogy újra görgetni kezdjék. Nincs ideje, nincs arca. Tökéletesen személytelen természeti erő. Egyetlen dolgot tudhatunk róla, hogy az ember számára, mint soha le nem győzhető teher jelentkezik. Az „*összetartozás – különválás*”-ról még ennyit sem tudunk. Az egyik görög mitológéma szerint büntetésül kapta az istenektől Sziszüphosz. Nem választotta a követ, hanem az végzetszerűen hozzá rendeltetett. Nem próbatételről van szó, vagy valami heroikus feladatvállalásról, amelyben megméretik a vállalkozó. A kő és az ember sorsa egy: a végtelen összeczártság. Néma, reménytelen viszony.

Akiről beszélni lehet, és aki miatt immár több mint kétezer éve él és elevenen hat az európai gondolkodásban ez a mitikus történet, az Sziszüphosz maga. Mitológiai alak, mitológikus környezetben: emberfeletti ő maga és a küzdelme is; nem öregszik, nem gyengül, nem fárad és nem lankad... egyforma erővel és hévvel küzd a kővel az idők végezetéig.

Emberivé és számunkra örökké izgalmassá a küzdelemtől egy időre megszabadult, a hegyről lefelé haladó Sziszüphosz válik. Pontosabban az, amit a fejéből kiolvasni gondolunk: öntudatának és fennmaradásának titka. A lefelé lassan lépkedő és csendesen maga elé merengő ember képes-e egyáltalán szembenézni a saját sorsával? Képletesen szólva Sziszüphosz lefelé jövet súlyosabb követ cipel a lelkén, mint amit felfelé az izmaival görget...

Ha a címben felvetett témáról kívánunk értekezni, mindenekelőtt tudatában kell lennünk vállalkozásunk, talán a Sziszüphoszénál is reménytelenebb voltával. Tudomá-

nyos igénnyel egy ma is művelt tudományág állapotának elemzése igen „kényes” dolog. Első sorban azért, mert szinte teljesen lehetetlen egy nézőpontból áttekinteni a tudományág minden tárgyi és fogalmi vonatkozását és nem utolsó sorban magát a „művelőit” is vizsgálat tárgyává tenni. Továbbá, hogy el tudjuk különíteni megállapításainkban az egyedi vonzásokat az általánostól, szükségszerűen viszonyítási paramétereiket kellene találnunk más rokon tudományágaknál és mindezek mellett a „közhangulatot” is valamiképpen „mérhetővé” kellene tenni...

Gyorsan belátjuk ennek lehetetlenségét és lemondunk arról, hogy tudományos igénnyel mondjunk valamit a régészet mai állapotáról.

Úgy gondoljuk azonban, ha a tudományos igényű jelzőről lemondunk, de a megjegyzésekről nem, akkor továbbra is „kényes” úton járunk. Mindenekelőtt azért mert a régészek szakmai öntudatukban igen érzékenyek, akik inkább elviselnek egyéb természetű csapásokat, mint azt, hogy a szeretett tudományukat, amelyért annyi mindent feláldoztak életükből, kritika érje. Az efféle nagyon ritka megjegyzéseket kétféle alapon szokták elutasítani: vagy külső, hozzá nem értő, szakmán kívüli beleszólásnak, vagy szakmán belüli, de hiteltelen vádaskodásnak minősítik. Tudjuk, hogy hiteles csak az lehet, aki mögött van egy, a szakmán belül elismert életmű. Az így hiteles szakmán belüli emberek viszont hallgatnak erről a kérdésről.

Sziszüphosz sem beszél! Felfelé menet nem is tudna – lefelé még minek! Tudja, hogy a sorsán úgy sem lehet változtatni. A kő nem lesz könnyebb, segítséget nem hívhat... ha leér, újra neki kell gyürkőznie. A magányán, a kő súlyán és a hegy meredekségén nem lehet változtatni. Ezen kívül miről beszélhetne? A hiábavaló panaszkodás, vagy siránkozás, vagy erőltetett közönyt sejtető füttyörészés, vagy dalolós feleslegesen fogyasztaná a testi energiáját, s ezen kívül meggyengítené önbecsülését is; hiszen tudattalanul is éreznie kellene, hogy nem tud szembenézni saját magával. Sziszüphosz ajkát nem hagyja el egy szó sem. Úgy tűnik csendes büszkeséggel viseli a sorsát.

Számotvetve saját állapotunkkal (szakmán belüli, de életmű nélküli) és a fent említett egyéb körülményekkel, úgy gondoljuk, hogy mondanivalónk hitelességét csak a képi megfogalmazás eszközével érhetjük el. A képi megfogalmazás eleve áttételes, célja is inkább a megjelenítés, mint a konkrét fogalmi „megragadás”. Így egy empirikus értelemben vett tudományos szemléletnek nem kell vele számolnia. A „tárgyszerűség” követelményét így eleve feleslegesnek láttuk. A szakmára vonatkozó kritikai megállapítások bizonyítékául igazságtalan lenne, ha pontosan megneveznénk egy helyet, mert az nagy valószínűséggel véletlenül kiválasztott lenne a szerintünk tömegesen létező anomáliákból, amely közvetve előbb-utóbb „személyeskedéshez” vezetne, amit minden tekintetben szeretnénk elkerülni, mert ezek az észrevételek az állapothatározókon túl legfeljebb szerepekre, de semmiképpen nem személyekre kívánnak vonatkozni. Eltekintünk a konkrét hivatkozásoktól még ott is, ahol bizonyos gondolatokat kétség kívül kölcsönvettünk más művekből, mert az átvett gondolatok inkább áttételesen, mint filológiai hűséggel lesznek jelen írásunkban. (Egyébként a végén a főbb inspiráló műveket megnevezzük.)

Forrásul az elmondandónkhoz a publikációk mellett azok a beszélgetések szolgálnak, amelyekben sokszor volt alkalmunk tapasztalni, hogy közvetve vagy néha egészen közvetlenül érzékelik ezeket a tüneteket a szakma jeles képviselői is. Ez utóbbi tapasztalatok alapján éreztük úgy, hogy van értelme leírni ezeket a gondolatokat. Bízunk abban, hogy a szakmán belül létezik – minden jogos érzékenység ellenére – egy olyan pozitív köztudat, amely a személyünk hiteltelensége ellenére is kieri mondani-valónkból azt a szándékot, hogy bennünket a régészet, mint szeretett tudományunk, jövőbeli állapotának jobb irányba fordításán kívül, más szempont nem vezérel.

II.

Mindenekelőtt szeretnénk előrebocsájtani, hogy a tudomány fogalmán, szerepén és nem utolsó sorban hivatásán azt érzük, amit Max Weber fogalmazott meg „A tudomány, mint hivatás” című 1919-ben írt máig örökzöld tanulmányában. Tudjuk, hogy azóta már sokszor, sokfélet írtak erről a témáról, de számunkra a weberi „hitvallás”: azon belül elsősorban a tudomány iránti elkötelezettség líraian szép megfogalmazása, ma is felülmúlhatatlan.

Ha a régészet, mint tudomány, mai állapotát vesszük szemügyre, elsősorban annak „mozdulatlansága” tűnik fel. Nincsenek olyan közfogalmaink, amelyet a régészet valamilyen szinten át akarna értelmezni. Nincsenek módszertani viták, amelyek a tudomány határát feszegetnék. Különösen feltűnő ez olyan más tudományokkal érintkező közös területen, ahol a régészetben is alkalmazott fogalmak egy része kétségtelenül a szomszéd területről adaptált (pl. közgazdasági fogalmak, néprajzi fogalmak, intézménytörténeti fogalmak). A természettudományok lehetőségei – mindenekelőtt a kormeghatározó módszerek – iránt igen nagy az érdeklődés. Azonban ez is, a kellően kidolgozott áthidaló fogalomkészlet híján, legtöbbször csak a „csodavárás” szintjén marad.

A „mozdulatlanság” nem jelent tevékenységhiányt. Anélkül, hogy látványos tiszteletköröket futnánk saját szakmánk hétköznapi erőfeszítései láttán, nyugodtan kijelenthetjük, hogy a régészek nagy többsége ma Magyarországon sok tekintetben más szakmák számára is példamutató szorgalommal végzi az adatgyűjtést. Ez a tevékenység eszközigényes lévén erősen függ a külső körülményektől, első sorban a pénztől.

Mégis a legnagyobb ügybuzgalmat az ásatások, terepbejárások végzésénél lehet tapasztalni. Megszületnek a többé-kevésbé jól dokumentált feldolgozások a szakfolyóiratok, múzeumi évkönyvek, monográfiák hasábjain. Közben mértéktartóan lehet hallani a szorongató körülményekről szóban – egymás közt. Ezek nem igazi panaszok, mert nem a keserű méltatlanság motiválja azokat, hanem inkább az a tudat, hogy a mi szakmánk különleges, ami már a külső nehézségeiben is észrevehető.

Sziszüphosz, ha beszélne, biztosan a szikla különleges alakjáról és anyagáról, valamint a hegy milyenségéről szólna. Nem azt mondaná, hogy a kő nagyon nehéz, és annak szabálytalan alakja csak tovább nehezíti a görgetést, hanem valami olyasmit, hogy a kő sajátos formájú és anyagú, a hegyoldal meg szintén valamilyen rejtélyes ok

folytán egyedi... Sziszüphosz a sorsát jelentő követ és a hegyoldalt nem értékelné le és nem igyekezne elidegeníteni magától, mint csapást és értelmetlen szenvedést jelentő külső körülményt. Arról beszélne, hogy lényegében szereti azokat és már nem tudja és nem is akarja elképzelni nélküle az életét. De Sziszüphosz nem beszél...

A „mozdulatlanság” mögött egy többirányú „izolált állapot” tapasztalható. Ennek egy része első nézésre természetesnek tűnik. A szakterületenkénti elkülönülés már Weber szerint is elkerülhetetlen velejárója a tudományok művelésének. Így az is egyértelmű, hogy manapság csak úgy általában nem lehet régész valaki, hanem konkrétan valamelyik szakterület művelőjeként beszélhetünk őskoros, népvándorláskoros, római koros... stb. régészről. Sőt ezen belül is elkerülhetetlen a további specializálódás (bronzkoros, keltás, avaros stb.) Így a szakma művelője közvetlenül néhány, ugyanazon résszel foglalkozó kollegájához kötődik. Az ő véleményükön méri le egyes állításainak a hitelét, hiszen csak ők vannak abban a helyzetben, hogy anyag- és körülményismeretük alapján mérlegre tudják tenni a leírt következtetéseket. Ez a műhelymunka mindenféle tudományos tevékenység alapja.

Innen értelemszerűen jön a következő lépés, a szakmai megállapítások különböző szintű közreadása: a szűk számú szakmai közegetől az egyre szakavatatlanabb nagyközönség felé. Ez a tevékenység nemcsak a régészetnek, hanem általában minden tudománynak, de különösképpen a társadalomtudományoknak az essenciája. Ezen keresztül létezik a tudomány. Így foglalhatja el legális helyét, az intézményekben megtestesülő társadalmi közmegegyezés által, egy széles értelemben vett kulturális közegben.

Úgy tapasztaljuk viszont, hogy ebben a specializálódási állapotban szívesen elidőznek a régészek. Legtöbbször egy életen át. Kielégíti és megnyugtatja őket az a tudat, hogy ők dolgoznak és ennek kapcsán megtudnak valamit. Le is írják annak egy részét – egymásnak. Végül is mindenki elérheti ezeket a tényeket, ha tud idegen nyelven és ha van türelme a szakkifejezéseknek utánanézni.

Egyéni kíváncsiságának a kielégítésén túl azonban nemigen tud vele mit kezdeni. Nem ismerheti az egyes állítások súlyát és az egymáshoz viszonyított tények rejtett összefüggéseit. Egy publikáció ugyanis soha nem tartalmazhatja a témával kapcsolatos vizsgálódás összes szempontját. Ezzel a tudással csak a kutató rendelkezik. Ez tetten érhető olyan esetekben, amikor egy témakörnek a szakavatott ismerője ugyanarról a témáról, ugyanazzal a mondanivalóval több formában megírt műveiből a szélesebb közönségnek szántban lehet találni néhány olyan ténymegjegyzést, amely ismeretében a részletesebb szakpublikáció néhány megállapítása is érthetőbbé válik. Ezt az addig nem közölt tényt nyilván az új mű elvárásaihoz módosult nézőpont „hozta ki” a szerzőből. Nyilvánvaló, hogy ezt a műveletet „kívülről” nem lehet elvégezni. Ritka kivételtől eltekintve a „kívülről” írt ismeretterjesztő műveket a szakmabeliek nem tartják jóknak.

Az „izolált állapot”-nak vannak egyértelműen „természetellenes” formái is. Ilyen pl. a „tereprégész” és az „íróasztali régész” megosztás. A „tereprégész” kinn van általában vidéken egy múzeumban és igen mostoha körülmények közt egyedül küszködik a leletmentésekkel, terepbejárásokkal... A feltárások után a múzeumi feldolgozó mun-

kában is további extra nehézségekkel küszködik (gyengén felszerelt restaurátor- és fotóműhely, túlszűfolt raktárak stb.). A tudományos feldolgozást gyakran késlelteti a megfelelő szakkönyvtár hiánya és az a tény, hogy a vidéki régész kívül esik a szakmai információk áramlásán. A „tereprégész” tehát gyűjti az új adatokat, de nem tudja időben, megfelelő színvonalon tudományosan feldolgozni és közreadni.

Az „íróasztali régész” leginkább a fővárosban vagy valamelyik nagyobb vidéki város múzeumában van állásban. Ásatásra nem nagyon van lehetősége, de nem is nagyon „töri magát” ebbe az irányba. Jelen van a szakmai információs hálózatban: szakkönyvtárba, konferenciákra jár. Megragad minden lehetőséget, hogy külföldre menjen... stb.

A két „régésztípus” közt antagonisztikus ellentét feszül. A „tereprégész” lenézve érzi magát. Félti a fáradtságos munkával összegyűjtött anyagát. Nem adja ki a kezéből, nem társul egy „íróasztali”-val, inkább maga egyedül küszködik a publikációs nehézségekkel. Az „íróasztali régész”-nek látszólag nagyvonalú a stílusa. Nincs mit rejtegetnie. Új anyagközlő publikációkra, mint felhasználható tényekre és új konferenciameghívásokra, mint új megjelenési lehetőségre vár. Ha a szakma megosztott állapota szóba kerül felelősöket keresve a két csoport egymásra mutogat. Ez a jelenség írott formában nincs jelen, csak szóban és egyéb gesztusokba rejtve.

Véleményként elég, ha a Menenius Agrippa történetének tanulságára utalunk: a szív, gyomor, agy(!) és egyéb emberi szervek szembenállása a test halálához vezet. Meggyőződésünk, hogy ezzel minden régész külön-külön egyetért. A jelenség viszont mégis létezik...

Létezik egy sajátos formája az „izolált állapot”-nak: a jelen világtól való izoláció vagy más néven „befeléfordulás”. Ebben a szakma egésze általában egységesnek tűnik.

A régészet, mint kuriózum iránt mindig nagy volt az érdeklődés. Ez a megkülönböztetett figyelem, mintha zavarná a régészeket. Nem akarnak nyilvános vitákba bocsátkozni valami olyan megfontolás alapján, hogy a nem tudományos állításokkal való vita „rossz hírbe hozza” a tudomány képviselőit. Ha elfogadjuk azt a Webernél is meglevő, de napjainkban több formában újrafogalmazott tudományelméleti tényt, hogy a tudományos minőséget egy adott kérdésben nem a végkövetkeztetés „igaz” vagy „hamis” volta adja, hanem az oda elvezető út „milyensége”: az alkalmazott kutatói módszer, akkor érthetetlennek kell tartanunk ezt az elfordulást.

Vannak olyan tudományok, amelyek pozitív lehetőségnek fogják fel az ilyen kívülről jövő érdeklődést, és megragadva azt, igyekeznek megmutatni azokat a vizsgálati eljárásokat, amely alapján méltónak tartják magukat a tudományos minősítésre.

A nyilvánosság valószínűleg Sziszüphoszt is zavarná. Megszokta már a magányt. Így rendezte be a világot a maga számára. A kő és önmaga. A többi csak külső néma kellék. Sziszüphosz világa ugyanolyan sokrétű és a maga módján teljes, mint a közösségben levőké. Abban különbözik másokétól, hogy minden elemét ő egyedül építette fel. Kőhöz kötött magányában ugyanúgy – vagy talán még inkább – szüksége van a világ teljességére, mint a közösségben élőknek. Viszont az ő világa értelemszerűen egyszemélyes. Elemei elmozdíthatatlanok. Nem lehet őket felcserélni, helyettesíteni.

Kívülről teljesen zárt, néma, megközelíthetetlen rendszer. Ezért Sziszüphosz számára más emberek megjelenése nemcsak zavaró, hanem egyenesen tragikus lenne. Megszűnne a csend, megbomlana az általa elképzelt és felépített világ egysége. Az erejét végsőkéig megfeszítő ember számára elviselhetetlen lenne, ha neki még arra is figyelnie kellene, hogy hogyan mozognak és változnak a dolgok körülötte. Elvesztené a hitét a világban, nem lenne ereje tovább a kő görgetéséhez... menthetetlenül összeomlana.

Munkahelyi vitákon, vagy más egyéb fórumokon többször lehet hallani, hogy a régészek saját tevékenységüket a „jó értelemben vett pozitivizmus” szellemében kívánják elképzelni. A büszkén vállalt kifejezés mögött elsősorban az elmúlt évtizedek egyoldalúan erőszakolt ideológiacentrikusságával szembeni öntudat szólal meg.

Úgy gondoljuk, hogy a régészet eleve adott „tárgyszerűség”-nél fogva nem volt annyira „veszélyeztetve” a marxizmus által mint más társadalomtudományok. Általában is igaz, hogy a régészet nehezen hozható közvetlenül kapcsolatba valamely filozófiai irányzattal. A „szellemtörténeti” irányzaton kívül más szemléleti módszer számottevő nyomot nemigen hagyott a magyar régészet eddigi történetében. A szakmát mindig is jellemezte egy józan, mértéktartó „tárgycentrikus” gondolkodás. Legfeljebb a tárgyakhoz való viszonyt, a „művészettörténeti alapon tipologizáló” szemléletet, felváltotta időben, egy „történetiséget” hangsúlyozó gondolkodásmód.

Meggyőződésünk szerint a „pozitivizmus” emlegetése mögött nem kell a magyar régészek részéről egy filozófiai irányzathoz – annak is egy napjainkban neopozitivizmusnak nevezett, előbbiekhöz képest jelentősen módosult változatához – való tudatos kapcsolódásra gondolnunk. Inkább valami olyasmit jelent: bármilyen is a világ, nekünk dolgoznunk kell – lehet – és érdemes... a föld rengeteg leletet rejt magában, azok feltárása és összegyűjtése mindenképpen hoz valami újat a tudomány számára. Az új információ tehát egyértelműen hasznos, már szinte attól az, hogy létezik egy tárgy formájában...

A 20. században az európai gondolkodásban Sziszüphosz szinte egyértelműen pozitív alakká vált. Abszurd hős, aki egy lehetetlen világban egyetlen lehetséges módon ember marad. Feladata van, amely kitölti mindennapjait és tudja, hogy az nem szűnik meg holnap sem. Tevékenysége által létezik. Egyedül van, tökéletesen független másoktól. Ezért – Camus szerint – „boldognak kell elképzelni Sziszüphoszt”. A kő tehát nem büntetés, hanem létének tartalmat adó külső tényező. Egy tökéletesen kiüresedett világban már nem kérdés, hogy van-e értelme a tevékenységnek. Maga a tevékenység a cél, mint egyetlen megtartó erő.

III.

Változóban van a világ körülöttünk. A 80-as években magyar nyelven is egyre több helyen lehetett olvasni azokról a Nyugaton már az 50-es évektől közismertté vált tudományelméletekről, amelyeknek alapját az ún. „nyelvfilozófia” képezte. A nyelv, mint az emberi gondolkodás eszköze sajátos, bizonyos értelemben öntörvényű folya-

matok rendszere, amely egyrészt függ, mint ember alkotta „mesterséges szülemény” a korszellemtől, másrészt mind annak sajátos „teremténye” vissza is hat magára az emberre.

Ennek a „visszahatásnak” a tudatosulása döntően módosítja a világ megismerésére vonatkozó alapvető nézeteinket. Ebből is azokat az ismeretelméleti kérdéseket, amelyek egyik oldalról az ember saját természetére, másik oldalról a világ törvényeinek megismerésére vonatkoznak, átformálja, közvetetté teszi. A „nyelv természeté”-nek elemzésén és megismerésén keresztül vezet az út a fent említett célok felé.

A tudomány, mint az emberi gondolkodás egyik, sajátos törvények alapján intézményesült formája szintén a „nyelv” függvénye. Mégpedig az emberi kultúra többi tartományától tudatosan is elkülönülő „nyelvé”: a „tudományos nyelvé”.

A „tudományos nyelv” elsősorban a fogalomalkotás módjában különbözik a kommunikáció többi formájától. Létkérdés, hogy a „tudományos nyelv”-ben ne legyenek olyan fogalmak, amelyeknek a jelentésköre nem egyértelműen körülhatárolt. A tudomány, mint intézmény csak úgy működhet, ha a személyes kapcsolatban nem levő kutatók is mind a tárgyi és dologi, mind a viszonyrendszerekre vonatkozó elnevezéseken ugyanazt értik. Így van – egyedül csak így lehet – értelme tudományos igénnyel kérdéseket, véleményeket megfogalmazni és közzétenni. Ebben a megfogalmazásban a „tudományos nyelv” egyezni látszik azzal, amit nagyjából „hivatali nyelv”-nek nevezünk.

A „tudományos nyelv”-nek van azonban egy másik vonása is, ami viszont idegen a „hivatali nyelv”-től. Ez a különbség abból a követelményből ered, hogy a „tudományos nyelv”-nek alkalmasnak kell lenni olyan következtetések, megállapítások leírására, amelyek a kiindulópontnál – az elemzés kezdeténél – még nem kalkulálhatók. A tudomány nem dolgozhat egy eleve zárt kategóriákkal lehatárolt kommunikációs rendszerrel. A „hivatali nyelv” viszont csak ilyennel dolgozhat, mert csak így töltheti be alapfunkcióját: a tények rendszerben tartott tárolását.

A tudománynak csak mint eszköz fontos az információk rendszerben tartása: célja a már ismert adatokból kiindulva egy alkalmazott vizsgálati módszer függvényében új alternatívák, új megállapítások leírása. Képletesen úgy is fogalmazhatjuk, hogy a tudomány rendeltetése az, hogy az emberi kultúra azon állapotát, hogy a múltból, mint ismertből a jövő, mint ismeretlen felé való mozgást „kodifikálja”: intézményesített formában leképezze; érthető módon leírja azt, ami érthető módon leírható... Az „ismeretlen” – mint már fentebb utaltunk rá – „zárt fogalomrendszer”-rel nem közelíthető meg. A „nyitott fogalomrendszer” viszont nem jelentheti azt, hogy a használt fogalmak „egymásba csúsznak”; azaz nem pontosan körülhatároltak.

A „nyitottságot” a „tudományos nyelv” rugalmassá tételével lehet elérni. A „rugalmasságot” vagy „mozgékonyt” általában a nyelven belül a verbális elemek tudatos alkalmazása jelenti. A „tudományos nyelvben” a verbális elemek leegyszerűsödése mindig a „hivatali nyelv” felé való elmozdulást jelenti.

Röviden megfogalmazva a „tudományos nyelv” csak akkor tud eleget tenni a tudomány követelményeinek, ha a nominális része az egyértelmű fogalom használatával alkalmas a tények rögzítésére, a verbális része pedig képes megjeleníteni azokat az

elemzéseket, amelyekből a kutatói nézőpont, valamint az egyéb vizsgálati szempontok és az alkalmazott módszer jól elkülöníthető.

Ez megköveteli, hogy a szakma művelői minden tudományban teremtsenek egy olyan „eleven szellemi közeget”, amelyben egymás munkáit folyamatában ismerjék. Eközben alakítsák és formálják azt a „nyelvet”, amelyen nemcsak kifejezni kívánják magukat, hanem megérteni is a témában közeli és távolabbi kutatók munkáját.

A régészet – hasonlóan a természettudományokhoz – olyan tudomány, amelynek forrásai nem fogalmi természetűek, hanem „néma tárgyak és dolgok” összessége. A kutatói munka előfeltétele: pontos nevezéktan elkészítése – egyidős magával a kutatással. A régészet fogalmi rendszere tehát minden tekintetben jelenidős. Közvetlenül semmilyen támpontot nem nyerhet a forrásul szolgáló tárgyak idejéből, sem funkciójára sem formájára vonatkozóan.

Úgy gondoljuk, hogy ezek után leszögezhetünk két tényt. 1. A régészet – mint minden más tudomány – a mesterségesen megalkotott fogalmi rendszerében és nem a forrásul szolgáló tárgyakban alkotja meg önmagát, mint tudomány. 2. Fogalmi rendszerét tekintve a régészet egyértelműen homogén: ugyanaz a nézőpont ad nevet a tárgyaknak és forrásul szolgáló körülményeknek, mint amely a kutatói elemzést végzi.

Röviden a régészet állapotára vonatkozó eddigi észrevételeink alapját mi abban látjuk, hogy a régészek nagy többsége sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít a tárgyak gyűjtésének, mint a tudományos fogalmi rendszer művelésének. E két tevékenységnek az arányeltolódása vagy egyenesen azok elszakadása egymástól azért is szerencsétlen dolog, mert a tárgyak gyűjtésének szempontjai is a fogalmi rendszer művelése közben kell hogy kialakuljon. Mivel köztudott tény, hogy egy feltárás a dokumentált adatokon túl meg is semmisíti a lelőhelyet, egyet kell értsünk azzal a véleménnyel, amit szóban egyre többször lehet hallani régészektől is, hogy körültekintőbben kellene nekifogni az ásításoknak és komolyabban kellene mérlegelni, hogy a feltárási „adottságaink” megfelelőek-e és nem utolsó sorban a kutatói szempontjaink kellően rugalmasak-e egy új lelőhely feltáráására. Ha nincs veszélyeztetve közvetlenül a lelőhely, akkor jobb, ha a földben hagyjuk addig a leleteket, amíg a feltárási feltételeinket hiányosnak érezzük...

Összefoglalva úgy gondoljuk, hogy azok a tünetek, amelyek véleményünk szerint a régészetre, mint tudományra ma jellemzőek úgy orvosolhatók, ha mindenek előtt tudatosítjuk magunkban, hogy a régészet is a fogalmi rendszerében válik tudománnyá... Ezt csak egy közösen megteremtett „szellemi közeg”-ben lehet művelni. „Szellemi közeg” alatt azt értjük, amelyben a kutatók tisztában vannak azzal, hogy tevékenységüket csak a következő három tényező függvényében végezhetik eredményesen: 1. önismereten alapuló kutatói nézőpont meghatározása, 2. a kor, amelyben a kutató él, szellemi irányultságának, mint meghatározó közegnek a tisztázása, 3. a kutatás tárgyát képező források természetének az elemzése. Ebben a „szellemi közeg”-ben lehetne elérni azt, hogy megszűnjön minden rendellenes „izoláció”, a publikációkból eltűnjenek a rejtett „tekintélyelvűség”-en alapuló funkciótlan hivatkozások, a megmerevedett fogalmi rendszereket váltsa fel egy rugalmas, elemző, értelmező forma... stb.

Sziszüphosz leért a hegyről. Ott a kő, már várja őt. Odalép és megáll egy pillanatra. Tűnődő mosoly fut át az arcán. Tudja, hogy egy időben nem kell két terhet cipel-

nie. Amikor nekifeszül ennek a kőnek, akkor az a másik a lelkéről legördül. Ilyenkor mindig van egy rövid pillanat, amíg az egyik teher tűnőben van, de a másik még nem foglalja le teljesen. Ebben a röpke pillanatban valami furcsa mámorító érzés szokta eltölteni. Néha még álmódott is... egyszer eljött hozzá Prométheusz és Odüsszeusz... nem szóltak semmit, csak nézték őt... Prométheusz oldalán nagy véres seb éktelenkedett, de az arca kemény és mozdulatlan volt... nem látszott rajta a fájdalom... Odüsszeusz távolabb állt... ruhája vizes és szakadt... szakálla, haja borzas... arca szomorúnak látszott... de a szeme így is élénken csillogott... ő pedig arra gondolt, hogy mi lenne, ha egyszer ők hárman újra kezdenének együtt: ő a szívósságával, Odüsszeusz a maga mindenre kíváncsi, kísérletező kedvű, leleményes természetével, Prométheusz a szentségtörő tettekre kész konokságával... nekivágnának együtt a világnak...

Sziszüphosz megfeszíti izmait és a kő lassan megmozdul...

IRODALOM

a. A gondolatmenetet inspiráló művek

Albert Camus:

1990 Sziszüphosz mítosza. Válogatott esszék és tanulmányok, Budapest

Max Weber:

1970 A tudomány mint hivatás (tanulmány). (In: M. Weber: Állam, politika, tudomány. Válogatott tanulmányok Budapest

b. A tudományelméletre vonatkozó művek

Peter Winch

1988 A társadalomtudomány eszméje és viszonya a filozófiához. Budapest

R.G. Collingwood

1987 A történelem eszméje. Budapest

Karl R. Popper

1989 A historicizmus nyomorúsága. Budapest

Kelemen János

Tudományelmélet: programok és módszerek (tanulmány) (In: BUKSZ 1990. 2. szám)

EINIGE BEMERKUNGEN ÜBER DEN HEUTIGEN STAND DER ARCHÄOLOGIE

Hajdú Zsigmond

Mit der vorliegenden Arbeit will der Verfasser zur beruflichen Selbstprüfung der jungen Archäologen beitragen. Durch den leicht ironischen und mythologischen Ton werden die Anomalien, die in der Zukunft verändert werden müssen, bezeichnet und nicht genannt.

Nach der Meinung des Verfassers liegt der Grund der an die Oberfläche kommenden Erscheinungen daran, dass sich die Archäologie als Disziplin nicht in ihrem offenen, kontinuierlich getriebenen, begrifflichen Zustand vorstellen will, sondern die als Quelle dienenden Gegenstände -oft eigengesetzlich- mit einer, die Begriffe ersetzenden Rolle ausgestattet werden. Das ergibt die starren und häufig inkonsequenten Terminologien, d.h. die unklaren, auch mehrere Bedeutungen tragenden Begriffe in der Nomenklatur und die

Keuschheit bei der Publikationen wissenschaftlichen Anspruchs, wonach nur die letzten Feststellungen der Niederschreibung wert sind und die dazu führenden Wege mehr oder minder verborgen bleiben. Das macht schwer bzw. häufig unmöglich, ein gewisses Thema von mehreren Standpunkten aus abzuhandeln, da man dem Gedankengang der veröffentlichten Arbeiten schwer eindeutig folgen und erwägen bzw. sich zur Sache äussern kann...

Der Verfasser schlägt als Lösung vor, dass sich die jungen Archäologen auf ihre zukünftige, naturgegebene, bestimmende Rolle bewusst und gemeinsam vorbereiten sollen, in erster Linie dadurch, dass sie die Gesetze der Begriffe bei der Betreibung dieser Disziplin für primär halten.

Несколько заметок в связи с нынешним положением
нашей археологии
Хайду Жигмонд

Настоящая работа желает наметить опорные пункты для самоанализа молодых археологов. Слегка иронический тон и мифологические намеки хотя и обозначить, но не назвать те аномалии, которые в будущем нужно будет изменить.

Причиной симптомов, появляющихся на поверхности, автор считает тот факт, согласно которому археология, как наука, хочет показать себя не в открытой, постоянно-категорийной форме, а часто пытается облечь предметы, являющиеся источниками, самоцельной ролью заместителя понятий. В результате появляются негибкие и часто непоследовательные терминологии, необрисованные понятия с различным содержанием в номенклатуре, а в научных публикациях чувствуется стеснительность, которая считает, что публиковать надо только конечные результаты, и пути, ведущие к ним, останутся более-менее скрытыми. Таким образом труд по данной теме со многих аспектов становится почти невозможным, ведь ход мыслей опубликованных статей трудно проследить, а затем обдумать и оценить...

В качестве решения проблемы автор статьи предлагает молодым археологам сознательно и сообща подготовиться к их будущей определяющей роли, главным образом имея в виду первичность законов понятий в науке.